

KASTAS *1912-1922 TÜRK SAVAŞLARI BELGESELİ

SABAHATTİN SELEK ANADOLU İHTİLALI

<http://genclikcephesi.blogspot.com>

8. Baskı

Mondros mütarekesinden Lozan andlaşması-na, yani Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünden ycnı Türkiye Cumhuriyetinin doğuşuna kadar süren bir devrenin olaylarının gerçek yüzünü günümüze kazandıran Sabahattin Selek,

Bu belgesel eserini; resmi kayıt ve yayımlar, arşiv ve belgeler arasından ve o devrin olayları içinde önemli rol oynamış kişilerle görüşerek 9 yılda hazırlamıştır.

Bu eserin bugüne dek 8 defa basımı yapılmış ve Türkiye'de ulaşılması zor bir rekora erişmiştir.

Selek, günümüzün politik çıkmazlarını düne bağlayarak yarınlar için Atatürkçü kuşakların bilinçlenmesine neden olacak soyut gözükken bazı tarihi olayları somut ve ilmi bir incelemeyle tarihsel yerine oturtmuştur.

Bu eser; dünü anlatan aynı zamanda, bugünün değerini ve yarınlarımızın önemini belirten bir abidedir.

KASTAŞ YAYINLARI böyle bir kitabı Türk okuyucularına ve kitap dünyasına sunmaktan kıvanç duyar.

K KDV dahil 7000 TL.

ARKA KAPAK

Mondros mütarekesinden Lozan andlaşmasına, yani Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünden yeni Türkiye Cumhuriyetinin doğuşuna kadar süren bir devrenin olaylarının gerçek yüzünü günümüze kazandıran Sabahattin Selek, Bu belgesel eserini; resmi kayıt ve yayınlar, arşiv ve belgeler arasından ve o devrin olayları içinde önemli rol oynamış kişilerle görüşerek 9 yılda hazırlamıştır.

Bu eserin bugüne dek 8 defa basımı yapılmış ve Türkiye'de ulaşılması zor bir rekora erişmiştir.

Selek, günümüzün politik çıkmazlarını düne bağlayarak yarınlara ışık tutması için Atatürkçü kuşakların bilinçlenmesine neden olacak soyut gözükten bazı tarihi olayları somut ve ilmi bir incelemeyle tarihsel yerine oturtmuştur.

Bu eser; dünü anlatan aynı zamanda, bugünün değerini ve yarınlarımızın önemini belirten bir abidedir.

KASTAŞ YAYINLARI böyle bir kitabı Türk okuyucularına ve kitap dünyasına sunmaktan kıvanç duyar.

NOT : Kalın yazılar yazara aittir.

Renkli yazılar tarayana aittir.

Yayınlayan • KASTAŞ A.Ş.
Kapak resmi • Aykut Özbay
Dizgi • Metin Dizimevi
Baskı ve Cilt • Zafer Matbaası
SEKİZİNCİ BASKI Ocak — 1987
İSTANBUL

SABAHATTİN SELEK

ANADOLU İHTİLÂLİ

BİRİNCİ CİLT

KASTAŞ A.Ş. YAYINLARI
Başmusahip Sokak TALAŞ Han 16-101
Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 520 59 70

SUNUŞ

Türkiye, uzun sayılamayacak durgun bir devreden sonra, aşağı yukarı yirmi yıldan beri yeni bir oluşun çalkantısı içinde yaşamaktadır. Devrimler hızının kesilişi, Atatürk'ün ölümü ve nihayet İkinci Dünya Savaşının başlaması Türk toplumunu, kah basit günlük kaygularla, kâh korkunç bir tehlikenin yarattığı tedirginlikle yüklü, durgun ve gergin bir halde tutuyordu. On yıldan fazla süren bu durum savaşın bitmesiyle sona erince, toplumdaki birikmenin itelediği huzursuzluklar ekonomik, sosyal ve politik yönleriyle yüze vurmaya başladı. Büyük savaşın getirdiği yenilikler ve çehresi değişen dünyadaki hızlı gelişme, Türk toplumunu, böylece yeni şartlar karşısında yerini ve kaderini tâyin etmek zorunda bırakmış oluyordu. Fakat bu durumu ilk defa yaşamıyorduk. Yanlış teşhisten ve güçsüzlüğümüz veya tabiatımız icabı başvurduğumuz palyatif tedbirlerden dolayı bir türlü gerçekleştiremediğimiz kurtuluş çabaları, henüz taze hâtıralar halinde zihinlerde duruyordu. Çok kullanılan bir deyimle, şimdi «**meselelerimizin çözüm yolu**»nu arıyoruz. Ancak; bu yola; yaşadığımız devirde bir başlangıç noktası bulmak mümkün değildir. Bulduğumuz bu dar yere, bu çetin yere nereden gelindiğine bakmak gerekir.

1919'dan önceki kurtuluş çabaları, meselelere imparatorluk şartları içinde çözüm yolu aramıştır. Bugün çözmeye çalıştığımız meselelerin kökü, şüphesiz daha gerilerde ve derinlerdedir. Fakat, mahiyetini henüz yeteri kadar aydınlatamadığımız saplantıların nedenlerini bulabilmek için, aradığımız yolun hiç değilse 1919'dan başladığını kabul etmek zorundayız. Yeni Türkiye'nin kuruluşunu hazırlayan «**Milli Mücadele**», sanıldığı gibi belli birkaç yıl içine sığdırılmış ve tarih olmuş bir devir değildir. Hâlen bu evrimin devamını yaşıyoruz. Aksi takdirde bugün aynı meseleleri değil, yepyeni, bambaşka meseleleri çözmek durumunda olacaktık.

Aradığımız yolun en yakın başlangıç noktası olarak «**Milli Mücadele**»yi alınca, bu devrin insanlarını ve olay-

larını gerçek yüzüyle tanıyıp bilmeden hiç bir şey yapamayız. Halbuki, Milli Mücadeleyi anlatan eserler, bu bakımdan yetersizdir. Bunları dört grupta toplamak mümkündür:

a. Rejimi yerleştirme amacıyla yazılmış popüler, propaganda eserleri

Bu tip eserlerde, Milli Mücadeleyi değerlendirecek gerçekçi bir yorum yapılmamıştır. Esasen nitelikleri sebebiyle bu soy eserlerin böyle olması da gereklidir. Olayları ve kişileri yalnız rejim açısından veren propaganda eserlerinde birçok gerçeklerin söylenmeden geçirilmesi, kişilere ve olaylara o gün için gerekli olan değerin verilmesi tabiidir.

b. Yukarıdaki gruba dahil eserlerde verilen kişileri veya fikirleri savunmak üzere yazılmış eserler.

Bunlarda da aynı eksiklik vardır. Ayrıca, çoğu hisse dayanmakta, savunma yapılırken ister istemez karşı taraf sübjektif ölçülerle itham edilmektedir.

c. Eskimiş bir tarih görüşüyle yazılmış, hiç bir fikir söylemeyen, yalnız olayları anlatan kitaplar,

d. Bazı bilim adamları ve kurumları tarafından Millî Mücadelenin ancak belli dönemleri, ya da belli meseleleri üzerinde hazırlanan eserler.

Bizi, bu kitabı yazmaya sevkeden sebepleri açıklamış oluyoruz. Şu noktayı da belirtmek isteriz ki, kitabın hazırlanmasında birtakım yeni malzeme kullanılmış olduğu halde, kaynakların çoğu herkes tarafından bilinmektedir. Ancak, biz, mevcut bilgileri belli bir sosyal açıdan, günümüzün şartlarını ve ihtiyaçlarını da göz önünde tutarak, yeniden değerlendirmeye çalıştık. Devrin olayları içinde önemli rol oynamış kişilerle görüşerek edindiğimiz yeni bilgilerin ışığı altında, evvelden beri bilinen bazı hususlara değişik bir yorum getirdik.

Bir amatör heyecaniyle meydana getirilen bu kitap, «**Milli Mücadele**» adıyla iki cilt olarak hazırlanmıştır. Birinci cildin başlığı «**Anadolu İhtilâli**» olup, Birinci Dünya Harbi çöküntüsünden başlayarak 1920 yılı sonuna kadar süren devreyi kapsamaktadır. İkinci cilt 1921-1922 yıllarına, dolayısıyla Türk istiklâl Harbine ayrılmıştır.

«**Milli Mücadele**»yi değişik karakterde iki ayrı devre olarak ele alışımız şu sebebe dayanmaktadır:

1919-1922 yıllarında, bir imparatorluğun enkazı üzerine bir milli devletin kuruluşunu sağlayan çetin bir mücadele cereyan etmiştir. Fakat, bu mücadele Türkiye'nin

yalnız dış dışmanlara karşı yaptığı savaşlardan ibaret değildir. Üstelik dış savaşın yapılmasını ve kazanılmasını sağlayan olaylar, yani m¼cadelenin ilk yarısı, tamamen ihtil¼l karakterindedir. Mondros m¼tarekenamesine sadakatle riayetkar olan devletin iradesi dışında, Anadolu'nun bir savaş hazırlığı yaptığı 1919 ve 1920 yılları, yalnız kronolojik sıra bakımından değil, olayların mahiyeti bakımından da, savaş olaylarından ayrı olarak incelenmek gerekir.

D¼rt b¼l¼mden ibaret olan bu kitabın birinci b¼l¼m¼nde Milli M¼cadeleyi hazırlayan olayları, ikinci b¼l¼m¼nde Milli M¼cadeleyi etkileyen ve y¼r¼ten i¼ kuvvetleri anlattık. Ü¼¼nc¼ b¼l¼m Mill¼ M¼cadelenin başlangıcına, d¼rd¼nc¼ b¼l¼m ise, aslında t¼m¼ ile bir ihtil¼l hareketi anlamını taşıyan Milli M¼cadelenin meşruluk kazandığı safhaya ayrılmıştır, ikinci cild de aynı d¼zen-
de olacaktır.

Kitabın bir¼ok eksikleri olduğunu bilmekteyiz. Atat¼rk'¼n ¼l¼m¼n¼n yirmi beşinci yılına yetiştirmek gayreti, bir s¼re daha ¼alıřarak bir kısım eksikliğin tamamlanmasını imk¼nsız kılmıştır. Diğer taraftan, konuşması ve yazması gerekenlerin susmaları, bir takım meselenin eksik ve bulanık kalmasının başlıca sebebidir. Milli M¼cadeleyi aydınlatacak b¼t¼n kaynaklar maalesef hen¼z istifade edilebilir hale getirilememiştir. Konumuza giren meselelerin, sosyologlarımız tarafından incelenmemiş olması da en ¼nemli eksikliklerden biridir.

Kitabın noksanları, kusurları tamamlanabilir. Bunu ya biz yaparız veya başkaları. Ancak; g¼tt¼g¼m¼z amacın, metodun ve değerlendirme a¼asının doğruluğuna inanmaktayız. ¼evremizden bu desteği ve g¼veni almasaydık eseri ortaya koyamazdık.

Bu kitabın amacı, yalnız tarihe ışık tutmak, hizmet etmek değildir. Bilhassa, Atat¼rk¼l¼k anlayışının statik d¼zenden ¼ıkarılması yolunda, son zamanlarda g¼sterilen ¼abalara yardımcı olmak istedik. Ayrıca, ¼ok k¼¼¼k bazı detayları bile değerlendirmeye ¼alıřarak, bug¼nk¼ politik ¼ıkmazın d¼ne bağlı nedenleri ¼zerinde durmak ve d¼ř¼nmek amacını g¼tt¼k.

Milletimize hizmet kaygusuyla yayınlanan bu kitabın hazırlanması dokuz yıl s¼rm¼ř, kitapta yer yer adı ge¼en kimselerden ve bir¼ok yazılı kaynaklardan faydalanılmıştır. Bizimle g¼r¼řmeyi kabul edip bildiklerini anlatanlara ve sorularımızı cevaplandıranlara teřekk¼r¼ bir bor¼ biliriz.

SABAHATTİN SELEK
Kadık¼y. 1 Ekim 1963

İÇİNDEKİLER

Sunuş	9
BİRİNCİ BÖLÜM : MİLLİ MÜCADELE ÖNCESİ	
A. Yenilgiye doğru.....	13
Talât Paşanın görüşü	14
Mustafa Kemal Paşanın görüşü	16
Liman Paşanın görüşü	17
Çöküntü	21
Talât Paşanın bir teşebbüsü	23
Enver Paşanın son çabası	25
Vahidettin'in görüşü	26
Sonuç	27
B. Bozgun	29
General Allenby bozgunu anlatıyor	31
Mustafa Kemal Paşa bozgunu anlatıyor	31
Son muharebe	34
Bozgunun maliyeti	35
Son Tedbirler	35
Başkumandanlığın son emri	36
C. Mütareke	37
Wilson'un barış şartları	38
Hükümet değişikliği.....	40
Yeni Hükümetin mütareke teşebbüsleri	41
Türk Delegasyonuna verilen talimat	42
Mütareke şartları	44
İKİNCİ BÖLÜM : MİLLİ MÜCADELEDE İÇ ETKENLER	
A. Zat-ı Şahane.....	49
B. İstanbul Hükümetleri	53
İstanbul Anadolu çatışması.....	57
Anadolu'nun İstanbul Hükümetinden ayrılması	60
C. Halk	64
Etnik yapı	64
Sosyal yapı	67
Halkın moral durumu	72

	<i>Sayfa</i>
D. Din ve din adamları.....	78
İstanbul'un fetvası	82
Anadolu'nun fetvası	84
E. Siyasî teşekküller	86
İttihat ve Terakki Partisinin tasfiyesi	87
Hürriyet ve İtilâf Partisi	93
Millî Kongre	96
Müdafaai Hukuk Teşekkülleri	98
Sonuç	102
F. Ordu	105
K. Kuvayi Milliye	118
Kuvayi Milliye'nin bünyesi	120
Kuvayi Milliye Kumandanları	123
Kuvayi Milliye'nin mevcudu	124
Kuvayi Milliye'nin karakteristiği.....	127
L Maddi ve mali kaynaklar.....	130
M. Liderler	142
Mustafa Kemal Paşa.....	142
Rauf Bey.....	147
Refet Bey	149
Ali Fuat Paşa	152
Kâzım Karabekir Paşa .. ,.....	155
İsmet Paşa	160
Fevzi Paşa.....	164
ÜÇÜNCÜ BOLÜM : KARANLIK DONEM	
A. Ordunun terhisî, kumandanların tasfiyesi.....	168
5. Ordunun lağvı ve Çanakkale Boğazının açılması	169
8. Ordunun lağvı ve Nurettin Paşa.....	170
Yıldırım Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa	171
Nihat Paşa	175
Ali Fuat Paşa	177
6. Ordu kumandanı Ali İhsan Paşa	178
9. Ordu kumandanı Yakup Şevki Paşa	183
B. işgaller, azınlıkların davranışı ve Türklerin tepkisi	189
C. M. Kemal Paşa İstanbul'da	200
D. M. Kemal Paşanın Anadolu'ya gönderilmesi ..	209
Samsun olayları	209
Müfettişlik görevi için M. Kemal Paşa'nın seçilmesi	212
Mustafa Kemal Paşaya verilen talimat.....	215
Müfettişlik karargâhı	217

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM : ANADOLU İHTİLALİ

İhtilâl kavramı.....	220
Neden Anadolu İhtilâli?	223
Anadolu İhtilâlinin niteliği	224
A. İzmir'in işgalinden Sivas Kongresine	227
1. İzmir'in işgali	230
2. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da	236
3. Yunan işgalinin gelişmesi	240
Batı Anadolu'da üç albay.....	242
Kuvayi Milliye'nin doğuşu	246
4. İhtilâl plânı ve metod	254
İhtilâlin açıklanması	262
5. Erzurum Kongresi	265
Mustafa Kemal Paşanın askerlikten ayrılması	267
Mustafa Kemal Paşa halk lideri oluyor	273
Erzurum Kongresi	276
İhtilâli baltalayan bir görüş	279
Doğu ve Batı Anadolu teşkilatının ilk teması .. .	284
B. Sivas Kongresinden B. M. Meclisine.....	286
1. Sivas Kongresi	289
2. Anadolu - İstanbul Çatışması.....	297
Yabancı devletlere verilen memorandum	302
İstanbul'un mukabelesi ve uzlaşma teklifi	303
İstanbul ile Anadolu arasında pazarlık ..	307
Amasya anlaşması	314
3. Sivas'tan Ankara'ya	319
Meb'us seçimleri	320
Güney Anadolu	322
Heyeti Temsiliye Ankara'ya gidiyor	324
1920 Yılı başında «Siyasî Durum» muhakemesi	325
C. Büyük Millet Meclisi.....	331
İstanbul'un işgali.....	333
Osmanlı Meclisinin sonu	336
Seçimler.....	338
Meclisin şekli ve bünyesi.....	342
Hükümet teşkili	345
Meclisin Beyannamesi.....	346
B. Millet Meclisinin ihtilâlcî karakteri.....	349
D. İhtilâlin zaferi	356
1. Karşı ihtilâlin bastırılması.....	358
2. Doğu zaferi	368
3. Kuvayi Milliye'nin tasfiyesi	374

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE ÖNCESİ

A . YENİLGİYE DOĞRU

Milli Mücadeleyi, Birinci Dünya Harbinden Kesin bir çizgi ile ayırmaya imkân yoktur. Bir bakıma, biri diğerinin devam ve sonucudur. Mücadelenin askeri ve siyasi gidişinde, Birinci Dünya Harbinin bütün ağırlığı duyulur. Gerçek anlamiyle istiklâlini çoktan kaybetmiş bulunan Türk Milletinin bir ölüm-kalım savaşına atılmasını, Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Harbine girmesi mümkün kılmıştır. Fakat aynı sebep, Milli Mücadelenin maddi şartlarını ağırlaştırmıştır.

Türkiye, Birinci Dünya Harbine girmese ne olurdu?

Eğer harbe girilmeseydi Küçük Asya'da imparatorluğun bir yaşama şekli bulabileceğine inananlar yok değil. Bu inançta olanlardan Falih Rıfkı Atay - diyor ki:

«Böylece şimdi dünya petrol kaynaklarının pek ehemmiyetli kısmını bağ- rında tutan bu zengin bölgeler devletimizin sınırları içinde bulunacaktı.»

«Harp sürdükçe büyük devletler zayıflayacakları için kapitülâsyonlardan her türlü yabancı baskı ve kontrol şartlarından kurtulacaktık. Birinci Dünya Harbi sırasında iki milyon kurban verdikten sonra dahi Kuvay-ı Milliye ile başa çıkamayan Batılı devletler, bütün ordusu ayakta duran imparatorluğa karşı herhangi bir harekette bulunamayacaklardı.»¹

Değerli yazar, bu kabulü güç görüşü daha da ileri götürerek, *«Enver ye- rine Mustafa Kemal Harbiye Nâzırı olsaydı Birinci Dünya Harbine girmezdik. Batmazdık, bir*

1 Falih Rıfkı Atay — Çankaya C. I. S. 22.

büyük devlet olarak kalırdık. Tarih Türk Milletinden bu bahtiyarlığı esirgemmiştir» diyor.²

Bugün Türkiye'nin, 1914 imparatorluğundan daha kuvvetli ve daha mutlu olduğu bir gerçektir. Buna rağmen Türkiye büyük devlet değil. Toprak genişliği ve insan kalabalığı büyük devlet sayılmanın şartları olmaktan çoktan çıkmıştır. Önemli petrol kaynaklarına sahip bulunan Irak'ın ve İran'ın güçleri ise ortada.

Osmanlı İmparatorluğunun 1914'ün şartları içinde yaşayabileceğini düşünmek, sadece geçmişe duyulan bir özlemdir. Birinci Dünya Harbi ile Milli Mücadelenin ve 1923'den bu yana süre gelen çabanın bile yıkamadığı eski düzen, yeni Türkiye'de çözülemeyen problemlerin başlıca sebebidir.

Belki, Birinci Dünya Harbine girmemek ve İmparatorluğa Küçük Asya'da bir yaşama şekli bulmak da mümkün idi. Ama bu şekil, ancak Kral Faruk Mısır'ının yaşama şekli olabilir ve en çok o kadar sürebilirdi.

Zaten dağılmakta ve çözülmekte olan İmparatorluğun tasfiyesini hızlandırdığı için, başta insan olmak üzere kayıpları saymazsak, harbe giriş olayını üzüntüyle karşılayacak bir sebep bulmak güçtür. **Harp kararı verenlerin maksat ve mazeretleri ne olursa olsun, Birinci Dünya Harbi yenilgisi Türk İstiklâl Harbini hazırlamıştır.** Gerek bu sebeple, gerekse tarih olaylarının akışı, Türk Milletinin kaderi, şahsî davranışlar ve askerlik ilmi yönlerinden iki devre arasındaki bağlantı, gözden uzak tutulmıyacak kadar kuvvetlidir.

Mütareke (Mondros), birinin sonu ise, diğerinin başlangıcıdır. Bu noktaya nasıl varıldığını görmekle sonraki safhanın daha iyi anlaşılacağı muhakkaktır.

TALAT PAŞANIN G Ö R Ü Ş Ü

«Harbin üçüncü ve dördüncü senelerinde şevk ve heyecan azalmağa başladı. Avrupa cepheleindeki daimi hezimetlerle, ordularımızın Filistin, Erzurum ve Bağdat'tan geri çekilmeleri, o yer halkının Anadolu'ya karşı, ziraatta çalışanların azalması yüzünden gıda maddelerinde baş gösteren kıtlık ve nihayet kıtalarda ve cephe gerisindeki bazı subaylar tarafından yapıldığı söylenen suiistimaller

2 Aynı eser. S. 82.

halk arasında gittikçe hoşnutsuzluk uyanmasına sebebiyet verdi. Harbin tamamıyla kaybedileceği hatıra gelmemekle beraber, harb bitinceye kadar Türk arazisinin tahrip olunacağı ve Türk halkının, yâni memleketin asıl nüfusunun feci mahrumiyetlere mâruz kalacağı korkusu herkes üzerinde korkunç bir tesir bırakmaya başladı. Cephelerdeki subay zayıfatı geride kıtalardan alınan subaylarla telâfiye çalışılıyor ve açılan bu yerlere de vaktiyle emekliye ayrılmış olan subaylar getiriliyordu. Ne bu subayları ahlâk ve seviyelerine göre ayırmak ve tâyin etmek ve ne de suçlarını cezalandırmak kabil oluyordu; onları geri çağırarak ve ordudan ihraç etmek onları mükâfatlandırmak demek olacaktı, istikbâli ve hüsnüniyeti olmayan bu subaylar en ağır suiistimalleri yapıyor ve pek çokları da ceza görmüyorlardı. Bütün bunlar halkın ümitsizlik ve üzüntüsünü artırıyordu.»

Kumandanlar hakkında ve bilhassa Levazım Amiri İsmail Hakkı Paşa hakkında Enver Paşaya sık sık şikâyetler yapılıyordu. Enver Paşa harb devamınca İsmail Hakkı Paşaya şiddetle ihtiyacı olduğunu ve İsmail Hakkı Paşa olmaksızın ordunun işe edilemeyeceğini ve dolayısıyla harbe devam etmenin imkansızlaşacağı cevabını veriyordu, şikâyette ısrar edilmesi halinde istifa etmekle tehdit ediyordu. Böyle nâzik bir zamanda Enver Paşanın istifası bütün orduyu müşkül bir vaziyete sokmuş olacağından kimse bunu kabule cesaret edemiyordu.»

Talât Paşanın hâtıralarından aynen alınan yukarıdaki satırlar, en büyük sorumluluk yerini işgal eden kimsenin sözleri olmak bakımından dikkate değer bir özellik taşımaktadır.

Türkiye'yi yenilgiye sürükleyen sebepler, şüphesiz sadece asker değildir. Üstelik, cephelerin yıkılışı ordunun kusurundan ileri gelmemiştir. Harp sahalarında görülen perişanlık, sivil ve askeri idareye ait aksaklıklardan ve memleketin bu çapta bir harp gücüne sahip olmayışındandır.

Bütün sorumluluğu subaylara yüklemek ise çok haksız bir yargıdır. **İttihat ve Terakki idaresinin sivil lideri Talât Paşa ile asker lideri Enver Paşa** arasında sürüp gelen fakat açığa vurulmayan çekişmenin bu yargıda büyük etkisi vardır. Şüphesiz, Osmanlı ordusunda ahlâk, fazilet ve yeterlik bakımlarından düşük seviyede subaylar yok değildi. Fakat, ileride görüleceği gibi, ordunun subay kad-

rosu, hem Birinci Dünya Harbinde, hem de İstiklâl Harbinde yabancıların bile büyük ölçüde takdirini kazanacak değerde idi.

Her şey olup bittikten sonra söylenenler, neticeye göre düzenlenmiş açıklama şekli kanısını uyandırabilir. Fakat olayların akışı içinde söylenmiş ve yazılmış olanlar, gerçek belgelerdir.

MUSTAFA KEMAL PAŞANIN GÖRÜŞÜ

İki kumandanın, 7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa ile 5. Ordu Kumandanı Liman Von Sanders'in raporları, Türkiye'nin yenilgiye sürüklenişini gösteren belgelerin başında gelir. Mustafa Kemal Paşa, Talât, Cemal ve Enver Paşalara Halep'ten gönderdiği 20 Eylül 1917 tarihli raporunda özet olarak şöyle demektedir:

«Memleketin mukadderat-ı umumiyesini idarede sorumlu ve methaldar olan zâtı devletlerinin ifadelerimi hiç bir karamsarlığa ve telâşa hamletmeyecek soğukkanlılıkla ve ciddiyetle telâkki edeceklerine itimadım; düşüncelerimi ihata edebildiğim en geniş ölçüde tasvire sebep olmuştur.»

Bu rapor bu şekilde başlıyor ve memleketin kaderiyle ilgili çeşitli meselelere dokunan uzun açıklamalardan sonra :

«İşte benim düşüncelerim bundan ibarettir. Bulduğumuz mevki sebebiyle bunları tasvir etmekle vicdanım üzerindeki yükü atmış olduğuma inanıyorum.» cümleleriyle sona eriyordu.

Raporda cesaretle ve açıkça ortaya konan acı gerçeklerin özü şudur:

— Halk ile idare arasındaki bağlar sarsılmıştır. Memleket umumi bir anarşiye sürüklenmektedir. Umumi hayat her köşede ve beldede esasından çürümektedir.

— Mülki İdare tam bir aciz halindedir. Halkın bu idareye karşı nefreti gittikçe artmaktadır. Zabıta kuvveti pek zayıf ve yetersizdir. Memurlar, rüşvet, vurgunculuk ve suistimal yapmaktadırlar. Adliye işlememektedir.

— İaşe işleri, ticaret ve iktisadiyat müthiş bir surette çökmeye başlamıştır. Paraya karşı ne memurda ve ne de halkta emniyet kalmıştır.

— Her taraftan çürüyen muazzam saltanat binasının bir gün dâhilen birdenbire ve hep birden çökmesi ihtimali, karşısında bulunduğumuz en büyük tehlikedir.

— «Ordu harbin başlangıcına nisbetle fevkalâde zayıftır. Birçok orduların mevcudu, lâzım olan miktarın beşte biri kadardır. Memleketin insan kaynağı, noksanı tamamlamaya muktedir değildir. Hattâ 7. Ordu gibi bütün memleket içinde ikmal ve takviyesine çatışılan yegâne orduyu dahi, daha düşmana bir tek kurşun atmadan, kuvvetli tutmaya imkân bulamıyoruz.

Umumi takate misâl olmak üzere arz edeyim ki, cihanın en müşkül işlerini görmek üzere biner mevcutlu taburlarla bana gönderilen 59. Fırkanın yüzde ellisi, ayakta durmaya mecalsiz zayıflardan ibaret olduğundan tefrik edilmiş ve sağlam kalan erat 17-20 yaşındaki gelişmemiş çocuklarla 45-55 yaşındaki işe yaramazlardan ibaret kalmıştır. Diğer en iyi fırkaların taburları da İstanbul'dan bin mevcutla hareket ve en kuvvetlisi 500 mevcutla Haleb'e gelebilmişlerdir.

— Müttefiklerimizin askerî zaferlerle düşmanlarımızı sulha mecbur etmeleri artık bahis konusu değildir. Almanların askerî tutumları «Geliniz bizi mağlup ediniz» esasına bağlanmıştır.

— Düşmanlarımızın birbirlerinden ayrılmayacakları anlaşılmıştır. Düşman halkın sefalet ve mahrumiyeti bizimkilerden daha azdır. Neticeden emin oldukları için düşmanlarımız harbe dayanabileceklerdir.

— Bundan dolayı harb daha çok devam edecektir. Harbi sona erdirmek bizim partinin elinde değildir.

LİMAN PAŞANIN

G Ö R Ü Ş Ü

Bu sıralarda Başkumandanlık Kurmay Başkanlığına tâyin edilerek Almanya'dan gelen General Von Seeckt'e, Türk ordusunun durumunu anlatmak isteyen Liman Von Sanders, bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor harbin başından beri cereyan eden askeri olayların özetini de verdiği için aşağıya aynen alınmıştır:

Bandırma, 13.Aralık.1917

«Türk Ordusunun şimdiki durumu :

Birçok yanlış tedbirler neticesi olarak Türk Ordularının umum savaştı kuvveti pek çok azalmış ve kıt'aların harp kabiliyeti gözden uzak tutulamıyacak kadar düşmüştür. Bunun çaresini bulabilmek için her iki halkı sebepleri açıkça tespit olunmak lâzımdır.

Esasen ulaştırma araçlarının perişan ve yetersiz bulunmasından dolayı çare temini keyfiyeti diğer birçok güçlüklerin halline bağlıdır.

1 – İnsan mevcudu :

Türk Ordusu muhtelif cephelerde verdiği muharebelerden dolayı büyük miktarda telefata vermiştir. Fakat bundan başka büsbütün yanlış birçok tedbir ve icraat yüzünden pek büyük zayıata uğramıştır. Biraz dikkatle bu zayıattan kaınılabilirdi. İstikbl için bundan ders alınmak lazımdır.

Söz konusu edilen tedbirlerin ve icraatın başlıcaları aşağıda sıralanmıştır:

a) 1914 Aralık ile 1915 Ocak ayında yapılan birinci Kafkas seferi:

Enver'in kumandasında olup General Fon Bronzar'ın Erknıharblye Riyasetinde bulunduğu nc Ordu, 1914 Aralık başında yaklaşık olarak doksan bin iyi askerden müteşekkildir.

Adı geçen Ordu, hududa yakın Hasankale civarındaki dağlar üzerinde gayet uygun savunma mevzilerinde ve asla kendisine üstün olmayan Rus kuvvetleri karşında bulunuyordu.

3. Ordu başarılı muharebelerle dağlardan geçmeyi başarsa bile kuşatma topları olmadığından Kars Kalesini hiçbir vakit zaptedemiyecek idi. Hâl böyle iken, engel olmak için yapılan kesin tavsiyelere rağmen, Sarıkamış, Kars zerine taarruz harekti yapılmasına karar verilmiştir.

Sol kanatta karlı dağların keçi yolları üzerinde yetersiz iaşe hazırlıkları ile hareket eden iki kolordunun sonu, her birinin ayrı ayrı yenilmesi sonucuna vardı. Diğer bir kolordu da bu sırada cephede başarısız muharebeler yapıyordu. Resmi belgeler ile sabit oldu ki, 90 bin kişiden pek acıklı bir halde geriye gelen eratin miktarı ancak 12 bin kadardır.

Geri kalanı vurulmuş, açlıktan tmş, donmuş veya esir düşmüştü.

Harb tarihi, bu taarruz için hiç bir mâkul ve haklı sebep tâyin ve tespit edemiyecektir.

b) 1916 yaz başlangıcında yetersiz kuvvetle Ruslara karşı yine 3 nc Ordu tarafından yapılan taarruz:

Bu taarruzun neticesi olan geri ekilmede Ordunun büyük bir kısmı dağılmıştır.

c) 3. Ordunun, 1916 yazında toplanıp, lüzumsuz yere yaklaşık olarak Van Gölü - Muş - Kiği hattından Erzu-

rum istikametine doğru yaptığı ve daha başlangıcında başarısızlığa uğrayan taarruz:

Düşmanın yan ve gerilerine doğru yapılması tasarlanan bu hareketin, ne ileriye doğru yollar, ne de geride kullanmaya elverişli ulaşım hatları mevcut olduğundan, bundan başka hareket kabiliyeti için lüzumlu kollar ve nakliye araçları da son derece kıt bulunduğundan, esasen yapılması mümkün değil idi.

Bu orduda en azından 60 bin kişi açlık, hastalık ve sonra soğuktan ve pek az bir kısmı da düşman silahıyla ölmüş oldu.

d) Askerlik açısından büyük bir hatâ olmak üzere XIII. Kolordunun İran'a doğru 1916 yaz mevsiminden itibaren bütün kış devam eden taarruzu :

İngiliz, Iraktan Basra'ya kadar olmasa bile Kome'ye kadar kesin surette atılmadan evvel bu taarruzi hareketin yapılması asla doğru değildir. Bağdat'ın kaybı bu hareketle ilgilidir. Çünkü, 1917 Martında söz konusu Kolordu, Bağdat için kesin sonuç yerinde hazır bulunamamıştır.

Bunun hakkında 25 veya 26 Ekim 1916 tarihinde General Fon Salyos vasıtasıyla General Lüdendorf'a yazılı ve aynı sene Aralıkta Peles'teki Umumi karargâha sözlü istekte bulunmuştum.

e) Hiç bir zaman başarı ihtimali olmadığı halde Mısır'ın zaptı için 1916 Ağustosunda Süveyş Kanalına doğru seferi kuvvetlerle yapılan ileri hareket:

18 bin kişilik savaşçı birlikler ile yapılan ve başlangıçtan itibaren başarısızlığa mahkûm olan bu hareket, o zamanlar sadece Süveyş Kanalı'nı korumakla yetinen İngilizleri Tih sahasından beriye çekmiş ve Filistin de bugünkü ilerlemelere sebep olmuştur.

Buna ait olan raporumu da General Lüdendorf'a 1916 Ekiminde takdim etmiştim.

Türk Ordularının kaçak erat miktarı bugün 300 bini çok aşmaktadır. Bunlar düşman tarafına geçmek üzere kaçmış olmayıp, büyük çoğunluğu geriye, memleket içine kaçmıştır ve orada yağma ve hırsızlıkta emniyet ve asayiş bozmaktadır. Bu kaçakların takibine her tarafta takip müfrezeleri teşkil ve sevk gerekmektedir. Bu kadar çok kaçak çıkması sebepleri bu raporun İkinci taamında açıklanacaktır.

2 — Türk Ordularında her ölçüyü aşan kaçak olayları :

19

Türk Ordularının savaşçı kuvvetlerinin bugünkü durumu şöyledir:

«Kafkas Orduları Grubu» adını alan 2. ve 3. Orduların umum kuvveti, Grup Kumandanı İzzet Paşanın birkaç gün önce bana söylediğine göre, cephede işe yarar ancak 20.000 den az fazla askerden ibarettir.

Bulgar hududundan Akdeniz'de Alanya'ya kadar tahminen 2000 km.lik sahil mıntikasının korunmasına memur olan 5. Ordunun mevcudu ise, 26 bini aşkın savaşçıdır.

6. Ordunun bundan iki ay kadar evvelki bütün kuvveti, Ordu Kurmay Başkanının sözüne göre 13.000 kadardı.

Suriye ve Filistin'de bulunan orduların savaşçı kuvvetin ki sayısı şimdilik belli değildir.

3 — Harp kabiliyetinin azalması:

Türk askeri ve bilhassa Anadolu askeri mükemmel bir cevherdir. İyi bakılır, yeter derecede doyurulur, gereği gibi talim ve terbiye edilir, sükûnet ve emniyetle sevk ve idare olunursa, bu askerle en büyük vazifelerin başarıyla yapılması mümkündür.

Ordunun birçok kısımlarında harp kabiliyetinin düşmesi, Türk umumi karar-gâhının uygun tedbirler alamamasından ileri germiştir.

Hemen iki seneden beri kıt'aların çoğuna, talim ve terbiye içki lazım gelen zaman bırakılmamıştır. Küçük ve büyük kıtalar, henüz, sağlam birer birlik halini kazanmadan devamlı olarak birbirinden ayrılmış ve parçalanmışlardır.

Yalnız başına bulunan birlik, tabur ve makineli tüfek birlikleri, bataryalar mürettebatı devamlı alınmış ve öteye beriye sevk olunmuştur. Sevkedilecek kıt'alar, son anda pek az talimli veyahut hiç talim ve terbiye görmemiş asker ile doldurulmuştur.

Kıt'alar trene bindirildikleri vakit, askerlerin büyük çoğunluğu birbirini ve ekseriyetle üstlerini tanımamaktadırlar. Onlar, yalnız vaziyetin iyi gitmediği herhangi bir yere sevkedildiklerini bilirler.

Bunun için, kaçarken vurulmak tehlikesine rağmen, her fırsatta kaçmak teşebbüsünde bulunurlar. Kaçak olayları trenden atlayarak veya kapalı arazide yürüyüş kolundan ayrılarak yapılmakta, bazan da ordugâha geçildiğinde meydana gelmektedir.

Hiç bir tümen yoktur ki, Doğuda veya Toros civarın-

daki harb cephelerini nakil veya hareketinde, binlerce asker kaybetmemiş olsun.

Türk askeri, kendisine karşı muamelede biraz iyi bakım görmeğe muhtaçtır. Bu surette üstlerine karşı güven ve inanç hâsıl olduktan sonra onunla her şeyi yapmak, her işi görmek mümkündür.

Ölçüsüz bir dereceyi bulan şimdiki kaçak olayları Türk Ordularına irsen intikal eden bir kusur değildir. Son derece güvenilecek ve inanılacak bir zat olan Kafkas Orduları Grubu Kumandanı İzzet Paşanın bana söylediğine göre, evvelce bu şekilde kaçak olmamıştır.

Sevk yolları, ulaştırma araçları ve iaşe tarzının elverişli bulunmayışı şüphesiz bu hususta önemli bir rol oynamaktadır. Fakat, Türk Ordularının şimdiki durumu bugüne kadar yanlış bir yol takip olunduğunu ve bunun değiştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Asker ve malzeme kaynaklarının pek çok azalmış olduğu da gözönünde tutulmalıdır.»³

ÇÖKÜNTÜ

Uzun zamandır sürüp giden harb, Türkiye'nin, insan ve malzeme kaynaklarını insafsızca harcamakta idi. Yukarıda gördüğümüz belgelerdeki sayılara Çanakkale kayıplarını da şöylece ekleyelim :

55.127	Şehit
21.494	Çeşitli hastalıklardan ölen
10.067	Kayıp
100.177	Yaralı

186.865 7 aylık kayıp toplamı.

Anadolu'da artık kadınlar, ihtiyarlar ve 16 yaşından küçük çocuklar kalmıştı. Maddî kaynaklar ise tükenmek üzere bulunuyordu. Elde kalan erzak, malzeme ve insanı memleket içinden en önemli cephelere gönderebilmek için tek işe yarar araç Konya-Bağdat demiryolu olduğu halde, bundan da gereği kadar faydalanmak mümkün değildi. 1500 Km. uzunluğundaki Haydarpaşa - Bağdat hattı üzerinde çalışır durumda ancak 50 lokomotif kalmıştı. Bunları düzenle işletmek için de yeter derecede personel ve kömür bulunamıyordu. Bu yüzden ulaştırma deve, eşek ve

3 - Liman Von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, Burçak Yayınevi - İstanbul, 1968, s: 223-224.

kağnılarla yapılıyordu. Erzak ya altın bahasına veya silâh kuvvetiyle elde edilebiliyordu. ⁴

Yokluktan en çok ordu sıkıntı çekiyordu.

Harp mıntıkları üzerinde, sert iklimlerde, düşman halk arasında bulunan Ordu, kendisinden kat kat üstün düşman karşısında kendi yağı ile kavrumak zorunda idi. Kışın hayvanlar açlıktan ölüyordu. **Askerler karınlarını doyurmak için çapulculuk ediyorlardı. Harpten bıkmışlardı. Fırsat bulan silâhını alıp kaçıyordu.**

Devlet hazinesi bomboştu. Son olarak 167 milyon liralık kâğıt para çıkarılmıştı. Fakat paranın tedavüldeki kıymeti % 55 düşmüştü. Subay ailelerine artık erzak verilmez olmuştu. Cephede olduğu gibi bütün memlekette büyük bir kıtlık hüküm sürüyordu.

Maddi sıkıntılardan fazla olarak halkın' morali de son derece bozulmuştu. Şehit haberleri veya cepheden hiç haber alamamanın üzüntüsü, hemen hemen her aileyi devamlı bir matem havası içinde tutuyordu.

Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmı, Erzincan'ın batısına kadar, düşman işgaline uğramıştı. Bu bölge halkı, göçmen olarak daha içkilere göç etmiş bulunuyordu.

Göçlerin yarattığı sefaleti, perişanlığı anlatmaya lüzum yok. **İşgal bölgesinde kalan Türklerin hâli daha acıklı idi. Doğuda, Ermeniler intikam almak için her tarafta Türk halka eziyet ediyor, vuruyor, öldürüyorlardı.**

Türkiye'yi doğu istikametinden gelecek daha büyük bir felâketten, Rusya'daki ihtilâl hareketleri uzak tutuyordu. 1916 Sonbaharından beri bu cephe- de önemli bir faaliyet olmamıştı. 1917 de ihtilâl başlayınca karışıklık Rus ordu- suna da bulaşmış ve bu ordu taarruz kabiliyetini kaybetmişti. Askerî eserleri ile tanınan Sedat Paşa «**Yıldırımın Akıbeti**» adlı kitabında şöyle diyor:

«Kafkas cephesinde Rus taarruzlarının durması ve mevzi savunmasına dönüşmesi, Rusların Anadolu da ilerlemelerine geçici olarak mani olmuştu. 1917 de Rus cephe- leri çökmeseydi, Kafkas cephesindeki 2 ve 3 üncü ordularımızla Anadolu'nun savunulması ve muhafaza edilmesi imkânsızdı.»

18 Aralık 1917 de Ruslarla Erzincan'da bir mütareke imzalandı. Bu su- retle 1918 senesine, hiç olmazsa bir cephenin güveni sağlanmış olarak girilmişti.

4 Açlıktan yalnız Suriye'de 60.000 kişinin öldüğü söylenmektedir.

Türkiye'ye asıl darbe Güneyden indirilecekti, İngilizler Kudüs'ü zaptederek (9 Aralık 1917) Suriye'ye dayanmışlardı. Irak'ın büyük kısmı çoktan kaybedilmişti. General Allenby kesin sonuçlu taarruz için 1918 Eylülüne kadar hazırlanacaktı.

Türkiye, bu harbi yalnız düşman kuvvetlerinin üstünlüğü ve harb gücünün yetersizliği yüzünden kaybetmiyordu. Kaybın ve fazla yıpranmanın asıl sebebi, harbin son derece fena idare edilmesi ve üstüste büyük stratejik hatalar yapılması idi. Hatâ sahipleri yerlerinde duruyorlardı ve aşağı kademelerden gelen tenkit, uyarma ve şikâyetler kendilerine tesir etmiyordu. İktidar, memleketin mutlak hakimi idi. Denetleme denilen müessesenin en basit anlamda işlemesine imkân yoktu, İttihat ve Terakki Fırkasının bütün muhalifleri susmuş, sinmiş, kimsede ses çıkaracak cesaret kalmamıştı. Meclis de denetleme yapmıyor ve yapamıyordu.

TALAT PAŞANIN BİR TEŞEBBÜSÜ

Buna rağmen harbin yönetimindeki sorumluluk kaygısıyla İttihat ve Terakki ileri gelenleri, bir ara iş başından çekilmeyi düşünmüşlerdi. Fakat, iktidarı bir başka kuvvete kaptırmak da istemiyorlardı. Talât Paşanın bu amaçla bazı temaslar yaptığı bilinmektedir. Gerek harb hâlinde bulunan Fransız ve İngiltere devletleri, gerekse memleket kamuoyu üzerinde olumlu etki yapacak kişilerle yeni bir hükümet kurmak amacını güden bu düşünce, nedense uygulanamamıştır. Talât Paşanın bu konu ile ilgili olarak görüştüğü kimselerden, «**ifham**» gazetesi sahibi Ferit Bey⁵ şu açıklamayı yapmıştır:

5 Vaktiyle ittihatçı iken, yaptığı tenkitler yüzünden fırkadan çıkarılan Kütahya Mebusa Ferit Bey, Mecliste ve ifham gazetesinde İttihat ve Terakkiye karşı mücadeleleriyle tanınmış namuslu bir politikacıdır. Mahmut Şevket Paşa suikastinde haksız olarak Sinop'a, sonra da Bilecik'e sürülmüş ve Talât Paşa İstanbul'a çağırınca kadar orada kalmıştı. Harpten sonra İstanbul hükümetlerinin birinde Nafia Nazırlığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetlerinde Maliye Vekilliği yapmıştır.

Yukarıda anlattığımız meseleyi Ferit (Tek) Beyden, 16.12.1959 günü Modadaki evinde kendisinden dinledik.

«Bilecik'te sürgün bulunuyordum. Mütarekeden 5-6 ay önce idi. Talat Paşa beni İstanbul'a çağırdı. Gittim, görüştüm. Bana dedi ki:

— Yeni bir fırka (parti) kurup, sonra biz çekileceğiz. Ben, Enver ve diğer arkadaşlar İttihat ve Terakkide kalacağız. Cemâl Paşa ile Cavit Bey yeni Partiye geçecekler. Sen bu işleri iyi bilirsin. Yeni partiye ve kurulacak kabineye girmeni istiyoruz.

Ben, hem Cemal Paşa ile beraber çalışamayacağımı, hem de böyle sun'i partilerle hiç bir şeyin halledilemeyeceğini söyleyerek teklifi reddettim.»

Öyle anlaşılıyor ki, 1918 senesinin ilk aylarında Talât Paşa ve arkadaşları bir barış teşebbüsü yapmak niyetinde idiler. Cemâl Paşa ile Cavit Bey gibi harbe girmenin aleyhinde olan, Fransız dostluğuna taraftarlığı bilinen ve Ferit bey gibi İttihat ve Terakki muhalifi tanınan kimselerle kurulacak bir hükümetin içerde ve dışarda iyi karşılanacağı haklı bir ümittir. Bilecik'e sürülmüş bir muhalifi İstanbul'a getirip teklifte bulunması, Talât Paşanın bu meseleyi ciddî olarak düşündüğünü gösterir. Fakat yakın arkadaşlarından kaç kişinin bu fikre taraftar olduğunu bilmiyoruz.

«**Büyük Harpte Türk Harbi**» adlı eserin yazarı Larcher şöyle diyor:

«Müttefiklerin ufak bir zorlaması artık Osmanlı Hükümetini devirmeğe kâfi gelecekti. Türk olmayan unsurlar ve İttihat ve Terakki muhalifleri bunu dört gözle bekliyorlardı. Jön Türkler ise hayvani bir inatla, felaketlere rağmen hâlâ kafa tutuyorlardı. Talât, Enver ve Cemâl Paşalar, işlenen cinayetler hasebiyle İtilâf Devletlerince suçlu sayıldıklarını biliyorlardı. Fakat uçuruma doğru koşmakta inad ediyorlardı.»

Harbin sonuna kadar aynı yönetim, aynı hatâları tekrar ederek sürüp gitti. Halbuki harb hükümetlerinin ve bilhassa Başkumandanın, başarısızlık gösterdikçe değişmesi kadar tabii bir şey olamaz. Nitekim bu harb içinde Avusturya ve Almanya'da olduğu gibi Fransa, İngiltere ve Rusya'da da bir veya birkaç defa Başkumandan değişikliği yapılmıştır.

Böyle bir devirde hiç olmazsa Osmanlı tahtında akli başında ve kuvvetli bir padişah bulunsa idi, harbin yönetimine değişik yön verebilirdi. Fakat Sultan Reşat «Meşrutiyet zamanında ben işe karışacak olursam birade-

rin suçu ne idi?» diye, memleketin üzerine çöken felâket karşısındaki duygusuz ve ilgisiz hâlini haklı görüyordu.

ENVER PAŞANIN SON ÇABASI

Şartlar ne kadar ağır olursa olsun, elbette iyimser anlar da bulunacaktır. Enver Paşa, bunlardan biri, hatta birincisi idi. İngilizler Güneyden Suriye yönünde Türkiye'ye son darbeyi indirmeye hazırlanırken o, bakışlarını çabalarını Doğudan bir türlü ayıramıyordu. Harbin geleceği hakkındaki düşüncelerini kendisi şöyle anlatmaktadır:⁶

«Bizden ve Almanya'dan evvel Bulgarların ve Avusturyalıların çökeceğini ve memleketimizin bundan sonra Bahri bir yardım bekleyemeyeceğini düşündüm. Bu sebeple Doğuda memleketimiz için bir dayanak, bir kuvvet kaynağı aramağa mecbur oldum. Bu maksadı temin edebilmek için de iki ordu kurarak Kafkaslara ve Acemistana doğru sevketmiştim. Eğer cephelerimizin çökmesi felâketi bir kaç ay daha sonraya kalmış olsaydı, hem Doğudan temine çalıştığım ikmal kaynaklarını temin, hem de Anadolulum ortalarında kuvvetli ihtiyatlar yığmağı vücuda getirecektim. Birincisini temin ederken hem müttefiklerimiz ve hem de biz mağlup olmuştuk.»

Enver Paşanın doğu hakkında tasarladığı plân gerçekten kolaylıkla uygulanabildi. 1918 Şubatının sonunda harekete geçen ordu, önce Erzincan'ı, sonra da işgal altındaki diğer şehirleri kurtararak harbin başındaki Osmanlı - Rus hududuna dayandı. Bu arada Ruslarla Brest - Litovsk andlaşması imzalanmış (3 Mart 1918), Türk Ordusunun karşısında Ermeni ve Gürcü kuvvetleri kalmıştı. 15 Eylül 1918 Bakü'nün işgaliyle Doğu harekâtı tamamlandı. Bundan 4 gün sonra da İngiliz Ordusu Filistin'de Türk cephesine taarruza geçti. Fakat Enver Paşanın yeniden kurduğu ordular doğuda bulunuyordu.

Bischoff diyor ki : ⁷

«Doğudaki harb, Enver'in bizzat kendi harbi idi, tek gerçek harpti. Galiçya toprakları, Arabistan çölleri, Filistin dağları ve Türk askerlerinin ekseriya Alman kumandasında

6 General Ali Fuat Cebesoy: Millî Mücadele Hatıraları S. 25.

7 Norbert Von Bischoff un «Ankara» adlı eterinden

vuruştıkları boz Gelibolu tepeleri, bütün bunlar. Doğudaki harbi yapabilmek üzere, umumi savaşın sonlarına doğru, zayıf Filistin cephesi tehlikeye girerken ve takviye beklerken dahi Doğu ordusu, Çar ordularının Rus İhtilâli üzerine dağılması sayesinde kabil olan ileri hareketine devam etmekten çekinmemiş ve Kafkas illerinde İmparatorluğu bütün bu kanlan dökülmüş olan hayalin peşinde koşmuştur.»

Bu hayaldi. Olaylar bunu ortaya koydu. Aynı yazar, «Eğer harbi ilân ederek memleketi korkunç bir mağlûbiyete sürüklemiş olan hükümet çekilmese ve 30 Ekim 1918 de İmparatorluğun yıkılması mânasına gelen Mondros mü-tarekesi imzalanmasa idi, Haleb'in üzerlerine yayılmış olan bozgun, İstanbul'un kapılarına kadar devam edecekti.» demektedir.

Enver Paşanın Doğuda 1918 yazının bir iki ayı içinde çabucak ve kusur-suz olarak kurduğu 4 tümenli 3. Ordu ile 6 tümenli 9. Ordunun, Güney cephe-sindeki bozguna bir faydası olmadı.

Fakat bu ordular Millî Mücadelede işe yarayacaktı. Mütarekeden sonra, 3. ve 9. Orduların bazı tümenleri İstanbul'a ve Trakya'ya nakledilmiş ve iki or-dunun geri kalan 4 tümeni birleştirilerek XV. Kolordu kurulmuştur. Milli Müca-delenin başlangıcında Türk ordusunun dayanılacak tek kuvveti, ileride görüle-ceği üzere, Kâzım Karabekir Paşa kumandasındaki bu kolordu olacaktı.

VAHDETTİN'İN GÖRÜŞÜ

Sultan Reşad'ın ölümü üzerine 4 Temmuz 1918 de padişah olan Vahidettin'in hükümdarlık haklarını kullanmaya yeltenmesi de artık hiçbir şeyi düzeltemezdi. Vahdettin'in acı bir şekilde sona eren saltanatının başlangıcı, üzerinde biraz durulmaya değer. Hükümdarlığının hemen ilk günlerinde, Saray başkâtibine «Benim imzam kararnamelerin başına konulacaktır. Sadr-ı âzami bulun da bundan sonra o suretle imza edeceğimi söyleyin»⁸ demesi, İttihat ve Terakki otoritesine karşı durmak istediğini göstermektedir.

Vahidettin, sivil ve askerî idarenin feci gidişinin farkında idi. Bâbîâlice hazırlanan tahta çıkış fermanına ilâve edilmek üzere bizzat kaleme aldığı aşı-ğadaki on mad-

8 Ali Fuat Türkgeldi - Görüp işittiklerim S. 141.

26

delik not memleketin o günkü durumu hakkında yeni padişahın görüşünü belirtmektedir:

1 — İslamiyetin ana kuradan ve Osmanlı şerefine muhafazasına özen gösterilmesi.

2 — Adalet dağıtımı, düzenin ve emniyetin sağlanması hususunda gayret ve çalışmaların artırılması.

3 — Fiyatların yükselmesi nedeniyle halkın içine düştüğü zor durumdan kurtarılması.

4 — Üretimin artırılması için her türlü önlemlerin ivedi alınması.

5 — Siyasi suçlardan hapsedilmiş veya geçici olarak sürgünde bulunanların affı.

6 — Adi suçlulardan cezalarının üçte ikisini tamamlayanların salıverilmesi.

7 — Harp bölgelerinden başka yerlerde sıkıyönetim işlemlerini durdurularak ceza işlerinin normal mahkemelere sevkı.

8 — Genel hukuka ait olup Millet Meclisinin tasdikine bağlı bulunan kararname ve mali işlere ait kararların alınmasından sonra hemen Millet Meclisine bildirilmesi.

9 — Memurların, devlet dairelerinde çalışanların kanuni özelliklere sahip namuslu ve doğrulardan seçilmesine dikkat edilmesi.

10 — Memurların, kanuni sebepler var olmadıkça görevlerinden alınmaması ve yerlerinin değiştirilmemesi:⁹

Fakat işlerin hattı hümayunla düzelecek tarafı kalmadığı gibi buna vakit de yoktu.

SONUÇ

Kanaatimizce, harbin yenilgiye doğru gitmesi, Osmanlı düzenine yeni unsunlar getiriyor ve değişik bir ortam hazırlıyordu. Başka ülkelerde imparatorluk için dövüşmek, büyüklüğünü, değerini kaybetmişti. Uzun yıllardan beri anlamı kalmamış olan uzak seferler, Birinci Dünya Harbi ile tam bir iflâsa uğramıştı. **Her seferde biraz daha daralan İmparatorluk sınırları**, şimdi bütün açıklığıyla her yönden Anadolu kapılarına yaklaşıyordu. Böylece harb daha başka bir anlam kazanmış oluyordu. Artık, **ne için olduğu nu pek bilmeden anavatandan uzakta dövüşmenin tatsızlığı**

9 - Bugün aşağı yukarı aynı meselelerle uğraşmamız düşündürücü bir haldir.

27

ve güçlülüğü, yerini memleket kaygısına bırakıyor ve harb, milli bir renk kazanıyordu. Bu gerçekte, yakında başlayacak olan Milli Mücadelenin kokusu tütmekte idi.

Çeşitli cephelerde yıllardır süren çetin bir savaşın yenilgiye doğru sürüklenmesi, gerçi yukarıda anlatmaya çalıştığımız yeni niteliği getiriyordu. Fakat bu niteliğin olumlu bir yön alması kolay olmayacaktı. **Türk halkı, Birinci Dünya Harbinde, hiç bir harpte olmadığı kadar, çok ezilmişti.** Halk arasında hâlâ «Seferberlik» diye anılan bu harb, Osmanlı Devletinin umumî bir seferberlikle giriştiği modern anlamdaki ilk harpti. Bu sebeple **harbin her türlü musibetini bütün millet çekmişti.** Ve yine bu sebeple, ilk defa harb bezginliği, harbe karşı nefret pek yaygın, ortak bir duygu hâline gelmişti. **Enver Paşa ve takımı, harbin baş suçlusunu gördüğü için bütün subaylar ittihatçı sayılıyor ve halk arasında tehlikeli bir subay düşmanlığı duygusu yerleşiyordu.** Subay demek, harb demektir..

Cephelerden yayılan bozgun havası, tabii yollar dışında, ayrıca kaçaklarla Anadolu'nun içlerine kadar yayılmıştı. **300 bini aşan asker kaçağının önemli bir kısmı, bütün Anadolu'da eşkiyalık yaparak zaten sarsılmış olan devlet otoritesini hiçe indiriyordu.** Anavatanın savunulması başlayınca bunlar ile de uğraşmak gerekecekti.

Görülüyor ki, gelecek harbin bulacağı ortam daha şimdiden belli olmaya başlamıştır. Türk istiklâl Harbine, Birinci Dünya Harbi yenilgisi olumlu bir etki yaptığı gibi, büyük bir handikap hazırladığı da muhakkaktır. «Bozgun» bölümünde handikapın daha iyi anlaşılacağı ümidindeyiz.

B. BOZGUN

Mustafa Kemal Paşanın Başkumandanlığa gönderdiği tarihî rapordan tam bir sene sonra bozgun başladı ve ordular dağıldı, İngilizler esaslı bir hazırlıktan sonra 19 Eylül 1918'de büyük kuvvetlerle Filistin'de Türk cephesine taarruza geçtiler. Türk cephesi Kudüs'ün Kuzeyinde idi ve bu cepheyi Liman Von Sanders'in kumanda ettiği Yıldırım Orduları Grubu tutuyordu. Ordular Grubu, Cevat Paşa (Cevat Çobanlı) kumandasındaki 8. Ordu, Mustafa Kemal Paşa kumandasındaki 7. Ordu ve Mersinli Cemal Paşa kumandasındaki 4. Ordudan müteşekkildi.

Mustafa Kemal Paşa, 7. Orduya ikinci defa tâyin edilmiş ve İngiliz taarruzundan birkaç gün evvel kumandayı ele almıştı. Ordunun iki kolordusundan III. Kolordunun Kumandanı Miralay İsmet (İnönü) Bey, XX. Kolordunun kumandanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy) idi.

İleride, Türkiye'nin kurtuluşu için en büyük sorumluluğu yüklenecek olan bu üç kumandan, Filistin cephesinde, 7. Ordunun kadrosu içinde birleşmiş bulunuyorlardı. Burada yalnız 7. Ordunun üzerinde duruşumuz, bu tesadüf sebebiyle değildir. Bu ordu, son Filistin ve Suriye muharebelerinin en ağır yükümü taşımış ve bozgunun sonuna kadar ordu adını muhafaza edebilmiş tek ordudur. 8. Ordu daha muhaberenin başlangıcında dağılmış. 4. Ordu ise cepheye yararlı olmadan, bir müddet sonra aynı duruma düşmüştü.

Türkiye'nin kesin yenilişini ve teslimini hazırlayan bu muharebeler, yalnız askerî ve siyasî sonuçları bakımından değil, harp kayıpları bakımından da çok önemlidir.

İddialı adına rağmen, Yıldırım Orduları Grubunun uğradığı bozgun ve yıldırım hızıyla Suriye'yi boşaltarak Anadolu hududuna çekilmesi, her şeyden önce kuvvet den-

gesinin büyük ölçüde değişmesinden ileri gelmiştir, İngiliz taarruzunun başlangıcında Yıldırım Orduları Grubunun insan mevcudu yüzbine¹⁰ yaklaşık, Allenby olduğunun mevcudu ise beşyüz bine yakın idi.

General Allenby, Harbiye Nezaretine gönderdiği raporda, iki ordunun cephelelerdeki savaşçı kuvvetini şöyle belirtmiştir:

«Eylül başlangıcında, 4, 7 ve 8. Türk ordularının kuvvetini 23.000 tüfek, 3000 kılıç ve 340 top olarak tahmin etmişim.»

«Muharebe hattındaki kuvvetlerim 21.000 kılıç, 57.000 tüfek ve 540 topu buluyordu. Böylece, düşmana karşı genel olarak ve bilhassa atlı kıtalarla önemli bir sayı üstünlüğü kazanmış bulunuyordum.»

İngiliz kumandanı yanılmamıştı. Yalnız Türk süvari mevcudunda biraz mübalâğaya kaçmış ve tüfek adedini bir kaç bin fazla tahmin etmişti.

İngiliz taarruzu hızla gelişti ve Türk orduları hemen bozguna uğradılar. Bir aydan az bir zaman içinde bütün Suriye düşmana terkedilmişti.

Suriye muharebeleri devam ederken Irakta da muharebeler oluyordu. 6. Ordu büyük kayıplara uğramış, fakat Musul düşman tarafından henüz ele geçirilememişti.

General Allenby'nin Filistin'de başlayıp kuzeye doğru gelişen taarruzu, General Franchet D'Esperey'in Selanik bölgesinden başlayan, Bulgar ordusuna yöneltilen taarruzu ile ayarlanmıştı.

Bulgarlar, İtilâf Devletleri ordularının baskısına fazla dayanamadılar. 25 Eylülde mütareke teklif ettiler ve 29 Eylülde Selanik'te mütarekenameyi imzaladılar. Ertesi gün Şam düşmüştü. Türk orduları Haleb'e doğru çekiliyorlardı.

Sadrâzam Talât Paşa, son Berlin gezisinden 28 Eylül günü döndü. Sadrâzama Sirkeci istasyonunda karşılayanlar kendisini *«üzgün hatta çöküntüye uğramış bir vaziyette»* buldular.

Talât Paşa, Almanya'nın ümitsiz durumunu görmüş ve Bulgaristan'ı bir kaç gün evvel teslim hazırlanırken geçmişti.

Selanik mütarekesiyle, İtilâf Devletleri Bulgar topraklarından asker geçirmek hakkını elde ediyorlardı. O tarihlerde Bulgar toprağı sayılan Batı Trakya Franchet

10 Geri hizmet kıtalarıyla birlikte.

D'Esperey ordularına açılmakla Doğu Trakya ve dolayısıyla İstanbul yakından tehlikeye düşüyordu. Trakya sınırında iki hudut muhafız taburundan başka kuvvet yoktu. Fakat facianın son perdesi, Suriye'de oynanıyordu. Osmanlı İmparatorluğunun yenilgisi, buradaki muharebelerle ve bozgunla resmi ifadesini bulacaktı.

Nablus muharebesindeki büyük bozgunu Araplar tamamlıyorlardı. Bütün Suriye ayaklanmıştı. **Çekilme hâlindeki Türk askerleri Arapların Baskınlarına uğruyorlardı. İngilizlerle işbirliği yapan Faysal, Türk ordusunu arkadan vurmakta idi.**

GENERAL ALLENBY BOZGUNU ANLATIYOR

Cepheler çözüldükten sonra bozguna uğrayan Türk ordularının çekilişini, General Allenby şöyle anlatmaktadır:

«Eylülün 26 ncı günü Şam'a doğru ileri harekete geçildiği zaman, 45.000 Türk ve Alman Şam'da veya Şam'a doğru çekilme hâlinde bulunuyordu. Bütün düşman birlikleri intizamlarını kaybetmekle beraber, kendilerine vakit kazandırdığı takdirde ileri hareketimi geciktirecek bir kuvvet meydana getirebilirlerdi. Fakat 4. Ordunun geri kalan kısmının imhasıyla 20.000 kişinin esir alınması buna imkân bırakmadı. Filistin ve Suriye'deki Türk ordularının, dört bini silâhlı olmak üzere 17.000'i bulan kalıntısı her türlü teşkilâtтан, ulaşım vasıtalarından, hattâ savunma için bile olsa, faaliyette bulunmaya elverişli her çeşit malzemedен yoksun bir insan kalabalığı hâlinde kuzeye doğru kaçmakta idi.

Çöl Atlı Kolordusu, 5 Ekimde Avustralya Atlı Fırkasını Şam'da bırakarak Rayak ve Zahle üzerine hareket etti. Hiç bir direnme ile karşılaşmadan her iki yer de ertesi gün işgal olundu.

Rayak'da uçak alanında, çekilmeden önce düşman tarafından yakılan 30 uçağın enkazı bulundu. Büyük ölçüde erzak ile çoğu tahrip edilmiş bir hâlde çokça malzeme elimize geçti.»

MUSTAFA KEMAL PAŞA BOZGUNU ANLATIYOR

Yıldırım Orduları Grubu bir yıkıntı durumuna gelmişti. Grup Kumandanı Liman Von Sanders, nihayet bir yabancı

idi. Bozgunu durdurmak için kesin karar alacak cesareti gösteremiyordu. Her şeye rağmen hiç bir yerin savunulmadan bırakılmadığını ispat etmek çabasında idi. Halbuki, 7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, geride anavatanı savunabilmek için Suriye'yi feda etmeyi çoktan göze almıştı. Dağılmış olan orduyu toplamaktan başka çaresi de yoktu. Fakat, Grup Kumandanı ile irtibat kuramıyordu. Bir taraftan bağlı olduğu kumandan ile temas ararken, diğer taraftan eline geçirebildiği kıt'aları düşmana kaptırmadan kuzeye doğru çekmeye çalışıyordu. Bu çekilmeyi Mustafa Kemal Paşa şöyle anlatır:

«Ben uzun ayrıntılarla izah olunabilir zorluklar içinde, nehirlerden geçerek, çöllerden aşarak ordumu Şam'a kadar getirebildim. Ordum Şam civarında istirahat için toplandığı sırada, yanımda küçük bir maiyetle Şam'a gidiyordum. Şam'ın içinde bir gayritabilik vardı. Bunun manâsını anlamak güçtü. Lâkin ben mektepten kurmay yüzbaşı olarak çıktıktan sonra ilk sürgün yerim olan Şam'ı tanımış olduğum için, kolaylıkla anladım ki, şehri bize karşı belli bir düşmanlık kaplamıştı.

Şam'da Liman Von Sanders'i bulacağımı tahmin ediyordum. Adı geçen Şam'ı terketmiş; oraya daha evvel gönderdiğim Kurmay Başkanım Sedat Beye bir talimat bırakmıştı. Bu talimata göre ben ordumu Şam'ın müdâfaası için 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşaya terkedeceğim ve kendim Rayak civarında kumandasız kuvvetleri emrine almak üzere hareket edeceğim.

Viktorya otelinde 4. Ordu karargâhı olan odaya girdim. Cemâl Paşayı buldum. Benim aldığım talimattan onun da malûmatı vardı. 7. Ordu kuvvetlerini tamamen kolordu kumandanlarından İsmet Beyin emrine vererek kendisine teslim ettim. Ben de o gece b!r özel trenle Rayak'a gittim. Hareketimden evvel diğer kolordu kumandanım Ali Fuat Paşanın bana iltihak etmesini bildirdim.

Rayak'ta Liman Von Sanders'le görüştüm. Bana oradaki kuvvetleri teslim etmek istedi...»

«Gördüğüme nazaran Rayak civarında perakende, intizamını kaybetmiş, maneviyatı kalmamış bir takım insanlardan başka, kuvvet denecek bir şey yoktu. Askerleri, itimat ettiğim subaylar, kumandanlar vasıtasıyla derhal toplayıp düzene sokturdum. Bu işleri yaptığım sırada bir taraftan da Rayak istasyonunun tamamen ateşe verilmesini emretmiştim...»

«O akşam bende şu uyanıklık meydana geldi: Bütün

cephelerde ve bütün kuvvetler Özerinde emir ve Kumanda kalmamıştır.

Adeta delice bir emir verdim. Bu emrin esaslı noktaları şunlardı: Şam'da bulunan bütün kuvvetler benim orada bıraktığım İsmet Paşanın kumandası altında Kuzeye hareket edecektir.

Emrin bir suretini, bütün kuvvetlerin kumandanı olan Liman Von Sanders Paşaya bilgi için gönderdim. Aleyhimde bir isyan olmuş:

Bu adam kimdir ve ne yapıyor?

Liman Von Sanders, 7. Ordu Kumandanına gönderdiği emirde, aldığı düzenin doğru olmadığını bildiriyor ve vazifesinin bulunduğu hatta, Güneyden gelen düşman kuvvetlerini durdurmak olduğunu ihtar ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu emrin altına şu notu yazdı :

«Gördüm. Benim emrimden başka türlü hareket etmek mümkün değildir.»

Grup Kumandanına da durumu açıklayan bir cevap verdi. Cevabın sonunda şöyle diyordu :

«... Ancak, güneyden kıt'a halinde hiç bir birlik gelmekte değildir. Panik hâlinde gelenleri ise durdurmak ve düzene sokarak muharebe hattına sokmak, düşman temasından çekilmekle mümkün olacaktır. Emrimde belirttiğim şekilde hareket olunmadığı takdirde bundan sonra orduya şekil dahi vermeğe imkân kalmayacağını saygıyla arz ederim.»

Mustafa Kemal Paşa, hikâyeyi şöyle tamamlamaktadır:

«Rayak istasyonunu yaktıktan sonra, ertesi gün yerli halkın ateşleri içinde Baalbek'e geldim. Baalbek'te beni bekleyen Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşaya, şimal'e doğru harekete dair olan emrin ifasına devam olunmak lâzım geldiğini tekrar ederek trenle Liman Von Sanders'in bulunduğu Humus'a vasil oldum. Gece idi. Çok samimi bir dille Liman Von Sanders'e, bu vaziyet karşısında verilmesi lâzım gelen kararların bundan ibaret olduğunu izah ettim. Liman Von Sanders, çok memnun bir tarzda:

— Karar budur. Fakat, ben nihayet bir yabancıyım; bu kararı veremem, bunu ancak memleketin sahipleri verebilir, dedi.

— O halde bu karar tatbik olunacaktır, cevabını verdim.»

«... Benim ameli kararım şuydu:

Ortada kalan 7. Ordu unvanı ve birçok yıkıntı Bun-

ları Halep'te, Suriye'nin kuzeyinde toplamak, ondan sonra yeni karar almak.

Ve bunu bizzat ben yapacaktım. Liman Von Sanders rahatlamış bir vaziyette, bu teklifimi kabul etti.

Bahsettiğim kuvvetleri Halep'te topladım.»

Mustafa Kemal Paşa, Halep'te cereyan eden kargaşalıkları anlattıktan sonra şöyle devam etmektedir:

«... Düşman uçağından atılan bombalara bazı damlardan atılan bombalar katılıyordu. Bu beni güldürdü. Çünkü ben Halebi muhafaza etmeyi düşünmüyordum. Akşam vakti idi.

Bulduğum yerden, ileride birçok adamların yere serildiğini görüyordum. Bunlar, beni yalnız zannederek hücum eden zavallılardı. Ben Halep şehrinde özel deyimle sokak muharebesini idare ettim. Hücum edenler tamamen mağlup ve perişan olarak kovuldular ve takip olundular. Şehirde vaziyete tamamen hakim oldum ve sükûnet geri geldi. Akşam yaklaşmıştı. Sokak muharebesini idare ettiğim noktanın yakınında şoförüm beni bekliyordu. İşaret ettim, bulunduğum noktaya yanaştı. Otomobile binmeden evvel, Halep kumandanına emirlerimi ve talimatımı verdim. Verdiğim talimata esas olan şu nokta vardı :

Bu akşam Halep ilerisindeki kuvvetleri geriye çekeceğim. Yarın Haleb'in kuzey batısında İngiliz ve Araplarla muharebe edeceğim. Buna göre hareketinizi tanzim ediniz.»

SON MUHAREBE

Ertesi gün (26 Ekim 1918) İngilizler Mustafa Kemal Paşanın hazırladığı cepheye taarruz ettiler. Birinci Dünya Harbinin son muharebesi cereyan ediyordu. Bu muharebenin diğer bir özelliği de, savunulan hattın, ileride «Misakı Milli» ile tesbit edilecek güney sınırı olmasıdır.

İngilizler ve Araplar yenilmiş olarak geri çekildiler.

Armstrong diyor ki :

«Bu hat, Torosları güçlkle aşarak Anadolu'ya giren biricik yolu tutuyordu. Hattın her iki kanadı da ayrıca güven altında idi. Ne düşman, ne bozguncu grupları kolay kolay geçemezdi. Arabistan, Suriye, Filistin Türklerin fatih ve idareci olarak hâkimiyetleri altında bulundurdıkları Arap memleketleriydi. Bunlar şimdi, elden çıkmıştı. Fakat, bu yeni hatta düşman, Türkleri sırtları arkalarındaki duvara dayalı, kendi memleketlerini, asıl Türkiye'yi savunmaya

zorlayacaktı. Burada anavatan için en son ferde varana kadar döğüşeceklerdi.»

Birinci Dünya Harbinin, Anadolu sınırında cereyan eden bu son muharebesini İngiliz Ordusu Kumandanı General Allenby şöyle anlatır:

«Buradaki Türk artçısı 2500 piyade, 150 süvari ve 8 toptan ibaretti. 15. Süvari Tugayı, zırhlı otomobillerin, süvari makineli tüfek bölüğünün ve yaya çengine inen 2 süvari birliğinin ateşle korunduğu hâlde hücumla geçti. Mızraklı kıt'alarımız pek kahramanca saldırdılar. Burada bir miktar Türk mızraktan geçirildi ve birçoğu silâhlarını attılar ve ancak süvari geçtikten sonra silâhlarını tekrar yerden topladılar.

Hücum eden süvari bölükleri zaferini tamamlayacak derecede kuvvetli olmadıklarından daha büyük bir kuvvetin toplanmasına kadar geriye alındılar.»

BOZGUNUN MALİYETİ

Yıldırım Orduları Grubunun uğradığı bozgunun neye mâlolduğu, bu son muharebeyi yapan 7. ordunun mevcudundan anlaşılmalıdır. Dağılan diğer orduların artıklarıyla de az çok takviye edildiği hâlde sadece 2500 piyade..

İngiliz taarruzunun başladığı 19 Eylül'den, bu son muharebenin yapıldığı 26 Ekim gününe kadar 1,5 aylık dönemde Yıldırım Orduları Grubunun kayıpları şöyledir:

75.000	Esir
360	Top ve büyük ölçüde malzeme ve teçhizat
800	den fazla makineli tüfek
210	Kamyon
44	Otomobil
89	Lokomotif
468	Yük ve yolcu vagonu,

İstiklâl Harbinde, Büyük Taarruz için Türk ordusunun elinde ancak 323 top bulunduğunu hatırlamak, Filistin ve Suriye bozgunundaki kayıpların değerini ölçmeye yeter sanıyoruz.

SON TEDBİRLER

Olayların bu kadar çabuk ve tehlikeli şekilde gelişeceğini, Türk Başkumandanlığı ne yazık ki, kestirememiştir. Ancak Bulgaristan'ın teslimi ve Suriye bozgununun en

kötü bir safhaya girmesiyle, Eylül sonuna doğru Başkumandanlığın harekete geçtiği görülmektedir. Suriye cephesi için artık hiç bir şey yapılamazdı. Fakat en yakın tehlike Trakya'dan beklenmekte idi.

Başkumandanlık bu durum karşısında İstanbul'daki 1. Kolorduyu Trakya'ya gönderdi ve Bulgaristan'ın tesliminden 3 gün önce yâni 26 Eylülde, Doğu Orduları Grubundan 10. ve 15. tümenlerin Şarköy, Tekirdağ ve Keşan bölgesine hareketlerini emretti.¹¹

Talât ve Enver Paşalar çekildikten sonra Sadrâzam ve Harbiye Nâzırı olan Ahmet İzzet Paşa da, mütarekeden 9 gün önce, yâni 21 Ekimde, yine doğudan 26. ve 5. tümenlerin Trakya'ya nakli emrini verdi. Fakat, bütün bu tedbirlerin alınmasında çok geç kalınmıştı.

Irak'taki İngiliz ordusu da, 22 Ekimden itibaren Musul yönünde zayıf 6. Orduya karşı taarruza geçmişti.

BAŞKUMANDANLIĞIN SON EMRİ

Başkumandanlıktan General Seckt imzasiyle bütün ordulara verilen 24 Ekim 1918 tarihli son talimat özet olarak şöyle idi:

«6. Ordu, Musul'un kuzeyinde tutunmaya çalışacaktır. Halep şehri düş-tüğü takdirde Mardin - Cizre hattına çekilecektir. Ordu karargâhı Diyarbakır'a nakledilecektir.

9. Ordu,¹² Diza (Musul'un 50 km. kuzeyinde) ile Karadeniz arasındaki hudut kısmını emniyet altına almakla görevlendirilmiştir. Bunun için Brest - Litovsk Muahedesine aykırı olarak işgal edilmiş olan İran arazisi ile diğer bütün arazi kısımları boşaltılacaktır. 10, 15, 5 ve 26. Tümenlerin İstanbul istikametinde naklinden sonra 9. Ordunun emrinde 11, 12, 9 ve 3. tümenler kalacaktır. Doğu Orduları Grubu Karargâhı¹³ kaldırılmıştır.»

11 - Bu tedbirin ne kadar geciktğini belirtmek için, 15. Tümenin o tarihte Kuzey Kafkasya'da bulunduğu hatırlatırız.

12 - 9. Ordu Karargâhı Kars'ta idi.

13 - Bu karargâh Azerbaycan'da Gence'de idi.

36

C. MÜTAREKE

Harbi kazanmak, 1916 da değilse bile 1917 de «ümit» olmaktan çıkmıştı. Bir takım sorumsuz kişilerin Türkiye'yi harpten çekmek için bu yıllarda giriştikleri dağınık teşebbüsler üzerinde durmayacağız. Fakat, Sadrâzam Talât Paşanın teşebbüsü¹⁴, 7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşanın uyarması¹⁵ Sarıkamış faciası, Kanal macerası, harbin yenilgiye doğru sürüklendiğini ve bir an önce tek başlı bir barış aramanın gerektiğini açıkça gösteriyordu. Müttefikinden ayrılmamak gibi tamamen psikolojik sebeplerle harbe devamda inat edilmesi, gelecek barışın maliyetini her gün biraz daha arttırmakta idi.

Neden sonra, Türkiye ve müttefikleri, harbi kaybettiklerini 1918 Eylül ayında kesin olarak anlamış bulunuyorlardı. Aralarında barış konusunu konuşmaya başlamaları ve bazılarının tek başlı barış teşebbüsleri bu aya rastlar.

Harpten çıkma fikrinin öncülüğünü Avusturya - Macaristan imparatorluğu yapmıştır. Halbuki, lider durumunda olan Almanya, barış teklifinde bulunmak için daha elverişli bir zaman seçilmesini ve müttefiklerin ayrı ayrı bu yola girmemelerini istiyordu. Avusturya ile Almanya'nın çekişme hâlinde buldukları bu sırada Sadrâzam Talât Paşa Almanya'ya gitmişti. Alman görüşünü Talât Paşa ve Bulgar Kralı Ferdinand kabul ettiler. Fakat Avusturya İmparatoru bir an önce barış yapmak taraftarı idi. Nitekim 14 Eylülde İsviçre kanaliyle Amerika'ya başvurdu.

İtilâf Devletleri bu teklifi şüphe ile karşıladılar ve cevap vermediler.

Müttefikleri ile beraber hareketi kabul eden Bulgar Kralının orduları harbe ancak bir iki hafta daha dayanabildi.

14 Bak: S. 14.

15 Bak: S. 9.

Talât Paşa henüz memleketine dönmeden Türk Orduları Filistin'de bozguna uğradı.

Almanya'nın «**daha elverişli zaman**» hesabı yanlış çıkmıştı.

Bulgaristan, evvelce görüldüğü gibi 26 Eylülde barış isteğinde bulundu ve 29 Eylülde mütareke imzalanarak harpten çekildi.

Harb suçlusu olarak Osmanlı Mebusan Meclisinin özel bir komisyonu tarafından sorgusu yapılan Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, Talât Paşanın son Almanya gezisini barış teşebbüsü ile ilgili göstererek şu açıklamayı yapmaktadır:

«Sadrâzam Viyana'ya gitti ve gerek bizim vaziyetimizi ve gerek Avusturya'nın vaziyeti hakkında Avusturya - Macaristan yöneticileri ile uzun uzadıya görüştü ve daha sonra da Berlin'e gitti ve orada Kafkas meseleleri halledildi. O esnada Berlin'e gitmiş olan Bulgar Sefiri Mösyö Kolaşef ile dahi Meriç anlaşmazlığının çözümü için yapılan görüşmelerde programımız dahilinde biraz fedakârlık ederek mesele bir çözüm şekline bağlanmıştı. Bu itibarla plânımızın ikinci safhasına geçip kesin ve esaslı bir surette sulh meselesini takip etmek zamanı gelmişti. Özellikle o sıralarda evvelce verilen teminata rağmen Suriye çöküşü meydana geldi ki Sadrâzam Paşa İstanbul'a dönerken Bulgaristan'da Mösyö Kolaşef ile görüşmek istemişti ve fakat sonuçsuz kalmıştı. Sadrâzam Paşa yolda iken Bulgar ordusunun çöküşü meydana geldi ki, bundan dolayı bu plânımız tamamen sonuçsuz kalmıştır.¹⁶»

Bulgaristan'ın teslim olduğu gün, Almanya da barış teşebbüsünde bulunmaktan başka çare kalmadığını kabul ederek Avusturya - Macaristan ve Türkiye ile bu hususta yazışmaya girişti. Üç müttefik devletin barış teklifi, 5 Ekimde Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a bildirildi. Almanya ile Avusturya - Macaristan İsviçre, Türkiye de ispanya aracılığıyla başvurmuştur.

WILSON'UN BARIŞ

ŞARTLARI

Amerika Cumhurbaşkanı Wilson, 8 Ocak 1918 de, gelecek barış şartlarını 14 maddelik bir program halinde dünya kamuoyuna açıklamıştı. Wilson'un bu 14 maddesi,

16 Harp kabinelerinin İsticvabı. S. 432.

merkezi devletleri barış teşebbüsüne zorlayan çeşitli sebepler arasında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bilhassa Almanya ve Avusturya'da, Wilson prensiplerinin öğrenilmesinden sonra halk tabakaları arasında barışa karşı büyük bir istek başgöstermiş ve döğüşme azmi iyiden iyiye sarsılmıştı. Osmanlı halkının böyle bir meseleden gerçi haberi yoktu. Fakat politikacılar, Avrupalı meslekdaşları gibi Wilson prensiplerinin âdil bir barış getireceğine iyice inanmışlardı. Hükümete karşı olan zümreler bunu bir koz olarak kullanıyorlardı.

Barış isteyen üç devlet Wilson'un açıkladığı esaslar dairesinde müzakereye hazır olduklarını bildirmişlerdi. Gerçekten, böyle insafli bir barış yapılabırsa, harpte yenilmiş olmak fazla korkulacak bir mesele gibi görünmüyordu.

Wilson'un dünya milletlerine vâdettiği barış şartlarının bütün devletleri aynı ölçüde ve özellikle Türkiye'yi ilgilendiren kısımları şöyle idi:

«— Milletler arasında gizli anlaşmalara son verilerek açık diplomasi usulünün uygulanması,

— Kara suları dışındaki denizlerde gerek harb hâlinde, gerek barış hâlinde trafiğin kesin olarak serbest olması,

— Ekonomik engellerin imkân derecesinde kaldırılması ve ticari meselelerde bütün milletler arasında eşitlik kurulması,

— Her milletin silahlanmayı, iç güvenliğini sağlamaya yetecek dereceye indirmesi,

— Sömürgelere ait bütün isteklerin, hâkimiyet meselesinin, ilgili halkın menfaatleri de hükümetin haklı istekleri derecesinde geniş ve tamamiyle tarafsız bir fikir ile serbestçe münâkaşa neticesinde halli,

— Halihazırdaki Osmanlı İmparatorluğunun Türk olan kısımlarına itirazsız bir hâkimiyet sağlanması, fakat hâlen Türk boyunduruğu altında bulunan diğer milliyetlere salt güvenlik içinde varlıkları ve eziyetsiz olarak gelişmeleri imkânının güven altına alınması.

— Çanakkale Boğazının milletlerarası teminat altında bütün milletlerin ticaret gemilerinin serbestçe geçmesi için açık kalması,

— Kesin anlaşmalara dayanarak bütün devletlere eşit derecede karşılıklı siyasi istiklâl, mülk bütünlüğü güveni sağlamak maksadiyle milletler arasında genel bir cemiyet teşkili lüzumu.»

HÜKÜMET DEĞİŞİKLİĞİ

Barış teklifi Wilson'a ulaştığı zaman en kötü durumda olan devlet Türkiye idi. İngiliz orduları güneyde Anadolu sınırına dayanmışlardı. İstanbul daha yakından tehdit altında bulunuyordu. Bulgaristan'ı harp dışı eden Franchet D'Esperey'e 7 Ekimde Paris'ten bildirilen hedeflerden biri, İstanbul üzerine yürümek idi. Bu maksatla Trakya sınırının ötesinde, 3 İngiliz tümeni, 3 Yunan tümeni, 1 Fransız tümeni ve 1 İtalyan tugayından ibaret kuvvetli bir ordu harekete hazır duruyor, fakat Fransa ile İngiltere arasında kumanda meselesinden çıkan bir anlaşmazlık yüzünden hareket gecikiyordu.

Türkiye'nin Wilson'dan gelecek cevabı beklemeye tahammülü yoktu. İzmir Valisi Rahmi Bey aracılığıyla İngilizlere ayrıca bir barış teklifi yapıldı. İngiltere, bu teklifi «**Kumandanla görüşebilirsiniz**» diye reddetti. Talât Paşa kabinesinin, daha doğrusu İttihat ve Terakki iktidarının çekilmesi gerekiyordu. Padişah Talât Paşayı, Veliâhd da Enver Paşayı çekilmeye razı ettiler.¹⁷ Ancak, yeni kabine kuruluncaya kadar eski kabine iş başında kalacaktı. Talât Paşa, kabinenin istifası için İttihat ve Terakki Fırkasına mensup iki kişinin, hele Maliye Nazırı Cavit Beyin yeni kabineye alınmasını şart koşmuş ve «buna Zât-ı Şâhane de razı olmuştur.»¹⁸

Yeni kabineyi kurmak için, görevlendirilen Tefvik Paşa, bir hafta uğraştığı hâlde kabineyi kurmayı başaramadı. Bu konuda çeşitli şeyler söylenmiştir. Fakat, gerçek olan şu ki, Tefvik Paşa, kabinesine ittihatçı nazır almak istememiş, buna karşılık İttihat ve Terakki ileri gelenleri de kendilerini güvende görmeden iktidarı devretmek istememişlerdir.

Nihayet 14 Ekimde Ahmet İzzet Paşanın başkanlığında bir Hükümet kurulabildi, İzzet Paşa, kendi yazdığı anılarında şöyle der:¹⁹

«Benim İttihatçılar tarafından sadarete getirildiğim, kabineyi onlarla konuşarak kurduğum, nihayet kendim sadarete kavuşmak için Tefvik Paşanın kabine kuruluşuna engel olduğum yolundaki dedikodular kesinlikle asılsız ve hayal mahsulüdür.»

17 Ali Fuat Türkgeldi - Görüp işittiklerim S. 150.

18 Ali Fuat Türkgeldi - Görüp işittiklerim S. 151.

19 Mahmut Kemal İnal-Son Sadrazamlar S. 1982-1983.

40

Kurduğum kabinede İttihatçı üye mevcut idi. Fakat bunları ben kendiliğimden seçtim.»

İzzet Paşa ne derse desin, Talât Paşa kabinesinin yerini böyle bir kabineye bırakmak istediği muhakkaktır. İzzet Paşa, şahsen İttihat ve Terakkiye karşı değildi. Dürüst, vatansever bir askerdi. Mustafa Kemal Paşa da dahil olmak üzere çok kimse onu, böyle bir zamanda sadarete en uygun kişi olarak görüyorlardı.

İzzet Paşa, 19 Ekim 1918 günü Osmanlı Mebusan Meclisinde okuduğu Hükümet programında kısaca şu noktalara dokunmuştur:

a. İçte ve dışta düzenin ve barışın sağlanması lâzımdır.

b. Sekiz yıldan beri iç ve dış karışıklıklardan sarsılan vatanın sükûnete ve özellikle büyük yokluklara katlanan" milletimizin artık istirahat ihtiyacı vardır. Bu ihtiyatı temin etmek asıl vazifemizdir.

c. Wilson prensiplerine uygun bir barışı memnuniyetle kabul edeceğiz.

d. Arap vilâyetleri işini, Hilâfet ve Saltanata bağlılıkları devam etmek şartıyla, bir özerklik vermek suretiyle, çözmeğe çalışacağız.²⁰

YENİ HÜKÜMETİN

MÜTAREKE TEŞEBBÜSLERİ

İzzet Paşa, mütarekenin nasıl hazırlandığını şöyle anlatmaktadır:²¹

«Tabîî ilk ve en önemli işimiz mütareke sözleşmesiydi. Bulgarların çözümlenmesi ve mütareke sözleşmesi ile Fransızlar son süratle yürüyerek Almanların Sırbistan'da asker yığınağı yapmalarına vakit bırakmadan kara ulaşımını kesmiş, Alman cephesi Fransa'yı büsbütün terk ve tahliyeye mecbur olacak derecede sarsıntıya uğramış, Avusturyalılar mütareke görüşmelerine girişmiş, Romanya içinde Almanlar, kendi kendilerini zayıf görmeye başlamış idiler. Franchet D'Esperey ordusunun bir kısmı da doğu Rumeli'yi istilâ ederek Doğu Trakya hududuna yaklaşıyor idi.

Bizim Suriye ve Irak ordularımız mağlûp ve bozul-

20 - Genel Kurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dul rol Resmî Tayınları No: 1 Türk İstiklâl Harbi Sayfa: 29.

21 - Aynı eser S. 1985.

muş olarak çekilmekte ve kumandanları bir an evvel mütareke sözleşmesi ihtiyacını bildirmekte idiler. Kuvvetlerimizin en çoğu, genel mevcudun yarısından fazlası Kafkasya'da toplanmış olup, bunun bir kısmı Acemistanı geçerek Bağdat ve Irak'ı bu yoldan geri almak, diğer kısmı Enver'in kardeşi Nuri Paşanın kumandasında Bakü'den geçerek Türkistan ve Afganistan'da İslâm orduları kurup dünyayı istilâ etmek hülyaları arkasında olup, bunların getirilmesi, o civarlarda o zaman mevcut kara ve deniz vasıtaları ile bir buçuk aydan fazla bir zamana bağlı idi. Bundan dolayı, elimizde kalan bütün kuvvet, İstanbul'da üç ve Trakya hududunda üç ve Çanakkale boğazında oniki tabur olup toplamı ancak yedi, sekiz bin tüfekten ve bir miktar topçudan ibaret bulunmakta idi. Şu hâlde artık müdafaa ve muharebe ümidinde bulunmak Enver'e nazire yapmaktan fazla bir şey olur idi.»

« Vaziyet feci, fakat işbaşına geldiğimiz gün Bern'de bulunan Ateşemiliterimiz Halil Beyin²² mektubu yine aynı günde akşamüzeri Büyüka-da'da oturmakta olan Kutülemmare Kumandanı General Tawshend'in mülakat isteyen yazısı alındı. Halil Beye uygun cevap verilerek görüşmelere devam eylemesi tavsiye olunduğu, Generalle de Bâbıâli'de ertesi gün için vadedilen mülakat yapılarak mütareke hususunda tavassut etmesi için hemen hareketine müsaade edildi.»

Esir General Tawshend, İngiltere'nin Akdeniz Filosu Kumandanı Amiral Calthrope ile görüşmek üzere 8 Ekimde serbest bırakılmıştı, İzzet Paşa ayrıca; Marcel Savoie adında bir banka müdürünü General Franchet D'Esperey'e ve Hahambaşı Naum Efendi'yi de icabında Amerika'ya gitmek üzere Paris'e gönderdi.

Mondros'ta bulunan Amiral Calthrope, 23 Ekimde delegelerin gönderilmesini telgrafla Sadrazama bildirdi.

TÜRK DELEGASYONUNA VERİLEN TALİMAT

Padişah başdelege olarak Damat Ferit Paşayı göndermek istiyordu. Başta İzzet Paşa olmak üzere hükümetin kararlı davranışı sayesinde bu teklif ön- lendi ve Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Beyin başkanlığında, Hariciye Nezareti Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Kurmay Yar-

22 General Halil Sedes.

bay Sadullah Beyden oluşan bir delegasyon seçildi. Devlet Başkanı ve İslâm âleminin halifesi olarak Sultan Vahidettin'in delegasyona bildirmek üzere İzzet Paşaya verdiği talimat şu idi:

«1 — Hilafetin ve Saltanatın ve Osmanlı Hanedanının hukukunun korunmasının bütünüyle sağlanması,

2 — Bazı eyaletlere verilecek idari özerkliğin şekil ve mahiyeti temin olunarak, özerkliğin yalnız idari olup siyasi olmaması, şayet bir çare ve imkân bulunamayıp da siyasi olacak ise bağımsızlığın daha kolay olacağı ve eğer siyasi özerkliği kabul edecek olursak İslâm âlemine itaat etmiş olacağımız fikrindeyim.»²³

24 Ekimde İstanbul'dan hareket eden mütareke heyetine hükümet 8 maddelik bir talimat vermişti. Wilson'un barış şartlarına fazla ümit bağlayan Osmanlı Hükümetinin, mütareke şartları hakkında da çok iyimser görüldüğü bu talimattan anlaşılmaktadır. Hükümet idaresine hiç bir suretle müdahale kabul edilmeyeceği, memleketin hiç bir noktasına askerî kuvvet ihraç olunmayacağı, mütarekeden sonra Almanya Türkiye'ye borç vermekte devam etmeyeği için İtilâf Devletlerince para yardımı yapılması gibi şartlar delegasyona verilen talimatın başlıca noktalarıdır. Yine talimatla, boğazların açılacağı, fakat yalnız Yunan harp gemilerinin geçmesine müsaade edilmeyeceği belirtilmiştir.²⁴

Hükümetin mütareke heyetine verdiği talimatın tam metni şöyledir:

«1. Boğazların açılması :

Mütareke esnasında Boğazların savaş ve ticaret gemilerine açılması esasını kabul ediyoruz. Yalnız, Yunan harp gemilerinin girişlerine müsaade edemeyiz. Boğazların emniyeti, Osmanlı askeri kuvvetleri tarafından muhata edilecektir. Düşman tarafından şiddetli ısrar edilecek olursa, kontrol edebilme yetkisinin belirli İngiliz suplarına verilebileceği. Bunların barış sözleşmesinden sonra Boğazları terketmeleri protokole bağlanacaktır.

Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarından girecek olan harp gemileri iki Boğaz arasında iki günden fazla kalmıyarak, Karadeniz ve Adalar Denizine geçeceklerdir.

23 - Ali Fuat Türkgeldi - Görüp işittiklerim S. 155.

24 - Ali Türkgeldi. Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi S. 32-33.

2. Askerin terhisi:

Askerlerin terhislerine dair teklifi esas itibari ile kabul edeceğiz. İç barışı muhafaza için barış zamanındaki miktarı aşmayacak, askeri kuvvet silah altında kalacaktır. Ordu da bulunan yabancı subay ve erat memleketlerine, belirli zamanda iade edileceklerdir.

3. Mütarekenin imzalandığı günkü harp cepheleri geçilemeyecektir. Ve dolayısıyla mütarekeye bütün cephelerde İngiltere ile müttefikleri de uyacaktır.

4. Gerek içte, gerek kara sularında emniyet ve asayişin muhafazasını hükümet sağlayacaktır. Hükümetin idaresine hiçbir suretle müdahale kabul edilmeyecektir. Memleketin hiçbir noktasına askeri kuvvet çıkarılmayacaktır.

5. Karadeniz'de, Almanların taarruza geçmeleri ve deniz yollarını tehlikeye atmaları ihtimaline karşı sahillerimizde ve kara sularımızda savunmayla ilgili tedbirler alınması bize aittir, İngilizler inanmaları için denetleme hakkına sahip olabilecekler.

6. Mütarekeden sonra serbest ticaret gemilerini mutlak surette kabul ederiz. Memleketimize hububat ve gıda maddeleri ithalini hızlandırılmasını teklif edeceğiz.

7. Mütarekeden sonra Almanya'nın Türkiye'ye borç vermeye devam edemeyeceği için para yardımı talep edilecektir.

8. Millî namusu rencide edecek her çeşit istekler red olunacaktır. Alman ve Avusturya - Macaristan askeri kuvvetleriyle elçilik memurları ve konsoloslarını Türkiye'yi terketmeleri için en azından iki ay müddet tayin edilecektir. Türkiye dahilinde bulunan Alman ve Avusturya —Macaristan tebaasının memleketlerine gitmeğe mecbur edilmelerini— bu hükümetlerin bizim tebaamız hakkında aynı suretle muamele etmelerini gerektireceğinden, halbuki miktarı belki 15-20 bini geçen Osmanlı tebaasının bilhassa öğrencilerin şu sırada dönmeleri asla kabul olunamayacağından — bu yolda ortaya atılan bir teklif reddedilecektir.»

MÜTAREKE ŞARTLARI

Agamemnon zırhlısında yapılan ve 4 gün süren görüşmelere İngiltere ve müttefikleri adına Amiral Calthrope katılmıştır. Türk heyeti, zaman zaman hükümetten yeni talimat isteyerek ve daha çok inisiyatif kullanarak İngiliz Amiralinin teklif ettiği mütareke şartlarını hafifletmeye çalışmış ve nihayet görüşmelerin kesileceğine dair verilen

Ültimatom zerine mütarekeyi 30 Ekimde imzalamıştır.

Türk milletinin kaderini büyük ölçüde etkileyen ve bir imparatorluğın sonu ile yeni bir devletin başlangıcının birleşim noktası sayılabilecek olan Mondros mütarekenamesinin tam metnini, dilini sadeleştirerek buraya aynen koymayı gerekli bulmaktayız:

«İngiltere Hükümetinin müttefikleriyle anlaşarak yetkili kıldığı İngiltere Hükümeti Akdeniz Donanması Başkumandanı Koramiral Arthur Calthrope hazretleri ile Osmanlı Hükümeti tarafından yetkisi bulunan Bahriye Nazırı Devleti Rauf Beyefendi Hazretleri, Hariciye Müsteşarı Utufetli Reşat Hikmet Beyefendi hazretleri, Genel Kurmay Yarbaylarından Sadullah Beyefendi arasında kararlaştırılıp imzalanan mütareke şartları :

Madde 1 — Karadeniz'e geçiş için Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının açılması ve Karadeniz'e geçişin güvenlik altına alınması için Çanakkale ve Karadeniz istihkmlarının müttefikler tarafından işgali.

Madde 2 — Osmanlı sularındaki bütün torpil tarlaları ile torpido ve kovan yerleri ve diğer engellerin yerleri gösterilecek ve bunları taramak veya kaldırmak için istenildiğinde yardım edilecektir.

Madde 3 — Karadeniz'de bulunan torpil yerleri hakkındaki bilgiler verilecektir.

Madde 4 — İtilâf Hkmetlerine mensup harb esirleri ile Ermeni esirleri ve tutukluları İstanbul'da toplanacak ve kayıtsız şartsız İtilâf Hkmetlerine teslim olunacaktır.

Madde 5 — Hudutların korunması ve i güvenliğin sağlanması için lüzum görülecek askeri kuvvetten fazlasının derhal terhisi (işbu askerî kuvvetin sayısı ve durumu İtilâf Hükümetleri tarafından Osmanlı Devleti ile görüşüldükten sonra kararlaştırılacaktır.)

Madde 6 — Osmanlı kara sularında güvenlik ve buna benzer hususlar için kullanılacak küçük gemiler müstesna olmak üzere Osmanlı sularında veya Osmanlı Devleti tarafından işgal edilen sularda bulunan bütün harp gemileri teslim olunup Osmanlı liman veya limanlarında bağlı bulundurulacaktır.

Madde 7 — Müttefikler, güvenliklerini tehdit edecek durum olduğunda herhangi strateji noktasını isoal hakkına sahip olacaklardır.

Madde 8 — Bugün Osmanlı işgali altında bulunan bütün liman ve demir yerlerinden İtilâf Gemileri tarafından istifade edilmesi ve İtilfla harb hâlinde bulunanlara

karşı kapalı bulundurulması. Osmanlı gemileri de ticaret ve ordunun terhisi hususunda buna benzer şartlardan istifade edecektir.

Madde 9 — itilaf devletleri, Osmanlı tersane ve limanlarındaki bütün gemi tamir vasıtalarını kullanacaklardır.

Madde 10 — Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali

Madde 11 — İran'ın Kuzeybatı kısmındaki Osmanlı kuvvetlerinin derhal harpten önceki hudut gerisine çekilmesi hususunda evvelce verilen emir yapılacaktır. Maverayı Kafkas'ın evvelce Osmanlı kuvvetleri tarafından kısmen boşaltılması emredildiğinden geri kalan kısmı, müttefikler tarafından mahalli durum incelenerek istenirse boşaltılacaktır.

Madde 12 — Hükümet haberleşmeleri müstesna olmak üzere telsiz telgraf ve kabloların İtilâf memurları tarafından denetlenmesi.

Madde 13 — Denizciliğe, askerliğe ve ticarete ait maddelerin ve malzemenin tahrip olunmasının önlenmesi.

Madde 14 — Memleketin ihtiyacı karşılandıktan sonra artan kömür, akaryakıt ve deniz levazımının Türkiye kaynaklarından satın alınması için kolaylık gösterilmesi (sayılan maddelerin hiçbiri ihraç olunmayacaktır.)

Madde 15 — Bütün demiryollarına İtilâf denetleme subayları memur edilecektir. Bunlar arasında halen Osmanlı Hükümetinin denetlemesi altında bulunan Maverayı Kafkas Demiryolu kısımları dahildir, işbu Kafkas hatları serbest ve tam olarak İtilâf memurlarının idaresi altına verilecektir. Halkın ihtiyacının karşılanması göz önünde tutulacaktır, işbu maddede Batum'un işgali dahildir. Osmanlı Hükümeti Batum'un işgaline itiraz etmeyecektir.

Madde 16 — Hicaz'da, Asir'de, Yemende, Suriye'de ve Irak'da bulunan muhafız kıtaları en yakın İtilâf Kumandanına teslim olunacaktır ve Kllikya'daki kuvvetlerin düzeni korumak için gerekli miktarlardan gerisi beşinci maddedeki şartlara uyularak kararlaştırılacak şekilde geri çekilecektir.

Madde 17 — Trablus'da ve Bingazi'de bulunan Osmanlı subayları en yakın İtalyan muhafaza kıtalarına teslim olacaktır. Osmanlı Hükümeti, teslim emrine itaat etmedikleri takdirde bunlarla haberleşmeyi ve yardımı kesmeyi kabul eder.

Madde 18 — Mısırata da dahil olduğu halde, Trablus

ve Bingazi'de işgal edilen limanların en yatan itilâf muhafaza kıtalarına teslimi.

Madde 19 — Alman, Avusturya deniz, kara ve sivil memurlarının ve tebaasının bir ay içinde ve uzak yerlerde bulunanların bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda Osmanlı memleketini terketmeleri.

Madde 20 — Besinci madde gereğince terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerine ait teçhizat, silâhlar, cephane ve ulaşım vasıtalarının kullanılmasına dair verilecek talimata uyulacaktır.

Madde 21 — itilaf devletlerinin menfaatlerini korumak için işe Nezaretinde itilâf temsilcileri bulundurulacak ve kendilerine bu yolda gerekli görülecek bütün bilgiler verilecektir.

Madde 22 — Osmanlı harp esirleri itilâf Devletleri yanında muhafaza edilecektir. Sivil harp esirleri ile askerlik yaşlan dışındaki olanların bırakılması nazarı dikkate alınacaktır.

Madde 23 — Osmanlı Hükümeti merkezi hükümetlerle bütün ilgilerini kesecektir.

Madde 24 — Vilâyeti sitteoe²⁵ karışıklık çıkması hâlinde bu vilâyetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını itilâf Devletleri muhafaza ederler.

Madde 25 — Müttefiklerle Osmanlı Hükümeti arasında düşmanlık 1918 senesi Ekiminin otuzbirinci günü ortalama mahalli saatle öğle vakti sona erdirelecektir.

İngiltere Kraliyet Hükümeti harp gemilerinden Limmi'de Mondros limanında demirlemiş olan Agamemnon Zırhlısında 1918 senesi Ekiminin otuzbirinci günü iki nüsha olarak imza edilmiştir.»

Sadrazam İzzet Paşa hâtıralarında mütarekenin imzası için şöyle demektedir:

«Gerek hükümet, gerek delege heyeti son dereceye kadar direnmiş ve nihayet iş, ultiatom derecesine geldiği sırada ip koparılmadan mütareke imzalanmıştır.

Tamamen imzasından önce mütareke belgesinin maddeleri millet vekillerine ve senato üyelerine okunarak imzası için oybirliğiyle rıza ve muvafakati de alınmış idi. Halbuki bundan sonra mütarekename maddelerinde faydamıza hayli değişiklik yaptırılabilmişti.»

25 Vilâyeti Sitte, 6 vilâyet anlamına gelir. Bu vilâyetler: Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Sivas'tır

İKİNCİ BOLÜM

MİLLİ MÜCADELEDE

İÇ ETKENLER

Milli Mücadele o kadar çok ve değişik olaylarla doludur ki, bu görünüşü ile Kaos'u andırır. Sınırlan belli olmayan bir ülke. İki ayrı hükümet. Çok cepheli harp iç harp. İhtilâl. Bir yanda bir devletin hızla çöküşü, beri yanda yeni bir devletin doğuşu... Kısacası içice girmiş, birbirinden ayrılması güç, bir uzun olaylar zincir;...

Bu zincirin herhangi bir halkasını alıp açmak kolay değildir. Olayların akışında çeşitli unsurların rolü ve etkisi vardır. Millî Mücadelenin başından sonuna kadar kısmen birlik, kısmen birbirine karşıt olarak, fakat her an görünen bu unsurları şöylece tesbit etmiş bulunuyoruz :

Padişah, İstanbul hükümetleri, halk, din ve din adamları, siyasi teşekküller, ordu, Kuvayi Milliye, maddî kaynaklar, millî hareketin liderleri.

Bunlardan herbirinin özellikleri, güçleri. Millî Mücadele içindeki yerleri, karşılıklı ilişkileri önceden bilinirse, olayların daha iyi ve kolay anlaşılacağı inancındayız. Kitabın bu bölümünden beklenen fayda budur. İkinci derecede kalan unsurlar ile yabancı unsurlar yeri geldikçe anlatılacaktır.

İç etkenlerin Millî Mücadeledeki yerini ve değerini belirlerken, bugüne kadar alışagelmış ölçülerin dışına çıktığımız dikkati çekecektir. Hemen söyleyelim ki, objektif kalmaktan ve gerçekleri ortaya koymaktan başka bir kaygumuz yoktur. Bölüm içinde ele alacağımız konuların bir kısmı, özellikle «halk», «Din ve din adamları» ve «Kuvayi Milliye», geniş bir sosyal araştırmayı gerektirecek önemdedir. Böylesine bir araştırma için kendimizi yetkili görmediğimiz gibi, düşündüğümüz araştırmanın bu kitaba sığdırılması da mümkün değildir. Onun için bu etkenlerden her birinin karakteristik yönleri üzerinde kısa kısa duracağız.

A. ZAT-I ŞAHANE

Sultan Vahidettin, ağabeyi II. Abdülhamid'in kötü bir kopyasıdır. Bu iki kardeşin davranışları, iç ve dış politikadaki tutumları birbirine benzer. Vahidettin'in felâketini biraz da bu benzerlik hazırlamıştır.

Osmanlı hanedanının şerefli olduğu kadar bayağı hâdiselerle de yüklü hayatının son çağında, normal insan yetiştiği pek az görülmüştür. Saltanat makamına nice tehlikelerden geçerek ulaşmak, ondan sonra da elde edilen bütün dünya nimetlerine rağmen iğneli bir taht üzerinde oturmak, bu insanların değişmez kaderi idi. Öyleyken Vahidettin'in şehzadeligi gibi veliahtlığı da oldukça şanslıdır. Abdülhamid'in sevgisi sayesinde hayatının şehzadelik dönemini rahat geçirmekle beraber, hanedanın bünyevî hastalığı ve dış etkiler dolayısıyla birçok münasebetsiz olayın gürültüsü arasında yetişti. Sefahat yüzünden ölen babası Sultan Abdülmecid'i hiç tanımaz. Amcası Sultan Abdülâziz'in hal'i ve öldürülmesi (veya intiharı), iki büyük kardeşi Murat ve Abdülhamit arasındaki çirkin mücadele. Sultan Murat'ın tahttan indirilmesi ile gençlik hâtıraları arasında önemli yer tutar. Daha sonra, Abdülhamid'in uzun süren huzursuz saltanatının en yakın şahidi olmuş ve onun da tahttan indirildiğini görmüştür. Genç Türk hareketi, İttihat ve Terakki, ihtilâller, isyanlar, harpler, Vahidettin'in şehzadelik ve veliahtlık hayatını dolduran diğer olaylardır

Bazı gözlemciler, Vahidettin'in birçok şehzadelere kıyasla iyi yetiştiğini söylerler. Halbuki, gördükleri ona bilgi ve tecrübeden çok, korku, vehim ve güvensizlik kazandırmıştır. Bu yüzden saltanatı süresince pek az kimseye güven duyabilmiş, dolayısıyla bu ters etkilerden kurtulamamıştır.

Kendisine de fazla güveni yoktu. Padişah olduğu günlerde, tebrik için huzura çıkan Şeyhülislâm Musa Kâzım efendiye şöyle demiştir:

«Ben bu makam için hazırlanmadım. Çocukluğumdan beri vücutça rahatsız olduğumdan layıkıyla tahsil edemedim. Yaşım kemale erdi (57 yaşında idi). Dünyada bir emelim kalmadı. Biraderlerle (Velihaht Yusuf İzzettin) han-gimizin evvel gideceğimiz malûm olmadığından bu makama intizarda değilim. Fakat takdiri ilâhi ile teveccüh etti, bu ağır vazifeyi üstüme aldım. Şaşırmiş bir haldeyim. Bana dua ediniz.»¹

Sabık Adliye Nazırı İbrahim Beye de şunları söylemiştir :

«Aczim var, korkuyorum. Maddeten hiç bir şeyden korkmam. Fakat ağır bir vazife üstlendim. Allahtan korkarım. Bu saray bizim baba ocağıdır, siz böyle şeyleri anlarsınız. Odalardan birinde doğmuşum, birinde büyümüşüm, birinde pederim vefat etmiş, birinde amcam yahut birader bir şey olmuş. Elhasıl biri feci, biri ruhperver. Bunları gördükçe heyecanlanıyorum.»

Sultan Vahidettin, yetersizliğini bildiği hâlde müşavirlerini iyi seçememiştir. Harpten sonra İttihat ve Terakki iktidarı yıkılınca, etrafında yalnız İttihatçı düşmanları kaldı. Gerek galip devletleri, gerekse bu dar çevresini memnun etmek için, zaten hoşlanmadığı ittihatçılara karşı amansız bir mücadele açılmasını tasvip ve teşvik etti. Mebusan Meclisini de feshettikten sonra artık çeşitli fikirlerin tartışılmasına da imkân kalmıyor, sadece tek düşünce biçiminin temsilcisi olan dar çevresinin etkisine kapılmış bulunuyordu.

Önünde iki yol vardı : Döğüşmek veya uyuşmak. O ikinci yolu seçti. Yaratılıştaki ve yetişmesindeki yatkınlık ile çevresinin uygunluğu Vahidettin'i bu yöne itiyordu. Norbert Von Bischoff «**Ankara**» adlı eserinde. Vahidettin'in bu yola sürüklenişini çok güzel inceler ve şöyle der:

«Şu var ki, İngiltere ile yapılan gizli müzakereler, padişahın bütün yağlı tekliflerine rağmen, bir adım ileri gitmiyordu. İngiltere, asla aceleye lüzum görmüyor ve nasıl olsa elinin ve hükmünün altında bulunan bir İmparatorluk ve hükümet ile herhangi bir mukaveleye girişmekle Arabistan, onasya ve İslâm politikası hakkında ileride tatbik edebileceği karartan, önceden güçleştirmek istemiyordu.

Hem neden İngiltere; padişah ile mukaveleye girişecekti ki, gerek padişah, gerek imparatorluk üzerinde hiç

1 Mahmut Kemal inal, Son Sadrazamlar S. 2095.

2 Mahmut Kemal İnal. Son Sadrazamlar S. 2006.

50

bir mukavele yapmaksızın da, dilediği gibi ve istediği müddetçe tasarruf etme imkânına fiilen malik bulunuyordu.»

«Bu basit sual, padişahın aklına bir türlü gelmemişti. Bunun içindir ki, seçtiği politik plâtfom üzerinde yürütmeğe çalıştığı aksiyonun faydasızlığını bir türlü anlamamıştı. Hattâ, daha ileri giderek, İngiltere'yi tehdit etmek gibi bir şakaya kalkışmıştır. Bütün devletlere gönderdiği bir «not - sirküler» ile, kim isterse, onun yardımını kabule hazır olduğunu bildirmiş ve bununla devletler arasındaki eski kıskançlık ve rekabeti körükleyebileceğini ummuş ve unutmuştur ki, IV. Mehmet zamanında Abdülhamid politikasına şu itibarla imkân kalmamıştır ki, Yakın Doğu'da artık birbirlerine rakip olan devletler değil, kararlarına hiç kimsenin itiraz etmek niyetinde ve kudretinde olmadığı bir tek İngiltere mevcuttu.»

Vahidettin'i bu yanlış yoldan çevirecek adam yok değildi. Fakat ne yazık ki, koca Osmanlı imparatorluğu içinde ancak ihtiyar Tefvik Paşa ile, budala Ferit Paşaya inanıyordu.

Başından sonuna kadar Kuvayı Milliye'ye karşı durması çokça bu politik inanışından geliyorsa, biraz da Mustafa Kemal Paşadan korkmasındandır. Mustafa Kemal Paşadan beklediği tehlike, onu, hiç bir meziyeti olmadığını bile bile Ferit Paşaya daha fazla sarılmak zorunda bırakıyordu. Tefvik Paşanın dirayetine ise gerçekten inanıyordu, oturduğu tahtın sallantısını iyiden iyiye duyduğu bir zamanda, kullanacağı adamlarda aradığı en büyük nitelik elbette «**sadakat**» olacaktı.

Mustafa Kemal Paşayı veliahtlığında, Almanya seyahatinde tanımişti. Bu genç Paşa, daha o zaman çok tehlikeli lâflar etmiş, onu ürkütmüştü. Nihayet bir ordu kumandanı olduğu hâlde, harbin son günlerinde **Adana'dan kendisine başvurup, falanı sadrâzam, beni de Harbiye Nazırı yap, diyen Mustafa Kemal Paşada** büyük bir ihtiras seziyordu. Kuvayı Milliye hiç bir zaman padişaha karşı görünmediği hâlde, **padişahın gösterdiği husumet, hakikatte Kuvayı Milliye akımına değil, bizzat Mustafa Kemal Paşayadır.** Sultan Abdülâziz'e Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülhamid'e Mithat Paşa nasıl amansız birer düşman görünmüşler ise, Sultan Vahidettin'in karşısına da" Mustafa Kemal Paşa çıkmıştı. Hem Mustafa Kemal Paşa öbürlerinden daha da tehlikeli idi. Padişahın evvelâ ordusunu, sonra vilâyetlerini alinden almış, tebaasını kendisinden ayırmıştı. Elbette sıra tahtına da gelecekti.

Milli Mücadelenin devamı müddetince, hiç bir ân söz konusu edilmekle beraber, **en şiddetli mücadele Vahidettin ile Mustafa Kemal arasında cereyan etmiştir. Çünkü, mutlaka biri diğerini tasfiye edecekti ve her ikisi de bunu gayet iyi biliyordu.** Vahidettin, İstanbul'da kalmak ve Kuvayı Milliye'ye karşı davranmakla, partiyi daha başlangıçta kaybetmiştir. Halbuki, İstanbul'un işgaline (16 Mart 1920) ve hattâ bir süre sonraya kadar, Vahidettin'in elinde tahtını kurtaracak büyük bir fırsat vardı: Anadolu'ya geçmek. Eğer bunu yapabilseydi, Mustafa Kemal Paşa, Zat-ı Şahanenin nihayet bir sadrazamı olurdu.

Bütün memleket bir ölüm kalım mücadelesi içinde yaşarken, Padişahın Yıldız sarayında oturması, payitaht halkının acılarının azalmasına bile yaramamıştır. Sultan Vahidettin 1920 yılında akıl etmediği şeyi, iki sene sonra yapmak zorunda kaldı. Hem bu defa İstanbul'u, sarayını, saltanatını ebediyen terk ediyor ve milletin kucağına değil, düşmanının himayesine sığınıyordu.

600 yıllık bir hanedanın sonuncu sultanı, İngiltere'ye şu iki satırlık mektupla iltica etmiştir.³

Dersaadet İşgal Orduları Başkumandanı

General Harrington Cenahlarına

İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devleti fahimesine iltica ve bir ân evvel İstanbul'dan başka yere naklimi talebederim efendim.

16 Teşrinisani (Kasım) 1922

Halifesi Müslimin

Mehmet Vahidettin

Vahidettin, saltanatı zamanında bir gün başkâtibine şöyle der: «*Bizim hanedanımıza her türlü gelmiştir; sarhoşu gelmiştir, zalimi gelmiştir, delisi gelmiştir, aptalı gelmiştir, dinsizi gelmiştir*»⁴

Vahidettin'den sonra bu halkaya eklenecek hükmü de tarih verecektir.

3 - T. Bıyıkoğlu — Atatürk Anadolu'da S.42

4 - Ali Fuat Türkgeldi. - Görüp İşittiklerim S. 273.

52

B. İSTANBUL HÜKÜMETLERİ

İzzet Paşa kabinesinin kurulmasıyla (14 Ekim 1918) Osmanlı tarihinin son safhası başlamış bulunuyordu. 4 yıl 21 gün süren bu dönemde 11 defa hükümet kurulmuştur. Burada söz konusu edilecek «İstanbul Hükümetleri» bunlardır. Çok güç şartlar altında işbaşına gelen bu hükümetlerin, hem Osmanlılığın sonu, hem de yeni Türkiye'nin doğuşu bakımından olumlu ve olumsuz etkileri olmuştur. **Milli Mücadelenin dışında ve karşısında görünen İstanbul Hükümetleri, gerçekte bütün olayların içindedir. Hele Hükümet Başkanlarının - sadrâzamların - kişilikleri, bu açıdan ayrı bir önem taşır.** Bunlar, hükümetlere renk veren insanlardır. Nitekim Milli Mücadeleyi yapanlar için sadrâzamların ismi barometre vazifesi görmüştür. Diğer taraftan padişah, saltanatın kurtuluşunu bu adamların hünerinden beklemiş, Avrupalı devletler Türkiye üzerindeki ihtiraslarının tatminini onların zaafından ummuşlardır.

İzzet Paşa hükümeti, bir geçici kabine idi. Kısa ömürlü olmuş. Mondros mütarekesini imzaladıktan 10 gün sonra çekilmiştir. Fakat gerek bu az zamandaki olayların önemi, gerekse İzzet Paşanın daha sonraki hükümetlerde görev alması sebepleriyle ileride sık sık söz edilecektir. Rıza Paşa ve onu takip eden Salih Paşa hükümetleri, Anadolu'yla uzlaşmak amacıyla kurulmuş hükümetler idi. Milliyetçi çevrelerden sayılan bu iki asker de, İzzet Paşa gibi diğer kabinelerin çoğunda bulunmuşlardır.

Damat Ferit ve Tevfik Paşalar ise, padişahın en gözde adamları idi. Bunun içindir ki, ikisi bu devrede kurulan 11 hükümetin sekizini teşkil etmiş ve sadaretleri uzun sürmüştür.

Sadrâzamların hükümete geliş sırası ve işbaşında kaldıkları süre şöyledir:

Ahmet İzzet Paşa : 14 Ekim 1918 - 8 Kasım 1918 (70 gün)

Ahmet Tevfik Paşa: 11 Kasım 1918 - 3 Mart 1919 (3 ay 22 gün)

(Bu devrede 2 defa hükümet kurmuştur.)

Damat Ferit Paşa: 4 Mart 1919 - 30 Eylül 1919 (6 ay 26 gün)

(Bu devrede 3 defa hükümet kurmuştur.)

Ali Rıza Paşa: 12 Ekim 1919 - 3 Mart 1920 (5 ay 3 gün)

Salih Hulusi Paşa: 8 Mart 1920 - 2 Nisan 1920 (25 gün)

Damat Ferit Paşa: 5 Nisan 1922 - 17 Ekim 1922 (6 ay 12 gün)

(Bu devrede 2 defa hükümet kurmuştur.)

Ahmet Tevfik Paşa: 21 Ekim 1920 - 4 Kasım 1922 (2 sene 14 gün)

AHMET İZZET PAŞA. Son Osmanlı devlet adamları ve kumandanları arasında çok sayılan ve kendisine güvenilen bir askerdi. Almanya'da tahsil görmüş, ünlü Goltz Paşanın yardımcılığını yapmış, Genel Kurmay Başkanlığında ve Harbiye Nazırlığında bulunmuştur, Balkan Harbinde Başkumandanlığa, Birinci Dünya Harbinde Kafkas Orduları Grubu Kumandanlığına getirilmesi, asker olarak kendisine ne derece değer verildiğini gösterir. İzzet Paşanın hizmetinden Enver Paşanın bile çekingen kalmayışı özellikle dikkat edilecek bir husustur.

Mustafa Kemal Paşa da, Ahmet İzzet Paşayı çok takdir eder ve sayardı. Nitekim, Talât Paşa kabinesinin çekilmesi söz konusu olunca Sadaret için ilk aklına gelen İzzet Paşa olmuş ve Padişaha bir teklif şeklinde düşüncesini bildirmiştir. Talât Paşa da, istifa ederken en uygun halef olarak onu görmüş ve Padişah bu inanca katılarak onu sadaret makamına getirmiştir.

İzzet Paşa, büyük ihtirasları olmayan bir kimse idi. Verilen herhangi bir görevi rahatlıkla kabul eder ve aynı kolaylıkla görevden çekilmesini bilirdi. Birçok defa siyasî görevlerde bulunmakla, kumandanlığı dışında, ayrıca devlet adamı olarak tanınmıştı.

Bütün meziyetlerine rağmen, politik formasyonu Babiâli ekolüne uygun olarak teşekkül ettiği için, Milli Mücadele zamanında falsolu hareket etmiş ve Kuvayı Milliye zihniyetini gereği gibi benimseyememiştir. En büyük hatâsı Ankara'ya katılmamasıdır. Ankara hükümetine karşı taahhütte bulunduğu halde İstanbul Hükümetlerinde yeniden görev alarak, bu hatasını daha da ağırlaştırmıştır.

Orta sınıftan Rumelili bir aileye mensup bulunan İzzet

Paşa, Sadrâzam olduğu zaman 54 yaşında idi. 1937 yılında İstanbul'da 73 yaşında öldü.

AHMET TEVFİK PAŞA. Bir paşazadedir. Babası Tuna havalisi kumandanı Süvari Feriki (Korgeneral) İsmail Hakkı Paşadır. İsmail Hakkı Paşa, ana tarafından Kırım hanlarından biriyle akraba olur. Tevfik Paşa, Harbiye'den süvari subayı olarak çıkmış ve pek kısa bir zaman sonra askerlikten ayrılarak hariciye mesleğine girmişti. Mesleğin bütün kademelerinde hizmet ederek Hariciye Nazırlığına kadar yükseldi. Birçok defa sadrâzam oldu. İlk sadareti Abdülhamit zamanındadır. Sultan Reşat'ın ve Vahidettin'in de aynı derecede güvenini kazanmış, herkes tarafından sevilen bir devlet adamı idi. Bütün hayatında hiç bir hizbe ve siyasi teşekküle bağlanmamış, tarafsız kalmasını bilmiştir.

Vahidettin zamanında dört defa sadarete getirildi ve Osmanlı İmparatorluğunun son Sadrâzâmı olarak tarihe intikal etti. En uzun sadareti sonuncusudur. 2 sene 14 gün müddetle bu makamı işgal ettikten sonra Refet Paşanın Ankara Hükümeti adına İstanbul'a hâkim olması üzerine yerini yeni devletin mümessiline bıraktı. O tarihte 87 yaşında bulunuyordu. 1936 da İstanbul'da öldü.

FERİT PAŞA. Hariciye memuru iken saraya damat olmuştur. Hiç bir liyakat ve meziyeti olmadığı söylenir. Hattâ çok defa çocukça veya delice sayılacak hareket ve fikirlerinden dolayı gülünç olmuştur. Zayıf karakterli bir kimse idi. Siyasî hayatının tek olumlu işini bilmeyerek yapmış. Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya gönderilmesine engel olmamıştır. Millî Mücadeleye bilerek ve isteyerek çok kötülük yaptı.

Sultan Vahidettin gibi hükümdar için en uygun sadrâzam o olabilirdi. Nitekim 5 defa sadarete getirilmiş ve bu makamı 13 ay 8 gün işgal etmişti. İzmir'in işgali, M. Kemal Paşanın Anadolu'ya geçişi. Kuvayi Milliye hareketinin başlaması, Sivas ve Erzurum Kongreleri, Ali Galip ve Anzavur vak'aları, Sevr Andlaşması gibi en önemli olaylar onun hükümetleri zamanına rastlar.

Mustafa Kemal Paşanın, açıkça hücum etmekten çekinmediği Sadrazam Damat Ferit Paşa idi. Memleketten kaçtıktan sonra 1923 de Avrupa'da 70 yaşında öldü. Babası Şûrayı Devlet (Danıştay) üyesi idi. Ailesi hakkında çeşitli şeyler söylenir.

ALİ RIZA PAŞA. Emekli bir jandarma subayının oğludur. Mesleğinde çabuk yükselerek 1905 yılında 45 yaşında müşir (mareşal) olmuş, değerli bir asker idi. Almanya'

da tahsil görmüş ve her rütbeyi hakederek kazanmıştır. Bir kaç defa Harbiye Nazırlığında bulunmuş ve nihayet Damat Ferit Paşa hükümetinin düşmesi üzerine 2 Ekim 1919 da Sadarete getirilmiştir. Sivas kongresinden hemen sonra ve Damat Ferit Paşanın ardından hükümetin başına geçmesi, Milli Mücadele lehinde hayırlı bir işaret olarak telâkki olundu. Nitekim, Hey'eti Temsiliye ile temasa geçmiş ve milli hareketin İstanbul tarafından tanınmasına vesile olmuştur. Vatansever bir insandı. Sadarete gelir gelmez Anadolu ile anlaşma zemini aramış ve Amasya mülakatını hazırlamıştır. Bu temasın olumlu bir sonucu olarak Osmanlı Meclisi Mebusanının toplanmasını sağladı. Fakat, milli harekete karşı gösterdiği bu anlayış, ne yazık ki belli bir sınırı aşmamıştır. Mustafa Kemal Paşa ile uzun boylu yazışmada bulundu ise de yeri, yine de onun yanında olmadı.

5 ay 3 gün süren sadaretinden sonra diğer kabinelerde görev almaktan çekinmedi.

1933 yılında 74 yaşında öldü.

SALİH PAŞA. Bahriye Feriki (Korgeneral) Dilâver paşanın oğludur. Ahmet İzzet Paşa ile aynı yaşta ve onun gibi yetişmiş bir asker idi. Almanya'da tahsil gördü ve Goltz Paşanın maiyetinde bulundu. 1908 devriminden sonra Harbiye Nazırı oldu. Daha sonraları başka kabinelerde Bahriye ve Nafia Nazırlıklarında bulundu.

Damat Ferit ve Ali Rıza Paşa Hükümetlerinde Bahriye Nazırı idi. Ali Rıza Paşanın, Mustafa Kemal Paşa ile bir anlaşma zemini araması üzerine Salih Paşa İstanbul Hükümetinin temsilcisi olarak Amasya'ya gönderildi. Mustafa Kemal Paşa ile burada buluşarak anlaşmaya vardı.

Ali Rıza Paşadan sonra Sadarete getirilen Salih Paşanın kurduğu hükümet de Ahmet İzzet Paşa hükümeti gibi kısa ömürlü (25 gün) olmuştur.

Ankara ile anlaşmak üzere İstanbul'dan Bileciğe gelen Ahmet İzzet Paşa hey'etine, Mustafa Kemal Paşanın arzusu üzerine Salih Paşa da katılmıştı. O da Ahmet İzzet Paşa gibi Ankara'da kalmak istememiş ve serbest bırakıldıktan sonra sözünde durmayarak İstanbul hükümetlerinde tekrar görev almıştır.

İstanbul'un işgali (16 Mart) Salih Paşanın sadareti zamanına rastlar. Bu vesile ile İtilâf devletlerinin Anadolu harekâtı aleyhindeki tekliflerini kabul etmeyip istifa etmiştir.

Ahmet İzzet Paşadan 2 yıl sonra İstanbul'da 1939'da öldü.

Mahmut Kemal İnal «Son Sadrazamlar» adlı eserinde onun için şöyle der :

«Salih Paşa, içte ve dışta mükemmel tahsil görmüş, ilmî bilgilerini ahlâk güzelliğiyle süslemiş, doğru özlü, doğru sözlü, ciddî, metin ve güvenilir saygı-değer bir kişi idi.»

İSTANBUL - ANADOLU ÇATIŞMASI

İstanbul 1918 Kasım ayından beri fiilen işgal altına girmişti. Galip devletlerin komiserleri karargâhlarını kurmuşlar, sözde mütarekenin uygulanmasını kontrole başlamışlardır Başta Harbiye Nezareti olmak üzere en önemli yerlere irtibat subayları yerleştirilmişti. Yalnız bu kadarla da kalmıyordu. Başkaca kuvvetler, hükümetlerin karar ve davranışını etkileyecekti.

İstanbul hükümetleri şu etkiler altında iş görmek durumunda idiler:

- 1 — İtilâf Devletlerinin müdahale ve tehditleri,
- 2 — Padişahın istekleri ve telkinleri,
- 3 — Basının tenkidleri,
- 4 — Siyasi oyunlar, fesatlar,
- 5 — Mebusan Meclisinin murakabesi (2 kısa devrede),
- 6 — Anadolu'nun baskısı,
- 7 — Yunan işgali.

Bu şartlar içinde çalışacak en kararlı ve azimli bir hükümetin şaşkına döneceği ve sadece normal hükümet işlerini yapmakta bile başarı gösteremeyeceği tabiidir. Kaldı ki, **İstanbul hükümetlerini teşkil eden insanlar Babîali de yetişmiş, bazısı âciz, bir kısmı becerikli, fakat karakteri zayıf kimse-lerdi.**

Hükümetlerin başarmak zorunda oldukları iki ana mesele vardı. Biri barış yapmak, ikincisi memleket içinde asayiş ve düzeni sağlamak. Bu bakımdan hükümet koltukları arasında Sadrazamlık ve Şeyhülislâmlık ile Harbiye ve Dahiliye Nazırlıkları önemliydi. Diğer işler öylesine geri plânda kalmıştı ki, bu dönemde meselâ Bahriye, Nafia, Ticaret ve Ziraat Nazırlarının ne iş yaptıklarını arayıp bulmak güçtür.

Bu nezaretler için çalışma alanı gerçekten yoktu. Ölüm-kalım kaygısına düşmüş, işgal altındaki bir memlekette devlet anlayışı ve hükümet tatbikatı ister istemez daralacaktı. O günün ölçülerine göre ileri bir devlet or-

ganizasyonuna sahip olmayan fakir Türkiye'de, bayındırlık, ticaret, ziraat gibi işleri düşünmekten bile bir fayda umulamazdı.

İlk zamanlar, yalnız adam öldürmek, hırsızlık, eşkiyalık gibi âdi olaylar ile azınlıkların siyasî maksatlarla çıkardıkları meseleler asayiş ve düzen dâvasının esasını teşkil ediyordu. Fakat Kuvayi Milliye hareketinin başlamasıyla işin şekli ve mahiyeti değişmiş, İstanbul hükümetlerini, uğraştıran başlıca mesele bu olmuştur. Hükümet görüşüyle, Kuvayi Milliye, Devlet düzenini bozan bir hareket olmaktan başka, barış çabalarını baltalayan, yeni işgallere ve harbe sebebiyet verecek bir çılgınlık idi.

Silâhlı bir halk hareketi gibi görünen Kuvayi Milliye, şüphesiz mütarekeyi tanımamak anlamına geliyordu. Türkiye'yi işgal için bahane arayan İtilâf devletleri, Kuvayi Milliye'yi güvenliklerini tehdit eden bir hareket sayılabildi. Mütareke anlaşmasının 7. maddesi bu gibi hallerde herhangi bir strateji noktasını işgal hakkını kendilerine tanımıştı. Mütareke şartlarına uymaktan başka çare düşünmeyen İstanbul hükümetlerinin görüşü, bu bakımdan doğru idi.

Doğu illerinde ve Samsun bölgesinde asayiş kurmak göreviyle gönderilen Miralpa Mustafa Kemal Paşanın Millî Hareketin başına geçmesiyle, İstanbul hükümetleri daha güç duruma girmişlerdir.

Damat Ferit Paşanın ikinci kabinesi zamanında (19 Mayıs - 20 Temmuz 1919) başlayan Milli Hareket, nihayet bir «Anadolu meselesi» olarak İstanbul hükümetlerinin programlarının ilk maddesi haline gelmiştir, İstanbul - Anadolu çatışması, Millî Mücadelenin dikkatle tetkik edilecek bir cephesidir. Anadolu'da, dış kuvvetlere karşı olduğu kadar İstanbul'a da yönetilmiş olarak gelişen bir kuvvet, hükümetlerin uykusunu kaçırmıştır. Onların otoritesini kıran, her gün biraz daha zor duruma sokan bu kuvvet, kısa bir müddet için asi bir Paşa, 9 ay kadar Hey'eti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal ve nihayet B. M. Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa ile, onun bütün Anadolu'ya yayılmış teşkilâtı idi.

Anadolu'nun İstanbul Hükümetlerine karşı açıkça ilk taarruzu Ferit Paşanın üçüncü kabinesi zamanında yapılmıştır. Sivas'ta toplanan Umumî Kongre Heyeti adına, Ali

Galip vak'ası sebebiyle Sadrazama çekilen bir telgrafta kullanılan ifade şöyledir:

«... Heyetiniz gayrimeşru harekâtım korkunç sonuçlarından korkarak millet ile padişah arasında engel oluyor. Bu işteki inadınız daha bir saat devam ederse millet artık kendini her türlü hareket ve icraatında serbest telâkkide mazur görecektir ve bütün vatanın, heyeti gayrimeşruanızla kesin olarak alâka ve irtibatını kesecektir. Bu, son ihtarımızdır...»

Anadolu'nun İstanbul hükümetlerine karşı olduğu gibi, İstanbul hükümetlerinin de Anadolu'ya karşı davranışlarında büyük farklar görülür. Ferit Paşa kabineleri daima sert tedbirlere başvurmuştur... Ali Rıza Paşa kabinesi uzlaştırıcı bir politika gütmüştür. Tevfik Paşa hükümetleri ise zikzaklı hareket etmiştir. Buna karşılık, Anadolu, tutumunu Sadrazamların kişiliklerine göre ayarlıyordu. Ferit Paşa kamu oyu önünde makbul insan sayılmadığından, Milliciler, Ferit Paşa hükümetlerine açıkça cephe almaktan ve hücum etmekten çekinmiyorlardı. Ferit Paşanın hükümette bulunması bu bakımdan Mustafa Kemal Paşanın işine geliyordu, özellikle, Ankara'da B. M. Meclisi toplanıp hükümet kurulduktan sonra İstanbul hükümetinin başında milletin güvenini kazanmış kuvvetli bir şahsın bulunması, endişe verici bir hal olarak görülüyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu hususu şöyle anlatır:

«Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa, zamanın büyük adamları gibi tanınmışlardı. Millet bunları akıllı, tedbirli, uzak görüşlü biliyordu. Bu sebeple, Damat Ferit Paşa çekilip de yerine ileri gelenleri bu zevattan ibaret bir kabine iktidar mevkiine gelince, herkeste türlü türlü ümitler uyandı. Tevfik Paşa kabinesi ilk anda Ankara ile temas ve münasebet arayınca, efkârı umumiyede hüsnüniyetine hükmolunmamak için sebep tasavvur olunmadı. Herkes, Tevfik kabinesinin iktidar mevkiine gelmesini hayırlı belirti kabul etti. Bu kabinenin, Memleket ve milletin azami menfaatlerini temin çare ve vasıtalarını bulmadan hükümete gelmiş olmalarını kabul etmek ve ettirmek cidden müşkül idi. üstelik kendileri de İstanbul mehafilinde ve matbuatta kullandıkları İfade terziyle umumun telâkkisini doğrulayacak vaziyet almış bulunuyorlardı.

Biz, durumun gereğinin, umumun zan ve telâkkisi gibi olmadığına kani bulunuyorduk. Fakat, İstanbul'un kurtuluş

M

çaresi için vuku bulan itilaf ve mülakat tekliflerini efkârı umumiyeği tatmine dayanak olacak şartları ortaya koymadan reddetmeyi uygun bulmadık. Onun için, bilhassa İzzet ve Salih Paşaların dahil bulunacağı bir heyetle Bilecik'te mülakatı uygun bulduk. Bu zevatla görüştüğünden sonra, ammenin bütün zan ve telakkisinin esasız olduğunun anlaşılacağına şüphem yok idi. Bir de her ne olursa olsun, efkârı umumiyece, işaret ettiğim niteliklerde tanınmış bu zevatın, İstanbul'da hükümet teşkil etmesinin milli gaye için ne kadar zararlı olduğu meydanda idi.»⁵

Gerçek böyle olmakla beraber, Ferit Paşa hükümetlerini düşürecek bir yol tutulması, Anadolu'nun, İstanbul hükümetlerine karşı güttüğü politikanın bazan tezatlı olduğunu göstermektedir. Ferit Paşanın Milli Hareketi söndürmek için uyguladığı usuller elbette hoşça gidecek şeyler değildi. Bunun için Ferit Paşa hükümetlerine daima hücum edilmiş, fakat milletçe iyi vasıflı tanınan kimseler iş başına geldiğinde de bundan endişe duyulmuştur, İstanbul hükümetlerinden yalnız Dirî hakkında tercih kararına varıldığına istisnai olarak rastlanmaktadır. Heyeti Temsiliye'nin karar defterine yazılan bu karar aynen şöyledir :

«Başta Sadrazam Ali Rıza Paşa olmak üzere cümlesinin âciz, padişah nazarında bir mevki tutmak isteyen zevattan oldukları, kısmen harekâtı Milliye'ye lehtar ve kısmen de aleyhtar buldukları, böyle iken Padişahın İlk fırsatta, bunları susturarak, yerine istibdadı devam ettirecek bir heyet getirmek isteyeceği cihetle, Meclisi Milli teşekkül edip yasama yetkilerini yerine getirmeye başlayıncaya kadar, Heyeti Temsiliye'nin bu kabineyi muhafaza etmesinin, vatan ve millet için hayırlı bir suret olduğu kabul olundu.»⁶

ANADOLU'NUN İSTANBUL HÜKÜMETİNDEN AYRILMASI

Anadolu'daki kumandanların Mustafa Kemal Paşa ile birleşmesi üzerine, bütün ordu hükümetin elinden çıkmış bulunuyordu. Harbiye Nezareti böylece felçli hale gelince, Anadolu da vaziyete hâkim olmak için hükümetin elinde

5 Nutuk, C. II. S. 509 - 510.

6 Nutuk, C. I, S. 265.

yalnız Dahiliye Nezaretinin teşkilâtı kalıyordu.⁷ Halbuki, Ferit Paşa kabinesi gafil davranmış, Mustafa Kemal Paşanın Ordu müfettişliği vazifesinin yalnız askerî olmayıp, aynı zamanda mülkî olduğunu vilâyetlere bir genelge ile duyurmuştu. Mustafa Kemal Paşa, ilk ağızda hem kendi mıntıkası dahilindeki, hem de civar mıntikalardaki vilâyetlerle rahatça muhabere etmek ve talimat vermek imkânını bulmuştu. Hükümetin akli başına gelip de bu konu Mustafa Kemal Paşanın elinden alıncaya kadar bütün mülki makamlar Millî Hareketten haberdar edilmiş oldu. Artık idare adamlarına vaziyetlerini tâyin etmek düşüyordu. Ya hükümete bağlı kalmak veya Millî Harekete katılmak.

Memleketin her tarafına dağılmış olarak hükümet adına görev gören idareciler, Osmanlı toplumunun az sayıdaki aydınlarının başında geliyorlardı. Bunların davranışı büyük bir değer ifade edecekti.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da askerî bir idare kurmak niyetinde değildi. Gerçi daha çok orduya dayanıyordu. Fakat liderliğini yüklediği hareketi halka maletmek, meşru göstermek istiyordu. Bunun için sivil idarenin desteğine ihtiyacı vardı. İdare adamları memuriyetlerinden çok, aydın zümreye mensup bulunmanın kuvvetini taşıyorlardı. Bu sebeple askerî ve sivil idare hiçbir zaman birbirine karıştırılmamış, en önemli vilâyetlere bile askerî vali getirilmemiştir.

İstanbul hükümetine bağlı idare adamlarının buldukları yerlerde, Kuvayi Milliye ve Müdafaai Hukuk Teşkilâtı

7 - O zamanki idarî taksimat, Cumhuriyet Türkiye'sinin idarî teşkilâtından çok farklı idi. İmparatorluk esprisiyle Vilâyet hudutları çok geniş tutulmuştu.

Kaza (ilçe) teşkilâtı ile vilâyet arasında liva (veys sancak) adı verilen ayrı bir teşkilât vardı. Bu teşkilâtın başında bulunan idareciye «mutasarrıf» denildiği için teşkilât «mutasarrıflık» diye de anılırdı. Liva, sancak veya mutasarrıflıklar, ya da vilâyet ya da doğrudan doğruya Dahiliye Nezaretine bağlı bulunurdu. Dahiliye Nezaretine bağlı olanlara «müstakil liva» veya «müstakil sancak» veya «müstakil mutasarrıflık» denilirdi.

Bazı vilâyet ve sancaklar, diğerleri gibi merkez şehrin ismini değil, bir takım tarihi ismi taşıyorlardı. Hüdavendigâr vilayeti, Saruhan sancağı Karesi mutasarrıflığı gibi.

Yine bazı vilâyet ve sancaklara, kendisine bağlı bir şehrin ismi verilmişti. Meselâ Aydın, İzmir'e bağlı bir mutasarrıflık olduğu halde vilâyetin ismi «Aydın Vilayeti» idi.

büyük güçlüklerle karşılaşmış ve çok ağır gelmiştir. Bu arada **Konya Valisi Cemal Bey, Ankara Valisi Muhittin Paşa, Elâziz Valisi Ali Galip Bey, Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey, Trabzon Valisi Galip Bey, Kuvayi Milliye düşmanlığının en tipik örneklerini vermişlerdir.**

Dahiliye Nezaretinin kadrosu elbette hep böyle adamlarla doldurulmamıştı. Sivas Valisi Reşit Paşa gibi hükümet anlayışını ecdadının sesine feda eden, Denizli Mutasarrıfı Faik Bey gibi ilk anda cesaretle öne atılan, Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi Bey gibi uyarılınca doğru yola gelen idareciler de vardı. Sabık İzmit Mutasarrıfı İbrahim Süreyya Bey, sabık Van Valisi Haydar Bey, sabık Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey, sabık Beyrut Valisi Bekir Sami Bey, Amasya'dan, Erzurum'dan itibaren Mustafa Kemal Paşaya katılmışlar ve mücadelenin ön safında, sonuna kadar beraber çalışmışlardır.

Elâziz Valisi Ali Galip Beyin Sivas'a karşı hazırladığı baskın hareketi ve silesiyle, İstanbul hükümetinin valilerine karşı sert tedbirler alınmaya başlanmıştır. Önce Ali Galip, sonra diğer valiler ve mutasarrıflar, Ordunun müdahalesiyle görevlerinden uzaklaştırılarak, yerlerine kısmen halkın seçtiği, kısmen de Heyeti Temsiliye'nin uygun gördüğü kimseler getirilmiştir.

Ankara B.M. Meclisi Hükümeti kurulduktan sonra. Anadolu'nun sivil idaresi de İstanbul hükümetinin elinden tamamen alınmış ve idareciler Ankara'dan tâyin edilmeye başlanmıştır.⁸

8 - Birinci Dünya Harbinde, Osmanlı imparatorluğunun birçok vilâyetleri elinden çıkmış yalnız Anadolu ve Trakya kalmıştı.

Anadolu 13 Vilâyet ve 15 müstakil mutasarrıflığa ayrılmıştı. Trakya ise bir vilâyetten ve bir mutasarrıflıktan ibaretti. Vilâyetler ve bunlara bağlı mutasarrıflıklar şunlardır:

Aydın Vilâyeti (Vilâyet merkezi İzmir).

Aydın, Saruhan (Manisa), Denizli.

Hüdavendigâr Vilâyeti (Vilâyet Merkezi Bursa) :

Ertuğrul (Bilecik).

Adana Vilâyeti :

Mersin, Cebelibereket (Osmaniye), Kozan.

Konya Vilâyeti :

Burdur, Hamidabad (Isparta)

Ankara Vilâyeti :

Kırşehir, Çorum, Yozgat.

Sivas Vilâyeti :

Amasya, Karahisarişarki, Tokat

Kastamonu Vilâyeti :

Sinop, Kengari (Çankırı).

Trabzon Vilâyeti :

Lazistan (Rize), Gümüşhane.

Erzurum Vilâyeti :

Erzincan, Beyazıt (Doğru Beyazıt).

Van Vilâyeti :

Hakkâri. ,

Bitlis Vilâyeti :

Muş, Siirt, Genç.

Diyarbakır Vilâyeti :

Ergani, Mardin, Siverek.

Mamüratülaziz veya Harput Vilâyeti (Elâzığ) :

Dersim, Malatya.

Edirne Vilâyeti.

Kırkkilise (Kırklareli), Tekfurdağı (Tekirdağ), Gelibolu

İstanbul Vilâyeti :

Beyoğlu, Üsküdar.

Müstakil Mutasarrıflıklar :'

Niğde, İçel (Mersin), Canik (Samsun), Karahisarısahip (Afyonkarahisar), Eskişehir, Kütahya, Antalya, Menteşe (Muğla). Biga (mutasarrıflık merkezi Çanakkale'dir), Çatalca, Karesi (Balıkesir), İzmit, Bolu, Kayseri, Urfa. Kazalar (ilçeler) bugün olduğu gibi mevcuttu. Fakat vilâyetlere değil, liva'lara (yani mutasarrıflıklara) bağlı bulunuyordu.

1877-78 Rus harbinde kaybedilen Kars ve havalisi Brest-Litovsk Andlaşması ile tekrar Türkiye'ye geçmişti. Elviye-i Selâse (Yâni üç liva) denilen Batum, Kars ve Ardahan'dan 11 Eylül 1918 tarihli bir kanunla Batum Vilâyeti teşkil olunmuş idi. Vilâyet, Kars ve Batum livalarından ibaretti. Fakat Mondros mütarekesinin 11. maddesi gereğince Türk ordusu, kan dökerek kurtardığı bu memleket parçasını boşaltmaya mecbur tutulmuş ve Kars livası Ermenilerin eline geçmiş bulunuyordu.

Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elâziz ve Sivas vilâyetleri Ermeni meselesi dolayısıyla vesikalarda 6 Ermeni vilâyeti olarak zikredilir. Mondros mütarekesinin İngiltere tarafından hazırlanan metninde de böyle yazılmıştı. Türk Heyetinin ısrarıyla bu madde kat'i şeklini alırken «Vilâyeti Sitte» yâni «altı vilâyet» olarak kaydedilmişti. (Madde 24).

C. HALK

Osmanlı imparatorluğu Birinci Dünya Harbine girerken 22 milyon nüfusa ve 1.700.000 km2 toprağa sahip bulunuyordu. Harb ile beraber toprağın 1 milyon km'si ve bu toprakta oturan 10 milyondan fazla insan imparatorluk hesabına kaybedilmişti. Geriye, mütecanis olmayan topluluktan ayrılmaya hazır unsurlardan ve Türk çoğunluğundan müteşekkil en çok 12 milyonluk bir halk yığını kalıyordu.

ETNİK YAPI

Osmanlı devletinin 14 Mart 1914'de tanzim ettiği istatistiklere göre, Doğu Trakya nüfusu 631.094, Anadolu nüfusu ise 11 milyon idi. Barış konferansına hazırlık olmak üzere, İstanbul hükümetinin dört büyük devletin mümessillerine 1919 Şubatında verdiği muhtırada Anadolu vilâyetlerinin nüfusu şöyle gösterilmiştir:

9.291.346	% 85 İslâm
1.014.612	% 9 Rum
542.572	% 5 Ermeni
93.364	%0.8 Musevi, ecnebî, muhtelif.

1917 de basılıp liselerde ders kitabı olarak okutulan «**Osmanlı Coğrafyası Tabiiye ve İktisadiyesi**» adlı kitapta⁹ Doğu Anadolu halkının etnik yapısı şöyle anlatılmaktadır:

«Müslümanlar burada ekseriyeti teşkil eder. Nüfusun beşte dördü Müslümandır. Bundan başka Bitlis ve Van Vilayetlerinde Yezitler (10.000) ile birkaç bin kadar Musevi vardır.

Müslümanların mühim bir kısmını kürtler vücuda getirir. Şehirlerde Türkler oldukça ziyadedir. Mamüretülazl

9 Yazan: Faik Sabri, S. 79.

64

(Elazığ) vilayetinde 30.000 kadar «Kızılbaş»lar vardır. Çerkeş muhacirleri oldukça ehemmiyetli miktardadır.

Hıristiyanlar, Ermenilerden, Süryanilerden ve bir miktar Rumlardan İbaretir. Kürdistan'da yaşayan Süryaniler 150.000 kadardır.»

Yine 1914 istatistiklerinde Trakya nüfusu şöyle tesbit olunmuştur:

360.417	Türk
224.680	Rum
19.888	Ermeni
26.109	Muhtelif

«**Dersaadet Vilâyeti**» diye anılan İstanbul ise, -Çatalca Sancağı dahil halkın % 59,7 si (580.432) Türk, % 25 i (242.559) Rum idi.

Hükümetin resmi ifadesiyle, az çok tarafsız sayılacak yabancı Kaynakların verdiği sayılar arasında büyük bir fark yoktur. Meselâ «**Cihan Harbinde Türk Harbi**» adlı eserin yazarı Larcher, harbin başında Doğu Trakya ve Anadolu'da 8 milyon Türk bulunduğunu belirtmektedir.

Kaynağı ne olursa olsun, bütün sayılardaki aldanma oranını ve harp kayıplarını hesaba katarak, Millî Mücadele başında, Doğu Trakya ve Anadolu Türkleri 8-9 milyon olarak kabul edilebilir. -

Görülüyor ki, büyük bir ölüm-kalım mücadelesine girişecek olan Türkler, kendi evlerinde yalnız değillerdi. Trakya'da, İstanbul'da, Batı Anadolu'da ve Karadeniz sahillerinde 1 milyondan fazla Rum ahali ve Kızılırmak'tan başlayarak Doğuya doğru bütün Anadolu'da yarım milyon Ermeni ahali yaşamakta idi.

Gerçi **Anadolu bin yıldan beri Türktü. Fakat Türk olmayan unsurlar, Türkün geniş toleransı sayesinde bu bin seneyi Anadolu'da rahatça yaşadılar.** Nihayet Türkler bunca asır sonra vatan ve istiklâl kaygusuna düşünce, dış tehlikeler kadar onlardan da sakınmak ve korunmak zorunda kaldılar.

İttihat ve Terakki idaresinin bütün dünyada mübalâğalı bir şekilde akisler yapan bazı tedbirlerine rağmen, yalnız Türkiye Rumları, istiklâl Harbinde Türk Ordusunun Batı cephesinde harbe soktuğu ölçüde asker çıkarabilecek bir nüfusa sahip bulunuyordu.

Bunlar Trakya'da, Batı Anadolu'da ve Karadeniz havzasında köyleriyle, şehir ve kasabalarda mahalleleriyle kabarık ve tehlikeli bir topluluk teşkil ediyorlardı. Batı Anadolu'nun ancak birkaç ilçesinde Rum ahali yoktu.

İzmir, Aydın, Manisa, Akhisar, Menemen, Kırkağaç, Seferihisar ve Bandırma gibi birçok yerlerde nüfus yüzdesinin önemli bir kısmı Rumlarda idi.

Kuşadası'nda 11 bin Türke karşılık 9 bin Rum, Söke'de 21 bin Türke karşılık 16 bin Rum vardı. Urla, Ayvalık ve Erdek'te Rumlar Türklerden çok daha fazla idiler. Bu üç ilçenin 23 bin Türk nüfusuna karşılık Rum nüfusu 60 bin kişiden fazla idi.

Millî Mücadelede yalnız Ayvalık'ın bir köyünün 400 mevcutlu bir Rum çetesi çıkardığı düşünülürse, meselenin ciddiyeti daha iyi anlaşılır.

Ermenilere gelince: Bunlar da Anadolu'nun Doğu ve Güney bölgelerinde Türk halkın güvenliğini tehdit edebilecek durumda idiler.

Birinci Dünya Harbinden önce Nüfus Müdüriyeti Umumiyesinin meydana getirdiği bir istatistik Anadolu'nun büyük bir parçasında yaşayan Ermeni azınlığı hakkında bir fikir vermek üzere aşağıya alınmıştır:

	Ahalisi tamamen Ermeni olan kasaba ve köyler	Ahalisi tamamen Rum olan köyler	Ahalisi karışık olan köyler
Erzurum Vi-	72	3	241
Adana	10	8	83
Bitlis	249	0	259
Elâziz	21	0	115
Van	115	0	408
Sivas	73	232	153
Diyarbakır	77	1	268
Maraş San-	32	0	23
İçel	0	4	5
Toplam	549	248	1555

Bu cetvele dahil 9 vilâyet ve sancağın bulunduğu bölgede Ermeni ve Rum köyleriyle, halkı karışık olan köy ve kasabaların sayısı 2452'yi bulmaktadır. Ayrıca Trabzon vilâyetinde de harbin başında 70 bine yakın Ermeni yaşamakta idi.

Harb içinde yapılan tehcir ve sonra Türk Ordusunun doğuda Azerbaycan'a doğru ilerlemesi sebebiyle Türkiye'deki Ermeni nüfusu çok azalmıştı. Fakat harbin yenilgiyle

bitmesi üzerine bir kısım Ermeni muhacirleri eski yerlerine dönmeye başladıkları gibi (bilhassa güneyde), bir kısmı da bunun için hazırlanmakta idiler.

Anadolu'da ve Trakya'da Rum ve Ermeni azınlıklarının her tarafta bu derece yaygın bir vaziyette ve düşman tâvriyle bulunmaları, Türk Kurtuluş hareketinin en önemli meselelerinden birisini teşkil etmiştir.

SOSYAL YAPI

Millî Mücadelenin insan gerçeği üzerinde aydınlığa varabilmek, toplumun sosyal yapısını gözden geçirmeğe bağlıdır. Önce üzerinde durulacak husus şudur:

O günün insanı, biten bir çağ ile başlayan bir çağ arasında köprü olmuştur. Yâni, hem eski, hem yeniçağın insanıdır. Yeniçağa yönelmiş insanlarla, eskiye sarılmış olanların meydana getirdiği toplum, dinamik ve statik kuvvetlerin çatışmasının gürültüsünü yansıtmaktadır.¹⁰

İki çağ arasında bunalan ve yenilenme çabası gösteren toplumdaki insanın dikkati çeken en büyük özelliği, düşüncesinde ve davranışındaki çelişme ve çatışma hâlidir. Çelişme ve çatışma insanlar arasında olduğu gibi, insan kendi kendisiyle de bu hâlde olur. Bu özelliği taşıyan Millî Mücadelenin insanı gerçekten zor yerde idi.

Millî Mücadelenin, bu büyük hareketin içinde aktif veya pasif olarak, harekettten yana veya karşısında yer alan insanların davranışındaki dış görünüş, gerçekleri doğru olarak aksettirmemektedir. Bu dış görünüşün gerisinde yatan, insanları etkileyen gerçek unsurlar, sosyal yapının özelliğinde gizlenmektedir.

Milli Mücadele devrinde Türk toplumu 4 sosyal gruba ayırılır.

10 - 40 yıl sonra bugün biz de bir çağ atlama çabası içindeyiz. Bu garip benzerlikten dolayı; getirdiği askeri ve siyasi zafere rağmen, Millî Mücadelenin maalesef tamamlanmış ve hedefine ulaşmış bir devrim hareketi olarak kabulü güçtür. Toplumun sosyal yapısı sebebiyle, Millî Mücadelenin çözmeye çalıştığı meseleler önemli ölçüde yine mevcut. Bu mücadelenin devrimci, ilerici kadrosunun ayağına takılan, yolunu kesen engeller aynen ortada duruyor.

11 - Bugün de olduğu gibi.

67

1 — Ağalar ve eşraf.

2 — Şeyhler, din adamları,

3 — Aydınlar,

4 — Halk (Büyük çoğunluğu köylü olmak üzere, şehirlerde ve kasabalarda esnaf, zanaatkar).

Milli Mücadelede, bu sosyal gruplar, kendi özelliklerine has genel bir davranış göstermemişlerdir. Her grupta mücadeleye katılanlar, karşı duranlar ve nötr kalanlar vardır. Bir sınıf şuuruna varamamış olan ağalar ve eşraf, toplumun nüfuzlu bir kanadını teşkil eder. Gerek köydeki ağa, gerekse şehir ve kasabadaki eşraf, nüfuzunu daha çok toprağa dayanan varlıktan, yâni zenginlikten almaktadır. Bunlar, genel olarak birbirini çekemeyen, karşılıklı rekabet halinde bulunan bir özellik gösterirler. Bu sebeple, bir kasaba eşrafının toptan bir tarafı tutması düşünülemez. Eğer eşraftan biri Kuvayi Milliyeci ise, diğeri İstanbul hükümeti tarafındadır. **Bazısı malını, mülkünü muhafaza edebilmek için düşmanla hoş geçinme yolunu tutmuş, bir kısmı da yine aynı maksatla dövüşenler safında yer almıştır.** Her yerde, «Müdafaai Hukuk» teşekküllerinin, «Hey'eti Milliye» ve «Heyeti Merkeziye»lerin başında, idarecileri arasında aydınlarla beraber eşrafın bir kısmım görmekteyiz.

Ağa ve eşraftan, Milli Mücadeleye katılarak -özellikle Batı Anadolu'da- «Kuvayi Milliye» teşkil edenlere, müfrezeleri kendi imkânlarıyla silâhlandırıp besleyenlere ve başında savaşanlara çokça rastlamaktayız.

Ağaların ve eşrafın sosyal yapıdaki yerini iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresinden sonra, bölgenin bu nüfuzlu insanlarına özel mektuplar yazarak kendilerini, buldukları yerde milli teşkilâtın kurulmasında ve zararlı telkinlerin önlenmesinde yardıma çağırmıştır.

Ağa ve eşraf kadar, bazen daha fazla nüfuza sahip olan din adamlarını, önemi dolayısıyla ayrı bir bölüm hâlinde incelemek gerekir.

Aydınlarla gelince :

Toplumda yol gösterici rol oynayacak olan bu sosyal grubun, Milli Mücadele devrinde iki zaafı vardır. Biri, çok azlık oluşları, diğeri de politik bakımdan iki hasım cepheye -İttihatçı ve İtilâfçı- bölünmüş bulunmalarındır. Gerçi eşrafta ve diğher zümrelerde de, az veya çok bu bölünme mevcuttu. Fakat, politik düşmanlık, zararını en çok aydın grupta hissettirmiştir.

Devrin aydınları arasında sayı ve fonksiyon bakımın-

dan subaylar önemli bir yer tutmaktadır. «Ordu» bölümünde görüleceği üzere, **Millî Mücadelenin asıl aydın kadrosunu subaylar teşkil etmiştir.** Sivil aydınlar; başta idare âmirleri (Valiler, mutasarrıflar, kaymakamlar) ve diğer memurlar, adliyeciler ve şer'iyeciler, öğretmenlerdir.

Normal olarak, halkı daha çok aydınların etkilemesi gerektiği hâlde, halk dolaylı veya dolaysız şekilde birinci derecede din adamlarıyla ağa ve eşrafın etkisi altında idi. Bunun içindir ki, aydınlar halkı mücadeleye sürükleyebilmek amacıyla diğer sosyal grupları yanına almak zorunda idi.

Bu açıdan bakılırsa, «**Millî Mücadele**», adına ve bütün dış görünüşüne rağmen, topyekûn ve sadece bir halk hareketi sayılamaz.

Halk, bu mücadelenin ihtilâl cephesine de, savaş cephesine de, **başta subaylar olmak üzere aydın zümre tarafından** zaman zaman, zorla sürüklenmiştir. Daha kısa bir deyimle, **Millî Mücadele, hele bâzı tehlikeli dönemelerde halka rağmen yapılmıştır.**

Durum böyle olduğu hâlde bu harekâta «**Millî Mücadele**» denilmesi yanlış değildir. Çünkü; mücadelenin insan kaynağını, ne şekilde olursa olsun, halk teşkil etmiş ve maddi malî imkânlar halktan sağlanmıştır. **Mücadele, halka rağmen, halkın yararına yapılmıştır.**

«**Millî Mücadele**», bir bakıma, **Türklüğün Osmanlığa karşı yaptığı bir kurtuluş savaşı da sayılmak gerekir.** Osmanlı Devleti topluluğundan koparak bağımsız olmak için Bulgarların, Yunanlıların yaptıkları istiklâl mücadeleleri ile 1919 yılında başlayan Türk mücadelesi, önemli bir farklılık göstermemektedir. Osmanlı Devleti bünyesinde Türk unsurun yerine bakılınca başka türlü düşünmek mümkün olmuyor, işte bu sebeple de hareket millîlik kazanmakta ve 1919-1922 döneminin «**Millî Mücadele**» deyiimiyle ifadesi doğru düşmektedir. Hukuk ve sosyoloji açısından «**Halk**» ve «**Millet**» kavramları arasındaki fark da göz önünde tutulursa, «**Millî Mücadele**» diye adlandırılan bir hareketin halka rağmen yapılmış olduğunu söylemekte bir çelişme bulunmadığı daha çok açıklığa kavuşacaktır.

Aşağıda tesbite çalıştığımız sebeplerden bir kısmı, Millî Mücadelede, halkı karşı ihtilâl ¹² hareketlerine kolay-

12 - **Millî Mücadele literatüründe «İsyanlar», «İç İsyanlar» diye adlandırılan hareketler, gerçekte «karşı ihtilâl» hareketleridir.**

ca itmiştir. Konya, Yozgat, Bolu, Düzce, Adapazarı ve daha bazı yerlerde patlak veren karşı ihtilâl hareketlerine halkın daha istekli katılması Anadolu ihtilâlinin en önemli karakteristiğidir. Millî Mücadeledeki karşı ihtilâl hareketlerinin şüphesiz bir felsefesi olmak gerekir. Toplumun sosyal yapısının kolaylaştırdığı bu hareketlerin en tehlikelisinin ve en önemlisinin cereyan ettiği bölgede, Bolu Mutasarrıfı Osman Kadri tarafından yazılıp dağıtılan 19 Mayıs 1920 tarihli aşağıdaki bildiri, karşı ihtilâlin felsefesini de açıklamaktadır:

«Ey Padişaha, dine, devlete beş yüz seneden beri sadakati ile dünyayı hayrette bırakmış olan hakiki müslümanlar:

Bolşevik nam altında dört yüz senelik din ve devlet düşmanımız olan Moskoflardan çıkmış şeriata aykırı, ve kanuna uymayan bir işe kapılan birtakım eşkiya¹³ vatani kurtaracağız diye Anadolu'nun siz saf ve namuslu halkını aldatarak Padişahına, Müslümanların Halifesine isyan bayrağı çekmişlerdir. Bolşeviklik, paranın, malın, emlak ve arazinin ayak takımı yersiz, yurtsuz bir takım haydutlar tarafından yağma edilerek bu haylaz, tembel, cani herifler arasında taksim edilmesi, hiç kimsenin nikâhlı karısı olmayıp her kopuğun her kadını istediği gibi kullanması, çocuklar iki yaşına kadar analarının kucağında kaldıktan sonra alınıp umumhanelerde beslenerek anasız ve babasız yetiştirilmesidir ki, ne bir babanın çocuğunu, ne bir evlâdın ana ve babasını tanımaması demektir. Bu, dinimiz olan İslam dinine, muhalif olduğu gibi aile hayatına, insanlığa herşeye uymadığı için müslüman memleketlerinde sökmez. Çünkü" gâvur icadı olan bu âdete uyararak malını, karısını fedâ edip Rusya'da sokaklar ortasında hayvan misali yaşayan adamlar gibi serseriyane bir hayatı hiçbir Müslüman, hiçbir insan, hiçbir vicdan kabul edemez. Ancak memleketimiz ötedenberi haydutluk ve soygunculuğa alışmış, seferberlik devam ettiği müddetçe vurgun vurarak kanunun üstünde bir âmir gibi buldukları yerlerde zor-bacasına hareket ve rahat yaşamayı, iyş ve işret rezaletini âdet etmiş birtakım subaylar ile hapishaneden firar etmiş yahut her nasılsa yakasını şimdiye kadar kanunun pençesine vermemiş olanlar vardır ki, bunlar milletin ezildiğini, mahvolduğunu, köylerin harap, kadınların dul, çocukların ye-

13 - Her ileri harekete komünistlik ve bolşeviklik damgası vurmak âdetinin 1920'de teessüs ettiği anlaşılıyor.

70

tim kaldığını düşünmek istemezler. Maksattan her ne nam olursa olsun vurgunculuk devrini devam ettirmektir. Namuslu adamların iltica ettikleri kanunu, hükümeti, padişahı tanımıyorlar. Vatani kurtaracağız diye bütün Anadolu'yu kasıp kavuruyorlar. Padişahımız esirdir, kurtaracağız diye zorla para ve asker topluyorlar.

Bir seneden beri Anadolu'da yakmadık köy, öldürmedik adam, yapmadık cinayet bırakmadılar. Halbuki, Yunanlıları İzmir'den çıkaracağız dediler bilâkis işgalin başlamasına sebep oldu, barış şartlarını hafiflettireceğiz dediler, daha çok şiddetlendirmeye sebep oldular. Din kardeşiniz diyorlar, köylerinizi soyuyorlar, zorla asker yapıp din kardeşinize, hem de Müslümanların Efendisi Efendimizin meşru olan hükümetine karşı silah kullanmaya zorluyorlar.

Bu hükümete, kanuna karşı isyandır. Meşru olan hükümetlere karşı hiçbir meşru olmayan kuvvetin sebat etmiş olduğu yoktur ki, bunlar da sebat edebilsinler. Şayet hükümetin bu isyanı bastırmağa muvaffak olamayacağı farzımuhal olarak kabul edilse bile o zaman Anadolu'ya dehşetli bir Yunan ordusunu sokacaklardır ki, onlar bittabi bizler gibi dökülen kanların din, kardeş kanı olduğunu düşünerek hareket etmeyecekler. Anadolu'nun sağlam kalan birkaç vilâyetinde de diğerleri gibi taş üstünde taş kalmıyacak, aldatılmış olanlar ile aldatılanlar tefrik edilmeyip asayişsizliğe elverişli görünen memleketimiz, milletimiz asırlarca başını doğrultamayacak surette ezilecektir. Düşman düşmana mevlüd okumaz. Bundan dolayı bütün bu hâlleri düşünün, işleri ile gözünüz önünde mahiyetleri belli olmuş olan bu canı, bu haydutlara aldanmayınız. Sonra pişman olmak fayda vermez.

Padişahımız bunları asın diye ilân etmiş. Şeriat fetvasını vermiş. Her tarafta harekâta başlanmak üzere ordular hareket ettirilmişdir. Bunları tanıyan, gece gündüz işretle, soygunculuk ile karılar, oğlanlar ile vakit geçirdiklerini gören yakın yerler kendilerine hiçbir yardımda bulunmadığı için kendilerinin rezilliklerini göz önünde görmeyen siz uzak yerler halkını aldatıp asker toplamağa çalışıyorlar. Hükümet kuvvetleri muntazam kollar ile üç noktadan hareket edecek, bunları aynı hak ile tepeleyecektir. Gelen bunların hepsi günahkâr değildir. Aldatılmış olanların kanına girmeyi vicdanımız, dinimiz kabul etmiyor. Padişahımız Halife-i Müslimin Efendimiz de iğfal edilmiş olanları mazur' görecek affı şahanelerini ilân ettirdiler. Maiyetimizdeki kuvvetler muntazam kuvvetlerdir. Çerkez, Abaza, Türk

Gürcü, Laz bunların hepsi din kardeşliği hissiyle mütehassistirler. Teslim olacak halkın, askerin malı, canı, namusu benim ve hükümetin kefaleti altındadır. Hattâ karışıklığa meydan verilmemek için asker ve gönüllü kuvvetleri şehrinize sokmamayı bile taahhüd ediyorum. Bütün Çerkez ve Abazaların en ünlü ve çok vicdanlı ve nüfuzlu beyleri beraberimdedir. Şehri Bolulu süvariler ile polislerim muhafazada bulunacaktır. Bir tek din kardeşimin burnunun kanamasına bile (vallah ve billâh) müsaade olunmayacaktır. Bunu cümlemiz taahhüd ediyoruz. Hattâ şimdiye kadar bu yolda hareket etmiş olan subaylar dahi İğfal edilmiş bir din kardeşi, bir kan kardeşi tanıdığımız için ne canlarına, ne de mallarına dokunulmayacaktır.

Divanı harbe de tevdi edilmeyecektir. Bunun için memleketin ileri gelenleri gizlice toplanınız. Sizlere silâh dağıttıkları anlaşılıyor.

Tabii bu subayları hemen tevkif eder ve askere teslim olmalarını o vakit teklif edersiniz. Askerin teslim olmak üzere bulunduğunu, fakat soyulup öldürüleceklerinden korktukları için ittifak edemediklerini bu tarafa kaçıp gelenler söylediler. Bu teklifi, verdiğimiz teminat üzerine kabul edeceklerinden eminim. Bunu size hükümet namına yazıyoruz ve hiç kimsenin bir şeyine dokunulmayacağı yine meşru hükümet namına taahhüd ve tekeffül ediyorum. Aksi takdirde pek şiddetli bir surette kanunun hükmünü ve şeriatin gerçeğini istemiyerek vicdanım arzu etmiyerek tatbika mecbur olacağım. Herhangi bir vasıta ile cevabınızı bekliyorum. Cevap yirmi dört saate kadar vürud etmediği takdirde kararınızı bilhassa nefsi kasabayı asi kuvvetlere iltihak etmiş addedeceğimi maalesef beyan ederim.»

HALKIN MORAL DURUMU

Milli Mücadele, işte bu çeşitli etkiler altında yaşayan 8-9 milyonluk Türk halkın gücü ile yapılacaktı. Türkleri zayıf düşüren iç düşmanlar bu kadar da değildi. Yokluk, yoksulluk, yorgunluk da bir tarafa verem, trahom, sıtma ve frengi büyük mücadelenin insan kaynağını son derece verimsiz kılıyordu. Üstelik, halkın moral durumu da bozuk idi. Hâkim unsur olmasına rağmen, bir imparatorluğun tebası olarak yaşamak, Türk halkta milli şuurun gelişmesini önlemişti. Ancak son devirlerde yalnız aydın çevreler arasında millî şuur gelişmeye başlamıştı.

Türk Kurtuluş Mücadelesinin başlamasında Millet ve

Liderden herbirinin şeref hissesini izah ederken Bischoff «Ankara» adlı kitabında şöyle demektedir:

«Hazır olmayan şeyi en keskin fikir dahi hayata çağırılmaz ve fikrin nefesi kendisine değmedikçe, en hazır olan şey dahi hayata kendiliğinden doğmaz.»

Millette hazır olan ne idi? İmparatorluk camiası içinde «Osmanlı» olarak yaşadığı için «milli şuur» uyanmamıştı. Aydınların çoğunluğu da dahil olmak üzere geniş halk tabakaları padişah - halifenin şahsına bir ümmet psikolojisiyle bağlı bulunuyor veya öyle görünüyordu. Millet, bu bağın koparılmasına hazır değildi. Millet görünüşte, manen ve maddeten tekrar döğüşmeye de hazır değildi. Fakat, Kuvayı Milliye doğdu ve İstiklâl Harbi yapıldı.

O halde millette hazır olan bir şey vardı. Bu bir sfenkstir. Yine Bischoff'un dediği gibi, Türk sfensinin sırrını, Mustafa Kemal biliyordu.

Mustafa Kemal, Nutuk'ta diyor ki:

«Şayanı dikkattir ki, İzmir'in ve bunu takiben Manisa'nın ve Aydın'ın işgali ve icra olunan tecavüz ve mezalim hakkında henüz millet aydınlanmamış ve milli varlığa vurulan bu feci darbeye karşı alenen bir türlü teessür ve şikâyet ortaya konulmamıştı.»

Milletin bu haksız darbe karşısında sessiz ve hareketsiz kalması elbette milletin lehine tefsir olunamazdı.»

Mustafa Kemal, durgun bir suda fırtına koparmak zorunda idi. Yoksa liderin bir işareti ile bütün millet ayaklanacak değildi. Ve nitekim böyle olmuştur.

Millî Mücadele; kahramanların ve korkakların, vatanseverlerin ve hainlerin, ulvi gayelerin ve şahsî menfaatlerin çatıştıkları ve yarıştıkları bir boğuşmadır. Bir çokları tereddüt ve kararsızlıkları yüzünden korkakların safında, cehalet ve taassupları sebebiyle hainlerin arasında görünmüşlerdir.

Yıllardan beri arka arkaya devam eden harplerin halkın ruhunda uyardığı bezginlik ile maddî ıztıraplara ilâveten harp sonraları müşahade olunan ahlâki buhran, Türk davranışına yakışmayan bir hayli çirkin hâdiselerin sebeplerini teşkil eylemişlerdir.

Bugün elde bulunan bâzı notlar ve hâtıralar, bu ruh haletinden canlı örnekler vermektedir, işte Kırklareli'de 49. Tümen kumandanı olarak bulunan Albay Şükrü Naili (Gökberk) beyin Kolorduya çektiği telgraf:

«Eşraf umumiyetle çekingen bir durumdadırlar. Bal-

*kan harbi felâketi bunların maddi kuvvetlerini sarsmış, mânevi kuvvetlerini altüst etmiş, yüce duygular namına bunlarda birşey bırakmamıştır. Tehlikeli bir zamanda bu gibilerin malen ve bedenlen, fedakârlıkta bulunacaklarını pek o kadar ümit etmiyorum. Orta hallilerle vaktiyle siyasi cereyanlara kapılmamış olan köylülerin büyük bir kısmının, yurtlarının korunması için, iyi idare edilirse, gerekince, seve seve her türlü fedakârlığa katlanacaklarını ümit ederim.»*¹⁴

Keşan'da 60. Tümen Kumandan vekili Yarbay Cemil (Uybadın) bey de Kolorduya gönderdiği bir raporda şu izahatı vermektedir:

«Yerli Müslümanlar, teşkilâtsiz, duygusuz, kaygusuz ve silâhsızdır. Bu teçhizata ihtiyaçlarını takdir etmedikleri gibi, buna lüzum da görmüyor. Hattâ ellerindeki silâhları Rumlara satanların pek çok olduğunu esefle öğrenmekteyim. Makedonya muhacirlerinden olan Türkler ve Pomaklar ise, daha uyanık, kısmen silâhlı müdafaaya ve mukavemete azimlidirler. Bunlardan bir dereceye kadar faydalanmak mümkündür.

Rumların çete faaliyetlerini, milli teşkilâtla karşılamak kesin ise de yerli Türklerde yeter derecede metanet ve milli selâbet görmediğim gibi işlerde muvaffakiyet sebeplerinden ağız sıklığı asla taktir etmediklerinden, Müslümanlar arasında, ciddi ve esaslı teşkilât kurmaya cesaret edemiyorum. Ancak, hamiyeti tecrübeden geçmiş olan Sapçık İsmail, Karpuzlu Mehmet ve Selanik muhacirlerinden Molla Ağalar gibi güvenilir adamların kefaleti altında göçmen ve yerlilerden bir kısım yurtsever adamlarla gayet gizli teşkilât hazırlamak ve Tümence bunlara silâh vermek mümkündür.

*Bunlarla, umumi bir savunma yapılmazsa da hiç olmazsa Rum komite ve çetelerinin bir dereceye kadar, faaliyeti tahdit ve cüretleri kırılabilir ümidindeyim.»*¹⁵

Bu ümitler geç ve güç gerçekleşecekti. 60. Tümen Kumandanı ve daha yüzlerce, binlerce kumandan, idare âmiri ve hamiyetli Türk evlâdı ümitlerini kaybetmemişlerdi. Fakat, bunlara karşılık, artık kurtuluş çaresi kalmadığına inanan, bütün ümidini kaybetmiş onbinlerce, yüzbinlerce in-

14 Tefvik Bıyıkoğlu - Trakya'da Millî Mücadele, C. t. S. 201.

15 Tefvik Bıyıkoğlu, Trakya'da Milli Mücadele C. I, S. 202.

san vardı. Ümitsizlere hamiyet duyguları aşılacak mümkün değildi.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ve Yunan Ordusunun sahilinden içerilere doğru ilerlemeye başlaması da ayrıca umumî bir telâş ve şaşkınlık yaratmıştı.

Millî Mücadelede örnek bir kahramanlık gösteren Alaşehir'de gördüğü şaşkınlığı, o günkü kaymakam şöyle anlatıyor: ¹⁶

«İtiraf etmek lâzımdı ki, herkeste harp bitkinliği vardı. Ruhun zayıf olanlar büsbütün telâş içinde idiler. Bunlardan bâzıları Uşak'a kaçmak yolunu tuttular. Tapu memuru Mustafa Efendi gibi üç dört memur da onlara katıldı. Hele jandarma bölüğünden kaçanlar çok oldu. Hattâ bana tahsis edilen jandarma neferi dahi bir sabah habersiz Eşmeye gidiverdi.»

İzmir'in işgalinden bir hafta sonra XVII. Kolordu Kumandanlık, vekâleti göreviyle Anadolu'ya geçip Yunanlılara karşı ilk direnme hareketlerini tertiplemeye çalışan Albay Bekir Sami Beyin anlattıkları, Millî Mücadelenin ne ağır şartlarla başladığını açıkça göstermektedir. ¹⁷

«23 Mayıs 1919 sabahı Bandırma'dan trenle yola çıktık. Ağır eşyalarımızı Bandırma'da bıraktık. Aynı trende Albay Kâzım, Vasıf (Sonra Maarif Vekili olan) ve Hamit Şevket de vardı. Güneş batarken Balıkesir'e geldik, bütün istasyonlara Yunan bayrakları çekilmiş gördük.»

«24 Mayıs 1919 sabahı Akhisar'ın manzarası şöyleydi: Bütün caddelere Yunan bayrakları asılmış, herkes Yunanlıların gelmesini bekliyor. Birçok kimse yerli Rumların yanına sokulmuş, dalkavukluk ediyor ve bu sayede, Yunan şehre girince hayatını, malını mülkünü emniyete sokacağını sanıyor. Bütün terzi dükânları, geniş Yunan bayraktan dikmekle meşgul.»

Bekir Sami Beyin Batı Anadolu'da halkı teşkilâtlandırmak, ordunun dağılık birliklerini toparlamak ve düşmana karşı mukavemet hazırlamak gibi gayretleri, cesaret ve metanetinin açık delilleridir. Bu meziyetler bile o felâketli günlerin şaşkınlığıyla başka türlü görünebiliyordu. Alaşehir Kaymakamı Bezmi Nusret Beyin samimî bir tarzda kaleme aldığı hatıratından bu havayı anlamak kolay olacaktır. ¹⁸

16 Bezmi Nusret Kaygusuz: Bir roman Gibi S. 168

17 Rahmi Apak - istiklâl Savaşında Garp Cepheli Nasıl Kurtuldu. S. 22.

18 Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi S.171

75

«İzmir ve ilçelerinde bulunan 66. Fırkanın dağınık mürettebatını toplamak vazifesiyle XVII. Kolordu Kumandanlığı vekaletine tayin edilen Miralay Bekir Sami Bey 25 Mayıs 1919 da Bandırma yoluyla Akhisar'a gelmiş, Akhisar'dan Salihli'ye oradan da Alaşehir'e geçmiştir. Derhal Askerlik Şubesine gittim. Koca binada adeta yapıyaldı. Odanın birinde Binbaşı Muhtar Bey ve dışarıda da sekiz on nefer vardı. Kendisiyle görüştüm. «Monşer, hükümet yok» demekten başka bir şey söylemiyordu. Bizi saran felâket karşısında o da şaşalamıştı. Bir türlü toparlanamıyordu. Aslen Çerkez olan bu zatın simasından ve tavırlarından haşin, sinirli ve atılgan bir karakterde olduğu anlaşılıyordu. Pencereden dışarıya baktım. Hayvanının sırtında eğeri duruyordu. Kolordunun bir kişiye inhisar etmesi ve onun da hareket üzere bulunması beni ürkütmeden hâli kalmadı...

O sırada kimsenin asker olmağa hevesi yoktu. Umumi Harp felâketi milletin gözünü yıldırılmıştı. Herkes o zamanki beyleri ve subayları Enver Paşanın kalıntıları saymakta idi. Vatanın kurtulmasını ancak milli kuvvetlerin vücut bulmasına bağlı görüyordu.»

Anadolu'nun diğer bölgelerinde de durum farklı değildi. Her yerde halk bezgin, bitkin, ümitsiz ve askerliğe, harbe karşı isteksizdi. Terhis olduktan sonra 1919 başında memleketine dönmekte olan yedek subay Cevat (Dursunoğlu) Bey, Doğu Anadolu'yu şu halde bulmuştu :

«Yollar Rus ordusunun çeşitli döküntüsüyle dolu idi. Köylerin çoğu boştu. Halkın pek azı yurtlarına dönebilmişlerdi. Bunlar da birer virane olan evlerine yerleşmeye çalışıyor, günlük geçim derdiyle çırpınıyorlardı. Hele Gümüşhane'den öteye kışı sertleşmeye başlayan amansız iklimde yoksul halkın durumu bir âfet hâlini almıştı. Köylerde od yok, ocak yok. Geçen dört yılın çetin kış savaşlarında insan eti yemeğe alışan kurtlar geceleri sürülerle dolaşüyor ve insanlara saldırıyorlardı. Biz ancak kafileler hâlinde ve günde onbeş yirmi kilometre yürüyebiliyorduk, iklim şiddeti, savaş sonrası musibeti yetişmiyormuş gibi, bir de hükümeteşizlik felâketi her tarafa çökmüştü. Memleketin şirazesini ancak bu sınır vilâyetleri halkının siyasi olgunluğu ve sağ duyusu koruyordu. Bu kötü şartlar altında birçok günler yavan ekmek dahi bulamadan han viranelerinde ışiksiz ve ateşsiz geceliyerek çeşitli güçlüklerle yirmibir günde Erzurum'a varabildik.»

«Çocukluğumun en mes'ut günlerini içinde geçirdiğim ve 1915-1919 kışında tabyalarında döğüştüğüm Er-

zurum şehri bir enkaz yığını olmuştu. Savaştan Önce seksen bin nüfusu oldukça refahla besleyen, çarşılarında pazarlarında kalabalıktan geçilmeyen bu gösterişli sınır kentinden kocaman bir köy harabesi ortada kalmıştı. Savaş yıllarında onbinlerce insan tifüsten ve çeşitli bulaşıcı hastalıklardan ölmüş, istilâ öncesinde eli ayağı tutanlar muhacir olmuş, onbin kadar hemşehriyi de Ermeniler çekilirken öldürmüşlerdi. Şehirde kılıç artığı olarak üç dört bin kişi kalmıştı. Bir bu kadar da köylerden buraya göç etmişlerdi. Bu yüzden şehir köyleşmişti. Ölülerden kurtulan hemşehrilerle, muhacirlikten dönenler yangınlardan ve patlayan cephaneliklerin depremlerinden kalan eski refahlı evlerinin harabelerinde birer ikişer oda tamir ederek içine sığınmışlar, geri kalan enkazı yakarak kışı geçirmeye uğraşıyorlardı. Dış görünüş umut verecek gibi değildi.»

D. DİN VE DİN ADAMLARI

Kuvayi Milliye edebiyatının renkli bir islâmi tarafı vardır. Beyannameleri ve nutukları süsleyen dinî sözler, sıkıştıkça kaleme alınan fetvalar, metinlerin başındaki besmeleler, kongrelerin sonundaki dualar, bu edebiyatın zengin örnekleridir. **Millî bir davranışın bu derece dini bir kılığa sokulması**, cahil halk yığınlarına, ne şehitlik, gazilik gibi sade inançların, ne de dini yükseltmek gibi büyük iddiaların telkin edilmesi için değildir. **Eğer o günlerde din, tesirli bir silâh idi ise, bunu Müslümanlar, düşmandan çok birbirlerine karşı kullanmışlardır.**

Uzun bir zaman, Kuvayi Milliye'nin, yâni düşmana karşı silâha sarılıp mücadele etmenin din açısından tartışması yapılmıştır. Aslında bunun dine aykırı hiçbir tarafı olmadığını herkes biliyordu. Fakat kavgadan kaçmağa hazır olanlar için ahkâm çıkaracak çeşitli sebepler vardı. **Padişah-Halifenin Kuvayi Milliye'ye karşı olması**, devletin içinde bulunduğu şartların ağırlığı, yeni bir harbin getireceği felâketler, böylelerinin nazarında Kuvayi Milliye'yi dinen mahkûm etmeye elveriyordu. Bu zihniyetin en tipik örneği Mülkiye Mektebi mezunu bir aydın, Edirne istatistik Müdürü Neyyir Bey vermiş ve Edirne kongresinde (9 Mayıs 1920) şöyle konuşmuştur:

«Cenk etmek padişahımızın emir ve iradesine bağlıdır. Buna karar vermek mes'uliyetli bir iştir. Padişahlar, bir çok istişarelerden sonra vuruşmak kararını verirler. Bizde bu yetki var mıdır? Dinimiz buna elverişli midir? Çoluk çocuğumuz ve bütün memleket kana boyanacak. Harp çiçek değil, harp kadın değildir, harp şiiir değildir. Harp taraftarlarına soruyorum, bunun kanlı sonuçlarını düşünüyorlar mı? Evvelâ, mes'elenin dini tarafı çözülmelidir...»¹⁹

19 Trakya'da MU11 Mücadele, S. 266.

78

Aynı kongrede bir din adamı, İpsala müftüsü, Neyyir Beyi şu şekilde desteklemiş ve meselenin dini cephesini (!) çözmüştür.

«Cihadı, imam ilân eder. İmam olmadıkça harp olmaz. Kumandan, Padişahımız serbest değildir, muhasara altındadır, dedi. Vali daha dün geldi, öyle olsaydı, ağızdan dertlerini anlatırlardı. Esaret yoktur, cihad ilân edecek yoktur.»

Kuvayi Milliyeciler de, dâvalarının savunmasını dini esaslara dayamaya dikkat etmişlerdir. Maksat yalnız vatani, milletin istiklâlini değil, aynı zamanda hilâfet ve saltanat makamını da kurtarmaktı. Padişah - Halifenin esir olduğunda ısrar ediliyordu. Padişahın tuttuğu yol açıkça belli olduktan sonra da aynı ifadelerin kullanılmasına devam olundu. Fakat, İstanbul, Kuvayi Milliye'yi dini silâhlara karşı da zayıf görüyor ve bu suretle çalışıyordu. Ortada dini bir mes'eleden doğan anlaşmazlık bulunmadığı hâlde, din, zaman zaman bu yönden ön plâna geçmiştir.

Din faktörünün devamlı olarak Kuvayi Milliye aleyhine çalıştığı söylenemez. Memleketini gerçekten seven bir çok din adamlarının, kendiliklerinden Kuvayi Milliye'yi tuttukları görülmüştür. Daha İzmir'in işgalinin ertesi günü, Denizli Müftüsü toplanan halka şöyle demiştir:

«Her ne pahasına olursa olsun Yunanlılara karşı koymak gerekir. Yunanlıların işgal eylediği memleketler halkı için de farz-ı kifayedir. Ben fetva veriyorum. Silâh ve cephane azlığı veya yokluğu hiçbir zaman kavgaya mâni olmayacaktır. Hiçbir müdafaa vasıtası olmayan bir Müslüman dahi yerden üç taş alarak düşmana atmaya mecburdur.»

Müftünün sözlerinin ne derece tesir ettiği önemli değildir. Önemli olan nokta, fetvanın kavga lehinde verilmesidir. Döğüşmeye pek istekli olmayan halk, işine gelmeseydi bile fetvaya saygılı görünmek zorunda idi.

Kuvayi Milliye taraftarı din adamlarının davranışını belirten en güzel örneklerden biri de, Edirne kongresinde Saray Müftüsü Ahmet Efendinin konuşmasıdır. Müftü Efendi tezini şöyle savunmuştur:

«Üzerimize düşen vazife, memleketimizi muhafaza ve müdafaa etmektir. Bu hareketimizle, Padişahımıza isyan etmiş olmayız. Hâşâ... Ben, din kardeşlerime hakikati söylemek isterim. Bir Türk düşünmem ki cihaddan kaçınsın. Dün, bir müftü gücenip çekildi. Onun gönlü alınsın, bü-

tün müftüler bundan memnun olacaklardır. Düşman istilâ tehlikesi olan bir yerde, cihad, farz-ı âyindir. Biz, mukavemet etmezsek padişahın emrinden ayrılmış oluruz. Hem biz, taarruza uğramadan muharebe edecek değiliz ki... Hazırlık yapacağız. Hazırlık yapmak, devlet ve millete, hilâfet makamına bağlılığı sağlamaktır. Boşu boşuna otursak miskinlik ve zilleti kabul etmiş oluruz. Elimizde olan mal, mülk düşmana geçecektir, içimizde başka türlüsünü iddia edecek var mıdır? Cihadın güzel oluşu, islâmîliğin şerefini yükseltmesindedir.»

Müftü Ahmet Efendi, kongredeki müftülere dönerek soruyor:

«öyle değil mi hoca efendiler.»

Hocalar cevap veriyorlar:

«Hay hay, öyledir, Efendi hazretleri.»²⁰

Mustafa Kemal Paşa daha başlangıçta din faktörünü göz önünde tutmuş bulunuyordu. Ordu ile, halk ile, Müdafaa-i Hukuk teşekkülleriyle temas ararken, nüfuzlu din adamlarının da aynı safta bulunmalarını sağlamaya çalışıyordu. Onlardan büyük bir yardım görmese bile, zararlı olmalarını önlemek lâzımdı Nitekim olaylar geliştikçe ne kadar isabetli hareket ettiği anlaşılmıştır.

Tokat'tan 26 Haziran 1919'da, Konya'da ikinci Ordu Müfettişliğine çektiği bu telgraf, Mustafa Kemal Paşa'nın bu meseleye ilk günlerden itibaren önem verdiğini göstermektedir:

«Tokat ve havalisinin islâm nüfusunun yüzde seksen ve Amasya havalisinin de mühim bir kısmı Alevi mezhep olanlar teşkil ediyorlar ve Kırşehir'deki Baba Efendi hazretlerine fevkalâde bağlı bulunuyorlar. Vatanın ve milli istiklâlin bugünkü tehlikesini bilfiil görmekte olan adı geçen mevcut kanaati, şüphe yoktur, buna pek müsaittir. Bundan dolayı söz sahibi ve emniyetli bazı kimseleri görüştürerek kendilerince uygun görülecek Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Reddi ilhak cemiyetlerini takviye edecek surette bir kaç mektup yazdırılarak bu havalideki Alevi nüfuzlularına dağıtmak üzere Sivas'a gönderilmesini pek faydalı telâkki ediyorum! bu babdaki yüce yardımlarını istirham ederim.»²¹

Erzurum Kongresinden sonra, millî dâvayı anlatmak

20 T. Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele, S. 270.

21 Harp tarihi vesikaları, No. 113.

80

için bir çok nüfuzlu kimselere özel mektuplar yazan Mustafa Kemal Paşa, bu arada şeyhleri ihmal etmemiştir. Mesela:

«Küfrevizade Şeyh Azdülbaki Efendi hazretlerine.»

«Şeyh Mahmut Efendi hazretlerine.»

«Meşayihl azamdan Şeyh Ziyaeddin Efendi hazretlerine.»

yazdığı mektuplarda «Zatı âlileri gibi fedakâr, vatanperver dindaşlarımın benimle beraber çalışacağına şüphem yoktur» diyor ve sözlerine «Muhabbet ve hürmetlerimin kabulünü rica ederim efendim hazretleri» cümlesiyle son veriyordu.

Bunlar, geniş nüfuz bölgeleri içinde gerçekten kudretli adamlardı. Onlara karşı saygılı ve mültefit davranmaktan başka çare yoktu.

Şeyhefendi hazretleri, Babaefendi hazretleri²² ve bunlar kadar nüfuslu olmamakla beraber Müftü efendiler, Hoca efendiler, Türkiye'nin önemli kişileri idiler.

Kuvayi Milliye cephesinde yer alan din adamları, Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin idare hey'etlerine, kongrelere geniş ölçüde katılmışlar ve aktif politika yapmışlardır.

Erzurum, Ankara ve Konya gibi büyük merkezlerde Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin başında din adamları vardı. Erzurum başkanı Hoca Raif Efendi, Ankara Başkanı Hoca Rifat Efendi, Konya Başkanı Saatçızade Hacı Rifat Efendi idi.

Birinci Büyük Millet Meclisinin 60 üyesi sarıklıdır. Ve bu sarıklı meb'uslar arasında usta politikacılar çıkmıştır (Şer'iyeye Vekili olan Vehbi Hoca gibi). Mecliste en büyük tenkitçinin yine bir hoca olduğu söylenmektedir. İsparta Meb'usu Hüseyin Hüsnü Efendi.²³

Halife tarafını tutup Kuvayi Milliye'ye karşı çıkan din adamları da Milli Mücadele olayları içinde tesirsiz kalmamışlardır. Bunlar fonksiyonlarını yalnız ibadetle, vaazla değil, kan dökerek de yapmışlardır. Bu silâhşor hocalar arasında 31 Marttan kalma şeriat düşkünü, mektepli düşmanı yobazlar, ne istediğini bilmeyen cahil takımı ve din yolunu kâr yolu sayan açık gözler vardır. **Gerrede, Bolu olaylarının**

22 Mustafa Kemal Paşa, Sivas'tan Ankara'ya giderken Kırşehir'de Hacıbektaş'a uğramış ve Babaefendi'nin bir gece misafiri olmuştur.

23 S. Ağaoğlu, Kuvayi Milliye Ruhu, S 280

81

Kör Ali Hocası, Divitli Eşref Hocası, Düzce'nin Ahmet Hocası, Biga'nın Gâvur İmamı, Konya'nın, Bozkır'ın Şeyh Zeynelabidin'e bağlı hacıları, "Milli Mücadelenin iç cephelerini açarak, ciddi tehlikeler yaratmışlardır.

Kuvayi Milliye'yi dağıtmaya çalışan Anzavur, avenesine «Kuvayi Muhammediye» adını takmıştır. Bütün bu karşı ihtilâl hareketleri genellikle din adamlarının idaresinde ve din uğrunda düzenlenmiştir.

Büyük Millet Meclisinin açılışı sırasında, İstanbul - Anadolu mücadelesinin din! cephesi en kritik safhaya girmiş bulunuyordu. Şeyhülislâmın bütün hünerini göstererek hazırladığı korkunç «**Fetvay-ı Şerife**», her tarafa yayılmış, silâhşor ulema gemi azya almıştı. Buhranlı günler geçiren Ankara, Büyük Millet Meclisini acele toplamaya çalışarak, açılışı Cumaya raslattığı gibi, büyük bir dini merasim de yapmıştır. Bu hengâmede Meclisin yayınladığı bir bildiride, millete karşı şöyle denmektedir:

«Biz vekilleriniz Cenabı Hak ve Resulü Ekrem namına yemin ederiz ki, Padişaha, Halifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir.»

Şeyhülislâmın fetvası da karşılıksız bırakılmazdı. Anadolu uleması da bir mukabil fetva hazırladı. Böylece iki taraf da din konusunda son ve en etkili sözlerini söylemiş oluyorlardı. Milli Mücadelede din ve din adamlarının iki zıt şekilde dâvaya karışmasını gösteren bu fetvaları, kendilerine has üslûba dokunmadan Türkçeleştirerek okuyuculara sunmak isteriz.

İSTANBUL'UN FETVASI

Sultan Vahidettin'in bir «**Hatt-ı Hümayun**»u ve hükümetin bir bildirisi ile birlikte 5 Nisan 1920 günü yayınlanıp dağıtılan ve Şeyhülislâmın imzasını taşıyan «**Fetvây-ı Şerife**» aynen şöyledir:

«Dünya nizamının sebebi olan İslâm halifesi (Yüce Tanrı onun hilâfetini kıyamet gününe kadar sürdürsün) hazretlerinin idaresi altında bulunan islâm beldelerinde bazı kötü şahıslar aralarında birleşip ve kendilerine reisler seçerek padişahın sadık teb'asını hileler ve yalanlar ile kandırmağa ve yoldan çıkarmağa, padişahın yüksek emirleri olmadan halktan asker toplamağa kalkışıp, görünüşte askeri iaşe ve teçhiz bahanesiyle ve gerçekte mal toplama sevdasiyle kutsal şeriata ve padişahın emirlerine aykırı olarak bir takım salma ve vergiler kesip, çeşitli baskı

ve işkencelerle halkın mallarını ve eşyalarını yağmalamak ve bu yoldan Tanrı'nın kullarına zulmedegelmeğe ve suçlar işlemeğe, memleketin bazı köyleri ve bölgelerine hücum ile tahrip, yerle bir etmek, padişahın sadık teb'alarından nice masum kimseleri kati ve masum kanlarını döktükleri, müminlerin emiri olan padişah emrinde bulunan bazı dini, askerî ve mülki memurları kendi başlarına azil ve kendi hempalarını tâyin, hilâfet merkezi ile memleketin ulaştırma ve haberleşme yollarını kesmek, devletçe gönderilen emirlerin yapılmasını yasaklamak, hükümet merkezini diğer bölgelerden ayırmak suretiyle halifelik otoritesini kırmak ve zayıflatmak maksadiyle yüksek halifelik makamına ihanet suretiyle İmama (padişaha) itaatten dışan düşmekle, «Devleti âliyye»nin nizam ve düzenlerini, memleketin asayişini bozmak için yalanlar yaymak ile halkı fitneye şevke sebep ve fesada gayret etmekte olduktan açıklanmış ve gerçekleşmiş olan adı geçen reisleri ile evaneleri ve onlara bağlı olan kimseler eşkiya mertebesinde bulunup, dağılmaları hakkında gönderilmiş bulunan yüksek emirlerden sonra hâlâ kıad ve fesatlarında direnirler ise adı geçen kimselerin kötülüklerinden memleketi temizlemek ve zararlarından halkı kurtarmak vacip olup «Fekatilü elleti tebga hattâ tef a a İlâ emerillah» âyeti kerimesi gereğince katilleri ve gerekirse kitle hâlinde öldürülmeleri meşru vs farz olur mu? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olur.

Dürri Zâde Es - Seyyid Abdullah tarafından yazıldı

Böylece padişahın ülkesinde savaş kudretleri bulunan Müslümanların âdil halifemiz ve İmamımız Sultan Mehmet Vahidettin Han Hazretlerinin çevresi etrafından toplanıp bunlarla çarpışmak için yapılan davet ve emirlerine koşup, adı geçen eşkiyalar ile savaştan vacip olur mu? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olur.

Dürri Zâde Es - Seyyid Abdullah tarafından yazıldı

Bu suretle Halife hazretleri tarafından adı geçen eşkiyalar ile çarpışmak için tâyin olunan askerler çarpışmaktan kaçınır ve firar eylerse büyük günaha girip ve âsi

olup, dünyada şiddetle cezaya ve ahrette acıklı azaplara hak kazanmış olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olurlar.

Dürri Zâde Es - Seyyid Abdullah tarafından yazıldı

Bu suretle halifenin askerlerinden olup da eşkıyaları katledenler gazi ve eşkıyalar tarafından katlolunanlar şehit ve şefaata nail olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olurlar.

Dürri Zade Es - Seyyid Abdullah tarafından yazıldı

Bu suretle eşkıyalar ile muharebe hakkında çıkarılmış olan padişahın emirlerine itaat etmeyen Müslümanlar âsi ve şer'en cezalandırılmaya hak kazanmış olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olurlar.

Dürri Zade Es - Seyyid Abdullah tarafından yazıldı

ANADOLU'NUN FETVASI

İstanbul, bu fetvayı çeşitli yollardan Anadolu'nun her yerine dağıtmaya, Ankara da bunu önlemeğe çalışıyordu. Silâha, aynı silâhla mukabele etmek gerektiğinden, başta Ankara Müftüsü Rifat (Böreççi) Efendi olduğu halde, 153 müftünün imzasını taşıyan, sureti aşağıdaki fetva hazırlanıp, yayıldı:

«Dünyanın nizamının sebebi olan islâm halifesi hazretlerinin halifelik makam ve saltanat yeri olan İstanbul, müminlerin amirinin (padişahın) varlığının sebebine aykırı olarak, İslamların düşmanları olan düşman devletler tarafından fiilen işgal edilerek İslâm askerleri silahlarından uzaklaştırılıp, bazıları haksız olarak kati ve hilâfet yerinin korunmasına yarayan bütün istihkâmlar, kale ve diğer harp vasıtaları zaptedilmiş, resmi işleri görmeğe ve İslâm askerlerini teçhize memur olan Babiâli ve Harbiye Nezaretine el konularak, halifeyi milletin gerçek menfaatlerini hedef tutan tedbirler almaktan fiilen men ve örfi İdare İlân ve divanı harpler kurmak suretiyle İngiliz kanunlarını tatbik muhakeme etmek ve cezalandırmak suretiyle hali-

fenin yargılama hakkına müdahale ve yine yüksek halifelik makamının maksatlarına aykırı olarak Osmanlı memleketi parçalarından İzmir ve Adana ve Maraş ve Ayıntap ve Urfa bölgelerinde düşmanlar tarafından tecâvüz edilerek gayri müslim teb'a ile birleşip islâmları katliâm ve mallarını yağmalamak ve kadınlara tecâvüz ve islâmın kutsal saydığı hususları tahkir eder olduklarında açıklanacağı üzere hakaret ve esirliğe mâruz kalmış bulunan islâm halifesinin kurtarılması için elden gelen gayreti sarfederek bütün İman sahiplerine farz olur mu? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olur.

Bu suretle meşru haklarını ve halifeliğin gasbedilmiş olan kudretini kurtarmak ve fiilen tecâvüze maruz kaldığı belirtilen memleketleri düşmandan temizlemek için mücadele eden ve savaşan islâm halkı şeriatça eşkiya olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir - ki, olmazlar.

Bu suretle düşmanlara karşı açılan savaşta ölenler şehid, hayatta kalanlar gazi olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olurlar.

Bu suretle savaşan ve dinî vazifesini yerine getiren İslâm halkına karşı düşman tarafım tutarak İslâmlar arasında fitne çıkararak silâh kullanan Müslümanlar şeriatça günahların en büyüğünü işlemiş ve fesada yönelmiş olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olurlar.

Bu suretle düşman devletlerinin zorlamaları ve kandırmalarıyla olaylara ve gerçeklere aykırı olarak çıkarılmış bulunan fetvalar islâm halkı için şeriatça muteber olurlar mı? Beyan buyrula.

Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olmaz.»

E. SİYASİ TEŞEKKÜLLER

Yüzyıllar boyu, Türkiye’de halkın bütün meselesi «Yaşama Güvenliği» olmuştur. Ardi ardına askere gidip uzun süre dönememek veya ölmek, eşkiya tehdidi altında yaşamak, geçinebilmek için kaderini tabiata bağlı görmek, halkı bu güvenlikten yoksun bırakan başlıca sebeplerdir. Aşar mültezimleri, daha sonra vergi tahsildarı ve jandarma da halkın huzurunu, rahatını kaçıran ikinci derecedeki sebeplerdir. Bunların dışında, bazı memleketlerde olduğu gibi, halkının bir «**Hürriyet**» dâvası olmamıştır. Anadolu’nun, Avrupa feodalizmine benzer bir devri yaşamamış bulunması ve nihayet II. Abdülhamid de dahil, hiçbir Osmanlı hükümdarının gerçek anlamda bir monark gibi davranmayışı, Türk halkını hürriyetsizlikten bunalmış bir hale getirmemiştir. **Halen de halkımızın hürriyet ile fazla ilgisi olduğu zannedilmemelidir. Gerçek bu olduğu halde, her ne hikmet ise, Türkiye’de siyasi teşekküller, hep hürriyet uğruna ortaya çıkmışlardır.**

Jön Türkler, İttihat ve Terakki, Demokrat Parti, her üç organizasyon da varlıklarının gerekçesini hürriyetsizliğe dayamışlardır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin durumu daha başkadır. Hürriyet ve İtilâf Fırkası, İttihat ve Terakki'nin istibdadını yıkmak için kurulmuştur. Bunda da bir çeşit hürriyet mücadelesi vardır. Demokrat Parti'nin, Cumhuriyet Halk Partisi'nin karşısına çıkması gibi..

Toplumun huzursuzluğu başka sebeplerden geldiği halde, bunu bir hürriyet meselesi sayanlar, şeklen başka türlü görünseler bile, gerçeklerin zoriyle hürriyet mücahidliğini bir kenara itmişlerdir. Hürriyet mücadelesinin parolası da daima aynı olmuştur: Kanunu Esasi, yâni Anayasa 1876’da Kanunu Esasi, 1908’de Kanunu Esasi, 1920de Teşkilâtı Esasiye Kanunu, 1945’de Anayasa, 1960’da Anayasa.

Hürriyet için iktidara gelenler toplumun meselelerine çözüm yolu bulamadıklarından istemeyerek sertleşmişler ve

bunun sonucu olarak da karşılarında bir gayri memnunlar cephesi kurulmuştur. Bu yüzden siyasi mücadele daima sert ve çetin olmuş ve her seferinde bir hesaplaşma durumu yaratılmıştır. 1908'den 1918'e kadar bu tarzda cereyan eden **Türk siyasî hayatı, Millî Mücadele devrinde İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve itilaf Fırkası'nın en amansız hesaplaşma safhasına ulaşmıştır.**

Halkla ilgisi olmadan yukarıda geçen bu kavganın, halkın kaderi üzerindeki etkisi son derece önemlidir. Bu sebeple, iki siyasî teşekkülün karşılıklı ilişkilerini incelemek gerekir.

İTTİHAT VE TERAKKİ PARTİSİNİN TASFİYESİ

Hürriyet ve itilâfçılar, İttihat ve Terakki'nin zalim idaresi zamanında **mağdur oldukları** inancıyla intikam almak için dış biliyorlardı. Onlara göre **düşman, ittihatçıdan daha iyi, daha faziletli idi.**

Mütareke devrinin politik cereyanlarında, esaslı surette bu düşüncenin ve inancın etkisi görülür. İttihat ve Terakki Partisi resmen ve hukuken dağılmıştır. Fakat temsil ettiği memleketçi ve milliyetçi fikir yaşamaktadır. Kişiler, değişik kimliklerle orada, burada nefis müdafaası halindedirler. Hürriyet ve İtilâfçılar ile onlara yakın olan çevre, İttihat ve Terakki mensuplarını tamamen tasfiye etmek maksadını gütmektedirler. Yenilmiş ve yokedilmeye mahkûm bir milletin insanları olarak tek ortak tarafları yoktur.

İttihat ve Terakki iktidardan düşüp, mütareke imzalanır imzalanmaz, sanki düşünülecek, yapılacak ilk iş bu imiş gibi, bütün muhalif kuvvetlerin İttihat ve Terakki'ye dolu dizgin saldırdığı görülür. Harp suçlusu ve tehcir suçlusu olarak ittihatçılardan hesap sorulacaktır. Partinin üç lideri Talât, Enver ve Cemâl Paşalar ve onlardan sonra gelen kodamanlar, 1918 Kasımı'nın ilk günlerinde memleketten kaçmışlardı. Onları ele geçirmek, hiç olmazsa gıyaplarında mahkûm etmek lâzımdı. Kendileri de bunu çok iyi biliyorlardı.

Talât Paşa, Sadrâzam Ahmet İzzet Paşa'ya şu mektubu bırakmıştı:

«Pek muhterem ve mübarek tanıdığım İzzet Paşa hazretlerine,

Memleketin bir müddet ecnebi nüfuz ve tesiri altında kalacağını anladım. Buna rağmen memlekette kalmak ve

milletin ön önde muhakeme olmak fikrinde idim. Bütün dostlarım bunu geleceğe bırakmak için ısrar ettiler. Zatı fahimaneleriyle istişare edemedim. Müşkül mevkiye kalacağınızdan, çok düşündükten sonra vazgeçtim.

Bütün hayatı siyasiyemde hedefim memlekete namuskârane ve fedakârane hizmet etmek idi. Bütün servetim, Zatı Şahanenin ihsan ettiği otomobil bedeli ile her ay arttırdığım yirmişer liradan birikmiş binaltıyüz liralık dahilî istikraz bedelinden ve bir de dört arkadaşımla kiraladığımız çiftliğin icar gelirinden meydana gelen paradan ibarettir. Bunun bir kısmını yanıma aldım. Bundan başka nesneye sahip değilim.

Millete karşı hesap vermek ve muhakeme olarak tâyin edilecek en büyük cezayı cesaretle çekmek isterim, işte zatı fahananelerine söz veriyorum. Memleketin ecnebi nüfuz ve tesirinden kurtulduğu gün ilk telgrafınıza itaat edeceğim.

Baki büyük bir hürmetle ellerinizden öperim. Muhterem Paşa hazretleri. 2 Kasım 1918 Mehmet Talât»

İttihatçı liderlerin birdenbire ortadan kaybolmaları üzerine ilk yaygara basında başladı. Onların kaçıışı İzzet Paşa hükümetinin durumunu da sarsmıştı. Hükümete suçluların kaçmasına göz yumdu diye çatıyorlardı.

İttihat ve Terakki liderlerinin kaçıışı üzerine basında çıkan yazıların mahiyetini anlamak için, Refik Halid'in «**Efendiler nereye?**» başlıklı makalesinden sadece hitap kısımlarını okumak yetecektir.

«Ziyafet bitti, fakat ağzınızı silmeden, elinizi yıkamadan, bir de acı kahvemizi içmeden:

Efendiler nereye?

Tahtakuruları nereye?

Tok kurtlar nereye?

Koca fareler nereye?

Ziyan kar evlâtlar nereye?

Eli sopalı beli palalı, gözü kanlı paşalar; damdan dama nereye?

Muhalif mi? Al aşağı. Muharrir mi? Vur başına. Türk

mü? Sür ölüme. Rum mu? İste parasını. Ermeni mi? Kes kafasını. Arap mı? Çek ipe. Kadın mı? Gönder eve. Haydut mu? Buyurun köşeye. Külhanbeyi mi? Gelsin yanıma Yahudi mi? Sor fikrini. Kalan kimseye at sopayı, paraları koy cebine: iste sizin programınız...

Şimdi böyle sinsi sansar gibi tavandan tavana nereye?

Kırk katır mı? Kırk satır mı?., diye soramadık.»

Liderler memleket dışına gittikten sonra. İttihat ve Terakki Partisi kongre hâlinde toplanarak kendi kendini feshetti (14-19 Kasım 1918). Bu son kongrede, siyasi sabıkası bulunmayan ittihatçılarla «**Teceddüt Fırkası**» adıyla yeni bir parti kurulmasına karar verildi. İttihat ve Terakki'nin geçirdiği bu değişim, muhaliflerinin gözünden kaçmamış ve düşmanlığı üzerinden uzaklaştıramamıştı. İttihatçılık uzun zaman, bir suç ve bir leke sayılacak ve ittihatçılar daima takibata mâruz kalacaklardı. O kadar ki, **Kuvayi Milliye'yi kötölemek isteyenler buna «İttihatçı hareketi» demekle maksatlarını sağlayabilecekler ve Kuvayi Milliyeciler, ittihatçı olmadıklarını isbat için çırpınıp duracaklardı.** Muhaliflerinin gözünde İttihat ve Terakkinin ne demek olduğu aşağıdaki yazı yeter derecede anlatmaktadır:

İttihat ve Terakki, kadınlı erkekli şekli anlaşılmaz bir karışım idi. Vezirler ve yazarlar, ümera ve subaylar, ulema ve meşayih, mareşaller ve yazarlar, kâtipler ve memurlar bu karışıma dahil oldukları gibi kaatiller ve yol kesenler, hırsızlar ve yankesiciler, arabacılar ve sürücüler, kayıkçılar ve mavnacılar, hammallar ve küfeciler, kumarbazlar ve madrabazlar bu yüksek tabakanın arkadaşları, yoldaşı ve omuzdaşı mevkiinde idiler.

Kadın teşkilâtında dahi keyfiyet aynı hâlde idi: Sultanefendiler ve han mî sultanlar, hanımefendiler ve hanımlar şairler ve kâtibeler, öğretmenler ve mürebbiyeler, kabileler ve bohçacılar, hizmetçiler ve fahişeler dahi bu karışıma dahil idiler.»²⁴

24 Mevlânzade Rifat'ın bu yazısının diline dokunmadık. Tezyif maksadiyle seçtiği kelimeleri okuyucuların aynen görmesini istedik.

Bir taraftan İngilizler, harp suçlusu saydıkları ittihatçıların peşinde idiler. Liderleri ellerinden kaçırmışlardı. Şimdi partinin ikinci derecede adamlarından intikam alacaklardı. Diğer taraftan başta Hürriyet ve İtilâfçılar olduğu hâlde, bütün muhalifleri ve Padişah, memleketi bu hâle getiren, maceraperest İttihatçılardan hesap soracaklardı. Dişler alabildiğine gıcırdayordu. Ancak, Hükümet ve Mebusan Meclisi hâlen ittihatçı unsurlarla dolu idi: O hâlde evvelâ hükümeti düşürmek, Mebusan Meclisini feshetmek ve ondan sonra hesaplaşma işine koyulmak gerekiyordu, İttihat ve Terakki'nin bütün iç ve dış düşmanları tam bir anlayış ve işbirliği hâlinde çalışarak İzzet Paşa hükümetini istifaya zorladılar (8 Kasım 1918) ve Mebusan Meclisinin feshini sağladılar (21 Aralık 1918).

Bu olayların cereyan şekli ve takip ettiği sıra, yalnız İttihat ve Terakkinin tasfiyesini hikâye etmesi bakımından değil, daha bir çok yönlerden önemlidir. Mütarekeden sonraki altı aylık dönemde iç siyaset mücadelesinin seyri, Kuvayı Milliye aleyhtarı zihniyetin İstanbul'a nasıl hâkim olduğunu, göstermektedir. Düşmanla işbirliğine kadar varan teslimiyetin ve uysallığın psikolojisi bu devrede hazırlanmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi, İttihatçı hükümetlerin bir devamı sayılan İzzet Paşa kabinesi tasfiye edilmişti. Padişah ve onun elçisi Ahmet Rıza Bey, asabi mizaçlı bir insan olan İzzet Paşayı kızdırmak ve istifaya sevk etmekte büyük bir ustalık göstermişlerdir.

İzzet Paşa hükümetinin Padişaha verdiği istifa yazısı, aynı kızgınlıkla oldukça sert yazılmıştı. Bu tür muamelelere alışık olmayan Padişahın müstafi hükümete tebliğ edilmek üzere başkâtibine not ettirdiği şu cevap komedyanın nasıl oynandığını göstermektedir.

«Müstafi kabinenin istifa yazısını üzüntüyle aldım; kabine üyesi hakkında tek tek emniyet ve itimadım vardır. Ben Kanuni esasının verdiği hakkı kullanmayıp, maksadım iyimserlikle bir hatırlatma ve nasihatten ibaretti. Bu hatırlatmalarım Kanuni Esası hükümlerine aykırı bir hareket gibi kabul olunmasına üzüldürüm. Buna dayanarak kabinenin istifasını kabule mecbur oldum. Bütün haklı istinatlar red ve iade olunduğu gibi bu isnatları da aynen iade ederim.»²⁵

25 ve 26 - Ali Fuat Türkgeldi - Görüp, İşittiklerim.

90

Tevfik Paşa kabinesi kurulunca İttihat ve Terakki aleyhtarının faaliyeti birden artmıştır. Bilhassa basın «*Memlekette İttihatçılardan tas Özerinde taş, omuz Özerinde baş bırakmamak*» gibi tahrikçi neşriyatta bulunuyordu.²⁶

Sıra, Mebusân Meclisi'nin feshine gelmişti. Sadrâzam Tevfik Paşa, Meclisin havasından rahatsız oluyordu. Hükümet gensoru önergeleriyle sıkıştırılıyordu. Hükümete her nasılsa güven oyu veren Mecliste ittihatçılar yine de kuvvetli bir durumda idiler, ihtiyar Sadrâzam, Padişah üzerindeki nüfuzunu kullanarak onu da Meclisin feshine razı etti. Bir gensoru vesilesiyle Mecliste hükümete güvensizlik oyu verileceğinden endişe ediliyordu. Fesih iradesini hazırlamak için Başkâtip huzura çağrıldığında Sadrâzam da orada idi. Padişah Başkâtip Ali Fuat Beye şöyle demişti:

«Bunlar velinimetlerine karşı (yani İttihatçı başkanlara karşı) bir vefa eseri göstermek istiyorlar; bundan dolayı onlar tarafından düşürülme kararını beklemeyerek dağılma yoluna gidilmesi daha uygun olur. Bu suretle dayılık bizde kalsın; zâten Sadrazam Paşa ile aramızda muvafakat hasıl oldu.»

Meclis 21 Aralıkta kısa bir Padişah iradesiyle feshedilmişti. Ertesi gün Padişah başkâtibine feshi zaruri kılan sebeplere dair şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

«Ecnebilerin zihniyeti bizimkine uymuyor, bir kere kafalarına koydukları şeyi bir daha çıkarmıyorlar ve (O kaatiller hey'etinin seçtiği Meclisi Mebusanı nasıl tutuyorsunuz? Siz neye dayanıyorsunuz?) diyorlar.»

Artık İttihatçıların hiç bir dayanağı kalmamıştır. Harp suçlusu, tehcir suçlusu, iaşe suiistimali suçlusu İttihatçıların yakalanıp hesap sorulması zamanı gelmiştir, İttihat ve Terakki iktidarı zamanında şu veya bu sebeple -özellikle Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi ve hükümet darbesi teşebbüsü vesileleriyle- hapse mahkûm olan, sürgüne gönderilen, memleket dışına kaçan siyaset adamlarının hepsi şimdi faaliyettedirler, intikam hissi iliklerine kadar işlemiş olan bu zümre kolay tatmin olacağı benzemiyordu. Kaldı ki, bunların fikir arkadaşları eksik değildi. Başta İngilizler olmak üzere bütün galip devletler, Ermeni ve Rum siyasetçiler, kendilerini mağdur sayan Türk siyasetçiler ve askerler, hükümet ve padişah aynı arzu ile yanıyorlardı.

Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey diyor ki:

«Yine Aralık esnasında bir günde dilekleri takdim etmek üzere huzura girdiğimde Zat-ı Şahane ile aramızda mühim bir konuşma cereyen etti. Hünkar, istiklalimizi muhafaza edebilmek için malûm olayların failleri hakkında süratle muamele yapılması yabancı devletler tarafından istenmekte olduğundan ve mevcut kanunlar icabınca adli mahkemelerde davaya bakmak uzun zamana bağlı olup, hakkımızda Avrupaca verilecek karardan evvel lazım gelen teşebbüsleri yapmak ve tamamlamak icab edeceğinden bahisle bu fevkalade durumlara karşı fevkalade bir divan-ı harb teşkili zorunlu bulunduğunu... ifade etti.»

«... Mesele istiklalimizi temin olup, bu da insan vücudunu kurtarmak için uzuv kesmek kabilinden olacağı ve yabancıların zihniyeti bizim zihniyetimize uymayıp bunlar bizi, caniler hakkında henüz bir şey yapmamakla itham etmekte buldukları ve Allah korusun istiklalimiz zayi olursa hakkımız dahi zayi olacağı düşüncelerini söyledi.»

İşte, ittihatçılardan hesap sorma davasının gerekçesi bundan ibarettir.

8 Ocak 1919da tehcir suçları için divan-ı harbler kuruldu. 30 Ocakta ittihatçıların tevkifine başlandı. Hüseyin Cahit, İsmail Canbolat, Kara Kemal, Dr. Tevfik Rüştü, Ziya Gökalp başta olmak üzere bugün 27 İttihatçı tevkif edilmişti. 2 Şubatta hükümet aşağıdaki tebliği neşretti:

«Evvelce dağıtıldığı kendi taraftarları tarafından ilân edilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ondan sonra meydana çıkacak duruma göre gereği yerine getirilmek üzere şimdiden dağılmış bulunan cemiyetin gerek merkezde, gerek vilayetlerde bulunan menkul ve gayrimenkul bütün emlak ve paralar ve tahvillerine elkonulmasına Bakanlar Kurulunca karar verilerek icabına bakılmış olduğu beyan olunur.»

Mart başında Tevfik Paşa istifa edip, Damat Ferit Paşa Sadrâzam olunca İttihatçılar aleyhindeki kampanya hızlanmıştır. 10 Martta, eski Sadrâzam Prens Sait Halim Paşa, Şeyhülislâm Musa Kâzım efendi ile Halil (Menteş), Rifat, Fethi (Okyar), Şükrü, İbrahim ve Ahmet Nesimi Beyler gibi eski nazırlar, Meclis ve Ayan reisleri de dahil olmak üzere 60 İttihatçı tevkif edilmiş ve tevkiflerin arkası kesilmemiştir.

Bu tarihlerde İstanbul basınını en çok uğraştıran mesele, suçlu İttihatçıların divan-ı harblerdeki muhakemeleri-

dir. İttihatçıların muhakemesi uzun müddet devam etmiş, aralarında kolayını bularak yakasını kurtaranlar olmuştur. Çoğu da Malta'ya götürülmüşlerdir. **Ermeni tehcirinden dolayı**, suçlu görülenler, mevkular içinde en tehlikeli durumda olanlar idi. Bunlardan **eski Diyarbakır Valisi Doktor Reşit Bey intihar etmiş, eski Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey idam olunmuştur. Halk, Kadıköy'de Kemal Bey için büyük bir cenaze merasimi yapmıştır.** Siyasî bir protesto havası içinde cereyan eden bu cenaze merasimi, Türk Milliyetçilerinin Damat Ferit Paşa'ya karşı ilk reaksiyonudur.

HÜRRIYET VE İTİLAĞ PARTİSİ

İttihat ve Terakki düşmanlığının bayraktarlığını yapan Hürriyet ve İtilâf Partisi, mütarekeden sonraki dönemde Kuvayi Milliye'ye de cephe alan başlıca teşekküldür. Millî cereyan ile tezat hâlinde bulunan zihniyetin temsilciliğini Hürriyet ve İtilâf Partisi yapmış ve mütareke devrinin en geniş teşkilâtli siyasî teşekkülü olarak âdeta iktidar partisi rolünü oynamıştır.

Hürriyet ve İtilâf Partisinin, memleketin siyasi hayatında daima menfi kutup şeklinde görünmesi elbette bir sebepten ileri geliyordu. Bunu evvelâ partinin siyasî bir temele dayanmamasında aramak lâzımdır. Kuruluşunda (Kasım 1911) tek amacı İttihat ve Terakki iktidarını yıkmaktı. Onun için ne kadar muhalif varsa tereddütsüz kadrosuna almıştır. Meclis içinde bağımsızlar ve bütün partiler ile Rum, Bulgar, Ermeni ve Arnavut grupları, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin bayrağı altında toplanmışlardı. Meclis dışında, İttihat ve Terakki'den çeşitli sebeplerle ayrılanlar, bütün gayri memnunlar, emekli askerler, kadro harici kalan ve işlerinden uzaklaştırılanlar ve **en önemlisi, şeriatın elden gittiğini iddia eden hoca sınıfı hep Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne katılmışlardı.**

Hürriyet ve İtilâf Partisi, bu karmakarışık bünyesine rağmen belli bir hüviyete bürünebilmiştir. Her şeyden önce **milliyetçiliğe karşı, Osmanlılık prensibine bağlı ve garplılaşımağa muhalif idi.**

Hürriyet ve İtilâf Fırkası, ikinci defa kurulduğundan (Ocak 1919) kadrosuyla ve zihniyetiyle aynı hüviyette idi. Bir farkla ki: ilkinde İttihat ve Terakki'yi yıkmak için birleşenler, bu sefer ittihatçılardan intikam almak ve eski kayıplarını telâfi etmek için bir araya geliyorlardı.

Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin üst kademedeki faal elemanları son Osmanlı tarihinin en ünlü kişilerinden idiler. Bâzıları, başka siyasi teşekküllerde de aynı zamanda görev almışlardı. Aralarında Padişahın üzerinde büyük nüfuzu olanlar vardı. Partinin ilk kuruluşunda, kurucular arasında bulunan Damat Ferit Paşa'nın mütarekenin uzunca bir devresinde Sadrazamlık yapması, Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne ayrıca bir kuvvet veriyordu. Gerçi Ferit Paşa, zaman zaman partiye karşı vefasızlık göstermiş, kabinesini parti mensuplarından ayıklamıştı. Fakat yine de Ferit Paşa hükümetlerinin ekserisinin teşekkül tarzı Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin iktidara geldiği zamanını uyandırıyor. Kaldı ki, devlet teşkilâtının mühim kilit noktalarına hep Hürriyet ve İtilâfçı kimseler yerleştirilmiş bulunuyordu.

Partinin Başkanı, Miralay Sadık Bey ve bir ara ikinci başkanlığa seçilen Gümölcineli İsmail Bey siyasi geçmişleri karışık muhteris kimselerdi. Mahmut Şevket Paşa suikastı üzerine Türkiye'den kaçan bu adamların, dışarda geçirdikleri hayat da bir karanlık perde ile örtülmüştür. Vaktiyle İttihat ve Terakki'ye mensup iken fırkadan ihraç edilmişlerdi. Sadık Bey, İttihat ve Terakki'nin Manastır şubesi başkanı iken Şemsi Paşa'nın vurdurulmasında yaptığı hizmete rağmen o camia içinde tutunamamıştı. Gümölcineli İsmail Bey ise, Damat Ferit Paşa'yı bile memnun edemeyecek kadar dengesiz bir politikacı idi. Ferit Paşa, kendisini bir ara Bursa Valiliğine tâyin etmiş, fakat sonra azletmek zorunda kalmıştı.

Hürriyet ve İtilâfın ünlü üyelerinden biri de **Nakşibendi tarikatinden Konyalı Şeyh Zeynelabidin'dir. Kuvayi Milliye'ye karşı Bozkır ve Konya hareketlerinin tahrikçisi olarak bilinen Şeyh Zeynelabidin**, siyasi hayatta ilk şöhretini, 1912 mebus seçiminde İttihat ve Terakki'nin bütün zoruna rağmen Konya'dan mebus seçilmesiyle kazanmıştır (Bu seçimde Meclisi ancak 6 muhalif mebus girebilmişti). Mahmut Şevket Paşa suikastinde İstanbul'da bulunmadığı için hayatını kurtarabilmiş, fakat Gemlik'e sürülmüştü. Mütarekeden sonra İstanbul'a gelip Hürriyet ve İtilâf Partisi içinde yerini almış, Padişaha da tesir etmesini bilerek Ayan âzalığine seçilmiştir. Şeyh Zeynelabidin'in Vahdettin üzerindeki nüfuzunun derecesini belirtmek için Mevlânzade Rifat onun için «**Osmanlı Devletinin Raspotin'i idi**» der.

Hoca Mustafa Sabri Efendi de. Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin ihmal edilemeyecek bir ileri gelenidir. Bilecik'ten sürgünden geldikten sonra hemen birinci plâna geçmiştir.

Meşrutiyet devrinin Mebusan Meclisinde uzun nutuklarıyla ve hazırcevaplığı ile tanınan bu din adamı, **dini sıfatını geçim ve şöhret için ustaca kullanmasını biliyordu.** Nitekim, İstanbul'a gelince sürgün tazminatı diye devletten mühim bir para koparmış ve Damat Fert Paşa hükümetlerinden birinde Şeyhülislâm olmuştur. Ferit Paşa'nın barış için Paris'e gittiği bir devrede Sadrâzam vekilliği yapması bakımından üzerinde durulmaya değer bir şahsiyettir.

Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin makbul elemanlarından diğer ikisinden de söz etmek gerekiyor: **Seyit Abdülkadir** ve **Sait Molla** Padişahın bir ara Devlet Şûrası Reisliğine getirdiği **Seyit Abdülkadir «Kürdistan Teali Cemiyeti»nin de başkanı idi. Sait Molla ise «İngiliz Muhipler Cemiyeti»nde,** Adliye Müsteşarlığında millî menfaatlara aykırı faaliyetleriyle gerçek kimliğini belli etmiştir.

Dr. Rıza Tevfik, Ali Kemal ve Refik Halit, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin fikir mücahitleri idiler. Bunların şöhretleri üzerinde ayrıca durmayacağız.

İttihat ve Terakki'nin olduğu gibi Hürriyet ve İtilâfın da Türkiye'nin hemen her yerinde evvelce şubeleri vardı. Mütarekeden sonra parti tekrar kurulunca, Anadolu'da eski teşkilâtını tamamen ihya edememiştir, İttihat ve Terakki mensupları ile yer yer teşekkül etmeye başlayan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri buna pek imkân vermemişlerdir. Fakat, şube açamadığı yerlerde de eski taraftarları alttan alta faaliyete geçmişler ve Kuvayi Milliye Teşkilâtı Hürriyet ve İtilâfçıları daima karşısında görmüştür.

Hürriyet ve İtilâf Partisi, 22 Ocak 1919'da *yayınladığı* ilk bildirisinde siyasi hayata yeniden doğduğunu ve görüşlerini kamu oyuna şöyle ilân etmiştir:²⁷

«a) Mağlûbiyet, milletin değil, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup küçük bir «hlzp ile avanesinin» hiç bir şikâyet ve itiraza kulak asmayan ve yabancı bir devletin askeri kuvvetine dayanarak hükmeden müstebit ve muhteris bir zihniyetin eseridir.

b) Mütareke imzalanalıdan beri kuvvetli bir hükümet kurulmamıştır.

c) Program ve görüşlerindeki isabet hâdiselerle de doğrulanmış olan parti, memleketi selâmete götürecektir ve herhangi bir hükümeti destekleyecek kadar kuvvetlenmiştir.»

27 Tank Z. Tunaya - Türkiye'de Siyaset Partiler. S. 448.

Hürriyet ve İtilâf partisini, basın da önemli bir kısmı destekliyordu. **Mesuliyet, Peyam, Sabah, Alemdar gibi gazeteler partinin fikirlerini yaymakta, müdafaa etmekte idiler.** Bu gazetelerin en ünlü kalemlerini **Ali Kemal, Refi Cevat (Ulunay) ve Refik Halit (Karay)**'dir. Milliyetçi gazeteler partinin aleyhinde bulunuyorlardı.

Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin etrafında bir takım küçük siyasî kuruluşlar bir grup teşkil etmişlerdir. Bu kuruluşlar özel çıkarları yöneticilerinin kişisel tutkuları çatışmadığı işlerde, özellikle ittihatçılığa ve Kuvayi Milliye'ye karşı davranışlarda, Hürriyet ve İtilâf Partisi ile beraber bir cephe vücutte getiriyorlardı. «**Sulh ve Selâmeti Osmaniye Fırkası**», «**Kürdistan Teali Cemiyeti**», «**İngiliz Muhipleri Cemiyeti**», «**İlâyi Vatan Cemiyeti**», «**Trabzon ve havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti**», «**Nigehban Cemiyeti Askeriyesi**», «**Mağdurini Siyasiye Teavün Cemiyeti**», ve «**Tarik-i Salah Cemiyeti**» gibi kuruluşlar Hürriyet ve İtilâf Partisi etrafında gruplaşabilen parti ve derneklerdir.²⁸

MİLLİ KONGRE

İstanbul'da faaliyette bulunan ve yeniden faaliyete geçen yüzlerce kuruluş arasında milliyetçi olanlar (siyasî ve gayri siyasî) da bir cephe kurmuşlardır. Bu dönemin iç politika gelişmesinde en karakteristik taraflardan biri de budur. Anadolu ve İstanbul nasıl bölünecekse, İstanbul'daki kuruluşunda aydınlar da öylece ikiye bölünmüşlerdi.

Millî cepheyi teşkil eden siyasi grup, kendisine «**Milli Kongre**» adını vermiştir. Millî Kongrenin kuruluşunda «**Millî Tâlim ve Terbiye Cemiyeti**» ve onun başkanı Göz Doktoru Esat Paşa âmil olmuştur. 29 Kasım 1918'de kurulan «**Milli Kongre**»ye katılan teşekküller şunlardır:

1 - Millî Tâlim ve Terbiye Cemiyeti, 2 - Edebiyat Fakültesi, 3 - Üsküdar Türk Ocağı, 4 - Teceddüt Fırkası²⁹, 5 - Türk Ocağı, 6 - Himayei Etfal Cemiyeti, 7 - Hürriyetperveran Avam Fırkası³⁰, 8 - Radikal Avam

28 - Bunlardan bazıları, mütarekeden sonraki ilk altı ay içinde, bir kısmı da daha sonraları kurulmuşlardı. Kuruluş tarihleri, kurucuları, programları ve faaliyetleri hakkında Tarık Z. Tunaya'nın «**Türkiye'de Siyasi Partiler**» adlı kitabında geniş bilgi vardır.

29 - Kendi kendini fesheden İttihat ve Terakkinin yerine İttihatçılar tarafından kurulmuş fırkadır.

30 - Fethi (Okyar) Beyin Fırkası.

96

Fırkası³¹, 9 - Tıp Fakültesi, 10 - Muallim Mektepleri Mezunları Cemiyeti, 11 - Donanma Cemiyeti, 12 - Galatasaraylılar Yurdu, 13 - Fünun Fakültesi, 14 - Kabataş Teavün Cemiyeti, 15 - Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, 16 - Müdafaai Milliyet Cemiyeti, 17 - Matbuat Cemiyeti, 18 - Muallimler Cemiyeti, 19 - Mehamiler Cemiyeti (Baro), 20 - Millî Türk Cemiyeti, 21 - Ressamlar Cemiyeti, 22 - Çiftçiler Derneği, 23 - Vilâyatı Şarkıye Cemiyeti³², 24 - İzmir Müdafaai Hukuku Osmanıye Cemiyeti, 25 - Adanalılar Cemiyeti, 26 - Trakya Paşaeli Cemiyeti, 27 - Sulhu Salâh Cemiyeti, 28 - Selâmeti Osmanıye Cemiyeti —Son iki cemiyet Millî Kongreden çekilmişlerdir—, 29 - Milli Hususî Mektepler Cemiyeti, 30 - Ahali iktisat Fırkası³³, 31 - Sanatkârlar Cemiyeti, 32 - Cemiyeti Hayriyei Nisvaniye, 33 - Esirgeme Derneği, 34 - istihlâki Millî Kadınlar Cemiyeti, 35 - Hilâliahmer Kadınlar Merkezi, 36 - Himayei Etfal Kadınlar Merkezi, 37 - Kadıköy Hanımlar Müdafaai Millıye Merkezi, 38 - İslâm Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, 39 - Biçki Yurdu, 40 - Musiki Muhipleri Hanımlar Cemiyeti, 41 - Bilgi Yurdu, 42 - Müdafaai Hukuku Nisyan Cemiyeti, 43 - Üsküdar Biçki Yurdu, 44 - Asri Kadın Cemiyeti, 45 - Amerika Talebeleri Mezunin Cemiyeti, 46 - Tıp Mezunin Cemiyeti, 47 - Darümuallimat Cemiyeti, 48 - Inas Darülfünun Cemiyeti, 49 - İspatı Sanayi Ne-fise Cemiyeti, 50 - Darüelhan Cemiyeti, 51 - Ticâret Mektebi İnas Cemiyeti.

Millî Kongre bildirisinde, kuruluş amacını özet olarak şöyle açıklar:

«Devlet ve milletin geçirdiği bu en müşkül ve tarihi anlarda vatanın yüksek menfaatlerini ve hukukunu müdafaa etmek üzere faaliyete geçen Kuvayi Milliye'nin, müşterek gayeye doğru sevk ve idaresini sağlamak için, bütün müessesese, cemiyet ve fırkatan biraraya getirmektir.»³⁴

31 - Tesirsiz ve devamsız bir teşekküldür. Kurucuları da mütecanis değildi.

32 - Vilâyeti Şarkıye Müdafaası Hukuk Cemiyetidir. Beyannamede ismi kısaltılarak yazılmıştır.

33 - Kurucuları ve idareciler arasında Ahmet Hamdi Başarın da bulunduğu bu fırka diğer bir çok benzerleri gibi ismen mevcut olup milliyetçi karakterde idi. Fakat teşkilâtı yoktu ve tesiri olmadı.

34 - Tank Z. Tunaya - aynı eser.

97

Biraz dağınık ve oldukça uzun ifadelerle, bildirinin ve programın değişik yerlerinde belirtilen ana fikirler Türk Millî Mücadelesinin ilk işaretleri niteliğindedir. Bildirinin bir yerinde «**Ancak siyasi ve iktisadi istiklal ile yaşayacak olan vatan**», bir kaç noktasında «**Kuvayi Milliye**» ifadelerini kullanan Millî Kongre, tatbikatta da canlılığını göstermiştir. Kurucu teşekküllerin temsilcileriyle yapılan toplantılar devam etmiş ve bazı yayınlar yapılmıştır. Millî Kongre, «**Kuvayi Milliye**» deyimini kullanan ilk siyasî teşekküldür. Mensuplarının çoğu sonradan Anadolu İhtilaline katıldığından bu teşekkül gerçek anlamıyla millîdir.

Millî Kongre bir federasyon kuruluşundadır.

MÜDAFAAİ HUKUK TEŞEKKÜLLERİ

Yukarıda, isimlerini sayıp geçtiğimiz ve bazılarının ana çizgileriyle kimliklerini belirtmeye çalıştığımız siyasî partiler ve diğer teşekküllerin dışında kalan «**Müdafaai Hukuk**» cemiyetlerini ayrı bir konu olarak incelemek gerekir. Bunlardan bir ikisi Millî Kongrenin kurucuları arasında görünmekle beraber «**Müdafaai Hukuk**» cemiyetleri, genel davranışlarıyla İstanbul'un siyasi havasının dışında kalmışlardır.

Müdafaai Hukuk Cemiyetlerini diğer siyasî teşekküllerden ayıran en önemli özellikler, bunların bölge esasına dayanmaları ve siyasetle ilgileri olmadığını ilân etmeleridir. Çelişmelerle dolu olan bu dönemde, siyasi maksatlarla kurulan cemiyetlerin siyaseti reddetmeleri olağan hâdiselerden biridir. «**Müdafaai Hukuk**» cemiyetlerinin asıl söylemek istedikleri, İttihat ve Terakki ile de, Hürriyet ve İtilâf ile de resmen bir bağlantıları olmadığı hususudur. Kuruluş gayelerinin, bu ikili çatışmanın hengâmesi içinde kaybolup gitmemesi ve türlü siyasi inançlara sahip hemşehrilerin yardımını sağlamak için bu yolu tutmuşlardır. Halbuki, **Müdafaai Hukukçular büyük çoğunlukla ittihatçı idiler.** Cemiyetlerinin siyasetle ilgili olmadığını açıklarlarken, şüphesiz biraz da kurucuların kimliklerini gizlemeyi düşünüyorlardı. Bir nokta daha var: «**Müdafaai Hukuk**» cemiyetleri galip devletlerin karşısında «**Hak müdafaasına**» hazırlanıyorlardı. Siyaset dışında kalıp, onlara da hoş görünmek gerekiyordu.

Henüz harp devam ederken, Türkiye'nin bölüşülmesine ait bir çok şeyler biliniyordu. Mütareke imzalanınca,

söylentiler endişeleri arttırdı. Trakya tehlikede idi. İzmir'in Yunanlılara verilmesi muhtemeldi. Kilikya Türkiye'den alınacaktı. Doğu vilâyetleri Ermenistan'a verilecekti. Karadeniz sahillerinde Pontus - Rum devleti kurulacaktı.

«**Müdafaai Hukuk**» teşekküllerinin doğmasına işte bu endişeler sebep olmuştur. Anadolu'nun diğer bölgeleri, bir tevekkül havası içinde sessiz kayıtsız yaşarken, Trakya'nın, İzmir'in, Kilikya'nın, Doğunun ve Karadeniz kıyılarının aydınları, birbirinin tıpatıp benzeri olan «**Müdafaai Hukuk**» cemiyetlerini kurmuşlardır.

«**Trakya - Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi**» mütarekeden 2 gün sonra 2 Kasım 1918'de (Merkezi Edirne),

«**Vilâyeti Şarkıye Müdafaa Hukuk Cemiyeti**» aynı ayın sonlarına doğru (Merkezi İstanbul),

«**Kilikyalılar Cemiyeti**» (Merkezi İstanbul) ve

«**İzmir Müdafaa Hukuku Osmanıye Cemiyeti**» 1 Aralık 1918'de (Merkezi İzmir),

«**Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye Cemiyeti**» 12 Şubat 1919'da (Merkezi Trabzon),

faaliyete geçmişlerdi.

Bu cemiyetlerin tek amacı, temsil ettikleri bölgelerin tarih, coğrafya ve nüfus bakımından Türklere ait olduğunu isbat etmek ve Osmanlı topluluğundan ayrılmamayı sağlamaktır, **ilk kuruluşlarında, hakların müdafaasını silâhla yapmayı düşünememişlerdir.** İlimi araştırmalarla, istatistiklerle, büyük devletlere haklı olduklarını anlatabileceklerini sanıyor, propaganda ve yayın faaliyetini bunun için yeter görüyorlardı. Ancak **ışgallerin fiilen başlaması, müdafaai hukukun kuvvete dayandığı gerçeğini bu Osmanlı İdealistlerine anlatabilmiştir.** Bölgecilik zihniyetinin, memleketin bütünlüğünü sağlayamayacağını öğrenmeleri için de Mustafa Kemal Paşa gibi bir gerçekçinin Anadolu'ya gelmesi gerekiyordu.

Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin ancak ikisi (Trakya - Paşaeli ve Vilâyatı Şarkıye) üzerinde fazlaca durmaya değer bir canlılık gösterebilmiştir. Diğerleri ya nazari kalmışlar, ya da ömürlü olmamışlardır.

İzmir Müdafaa Hukuku Osmanıye Cemiyeti, Nurettin Paşa'nın İzmir Valisi ve kolordu kumandanı bulunduğu sürece yararlı faaliyet gösterebilmiş ise de, sonra Vali İzzet Bey ile Hürriyet ve İtilâfçılar tarafından baltalanmıştır. Cemiyetin 1919 Martı'nda düzenlediği genel

N

kongre, gerek herhangi bir saldırıya «silâhla karşı koyma» kararı vermesi, gerekse mütarekeden sonraki milli kongrelerin ilki olması bakımından önemlidir. İzmir'in işgalinden sonra cemiyet mensupları, Milli Mücadele'nin kazanılması için kişi olarak ve bazen cemiyet adına Batı Anadolu'da ve İstanbul'da çalışmışlardır.

Kilikyalılar Cemiyeti, İstanbul'da kurulmuş olduğu için, Kilikya bölgesinde Millî Mücadele için bir fikrî hazırlık dahi yapamamıştır. Kurucularının çoğunluğunu yaşlı eski nazırlar ve mebuslar teşkil ediyordu. Cemiyet hiçbir alanda işe yaramamış, sadece isim olarak kalmıştır.

Trabzon Muhafazai Hukuku Millîye Cemiyeti, oldukça faal bir teşekkül olarak görünür. İzmir'in işgaline kadar silâhlı mücadele düşünülmemiştir. Cemiyet, İstanbul'a ve Paris'e heyetler göndererek amacını gerçekleştirmeyi ummuş ve yayın yoluyla propagandaya büyük önem vermiştir. 23 Şubat ve 22 Mayıs 1919'da iki kongre toplanmış ve ikincisinde azınlıklara silâhla karşı konulması ve bütün Doğu Anadolu'yu temsil edecek daha geniş bir kongre toplanması kararlarına varmıştır.

«Trakya - Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi»ne verdiğimiz önem bu cemiyetin bir çok şümüllü siyasî teşekküllerde bulunmasından ve «Anadolu ve Rumeli Müdafaa Hukuk Cemiyeti»nin teşekkülünden sonra da faaliyetine devam etmesinden ileri gelmektedir. Cemiyete bu faaliyeti veren çeşitli sebeplerin başında, Osmanlı Devlet adamlarıyla, birbirini takip eden hükümetlerin desteğini görmekteyiz. Daha dün denebilecek kadar kısa bir zaman önce Batı Trakya'nın kaybindan duyulan acı henüz unutulmamıştı. Hem siyaset adamları, hem de Trakya halkı yeni bir oldu - bitti ile Doğu Trakya'nın da elden gitmesinden korkuyorlardı. Bu tehlike o kadar kesinlikle hissediliyordu ki, devletin en mühim şahsiyetlerinden olan Ahmet Rıza Bey, Çürüksulu Mahmut Paşa ve Ahmet İzzet Paşa, kendilerini ziyaret eden Trakya heyetine «Türkiye'de kalmıyacağı anlaşılınca Trakya'nın bağımsızlığını ilân ediniz.» tavsiyesinde bulunmuşlardı.

Cemiyetin kurulması ve Trakya halkının teşkilatlanması için ilk telkinler Talât Paşa tarafından yapılmıştır. Başta Sadrâzam olmak üzere, İttihat ve Terakki Merkezi'nin ve Hariciye Vekâleti'nin teşvik ve yardımlarıyla «Trakya - Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi»ni kuranlar, daha ilk günlerden itibaren, geçici bir hükümet erkânının psikolojisini taşıyorlardı. Cemiyet, gerçekten bir geçici hükümet

gibi çalışmış, Avrupa'nın büyük siyaset merkezlerine Osmanlı Hükümeti'nden ayrı olarak heyetler göndermiş, muhtelif konferanslara muhtıralar vermiştir.

«**Trakya - Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi**» de diğer müdafaa hukuk cemiyetleri gibi, başlangıçta, silahlı bir müdafaayı düşünmemiştir. Trakya dâvasının, milletlerarası bir mesele olduğu ve barış konferanslarında halledileceği kanaati hâkimdi.

«**Trakya - Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi**», teşkilatlanmaya çok önem vermiş, Edirne ve Lüleburgaz'da kongreler toplamıştır. Bütün Doğu Trakya halkının temsil edildiği bu kongreler, cereyan tarzı, çetin müzakereleri ve aldığı kararlar itibarıyla son derece enteresandır.

Rumeli halkının Anadolu halkına nazaran siyasete ve teşkilatlanmaya daha yatkın oluşu, Trakya'daki Müdafaa Hukuk teşekkülünün derli toplu ve devamlı çalışabilmesinin diğer bir sebebidir.

«**Anadolu ve Rumeli Müdafaa Hukuk Cemiyeti**»nin çekirdeğini teşkil eden «**Vilâyatı Şarkıye Müdafaa Hukuku Milliye Cemiyeti**», bu tarihî fonksiyonu ile ayrı bir değer ifade etmektedir, ileride teferruatı ile görüleceği üzere Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, bu cemiyetin Erzurum şubesini —başka vilâyette şubesi yoktu— ele alabilecek biricik millî teşekkül kabul etmiş ve siyasî faaliyetine bu yoldan başlamıştır.

Cemiyetin, İstanbul'da kimler tarafından, hangi tarihte ve ne şekilde kurulduğunu kesin olarak bilmiyoruz. Ancak Tefrik Paşa'nın Sadrûâzamlığı zamanında Hükümetin teşvikiyle kurulduğuna dair bir iddia vardır. Gazetelerde, cemiyetin, Süleyman Nazif'in aracılığıyla kurulduğundan bahsedilmesi bu iddiayı çürütecek nitelikte değildir. Memleketin bir kısmının Ermenilere verilmesi söz konusu olurken, âczini bilen bir hükümetin, bir tedbir olarak böyle bir cemiyet kurdurması akla uygun gelmektedir. «**Türk inkılâbının İçyüzü**» adlı kitabında Mevlânzade Rifat bu meseleyi şöyle anlatmaktadır:

«Hükümet hiç olmazsa mukabil bir propaganda tertibatı almak lüzumunu hissetmiş, şark vilâyetleri rical ve Hariciye Nezaretinde gizli bir toplantıya davet etmişti. Toplantı sonunda, Vilâyatı Şarkıye Müdafaa Hukuk Cemiyeti adıyla bir cemiyetin teşkiline karar verilmiş, organ olarak da Süleyman Nazif Bey'in o aralık çıkarmakta olduğu Hâdisat Gazetesi tutulmuştu. İsviçre tarafsız bir memleket olduğundan, orada da Fransızca bir gazete

neşrettirmek ve icabında mühim siyasi merkezlere heyetler göndermek, Ermenilere verilmek istenen vilâyetlerde ecnebi istatistiklerinin şahitliğiyle— bir Ermeni ekseriyetinin bulunmadığını anlatarak, Avrupa kamuoyunun yönlendirilmesine çalışmak istenilmiş ve bu vazife bu cemiyete verilmiş, elli bin lira da yardımda bulunulmuştu.»

Cemiyetin Erzurum kurucularından olan Cevat Dursunoğlu, İstanbul'daki merkez hakkında şu açıklamayı yapmaktadır.³⁵

«Cemiyete başvurduğum. Cemiyetin reisi eski Bitlis Valisi Harputlu Nedim Bey adında yaşlı bir zattı. Reisten başka o gün orada rahmetli Süleyman Nazif ile eski Beyrut Valisi Diyarbakırlı İsmail Hakkı, Diyarbakır mebusu Fevzi, Sivas mebusu Rasim, Sivaslı genç bir yedek subay olan Abdülmuttalip ve yine genç bir yedek subay olan Diyarbakırlı Cavit Beyler'i ve bugün adlarını hatırlıyamadığım daha bir kaç kişiyi buldum.»

«Bu cemiyetin ruhunu harekete geçiren Süleyman Nazif'ti."»

«... Dâvamızı bütün cihana karşı müdafaa etmek için Fransızca bir gazetenin ve ayrıca memleket içinde dileklerimizi yaymak üzere de Hadisatın çıkarılması kabul olundu. Ve bunlar için vasıta teminini Süleyman Nazif üstüne aldı.»

Merkezde bir müddet çalışan Cevat Dursunoğlu, memleketi olan Erzurum'a gitmeğe karar vermiş ve ayrılırken Erzurum'da şube açmak üzere cemiyetten yetki almıştır. Vilâyatı Şarkiye Müdafaa Hukuku Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesi de bu suretle 10 Mart 1919'da kurulmuştur.

Şube ile merkez arasında fazla bir bağ olduğu söylenemez. Hattâ diyebiliriz ki, Erzurum teşkilâtı kurulduktan sonra merkez geri plânda kalmıştır.

SONUÇ

Milli Mücadele'de siyasi faaliyetin ağırlık merkezi İstanbul'dadır. Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra da, İstanbul zafere kadar bu durumunu muhafaza etmiştir. İstanbul, çok sebepten dolayı, siyasetin her çeşidini hiç bir rahatsızlık duymadan bağrında yaşatmıştır.

İstanbul'un karşısında zavallı Anadolu, bir hayli bocaladıktan sonra siyasî merkezini Ankara'da kurabilmiştir. Anadolu ve Trakya; Müdafaa Hukuk Cemiyetleri, He-

35 Cevat Dursunoğlu.- Milli Mücadelede Erzurum S. 17.

102

yeti Merkezileri, Heyeti Milliyeleri ve kongreleriyle bir avuç insanın ağzından bir milletin sesini dünyaya duyurmaya çalışmıştır. İzmir'in işgalinden sonra Anadolu ve Trakya'da toplanan kongreler, toplandıktan tarih sırasıyla şöyledir:

Erzurum Kongresi	10 Temmuz 1919
1. Balıkesir Kongresi	31 Temmuz 1919
Nazilli Kongresi	7 Ağustos 1919
Alaşehir Kongresi	16 Ağustos 1919
Sivas Kongresi	4 Eylül 1919
2. Balıkesir Kongresi	22 Eylül 1919
Lüleburgaz Kongresi	Nisan 1920
Edirne Kongresi	9 Mayıs 1920

Bu sekiz kongreden biri Doğu Anadolu'da, biri Orta Anadolu'da, dördü Batı Anadolu'da, ikisi de Trakya'da toplanmıştır. Geniş bölgeleri ve Sivas'ta bütün Türkiye'yi temsil ettikleri iddiası ile toplanan bu kongrelere topu topu 300 kişi katılmıştır. Balıkesir'de toplanan ilk kongre 42 kişi ile yapılmış ve ikinci Balıkesir kongresinin kadrosunu aşağı yukarı aynı kişiler teşkil etmiştir. Nazilli kongresi üyelerinin çoğu Balıkesir kongresi üyeleridir. 45 kişi ile toplanan Alaşehir kongresinde Balıkesir ve Nazilli'den gelenler olduğu gibi, bu 45 kişi arasında Kuvayi Milliye kumandanları ve çete reisleri de vardır. Erzurum kongresinin üye sayısı 54'tür.

Bütün milli teşekkülleri birleştirerek Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti hâline getiren Sivas Kongresi 31 üye ile toplanmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey, Refet Bey, İbrahim Süreyya Bey, Ali Fuat Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa bu 31 üyeye dahildir.

Sivas Kongresi'nden 18 gün sonra Balıkesir'de başka bir kongrenin toplanması iki bakımdan dikkate değer. Birincisi, Sivas Kongresi'nin istenilen genelliği sağlayıp bütün milli teşekkülleri birleştirememiş olmasıdır, ikincisi, Balıkesir bölgesinin bağımsız bir tutumda kalması ve bu tutumunu uzun süre devam ettirmesidir. Bu bölgenin askeri şefi olan Kâzım (Özalp) Paşa'dan, Balıkesir Müdafaai Hukuk Teşkilâtı'nın, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ne neden katılmadığını sorduk. Şu cevabı verdi:

«Bu hususu aramızda bir hayli konuştuk. Ve şu karara vardık ki, biz halka Yunanlıları gösterip bir teşkilât kurduk, yürütüyoruz. Şimdi umumi teşkilâta katılırsak siyasete karışmış olacağız. Onun için uzak duralım, dedik.

Bize İstanbul'dan şöyle teklifler geliyordu: Heyeti Temelliye ile bir ilişkiniz olmadığını ilan eder, bağımsız olduğunuzu söylerseniz, İstanbul'dan mücadelenize yardım eder, silâh, cephane, malzeme veririz. Cevap olarak: «Onlarla beraber değiliz, fakat bunu da ilan etmeyiz» dedik. Vaziyetin iyice aydınlanmasını bekledik ve nihayet bir kongre toplayarak iltihak kararını verdik.»

Kâzım Paşa'nın bahsettiği kongre «İzmir Şimal Mıntıkası Kuvayi Milliye Heyeti Umumiyesi» adıyla ve 58 kişinin katılımıyla 22 Mart 1920 tarihinde Balıkesir'de toplandı. Toplantıda şöyle bir karar alındı:

«Heyeti Umumiye, 4 Eylül 1919 tarihinde toplanan Sivas Kongresi'nin milli birliğimizin ve İstiklâlimizin muhafazası uğrunda kabul ettiği maksatlara ve siyasi emellere tamamen iştirak eder.»

- Fakat, bu yine de bir katılma kararı değildir. Heyeti umumiye, bağımsız çalışmak eyiliminde olduğu için, çok ince ayrıntılara da inerek, âdetta bir devlet kurar gibi idari, askerî ve malî teşkilât kararları almıştır.

Sivas kongresinin amaç güttüğü birlik, ancak Büyük Millet Meclisi'nin açılıp, kendisini kabul ettirmesinden sonra kurulabilmiştir.

F. ORDU

Osmanlı İmparatorluğu can çekişirken, Türk ordusu isteyerek ve bilerek büyük sorumluluklar yüklenmiştir. Onun içindir ki, orduyu, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, bazen çete veya komiteci, bazen ihtilâlcı ve politikacı ve tabii olarak çok defa nizam ordusu hâlinde görürüz. Bu dönem içinde Türk ordusu ve bütün tarih boyunca uğradığı kayıpların en büyüğüne, sorumlulukların en ağırına, tenkidlerin en acısına maruz kalmıştır.

Makedonya'nın, Hicaz ve Yemen'in, Trablusgarb'ın ve İstanbul kapılarına varıncaya kadar Trakya'nın müdafaası, muhafazası; isyanlar ve ihtilâllerin bastırılması hep onun cılız omuzlarına yüklenmişti. Bütün bunlardan başka Türk Ordusu, istibdadı yıkıp meşrutiyeti getirmek, devleti ayakta tutacak inkılâp ve ihtilâli başarmak gibi politik vazifeleri de üzerine aldı. Ard arda çeşitli ülkelerde, çeşitli iklimlerde düşmanın yorgunluğuna rağmen 1919'da esas olanı kurtarmak için yeniden hizmete girdi.

Halbuki bu çetin dönemde, Türk ordusu kendisinden bir şey beklenemeyecek derecede bakımsız ve zayıf bulunuyordu.

Türk devrim tarihini iyi incelemiş bir yabancı yazar. Norbert Von Bischoff, Burhan Belge'nin çevirdiği «**Ankara**» adlı kitabında diyor ki:

«Böyle bir orduda, bütün dünyanın takdirini kazanan zaferleri yapacak kumandanların ve kıt'aların çıkması, ancak Türk Milletinin yüksek cengâverlik vasıfları ile açıklanabilir. Nitekim, Türk Ordusu, binbir dış zorluklar ile dolu kısa bir devrenin içinde Genç Türkler tarafından, biraz ıslah edilir edilmez, stratejik durumun kötülüğüne rağmen Balkan Harbi'nde şerefiyle çarpışmış ve az sonra büyük savaşta, Osmanlı Ordusu'nun çoktan unutulmuş olan

eski şartlılığını imparatorluğun dağılmasından az evvel tekrar ortaya koyan bir kahramanlık sahnesiyle Gelibolu zaferini kazanmıştır.»

Balkan Harbi öncesinde ordunun ıslahı için biraz emek sarfedilmişti. Daha önceleri de, bu maksatla Almanya'dan generaller, -Kampöfner ve Goltz getirilmişti. Özellikle, «**Goltz Paşa**», diye tanınan Alman generali, Türkiye'de uzun zaman hizmet etmiştir. Fakat bu çabalar, Türk ordusunun harp gücünü arttıracak bir sonuç sağlamamıştı. Balkan harbi bozgunu, bu gerçeği bütün acılığıyla hissettirecek, yeter bir ders oldu.

İhmal edilen ordunun ilkel durumuna karşılık, harpler ve isyanlarla yüklü olan bu dönemde, tek mutlu sonuç seçkin bir subay kadrosunun yetişmiş olmasıdır.

Balkan Harbi ile Birinci Dünya Harbi arasındaki kısa süre içinde Türk ordusunun az çok düzene sokulabilmesi başta Enver Paşa olmak üzere, bu seçkin subay kadrosunun çabalarıyla başarılmıştır.

Gerek ordunun ıslahında, gerekse bu ıslahın öncüleri sayılan subay ve kumandanların yetişmesinde Alman ordusundan önemli ölçüde faydalanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun en buhranlı zamanında Sadrazamlığa kadar yükselmiş olan Mahmut Şevket, Ahmet İzzet, Ali Rıza ve Salih Paşalar birer genç subayken Alman ordusunda tahsil ve staj yapmışlardı. Bunlardan sonra, Enver ve Mustafa Kemal Paşalar'ın neslinden de birçokları aynı şekilde yetişmişlerdir.

Balkan Harbi'nden hemen sonra, Alman generali Liman Von Sanders başkanlığında kalabalık bir askeri kurul Türk Ordusu'nu ıslah etmek üzere Türkiye'ye gelmiştir. Bir taraftan bu suretle çalışırken, diğer taraftan da, Türk Ordusu kumanda kurulunun gençleştirilmesine uğraşılıyordu. Fakat, eski paşalar bu harekete direnme gösteriyorlardı. Nihayet **Enver Paşa Harbiye Nazırı oldu ve yüksek rütbeli subay ve kumandanlar arasında büyük bir tasfiye yapıldı. Binden fazla yaşlı, liyakatsiz sayılan subay ve kumandanı emekliye ayrıldı, yerlerine genç subaylar getirildi.**

Kurunun yanında yaş da yanmıştır. Elbette yeniler hakkında söylenecek şeyler bulunabilir. Fakat ne olursa olsun, ordunun gençleştirilmesi, Birinci Dünya Harbi'nin çetin imtihanlarından geçerek Milli Mücadele'yi yapan genç kumandanlara imkân hazırlamıştır.

Birinci Dünya Harbi başında binbaşı veya yarbay rüt-

besindeki birçok genç subay (ezcümle Mustafa Kemal, İsmet, Kâzım Karabekir, Ali İhsan, Yakup Şevki, Ali Fuat Beyler) harpte kolordu ve ordu kumandanlıklarına kadar yükselmişler ve sonra istiklâl Harbi'nin yüksek kumanda kadrosunu teşkil etmişlerdir.

Osmanlı ordusunda çalışan Alman kumandanlardan Von Kress'in Türk subay ve kumandanları hakkında yazdıkları, eksikliği ve fazlayı göstermektedir:

«1914 senesinde Türk ordusunun en büyük noksanı, ihtilâl'in ve kaybedilmiş iç harbin sarsıntılarından sonra kıt'aları harbe hazırlamak için yapılacak muharebe talimlerini öğretecek öğretmenlerin celbine vakit bulamamış olmasından vukua germiştir. Ne büyük birlik kumandanları, ne yüzbaşılar, ne de teğmenler kıt'alarını muharebe için talim ve terbiye etmeyi ve bunlara seferi vazifeler, harbe uygun talimler tertip ve talimleri idare ederek fayda verecek şekilde tenkit etmesini öğrenmemişlerdir.

Yaşları henüz otuza basmış ve Harp Akademisinden yetişmiş ve tümen ve alay kumandanları olan Genç Türk subaylarının ekserisi zeki, enerjik ve çalışkan kimselerdi. Bunların Harp Akademisi'nde Alman öğretmenlerinden aldıkları nazari bilgi -bilhassa harp tarihi sahasında- biz Almanları ekseriya hayrete düşürecek derece mükemmeldi. Bu subaylar operatif mes'elelerle ekseriyetle büyük bir bilgi ve mükemmel bir yetenek sahibi olduklarını gösteriyorlardı. Onlarda teşkilâtçılık yeteneği de vardı. Böylece bunların ekserisi iyi terbiyeciler idiler. Fakat kıt'ada hiç hizmet etmediklerinden, Harp Akademisi'nden doğrudan doğruya Genel Kurmay'a, yahut Harbiye Nezareti'ne tâyin edilerek orada, kendilerine bir alay veya fırka kumandanlığı verilinceye kadar kalmış olmalarından ameli kıt'a hizmetini öğrenmeğe ve kendi subaylarıyla erlerini iyi bir plân dahilinde ve sistematik bir tarzda talim ve terbiye ederek yetiştirmeğe yeter bilgi ve tecrübeleri elde etmek için hiç bir vakit ve fırsat bulamamışlardı. Onlar ekseriya kıt'anın hususiyetini, ruhunu anlamaya vakit ve fırsat bulmadan yüksek ve ağır mes'uliyetli kumandanlıklara getirilmişlerdi.»

Alman kumandanının üzerinde durduğu eksikliğe rağmen genç Türk subayları Birinci Dünya Harbi'nde kumanda ettikleri büyük birlikleri mükemmel ve hattâ çok defa ünlü Alman kumandanlarından daha iyi sevk ve idare etmişlerdir.

Türk ordusunun ıslahı için Balkan Harbi'nden sonra

girişilen hummalı faaliyet Birinci Dünya Harbi'nin patlamasiyle durmuştur. Eğer harp çıkmasa veya Osmanlı İmparatorluğu harbe geç girseydi Türkiye iyi yetişmiş, zinde bir orduya sahip olacaktı. Bu sonucu alabilmek için her halde en az iki seneye ihtiyaç vardı. Fakat ıslahatçılar, harbe girmekteki acelecilikleri sebebiyle bu vakti bulamadılar.

1914 Ağustosunda başında seferberlik ilân edildiği zaman ordunun insan mevcudu **400 binden 640 bine** çıkarıldı. Ordudaki subay adedi **24 bin** civarında idi. Halbuki 5 sene sonra İstiklâl Harbi hazırlanırken **70-80 bin** kişilik bir ordunun subay kadrosunu tamamlamak için çok sıkıntı çekilmiş ve bu kadro bir türlü tamamlanamamıştır.

Daha harbin başında ordunun modern araçtan, silâh ve cephanesi çok eksikti. Harp, insan kaybı kadar silâh ve araç kaybına da sebep olmuştu. Milli Mücadele'yi yapacak orduya hemen pek az şey kalmış bulunuyordu.

Mondros mütarekesinden sonra galip devletler, Türk ordusunu silâhsızlandırmak için ne buldularsa alıp kendilerinin korudukları depolara yığdılar. Topların kamalarını, tüfeklerin mekanizmalarını söktüler. Böylece silâh ve araç bakımından zaten fakir olan Türk ordusu Milli Mücadeleye pek elverişsiz şartlarla girmiş bulundu.

Birinci Dünya Harbi'nin yenilmiş Türk ordusu, artık tamamiyle anavatanaya çekilmiş, iskeleti andıran bir kadro ile hazar konusuna geçmişti. Ordu, 9. kolorduya bağlı 20 tûmenden ibaretti. Ordu kumandanlıkları lâğvedilmiş, üç ordu müfettişliği meydana getirilmişti. Birinci Ordu Müfettişliği İstanbul'da idi. Bu müfettişliğe I., XIV., XXV. ve XVII. kolordular bağlı idiler. I. Kolordunun merkezi Edirne, Kumandanı Miralay Cafer Tayyar Bey; XXV. Kolordu'nun merkezi İstanbul, Kumandanı Said Paşa; XIV. Kolordu'nun merkezi Tekirdağ, Kumandanı Yusuf İzzet Paşa; XVII. Kolordu'nun merkezi İzmir, Kumandanı Ali Nadir Paşa idi.

İkinci Ordu Müfettişliği Konya'da idi. Bu müfettişliğe bağlı olan XII. Kolordu'nun merkezi Konya, Kumandanı Miralay Selâhattin (sonra Fahrettin) Bey; XX. Kolordu'nun merkezi Ankara, Kumandanı Ali Fuat Paşa idi. Ordu Müfettişliği'nde Mersinli Cemal Paşa bulunuyordu.

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erzurum'da idi. Sivas'taki III. Kolordu ile Erzurum'daki XV. Kolordu bu müfettişliğe bağlı idi. Ordu Müfettişliği'ne Mustafa Kemal Paşa tâyin olunmuştu.

Diyarbakır'daki XIII. Kolordu doğrudan İstanbul'a bağlı idi.

III. ve XIII. Kolordular vekâletle idare ediliyordu. XV. Kolordu Kumandanlığı'na ise Kâzım Karabekir Paşa henüz tâyin edilmişti.

Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa idi. Fakat. Fevzi Paşa Mayıs ortalarında ayrılmış, yerine Cevat Paşa geçmişti. Şakir Paşa ise İzmir'in işgalinden sonra hastalanıp çekilmiş ve ondan sonra Harbiye Nazırları sık sık değişmiştir.

Tümenler memleket içinde şu şekilde yerleşmiş bulunuyorlardı:

9. Tümen; Erzurum, 3. Tümen: Tortum, 12. Tümen: Hasankale, 11. Kafkas Tümeni: Beyazıt, 5. Kafkas Tümeni: Amasya, 15. Tümen: Samsun, 11. Tümen: Niğde, 41. Tümen: Karaman, 24. Tümen: Ankara, 23. Tümen: Afyonkarahisar, 56. Tümen: İzmir, 57. Tümen: Aydın, 55. Tümen: Tekirdağ, 61. Tümen: Bandırma, 49. Tümen: Kırklareli, 60. Tümen: Keşan, 10. Kafkas Tümeni: İstanbul, t. Tümen: İzmit, 2. Tümen: Siirt, 5. Tümen: Mardin.

I. ve XIV. Kolorduların tümenleri (55, 56, 57, 61. 49 ve 60. Tümenler) 15 Mayıs'tan sonra mecburen yer değiştirmişler ve ileride görüleceği üzere XVII. Kolordu ise dağıtılmıştır.³⁶

Bu kadar kalabalık sayılarla saydığımız bu tümen ve kolorduların mevcutları ne kadardı, kuvvetleri neden ibaretti? Bu hususta fikir edinebilmek için bazı birliklere göz atmak yeter.

İzmir'deki 56. ve Aydın'daki 57. Tümen:

«Gerek 56'ncı ve gerekse 57'nci tümenler. Birinci Dünya Harbi esnasında kıyı muhafızı ve depo kıt'ası olarak kullanılmış ve subaylarının büyük bir kısmı hava değişimi almış ve kayrılmış kimselerdi. Eratin ise kabiliyetli olanları birçok defalar cephelere gönderilmiş olduklarından, kalanlar hava değişimi atmış, kaçak, vukuatlı veya vücut kabiliyetleri noksan erlerdi.»

«56. Tümen, 1916 yılı sonlarında sahil muhafızı olarak ihtiyat ve müstahfaz taburlariyle jandarma taburlarından teşkil edilmişti. Mütarekeden sonra yapılan terhis silâh altında 310-313 doğumlu -22, 25 yaşlarında- erler kalabilmiş ve taburların mevcudu 100-150 silâha inmiştir.»

36 Bizim verdiğimiz konuş tarzı Mayıs 1919 başlangıcına aittir.

37 Rahmi Apak. Garp cephesi nasıl kuruldu?

109

Afyonkarahisar'daki 23. Tümen:

«Yirmi üçüncü Tümenin erat mevcudu ancak dokuz yüze ulaştırılabildi. Ankara kalemi tahsis edilmiştir. Mahallinden İhzan için girişimlerde bulundum. Henüz cevap alamadım. Yirmi üçüncü Tümen, Tarsus'ta malûmu âlileri olan Tümandır. Yeni emrime girmiştir. Kaabiliyetli bir hâle girmesine çalışılmaktadır. Burdur ve Isparta ve Kasaba'da bir taburu vardır. Geri kalan kuvveti Afyonkarahisar'dadır.»³⁸

Ankara'daki 24. Tümen:

«24 üncü Tümeni Sankışla'ya yerleştirmiş, fakat Tümen mevcudunu kalabalık göstermek maksadiyle Etlik tepelerine çadırlar kurdurarak askerin mühim bir kısmını buralara çıkartmışım».³⁹

Trakya'daki 1. Kolordu:

«Mütarekeden beş buçuk ay sonra, İzmir'e yapılan Yunan tecavüzü üzerine Tekirdağ'daki XIV. Kolordu karargâhı (Yusuf İzzet Paşa) Bandırma'ya geçirilince Tekirdağ'daki 55. Tümen de, 1. Kolorduya bağlanmıştı. Çatalca müstahkem mevkii de, daha sonraları 1. Kolordu emrine verilince bu kolordunun bölgesi Hadımköy'nden Meric'e kadar genişlemişti.

Bütün Doğu Trakya'nın gerekince savunulması Miralay Cafer Tayyar kumandasındaki 1. Kolorduya düşüyordu.

49., 55. ve 60. Tümenler, Gelibolu yarımadasından, yeni konuş bölgelerine gelince, mütareke hükümlerine göre, yedek subaylarla erlerin çoğu terhis olundular. Her piyade taburunda, ancak, iç hizmete yetecek kadar 80 er bırakılmıştı.»⁴⁰

XV. Kolordudan başka bütün kolordular hemen aynı durumda ve kudrette idiler. Yalnız, XV. Kolordu 4 tümeniyle diğerlerine nazaran iyi vaziyette idi. Bu kolordunun askerleri doğu istilâsını yapan, İran ve Kafkas Azerbaycan'ını dolaşan askerlerdi. Mevcudu 17.860 insandan ibaretti.

Bütün ordu mevcudu ise elli bini geçmiyordu.

38 Ali Fuat Paşa tarafından 28.5.1919'da Mustafa Kemal Paşaya çekilen telgraftan Nutuk, vesika 14.

39 Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hâtıraları S. 49.

40 Tevfik Bıyıklıoğlu - Trakya'da Millî Mücadele C. I, S. 198.

110

Mondros mütarekenamesi gereğince, ordunun terhis olacak kısmına ait cihazlar, silâh, cephane ve ulaştırma araçları hakkında Müttefiklerce verilecek emirlere uyulacaktı. Bu hususa bazı istisnalarıyla büyük ölçüde uyulmuştur.

Verilen emre göre tümenlerde iki bin tüfek ve 8 top bırakılmış, fazlası depolara yığılmıştır. **Ordunun elinden alınan bu silâhların da mekanizmaları ve kamaları sökülüp ayrı yerlere yığılıyordu.**

Trakya'daki birliklerden toplanan silâh ve cephane, Edirne Uzunköprü, Çorlu, Lüleburgaz, Keşan, Şarköy, Hadımköy ve Akbaş depolarına kondu. Silâh ve cephanenin en çok sayıda depo edildiği yer Akbaş ile Gelibolu yarımadasındaki depolardı.

İzmir'in işgalinden önce, XVII. Kolordu karargâhına gelen bir İngiliz subayının talimatı üzerine alaylarda yalnız dörder makinalı tüfek bırakılmış, diğer makinalı tüfekler sandıklanıp sevkedilmek üzere hazırlanmıştı. Top mermileri ise toplanıp depo edilmeğe başlanmıştı. Kale toplarının kamaları sökülmüştü.

Garnizonların buldukları şehirlere dağılan yetkili İngiliz subayları her tarafta aynı şeyi yaptırmaya çalışıyorlardı.

İşin acı tarafı, büyük ölçüde silâh ve malzemenin İstanbul'da bulunmasıdır. En büyük kışlalar nasıl ki İstanbul'da inşa edilmişse, pek eski zamanlardan beri sürüp gelen bir hatâ neticesi, orduya ait diğer kurumlar, silâh, cephane ve malzeme depoları da İstanbul'da bulunuyordu. Halbuki, İstanbul düşman işgali altında idi. Mütareke hükümlerince lâğvedilen birliklerin subayları, terhis edilen, esaretten dönen, izinli ve hava değişimi almış bir çok muvazzaf ve yedek subay da tıpkı silâh ve cephaneler gibi İstanbul'da toplanmıştı. Velhasıl, kurtuluş için Anadolu'ya ne gerekse hepsi İstanbul'da ve düşmen elinde bulunuyordu.

Anadolu'nun içinde de, bazı ileri görüşlü kumandanların Birinci Dünya Harbi sonunda aldıkları tedbirler sayesinde silâh ve cephane dolu depolar vardı. Fakat bu depoların bir kısmı âciz ve korkak kimseler yüzünden vaktinde boşaltılmamış ve Yunan Ordusunun eline geçmiştir.

Yukarıdanberi tablosunu çizdiğimiz ordu artığı ile, istiklâl Harbini kazanmanın imkânsızlığı açıkça anlaşılıyordu.

Orduyu yeniden kurmak lâzımdı. Gerek eldeki birliklerin düzenlenmesi, gerekse yeni kıt'aların kurulması işine girildiği zaman, iki önemli mesele ile karşılaşmıştır:

- 1 — Subay kadrosunun tamamlanması,
- 2 — Silâh ve mühimmat tedariki.

Subay kadrosu:

- 1 — İstanbul'dan kaçıp gelmeğe başlayan subaylarla,
- 2 — Anadolu'daki, terhis edilmiş yedek subayları tekrar silâhına alarak,
- 3 — Ankara'da açılan talimgahta yetiştirerek, mümkün mertebe tamamlanmıştır.

Silâh ve diğer harp araçlarının elde edilmesine gelince, bunun da çeşitli yollarla halline çalışılmıştır.

Her şeyden önce Müttefik devletler elinde bulunan depoların boşaltılması ve Anadolu'ya aktarılması gerekiyordu. Mücadelenin başlangıcında bundan başka yapılacak şey de yoktu. Nitekim, büyük fedakârlıklar pahasına İstanbul'dan Anadolu'ya silâh ve cephe kaçırılmıştır, işgal kuvvetlerinin gözleri önünde nice tehlikelere katlanarak silâh ve cephe kaçırarak Türk çocuklarını tarih daima takdirle anacaktır.

İngiliz Yüzbaşı Armstrong bu kaçakçılığı şöyle anlatmaktadır:

«İstanbul silâh ve mühimmat depolarından kaçakçılık yapıldığını öğrenmiştik. Depoları muhafaza etmek vazifesi bana verildiğinden fotoğraflarını almaya, silâhlarını saymaya ve dikkat etmeğe başlamıştım. Fakat kaçakçılığı önleyemiyorduk.

Nöbetçileri tuttuk. Küçük subayları hapsettik. Ben, Haliçteki büyük silâh deposunda, bir yana saklanarak vaziyeti tetkik etmeğe karar verdim. Saklanacağım yere zorlukla vardım. Nöbetçiler tetikte idiler. Görülecek olsam vurulabilirdim. Geceleyin Türkler gene geldiler.

Türkler, barut mahzenlerinde rahat rahat sigara içiyorlar, bir kaç tahta kırarak ateş yakıyor ve yemek pişiriyorlardı. Patlayıcı maddeleri hiç telâş etmeden taşıyorlardı. Kaçakçılık devam etti.»

Kâzım Karabekir Paşa kumandasındaki kuvvetlerin doğuda ileri harekate geçerek Ermeni ordusunu mağlup etmesi üzerine, Ermenilerden ganimet olarak alınan önem-

li sayıda silâh, cephane ve malzeme, Türk ordusunun ihtiyacının bir kısmını karşılamıştır.

Yine bu zaferlerden sonra **Ruslarla kurulan dostluk sonucunda, Rusya'dan da yardım olarak Anadolu'ya silah, cephane ve malzeme gelmiştir.**

Bütün güçlülere ve mali sıkıntıya rağmen temin edilen paralarla Avrupa'dan da bir miktar silah satın almak mümkün olmuştur.

Nihayet, ordu teşkilâtı geliştikçe Türk ustalarının gayretleriyle Anadolu'nun bazı yerlerinde basit imalâthaneler kurulmuş ve eldeki imkânlar içinde, silâh ve cephane olmasa bile, bir takım malzeme imali sağlanmıştı.

Millî Mücadeleyi yapan Türk ordusu; sayıca az, silâh ve malzemece fakir, iaşe ve bakım imkânları kısır, subay kadrosu noksan, yorgun ve fakat şerefli bir geçmişe sahip, tecrübeli bir küçük ordu idi. Alman Generali Liman Von Sanders'in dediği gibi, esas bakımından Türk askeri ve hele Anadolu askeri mükemmeldir. Bu mükemmel askerin, **Millî Mücadelede en büyük şansı, dâhi bir Başkumandanın emrinde, hepsi genç, idealist bir seçkin subay kadrosu tarafından idare edilmesidir.**

Türkiye'nin ilk aydın kadrosunu subaylar teşkil eder. İlk batı tipi okullarda subaylar okumuşlar, ilk Batılı öğretmenlerden onlar ders görmüşler, tahsil veya staj için Batıya ilk gidenler yine subaylar olmuştur. Bu sebeple ve mesleğin aşıladığı yüksek duygularla, **subay kadrosu Türkiye'de daima ilerici liğin temsilciliğini ve bütün ileri hareketlerin öncülüğünü yapmıştır.** Millî Mücadelede de böyle oldu. Birinci Dünya Harbinde dağılan ordunun yeniden kurulması ve İstiklâl Harbinin kazanılması, aslî ve tabii görevi olarak birinci derecede, şüphesiz Türk subayının eseridir. Bundan başka, **Millî Mücadelenin açılmasında ve Anadolu İhtilâlinin başarılmasında da subay kadrosu esas unsuru teşkil eder.** Aydın kadrosunun sivil kanadına kıyasla, subaylar Anadolu ihtilâline kolayca katılmışlardır. Tereddüt geçirenler pek azdır, İstanbul'da toplanan subaylardan küçük bir grup kendilerine Nigehban, (Gözcü) adını vererek bir cemiyet kurmuşlar ve Anadolu ihtilâline karşı cephe almışlardır. Karşı ihtilâl hareketlerinin bazılarına da katılan bu küçük grup, her devirde olduğu gibi küskünlerden, ileri düşünce ve hareketlerde geri kalmış olanlardan ibarettir.

Subaylar, özellikle Millî Mücadeleye katılan subaylar, büyük çoğunlukla ya İttihatçı veya İttihatçılığa sem-

patizandır. Pek çoğu Enver Paşaya bağlıydı ve onun bir gün gelip başlarına geçeceğine inananlar az değildi. Hemen hepsi, Birinci Dünya Harbi yenilgisinin utancını duyuyorlardı. Şereflerini ve vatanlarını kurtarmak için büyük bir rahatlıkla tekrar savaşa girmeleri bundandır.

BİLANÇO

1919 Mayısında bütün mevcudu 50 bin kişi olan ordunun 1922 yılı yazında, Büyük Taarruzdan önce, iâşe mevcudu 580 bini bulmuştur. Bunun 380 bini Batı cephesinde idi, fakat muharebeye ancak 110 bin savaşıçı sokulabilmiştir. Geri kalan Doğudaki ve diğer yerlerdeki birliklerde, geri hizmetlerde, Askerlik şubelerinde görevli idi.

Dört yıl süren Millî Mücadelede ordunun insan kaybı, kazanılan zafere ve mevcuduna kıyasla hafiftir. Bütün cepheleler dahil, muharebe meydanlarında 9167 kişi (662 subay, 8505 er) şehit olmuştur. Aldıkları yaradan daha sonra ölenler ise 53 subay ve 1665 erdir. Bu kaybın muharebelere isabet eden miktarı şöyledir:

	Şehit	Yaralı
Doğu Cephesinde: Ermeni harekâtı	46	76
Batı Cephesinde : Gediz Muharebesi	181	135
“ “ : 1. İnönü Muharebesi	95	183
“ “ : 2. İnönü Muharebesi	1499	2470
“ “ : Kütahya-Eskişehir muharebeleri	1522	4714
“ “ : Sakarya Muharebesi	3282	13618
“ “ : Büyük Taarruz	2542	9977
Toplam (subay ve er)	9167	31173

Çeşitli âdi ve bulaşıcı hastalıklardan ölenler, muharebelere ölenlerin iki katından fazladır. Bütün kayıp şu durumdadır:

	Subay	Er
Muharebe meydanlarında ölen	662	8505
Yaralanma sonunda ölen	53	1665
Çeşitli hastalıklardan hastahanelerde ölen	147	22543
Asker alma mıntıklarında ölen	118	2838
Kıtalarda muhtelif surette ölen	—	688
Toplam	980	36239

Yalnız subay kaybının muharebelere göre miktarı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

	Şehit	Yaralı	Esir
Birinci İnönü muharebesinden önceki devrede	28	16	187
Birinci İnönü muharebesinde	8	19	9
İkinci İnönü muharebesinde	91	181	54
Kütahya - Eskişehir muharebelerinde	121	267	54
Sakarya muharebesinde	345	1217	49
Büyük taarruzda	122	381	7
	----	-----	-----
Toplam	715	2081	360

Muharebelerde şehit düşen her 13 ere karşılık bir subay şehit olmuştur. Subay kaybı bakımından bu büyük bir orantıdır. Sakarya muharebesinde subay kaybı daha çok olmuş ve her sekiz er ile beraber bir subay şehit düşmüştür.

Bütün harb boyunca, gerek muharebelerde, gerekse muharebeler dışındaki harekâтта subay ve er olarak yaralananlar 33.685 kişidir. Bunun 33.460'ı ateşli silâhlarla 225'i süngü ile yaralanmıştır.

Harb sonunda malûl kalanlar ise 159'u subay 1284'ü er olmak üzere 1443 kişiden ibarettir.

Milli Mücadelede ölen 36.239 erin, bağlı oldukları askerlik şubeleri bakımından dökümü aşağıdaki listede tesbit edilmiştir. Milli Mücadelenin, memleketimizin her yerine kaç kişiye mal olduğu bu listede tek tek görülmektedir.⁴¹

Trakya Bölgesi (İstanbul'un Trakya'daki ilçeleri dahil):

EDİRNE 24, KIRKLARELİ 16, Babaeski 7, Lüleburgaz 3, Vize 1, Çorlu 8, Hayrabolu 5, Malkara 5, Şarköy 2, TEKİRDAĞ 1, Mürefte 1, Çatalca 5.

Çanakkale, Balıkesir, Bursa, İzmir, Manisa, Aydın illeri bölgesi:

ÇANAKKALE 105, Kumkale 2, Ayvacık 5, Bayramiç 4, Biga 14, BALIKESİR 59, Bandırma 16, Dursunbey 3, Edremit 15. Kepsut 10, Sındırgı 20, Susurluk 1, İZMİR 68, Seydiköy 1, Çeşme 1, Menemen 3, Ödemiş 25, Tire 10, MANİSA 29, Alaşehir 10, Demirci 68, Gördes 29, Kula

41 - Vilâyetler büyük harflerle dizilmiştir.

115

13, Salihli 5, Soma 5, Turgutlu 4, İnegöl 149, İznik 24, Karacabey 15, Mudanya 60, Orhaneli 82, Orhangazi 97, Yenişehir 88, AYDIN 45. Bozdoğan 119, Çine 188, Kuşadası 46, Nazilli 30, Söke 151,. Yenipazar 206.

Kocaeli, Sakarya, Bilecik, Eskişehir, Kütahya, Uşak, Afyonkarahisar, Denizli, Muğla, Burdur, Isparta, Antalya illeri bölgesi:

KOCAELİ 141, Kandıra 92, Karamürsel 107, SAKARYA 351, Geyve 214, Hendek 81, Karasu 1, BİLECİK 342, Söğüt 204, ESKİŞEHİR 201, Mihaliççik 69, Seyitgazi 120, Sivrihisar 195, KÜTAHYA 264, Emet 42, Gediz 86, Simav 56, Tavşanlı 49, UŞAK 62, Elvanlar 11, AFYONKARAHİSAR 207. Bolvadin 232, Dinar 258, Sandıklı 163, Şuhut 27, Aziziye 173, DENİZLİ 386, Buldan 7, Çal 279, Çivril 80, Sarayköy 94, Tavas 325, MUĞLA 385, Bodrum 85, Fethiye 242, Köyceğiz 236, Marmaris 110, Milas 386, BURDUR 239, Tefenni 151, ISPARTA 246, Eğirdir 150, Ş. Karaağaç 247, Uluborlu 90, Yalvaç 138, ANTALYA 716, Akseki 119, Alanya 211, Elmalı 150, Finike 87, Gazipaşa 3, Kaş 112, Korkuteli 174, Manavgat 79.

Diğer bölgeler (Vilayetler hani sırasına göre):

ADANA, - Bahçe 26, Ceyhan 24, Feke 75; Kozan 95, Osmaniye 38. ADIYAMAN, - Besni 12, Kâhta 4, AĞRI, -AMASYA 218, Gümüşhacıköy 94, Merzifon 74, ANKARA 211, Ayaş 279, Balâ 157, Beypazarı 243, Çubuk 160, Haymana 210, Kalecik 207, Keskin 222, Kızılcahamam 224, Nallıhan 86, Zir 46, ARTVİN 13, Ardanoç 1, Şavşat 21, Yusufeli 71, BİNGÖL 10, Genç 16, Kiğı 28, Solhan 1, BİTLİS 20, Ahlat 3, BOLU - DÜZCE 322, Gerede 211, Göynük 98, Mudurnu 95, ÇANKIRI 307, Çerkeş 210, Ilgaz 91, ÇORUM 226. Alaca 102, İskilip 269. Mecitözü 347, Osmaniye 329, Sungurlu 243, DİYARBAKIR 80, Çermik 10, Lice 17, Silvan 3, ELAZIĞ 217, Keban 9, Maden 71, Palu 34, ERZİNCAN 64, Kemaliye (Eğir) 17, Refahiye 22, Tercan (Mamahatun) 155, Kemah 64, ERZURUM 117, Hınıs 5. İspir 35, Narman 10, Oltu 111, Pasinler (Hasankale) 30, Tortum 43, GAZİANTEP 40, İslahiye 16, Rumkale 16, GİRESUN 230, Görele 123, Şebinkarahisar 115, Tirebolu 248, GÜMÜŞHANE 140, Bayburt 41, Kelkit 22, Şiran 2, HAKKARİ. - HATAY, - İSKENDERUN 2, İÇEL. - Anamur 216, Gülnar 126, Mut 98, Silifke 298. Tarsus 53, KARS 147, Ardahan 74. Iğdır 44. Sarıkamış 2. KASTAMONU 484. Araç

116

262, Cide 116, İnebolu 395, Küre 147, Taşköprü 234, Tosya 310, KAYSERİ 393, Bünyan 26, Develi 113, İncesu 20, Tavlusun 48, KIRŞEHİR 210, Mucur 75, KONYA 459, Akşehir 231, Beyşehir 168, Bozkır 246, Ereğli 90, Ermenek 157, Ilgın 201, Saiteli «Kadınhanı» 192, Karaman 110, Sarayönü 4, Seydişehir 190, Koçhisar 272, Sille 29, MALATYA 88, Arapkir 16, Darende 42, Hekimhan 18. Pütürge 50, MARAŞ 144, Elbistan 52, Göksün 9, Pazarcık 42, MARDİN 306, Midyat 3, Savur 2, Resulayn 2, MUŞ 18, NEVŞEHİR 141, Avanos 85, Arapsun 59, Ürgüp 156, NIĞDE 307, Aksaray 344, Bor 163, Ulukışla 65, ORDU 399, Fatsa 211, Mesudiye 56, Perşembe 175, Ünye 256, RİZE 100, Atina 155, Mapavri 18, SAMSUN 351, Bafra 180, Çarşamba 256, Havza 79, Kavak 1, Lâdik 59, Terme 116, Vezirköprü 15, Sivas 150, Divriği 51, Hafik 9, Kangal 45, Koyulhisar 36, Şarkışla 110, Yıldızeli 91, Zara 71, Aziziye 56, Koçhisar 47, SİNOP 127, Ayancık 404, Boyabat 392. Gerze 195, SİİRT 14, Beşiri 1, Şirvan 9, TOKAT 218, Artova 5, Erbaa 148, Niksar 34, Reşadiye 90, Zile 275, TRABZON 322. Akçaabat (Polathane) 120, Cevizlik (Maçka) 103, Of (Solaklı) 160, Sürmene 127, TUNCELİ - Çemişkezek 9, UR-FA 75, Birecik 10, Siverek 58, Suruç 4, Viranşehir 3, VAN 19, YOZGAT, - Akdağmadeni 239, Boğazlıyan 130, ZONGULDAK 85, Bartın 275, Devrek 200, Ereğli 256, Safranbolu 203.

Musul, Medine, Selanik, Üsküp, Pirlipe, Resne, Sivastopol ve Trablusgarp gibi sınırlarımız dışında kalan yerlerin şubelerine bağlı ve şubesi tesbit edilmeyen şehitlerin sayısı yukarıdaki listeye dahil değildir. Liste, bugünkü idari taksimata göre düzenlenmiştir.⁴²

42 -**Müdafaai Hukukun devamı olan C.H. Partisinin** ve bu partiye karşı kurulan partilerin kuvvetli oldukları yerlerle yukarıdaki listenin karşılaştırılmaması ilginç sonuçlar vermektedir.

117

K. KUVAYİ MİLLİYE

Kuvayi Milliye deyimini, Milli Mücadelede iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi «**Milli Kuvvetler**» yani «**Milis**» anlamıdır ki, bizim konumuzu teşkil ediyor. Diğer anlamı, çok daha şümüllü olup, Milli Mücadeleyi bütün olarak ifade eder. Gerçekten yalnız silâhlı halk kuvvetleri değil, Müdafaai Hukuk ve Reddi ilhak teşekkülleri, Hey'eti Milliyeler, kongreler, Ankara'da toplanan B. M. M., bunlara yardımcı olan bütün organlar ve hattâ ordu, milli kuvvetler idi. Bütün bu kuvvetlerin ve yarattıkları hareketin, galip devletlerle mütareke imzalamış olan Osmanlı Devleti ile hukuki ve siyasi bir ilgisi yoktu. **Başta ordu olmak üzere, Kuvayi Milliye olarak adlandırılan kuvvetler, devlet kuvvetleri olmaktan çıkmış, yalnız millete mal olmuştu. Her türlü hareket millete dayanıyor ve onun adına yapılıyordu. Bu sebeple, Milli Mücadeleye katılan ve taraftar olan her şahsa «Kuvayi Milliyeci» veya kısaca «Millici» deniliyordu.** Bu espri, yaşadığı devre de damgasını vurmuştu. Zafere kadar geçen devir, «**Kuvayi Milliye**» devri olmuştur. Ancak, teknik bakımından ifade edildiği zaman «**Kuvayi Milliye Devri**», milis kuvvetlerinin kaldırıldığı tarihe kadar geçen 1,5 yıllık bir zamanı kapsıyor, ondan sonra muntazam ordu devri başlıyordu.

1920 yılı sonuna kadar ordu, devlet kuvveti olarak görünmeye gayret etmiş ve istilâcı kuvvetlerin karşısına çıkardığı birliklerini milis kuvvetlerinin yanında savaşa sokarak, bunu resmen ifadeden sakınmıştır. Gerek bu siyasi sebeple, gerekse o tarihlerde ordunun açıkça düşman karşısına çıkamıyacak kadar zayıf oluşu sebebiyle, 1919 yılı ortasından 1920 yılı sonuna kadar geçen birbuçuk yıl, «**Kuvayi Milliye**» ön plânda görünmüştür. Yunanlıların İzmir'e çıkararak Anadolu işgaline başlamaları üzerine, yer yer teşekkül etmeye başlayan milis kuv-

vetler, o günün şartlarının zorunlu kıldığı bir gerek idi. Mondros mütarekenamesinin ağır hükümlerini kabul ederek, Birinci Dünya Harbinden yenilmiş çıkan devlet, ne hükümeti ne de ordusu ile fiili bir müdahale imkânına sahip değildi. Bilhassa, Ferit Paşa **hükümetinin** Batı Anadolu'da olup bitenlere seyirci kalması, üstelik halka sükûnet ve itidal tavsiye etmesi, bizzat halkın kendi kendini savunması zorunluğunu ortaya koymuştu. Ordunun durumu da ayrıca iki bakımdan önemli idi. Evvelâ, **«Ordu»** bahsinde de anlatıldığı gibi **ortada ordu denilecek bir varlık yoktu; halk, orduyu artık sevmiyor ve güvenmiyordu.** Şüphesiz hiç bir millet, harpten yenilmiş dönen ordusunu alkışlamaz. Yalnız bir ordunun halkına karşı bu derece sevimsiz görüldüğü pek nadirdir. Türk halkı, birbiri ardından gelip çatan uzun harplerin yarattığı acılar sebebiyle pek haksız da değildi. **Gerçekte, halkın sevmediği subaylardı, askerlikti. Subaylar, Birinci Dünya Harbi felâketinin sorumluları olarak görülüyorlardı.** Kimsenin, düşman işgaline karşı durmak için de olsa asker olmaya hevesi ve niyeti yoktu. Esasen, devlet de ne seferberlik, ne de Yunanlılara karşı harp ilân etmişti.

İşte kısaca ifadeye çalıştığımız bu durum, milis kuvvetlerin doğmasına sebep olmuştur.

İzmir'in işgalinden onbeş gün sonra başlayan milis teşkilâtı, yine aynı sebeplerle büyük rağbet görmüş ve gündend güne gelişmiştir. Kuvayi Milliye'nin itibarı zamanla o dereceye yükselmiştir ki, subaylar ve Büyük Millet Meclisi üyeleri arasında bile orduya lüzum olmadığı, milis kuvvetlerle zaferin kazanılabileceği kanısı yayılmıştır. Kuvayi Milliye ile beraber çalışan subayların çoğu resmi kıyafetlerini de terkederek birer çete reisi gibi giyinmeye başlamışlardır. Bu psikolojiyi Yarbey İzzettin (Çalışlar) Bey hâtıralarında şöyle ifade etmektedir:

«Gediz taarruzuna karar vermek için Ali Fuat Paşanın başkanlığında toplandık. Benden başka yakası kapalı kimse yoktu.»

Halbuki, İzzettin Çalışlar'ın bahsettiği toplantıda Çerkez Efemden başka sivil yoktu. Diğer askerler, başta Ali Fuat (Cebesoy) Paşa olmak üzere, Albay Kâzım (Özalp), Albay Arif (Ayıcı Arif) idi ve bunlar, Mustafa Kemal Paşam en güvendiği kumandanlar idi. Ali Fuat Paşa, Ankara'ya bile bir çete reisi gibi omuzunda filinta ile gelmiş, istasyonda kendisini karşılayanları hayrette bırakmıştı.

Kuvayi Milliye'nin, ordunun yeniden kurulurcasına dü-

zentenmesi sırasında büyük faydalar sağladığı inkâr edilemeyecek bir gerçektir. Muntazam ordu karsısında başarılı muharebeler veremeyen bu kuvvetler, Yunan ordusunun 22 Haziran 1920 de başlayan genel taarruzuna kadar cephe de düşman ilerleyişini az çok kösteklemiş ve bazı mevziî başarılar elde etmiştir. Kuvayi Milliye'nin cephe gerilerinde de önemli hizmetleri görülmüştür.

Kuvayi Milliyetin, Millî Mücadelede sağladığı faydaları şöyle sıralayabiliriz :

1 — Dünya kamuoyunda, Türk halkının Yunan işgalini sükûnetle karşıladığı kanısının yerleşmesini önlemek ve Yunan Başbakanı Venizelos'un büyük devletlere bu hususta verdiği teminatı çürütmek.

2 — **Yunan ordusunun, ilk zamanlarda Anadolu'da rahatça ilerlemesine engel olmak.**

3 — **Yunan işgal kuvvetlerini her yerde rahatsız ve tedirgin etmek.** Kayıp verdirmek.

4 — Türk köylerini, Rum ve Ermeni çetelerinin baskınlarından korumak. Bu çeteleri temizlemek.

5 — Ordunun teşkilâtlanmasına imkân ve zaman kazandırmak.

6 — Gerek Türk hükümetine, gerekse Dünya kamuoyuna Anadolu hareketini bir milli ayaklanma olarak göstermek.

7 — Müdafaai Hukuk teşekküllerinin kurulmasına, çalışmasına destek olmak. Bu sahada mücadele aleyhtarlarını sindirmek, bertaraf etmek.

8 — **Karşı ihtilâl hareketlerini bastırmak.**

9 — İstanbul - Ankara yolunu açmak. (Kocaeli bölgesindeki Kuvayi Milliye'nin bu hizmeti, bilhassa dikkatle üzerinde durulmaya değer, İstanbul'dan Ankara'ya kaçanlar bu sayede Kocaeli'nden geçebilmişler ve silâh, cephane, malzeme nakliyatı mümkün olabildiği.)

10 — Büyük taarruzdan önceki muharebelerin hemen hepsinde orduya yardımcı olarak savaşmak.

Kuvayi Milliye'nin daha başka hizmetleri olmadığı elbette söylenemez. Biz burada, tesbit edebildiğimiz önemli hizmetleri belirtmiş bulunuyoruz.

KUVAYİ MİLLİYENİN BÜNYESİ

Millî Mücadele dediğimiz büyük kavgada Kuvayi Milliye'nin gerçek yeri ve değerini tâyin edebilmek için, bu

kuvvetleri teşkil eden insanların kişilikleri hakkında fikir sahibi olmak şarttır. Diğer taraftan, Kuvayi Milliye'nin mücadele içindeki çeşitli davranışları ve görülen çelişmeler, yine bu insanların kişiliğiyle değerlendirilebilir. Nihayet, Kuvayi Milliye'ye neden son verildiğini ancak bu ölçüyle anlayabiliriz. **Ne Çerkez Ethem'in ve kardeşlerinin serkeşliği , ne de Demirci Efe'nin şımarıklığı Kuvayi Milliye'yi ortadan kaldırmak için asıl ve tek sebep değildir. Bu hususta en önemli etken, Kuvayi Milliye'nin bünyesidir.**

Bugüne kadar, Kuvayi Milliye ya kötülenmiş veya top-yekûn övülmüştür. Taban tabana zıt olan bu iki yol da hatalıdır. Doğru kanaat, ancak gerçeklere inilerek bulunabilir. Kuvayi Milliye bünyesi içinde dövüşenlerin hepsi, elbette birer milli kahraman değildi. Bunların içlerinde Çerkez Ethem, Demirci Efe gibi şefler bulunmasa idi, durumun daha başka türlü olacağını da sanmıyoruz. Kuvayi Milliye'nin kötü sonunun tek sorumluları da bu şefler değildi. Binaenaleyh, şeflerin lanetlenmesi Kuvayi Milliye'yi bu açıdan beraat ettiremez.

Kuvayi Milliye Müfrezeleri, genel olarak şu kişilerden kurulmuştur :

- a) Dağda gezen eşkiya ve zeybekler,
- b) Asker kaçakları (Millî Mücadeleden önce kaçanlar, mücadele sırasında kaçanlar ve askere alınmamak için Kuvayi Milliye'ye katılan peşin kaçaklar),
- c) Herhangi bir vukuat işleyip adaletten kaçan suçlular,
- d) Hapishanelerden çıkarılan mahkûmlar ve zanlılar;
- e) Soyguna, vurguna hevesli maceraperestler ve belâlı takımı.
- f) Karşı ihtilâl hareketlerine karışmış olup, bu hareketler bastırıldıktan sonra affa uğramak için iltica edenler,
- g) Bir nevi askere alma şeklinde köylerden, kasabalardan toplanan kimseler (Bunlara «**mükellefler**» de diyebiliriz),
- h) Gerçekten millî ve vatanî duygularla, başka amaç gözetmeksizin mücadeleye atılan gönüllüler.

Bazı Kuvayi Milliye müfrezelerinde her çeşit insan bulunduğu gibi, bazıları daha az ve karışık veya bir tip insandan ibaret idi. Bunların dışında, suçlarını affettirmek için bir veya bir kaç kişi tarafından hazırlanıp teç-

hiz edilerek cepheye gönderilen milis kuvvetlerine de rastlamaktayız. Bunlar da Kuvayi Milliye'nin ayrı bir kolunu temsil etmektedir.

Kuvayi Milliye müfrezelerinden bir kısmı her taraftan kopup gelmiş insanlardan, bir kısmı ise özellikle belli bir yerin, kasabanın veya aşiretin insanlarından teşekkül etmişti. Birçoğunun bünyesi taşıdıkları isimden de anlaşılıyordu.

Kuvayi Milliye birliklerini belli etmek için çeşitli isimler kullanılmıştır. «**Kuvayi Milliye**», «**Milli Kuvvetler**», «**Çete**», «**Müfreze**», «**Millî Müfreze**», «**Mücahidin**», «**Milis**» genel olarak kullanılan deyimlerdir. Bazıları için «**tabur**», «**alay**» gibi askerî deyimler de kullanılmıştır. Ayrıca her birliğin özel bir ismi vardı. Bu isimler, ya kumandanın, reisin ismi veya birlik mensuplarının toplandığı yerin ismi yahut sembolik bir isim oluyordu. Bazı örnekler verelim :

Ödemiş Kuvayi Milliyesi, Alaşehir Kuvayi Milliyesi, Osmancık Millî Müfrezesi, Bursa Müfrezesi, Eskişehir Millî Taburu, Millî Kütahya Alayı, Balkan Akıncıları;

Ziver Bey Müfrezesi, Teğmen Kadri Müfrezesi, Binbaşı Nazım Müfrezesi, Arnavut Kâzım Çetesi, Yahya Kaptan Çetesi:

Gökbayrak Müfrezesi, Fatih Taburu. Müdafaai Vatan Taburu, Kara Keçili Alayı, Demir Alayı, Çelik Alayı, Albayrak müfrezesi.

Pek nadir olmakla beraber Kuvayi Milliye birliklerine bir fikir içtihadı ifade eden isimler de verilmiştir. Meselâ. Bolşevik Taburu.

Kuvayi Milliye genişleyip cephe teşkilâtı kurulduktan sonra, bir kumanda altında toplanan çeşitli Kuvayi Milliye birlikleri tuttıkları cephenin adıyla anılmıştır. Menderes Alayı, Aydın Alayı, Adagide Dağ Taburu gibi..

Kuvayi Milliye birlikleri muntazam ordu hâline getirilirken bunlardan taburlar ve alaylar teşkil edilerek, ordu birliklerinde olduğu gibi numara verilmiştir. Eskişehir-Kütahya muharebelerine tekaddüm eden devrede ordu, grup teşkilâtı yaparken Afyon mıntikasında vücuda getirilen XII. Grup, 57. Tümen ve 4. Süvari Tugayı ile bir Mürettep Tümeden kurulmuştur. Bu mürettep Tümenin teşkilâtı bir nizamiye alayı ile 1. ve 2. Milis Alaylarından 35. Süvari Alayı ve Süvari Milis Alayından ibaret idi. Kuvayi Milliye'nin önemli bir kısmına uzun bir zaman «**Kuvayi Seyyare**» adı verilmiştir.

KUVAYİ MİLLİYE KUMANDANLARI

Kuvayi Milliye'nin bünyesi, şüphesiz, kumandanlarıyla sıkı sıkıya ilgilidir. Herhangi bir Kuvayi Milliye'nin kumandanı eski bir eşkiya reisi ise, maiyeti de ona göre olacaktı. Yalnız vatan kaygusuyla ortaya atılan gönüllülerden müteşekkil bir Kuvayi Milliye müfrezesine ise başka tip bir kumandan gerekli idi. Bu sebeple Kuvayi Milliye müfrezeleri ile kumandanları genellikle birbirine denk değerde idi. Fakat, önemli bir kısmında açık çelişmeler görülmektedir. Kuvayi Milliye'nin sevk ve idaresi, bu bakımdan çetin güçlükler arzemiştir. Yetişme tarzı ve karakteri bakımından milis kuvvetlerini ustalıklı idare edebilecek kumandanların yanında, bu işe günün şartları icabı tesadüfen girmiş olanlar az değildi.

Kuvayi Milliye Kumandanlarını şu şekilde bir tasnife tâbi tutabiliriz:

1 — Efeler ve eşkiya reisleri:

Efeler, genellikle zeybek çetelerinin başındaki adamlardır ve bunlar da aslında birer eşkiya reisidirler. Aydın ve havalisine has bir deyim olan efelik ve zeybeklik, bir takım özelliklere sahip olmakla beraber esasta bildiğimiz eşkiyadan pek farklı değildir. Kuvayi Milliye teşkilâtı kaldırılıncaya kadar, büyük kuvvetlere kumanda eden ve bir çok efeleri ve başka millî kuvvetleri idaresi altına alan iki ünlü efe vardır: **Demirci Mehmet Efe** ve **Yörük Ali Efe**.

Kuvayi Milliye kumandanlarından bir kısmı da eşkiya veya çete reisleri idi. **İpsiz Recep** gibi bir çok eşkiya reisi ya bağımsız olarak, veya daha büyük bir Kuvayi Milliye grubu içinde müfrezelere kumanda etmişlerdir. Kuvayi Milliye gruplarına yarı resmî şekilde düzen ve yön veren bazı askerî şefler, yapılan işe göre «**Çete**» deyimini bayağı bularak, bunlara «**Mücahidin**» demeye itina göstermişlerdir.

2 — Komiteciler:

Kuvayi Milliye'nin komiteci kumandanları, Osmanlı İmparatorluğunun son devrinde Balkanlardaki çeşitli mücadelelerde Balkan Komitecilerine kıyasla yetişmiş veya yetiştirilmiş kimselerdir. **Kuşçubaşı Eşref, Parti Pehlivan, Bulgar Sadık** gibi..

3 — Sivil Kumandanlar:

Gerçek anlamıyla asıl milis kumandanları bunlardır.

Silahla oynamak meslekleri olmadığı hâlde, düşman istilâsı karşısında devletin âczini ve ordunun zayıf durumunu görerek vatani müdafaa maksadiyle silâhlı halk kuvvetleri vücade getirip, onları sevk ve idare etmişlerdir. Bu sivil Kuvayi Milliye Kumandanlarının, Efeler ve Komiteci Kumandanlar kadar başarı gösterdikleri ve etkili oldukları söylenemez. Fakat hizmetlerini küçümsemeye de imkân yoktur. Bir kısmı, aydın kimselerdi, bir kısmı da bölgelerinin eşrafından idi. Aydınlar arasından çıkan sivil kumandanlara, **Biga Kaymakamı Köprülülü Hamdı Beyi**, **Geyve Kaymakamını Saraçoğlu Şükrü Beyi**, **Mahmut Esat Beyi** örnek olarak gösterebiliriz. **Alaşehirli Mustafa Bey**, **Ayazmendli Niyazi Bey**, sivil Kuvayi Milliye Kumandanlarının eşraf tipine örnek teşkil eder.

4 — Subaylar:

Kuvayi Milliye kumandanları arasında çok sayıda subay vardır. Asteğmenden generale kadar her rütbeden subay, ya kendiliğinden, yada üst makamların emriyle Kuvayi Milliye de görev almıştır. Bunlar arasında, muvazzaf subaylar, emekli veya müstafi subaylar ve yedek subaylar vardır.

Milis Kuvvetlerine doğrudan doğruya kumanda eden subaylardan başka, büyük Kuvayi Milliye teşekküllerinin asker olmayan kumandanlarının yanında müşavir, kurmay olarak çalışan subaylar da görülür.

Subaylar, milis kuvvetlerine kumanda etmekte genellikle çok sıkıntı çekmişlerdir. Hele efeler ve zeybekler, eşkiya reisliğinden gelme Kuvayi Milliye kumandanlarıyla beraber çalışanlar tatsız olaylarla karşılaşmışlar, büyük tehlikelere maruz kalmışlardır. Aralarında, bir efenin, bir zeybeğin, bir eşkiyanın kurşunu ile öldürülenler az değildir. Buna karşılık, eski bir süvari subayı olan **Çolak İbrahim** ve **Sarı Efe** adıyla anılan **Jandarma Yüzbaşısı Edip** gibi milis kuvvetlerini sevk ve idare etmekte, efeler ve diğer eşkiya reisleriyle aynı şartlarla ilişki kurmakta ustalık gösteren subaylara da rastlanır.

KUVAYİ MİLLİYENİN MEVCUDU

Kuvayi Milliye'nin mevcudunu belli bir sayı ile kesin olarak ifade etmeye imkân yoktur. Herhangi bir dönemde «*Kuvayi Milliye de şu kadar silâhlı vardı*» denilemiye-

ceği gibi, bir gün için tesbit olunacak sayı, ertesi gün muhakkak değişiyordu. Bu değişiklik kâh artış, kâh azalış şeklinde devam etmiştir. Kuvayi Milliye müfrezelerinin insan sayısının genel toplamı, en kuvvetli seviyesine ulaşıncaya kadar, şüphesiz devamlı olarak artmıştır. Fakat; bu halde bile istikrarlı bir artış yoktur. Bu durum, milis kuvvetlere has bir özeldir. Ordu gibi bir disiplin kuruluşu olmadıkları için, mevcutları günü gününe tesbit de edilmemiştir. Eldeki sayılar takribi veya tahminidir.

Kuvayi Milliye mevcudunun sürekli değişmesinin en önemli sebebi, bu organizasyona dahil olmanın «**Askerlik mükellefiyeti**» gibi bir zorluğa dayanmamasıdır. Herhangi bir Kuvayi Milliye mensubunun müfrezesini bırakıp köyüne gitmesini, orduda olduğu gibi «**fırar**» saymak mümkün değildi. Büyük çoğunluk Kuvayi Milliye'ye kendi isteğiyle katıldığı için, herkes dilediği zamanda olmasa bile herhangi bir fırsatta teşkilâttan çekilebilirdi. Özellikle **savaşa tutuşup bozguna uğrayan müfrezelerin mensupları kolayca dağılabiliyordu**. Böyle hallerde, insanların üzerine çöken yılgınlık ve moral kırıklığı kavgadan kaçmaya hevesli olanlara bir fırsat vermiş oluyordu. Hattâ zaferle sonuçlanan muharebeler sonunda bile, Kuvayi Milliye müfrezelerinin dağıldığı ve savaşçıların köylerine çekildikleri görülmüştür. Bu gibi olaylardaki dağılmaya ise, «**Zafer kazanıldı. Sonuç alındı. Artık yapacak iş kalmadı**» düşüncesi sebep oluyordu.

Düşman harekâtının durakladığı dönemlerde, bazı Kuvayi Milliye müfrezelerinin mevcudu bilhassa azaltılırdı. Daha çok, Müdafaa-i Hukuk teşekküllerinin, Heyeti Milliyelerin vücuda getirdikleri ve kısmen bir nevi mükellefiyetle takviye ettikleri müfrezelerde bu usule daima başvurulmuştur. Gerek ikmal ve iâşe yükünü hafifletmek, gerekse savaşçılara bıkkınlık vermemek maksadıyla müfrezeler, âdetâ kısmî terhise tâbi tutulurdu. Bu hareket tarzının diğer bir faydası da, işinden gücünden kalmış, yorulmuş savaşçıları yenileri ile değiştirmek imkânını vermesidir. Kuvayi Milliye kadrolarının bu gibi zorunluklarla daraltılmasının en geniş tatbikatı 1920 yılı başında yapılmıştır.

Heyeti Temsiliye, daha doğrusu Mustafa Kemal Paşa, Ordu birliklerinin olduğu gibi, Kuvayi Milliye'nin mevcudunu da muntazaman öğrenmeye önem vermiştir. 14. Kolordunun tümenlerine ve Refet Beye gönderdiği 8 Nisan 1920 tarihli şifre ile her Cumartesi günü kendisine

bilgi verilmesini istemiştir. Bu şifrenin 4. maddesi şöyledir :

«Kolordu kıtalarından başka, Kuvayi Milliye teşkilâtının da yukarıdaki maddelere göre cephe durumu, savaşı, silahlar ve cephane ve mühimmat kuvvetlerinin ayrı bir madde halinde olarak gösterilmesi.

22 Haziran 1920 de Yunan taarruzu başladığı sırada Milis Kuvvetlerinin mevcudu hakkında bir fikir vermek üzere 21 Haziran 1920 Kuvvei Umumiye cetvelinden alınan aşağıdaki tabloyu okuyucuların tetkikine sunuyoruz :

Milis kıt'alarının isimleri	Buldukları yer	Su- bay	Erat
Demirci Mehmet ve Yörük Ali Efelere bağlı zeybekler	Nazilli, Atça ve diğer yerler	0	628
Aydın Alayı	Büyük Menderes Aydın cephesinde	45	1180
Aydın Dağ Taburu	Büyük Menderes Aydın Cephesinde	4	400
Menderes Alayı	Büyük Menderes Aydın cephesinde	20	1104
Adagide Dağ Taburu	Adagide cephesinde (Üç Yol)	13	359
Balyambolu Bölüğü ve müstakil zeybek müfrezeleri	Balyambolu cephesinde	15	504
Adagide Müstakil Zeybek müfrezesi	Adagide (Üçyol) cephesinde	0	504
Milis Süvari Bölüğü	Adagide cephesinde Ovacık'ta	12	197
İstihkâm Bölüğü	Köşk'te	2	159
Söke Bl ve Milisler	Söke mıntıkasında	2	320
Kuşadası Bl. ve Milisler	Kuşadası mıntıkasında	5	425
Koçarlı Bölüğü	Koçarlı'da	0	92
Toplam		118	5608

Bu tablo yalnız İzmir Güney cephesinin milis kuvvetlerini göstermektedir. Alay, tabur ve bölük olarak zikredilen milis kuvvetler nizamiye kıt'aları gibi kurulmuş kıtalardır. Aynı cephedeki nizamiye kıtalarının, yâni 57. Tümenin yine 21 Haziran 1920'deki mevcudu ise şöyledir:

Subay : 193
Erat : 4390

Görülüyor ki, bu cephedeki milisler, ordu birliklerinden fazladır. Demirci Mehmet ve Yörük Ali Efelerin zeybeklerinin yukarıdaki tabloda eksik gösterildiğini tahmin ediyoruz. O tarihte Anzavur ve Bolu isyanlarının bastırılmasına gönderilen zeybek atlıları cetvele dahil edilmemiş olsa gerek.

Batı Cephesinin Kuzey kesiminde ve Kocaeli Bölgesinde Kuvayi Milliye'nin mevcudu ile Batı Anadolu'da Haziran 1920 ortalarında bütün Milis Kuvvetlerinin -Çerkez Ethem kuvvetleri dahil- 15 bin kişi kadar olduğu tahmin edilebilir. Bu sayının, Kuvayi Milliye'nin ulaştığı en yüksek seviye olduğu muhakkaktır.

KUVAYİ MİLLİYE'NİN KARAKTERİSTİĞİ

Kuvayi Milliye'nin bünyesini yukarıda ana hatlarıyla izah etmiştik. Bu bünyenin ve içinde bulunduğu şartların icabı olarak Kuvayi Milliye'nin bazı karakteristik özellikler göstermesi tabiidir, ilk bakışta, düşman işgaline karşı direnen silahlı halk kuvvetlerinden başka bir şey olmayan milis teşkilâtı, bir bakıma bu görünüşü ile çelişir durumdadır. Daha başka türlü ifade etmek gerekirse, Kuvayi Milliye silâhlı halk kuvvetleri kuruluşunda olduğu halde gerçek anlamda halkla fazla ilgisi yoktur, diyebiliriz. Çünkü, Kuvayi Milliye halkı korkutmuş, yıldırılmış, soymuş, halka fena muamele etmiştir. Kuvayi Milliye, hemen her yerde terör havası yarattığı için halk tarafından sevilmemiştir. Kuvayi Milliye teşekküllerinin hepsinin bu şekilde olduğunu iddia etmek, şüphesiz mümkün değildir. Fakat büyük çoğunluğu böyledir.

Kuvayi Milliye'nin sevimsiz görünmesinde halkın o günlerdeki psikolojisinin de etkisini kabul etmek gerekir. Kuvayi Milliye devrinde, halk psikolojikman henüz dövüşmeye hazır olmadığından, dövüşmeye çıkanları sevmiyordu.. Diğer taraftan, Kuvayi Milliye çetelerine, müfrezelerine dayanan bazı Müdafaa-i Hukukçular, Heyeti Milliyeciler veya böyle görünen mütegalibe, bölgeler şahsî nüfuz ve itibarlarını arttırmak için Kuvayi Milliye'yi âlet olarak kullanmaktan geri kalmamışlardır. Eşraf kısmından olan bu gibi kimseler hattâ bazı muvazzaf ve yedek subaylar nüfuz, itibar ve şahsî menfaat yolunda önlerine çıkan engelleri kaldırmak maksadıyla Kuvayi Milliye'yi etrafa bir umacı gibi gösteriyorlardı. Çok yerde Ku-

vayi Milliye'nin halk tarafından sevilmeişinin bir sebebi de budur.

Kuvayi Milliye'nin faaliyetinde, yağma, talan, gasp gibi olaylara bol bol rastlanır. Özellikle, ayak takımı kimselerden müteşekkil ve eşkiya reisleri tarafından idare edilen müfrezelerin bu gibi hareketleri hiçbir zaman önlenememiştir. Kanun dışı bir hayat sürerken, Kuvayi Milliye'ye katılan eşkiya çetelelerinden namuslu davranmaları esasen beklenemezdi. Bunlar, düşmana karşı savaşıa girmekle, takibata mâruz kalmadan sanatlarını daha rahat icra etmek imkânını bulmuş oluyorlardı. Bu gibi haller Büyük Millet Meclisine kadar intikal etmiş ve müzakere konusu olmuştur. Misâl olarak, bir mebusun Milli Müdafaa Vekili tarafından cevaplandırılmak üzere 22 Ağustos 1920 de Meclise verdiği önergeyi aşığıya alıyoruz:

«Kuvayi Milliye askerlerinden bazılarının esnaftan satın aldıkları eşyaların bedelini vermemek veya kendisince tayin eylediği miktarda ödeme yaparak kararlaştırılan fiyatın büyük bir kısmını kesmek gibi halkı rahatsız edecek tecavüzlerde buldukları halkın dilinde dolaşıyor halkımızın Millî Hükümete karşı yavaş yavaş soğukluğunu doğurma eylemini taşıyan üzücü durumların meydana gelmesi acaba doğru mu?»

T.B.M. Meclisinin 26 Eylül 1920 günlü yetmiş üçüncü toplantısında Milli Müdafaa Vekâleti Vekili İsmet (İnönü) Bey bu önergeyi yazılı olarak cevaplandırmış ve Kuvayi Milliye efradından bazılarının iddia olunduğu gibi hareket ettiklerini kabul etmiştir. İsmet Bey cevabında, yakalananların cezalandırıldıklarını, cepheye gitmiş olanın cezalandırılmaları için kumandanlarına yazıldığını, cezalandırılacaklarını anlayan bazı kimselerin de firar ettiklerini bildirerek, zarar gördüğünü isbat edenlere peyderpey tazminat verildiğini ifade etmiştir.

Kuvayi Milliye müfrezelerince halk aleyhinde öyle suçlar işlenmişti ki, Mebus Cemil Bey'in yukarıdaki önerge ile B.M.M.'nin huzuruna çıkarmak istediği suç diğerlerinin yanında çok hafif kalır.

16 Ağustos 1919'da toplanan Alaşehir Kongresince alınan kararların 6. maddesi, Kuvayi Milliyenin yukarıdan beri izahına çalıştığımız davranışına karşı duyulan tepkiyi çok güzel ifâde ettiğinden buraya aynen alıyoruz :

«Madde 6 — (Hareketi Milliye - Reddi İlhak) bu gayeye yönelik Hareketi Milliye, düzenli teşkilat ile yaptığı

gibi, gereğinde bundan sonra aynı tarz kabul edildiğinden eşkıyalığa varan çeteciliği nefretle reddeder.»

Bu satırların yazıldığı günlerde Kuvayi Milliye'nin iki buçuk aylık bir geçmişi vardı. Ne Çerkez Ethem, ne de Demirci Mehmet Ete henüz palazlanmamıştı.

Alaşehir Kongresi kararlarının 25. maddesine de şöyle bir hüküm konmuştu :

«Madde 25 — Cephe mürettebatının savaş alanı gerilerinde görevsiz silahlı olarak dolaşmaları kesin olarak yasaktır.»

Daha önce toplanmış olan Balıkesir Kongresi ise **«çetecilikten nefret»** ettiğini kararları arasına almıştı. Fakat, bütün bu tedbirler esasa müessir olmamıştır.

L. MADDİ VE MALİ KAYNAKLAR

Bütün belli başlı gelirleri haciz altına alınmış borçlu bir devlet; fakir bir halk; verimsiz bir memleket!. Millî Mücadelenin maddî ve malî kaynakları, işte bu kısır alan üzerinde aranacaktır

Başlangıçta bütün şartlar cesaret kırıcı idi amma, para meselesi hepsinden zor görünüyordu. Anadolu'da, Avrupa ölçüsüne göre ne zengin bir burjuva sınıfı, ne kuvvetli bir sanayici zümre ve ne de kasaları dolu bankalar vardı.⁴¹

Mücadele tarafı olanlar bile, para konusunda bir çıkmazda bulduklarını sanıyor ve kuşkularını şöyle belirtiyorlardı:

«Parasız, ordusuz ne yapabiliriz?»⁴²

En iyimser bir düşünce ile, askerî bir zafer kazanıp memleket kurtarılsa bile bağımsız bir devlet olarak yaşamının imkânsızlığına inananlar, yine para meselesini ileri sürüyorlardı:

«Dört yüz ilâ beş yüz milyon lira borcumuz var. Bu parayı kimse kimseye bağışlamaz; bize bunu ödeyiniz, diyecekler; halbuki bizim gelirimiz borcumuzun faizini bile karşılamıyor.»

Milli Mücadelenin maddî ve malî külfetinin büyük kısmını, bir süre **«nakdi ve aynı teberru»** adıyla, ondan sonra da **«vergi»** ve **«tekâlifi harbiye»** olarak tamamen halk çekmiştir. Büyük Millet Meclisi Hükümeti Anadolu'da iyi

41 Osmanlı Bankasının Anadolu'da (43) şubesi vardı. Ziraat Bankasının 1920'de sermayesi 11,5 milyon lira idi.

42 Kara Vasıf tarafından Sivas Kongresinde söylenmiştir.

130

kötü bir devlet düzeni kuruncaya kadar halktan «**nakdi ve aynı**» yardım sağlama keyfiyeti, Kuvayi Milliye'nin ve Müdafaa-i Hukuk Teşekküllerinin değer ölçülerine bağlı idi. Bu ölçü, bazı Kuvayi Milliye Kumandanlarının elinde halkı soymak derecesine vardığından, Müdafaa-i Hukuk Kongreleri, malî meseleler hakkında bir takım kararlar almış ve bir teşkilât işi olarak Kuvayi Milliye'yi beslemeye çalışmıştır.

Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli Kongrelerinin bu husus ile ciddî olarak uğraştığı görülmektedir. 31 Temmuz 1919 günü toplanan Balıkesir Kongresinde:

Merkez Livada (Balıkesir) olduğu gibi Kazalarda maliye teşkilâtı ve levazım heyetleri kurulmasına.

— *Nahiyelerden gönderilen eratin masraflarını ilçelerin karşılayıp sonra umumi masraftan kapatılmasına,*

— *Cephelere sevk edilecek eratin başında eşraftan bir kişinin bulunmasına, karar verilmiştir.*

Alaşehir Kongresi, Balıkesir Kongresinin koyduğu esaslara uymuştur. 7 Ağustos 1919 da toplanan Nazilli Kongresi ise, Kuvayi Milliye'nin mali ve maddî ihtiyaçlarını karşılamak için daha ayrıntılı kararlara varmıştır. Şöyle ki:

— *Mücahitlerin ve Heyeti Milliye'nin mahalli masraflarının temini halkın verilecek nakdi ve aynı bağışlarının toplanmasına bağlıdır.*

— *Her şahsın ne miktar bağışta bulunacağı verilecek bilgiye dayanılarak milli heyetçe kararlaştırılacaktır.*

— *Her çeşit kişisel hareketler (mal ve para toplamak) yasaklanacaktır.*

— *Kuvayi Milliye Komutanları ve ümera, subay sınıfına dahil bulduklarından bunlar için bağış mecburiyeti tatbik edilmeyecektir.*

— *Nakil ve fiili bağıştan çekmenlerin cezası, Kuvayi Milliye Komutanları tarafından düşünülecek ve yine onlar tarafından tatbik edilecektir.*

— *Davet olduğunda 100 lira bağışta bulunanlar cepheye gönderilmeyip işleri başında bırakılacaklardır. Ancak bu bağışıklık 3 ay için geçerli olacaktır.*

Bu kararların kesin bir düzen içinde yürütülmesini imkân yoktu. Memleketin içinde bulunduğu genel şartlar, değişik yerlerin özellikleri ve her tarafla gerek Mü-

dafaai Hukuk, gerekse Kuvayi Milliye'nin lider kadrosunu teşkil eden insanların idrâk ve kabiliyetlerinin farklı oluşu bir düzensizlik yaratıyordu. Bu hal, Ankara Hükümeti kurulup, Anadolu'da otorite sağlanıncaya kadar sürdü.

Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli Kongrelerinden sonra Kuvayi Milliye teşkilâtı genişlemeye başlamıştı. İlk zamanlar yalnız gönüllülerden ibaret olan müfrezeler, Kongrelerin aldığı seferberlik kararıyla çoğalınca bunlara silâh temini, iâşe işleri ve daimî gönüllü efradın⁴³ ve müfreze kumandanlarının maaşlarının ödenmesi büyük bir mesele oldu. Silâhı ordu veriyordu. **Parayı bağış şeklinde halk karşılıyordu. Müfrezeleri, buldukları köyler besliyordu.** Fakat artık hiç biri yetmez oldu. Bunun üzerine birçok yerlerde aşar ambarlarına, banka olan yerlerde bazı bankaların paralarına vaziyet edildi. Balıkesir, Akhisar, Alaşehir gibi birkaç yerde, şehirlere dışardan gelen mallara oktruva resmi kondu. Silâh meselesi de, bu sıralarda, temin olunan silâh mevcudu kadar mücahit toplamakla halledildi.

22 Mart 1920 günü toplanan «İzmir Kuzey Mıntıkası Kuvayi Milliye Genel Kurulu» daha sağlam malt kararlar almıştır. «Bütçe» başlığını taşıyan bu kararlar şöyledir :

«Tahmin edilen sarfiyat 300.000 liralık bir bütçe üzerinden tasavvur edilmiştir. Gelir kaynakları şunlardır:

a) Belediye bütçelerinde tahmin edilen gelir fazlasının yansı,

b) Mezbaha ve pazar vergilerinin bir misli belediyelerce fazla tahsil edilerek Kuvayi Milliye verilecektir.

c) Her değişirme için nakdi bedel olarak 100 lira alınacaktır.

d) Aşağıdaki yazılı tüccar mallarının ithalât ve ihracatlarından muayyen bir vergi alınacaktır: Buğday okkasından 1 kuruş, sair zahireler 20 para, susam ve pirinç 2 kuruş, fasulye ve mercimek 1 kuruş, tütün 5 kuruş, afyon 50 kuruş, üzüm 2 kuruş, İncir 60 para, şeker 2 kuruş, kahve 6 kuruş, palamut kantarına 2 kuruş, badem içi okkasına 10 kuruş, ceviz içi 6 kuruş, acı badem 6 ku-

43 - Daimi gönüllü efrada ayda 5-15 lira maaş veriliyordu.

132

ruş, bal 5 kuruş, çivi ve demir 20 para, kösele 10 kuruş, sabun 1 kuruş, yapağı ve yun 2 kuruş, gaz sandığı 2 kuruş, zeytinyağı okkasına 3 kuruş, (Kırkağaç ve Akhisar müstesna) İplik paketine 10 kuruş, manifatura büyük balya 600 kuruş, küçük balya 300 kuruş, yumurta tanesine 5 para, ispirto kilosuna 50 kuruş, raki vesair içkilerin okkasına 100 kuruş ve diğer eşya için mahallinin tâyinedeceği miktar.»

Mücadele azminin zorladığı ve meşru sayılması gereken bütün bu tedbirlerin yanı sıra, bazı Kuvayi Milliye müfrezeleri halkı soymaktan geri kalmamışlardır. Mühim kısmı eşkıyalıktan yetişme kimselerden, zeybeklerden, eferlerden teşekkül eden ve cephe boylarında, cephe gerilerinde silahlı olarak dolaşan bu «**Mücahidler**» ihtiyaçlarını değil, çok fazlasını halktan zorla alıyorlardı.

Demirci Mehmet Efenin yanında çalışmış olan bir doktorun⁴⁴ anlattığı şu küçük macera bu konuda verilecek yüzlerce örnekten biridir:

«Bir gün düşmanın taarruza geçtiği, Nazilliyeye doğru ilerlediği haberi geldi. Kasaba boşaltıldı. Biz de hastahaneyi boşaltarak Sarayköy'e çekildik. Hemen arkasından düşman ileri hareketinin durduğu, Nazillinin işgal edilmediği haberini aldık. Nazilliyeye döndük. Şehir bomboştur. Yalnız zeybekler vardı. Çarşı açılmış; zeybekler develeri getirmiş, mağazaları yağma ediyor, tüccarın malını yükleyip götürüyorlardı.»

Halbuki Nazilli halkı, Kuvayi Milliye «**ayni ve nakdî**» teberru vermekte kusur etmemiştir.

Anadolu'nun bir ucu böyle iken diğer ucu nasıldı? Aynı günlerde Erzurum'da geçen bir olay, hem buradaki Müdafaa-i Hukuk teşkilâtının, hem halkın, hem de Millî Mücadelenin lideri Mustafa Kemal Paşanın malî durumunu göstermektedir. Bu sılayı «**Millî Mücadelede Erzurum**» adlı kitabında Cevat Dursunoğlu şöyle anlatır:

«Tarih Ağustos ayının sonlarına doğru. Sivas Kongresi Eylül ayının dördüncü günü toplanacak. Paşa hareket hazırlığında. İçimizden Paşa ile en çok Kâzım temas ediyordu. Bir gün birkaç arkadaş Necati'nin evinde toplanmıştık. O gün Mustafa Kemal Paşanın yanından gelen Kâzım, arkadaşlara Paşanın yola çıkmasını sağlamak

44 - Sipahi Ocağı Kulübü Başkanı Dr. Necati Bey ile 23/12/1959 da yaptığımız görüşmeye ait notlardan.

için bizim para temin etmek vazifemiz okluğunu hatırlattı. Zaten nizamname de, temsil heyetinin masraflarını karşılamak ödevini Müdafaa-i Hukuk teşkilatına vermişti. O zamanlar bunu Erzurum Müdafaa-i Hukukundan başka bir yer yapamazdı. Halbuki o gün Müdafaa-i Hukukun elinde yalnız seksen lira kadar bir para vardı. O zamana kadar halktan toplayabildiğimiz bin beş yüz lirayı öbür vilâyetlerden kongreye gelmiş olan azaların yerleştirilmesi, telgraf muhabere gibi acele işlere harcamıştık. Hiç birimizde de para yoktu. Hepimiz «Kutilâyemut» yaşayabiliyorduk. Paşaya hiç olmazsa bin lira kadar bir para temin etmeli idik. Ama nereden? Böyle mühim bir zamanda Cemiyetin parasızlığını kimseye söyleyemezdik. Bu bizim için bir zaaf olurdu. İlk tedbir olarak hepimiz çoluk çocuğumuzun ziynet eşyasına başvurmayı hatırladık. Kadınların gözyaşlarına bakmıyacaktık. Fakat bunların da boynunda, kolunda ne varsa hepsi muhacirlikte ekmek parası olarak harcanmıştı. Hepimizi bir düşünce aldı. Daha başlangıçta bu kadar küçük bir şey karşısında bunalırsak büyük işi nasıl başaracaktık.

«Heyeti Faale» âzasından Emekli Binbaşı Süleyman Bey hızır gibi imdadımıza yetişti. Her anlamıyla olgun bir insan olarak tanıdığımız Süleyman Bey nasıl bir çıkmazda olduğumuzu görerek «Çocuklar, ben bu işin çaresini buldum. Benim tasarruf edilmiş dokuz yüz liram var. Ben altmış yaşını geçmiş bir adamım. Allahın rızasından, milletin celâmetinden başka bir dileğim yok. Ben bu parayı size veririm. Fakat bu parayı verdiğimi ne Paşa ve ne de başka hiç bir kimse bilmeyecek, ilerde Müdafaa-i Hukukun parası olursa verirsiniz. Olmazsa helâl olsun. Ben devletin verdiği emeklilik aylığı ile geçinir giderim» dedi. Hepimizin gözleri yaşarmıştı. Bu adsız büyük adam bizi o günkü en büyük kaygumuzdan kurtarmıştı. O gün Süleyman Bey parayı getirdi. Yüz lira kadar da aramızdan toplayarak bin lira yaptık ve Kâzım'ın aracılığıyla Paşaya ulaştırdık. Paşanın çok memnun olduğunu sevinerek anlattı.»

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan ayrılışından yedi buçuk ay geçtikten sonra Ankara'ya geldiği zaman bin iki yüz lira parası vardı. Müftü Rifat Efendi, Ankara tüccarından altı bin lira toplayarak Paşaya verdi.⁴⁵

45 - Bu bilgiyi bize, Milli Mücadelenin Maliye Vekillerinden Hasan Fehmi Ataç 25/11/1959 günü vermiştir.

134

Mustafa Kemal Paşa parasız idi. Büyük projelerle İstanbul'dan ayrılırken, Anadolu'da kendisine verilecek bin liranın değerini düşündü mü bilmiyoruz. İnceleyebildiğimiz belgeler ancak şunu gösteriyor ki, Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dan hareket edeceği günlerde karargâhına mensup subayların üçer aylık maaşlarıyla bir miktar olağanüstü ödenek almak için çok uğraşmıştı. Zaferden sonra tasfiye ettiği siyasî düşmanları onun, padişah tarafından verilmiş önemlice bir para ile Anadolu'ya geçtiğini söylerler. Halbuki bu söylentinin doğruluğunu gösterecek en ufak bir delile henüz rastlanmış değildir. Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'dan ayrıldığı sıralarda Dahiliye Nezaretini işgal eden Mehmet Ali Bey⁴⁶, Paris'te çıkardığı «**La Republique Enchene**» adlı gazetesinde 9. Ordu Kıtaatı Müfettişine verdiği yirmi beş bin liraya ait makbuzun klişesini yayınlamıştır, işte Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya götürdüğü bütün para bundan ibarettir.

Dahiliye Nezareti, örtülü ödeneğinden ödenen bu parayı Mehmet Ali Bey, yanında Emniyet şube müdürlerinden Râdi Bey⁴⁷, olduğu halde, Mustafa Kemal Paşayı Samsun'a götürecektir vapura hareketinden biraz önce gelerek bizzat vermiş ve klişesi yayınlanan makbuzu da orada Râdi Bey yazmıştır.

Millî Mücadele Lideri, Büyük Millet Meclisi açılıncaya kadar ancak bu kadar bir malî imkâna sahip olabilmiş ve kolayca anlaşılacağı üzere para bakımından hiç bir zaman kaygusuz kalmamıştır.

Büyük Millet Meclisi hükümeti ilk iş olarak devletin Anadolu'daki gelir kaynaklarına el koyacaktı. Fakat bir Düyunu Umumiye idaresi vardı ki, büyük şehirlerin aşarını, Aydın vilâyetinin ağnam vergisini devletten olan alacağına karşılık bu idare toplardı. Düyunu Umumiye'nin tahsil ettiği vergiler devlet gelirinin yarısından çok fazla idi.

Çok çetin şartlar içinde başarılabilecek bir mücadelenin başlangıcında bulunan Ankara hükümeti, basiretli hareket etmek zorunda idi. Onun için Düyunu Umumiye Teşkilâtına dokunulmadı. Mesele politik bir formül ile hal-

46 - Yüzelliliklerdendir.

47 - Radi Yeğen ile yaptığımız görüşmeden

135

ledilmeliydi. Bir gün, Düyunu Umumiye'nin Ankara mümessili Ali Cevat Bey'i makamına davet eden Maliye Vekili ona şöyle dedi:

«Biz harb halindeyiz. Vergileri toplayıp bize verin. Ancak masrafınızı alın. Sulh olunca hesaplarız.»

Bu teklif Düyunu Umumiye'nin de işine gelmişti. Böylece B. M. Meclisi hükümeti Düyunu Umumiye gelirin el atmış oldu.

Düyunu Umumiye Merkezi ve Damga Matbaası İstanbul'da idi. Normal zamanlarda olduğu gibi damga pulu İstanbul'da basılıp Anadolu'ya gönderiliyordu. Ankara hükümeti Anadolu'da satılan bu pulların parasını da İstanbul'a göndermeyip bir gelir olarak bütçeye ekliyordu. Bunun gibi diğer devlet gelirleri de artık Ankara'nın eline geçmişti. Bu arada Reji idaresinin tütünlerine de vaziyet edilmiştir. Fakat, bütün bunlara rağmen Anadolu'nun gelir kaynakları, uzun sürecek yeni bir harbi beslemeye yetecek ölçüde değildi.

Anadolu'nun mali kaynaklarına B. M. Meclisinin açılışından önce, İstanbul'un işgali üzerine kısmen el konulmuştu. **«Heyeti Temsiliye»** adına Mustafa Kemal imzasıyla kolordulara, vilayetlere, müstakil mutasarrıflıklara, Şile, Gebze ve Kartal Kaymakamlıklarına yazılan 18 Mart 1920 tarihli şifre şöyledir:

«Atideki mevaddın derhal icra ve neticesinin inhasını rica ederiz.

1 — *Osmanlı ülkelerinde Osmanlı Bankalarıyla Düyunu Umumiye ve Tekel idareleri mevcudundan, mahallin en büyük mülkiye ve maliye memurlarını haberdar edecek ve herhangi bir tarafa yapacakları göndermeleri bu iki memur tarafından denetlenerek üst makamlara bilgi vereceklerdir. Ziraat Bankaları dahi aynı surette mevcudunu bildirmekle beraber, İstanbul merkezinden başka merkezler ile olan muamelelere devam edilecektir.*

2 — *Bu müesseselerin İstanbul'a gönderme yapması yasaklanacaktır.*

3 — *Yukarıda adı geçen mâli müesseseler ile Mal sandıklarında ve vakıf sendiklerinde mevcut paraların miktarı ve depozitlerinin toplam kıymetleri gösterilmek üzere 18 Mart 1920 tarihi itibarıyla ulaştığı miktar derhal bildirilecektir.»*

B. M. Meclisi hükümeti 5 Mayıs 1920 de yaptığı ilk toplantısında Rusya ile temasa geçmek için bir hey'et gön-

dermeye karar verdi. Batı devletlerinin Türkiye hakkındaki niyetleri belli idi. O yönden hiç bir fayda umulmuyordu. Doğuda ise dostluk kuracak bir devlet yoktu. Ancak Rusya'dan bir şeyler beklenebilirdi. Çarlık rejimi yıkılmış ve emperyalist devletlere karşı mücadele eden yeni bir rejim kurulmuştu. Aynı devletlere karşı dövmüşmeye başlayan Türklere Rusya'nın seyirci kalmayacağı muhakkak idi. Rusya'dan Ankara'nın beklediği fayda, siyasî olmaktan çok maddî ve malî yardım idi.

İlk heyet Hariciye Vekili Bekir Sami Bey ile İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey'den teşkil edilip gönderildi. Bu birinci temastan sonra, Moskova Büyük Elçiliğine tâyin edilen Ali Fuat Paşa da dahil olmak üzere Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beylerden müteşekkil ikinci bir hey'et gönderildi.

Ankara Rusya'dan çok sayıda silâh, cephane ve harp aracı ile para istiyordur Uzun görüşmeler, istenilenin hepsini sağlamadı. **Bir miktar silâh, cephane ve araç alındı. Ruslar, ayrıca üç parti hâlinde bir milyon Rus altını verdiler.** Bu altınlar:

Ferit (Tek) Beyin Maliye Vekilliği zamanında iki yüz bin,

Hasan (Saka) Beyin Maliye Vekilliği zamanında Beş yüz bin,

Hasan Fehmi (Aytaç) Beyin Maliye Vekilliği zamanında Üç yüz bin lira olmak üzere geldi.⁴⁸

Ankara'daki Rus Büyükelçisinin isteği üzerine bu altınlara Ankara hükümeti adına Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey bir milyon liralık makbuz vermiştir, ikinci parti olarak alınan beş yüz bin altının yüz bini, askerî müşavir olarak Moskova'ya giden Saffet (Arıkan) ve Nuri (Conker) Beylere teslim olunarak silâh satın almak üzere Almanyaya gönderilmiş, dört yüz bin altını da Yusuf Kemal Bey beraberinde Kars'a getirmiştir.⁴⁹

48 - Hasan Fehmi Aytaç. Ferit Tek ve Yusuf Kemal Tengirşek Beylerle yaptığımız görüşmelerde tespit ettik.

49 - Almanya'da enflasyon hüküm sürdüğü bir sırada silâh mubayaasına giden **Saffet ve Nuri Beyler**, orada parayı çoğaltmak için borsada oynamışlar ve paranın hepsini kaybetmişlerdir. Onları bir Alman aldatmıştı. Mesele mahkemelik oldu. Fakat bir netice çıkmadı. O gün bu gün de Saffet ve Nuri Beylerden şüphe edilmemiş ve hâdise bir kaza olarak kabul edilmiştir.

B. M. Meclisi hükümetlerinin en güç işini yüklenen üyeleri şüphesiz Maliye Vekilleridir. Milli Mücadele boyunca Maliye Vekilleri, küçük paraların peşinde koşmak, bekçiliğini yapmak, diğer vekillerin ve kumandanların taarruzlarına mâruz kalmak durumundan kurtulamamışlardır.

Maliye Vekili Ferit (Tek) Beyin anlattığı aşağıdaki yazılı olay tipik bir örnektir:⁵⁰

«Çerkez Ethem, devlet gelirlerine el koyuyordu. Meselâ bir yerde tütün balsa hemen alıyor ve paraya çeviriyordu. Ben ondan evvel davranıp tütünleri kaldırtmaya başladım. Bir gün bana bir telgraf çekti. (Sen orada bülbül gibi öterken, biz canımızı ortaya koymuş, çarpışıyoruz. Ankara'ya gelince bunun hesabını sorarım.) diyordu.

Hakikaten bir süre sonra Ethem Ankara'ya gelmişti. Bir akşam Vekâletten payton ile evime gidiyordum. Şimdiki Ulus Meydanında Ethem'in adamları arabayı durdurdular, beni indirmek istediler. Ben direndim. Maliye Vekiliyim, devlet adamıyım, nasıl indirirsiniz, diyordum. Onlar da, Ethem'in istasyonda beni istediğini, böyle emir aldıklarını söylüyorlardı. Neyse ki, o sırada bir iki polis görüldü, birkaç kişi peyda oldu. Onların müdahalesiyle kurtuldum.»

Hasan Saka Maliye Vekilliğinden istifa edeceğini söyleyince Mustafa Kemal Paşa. «O halde bana maliyeden anlamayan bir vekil bul!» diyor.

Ertesi gün Mustafa Kemal Paşa, birkaç Milletvekili beraber Meclis Reis Vekili Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Beyi davet ederek, onlara Hasan Saka'ya söylediğini tekrarlıyor. Yeni Maliye Vekilinin nasıl bulunduğunu Hasan Fehmi (Aytaç) şöyle anlatmaktadır:⁵¹

«Bir kaç isim söylendi. Her defasında «olmaz» diyordu. Nihayet hazır bulunanlardan biri beni teklif edince «tamam!» dedi.. Ben, «Aman Paşam, maliyeciliği bitmem, beni mazur görün» diye özür diledim. Mustafa Kemal Paşa, «Daha İyi!» dedi. Beni reddemiyecek duruma sokunca, kabule mecbur oldum. Ne yapmak tasavvurunda olduğumu sordu. «Şu ânda bir şey bilmiyorum, düşüneceğim» cevabını verdim.»

Millî Mücadelenin en başarılı Maliye Vekilinin Hasan Fehmi Bey olduğunda ittifak edilmektedir. Kendisi diyor ki:

50 - 10 12.1959 günü evinde yaptığımız görüşmede anlatmıştır.

51 - 25/11/1959 günü yaptığımız görüşmeden.

«Osmanlı idaresinde memuriyet yapmış kimselerin ruhuna idarenin âczi ve zaafî sinmişti. Bunlar bizi çok uğraştırdılar.»

Hasan Fehmi Bey, memleketin hudutları henüz belli olmadığı hâlde mümkün olan yerlerde, gelir sağlamak için gümrük teşkilâtı kurmuştu. Güneydeki Gümrük memuru «*Burada evraki nakdiye yok, gümrük resmini nasıl alacağız*» diye soruyor. Evraki nakdiye ile altının aynı değerinde tedavül edeceğine dair kanun yürürlüktedir. Maliye Vekili Gümrük memuruna şu cevabı veriyor:

«*5 Evraki nakdiye bir altındır. Buna göre cibayet edin (alın)*»

Hasan Fehmi Beyin bütün icraatında aynı pratik davranış görülmektedir. Mustafa Kemal Paşanın, maliyeci olmayan bir Maliye Vekili aramasındaki hikmet işte budur. Milli Mücadele devrinin son Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, şöyle formül bulmuştur: «*Para, yağlı kurşun ve keskin süngüye!*» Onun için, «*Parayı yalnız orduya veriyordum. Ordudan başka teşkilâta ancak günlük zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak kadar verirdim*» diyor.

Ordunun sarfiyatını da kontrol etmek ve disipline sokmak lâzımdır. Bunun için bir kanun çıkarıldı. Ordu defterdarlıkları ve sorumlu saymanlıklar ihdas olundu. Maliyenin memurlarını, ordu başlangıçta yadırgamıştı. Bâzı kumandanlarla maliye arasında tatsız olaylar oldu. Meselâ Ali İhsan Paşa bir gün ordu defterdarını hapsedti. Maliye Ordu mücadelesi bir hayli sürdü. Fakat sistem yerleşti.

Hasan (Saka) Beyin Maliye Vekilliği zamanında, Osmanlı Bankasında hükümet komiseri olan Kızılay Başkanı Hamit Bey vasıtasıyla, Osmanlı Bankasına müracaat edilmiş ve meşhur «**hesabı cariden**»⁵²- 1,5 milyon lira para istenmiş. Banka, Paris'e sormuş ve aldığı talimat üzerine Ankara'ya şu cevabı vermiş:

«*Size 1,5 milyon vereceğiz. Yalnız İstanbul hükümetine vereceğimiz 500.000 liradan haberdar olduğunuza dair bir yazı isteriz.*»

Bu cevap Hasan Fehmi (Aytaç) Beyin zamanında gelmiş ve bize anlattığına göre, İstanbul hükümetinin tanınması anlamına gelen bu şart kabul edilmediği için para da alınmamıştır.

Büyük Taarruzun hazırlıkları yapılırken çok para sıkın-

52 - Osmanlı Devleti ile Osmanlı Bankası arasında mevcut anlaşma.

tısı çekilmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu hazırlık için 15 milyon liraya lüzum gösteriyordu. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey bu devredeki para sıkıntısı için diyor ki:

«Milli Müdafaa Vekâleti mütemadiyen çarşaf gibi teklifler getiriyordu. Bir defasında 400 bin postal için para istedi. Ben parayı versem, 400 bin postal, nerede, kime, ne kadar zamanda yaptıracaksınız; çarık istesenez aklım erer, dedim. Teklifi geri aldılar.

Bir gün de ordu kumandanları vesair ihtiyaçları için 10 otomobil istedi. Para yerine, istediğiniz otomobilleri Yunanlılar İzmir’de hazırladılar. Orada duruyor. Gidin bedelsiz alın, dedim.

Ruslardan gelen üç yüz bin altından on para harcamamıştım. Telgraf başında her tarafı sıkıştırarak tahsilat yaptırıyordum. Gelen parayı üzerine ekledim. Ordu defterdarlarından hesap istedim. Baktım ki, bazı birliklerde 2 ay, bazılarında da 14 ay maaş almamış subaylar var. Üç milyon lira alıp Akşehir’e gittim. Maaşları aynı seviyeye getirecek şekilde dağıtmak üzere verdim. Sonra da üç milyon daha gönderdim. Artarsa ikişer ayın birini, hiç olmazsa yarım aylık dağıtın, dedim.

Akşehir dönüşünde, M. Kemal Paşaya ne kadar subay olduğunu, maaş alacaklarının miktarını söyledim. Fevzi Paşa da orada idi. M. Kemal Paşa, bu rakamları nereden biliyorsun, diye sorunca, Fevzi Paşa, Ordu defterdarlarını kastederek, onun casusları var, dedi.

Taarruz yaklaştı. Ordu, durmadan para istiyor. Aşar vakti yakın. Fakat zamanı gelmedi. Vergiler hep tahsil edilmişti. Hiç bir yerde metelik bırakmamıştım. Bir gün Osmanlı Bankasının Ankara Şubesi Müdürü Bojet’i’yi çağırttım. Dedim ki: Osmanlı Bankası tarihi ânını yaşıyor. Maliyeye 1,5 milyon lira lâzım. Bizim idaremizdeki bölgede 16 şubeniz var. İstedğim parayı vermezsen şubelerinizin 16’sına da vaziyet eder, kasalarındaki bütün parayı tutanak karşılığı alırım. Düşünmek için sana bir çeyrek saat zaman veriyorum, git düşün, cevabını ver.

Böylece, istediğimiz 1,5 milyon lirayı Osmanlı Bankasından aldık.»

Türk Milli Mücadelesine dışardan yapılan bir yardımdan daha bahsetmek gerekiyor. Hindistan'dan gönderilen para.

Hindistan Hilâfet Cemiyetince Türk Kızılayına yardım olmak üzere toplanıp kalyada bulunan Cami (Baykurt) Bey

aracılığıyla Ankara'ya gelen para sadece üçyüz bin liradır. Müslüman Hintlilerin bu amaçla Hilâfet Cemiyetine yaptığı bağışın daha fazla olduğu fakat Türkiye'ye gelinceye kadar zayiata uğradığı söylenir. Tabîî bunu tesbite imkân yoktur.

Hindistan'dan gelen üçyüz bin lira Maliye kayıtlarına girmemiş. Mustafa Kemal Paşanın emrinde durmuştur. Büyük taarruz öncesinde Maliyenin bütün imkânları tükenince Millî Müdafaa Vekili Kâzım (Özalp) Paşa ile Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey bu parayı da kullanmayı düşünmüşlerdir. Mustafa Kemal Paşa, üçyüz bin lirayı muvakkaten Maliyeye devretmiş ve düşman çekilirken yakılıp yıkılan köyleri görünce halka dağıtılmak üzere bu paranın 110 bin lirasını cephe kumandanlığı emrine göndertmiştir. Zaferden sonra Maliyenin iade ettiği para: İş Bankasının sermayesini teşkil etmiştir.⁵³

53 - Millî Mücadelenin maddî ve malî kaynakları iyice tetkik edilmesi gereken bir konudur. Şimdiye kadar Millî Mücadele hakkında neşredilen kitaplarda işin bu cephesine kimse esaslı bir şekilde dokunmamıştır. Önemi kadar güçlüğü meydanda olan konuya biz kitabımızda bu küçük faslı ayırırken, yeter malzemeye sahip bulunmadığımız için, yalnız devrin Maliye Vekillerinden ve daha başka yetkili şahısların şifahi beyanlarıyla yetinmek zorunda kaldık. Kitabın ikinci cildinde mali konulara biraz daha eğilmek niyetindeyiz.

M. LİDERLER

MUSTAFA KEMAL PAŞA

20. yüzyılın başlangıcında, Osmanlı Ordusunda -ordu politize olmuştu- daha öncekilerden çok farklı yeni bir subay kadrosu yetişti. Askerlik sanatında, cesaretle, vatanseverlikte, hürriyetçilikte ve yükselmekte yarışan genç insanlardan müteşekkil bir kadro. Devrin şartları, birbirini kovalayan iç ve dış olaylar bu kadronun yetişmesi için mükemmel bir laboratuvar idi.

Birinci Dünya Harbine ulaşınca kadar, Hürriyetin ilânı, 31 Mart vakası, Trablusgarp Harbi, Balkan Harbi, Babiâli baskını, şöhret yapmak ve sivrilmek isteyenlere büyük şans veren başlıca önemli olaylardır. 8-10 yıla sığan bu yüklü çağdan herkes kabiliyeti kadar faydalandı ve bazı kimseler masal kahramanları gibi parladı. Fakat büyük ambisyonu olduğu halde Mustafa Kemal Paşa, ileride işe yarayacak bir sürü tecrübeden başka bir şey elde edemedi. Kendisini bir sıçrayışta geçenler, toplu davranışın, yani İttihat ve Terakki gibi ihtilâlcî bir cemiyetin içinde ve başında bulunmanın avantajlarından faydalanmışlardı. Halbuki Mustafa Kemal Paşa, başlangıçta içinde bulunduğu cemiyetten çeşitli sebeplerle ayrı düşmüştü.

Mustafa Kemal Paşa, kadro içinde kendisinden hiç bir surette değerli saymadığı insanların önde bulunmalarından memnun değildi. Onlar da, Mustafa Kemal Paşanın yukarıdan bakan halinden hoşlanmıyorlardı. Hele Enver'le birlikte yürümelerine hiç imkân yoktu. Enver «önde olmak», Mustafa Kemal «arkada kalmamak» istiyordu.

Bütün bu kaçan fırsatlardan sonra Mustafa Kemal Paşa sabırla bekledi. Çabuk karar veren, çabuk harekete geçen mizacına rağmen, beklemeyi biliyordu. Nihayet Çanak-

kalede ilk başarısını kazanarak değerini ispat etti. Kazandığı zafer neticeleri itibariyle o derece önemliydi ki, o güne kadar yalnız belli bir asker çevresinde bilinen Mustafa Kemal, birdenbire geniş çevrelerin dikkatini çekmişti. Bundan sonra. Osmanlı Devletinin birinci sınıf Ordu Kumandanları arasında yerini alacaktı. Enver Paşa, aralarındaki derin uçuruma ve antipatiye rağmen, ona hakkı olan görevleri vermemezlik edemezdi.

Hizmet ve yükselme yolunu kendi gücüyle açan Mustafa Kemal Paşa, daima Enver ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Enver Paşa memleket dışında olduğu halde, Millî Mücadelede bile Mustafa Kemal Paşa için bir huzursuzluk sebebi idi. Enver Paşa, ısrarla Türkiye'ye dönmek ve Anadolu harekâtının başına geçmek istiyordu. Mustafa Kemal Paşa onun Anadolu'ya girmesine müsaade edemezdi. Eğer Enver gelse idi, Mustafa Kemal Paşanın liderliği "tehlikeye düşebilirdi, fakat o zaman asıl şanssızlık Türk Milleti için olacaktı. Çünkü Anadolu'daki subayların bir kısmı ve ittihatçılar, muhtemelen Enver'i tercih edeceklerdi.

Enver Paşanın destanlaşan ölçüsüz cesaretine karşılık Mustafa Kemal Paşanın cesaretinde şuur vardı. O, korkulacak yerde korkmasını bilecek kadar kişisel cesarete, gerektiğinde istiskal edilmeyi bile göze alacak kadar medenî cesarete sahipti. Yalnız bu yönüyle bile liderlik, Mustafa Kemal Paşanın hakkı idi.

Enver Paşa başta olmak üzere, o kadronun bütün mensupları aşırı duygulu idiler. Fakat, galiba aralarındaki tek gerçekçi Mustafa Kemal Paşa idi.

Mütareke sonrası Türkiye'de, memleketin kurtuluşu için, yalnız duygulu ve epik sözlere ve davranışlara rastlamak mümkündü. Müdafai Hukuk teşekkülleri bile hayalci düşünceler üzerine kurulmuştu. Bu yüzden hiçbirisi gerçekçi bir davranışa girememişti. Bir Mustafa Kemal Paşa çıkmasaydı, şüphesiz çok kimse birer idealist gibi ölecekti. Ve vatan yine de kurtulamıyacaktı. Halbuki, hürriyet ve istiklâl mücadelesi yapan milletlere gerçekçi şefler lâzımdı.

«Osmanlı topluluğu içinde kalmak» parolasını, Mustafa Kemal Paşa «Misakı Milli» ile «Millet Meclisi» ile değiştirdi. **Herkes «Osmanlılığı kırtarmak» çabası içinde ol-**

duğu halde, Mustafa Kemal Paşa şu gerçeği grebilmişti :

«Osmanlı Devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükümet bunlar hepsi kavramı kalmamış birtakım anlamsız sözlerden ibaretti.»

Mustafa Kemal Paşa gerçekçi olduğu için ihtilâl başarıldı; zafer kazanıldı; yeni Türk Devleti kuruldu. Yine Mustafa Kemal Paşa gerçekçi olduğu için, Misak; Milli ile yetinildi ve kazanılan zafer muhafaza edilebildi. Bütün bu sonuçlara ulaşabilmekte gerçekçi Mustafa Kemal'e zor gelen husus, üzerinde bulunduğu aşırı duygulu ve hayalci pltform idi.

Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya giderken arkasında yalnız Çanakkale zaferi vardı. Samsun'a çıktıktan elli gün sonra rütbesini, mevkiini ve yetkilerini birdenbire kaybetti. Gerçekten bir **«ferdi millet»** olarak kalmıştı. Bunun açık anlamı, sıfırdan başlayacaktı. Kendisini, bütün memleketi kapsayan büyük bir harekete lider olarak kabul ettirmeye, bir Çanakkale zaferi yetmezdi. Bu zaferi kazananı da, kaç kişi biliyordu?

Mustafa Kemal Paşa, liderlik yerine adım adım ve pek de kolay olmayan bir yoldan geçerek ulaştı. Onu liderliğe götüren yolun dönemeç noktalarında durmak yerinde olacaktır.

• 10 TEMMUZ 1919'da askerlikten istifa ettikten bir gün sonra; Vilâyeti şarkıye Müdafaai Hukuk Milliye Cemiyeti Erzurum şubesi, **«Mücahidi Muhterem Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine»** diye seslenen bir mektupla kendisini Cemiyetin basına geçmeye davet etmiş ve bu maksatla Cemiyet İdare Heyetinden seçilen 5 kişinin katılacağı bir **«Heyeti faale»** teşkil edildiğini bu heyetin Başkanlığına Mustafa Kemal Paşanın, İkinici Başkanlığa Rauf Beyin uygun görüldüğünü bildirmiştir

Bu kararı veren 12 kişi idi.

• 14 TEMMUZ 1919 tarihli Albayrak gazetesinde Mustafa Kemal Paşanın **«Heyeti faale Başkanı»** seçildiği ilân edildikten sonra şöyle deniyordu:

«Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin yukarıya aldığımız istifanamesi bir azim ve iman belgesidir. Millette henüz eski kanın sönmemiş olduğunu gösterir muazzam delildir. Anafartalar'da, şerifi milliyi tarihin yaşayan nesilden

beklemekte olduğu mukaddes vazifeyi âla ve ilâ eden bu muhterem kumandanı bugün de milli savaşın başında görmek mesut bir temaşadır. Kemali azim ve imanla müdafaai hukuku vatana varlığını armağan eden Mustafa Kemal Paşanın etrafında millet, pâk, nezih, parlak bir hâle teşkil etmektedir. Böyle temiz, fedakâr ruhların birliğinden milletin hürriyet ve istiklâl gibi iki mukaddes nurunun doğacağı şüphesizdir. Azim ve iman her zorluğu göğüslemeğe yeterlidir.»

Bu yazıyı yayınlayan Erzurum'da bir gazete idi.

• 23 TEMMUZ 1919 da toplanan Erzurum Kongresinde Mustafa Kemal Paşa Kongre Başkanlığına seçildi.

• 7 AğUSTOS 1919 da çalışmalarını bitiren Erzurum Kongresi Mustafa Kemal Paşayı «**şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi**» üyeliğine ve bu heyet de Başkanlığa seçti.

Mustafa Kemal Paşayı «**Heyeti Temsilliye**»ye seğerler 53 kişi idi.

• 4 EYLÜL 1919 da toplanan Sivas Kongresinde, Kongre Başkanlığına seçildi.

• 11 EYLÜL 1919 da dağılan Sivas Kongresi, Mustafa Kemal Paşayı, «**Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi**» üyeliğine, bu heyet de Başkanlığa seçti.

Kongre 31 kişiden ibaretti

• 24 NİSAN 1920 de, Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşayı Meclis Başkanı seçti.

Oturumda hazır bulunan 120 milletvekilinden 110 kişi Mustafa Kemal Paşaya oy vermişti.⁵⁴

Anadolu ihtilâlinin deklâre edildiği tarih sayılması gereken Amasya kararlarından on ay sonra, Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi Başkanı seğilmek suretiyle, liderliğini kabul ettirmiş oluyordu.

54 - M. Kemal Paşanın Erzurum Kongresi üyeliğine, Kongre Başkanlığına, Heyeti Temsiliyeye seçilmesi hakkında ve bilhassa Heyeti Temsiliyeye seçilmesini istemiyenlere dair Sayın Cevat Dursunoğlu'nun «**Milli Mücadelede Erzurum**» adlı kitabında çok ilginç bilgiler var.

M. Kemal Paşanın Kongre Başkanlıkları seğimine verdiği önem için Bak. Nutuk, 1950 baskısı. C 1, S. 68 ve 86

145

Milli Mücadelenin liderler kadrosunda, bir orantı uygunsuzluğu göze çarpmaktadır. Mustafa Kemal Paşa ile ondan sonra gelenler arasında büyük mesafe vardır. En kuvvetlinin birinci lider olması her ne kadar tabii ise de, diğerleri de az farkla birbirini takip edebilmelidir. Halbuki, onların bir kısmı şefe yük olacak kadar yerlerinin adamı değildi. Bu durum; daha ileri toplumlarda ve daha büyük hareketlerde lider olacak vasıflara sahip bulunan Mustafa Kemal Paşa için hem dezavantaj, hem avantaj sayılabilir. Şu sebeple avantajdır ki, birinci liderlik için, davayı tehlikeye düşürebilecek bir çekişmeye imkân vermemiştir. Milli Mücadelenin en büyük yükünü Mustafa Kemal Paşanın tek başına omuzlarında taşıması ve nihayet Türkiye'yi özlediği seviyeye ulaştıracak devrim hızının gitgide azalması, liderler kadrosunun zaafından gelen dezavantajdır. Mustafa Kemal Paşa, daha ileri bir ekiple, milletine daha ileri bir Türkiye bırakabilirdi.

İşçiler kalifiye değil, kalfalar yetersiz ise, mimar, eserini daha mütevazı tutmaya mecburdur.

RAUF BEY

Mustafa Kemal Paşanın, zaferden hemen sonra Rauf Bey'e verdiği resminde şu satırlar yazılıdır:

«Benim çok muhterem kardeşim ve Türkiye'yi kurtarmakla hakiki yardımcı ve destekçi kardeşim Rauf'a

M. Kemal»

Mustafa Kemal Paşa, bütün hayatınca pek az kimseyi bu derece yanına yaklaştırmış olduğundan bu sözler çok önemlidir.

Rauf Bey ise Atatürk hakkındaki kanaatini şöyle ifade etmiştir:

«Mustafa Kemal Paşa mücadeleye atılmasaydı bu memleket kurtulmazdı. Anadolu'nun tehlikeye düşen yerlerinde, Batıda, Doğuda ve Güneyde başlayan ve bir yurtsever düşüncenin mahsulü olan zayıf milli mukavemet hareketleri Mustafa Kemal Paşa tarafından birleştirilmeseydi, her biri ayrı ayrı kolayca bastırılabilirdi.»⁵⁵

Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da biri askeri diğeri siyasi iki kuvvete dayanmak zorunda idi. Askerlik bakımından **Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar**, siyaset yönünden de **Rauf Bey** kendisine destek oldular.

1919 Türkiye'sinde Rauf Beyin, şöhreti ve itibarı, Mustafa Kemal Paşanın isminden ve rütbesinden ağır basıyordu. Balkan Harbinin Hamidiye kahramanı. 1. Dünya Harbinin Çanakkale kahramanından çok övülmüş ve millete duyurulmuştu. Şu sebeple ki, Balkan Harbinin utandırıcı yenilgisi içinde Bahriye subayı Rauf Beyin yaptığı iş, tek teselli noktası idi. Buna herkes dört elle sarıldı. Halbuki Birinci Dünya Harbinde Türk Ordusu bütün cephelerde iyi döğüşmüştü. Şan ve şeref peşinde koşan birçok kumandan vardı ve Mustafa Kemal Paşanın sivrilmesini istemiyorlardı.

Ahmet İzzet Paşa Kabinesinde bir aya yakın bir zaman Bahriye Nazırlığı yapan Rauf Bey, Anadolu'ya sabık nazır olarak gelmişti. Bu sıfatla da, sabık Ordu Kumanda-

55 - Tefik Bıyıkoğlu, Atatürk Anadolu'da. Önsöz, S. IX.

147

nı Mustafa Kemal Paşadan çok, ciddiye alınması tabii idi. Hamidiye kahramanı, sabık Bahriye Nazırı Rauf Bey, bu bakımlardan, askerlikten istifa eden Mustafa Kemal Paşaya kuvvet verdi.

Daha İstanbul'da iken, iki arkadaş, memleketin kurtuluş çareleri üzerinde sık sık görüşüyorlardı. Esasta beraberdiler ve birbirlerine güveniyorlardı. Mustafa Kemal Paşanın hemen arkasından Rauf Bey de bu sebeple Anadolu'ya geçti. Osmanlı Delegasyonu Başkanı olarak Mondros Mütarekesini imzalayan Rauf Bey, şimdi bu mütarekenin getirdiği belâ ile mücadele edecekti. Ne gariptir ki Mondros Mütarekesinden dolayı onu suçlandırmak kimsenin aklından geçmemişti. Gerçi Sadrâzam Ahmet İzzet Paşa, «*Gerek hükümeti merkeziye, gerek murahhas heyeti son dereceye kadar mukavemet etmiş ve nihayet iş, ultimatom derecesine geldiği sırada ip koparılmadan mütareke akdolunabilmiştir*» der. Fakat, devletin o sıradaki zor durumu, mütareke şartlarına galipler yararına bu kadar açık kapı bırakılmasını mazur gösteremez. Nitekim. Rauf Bey de işin farkında olduğu için Amiral Calthrope'a İngiltere'nin imzalanmış anlaşmalara sadık kalıp kalmayacağını tekrar, tekrar üç defa sormuştu, İngiliz amiralinin olumlu cevabına bel bağlamak, her halde safdillikten başka bir şey olamaz.

Haysiyetli bir insan olan Rauf Beyin, Mondros Mütarekesinin uygulanma şeklini görerek vicdan azabı çektiğinden şüphe etmiyoruz. Memleketin kurtulması uğrunda hizmetleri, hatasını örtmeğe bol bol yeter.

Rauf Bey, çerkes asıllıdır. Kuvayi Milliye'ye katılan çerkes ileri gelenlerinin bazılarının bu yola gelmesinde Rauf Beyin tesiri görülür. Millî Mücadele süresinde Kuvayi Milliye liderlerinin en nüfuzlusu olarak kalmıştır. Her çevrede kendisini sevdirmeyi ve saydırmayı biliyordu. Erzurum Kongresi intibalarını anlatan Cevat Dursunoğlu şöyle der.

«*Rauf Bey, Kongreye kendini çok sevdirmişti. Hâl ve tavrı, alçak gönüllü oluşu, azalara saygı ve sevgi telkin etmişti.*»

Mustafa Kemal Paşa ile zaman zaman fikir ve görüş anlaşmazlıklarına düştükleri oldu. Fakat, ikisi de karşılıklı saygı ve çekinme duygusuyla aralarına kırgınlık sokmayacak şekilde idareli davrandılar. Asıl büyük anlaşmazlık zaferden sonra ortaya çıktı. Bu defa sebepler büyük uçurumlar açmıştı. Düzelmeye imkân yoktu. Ve düzelmedi.

REFET BEY

Görev kabul edip Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Anadolu'ya gelmesi, isteksiz bir şekilde de olsa «**Amasya Kararlarına**» imza koyması, Albay Refet Beyi Kuvayi Milliye liderleri arasına sokmuştur. Hükümete karşı olmaya pek hevesli görünmediği, daha kolordusunun başına geçmeden belli oldu. Fakat bir defa ok yaydan çıkmıştı. Bir hayli düşünmüş olmasına rağmen, geri dönemezdi. Bu sebeple kendisini Anadolu olayları içinde, birkaç ay müddetle bocalar halde görürüz.

Mustafa Kemal Paşanın başladığı işin çıkar yol olduğuna inanamıyordu. Paşaya karşı da fazla güveni yoktu. Sivas Kongresinde «**Manda meselesi**» görüşülürken söylediği sözlerden, mücadeleyi neden beyhude bulduğu anlaşılmaktadır. **Açıkça manda taraftarı idi.**

Milli Mücadele hareketlerine zorlanarak itilmiştir. Fakat tereddütlü devreyi atlattıktan sonra da, birçok güç meselelerin halinde asker, komiteci ve politikacı hüviyetiyle işe yarar adam olduğunu ispat etmekten geri kalmadı, işin içinden sıyrılmak istedikçe, Mustafa Kemal Paşanın, onun peşini bırakmaması bundandır.

Refet Bey, ilk önemli hizmetlerini Kuvayi Milliye'ye karşı olanları yola getirmek veya bertaraf etmek suretiyle yapmıştır. Bozkır olayının bastırılması, XII. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin Beyin (Altay) bir tertiple Ankara'ya getirilmesi. Çerkez Ethem ve Demirci Efeye karşı hareket gibi ihtilâlin iç meselelerinin hallinde rolü olmuştur Kendisine bu biçim görevler verilmesi, ne bir tesadüftür ne de gelişi güzel hatıra gelmiştir.

Kurnazlık, Refet Paşa'nın pusulasıdır. Kaytarırken kurnazdır, kaytaranları yola getirirken kurnazdır. Kendisinin üstün zekâ ve kabiliyet saydığı kurnazca oyunlar birçok yerde başarılı göstermeye yaramıştır. Kuvayi Mil-

liyeyi idare etmek üzere Demirci Efenin yanında görevlendirildiği zaman, istenilen görevi gereği gibi yapmadığı halde, Efenin dümen suyuna girerek herhangi bir tatsız olaya da sebebiyet vermemiştir.

Demirci Efenin tedibinde de aynı pusulayı kullanmıştır. Demirci'nin bulunduğu köye emrindeki süvari alaylarıyla baskın şeklinde taarruz ediyor görünmüş, fakat taarruzdan önce top ateşiyle geldiğini haber vererek Efenin kaçmasını sağlamıştır.⁵⁶ Efe de bu iyiliğe karşılık olarak, kaçarken Refet Beye bir hayli servet bırakmış ve sözünde durduğunu böylece ispat etmiştir.

Refet Paşa, bu serveti hükümete teslim etmeyip şahsen muhafaza etmiştir. Servetin miktarını ve ne olduğunu kendisi şöyle anlatmaktadır :

«Önce Demirci'nin üzerine yürüdüm. Bir sabah baskını yaptım. Kaldığı köye iki top savurdum, hemen kaçtı, kasasını ve kıymetli silahlarını ele geçirdim. Tam yüz bin lirası vardı. Sonra onu 10 kişilik maiyeti ile bir yerde ikamete memur ettim. Yanına 10 kişi bırakmasaydım düşmanları öldürürlerdi. Ayrıca, geçimi için tahsisat bağladım. Tabii kendi parasından veriyordum. Sonra çocuklarına da baktım, yine kendi parasını harcadım.»⁵⁷

Refet Paşa, Çerkez Ethem'in tedibinde hep uzaklarda kalarak harekâtı seyretmiş, ancak Ethem'in kuvvetleri 61. Tümen tarafından dağıtılınca süvarilerini muharebeye sokarak bu defa da zaferin şerefini ele geçirmiştir.⁵⁸

Büyük zaferden sonra Mustafa Kemal Paşa, başına gaile açabilecek bir kumandan seçmek istemediği için, İstanbul'a ilk giren kumandan olmak şerefini de Refet Paşaya bırakmıştır.

Refet Paşa, tam anlamıyla oportünist bir tiptir. Fakat Şef, onun nerede kullanılacağını biliyordu. Bunun içindir ki, Milli Mücadele devrine mahsus muhasebeye Refet Pa-

56 - Emekli Süvari Albayı Şerif Güralp, istiklâl Savaşının içyüzü. S. 106. 1.8.1962 tarihinde kendisiyle yaptığımız konuşmada Refet Paşa bu hususu bizden de gizlememiştir.

57 - 1.8.1962 tarihli görüşmemizden. (Bahsi geçen 100 bin lira kâğıt para olmasa gerek.) Refet Paşa, Demirci'den ele geçirdiği kıymetli silâhları 1961 yılı yazında Askerî Müzeye vermiştir.

58 - Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın harp hâtıralarında bu harekâtın tafsilâtı yazılıdır.

şanın faaliyeti, her şeye rağmen olumlu bir sonuç vermektedir.

Refet Paşanın Mustafa Kemal Paşa ile olan ilişkisi, Kâzım Karabekir Paşanın Mustafa Kemal Paşa ile olan ilişkisini andırır. **Şefin şefliğini reddedememek, fakat Şefe fazla güvenmemek. Şef üzerinde kendi ağırlığını daima hissettirmeye çalışmak ve kendisini ikinci adam yerine lâayık görmek şeklinde özetleyebileceğimiz bu ilişki zafere kadar sürdü .**

Refet Paşaya Mustafa Kemal Paşa ile ilk anlaşmazlığa düştüğü mesele- nin hangisi olduğunu sorduk. **«Hiç bir zaman anlaşamadık»** cevabını verdi.

Refet Paşa, Kâzım Karabekir Paşanın Doğu seferini tesadüfi ve ucuz bir zafer olarak kabul ediyor. Karabekir Paşayı, Ali Fuat Paşayı, Rauf Beyi beğenmiyor ve küçümsüyor. Hâtıralarını yazmayışının sebebini de şöyle açıklıyor.

«Yalancı kahramanları nasıl ortaya dökeyim? Herkesle dögüşecek değilim ya...»

Sözü geçtikçe, Mustafa Kemal Paşadan **«Yaman adamdı»** diye söz etmesine rağmen, Millî Mücadelenin kazanılmasında en büyük şeref payını Refet Paşa kendisine ayırmaktadır.

ALİ FUAT PAŞA

General Fahrettin Altay, Millî Mücadele Hâtıralarında diyor ki :

«Bir Tümeni Afyon'da bulunan ve Anadolu'da en büyük rütbeli Kolordu Kumandanı olan General Ali Fuat Cebesoy, Mustafa Kemal'den üç gün önce, İzmir'in işgali haberi üzerine mukavemet edenlerin yanına koşup da kumandayı eline alsaydı, Milli Mücadelemizin kahramanı, belki de Atatürk'ün yerine kendisi olacaktı. O, Mustafa Kemal'i beklemeyi ve onun maiyetinde iş görmeyi tercih etmiştir.»

Büyük hareketlerde baş olmak, General'in sandığı gibi küçük rastlantılara bağlı değildir. Ali Fuat Paşa, üç gün önce davransaydı da, Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geldikten sonra yine onun emrine girecekti. Harp Akademisinde sınıf arkadaşı idiler. Birinci Dünya Harbinde aynı cephede çarpıştılar. Mustafa Kemal Paşa Ordu Kumandanı, Ali Fuat Paşa da Ordu emrindeki Kolordulardan birinin kumandanı idi.

Ali Fuat Paşanın «**Millî Mücadele Hâtıraları**»ndan aynen aldığımız şu parçalar, iki kumandanın Millî Mücadele fikrî üzerinde ilk temaslarını ve gelecekteki yerlerini belirtmektedir :

«Mütarekenin dördüncü günü idi.

Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşayı telgraf başına rica ederek yapılan teklifleri ve vereceğim cevabı izah ettim. İskenderun hâdisesinde takındığım tavrı anlattım. Her ikisini de tasvip buyurdular ve:

Yarın Adana'ya teşrif ediniz. Sizinle mühim şeyler konuşacağım, dediler.»

«Ertesi günü Adana'ya giderek Mustafa Kemal Paşayla konuştum. Son hâdiseleri beraberce gözden geçirdik.

— Artık milletin bundan sonra kendi haklarını kendisinin araması ve müdâfaa etmesi, bizlerin de mümkün olduğu kadar bu yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım etmemiz lâzımdır.

Dedi ve sonra aynı fikirde olup olmadığını sordu.»

Ali Fuat Paşa hâtıralarının başka bir yerinde de şöy-

le demektedir.

«1919 Şubat ayı sonlarında bütün hazırlıklarımı tamamlamıştım. İstanbul'da yapılacak bir işim kalmamıştı.

Mustafa Kemal Paşanın evine son defa olarak gitmiştim. Akşam yemeğini beraber yiyecek, dertleşecektik. Beni karşılarken:

— Rauf Beyi de çağırdım.

Demişti. Rauf Beyden saklı hiç bir şeyimiz yoktu. Bu temiz kalpli vatansever arkadaşımız bizimle beraberdi. Akşam yemeğinden sonra saatlerce konuştuk. Kemal Paşa, eğer bir vazifeye kendisini tâyin ettiremezse Anadolu'da en itimat ettiği bir kumandanın yanına gideceğini ve ilk defa işe orada başlayacağını söylüyordu.

— Paşam, ben ve Kolordum daima emrindedir. De dim.»

Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya geçmesini bekledi ve Kolordusu ile birlikte tereddütsüz derhal emrine girdi.

Ali Fuat Paşanın Mustafa Kemal Paşaya derin güveni vardı. Millî Mücadele liderleri arasında büyük bir rahatlıkla ona ayak uyduran ilk adam oldu. Paşazadelikten gelme şövalye ruhu, cesareti ve vatanseverliği bunun diğer sebeplerini teşkil eder. Ayrıca, kolay tatmin olan bir mizaca sahip oluşu ona bu rahatlığı veriyordu.

Millî Mücadele kadrosuna yeni kimseler katılıp, işler biraz karışınca kadar hiç bir mesele çıkarmamıştır.

Mustafa Kemal Paşa ve Heyeti Temsiliye Ankara'ya gelmeden önceki dönemde, İstanbul ve Batı Anadolu ile irtibatı sağlayan Ali Fuat Paşa olmuştur. Kuvayi Milliye'nin Orta Anadolu'da âdeta tek temsilcisi gibidir. Geniş bir bölgede millî teşkilâtın kurulması için övülmeye değer bir gayretle çalışmıştır.

İstanbul'a karşı tutumunu, işin başından beri Mustafa Kemal Paşaya göre ayarladığı için hükümetin gazabına uğrayanların başında gelir. Sivas Kongresinden birkaç gün önce Kolordu Kumandanlığı görevine son verilmiş, fakat Amasya Kararlarına uyararak Kolordusunun başından ayrılmamıştır.

Sivas Kongresi Kararı ile Garbî Anadolu Umum Kuvayi Milliye Kumandanlığına tâyin olunan Ali Fuat Paşa'nın bu görevde bir yıl çalıştıktan sonra Moskova Elçiliğine tayin edilerek Anadolu'dan uzaklaştırılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa ve yeni iş arkadaşlarının (Fevzi Paşa ve Albay İsmet Bey) ordu kurma çabasına gi-

riştikleri bir sırada Ali Fuat Paşanın millî kuvvetlere, özellikle Çerkes Ethem'e fazla teveccühkâr davranışı ve bazı meselelerde Ankara'ya karşı direnmesi, Cephe Komutanlığından alınmasını zorunlu kılmıştı. Gediz'deki münferit Yunan tûmenine bir baskın taarruzu yapmak istemiş ve Genel Kurmay Başkanlığına bu taarruzu aşağı yukarı bir olup-bitti şeklinde kabul ettirmişti. Ekim 1920 sonlarında yapılan Gediz taarruzu tam bir fiyasko ile neticelenince, Ali Fuat Paşa Moskova Elçiliğine tâyin olunmuş ve fikri sorulmadan yapılan tâyin, kendisine Ankara istasyonunda tebliğ edilmiştir.

Büyük taarruzdan üç ay önce Moskova'dan Ankara'ya dönen Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşanın ilk mücadele arkadaşı olmasına rağmen ondan manen de uzaklaşmış bulunuyordu.

Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliğinde, Millî Mücadeleye ne ölçüde yararlı olduğu ayrı bir konu. Hem bu hususta bir fikir vermek, hem de kişiliğini belirtmek bakımından, Moskova'ya beraber götürdüğu yabancı dil bilir sivil bir aydından dinlediğimiz bir olayı nakledeceğiz:

«Komünist Partisi Genel Sekreteri Zinoviye'fi resmen ziyarete gittik. Söz arasında Ali Fuat Paşa :

— Memleketinizde organizasyon yok. İyi organizatörlere ihtiyacınız olduğu anlaşılıyor, dedi.

Zinoviye'f :

— Ne gibi? diye sordu. Ali Fuat Paşa :

— Hududunuza girdikten Moskova'ya gelinceye kadar dikkat ettim, trenleriniz muntazam işlemiyor. şehirlerde, kasabalarda dükkânların çoğu kapalı.

Cevabını verdi.

Yine aynı ziyarette bir ara «Marks»tan bahsedildi. Ali Fuat Paşa, söze karışarak :

— Marks'ın kitabı ilk çıktığında ben Selânik'te yüzbaşı idim. Okudum, çok beğendim, dedi.»

Halbuki Rusya'da ihtilâl olmuştu. O tarihte ihtilâlciler idare üzerinde tam bir hâkimiyet sağlayamamışlardı. İç harb henüz devam ediyordu. Ali Fuat Paşa ise, kendisini büyük bir organizatör farzediyordu. Selânikte okuduğu kitap da. Marks'ın «**Kapital**»i değil, Marks adında birinin eseri idi.

Mustafa Kemal Paşanın, Ali Fuat Paşadan «**Simple soldat**» diye bahsettiği söylenmektedir. Gerçekten böyle olsa gerek!..

KAZIM KARABEKİR PAŞA

Millî Mücadelenin en dikkate değer liderlerinden biri, şüphesiz Kâzım Karabekir Paşadır. Zaferden sonra ismi etrafında koparılan gürültüler, kişiliği ve hizmetleri hakkında birçok karışık fikirlerin ve inançların doğmasına sebep oldu.

Bazı kimseler onu Mustafa Kemal Paşa ile aynı hizada görecektir inançlara vardılar, ölçüleri fazla mübalâğalı tutanlar ve bu arada kendisini yerener görüldü. Halbuki Karabekir Paşa, ne hayranlarının ve ne de hasımlarının tanıtılmak istedikleri adam değildir.

Kâzım Karabekir Paşa iyi bir asker ve gerçek vatanseverdi. Yetiştigi çağın ağır şartlarına uyan niteliğiyle son Osmanlı ordusunun seçkin subay ve kumandan kadrosuna dahildir. Mustafa Kemal Paşaya Çanakkale'de, Ali İhsan Paşaya Irakta şöhret yapmak imkânını sağlayan Birinci Dünya Harbi, Kâzım Karabekir Paşaya da doğuda şans verdi. Erzincan, Erzurum ve Kars'ın kurtuluşunu sağlayan doğu harekâtı sonunda rütbesi generalliğe yükseltildi. **Doğu Anadolu halkı onu bir fatih olarak kucakladığı zaman, Kâzım Karabekir Paşa, bütün benliğiyle bu bölgeye bağlanmış bulunuyordu.**

Karabekir Paşanın duygu yönü çok kuvvetli idi. Meziyetlerine ve yaptığı işlere gereğinden fazla değer verirdi. Kullandığı en basit bir eşyanın bile, müzede saklanması gerektiğine inanmıştı. Birçok özentileri vardı: Sür yazmak, beste yapmak, eğitim ve iktisat işlerini düzenlemek gibi... En çok sevdiği ve cömertçe kullandığı kelime «**Ben**»dir. Millî Mücadeledeki rolünü, en ateşli taraftarları bile kendisi kadar ölçü "dışına çıkaramamışlardır. Bir şiirinde⁵⁹ Âbdülhamid'i şöyle konuşturur :

59 - «Rüya» isimli şiiri, İzmir suikasti dolayısıyla tevkifi üzerine yazmış ve ilk olarak 2/2/1950 tarihli «Millet» Mecmuasında yayınlanmıştır.

«Beni ve saltanatı devirenler önünde sen de vardın.
Hele sonucunda hem mebus, hem de kumandandın.
İstiklal harbini sen kurdun,
Ve başı da sen buldun.»

Kâzım Karabekir Paşanın böyle izahı göç bir hükme varmaya ihtiyacı yoktur. Tarih elbette en doğru hükmü verecektir. Ve **Milli Mücadele fikrini ilk ortaya atanlardan biri olmak şerefi, onu daima yüksekte tutmaya yetecektir.**

Mütarekenin birkaç aylık uygulanmasını gördükten sonra, Karabekir Paşa, memleketin kurtuluşu için Anadolu'da görev alıp silâhlı bir hareket yaratmanın gereğine inanmıştı. Gerekirse Anadolu'da bağımsız bir devlet kurulmasına da taraftar idi. Genç kumandanların İstanbul'da toplanıp kalmasından bir fayda çıkmayacağını anlamıştı. Kendisini bu amaçla Erzurum'daki XV. Kolordu Kumandanlığına tâyin ettirdiği zaman, Mustafa Kemal Paşa işe henüz nereden başlayacağını kararlaştırmış değildi, iki kumandanın bu fikir etrafında ilk temasları, Karabekir Paşanın Erzurum'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılacağı zamana rastlar. Mustafa Kemal Paşa kendisini evinde ziya rete gelen XV. Kolordu Kumandanının fikirlerinin çok üstünde, büyük projeler düşünmekte idi. O gün kimin baş olacağı belli oldu. Karabekir Paşa anlattı. Mustafa Kemal Paşa dinledi. **Son söz olarak kendisinin ve kolordusunun, Mustafa Kemal Paşanın emrinde olduğunu söyledi.**

Kâzım Karabekir Paşa, ne yapmak mümkün ise ancak doğuda yapılabileceği inancında idi. Memleketin diğer bölgelerini millî hareket için elverişli bulmuyordu. Hesabı bu şekilde yapmasında, Erzurum'daki XVI Kolordunun kuvveti kadar duygularının da büyük etkisi olduğu muhakkaktır. Millî Mücadelenin sonuna kadar da bu inancı muhafaza ettiği, çeşitli vesilelerle belli olmuştur.

Halbuki Mustafa Kemal Paşa, «Memleketi şark ve garp diye İkiye ayırmak doğru değildir. Vatanı bir bütün olarak mütalâa etmeli. Kurtuluş için umumi çareler aramalıdır»⁶⁰ diyordu. Mustafa Kemal - Kâzım Karabekir Paşanın bu husustaki titizliğinin bazı zaman, âdeta bir sevgili kıskançlığı derecesine vardığı görülür. Sivas Kongresinden sonra «Heyeti Temsiliye»ye yazdığı uzun bir telgrafta birtakım karışık fikirler arasında şöyle der:⁶¹

60 Ali Fuat Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, S. 73.

61 Nutuk. Vesika 82.

«Sivas'taki Umumi Milli Kongre ve Heyeti Temsiliyesi, Şarkî Anadolu Vilâyatı Heyeti Temsiliyesini yürürlükten kaldırmış olmuyor ve bu Heyet-i Temsiliye tabii olarak her an mevcuttur. Yalnız bu Heyeti Temsiliyeden olup da bugün Sivas Kongresi Heyeti Temsiliyesine dahil olmuş bulunanlar varsa, bunların Şarkî Anadolu Vilâyeti Heyeti Temsiliyesinden istila etmelerini talep etmek doğru olabilir. O zaman Sivas Kongresi bütün milletin menfaatlerini ve doğu Anadolu Vilâyeti Heyeti Temsiliyesi de sadece doğu Anadolu Vilâyetinin hukuk ve menfaatlerini muhafaza ve müdafaa kudretinde bulunmuş olurlar...»

Heyeti Temsiliyeye onbeş gün sonra da şu telgrafı yazmıştı.⁶²

«Kuvayi Milliye'yi temsil eden yüce heyetin değil Ankara'ya hattâ Sivasın batısına bile geçmemesi fikrindeyim. Çünkü doğu vilayetlerinin Kuvayi Milliye'sini teşkil eden heyetin, bütün bütün uzaklaşması, dolayısıyla bu vilâyetlerin teşkilâtsizliğine sebep olacağı gibi şimdiye kadar pek meşru ve mantıkan idare edilmekte olan harekâtı Milliyenin; öteden beri daima her bir teşebbüsümüzü fena görmek ve göstermek isteyen düşmanlarımızca sabıkı misillü bir yerde muhafazası için Heyeti Temsiliyenin Sivas'tan batıya geçmesi düşüncesinde bulunduğunu arz eylerim.»

Kâzım Karabekir Paşa, Millî Mücadele devamınca doğudan ayrılmadı. İstanbul hükümeti tarafından Erzurum'a XV. Kolordu Kumandanı olarak gönderilmişti. Ankara hükümeti tarafından 1920 Haziranında Doğu Cephesi Kumandanı tâyin edildi. Aynî yılın sonlarına doğru Ermenilere karşı girişilen Doğu harekâtını başarı ile idare ederek Millî Mücadelenin bir cephesini kapamak şerefini kazandı.

Kuvayi Milliye liderleri arasında, İstanbul hükümetine karşı tutumunu en iyi bir şekilde ayarlamasını bilen Kâzım Karabekir Paşa olmuştur. Daha başlangıçta Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey tevkif edilmek istenmişti, Refet Bey ve Ali Fuat Paşa kolordu kumandanlıklarından almış oldukları halde Kâzım Karabekir Paşaya dokunulmamıştır. Halbuki **Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyleri tevkiflerine karşı duran, Erzurum Kongresinin toplanmasını açıkça himaye ve tasvip eden Kâzım Karabekir Paşa**nın durumu, hükümet için Refet Beyden daha tehlikeli idi.

62 Nutuk. S. 333.

157

İstanbul'dan verilen emirleri için icabına göre savsaklamış veya reddetmiş, fakat yazılarında devlet otoritesine bağlı bir kumandan havasını verecek ifadeler kullanmaya bilhassa dikkat etmiştir. Böyle görünmek isteyen bir koldu kumandanını açıkça cephe almaya zorlamamak için İstanbul hükümetinin anlamazlıktan geldiğine hükmolunabilir.

Mustafa Kemal Paşaya karşı davranışı da böyle enteresan bir görünüştedir. **O'nu baş olarak tanıdığından şüphe edilemez.** Fakat kendisinin daima hesaba katılması gereken bir kuvvet olduğunun unutulmamasını sağlamak için hiç bir fırsatı kaçırmamıştı. Bazen olup biten işlerin hesabını sorarak, bazen sert uyarmalarda bulunarak Mustafa Kemal Paşa üzerinde otorite havası yaratmaya ve bu hâlini dışarıya karşı da belli etmeye çalışmıştır.

Birinci Büyük Millet Meclisi'ni inceleyen Samet Ağaoğlu «**Kuvayi Milliye Ruhü**» adlı kitabında Kâzım Karabekir Paşa hakkında şöyle diyor:

«Kâzım Karabekir Paşa, Meclis üyesi olarak kürsüden ve toplantılarda hemen hiç görünmemiştir. Buna mukabil kendisini daima Mecliste hissettirmek için hiç bir fırsatı kaçırmamıştır. Bayramlarda, mevlûtlarda, zaferlerde ve yıldönümlerinde muntazaman Meclise tebrik telgrafları göndermektedir.

Birinci Büyük Millet Meclisinde hareketlerine karşı en çok soru sorulan ve tenkid yapılanlardan birisi de Kâzım Karabekir paşadır. Milli Mücadelenin ona verdiği görev doğu cephesinin temini idi. O bu vazifeyi, bazen mutlak bir otorite kullanarak sonuna kadar başarı ile yaptı ve Meclisi doğu cephesinden devamlı olarak müsterih tutabildi. Fakat bu bazen kullandığı mutlak otorite bilhassa doğu vilâyetleri milletvekillerini sinirliliğe ve hiddete sevk ediyordu. Büyük Meclis gizli açık celse tutanakları bu sinirlilik ve hiddetin doğurduğu nutuklarla doludur.

Siyasi olayların bazı tecellileri bir kısım insanları haksız kaderlere götürür. Fakat bu netice bu insanların milli ve tarihi değerlerini öldüremez. Bunun içindir ki Kâzım Karabekir Paşa tarihte daima, milletine yalnız iyilik etmiş bir vatandaş olarak anılacaktır.»

Kâzım Karabekir Paşanın Mustafa Kemal Paşa ile münasebetini ve karşılıklı olarak birbirlerine ne derece güvendiklerini tayin ve tesbit etmek bir çok olayları aydınlığa kavuşturacaktır. Elimize geçen yayınlanmamış bir hâtıra, bu hususta ilginç bilgiler vermektedir. Hâtıra sahibi.

Erzurum'da Mustafa Kemal Paşanın hizmetine verilen Başçavuş Ali Me-
tin'dir⁶³. Hâtırada açıkça ifade edildiğine göre Kâzım Karabekir Paşa, Başçavu-
şu «Müfettiş Paşanın en ufak hareketini gözden kaçırmamak, daima tarassut
altında bulundurmak, sual soracak olursa kafiyen sır vermemek» göreviyle
Mustafa Kemal Paşanın emrine vermiştir. Ali Başçavuş, Karabekir Paşa ile ya-
kınlığını şöyle anlatmaktadır :

*«Beni, Müfettiş Paşanın hizmetine verdikleri zaman istihbarat işini de
özel olarak bana emanet buyurdıklarından, lüzumu halinde müsaadesiz, yanı-
na her saatte girebilmem için kendi postasına emir vermişlerdi.»*

Hâtıradan anlaşıldığına göre Mustafa Kemal Paşa da, Ali Başçavuştan
kuşkulandı. Başçavuş, iki kumandan arasında bocalayıp durmaktadır. Mus-
tafa Kemal Paşadan korkuyor, bu hizmetten kurtulmak istiyor. Karabekir Paşa-
ya çok bağlı ve Paşa kendisini göreve zorluyor. Hâtıra, samimî itiraflar hâlinde
şöyle devam ediyor:

*«... İki gün binaya kolordu kurmayları, hakim subaylar sık sık girip çıktı-
lar. Her gelen benimle ayrı bir şekilde konuşuyor, beni sorguya çekerek bir ip
ucu yakalamaya çalışıyorlardı.»*

Askerlikten istifa ederken ve onu takip eden ilk iki günde Mustafa Ke-
mal Paşanın duyduğu kuşkuları, Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşanın
takınacağı tavır hakkındaki kaygusunu, Başçavuş Ali'nin ortaya koyduğu ger-
çeklerin ışığı altında değerlendirmek gerekir. Kâzım Karabekir Paşanın, Musta-
fa Kemal Paşaya sadece destek olduğu hükmüne varmak herhalde gerçeği
yüzdeyüz ifade etmemektedir. Bunun yanı sıra, başlangıçtan itibaren Mustafa
Kemal Paşa için, her zaman başa dert açabilecek, idaresi güç bir dest, bir arka-
daş durumunda bulunduğuna şüphe yoktur.

63 - Başçavuş Ali, Harbiye Nazırı Enver Paşanın emirçavuşluğunu yapmıştır. Karabekir
Paşa tarafından M.Kemal Paşanın emrine verildikten sonra bu görevde kalmış ve Ata-
türk ölünceye kadar sivil olarak Çankaya köşkünde hizmet etmiştir.

159

İSMET PAŞA

Milli Mücadelenin liderler kadrosunda İsmet Paşanın yeri, Türk ordusuna değerini geniş ölçüde kabul ettirmiş seçkin bir kurmay subay olarak, çok önemlidir.

1920 yılı başlarında, Ankara'nın diplomata, iktisatçıya, maliyeciye ve şüphesiz çeşitli hizmetler için çok sayıda sivil ve asker elemene ihtiyacı vardı. Fakat, yeni ordunun genel kurmayını kurup işletecek, yüksek değerinde bir kurmay subayın eksikliği, kendisini hepsinden fazla hissettiriyordu. Kurmay Albay İsmet Bey, işte bu boşluğu ehliyetle doldurabilirdi.

Liderler kadrosunun birinci adamı kesinlikle belli olduğu halde, diğerleri hep birden ve sadece görünüşte ikinci sırada bulunuyorlardı. Halbuki, birinci adam, haklı olarak, tam güven duyabileceği bir ikinci isteyecekti. Ondan sonraki sıranın pek önemi yoktu.

Albay İsmet Bey, kurmaylık değerinden başka Millî Mücadelenin liderler kadrosunda ikinci adam olmaya elverişli bir çok vasıflara sahipti. Mustafa Kemal Paşanın ikinci seçme hakkı durumu belli edecekti.

Mustafa Kemal Paşa, Albay İsmet Beyde şu vasıfları görmüştü:

«Ciddi, faal, gayet uyanık, yüksek fikirli, vaziyet ve savaşın psikolojik durumlarına hâkim ve iyi bir görüş gücüne ve ani kavrayışa sahip, kolordusunun her türlü ihtiyacını belirleyip temine çalışmaktan bir ân uzak kalmaz ve başarır. Bilgi ve askeri anlayışı yerinde, kavrayışlı, doğru ve tereddütsüz karar sahibi, cesur ve kararı doğrultusunda hareket etmek kabiliyetini haizdir. Orduda ve memlekette üstleneceği vazife ve önemli vatani hizmetlerde başarı beklenir.

Ordu komutanlığı zamanında önemli bir askeri harekât olmamış ise de, sahip olduğu iktidar ve üstün nitelikler sayesinde en önemli hareket esnasında da başarılı olacağına dair güven vermektedir. Görgüsü takdire layıktır.

Üst ve aslarının ve çevresinin emniyet ve güvenine, sevgisine sahip ve dürüst bir insandır.»⁶⁴

İsmet Paşa, yetiştirme tarzı ve tabiatı icabı, düzen adamıdır. İhtilâlden, komitecilikten, maceradan hoşlanmaz. **Her ne şart altında olursa olsun, meşru düzen içinde, hükümet tarafında veya hükümette bulunmak ister.** Kesin olarak Mustafa Kemal Paşanın yanında, Ankara'da yer alıncaya kadar, tereddüt içindedir. Geride kalıp, olayların gelişmesini bekler. Belki bir ara herşeyin bitiğine, kendilerine ordu içinde yapacak iş kalmadığına da inanmıştır. **Kâzım Karabekir Paşanın yazdığına göre, ona, askerlikten ayrılarak bir çiftlik satın almak ve bir kenara çekilmek teklifinde bulunur.**

Mustafa Kemal Paşanın Şişli'deki evinde Türkiye haritasına eğildikleri gün, Anadolu'ya hangi yoldan gidilebileceği sorusuna verdiği cevap enteresandır. «*Yollar çok, mıntıklar çok...*» sözü, kanaatimizce, kendisinin böyle bir yolculuğa hevesli olmadığı anlamında söylenmiştir. Nitekim, Mustafa Kemal Anadolu'da bir mıntaka ve oraya gidecek bir yol bulduğu zaman, beraberinde götürmek üzere Sivas'taki III. Kolordu Kumandanlığına Alb. İsmet Beyi değil, Alb. Refet Beyi tâyin ettirmiştir. Kâzım Karabekir Paşa, hatıratında bu hususa dokunmakta ve III. Kolordu Kumandanlığının önce İsmet Beye teklif edildiğini, o kabul etmeyince, Mustafa Kemal Paşanın Refet Beye teklif ettiğini yazmaktadır. Doğruluk derecesi kesin olarak bilinmemekle beraber olaylara denk ve akla yakın geliyor.

Erzurum ve Sivas kongrelerinden, Amasya görüşmesinden, son Osmanlı Meb'usan seçiminden ve nihayet Mustafa Kemal Paşanın Heyeti Temsiliye ile Ankara'ya gelip yerleşmesinden sonra, durum bir hayli aydınlanınca, İsmet Paşa Ankara'ya gelmiş ve bir kaç gün kaldıktan sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür. Bu gezi henüz karanlıkta duruyor. Siyasi rakiplerinin iddiasına rağmen, bundan İsmet Paşa aleyhinde bir hükme varılabileceğini sanmıyoruz. Fakat, Mustafa Kemal Paşanın da, siyasi düşüncelerle, bu konuda bazı hususları açıklamamış olması ihtimali gözden uzak tutulmamalıdır. Bir iddiaya göre, İsmet Paşa, Ankara'ya ilk gelişinde beraber çalışmak için bazı şartlar ileri sürmüş ve başlıca, çete harbine son veri

64 - 2. Ordu Kumandanı Mirliva M. Kemal Paşa'nın, 20.5.1917 de Alb. İsmet Beye verdiği bu sicil Ulus Gazetesinin 18.5.1959 tarihli sayısında ilk defa yayınlanmıştır.

lip düzenli orduya gidilmedikçe mücadeleye katılmıyacağını ifade etmiştir. Eğer, bu iddia doğru ise, İsmet Paşanın Ankara'ya kalmak üzere ikinci gelişi, Mustafa Kemal Paşa ile kesin bir anlaşmaya vardıklarını göstermektedir.

Albay İsmet Beyin milis teşkilatı ve düzenli ordu hakkındaki genel görüşü şöyle idi:

«Düzensiz kıt'alara başlangıçtan beri muhtaç oluşumuz, düzenli kıtalarımızın ancak yavaş yavaş istifade edilebilir halde olmalarındandır. Düzenli kiralarımızın kazanacakları başarılarla bir dert ortadan silinecektir.»

Albay İsmet Bey, Milli Mücadelenin kazanılması için ana plândaki düşüncelerini ise bu şekilde ifade etmiştir:

«Bizim dâvamız, evvelâ Yunan taarruzu ile Türkiye'nin dağıtmayacağını ispat etmekle kazanılacaktır. Ondan sonra da, Yunanlıların Anadolu'yu istilâ etmeğe yetmeyeceklerini göstermek lâzımdır. Bu iki nokta halledilince zaman Doğunun kurtarılmasına fırsat verecek ve bizim yokedilmesi güç, yok edilmeyecek hayatta bırakılması mümkün ve zararsız bir millet olduğumuza hükmedilecektir.»⁶⁵

İsmet Paşa, Büyük Millet Meclisinin açılışından kısa bir süre önce Ankara'ya gelmiş ve 2 Mayıs 1920 günü seçilen 11 üyeden kurulu ilk hükümette, Genel Kurmay Başkanlığı görevini almıştır. Mustafa Kemal Paşa diyor ki :

«O günlerde, mevcut arkadaşların ne surette görevlendirilmelerinin uygun olacağı düşünülürken, Genel Kurmay Başkanlığı için İsmet Paşayı tercih etmiştim.»

B.M. Meclisi de, 2 Mayıs günü, onbir bakanlıktan biri olan Genel Kurmay Başkanlığına 129 oyla İsmet Paşayı seçmiştir. 137 Milletvekilinin katıldığı bu seçimde, rakibi de olmadığı için, İsmet Paşa en çok oyu almıştır.

İsmet Paşaya verilen yer, en yüksek askeri makam, daha açıkçası Başkumandanlık demektir. Bu durum, askeri hiyerarşiye aykırı idi. Çünkü İsmet Paşa, o tarihte albay rütbesine sahipti. Kendisinden daha kıdemli olan Albay Refet ve Ali Fuat Paşa, buna razı olmak istemediler. Ayrıca, **İsmet Paşa, Anadolu ihtilâline geç katılmış olmaktan dolayı da kідemsiz sayılıyordu.** Mustafa Kemal Paşa itiraz edenleri susturdu; fakat, liderler kadrosunda tehlikeli bir gedik açılmış bulunuyordu.

Milli Mücadelede İsmet Paşanın en büyük hizmeti, Ge-

65 Orgeneral İzzettin Çalışlar, istiklâl Harbi Hatıratı, 2. kısım sayfa 4 (1932)

nel Kurmay Başkanı ve daha sonra Garp Cephesi Kumandanı olarak muntazam ordunun kurulması ve milis teşkilâtının kaldırılmasından inatlı ve sürekli çalışmalarıdır. 1920 yılı sonlarında Çerkes Ethem'in üzerine yürümek, Yunan ordusuna taarruz etmekten güç ve o derece tehlikeli bir hareket idi. Mustafa Kemal Paşa'nın bile endişeli ve tereddütlü olduğu böyle bir teşebbüste bu cesurca kararın alınması, İsmet Paşa sayesinde

İsmet Paşa, muharebe kazanmakta, kurmaylığı kadar üstün bir kumandanlık vasfı gösterememiştir. **Küçük çapta muharebeler olan İnönü muharebelerinin** kazanılmasında sağladığı başarı ancak zamanın şartları içinde değerlendirilmiştir. Gerçekçi bir görüşle, Millî Mücadeledeki İsmet Paşayı, muharebelerin kazanılmasında değil, harbin kazanılmasında ağır basan hizmetleriyle ikinci lider olarak kabul etmek lâzımdır.

Çok zeki, çalışkan, az heyecanlı veya soğukkanlı, muhakeme kabiliyeti üstün, ihtiyatlı, sabırlı, emir almayı kabul ettiği yerden verilecek direktiflere sadık şekilde uyan İsmet Paşa, bu nitelikleriyle ikinci adam yerinde son derece başarılıdır.

FEVZİ PAŞA

Fevzi Paşa, politikaya karışmamış, ömrünü orduya vakfetmiş bir Osmanlı generalidir⁶⁶. Enver Paşanın yaptığı ordu tasfiyesi ve rütbe tashihi ameliyesinde Fevzi Paşanın rütbesi de bir derece indirilmiştir, İttihat ve Terakki Fırkası ile bir ilgisi olsaydı, bu kazaya uğramazdı. **Başka siyasî bir fikre veya hizbe de meyletmediği hâlde İttihat ve Terakkiye iyi gözle bakmıyordu.** Balkan Harbinde Kâzım (Özalp) Paşa ile aynı karargâhta çalışmışlar. Kâzım Paşanın bize anlattığına göre, Fevzi Paşa. «*İttihat ve Terakkinin artık işi bitmiştir, bir şey yapamaz,*» der ve bu konuda tartışmışlar. Kuvayi Milliye'ye de uzun zaman aynı gözle bakmıştır. Nasihatçı olarak, hükümet adına, Batı Anadolu'nun bir kısmını dolaşmış ve bu vesile ile Balıkesir' de İttihatçı ve Kuvayi Miliyecilerle Kâzım Paşa ile karşılaşmıştır. Kâzım Paşa, kendisine Balkan Harbi sırasındaki tartışmalarını hatırlattıktan sonra:

«*Göreceksin Paşam, bu defa da haklı çıkacağım. Bu dâva kazanılacaktır.*» demiş.

İki taraf da birbirine tesir edemedi ayrılmışlar.

Fevzi Paşa, Sivas Kongresinden sonra bir başka nasihat heyetine dahil olarak Sivas'a gelmiştir. Karabekir Paşanın hâtıralarında anlattığı gibi⁶⁷, **o günlerde Fevzi Paşa Mustafa Kemal Paşaya güvenmemekte, tuttuğu yolun doğruluğuna da inanmamaktadır.**⁶⁸

Fevzi Paşa, Büyük Millet Meclisinin açıldığı günlerde Anadolu'ya geçmiş, fakat Mustafa Kemal Paşa bu haberi,

66 Emekli Mareşal olarak yaşadığı politika hayatı, eski yolunun doğruluğunu göstermiştir.

67 Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, S. 389-392.

68 Ali Fuat Cebesoy Hâtıraları ve Kâzım (Özalp) Paşanın bize anlattıkları bu olayı doğrulamaktadır.

164

alınca Geyve Boğazı civarında bulunan Ali Fuat Paşaya «Fevzi Paşayı geldiği yere İade edersiniz» cevabını vermiştir⁶⁹. Ali Fuat Paşa, telgraf başında Mustafa Kemal Paşayı ikna etmiş ve bu suretle İstanbul hükümetinin Harbiye Nazırı Fevzi Paşa Anadolu ihtilâline katılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşayı geldiği yere iade etmek isterken haklı idi. Ali Fuat Paşa da, onbeş gün öncesine kadar İstanbul'da Harbiye Nazırı olan bir generalin, adam sıkıntısı çeken Ankara'ya iltihakındaki faydaları düşünmekte haklı idi.

Kâzım (Özalp) Paşa şu olayı anlattı:⁷⁰

«Bir gün Mustafa Kemal Paşa bana, Fevzi Paşanın Harbiye Nazırı iken Kuvayı Milliye aleyhinde bir telgrafını göstererek ne yapalım, diye sordu. Yırtalım, dedim. (Evet, arkadaşımızdır, yırtalım, işin bu tarafı örtülsün,) cevabını verdi.»

Fevzi Paşayı, Anadolu'ya gönülsüz olarak kabul eden Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisinin 27 Nisan 1920 tarihli oturumunda ona büyük değer veren şu sözleri söylemiştir :

«Efendim, gündemi görüşmeye geçmezden önce izninizle bir şey arz etmek istiyorum. Eski Harbiye Nazırı Fevzi Paşa Hazretleri üyelerimizden ve İcra Heyeti Üyesindedir. Şimdi buraya dahil olmak üzeredirler. Eğer uygun görürseniz, hem arkadaşımız bulunmalarından, hem de bin türlü eziyetler ve sıkıntılar içinde sefere katlandığından dolayı Yüce Heyetimiz tarafından bazı arkadaşlar kendisini karşılamaya gitsinler. (Umumi Heyet uygun sesleri). Hepimiz gidelim, karşılanışında bulunalım ve kendisinden bazı açıklamalar alırız. O halde şimdi görüşmeyi bir saat tatil ediyorum.»⁷¹

Fevzi Paşa, Ankara garında Büyük Millet Meclisi üyeleri tarafından merasimle karşılanarak Meclise getirilmiş ve o günkü toplantının ikinci oturumunda Meclis Başkanı

69 - Ali Fuat Cebesoy Millî Mücadele Hâtıraları, S. 367-371.

70 - 8.12.1959 günü Suadiye'deki evinde yaptığımız görüşmenin notlarından.

71 - T.B.M. Meclisi Zabıt Ceridesi, C. I. S. 89.

165

Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşanın mebus seçildiğini Meclise şöyle bildirmiştir.⁷²

«Fevzi Paşa Hazretleri Gebze İlçesinden seçildiler. Fakat İlçenin işgal altında bulunması yüzünden mazbatanın düzenlenmesi ve gönderilmesi mümkün olmadığından mazbata yerine bir yazı gönderiliyor. Bu yazı kabul edildiği takdirde milletvekilliği tasitk olunacaktır.»

Oya koyuyorum. Lütfen kabul ederseniz ellerinizi kaldırınız (Eller kalkar).

Oy birliğiyle kabul edildi (Alkışlar).»

Seçim tutanaklarının tetkikinde ve kabulünde titiz davranan Büyük Millet Meclisinin Fevzi Paşadan çok şeyler umduğu anlaşılıyor.

Fevzi Paşa, bastırılıp dağılmasına karar verilen nutkunda o gün Büyük Meclise önemli hiç bir şey söylememiştir. Fakat, millî hareketi dinen mahkûm eden fetvayı İngilizlerin zorla yazdırdığını ve padişahın Anadolu ile irtibat kurmak istediğini ifade eylediğinden, nutkun basılmasında Mustafa Kemal Paşa fayda görmüştür.

Başlangıçta millî harekete fazla sempati duymayan Fevzi Paşanın nasıl olup da Anadolu'ya geçme kararına vardığı nutkundan anlaşılmaktadır. Nutkun bu hususu aydınlatan kısımları aşağıya olduğu gibi alınmıştır:

«O sırada⁷³ İngilizler Harbiye Nezaretini işgal ederek benim odama kadar süngülü askerlerini soktular ve lâzım gelen emirleri vermeklğim istediler. Esasen önceden gerekli emirler verildiği için ben kendilerini sakin karşıladım. Ancak göğsüne düşman süngüleri dayanmış bir Harbiye Nazırı, İstanbul'un artık hür ve Hilafet merkezi olmak özelliğini kaybettiğini görmüş bir Harbiye Nazırın sıfatıyla pek üzgün bulunuyordum. O sırada dörtüzü aşkın iki sıra dizilmiş süngülü İngiliz askerleri arasından geçerek kapılara birikmiş bir çok Ermeni, Rum halkın horlayıcı bakışları arasından geçerek ve soğukkanlığımı muhafaza ederek Bâbîâli'ye gittim.»

«... Her gün tutuklamalara ve tehditlere uğruyorduk. Zatı şahane selâmlıkta beni kabul ederek buyurdular ki; aman Anadolu ile bağlantı temin ediniz. Ben de dedim ki; bağlantı vardır. Ancak İngilizler engel oluyolar.»

«... Bu dileğim üzerine, aman asla siz çekilmeyiniz ve Anadolu ile bağlantı kurunuz, buyurdular. Ben bu fer-

72 T.B.M. Meclisi Zabıt Ceridesi, C. I. S. 98.

73 İstanbul'un 16 Mart 1920 gün işgalinde.

man Özerine emir subayımı göndermek hususunda teşebbüs ettiğim gibi, kabine de bazı kişilerin gönderilmesine teşebbüs etti. İngilizler izin verdiler.»⁷⁴

«Efendiler, bendeniz İstanbul'dan daha önce çıkmak istiyordum. Ancak, temasım ilk olarak İngiliz siyasetini anlamak hususuna yönelik idi. Anladım, bunda hiç şüphem kalmamıştır. İkinci olarak, İngilizlerin askerlikçe ne yapacağını araştırmak idi.»

Meclis bu mazereti mâkul karşılamış ve Fevzi Paşaya çok saygı göstermiştir.⁷⁵

Fevzi Paşa, çok bilgili ve okumuş bir asker olarak tanınır. Fakat, biz harb tarihinin zengin sahifeleri arasında, kendisinin üstün kumandanlık değerine delil teşkil edecek bir olağanüstü başarısına rastlayamadık. Dürüst, çalışkan ve babacan tavırlı bir insan olduğunda ittifak edilmektedir. Mesleğin bütün gereklerine saygılı bir askerdir. Ancak, yeniliklere ve ileri fikirlere fazla bir yakınlığı yoktur. Millî Mücadelede ordunun kurulmasına büyük ölçüde hizmeti dokunmuştur. Sakarya Meydan Muharebesinin kazanılmasında ve Büyük Taarruzun hazırlanmasında Fevzi Paşaya herkesten çok şeref payı ayıranlar vardır. Fakat biz, bunları doğrulayacak yeter belgeye rastlamış değiliz.

Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşadan 4 yaş büyük. Harp Okulundan ve Harp Akademisinden çıkış itibariyle 6 yıl daha kıdemlidir. Milli Mücadelenin başlarında Mustafa Kemal Paşadan bir rütbe ileridir. Ankara'ya gelince tereddütsüz Mustafa Kemal Paşanın emrine girmiş, o ölünceye kadar da emrinde kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa, askerlik anlayışına ve sadakat duygusuna güvendiği için zaferden sonra orduyu büyük bir iç rahatlığıyla Fevzi Paşaya teslim etmiştir.

74 - Padişahın ve Fevzi Paşanın Anadolu'yu iyi niyetle düşünebilmeleri için, İstanbul'un işgale ve kendilerinin hakarete maruz kalmaları gerek imiş. Fevzi Paşanın, Anadolu ile irtibat araması için de Padişahın ferman etmesi ve İngilizlerin buna muvafakat eylemesi gerekli imiş. Anadolu'ya kendi gidecek yerde yaverini göndermek istemesi de ayrıca dikkate değer.

75 - Böyle olayara siyasi hayatımızda daima rastlamaktayız. Bu gelenek sebebiyle, siyasî hata işlemek edilecek bir husus olmaktan çıkmıştır. Cephe değiştirilince eski günahlar derhal affedilir ve unutulur.

m

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARANLIK DONEM

A. ORDUNUN TERHİSİ, KUMANDANLARIN TASFİYESİ

1918 Ekim ayı sonlarında, Mütarekenamenin imzasından önce silâh altındaki Osmanlı Ordusunun mevcudu, savaşçı ve cephe gerisi eratı ile birlikte, 400.000 den biraz fazla idi.

Mütarekenamenin imzalandığı tarihte :

2. Ordu karargâhı Adana'da,
3. " " İstanbul'da,
5. " " Gelibolu'da.
6. " " Musul'da,
7. " " Raco (Islahiye'nin Güneyinde) da.
8. " " İzmir'de,
9. " " Kars'ta.

Yıldırım Orduları Grup'u (2. ve 7. Ordular) karargâhı Adana'da,

Kafkas islâm Ordusu karargâhı Bakûda bulunuyordu.

Ordular, yerleştikleri bu bölgelerde Anadolu'nun giriş kapılarını tutmuş durumda idiler. Ordu kumandanları, üstün nitelikleriyle tanınmış genç general-lerdi. Galip devletlerin, Türkiye hakkındaki plânlarının güçlüklerle karşılaşma-dan uygulanabilmesi için, her şeyden önce Türk Ordusunun değerli kuma-nanlarından ve Türk Milletinin ordusundan yoksun bırakılması gerekiyordu. Bu hususta gereken tedbirler mütareke hükümleri hazırlanırken düşünölmüştü. Za-

1 Genel Kurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları Seri No: I Türk istiklâl Harbi. S. 49.

168

ten harbden çıkan ordunun ister yenmiş, ister yenilmiş olsun, harb kuruluşundan barış kuruluşuna geçmesini zorunlu kılan çeşitli sebepler vardır. Kasım 1919 başından itibaren, bir taraftan mütareke şartlarının zoru, diğer taraftan Osmanlı Genel Kurmayının Orduyu barış kuruluşuna geçirme çabası ile Türk Ordusu, maddî ve mânevi bakımdan günden güne erimeye başladı.

Mütarekeden sonraki bir kaç aylık intikal ve terhis döneminde Ordu Kumandanları inisiyatiflerini kullanarak gelecek bir milli mücadelenin hazırlık hizmetlerini yapabiliyorlardı. Kumandanların bu konuda gösterecekleri faaliyet şu sınırlar içinde düşünülebilir:

1 — İtilâf Orduları kumandanlarının, mütareke hükümlerine aykırı isteklerine göğüs germek,

2 — Terhis işlemini geciktirmek,

3 — Düşman eline geçmesi muhtemel yerlerde bulunan silâh, cephane ve diğer askerî malzemeyi Anadolu içlerine sevk etmek,

Ordu kumandanlarından her birinin bu hizmetleri ne dereceye kadar düşünebildikleri ve ne ölçüde yapabildikleri, sırası geldikçe anlatılacaktır.

5. ORDUNUN LAĞVI VE

ÇANAKKALE BOĞAZININ AÇILMASI

İhtilâf devletleri harp içinde geçemedikleri Çanakkale Boğazına mütareke hükümleri gereğince hâkim olmayı ilk plânda ele almışlar ve 6 Kasım 1918 tarihinde Çanakkale'ye gelen bir İngiliz heyeti ile müstahkem mevki kumandanını Albay Selâhattin Adil, Boğazların boşaltılmasına ve İngilizler tarafından işgaline ait hususları bir protokol ile tesbit etmişlerdir. Bu protokole göre, top ve cephaneleri, muhabere şebekesini, depo ve ambarları muhafaza için Çanakkale Boğazı bölgesinde ancak 500 kadar er ve 7 subay bırakılacak, geri kalan 5-6000 er ve subay Boğaz bölgesinden İstanbul'a taşınacaktı.

Gelibolu'daki 5. Orduya bağlı bulunan birlikler kısa bir zamanda Çanakkale Boğazı bölgesinden çekilmişlerdir. Bu arada, Umumî Karargâhın talimatı üzerine, 3 kıyı gözetleme taburu jandarma olarak kullanılmak üzere Çanakkale Mutasarrıflığı emrine verilmiştir. Bu taburların eratından terhise tabi olanlar terhis edilmiş, kalanlarla Çanakkale'deki jandarma taburu takviye edilmiştir.

İngiliz arama - tarama gemileri Boğazı açmak için 7 Kasım 1918 den itibaren çalışmaya başlamıştı. 9 Kasım 1918 günü İngilizler Seddülbahir'e ve Kumkaleye çıkarak, Çanakkale Boğazının iki tarafını işgal ettiler. Çanakkale Boğazı bölgesinden İstanbul'a nakledilecek olan erlerin ve özellikle terhis erlerinin nakline 8 Kasım günü Gülnihal vapuru ile başlandı. İlk partide 1037 deniz, 450 kara terhis eri ile 51 subay ve subay ailesi İstanbul'a gönderildi, İngilizler 10 Kasım 1919 günü Çanakkale şehrini de bir müfreze ile işgal ettiler. Aynı gün Türk Müstahkem Mevkii Kumandanlığı Karargâhı İstanbul'a gitmek üzere Çanakkale'yi terk etti. İstanbul'a gidecek subay, er ve ailelerin büyük bir kısmı ancak 15 ve 19 Kasım günleri Çanakkale' den ayrılabilirdiler. Kasımın sonundan önce Çanakkale Boğazında hiçbir Türk birliği kalmamış bulunuyordu. Bir süre sonra, 5. Ordu lâğvedildi ve Trakya ve Marmara'nın Güney bölgesindeki tümenler, 1. ve XIV. Kolorduların emrinde olarak mütareke konuş yerlerini aldılar.

8. ORDUNUN LAĞVI VE NURETTİN PAŞA

Suriye muharebelerinde dağılmış olan 8. Ordu, 1918 Ekim ayı içinde, ismen ve karargâh olarak İzmir'e nakledilmişti. Nurettin Paşa Ordu Kumandan Vekili idi. Bu ordunun emrinde kıyı muhafazası için gayet zayıf mevcutlu birlikler bulunuyordu. 13 Kasım 1918 günü Ordu kumandanlığı, XXI. Kolordu ve seferi bazı teşkilât lâğvedilerek kalan birlikler XVII. Kolorduya bağlandı. Bu arada İzmir'deki 5. depo alayı, jandarmanın takviyesi için İzmir Valiliği emrine verildi. Nurettin Paşa, XVII. Kolordu Kumandanlığına ve İzmir Valiliğine tâyin edildi.

Mütarekeyi takip eden günlerde İzmir limanına gelen İtilâf donanması gemileri, İzmir'de galip devletlerce kurulan **«Abluka ve Seyrüsefer Kumandanlığı»**, **«Siyasi ve askeri temsilciler»** bu bölgedeki Rum halkı şımartmış, birçok taşkınlıklara sebebiyet vermişti, İzmir ve çevresindeki asayiş büyük ölçüde bozulduğu gibi, Yunanistan'ın İzmir üzerindeki emelleri de artık ortaya çıkmış bulunuyordu. Gerek Nurettin Paşa, gerekse Genel Kurmay Başkanlığı İzmir'in Yunan işgaline uğrayacağından endişe ediyorlardı. Böyle bir tehlikeyi önleyebilmek için Nurettin Paşa Genel Kurmaya XVII. Kolordunun takviyesini teklif etmiş ve Genel Kurmay bu konu üzerinde ısrarla durmuş, fakat zamanın

hükümetinin zaafı yüzünden Kolordunun takviyesi cihetine gidilememiştir. Yalnız iyi bir tesadüf eseri XVII. Kolorduya bağlı 56. ve 57. Tümenlerin (57. Tümen Antalya'dan Aydın'a nakledilmişti) erlerin çoğu terhise tâbi olmayan doğumlulardan mürekkepti.

Nurettin Paşa, önce 8. Ordu Kumandan Vekili, daha sonra XVII. Kolordu Kumandanı ve İzmir Valisi olarak galip devletlerin bazı haksız tekliflerine göğüs germiş, «İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti»ni büyük ölçüde desteklemiş ve herhangi bir Yunan olup bittisine karşı dikkatli ve tedbirli davranmıştır. Fakat 11 Mart 1919 da bu görevden alındı. XVII. Kolordu Kumandanlığına tâyin olunan Nâdir Paşa ve yeni Vali İzzet Bey, ne yazık ki, Nurettin Paşanın yerini dolduracak ve bu güç zamanın gereklerine cevap verecek çapta değillerdi.

YILDIRIM GRUBU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA

Mütarekenin imzalandığı sırada, Adana'da Yıldırım Orduları Grub'u Kumandanlığına getirilen Mustafa Kemal Paşanın tutumu, diğer Ordu Kumandanlarına göre daha değişik bir görünüştedir. Önce, O'nun bulunduğu cephenin önemini göz önünde bulundurmamak gerekir, İngiltere'nin Türkiye'ye yöneltilen en büyük kuvveti ve bu kuvvetin kumandanı General Allenby, Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında idi. Kilikya ve bütün Anadolu'yu, Güneyden tehdit eden en uygun giriş kapısı, Mustafa Kemal Paşanın sorumluluğu altında bulunuyordu. O, bütün bunları ve daha geniş kavramıyla memleketin tümünü tehlikeye koyan şartları anlıyacak kapasitede bir kumandan olduğunu daha ilk günlerde gösterdi. **Hükümet bile gaflet ve anlayışsızlık içinde ne yaptığını, ne yapacağını bilmezken, Mustafa Kemal Paşa, en geniş anlamıyla alarm işaretini veren ilk insandır.**

Mütarekeden sonra Adana'da ancak on gün kadar kalabilmişti. Fakat bu kısa zaman, sürekli olarak hükümeti uyarmakla ve memleketin müdafaası için en rasyonel tedbirleri düşünmekle geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Başkumandan Vekili Ahmet İzzet Paşaya aldığı tedbirleri bildirmekte ve şöyle demektedir:

«Kadrosu en genç erlerden doldurulmak üzere kuvvetli bir tümen teşkili ve Jandarmanın takviyesi.»

«Fazla askeri malzeme ve maddelerin Toros Kuzeyine

nakli ve hiç bir surette yokedilmesine meydan vermiyecek tedbirlerin alınması.»

«Terhis edilecek kuvvetlerimize ait donatım, silah, cephane ve diğer araçların lüzumunda kullanılmak üzere toplanıp saklanması için tertipler alınması.»

Mustafa Kemal Paşa, mütarekenamedeki birtakım deyimlerin ve coğrafi isimlerin belirsiz olduğunu anlamıştı İngilizlerin diledikleri gibi, tefsir edebilmek için belirsiz bıraktıkları hususların açıklanması gereğini Sadrazam ve Harbiye Nazın Ahmet İzzet Paşaya yazdığı gibi, cevap beklemeden, 3 Kasım 1918 de emrindeki 2. ve 7. Ordulara aşağıdaki emri verdi:

«1 — Suriye sınırı, Suriye vilâyetinin kuzey sınırı kabul edilmelidir. Bu sınır; Lâzkiye kuzeyinden, Hanşeyhun güneyinden geçerek doğuya doğru uzanır.

2 — İskenderun, Antakya, Cebelseman, Katma, Kilis yöresinin Türklerle meskun olduğu ve Halep halkının 3/4 nün Arapça konuşan Türk olduğu her vesile ile hatırdada tutulmalı ve her davada bu esas kabul edilmelidir.

3 — Mütareke şartlarında yeterli açıklık olmadığından ayrıntılı şartların yazılışına değin karaya bir işgal kuvveti çıkartılmaması daima göz önünde bulundurulmalıdır.

4 — Toros Tünellerinin itilâf kitaları tarafından muhafaza edileceği kararlaştırılmıştır. Bu kıtanın nereden geleceği açık değildir. Adana Hat Kumandan ve Müfettişliği, bu tüneller itilâfçılar tarafından işgal edilse dahi, aynı zamanda onlarla beraber bizim askerinin dahi kalmasının teminine çalışılacağından, emrine verilen muhafız kıtaatı terhis edilmeyecek, en genç erattan mesela 1310-1316 doğumlulardan, iyi subaylar kumandasında, iyi kıtalar teşkiline çalışılmalı ve şimdiden vazifeleri hakkında açık talimatlar verilmelidir.»2

Ahmet İzzet Paşaya yazdığı 6.11.1918 tarihli telgrafında da şöyle diyordu :

«1 — Toros tünelleri işgal kuvvetinin miktarı, İngiliz Kumandanlığı tarafından bildirilir buyuruluyor. Bu kuvvet meselâ, icabında bütün Anadoluyu hükmü altına alacak derecede dahi olursa, müsaade edilecek midir?

2 — Suriye'deki garnizonların teslimi maddesi ilerisi düşünülerek yazılmış bir maddedir, buyuruluyor ve daha

2 Gnkur. Bşk. Harb Tarihi Dairesi Resmi Yayınlan. Seri: No: 1, S. 51.

172

sonraki cümlelerle, cephelerde bulunan kıtaların bu hususla ilgisi olmayacağı açıklanıyor. Benim şahsi görüşlerime göre bu maddenin İngilizler tarafından bizi işgal için yazdırılmış olduğuna, Osmanlı delegelerinin imza ettikleri mütareke şartlarının taraflarca başka başka kabul edildiğine şüphe kalmamıştır. Çünkü aynı maddede cephede bulunan kuvvetlerin Suriye’de bulunmadığı düşüncesine karşı İngilizler, 5-6 Kasım 1918 raporunda ayrıntılı olarak arz edildiği gibi, Suriye’de bulunuyor diye, 7nci Ordunun teslimini teklif etmişlerdir. İcabederse bildirilceği irade buyrulan Kilikya hududunu sormaktan maksadım, bu tarihi ismi ve bunun hududunu resmen kabul eden hükümetimizin, bu mıntakayı gösteren İngilizce atlasta; Kilikya mıntakasının Doğusunda Suriye Şimal hududunun Maraş Şimalinden geçtiğini nazar-ı dikkate alıp alınmadığını anlamaktı. Çünkü, Adana ismi yerine Kilikya tarihi ismini kullanan İngiltere, Suriye hududunu da Kilikya kuzey hududunun doğusuna uzatmaktan ibaret kabul ettiğine şüphe yoktur. Bu zan, Irak hududunu İngiliz kumandanı tarafından 6 ncı Ordu Kumandanına gönderilen haritada Siirt’ten geçtiğinin gösterilmesiyle de doğrulanıyor. İngilizlerin birkaç gündenberi İskenderun’a asker çıkartmaktan ve Halep’te milyonlarca erzak varken oradaki kuvvetlerini iâşe için erzak stoklamadan bahsetmeleri ve İskenderun’un, Kilikya mıntikasını gösteren haritada Suriye ve Kilikya hudutları üzerinde bulunmasındandır. Pek ciddi ve samimi olarak arz ederim ki, mütareke şartları hakkında kötü düşünce ve anlayışları yok edecek tedbirler alınmadıkça, orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediklerine boyun eğecek olursak ihtiraslarının önüne geçmeğe imkân olmayacaktır.»³

«Geciktiren idam olunur» kayıtlı ve aynı tarihli telgraftan :

«Sizi temin ederim ki, maksat Halep’teki İngiliz ordusunu iâşe etmek olmayıp, İskenderun’u işgal ve İskenderun -Kırıkhan - Katma yoluyla hareket ederek Antakya - Diricemal - Ahterin hattında bulunan Yedinci Ordunun çekilme yolunu kesmek ve Altıncı Orduya Musul’da yapıldığı gibi teslimden kaçınılmaz bir duruma sokmaktır.

İngilizlerin Ermeni çetelerini bugün İslâhiye’de faaliyete geçirmiş olmaları da bu zanna kuvvet verecek mahiyettedir.

3 Gnkur. Bşk. Harb Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No: 1, S. 53.

İM

Yunanistan'ın faaliyet sahasına çıkarılmasını sağlamak için İngilizlerin İskenderun'un ve İskenderun - Halep yolu üzerinde birleşmelerindeki ilişiği anlayamadığım gibi bu husustaki hoşgörürlüğü de aksine pek zararlı görüyorum.

Bundan dolayı, durumun tarafımızdan İngiliz Suriye Ordusu Kumandanına bildirmesine aracı olmakta özürlüyüm. İskenderun'a her ne sebep ve bahane ile asker çıkarmasına yeltenecek İngilizlere ateşle engel olunmasını ve Yedinci Orduya, bugün bulunulan hattâ gayet zayıf bir ileri karakol tertibatı bırakarak büyük kısmını Katma - İslâhiye istikametinde harekete getirip Kilikya hududu içerisine girmesini emrettim.»

Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin İskenderun'u işgal etmek için yaptıkları baskıya direnmiş, emrindeki birliklere İskenderun'a karşı yapılacak bir harekete silâhla karşı konulması emrini vermiştir. Genel karargâhın bu hususta gösterdiği çekingenliği acı acı tenkid ederek **«ateşle karşı koyma»** emrini Ahmet İzzet Paşanın ısrarına rağmen günlerce geri almamıştır.

Genel Karargâh, Yıldırım Ordular Grubunu⁴ ve bu gruba bağlanan 2. Orduyu lâğvederek. 7. Orduyu doğrudan doğruya Genel Karargâha bağlamak istiyordu. Mustafa Kemal Paşa ise, 3 Kasım 1918 günlü bir şifre ile 2. ve 7. Orduların lağvı ile Kolorduların Grubu Kumandanlığına bağlanması teklifinde bulunmuştur. Grub Karargâhının lağvının moral bakımından kötü tesir yapacağını ileri sürerek **«Yıldırım Orduları Grubu»** adının **«Yıldırım Grubu»** şeklinde muhafazasını rica etmişti. Genel Karargâh bu görüşe uymadığından, Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a şu cevabı verdi :

«Bugün emrime verilmiş olan birliklerin işlerindeki selameti düşünerek, yeni teşkilat hakkındaki Nezaret emrini tatbikte mazurum. 3 Kasım 1918 tarihli maruzatım (dileğim) sebebiyle Yıldırım Grubu adı altında teşkilatın tatbikine mücade buyurulmadığı takdirde emredilen teşkilatın tatbiki için uygun göreceğiniz, zatın (kişinin) kumandan tayin edilmesini rica ederim.»⁵

4 - 4. ve 8. Ordular dağıldığından bu orduların elde kalan birlikleri 7. Ordu emrine verilmiş 4. Ordu karargâhı kaldırılmış. 8. Ordu karargâhı İzmir'e nakledilmışti.

5 - Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Seri No: 1, S. 61.

174

Mustafa Kemal Paşa, İskenderun'un işgalini ateşle önlemek hususunda ki kararını ve emrini uygulayamadı. Çünkü Sadrâzam bundan vaz geçilmesini sert ve kesin bir şekilde istemişti. Fakat, Mustafa Kemal Paşa İskenderun'un işgaline razı olmadan önce, bu işgalle tehlikeye girecek birliklerini, silâh ve malzemeyi geriye çekmek imkânını bulmuştu.

7 Kasım 1918 de Yıldırım Orduları Grubu ile 7. Ordu karargâhının lâğv olunduğu ve Mustafa Kemal Paşanın Harbiye Nezareti emrine verilmiş olduğu emredildi. 10 Kasım 1918 de bu emri alan Mustafa Kemal Paşa, Grub mıntaka-sını Adana'daki 2. Ordu Kumandanı Nihat (Anılmış) Paşaya teslim ederek, aynı günün akşamı İstanbul'a hareket etti.

Mustafa Kemal Paşa, Mütarekeden sonraki 10-15 gün içinde gerçeği görmüş ve kurtuluş hareketinin prensibini ortaya koymuştur.⁶ Artık sınır boyunca bulunmasının gereği kalmıyordu.

NİHAT PAŞA

Mustafa Kemal Paşadan sonra Nihat Paşa da aynı yoldan yürüyerek, İngilizlerin haksız ve mütareke hükümlerine aykırı hareketlerine karşı gerekli direnmeyi gösteriyordu.

Payas - Kilis çizgisinin Güneyini işgal etmiş olan İngilizlerin Adana vilâyetinin boşaltılmasını isteyen bildirileri üzerine ordu birliklerine, bu çizgiyi geçen düşmana ateş edilmesi emrini verdi. Çaresiz Adana boşaltılacaktı. Fakat, bu bölgedeki bütün Türk kuvvetlerinin, İngiliz isteğine uygun olarak Pozantı'nın gerisine çekilmesini geciktirdi. Kazanılan zaman içinde, silâh, cephane ve malzeme Nihat Paşanın çabasıyla gerilere taşınabilmiştir.

Nihat Paşa jandarma takviyesine de çaba göstermiştir. Bu amaçla Adana'dan Ordu çekilmeden önce XII. Kolordu ve 24. Tümenin süvari erlerini asayişi korumak için Adana vilâyeti emrine verdi «**Ceyhan ve İslâhiye Jandarma Süvari Alayları**» adı verilen iki jandarma alayından birisi Ceyhan' da, diğeri de Kilis'te bulunacaktı. Ordu bu iki Jandarma alayından başka yaya jandarmanın da kuvvetlendirilmesi için Vilâyet emrine 1200 piyade eri verdi. Bu 1200 er Toros Kuzeyine geçecek birliklerde ağırlıkları idare edecek kadar er bırakılması suretiyle, terhis edilmeyecek olanlardan ay-

6 Bakınız sahife 137, Ali Fuat Paşanın söyledikleri.

rılmışlı. Adana polis kadrosuna da terhis edilen yedek subaylardan hukuk tahsili görmüş 15 kişi verdi.

İngilizler 2. Ordunun silah ve cephanesinin kendilerine teslimini ısrarla istiyorlardı. Hükümet de bu istekleri önliyecek bir çare bulamadığından, 2. Ordu 4 Aralık 1918 günü aşağıda gösterilen silâh ve cephaneyi Katma'da İngilizlere teslim etmek zorunda kaldı:

18 Mantenli top (Top başına 150 mermi ile birlikte)

2 kudretli dağ topu (Top başına 300 mermi ile birlikte)

2 dağ topu

47 makineli tüfek (156.000 fişek ile birlikte)

Harbiye Nezareti 15 Aralık 1918 de 2. Orduyu lâğvetmiş ve Ordu Kumandanı Nihat Paşayı da Adana Valiliğine tâyin etmişti. Bu ordunun iki kolordusu (XII. ve XX. Kolordular) geçici olarak Harbiye Nezaretine bağlanmışlardı. Nihat Paşa, İngilizler müsaade etmediği için Adana'ya gidemedi. Fakat Pozanti'da orduya ait bazı malzemenin, kurtarılması için birtakım teşebbüslerde bulundu. Daha sonra Konya'ya döndü. Fakat İstanbul'daki İtilâf makamları Nihat Paşanın Konya'da bile kalmasını istemiyorlardı. 2 Ocak 1919 da İngiliz yüksek komiserliği Nihat Paşanın Türk halkını teşkilâtlandırıp silâhlandığı, kasaba ve köylerde islâm cemiyetleri kurduğu gerekçesi ile azlını hükümetten istedi. Bu baskıya dayanamıyan hükümet, Nihat Paşayı görevinden alarak yerine Mersinli Cemal Paşayı tâyin etti.

Yıldırım Orduları Grubuna bağlı 7. Ordunun lâğvedildiğini daha önce belirtmiştik. Bu ordunun III. Kolordusu Sivas'a nakledilmiştir. 2. Ordunun XV. Kolordusu da Erzurum'a gönderilmiş ve bu Kolordunun 44. tümeni de XII. Kolorduya bağlanmıştır. Bütün bu değişikliklerden sonra, vaktiyle 3 ordudan ibaret bulunan Yıldırım Orduları Grubu XII. ve XX. Kolordudan ibaret ve merkezi Konya'da bulunan Yıldırım Kıtaatı Kumandanlığı haline inmiştir.

Adana bölgesinden Sivas ve Erzurum'a nakledilen kolordulardan sonra 2. Ordunun terhisi, bu ordunun Toros Kuzeyine çekilmesini müteakip yapılmıştır. Önce Suriyeli erlerin bir kısmı Mersinden vapurla, geri kalanları da Katma yolu ile Halep'e gönderilmişlerdir. Kafileler halinde karadan sevk edilen bu erlere mekkâre ve silâh verilerek Maraş Elbistan üzerinden yürütölmüşlerdir.

Kuzeye gidecek terhis erleri ise trenle sevk edilmişlerdir. Tren ile sevk edilenlerin terhisi pek karışık, düzen-

siz ve acınacak bir halde geçmişti. Terhis emri verildikten sonra tren hazırlanamadığından erler çok beklemek zorunda kalıyorlardı. Yeteri kadar vagon bulunmadığı için bazı erler vagonların üstüne binmek suretiyle yolculuk etmişlerdi. Bunların içinde soğuktan donanlar olduğu gibi, vagonlardan düşenler, köprülere çarparak ölenler de olmuştur. Terhis erlerini taşıyan trenler kömür ve odunsuzluktan yollarda kalıyordu. Erler bazı istasyonlarda istasyon parmaklıklarını yakarak trenleri yürütmeye çalışıyorlardı.⁷

ALİ FUAT PAŞA

Subayların, yedek subayların ve büyük rütbeli kumandanların İstanbul'a akın ettikleri bu sırada, Ali Fuat Paşadan da kısaca söz açmak gerekir. Mustafa Kemal Paşanın Adana'dan ayrılışını takip eden günleri VII. Ordu Kumandanı Vekili Ali Fuat Paşa şöyle anlatır:⁸

«Kilikyada ilk iş olarak jandarma kadrosunu subay, erler, silâh ve teçhizat ile ikmal etmiştim. Çünkü jandarma teşkilâtı daimi surette bulunduğu yörede kalabilirdi. Fakat Ordu kısımları terhis olunabilir, garnizonları değiştirilebilirdi. Bir işgal olup bittisi karşısında Kilikya'nın önemli yerlerinde direniş yuvaları hazırlamışım.

Adana'da üzerime aldığım işlerle bir ay kadar meşgul olduktan sonra tropika hastalığım tekrar başlamıştı. Bu hastalığa henüz genç bir kurmay subay iken Karlı Balkan Dağlarında⁹ eşkiya takipleri sırasında tutulmuştum. Hem tedavi ve hem de Anadolu içerisindeki vaziyeti görüp icap eden tedbirleri alabilmek için yanımda bir müfreze ve bu gibi işlerde kabiliyetli olan subay arkadaşlarım bulunduğu halde Halebin kuzeyindeki Katma istasyonundan trene bindim. Yirmi günlük bir seyahatten sonra 20 Aralık 1918 de İstanbul'a geldim.»

Uzun harp yıllarının yoksunluklarından sonra Mütareke olunca İstanbul'a kavuşmak isteğini duyabilmek için ne göz, ne de tropika hastalığına ve hattâ ne de Harbiye Nezaretinin dâvetine ihtiyaç olmadığını kabul etmek gerekir. Ali Fuat Paşanın, Halep - İstanbul demiryolu güzergâhında, bir

7 - Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dergisi Raami Yayınları, Seri No: 1, S. 75.

8 - Ali Fuat Cebesoy — Milli Mücadele Hâtıraları, B. II,

9 - Bu sıtma herhalde daha eski bir zamana ait olsa gerek.

MI

yolcu olarak, Anadolu içerisindeki durumu ne dereceye kadar gördüğünü, ne gibi tedbirler aldığını kestirmek de pek güçtür. Adanada bir ay kadar meşgul olarak jandarmayı takviye etmek ve mukavemet yuvaları hazırlamak gibi faaliyetlerden bahsetmesinin ise, sadece bir iyi niyet işareti olduğu anlaşılmaktadır.

6. ORDU KUMANDANI ALİ İHSAN PAŞA

6. Ordu Kumandanı Miriliva Ali İhsan Paşa, mütarekenin ilk aylarındaki faaliyetini ve düşüncelerini, mübalâğalı bir şekilde anlatarak diyor ki:¹⁰

«Sadrâzam ve Başkumandan vekili İzzet Paşadan aldığım direktif ve 9.11.1918 tarihli tebliğ üzerine Musul'u, 10.11.1918 de İngilizlere bırakarak Altıncı Ordu Karargâhını Nuseybin kasabasına çekmiştim. Musul'daki her çeşit silâh, cephane, vesaireyi, daha evvel kuzeye, Cizreye göndermiştim.»

«... İngiliz kuvvetleri Karadeniz'de, Bolşevik Ruslara karşı faaliyete önem vermekte ve Kafkasya'da bulunan Batum ve Baku yöresini işgal ederek petrol kuyularını ve tesislerini de ele geçirip istifade etmeğe çalışmakta idi. Bu sebeplerle altı doğu vilâyetimize gelecek tehlike, güneyden ve Altıncı Ordumuzun işgal ettiği bölgeden ortaya çıkabilirdi.

Bu düşünce ile ilk önce, Altıncı Ordunun elinde ve menzil anbarlarında bulunan fazla silâh ve cephanenin hızla Elâzlız, Malatya ve Sivas taraflarına nakledilmelerini temin ve tanzim ettim.»

«İngilizlerin, mütarekenin verdiği yetkiden faydalanmalarının önüne geçemediğimiz takdirde, her kasabanın ve şehrin, müslüman halkın hukukunu muhafaza için, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve mahalli milis teşkilâtı kurmalarını valilere, bağımsız mutasarrıflıklara tavsiye ettim; bu hususta icap eden silâh ve cephaneleri Altıncı Ordunun elindeki anbarlardan vereceğimi bildirdim.»

«... Harbiye Nezaretinden gelen terhis emirlerini geciktirmek ve vakit kazanmak zaruretini hissettim. Köyleri yakın olan erlerin terhisine başlamakla beraber Orta ve Batı Anadolu'ya gidecek askerlerin kış ortasında, fena kara yol-

10 - Ali İhsan Sâbis — Harb Hatıralarım (Beşinci Cilt).

178

larından yürüyerek köylerine şevklerinin doğru olmadığını Harbiye Nezaretine yazdım...»

«Harbi kaybettiğimize artık tamamiyle inanarak İstanbul'u terk etmiş olan İttihat ve Terakki hükümeti İleri gelenlerinin belki bir planlan olduğunu, bir müddet, zannetmiş ve beklemiştim.»»

Ali İhsan Paşa, Enver Paşanın Kafkasya'ya geçeceğini ve oradan tekrar mücadeleye girişeceğini tahmin etmiş ve her ân Enver Paşadan bir talimat alacağını ummuştur. Bunları anlattıktan sonra sözlerine şöyle devam ediyor:

«Nihayet 1919 senesine girdik. Hâlâ Enver Paşadan bir ses yok. Düşman işgalinin gittikçe genişlediğini görerek Doğu Vilâyetlerini korumak ve elde tutmak endişesiyle yeni tedbirler almağa başladım.¹¹ Bir aralık Dokuzuncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ile doğrudan doğruya temasa geçerek elbirliğiyle bir hareket tertibini düşündüm; fakat daha, mahalli milis kuruluşları ve Müslüman Müdafai Hukuk Cemiyetleri vücuda getirmek teşebbüsünde anlaşamamıştık.¹² Daha geniş bir kombinezon için hiç ümit göremiyordum...

3 Kasım 1918 günü İngilizler Musul'u kuşattılar. 6. Ordu Kumandanı Musul'da bulunuyordu, İngiliz Kumandanı Cassel gelip, Musul'daki Alman konsolosluğuna yerleşti ve Ocienin doğusunda ve Musul şehrinin içindeki Türk kıt'alarının yerlerinde kalmalarını istedi. Bu günden itibaren Musul'un içinde İngiliz ve Türk birlikleri yanyana bulunuyorlardı. Ali İhsan Paşa, gayet tedbirsiz davranmış ve âdetâ İngilizlerin kucağına düşmüştü.

İngiliz Kumandanı girişeceği herhangi bir teşebbüse karşı, Ali İhsan Paşanın silâhla mukabelede bulunmayıp, protesto ile iktifa ederek geri çekileceğini kendi ifadesinden anlamıştı.¹³ Bunun üzerine Musul'u boşaltması için 6. Ordu Kumandanını sıkıştırmaya başladı. Türklerin Musul'dan çekilmesi 9 Kasım'da başladı. 15 Kasım'da tamamlandı. Musul'dan çıkan kıt'alar Musul vilâyetini de bırakarak Diyarbakır vilâyeti sınırına kadar çekildiler. Çekilen kıt'alar, kendi silâh ve cephanelerini ve yiyeceklerini birlik-

11 Nedense bu tedbirlerin neler olduğunu söylemiyor

12 Anlaşamadıkları hususu ve sebeplerini de söylemiyor.

13 Genelkurmay Harb Tarihi Dergisi Resmi Yayınları Seri No: 1 S. 86.

179

te götürebildiler.¹⁴ Ali İhsan Paşanın hâtıratındaki iddia hilâfına, Musul şehrinde ve Musul vilâyetindeki depo ve anbarlarda birkaç milyon lira değerinde silâh, cephane, malzeme ve yiyecek bırakıldı.

Ali İhsan Paşa, terhis işini de isteyerek geciktirmemiştir. Genel Kurmay Harp Tarihi Dairesinin 1962 de yayınladığı 1 seri numaralı eserde bu hususu aydınlatmaya yetecek bilgiye rastlamaktayız. 6. Ordu Musul'u boşaltmadan önce bu orduda bulunan Musul ye Bağdat ahalisinden erler terhis edildiler. Musul'un boşaltılmasından sonra 2. ve S. tümenlerle süvari tugayındaki 1282-1300 doğumlu erlerden Bitlis, Van, Erzurum ve Sivas vilâyetlerinin ahalisinden olanlar kış basmadan karadan kafiler hâlinde yola çıkarıldılar. Daha sonraki doğumların ve demiryolu ile gönderileceklerin terhisleri ordunun Musul vilâyetini tamamiyle boşaltılmasından sonraya bırakıldı. Ordu, demiryolu şirketi tarafından terk olunan Nusaybin-Ahterin demiryolu kısmını işletmeye ve Ahterin ile Katma arasında bir kara menzili kurarak terhis edilecek erlerini buradan geçirebilmek için gerekli tedbirleri almaya başladı. Iraklı 200 subay ve 2142 er de terhis olundu. Fakat Orta ve Batı Anadolu ile İstanbul ve civan halından olan terhis erleri trensizlik yüzünden bir türlü, yerlerine gönderilemiyorlardı. Nusaybin civarında bulunan 200 kadar Ermeni göçmeni ile Türklerin elindeki İngiliz esirlerinin nakillerine öncelik verildiğinden, Türk terhis erleri için tren bulunamıyordu. Fırat nehri doğusundaki demiryolu üzerinde 7-8 lokomotif ile 150 vagon vardı. Terhis işi bu sebepten ağır gidiyordu. 6. Ordudan Ocak 1919 ortalarına kadar 6250 er terhis olunabilmişti. Terhis olunacak daha 10.000 kadar er vardı. Nihayet İngilizlerin de yardımı ile haftada 2 tren kaldırılmak suretiyle terhis, erlerini Adana yönüne taşımak mümkün oldu. Her trende 450 er gönderilebiliyordu.

Ali İhsan Paşanın bulunduğu bölgede Müdafai Hukuk Cemiyetleri ve mahalli milis teşkilâtı kurulması için Valilere ve Mutasarrıflara tavsiyede bulunduğu hakkındaki iddiasını doğrulayacak hiçbir bilgiye rastlamadık.

İngiliz yüksek komiseri Calphope 6. Ordu ve bu ordunun bulunduğu bölge hakkında hükümete bir tebliğde bulunmuş ve bu tebliğ üzerine Harbiye Nezareti 6. Ordu adını

14 Genelkurmay Harp Tarihi Dergisi Resmi Yayınlan, Seri No: 1 S. 90.

180

XIII. Kolorduya çevirerek Ali İhsan Paşayı 9 Şubat 1919 Oa İstanbul'a çağırmıştır.

İngiliz Mareşali Alienby'nin yine 6. Ordu ile ilgili bir notası hükümete ve oradan Harbiye Nezaretine tebliğ edilmiş ve Harbiye Nezareti de 12 Şubat 1919 da XIII. Kolordu Kumandanlığına ve henüz orada bulunan Ali İhsan Paşaya bildirmiştir. Bu notanın metni aşağıdadır:

«Mısır seferi kuvvetleri idaresi altında bulunan yörede, icra mevkiine konacak kararlaştırılmış şartlar :

1 — Altıncı Ordu komutanı Ali İhsan Paşanın görevine son verilecektir.

2 — Altıncı Ordu bütünüyle silâhlarını teslim edecek; top, makinalı tüfek vesair silâhlar belirli bir noktada tarafıma verilecektir.

4 — Benim bölgem dahilinde ihtiyacım olmayan Türk Jandarması silâh teslim edecek ve emrim gereğince terhis olunacaktır, idarem altındaki bölgeler dahilinde bulunan Türk Jandarması terhis oluncaya kadar emrimde olacaktır.

5 — Tavır ve hareketleri memnuniyetsizliği gerektiren Osmanlı memurları emrime göre azledilecektir ve bunların yerine atanacak yeni memurların isimlerini tasvip yetkisi bana verilecektir.

6 — Durumun müsaadesine göre, Ermeniler, kendi memleketlerine geri gönderilerek bunların iskânlarını temin, arazi vesair emlâki şimdi kendilerine geri verilecektir. Ermenilerin kendi memleketlerine gönderilmeleri hususunda yardım ve mallarına gereken zarar ve ziyânı tahmin etmek üzere icabeden yerleri ziyaret edecek bütün subaylarıma kolaylık sağlanacaktır.

7 — Gerek cinayet ve gerek genel asayiş bozacak fiillerde suçlu bulunan kimseleri tevkif ettireceğim; bu husus dahi, tamamiyle reyime bırakılmış olacaktır.

8 — Konya'nın doğusunda bulunan bütün demiryolu hatları tarafımdan kontrol edilecektir.

9 — İdarem altındaki bölgenin bütün telgraf ve telefon hatlarını kontrol edeceğim Türkçe olarak şifre telgraftan asla kabul olunmayacaktır.

10 — Lağvolacak Altıncı Ordunun erleri her trende 900'er kişi olmak üzere memleketlerine gönderilecektir.

11 — Osmanlı memurları, Hint Ordumuzun askerleri de dahil olduğu halde bütün esirleri teslim edeceklerdir.

12 — İstedğim yerleri işgal etmek yetkisine haiz olduğumu açıklamaya gerek yoktur. Yukarıdaki sekizinci mad-

dede belirtilen kontrol kelimesinden istenen şudur ki, tarafımdan iş'ar vukubulduğu zaman demiryollarının askeri veya sivil her türlü nakliyatını arz ettiğim seklide icra ettireceğim gibi adı geçen demiryollarını her cins nakil işleminde her zaman yasaklamak yetkisine sahip olacağım.

Ali İhsan Paşa bu notayı öğrendikten ve İstanbul'a dönme emrini aldıktan sonraki düşüncelerini şöyle anlatmaktadır :

«İngiliz kumandanının notasındaki yedinci maddede, kendisinin her istediği adamı tevkif ettirmek niyetinde olduğunu anlatıyordu. Allenby'nin verdiği şiddetli notayı okuduktan sonra, İstanbul'a gitmiyerek, ya miskin ve korkak bir vaziyette Diyarbakır'da gizlenmek ve hastalık bahane ederek beklemek, yahut bu notayı ve İstanbul hükümetinin miskince başeğmesini ileri sürerek, İstanbul'un emrine itaat etmemek; bırakılması emrolunan kumandayı bırakıyarak İstanbul hükümetini tanıtlamak ve ona karşı isyan ederek Doğu Anadolu'nun istiklalini ilan eylemek... gibi hareket aklıma gelmişti.

Birinci şekilde, miskince hareket, nefsimi kurtarmak gayesini temin edebilirdi; fakat bir faydası yok idi. Altına Ordunun kumandasını bıraktıktan ve açıkta, ordusuz bir ordu kumandanı vaziyetine düştükten sonra tekrar bir hareket yapmak ve iş başına kendi kendine geçmek kolay değil idi. Kuzeyde Erzurum tarafında bulunan Dokuzuncu Ordu Kumandanı, İstanbul'dan alacağı emir üzerine, bana karşı İstanbul hükümetiyle işbirliği yapabilirdi.

İkinci şekil, gayet iyi bir hareket olurdu; fakat bu iş için henüz çevreyi mülkiye memurlarını ve halkı hazırlamamıştık, Böyle bir hareket karşısında, yine Dokuzuncu Ordu Kumandanıyla anlaşmak mümkün değil idi. Ben, onu bir kaç defa yoklamıştım. O, ancak klâsik hareket eden, verilen emrin dışında düşünmeyi bile kabul etmeyen bir kumandan idi. Nuseybin ile Erzurum arası çok uzaktı. Bir gecede gidip görüşmek ve anlaşmak mümkün değil idi. Onun yukarıda tasvir edilen zihniyetini, bir sene sonra Anadoluya geçmiyerek İstanbul'da saklanması ve 1920 de İngiliz tarafından yakalanarak Malta'ya sürülmüş olması da doğrulamıştır.

Bu endişelerime rağmen, ben, Altıncı Ordu bölgesindeki vilâyetlere, livalara milis teşkilâtı yapılmasını ve bunlara silâh ve cephe vereceğimi tam in ettiğim zaman Dokuzuncu Orduya bu kararımı bildirmiş ve o taraftaki vilâyetlerde de aynı tesislerin ve milis kuvvetlerinin teşkil edil-

mesini, doğudaki altı vilayetin ortak menfaati adına faydalı ve lüzumlu gördüğümü bildirmiştim. Bu yazılı uyanma uygun bir cevap verilmemişti. Eğer, Erzurum'da Dokuzuncu Ordunun başında, aynı düşüncede bir kumandan bulunsaydı, 17.2.1919 da öğrendiğim İngiliz notası karşısında altı doğu vilayetimizi kurtarmak emelini ileri sürerek İstiklâl temin edecek bir milli hareketi ayaklandırmaya fiilen teşebbüs edebilirdik.»

Ali İhsan Paşanın kendisini mazur göstermek için Erzurum'daki 9. Ordu Kumandanını suçlaması bir bahaneden ibarettir. Yıllarca sonra yazdığı hâtıralarında ne derse desin, gerçek gizlenemez. Anlattığı bütün tedbirlere rağmen İngilizler 6. Ordunun silâh, cephane ve malzemesinden mühim bir miktarını kolayca ele geçirmişlerdir.

Ali İhsan Paşa 12 Şubat 1919 da Nusaybin'den hareket edip 2 Martta İstanbul'a gelmiş ve trenden inerken tevkif edilmiştir.

9. ORDU KUMANDANI

YAKUP ŞEVKİ PAŞA

Enver Paşa, Kafkasya'daki Türk kuvvetlerinin Azerbaycan ve Dağıstan ordusu olarak yerlerinde bırakılmalarını tasarlamıştı. Bu fikre uygun olarak birliklerin bir kısmına «**Azerbaycan Kolordusu**», «**Azerbaycan Tümeni**» gibi isimler verilmişti. Ahmet İzzet Paşa kabinesi iş başına gelince, bu tasavvur değiştirilerek, bütün birliklerin Brest-Litovsk Andlaşması ile tesbit olunan sınır gerisine çekilmesi kararlaştırıldı. Bu amaçla Genel Karargâh, daha mütareke yapılmadan, 21 Ekim 1918 günü bir emirle: Doğu Orduları Grubu ve I. Kafkas Ordusu karargâhlarının lağvedildiği ve karargâh heyetlerinin İstanbul'a dönmelerini, 8. ve 9. Orduların doğrudan doğruya Genel Karargâha bağlandıklarını, dört tümenin İstanbul'a taşınmalarını, 9. Ordunun İran ve Azerbaycandaki bütün kuvvetlerini sınır gerisine çekmesini ilgililere bildirmişti.

Harbiye Nezareti, 27 Ekim 1918 günü de Kafkas İslâm Ordusu ile Şimalî Kafkas Kumandanlığının kaldırıldığını ve Şimalî Kafkas'ta, Azerbaycan'da hizmet etmek isteyenlerin orada kalabileceklerini emretti.¹⁵

15 Emekli Kurmay Yarbay S. İzzet, 15. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimalî Kafkasyadaki Hârekat Muharebeleri, S. 237.

Mütareke imzalandığı gün karargâhı Baku'da bulunan Kafkas İslâm Ordusuna bağlı 15. Tümen Petrovsk'a (Dağıstan) taarruz etmekte. 36. Kafkas Tümeni, 1. Azerbaycan Kolordusu karargâhı ve 2. Azerbaycan Tümeni Baku'da, 1. Azerbaycan Tümeni ile Karabağ bölgesinde bulunuyordu.

Kars'taki 9. Ordunun birlikleri :

11. Kafkas Tümeni Hoy (Iran Azerbaycanında)

9. Kafkas Tümeni Kamarlı (Erivan'ın güneyinde)

12. Tümen Serdarâbad (Erivan'ın batısında)

36. Tümen Gümrü

3. Kafkas Tümeni Ahıska

10. Kafkas Tümeni Batum (İstanbul'a gitmek üzere) mevkiinde bulunuyorlardı.

Sınır dışında bulunan bütün bu birlikler binbir güçlkle iki ayda sınırın gerisine çekilebilmiş ve tümenler kısmen lâğvedilmiş, kısmen başka yerlere nakledilmişlerdir. Bu nakil ve çekilme sırasında terhis işleri de devam etmiş ve bir ara 10 bini terhis eri olmak üzere, Batum'da vasıta bekleyen 25 bin kişi toplanmıştır. Vapur sıkıntısı çekildiğinden, kış olmasına rağmen bazı birlikler Batum'dan kara yolu ile ve yaya olarak yeni konuş yerlerine sevk edilmişlerdir.

İngilizlerin devamlı tazyiki ve Gürcü Devletinin gösterdiği güçlükler, ta-kındığı hasım tavırlar sebebiyle Kafkasya'nın, Azerbaycan'ın ve daha sonra Batum'un boşaltılması sırasında Türk birlikleri birçok eziyet ve meşakkat çekmiştir.

9. Ordu kıt'aları Elviys-i Selâse'ye çekilmişlerdi. Fakat İngilizler bu defa, 9. Ordunun burayı da boşaltarak 1877-1878 Osmanlı - Rus sınırı gerisine çekilmesini istediler.

9. Ordu Kumandanı Yakup Şevket Paşa Elviyei Selâse'yi (yâni Kars, Ardahan ve Batum) boşaltırken ve sonra Erzurum'da bulunduğu sürece daha etkili davranabilirdi. Kars'ta mutasarrıf vekili olarak bulunan Hilmi Bey (Uran), hâtıralarında bu olayı şöyle anlatır:

«... Bir müddet sonra, bu bölgeyi boşaltarak Erzurum'a çekilmesi için de Ordu Kumandanı emir aldı.»

«Kars Müslüman halkının mukadderatı gene birdenbire karanlıklar içine gömülüyordu ve bu acıklı haberi duyanların ağızlarını bıçak açmaz olmuştü. İşitildiğine göre barış kararlaştırılınca kadar bu bölgeyi İngilizler işgal edeceklerdi. Yakup Şevki Paşa ise onlarla hiç bir temasa gelmek istemiyor ve idareyi milli bir teşekküle devrederek çekil-

meyi tercih ediyordu. Karalılar da böyle bir teşekküle taraflar idiler.»

«Nihayet Ordu birlikleri, belirli bir plan ve program gereğince, bulduktan yerleri terkederek Erzurum yönünde çekilirken biz de Livanın mülki İdaresini Kars Milli Şûrası adı ile vatansever Karalılar tarafından kurulan bir teşekküle devrederek Kars'ı terkettik.»

Milli İslâm Şûrasının teşekkülünde, 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşanın teşvik edici rolü büyüktür. Bu milli teşekküle silâh ve cephane de vermiştir. Fakat Elviye-i Selâse'de bir millî hareket yaratmak için şartların çok elverişli olduğunu da unutmamak gerekir. Bir kaç ay önce Türk Ordusunun önünde evini barkını bırakarak kaçan Ermenilerin, şimdi yerlerine dönmek isteyecekleri ve Ermeni Ordusunun daha kuvvetli bir intikam duygusuyla buraları yeniden işgale yelteneceği tabîî idi. Halk bu korku içinde bir şeyler yapmak istiyordu. Nitekim büyük dram çok geçmeden aynen cereyan etti. Yakup Şevki Paşa, henüz Erzurum' da iken İngilizler ve Ermeniler Kars'a girdiler (13 Nisan 1919).

Bu durumda, 9. Ordu Kumandanının Elviye-i Selâseyi boşaltmak için zorlayan tek sebep Harbiye Nezaretinden aldığı emirdir. Kışı sert bir bölgede, en şiddetli soğuklar hüküm sürerken büyük bir ordunun yer değiştirmesi mütareke hükmü gereği de olsa, mantıkla izah edilemez. Osmanlı hükümeti, bunu, İtilâf Devletleri mümessillerine anlatamamış ise, Ordu Kumandanı aldığı emrin yapılmasını geciktirebilirdi, İstanbul ile Kars arasında yapılacak yazışma haftalar ve aylar boyu uzayabilir ve Ordu Kumandanının mâkul sebeplere dayanan direnmesi bir hayli zaman kazandırabilirdi. Türk Ordusu bulunduğu müddetçe de ne Ermenilerin, ne de İngilizlerin bu bölgeye girmeleri mümkün olamazdı. Böylece kazanılacak zaman Türklerin yararına işleyecek ve Millî İslâm Şûrası veya Güneybatı Kafkas Geçici Hükümeti daha iyi teşkilâtlanacak ve kuvvetlenecekti. Yakup Şevki Paşa bu imkânı kullanmamıştır.

Halbuki, Yakup Şevki Paşa, fiilen yapmadığı şeyi düşünebilmişti. İngilizlere teslim gereken Rus otomobil lâstikleri vesilesiyle Harbiye Nezaretine yazdığı 14 Şubat 1919 tarihli bir şifrede şöyle diyordu :

Asıl mesele istenen bir şeyi verip vermemek değildir. Önemli olan nokta her istek ve teklifi düşünmeden yapmaktır. Her teklife uyulacaksa bu usulün hem sonu ve hem de faydası yoktur. Bununla hiç bir tehlike kaldırılamaz. İtilâf

Devletleri ile henüz mütareke halindeyiz, iyi geçinmek, uzlaşmak lâzımdır. Fakat bu usulle İngilizlerin bize dost olacağını ve bize merhamet edeceklerini hiç bir zaman kabul ve ümit edemem. Milleti, hükümeti, mümkün merteye az zararlar kurtarmak içki, her türlü izin vermekle beraber dalma bir varlık göstermek zaruridir. Aksi halde 1300 yıldan beri Hıristiyan âleminin gözüne batan ve yeryüzünden kaldırılması istenen Müslümanlık ve Osmanlı siyaset ve hükümeti pek çabuk yokedebilir. İşte korkularım ve düşüncelerim budur. Bununla beraber hükümetin vereceği esaslara ve talimata göre hareket edeceğim.»¹⁶

Görülüyor ki, Yakup Şevki Paşa doğru düşünmüş, fakat yapılacak işi yukardan bekliyerek hükümetin gösterdiği zaafa karşı durmayı göze alamamıştır. Gerçekten, zaaf göstermenin, her istenileni vermenin bir faydası olmadığını Ordu Kumandanı bir çok misaliyle biliyordu. Emrindeki 12. Tümen Kumandanı Albay Ali Rifat'ı 1919 Ocak ayında Batum'da İngilizler tevkif etmişlerdi. 22 Şubat 1919'da da 5. Kafkas Tümeni Kumandanı Albay Mürsel, bir bahane ile yine İngilizler tarafından tevkif olunmuştu. Ve nihayet kendisinin de aynı akıbete uğrayacağı belli idi.

Karargâhını Erzurum'a nakleden Yakup Şevki Paşa, işgal Orduları Kumandanı General Milne'e hesap vermek üzere İstanbul'a çağırıldığını Şubat 1919 ortalarından itibaren biliyordu. Gözlerindeki rahatsızlığı ileri sürerek yola çıkmasını geciktirebilmişti. O halde Kars'ta kalarak da aynı şeyi yapabiliirdi. Kaldı ki, gözlerindeki rahatsızlık sebebiyle Paşanın bir ân önce İstanbul'a gitmek istediği gerçeğe daha çok uymaktadır. Cevat Dursunoğlu «**Milli Mücadelede Erzurum**» adlı kitabında, bu meseleyi şöyle anlatmaktadır:

«Müdafaai Hukuk teşkilâtı ne kadar kuvvetlenirse kuvvetlensin ordunun yardımı sağlanmadan tam bir başarıya varılamazdı. O tarihlerde Erzurum'da bulunan subaylardan pek çoğu bu cephede yıllarca çarpışmış eşsiz yiğitlikler göstermişlerdi. Her türlü feragat ve fedakârlıklar sonunda uğranılan milli felâket bunların üzerinde çok etkili olmuştu. Hele çeşitli canavarlıklarını gözleri ile görmüş oldukları Ermenilerin, bu bölgede kuracakları egemenliğin nasıl bir âfet olacağını düşündükçe ölümü, bu sonu görmeğe tercih ediyorlar ve gündün güne gelişen müdafaa fikrini sempati ile karşılıyorlardı. Ancak Mondros Mütarekesi İtilâf Devletleri-

16 Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Seri No: 1, S. 168.

186

nin bu vilayetleri işgal için her bahaneye açık kapı bıraktığından kumanda mevkiinde bulunanlar, bu ihtimali göz önüne alarak meydana çıkmak istemiyorlardı. Bu işte açık olarak yalnız Miralay Hallt Bey ortaya atılmıştı. O da bir müddet sınır boyunda çalıştıktan sonra tümeni başından alınmış, Bayburt'ta oturmakta idi. Hasankaledeki tümenin başında bulunan Rüştü Bey Mütareke ertesinde kendisine başvuran Süleyman Necati ile Yüzbaşı Nalbantoğlu İsmail'e, «ben sizinle beraberim, fakat asker olduğum için meydana çıkamam. Bunun size zararı dokunacağından korkarım» demiş ve kendisine başvuranları hayâl kırıklığına uğratmıştı. Halbuki; o zaman müdafaai hukukun her şeyden çok adı memlekette tanınmış bir başa ihtiyacı vardı.

Bir bakımdan bu baş hazırды: Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa... Yakup Şevki Paşa vatanseverliği, doğruluğu ve kumandanlıkta yeteneği ile tanınmıştı. Uzun zaman tabiye öğretmenliği ettiğinden orduda çok sayılırdı. Ayrıca Mondros mütarekesi üzerine «Elviyel Seiâse» boşaltılırken Kars'ta bir hükümet kurulmasını teşvik etmiş ve kurulan hükümete silâh ve cephane vererek yardım etmişti. Milli bir hareketin başlamasını istiyordu. Fakat son günlerde İstanbul; Dokuzuncu Ordu Kumandanlığını kaldırmış ve Yakup Şevki Paşaya İstanbul'a dönmesi için emir vermişti. Fırsatı ganimet bilerek hususi doktoru ve hemşehrisi, vatanseverliğine, politika anlayışına güvendiğimiz Göz Doktoru Harputlu Nazmi Bey yoluyla Paşaya müracaat ederek, bu işin başına geçmesini teklife karar verdik.

Yakup Şevki Paşanın eski arkadaşı Kâzım, bu teması üstüne aldı ve paşa ile görüştü. Paşa gözlerinden rahatsızdı. Kâzım'a «Yolunuz doğrudur. Size bakanlar dilerim. Ben de mütareke şartlarını görünce burada kalarak milletle birlikte çalışmayı düşündüm. Fakat şimdi İstanbul'a dönmeğe mecburum. Çünkü gözlerimden çok muztaribim. Tedavi ihtiyacıdayım. Burada kalsam size büyük bir yardımım olamaz Belki de yük olurum» demiş. Kâzım da İtilâf Devletlerinin kendisini İstanbul'da bırakmayacaklarını hatırlatarak ricasını tekrarlamışsa da Paşa kararından dönmemişti.

Yine isimsiz bir avuç insan kocaman hâdiseler karşısında dayanıksız kalmışlardı. Bereket versin birçok subaylar Müdafaai Hukukla temaslarını kesmiyorlar, ordu içinde durmadan, dinlenmeden müdafaai propagandası yapıyorlardı.»

Yakup Şevki Paşa, yerine tâyin edilen Kâzım Karabekir Paşayı beklemeden 14 Nisan 1919'da Erzurum'dan ayrıldı.

26 Nisanda İstanbul'a geldi. 21 Nisan 1920'de İngilizler tarafından tevkif edilerek Malatya'ya gönderildi.

Harbiye Nezareti 24 Kasım 1918 günlü emriyle, Kuzey Kafkasya'da ve Azerbaycan'da isteyen subay ve erlerin kalabileceğine dair 27 Ekim 1918 günlü ve II. Ş. 5887 sayılı emrini iptal etti. Kuzey Kafkasya'da ve Azerbaycan'da bulunan bütün Osmanlı subay ve erlerinin en geç iki ay içinde 9. Orduya İltihakları bu emirle bildiriliyor ve itaat etmeyenler hakkında kanunî kovuşturma yapılacağı ilâve ediliyordu. Halbuki, ilk emre dayanarak Kafkas İslâm Ordusu Kumandanı Nuri Paşa (Enver Paşanın kardeşi) Azerbaycan hükümeti ile bir anlaşma yapmış ve keyfiyeti 4 Kasım 1918 günü emriyle birliklere duyurmuştu. Birçok subay ve er Kafkasya'da, Azerbaycan'da kalmak üzere müracaat etmişti. Nuri Paşanın tamim ettiği anlaşmanın önemli maddeleri aşağıdadır :

«Azerbaycan hizmetine girecek subaylar ve memurlar adı geçen hükümetin tebaası olacaktır. Ceza ve mükâfat hususunda Azerbaycan kanunlarına tâbi olacaklardır.»

«Subaylar taşıdıkları rütbe ile kalacaklardır. (Fahri tâbiri kalkacaktır). Türkiye'de aldıkları kıdem ile terfi edenler burada bir üst rütbeyi kazanacaklardır.»

«Her subaya senede gidiş ve dönüş dahil olmak üzere 2 ay izin verilecektir. Bu 2 aya alt maaşı hareketinden evvel peşinen ve tamamen alacaktır, izinli gidecek subay, izin başlangıcından 1 ay evvel üstüne bilgi verecektir.»

«Her subay 1 seneden evvel kontratını feshetmek hakkına sahip değildir. Ancak, sıhî sebepte ve meşru bir mazeret dolayısıyla daha evvel kontratın feshi icabederse 5 inci maddedeki tazminat ödenecektir.»

«Hükümet kontratı feshetmek istediği takdirde 6 maaş nisbetinde tazminat verecektir. Ceza suretiyle fesihlerde tazminat verilmez.»

«Maaşları, taşınan Osmanlı rütbesinin maaşı ile Azerbaycan zamları toplamından aşağı olmayacaktır.»

«Subayların Türkiye'deki ailelerine verilen erzak ve yardımların bundan sonra verilmesi için Azerbaycan Hükümetince lüzumlu tedbirler alınacaktır. Bunun için sarf olunacak miktar Azerbaycan hükümetinin borcu olacak ve iki hükümet arasında hesabı yapılacaktır.»¹⁷

17 Emekli Kurmay Yarbay Süleyman İzzet. 15. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimalî Kafkasyadaki Harekât ve Muharebeleri. S. 240, 241.

B. İŞGALLER, AZINLIKLARIN DAVRANIŞI

VE TÜRKLERİN TEPKİSİ

Mondros Mütarekenamesi imzalandığı gün Selânikte Fransız generali Franchet D'Esperey, Mondros'ta İngiliz Amiralî Calthrope, Suriye'de İngiliz General Aallenby, Irak'ta İngiliz Generali Karsel, Hazer Denizi kıyılarında İngiliz General Thomson, Türkiye'yi işgal için hazır durumda bekliyorlardı.

Önce General Karsel davranıp, mütarekeden bir gün sonra Musul'u işgale kalktı. General Allenby 3 Kasımda İskenderun'u işgal edeceğini bildirirken, Iraktaki İngiliz kuvvetleri Musul'u işgal için 6. Orduyu tazyike başladılar.

6 Kasımda Boğazların temizlenmesine başlandı ve ertesi gün müttefik donanması, yardımcı gemileriyle Çanakkale Boğazını geçti. Bu arada İngiliz Albayı Muerphi, işgal ordusunun öncüsü olarak 7 Kasımda İstanbul'a geldi. Yenilmenin ilk acısını duymak için, İstanbulluların daha bir hafta beklemesi gerekiyordu. Gerçekten 13 Kasım günü 55 parçadan ibaret müttefik harp gemisi İstanbul limanında demirleyince, facia bütün çıplaklığı ile ortaya çıkmış oluyor-du. Bu karışık donanmanın tertibi şöyle idi: 22'si İngiliz, 12'si Fransız, 17'si İtalyan, 4'ü Yunan. Bunlar, Türkiye'nin yeni hâkimleri idiler. En büyük söz ve hak sahibinin İngiltere olduğu anlaşılıyordu. Derhal karaya asker çıkararak şehrin belli başlı yerlerini ve Boğaziçini işgal ettiler. İki gün içinde bütün Karadeniz Boğazı, galip devletlerin eline geçmişti. Trakya'ya 9 Kasımda, 1 Fransız alayı gelmişti. Fransızlar, Uzunköprü - Sirkeci demiryolu boyunca yerleşip hattın kontrolünü ele almış bulunuyorlardı. Aynı gün Gensral Allenby kuvvetleri de İskenderun'a girdi.

Yarış başlamıştı. 15 Mayıs 1919, tarihine kadar işgal şu sırayı takip etti:

Fransızlar, Dört Yol'u (11 Aralık 1919), Mersin'i (17 Aralık 1918). Pozantı'ya kadar Adana Vilâyetini (26 Aralık 1918), Çiftehane'yi (3 Şubat 1919). Afyonkarahisar istasyonunu (16 Nisan 1919):

İngilizler, Batum'u (24 Aralık 1918), Ayıntab'ı (10 Ocak 1919), Cerablus'u (3 Ocak 1919), Konya istasyonunu (22 Ocak 1919), Maraş'ı (22 Şubat 1919), Birecik'i (27 Şubat 1919). Urfa'yı (24 Mart 1919), Kars'ı (13 Nisan 1919):

(İngilizler, ayrıca 9 Martta Samsun'a da bir müfreze çıkarmışlar ve birkaç gün sonra Merzifon'a bir kıt'a göndermişlerdi.)

İtalyanlar, Antalya'yı (28 Mart 1919), Kuşadası'nı (4 Mayıs 1919), Fethiye, Bodrum ve Marmaris'i (11 Mayıs 1919):

(İtalyanlar 2 Nisanda Konya'ya bir tabur ile ve 14 Mayıs'ta Akşehir'e bir müfreze ile yerleşmişlerdi.)

Yunanlılar, Uzunköprü - Hadımköy demiryolunu (9 Ocak 1919) ;¹⁸

İngilizler ve Fransızlar müşterek olarak Turgutlu - Aydın Demiryolunu (1 Şubat 1919).

Mütarekenin ilânı ve işgallerin başlamasıyla bütün Türkiye'de büyük bir kaynaşma meydana gelmişti. Ordu birliklerinin yerlerinden oynatılması ve terhis, askerî malzeme ve silâh nakliyatı, yerlerine dönen göçmenler, işgal kuvvetlerinin gidiş gelişi, Türkiye'de bulunan Alman ve Avusturya asker ve subaylarının şevki, başta İstanbul olmak üzere önemli merkezleri ve tekmil yolları devamlı bir harekete sahne yapmıştı. **Hiçbir yerde nizam, intizam kalmamıştı. Asayiş iyiden iyiye bozulmuştu. Harb içinde türeyen eşkiya her tarafta çoğalmaya başlamış, soygunlar, baskınlar, adam ödürmeler alıp yürümüştü. Bütün Karadeniz kıyısı ve Trakya, Rum çetelerinin yuvası olmuştu.** İttihat ve Terakki idaresinin yıkılmasıyla, orada burada sinmiş durumda bekleyen ve çeşitli fikirlerle sahip olan siyaset adamları ve teşekkülleri birdenbire ortaya çıkmışlardı. Onlar politikalarını yaparlarken, Rumluk veya Ermenilik hesabına feda edilecek bölgelerin Türk unsuru başlarının derdine düşmüşlerdi. Adetâ her küçük bölge, her şehir kendisini kurtarmak için milletlerarası siyaset alanına atılmaya çalışıyordu.

Hariciye Nazırı, Trakya demiryolu boyunca Yunan askeri getirilmesinin işgal niteliğinde olmadığına dair gazetelere demeç vermişti. Halbuki 22 Ocak 1919 günü İstanbul'

18 Bu hattı evvelce işgal eden Fransızlar Yunanlıların gelmesi için çekilmişlerdir.

190

da bir toplantı tertip eden Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti şu karara varmıştı:¹⁹

1 — Trakyanın geçirmekte olduğu felâketli durum karşısında, birleşmeleri lüzumunun Trakyalılara anlatılması.

2 — Trakya, parçalanmaz bir bütündür. Trakya'nın gerçek sahipleri, ahalisinin yüzde yetmiş beşinden fazlasını teşkil eden Türklerdir. Şüphe edilirse Wilson prensiplerine göre plebisit yapılmasını istiyoruz.

3 — Doğu Trakya'ya gelen Yunan askerinin çıkarılması için gerekli teşebbüslerde bulunulması.

Bu kararların verildiği toplantıya Batı Trakya temsilcileri de katılmışlardır. Çünkü, Batı Trakya nüfusunda Türk çoğunluğu, Doğu Trakyadaki orandan çok daha fazla idi. Bununla beraber Yunanistan, Bulgar idaresindeki Batı Trakya'yı da bir süre önce işgal etmişti.

Trakyalılar nüfus istatistikleriyle dâvalarını büyük devletlere anlatmak için çırpınıyorlardı. Edime Belediye Reisi Şevket Bey, Şubat ortalarında Edirne Vilâyeti -bütün Doğu Trakya demektir- içindeki toprak mülkiyeti bakımından da Türk üstünlüğünü isbat için şu rakamları açıklamıştı:

Vilâyet dahilinde 13.620.000 dönüm araziden 8.926.891 dönümü Türklere, 2.741.368 dönümü Rumlara, 1.652.639 dönümü Bulgarlara, 63.287 dönümü Ermenilere, 3.876 dönümü ise Musevilere aittir.

Batı Trakya'yı ele geçirmiş olan Yunanistan, Doğu Trakya için hazırlanıyordu. Demiryolu boyunca bütün istasyonlara ve Hadımköy, Çatalca, Çorlu, Muratlı, Lüleburgaz ve Uzunköprü gibi kasabalara yerleşen Yunan taburu, yerli Rumların cesaretini arttırıyor, Türkleri ise yılgınlığa sürüklüyordu. Bu Yunan taburunun mevcudu bin beş yüz civarında idi. Halbuki 3 tümenli Türk kolordusunun (1. Kolordu) bütün Trakyaya dağılmış olan savaşçı kuvveti, terhis dolayısıyla 1200 tüfeğe düşmüştü.

Trakya Rumları şımarmışlar, hükümeti saymamaya başlamışlardı. Trakya'da Osmanlı Hükümetinin otoritesi sarsılmıştı. Yunan taburu ve buna dayanan Trakya Rumları, Trakya'da istediklerini yapıyorlardı. Bu durumun bir süre daha böyle sürmesi Trakya Türklerinin varlığını tehlikeye düşürebilirdi.

Trakya Rumlarını, iki teşkilât idare ediyordu. «Yunan Komitesi» yerlerine dönen Doğu Trakyalı göçmenlere, ev-

19 - Tefik Bıyıklıoğlu — Trakya'da Milli Mücadele C. 1. S. 152.

191

lerini tamir, çift hayvanları tedariki için uzun vadeli para yardımında bulunuyor, ziraat âletleri veriyordu. Rum köylüleri, bu yardımlarla, tarlalarını ekmeğe başlamışlardı. Maddî zararlarını, gelecek hasada kadar telâfi edecek bir duruma gelmişlerdi. Rumların ikinci ve en mühim teşkilâtı «**Trakya Komitesi**» idi. Komite, Trakya'nın Yunanistan'a ilhaki için çalışıyordu.

Yardım ve Trakya Komitelerinin merkezi İstanbul'da idi. **Trakya Komitesi**, açıktan açığa çeteler kurarak Trakya'da asayişi bozmakta, Türkleri mümkün olduğu kadar zarara sokmakta, ürkütmekte, yabancı müdahaleye yol açacak bir durum hazırlamakta idi. Komitenin Trakya'da en mühim teşkilât merkezleri Gelibolu, Keşan ve Çorlu idi.²⁰

Bu organize hareket karşısında Osmanlı hükümeti tam anlamıyla seyirci kalmıştı. Ocak 1919 sonlarında, Trakya'daki Yunan taburunun kaldırılması için kendisine başvuran Trakya heyetine Sadrâzam Tefvik Paşa şöyle demişti:²¹

«Biz, kuşatma altındayız. Dışarıyla bağlantımız kalmamış gibidir. Aleyhimize çevrilen entrikaları öğrenemiyoruz. Durum, tahminden çok daha acıktır. Trakya için, bugün bir şey söyleyemem. Trakyalının, vatanları için gösterdikleri ilgiyi şükranla karşılıyoruz. Çalışın. Fakat, Osmanlı Devletinin varlığına zarar getirmemeye dikkat edin. Aksi takdirde hareketiniz isyan olur. Vatan sevgisi ve milli namusumuz, vatanın kurtuluşunu sağlamaya hizmet edecektir. Ne yapalım, bu günler de geçer.»

Trakya heyeti, eski Sadrâzam Ahmet İzzet Paşayı da ziyaret etmiş ve ondan şu tavsiyeyi dinlemişti:

«Trakya'nın Türk kalmasına çalışmak gerekir. Çok darda kalınırsa, yine bir gün, Türkiye ile birleşmek emeliyle, başka bir çare bulunmazsa, hemen, Trakya'nın istiklâlini ilân ediniz.»

Fesat kazanı asıl İstanbul'da kaynıyordu. Fener Patrikhanesi, Mavri Mira, Muhacirler Cemiyeti gibi teşekkülleri ve 250 bin civarında Rum nüfusu ile İstanbul; Yunan siyasî emellerinin kolayca pişirilip kotarıldığı bir merkez olmuştu. İzmir ve Batı Anadolu hakkındaki karar, henüz Atina ve Paris arasında olgunlaşmakta idi. Fakat, Trakya ve Pontus meseleleri İstanbul'da rahatça planlanabiliyordu.

20 Tefvik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele S. 201.

21 Tefvik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele S. 153.

Yunan istiklâlini sağlamak için yüz yıl önce kurulup; gerçekleştiği için uzun zaman faaliyet göstermeyen Etniki Eteryâ,²² Pontus Devleti kurmak amacıyla 1904'ten beri, özellikle Osmanlı İmparatorluğu içinde faaliyete geçmişti. Mütarekeden sonra bu faaliyet diğer teşekküllerin de meydana çıkmasıyla birdenbire arttı. Karadeniz Rumları, bir kampanyaya girişerek Paris'e bir heyet gönderdiler. Trabzon Metropolidinin başkanlığındaki heyet Paris'te aylarca kaldı, İstanbul'da çıkan «**Patrie**» adlı Rum gazetesi 17 Ocak 1919 günlü sayısında, Pontus Cumhuriyeti teşkili için, bu heyetin Paris'teki çalışmalarına dair geniş haber vermiş ve Pontus Cumhuriyetinin gelecekteki sınırlarını bildirmişti. **Pontus devletinin** sınırı İnebolu'dan başlayarak Batum'a kadar uzayacak ve Kastamonu, Sivas ve Trabzon vilâyetlerini içine alacaktı.

Bu hülya ile, Samsun'dan doğuya doğru Karadeniz kıyılarında ve Samsun'un güney bölgesinde Rumların çete faaliyeti son derecede artmış bulunuyordu. Samsun ve Merzifon'daki İngiliz müfrezelerinin bu bölgenin asayiş durumuna büyük zararı dokunuyordu. Çünkü Türklerin sinmesine, Rumların cesaret bulmasına sebep oluyorlardı. Merzifon'un o günlerini yaşamış bâzı kimselerin anlattıklarını, bir fikir vermek üzere özetliyerek alıyoruz:²³

«İşgali, halk nefretle karşıladı, itilâfçılarla, Rum ve Ermenilerin bu tıyneteki adamları, her gün ittihatçıları, Müslüman İleri gelenlerini jurnal ederlerdi.»

«Harb içinde kaçamayıp da Merzifon'da kalan Ermeni unsuru tamamen Müslüman olmuş ve nüfusa böyle kayıtlarını yaptırmışlardı. Rumlar, Pontus hükümeti teşkilâtı için gizli çalışıyorlardı.»

«... İngilizler gelince, hemen hapiste bulunan kanlı kaatil, şirret bütün Rumları tahliye ettiler, Ermeniler o günden, İngilizler vasıtasıyla hükümetimize baş vurarak, gayet asele, isimlerini eski isimleriyle değiştirdiler. Rumlar, İngilizlere güvenerek Türk köylerine taarruza geçtiler, iki gecede bir, bir Türk köyünü silâh, para, eşya ve erzak almak üzere soyarlardı. Köylüler hükümete müracaat edince, İngilizlerin işe karışmasıyla köylülerin yalan söyledikleri

22 Millî Cemiyet mânasına gelir.

23 Vehbi Cem Aşkun'un topladığı bu notlar Merzifonlu Fevzi Şerman, Rıza Siryeli ve Numan Özer'e aittir.

193

güya gerçekleşir. İslahı eşkıyalar tarafından taarruza uğradıkları kabul ettirirdi.»

«... artık hükümetten de bir fayda olmadığı anlaşılınca Türkler de silâh teminine ve köy köy düzensiz bir teşkilâta başladılar.»

Numan özer de, Merzifon'da halkın Topçu Kumandanı Pire Mehmet ve 10. Alay Kumandanı Ahmet Süreyya'nın başkanlığı altında nasıl teşkilâtlandıklarını anlatmakta ve şöyle demektedir.

«Toplantılara katılanlar: Kaymakam vekili, Topçu Kumandanı Pire Mehmet, Ahmet Süreyya Bey, Müftü Efendi, İttihat ve Terakki ileri gelenlerin Himmetzade Ali Efendi Kefelizade Hafız Mehmet Efendi, Çelebizade Abdullah Efendi, Avukat Sadık Bey, Numan Bey, İttihat ve Terakki Reisi Hüseyin Efendi, Siryelizade Rıza Efendi, daha bir çok İttihat Terakki ileri gelenleri ve Belediye Reisi Hacı Ömer Efendi.

Bir gece yine toplandık. Dağdan gelecek Rum eşkıyaların İngiliz karargâhı ile irtibatını kesmek için tertibat aldık. Mili kuvvetlerle ayrı ayrı devriye teşkilâtı yapıldı. Gece bir iki Rum eşkiyası tutuldu ve öldürüldü. Teşkilâtımızı haber alan Hürriyet ve İtilâf Cemiyeti rahat durmaz, saati saatine haber verir, muhbirlik yapardı. Bir gün biçimine gelirdik. Hürriyet ve İtilâf reisini bir odaya soktuk. Pire Mehmet ve Ahmet Süreyya Beyler iyice tehdit ettiler. Bu hâliniz böyle devam ederse seni ve çocuklarını, cemiyetinize mensup olanların hepsini bir gecede temizleriz, dediler. Reis, bu korku ile ondan sonra rahat durdu.»

Karedeniz bölgesinin ve özellikle Samsun çevresinin asayışı ile görevli olarak 9. Ordu Kıtaaatı Müfettişi sıfatıyla Samsun'a gönderilen Mirliva Mustafa Kemal Paşanın, İstanbul'a yazdığı raporlar bu bölge hakkında en doğru bilgileri vermektedir. Bu raporlardan,²⁴ işgal ve asayiş durumuna ait kısımları özetliyeceğiz.

22 Mayıs tarihli rapordan :

«İngilizlerin son defa çıkardıklarını arzylediğim yüz kadar piyade askeriyle beraber gelen onbir süvarinin on neferinin Rum oldukları güvenilir biri tarafından bildirildi.»

Mart ayı ortalarında Samsun'da bir makineli tüfek ile dağa çıkan Teğmen Hamdi'nin faaliyeti, Genel Kurmay

24- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Vesika No: 64, 65, 68, 69, 71, 77, 83.

194

Başkanlığından sorulmuş ve Mustafa Kemal Paşa buna cevap teşkil eden raporunda şu bilgiyi vermiştir:

«İngiliz kıt'alarının Samsun'a çıkması üzerine memleketin yabancı istilasına uğradığı hissine kapılan ve Rum halkın taşkınlıklarına kızan 15. Fırka Makineli Tüfek subayı Hamdi Efendi, Rum çetelerinin Türk köylerine ve halkına, yapmakta oldukları zulüm ve tecavüzdən de üzülenek, bir makineli tüfek ile ve emrindeki askerlerle 17/18 Martta dağa çıkmıştır. Kendisine yapılan öğütler üzerine vazifesi başına dönmüş ise de tıbbi müşahedeye alınmak üzere Divan-harp kararıyle İstanbul'a gönderileceğini öğrenerek 15.5.1919'da tekrar kaçmayı başarmıştır. Son kaçışından bugüne kadar hiç bir tarafta faaliyeti görülmemiş ve nerede bulunduğuna dair de bir işaret elde edilememiştir.»

Asayişin sağlanması için alınacak tedbirleri sayan Mustafa Kemal Paşa raporuna şöyle devam etmektedir:

«...bu gibi hususta tesirli çare ve tedbir kuvvettir. Halbuki Canik Livasında bulunan 15. Fırka terhisten sonra pek düşük olan kuvvetini son üç ay içinde meydana gelen 700 firar olayıyla büsbütün kaybetmiştir. Taburlar 50 ilâ 100 askere inmiştir.»

Mustafa Kemal Paşanın başka bir raporunda :

«Anlaşıyor ki, Rumlar nisbetsiz derecedeki azınlıklarına rağmen, Amasya ve Tokat Sancaklarında da aynı Canik Livasındaki çetecilik ve siyasi emeller teşkilâtını tatbik ve idare ediyorlar. Amasya sancağı içinde 21 Rum çetesi görülmektedir. Tokat'ın Erbaa kazasında ve kısmen de Niksar'dan avenesi kuvvetli 5 Rum çetesi dikkati çekmektedir. Bunların teşkilât ve teçhizatları mükemmeldir. Ayrıca, birkaç Ermeni çetesi varsa da ehemmiyetli tesirleri görülüyor, islâmlar tarafından siyasi inaksallarla kurulmuş böyle bir teşkilât yoktur. Az sayıda basit şikayetle oluyor. Amasya sancağında 4 islâm çetesi vardır.

Rum ve Ermeni çeteleri ve komitacıları, daima temas ve irtibatta buldukları İngiliz subaylarıyla, Amerikan memurlarından çok yüz buluyorlar. Merzifondaki İngiliz subaylarıyla Amerikan memurlarının gerek Merzifon ve gerek Gümüşhacıköy kazası Rumlarıyla pek sıkı münasabeti dikkat çekicidir. Gümüşhacıköyünün beş yüz evli karaköy Rum köyünden çıkan meşhur birkaç eşkiya sergerdesi arasında Vangel adındaki fesatçı da vardır. Ve genellikle Çorum yöresinde katliam ve yağma ediyorlar. Havzadaki Alay kumandanı bir taburla bu Rum köyünü sarmış

195

ve aramaya koyulmuş ise de, Merzifondan oraya yetişen İngiliz subayının müdahalesi üzerine birşey yapamamıştır. Kaza Kaymakamının Margrit efendi olması önemli tesirler yapmaktadır.

Ladik gibi mühim bir kazaya henüz bir Rum kaymakam gönderilmesi de çok dikkate değer bir olaydır.

Trabzon vilâyetine gelince, islamlardan birkaç çete var ise de soygunculuk maksadına dayanıyor. Tehcir işlerinden dolayı yakalanmamak için kaçan Topal Osman Ağanın çetesi mühim olup, Giresun ve civarında faaliyettedir. Rumların bu vilâyetteki teşkilâtı da aynen Canik ve Amasya teşkilâtı gibi siyasi-dir. Olaylar ve çetelerin faaliyeti azdır. O da Trabzon vilâyeti halkının uyanıklığındandır. Yalnız Köroğlu Efdalidis namındaki otuz kişilik Rum Çetesi Gümüşhane tarafında pek büyük gayretle olay yaratıyor.

Erzurum vilâyetine gelince; birkaç islâm çetesi varsa da siyasî bir maksat takip edilmeyip, ahlâksızlık ve açlığın doğurduğu adi eşkıyalıktır. Erzincan sancağı da aynı derecededir. Van vilâyetine gelince; bazı olaylar dikkat çekicidir.»

Mustafa Kemal Paşanın Sadarete gönderdiği bir raporda mesele daha umumî hatlarıyla anlaşılmaktadır.²⁵

«Genel Harp seferberliğinin başlarında Samsun Sancağı içinde askar kaçaklarından ve Müslüman, Ermeni ve Rum unsurlarından bir takım çeteler âdi hırsızlık ve canilik yaparlardı. Rum ve Ermeni tehciri sıralarında bu unsurlardan bâzı çeteler siyasi bir mahiyet almış, Rus istilâsı başlayınca Ruslar tarafından teşvik ve denizden takviye edilmiş, fakat sıkı kovalama karşısında tehlikeli bir hâl almamıştı. Rus bozgunundan sonra Mütarekeye kadar eşkıyalık devam etmiştir. Mütarekeden sonra Yunanlılık emeli güden bütün Rumlar her yerde şırmadılar. Samsun yöresinde de Pontos hükümetini kurmak için birleştiler. Bütün Rum çeteleri bu maksat uğrunda siyasî bir şekil aldı. Son zamanlarda Samsun yöresinde Rum nüfusunu arttırmak için Rusya'da ne kadar Rum varsa bu-
raya gönderilmesine çalışılmıştır.

Bugün, Samsun yöresinde 40 kadar Rum çetesi vardır. Buna karşılık Türk halkı, hükümet tarafından korunmadığından bazı lâz çetelerini Trabzon yöresinden getir-

25 Tefik Bıyıklıoğlu Atatürk Anadaluda S. 36-37.

terek mal ve namuslarını muhafaza zorunda kalmışlardır. Bu suretle 13 Müslüman çetesi faaliyettedir. Hakiki durum budur. Samsun'da nüfus çoğunluğu Romlardadır. Rumlar hükümete karşı soğukturlar. Fakat sancak içinde ezici çoğunluk Türklere dedir.»

9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşanın 28 Aralık 1918 tarihli bir raporunda da «*İtilaf subayları Rum halkının sözlerine kapılmaktadırlar. Samsun'da ve Batum'da vapur bekleyen çok sayıda terhis erleri vardır. Halkın silâhlendirilmiş olduğu iddiası, Rum çeteleri tarafından eşkıyalıklarını daha serbest yapabilmek için uydurulmuş bir haberdir. Gizlice silâhlendirilmiş olan Rum eşkiyası İtilâf donanmasının gelmesiyle taşkınlığa başlamışlardır»* deniliyor.

Mersin, Adana, Ayıntap, Maraş ve Urfa'nın, İngilizler ve Fransızlar tarafından işgali, bu geniş bölgede, facialarla dolu, kanlı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bunun başlıca üç sebebi vardır:

1 — İşgal ile beraber Ermenilerin ortaya çıkıp amansız bir mücadeleye girişmeleri.

2 — Türklerin bu bölgede çok geç teşkilâtlanmaları.

3 — Daha sonra başlayacak kurtuluş hareketinin bir büyük devlete karşı yapılması.

Mütareke ilân edildiği zaman Kilikya'da II. ve VII. Ordulardan müteşekkil Yıldırım Ordular Grubu var iken işgaller başladığı sırada, Türk Ordusu bu bölgeyi tamamen boşaltmış bulunuyordu. En son birliklerin Adana'dan çekilmesiyle gelecek karanlık günlerin dehşeti bütün ağırlığı ile halkın üzerine çökmüştü. Türklerin ilk devresi, Kilikya'nın Türklere ait olduğunu ispata çalışmak oldu. Trakyalı, İzmirli ve Doğu Anadolu aydınların yaptıkları gibi Adanalı aydınlar da kendi memleketlerinin tarih bakımından, nüfus çoğunluğu bakımından Türklüğünü belirten bir bildiri yayınladılar. Bu bildirin sonu şöyle bitiyordu:²⁰

«... Biz Adanalılar bu kadar açık ve tarihi olan haklarımıza rağmen, memleketimizin kesin ve mantıklı lüzum yok iken ve kendi emniyetlerini tehdit edecek bir hâl asla meydana gelmemişken, işgal teşebbüsünü derin üzüntüyle karşılar ve mütarekenin ilk günlerinde vazgeçilen vi-

26 Prof. T. Gökbilgin — Millî Mücadele Başlarken S. 26-27.

lâyetlerimizin sonradan böyle bir işgal felâketine maruz kalmasını devletlerin taahhütleriyle tezat telâkki eder ve bundan vazgeçilebileceğini kuvvetle ümit ederiz. Bugün milliyet prensibi hâkimdir, yapılan müdafaamız ise hakikata dayanan vesikalarla kuvvetlendirilmiştir, hak ise her şeyden yüksektir.»

21 Aralık 1918 günü akşamı Fransız Albayı Romieu Adana'ya geldi. Fransızlarla beraber Ermeni gönüllü askerleri de gelmişti.

Bundan sonra bütün bölgeye bir Ermeni akını başladı. Ermeniler ötedenberi Kilikya üzerinde hak iddia etmekte idiler. Şimdi bekledikleri fırsatı ele geçirdiklerini sanıyorlardı. Ermeni göçmenlerinin çoğu yetişmiş komitacılar idi. Derin bir kin ile Türklerden intikam almaya koyuldular.

Adana valisi Nazım Bey, işgalden iki gün sonra hükümete çektiği bir telgrafta,²⁷ sağlık durumu ve mahallin icabından dolayı istifa ettiğini bildiriyor ve vilâyetin hâlini pek acıklı bir surette tasvir ediyordu. Fransızların maksadı, orada bir Ermeni Cumhuriyeti kurmak ve Ermenilerin hâlen zayıf bir azınlıkta bulunmalarından dolayı şimdiki hâlde buna muvaffak olamazlar ise geçici olarak bağımsız bir hükümet teşkil eylemek olduğunu ve işgal askerinin yüzde sekseninin Ermeni gönüllülerinden ibaret olmasının buna delil olduğunu belirtiyordu.

Gerçekten Ermenilerin faaliyeti dikkati çekecek derecede idi. Bir süre sonra Adana'da bir «**Ermeni intikam Alayı**» kuruldu ve her tarafta cinayetler başladı. Adana'ya olduğu gibi Kozan, Osmaniye ve Mersin'e Fransızlarla gelen Ermeni askerlerinden başka, Kafkasya'dan ve diğer yerlerden Antranik çetesi-ne mensup bir hayli Ermeni komitecisi gelmişti.

Fransız işgal kumandanları, her buldukları yerlerde Ermenilerin Türkler üzerine hâkimiyet kurmaları için ne mümkünse yapıyorlardı. Meselâ, Adana Polis Müdür Muavinliğine Vahan isminde bir komiteciyi tâyin etmişlerdi. Aynı maksatla, Türk jandarmasını dağıtmaya başladılar. Jandrama kumandanlıklarına «*Kadronuzun yarısı islâm, yarısı Ermeni olacaktır. Ona göre ikmal edilmesi*» şeklinde emir verildi.²⁸ Adana Vilâyeti Jandarma Kuman-

27 - Ali Fuat Türkgeldi — Görüp işittiklerim S. 172.

28 - Ali Saip — Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri S. 17.

danı Albay Haşim Bey, Fransızlara teslimiyet göstermediği için yakalanarak Mısır'a, esir kampına gönderildi. Yollarının üstüne çıkan her engeli, bir suretle ortadan kaldırıyorlardı. Fransızların Kilikya'daki davranışı, Türklerin ellerini tutup Ermenilere döğdürtmek esasına dayanıyordu.

İzmir'in işgalinden önceki 6 aylık döneme ait olayların özeti budur.

m

C. M. KEMAL. PAŞA İSTANBUL'DA

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, bu görevden istifa ettikten sonra, Mustafa Kemal Paşa'yı da İstanbul'da bulunmasının uygun olacağı düşüncesiyle İstanbul'a davet etmiş ve Paşa, bunun üzerine İstanbul'a hareket etmiştir.

Bu sıralarda, hattâ daha önceden Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'da bulunması elbette uygun olacaktı. Fakat Sadrâzam Ahmet İzzet Paşa, bu gereği her nedense istifa ettikten sonra düşünülebilmiştir. Henüz Talât Paşa hükümeti çekilmeden, Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşanın Başkanlığında bir hükümet kurulmasını, kendisinin de Harbiye Nezaretine getirilmesini hem Padişaha, hem de İzzet Paşaya teklif etmişti. Padişahın ne düşündüğünü bilmiyoruz. Ancak, Ahmet İzzet Paşanın, Harbiye Nezaretini vekâleten, üzerine alıp açık tutmasından ve Mustafa Kemal Paşanın teklifine «*Barıştan sonra da arkadaşlığımızın daha güzel devamını Allah'tan dilerim*» tarzında verdiği cevaptan anlaşılıyor ki, Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile çalışmanın faydalı olacağına inanmakta idi. İstifa ettiği sırada onu İstanbul'a çağırması da bu kaniyi doğrulamaktadır. Harbin kaybedildiği ve mütareke teşebbüsüne geçildiği bir sırada Suriye Cephesine büyük önem vererek Mustafa Kemal Paşayı İstanbul'dan uzakta tutmanın isabeti ise münakaşa edilecek bir husustur. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da olmasını uygun görüp çağırdığı zaman, Mondros Mütarekesi imzalanmış ve kendisi hükümetten çekilmişti. Mustafa Kemal Paşayı vaktiyle Harbiye Nezaretine getirmeliydi. Bu takdirde, olayların akışında ne gibi değişiklikler olacağını kestirmek için birkaç nokta üzerinde durmak yeter. Bir defa, mütareke hükümleri bu derece elâstiki olmazdı. Sonra, Ahmet İzzet Paşa hükümetinin istifası önlenebilirdi. Nihayet, ordu kısa bir zamanda dağılıp iskelet hâline gelmezdi.

Mustafa Kemal Paşanın, Adana'dan 3-6 Kasım'da Ahmet İzzet Paşaya yazdığı telgraflar açıkça göstermektedir ki, Mütarekenin imzasından önce Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da olsa idi, Amiral Calthrope, Osmanlı hükümetini bu kadar gaflet içinde bulmayacaktı.

Her şeye rağmen, Ahmet İzzet Paşa hükümeti iktidarda kalmalıydı. Halil Menteş'in dediği gibi, «**vatansever, iyi niyet sahibi yaşlılar**» ile «**enerjik, cesur, bilgili gençlerden**» teşekkül eden kabine o günkü şartlara en uygunu idi. Nazırlardan bir kısmının İttihatçı oluşu da ayrıca bir denge sağlıyordu. Mütarekeyi bu hükümet imzaladığına göre, uygulanmasını da o yapmalıydı. Böyle bir zamanda hükümet değişikliğinin zararını, Ali Fuat Türkgeldi şu şekilde anlatmaktadır: «*Mütarekeyi akteden İngiliz Amiralî, kendisine karşı taahhütlerde bulunduğu adamın yerinde başkalarını ve özellikle Hariciye Nezaretinde Reşid Akif Paşa gibi zayıf bir adamı görünce mütarekenin uygulanmasındaki şartları ağırlaştırdıkça ağırlaştırdı.*»

Ahmet İzzet Paşa, kendisi çekilince hükümeti Tefvik Paşanın kuracağını da bilmeliydi.²⁹

Tefvik Paşa, renksiz, bunamaya yüz tutmuş bir ihtiyardı. Ona ve daha beterlerine meydanı bırakmamak gerekiyordu. Fakat Ahmet İzzet Paşa, duygularına kapılarak, Padişahın bazı nazırların değiştirilmesini istemesini onur meselesi yapıp istifa etmişti (8 Kasım). Bunun üzerine Padişah, hükümeti kurmaya çok güvendiği Tefvik Paşayı memur etti. Ali Fuat Türkgeldi der ki:³⁰

«*Bu defa da Şeyhülislâm bulmakta zorluk çekildi. Tefvik Paşa Şeyhül İslamlığa sabık Mısır Kadısı Yahya Raşid Efendiyi sevkeylediği hâlde iki sene önce vefat etmiş olduğu anlaşılmasına ve... saraya davet olunan Esad Efendinin de bunaklık getirmiş olduğu görülmesinden dolayı... İbrahim Efendi Şeyhül İslamlığa getirildi.*»

Tefvik Paşanın, kabinesini nasıl kurduğu hususunda daha açık bir fikir edinebilmek için, istenmeyen bir nazır hakkında söylediklerini aşağıya aynen alıyoruz:³¹

«*İzzet Beyin kabineye alınmasını arkadaşlar istemediklerinden ben de kendisini listeden çıkarmıştım. Bunu*

29 - İzzet Paşadan evvel padişah Tefvik Paşayı sadarete getirmek istiyordu ve bunu İzzet Paşada biliyordu.

30 - Görüp İşittiklerim S. 163.

31 Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim S. 164

201

duyunca aşığıdaki odada iki defa bayılmış ve yanıma gelip ayaklarıma kaparak, bu adamlar benden ne istiyorlar, diye birçok ağlamış olduğundan ve Zât-ı Şahane de haber yolladığından tekrar almaya mecbur oldum.»

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a geldiğinde (13 Kasım) Tevfik Paşa hükümeti kurulmuş, fakat Meclisten henüz güven oyu almamıştı. Olup bitenleri öğrendikten sonra elbette boş duramazdı, işe nereden ve nasıl başladığını kendisi şöyle anlatmaktadır:

«Hâtıramda yanılmıyorsam, İzzet Paşa ile ilk defa henüz terketmemiş olduğu, Fuat Paşa türbesi karşısında Sadaret konağında görüştük. İzzet Paşa kabineden niçin çekildiklerini açıkladı. Bu nihayet bir izzetinefis meselesiydi.

Ben çekilmiş olmalarını doğru bulmadım; kendisine sadrazamlık verilen Tevfik Paşa kabinesini teşekkül ettirmemek ve tekrar İzzet Paşa başkanlığında yeni bir kabine kurmak lüzumuna inandığımı bildirdim. Durum münakaşa olunarak, teklifim kabul edildi. Hattâ yeni bir kabine listesi de yapıldı. Esaslı bir noktayı atladım galiba, ben İstanbul'a geldiğim zaman artık harp kabinesinin önemli kişileri orada değildiler.

Sadrazamlık konağında verilen karardan sonra her birimiz bir türlü çalışmaya başladık, ilk hedef kabineyi düşürmek olduğuna göre, ben derhal Meclisi Mebusanla temas aradım, ötedenberi arkadaşım olan mebuslarla konuştum. Bakış açımı onlara açıkladım ve beni daha büyük mebus kuleleriyle temas getirmelerini kendilerinden rica ettim. Bu arkadaşların aracılığıyla, ilk defa olarak sivil kıyafetle, Fındıklı'da Meclisi Mebusan binasına gittim.

O günlerde Tevfik Paşa kabinesine güven söz konusuydu. Ben güvensizlik oyu verilmesi fikrinde idim. İşte Meclisi Mebusan binasına girdiğim gün, güven meselesinin Mecliste oya konulacağı gündü. Kanaatimi mümkün olduğu kadar hızla tanıdığım veya orada bana tanıtılan mebuslara açıklamaya çalışıyordum. Bir kısım mebuslarda şu tereddüt vardı: «Eğer güvensizlik oyu verecek olursak Meclisi dağıtacaklar. Fakat Tevfik Paşa kabinesine güvenoyu verip biraz zaman kazanarak, bu sırada belki faydalı işler görmek mümkün olur.»

Ben ise Meclisin zaten kesinlikle dağıtılacağına inanıyordum ve dağıtacak olan da yeni Sadrâzamdı. Bu Kararı tatbik için tabii olarak önce Meclisin güvenini ala-

rak sadrazamlık makamını usulü dairesinde işgal etmesi lazımdı. Bunu temin ettikten sonra bazı kişilerin düşündüğünün aksine olarak, hiç bir zaman ve fırsat vermeksizin. Meclisi dağıtacağına şüphe yoktu. O hâlde netice madem ki bu olacaktı, kabineye güvensizlik oyu vererek ve bunu tekrar ettirerek zaman kazanmak daha uygundu, işte belki bu kazanılacak zaman zarfında tekrar İzzet Paşa başkanlığında bir kabine meydana getirmek sebep ve şartlarını hazırlayabilirdik. Meclis salonlarında, koridorlarda, ayak üstü, âni mantıklarla yapılan bu münakaşalar şöyle bir netice verdi: Mühim bir kısım mebuslar salonlardan birine toplandılar ve beni de oraya davet ederek, heyeti umumiyeye izahat vermekliğimi teklif ettiler. Durumu, içinde buldukları şartları ve yapılması lâzım gelen hareketi, gücümün yettiği kadar kendilerine açıkladım. Mutlaka kabineye güvensizlik oyu vermelerini tavsiye ettim. Teklifim hazır bulunanlarca kabul olundu ve başaracaklarına dair kat'î ümitlerini söyleyerek bulunduğumuz salondan çıkıp meclis başkanının toplantı çağrısına koştular.

Ben bir locada karar neticesini bekliyordum. İsimler okunarak oylar soruldu. Tasnif olundu ve kürsüden netice Heyeti Umumiyeye bildirildi. Tevîk Paşa kabinesi çoğunlukla güven kazanmıştı.

Derhal Osmanlı Meclisi Mebusan sarayını terkettim. Evime döner dönmez, saraya telefon ederek Vahidettin'den görüşme istedim. Onunla hemen bir görüşmeyi faydalı buluyordum.

Maksadım kendisiyle açık görüşmek, tedbir olarak düşündüğümü açık söylemek ve bu tedbirin uygulanmasındaki zorluğu açıklamaktı. Padişahı tasavvur ettiğim teşebbüse ikna edebileceğimi zannediyordum.»

Mütareke dönemi İstanbul'unda Mustafa Kemal Paşanın ilk teşebbüsü, Tevfik Paşa kabinesini düşürmek ve İzzet Paşayı tekrar iktidara getirmek gibi politik bir faaliyete dayanmış ve sonuç vermemiştir, ikinci teşebbüs de Padişah ile görüşmek istemesidir. Burada iki nokta dikkati çekiyor: birisi, Mustafa Kemal Paşanın, Vahidettin üzerine tesiri olacağını sanması ve ondan bazı şeyler umması; diğeri de Vahidettin'in, Mustafa Kemal Paşayı huzura hemen kabul etmeyerek randevuyu geri atıp Cuma selâmlığına bırakmasıdır. Zaten bu görüşmede Padişah Mustafa Kemal Paşaya istediği konuya gelmek fırsatını

vermemiş, aralarında işe yarayacak bir konuşma da olmamıştır.³²

Çıkar bir yol bulmak için, başka teşebbüslere de girişmek gerekiyordu. Fakat herkes gibi o da, ne yapmak lazım geldiğini henüz kesin olarak bilmiyordu. Basınla, Devlet ricali ile, çeşitli çevrelerle ilişkiler kurmaya uğraşıyordu. Bu arada fikirlerine, kişiliğine ve siyasetteki yerine büyük değer verdiği bir arkadaşı, Fethi Bey'in, en çok temas ettiği insandı. Fethi Bey³³ mebus idi. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkasının ve Mecliste bir grubun başında bulunuyordu. «Minber» gazetesini çıkarıyordu. Gazeteye Mustafa Kemal Paşa da ortak idi.

Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey ile olan ilişkilerini de şöyle anlatır:

«Eski arkadaşım Fethi Beyle günler ve geceler dertleştim. Benim evimde veya onun apartmanında konuşuyor ve birbirimize aynı şeyi soruyorduk: Ne yapılabilir?»

Mustafa Kemal Paşanın bu dönem içinde basınla ilk teması da Fethi Bey'in Minber gazetesi aracılığıyla olmuştur. Gazete, 17 Kasım'da Paşa ile yapılan bir görüşmeyi yayınlamıştır. Siyasî durum hakkında düşüncelerini soran gazeteciye söylediklerinin önemli noktaları şunlardır:

«...en iyi siyasetin her türlü mânasiyle, en çok kuvvetli olmakta bulunduğunu kabul ederim. En çok kuvvetli olmak, tabirinden maksadım yalnız silâh kuvveti olduğunu zannetmeyiniz. Tam tersine, asker olmama rağmen bu bence, kuvvet muhassalasını meydana getiren âmillerin sonucusudur. Benim istediğim manen, ilmen, ahlaken ve fennen kuvvetli olmaktır. Bu saydığım ezelliklerden mahrum olan bir milletin bütün askerlerinin en son silâhlarla cihazlandırıldığını düşünsek bile kuvvetli olduğunu kabul etmek doğru olmaz.»

32 - Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da kaldığı 6 ay içinde Padişah ile 16 Kasım 1918, 29 Kasım 1918, 20 Aralık 1918, 15 Mayıs 1919 tarihinde olmak üzere dört defa görüşmüştür. Birinci görüşme Tefik Paşa Kabinesinin Meclisten itimat almasından üç gün önceye rastlıyor. Bu, sadece bağlılık ifade eden bir ziyarettir, ikinci görüşme için Mustafa Kemal Paşa, 19 Kasım Salı günü müracaat etmiş ve 29 Kasım Cuma günü huzura çıkabilmiştir. (Tevfik Bıyıklıoğlu — Atatürk Anadolu'da S. 42, Ali Seyfi Tülümenin basın derlemelerine göre).

33 - Fethi Okyar.

«Memleketimi ve milletimi pek iyi tanıdığım ve muhtaç olduğu gelişmişliğe erişmek için huzur ve sükûn ile, fakat herhalde hürriyet ve istiklali korunmuş olarak, çok çalışmak lüzumuna kani olduğumdan bu kanaatimi gerçekleştirecek, yani bize huzur ve sükûn içinde çalışma zamanı verecek münasebetlere, dostluklara cidden taraftarım.»

Fethi Bey ile birbirlerine sordukları «**Ne yapılabilir?**» sorusuna uzun zaman açık bir cevap bulamamıştır. Minber gazetesinde çıkan demeç, fikirlerin henüz aydınlığa kavuşmadığı ve yapılacak işlerin tesbit olunup sıraya konmadığı ilk günlere rastladığı içindir ki, Mustafa Kemal Paşanın sözleri, her zaman görülen açıklıktan yoksundur.

Yine bu günlerde bir İngiliz gazetecisiyle görüşmüştür. M. Vvard Price; Mustafa Kemal Paşa ile nasıl karşılaştığını şöyle anlatır:³⁴

«İstanbul'a ilk defa 1918 senesinde gelmiştim. Bir akşam üzeri Perapalas otelinde oturuyordum. Bir adam yanıma geldi ve bir Türk Generalinin benimle görüşmek istediğini söyledi, ismini sordum: Mustafa Kemal, dedi. O zamanlar Mustafa Kemal adını daha çok belirsiz bir şekilde işitmiştim. Daveti memnuniyetle kabul ettim.

Mustafa Kemal düşünceli, kederli ve karamsardı. Bana memleketin hâminden bahsetti. Ve her iki üç cümlede bir «Bu böyle olmaz. Vatani baştanbaşa değiştirmek lâzım. Yenileştirmek lâzım» diyordu. O zaman doğrusu bu lâflara fazla dikkat etmemiştim.»

Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan da dayanacak bir kuvvet arıyordu. Tevfik Paşa kabinesini düşürmek için uğraşmış, başarı kazanamamıştı. Düşündüğü gibi bir hükümetin kurulması umudunu böylece kaybedince padişaha koşmuş, ondan da eli boş dönmüştü. Kimi ele geçirse, bir fayda çıkar düşüncesiyle üzerinde duruyordu. Kendisi diyor ki :

«Temas ettiklerim arasında eski İttihatçılardan yahut itilâfçılardan, işgal kuvvetleriyle beraber çalışanlardan birçok kimseler vardı. Her birisi ile bütünü başka türlü görüşüyordum.»

Tevfik Paşa kabinesinin kurulmasıyla beraber Mebusan Meclisinin feshedileceğine dair dedikodular dolaşmaya başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa «**Meclisi kurtarmak lazım**» diyordu. Gazetelerin bu hususta bir kampanya açma

34 - Tarih Coğrafya Dünyası Sayı 8-9 S.279

sını sağlamak için Vakit gazetesi başyazarı Ahmet Emin Beyi Perapalasa davet edip düşüncelerini söyledi.³⁵ Vakit'te Mustafa Kemal Paşa ile yapılmış bir görüşme çıktı. Yavaş yavaş Mustafa Kemal Paşanın adı gazetelerde yer buluyordu. Böylece dikkati üzerine çekmesinin herhalde faydası olacaktı.

Meclisin feshini takip eden günlerde Söz ve Minber gazeteleri, Mustafa Kemal Paşanın Teceddüt Fırkasına girdiğini bildiren küçük bir haber yayınladılar. Fakat 48 sayılı Söz gazetesinde şu tekzip çıktı:³⁶

«Söz Gazetesi Müdüriyetine:

Beyefendi:

Gazetenizin 29 Kânunuevvel 1334 pazar günkü nüshasında bazı menabiden size temin edildiğine göre benim Teceddüt Fırkasına dahil olduğum hakkında bir haber neşrolunmuştur. Bu haber doğru değildir. Ben askeri sıfat ve makamımla nisbet ve alâkamı muhafaza etmekteyim, Binaenaleyh, mukarını hakikat olmayan haberin tekzibini rica ederim.

Fahri Yaveri Hazreti Şehriyarı

Sabık Yıldırım Grubu Kumandanı

Mirliva Mustafa Kemal»

Mustafa Kemal Paşa açık faaliyetlerinden başka birtakım gizli tertiplerle de meşgul oluyordu. Bilhassa Meclis feshedildikten sonra meşru yollardan bir iş yapmaya imkân kalmamıştı. **Güvendiği arkadaşlarıyla ihtilâlcı bir komite kurmağa ve Padişahı değiştirmeğe, hükümeti ele geçirmeğe karar verdiler. Fakat günlerce süren bu çalışmalar çeşitli sebeplerden yarıda kaldı. Zaten bundan esaslı bir sonuç alacaklarına olan inançları sarsılmıştı. Düşman işgali altında bulunan İstanbul'da hükümeti ele almanın her şeyi halletmiyeceğini görüyorlardı,** ihtilâl yapmaktan vazgeçtiler.

Bu dönem içinde «Ay - Yıldız» adlı gizli bir cemiyetten söz ediliyor ve Mustafa Kemal Paşanın da cemiyetin başında bulunduğu ileri sürülüyordu. Böyle bir cemiyetin gerçekten kurulup kurulmadığı ve Mustafa Kemal Paşanın cemiyetle ilgisi hakkında yüzde yüz doğru inanca vara-

35 Ahmet Emin Yalman, Vatan — 10 Kasım 1959. 38 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, S. 413.

cak belgelerden henüz yoksunuz. Fakat Mustafa Kemal Paşanın anlatığı³⁷ İhtilâlcî cemiyetin, «**Ay-Yıldız**» cemiyeti olması ihtimali üzerinde durmak lâzımdır. Bu hususta tek metne «**Türk inkılâbının iç Yüzü**» adlı bir kitapta rastladık. Yüzelliliklerden Mevlânzade Rifat'ın Halep'te yazıp yayınladığı kitaptan «**Ay-Yıldız**» Cemiyeti hakkındaki kısmı aynen alıyoruz:

«Bu sıralarda açıkta kalmış olan İttihat ve Terakkiye mensup zabitler, «Ay - Yıldız» isminde gizil bir cemiyet teşkil eylemiş, riyasetine de sabık Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal Paşayı getirmişti.

Bu cemiyetin kulaktan kulağa fısıldanan programı yer yer başlayan ve Osmanlı Devletinin taksimini hedef tutan, ecnebi işgallerine karşı durmak, ordunun Harbi Umumideki mağlûbiyet şerefsizliğini kaldırmaya çalışmak idi.

Sultan Mehmet Vahidettin Hazretleri bu cemiyetten dahi haberdar olmuş ve bu cemiyetin riyasetinde, veliahtlığından beri yaveri olan Mirliva Mustafa Kemal Paşanın bulunmasından memnun olarak -bütün mesaisi neşriyat ve propagandaya münhasır olan- Vilâyatı Şarkıye Müdafaa Hukuk Cemiyetiyle bu cemiyetin temas edip ittihadını arzu eylemişti.»

Yazar bundan sonra, «**Ay-Yıldız**» Cemiyeti adına üç subayın Vilâyeti Şarkıye Müdafaa Hukuk Cemiyeti ile temas ederek anlaşmaya vardıklarını belirtmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbulda bir ihtilâl yapmak fikrinden vazgeçtiğini şöyle anlatır:

«Bununla beraber bu temaslarıma devam ediyordum, içlerinden bir kısmında saf bir vatanperverlik hissinin coşkunluğundan başka, ne fikir, ne de tedbir kabiliyeti vardı. Bir kısmının hâlâ hasis politikacılık menfaatinden başka bir şey düşündükleri yoktu. Kendi kendime şu kararı verdim: Münasip bir zaman ve fırsatta İstanbul'dan kaybolmak, basit bir tertiple Anadolu İçine girmek, bir müddet isimsiz çalıştıktan sonra, bütün Türk milletine felâketi haber vermek.»

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bazı yabancılarla da görüşmüştür. Bunlardan en önemlisi, İngiliz rahibi Mister Frew ile olanıdır. Perapalas oteli müdürü Mösyö Martin aracılığı ile tanıştığı Frew ile Mustafa Kemal Paşa birkaç defa görüşmüştür. Uzun zamandır Türkiye'de

37 Hâkimiyet gazetesi 1926 — Mart ve Nisan ayları

yaşayan Rahip Frew, bir İngiliz ajanı idi. ileride büyük ölçüde zararlı faaliyeti görülecek olan Rahip ile Mustafa Kemal Paşanın neler konuştuklarını bilmiyoruz. Fakat olayın önemi ortadadır. Görüşmenin birkaç defa tekrarlanması, iki tarafın da bu buluşmalardan bir şeyler umduğunu gösteriyor. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtikten sonra, Mister Frew'a Sivas'tan yazdığı bir mektuba «Zâtı-filinizle Mösyö Martin delaletiyle vukubulan mülakatlarımız hâtırasını memnuniyetle muhafaza etmekteyim,» diye başlıyor ve şu cümlelerle bitiriyor:

Yüce şahsınızla olan görüşmemizde sizi böylesine bir siyaset ehli olarak değil, insanlığa hizmet eden adalete aşık bir faziletli kişi olarak kabul etmiştim. Aldığım son gizli bilgiler karşısında, bunda ne kadar yanılmış olduğumu size bildirmekten şeref duyarım.»³⁸

Mustafa Kemal Paşanın temas ettiği şahıslar ve zümreler arasında Trakya - Paşaeli Müdafaa-i Heyeti Osmaniyesi de vardır. Cemiyetin İstanbul daimi delegeleri, Mustafa Kemal Paşayı birkaç defa ziyaret etmişler ve uzun uzun görüşmüşlerdir. Şubat 1919 başında vukubulan bir görüşmede «**Başımıza geçer misiniz?**» diye soran heyet üyelerine şu cevabı vermiştir:

«Böyle parça parça çalışacağımıza, bütün memleket muhadderatını idare edecek, ele alacak bir teşekkül meydana getirip beraber çalışsak nasıl olur.»³⁹

Görülüyor ki, Mustafa Kemal Paşa, bir iki ay içinde İstanbul'un havasını iyice anlamış ve «**Ne yapılabilir?**» sorusunu çözmüştür.

Devlet ricaliyle temasları da üzerinde durulacak önemdedir. Ali Fuat Paşa aracılığı ile tanıdığı Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ile Şakir Paşanın damadı olan Bahriye Nazırı Avni Paşa ile birçok defalar görüşmüştü. Bu iki nazır dolayısıyla diğer hükümet azaları, Mustafa Kemal Paşa hakkında az çok olumlu bir fikir edinebilmişlerdir. Bu temaslar sonunda hükümete telkin ettiği güven havası, Mustafa Kemal Paşanın Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmesini sağlayan etkenlerden biri, belki de başlıcası olmuştur.

38 - Bu mektup Frew'in Sait Molla ile çevirdiği entrikaları öğrendikten sonra yazılmıştır.

39 - Tefrik Bıyıklıoğlu — Trakya'da Millî Mücadele C. I, S. 156.

D. M. KEMAL PAŞANIN ANADOLU'YA GÖNDERİLMESİ

Türkiye'yi İstanbul'dan kurtarmak, artık hiç bir şekilde mümkün değildi. Bizans, İstanbul'da can vermişti; Osmanlı Devleti de İstanbul'da ölecekti. Beri tarafta Anadolu, ciddî bir refleks göstermeden, mağrur ve emperyalist Avrupalılar tarafından yutulmaya hazır, duruyordu. Üç beş aydının, şurada burada vücuda getirdikleri «Müdafaai Hukuk» teşekküllerini umursayan yoktu. Anadolu'nun güçsüz, mecalsiz görünüşü ve doğulu bir tevekkülle kaderini bekleyiş hâli, bu kaderi tâyin edecek olanlara rahatlık veriyordu. Yalnız, huzursuzluk kaynağı olmak istidadındaki bazı bölgelere dikkat etmekten başka yapılacak iş yoktu, önemli yerlerin küçük müfrezelerle işgali, diğer yerlerde birer ikişer irtibat subayı bulundurulması, her şeyin yolunda gitmesine yetiyordu.

Padişah ve hükümet, Anadolu'ya arkasını çevirmişti. Fakat, kuvvet almak için değil, unutmak için. Onların devleti de, Bizans gibi, İstanbul surları içine sıkışmıştı. Bunu kurtarmaya çalışıyorlardı. Anadolu'yu, ancak asayiş olaylarıyla hatırlıyorlardı. Mondros Mütarekenamesinin 7. ve 24. maddelerini önlemek için asayişin sağlanması son derece önemli bir hükümet görevi idi. Hiç değilse bu görevi unutmuş görünemezlerdi. Padişahın ve hükümetin Anadolu'dan duydukları rahatsızlık bundan ileri geliyordu. Mustafa Kemal Paşa ise, İstanbul'da rahatsız ve huzursuz idi. Gözü Anadolu'ya dikilmiş, bekliyordu. Bir asayiş meselesinin hazırlamakta olduğu sürprizden haberleri yoktu.

SAMSUN OLAYLARI

Mütareke Türkiye'sinin en huzursuz bölgeleri Samsun sancağıdır. Bölgenin etnik yapısı harb içinde yaşadığı maceralar (Ermeni ve Rum tehirci) ve

hazırlıklar bu huzursuzluğun başlıca kaynakları idi. Bölgede, harbin başından beri sürüp gelen çete faaliyetine, mütareke siyasî renk vermeye başlamıştı. Çoğu Rum olmak üzere elli kadar çete, Samsun sancağı içinde huzur ve asayiş kökünden sarsmış bulunuyordu. Bütün bu özellikleriyle, daha mütarekenin ilk ayından itibaren, Samsun bölgesi, İstanbul'daki İngiliz Kumandanlığının dikkatini çekmiştir.

Samsun, ayrıca strateji bakımından da büyük önem taşıyordu. Karadeniz'in güney kıyılarında, Orta Anadolu'ya açılan en rahat kapı şüphesiz Samsun limanı idi. Kuzeyden Anadolu içerilerine sarmak isteyenler için bu kapı elde bulundurulmalı veya en azından güvenliği sağlanmalıydı. Henüz ne yapacağı bilinmeyen Enver Paşanın, eğer Anadolu'ya geçmeğe yeltenirse Samsun yolunu seçmesi ihtimali de İngilizlerce gözden uzak tutulamazdı.

İngilizler, Samsun'a küçük bir askerî birlik çıkardılar (9 Mart 1919) ve bir müfrezeyle Merzifon'a gönderdiler. Artık olaylar, 'birbirinin sebebi ve sonucu olarak akıp gidecekti. Nitekim, Samsun'a İngiliz askerinin gelmesi ilk tepkisini çok çabuk gösterdi. 17/18 Mart gecesi oradaki Türk birliklerinden makinalı tüfek bölüğüne bağlı Hamdi adında bir teğmen askerlerini alarak dağa çıktı.

Teğmen Hamdi olayı, gerçekten son derece önemli idi. Bu olay, milliyetçi, memleketçi Türk subay kadrosunun hazır olduğu bir davranışı ifade ediyordu. İttihatçı bir hareketin başlamasından zaten kuşkulu bulunan İngilizler, bu küçük olaydan dolayı daha çok endişeye kapıldılar. Zamanın Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşanın aşağıdaki sözleri bu endişeyi belirtmektedir ;

«Samsun'daki birliklerden bir makinalı tüfek bölüğüne mensup teğmen Hamdi Beyin bir makinalı tüfek ve bir miktar askerle dağa çıkararak Türk çetelere yardımcı olması işgal kuvvetleri kumandanını büsbütün şüpheye düşürmüştür. Erkanı Harbiye! Umumiyye memur olan İtilâf kuvvetlerinin irtibat subayları sık sık yanıma gelerek benden bu hususta ayrıntılı bilgi istiyorlardı.»⁴⁰

Nihayet, İngilizlerin tahrikiyle Türk makamlarının dikkati de Samsun bölgesine çevrilmiş oluyordu. Bölgedeki

40 - 24 Aralık 1918'den 14 Mayıs 1919'a kadar Genel Kurmay Başkanı olan Fevzi Çakmak'ın, bu günlere ait hâtıraları 1948 Mayıs ayında Akın gazetesinde yayınlanmıştır.

asayışsızlık ve Türk halkın Rumlara karşı silahlandırıldığı hakkında İngiliz Yüksek Komiserliğinin ve Karadeniz Ordusu Başkumandanlığının bitip tükenmeyen ve son günlerde artan şikâyetlerini önlemek gerekiyordu. Bunun için tek çıkar yol, olağanüstü yetkilerle, muktedir ve güvenilir bir kumandanı Samsun'a göndermekti.

Bu sıralarda Türk Genel Kurmayı, orduyu sefer hâlimden hazar hâline sokmak için plân hazırlamakta ve bu maksatla Ordu Müfettişlikleri kurulmasını düşünmekte idi. Kaldırılan Ordu Kumandanlıklarının yerini dolduracak olan bu Müfettişlikler, normal olarak tâlim ve terbiye ile uğraşmaktan başka, ötede beride dağınık bulunan silâh ve cephaneyi depolarda toplayacak ve bölgelerinde huzuru ve güveni sağlayacaklardı, İngiliz Kumandanlığı Kurmayı ile bu hususta anlaşmaya varılmıştı⁴¹. O hâlde Samsun'a gönderilecek kumandan bir Ordu Müfettişi olabilirdi. **Hükümetin, İngiliz şikâyetlerini önlemek çabası ile Genel Kurmanın Ordu Müfettişlikleri kurma yolundaki çalışmaları** böylece, şekil ve zaman bakımından birbirine uygun düşmüştü.

Harbiye Nezaretinin bu konu ile ilgili olarak İngiliz kıtaatı Başkumandanı General Milne'e yazdığı 8.6.1919 tarihi cevabi yazı, aşağıda görüldüğü üzere, İngilizleri tatmin için kaleme alınmış olmakla beraber gerçeği de ifade etmektedir.

«Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine tayinine etkili sebeplerden biri İngiltere Devleti Fahimesl temsilcisinin Babiâliye verdiği bir nota olmuştur.

Bu nota üzerine Sadrâzam Paşa siyasi temsilci ile görüşmüş ve bir müfettiş göndereceğini söylemiş ve bir çeşit itiraza da mâruz kalmamıştır, özellikle o sıralarda karargâh-ı Devletlerinin dahi silahlarının toplanmadığı veya nakledilmediği hakkında bir çok şikâyetleri de vardı.

Bundan dolayı hem bütün şikâyetin önünü almak ve hem de hükümetin mütarekename gereğince sorumlu olduğu güvenliği ve memleketin düzenini temin etmiş ol-

41 - Fevzi Paşa Akın Gazetesinde çıkan ve yukarıda sözü edilen hâtıralarında bu hususa işaret etmektedir. Üç Ordu Müfettişliğinin kurulması, M. Kemal Paşanın 9. Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tâyininin sonra ve İngilizlerin bu tâyinden kuşkulması üzerine hemen tahakkuk ettirilmiştir.

mak için vekiller heyetince memleket üç güvenlik bölgesine ayrılmış ve her bölgeye bir müfettiş tayin edilmiştir ki Mustafa Kemal Paşa da işbu müfettişlerden biridir. Yâni tarih ve numaralı yazınızda talep ve tasvip buyduğunuz şekilde Yakup Şevki Paşanın yerine tâyin edilmiştir. Ancak hazeri teşkilât olduğu için Ordu Kumandanı değil, Ordu Müfettişi unvanına sahiptir.»⁴²

MÜFETTİŞLİK GÖREVI İÇİN

M. KEMAL PAŞA'NIN SEÇİLMESİ

O günün şartlarına göre bir generalin böyle önemli bir göreve tayininin Genel Kurmay, Harbiye Nezareti, Sadrâzam ve Hükümet, Padişah ve nihayet İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı barajlarından geçmesi gerekmekte idi. Samsun olaylarının tahkiki ve asayişin sağlanması maksadiyle ve 9. Ordu Kıtâatı Müfettişi sıfatıyla Anadolu'ya gönderilmek üzere Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesi bu bakımdan özellikle üzerinde durulacak bir konudur.

Önce, bazı yanlış kanıların düzeltilmesi için işaret etmek gerek ki, **Mustafa Kemal Paşaya verilen görev O'nu Anadolu'ya aktarmak için bilhassa icat edilmemiştir.** Bütün olaylar bunu açıkça göstermektedir. Tâyin keyfiyetinin böyle maksatlı bir yönü olamaz. Samsun olaylarına verilen önem, Anadolu'ya geçmek niyetinde olan M. Kemal, Paşaya nihayet bir fırsat yaratmıştır. Diğer taraftan, Paşanın o sıralarda İstanbul'un uzaklaştırılması gereken tehlikeli bir şahıs olarak görüldüğünü kabule de pek imkan yoktur. Kendisine verilen görevin önemi ve geniş yetki, bu kabil iddiaları çürütmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi, İngiliz şikâyetlerini önlemek için aranan adam muktedir ve güvenilir bir kumandan olmalı idi. Mustafa Kemal Paşa, harb içinde başarı kazanmış, şöhret yapmış genç kumandanların başında geliyordu. Görevin istediği birinci vasıf bakımından mükemmel bir aday idi. Genel Kurmay ve Harbiye Nezareti barajlarını kolayca geçebilirdi. Enver Paşaya ve Almanlara aleyhtarlığı, bunlarla hiç bir zaman geçinememiş olması da istenilen güveni veriyordu. Gerek zamanın Hükümeti ve Padişah, gerekse İngilizler, İttihatçılık ve Alman düşmanlığında ortak bir görüş taşıdıklarından, Mustafa Kemal Paşa görevin istediği ikinci vasıf bakımından da kusurlu sayılmazdı. Nitekim, İngilizler Ali İhsan Paşa ve

42 - H.T.V. Dergisi Sayı 1, Vesika No: 18.

212

Yakup Şevki Paşa gibi bazı Ordu Kumandanlarını işbaşından uzaklaştırdıkları, hattâ tevkif ettikleri halde Mustafa Kemal Paşaya dokunmamışlardı.⁴³

Başta Sadrâzam Ferit Paşa olmak üzere Hükümetin, Mustafa Kemal Paşaya güven duymasında Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Beyin rolü olduğunu kabul etmek gerekir. Hürriyet ve İtilâf Fırkası ileri gelenlerinden olan Mehmet Ali Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa aracılığıyla Mustafa Kemal Paşayı tanımış ve akrabası olduğu Cebesoy ailesinin de tesir ve telkini ile Paşa hakkında müspet kanaat edinmişti.

Mustafa Kemal Paşanın tâyinini kolaylaştıran bu ilişkiden başka, Bahriye Nazırı Avni Paşa üzerinde de durmak gerekir. Avni Paşa, Harbiye Nazırı Şakir Paşanın damadı, Mustafa Kemal Paşanın dostu idi. Sık sık görüşürlerdi. Kuvvetli bir kişiliği olmamakla beraber, kabine üyesi bulunması ve tâyinle ilgili nüfuzlu bir Nazıra akrabalığın verdiği yakınlık, Mustafa Kemal Paşanın tâyinde az çok müessir olmuştur.

Sultan Vahidettin'in Mustafa Kemal Paşa hakkında kanaati, hiç şüphe yok ki, O'na en az bu önemli görevin verilmesine müsaade edecek kadar müspet idi. Velihatlığından beri tanıdığı fahrî yaverinin kabiliyetinden kendisine olan bağlılığından şüphe edecek hiç bir sebep yoktu, ikisi de Enver'i sevmiyorlardı. Aynı kimseye karşı duyulan bu ortak his onları az çok birbirine yaklaştırmış olmalıydı. Kaldı ki, Vahidettin, **Mustafa Kemal Paşa'nın ancak büyük işlerle tatmin olacak mizacını** biliyor ve muhtemelen O'nun şahsında mevcut güçlüklerin yenilmesinde iki taraf için de kârlı neticeler sağlayacak bir müttefik görüyordu.

Böyle bir yorumda bulunmamızın en önemi sebebi, Mustafa Kemal Paşanın tâyinine ait iradei seniyenin ufak bir tereddüt gösterilmeden derhal çıkmasıdır. Harbiye Nezareti, Paşanın tâyinini, Padişaha arzedilmek 30 Nisanda Sadarete yazmış ve aynı gün padişahın iradesi alınmıştır.

Tarih araştırmalarına faydalı olur ümidiyle bu konu

43 -General Milne'nin, M. Kemal Paşa gittikten sonra bu tâyine karşı menfi tavır takınmasına ve Paşanın geri çağırılması için Harbiye Nezaretine nota vermesine rağmen, diğer bazı İngiliz mercilerinin tayinden daha önce haberdar olduklarını sanıyorduz.

213

da ileri sürülen iki iddiadan bahsedeceğiz. Birincisi, Müfettişlik görevi için Mustafa Kemal Paşayı bizzat Padişahın seçtiği, ikincisi Milli Mücadeleyi açmak üzere Padişahın Mustafa Kemal Paşaya bir hattı hümayun verdiği iddiasıdır.

Vahidettin'in kaçmasından sonra, yüzellilik listeye dahil olmadığı halde memleketi terkeden Radi Azmi (Yeğen)⁴⁴ Beyin ifadesine göre, eski sultan, Sen Remo'da bir gün kendisine şöyle demiştir:

Samsun'a bir müfettiş gönderileceğini öğrenince, yaverlerinden erkânıharb mirlivası Mustafa Kemal Paşayı da adaylar arasında göz önüne alınız, diye uyardım.»

Padişah tarafından Mustafa Kemal Paşaya verildiği iddia edilen 14 Mayıs 1919 tarihli hattı hümayunun elimize geçen sureti aşağıdadır:

«Yaveranı şehriyaranemden

Erkânı Harbiye Mirlivası Mustafa Kemal Paşaya

Harbi Umuminin müttefikeyn hesabına ziyayı üzerine tahassül eden vaziyeti siyasiye ecdadı izamım mülkünü ve makamı hilâfet ve saltanatı müşkil ve tehlikeli bir sahaya sürüklediğinden hükümeti seniyemln kararı veçhile tâyin olduğunuz mıntakada asayışı temin ve marzi şahaneme mugayir ahvalin hudusünü men ile cümleten defi saile bezli cehd ve gayret ederek milletimin masuniyetini teyid ve mülkümün ıyadı mütearrizinden tahlis için yek vücud olarak hareket edilmesini selâmı şahanemle asker ve memurin ve ahaliye tebliğini irade ederim.»⁴⁵

Bir metin hâlinde ortaya atılan hattı hümayunun uydurma olması ithimali kanaatimizce zayıftır. Fakat, Mustafa Kemal Paşanın bunu işe yarar bir belge saymadığı ve hiç bir yerde kullanmadığı da muhakkaktır. Paşanın karrargâhı ile birlikte, Sivas'taki III. Kolordu Kumandanlığına giden Albay Refet (Bele) Bey bile böyle bir belgeden haberdar olmadığını bize söylemiştir.

Bu hattı hümayun doğru da olsa, padişaha bundan bir şeref payı çıkarmak mümkün değildir. Hükümdarın söylediği yuvarlak lâflar, herhalde Mustafa Kemal Paşanın ya-

44 - Mütarekede Polis Müdüriyeti Umumiyesinde şube müdürlüğü ve bir ara Kadıköy Belediye Reisliği yapmıştır.

45 - Mevlânzade Rifat, Türk inkılâbının içyüzü, 2. Fasıl, S. 36, 1929 Halep.

214

pacaklarını kasetmiyordu. **Ancak kabul etmek gerekir ki, Paşanın bu göreve tâyinini bazı kimseler kolaylaştırmış, Padişah ile Sadrâzam engel olmadıkları gibi kendisinden faydalı hizmetler ummuşlardır.**

Mustafa Kemal Paşanın 9. Ordu Müfettişliğine tâyini ile ilgili muamelelerin tamamlanmasında çok acele edildiği dikkati çekmektedir. Şöyle ki :

30 Nisan 1919'da Harbiye Nezareti, M. Kemal Paşanın 9. Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tâyin olunduğunu ve bunu ve buna ait Padişah iradesinin istihsal edilmesini Sadarete yazıyor.

30 Nisan 1919'da İrade-i seniye çıkıyor.

6 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti, Meclisi Vükelâca görüşülüp kabul edilen müfettişlik talimatını M. Kemal Paşaya tebliğ ediyor ve bu yazının sonunda harekette acele etmesini bildiriyor.

7 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti, M. Kemal Paşanın tâyinini ve kendisine verilen talimat suretini Kolordulara tebliğ ediliyor.

3 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti, aynı hususu nezarete bağlı bütün dairelere tamim ediyor.

Hükümet kadar M. Kemal Paşa da acele etmekte idi. Harbiye Nezaretine yazdığı **«Acedir»** kayıtlı ve 13 Mayıs 1919 tarihli yazısının sonunda şöyle demektedir:

«Yukarıda arzolunan işler neticelendirildikten ve bundan dolayı maiyetimdeki beylerin ve subayların hazırlıklarını yapmak ve ailelerinin ihtiyaçlarını temin etmek gibi hususların gerektirdiği parayı bilfiil vermek imkânı doğduktan üç gün sonra hareket olunacağı kesindir.»

Hakikaten üç gün sonra, 16 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa karargâhı ile birlikte İstanbul'dan hareket etmiştir. Bu hususla ilgili bütün formalitenin ve hazırlıkların tamamlanması sadece 15 gün sürmüştür.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA

VERİLEN TALİMAT

«Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine verilecek talimat» başlığı altında kaleme alınan ve M. Kemal Paşanın görevi ile yetkilerini belli eden yazı, Genel Kurmay İkinci Başkanı Albay Kâzım (İnanç) tarafından hazırlanmıştır. Mustafa Kemal Paşanın, yetkilerin tutulmasındaki istekleri de dikkate alınarak yazılan talimatı Harbiye Nazırı imzalamaktan çekinmiştir.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisinde yayınlanan fotoko-

pide talimatın altında Harbiye Nazırının yalnız mühürü vardır. Kazım Bey dahi müsveddeye imzasını koymamıştır. Halbuki bu talimatın, Hükümetin onayından geçmesi gerekiyordu. Nitekim, talimat Meclisi Vükelâda en az iki defa söz konusu edilmiştir. Harbiye Nezaretinin M. Kemal Paşaya yaptığı 6 Mayıs tarihli tebligatta aynen şöyle denilmektedir :

«...Yüce görevleri hakkında vekiller heyetince görüşüldükten sonra kalemeye alınan bir kıt'a yönetmeliği örneği ilişiktir.»

Bundan anlaşılıyor ki, 30 Nisan ile 16 Mayıs arasında Meclis-i Vükelâ M. Kemal Paşaya verilecek görev ve yetkileri görüşmüştür. Ayrıca, Harbiye Nezaretinin 7 Mayıs tarihli bir yazısına cevap olarak Sadrazamlıktan gelen 16 Mayıs tarihli yazıda, yönetmeliğin vekiller meclisinde okunduğu ve içindekilerin uygun görüldüğü açıkça ifade edilmektedir.

Bu gerçekler bizi şu sonuçlara ulaştırmaktadır:

1 — Samsun olaylarının soruşturulması göreviyle 9 Ordu Kıtası Müfettişliğine tâyin edilen M. Kemal Paşa, zamanın hükümetince güvenilir bir kimse olarak kabul edilmiştir.

2 — Bu sebeple kendisine çok geniş yetkiler tanımakta bir sakınca görülmemiş ve bu hususta Genel Kurmayca hazırlanan talimat hiç bir güçlüğü uğramadan hükümet tarafından aynen tasdik olunmuştur.

Ankara'dan itibaren bütün Orta ve Doğu Anadolu'yu âdeta hükümet yetkisiyle M. Kemal Paşanın emir ve kumandasına veren bu talimat önemi sebebiyle aynen aşağıya alınmıştır:

«Dokuzuncu ordu kıtaları müfettişliğine ait vazifeler (Yüce şahsınızın Dokuzuncu Ordu kıtaları Müfettişliğine tayini hususuna padişah Hazretlerinin yüksek emri çıkmıştır.) Ancak bu müfettişlikteki yüksek vazifeler yalnız askeri olmayıp müfettişliğin içerdiği bölge dahilinde aynı zamanda mülkidir.

1 — Bu ortak vazifeler şunlardır:

a) Bölgede iç güvenliğin sağlanması ve devam ettirilmesi ve mevcut güvensizliğin sonradan ortaya çıkabilecek sebeplerinin tesbiti.

b) Bölgede ötede beride dağınık bir halde varlığından söz edilen silahların ve cephanenin bir an önce toplattırılarak uygun depolara biriktirilmesi ve muhafaza altına alınması.

c) Çeşitli yerlerde bir takım şûralar mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve resmi olmayan bir şekilde ordunun bunları himaye ettiği iddia olunuyor. Böyle şûralar var olup da asker topluyor, silah dağıtıyor ve ordu ile ilişkide bulunuyorsa kesinlikle yasaklanması ile bu tür şuraların kaldırılması.

2 — Bunun için :

a) İki tümenli olan üçüncü ve dört tümenli olan on beşinci kolordular müfettişlik emrine verilmiştir. Bu kolordular hareket ve güvenlik hususunda doğrudan doğruya Müfettişlikle, günlük işler yani, özgürlük işleri ve genel kuvve gibi hususlarda eskisi gibi Harbiye nezaretiyle haberleşeceklerdir. Tümen veyahut bölge kumandanlığı veya bir hususi vazifeye tayin edilecek subayların tayin veya değiştirilmesi müfettişliğin izni ve isteğiyle olacaktır. Bununla beraber diğer hususlar açısından lüzum ve menfaat görerek müfettişliğin verdiği emirleri kolordu kumandanlıkları aynen uygulayacaklardır. Özellikle sağlık durumları çok önemlidir. Bu konudaki araştırmaların ve icraatın halka da yaygınlaştırılması lâzımdır.

b) Müfettişlik bölgesi Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilayetleriyle Erzincan ve Canik bağımsız sancaklarını içerdiğinden müfettişliğin yukarıda sayılan vazifeleri yürütmek için vereceği bütün emirleri bu vilayetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya yerine getireceklerdir.

3 — Müfettişlik sınırına komşu vilayet ve bağımsız sancaklar (Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara, Kastamonu vilayetleri) ile Kolordu Kumandanlıkları da müfettişliğin vazife yapmaları sırasında kimseye danışmadan yapacakları müracaatlarını göz önünde bulunduracaklardır.

4 — Müfettişliğin askeri hususlara ait başvuru yeri Harbiye Nezareti olmakla beraber, diğer hususlar için ilgili makamlarla haberleşecek ve bu haberleşmeden Harbiye Nezaretine de haber verecektir.»⁴⁶

MÜFETTİŞLİK KARARGAHI

9. Ordu Kıtıatı Müfettişliğine tâyin olunan Tuğgeneral M. Kemal Paşa, karargâhını şu şekilde teşkil etmişti.

Kurmay Başkanı: **Kurmay Albay Kâzım (1)**

Kurmay Başkanlığı Emir Subayı: **Üsteğmen Hayati (2)**

46 Harb Tarih Vesikaları Dergisi, Sayı 1, Vesika 3
(1) General Kâzım Dirik: İzmir Valisi ve Trakya Mü
217

Kurmay Başkanı Yardımcısı: **Kurmay Yarbay Mehmet Arif (3)**

1. (Harekât) Şubesi Md.: **Kurmay Binbaşı Hüsrev (4)**

Topçu Kumandanı: **Binbaşı Kemal (5)**

Sıhhiye Reisi: **Dr. Albay İbrahim Tali (6)**

Sıhhiye Reisi Yardımcısı: **Dr. Binbaşı Refik (7)**

Başyaver: **Yüzbaşı Cevat (8)**

Kurmay mülhakları: **Yüzbaşı Mümtaz (9) ve İsmail Hakkı (10)**

Emir Subayı: **Yüzbaşı Ali Şevket (11)**

Karargâh Kumandanı: **Yüzbaşı Mustafa (12)**

İaşe Subayı: **Üsteğmen Abdullah (13)**

Şifre: **Kâtip Faik (14)**

Şifre mülhaki: **Kâtip Memduh (15)**

Şifre mülhaki: **Üsteğmen Hikmet (16)**

Şifre mülhaki: **Teğmen Muzaffer (17)**

Müfettişlik emrine verilen iki Kolordudan Sivas'taki III. Kolordu Kumandanlığı münhal idi. M. Kemal Paşanın bu kumandanlık için seçtiği Albay Refet (Refet Bele) Bey de Müfettişlik karargâhı ile birlikte Anadolu'ya gidiyordu.

Bu Anadolu yolcularından bahsederken, M. Kemal Paşanın şu sözlerini hatırlamamak mümkün değildir:

«Milli mücadeleye beraber başlayan yolculardan bazıları, milli hayatın bugünkü Cumhuriyete ve Cumhuriyet kanunlarına kadar gelen tekâmülâtında, kendi fikriyat ve ruhiyatının ihatası hududu bittikçe, bana mukavemet ve muhalefete geçmişlerdir.»⁴⁷

Bu sözlerle, şüphesiz aralarına sonradan katılan yolculardan da bazıları kastediliyordu.

fettişi Umumist olmuştur. (2) Sonra Cumhurbaşkanlığı özel Kalem Müdürü olmuştur. (3) Ayıcı Arif diye meşhurdur, İzmir suikasinde asılmıştır. (4) Hüsrev Gerede: Muhtelif Büyükelçiliklerde bulunmuştur. (5) Korgeneral Kemal Doğan. (6). Varşova Elçiliği ve milletvekilliği yapmıştır. (7) Refik Saydam: Başvekil iken ölmüştür. (8) Bolu milletvekili olan Cevat Abbas. (9) ve (10) tesbit olunamamıştır. (11) Sonra milletvekili olmuştur. (12) 1. B.M.M. de Tokat mebusu olmuştur. (13). (14) ve (15) tesbit olunamamıştır. (16) Askeri Yargıç Tümgeneral Hikmet Gerçekçi. - karargâhtaki vazifesi tesbit edilmedi. (17) Muzaffer Kılıç: M. Kemal Paşaya uzun müddet emir subaylığı yapmıştır. Karargâhta da aynı vazife ile bulunmuş olması muhtemel.

47 - Nutuk, C. 1. S. 16.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU İHTİLÂLİ

«Önsöz»de de kısaca söylediğimiz gibi, yeni Türkiye'nin kuruluşunu hazırlayan 1919-1922 yılları, içine aldığı bütün olaylar ile Türk Millî Mücadelesini ifade etmektedir. Bu dönemin tümünü, hukuki ve fiilî anlamıyla bir harb hâli olarak kabul etmek mümkün değildir. Gerçi 1919 ve 1920 yıllarında Batı Anadolu'da, Güneyde ve Doğuda birtakım küçük muharebeler olmuştur. Fakat Türkiye'nin kurtuluşunu ve istiklâlini sağlayan asıl harb Yunanlılarla yapılan harbdir. Bir bakıma, bu harpte geri plânda bir ölçüye kadar İngiltere de vardır. Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ordusu, Yunanlılarla ilk muharebeyi 9-10 Ocak 1921'de İnönü'de vermiştir. Bundan önce Yunan birlikleri ile Türk Milis Kuvvetleri veya ordu birlikleri arasında cereyan eden çatışmalar çok küçük çapta hareketler olup, Türk - Yunan harbinin başlangıç safhasının olaylarıdır. Bu arada, yalnız Ekim 1920 sonlarında Gediz'deki münferit Yunan tümenine, Çerkez Ethem kuvvetleri ile 11'inci ve 61'inci Türk Tümenlerinin giriştikleri taarruz hareketi, az çok ciddi bir görünüştedir. Ancak, bu hareket de, Genel Kurmay Başkanlığının isteği dışında girişilmiş olması, gelişmesi ve sonucu bakımından istiklâl Harbinin ilk muharebesi sayılacak nitelikte değildir. Esasen harb tarihi de Türk İstiklâl Harbi Konusunu Birinci İnönü muharebesi ile incelemeye başlar.

1919 ve 1920 yıllarına damgasını vuran olaylar; Müdafaaî Hukuk Cemiyetleri ve kongreleriyle, Anadolu halkının teşkilâtlandırılması, Büyük Millet Meclisinin açılması ve bir ihtilâl niteliğinde olan bu gelişmeye karşı girişilen hareketlerdir, **iç isyanlar diye adlandırılan bu karşı hareketler, gerçekte birer karşı ihtilâl hareketidir.** Karşı ihtilâl hareketlerinin, ihtilâlciler tarafından bastırılması da

1920 yılı sonuna kadar tamamlanmıştır. Bu bakımdan da 1919 ve 1920 yılları muharebelerin cereyan ettiği 1921 ve 1922 yıllarından ayrı bir karakterde görünmektedir.

Büyük Millet Meclisi Hükümetinin bütün Anadolu'da hâkimiyet kurabilmesi, yalnız karşı ihtilâl hareketlerinin temizlenmesi ile değil, aynı ölçüde önemli Milis Kuvvetlerin (Kuvayi Milliye'nin) tasfiyesi ile mümkün olmuştur. **Hükümet otoritesini büyük ölçüde zaafa uğratan Demirci Mehmet Efe ve Çerkez Ethem kuvvetleri, 1920 yılı sonuna doğru tasfiye edilerek Türk istiklâl Harbinin yapılmasına engel teşkil edecek bütün pürüzler ortadan kaldırılmıştır.**

İşte bu sebeplerle, 1919-1920 yıllarının olaylarını bir bütün olarak ele almak ve ihtilâlin meşruluk kazandığı dönem olarak incelemek gerekmektedir. Büyük Millet Meclisinin açılması ile meşruluk kazanan ve meşru düzeni zedeleyen Demirci Efe ile Çerkez Ethem kuvvetlerini, karşı ihtilâl hareketlerini tasfiye ederek başarıya ulaşan Anadolu hareketinin «**ihtilâl**» olarak kabulünün ne dereceye kadar doğru olduğunu tesbit edebilmek için, ihtilâl kavramı üzerinde duracağız ve Anadolu hareketinin bu kavram ile elan ilişkilerini bulmaya çalışacağız.

İHTİLÂL KAVRAMI

İhtilâlin kesin olarak mutabık kalınan bir tarifi yoktur. Ancak, çeşitli açıklama şekillerinde, bazı unsurlar üzerinde ortak bir görüşe varıldığı görülmektedir. Bu unsurlar bize, hükümet darbesi, İsyan gibi hareketlerle, ihtilâlin birbirinden ayırddlebilmesi imkânını vermektedir.

İhtilâli hazırlayan etkenler, ihtilâlin oluş şekli, ihtilâlle ulaşılmak istenen amaçlar daima değişik nitelikte ve görüştür. Genel olarak aydınlar tarafından idare edilmekle beraber, ihtilâllerin dayandığı kuvvetler de çok defa birbirinden farklıdır. Bazen ihtilâl, hedefine zikzaklar çizerek ilerler ve hedeften geçici olarak ve kısmen ayrıldığı olur. Bu husus eğer şuurlu bir oluş ise, ihtilâl metodu ile ilgilidir. Zaman ölçüsü ile değerlendirildiğinde, bir ihtilâlin hedefe ulaşma orantısı veya belli bir notada kalışı, hareketin ihtilâl olma vasfını değiştirmez. Bu durum, İhtilâlin sadece niteliğini gösterir.

İhtilâli karakterize eden çizgiler öze ve biçime bağlı farklılıklar yüzünden zenginleşmekte, fakat, kavramı üzerinde net ve basit bir tarih bulunmasını güçleştirmektedir.

Larousse'un son baskısında, **ihtilâl; bir devletin ekonomik, sosyal, yahut politik strüktürünün âni ve şiddetli bir şekilde değişmesidir, şeklinde tarif edilmiştir.**

Bir değişme ifade eden ihtilâl hareketinde, ânilik ve şiddet -zor kullanılması- ihtilâlin anlaşmazlığa düşülmeyen iki unsurudur. Yavaş, yavaş ve normal tekâmül -evölüsyon- yoluyla olan değişmeler, böylece ihtilâl kavramının dışında kalmaktadır. Gerçi ihtilâllerin fikri hazırlığı uzun bir çağı, bazan bir yüzyılı aşkın bir zamanı kaplar; fakat, hareket birdenbire patlayarak, ihtilâl kendini gösterir, iktidarlar, siyasî strüktürde ve ona bağlı olan ekonomik ve sosyal strüktürde değişiklik yapılmasına taraftar olmadıklarından, ihtilâlde şiddete başvurmak, yâni kuvvet kullanmak değişmez bir kuraldır.

İhtilâl kavramında ve tarifinde mutabık kalınılan bir diğer unsur, değişikliğin niteliğiyle ilgilidir, **ihtilâlde, ekonomik, sosyal ve politik strüktürün değişmesi kastı vardır ve ihtilâli karakterize eden en önemli unsur bu değişmedir.** Genellikle, ekonomik, sosyal ve politik değişme bir arada mütalâa edilmektedir. Halbuki, her üç değerın aynı zamanda ve beraber değişmesi çok defa mümkün olmadığı gibi, şart da değildir. Ekonomik ve sosyal strüktür iç içe, birbirine bağlı olduğu için değişme birlikte cereyan eder. Politik sistemin, geçici bir süre için de olsa ekonomik ve sosyal strüktürün değişmesi siyasî rejimi değiştirir veya zorlar, yahut siyasî rejim değişikliği ile ekonomik ve sosyal strüktürün değişmesine gidilir. Bu bakımdan, **«ekonomik, sosyal yahut siyasî»** değişiklikten sözetmek, ihtilâl kavramında aranan değişikliği daha doğru belirtmektedir. Devletin yalnız idare edenler kadrosunu değiştirmek, şüphesiz siyasî strüktürün değiştiğine delâlet etmez. Siyasî yapıdaki değişiklik, eğer sosyal ve ekonomik strüktürü değiştirmeye müncer olacaksa ve onu hedef tutuyorsa ancak o takdirde ihtilâlden söz edilebilir. Aksi hâlde hareket, **«Coup d'état»** dan başka bir şey değildir.

İhtilâlin mutlaka bir fikrî kaynağı olmak gerekir. Fakat, bu kaynağın her zaman bir doktrin veya ideoloji olması şart değildir. Toplumun ekonomik ve sosyal yapısının değişmesini hedef tutan hareket, elbette bir fikre dayanmaktadır. İhtilâlin getireceği yeni düzen, bu fikri ve eski düzenin yıkılışının gerekçesini ifade eder. Diğer taraftan, **yeni düzenin «ileri» karakterde olmasını, ihtilâlin şartları arasında** mütalâa edenlere hak vermemek mümkün

değil. Mahmut Esat Bozkurt, Türk inkılâbı Tarihi Enstitüsü derslerinde, ihtilâlin tarifini «ileri bir nizam kuran hareket» şeklinde tanımlamaktadır.¹ Profesör Yavuz Abadan da bu hususu ihtilâlin şartı olarak benimsemiş bulunuyor ve daha başka faktörler ekleyerek şöyle diyor.²

«Devrimde yalnız yıkıcılık değil, aynı zamanda yapıcılık da esas şartlardan birini teşkil etmektedir. Bu itibarla fikri cevheri sönmüş olduğu için yıkılması istenen mevcut düzen ve değerinkazını da, bir malzeme hâlinde ve gerektiği nisüette kullanarak, yeni bir düzen ve değer yaratmak söz konusudur. Görülüyor ki, devrim mevcut durumdaki düzen ve kıymeti zorla yıkarak onun yerine yeni ve ileri bir fikre dayanan yeni bir düzen ve değerink getirilmesidir. Devrimi sıradan eşkiyalık ve isyan olaylarından ayıran özellik de, bu fikri karakterde saklıdır.

Devrim ile doğan yeni durumun, eski duruma göre İleri bir mahiyet taşıması zaruridir. Eğer devrimde vücut bulan yeni durum, eskisine göre daha geri bir vasıf taşıyor ise ' bir inkılâp değil, bir irtica; bir ilerleme değil, geri-leme meydana gelmiş demektir. Bu ilerilik kriterini belirtecek, yine kıymet hükümleridir.»

Profesör Abadan, «**İlerilik**» kriterini açıklayıp bâzı örnekler verdikten sonra konuyu şu şekilde bağlıyor:

«Gerçi her olayda, bu verdiğimiz örneklerde olduğu kadar kolay ve basit, değer veya değersizliği tâyin imkânı yoktur. Ancak aydın ve yüksek seviyeli insanlar için, ilerilik ve geriliğe sebep olan kıymet hükümlerini isabetle vermek, her zaman mümkündür. Bundan şu netice çıkar ki herhangi bir durumun ilerilik ve geriliğini tâyin keyfiyeti zamana, cemiyete ve dünya görüşüne bağlı olarak değişebilir.»

Zaman ve dünya görüşü ne olursa olsun, ihtilâl karakterinde görünen bir hareketin getirdiği değişikliğin gerçek niteliğini anlayabilmek için o hareketin, içinde cereyan ettiği toplum tipini göz önünde tutmak gerekir.

Bir ihtilâlin etkenlerini ve gerçekleşme şartlarını profesör Hüseyin Kübalı da, şöyle ifade etmektedir:³

1 Dr. Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk ihtilâli. S. 65, İstanbul 1940.

2 Prof. Dr. Yavuz Abadan, Türk inkılâbı Tarihi Notları, S. 6.

3 Hüseyin Kübalı — Yeni Türkiye, Sahile: 108-109.

«Genellikle inkılâplar, kaynak ve mahiyetleri bakımından, daha çok ideolojik ve sosyal amillere, gerçekleşme ve devamları bakımından ise siyasi sebeplere bağlıdır, çoğunlukla yalnız bir seçkinler azınlığına inkılâp ihtiyacını duyuran ideolojik ve sosyal sebepler inkılâpların sebep ve içeriğini hazırlarsa da, onların tesirli bir aksiyon-hâline girebilmesi, kurumlaşması, yine bir azınlık teşkil eden seçkinler eliyle, yeni şartlara uygun yeni bir siyasi düzenin kurulması sayesinde mümkün olur. Çünkü siyasi düzen, zorlayıcı müeyyidelerle riayeti sağlanan bir sistem olduğu için, muayyen bir ideolojiye tekabül eden içtimai düzenin çatısını kurar ve meriyetini temin eder. Binaenaleyh, **her inkılâbın ekseriya yapmağa mecbur olduğu ilk iş, içi boş bir kalıp hâline gelen eski siyasi düzen yapısını ortadan kaldırarak yerine yeni ideolojiye uygun yeni personel ve teşkilat ile kendisini fiilen gerçekleştirebilecek ve meşrulaştıracak yeni bir siyasi düzen koymaktır.**»

NE DEN ANADOLU İHTİLÂLİ

İncelediğimiz olayların akışı içinde «**Anadolu**» kelimesi yalnız coğrafi bir isim değildir. Bunu aşan bir anlam ifade etmektedir. Milli hareket, kaynağını Anadolu'da bulmuş, ihtilâlin liderini Anadolu barındırmış ve bütün ihtilâlciler ve savaşçı kuvvetleri Anadolu vermiştir. Osmanlı hükümetine karşı girişilen harekette hükümet tarafını sonuna kadar yalnız İstanbul tutmuş ve ihtilâl - hükümet çatışması şeklen ve mahiyeti itibarıyla İstanbul - Anadolu mücadelesi hâlinde cereyan etmiştir. Başka bir deyimle, ihtilâle karşı olan fikirlerin ve kuvvetlerin hazırlandığı İstanbul, mücadelenin sonuna kadar tek başına Anadolu'nun karşısına dikilmiştir, İstanbul yalnız hükümet merkezi olması sebebiyle değil, Türkiye'yi parçalamak ve yok etmek isteyen İtilâf Devletlerine karargâh teşkil ettiği için de Anadolu'yu karşısına almıştır.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da milli cereyanı tutan bâzı şahıslara yazdığı 21 Haziran 1919 tarihli mektupta. İstanbul'un artık Anadolu'ya hâkim değil, tâbi olmak mecburiyetinde bulunduğunu ifade ederken ihtilâlin adını da koymuş oluyordu.

Belgeler, bu harekete en uygun adın «**Anadolu İhtilâli**» olduğunu belirten cümlelerle doludur. Milli bir kongre toplamak için «**Anadolu'nun bilvüch en emin mahallini**

seçmek», «Anadolu'nun saf ve mukaddes milli emelleri» «Anadolu halkı milli İstiklali kurtarmak için bastan aşağı tek vücut bir hâle getirilmiştir» cümleleri bunun canlı örnekleridir.

Bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini birleştirerek tek bir teşkilât meydana getirmek için toplanan Sivas Kongresinde, yeni teşekkülün adı «**Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**» olarak kabul edilmiştir. Halbuki, Sivas Kongresine Rumeliden yâni Doğu Trakya'dan kimse katılmamıştı. Fakat Cemiyetin adı tesbit edilirken politik bakımdan «**Rumeli**» kelimesi de ilâve edilmiştir. Gerçekte bu teşekkül bir «**Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**»dir.

Bütün bu gerçekler sebebiyle ihtilâle «**Anadolu İhtilâli**» demeyi tercih ettik. Şüphesiz. «**Atatürk İhtilâli**» veya «**Türk İhtilâli**» de denilebilir. Fakat çilekeş Anadolu'nun ve Anadolu halkının bu ihtilâldeki yeri, kanaatimizce, her şeyden ağır basıyor. Gerçi, **Anadolu ihtilâli bir kadro hareketidir** ve halkın bu harekete ne şekilde ve ne ölçüde katıldığı bu kitabın 2. bölümünün «**Halk**» kısmında belirtilmiştir. Ayrıca, Anadolu'da yer yer karşı ihtilâl hareketleri de olmuştur. Bütün bunlara rağmen, hele Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla, Anadolu, yeteri kadar birliğe kavuşmuş ve bu birlik, ihtilâlin siyasî ve askerî kuvvetinin sembolü olmuştur. İhtilâl kadrosu, ilk günlerden itibaren Anadolu ve Anadolu halkı adına hareket ettiğini açıklamakla, her şeyden önce Anadolu ve Anadolu halkını kurtarma amacını güttüğünü de ifade etmiş oluyordu.

ANADOLU İHTİLALİNİN NİTELİĞİ

Anadolu İhtilâli, dış görünüşüyle yabancı işgallere karşı vatani kurtarmak gerekçesine dayanmaktadır. Halbuki **bu görüşün gerisinde uzun yılların hazırladığı, devletin bünyesini değiştir fikri yatar**. Hareketin önünde ve başında bulunanların çoğunluğu **ihtilâlcî bir cemiyetin, İttihat ve Terakkinin**, fikir ve heyecan potasında yoğrulmuş kimselerdi. Cumhuriyeti akılları almaya-cak olanları bile en azından meşrutiyetçi idiler. Türkiye'nin bir takım köklü değişikliklerle kurtulacağına inanmışlardı. Fakat, nelerin değişmesi gerektiğini pek bilmiyorlardı. 1908 ihtilâline şu veya bu suretle karışmış olanlar kendilerini Anadolu İhtilâlinin içinde buldukları zaman, belki daha ileri bir ihtilâl fikrine sahip değillerdi. Yalnız, bu defa arkasından gittikleri

lider, İttihat ve Terakkinin liderlerine benzemiyordu. Onun kafasında, Anadolu ihtilâlinin gerçek etkeni olan fikirler günden güne olgunlaşmakta idi. **Eğer Türkiye kurtulacaksa, Osmanlı devlet düzeninde yapılacak şekli değişikliklerle değil, yeni bir devlet düzeni getirerek kurtulacaktı.** Mustafa Kemal Paşa tarafından daha başka biçimde ifade edilmiş olan bu fikir Anadolu ihtilâlinin ilk olarak devletin politik strüktürünü değiştirmeyi hedef güttüğünü göstermektedir. Bunun yanı sıra başlangıçtan itibaren sosyal strüktürün de değişmesi gereğinin düşünüldüğünü ortaya koyan sözlere ve fikirlere rastlamaktayız. Özellikle halkçı bir görüş, Anadolu ihtilâlinde kuvvetle kendini belli etmektedir. Nitekim, zaferden hemen sonra, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa imzasıyla yayınlanan ve Cemiyetin **«Halk Fırkası»**na inkılâp edeceğini açıklayan 9 Nisan 1923 tarihli beyannamede aynen şöyle denilmektedir:

«Türkiye Büyük Millet Meclisi, bir halk devleti ve hükümeti teşkil etti.»

Yalnız açıkça söylemek gerekir ki, Anadolu ihtilâlinin ekonomik yöndeki fikri oluşu çok kısır kalmış, 1930 yılına kadar yolunu pek bulamamıştır, ihtilâlin, bu alandaki ilk başarısı, ancak ekonomik bağımsızlığı sağlamaktan ibarettir. **Cumhuriyetin ilk yıllarında liberal ekonomiye itibar edilerek, özel teşebbüs teşvik olunmuş** ve daha sonra D.P. iktidarının da denediği gibi, burjuva yetiştirmeye çalışılmıştır. Bu yüzden, ihtilâlin getirdiği yeni rejim, sosyal strüktürünü değiştirmek hedefini güttüğü halde bunu yapamamış ve halkçı görüş daha çok nazariyede ve özenti hâlinde kalmıştır.

1930 yılından sonra, ihtilâlin yeniden derlenip toparlanmaya çalıştığı, liberal ekonomiyi terkederek halkçı telâkkiye uygun bir devletçiliğe yöneldiği dikkati çekmektedir.

İncelemeğe değer bir husus da, aynı zamana rastlayan Rus ihtilâlinin Anadolu ihtilâli üzerindeki etkisidir. Anadolu ihtilâli henüz fiziki hazırlık safhasında iken ihtilâli liderlerinin, Rus ihtilâlini örnek almayı veya Türk toplumuna uyacak prensipler varsa onları aktarmayı düşündüklerini bâzı yazışmalardan anlamaktayız. Fakat kısmî de olsa böyle bir alış-verişin millî bağımsızlığı tehlikeye düşürmesi ihtimali, özellikle Bolşevik Rusya'da emperyalist eğilimlerin sezilmesi, kendilerini bu düşünceden uzaklaştırmış ve yalnız Rusya ile siyasi ilişki kurup yardım sağlama yolları araş-

tırılmıştır. Bu endişe, Anadolu ihtilâlinin yönünün tâyin ve tesbitinde daima ihtiyatlı, temkinli olmak zaruretini telkin etmiştir. Anadolu ihtilâlinin sola kaymasını önleyen bu etki, Türk ihtilâlcilerinin halkçı görüşü benimsemelerine engel olmamıştır.

Osmanlılık ve milliyetçilik fikirlerinin birlikte temsil edilmesine rağmen, birinci Büyük Millet Meclisinin çalışma tarzı ve ihtilâlcî karakteri, Anadolu hareketinin bir ihtilâl olduğunu tereddüde yer bırakmıyacak şekilde ispatlamaktadır. Gerçi Meclisin bir takım zaafı vardı. Bâzı zamanlar, bâzı meselelerde ileri bir Meclis görünüşünde değildi. Fakat aynı Meclis öyle kararlar almıştır ki, bu gibi kararlar ancak bir ihtilâl meclisinden çıkabilirdi.

Anadolu ihtilâlinin niteliğini tamamlayan bir başka unsur da İstiklâl Mahkemeleridir, **İstiklâl Mahkemeleri**; hukukî dayanağı, yetkisi ve uyguladıkları yargılama usulü bakımından birer ihtilâl mahkemesinden başka bir şey değildir.

Anadolu ihtilâli, teokratik telâkkilerle idare edilen Osmanlı devletinin yerine lâik bir devlet kurmak, 600 yıllık Osmanlı hanedanını tasfiye ederek Cumhuriyeti tesis etmek suretiyle, hiç şüphesiz, yıktığı düzenden çok, ileri bir düzen getirmiştir. Eğer, ihtilâlin esprisi aynı canlılık ve zindellikle yaşatılabilse ve ihtilâlin kurduğu siyasî rejim bir elli yıl kadar devam edebilseydi Türkiye, meselelerini çözmeye yönelmek için daha iyi imkân bulurdu.⁴

4 Bu konu, kitabın İkinci cildinin son bölümünde daha geniş incelenmiştir.

226

A. İZMİR'İN İŞGALİNDEN SİVAS KONGRESİNE

(15 MAYIS 1919 — 4 EYLÜL 1919)

Mayıs 1919'da durum genel olarak şöyle görünüyordu:

Altı ay var ki, silâhlar susmuştu. Fakat, büyük fırtınalar öncesinin sessizliği sona ermek üzere idi. Samsun ve çevresinde duyulan gürültüler, bir iç mesele, alelade asayişsizlik olayları sanılıyordu. Gerçekte ise bunlar, yakında Anadolu'da başlayacak büyük kavganın uvertüründen başka bir şey değildi. Karadeniz Bölgesinin yerli Rumları bu derece ileri gitmekle, İstanbul'da bir başlangıç noktası arayarak vakit geçiren Mustafa Kemal Paşaya görev verilmesine sebep oldular. Diğer taraftan Yunanistan, Anadolu'dan pay almak için hazırlığını tamamlamış bulunuyordu.

Liyod George, Clemenceau ve Wilson, küskün İtalya'nın konferanstan çekilmesini fırsat bilerek Venizelos'u memnun etmenin yollarını araştırıyorlardı. Üçler Konseyinin 5 Mayıs günkü toplantısında Liyod George şöyle dedi:

«İtalyanların Doğuda, bütün davranışları şüphelidir. Batı Trablus'da yapılan İtalyan seferi de gizlilik içinde tertiplenmişti. Şimdi de Anadolu'ya öyle bir sefer yapmalarından şüphelenmekteyim. Günün birinde, İtalyanları Anadolu'yu zaptetmiş bir hâlde görebiliriz. Onları, oradan çıkarmak güç olur. Rumlar öldürülmekte olduğundan Yunanlılara, İzmir'i işgal izni verilmelidir. Türkiye'de işgal kuvvetleri işini İtalyanlar Paris'e dönmeden çözmeliyiz. Mümkünse bugün öğleden sonra, İtalyanlarla birlikte bu iş görüşülecek olursa, onlar, daha evvel davranacaklardır.»

- 6 Mayıs'ta da : «Türkiye'deki Rumları korumak için, Venizelos'a iz

mır'e 2-3 tümen çıkarmak izni verilmelidir» tavsiyesinde bulundu.

Clemenceau ve Wilson razı oldular.⁵

Mayısın yedisinde, itilaf Devletlerinin donanmaları İzmir önünde toplandılar. Olaylar öylesine hızlı gelişmekte idi ki, Rum patriği daha fazla beklemeyerek 9 Mayıs'ta, İstanbul Rumlarını Türk tâbiyetinin mükellefiyetlerinden muaf ilân etti.

Türkler de boş durmuyorlardı, iş görece kimseler yavaş yavaş yerlerini almakta idiler. Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine tâyin edilen Mustafa Kemal Paşa, kendisine geniş yetkiler veren talimatı 6 Mayıs'ta cebine koymuş bulunuyordu. Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum'a varmış ve 3 Mayıs'ta Kolordusunun başına geçmişti. Rauf Bey (Orbay) askerlikle ilgisini kesmiş (8 Mayıs), olayların gelişmesini beklemekte idi. Albay Refet (Bele) Bey, Sivas'taki III. Kolordu Kumandanlığını almak üzere M. Kemal Paşa karargâhı ile beraber Anadolu'ya gidecekti. Ali Fuat Paşa, izinli olarak geldiği İstanbul'dan Ankara'ya, kolordusunun başına dönmüştü.

Tesadüfler ve tertipler, böylece, Anadolu ihtilâlinin şef kadrosunu tam zamanında belli etmiş oluyordu.

Mayıs'ın ilk haftası sonunda Genel Kurmay Başkanlığının kolordulara genel durum hakkında gönderdiği genelgede özet olarak şu bilgiler vardı.

«Üç sancak (Batum, Kars, Ardahan) da İslâm Şûrası İngilizler tarafından dağıtılmıştır.»

«Kars'a Ermeni Vali tâyin edilmiş ve bir Ermeni müfrezesi gelmiştir.»

«Trabzon'a Rusya'dan Rum göçmenleri gelmeye başlamıştır.»

«Hopa'da son günlerde bazı İslâm çeteleri görülmüştür.»

«Marmaris'e İtalyanlar bir müfreze çıkararak İskele ve kömür deposu inşasına başlamışlardır.»

«Tekirdağ'a bir İtalyan taburu gelip yerleşmiştir.»

«Edirne'deki İtalyan müfrezesi Karaağaca gitmiştir.»

«Hadımköyü'ne 250 kişilik bir İngiliz müfrezesi gelmiştir.»

«İngilizler, 4 kafile hâlinde 200 subay 1780 nefer esirimizi Mısır'dan İzmir'e getirmişleridir. 4. kafiledeki 310 nefer kördür.»

5 Prof. Jaschke (T. Bıyıklıoğlu — Atatürk Anadolu da, S. 3).

228

«Fransızlar 117 esirimizi Rusya'dan İstanbul'a getirmişlerdir.»

İzmir'in işgalinden önce Osmanlı idaresinin dikkatini çeken başlıca olaylar bunlardı. Karadeniz bölgesindeki Pontuscu faaliyet ve asayişsizlik ile Doğuda tesbit olunan İngiliz ve Ermeni hareketlerine karşı fazlaca hassas davranılıyordu. Bu arada, müttefiklerine karşı güvensizlik duyan İtalyanların daha aktif hâle geçtikleri göze çarpmaktadır.. Nitekim, Yunanlılar İzmir'e çıkmadan, İtalyanlar Kuşadası, Bodrum, Marmaris ve Fethiye'yi işgal etmiş bulunuyorlardı.

Bütün olup bitenlerin dışında, Mayıs ayının ikinci yarısı çok daha önemli olaylara gebe idi. Anadolu ihtilâlinin şartlarının tamam olması için Yunanlıların İzmir'e, M. Kemal Paşanın Samsun'a çıkması gerekiyordu.

229

1. İZMİR'İN İŞGALİ

İzmir, 15 Mayıs 1919'da, Mondros mütarekenamesinin 7. maddesinde galip devletlere tanınan hakka dayanılarak Yunan kuvvetleri tarafından işgal edildi. Gerekçe bu olmakla beraber; işgalin asıl sebebi, Türkiye'nin paylaşılmasına ait plânın uygulanmaya konmasıdır. 1917 yılı ortalarında İtilâf Devletleri safında harbe giren küçük Yunanistan'a, büyükler, Batı Anadolu'da bir kısım arazi vermeyi vaad etmişlerdi. Biraz gecikme ile, şimdi bu vaad yerine getiriliyordu.

Türklerin nasıl bir tepki göstereceğini anlamak için 12 Nisanda yapılan küçük bir çıkarma⁶ denemesinden sonra, bütün hazırlıktan tamamlanmış ve 14 Mayıs günü Türk makamları işgalden haberdar edilmiştir. İstanbul'daki İngiliz Siyasi Mümessili Amiral Web, Sadrâzama, İzmir önündeki filo kumandanı Amiral Calthorpe, İzmir Valisine aynı gün işgal hakkında birer nota verdiler. Bu suretle, gerekli siyasi formalite de ikmal edilmiş oldu. Ertesi sabah, hiç bir güçlüğü uğramadan Yunan birlikleri İzmir'de karaya çıkmaya başladılar.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, oluş ve sonuç bakımlarından birtakım gerçekleri ortaya koymaktadır. Şöyle ki:

I — Osmanlı hükümeti, ordusu ve halk işgal karşısında büyük bir gaflet ve aciz göstermiştir.

Böyle olmasa idi işgalin önlenileceğini iddia etmek mümkün değildir. Fakat, azimkar bir davranış; hiç değilse

6 - 12 Nisan 1919 günü Yunan zırhlısı Averof İzmir limanına gelerek karaya bir müfreze çıkarmış ve bu müfreze yerli Rumların taşkın nümayişleri arasında Kordon Boyunda dolaşmıştır. Kolordu Kumandan Vekili Albay Süleyman Fethi Beyin silâhla mukabele edeceğine dair ihtarı üzerine müfreze Averof gemisine alınmıştır.

230

işgal sırasında cereyan eden faciaları önleyebilir. İzmir'deki XVII. Kolordu ve 56. Tümen karargâhları ile birliklerinin dağılmadan daha gerilere çekilmesini sağlar, bir hayli silâh ve malzemeyi kurtarabilir, işgal olayını uzun bir süre İzmir şehrinde lokalize edebilirdi.

İzmir'in ve Batı Anadolu'dan bir parçanın Yunanlılara verileceği, Avrupa basını kanaliyle ve diplomatik yollarla çok önceden öğrenilmişti. Buna rağmen hiç bir teşebbüs yapılmamış, sabır ve tevekkülle olayların gelişmesi beklenmiştir. Daha kötüsü İzmir'de gerekeni yapabilecek kudrette vali ve kumandan bulunduracak yerde, işgalden kısa bir süre önce hükümet, Kolordu Kumandanı ve Vali Vekili Nurettin Paşayı geri çekerek Hürriyet ve İtilâf Fırkasına mensup Kanbur İzzet'i Valiliğe, Ali Nadir Paşaya Kolordu Kumandanlığına tâyin etmiştir, ikisi de şahsiyetsiz, âciz, uyuşuk ve duygusuz idi.

İzmir'in işgal edileceği, 14 Mayıs akşamı şehirde duyulmuştu. Vali, soranlara «**Yalandır**» diyor ve işgali halktan gizliyordu. 15 Mayıs sabahı erkenden yayınlanan Köylü gazetesinde Valinin şu demeci çıkmıştı :

«Bazı bedbahtlar İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği tarzında söylentiler çıkarmışlar, yalandır. Tekzip edilir.»

Vali, aklınca, halkın galeyana gelerek bir hâdise çıkarmasını önlemek ve hükümete karşı dirayetini isbat etmek istemişti.

Kolordu Kumandanı ise 14/15 Mayıs gecesi bütün subayları evlerinden getirerek kışlada toplamıştı. Bu da Kumandanın basireti (!) idi. Böylece, **kolordu subayları işgali toplu bir hâlde kışla penceresinden seyretmişler, fakat ne haysiyetlerini, ne de hayatlarını kurtarabilmişlerdir. Yunanlılar, 15 Mayıs günü, bir kısmı er olmak üzere 30-40 kişiyi sebepsiz yere öldürmüşler ve 60'dan fazlasını da ağır veya hafif surette yaralamışlardır.**

İşgal sırasında cereyan eden faciayı kısaca belirtmek için şöyle diyebiliriz :

O gün, milletin ve ordunun şerefi, haysiyeti, gururu Kordon Boyunda, kaldırımlarda sürüklendi ve çiğnendi.

14/15 Mayıs gecesi İzmirliilerin gösterdikleri olumlu davranış⁷ bile bu acı tablonun doğmasını önleyemedi.

7 İzmirli gençlerin teşvikleriyle o gece halk Yahudi maşatlığında toplanmış ve ateş yakarak sabaha kadar bir miting yapmıştır.

Hükümet, İzmir'in işgali üzerine, İtilâf devletleri mümessillerine bir muhtıra vermiş ve o gece istifa etmiştir, istifanamede, «*beş senelik kötü idarenin elim neticelerini imkân derecesinde ıslah için böyle müşkül bir devrede iki buçuk aydan beri işbaşında bulunduğunu*» ifade eden hükümet, «*alınması gereken bilcümle tedbirlere başvurduğu hâlde İtilâf devletlerince İzmir için verilen son karar sebebiyle müşkül mevkie düştüğünden*» bahisle yeni bir kabine kurulmasına imkân vermek maksadiyle istifaya karar verildiğini belirtmekte idi.

Mabeyn Başkatibinin naklettiğine göre, İzmir'in işgalinden dolayı «**Pek düşünceli ve kederli bir hâlde**» olan Zât-ı Şahane, Sadrâzam Damad Ferit Paşa'nın mümkün olan her şeyi yaptığına inanmış olacak ki, yeni hükümetin kurulması görevini yine ona verdi. 19 Mayıs'ta kurulan ikinci Ferit Paşa kabinesi, istifa eden kabineden pek farklı değil. Ancak, kabineyi kuvvetlendirmek için 20, 22, 24 ve 25 Mayıs günlerinde, zamanın ünlü devlet adamlarından Reşit Akif Paşa, Ali Rıza Paşa, Tefvik Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Abdurrahman Şeref Efendi, eski Şeyhülislâm İbrahim Efendi, Ahmet Abuk Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa, İsmail Hakkı Paşa ve Rıza Paşa Meclisi Vükelâya⁸ memur edildiler.

İşte, İzmir'in işgalinden sonra başvuru olan ilk tedbir (!) bu oldu: Kuvvetli hükümet. Yeni hükümetin kuvveti, «**Şeyhin kerameti kendinden menkul**» sözüne pek uymaktadır. Nitekim hükümetin kuvvetine kimse inanmadığı için tedbir araştırmak üzere 26 Mayıs'ta Saltanat Şûrasının toplanması kararlaştırılmıştır.

II — İzmir'in işgali, Yunanistan'ın, hak İddia ettiği Batı Anadolu topraklarını İlhaka hiç de hazır ve lâyük olmadığını göstermiştir.

Türkler tarafından girişilmiş bir direnme ile karşılaşmadıkları hâlde Yunanlıların işgal günü İzmir'deki davranışı, bir devlet kuvvetine yakışmayacak ölçüde çirkin ve korkunçtur. Bir tabancanın patlaması⁹ Yunan birliklerini çileden çıkarmış, şehrin birçok yeri muharebe meydanına dönmüştür. Hükümet konağına, kışlaya, kahvelere, evlere ateş açılmıştır. Silâhlı yerli Rumların da katıldığı bu askeri harekette yalnız bir taraf silâh kullanıyordu. Yerleşmek üzere

8 - Sandalyasız nazır demektir.

9 - **Hasan Tahsin adında biri tarafından atılmıştır. Yunanlılara karşı atılan ilk kurşundur.**

232

gelen bir istilacı kuvvetin, bu derece basiretsiz davranışı güç izah edilebilir.

Yunan askerinin İzmir'e gelişi, bir devlet gelişi değildi. Buradaki Türklere bir teb'a muamelesi yapılmayacağı belli oluyordu. [Aylardan beri hazırlanan ve tahrik edilen İzmirli Rumlar ise, istilâcı kuvvetin karşılayıcıları iken, bir ânda öncü kuvvet oluvermişlerdi.](#)

Büyük ve eski bir medeniyetin vârisi olan bu küçük devletin, hak iddia ettiği Batı Anadolu topraklarını ilhaka hiç de hazır ve lâıyk olmadığı daha ilk günden açıkça anlaşılmıştı. Yunanlılar eski İyonya'ya yeni bir düzen değil, kin ve zulüm getirmişlerdi. Bu sebeple Türk-Yunan çatışması son derece çetin ve kıyıcı olacaktı.

III — İşgalin niteliği ve oluş şekli Türkleri uyarılmış ve tehlikenin büyüklüğünü göstermiştir.

Mütarekeden sonra İstanbul'un işgali, resmî çevrelerce kaybedilmiş bir harbin tabii sonucu olarak kabul ediliyor ve geçici sanılıyordu. Güneydeki Fransız ve İngiliz kuvvetleri, Doğuyu tehdit eden Ermeni kuvvetleri mevzii tehlikeler olarak görülüyordu. Doğu Karadeniz sahil bölgesini hedef tutan «**Pontus Devleti**» sözleri, henüz, şayia olmaktan ileri bir anlam ifade etmiyordu. İzmir'in birdenbire Yunanlılar tarafından işgali, Türkler üzerinde bir çok tesiri yarattı, İzmir'e Yunanlıların çıkması, mevziî kalmak istidadında olmayan, yayılmaya başlamış ve daha da genişleyecek büyük bir tehlike görünüşünde idi. Gerçi bu aksiyonun reaksiyonu, aynı şiddetle, âni ve yaygın olmadı. Mustafa Kemal Paşayı düşündüren, endişeye sevkeden¹⁰ ölü dönem uzun sürmemiş, İstanbul mitingleriyle, Mustafa Kemal Paşanın da uyarmalarıyla Anadolu'da yer yer yapılan mitinglerle şaşkınlık havası silinmiştir. Yunan birlikleri İzmir'den içerilere doğru ilerledikçe, her tarafta tehlikenin ağırlığı daha iyi duyulmaya başlanmıştır.

[Batı Anadolu'da olup bitenlere seyirci kalan hükümetin](#) güçsüzlüğü de ayrıca bir gerçeği ortaya koyuyordu: Artık hükümetten bir şey beklenemezdi. Bu iki başlı uyarıcı durum, Kuvayi Milliye'nin doğuşunu ve Millî Mücadelenin başlamasını kolaylaştıran bir faktör olmuştur.

IV — İzmir'in işgali, Anadolu ihtilâlinin doğmasında olumlu bir etki yapmış ve ihtilâli çabuklaştırmıştır.

İdeolojik bir yönü olmayan Anadolu İhtilâli, Mustafa

10 Bk. Nutuk: S. 22.

Kemal Paşanın kafasında, politik strüktürü değiştirerek memleketi kurtaracak yeni bir rejim kurmayı hedef tuttuğundan, İzmir'in işgali ve hükümetin işgal karşısındaki tutumu, ihtilâl liderinin işine çok yaramıştır. **Halka, dış düşmanı göstererek devlet düzeni dışında bir organizasyon kurmak**, sonra bu organizasyonu memleket haklarını korumayan hükümete karşı işletmek, Anadolu İhtilâlinin stratejisine temel teşkil eder. İzmir'in işgali, Mustafa Kemal Paşaya bu fırsatı vermese idi, ihtilâlin en büyük dayanağı olan orduyu bile İstanbul'dan ayırmak güç olurdu. O takdirde, mevcut kuvvetleri bir ihtilâl davranışı içine sokabilmek için, bu derece net olmayan başka gerekçeler göstermek gerekecekti.

İyi bir tesadüf, Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya gelişi ile İzmir'in işgalini zaman bakımından denk getirmiştir. Fırsatlardan faydalanmayı bilen ihtilâl lideri, **ilk merhalede, memleketi yalnız dış düşmanlardan kurtaracak adam rolünde görünmüş ve ihtilâlcî hüviyetini gizlemiş olmasına rağmen, İzmir'in işgalini hükümete karşı alabildiğine istismar etmiştir**. Durum böyle olmasa idi, hükümetin âsi ilân ettiği, ordu ile ilişiği kesilmiş bir Tuğgeneralin arkasından gidecek, pek az babayiğit çıkardı. 1919 Türkiye'sinin şartları, böyle bir ihtilâl için fazla elverişli değildi.

V — İzmir'in işgali, Türk istiklâl Harbinin gerçek cephesini ve savaşılabilecek asıl düşmanı tâyin etmiştir.

Kuzeydoğu sınır bölgesinden İngilizler çekilmişler ve yerlerini Emeni kuvvetlerine bırakmışlardı. Bu cephede yalnız Ermeniler ile dövüşmek söz konusu idi. Güneyde ise İngilizler Antep, Mâraş ve Urfa gibi birkaç yeri işgal etmişler ve sonra yerlerini Fransızlara terk etmişlerdi. **İtalyanlar büyük bir istilâcî kuvveti olarak görünmüyorlardı**. Antalya ve Konya'da bulundurdıkları küçük müfrezeler fazla endişeyi mucip olamazdı. İngiliz, Fransız ve İtalyanların Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bulundurdıkları, kontrol subayları ve Samsun ve Ankara gibi bazı yerlerdeki küçük işgal müfrezeleri bu devletlerin Türkiye ile yeni bir harbe girişmeyeceğini gösteriyordu. Zaten harb sonrası durumları icabı İngiltere'nin, İtalya'nın, hattâ Fransa'nın yeni bir harbi göze almıyacakları belli olmuştu. Bu büyük devletler, yenilmiş Osmanlı Devletine zafer programlarını politik yollarla ve hazırlıkları devam eden barış andlaşması ile kabul ettireceklerini umuyorlardı.

Fakat Yunanlıların önemli kuvvetlerle Anadolu'ya çıkmaları, kendilerine verilen belgeyi ilhak için gerekirse harb etmek niyet ve kararında olduklarını açıkça ortaya koymuştu. Türkiye her şeyden önce kendi topraklarından bu küçük devleti atmak zorunda idi. Bunu yapamadıktan sonra büyük devletlerin emellerine karşı durmak mümkün olamazdı. Şu hâlde Türk kurtuluşunun sağlanması için girişilecek istiklâl harbinin asıl cephesi Batı Anadolu'da kurulmuş demektir. Dolayısıyla savaşılacak düşman da belli olmuştu. Türk istiklâl harbinin plânı bu gerçeğe göre hazırlanabilirdi.

235

2. MUSTAFA KEMAL PAŞA

ANADOLU'DA

Üç gün önce İstanbul limanından ayrılan Bandırma vapuru Mayısın 19'unda Samsun limanında, sahilten bir hayli uzakta demirledi. Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, büyük işler görmek üzere geldiği Anadolu'nun kapısı önündedir. Bu kapıdan içeri girdikten sonra, artık kendisini bekleyen zafere doğru koşabilecek ve hiç bir kuvvet buna engel olamayacaktır.

Tarih, bu günü, Anadolu için yeni bir fetih başlangıcı ve Türk milletinin kaderinde dönüm noktası olarak kaydedecekti. Binlerce yıldan beri birçok fatih Küçük Asyayı, çeşitli yönlerden gelerek kendi zaferleri için fethetmişlerdi. Bu defa fetih yolu Samsun'dan başlayacak, fakat fatih, bu zaferi millete hediye edecekti. Değişiklik sadece bundan ibaret değildi. Eski fatihler muzaffer ordulara kumanda etmişlerdi. Yeni fatih ise yenilmiş bir ordunun başına geçecekti. Mustafa Kemal Paşa o gün memleketin genel durumunu şöyle görüyordu :

«Osmanlı Devletinin dahil bulunduğu grub, Genel Harpte mağlûp olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir mütarekename imzalamış. Büyük harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun ve fakir halde, Millet ve memleketi Genel Harbe sevk edenler, kendi hayattan endişesine düşerek memlekettten kaçmışlar. Saltanat ve hilâfet mevkiini işgal eden Vahdettin, basit, şahsını ve yalnız tahtını koruyabileceğini hayal ettiği adi tedbirler araştırmakta. Damad Ferit Paşanın başkanlığındaki kabine; âciz, haysiyetsiz, korkak yalnız padişahın isteğine bağlı ve onunla beraber şahıslarını koruyabilecek herhangi bir duruma razı.

Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta...

İtilâf Devletleri, mütareke hükümetlerine uymaya lüzum görmüyorlar. Birer bahane ile, İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana vilâyeti, Fransızlar; Urla, Maraş, Ayıntap, İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da, İtalyan askeri kıtaları, Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta yabancı subaylar ve memurları ve hususi adamları faaliyette. Nihayet, söz başlangıcı kabul ettiğimiz tarihten dört gün önce, 15 Mayıs 1919 dâ İtilâf Devletlerinin izniyle Yunan Ordusu İzmir'e çıkarılıyor.

Bundan başka, memleketin her tarafında, hiristiyan unsurlar gizli, açık hususi emel ve maksatlarının gerçekleşmesine devletin bir ân önce çökmesine gayret ediyorlar.»

Bu karanlık tablo, taze hâtıralara dayanılarak zaferden sonra çizilmiştir. Acaba Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a çıktığı zamanki gerçek intibaları ne idi? Bunu tesbit etmek, elbette faydalı olacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya büyük ümitlerle olduğu kadar önemli endişelerle de yüklü olarak gelmişti. Samsun'da edindiği ilk bilgiler ise pek de hoş şeyler değildi. Samsun'a iki gün önce (17 Mayıs) yüz kadar İngiliz askeri daha ihraç edilmişti. Bu askerlerle beraber gelen iki İngiliz yüzbaşısının Sivas'a kontrol subayı olarak gideceklerini öğrenmişti. Halkı, Pontuscu çetelerden terdirgin ve yılgın bulmuştu, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini bir başlangıç sayıyor ve bunun arkasından İtalyanların Antalya ve Konya taraflarında askeri işgali genişletmelerini, Samsun ve Trabzon'a Yunan veya diğer işgal kuvvetlerinin çıkmalarını mümkün görüyordu. Doğu bölgesi için ayrıca endişeleri vardı ve bu hususta bazı haberler almıştı.

Asayişin sağlanabilmesi için jandarmayı çok yetersiz bulmuştu. Orduda, askerlerin geniş ölçüde firar etmekte bulduklarını öğrenmişti. Bunun bulaşıcı hastalık gibi olduğunu ve güç önlendiğini biliyordu. Genel Kurmaya gönderdiği asayiş raporları böyle üzücü gözlemlerle dolu idi.

Sağlık durumu bozuktu. Böbreklerinden rahatsız olduğu için, çok hoşlandığı ve âdet edindiği hâlde alkol almıyordu. Buna karşılık çok çalışmak zorunda idi. Kafası, büyük ihtilâl hazırlığının güç problemlerini çözmekle devamlı şekilde meşgul bulunuyordu.

İşte, bütün bu sebeplerden dolayı, Mustafa Kemal Paşayı zaman zaman karamsar bir psikoloji içinde görmekteyiz. 21 Mayıs'ta, XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaya gönderdiği bir telgrafta şöyle demektedir:

«Genel durumun almakta olduğu acıklı şekilden pek elemli ve özgünüm. Millet ve memlekete borçlu olduğumuz en son vicdani görevi yakından ortak çalışma ile en iyi yerme getirmek mümkün olacağı kanaati ile bu son memuriyeti kabul ettim.»¹¹

Genel Kurmaya gönderdiği 22 Mayıs tarihli raporun son cümleleri, endişeli, acı bir feryadı hatırlamaktadır:

«Bu münasebetle belirtmek istediğim nokta şudur: Varlığımıza önem vermiyorlar, âdeta memleketimizi açık bir sahra gibi telâkki ederek kuvvetlerini kendi arzularına ve gizli düşüncelerine göre ayırıyor ve yerleştiriyorlar. Yavaş yavaş başlamış olan bu harekât yine aralıklı olarak ve aynı usullerle artmakta ve genişlemektedir. Bir gün her tarafta emrivakiler karşısında kalmanın pek çok muhtemel olduğunu kemali hürmet ve saygıyla arzeylerim.»¹²

Mustafa Kemal Paşanın 29 Mayıs'ta III., XV. ve XX. Kolordu Kumandanlarına gönderdiği şifreli telgraf¹³ dikkatle okununca, anlaşılıyor ki, bugünler memleketin durumunu en karanlık gördüğü bir dönemdir. Nitekim, bir gün sonra Kâzım Karabekir Paşaya yazdığı telgrafta şu cümleye rastlamaktayız :

«Evvelce de arzettiğim şekilde siyasi vaziyetimizi ben çok karanlık görüyorum.»¹⁴

Durum, Mustafa Kemal Paşanın gördüğünden farklı değildi. Fakat **O, bu gerçeği görürken hiç bir zaman ümidini yitirmemiştir.** Çünkü başka gerçekleri de görüyordu. Gözlerinin önünde gerili duran karanlık tablonun gerisinde gizli, başka bir âlem vardı ki, bunu Mustafa Kemal Paşa çok iyi biliyordu. Bu âlem, geniş Anadolu toprakları ile onun üzerinde yaşayan halk idi. Milli bir hareket yaratılırsa karanlığın yırtılabileceğine güveniyordu. **«Büyük mikyasta fiilî tecrübelerle rağmen yine milliyet hissinin öldürülmediği ve yine Kuvvetle yaşadığı»** hakkındaki inancı bu güvenin esasını teşkil etmektedir.

11 Nutuk, C. III. Vesika No: 10.

12 H.T.V.D. No: 4 Vesika: 69.

13 Kâzım Karabekir, istiklâl Harbimiz S. 35-36.

14 Kâzım Karabekir, istiklâl Harbimiz S. 37.

Mustafa Kemal Paşa, bir gazete muhabirine Amasya panayırında kendisini alkışlayan halkı göstererek şöyle der:

«Bak birader, böyle milletten nasıl ayrılırsın. Bu palaspareler içinde perişan gördüğün insanlar yok mu. Onlarda öyle yürek, öyle cevher vardır ki, olmaz şey. Çanakkale'yi kurtaran bunlardır. Kafkasta, Gailçya'da, şurada burada arslan gibi çarpışan, mahrumiyete aldırmayan bunlardır.»

Mustafa Kemal Paşa Türk milletine güveniyordu. Belki de güvendiği yegâne kuvvet millet idi. Çünkü biliyordu ki: «Canına kıyılan bir millet her şeyi göze alır.»

239

3. YUNAN İŞGALİNİN GENİŞLEMESİ

İzmir'e yerleşmiş bulunan Yunan birliklerinden bir kol kuzeye doğru çıkıp 20 Mayıs'ta Menemen'i; başka bir kol da, aynı gün güneye doğru inip Torbalı'yı işgal etti. Birkaç gün süreyle başka bir Yunan ileri hareketi olmadı. 23 Mayıs'ta Yunan Tümen Kumandanı Safirus, Venizelos'tan hareket emri aldı.

Yunan ordusu üç yönden Anadolu'nun içerilerine doğru sarkmaya başlayacaktı. Birinci yön, Gediz Vadisi idi. Menemen'den başlıyarak Manisa, Turgutlu, Salihli ve Alaşehir'i hedef tutuyordu, ikinci yön, Menderes Vadisinde Torbalı - Bayındır - Ödemiş yolu olacaktı. Üçüncü yön ise, Torbalı'dan daha güneye sarkan birliklerin takip edecekleri yön idi. Bu birlikler de Aydın'ı işgal ederek Büyük Menderes Vadisinde ilerliyeceklerdi. Ayrıca Ayvalık sahillerine çıkarılacak Yunan kıtaları Ayvalığı işgal ettikten sonra doğuya doğru sarkacaklardı.

Yunan ordusunun bu yürüyüş yönleri Türk milli cephelerinin nerelerde kurulacağını belli etmiştir.

Gediz Vadisinde ilerleyen birinci kol, 25 Mayıs'ta Manisa'yı, 29 Mayıs'ta Turgutlu'yu işgal etti.

Torbalı'dan hareket eden ikinci kol, 27 Mayıs'ta Bayındır'ı. 30 Mayıs'ta Ödemiş'i işgal etti. Üçüncü kol da 29 Mayıs'ta Aydın'a girdi. Aydın'daki 57. Türk Tümeni Kumandanı Albay Şefik, Yunanlılar şehre girmeden önce elinde kalan 10 subay ve 43 eri alarak güneye çekilmiş ve daha sonra karargâhını Çine'de kurmuştur.

Mayıs ayı sonunda Yunan işgal alanı bir hayli genişlemiş ve Turgutlu - Ödemiş - Aydın çizgisini bulmuştu. Bu kırık çizgi Batı Anadolu'ca doğru yönünü gösteren bir ok ucuna benziyordu.

Halk, işgal karşısında son derece pasifti. Büyük çoğunluk, yapacak bir şey kalmadığına inanıyor ve kadere

boyun eğmeğe hazırlanıyordu. Hele İzmir'e yakın olan yerlerin halkı uslu durarak cezadan kurtulmayı düşünmekte idi. Çeşitli vesileler ile halkın moral durumunu belirtmiştik. Genişleyen işgal karşısında halkın işgale boyun eğmesinin bir sebebi de yerli Rumların propagandaları ve taşkınlıklarıdır. Türk halkı, Rumların bu davranışından kısmen uyuşmuş, kısmen sinmişti. İzmir'in işgali üzerine oradaki birliklerden bu bölgeye doğru kaçan subay ve erler de halkın moralini tamamen sarsmıştı. Savunma için hiçbir ümit görünmüyordu. Şehir ve kasabalarda görevli olarak bulunan yabancı kontrol subayları da Yunan işgalinin geçici olduğu söylentisini yayıyor ve halkı uyuşukluğa sevk ediyorlardı. Gerek kontrol subayları, gerekse **harb aleyhtarı, İttihatçı düşmanı Hürriyet ve İtilâfçılar**, âciz idare âmirleri ve diğer bozguncular halkın kulağına devamlı olarak şu sloganları fısıldıyorlardı:

«İzmir'de silâh patlamasa idi bu facia olmazdı.»

«İşgal geçicidir.»

« Padişah Yunanlılarla harb etmeye taraftar değildir.»

«Asker kaçıyor. 5-10 silâhlı ile memleket savunulamaz.»

«Subayların lâfına aldanmayınız. Onların bir dikili ağacı bile yok. Sizi yeni bir maceraya sürükleyeceklerdir.»

İzmir'den başlayan Yunan ileri yürüyüşünün ilk hedefi Manisa idi. Manisa İzmir'den sonra 120.000 nüfusu ile bu bölgenin en büyük şehridir. Çoğu merkezde olmak üzere nüfusun 23.000 ini Rumlar teşkil ediyordu. 200 yataklı askeri hastahanesi, silâh ve mühimmat depoları, cephanelikleri ile aynı zamanda önemli bir askeri merkez idi. Manisa'da bir de piyade taburu vardı. Manisa aydınları, 1918 Kasımında **«istihlâsı Vatan Cemiyeti»**ni kurarak Müdafaa-i Hukuk zihniyetinin öncüleri olmak şerefini kazanmışlardı. Sonra da İzmir Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti ile birleşmişlerdi. Fakat işgalden önceki günlerde bu teşekkülün Manisa'nın savunması için herhangi bir harekette bulunduğu görülmemiştir.

Manisa Mutasarrıfı Hüsnü Bey haysiyetsiz, millî duygulardan yoksun bir kimseydi. Halkın işgale karşı reaksiyon göstermesine engel olmaya çalışıyordu. Esasen Manisalılar da şehri savunmaya istekli değillerdi. Vilâyete (İzmir'e), İstanbul'a feryatnameler, İtilâf Devletleri mümessillerini kurtaracaklarını sanıyorlardı. İngiliz kontrol subayı ile mutasarrıf, halkı uyuşturmak için ne lazımsa yapıyor

lardı. Mutasarrıf şehre ve civar ilçelere şu bildiriği yayınlamıştı :

«İşgal dolayısıyla meydana gelen milli galeyanın İtilâf Devletleri kararlarının tatbikine aykırı bir harekete dönüşmesi, meşru hukukumuzun bozulmasını doğuracağından, milli ve vatani menfaatlere aykırı bir hâl ve hareket meydana getirtmeyerek unsurlar arasında mevcut sükûn ve dostluğun devamı hususunda gayret edilmesi ilân olundur.»¹⁵

Manisa mevki kumandanı Yüzbaşı Zeki, mutasarrıf gibi düşünmemekle beraber, âciz ve kararsız bir askerdi. Şehirdeki silâh ve malzemeyi Salihli'ye göndermesi için emir aldığı ve bunu da yapmak istediği hâlde görevini yapmamış ve Yunan ordusuna 48.000 tüfek, 8 kamalı, 80 kamasız top ve milyolarca mermi bırakmıştır.

İşgale uğrayan yerlerin çoğunun durumu Manisa'ya benzer. Fakat **Bergama** ve **Ödemiş** gibi bazı merkezlerde askeri idare, işgale karşı aynı uysallığı göstermeyip silâh ve cephanenin düşman eline geçmesine engel olduğu gibi işgale karşı sert tepkiler gösterilmiştir. Genellikle Yunanlıların 1919 Mayıs ve Haziran ayındaki ileri hareketlerinin önemli sayılacak bir direnme ile karşılanmadığı bir vakıdır.

BATI ANADOLU'DA

ÜÇ ALBAY

Yunan işgaline karşı Batı Anadolu'da silâhlı bir millî hareketin başlamasını sağlayan ve bu hareketi bir süre sevk ve idare eden üç albaydır: **Albay Bekir Sami (Anday)**, **Albay Köprülülü Kâzım (Özalp)**, **Albay Mehmet Şefik (Aker)**. Kimseden kesin bir emir ve talimat almadan büyük bir sorumluluk yüklenerek, hükümetin genel eyilimine apaçık bir şekilde mücadele bayrağını açan bu albaylardan M. Şefik Bey İzmir işgal edildiğinde merkezi Aydın'da bulunan 57. Tümenin Kumandanı bulunuyordu, İzmir işgal edilince, bağlı bulunduğu XVII. Kolordu karargâhı dağılmış ve mercisiz kalmıştı. Yine İzmir'de bulunan ve aynı kolorduya bağlı elan 56. Tümen de dağılmıştı. Bu Tümenin sağlam kalan tek birliği **Ayvalıktaki 172. Alay** idi. **Kumandanı Yarbay Ali (Çetinkaya)** Beydi. 56. Tümenin subaylarından bir kısmı Yunanlılar tarafından öldürülmüş veya yaralanmış, küçük bir kısmı Aydın ve Manisa istikametinde kaçmış.

15 Bezml Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, S. 171.

242

geri kalanını da Yunanlılar bir vapurla Bandırma'ya getirip bırakmıştı. 172. Alaydan başka, bütün birliklerdeki asker ya kendiliğinden kaçtığı veya Yunanlılarca terhise tâbi tutulduğu için Tümen fiilen yok olmuştu.

İzmir'in güneydoğu bölgesinin yegâne askerî kuvveti olan 57. Tümen, dağınık ve zayıf birliklerine rağmen, işgale karşı vaziyet alması gereken bir teşekkül idi. Fakat **57. Tümen Kumandanı Albay Şefik**, kişiliği bakımından bu şartların gereğini tam anlamı ile yapabilecek bir asker değildi. **Büyük riskleri göze alacak kadar cesaret ve atılganlık gösteremedi ve insiyatifini kullanamadı**, İzmir'in işgalinden sonraki günlerde kendisini bir süre kararsız ve pasif görmekteyiz. Albay Bekir Sami'nin Kolordu Kumandan Vekili sıfatı ile verdiği emirler ve Harbiye Nezaretinin genelgeleri eline ulaşmaya başlayınca toparlanmış, daha aktif bir tavır takınmıştır. Ancak bu suretle, **Aydın bölgesinde Kuvayi Milliye'nin teşekkülünde ve Demirci Efe sahneye çıkıp duruma hâkim oluncaya kadar millî müfrezelerin kurulmasında, sevk ve idaresi hususunda birtakım gayretler göstermiştir. Yörük Ali Efe'nin bir Kuvayi Milliye Müfrezesi ile meydana çıkmasını ve Aydın bölgesinde diğer kuvvetlerin teşekkülünü Mehmet Şefik Bey teşvik etmiş ve bir süre harekâtı idare etmiştir. Demirci Mehmet Efe sahneye çıkınca ca Efe'nin karargâhına intisap etmiş ve Demirci Efe tedip edilinceye kadar Albay Şefik, Efe'nin yanında bulunmuştur. Kuvvetli bir kişiliği olmadığından âdetâ Efe'nin maiyeti gibi çalışmıştır.**

XVII. Kolordunun ve 56. Tümenin akıbetini öğrenen Harbiye Nezareti, İzmir'in işgalinden 3-4 gün sonra, o sırada İstanbul'da bulunan Albay Bekir Sami Beyi XVII. Kolordu Kumandan Vekilliğine ve 56. Tümen Kumandanlığına tâyin etti. Albay Bekir Sami'nin İstanbul'dan ayrılacağı gün Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa ile yaptığı veda görüşmesi, çağın askeri erkânının ruh haletini gösterdiği için aşağıya aynen alınmıştır:

«Harbiye Nazırı — Size hiçbir emir vermedik. Anadolu'da ne yapacaksınız?»

Albay — Vatanım ne emrederse onu...

Harbiye Nazırı (ağlamaya başlıyor) — Allah muvaffak etsin oğlum. Erleri ve subayları toplayınız. Fakat bir mecburiyet olmadıkça Yunanlılar ile çarpışmamaya dikkat ediniz. »¹⁶

16 Rahmi Apak — Garp Cephesi Nasıl Kurtuldu, S. 20

243

Albay Bekir Sami, 21 Mayıs 1919'da yani Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a varışından 2 gün sonra Bandırma'ya çıktı.

Keşan'daki 60. Tümenin Kumandanı olan Albay Kâzım izinli idi ve İzmir işgal edildiği gün İzmir'de bulunuyordu, işgal üzerine güçlkle kaçarak 22 Mayıs günü trenle Bandırma'ya geldi. Bekir Sami Beyle buluştu. Bandırma' da 61. Tümen vardı. Fakat, Tümen Kumandanı Albay Muhittin de izinli idi. Askerlik Dairesi Reisi Tümen Kumandanlığına vekâlet ediyordu.

Albay Kâzım XVII. Kolordu Kumandan Vekili Albay Bekir Sami Beyle beraber teşkilât yapmak üzere Akhisar'a kadar gitti. Dört gün süren bu yolculuğun macerası pek ümit verici olmamıştı. Kâzım Bey 26 Mayıs'ta trenle İstanbul'a döndü. Mevki ve sıfat sahibi olmadan Batı Anadolu'da iş yapılıyacağını anlamıştı. Bandırma'daki 61. Tümen kumandan olmak istiyordu. Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşaya müracaat ederek gördüklerini ve durumu anlattıktan sonra :

— *Ben, Bandırma'daki Tümenin Kumandanlığına gitmeliyim. Sizden emir aldım demem. Yunanlılarla muharebe ederim, dedi.*

Cevat Paşa, «*Yahu bu işi yapabilir misin*» diyerek Albay Kâzım'ın gözlelerinden öptü ve kendisine bir rapor vermesini istedi. Bu rapor üzerine Cevat Paşa, Kâzım Beyi re'sen 61. Tümen Kumandanlığına, Albay Muhittin Beyi de onun yerine Keşan'a 60. Tümen Kumandanlığına tâyin etti.

Albay Kâzım, bu suretle Batı Anadolu'ya tekrar, fakat bu defa Tümen Kumandanı sıfatıyla gelmiş bulunuyordu. 18 Haziranda Bergama'da karargâhını kurdu.¹⁷

56. 57. ve 61. Tümen Kumandanları olarak Millî Mücadelenin ilk günlerinde Batı Anadolu'da gördüğümüz bu üç Albayın emrinde gerçekte ciddiye alınacak bir kuvvet yoktu. Özellikle Albay Bekir Sami'nin Kolordu Kumandan Vekilliği de, Tümen Kumandanlığı da sembolik idi. Batı Anadolu'ya daha çok teşkilâtçı olarak gönderilmişti. Mümkün olduğu kadar, dağılmış birlikleri toplayacak ve mevcut birliklerin dağılmasını önliyecekti. Nitekim, kâh trenle, kâh at sırtında ve yanında bazen birkaç subay, bazen de tek başına Batı Anadolu'yu dolaşarak rastladığı bir-

17 - Kâzım Paşanın kendisinden dinledik.

244

liklere, askerlik şubelerine, jandarma kumandanlarına, silâh ve cephane deposu kumandanlarına emirler vermiştir, işgalin yarattığı bozgun ve şaşkınlık havası içinde Batı Anadolu'daki askeri kıt'aların emir alıp, rapor verdikleri tek merci, günlerce, bu gezici Albay olmuştur. Bandırma'dan başlayarak, Akhisar, Salihli, Alaşehir, Eşme, Kula, Bekir Sami Beyin karargâh kurduğu yerlerdir. Halkı duygusuz, lâkayt bulmaktan, bazı şehir ve kasabaları Yunan bayraklarıyla donatılmış görmekten, silâh ve cephane depolarını gerilere nakledemeyen beceriksiz, miskin subaylara rastlamaktan zaman zaman ümitsizliğe düşen Albay Bekir Sami, bir yerde duramamış aralıksız dolaşmıştır.

Albay Bekir Sami'nin 21 Mayıs'tan itibaren Batı Anadolu'daki ilk bir aylık faaliyeti Kuvayi Milliye'nin doğmasında son derece faydalı olmuştur. Albay, aldığı emir üzerine 56. Tümeni Bursa'da teşkil etmek maksadiyle 21 Haziran'da Kula'dan hareketle Bursa'ya gitti. Bir sene sonra Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgalinde, bazı meb'uslar Bekir Sami Beyin suçlu olduğunu ileri sürerek yargılanmasını istemişler ve esasen gözlerinden rahatsız olan Albay o günlerden sonra Millî Mücadelede aktif bir rol alamamış, bir kenara çekilmiştir.

Albay Kâzım Bey, yalnız Kuvayi Milliye'nin değil, bütün Millî Mücadele devrinin birinci sınıf şahsiyetlerinden olduğu için çok tanınmakta ve hizmetleri herkesçe bilinmektedir. Batı Anadolu'nun kuzey bölgesinde Kuvayi Milliye'yi organize eden ve ustalıkla kullanan teşkilâtçı bir askerdir. Çerkez Ethem de dahil olduğu halde bütün Kuvayi Milliye Kumandanları üzerinde nüfuz tesis etmesini bilmiştir. Rumelili oluşu ve Balkan Komitecileriyle geçirdiği uzun tecrübeler bu ittihatçı ve «Teşkilâtı Mahsusa»cı subayın kuvvetli taraflarıdır.

Albay Kâzım XIV. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşanın emrinde idi. Birinci Dünya Harbi sonlarında Kafkasya'da da Yusuf İzzet Paşanın emrinde çalışmış ve itimadını kazanmıştı. Bu sebeple Yusuf İzzet Paşa ile bir ihtilâfa düşmeden dilediği gibi çalışmak imkânını bulmuştur. Kendisi şöyle diyor:

«Yusuf İzzet Paşa, Kuvayi Milliye'ye karışmak istemiyordu. Ben de karıştırmadım. Bana güvenirdi. Kolordu Kumandanlığı da yapmadı. Bana da karışmadı. Kuvayi Milliye'ye yardımcı oldu. Sonra meb'us olup Ankara'ya gitti.»

Kuvayi Milliye'nin ilk teşekkülü sırasında Batı Anado-

lu da bulunmadığı için Albay Refet (Bele) den burada söz etmeyeceğiz.

KUVAYİ MİLLİYENİN DOĞUŞU

Batı Anadolu'da fiilen ilk Kuvayi Milliye Ödemiş'te kurulmuştur. Bunun izahına geçmeden önce, bazı olayları kısaca nakledeceğiz.

İzmir'in işgali üzerine buradaki 56. Tümen dağılmış ve Tümene bağlı subay ve erler çeşitli yönere kaçmışlardı. Bu arada topçu ve uçak subaylarından 27 kişi ile 68 er dağınık olarak 16 Mayıs akşamı Tire'ye gelmişlerdir. Bu subaylar, halktan silâhlı kuvvetler teşkil ederek işgale karşı durmak için bazı teşebbüslerde bulunmuşlardır. Fakat Tire'ye hâkim olan hava böyle bir harekete elverişli değildi. Aksi takdirde ilk Kuvayi Milliye'yi kurmak şerefi Tirelilere ait olacaktı. Subayların teşviki Tire'de büyük bir tepki uyandırdı. Belediye Reis Vekili Abdülkadir imzası ile Aydın'da 57. Tümen Kumandanına çekilen 18 Mayıs tarihli aşağıdaki telgraf bu tepkiyi göstermektedir:

«İzmir yöresinden geri çekilmiş ve Binbaşı Aziz Bey kumandasında yirmi beş kadar subayla elli kadar askerden mürekkep bir kuvvet vardır. Memleketi ihtilâle vermek için buradan hareket etmiyorlar. Müslim ve gayri müslim bütün halk heyecandadır. Bunlar hakkında yapılacak işlerin hemen icrası halk namına rica olunur.»¹⁸

Tire Şube Reis Vekili Yüzbaşı Mehmet de aynı gün Fırka Kumandanına çektiği telgrafta şöyle demektedir:

«17 Mayıs 1919 tarih ve 9538 numaralı teldeki meal buradaki kıtalara tebliğ edildi. Bu askeri kıtanın bir kısmı tümenine katılmak üzere bugün hareket etmiştir ve bir kısmı da burada kalmıştır. Her ne kadar asayiş temin edilmişse de burada kalan bir kısım asker ve subayın memleketin ihtilâline sebebiyet vermek teşebbüsünde bulduklarını gören memleket halkı bunların buradan hemen aldirtmalarını istemekte olduklarından haklarında yapılacak işlerin acele bildirilmesi arz olunur.»¹⁹

Tümen kumandanı bu telgrafa verdiği cevapta, Tire'de toplanan askerlerden bir bölük teşkilini, fazla subaylar ile Topçu Binbaşı Aziz Beyin Aydın'a gönderilmelerini bildir-

18 ve 19 - Emekli Albay M. Şefik, istiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali S. 1. S. 83-84.

246

mistir. Aziz Bey Aydın'a gelmiş ve orada kalmıştır. Fakat subaylardan bir kısmı Aydın'a uğramadan daha geriye gitmiş, erler de firar ettiğinden bölük teşkil edilememiştir.

Ödemiş'te durum daha başka idi. Burada milli bir hareket yaratılması güç olmayacaktı. Ancak, bir teşvik ve ikaza ihtiyaç vardı. Fakat askeri kuvvetten bir hayır ummaya imkân yoktu. 56. Tümenin 174. Alay birinci taburundan Ödemiş civarındaki eşkiyayı takibe memur 3 subay kumandasında 1 makineli tüfek ve 34 erden ibaret takip müfrezesinden o havaliye mensup 74 erin silâhları ile firar ettikleri ve müfrezede ancak 7 er kaldığı, şube reisinin 57. Tümen Kumandanına çektiği 17 Mayıs tarihli telgraftan anlaşılıyordu.

Ödemiş Şube Reisi Ali Rıza Bey, 24 Mayıs tarihli telgrafla 57. Tümen Kumandanından, bir işgal vukuunda Ödemiş debboyundaki silâhların ve cephanelerinin ne yapılacağını sormuştur. Tümen Kumandanı verdiği cevapta şöyle diyordu:

«Köylüler silâh isteğinde bulunacak olursa, adı geçen kaza kaymakamı ile gizlice görüşülerek saklı tutulmak şartıyla adı geçen silâhların köylülere dağıtılması, buna imkân yoksa kapakları çıkartılarak sizden başka kimsenin bilemeyeceği bir yere gizlemek lâzımdır.»

Söz konusu silâh ve cephane, 1600 kadar muhtelif cins piyade tüfeği, 525 sandık piyade cephanesi ve beş bin atım civarında topçu mermisinden ibaret idi.

Şube reisi en yakın Amirinden gerekli talimatı almış bulunuyordu. Kaza kaymakamı Bekir Sami Bey de bağlı olduğu makamdan bir işaret bekliyordu. Dahiliye Nazırına şu telgrafı çekti :

«Yunanlılar güzel İzmir'i işgal ettiler. Yeterli güç ve kuvvet ve imanımız vardır. Emrinizi makine başında bekliyorum.»

Bu telgrafta: «*Talimatı validen alınız*» cevabı verildi. Fakat cevabî telgrafın altında «**Dahiliye Müsteşarı Timolyon**» imzası vardı. Üstelik İzmir işgal edilmiş, ve vilâyetle irtibat kesilmişti. Kaymakam Dahiliye Nazırına telgrafla yeniden başvurarak şöyle dedi :

«Ben Timolyon adında bir müsteşar tanımıyorum. Sizin imzanızla emir bekliyorum.»²⁰

Dahiliye Nazırının imzasıyla gelen emirde de talimatın validen alınması tavsiye ediliyordu.

Kaza Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Tahir Fethi de, Şube Reisi Ali Rıza ve Kaymakam Bekir Sami gibi endişeli ve silâhlı bir harekete hazır bir psikoloji içinde idi. Kazanın bu üç ileri geleni ne yapacaklarını araştırırken, Ödemiş'e birbirini takiben iki kişi geldi. Biri Albay Bekir Sami Beyin emir subayı Yüzbaşı Rasim, diğeri Hamit Şevket (İnce) idi. Yüzbaşı Rasim Aydın'da 57. Tümen Kumandanına Bekir Sami Beyin bir emrini götürüyordu. Hamit Şevket ise İstanbul'dan geliyordu ve Bandırma vapurunda rastladığı Albay Bekir Sami Beyle görüşmüştü. Batı Anadolu'nun Türk olduğunu ispat maksadiyle İstanbul'da hazırlanmış nüfus istatistik cetvellerini dağıtacaktı. Albayla yaptığı görüşmelerinde, memleketi olan Ödemiş'te işgale karşı mukavemet için teşkilât yapılması lüzumuna inanmıştı.

Rasim ve Hamit Şevket Beylerin gelmeleri Ödemiş'i canlandırdı. Artık, Kaymakamı, Şube Reisi, Jandarma Kumandanı ne yapacaklarını biliyorlardı, öte yandan 25 Mayıs'ta Bayındır'ın, 28 Mayıs'ta Tire'nin Yunanlılar tarafından işgaliyle ödemiş çok yakından tehdit edilmiş bulunuyordu. Her iki kasaba da mukavemet göstermemiş, hattâ Yunanlılar işgal için davet edilmişlerdi.

Jandarma Kumandanı Tahir Fethi, **ödemiş deposundaki 1600 silâhı**, mücadele için teşvik edilen **halka dağıttı** ve teşkilât yapmaya başladı. Kazada ve çevresinde bu işe teşne görünen silâh alan şehirli, köylü ve efelerden çoğu gerçekten düşman karşısına çıkmak niyetinde değildi. Nitekim bu kadar silâh dağıtıldığı halde **ancak 120 kişilik bir Kuvvet meydana getirilebilmişti**. Diğerleri silâhları alıp gözden kaybolmuşlardı.

Bu küçük Milis Kuvvetine «Kuvayi Milliye» adı verildi ve kumandanlığını da Tahir Fethi Bey üzerine aldı.

20 Rahmi Apak, istiklâl Harbinde Garp Cephesi Nasıl Kurtuldu. S. 61.

Osmanlı Devletinde Timolyon'un Dahiliye Nezareti Müsteşarı olması garipsenecek bir durum değildir. Ancak ödemiş Kaymakamının yadırgaması da haklıdır. Çünkü İzmir'i Yunanlılar işgal ettiği sırada hiç değilse Timolyon'un bu görevde olmaması gerekirdi.

Ödemiş Kuvayi Milliyesi, 25-29 Mayıs arasında, yani 5-6 gün içinde kurulmuştu.

Milli müfrezenin kurulduğu ilk günlerden birinde, Ödemiş'ten kalkan tren şehrin yakınında durduruldu. Ödemiş'in Türk ahalisinden bir kurul trene bildirilerek Bayındır'daki Yunan Kumandanı Çavelas'a gönderildi. Hey'et Çavelâs'a Yunanlıların ileri hareketi hâlinde, ödemiş ilerisinde toplanmış bulunan milli kuvvetlerin, işgal kuvvetlerine ateşle mukabele edeceklerini, kan dökülmesine sebebiyet vermemek için Yunanlıların barış yapılıncaya kadar Ödemiş'i işgale teşebbüs etmemelerini bildirdi.

Çavelâs, bu ihtardan korkmuştu. Durumu İzmir'deki kumandanına haber verdi, İzmir İşgal Kumandanlığı, bunun üzerine derhal Bayındır'a bir tabur daha sevk ederek Ödemiş'in işgalini emretti. Takviye edilen Çavelâs, 30 Mayıs'ta kuvvetli bir taburunu ödemiş yönünde harekete geçirdi.

Jandarma Kumandanı Tahir Fethi kumandasındaki ödemiş Kuvayi Milliye'si, Ödemiş'in 10 km. kadar batısında ve Bayındır yolu üzerindeki Hacı İlyas sırtlarını tutmuştu. Bu milis kuvvetinin belkemiğini efeler teşkil ediyordu. Kuvayi Milliye'nin ilk muharebesi burada, Hacı İlyas'da oldu. Beş saat kadar süren bu muharebede, Kuvayi Milliye tutunamayacağını anlayarak Ödemiş'e, sonra daha gerilere çekilmiş ve 1 Haziran'da ödemiş Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Milli Kuvvetin 2 şehit 20 kadar yaralıdan ibaret kayıplarına karşılık, Yunanlılar bir hayli kayıp vermişlerdir.

Batı Anadolu'da Kuvayi Milliye'nin çok önemli merkezlerinden biri de Alaşehir'dir. Bu husus, kazanın sosyal ve ekonomik şartlarından ve ayrıca bazı iyi tesadüflerden ileri gelmektedir. Alaşehir'in durumu kısaca şöyledir:

Eşraf, birçok yerlere kıyasla burada daha varlıklı ve daha çok nüfuzlu, Gelecek düşmanla iyi geçinerek, malını, mülkünü muhafaza etmek isteyen eşrafın aksine, Alaşehir eşrafında varlığını gerektiğinde silâhla korumak eğilimi hâkim. Kasabalı ve köylü halk oldukça acar. Sayıca bir hayli kabarık olan yerli Rumlar bu sebeple azınlık psikolojisi içinde ve sakinler.

Kaza Kaymakamı Bezmi Nusret, ittihatçı değil ama, Hürriyet ve İttilâfçı da değil. Bir süre işsiz kaldıktan sonra İstanbul hükümetinden güç belâ kopardığı bu memuriyetin de acemisi. Evvelce Maarif Müfettişliği yapmış olan

genç adam 10 Mayıs'ta işe başladığından ayrıca çevrenin de yabancıları.

Kazada görevli dört subay var: Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Cemil, Jandarma Takım Kumandanı Üsteğmen Tahsin, Askerlik Şubesi Reisi Binbaşı Muhtar, Nokta Kumandanı Binbaşı Halit Sezai. Yüzbaşı Cemil biraz sönük bir tip, fakat hepsi mücadele taraftarı.

Turgutlu'nun işgali üzerine oradan çekilen birkaç subayın Alaşehir'e gelişi de iyi bir şans. Yeni gelen bu subaylardan bilhassa Yüzbaşı Süleyman Süruri Bey tek başına bir hareket yaratacak vasıfta. Vaktiyle Enver Paşanın Teşkilâtı Mahsusasında çalışmış. Cesur, atak bir asker.

Kuvayi Milliye'nin kurulması için, Alaşehir'in ne kadar uygun şartlara sahip olduğunu özetlemiş bulunuyoruz. Birçok önemli olaylara sahne olan Alaşehir, ne yazık ki savunulmadan düşmana terk edilecekti.

Alaşehir eşrafından Mustafa Bey birkaç gün çaba gösterdikten sonra şehirdeki subayların da yardımı ile Alaşehir Kuvayi Milliyesini 30 Mayıs'ta kurmaya muvaffak oldu. O gün askerî depodan 200 silâh çekilerek gönüllülere dağıtıldı. Hapishanede bulunan bu işe yarayacak mahkûmlar da müfrezeye katılmak üzere serbest bırakıldılar. Maliyedeki askerî tahsisat Kuvayi Milliye'nin emrine verildi. Alaşehir Kuvayi Milliye'si bu suretle vücut bulmuştu. Bu sırada Yunanlılar henüz Turgutlu'da bulunuyorlardı. Ege kıyılarında Gediz vadisi boyunca doğuya uzanan yol üzerinde. Manisa, Turgutlu ve Salihli'den sonra Alaşehir'in tehlikeye düşeceği muhakkaktı. Bu sebeple Alaşehirli düşmanı Salihli'nin batısında karşılaşmak istiyorlardı. Haziranın ilk haftasının son günlerinde Yunanlıların doğuya sarkmaya başlamaları Alaşehir Kuvayi Milliyesi'ni harekete geçirecek ve ilk müfreze 7 Haziran'da Salihli'ye hareket edecekti.

Aydın'da durumun silâhlı bir mukavemete elverişli olmadığını yukarıda belirtmiştik. Ancak 57. Tümen karargâhının Çine'ye çekilmesinden ve Albay Şefik Beyin kendine gelmesinden sonra bu bölgenin Kuvayi Milliye'si de kurulabilmiştir. Tümen Kumandanı Çine'de, mücadeleye isteksiz ve cesaretsiz bulunduğu 175. Alay Kumandanını görevden uzaklaştırdı, yerine Söke'deki 135. Alay Kumandan Yardımcısı Binbaşı Hacı Şükrü Beyi vekâleten tâyin etti. Bu gibi işler için bütün vasıflara sahip bulunan bu binbaşının Aydın bölgesine gelmesi Kuvayi Milliye'nin doğmasında ve büyümesinde son derece önemli bir olaydı, öte-

250

yandan Albay Mehmet Şefik, Çine'ye yakın bir köyde oturan ünlü eşkıyalardan Yörük Ali Efe'yi ve arkadaşı Kiloğlu Hüseyin Efe'yi bir subayın aracılığıyla davet ederek Yunanlılara karşı savaşa teşvik etti. Bu suretle **Aydın Bölgesinin ilk Kuvayi Milliye'si de Yörük Ali Efe'nin kumandasında teşekkül etmiş bulunuyordu.** Albay Şefik Bey; örük Ali Efe'ye silâh, cephane ve iki yedek subay verdi.

Denizli Mutasarrıfı Faik (Öztırak) Beyin ve Askerlik dairesi Reisi Albay Tevfik Beyin çabaları ile bu bölgede Kuvayi Milliye teşkilâtı yapılmış ve Denizli - Nazilli arasında Sarayköy'de ordu birlikleri ve milis kuvvetleri tarafından bir cephe kurulmuştur. Denizli'de yedek subaylar bir müfreze hâlinde toplandılar. Polis komiserliğinden ayrılma Hamdi Bey kumandasında ayrıca 70 - 80 kişilik bir millî kuvvet daha teşkil edildi. Sarayköy'de Molla Bekir adında bir köylünün gayreti ile ayrı bir Kuvayi Milliye kuruldu. Denizli ve batısında Kuvayi Milliye'nin ve cephenin teşkili 6-20 Haziran tarihinde tamamlanarak düşman ileri hareketini önlemeye hazır bir hâle getirildi.

Balıkesir bölgesinde Kuvayi Milliye'nin kurulmasına 61. Tümen Kumandanı **Albay Kâzım (Özalp) Bey** ile Ayvalık'taki 172. Alay Kumandanı **Yarbay Ali (Çetinkaya) Bey** etken olmuşlardır.

Yarbay Ali Bey, Ayvalığa Yunanlılar çıkmadan önce civar halkı millî kuvvetler teşkili için teşvik etmiş ve gerekli hazırlıkları yapmıştı. 28 Mayıs'ta Ayvalığı işgale yeltenen Yunanlılar ile muharebe ederek **Yunan işgaline karşı Türk ordusunun ilk direnmesini göstermiş olan Ali Bey**, düşmana silâh ve cephane kaptırmadan alayını geri çekmiş ve Yunan işgalini Ayvalık'ta lokalize etmiştir. Bu bölgenin Milis Kuvvetleri 28 Mayıs'ta yavaş yavaş toplanmaya başladılar. Haziranın ilk haftasında Ayazment, Murateli, Gömeç Burhaniye, Kozak ve civar köylerden gelen gönüllülerden 150 kişilik bir Milis Kuvveti vücade getirildi. Ali Bey bu Milis Kuvvetine 3 yedek subay kumandan verdi. Milis Kumandanı Ayazmentli Niyazi Bey idi.

Ayvalığın işgali üzerine Balıkesir Müdafaai Hukuk Cemiyeti de, Yunan işgaline karşı bazı teşebbüslere girişmişti, İzmir tarafından gelen Yunan işgal kuvvetleri ise bu sırada Manisa, Akhisar yolunun yarısına kadar ilerlemişlerdi. Akhisar'ın işgali gün meselesi idi. XIV. Kolordu Karargâhı Bandırmaya nakledilmiş ve Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa da Balıkesir'e gelmişti. Bütün şartlar tamam olduğu için Haziranın ilk haftasında Balıkesir Ku-

vayi Milliyesi de kuruldu. Yüzbaşı Kemal (Balıkesirli Kemal Paşa) kumandasında teşkil olunan bu müfreze Balıkesir'deki alaydan alınan 20 er ve 150 kadar gönüllüden ibaretti.

Kuvayi Milliye'nin Yunanlılara karşı ilk muharebesi 30 Mayıs'ta Ödemiş batısında yapılmıştı, ikinci muharebe 14-15 Haziran'da Bergama'da cereyan etti. Yunanlılar tarafından işgal edilmiş bulunan Bergama'yı kurtarmak için bu bölgenin milis kuvvetleri, bazı askeri birlikleri de takviyesi ile Bergama'ya baskın şeklinde taarruz ederek Yunanlıları bozguna uğrattı. Bergama bu suretle Yunan işgalinden kurtulan ilk şehir oluyordu.

Aydın cephesinde, Kuvayi Milliye, Yunanlıların demiryolu boyunda bulunan küçük müfrezelerine çeşitli baskınlar vererek düşmanı taciz ediyordu. Bu cephede de Aydın'ı kurtarmak için oldukça büyük bir kuvvetle bir taarruz hazırlandı ve Binbaşı Hacı Şükrü'nün kumandasında çeşitli Milis kuvvetlerinin ve ordu birliklerinin katılması ile Aydın'a 28 Haziran'da taarruz edildi. 2 gün süren kanlı muharebelerden sonra Aydın da Yunanlılardan kurtulmuştu.

Bergama baskını, Aydın bölgesindeki Kuvayi Milliye'nin Yunan müfrezelerine yaptıkları baskınlar ve nihayet Aydın'a karşı taarruz hazırlığı Yunan işgal Kumandanlığını büyük bir endişeye sevk etmişti. Bu endişe ile Aydın taarruzundan önce Nazilli boşaltılmıştı. Nazilli'nin boşaltılmasından 1-2 gün önce Yunan İşgal Kuvvetleri Kumandanlığının, Fevkalâde Komisere yazdığı aşağıdaki rapor bu endişeyi açıkça göstermektedir:

«İşgale karşı müthiş direniş hazırlıkları yapıldığını güvenilir şekilde haber alıyorum. Şöyle ki:

1 — Bandırma, Soma, Kırkağaç, Akhisar bölgelerinde çeteler hazırlanmaktadır. Bandırma merkez kabul edilmiş olup burada silâhlı İki bin asker ve 6-8 bin çete bulunuyor.

2 — Denizli'de hükümet düşürülmüş âsiler Sarayköy köprüsünü tahribe hazırlanıyor. Tehlike mühim asayiş berbattır.

3 — İsyân Söke bölgesine de yayılmıştır. Beş yüzden fazla askeri erler âsilere katılarak katliâm ve yağmaya hazırlanmaktadır.

4 — Selçuk - Aydın hattı üzerinde kıt'alara her gün tecavüz ediliyor. Aydın - Nazilli hattında kuvvetler mevcut ise de bu kıtalar emniyetini temin edememektedir. Tedbir alınmazsa tehlikelidir.»

Nazilli'nin tahliyesine, bu rapor üzerine müsaade edilmiştir. Yunan işgal Kuvvetleri Kumandanlığının 21 Haziran tarihli bir raporunda da, o sırada Paris'te bulunan Başvekil Venizelos'a aşağıdaki bilgi veriliyordu :

«Tam bir Türk seferberliği ve kuvvetli bir Jön Türk Teşkilâtı karşısında bulunuyoruz. Her taraftan taarruza uğrayarak her gün bir miktar arazi terketmeye mecbur oluyoruz.

Şayet derhal yeterli miktarda kuvvet, hiç olmazsa bir tümen gönderilmeyecek olursa pek yakında İzmir tehdit altında bulunacaktır.

Bundan başka Türk teşkilâtının merkezlerine karşı tedbir düşünmeye serbest bulunmamız şarttır. *Nieder»*

Bu rapora ekli olarak gönderilen bir listede Türk kuvvetleri şöyle tesbit edilmişti :

Soma :	3000	Silâhlı
Salihli :	3000	»
Denizli :	10000	»
Akhisar :	5000	»
Bergama:	3000	»
Bozdağ:	3000	»
Balıkesir:	1000	»
Edremit:	5000	»
Aydın:	3000	» (47 top, pek çok mitralyöz)

Yunan Kumandanı Türk Kuvvetlerini çok mübalâğalı olarak 40 bin kişi gösteriyor. Halbuki o günlerde, ordu kıt'aları da dahil, Yunanlıların karşısında 6000 silâhlı yoktu. Top adedine gelince, bunda da çok mübalâğa vardır. Türk kuvvetlerinin elinde 47 top değil, bu kadar makineli tüfek bile mevcut değildi. Bir hafta sonra başlayacak olan Aydın taarruzunda sadece 4 top kullanılmıştır.

Bu açıklamalar ve raporlar, Kuvayi Milliye'nin 30 Hazirana kadarki faaliyetinin Yunanlılar üzerindeki korkutucu etkisini göstermeye yeter.

Kuvayi Milliye günden güne gelişmiş, müfrezelerin adedi ve kadrosu genişlemiş ve cephelerin sevk ve idaresi oldukça bir nizama sokulmuştur. Haziran ve bunu takip eden aylarda Demirci Efe ve Çerkez Ethem de sahneye çıkarak küçük müfrezeleri kumandaları altına almak suretiyle büyük çapta Kuvayi Milliye birlikleri vücuda getirmişlerdir. Yunanlılar ise, 1919 Haziranından 1920 Haziranına Kadai geçen bir yıllık dönemde, buldukları yerleri elde tutmakla yetinmişlerdir.

4. İHTİLAL PLANI VE METOD

Mustafa Kemal Paşanın ihtilâl plânının temel unsuru şöyledir :

Hareketi halka maalemtmek ve liderliğe seçimle gelmek.

Yalnız orduya dayanarak, bir askeri junta ile idareyi ele geçirmek, belki kestirme, fakat tehlikeli bir yol olacaktı. Bir çok sebep, Mustafa Kemal Paşanın doğru yolu seçmesini kolaylaştırdı, İttihat ve Terakki tecrübeleri bu sebeplerin başında geliyordu. Ordu, harple beraber itibarını kaybetmişti. Zayıf ve güçsüzdü. Balkan Harbinden beri, ordunun politikaya karışması aleyhinde kuvvetli bir akım belirmişti. Her ne kadar ordu politize olmuş ise de, subayların bir kısmı ordunun politikadan çekilmesi fikrine inanmakta idi. Orduyu açıkça bir ihtilâl davranışına sokmak, çeşitti anlaşmazlıklara ve bölünmeye sebep olabilirdi. Kaldı ki, **halk orduya sempatik bir gözle bakmıyordu. Halkın bir ordu hareketini desteklemesi beklenemezdi, işte, bütün bu gerçeklerden dolayı, Mustafa Kemal Paşa, mücadelenin iç ve dış cephesinde asıl dayanağın ordu olduğu prensibini kabul etmekle beraber, Anadolu ihtilâlini bir askerî ayaklanma şeklinde göstermekten dikkatle kaçınmıştır.**

Gerek Padişaha ve hükümete, gerekse dış âleme, Anadolu'da bir halk hareketi ile karşılaşıldığı kanısını vermek gerekiyordu. Ordu, ancak bu hareketi destekleyen bir kurum olarak geri plânda görünmeliydi.

Halkın seçtiği lider olmak, Mustafa Kemal Paşanın işini ayrıca kolaylaştıracaktı. Bu durum ona, askerî şefler karşısında bir teminat olacaktı. Halk ve orduyu, böylece, dengeli iki kuvvet olarak yanyana tutabilirdi. Nitekim, **Mustafa Kemal Paşa, sivil kuvvetlere, bir çok hususu orduyu göstererek kabul ettirmiş, buna karşılık bazı ahvalde sivil otoritenin ağırlığını askeri şeflere hissettirmekten geri kalmamıştır.** Belli başlı kumandanları Büyük Millet Meclisine meb'us olarak sokması, kumandanları tatmin etmekten çok, bu sebebe dayanmaktadır.

İki meşrutiyet denemesi, Osmanlı devlet düzenine halkın idareye katılması fikrini getirmiş bulunuyordu. Bu itibarla, Mustafa Kemal Paşanın ihtilâl plânında halkı hesaba katması, henüz tazeliğini ve heyecanını muhafaza eden bir siyasî düşünce tarzı idi. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşanın liderliğini yapacağı hareket, bu suretle ikinci Meşrutiyetten daha ileri bir anlam kazanmış olacaktı.²¹ İyi bir tesadüf eseri, Osmanlı Mebusan Meclisi çoktan feshedilmişti. Bir tarafta seçilmiş bir meclis bulunmadığından, halka başka bir meclisi kabul ettirmeye çalışmanın güçlüğü veya garabeti söz konusu olamazdı.

Halkta ihtilâl fikri yoktur. Fakat ikinci Meşrutiyetten bu yana halk, siyasî faaliyeti, demek kurmayı az çok öğrenmişti. Padişaha ve hükümete karşı bir hareketi düşünmeksizin, sırf dış tehlikelerden korunmak amacıyla yer yer bâzı tevekküller doğmuştu. Yarı siyasî hüviyetle olan ve siyaseti reddeden bu teşekküllerde, hiç değilse Padişah ve hükümetten ümidi kesmiş olmanın psikolojisi hâkimdi. Bu hâl, bir dereceye kadar devleti yok kabul etmek anlamına geliyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ihtilâlini halka maletmek ve bunu bir halk hareketi olarak göstermek isterken, bütün bu gerçekleri sezmiş ve işe nereden başlayacağını hatasız tâyin etmişti. Durumunu açıkça belli ettikten sonra orduda kalamıyacağını, er veya geç rütbe ve mevkiini terketmek zorunda bırakılacağını da şüphesiz biliyordu. Henüz İstanbul'a geri çağırılacağından haberdar değilken, 1 Haziran 1919'da, halk teşekküllerinin durumunu tesbit etmeye başladı. Müfettişlik bölgesindeki valiliklerden ve mutasarrıflıklardan «**Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti**» hakkında bilgi istedi. Cemiyetin nerelerde teşkilât kurduğunu, belli başlı kurucularının ve temsilcilerinin kimler olduğunu, birbiriyle irtibatlarını, başka cemiyetler bulunup bulunmadığını mülkî âmirlerden 1 Haziran tarihli telgrafla soruyordu. Trabzon Ademi Merkezî Cemiyeti için de aynı gün Trabzon Valisine bir telgraf çekmişti. Halk bir hareketin yaratıcısı ve sahibi olacaksa, bu hareketin bir teşkilâta bağlanması şarttı. Bunun için, Doğu vilâyetlerini temsil eder görünen mevcut teşkilâtın halka ne dereceye kadar indiğini ve gücünün ne ölçüde olduğunu bilmek gerekti. Mustafa Kemal Paşa, bu bakımdan Müdafaai Hukuk teşekküllerine önemle eğilmişti'. Kendi bölgesindeki teşkilâtlarla ilgilenirken, uzak yer-

21 - Cumhuriyet fikri daha çok sonra ortaya atılacaktır

255

lerin teşkilâtından vekâletname almaya çalışıyordu. Halkın vekili olarak hareket etmeye verdiği önemi anlamak için, 18 Haziran 1919'da Edirne'deki Birinci Kolordu Kumandanına gönderdiği telgrafın aşağıdaki cümlelerine bakmak yeter :

«Ben İstanbul'da iken Trakya Cemiyeti üyesi ile fikir alışverişinde bulunmuştum. Şimdi zamanı geldi, icap edenlerle gizlice görüşerek derhal teşkilat kurulmasını ve kıymetli iki kişinin delege olarak ve fakat gizli hüviyetle Samsun'a vapurla veya trenle yola çıkarılmasını ve onlar gelinceye kadar da Edime vilâyetinin vekil ve savunucusu olmak üzere Anadolu'da beni vekil ettiklerine dair imzaları altında bir belgenin yüce imzanızla ve şifreli telgrafta bildirilmesini rica ederim.»²²

Mustafa Kemal Paşa, İhtilâl plânını hazırladığı 1919 Haziranında plânın temel unsurunu her vesile ile açıkça belirtmiştir:

«Milletin istiklâlini gene milletin azim ve karan kurtaracaktır.»²⁴, «Milletle birlikte fedakâr bir şekilde çalışacağım.»²⁵, «Sinei milletten ayrılmayacağım.»²⁶.

İHTİLAL PLÂNI

VE METOD

Mustafa Kemal Paşanın ihtilâl plânını dört noktada özetlemek mümkündür. Şöyle ki :

1 — Anadolu'nun İstanbul ile olan fikrî ve idarî bağınyı kopararak Anadolu'yu İstanbul'dan ayırmak.

2 — **«Milli İstiklâli Kurtarmak»** parolasiyle Anadolu halkını bir teşkilât etrafında birleştirerek ihtilâl atmosferine sokmak.

3 — İhtilal için ordunun desteğini sağlamak.

4 — Anadolu'daki mülki idareyi, valiler ve mutasarrıflar eliyle ihtilâl idaresine bağlamak.

Türkiye'nin o günkü şartları içinde ne bu plân açıkça ortaya konulabilir ve ne de gelişi güzel ihtilâlden söz edilebilirdi. İşin başında olanlar bile, Mustafa Kemal Paşa'nın

22 - Nutuk, Cilt III Vesika 19.

23 - 22 Haziran tarihli Amasya tamiminden.

24 - I. Kolordu Kumandanına yazdığı 18 Haziran tarihli telgraftan.

25 - İstanbul'da bazı kimselere gönderdiği 21 Haziran tarihli mektuptan.

256

memleketi ihtilâlê sürüklediğini kesinlikle bilmemeli idiler. Bunun içindir ki, Mustafa Kemal Paşa daima millî istikâlî, vatani ve Padişahı kurtarmaktan söz etmiş; Padişaha karşı yapılan herhangi bir hareketi, Padişahı kurtarmak gerekçesine dayamıştır. İhtilâl kelimesini telâffuz etmekten dikkatle kaçınması zamanın gerçeklerinin gereği olduğu kadar, Onun ihtilâl kavramına verdiği önemden de gelir. Nitekim, zaferden sonra bile yaptığı işi ihtilâl olarak adlandırmaktan kaçındığını ve «**İsyan**» deyimini tercih ettiğini görmekteyiz. 1919-1926 yıllarındaki icraatının muhasebesini yaptığı nutukta, Osmanlı Devletinin, onun istiklâlinin, padişahın, halifenin, hükümetin hiç bir anlamı kalmadığı inancına vardığı belirtiltikten sonra şöyle demektedir:

«Osmanlı Hükümetine, Osmanlı padişahına ve müslümanların halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lâzım geliyordu.»

Mustafa Kemal Paşa'da «**ihtilâl**» kelimesinin kamuoyunda korkunç ve tehlikeli bir etki yapacağı endişesi sezilmektedir, öyle sanıyoruz ki, Fransız ihtilâlinin Türk düşüncesindeki şekli ve henüz niteliği iyice anlaşılmamış olan Rus ihtilâli sebebiyle. Mustafa Kemal Paşa, «**istiklâl mücadelesi**» anlamı verecek ihtilâlden ancak ilk defa söz etmiştir. 29 Mayıs 1919 günlü bir telgrafında Kâzım Karabekir Paşa'ya şöyle diyordu :

«Fakat bu kuvvetlerin içerilere sarkmasına yâni memleketimizi gerçekten istilâ eylemesine karşı tabii olarak halk ve asker tek vücut olarak silâhla bağımsızlığı korumaya uğraşacaktır. Bu ihtilâllerle beraber...»

Erzurum Kongresini açış nutkunda da «**İhtilâl**» kelimesini aynı anlamda kullanarak Mısır, Hindistan, Afganistan, Suriye, Irak gibi Müslüman memleketlerin o günkü durumlarını tasvir ederken bu memleketlerde «**milli istiklâl için İhtilâller**» olduğunu ifade etmiştir. Fakat, bu nutkun Rusya'ya ait kısmında «**ihtilâl**» kelimesini kullanmamıştır.²⁶

Mustafa Kemal Paşa ihtilâlin şartlarının ne dereceye kadar hazır olduğunu düşünürken durumu şöyle mütalâa ediyordu: Millet ve Ordu, **padişah ve halfenin hıyanetinden,**

26 - 1927 yılında Anadolu ihtilâlini «**isyan**» olarak vasıflandıran Mustafa Kemal Paşanın, ancak Cumhuriyet Halk Partisinin 1931 kongresinden sonra yeni düzeni getiren harekete gerçek adını koymak istediği görülmektedir. Çünkü, o tarihte muhaliflerini kesifi olarak tasfiye etmiş, istediği başlıca reformları yapmış. Serbest Fırkayı kapat-
257

haberdar değil. Asırların kökleştirdiği dinî ve manevî bir bağ ile padişaha karşı itaatkâr ve sadık. Millet ve orduyu kurtuluş için bir fikir etrafında toplamak gerekiyor, fakat millet ve ordu asırların verdiği alışkanlık ile, kendisinden evvel hilâfetin ve saltanatın kurtuluşunu düşünüyor. Padişahsız ve halifesiz bir kurtuluşun mânasını anlamak alışkanlığında değil. Başka türlü fikir ve karar sahipleri, milletin ve ordunun nazarında derhal dinsiz, vatansız, hain olur.²⁷

Halkı ve orduyu ihtilâle sürükleyebilmek için Mustafa Kemal Paşa'nın elinde üç önemli koz vardı:

- a) İzmir'in işgali,
- b) Hükümetin zaafı,
- c) Taşındığı sıfat ve selâhiyetler.

İtilâf devletlerinin Türkiye üzerindeki emelleri ve Mondros mütarekesi gereğince bâzı yerlerin işgali, Anadolu'nun bir çok bölgelerinde halkı endişeye sevketmişti. Fakat **İzmir'in işgali o güne kadar sezilmemiş olan büyük tehlikeyi meydana çıkarmıştır. O halde İzmir'in başına gelen felâket her yerde beklenbilirdi.** İzmir'in işgali ile yaratılan

miş, üçüncü defa Cumhurbaşkanı seçilmiş, partisine yeni bir şekil vermiştir. C.H.P.'nin bu kongresinde altı umde programa alınmış, İttihat ve Terakki devrinden kalma Türk Ocaklarının feshine karar verilerek Halkevlerinin açılması kararlaştırılmıştır. Artık belirli bir tehlike yoktur ve rejim oturmuştur. Türk gençliğine ihtilâl hukukunun tarihini okutmak istemektedir, ihtilâl arkadaşı Mahmut Esat Bozkurt'a bu görevi verir, 1934 yılı başında İstanbul Üniversitesinde verdiği ilk derse, Mahmut Esat şöyle başlar:

«Her şeyden önce, acunun Türk soyundan olan en büyük şefini. Gazi Mustafa Kemal Hazretlerini ve onun yüksek şahsiyetinde Türk ihtilâlini sonsuz saygılarımla selâmlarım.»

«**Nutuk**»ta kendi durumunu tâyin ederken «**âsi bir general**» diyen Mustafa Kemal Paşa, 1931 yılından sonra artık bir ihtilâl şefi olduğunu kabullenerek, yaptığı ihtilâlin okullarda okutulması, ihtilâl üzerinde kitap yazılması zamanının geldiğine inanmaktadır. Mahmut Esat Bozkurt, derslerinde «**Türk ihtilâli**» ve «**Atatürk ihtilâli**» deyimlerini eş anlamda kullanmış ve şefinin verdiği ödevi yerine getirmiştir.

27 - Nutuk Cilt I. Sahife 10-11.

258

heyecanı besliyerek bütün yurda yaymak ve devamlı kılmak gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa bunu büyük bir koz olarak kullanacaktı.

İzmir'in işgali üzerine hükümet istifa etmiş, fakat Padişah yeni hükümeti kurmaya yine Ferit Paşayı memur etmişti. Halk Damat Ferit Paşayı tanımıyordu. Bir vatan parçasının küçük bir devlet tarafından böyle kolayca işgaline se-yirci kalan, üstelik halka sükûnet tavsiye eden bir hükûmeti halkın gözünden düşürmek güç olmayacaktı. Easesen 6 aydan beri itilâf devletlerinin işgali ve kontrolü altında bulunan İstanbul'da hükümet edilemezdi. Padişah da aynı sebeple hür ve serbest değildi. Bu görüşü ileri sürerek milletin İstanbul'a karşı ümidini ve güvenini kırmak, ihtilâl için Mustafa Kemal Paşanın elinde kuvvetli bir kozdu. Bu kozu devamlı olarak kullanabilirdi.

Mustafa Kemal Paşa «Yaveri Hazreti Şehriyari» idi. Bu saygı değer sıfata ilâveten, ordu müfettişi unvanını taşıyordu. Samsun'dan itibaren Anadolu'daki mülki ve askeri makamlara yazdığı telgraflarda, tamimlerde, imzasının üstüne her iki sıfatını da kaydetmeyi ihmal etmiyecekti. Ordu Müfettişi ve Padişahın yaveri olarak tanınmak ve güven kazanmak zorunda idi. İlk etkiyi yaptıktan sonra bu sıfatları kaybetse bile gerisi nasıl olsa gelirdi. Mustafa Kemal Paşa bu üçüncü kozu da en geniş anlamı ile faydalı bir şekilde kullanmasını bildi. İyi bir tesadüf eseri bütün Anadolu'da Mustafa Kemal Paşadan kıdemli kumandan yoktu (Yalnız Konya'da bulunan Yıldırım Kıtataı Müfettişi Mersinli Cemal Paşa daha kıdemli idi. Fakat kısa bir zaman sonra İstanbul'a gitti ve Harbiye Nazırı oldu).²⁸

Mustafa Kemal Paşanın ihtilâlde kullandığı metod, «uygulanmasını bir takım safhalara ayırmak, olayların gelişmesinden faydalanarak kamuoyu hazırlamak ve kademe kademe yürüyerek hedefe ulaşmaya çalışmaktır». Düşünceleri-

28 - Mustafa Kemal Paşa, ihtilâl muvaffak oluncaya kadar bu avantajlı pozisyonunu kaybetmemek için bütün gayretini sarfetmiştir. Nitekim, Harbiye Nazırı, birçok erkân ve ümeranın açıkta olduğunu ileri sürerek kolordulara mirliva, ferik ve daha yukarı rütbedeki erkânın tâyini hususunda fikrini sorunca (Aralık 1919), Mustafa Kemal Paşa reddedecek ve «Kolordu ve fırkaların asıl muhtaç olduğu küçük rütbeli erkânı harp ve saf zabitanı ile İstanbul'a yığılmış olan hekimlerdir, Anadolu'ya onları gönder» diyecektir.

259

ni ve tasarladığı plâni uygulamak için ihtilâlin her safhasını vakit geldikçe ortaya koyacaktı. Bu metod, olayları zorlamak, fakat başarıyı da tamamen tesadüflere bırakmamak, demekti.

Mustafa Kemal Paşa, yukarıda da belirttiğimiz gibi, **ihtilâl hareketini halka maalemetmek ve ihtilâli bir halk hareketi olarak göstermek istiyordu. Fakat başarıya ulaşmak için ordunun desteğine ihtiyacı vardı.** Bunun için ihtilâl teşebbüsünün başlangıç noktasını ordu ile temasa geçmekte bulmuştu. Kendi deyimi ile «İlk olmak üzere bütün ordu ile temasa gelmek lâzımdı».²⁹

21 Mayıs'tan itibaren Mustafa Kemal Paşa Kolordu Kumandanları ile temas kurmaya başladı. Kolordu kumandanları ile Mustafa Kemal Paşa arasında cereyan eden telgraf yazışmaları, şu maksatları hedef güdüyordu :

- a) Birliklerin yerlerini ve güçlerini tesbit ederek ihtilâl ve savunma bakımından lüzumlu saydığı intikalleri ve takviyeleri yaptırmak.
- b) Değişik yönlerden gelmesi muhtemel düşman işgal ve saldırılarına karşı alınması gerekli askeri tedbirleri kumandanlara telkin etmek,
- c) Kumandanları milis teşkilâtı yapmaya teşvik etmek,
- d) Kumandanları bir milli teşkilât fikrine hazırlamak,
- e) ihtilâl fikrinin telkinlerini yapmak.

Mustafa Kemal Paşanın telgraflarında bütün bu hususların ölçülü bir şekilde ifade edildiği dikkati çekmektedir. Telgraflarda, askerce yazılmış emir niteliğinde sert cümlelere rastlanmıyor. Her fikir, genel olarak temenni, tavsiye üslûbu ile söylenmiş. Kumandanlara değer verildiği, fikirlerinin sorulduğu, dostça, arkadaşça davranıldığı kanaati, Mustafa Kemal Paşa karargâhından çıkan yazıların hâkim havasıdır. Heyeti Temsiliye Reisi olunca ya kadar Mustafa Kemal Paşa bu üslûba riayet etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa ihtilâl fikrini Kolordu Kumandanlarına ilk defa şu cümle ile ima etmiştir:

*«Milletin esaretten kurtulması, hâkim ve bağımsız olarak topraklarımızda yaşayabilmesi, ancak azimkar ve namuslu ellerin, milleti kısa ve doğru yoldan bağımsızlığa ve hakkını savunmaya yöneltmesiyle mümkün olacaktır.»*³⁰

29 - Nutuk, S. 16.

30 - XV. Kolordu Kumandanlığına yazılan 30.5.1919 tarihli telgraftan.

«Adetâ mahsur bir kaleye benzeyen Babıalide, İtilâf temsilcilerinin esiriymişçesine milleti idareye uğraşan hükümet merkezimizin bu gibi hususlarda hiçbir şey diyemeyeceğini, yapamayacağını bugünkü örnekler ile takdir edebiliriz.»

Milli teşkilât yapmak lüzumu ise kolordulara yazılan bir telgrafta şu şekilde ifadesini bulmuştur:

«Mülkiye Memurlarının güvene layık kişileri ile el ele vererek bağımsızlığımızın savunulması için gerekli teşkilâtın kurulmasını (gayet tabii gizli) zorunlu sayıyorum. Bu husus ihtisası nedeniyle biz askerlerin kendisine düşüyor.»

Telgraf metinleri arasına yerleştirilen bu üç cümle, Mustafa Kemal Paşanın liderliğinde başlayacak büyük Anadolu ihtilâlini kolordu kumandanlarına İhsas eden ilk formüllerdir.

Mustafa Kemal Paşa 21 - 30 Mayıs'ta yazışmada bulunduğu kumandanlara muhtelif vesileler ile halk ve ordu işbirliğine dayanan bir hareketin telkinlerini yapmıştır. Bunu bazen «**lüzumlu teşkilât**», bazen «**Vatan Ordusu**» veya «**Gerilla**» diye ifade etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, çok defa, olmasını istediği şeyi kumandanlara olmuş gibi göstermeye dikkat etmiştir. Meselâ, 18 Haziran 1919 günü Edirne'de I. Kolordu Kumandanına yazdığı telgrafta; tek mil Anadolu ahalisinin milli istiklâli kurtarmak için baştan aşağı bir vücut hâline getirildiğini, istisnasız bütün kumanda heyetleri ve subaylar ile ortak bir karara vardıklarını, Vali ve Mutasarrıfların hemen tamamının milli harekete katıldığını, Kürtlerin de Türklerle birleştiğini kesin ifadelerle söylemektedir. Şüphesiz bu taktik ihtilâlin bir gereği idi.³¹

31 - Mustafa Kemal Paşa Kürt meselesine büyük önem vermiş, Samsun'da, Amasya'da bulunduğu sıralarda Kürtçülük teşebbüslerinin önlenmesi için bir hayli uğraşmıştır Genel Kurmay'a yazdığı istihbarat raporlarında, XV. ve XIII. Kolordu Kumandanları ile yaptığı yazışmalarda Kürtçülük konusuna geniş yer verdiği dikkati çekmektedir. I. Kolordu Kumandanına «Kürtler de Türkler ile birleşti» derken o zamanın en büyük endişelerinden birinin, Kürtlerin İngiliz propaganda ve tahriklerine aldanarak Türk Millî hareketine tehlike teşkil edecek bir tutum takip etmesi ihtimalinin kalmadığı telkinini yapmak istemiştir.

261

İHTİLÂLİN AÇIKLANMASI

Mustafa Kemal Paşa ihtilâl hazırlığı yapabilmek için geniş bir zamana sahip olacağını sanıyordu. Samsuna gelişinden Sonra meşgul olduğu konular, bu kanıyı vermektedir. Bir taraftan resmî görevinin gereğini yaparken, bir taraftan da halk teşekkülleri ve ordu ile temas kurmaya çalışıyordu. Haziranın ilk haftası sonuna kadar, Samsun olayları, asayiş konusu ve daha geniş anlamı ile kendisine verilen talimatın yüklediği görevler çalışmalarının ağırlık noktasını teşkil eder. Bundan anlaşılıyor ki, uzun bir süre hükümetin dikkatini çekmeden hem resmî görevini, hem de ihtilâl hazırlığını rahat rahat tamamlamak imkânını bulacağını ummuştur. Fakat 8 Haziranda Harbiye Nezareti tarafından İstanbul'a dönmesi bildirilince durum birdenbire değişmiş oluyordu. Bu günden sonra, Ordu Müfettişliği sıfatının tehlikeye düştüğünü ve ihtilâl hazırlığını tamamlamak için önünde pek az zaman olduğunu anladı. Bu sebeple, 8 Hazirandan sonra acele ettiği görülmektedir. Hükümetin davetini reddederek şahsen güç durumunda kalacağına göre teşebbüsünü şahsi olmaktan çıkarıp millete ve orduya maletmek gerekiyordu.

Mustafa Kemal Paşa hükümetin dâvetine açıkça red cevabı vermiyerek işi savsaklamaya gayret ederken, Havza'da emniyette olmadığını da hissetmiş ve karargâhını Amasya'ya nakletmişti. Amasya'da ihtilâlın esaslarını tesbit ederek ilgililere duyurmak üzere bir tamim hazırlamaya koyuldu. Bütün Müdafaai Hukuk teşekküllerini ve dolayısıyla halkı temsil edecek umumî bir kongre toplamaya karar vermişti. Kongrenin toplanacağı en uygun yer, Anadolu'nun her bakımdan en güvenli yeri sayılan Sivas olmalıydı. Sivas ulaştırma imkânları bakımından, Doğu Anadolu ile Batı Anadolu arasında olduğu gibi, Kuzey ve Güney Anadolu arasında da en elverişli merkezdi. Yabancı kuvvetlerin Sivas'a müessir olma imkânları başka yerlere nazaran daha azdı. Bu inanca vardıktan sonra kongre hazırlığının yapılmasını her tarafa tamim etmek sırası gelmişti. XX. Korddu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Rauf Bey, Refet Paşa, Canik (Samsun) mutasarrıfı Hamit Bey ve karargâhı erkânı ile Amasya'da toplandılar. Bu toplantıya katılanlar, ihtilâl komitesini teşkil ediyordu. Fakat, komitenin başka üyeleri de vardı, yalnız orada hazır bulunmuyorlardı. Onlarla da telgrafla görüşerek, kararlaştırılmak üzere olan esaslar hakkında fikirleri alın-

dı. Amasyada bulunmayan ihtilâl komitesi üyeleri, başta XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa olmak üzere Konya'daki Yıldırım Kıtataı Müfettişı Mersinli Cemal Paşa idi:

Amasya'da mutabık kalınan hususlar şunlardı:

a) **Vatanın bütünlüğü, milletin istiklâli tehlikededir.** Hükümet sorumluluğunu kavramış değildir. **Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.**

b) Milletın sesini dünyaya duyurmak ve kaderini tâyin etmek için her türlü tesir ve murakabeden uzak bir millî kongrenin toplanması şarttır .

c) Bu kongre Anadolu'nun her bakımdan en emin yeri olan Sivas'ta sür'atle toplanmalıdır. Kongreye delege olarak her livadan, milletin güvenini kazanmış 3 delegenin derhal yola çıkarılması gerekmektedir. **Kongrenin toplanacağı, millî bir sır olarak gizli tutulmalı ve delegeler kişiliklerini belli etmeden seyahat etmelidir.** Erzurum'da 10 Temmuzda toplanacak olan bölge kongresinden sonra Sivas Kongresi açılacaktır. Erzurum Kongresi üyeleri de Sivas Kongresine katılacaklardır. Bu zamana kadar Sivas Kongresi delegeleri Sivas'a yetişmelidir.

d) Kumandanlar yerlerini terketmeyeceklerdir. Eğer bir kumandan görevinden alınırsa, yerine tâyin edilen kumandanın durumuna bakılacak, güvenilir bir kimse ise kumanda teslim edilecek, değilse hiçbir suretle kumanda mevkii terk edilmeyecektir.

Bu kararlar, Anadolu ihtilâlinin bildirisi niteliğinde idi.³² Kararların bir kısmı, gizlilik kaydı ile 22 Haziran 1919 tarihinde Kolordu Kumandanlıklarına, Valiliklere ve Mutasarrıflıklara tamim edildi. Bir gün önce de Mustafa Kemal Paşa bu esasları kısmen ifade eden, daha açıkçası ihtilâlin başlamak üzere olduğunu bildiren bir mektup kaleme alarak İstanbul'da bâzı kimselere gönderdi. Böylece ihtilâl bildirisi hazırlanmış ve gizli kalmak şartıyla ilgililere duyurulmuş oluyordu. **Milli Mücadele literatüründe «Amasya Kararları» ve «Amasya Tamimi» diye anılan ihtilâl bildirisi Anadolu ihtilâlinin başladığını ifade etmektedir.**

Amasya Kararlarının gizli kalması arzu edildiği hâlde, kısa bir süre sonra hükümet tarafından öğrenildi. Böy-

32 - Bu tamime M. Kemal Paşa «Gizli Beyanname» demektedir. Bak: T.B.M.M. Zabıt Ceridesi C. S. 11

263

lece, İstanbulda Mustafa Kemal Paşanın niyeti, kesinlikle anlaşılmış oluyordu. Artık, Mustafa Kemal Paşayı Ordu Müfettişi olarak Anadolu'da tutmak hükümet için mümkün değildi. Başlangıçta fazla ısrar etmeden, kendisini İstanbul'a getirmek isteyen hükümet, bundan sonra işe daha büyük önem vermiş ve âdetta Mustafa Kemal Paşayı zorlamaya başlamıştır. Paşanın İstanbul'a dönmesi için hükümetin yaptığı baskı kendisi Erzurum'a gidinceye kadar aynı şiddetle devam etmiş ve bu konudaki yazışmalar, telgraf konuşmaları yol boyunca devam etmiştir.

Amasya kararları ve bu kararların tamimi Anadolu ihtilâlinin en önemli dönemeç noktasıdır.

264

5. ERZURUM KONGRESİ

Erzurum Kongresi, uyandırdığı yankı ve sonuçları bakımından Müdafaa-i Hukuk kongrelerinin -Sivas Kongresi hâriç- en önemlisidir. Bütün memleketi temsil etmediği hâlde, mahallî de sayılamaz. Doğu Anadolu adına toplanan bir bölge kongresidir. Anadolu ihtilâli açısından bakılınca, Erzurum Kongresinin iki büyük özelliği vardır: Birincisi, M. Kemal Paşaya liderlik yolunu açması; ikincisi de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin aynen benimsediği müdafaa-i hukuk prensiplerini ve teşkilât tüzüğünü hazırlamış olmasıdır.

M. Kemal Paşanın, Anadolu'da bulunduğu ilk bir ay içindeki faaliyeti ve çeşitli yerlerle yaptığı yazışmalar, Erzurum'a gitmek niyetinde olmadığını ve doğrudan doğruya, Sivas'ta toplayacağı kongreye katılmak ve işe oradan başlamak istediğini göstermektedir. Vilâyeti Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hakkında Valiliklerden ve Mutasarrıflıklardan aldığı bilgiler, Erzurum'dan başka, bölgenin hiç bir yerinde güvenilir, yerleşmiş, köklü bir teşkilâtın bulunmadığını ortaya koymuştur. Trabzon'dan da güven verici bir izlenim edindiğini sanmıyoruz. Belki de, Kâzım Karabekir Paşanın, dar görüşlülüğü yüzünden Erzurum'da kendisine bir takım pürüzler çıkacağını düşünmüştür. Bu kitabın «**Liderler**» Bölümünde belirtildiği üzere, **Millî Kurtuluş için Karabekir Paşa bir bölge hareketi düşünüyor, M. Kemal Paşa ise memleketin ancak büyük ve şümüllü bir teşebbüsle kurtulacağına inanıyordu.** Eğer, sonradan ortaya çıkan bâzı olayların zoru olmasaydı, M. Kemal Paşa, Samsun ve Havzada iken fazla önemsemediği Erzurum Kongresine gidecek yerde, Amasya'da veya Sivas'ta kalarak Sivas Kongresinin hazırlıkları ile meşgul olurdu.

Kâzım Karabekir Paşa da, Mustafa Kemal Paşanın

bu niyetini sezmişti. Hâtıralarında, doğru Erzurum'a gelmeyip bir süre Samsun bölgesinde kalmasını tenkid etmektedir. Fakat, M. Kemal Paşa, hükümetle olan ilişkisinin kritik bir safhaya gireceğini biliyor ve mutlaka Erzurum'da değil, yüzde yüz güven duyacağı bir yerde olmak istiyordu. Kâzım Karabekir Paşayı iyice yokladıktan sonra belki de Ankara'ya, Ali Fuat Paşanın yanına gitmesi gerekecekti. Şüphesiz, Ali Fuat Paşaya daha çok güvenebilirdi.

M. Kemal Paşayı, Erzurum'a gitmeye sevkeden olaylar, Harbiye Nezareti tarafından 8 Haziran günü İstanbul'a geri çağırılmasıyla başlar. Paşa, bu davete uyup İstanbul'a gitmeyecekti. Böylece, pek yakın bir zamanda «asi» durumuna girecek, ya hükümet onu azledecek veya kendisi askerlikten ve görevden istifa etmek zorunda kalacaktı. Bu takdirde, Kâzım Karabekir Paşanın tutumu ne olabilirdi? M. Kemal Paşa, işte bunu öğrenmek istiyordu. 11 Haziranda Kâzım Karabekir Paşaya uzunca bir telgraf yazarak, İstanbul'a çağırıldığını, çağırılış sebebini ve gitmemek kararını bildirdikten sonra telgrafın sonunda «*Bu hususa dair kıymettar mütalâai biraderiyelerine intizar eylerim*» dedi.

Gerçi, üç ay kadar önce İstanbul'da Kâzım Paşa, Kolordusunun ve kendisinin M. Kemal Paşanın emrinde olduğunu söylemişti. Ama, değişen ve daha da değişecek olan şartlar karşısında Karabekir Paşa bu kararda duracak mı idi? Nitekim kendi hâtıraları, Karabekir Paşanın, yeni durumda bir tereddüt geçirdiği hissini vermektedir. Karabekir Paşanın bol belgeli hâtıraları, yazışmaların günlerini, telgraf şebekesinin muntazam işlediğini, aldığı bir çok telgrafa günü gününe cevap verdiğini, telgrafların yerine gününde ulaştığını göstermektedir. Fakat, M. Kemal Paşanın yukarıda sözü edilen ve cevap bekleyen en önemli telgrafına, ancak 5 gün sonra, 16 Haziranda cevap vermiştir. Karabekir Paşanın telgrafının ilk cümlesi şöyledir:

«*Geç gelen emri devletlerine cevapta geciktim.*»

Bunun, bir mazeret cümlesi olduğu açıkça anlaşılıyor. Kendisi de bunun farkında olduğu için, hâtıralarının bu telgrafla ilgili kısmında «*Kemal Paşa ile en mühim şifreler bazan beş, altı gün gecikerek vilâyetlerden bile bazen geçerek elimize geliyordu*» diyor³³.

33 Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, S. 49.

266

Gecikerek de olsa Kâzım Karabekir Paşa kararını bildirmişti:

«Zâtı samileri (yüksek şahsınız) lüzum görüldüğü zaman bölgeme teşrif ederlerse minnettar olurum.»

Hükümet, İstanbul'a dönmesi için M. Kemal Paşayı sıkıştırıyordu. Kâzım Karabekir Paşanın tutumu belli olmuştu. Artık, Erzurum'a gitmek ve yakında toplanacak olan Kongreye katılmak gerekiyordu.

Dahiliye Nezaretinin 28 Haziran tarihli bir genelgesinde görevine son verildiği bildirilmiş olmasına rağmen, M. Kemal Paşa Erzurum'a, Ordu Müfettişi, Padişahın fahri yaveri sıfatlarını haiz olduğu hâlde gelmişti.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN

ASKERLİKTEN AYRILMASI

Mustafa Kemal Paşaya yapılan karşılama töreni hoşta gidecek kadar güzeldi; fakat, Paşanın hükümete karşı durumu bir kaç gündenberi tamamen sarılmış bulunuyordu, ipler, kopacak kadar gerilmişti. Anadolu'ya ayak bastığından bu yana rahat rahat kullandığı yetkiler, taşıdığı memuriyet unvanıyla beraber son günlerini yaşıyordu, İstanbul'a dönmesi için hükümetin, Harbiye Nezareti kanalıyla yapmakta olduğu baskıya artık Saray da karışmıştı. 2 Temmuz günü Erzincan'da iken Saray Mabeyn Başkâtibinden aldığı telgrafın Padişah kendisine *«iki ay hava değişimi alarak istediğin bir şehir veya kasabada istirahat et»* diyordu. Aynı günün gecesini, Tercan'da Harbiye Nazırının bir telgrafı eline geçti. Yeni Harbiye Nazırı, Ferit Paşanın, âdeta yalvaran bir ifade ile kalem aldığı telgrafın bilhassa son cümleleri, âsi paşayı yola getirmek için kullanılan yeni metodu göstermektedir:

«Samimi takdirkârınız olup, elimden gelecek her arzularının gerçekleştirilmeline çalışılacağı yüksek şahsiyetlerinin yanında müsellem olmak lazım gelen âcizleri, bu dilekleri hem resmi, hem de özet yapıyorum. Ve işte o hususiyete dayanarak da söyleyeceğim ki vereceğiniz çabuk ve olumlu cevap, yalnız hakkımdaki güven ve sevginize değil, aynı zamanda Başbakanlığım için ümit ettiğim başarıya da temel teşkil edecektir Ellerinizden ve Ce-vat'ın gözlerinden öperim.»³⁴

İstanbul'un baskısı 5 temmuzda şiddetlendi Hava değişti-

34 Başyaver Cevat Abbas.

267

mi meselesi bir kenara itilerek mutlaka İstanbul'a dönmesi isteniyordu. Harbiye Nazırı kısa bir telgrafla «İstanbul'a hareketlerinin çabuklaştırılmasını rica ederim.» diyor ve bir taraftan da telgraf başında Mustafa Kemal Paşaya şöyle hitap ediyordu:

«Paşam, İtilaf temsilcilerinin pek kesin müracaatları bugünkü telgrafnamemi yazmaya beni mecbur etti. Yüce şahsiyetlerini benim kadar kimse bilmez. Bir vatan sever olarak gayelerinizin yüceliğini biliyorum.

Bendeniz, İstanbul'a teşrif buyurulacağını gerek Padişah efendimize ve gerek temsilcilerine karşı söz verdim. Mahcup olmayacağıma eminim. Yüce şahsiyetleri hakkında, Hilaf temsilcilerinden de buraya teşriflerinde hürmetten başka bir şey beklenmemektedir. Bunlar temin edilmiştir. Ancak ve ancak zatıalilerinin hemen o havaliyi terk ile buraya gelmeniz lazımdır.»

Bu suretle Harbiye Nazırı ile Mustafa Kemal Paşa arasında uzun süren bir telgraf yazışması başladı. Tabii, anlaşmaya imkân yoktu. Mustafa Kemal Paşanın cevapları sert ve acı oluyordu. Hava değişimi teklifini kabul edecekti. Fakat, İstanbul'un tutumu birdenbire değişmişti.

Bu telgraf konuşması devam ederken bir yandan da olması beklenen sonuçlara göre gerekli tedbirler alınmalı idi. Mustafa Kemal Paşa, ilk tedbir olarak 5 Temmuzda, III. Kolordu Kumandanlığına aşağıdaki telgrafı yazdı:

«Merkezi hükümetin yabancı baskısı sonucu olarak millet ve memleket yararlarına aykırı olarak yapması muhtemel tebligatını kontrol veya alıkoymak için haberleşme kanalı olan mühim merkezlerde icabında tatbik edilmek üzere hemen tedbirler alınmalı ve hazırlıklar yapılmalıdır. Bu durumu ne hükümete ve ne de telgraf memurlarına hissettirmemek lâzımdır. Bu telgrafın alındığı bildirilecektir, üçüncü Kolordu, Yirminci Kolorduya ve bu da Onikinci ve Ondördüncü Kolorduya, ve o da Bekir Sami Beye; Onbeşinci Kolordu, Onüçüncü Kolorduya ulaştıracaktır. Bu telgrafın ulaştığı, aynı suret ve yol ile bildirilecektir.»

Harbiye Nazırı ile yapılan telgraf yazışması da Mustafa Kemal Paşanın verdiği şu son cevapla kapandı:

«Ermenistan'a vâdedildiğini bilmekle heyecan ve galeyanda bulunan Doğu vilayetleri halkı arasından çıkıp gelmek hususundaki değerli teklifinizi yerine getirmedi, şahsi irademi kullanmaktan manen ve maddeten yasaklanmış bulunuyorum. Vaziyetin takdirini, herkesçe

bilinen yüksek anlayış ve görüşlerinize arzeylerim efendim»

Mustafa Kemal Paşa artık azledileceğine muhakkak azariyle bakıyordu. Bir aydan beri sürüp giden bu oyama siyasetinin elbet bir sonu olacaktı. Arkadaşlarına ne dereceye kadar güvenebileceğini anlamak ve onları, hükûmetin kendi hakkında vereceği karara hazırlamak istedi. Haziran ayında Amasya'da, Ali Fuat Paşa, Albay Refet ve Rauf Bey ile yaptığı anlaşmanın bir benzerini de Erzurum'daki arkadaşlarıyla yapmayı zarurî görüyordu. XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Rauf Bey ve onunla beraber gelen eski İzmit Mutasarrıfı İbrahim Süreyya Bey, Kurmay Başkanı Albay Kâzım (Dirik), Ordu karargâhında Binbaşı Hüsrev (Gerede), Doktor Binbaşı Refik (Saydam), Erzurum Valiliğinden azledilen Münir, Bitlis Valiliğinden ayrılan Mazhar Müfit, Mustafa Kemal Paşanın isteği üzerine toplandılar.

Mustafa Kemal Paşa durumu anlattı. Arkadaşları düşündüler, görüştüler ve askerlikten ayrılrsa bile kendisi ile beraber olduklarını söylediler. Paşa, bu toplantıda liderlik meselesinin de çözülmesini istiyordu. Onlara seçme hakkı tanıyor ve rahat konuşuyordu:

Bahis konusu ettiğimiz durumun istediği adamın, diğer bir çok görüşlere göre, mutlaka benim şahsım olabileceği gibi bir iddia mevcut değildir. Yalnız, herhalde, bu memleket evlâdından birinin ortaya atılması zaruri olmuştur. Benden başka bir arkadaş dahi düşünmek mümkündür. Yeter ki o arkadaş, bugünkü vaziyetin kendisinden istediği tarzda harekete razı olsun» dedi.

Bu konuşma, arkadaşlarına karşı saygılı ve nâzik olmak endişesinden fazla bir şey ifade etmiyordu. **İhtilâlin lideri elbette Mustafa Kemâl Paşa olacaktı. Evvelâ, ikinci plânda kalmaya yaratılışı elverişli değildi.** Buna razı olmazdı. Sonra, o günkü durumun kendisinden talep ettiği farzda harekete razı olacak tek adam, O idi.

Düşündüler ve Mustafa Kemal Paşayı lider olarak seçtiler.

Mustafa Kema! Paşa son sözünü söyledi:

«Ben, şeklen, vazife ve askerlikten istifa ettikten sonra tıpkı şimdye kadar olduğu gibi, daha üst kumandan imişim gibi emirlerimin yerine getirilmesi, başarı için temel şarttır.»

İhtilâl yavaş yavaş ortaya çıkıyordu. Fakat, işler bâzı safhalarda çok ağır ilerliyor, bâzı yönlerde çözüntüler

oluyordu. 10 Temmuzda toplanması kararlaştırılan Erzurum Kongresi için henüz pek az delege gelmişti. Bu yüzden kongrenin belli günde açılması mümkün değildi. Geri bırakıldı. Birçok vilâyetlerde, Sivas Kongresine katılacak delegelerin tesbiti yapılamıyor ve gereken ilgi gösterilmiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, bu can sıkıcı meselelerle uğraşırken Amasya kararlarına katılan kumandanlar arasında çözülme işaretleri başgöstermişti. Kumanda hiçbir suretle bırakılmayacak iken, 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa izinli olarak Konya'dan İstanbul'a gitmişti. Anadolu'daki en büyük rütbeli kumandanın bu hareketi diğerlerine kötü bir örnekti. Mustafa Kemal Paşa, bundan sonra derece endişe duymuştu. Kumandanları uyarmak için 7 Temmuzda, umumî bir tebligatta bulundu. Kumandanın hangi şartlar altında bir başkasına terkedilebileceğini, Amasya kararlarında olduğu gibi tekrarladıktan başka, orduya ve sivil memurlara şu görevleri ve direktifleri verdi:

«İstiklâlimizi muhafaza uğrunda teşekkül etmiş ve ortaya çıkmış olan milli kuvvetler, her türlü müdahale ve tecavüzdten uzaktır. Devlet ve millet kaderi üzerinde milli irade amil ve hâkimdir. Ordu bu milli iradeye bağlı ve onun hizmetindedir.»

«Bütün mülkiye memurları, Müdafai Hukuku Milliye ve Reddi ilhak Cemiyetlerinin, ordu gibi meşru yardımcılarıdır.»

«Müdafai Hukuku Milliye ve Reddi ilhak Cemiyetlerinin ve teşebbüslerin zaaf ve dağılmasına sebep olacak herhangi bir tesir ve müdahaleyi, ordu kesinlikle engelliyecektir.»

«Hükümet herhangi bir kıt'a ve milli veya askeri teşkilatımızı kaldırmak için emir verirse, kabul ve tatbik edilmeyecektir.»

Mustafa Kemal Paşanın bu tebligatının ertesi günü, 8 Temmuzda, hükümetin kararı gereğince Harbiye Nezaretinden orduya şu emir veriliyordu:

«Her ne ad ile olursa olsun hususi bir takım teşkilat kurulmasına ve halktan bu uğurda malî ve bedeni isteklerde bulunulmasına mülki ve askeri makamlarca asla meydan verilmemesi ve müteşebbisleri hakkında şiddetli kovuşturma yapılması Bakanlar Kurulu kararıyla tamim olunur.»

Hükümetin ve Mustafa Kemal Paşanın kararları ve tamimleri çatışma hâlinde idi. Paşanın, yalnız yukardaki tebligatı, vazifesine son verilmesi için yeterli bir sebep-

ti. Saraydan zaten bir davet telgrafı almış bulunuyordu. İstanbul'un sabrı tükenmiş olacak ki, buna cevap beklemeden 8-9 Temmuz gecesi şu telgrafı verdiler:

«Yüksek memurluklarına durum nedeniyle son verilmiş olduğundan hemen gecikmeden İstanbul'a dönmeleri Padişah hazretleri iradesi gereğidir efendim.»

«Serkâtibi Şehriyari

Ali Fuat»

Böylece gerilen ip kopmuş oluyordu. Harbiye Nezaretinin, İstanbul'a dönmesi için ilk emri 8 Haziran tarihlidir. Demek ki, Mustafa Kemal Paşa ancak bir ay zaman kazanabilmişti. Bu bir ayın muhasebesi, kazanılan vaktin boşuna harcanmayıp çok iyi kullanıldığını göstermektedir. Şimdi en güzel jesti yapmanın sırası idi. Aynı gece telgraf başında Harbiye Nezaretine ve Saray Başkâtipliği vasıtasıyla de padişaha askerlikten de istifa ettiğini bildirdi.

Vaziyeti, orduya ve bütün millete bildirmek, fakat, bunun ters etkilerini de hesaba katmak gerekiyordu, İstanbul, nasıl olsa her tarafa tamim ederek başlangıç hâlindeki ihtilâle indirdiği darbeyi duyuracaktı. Mustafa Kemal Paşa, yalnız olmadığını gösterebilirse, rütbe ve memuriyetinden ayrılmakla, sarsılması beklenen nüfuz ve tesirini kısmen kurtarabileceğini düşündü. Sabık Bahhiye Nazırı Rauf Beyin imzasını taşıyan bir beyanname, o gün için bu hususu sağlayabilecek en etkili çare idi. 9 Temmuzda, 3. Ordu Kurmay Başkanlığı Mustafa Kemal Paşa ile Bahriye Nazırı Rauf Beyin vedâname ve beyannamelelerini, «vatanın en ücra köşelerinde bütün vatan evladına nen tebliği» temenisiyle tamim etti.³⁵ Hükümet, Mustafa Kemal Paşa ile beraber bazı arkadaşlarını da tasfiye etmeyi ihmal etmemişti. III. Kolordu kumandanı Refet Beyin yerine bir İngiliz gemisi ile Albay Selâhattin Bey gönderilmişti. Refet Bey, hem hükûmeti ile çatışmayı istemediğinden, hem de Selâhattin Beye güvendiğinden kumandayı derhal teslim etti. Bu arada Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey³⁶ de görevinden uzaklaştırıldı.

35 Bu vedanâme ve beyanname için Bak.: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı. 2 Vesika: 37.

38 Refet Beyin arkadaşı ve Mustafa Kemal Paşanın çok güvendiği bir idareci idi. Samsun Mutassarıflığına Mustafa Kemal Paşanın teşebbüsü ile tâyin edilmişti.

271

Bu kritik günlerde Mustafa Kemal Paşayı oldukça üzgün ve telâşlı görmekteyiz. Bilhassa Refet Paşanın kumandanlığı terk etmesi aralarında birçok yazışmaya sebep olmuştu. Refet Paşa telgraflarında endişeyi gerektirecek birtakım lâflar ediyordu. «Şahsım hakkında hiç bir endişem olmadığını artık anlamışsınızdır» diyor ve bazı belirsiz ifadelerden sonra Mustafa Kemal Paşaya şu soruyu soruyordu:

«Alman barışı ve doğudaki sükûnet, vaziyetin gelişmesini beklerken bizim de tedbirli bulunmaklığımızı icap ettirmiyor mu?»

Sanki işin başından beri Mustafa Kemal Paşa ile beraber değilmiş gibi bir telgrafında da «Yalnız, kararsız ve programsız hareketlerle maksadı ihlâl edeceğiz. Ya ihtiyatkâr olalım, veyahut hemen işi açığa vuralım. Fakat ikisinden birini yapalım.» tavsiyesinde bulunuyordu. Halbuki program vardı, kararsız olan kendisi idi ve ihtilâl açığa vurulmuştu.

Mustafa Kemal Paşanın askerlikten ayrılması suretiyle Anadolu ihtilâli en önemli imtihanını veriyordu. **XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa «ben ve kolordum emrindeyiz» demişti. XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa** Ankara'dan gönderdiği bir telgrafta Mustafa Kemal Paşanın kutsal askerlik mesleğinden ayrılmasının doğurduğu üzüntüyü belirttiikten sonra, kendilerinin de gerektiğinde aynı şeyi yapacaklarını ve sonuna kadar beraber olduklarını bildiriyordu. III. Kolordu Kumandanlığı görevine yeni başlamış olan Albay Selâhattin Beyin durumu henüz pek aydınlığa çıkmamıştı. Konya'da 2. Ordu Müfettiş Vekili ve XII. Kolordu Kumandanı olarak bulunan Albay Selâhattin Bey³⁷ ordu müfettişliği kıtaatı namına üzüntüsünü bildiriyor ve başarı dileğinde bulunuyor, Mustafa Kemal Paşanın muhterem ellerinden öptüğünü bildiriyordu. Harb Tarihi Vesikaları arasında aslını gördüğümüz bu telgrafın müsvedesinde de bu konuda söz ve fiilen yardımda bulunacağımızı arz ve kıvanç duyarak ifade ederim efendim.» cümlesi çizilmiştir, öyle anlaşılıyor ki, Albay Selâhattin Bey bu cümleyi ve daha buna benzer çizilmiş bazı tâbirleri fazla cömertlik saymıştır. Vatanseverliğinden şüphe etmiyoruz. Fakat cesareti ve idra-

37 - III. ve XII. Kolordu Kumandanlarının adı Selâhattindir. Biri Çolak Selâhattin diye anılır.

272

ki Mustafa Kemal Paşayı sonuna kadar takip etmeye yetmediği için o da Cemal Paşa gibi «Allahaismarladık» bile demeden İstanbul'daki yeni vazifesine başlamak üzere Konya'dan ayrılmıştır. Diyarbakır'daki XII. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Beyin ihtilâle hiç yatkınlığı yoktu. Mustafa Kemal Paşanın bilhassa askerlikten ayrıldıktan sonra verdiği emirleri yapıp yapmamakta kararsız idi. Mustafa Kemal Paşa ile Dahiliye Nezaretinden gelen emir ve talimatın birbirini tutmadığını belirterek Harbiye Nezaretinden nasıl hareket edeceğini soruyordu.

Mustafa Kemal Paşanın askerlikten ayrılmasını takip eden günler her bakımdan endişe verici olaylar dolu idi.³⁸

Sadrâzam Damat Ferit Paşa, barış konferansı için gittiği Paris'ten yeni dönmüştü. Kendisinin memlekette bulunmadığı 1,5 ay içindeki olayları öğrenince yayınladığı bir tamimde; **Anadolu'yu saran «ihtilâlcî hareketler»** için teessüflerini bildiriyor ve toplanacak milli kongrenin önlenmesini ihtar ediyordu. Sivas Kongresine delege seçmekteki güçlükleri, bu tamim bir kat daha artırmış oldu. Mustafa Kemal Paşa, Kolordu Kumandanları aracılığıyla her vilâyet ile teker teker meşgul oluyor ve delegelerin bir ân önce tesbit edilmesini sağlamaya çalışıyordu. Beri taraftan, Erzurum Kongresi hazırlıkları da tamamlanmıştı. Fakat doğu illerinden gelen delegeler bu kongrenin açılmasına yetecek sayıyı bulmamıştı. 10 Temmuz'da toplanamıyan kongre nihayet yeni delegelerin gelmesi ile ancak 23 Temmuz'da çalışmaya başlayacaktı.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HALK LİDERİ OLUYOR

Mustafa Kemal Paşa askerlikten ayrıldıktan sonra Erzurum Kongresine daha çok önem vermeye başlamıştı: *«Evvelâ; ben mutlaka kongreye dahil olmalı ve onu idare etmeliydim. Çünkü zaman geçirmeksizin millî iradenin faaliyete geçirilmesi ve milletin bizzat fiilen ve silâhlı olarak tedbirler almaya başlamasını sağlamak gereğine inanıyordum. Bu esaslı noktaları takdir ve tesbit ettirebilmek için Kongrede aydınlatma ve uyarma ve bizzat*

38 - Hükümet Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyi tevkif ettirmek istemiş, fakat, Kâzım Karabekir Paşa bu husustaki emri reddederek yapmamıştır .

273

idare suretiyle çalışmamı lüzumlu görüyordum.» diyordu.³⁹

Erzurum Müdafaa-i Hukukçularının gösterdiği anlayış sayesinde Mustafa Kemal Paşa kolaylıkla kongre delegesi ve başkanı oldu.⁴⁰

Kongreye kolaylıkla girdiği hâlde, Mustafa Kemal Paşanın kongre tarafından seçilecek Heyeti Temsiliyeye dahil olup olmaması ve Heyeti Temsiliye Başkanlığı, arkadaşları arasında bile üzerinde durulan en önemli bir konu hâline gelmişti. Bazı kimseler Mustafa Kemal Paşanın bu kadar önde görünmesini mahzurlu buluyorlardı. Halbuki, Mustafa Kemal Paşanın Heyeti Temsiliye Üyeliğine ve bu Heyetin Başkanlığına seçilmesi O'nu liderliğe götürecektir yolun ilk dönemeç noktasıydı. Bu bakımdan, mutlaka bu dönemecin aşılması gerekti. Mustafa Kemal Paşa bu konuda şöyle demektedir:

«Gerçi benim açıkça ortaya atılmamda ve bütün millî ve askeri harekâtın başına geçmemde şüphesiz sakınca vardı. Fakat o sakınca, başarısızlık hâlinde herkesten önce ve herkesten çok en büyük azaba düşürülmekten başka bir şey olabilir miydi? Halbuki bütün vatanın ve koskoca bir milletin hayat ve ölümü söz konusu olurken vatanperverim diyenlerin kendi akıbetlerini düşünmesine yer var mıdır?»

Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye'ye seçilmesindeki mahzuru, bu sözler ile yalnız kendi açısından ele almış oluyordu. Halbuki onun Heyeti Temsiliyeye ve bilhassa Heyeti Temsiliye Başkanlığına seçilmesine taraftar olmıyanlar, bir başarısızlık hâlinde Mustafa Kemal Paşanın akıbetini değil, hükümetin gazabını üzerine çekmiş bir kimsenin başta görünmesinden millî hareketin uğrayacağı zararları düşünüyorlardı. Kongrenin devam ettiği sırada, 5 Ağustos akşamı, Mustafa Kemal Paşa en yakın arkadaşları ile bir grup toplantısı yaptı. Arkadaşlarının kesin kanaatini öğrenmek istiyordu. Herkesin bu husustaki fikrini, düşünmeksizin ve biri bitirip biri başlamak üzere yazmasını söyledi. Bir tabaka sarı kâğıt üzerine herkes düşüncesini yazdı. Ortaya çıkan netice şu idi:⁴¹

39 - Nutuk, Cilt I. S. 69.

40 - Cevat Dursunoğlu'nun Milli Mücadele'de Erzurum adlı kitabında bu hususta geniş açıklama var.

41 - Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum S. 101-103.

274

«Mustafa Kemal Paşa Hazretleri hedef teşkil ettiği için Heyeti Temsilîyeye girmemesi, eğer Kongre üyeleri ekseriyetle seçilmesine istekli ve taraftar iseler mutlaka kabul ile reddolunmaması, Rauf Beyefendi Heyeti Temsilîyeye girerek dahili düzeni elinde tutması ve dağılmak tehlikesine karşı bulunması (herhalde bu noktada adı geçene fedakârlık düşer) ve bu suretle Heyeti Temsilîye'de cereyan edecek bilgi ve kararlara heyetimizce vakıf bulunması ve yabancıların müracaatına karşı söz sahibi ve belli bir kimsenin görünmesi.»

Kâzım Dırik 5 Ağustos 335

«1 — Heyeti Temsilîye Vilayetlerin ve bağımsız sancakların seçeceği zevat olmalıdır. Ancak bu suretle milli bir kuvvet gösterilebilir.

2 — Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Rauf Beyefendi gibi şahsiyetlerin girmesi milli teşkilatın ve hareketin bu gibi zevat tarafından yapıldığı hissini vermekten başka bir zararı olmaz.»

Hüsrev (Gerede)

«Heyeti Temsilîyeyi teşkil edecek zevat bu ismin icabettireceği işler ve hususları tedvir için, lâzım gelen vasıflara sahip ise o hâlde Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Rauf Beyefendinin girmesine lüzum görmem. Fakat aksi takdirde yapılmak istenilen gaye altüst olacağından herhalde Paşa Hazretleriyle Rauf Beyefendinin girmesini lâzım değil elzem (çok gerekli) bulurum.»

Mazhar (Kansu)

«Heyeti Temsilîye buradaki kongre üyeleri tarafından seçilmeyip vilayet veya bağımsız Sancaklar Heyeti Merkeziyeleri tarafından seçilmelidir. Vilâyetler ikişer, bağımsız sancaklar birer kişi seçmelidir. Heyeti Temsilîyeye Mustafâ Kemal Paşa Hazretleriyle Rauf Beyefendinin dahil olunması fikri aleyhinde olduğumu arz etmiştim. Ancak mazbut ve muktedir adamların seçilemeyeceği düşüncesine dayanarak Rauf Beyefendinin ve hattâ Süreyya Beyefendinin dahil olmasını uygun görmekteyim. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Sivas Kongresinin neticesine kadar serbest bir hâlde bulunmalıdır.»

İbrahim Tali (Öngören)

275

«Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin Heyeti Temelliyede bulunmasında lüzum ve menfaat vardır. Bulunmadıkları takdirde hiçbir kıymeti haiz olmayacak olan Hayati Temsiliyeden bir hizmet ve menfaat beklenemez. Meydana gelen bu birlik, derhal çözülecek, kuvvet dağılacak. Paşa ile Rauf Bey Hayrette buldukları takdirde gerek şahıslarına, gerek bu Cemiyete vuku bulacak taarruzlar daha kolay defedilir. Kongrenin genel arzusu da adı geçenlerin herhalde Heyeti Temsiliyeye dahil olmaları yönündedir.»

5/Ağustos/1335

11,30 sonra

İbrahim Süreyya (Yiğit)

Mustafa Kemal Paşa ise, kendisinin dahil olmayacağı bir Heyeti Temsiliyenin, tasarlanan işleri yapabileceğine inanmıyordu. «Millet, memleket, siyaset ve ordu idareleriyle hiç bir alâka ve münasebetleri ve bu hususta liyakatleri görülmemiş ve tecrübe edilmemiş gelişi güzel kişilerden teşekkül edecek herhangi bir Heyetli Temsiliyeye söz konusu olan vaziyet ve vazife bırakılabilir miydi.»⁴²

ERZURUM KONGRESİ

Kongre 23 Temmuz günü açıldı. O zamanın idarî taksimatına göre Doğu Anadolu; Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Elazlız, Diyarbakır ve Mardin vilâyetlerinden müteşekkildi. Bu 7 vilâyetten başka Sivas da kongrede temsil edilecekti. Elâziz, Mardin ve Diyarbakır delegelerini Valiler Erzurum'a gelmekten alıkoymuşlardı. Bu suretle Erzurum Kongresi 5 vilâyetin katılması ile ve 54 delege ile açıldı. Bitlis 3, Erzurum 23, Sivas 10, Trabzon 16, Van 2 delege ile temsil ediliyorlardı. Delegelerin meslekleri itibariyle tasnifi şöyledir:

17 çiftçi ve tüccar (eşraftan), 5 emekli subay, 4 emekli memur, 5 öğretmen, 4 gazeteci hukukçu (dâva vekili, avukat), 2 mühendis, 1 doktor, 6 din adamı (hoca, müftü, şeyh), 3 eski meb'us, 1 kumandan (Mustafa Kemal Paşa), 1 eski nazır (Rauf Bey).

Erzurum Kongresinin 14 gün sürmesi delegelerin işi-

42 Nutuk, C. S. 70.

276

değeri kadar ciddiye aldıklarını göstermektedir. Kongre vatanın parçalanmak ve yok olmak tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğunu kabul etmiş ve şu sonuca ve kararlara varmıştır:

a) Millî iradeye dayanmayan hükümetler bu tehlikeye çare olamazlar. Bu hükümetler ihtimal ki daha ağır hazmedilemeyecek kararlara da boyun eğeceklerdir.

b) Milletlerin kendi kaderlerini bizzat tâyin ettiği bu tarihi çağda hükümetin de milli iradeye tâbi olması lazımdır. Onun için hükümet millî meclisi hemen toplantıya çağırmalıdır.

c) Doğu Anadolu mukaddesatını kendi kendine muhafaza ve müdafaa etmek zorundadır.

Yabancı kuvvetlerin baskısı altında hükümet eden bir heyetin icabında Doğu Anadolu'yu feda edebileceğini düşünerek bu takdirde takip edilecek yol, Kongrece şu şekilde tesbit edilmiştir:

«... terk ve ihmal olunduğu anlaşıldığı hâlde mukaddes hilafet ve Osmanlı saltanatına olan bağlılığımızı muhafaza ve temin etmek ve vatanımızı Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek üzere derhal Doğu Anadolu'da geçici bir idare teşekkül edecektir.»

Geriye başka bir ihtimal daha kalıyordu. Osmanlı hükümetinin inhilâl etmesi. Kongrenin buna karşı kararı, diğer vilâyetlerle işbirliği yaparak vatani kurtarmak, fakat bu mümkün olamazsa Doğu Anadolu'yu münferiden müdafaa aya devam etmek idi. Zaten Doğu vilâyetleri, Trabzon vilâyeti ve Canik Sancağı, Osmanlı camiasının bölünmez birer parçası olarak kabul ve ilân ediliyordu. Bu bölgenin Rumluk ve Ermenilik iddialarına karşı maddî manevi bütün vasıtalarla müdafaası kararlaştırılmıştı. Hatta İtilâf Devletlerinin bu husustaki teşebbüslerinin de reddedileceği ve alınan kararda tereddüt gösterilmeyeceği açıkça belirtilmiş bulunuyordu.

«İşgal altında bulunup iradelerini kullanmıyan ve serbestçe gösteremeyen mahallerdeki dindaşlarımızı, bu zorlayıcı şartlar kalkıncaya kadar mazur göreceğiz.»

«Kongrece alınan ve milli vicdana uygun olan kararlar ve esaslar aleyhinde sözle, kalemle, fiille herhangi bir şahıs veya kuvvet tarafından kötü açıklamalar ve telkinlerde bulunduğu takdirde bu gibi davranışlar bütün mânasiyle millet ve vatana hıyanet ve cinayet sayılacaktır.»

Kongre, Doğu Anadolu için tehlikeli bir çözülmeye ve karışıklığa sebep olacağı düşüncesiyle, halkın muhaceretini de yasak etmiştir:

«Heyeti Temsiliye tarafından bildirilmedikçe muhaceret yasaktır.»

Türk halkı böylece yerinde tutulmak istenirken, Hıristiyan unsurlara birtakım yeni imtiyazlar verilmesinin de kabul olunamayacağı ifade edilmiştir. Fakat, onlara karşı gerekli teminat gösterilmiş, can, mal ve ırz dokunulmazlığı kongrenin umumî kanaati olarak belirtilmiştir.

Kongrenin tesbit ve ilân ettiği esaslardan biri de, Harbin galibi batılı büyük devletlerle kurulacak ilişkileri ifade eden kısımdır. Evvelâ, Mondros Mütarekesinin imzalandığı tarihteki Türk sınırının tanınması isteniyordu.⁴³ Sonra da, bu sınırlar içinde tam istiklâl şart koşuluyordu. Milliyet esaslarına saygılı ve Türkiye'ye karşı istilâ arzusu beslemeyen herhangi bir devletin, teknik, ekonomik ve endüstri sahalarında yapacağı yardımın memnuniyetle kabul edileceğini belirten Kongre, en geniş anlamıyla Türk milletinin iyi niyetlerini ifade etmiştir.

Kongre, «**Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milli Cemiyeti**»nin adını «**Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti**» olarak değiştirmiş ve bu isim Sivas Kongresine kadar kullanılmıştır.

Kongre beyannamesi, memleketteki ecnebi mümessillere; kumandanlara, vilâyetlere verilmek suretiyle her tarafa yayıldı.

Kongrenin bu sonuçlara ulaşmasında Mustafa Kemal Paşanın ve Rauf Beyin büyük etkisi olmuştur. Gerçi Doğu Anadolu aydınları ve eşrafı memleketin savunulması için kesin karar sahibi idiler. Fakat Mustafa Kemal Paşa bulunmasa idi, kongrede; savunmanın bütün memleketi kapsam üzere düşünülmesi, hükümetin milli iradeye dayanması şart, milli meclisin toplanması fikri ve kararların mazbut bir şekilde açık ve net olarak kaleme alınması, kanaatimizce mümkün olmazdı. Mustafa Kemal Paşa kongrede okuduğu açış nutkunda bu hususları kısmen belirtmiş ve kongre boyunca da delegelere dolaylı veya dolaysız şekilde telkin etmiştir. Esasen, alınan kararların dikkatle incelenmesinde, Mustafa Kemal Paşanın daha önce açıklamış olduğu fikirler kesin bir şekilde sezilmektedir.

43 Misakı Milli hudutları diye anılmaktadır.

278

Kongre, Heyeti Temsiliye Üyeliğine aşağıdaki kimseleri seçti:

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Raif Efendi (eski Erzurum Meb'usu ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı), İzzet Bey (eski Trabzon Meb'usu), Servet Bey (eski Trabzon Meb'usu), Servet Bey (eski Trabzon meb'usu), Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan Nakşibendi Şeyhi), Bekir Sami Bey (Eski Beyrut Valisi), Sadullah Efendi (Eski Bitlis Mebusu), Hacı Musa Bey (Mutki Aşireti Reisi).

Kongre, teşkilatın amacını ve yönetim biçimini gösteren bir tüzük yapmıştı. Tüzük, yalnız kumandanlara ve güvenilir sivil makamlara şifreli telgrafla kısım kısım bildirildi. Tüzüğün bu makamlar tarafından çoğaltılarak her yere yayılması isteniyordu. Kongrece, propagandaya çok önem verilmişti. Bu sebeple, Kongreden sonra Erzurum'da kalanlar tarafından, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, yurdun her tarafında tanıdık kimselere özel mektuplar yazıldı. Mustafa Kemal Paşa, Birinci Dünya Harbinde Bitlis ve Diyarbakır bölgesinde Kolordu ve Ordu Kumandanlıkları yapmıştı. O zaman tanıştığı aşiret reislerine, şeyhlere ve eşrafa mektupla dâvayı anlatıyor ve kendilerinden yardım istiyordu. Bütün bu propaganda faaliyeti günlerce sürdü.

İHTİLALİ BALTALAYAN

BİR GÖRÜŞ

Türkiye'nin kurtuluşu için üç ayrı görüş çarpışıyordu. Birincisi, kadere rıza göstermekten ve ne kurtulabilirse kabul etmekten başka çare olmadığı görüşü idi. Padişah ve en güvendiği adamlarının sahip oldukları bu görüş, uysal bir politika güdülmesini gerektiriyordu. Bunlar kurtarılabilecek olanın muhafazası için de İngiliz himayesini zorunlu kabul ediyorlardı. **İkincisi, Mustafa Kemal Paşanın görüşü: Kadere karşı direnmek ve Türkiye'yi, bir ihtilâl ile kurtarmak.** Bu iki karşıt görüşün ortasında, aydın geçinen ve milliyetçi kanada dahil bulunan birçok ünlü asker ve sivil kimselerden müteşekkil grupun, kurtuluş için düşündükleri yol, üçüncü görüş biçimi idi. Bunlar **Amerikan mandasına taraftar idiler** ve Türkiye'nin kurtuluşunun tek çıkar yolunu mandada buluyorlardı. Uzun bir zaman manda meselesi milliyetçi aydınları uğraştırmış ve sert tartışmalara sebep olmuştur. Anadolu ihtilâli için birinci görüş tehlike olmaksızın çok, tahrik edi-

ci nitelikte idi. Fakat **manda fikri, ihtilâl fikrine büyük bir tehlike teşkil ediyor ve ihtilâli dejenere etmek istidadı gösteriyordu.** Bu bakımdan manda meselesi üzerinde kısaca durmak gerekir.

Erzurum Kongresi devam ederken ve kongreden sonra, Amerikan mandası meselesi bir hayli alevlenmiş ve uzun boylu yazışmalara vesile olmuştur. **İstanbul'daki milliyetçi Türk aydınlarının büyük çoğunluğu, kurtuluşu, Amerikan mandasında görüyordu.** Temmuz başlangıcından beri Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'daki milli hareketin sözcülüğünü yapmağa başlaması ve özellikle Erzurum Kongresinin yankıları, İstanbul'daki milliyetçi grubu Mustafa Kemal Paşa ile temas kurmaya zorlamıştı. Bunlar, Mustafa Kemal Paşaya fikirlerini telkin etmek istiyorlardı. Yakında toplanacak olan Sivas Kongresi Amerikan mandasını isterse, Anadolu'nun da İstanbul'daki manda taraftarı aydınlarla aynı fikirde olduğuna Amerikalılar inandırılmış olacaktı.'

Amerikan mandası görüşü etrafında toplananların inançları şu esaslara dayanıyordu:

Emperyalist Avrupa devletleri karşısında haklarımızı savunacak imkânlarla sahip değiliz.

Hıristiyan azınlıkların haklarının korunması bahanesiyle kuvvetli devletler tarafından yapılacak sürekli Baskı ve müdahalelere küçük ve zayıf bir Türkiye karşı koyamayacaktır.

Modern bir millet ve devlet hâline gelebilmek için lüzumlu para, ihtisas ve kudrete sahip değiliz. Böyle bir Türkiye'yi ancak yeni dünyanın kabiliyeti vücuda getirebilir. Filipin buna canlı bir örnektir.

Dış rekabetleri memleketimizden uzaklaştırabilecek bir koruyucuya ihtiyacımız var. Bunu ancak, Avrupa dışında ve Avrupadan kuvvetli bir devlet yapabilir.

Amerika müstemlekeci bir devlet değildir. Diğer belaları uzaklaştırdıktan sonra, yalnız Amerika ile karşı karşıya kalırız ve onunla uğraşmak daha kolay olur.

Amerikan idare makinası dinsiz ve milliyetsizdir. O muhtelif cins ve mezhepte adamları çok imtizaçlı ve çok ahenktar bir surette bir arada tutmasını biliyor.

Manda taraftarları, memleketin parçalanmasının bu suretle önleneceğine inandıkları gibi, çoğunluğu, istiklâl, ve hükümrânlık haklarından da fazla bir şey kaybedilemeyeceğini sanıyorlardı. Türkiye'nin dışarda yine temsil olunacağı, içişlerini dilediği gibi idare edebileceği, fakat

Amerika'nın, mandater devlet olarak Türkiye'yi sadece koruyacağı ve kalkındıracağı ümit ediliyordu.

Osmanlı Devletinin siyasî meselelerini yerinde incelemek için Türkiye'de bir Amerikan Kurulu vardı. Kurul, Filistin ve Suriye'yi dolaşmış, ora halkının eyilimini öğrenmişti. İstanbul'da da Türk aydınlariyle, devlet adamlariyle ve siyasî partilerle temas edip Türk kamu oyunu anlamaya çalışıyordu. Amerikan Kurulu yakında Türkiye'den ayrılacaktı. Mandacılar Sivas Kongresi yapılıncaya kadar Kurulu İstanbul'da tutmaya uğraşıyorlardı.

İstanbul'daki milliyetçi aydınlar arasında **Albay Kara Vasıf**, faal bir rol oynuyor ve kısmen Anadolu milliyetçilerinin İstanbul temsilciliği görevini yapıyordu. İstanbul ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki irtibat da, bu sebeple Kara Vasıf'ın üzerinde idi.⁴⁴ Daha Temmuz başlarında Kara Vasıf, Amerikan mandası hakkındaki eyilimi Mustafa Kemal Paşaya bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa, 19 Temmuz'da yazdığı cevapta, manda fikrinin istiklâl ve hâkimiyet esaslarile nasıl bağdaşabileceğine dikkati çekmiş ve Amerikalıların sadece ekonomik ve teknik yardımının sağlanması üzerinde durulmasını tavsiye etmişti. Bundan başka, böyle bir ciddî meselede, millet namına konuşmaya kimsenin, hattâ bugünkü hükümetin bile yetkili olmadığını belirterek şöyle demişti:

«Milli kanaatin ve arzunun belirmesini beklemeden hiç bir meselede yetkili görünmemiz doğru değildir.»

Erzurum Kongresi manda fikrini kabul etmemişti. Ancak ekonomik ve teknik yardıma taraftardı. Kongrenin ilk günlerinde, İstanbul'dan Amasya'ya gelen eski valilerden **Bekir Sami Bey** de, Mustafa Kemal Paşaya yazdığı bir telgrafta, Amerikan mümessili ile görüşüğünü, manda'nın faydalarını ve şartlarını bildirmişti. 26 Temmuz'dan 3 Ağustos'a kadar Mustafa Kemal Paşa ile Bekir Sami arasında manda meselesi telgrafla tartışılmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın sorduğu soruları Bekir Sami Bey uzun uzadıya cevaplandırıyor ve Mustafa Kemal Paşayı Amerikan mandasının gerekliliğine ve faydasına inandırmaya çalışıyordu. Nihayet Mustafa Kemal Paşa şu soruyu sormak zorunda kalmıştı:

«-Lehimizde bu kadar şartlar ileri sürmeye müsait bu

44 - Kara Vasıf ile Mustafa Kemal Paşa Ankara üzerinden Ali Fuat Paşa vasıtasıyla muhabere ediyorlardı.

281

lunacak olan Amerikan Hükûmeti, bu şekildeki mandaterliği kabul etmesine, yâni buna katlanmasına mukabil Amerika namına ne gibi faydalar ve menfaatler temin etmiş olacaktır?»

Bekir Sami Bey, işte bu soruyu cevaplandırarak durumda değildi. Amerikalılar ile cereyan eden müzakerelerin hususî mahiyette olduğunu, bu sebeple manda şartları hakkındaki fikirlerinin henüz belli olmadığını bildirmişti.

Halide Edip, İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşaya yazdığı 10 Ağustos tarihli mektubunda, Amerikanın, mandaterlikten ne gibi bir fayda umacağını şu satırlarla izah ediyordu:

«Amerika, doğuda mandaterliğe ve Avrupa'da dert almaya taraftar değildir. Fakat, onların izzetinefis meselesi yaptıkları, Avrupa'ya usulleri ve idealleriyle üstün bir millet olmak arzusundadırlar. Bir millet, samimiyetle Amerika milletine müracaat ederse, Avrupa'ya, girdikleri memleket ve milletin hayrına nasıl bir idare tesis edebildiklerini göstermek isterler.»

İstanbul'daki aydın çevre, memleketin kurtuluşu için tek çıkar yol olarak Amerikanın mandasını düşünürken, Mustafa Kemal Paşanın delice bir iş yapmasından da endişe duyuyordu. Halide Edib mektubunun son kısmında bu endişeyi nazik bir ifade ile belirtmişti:

«Çok tehlikeli anlar geçiriyoruz. Anadolu'daki harekâtı, dikkat ve muhabbetle takip eden bir Amerika var. Hükümet ve İngiltere, bunun, Hıristiyanları öldürmek, ittihatçıları getirmek için bir hareket olduğunu Amerika'ya telkinle el birliğiyle çalışıyorlar.

Her ân bu millî harekâtı durdurmak için kuvvet sevki düşünülmüş, bunun için İngilizleri kandırmaya çalışıyorlar. Milli hareket sür'atle ve müsbet arzularla hemen meydana çıkarsa (ve hıristiyan düşmanlığı gibi bir rengi de olmazsa) Amerika'da hemen yardımcı bulacağını yine çok mühim çevreler temin ediyorlar.

Sivas Kongresi toplanıncaya kadar Amerika Komisyonunu alıkoymaya çalışıyoruz. Hattâ, Kongreye Amerikalı bir gazeteci göndermeye de belki muvaffak olabileceğiz.

İşte bütün bunlar karşısında, dâvamızda yardımcı olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden taksim ve yok olma korkusu karşısında, kendimizi Amerika'ya mürâ-

caata mecbur görüyoruz. Vasıf Bey kardeşimizle bu hususta müşterek olan noktaları kendisi de ayrıca yazacaktır.

Türkiye'yi azim ve irade sahibi, geniş kafalı bir iki kişi belki kurtarabilir.

Sergüzeşt ve savaş devri artık geçmiştir. Gelecek için inkişaf ve birlik muharebesi açmaya mecburuz. Hududunda bu kadar çok evladı ölen zavallı memleketimizin fikir ve medenileşme muharebesinde kaç tane şehidi var? Biz Türkiye'nin hayırlı evlâtlarından yarının kurucuları olmalarını istiyoruz. Rauf Bey kardeşimizle sizin müştereken, temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için uzakları görerek düşünüp çalışmanızı bekliyoruz.»

Sultanahmet mitinginin ateşli hatibi, bu aydın ve milliyetçi Türk kadını, yalnız kişisel fikirlerini değil, 1919 Ağustosunda İstanbul'un Milliyetçi çevresinin görüşünü yansıtıyordu. **Anadolu'daki millî hareketin göstereceği en olumlu istek, onlara göre Amerika mandası idi.** Memleketi belki kurtarabileceğini umdukları azim ve irade sahibi bir iki adamın, ancak **«geniş kafalı», «uzakları gören», «düşünüp çalışan»** kimseler olurlarsa bu işi başarabileceklerini, satırlar arasına dikkatle yerleştirmişlerdi. Onlar için, sergüzeşt ve savaş devri de geçmiş olduğuna göre, geniş kafalı ve düşünen insan sayılabilmek için Mustafa Kemal ve Rauf'un da kendileri gibi düşünmeleri gerekiyordu. Fakat, **Mustafa Kemal Paşa hiç bir noktada onlarla beraber değildi.** O, milli bir savaşın başlangıcında bulunuyordu. Diğerleri, zamanla olaylar geliştikçe gerçekleri anlamaya başlayacaklar ve Mustafa Kemal Paşanın yanında yer alacaklardı. Şurası muhakkaktır ki, Halide Edib'in mektubunun yazıldığı ve okunduğu günlerde, geniş kafalı ve uzakları gören bir insan vardı: Mustafa Kemal.

Ali Fuat Paşa vasıtasıyla İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşaya gönderilen mektuplar ve basılı raporlar, *«Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet, Cevat, Çürüksulu Mahmut Paşalar, Reşat -Hikmet, Cami, Reşit Sadi Beyler, Esat Paşalar gibi pek çok kimsenin görüşlerine uygun olup, bütün fırka ve cemiyetlerin fikirleri yoklandıktan sonra, çoğunluğun kanaatine göre tanzim edilmiş»*di⁴⁵

45 XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşanın 14/8/1919 tarihli telgrafı.
283

Amerikan mandasının gerekliliğini açıklayan basılı raporu ve Halide Edib'in, Kara Vasıf'ın mektuplarını, Ali Fuat Paşa özetliyerek Mustafa Kemal Paşaya telgrafla bildiriyordu. Asıllarını da Sivas'a gönderecekti.

Telgrafla, Mustafa Kemal Paşaya ulaştırılan bu özetlerde, Sivas Kongresinin toplanmasında acele edilmesi tavsiye olunuyordu. Bu kadar siyaset adamı, ünlü paşalar, değerli aydınlar manda fikrinde birleştiklerine göre Mustafa Kemal Paşanın da onlara uyacağı ve Sivas Kongresinden istenilen kararın çıkarılacağı İstanbul'da tabîî görülüyordu. **Manda taraftarları Mustafa Kemal Paşaya âdeta baskı yapmaya başlamışlardı.** 17 Ağustos 1919 tarihli bir telgrafta, manda için İstanbul'da büyük temaslar olduğu belirtiliyor ve Mustafa Kemal Paşanın bu konuda genel bir emir vermesi isteniyordu. Bunu yapmadığı takdirde İstanbul'daki çalışmaların devam edeceği, dolayısıyla tatsız bir durumun hasıl olacağı hususunda Mustafa Kemal Paşanın dikkati çekiliyordu.

Manda taraftarları bir hayli kalabalıktı. Buna rağmen, Sivas Kongresine dâvalarını kabul ettirmek için çok uğraşacaklar, fakat, muvaffak olamayacaklardı.

DOĞU VE BATI ANADOLU

TEŞKİLATININ İLK TEMASI

Erzurum Kongresinin devam ettiği günlerde Batı Anadolu'da da milli kongreler yapılıyordu. Bu bakımdan Ağustos ayı Anadolu ihtilâlinin bölge kongreleri ile olgunlaştığı bir ay sayılmak gerekir. Temmuz sonunda Erzurum ve Balıkesir Kongreleri, daha sonra Ağustosta Nazilli ve Alaşehir Kongreleri, doğuda ve batıda, Anadolu halkını temsilen millî kurtuluşu hazırlamaya çalışıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, batıda olup bitenlerle de ilgilenmekte idi. Erzurum'dan 24 Ağustos'ta, Ali Fuat Paşa vasıtasıyla Alaşehir Kongresi Başkanlığına aşağıdaki telgrafı yazdı:

«Alaşehir'deki toplantı bütün doğu vilâyetleri halkı üzerinde pek samimî bir tesir uyandırmaktadır. Esasen İzmir için kalbi kan ağlayan bura halkı bu teşebbüse bütün ruh ve varlığı ile yardımcıdır. Hissiyatımızın adı geçen heyete duyurulmasına yüksek tavassutlarınızı rica ederim.»

Bu telgrafın Alaşehir'e kongre dağıldıktan sonra ulaştığı, kongre kararlarında, teşekkür edilecek diğer tebrik telgrafları arasında zikredilmemesinden anlaşılmaktadır.

28284

Fakat telgraf yerine ulaşmıştı. «Balıkesir - Alaşehir Kongreleri Reisi Hacim Mu-
hittin» imzası ile Erzurum'a aşağıdaki cevap verildi:

«Kardeşler,

Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesinin Balıkesir ve Alaşehir kongrelerine gösterilen samimî teveccühünden son derece memnun kaldık. Her iki kongrenin reisi bulunmaklığım dolayısıyla vekaleten arzı teşekkür ederim. Doğudan batıya genişleyen vatansever teşkilatınızla batıdan doğuya genişleyecek olan naçiz teşkilatımızın birleştiği gün gayemizin, vatanın kurtuluşuna yönelmiş vatanperverane teşebbüslerimizin sn büyük bayramı olacaktır. Hürmetlerimizin kabulünü rica ederim.»

285

B. SİVAS KONGRESİNDEN B. M. MECLİSİNE

(4 EYLÜL 1919-23 NİSAN 1920)

Erzurum Kongresinin başarı ile sonuçlanması, Mustafa Kemal Paşa'nın görevine son verildiği hâlde millî hareketin gelişmekte devam etmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın tevkifine muvaffak olunamaması ve nihayet Sivas Kongresi hazırlıkları, Hükümeti Anadolu olaylarını dikkatle izlemeye zorlamıştı. Parise, barış konferansına gitmiş olan Sadrâzam Damat Ferit Paşa da, Ağustosta İstanbul'a dönmüş bulunuyordu. Ferit Paşanın gelmesi ile İstanbul'un Anadolu'ya karşı davranışı değişerek birdenbire sertleşmeye başladı. Damat Ferit Paşa Anadolu'da olup bitenleri «**ihtilâlcî hareketler**» olarak vasıflandırmıştı. İhtilâli büyümeden bastırmak istiyordu. Bu sebeple Ağustos ayında Anadolu İhtilâline karşı gerçekten etkili tedbirler alındığını görmekteyiz. Bu tedbirler şunlardı :

1 — Anadolu'daki millî hareketi ve kongreleri halkın gözünde değersiz bırakmak amacıyla, Millî Meclisin toplanması için seçim hazırlığı emri vermek.

2 — Anadolu'ya, hükümete bağlı kumandan ve valiler tâyin ederek ihtilâlcileri zaafa düşürmek ve devlet otoritesini sağlamak.

3 — Genelgelerle, uyarmalarla toplanmasına engel olunamayacağı anlaşılan Sivas Kongresini toplantı hâlinde iken basarak, ihtilâlcileri toptan yakalayıp, millî hareketi başsız bırakmak.

4 — Padişahı, ihtilâlcilere karşı silâh olarak kullanmak.

55 günden beri Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşanın da artık Sivas'a hareketi gerekiyordu. Çünkü, Ağustos ayının sonlarına doğru bazı delegeler Sivas'a gelmiş bulunuyorlardı. Kendisinin Sivas'ta beklendiğine

dair haberler almaya başlayan Mustafa Kemal Paşa, 29 Ağustos'ta Erzurum'dan ayrıldı.

Sivas Kongresi, bütün Anadolu'yu ve Trakya'yı temsilen toplanacaktı. O hâlde, Sivas Kongresine doğu illerinden de delegelerin katılması gerekirdi. Fakat, henüz yeni dağılmış bulunan Erzurum Kongresinde Sivas Kongresi için delege seçtirmeye havanın elverişli olmadığını anlayan Mustafa Kemal Paşa, bu husus üzerinde durmamıştı. Erzurum Kongresine katılan delegeler, daha genel meseleler için, seçtikleri yerlerden yetki almamışlardı. Yine bu sebeple, Erzurum Kongresinin de Sivas Kongresine delege seçmek için kendisini yetkili bulmayacağı meydandaydı. Mustafa Kemal Paşa, durumu muhakeme ettikten sonra *«yeniden delege seçtirmeye kalkışmak ne kadar pratik değilse, birtakım nazariyeler çerçevesi içinde sıkışıp kalmak da o kadar pratik değildi. En basit ve pratik çare kongrenin seçtiği Heyeti Temsiliyeyi Sivas'a götürüp kongreye sokmaktan ibaretti»* inancına varmıştı. Fakat Heyeti Temsiliye üyeleri dağılmışlardı. Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Beyi, hükümranlılık bölgesinden ayırmak mümkün değildi. Eski Trabzon meb'usları Servet ve İzzet Beyler Trabzon'a gitmişler ve Mustafa Kemal Paşanın Sivas Kongresine katılma teklifini birer mazeret bularak reddetmişlerdi. Siirt eski meb'usu Sadullah Bey de ortada yoktu. Nihayet, Mustafa Kemal Paşa, Hoca Raif Efendiyi ve yolu üzerindeki Erzincan'dan Şeyh Fevzi Efendiyi beraberine alarak Rauf Bey ile birlikte Sivas'a gitti.

1919 Eylül ayında bütün gözler Sivas'a çevrilmişti, iki aydan fazla bir zamandanberi, toplanacağı bilinen, Sivas Kongresi, gerek bu kongreye ümit bağlayanlar, gerekse kongrenin toplanmasını istemeyenler tarafından ilgi ve endişe ile bekleniyordu. Mondros Mütarekesinden beri Türkiye'nin siyasî atmosferi hiç bir zaman bu kadar yüksek olmamıştı. Anadolu ihtilâli, ikinci ve belki de en büyük imtihanını Sivas'ta verecekti. 3. Ordu Kıtaaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşanın 22 Haziranda Amasya'dan yaptığı bir tamim ile *«Anadolu'nun her yönüyle en emin mahalli olan Sivas»*ta toplantıya çağırılan Kongre, aradan geçen zaman ve olaylar sebebi ile çok değişik şartlar altında toplanacaktı. Bir defa, her bakımdan Sivas Anadolu'nun en emin yeri olmaktan çıkmıştı. Bazı yönlerden tehdit altında bulunuyordu. Sonra, kongrenin, toplanması millî bir sır olarak gizli tutulamamıştı. Nihayet, Mustafa

Kemal Paşa Ordu Müfettişi ve Padişahın Yaveri değildi. Görevine son verilmiş, ordudan ayrılmış ve hakkında tevkif müzekkeresi kesilmiş bulunan alelade bir vatandaştı. Ancak şu farkla ki, Erzurum Kongresi ile liderlik yolunun ilk dönemecini aşmıştı. Ordu Müfettişi değildi ama, Şark? Anadolu Vilayati Müdafai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye Reisi idi.

Bütün çabalara rağmen Sivas'a pek az delege gönderilmişti. Bazı vilâyetlerden, mesafenin uzaklığı sebebi ile delegelerin gelemeyeceği bildirilmişti. Bazı vilâyetlerde ise, delege tesbiti bile yapılmamıştı. Kongrenin açılacağı gün Sivas'ta bulunanlar, bir bakıma, değil Anadolu ve Rumeli'yi, yalnız Anadolu'yu bile temsil edecek durumda görünmüyorlardı. Fakat, kongre geri bırakılamazdı.

1. SİVAS KONGRESİ

Sivas Kongresi 31 delegenin katılması ile 4 Eylül'de çalışmaya başladı. Kongreye katılan delegeler şunlardı:

- 1 — Mustafa Kemal Paşa.
- 2 — İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuat Cebesoy'un babası ve Ankara delegesi),
- 3 — Hüseyin Rauf (Orbay),
- 4 — İsmail Hami Bey (Danışment) İstanbul delegesi,
- 5 — Albay Kara Vasıf Bey (İstanbul delegesi),
- 6 — Hikmet Bey (Tıp Fakültesi delegesi),
- 7 — Mehmet Şükrü Bey (Afyonkarahisar delegesi)
- 8 — Salih Sıtkı Bey (Afyonkarahisar delegesi),
- 9 — Bekir Sami Bey (Tokat delegesi),
- 10 — Albay Refet Bey (Samsun delegesi),
- 11 — Boşnakzade Süleyman Bey (Samsun delegesi),
- 12 — Başağazade Yusuf Bey (Denizli delegesi),
- 13 — Küçükbaşazade Necip Ali Bey (Denizli delegesi),
- 14 — Dalhanlıbaşazade Mehmet Şükrü Bey (Denizli delegesi),
- 15 — Hakkı Behiç Bey (Denizli delegesi),
- 16 — Hoca Raif Efendi (Erzurum delegesi),
- 17 — Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan delegesi),
- 18 — Ahmet Nuri Efendi (Bursa delegesi),
- 19 — Osman Nuri Bey (Bursa delegesi),
- 20 — Siyahizade Halil İbrahim Efendi (Eskişehir delegesi),
- 21 — Bayraktarzade Hüseyin Bey (Eskişehir delegesi),
- 22 — Hüsrev Sami Bey (Eskişehir delegesi),
- 23 — Macit Bey (Alaşehir delegesi),
- 24 — Zeki Bey (Kastamonu delegesi),
- 25 — Mehmet Tevfik Bey (Çorum delegesi),
- 26 — Abdurrahman Dursun Bey (Çorum delegesi). -
- 27 — Dellâlzade Hacı Osman Efendi (Nevşehir delegesi),

- 28 — Halit Bey (Bor delegesi),
29 — Mustafa Efendi (Niğde delegesi),
30 — Mazhar Müfit Bey (Hakkâri delegesi),
31 — İbrahim Süreyya Bey (Saruhan delegesi).

Görülüyor ki, Mustafa Kemal Paşanın beraberinde bulunan arkadaşlarının temsil ettikleri yerler de dahil olmak üzere, Sivas Kongresinde 15 vilâyet ve mutasarrıflık temsil edilmiştir. Rumeliden delege olarak kimse yoktur. Elimize geçen listede⁴⁶ Sivas delegelerine de rastlamıyoruz. Fakat Sivas Müdafaai Hukuk Cemiyetinin bu kongreye seyirci kaldığını, dolayısıyla delege vermediğini kabul etmeye imkân yoktur. Kongrede başka yerlerden ve Sivastan da bir kaç delegenin bulunduğu kabul olursa bile, bu kongreyi gördüğü işle ve aldığı sonuç ile orantılı olmayacak kadar az delege ile yapılmış bir kongre saymak gerekir. Esasen, Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşanın babası İsmail Fazıl Paşa ve Mustafa Kemal Paşanın yanında bulunan arkadaşları Rauf Bey, Hoca Raif Efendi, Şeyh Fevzi Efendi, Mazhar Müfit Bey, İbrahim Süreyya Bey ile Refet Bey ve Bekir Sami Bey bütün delegelerin 1/3 ünü teşkil etmektedir.

Delegeler, Mustafa Kemal Paşa henüz Sivas'a gelmeden aralarında toplantılar yapmış, bazı kararlara varmış ve bir de muhtıra hazırlamışlardı. Mustafa Kemal Paşanın Başkanlığında⁴⁷ devam eden kongrenin gündemi 2 maddeden ibaretti. Biri, Erzurum Kongresinin kabul ettiği tüzük ve bildirin görüşülmesi, diğeri de manda meselesi hakkında 25 kadar delegenin Sivas'ta hazırladığı muhtıra idi. Fakat gündemin görüşülmesine ancak üç gün sonra başlanabildi. Bu ilk üç günün nasıl geçtiğini Mustafa Kemal Paşa şöyle anlatmaktadır:

«... üç gün İttihatçı olmadığımızı teyid için yemin etmek lüzumu ile yemin formülü hazırlamakla; Padişaha arıza yazmakla ve kongrenin açılışı münasebetiyle gelen telgraflara cevap vermekle ve bilhassa kongre siyasetle uğraşacak mı, uğraşmıyacak mı zeminin münakaşası ile geçti, içinde bulunulan mücadele ve faaliyet siyasetten başka

46 - Miralay Mehmet Arif Anadolu inkılâbı. S. 32, İstanbul 1340 (1924).

47 - Mustafa Kemal Paşayı Kongre Başkanı seçmek istemiyenler vardı. Nitekim oylamada 3 delege çekimser kalmıştır.

bir şey değil iken bu son zemini münakaşa etmek şayanı hayret değil midir?»

O günlerde, İttihatçılıktan ve politikadan millet o kadar ürkmüştü ki, aydın geçinenler bile hiç değilse dış görünüşü kurtarmak için, kendilerini de aldatarak, siyaseti reddetmek suretiyle, siyaset yapıyorlardı. Padişah ve hükümet tarafından âsi olarak ilân edilmiş bir Paşanın başkanlığında toplanan ve ihtilâlcı bir davranış içinde bulunan bu insanların faaliyetlerini siyaseten başka bir şey saymak şaşılacak bir husustur. Delegelerin önemli bir kısmı ittihatçı idi. Buna rağmen her biri İttihatçılık yapmıyacağını yemin ile teyid etti.

Dördüncü günü gündeme geçildi. Kongre. Erzurum Kongresi kararlarını aynen kabul etti. Ancak, Erzurum Kongresi kararları Anadolu'nun belli bir bölgesi hedef tutularak alınmıştı: Sivas Kongresinde bu kararlar daha genişletilerek bütün Anadolu ve Rumeliyi kavrayacak biçime sokulmuştur. Cemiyetin adının da değişmesi gerektiğinden, kongre, memleketteki bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin birleştiğini farzederek **«Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti»** adını kabul etmiştir.

Erzurum Kongresinde tesbit edilen nizamnamenin Heyeti Temsiliyeye ait maddesinde şu ibare vardı:

«Heyeti Temsiliye Şarki Anadolu'nun heyeti umumiyesini temsil eder.»

Sivas Kongresi bu cümleyi aşağıdaki şekilde değiştirdi:

«Heyeti Temsiliye vatanın heyeti umumiyesini temsil eder.»

Erzurum Kongresinde alınan müdafaa kararı, yalnız Ermenilik ve Rumluk teşkiline karşı düşünülmüş ve İtilâf Devletlerinin işgal ve müdahale hareketleri de bu amacı güder sayılmıştı. Yâni, İtilâf Devletlerine karşı hasımca bir tavır takılmaktan, Erzurum Kongresi sakınmıştı. Bu defa Sivas'da her türlü işgal ve müdahaleye karşı da **«Müdafaa ve mukavemet»** kararı verilmiştir. Bu hususu ifade eden cümlenin Sivas Kongresinde aldığı şekli şöyledir :

«Her türlü işgal ve müdahalenin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine yönelik harekâtın reddi hususlarında da oybirliğiyle müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir.»

Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi kararlarının ve tüzüğünün görüşülmesini ve kabulünü bir günde tamamladı. Manda meselesinin görüşülmesine İstanbul delegesi İsmail Hamdi Bey tarafından hazırlanıp, bir çok imza ile Kongre

Başkanlığına verilen bir muhtıranın okunması ile başladı. **Rauf, Refet, Bekir Sami ve Kara Vasıf Beyler ile İsmail Fazıl Paşa manda tezini en çok savunan hatipler arasında bulunuyorlardı.** Manda meselesinin görüşülmesinde bu tezi savunanların ileri sürdükleri fikirlerden bazıları aşağıya alınmıştır:

«Yirminci asırda 500 milyon lira borcu, harap bir memleketi, pek münbit olmayan bir toprağı ve ancak 10-15 milyon lira geliri olan bir millet için bir harici destek olmaksızın yaşamak imkânı olamaz.»

«Bağımsız yaşamaya mâli durumumuz uygun değildir.»

«Parasız, ordusuz ne yapabiliriz? Onlar uçak ile havada uçuyorlar, biz henüz kağı arabasından kurtulamıyoruz. Onlar dlretnot yapıyor, biz yelkenli bir gemi yapamıyoruz. Bu hâller ile bugün istiklâlimizi kurtarsak bile yine günün birinde bizi taksim ederler.»

«Eğer İzmir Yunanistan'da kalsa ve aramızda bir muharebe açılrsa, düşmanımız, Yunanistan'dan vapurla asker getireceğı halde, acaba biz Erzurum'dan hangi şimendiferle nakliyatımızı yapabileceğiz.»

«Bir de diyelim ki, bizi harici ve dahili tam bir istiklâl isteriz. Fakat, kendi başımıza yapabilecek miyiz? Yapamayacak mıyız? Ondan evvel, acaba bizi kendi başımıza bırakacaklar mı, bırakmayacaklar mı, bunu düşünelim.»

«Manda'nın cisminden ziyade ismine itiraz edenler boşyere telâş ediyorlar, kelimenin ehemmiyeti yoktur. Ehemmiyet için hakikatinde ve mahiyetindedir. Manda altına girdik demiydim de isterlerse (devleti ebed müddet)⁴⁸ olduk diyelim.»

Mustafa Kemal Paşa şöyle diyor:⁴⁹

«Pek uzun ve münakaşalı devam eden bu manda müzakeresi, taraftarlarını susturacak ortalama bir çare ile son buldu.»

Rauf Bey, Amerika Kongresinden, memleketimizi tetkik edecek ve hakikati görececek bir kurul davet edilmesini teklif olarak ileri sürmüştü. Teklif ittifakla kabul edildi. Bu suretle manda meselesi Kongrece karara bağlanmamış oluyordu. Amerika Birleşik Devletlerine çekilen telgraf, bir sonuç vermemekle beraber, o günün havasını aksettirmesi bakımından bir vesika değeri taşıdığı için aynen veriyoruz.⁵⁰

48 Sonsuz süreli devlet.

49 Nutuk, C. I. S. 114.

50 Ali Fuat Cebesoy. Milli Mücadele Hâtıraları, S. 175.

«Birleşmiş Amerika Devletleri, Ayan Meclisi Reisliğine,

Rumeli ve Anadolu'nun bütün Müslüman halkını temsil eden ve Osmanlı İmparatorluğunun Anadolu ve Rumeli'deki bütün vilâyetlerinin temsilcilerinden mürekkep olan Sivas Milli Kongresi 4 Eylül 1919 da bir araya gelmiştir. Gayeleri şunlardır: Memleket halkının ekseriyetinin arzularını yerine getirmek, bütün azlıkları himaye altında bulundurmak, bütün vatandaşlara can ve adalet yolundaki haklarını teminata bağlamak.

Sivas Milli Kongresi Osmanlı İmparatorluğu halkı içindeki ekseriyetin arzularını ilada eden bir karar suretini 9 Eylül 1919 da oybirliği ile kabul etmiştir. Bu kararın içinde yer alan prensipleri; Sivas Kongresinin kongre dağıtmazdan evvel üyeleri arasından seçeceği merkez teşkilâtın istikbâldeki hareketlerine rehber olacaktır.

Takip edilecek siyaset ile alâkalı olan bu karar gereğince Sivas Millî Kongresi Birleşik Amerika Devletleri Ayan Meclisine şu ricada bulunmayı bugün, yine ittifakla kararlaştırmıştır. Üyelerimizden mürekkep bir komiteyi Osmanlı İmparatorluğunun her köşesine göndermenizi diliyoruz. Bu komite, hususî menfaat ile alâkaları olmıyanlar ve bir millete has olan berrak görüşle, Osmanlı imparatorluğunda fiili surette hüküm süren hâl ve şartları tetkikten geçirmelidir. Böyle bir tetkik; Osmanlı İmparatorluğuna ait nüfusun ve arazinin mukadderatı hakkında bir barış anlaşması gereğince keyfi kararlar verilmesine meydan bırakılmazdan önce yapılmalıdır.

Sivas Milli Kongresi adına:

Reis : Mustafa Kemal Paşa

Reis Vekili: Hüseyin Rauf Bey

ikinci Reis Vekili: Emekli General İsmail Fazıl Paşa

Kâtip: İsmail Hami

Kâtip: M. Şükrü».

Kongre müzakerelerini fazla uzatıp dağıtmadan sonuç almak gerekiyordu. Çünkü Sivas'ın etrafındaki tehlikeler büyümeye başlamıştı. Mücadelenin bu safhasının izahına Mustafa Kemal Paşanın şu sözleriyle girmek yerinde olacak:

«Hemen Sivas Kongresinin cereyan ettiği bütün müddetçe sinirlere gerginlik verecek mahiyette haberler al

maktan uzak kalmıyorduk. Ancak, aldığım bütün bilgiyi olduğu gibi Kongre heyetine arz etmekte faydadan ziyade mahzur tasavvur ediyordum.»

O zamanlar «**Kürdistan**» diye anılan bölgede, acele müdahaleyi gerektiren tertipler hazırlandığı hakkında tamamlayıcı haberler alınmıştı. **Elâzığ Valisi Galip**, Sivas Valiliğine tâyin edilmişti. Etrafına toplayacağı silâhlı Kürtlerle Sivas'ı basıp Kongreyi dağıtacak ve ihtilâlcileri yakalayacaktı. Bu amaçla, Malatya'ya gelmiş bulunuyordu. Malatya Mutasarrıfı Halil, «**Bedirhaniler**» denilen bir Kürt aşiretine mensuptu. Aynı aşiretin ileri gelenlerinden Celâdet ve Kâmuran adındaki kişiler de, bir İngiliz binbaşısıyla beraber Kürtler arasında kışkırtıcılık yapmak üzere bu sırada Malatya'ya gelmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa, aldığı bilgileri değerlendirince tehlikenin büyüklüğünü ve yakınlığını anlamakta gecikmedi. Hasım kuvvetlerden evvel davranıp onları tevkif ettirerek Sivas'a getirmeye karar verdi.

Bu, şüphesiz cüretkâr bir karardı. Hangi kuvvet ve imkânlardan istifade edilecekti? Tevkif ettirilmek istenilen kişilerin arasında bir vali, bir mutasarrıf ve bir İngiliz binbaşısının bulunuşu için ciddiyetini arttırıyordu.

Sivas Kolordu merkezi idi, ama tümenleri Samsun, ve Amasya bölgesinde bulunuyordu. Merkezde ancak Kolordu karargâhına ait pek az asker vardı. Bu askerler, esasen bir hayli uzakta bulunan Malatya'ya, teşebbüsü takviye için gönderilemezdi. Malatya ve Elaziz, Diyarbakır'daki Kolordu bölgesine dahildi. Bu Kolordunun birlikleriyle harekete geçmek en pratik çare idi. Fakat, Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'e fazla güvenilemiyordu. Memleketseverliğinden şüphe edilmese bile, merkeze bağlı görünüyordu. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit, Mustafa Kemal Paşa için daha güvenilir bir askerdirdi. Malatya' da bir süvari alayı, Elâziz'de bir piyade alayı vardı. Bu alayların, mevcutları gayet az olan birlikleri şurada burada dağınık durumda idi. Buna rağmen, hemen istifade edilebilecek kıt'alar bunlardı. Zaten Ali Galip ve arkadaşlarının da kuvvetleri azdı; topu topu 25-30 silâhlı Kürt ve jandarma.

Elâziz ve Malatya'daki Alay Kumandanlıklarına ve Diyarbakır'daki Kolordu Kurmay Başkanına, Ali Galip ve beraberinde bulunanların tevkifi için 7 Ağustosta müracaat edildi. 10 Ağustosa kadar, bu üç merkez ile cereyan eden telgraf yazışmaları, icabına göre, Mustafa Kemal Paşanın

veya III. Kolordu Kumandanının imzası ile yapıyordu. Her ikisinin de Malatya ve Elâziz'e emir vermeye yetkileri yoktu. Emir, ancak, Diyarbakır'dan verilebilirdi. Diyarbakır'daki Kolordu Kurmay Başkanından istenilen, bu emrin verilmesi idi. Günlerce uğraşıldıktan sonra nihayet XIII. Kolordunun bâzı birlikleri Ali Galip üzerine gönderildi ve Sivas'ı basmak isteyenler kaçmaya mecbur bırakıldılar.

Gerçi Ali Galip'in elinde fazla bir kuvvet yoktu. Fakat Mustafa Kemal Paşa hem bu tehlikeyi büyümeden bastırmak istediği, hem de İstanbul'dan hazırlanan bu tertibi hükümete karşı bir koz olarak kullanmak arzusunda bulunduğu için olayı olduğundan büyük görmüş ve böyle göstermek istemiştir. Gerçekten fazla önem verilecek değerde olmayan Ali Galip olayı, Anadolu İhtilâlinin gelişmesinde ve başarı sağlamasında Mustafa Kemal Paşaya bir fırsat vermişti.

Mustafa Kemal Paşa Ali Galip olayı hakkında 9 Eylül günü kongreye açıklama yaparken Ali Fuat Paşa'dan aldığı bâzı haberleri de naklederek şunları söylemiştir :

«Konya Valisi Cemal Bey ve Ankara Valisi Muhittin Paşa muhalefette tereddüt ediyorlar. Yeni Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey de Cemal Bey ailesinden bir adammış. Şerefli arkadaşların böyle vaziyetler karşısında şiddetle hareket taraftan olduğunu bildiğimden seri ve şiddetli tedbirler alınmasını Fuat Paşadan rica etmiştim. Fuat Paşa, Kongrenin kendisine olan itimadına dayanarak, Kongre namına icap eden tebligat ve girişimlerde bulunmuştur. Bu hareket tarzının yüksek heyetinizce kabul edilmesini rica ediyoruz. Fuat Paşa, Valilere şiddetli ihtarlar bulunuyor. Mıntakalara askeri yetkililerden milli kumandanlar tâyin ediyor ve bu kumandanlara millet namına her nevi yetki verilmiştir diyor.»

Mustafa Kemal Paşa, hükümetin oyununu bozmaya ve kongreyi hissettirmeden yavaş yavaş ihtilâlcî bir davranışa sokmaya çalışıyordu. Nitekim, günlerce manda meselesini görüşen kongrenin havası değişmeye başlamıştı. Kongre, Ali Fuat Paşa'nın icraatını tasvip etti ve kendini **«Garbi Anadolu Umum Kuvayi Milliye Kumandanı»** tâyin etti. Böylece kongre, memleketi idareye yetkili bir merci hâline gelmiş oluyordu. Mustafa Kemal Paşa, fırsatı kaçırmadan aynı gün (9 Eylül) Ali Fuat Paşaya aşağıdaki telgrafı yazdı:

«1 — Kongrenin, bugünkü toplantısında yüksek şahsınızın Batı Anadolu Umum Kuvayi Milliye Kumandanlığına tâyinine oy birliğiyle karar vermiş olduğunu arz ederiz. Mil-

li teşebbüs ve hareketinizde Heyeti Temelliye ile bağlantıların korunması rica olunur.

2 — 7 Eylül 1919 tarih ve 2517 numaralı şifre ile Eskişehir ve Afyonkarahisar kumandanlarına tebliğ edildiği bildirilen emirler ve direktifler kongrede okundu. İlk defa olarak büyük bir takdir ve minnettarlık ile alkışlanan bu emir ve direktiflerin oy birliğiyle ve aynen kabul olduğunu ve kongre tarafından yüce şahsınıza teşekkür edildiğini müjdeler, kutsal çalışmalarınızda basanlar dileriz.

3 — Aydın vilayeti delegeleri tarafından kongre başkanlığına ulaşan müracaat üzerine, yüce şahsınız tarafından Aydın cephesi Kuvayi Milliyesine güçlü bir kumandan tayin buyurulması heyetçe uygun görüldü ve karara bağlandı.

4 — Milletın kutsal arzularına aykırı hareketlerinden dolayı işine son vereceğiniz mülkiye memurları yerine, güçlü ve namuslu olmak ve yine mülkiye memurlarından bulunmak şartıyla diğer kişilerin tayini uygun görüldü. Cümleten gözlerinizden öper, vatan ve millet yolunda basanlar dileriz.»

Ali Galip olayının yarattığı heyecan havası içinde, Kongre çalışmalarını tamamlayıp 11 Eylülde dağıldı. Vatanın heyeti umumiyesini temsil edecek olan Heyeti Temsiliye aşağıdaki kişilerden kurulmuştu :

- 1 — Mustafa Kemal Paşa,
- 2 — Rauf (Orbay) Bey,
- 3 — Refet (Bele) Bey,
- 4 — Hoca Raif (Dinç) Efendi,
- 5 — İzzet Bey,
- 6 — Servet Bey,
- 7 — Şeyh Fevzi Efendi,
- 8 — Bekir Sami Bey,
- 9 — Sadullah Efendi,
- 10 — Hacı Musa Bey,
- 11 — Kara Vasıf Bey,
- 12 — Mazhar Müfit (Kansu) Bey,
- 13 — Ömer Mümtaz Bey,
- 14 — Hüsrev Sami (Kızıldoğan) Bey,
- 15 — Hakkı Behiç Bey,
- 16 — Niğdeli Mustafa Bey,

Kongrede bulunmadıkları hâlde, bölgelerinin nüfuzlu kimseleri oldukları için eski Trabzon meb'uslarından İzzet ve Servet Beyler, eski Bitlis Meb'usu Sadullah Efendi, Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey, eski Ankara Mebusu Ömer Mümtaz Bey, Heyeti Temsiliye üyeliğine seçilmişlerdir.

2. ANADOLU — İSTANBUL ÇATIŞMASI

Bundan sonra memleketin her tarafında şiddetle harekete geçerek Hükümeti tutan idarecileri ortadan kaldırmanın ve hele Hükümete karşı taarruza geçmenin tam sırası idi. Sivas'tan Vali Reşit Paşa araya konularak İstanbul'a taarruza geçildi. Reşit Paşa Dahiliye Nazırı Adil Beye yazdığı 10 Eylül tarihli tegrifta; Elâziz Valisi Galip Bey ile Dahiliye Nazırı arasında yapılan telgraf yazışmalarının kongre heyetince elde edilip vilâyete verildiği belirtildikten sonra Dahiliye Nazırına cinayetskârane tertibatta bulunduğu, vatan ve millete ihanet ettiği, bilerek yahut bilmeyerek düşmanların ekmeğine yağ sürdüğu ve memleketi felâkete sürüklediği, kendisine artık itimadı kalmadığı ifade ediliyordu.

Sivas Valisi ile Dahiliye Nazırı telgraf başında karşılıklı yazışma yaparken, Mustafa Kemal Paşa da Valinin yanında bulunuyordu. Nihayet, Paşa da işe müdahale edip Dahiliye Nazırına, «**Alçaklar, caniler**» diye seslenen tahkir edici bir telgraf yazdı. Mustafa Kemal Paşanın istediği olmuş ve ok yaydan fırlamıştı. Elindeki bütün imkânlar ile hükümete yüklenmeliydi. Eğer bu vesile ile hükümeti düşürebilirse, Anadolu İhtilâli İstanbul'a karşı kesin bir zafer kazanmış olacaktı. Mustafa Kemal Paşa, bunu sağlamak için şöyle bir tertip düşünmüştü: Kongre ve bütün kolordu kumandanları, yâni millet ve ordu, doğrudan doğruya Padişaha başvuracak ve hükümet, Padişah ile görüşmeye engel olursa, Anadolu'nun İstanbul ile ilişđi kesilecek.

Tasarlanan bu plândan kolordu kumandanları haberdar edilerek, Padişaha yazılacak telgrafın sureti ve ne şekilde hareket edecekleri kendilerine bildirildi.

Sivas Kongresinin son günü (11 Eylül) İstanbul'a karşı başlayan taarruz, hiçbir yerde aksamadan uygulandı. O günden itibaren, bilhassa Eylülün 12-13 gecesi her tarafta Kolordu Kumandanları telgraf merkezlerini işgal ederek ka-

rarlaştırıldığı gibi İstanbul ile konuşmaya çalışıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa da «**Umumi Kongre Heyeti**» adına İstanbul'u sıkıştırıyordu. Fakat Sadrâzam sanki yok olmuştu. Sivas ve İstanbul telgrafhaneleri arasında şu konuşma geçmekte idi :

«Sivas: Sadrâzam Paşa, ya Sadrazamlıkta veya mabeyni hümayundadır. Kendisini buldurup hemen telgrafhaneye gelmesini söyleyin. Söz konusu olan mesele zannettiğiniz gibi basit değil. Çok mühimdir. Sonra sizi mes'ul ederiz, isminiz ve şahsınız bizce bilinmektedir. İşi uzatmayın, çabuk cevap veriniz.

İstanbul: işte, baş memur diyorlar ki Sadrâzam konağındadır. Emrederlerse yazılacak telgrafi telefonda konağına yazarız diyorlar. Bendeniz emirlerinden hariç ne yapabilirim ki... Ufak bir maiyet memuru. Mes'ul adbuyurulmam.»

Artık, bu durum karşısında daha kesin davranmanın sırası gelmişti. Sadrâzam Ferit Paşaya verilmek üzere aşağıdaki telgraf yazıldı :

Vatan ve milletin hukukunu ve kutsal şeylerini ayaklar altına alan ve padişah hazretlerinin yüce şahsının haysiyet ve şerefini çiğneyen gafil hareketleriniz ve teşebbüsleriniz ortaya çıkmıştır. Milletin padişahımızdan başka hiçbirinize emniyeti kalmamıştır. Bu sebeple durumlarını ve ricalarını ancak padişahın şahsına sunmak mecburiyetindedirler. Heyetiniz gayri meşru hareketlerin kötü neticelerinden korkarak millet ile padişah arasında engel oluyor. Bu konudaki direnişiniz daha bir saat devam ederse, millet artık kendisini her türlü hareket ve uygulamalarında serbest kabul etmekte haklı görecektir. Ve bütün vatan, meşru olmayan heyetinizle mutlaka ilgisini ve bağıni kesecektir. Bu son hatırlatmamızdır. Bundan sonra milletin alacağı tavır, burada bulunan yabancı subaylar vasıtasıyla İtilâf temsilcilerine dahi ayrıntılı olarak bildirilecektir.

İstanbul'a Padişah ile görüşmek için bir saatlik sûre tanındı ve keyfiyet aynı ânda bütün Kolordu Kumandanlıklarına da yazılarak bu bir saat içerisinde Padişah ile görüşülemezse, İstanbul ile Anadolu'nun ilişkisinin kesileceği bildirildi. Böylece. Anadolu ve İstanbul ilk defa ve en sert bir şekilde karşı karşıya gelmiş oluyorlardı. İşi bu noktaya getirebilmek Mustafa Kemal Paşa için büyük bir başarı idi. 32 gün süreyle İstanbul ile Anadolu'nun ilişkisi kesik kaldı. İstanbul bu çatışmadan yenilmiş olarak çıkacaktı.

Mustafa Kemal Paşa bundan sonra ihtilâl bakımından

önemli bir teşebbüse daha girişti. Sivas Kongresinin seçtiği Heyeti Temsiliyeyi, bütün Anadolu için merci, daha açıkçası hükümet durumuna sokmak istiyordu. İstanbul ile ilişik kesildiğine göre memleket idaresi mercisiz kalmazdı. Bu hususu tamim ettiği zaman birçok yerden itirazlarla karşılaştı. XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, bu teşebbüsü yerinde bulmuyordu. Trabzon tüm karşı idi. Erzincan ve Sivas Müdafaa-i Hukuk Heyetleri bu tarzda bir hareketi Cemiyet tüzüğüne aykırı bulmuşlardı. Diyarbakır'daki XIII. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey iyice korkmuştu, İstanbul ile ilişki kesildiğine göre asker in iaşesi, subayların maaşla nasıl karşılanacak diyordu. Gerçi, Heyeti Temsiliyenin merci olarak kabulü tam bir sonuca bağlanamadı. Fakat Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliyeyi bir merci kabul etmiş ve bu esasa göre teşebbüslere geçmiş bulunuyordu. Maksudı Anadolu'nun her tarafında idareyi fiilen ele almaktı. Elâziz Valisi, Malatya ve Dersim mutasarrıfları kaçmaya mecbur olmuşlardı. Bunlardan başka Eylül ayı sonuna kadar şu sonuçlar alındı:

Ankara Valisi Muhittin Paşa Çorum - Ankara yolunda tevkif edilerek Sivas'a getirildi. Vali Paşa, koyu hükümet taraftarı idi ve bölgesinde millî hareketi sürekli olarak baltalıyordu. Sivas'tan doğruca İstanbul'a gitmesine izin verildi. Ankara halkı, Defterdar Yahya Galip Beyi Vali seçti. Yakında Heyeti Temsiliyenin merkezi olacak olan Ankara'da hükümet taraftarı memur kalmamıştı.

Çorum Mutasarrıfı Şamili Fethi⁵¹ Ankara Valisi Muhittin Paşa ile işbirliği halinde ve milli harekete karşı idi. Vali tevkif edildikten üç dört gün sonra Çorum Mutasarrıfı Sivas'ı ziyarete mecbur edildi. Çorum da Kongreye katılmış, İstanbul ile ilgisini kesmişti.

Kastamonu, İstanbul'a bağlı memurların elinde idi. Valilik vekâletle idare ediliyordu. Ali Rıza Bey adındaki yeni Vali Kastamonu'ya gelmek üzere idi. Ankara'dan Ali Fuat Paşa, Kastamonu ve havalisi kumandanı sıfatiyle Albay Osman Beyi Kastamonu'ya hâkim olmak üzere göndermişti. Albayı Hükümet taraftarları hemen tevkif ettiler. Fakat, gece küçük rütbeli milliyetçi subaylar bir baskınla Albay Osman Beyi kurtarıp diğerlerini tevkif ettiler. Kastamonu'ya Albay Osman Bey hâkim oldu. Defterdar Ferit Bey Vali vekili tâyin edildi. Kastamonu da böylece Hükümetle alâkasını kesmiş oldu.

51 Tarihçi M. Turhan Tan.

Niğde Mutasarrıfı ve oradaki bâzı memurlar milli harekete karşı idiler. Mustafa Kemal Paşa, Niğde'deki Tümen Kumandanına bunların tevkif edilerek Sivas'a gönderilmeleri emrini verdi.

Trabzon Valisi Galip Beyin olumsuz davranışları, Mustafa Kemal Paşanın dikkatini çekmekte idi. Böyle önemli bir merkezde güvenilir bir vali bulunmalı ve hiç değilse ihtilâli tehlikeye düşürecek yaratılıştta bu idare âmiri uzaklaştırılmalı idi. Mustafa Kemal Paşa, Tümen Kumandanlarından Halit Bey vasıtasıyla Trabzon Valisi Galip Beyi makamında tevkif ettirerek Erzurum'a göndertti.

Konya Valisi Cemal Bey, Anadolu'daki Hükümet taraftarı valilerin en azılısı idi. Konya'yı kasıp kavuruyor ve milliyetçilere nefes aldirmiyordu. Cemal Beyin saf dışı edilmesi, bir hükümeti düşürmek kadar önemli sayılabılırdi. Konyalı milliyetçiler de bu hususta fırsat kollamakta idiler. Bu işi başarmak için Sivas'tan Albay Refet Bey Konya'ya gönderildi. Fakat, daha kendisi Konya'ya varmadan, Heyeti Temsiliyenin bir kumandan gönderdiği duyulunca hamiyetli Konyalılar aktif hâle geçtiler. Vali Cemal Bey, durumu kendisi için tehlikeli görerek İstanbul'a kaçtı. Halk, Belediye dairesinde toplanıp Hoca Vehbi Efendiye Vali vekâletine tâyin etti. Mustafa Kemal Paşa bu hâdiseye çok önem veriyordu. Konya Valisi Cemal Beyin hiyanetini ve kaçırılışını anlatan bir bildiri yayınladı.

Hükümetin Anadolu ihtilâlini bastırmak için aldığı tedbirleri, ihtilâlciler, böylece karşı tedbirlerle bozuyordu. Sivas'ı basıp Kongreyi dağıtmak ve ihtilâlciler liderleri yakalamak projesi suya düşmüştü. Hükümet tarafını tutan idare âmirleri, teker teker tevkif olunuyor veya kaçmaya mecbur bırakılıyordu.

Hükümet, Anadolu'ya yeni kumandanlar da tâyin etmişti. Ankara'deki XX. Kolorduya Ali Fuat Paşanın yerine tâyin olunan Kiraz Hamdi Paşa, Eylül ortasında Eskişehir'e gelmiş bulunuyordu. Bu sırada Ali Fuat, Paşayı esasen Eskişehir doğusuna geçirecek değildi. Gerek Ali Fuat Paşanın baskını, gerekse Sivas'tan Heyeti Temsiliyenin telgrafla yaptığı ihtar üzere Kiraz Hamdi Paşa, İstanbul'a dönmek zorunda kaldı.

Konya'da XII. Kolordu Kumandanlığına tâyin edilip vazifeye başlamak imkânını bulan Sait Paşa da, Vali Cemal Beyin kaçışından birkaç gün sonra Heyeti Temsiliyenin baskısıyla İstanbul'a geri gönderildi.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da idareye hâkim ol-

maktan başka hükümetin milli harekete karşı aldığı diğer tertipleri de bozmaktan geri kalmamıştı. Hükümet, hem kongreleri zaafa uğratmak, hem de güya millî arzuya uyar görünmek için meb'us seçimlerinin yapılmasına dair hazırlık emri vermiş, fakat henüz seçimlere başlanılmamıştı. Meclisin toplanmasını öteden beri önemle takip eden Mustafa Kemal Paşa, Hükümetin bu taktiğini bozmak amacı ile 13 Eylülde bütün kumandanlara ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Heyeti Merkeziyelerine bir genelge gönderdi. Bu genelgede, Millî Meclisin çabucak seçilip toplanmasının günün en önemli meselesi olduğuna işaret ettikten sonra, hükümetin seçimleri türlü sebeplerle geri bıraktığını belirtiyor ve Umumi Kongrenin, orduyu ve milleti seçimlere davet ettiğini bildiriyordu.

Genelgede aşağıdaki 3 husus önemle belirtilmiş bulunuyordu :

1 — Seçim hazırlıklarının yürürlükte bulunan kanundaki en az süre içinde yapılıp tamamlanması için Belediyeler ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tam bir faaliyet ile çalışmalıdır.

2 — Her seçim bölgesinden çıkarılacak meb'usların adedi nüfusa göre tesbit olunarak Heyeti Temsiliyeye şimdiden bildirilmelidir. Adaylar konusu sonra yazışma ile hallolunacaktır.

3 — Gerek seçim hazırlıkları, gerek seçimlerin yapılması sırasında gecikmeye sebep olacak engeller şimdiden düşünülmeli ve bunları önleyici tedbirler önceden alınmalıdır.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul ile ilişigin kesilmesi üzerine Padişahın da Milli Harekete karşı bir tavır takınacağını kestirmekte idi. Böyle bir hareketi önlemek, hiç değilse öncelik kazanmak için. Heyeti Temsiliye, 14 Eylül'de Padişaha bir arıza gönderdi. Milletın Padişahına olan sarsılmaz bağlılığı belirtildikten sonra Padişaha, memleketin başına çöken felâketin yalnız yenilgiden ileri gelmediği ispata çalışılıyor ve şartların gittikçe kötüleşmesi sebebi olarak da mütarekeden beri birbirini takip eden hükümetlerin ve özellikle Ferit Paşa hükümetlerinin hatâları gösteriliyordu. Bu uzun mektupta, Ferit Paşa şu şekilde suçlandırılmakta idi:

Aydın faciasını önleyememek.

Paris barış konferansından, milli haysiyeti incitecek şekilde kovulmak.

Millî hareketi İttihatçılık şeklinde göstererek Anadolu'ya yabancı müdahalesini davet etmek.

Milli Meclis için seçim yaptırmamak.

Milli teşkilâtı dağıtmaya çalışmak.

Devletin kaza hakkını yabancıların elinde oyuncak haline getirmek.

Ordunun kuvvetini azaltmak için, muktedir askeri erkânı azledip düşmana teslim etmek.

Şifreli askerî yazışmaları çaldırmak amacıyla Posta ve Telgraf Umum Müdürünü yetkili kılmak.

Yabancı subayların memleket içinde dolaşarak millî birliği bozacak faaliyetine yardım etmek.

Memleketi ihtilâl içinde göstererek yabancı müdahalesini davet etmek.

Ordunun şifre ile yazışma yapmasını önleyerek askerî sırların ifşasına cür'et etmek.

Telgraf şöyle sona eriyordu :

«Bu vaziyeti nazarı itibare olan heyeti memlûkânemlz, vatani kurtaracak son çare olmak üzere hiç bir siyasi partiye mensup olmayacak ve milli iradeyi tamamıyla izhar ederek millete istinat edecek bir vekiller heyetinin iş başına getirilmesini istemek ve niyaz ile, böyle bir kabine teşekkül etmediği takdirde milletin teşebbüsât ve icraatı zaruriyesini durdurmaya imkân olamayacağını arz ederiz. Her ahvalde emri ferman sevgili padişahımız efendimiz hazretlerimindir.»

YABANCI DEVLETLERE VERİLEN MEMERANDUM

Hükümet ile bağ kesilince, yabancı devletlere de amacın açıklanması gerekli görülmüştür. İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya, Sırbistan siyasî mümesilleri ile Felemek, İsveç, Danimarka ve İspanya elçiliklerine verilmek üzere, Umumî Kongre heyeti adına bir muhtıra hazırlandı. Bu muhtırada devletlere anlatılmak istenen esas fikirler şu şekilde sıralanmıştı :

Milli Meclis sekiz ay evvel feshedilmiş ve hâlâ toplanmamıştır.

Milletin hükümete güveni yoktur.

Hükümet, zulüm ve şiddet yoluna sapmıştır.

Kabinenin teşvikiyle Anadolu'da asayişin bozulacağı muhakkaktır.

Milletle Padişahın temasına mani olunmaktadır.

Bu durum karşısında hükümetle ilişkiyi kesmekten başka çare kalmamıştır.

Barış, ancak millete dayanan bir Osmanlı kabinesinin kurulmasıyla kabil olabilir.

Muhtıranın sonunda yabancı devletlere garanti vermek ihtiyacıyla aynen şöyle denilmekte idi:

«Bu suretle gerek milletimizin ve gerekse Avrupa ve Amerika'nın gelecekteki yüksek menfaatlerine uymakta olan bugünkü milli vaziyetimizin Asayişi ihlal edecek hiç bir fikre dayanmadığını ve umumi emniyeti bozacak hiç bir hâdise zuhur etmiyeceğini ve bütün mânasiyle muslihane bir hareket hattı takip edileceğini, Sivas'ta toplanan Umum Anadolu ve Rumeli murahhaslarından müteşekkil Umumi Kongre kat'i surette tekeffül ve temin ederek kesbi fahrile cihana adalet vadeden büyük devletlerin manevi müzaheretinden emin olduğunu da ayrıca arzeder.»

İSTANBUL'UN MUKABELESİ VE UZLAŞMA TEKLİFİ

Anadolu, İstanbul ile ilişkisini kestikten sonra Ferit Paşa en kuvvetli kozunu oynadı. Padişahı, millete bir bildiri yayınlamak gerektiğine inandırdı. 20 Eylül tarihinde Anadolu ihtilâline karşı yayınladığı bildiride Padişah özetle şöyle diyordu.

Anadolu'daki esef verici hareketler İzmir'in işgali ile başlamış ve Doğu Anadolu vilâyetlerinin kaderi hakkında yi olan rivayetlerle genişlemiştir.

Devletin ve milletin haklarını korumak hepimizin vazifesidir. Fakat girişilecek teşebbüsler mâkul ve siyasî olmalıdır. İzmir faciası üzerine Avrupa devletlerinin ve milletlerinin dikkati çekilmiş, özel bir heyet yerinde tetkik yapmış olup, hakkımız ortaya çıkmaktadır. Doğu vilâyetleri hakkındaki şayia ve rivayetler karşısında da Hükümet vazifesini yapmaktadır. Esasen bu vilâyetler hakkında henüz bir teklif alınmış değildir.

Millet arasında bölünme yaratacak her türlü teşebbüsler Devletimizin esas menfaatleri ve hayatiyeti ile uyuşmaz.

Bâzı kimseler tarafından memleketin vaziyeti başka türlü gösterilerek guya ahali ile Hükümet arasında muhalefet varmış gibi Avrupa'ya yanlış kanaat verilmektedir.

Bu hal, bir ân önce yapılmasını arzu ettiğimiz seçim

leri geciktirmekte ve pek yakın olan barışın imzalanması da tehlikeye düşmektedir.

Millet, durumun nezâketini takdir etmeli, itidalini, sükûnetini muhafaza etmeli, kanunlara ve hükümetin emirlerine uymalıdır. Yakında barış konferansına çağırılacak olan Osmanlı delegeleri konferans karşısında millet ile hemâhenk olarak yer almalıdır.

Yakında haysiyetli bir barış yapılacağını ümit etmekteyim.

Padişahın, bildirisini Anadolu'ya gereği kadar yayılmamış ve hemen hemen hiç bir etkisi olmamıştı. Buna karşılık Eylül sonlarına doğru Ferit Paşa kabinesi bir hayli sarsılmış bulunuyordu. Artık kabinenin yaşaması imkânı kalmamıştı. Çünkü, kabinenin nüfuzu ancak Babîâliye ve çevresine inhisar ediyordu. Nazırların arasında şiddetli geçimsizlikler başlamıştı. Özellikle, Şeyhülislâm ile Dahiliye Nazırı arasında anlaşmazlık had bir safhaya girmişti. Ali Rıza Paşa⁵² ve bâzı arkadaşları kabinenin istifasını teklif ettiler. Fakat, Damat Ferit Paşa istifaya niyetli değildi. Durumu bir süre daha idare edebildi. Diğer taraftan Anadolu İhtilâlinin İstanbul üzerine yapmakta olduğu baskı şiddetleniyor ve kendisini iyiden iyiye hissettiriyordu. Padişah, nihayet Damat Ferit Paşa ile hükümet edilemeyeceğini anlamaya başlamıştı, ihtilâlcilerle anlaşmaktan başka çıkar yol olmadığını da idrak etmişti. Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşaların eskidenberi arkadaşları olan Abdülkerim Paşa vasıtasıyla bir anlaşma yolu bulmayı denemek istediler. Abdülkerim Paşa, Sadrâzam ile de görüşerek teşebbüse geçti. Anadolu harekâtını idare edenlerle bir yerde buluşup konuşmak için Ali Fuat Paşaya teklifte bulundu. Ali Fuat Paşa Ankara'da değildi. XX. Kordü Kumandan Vekili, Abdülkerim Paşanın telgrafını Mustafa Kemal Paşaya bildirdi. İktidar ile ihtilâl ilk olarak anlaşmak üzere temasa geçiyorlardı. Teklif İstanbul'dan gelmek üzere 27/28 Eylül gecesi, Sivas-İstanbul arasında iktidarın ve ihtilâlin sözcüleri, iki eski arkadaş, telgrafla konuştular. Abdülkerim Paşa, Padişahın 20 Eylül tarihli bildirisinden söz açarak, vatanın kurtuluşu için Hükümet ile milletin elele vererek çalışmasını teklif ediyordu. Bunu sağlayabilmek için de, bir yerde buluşup görüşelim diyordu. Fakat Mustafa Kemal Paşa, telgraf

52 - Ferit Paşa kabinesinde «**Meclisi Vükelâya memur**» olarak bulunuyordu. Ferit Paşadan sonra Sadrâzam olacaktı.

304

başında her şeyi konuşmak suretiyle karşı tarafın niyetini anlamayı ve şartlarını bildirmeyi tercih etti. Çünkü. Mustafa Kemal Paşa ne istediğini, ne söyleyeceğini kesin olarak biliyordu. Halbuki İstanbul'un sözcüsü açık değildi. Parlak sözler, süslü cümleler ile siyasî bir sohbet yapmak istiyordu. Nitekim 8,5 saat süren bu konuşmada Padişahın etrafında birleşmekten, Hükümet ile milletin anlaşmasını teklif etmekten başka bir şey söylemedi ve bir formül teklif etmedi. Tarafların mutabık oldukları tek nokta Padişahın kişiliği ve otoritesi idi. Mustafa Kemal Paşa bu hususta şöyle diyordu :

«Muhterem büyük padişahımız efendimiz hazretlerinin mübarek beyan-namelerindeki uyarıların hükümet ve milletimiz için yegâne ulaşılacak gaye olduğunda tamamen beraberiz soylu milletimiz ve cümlemizin padişahımızın kutsal şahsına olan hürmet ve sadakat bağlarımızın sarsılmaz bulunduğuna asla kimsenin şüphe ve tereddüt etmeğe hakkı yoktur. Şerefli hakanımızın her türlü arzu ve iradelerine başeğmek bizim için büyük nimettir.

Bugün ve ilelebet bu kurtuluş noktasına bağlılığım kesindir. Bütün mesai arkadaşlarımızın kesin hisleri ve inançları aynıdır. Genel olarak ve büyük ve cömert vefakâr milletimizin dahi bundan başka türlü düşünmesine imkân yoktur. Kutsal Halifemiz ve şerefli Padişahımız hakkındaki bağlılık ve kulluk ve sonsuz hürmetlerimizin her ne olursa olsun daima saklı bulundurulacağını bütün mukaddesatımız üzerine yemin ile bir kere daha doğrularız.»

İhtilalcilerin başı ve sözcüsü bu suretle Padişaha teminat verdikten sonra Ferit Paşanın derhal istifa etmesini istemiştir. Ferit Paşaya karşı da bir teminat verilmesini lüzumlu gören Mustafa Kemal Paşa, Abdülkadir Paşaya şöyle diyordu :

«Eğer kendi hayattan ve şahsiyetleri hakkında herhangi bir tereddütleri varsa, bugün için bu gibi şeylerle uğraşmak tenezzülünden uzak bulunan milletimiz namına kendilerine istedikleri tarzda söz ve teminat vermeyi dahi milletimizin menfaati sayarız.»

Mustafa Kemal Paşa, Abdülkerim Paşaya yazdığı uzun telgraflarda Damat Ferit Paşa Hükümetinin bütün hiyanetlerini birer birer saymış ve arada tehdit etmeyi de unutmamıştır. İhtilâlin, iktidarı yıldırma için söylediği sözler şu şekilde kaleme alınmıştı :

«Milli hareket bütün genişliği ile İstanbul'a ilerlemek-

tedlr. Tabii olarak Ferit Paşa ve arkadaşları buna tamamen vakıftır.»

«İzmit, Bolu, Zonguldak ve Şile'deki Kuvayi Milliye hareket için emir bekledikleri bildirilmektedir.»

«Bütün yabancı devletler, iyi niyetle milletle ve bizlerle şahsen temas ve münasebete girdiler.»

«... İngilizler bilhassa devlet ve milletimizin içişlerine ve meşru maksat takip ettiği tahakkuk eden milli hareketlerimize asla müdahale etmeyeceklerine dair söz verdiler. Milleti, mukadderatını murakabede kabine ile karşı karşıya serbest bıraktılar.»

«Millet kuvvetli, anlayışlı ve kararında kesindir. Fiili hareket normal sey-rini almıştır.»

Abdülkerim Paşa, bu telgraf konuşmasının notlarını aynen Padişaha ve Sadrâzama gösterdi. Anadolu 15 günden beri İstanbul ile bütün ilişkisini kesmiş bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşanın tehditlerinin bir kısmı lâftan ibaret de-ğildi. İstanbul, bütün bu tehditlere, 15 günden beri gördüğü olaylarla iyice inanmıştı. Hükümete bağlı olan mutasarrıfların, valilerin ve kumandanların Anadolu'ya sokulmadığı, girenlerin, ihtilâlciler tarafından kaçmaya mecbur veya tevkif edildikleri unutulacak kadar geride kalmış olaylar değildi. Abdülke-rim Paşanın aracılığından öğrendikleri, hem Padişahın ve hem de Ferit Paşanın direnme güçlerini tamamen kırmıştı. İhtilâli söndürmek için en insafsız usulle-re başvurmaktan bir ân geri kalmayan Dahiliye Nazırı Adil Bey bile, artık Ana-dolu ile anlaşmaya taraftar olanların başında geliyordu.' 29 Eylülde Padişahın huzuruna çıkarak bir tövbekar gibi konuşmuştu. Adil Bey, Padişaha son söz olarak milli hareket ile anlaşmaya gitmekten başka çare olmadığını söyleyince Padişah bu fikri tasvip ederek «es sulhu seyyidül-ahkâm» (Barış, hükümlerin en iyisidir) diye karşılık verdi.⁵³

Dahiliye Nazırı Padişahın huzurunda bulunduğu sırada başka bir ziyaretçi de aynı şeyleri söylemek üzere sıra bekliyordu. Bu ziyaretçi ünlü Osmanlı Mareşallerinden ihtiyar Deli Fuat Paşa idi. Mabeyn başkâtibi, Fuat Paşanın zi-yaretini şöyle anlatmaktadır :⁵⁴

«Müşir Fuat Paşa gelerek Kuvayi Milliye namına kendisine müracaat edilmiş olduğunu ve (Sen ihtiyar bir as-

53 - Ali Fuat Türkgeldi, Görüp işittiklerim. S. 243.

54 - Aynı eser, S. 244.

kersin; taleplerimizi Padişaha duyurmaya aracı ol) diye cemiyet mühürü ile gönderilen varakayı bizzat takdim etti.»

Padişaha takdim edilen bu mektubu Çerkez Fuat Paşaya, Heyeti Temsiliye âzasından Çerkez Bekir Sami Bey yazmıştı, ihtilâlin Eylül başından beri aldığı sert tedbirlere, Abdülkerim Paşanın teşebbüsü üzerine açılan görüşme ve Fuat Paşanın aracılığı eklenince, Padişah ve Sadrâzam Anadolu'dan bildirilen şartları kabule mecbur kaldılar. Ali Galip olayı ile başlayan mücadele Anadolu'nun başarısı ile Eylül sonunda nihayet bulmuş oluyordu. 30 Eylül gecesi Damat Ferit Paşa kabinesi istifa etti.

Anadolu ihtilâlinin başarısında, hükümetin düşürülmesi birinci merhaleyi teşkil eder. Bu, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşanın ihtilâl metodunda yarılmadığının isbatına vesile olmuştur. Kendisini her türlü dayanaktan yoksun bırakmak için görevine son vermiş olan hükümeti üç aydan az bir zaman içinde devirmeyi başarması, ilerideki başarısının işaretidir. Mustafa Kemal Paşa, Eylül 1919'dan sonra Türkiye'nin Padişah'tan sonra gelen ikinci adamı olarak kabul edilecekti.

İSTANBUL İLE ANADOLU ARASINDA PAZARLIK

Damat Ferit Paşanın istifası üzerine, Padişah yeni kabineyi Tefik Paşaya kurdurmak istemişti. Fakat ihtiyar politikacı «**ben ikinci defaya kalayım**» diyerek sadareti kabul etmedi. Kurulacak kabine ihtilâlin karşısında bocalamaya mahkûmdu. Eğer ihtilâle sert davranacak ise, Ferit Paşa kabinesinin akıbetine uğramaktan kurtulamazdı. Böyle yapmayı da, ihtilâl ile uzlaşma yoluna gidecekse, harcanmış olacaktı.

Padişah, Ali Rıza Paşayı çağırıp sadareti ona teklif etti. Ali Rıza Paşa da «*Sadrâzamlık bu sırada benim yapabileceğim şey değildir*» diye reddetmek istedi. Fakat bir taraftan Padişahın, diğer taraftan Tefik Paşanın ısrarı ile teklifi kabul etti.

Kabineyi kuracak adam belli olduktan sonra Padişah, mabeyn başkâtibi-ne şöyle demişti :⁵⁵

«Bu hülleci bir kabine olacak. Tefik Paşa son fişeğimizdir. Onu geleceğe saklamalıyız.»

Samimiyetsizlik, bu noktada başlıyordu. Hükümet mer-

55 - Ali Fuat Türk geldi, Görüp işittiklerim, S. 254.

307

kezinden ayrılmış bulunan Anadolu'nun tekrar efendisi olabilmek için «**hülle**» gibi gülünç bir oyuna lüzum görülmüştü. Fakat, Mustafa Kemal Paşa bu oyundan kârlı çıktı. «**Hülleci Kabine**»den tâviz koparınca kadar tedbirlerini devam ettirerek Padişahın hesabını bozmayı bildi.

2 Ekimde, Ali Rıza Paşanın Başkanlığında kurulan yeni kabinede Mersinli Cemal Paşa Harbiye Nazırı, Damat Mehmet Şerif Paşa da Dahiliye Nazırı olmuştu. O günün şartlarına göre diğer nezaretlerin yapacak pek önemli işleri yoktu. Hem İstanbul'un hem Anadolu'nun önemle üzerinde durdukları Harbiye ve Dahiliye Nezaretleri idi.

Ali Rıza Paşa kabinesindeki bu nezaretleri işgal eden kişiler Ferit Paşa kabinesinin Harbiye ve Dahiliye Nazırları ile kıyas edilemeyecek kadar yeterli idiler.

Mersinli Cemal Paşa Kuvayi Milliye taraftarı, vatansever bir askerdi. Konya'da 2. Ordu Müfettişi iken Mustafa Kemal Paşa ile milli kurtuluş dâvasında fikir ve işbirliği yapmış, fakat Amasya kararlarına aykırı olarak İstanbul'a gitmişti. Tekrar Anadolu'ya geçmeyi düşünmüş, her nedense bunu yapamamıştı. Bu defa Harbiye Nezaretine getirilmekle millî harekete faydalı olmak şansını elde etmiş bulunuyordu. Kendisi, Kuvayi Milliye'nin kabinede temsilcisi sayılacaktı. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da bir gazeteciye yazdığı telgrafta şöyle diyordu :

«*Abuk Paşayı bilmiyoruz. Fakat Cemal Paşadan milli teşkilâtımızın delegesi olmaktan başka bir şey beklemeyiz.*»⁵⁶

Cemal Paşa Mustafa Kemal Paşaya yazdığı bir telgrafta «*Heyeti Temsiliyenin murahhası sıfatıyla ve bütün samimî ve hürmetkar bir his ile arz ediyorum ki...*» diyordu.

Anadolu'nun hükümetle teması, bu sebeple daima Harbiye Nazırı Cemal Paşa kanalıyla olmuştur.

Dahiliye Nazırı Mehmet Şerif Paşa ise, mülkiye mezunu, iyi yetişmiş ilmi eserleri ve tercümeleriyle de tanınmış muktedir bir devlet adamı idi. Sultan Abdülaziz'in kızı ile evlenerek Saraya damat olmuştu. Millî akıma Ali Kemal ve Adil Beyler gibi hiyanet edemezdi. Fakat, sarayla olan ailevî bağı ve kabine arkadaşı Cemal Paşanın ifadesiyle, «**hükümetçilik hissini galip oluşu**» yüzünden Anadolu ihtilâlini değeri kadar anlayamamış ve Mustafa Kemal Paşanın hiyanetle vasıflandırdığı bir takım olumsuz işler yapmıştır.

56 Nutuk. S. 212.

308

Kabine üyeleri arasında Sadrâzam ve Harbiye Nazırından başka üç asker daha vardı: **Bahriye Nazırı Salih Paşa, Nafia Nazırı Abuk Ahmet Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hadi Paşa**, Bu üç nazır da millî harekâta karşı anlayış gösteren vatansever ve dürüst insanlardı. Kendi nezaretleri içinde bir şey yapamazlardı, fakat kabinenin genel politikasında elbette olumlu etkileri olacaktı.

Yeni kabinenin kuruluşu münasebetiyle okunan hattı hümayunda Padişah şöyle diyordu:

«... Bir süreden beri kamuoyunda meydana çıkan ve yanlış anlamalar nedeniyle artan huzursuzluğun giderilmesi, memlekette huzur ve güvenin sağlanması için kanunlara uygun şekilde seçimlerin yapılmasına kesin olarak karar vermiş bulunuyoruz. (Maltub-u katimizdir.)»

Gerçekte, Padişah **«Matlub-u katisi»** sadece memleket dahilinde sükûn ve intizamın temini ve fakat seçimlerin bir ân evvel yapılarak meb'usan meclisinin toplanması da ihtilâlin **«matlub-u katisi»** idi. Seçimlerin yapılmasına dair olan hüküm, yeni kabinenin arzusu ile hattı hümayuna konulmuştu.

Erzurum Kongresinden beri meclisin toplanması için çeşitli şekillerde ileri sürülen millî istek, bu suretle yeni hükümetin programına girmiş ve Padişahın kesin isteği ilân edilmiş bulunuyordu.

Hükümetin ilk işi Anadolu ile temasa geçip bir anlaşmaya varmaktı. Mustafa Kemal Paşanın düşüncesi ise, Ferit Paşa hükümetini devirmek suretiyle elde edilen başarıdan azamî istifadeyi sağlamak için hemen yeni hükümete şartlarını bildirip kabulüne çalışmaktı. Ali Rıza Paşa Hükümetinin kurulduğundan Mustafa Kemal Paşayı telgraf memurları aynı gün haberdar etmişlerdi. Paşa, hemen hükümetle temas aradı. Ve **«gayet müstaceldir»** kaydiyle bilcümle vilâyetler ve müstakil livalar Heyeti Merkeziyelerine, Belediye Riyasetlerine, Müdafaai Hukuk Cemiyeti Riyasetlerine, hükümet değişikliğinin; telgrafla tamim etti. Memlekete çok acele olarak duyurulan bu sonuç, Mustafa Kemal Paşanın itibarını birdenbire artıracak ve ihtilâli hızla kuvvetlendirecek ölçüde önemli idi. **Sivas'ta oturup, Padişahın İstanbul'daki hükümetini telgraf tellerini kullanarak devirmek, ancak kuvvetli bir ihtilâl hareketinin başarabileceği iş idi.** Mustafa Kemal Paşa, bunun herkes tarafından bir ân önce öğrenilmesini istiyordu;

3 Ekimden itibaren ihtilâl ve iktidar anlaşma şartlarını karşılıklı olarak birbirlerine bildirmeye başladılar.

1 — Hükümet.. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kabul edilen esaslara riayetkar olmalıdır.

2 — Milli Meclis toplanıp fiilî murakabe başlayıncaya kadar hükümet hiç bir resmî ve kat'i taahhüde girişmemelidir.

3 — Barış Konferansına tâyin olunacak delegeler Heyeti Temsiliye'nin güvенеbileceği kimselerden seçilmelidir.

4 — Millet in yekvücut olup sükûn içinde meşru haklarını müdafaaya çalıştığını, memlekette asayişsizlik diye bir şey olmadığını, millî hareketin tamamıyla haklı ve meşru olduğunu, hükümet bir bildiri ile ilân etmelidir.

5 — Hükümet in yayınlayacağı bildiri yi yayınlamadan önce görmeliyiz.

6 — **Konya Valisi Cemal, Elâziz Valisi Ali Galip, Malatya Mutasarrıfı Halil Beyler ve bunlar gibi ihanetleri sabit olmuş ileri gelen memurlar** mahkemeye verilerek cezalandırılmalıdır.

7 — Trabzon Valisi Galip, Kastamonu sabık Valileri İbrahim ve Ali Rıza Beyler, Ankara Valisi Muhittin Paşa ve bunlar gibi millî harekete engel olan ve ihanet eden valiler devlet hizmetinde bir daha kullanılmamalıdır.

8 — Eski Nazırlardan Ali Kemal ve Adil Beyler, Süleyman Şefik Paşa, Meclis açıldığında Divanı Aliye verilmeli ve o zamana kadar bir yere kaçmalarına engel olunmalıdır.

9 — Posta ve Telgraf Umum Müdürü Refik Halit Bey derhal tevkif edilerek mahkemeye verilmelidir.

10 — Gerek İstanbul'da, gerekse taşrada millî harekete katıldıktan veya bu eğilimde göründükleri için haklarında, eski hükümet tarafından başlanılmış olan kovuşturma ve baskılar durdurulmalıdır.

11 — Millî harekete yardım ettiklerinden dolayı azledilenler memuriyetlerine iade olunmalıdır. Bu arada Reşit Paşa Sivas Valiliğinde bırakılmalı, eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit ve eski Van Valisi Haydar Beyler boş vilâyetlere tâyin edilmelidir.

12 — Polis Umum Müdürlüğüne Tümen Kumandanı Kemal Bey⁵⁷ tâyin edilmelidir.

13 — İadei rütbe suretiyle vazife verilen asker emek-

57 Kemalettin Sami Paşa.

310

lileri derhal asıllarına irca olunmalı ve mühim askeri makamlar ehil ellere bırakılmalıdır.

14 — Ali Fuat Paşanın yerine tâyin edilen Hamdi Paşa ve XII. Kolorduya tâyin edilen Sait Paşa asıllarına irca olunmalıdır.

15 — Ali Fuat Paşa hakkındaki azil kararı iptal edilerek tekrar XX. Kolordu Kumandanlığına, istifaya mecbur edilen Albay Refet Bey Konyadakı XII. Kolordu Kumandanlığına tâyin edilmelidir.

16 — Galatalı Albay Şevket Beyin ve Yusuf İzzet Paşanın, bir İstanbul Muhafızlığına, diğeri İstanbul'daki XXV. Kolordu Kumandanlığına olmak üzere tâyinleri yapılmalıdır.

17 — Genel Kurmay Başkanlığına ya Cevat Paşa veya Fevzi Paşa⁵⁸ getirilmeli ve Harbiye Nezareti Müsteşarlığına Albay İsmet Bey⁵⁹ tâyin edilmelidir.

18 — İlk fırsatta Ordu Müfettişlikleri ihya edilerek Doğu Anadolu'daki kolordular, XII. Kolordu da dahil olduğu hâlde Kâzım Karabekir Paşaya ve Batı Anadolu'daki kolordular, İstanbul ve Edirne de dahil olduğu hâlde Ali Fuat Paşa emrine verilmeli ve şimdilik iki müfettişlikle yetinilmelidir.

19 — Basına yabancılar tarafından konulan sansürün kaldırılmasına çalışılmalıdır.

Bunların hepsini Hükümetle anlaşmanın şartları olarak kabul etmeye imkân yoktu. Bazıları dilek, bir kısmı da tavsiye niteliğinde idi. Zaten tamamı bir defada ve bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından bildirilmemişti. Mustafa Kemal Paşa, gerçekleşmesini istediği hususların bir çoğunu ya Sadrâzama veya Harbiye Nazırına çekilecek telgraf sureti şeklinde ve ilgisine göre kumandanlara, ya da mülki âmirlere bildirmiş ve İstanbul'a duyurulmasını bu suretle sağlamıştır. Kendi imzasıyla ve Heyeti Temsiliye adına yazdığı telgraflarda esasa ait hususları Sadrâzama, teferruat sayılacak hususları da Heyeti Temsiliye'nin kabinedeki murahhası rolünü ifa eden Harbiye Nazırı Cemal Paşaya bildirmiştir. Çeşitli imzalarla, değişik günlerde Sadrâzama veya Harbiye Nazırına Anadolu'dan yazılan telgraflarda, ihtilâlin şartları, istekleri ve dilekleri, yukarıda belirtildiği şekilde bildirilmiş oluyordu.

58 - Çakmak.

59 - İnönü.

311

Kolayca tahmin edileceği gibi, yeni Hükümet gayet güç bir mesele ile karşı karşıya kalmış idi. Anlaşmak için onun da karşı teklifleri ve şartları vardı. Fakat, Ferit Paşa kabinesi zamanında kopmuş olan ipleri bağlarken Hükümet haysiyetinden fazlaca fedakârlık etmemek gerekiyordu. Bu ise, gayet ince bir politika ile sağlanabilirdi. İhtilâle, hem bu memlekette bir Hükümet olduğunu kabul ettirmek, hem de anlaşmak nasıl mümkün olacaktı? Öyle garip bir durum meydana gelmişti ki, ihtilâlin şartları onu tatmin edecek ölçüde kabul edilmezse yeni kabinenin teşekkül şekli ve sebebi anlamsız kalacak, fakat aksi takdirde Türkiye'de ya Hükümet olmadığına veya iki Hükümet bulunduğuna hükmetmek icap edecekti.

Ali Rıza Paşa kabinesi bu sebeple, ilk zamanda tereddütlü ve çekingen davrandı. Ekimde Sivas'a gelen ve Hükümet tarafından yazıldığı anlaşılan birinci telgrafta adres olmadığı gibi, imza da yoktu. Bundan sonra pek azı Sadaret makamından ve çoğu Harbiye Nazırı Cemal Paşadan olmak üzere Mustafa Kemal Paşaya birçok telgraf geldi ki, hepsinden çıkan sonuç şu noktalarda toplanıyordu :

1 — Yeni Hükümet görevini hakkı ile idrak etmektedir.

2 — Seçim yapılacak ve Millî Meclis toplanacaktır.

3 — Milletın kararını almadan, milletin mukadderatı hakkında Hükümet karar almayacak ve hiç bir resmî ve kat'î taahhüde girmeyecektir.

4 — Mütareke tarihindeki sınırlar içinde ve Wilson prensiplerine göre memleketin bütünlüğünün sağlanmasına çalışılacak ve vatanın parçalanmasına engel olunacaktır.

5 — Sulh konferansına gönderilecek delegeler istediğiniz evsafa olacaktır.

6 — Herkes kanun hükümlerine uymalıdır. Aksi hareketleri önlemek ve ortadan kaldırmak hükümetin başlıca isteği ve kararıdır.

7 — El koyduğunuz resmî daireleri boşaltmalısınız.

8 — Hükümet muamelâtına koyduğunuz kayıtları kaldırmalı ve Hükümet otoritesine saygılı olmalısınız.

9 — Yabancı devletlerle siyasî ilişkilere girişmemelisiniz.

10 — Meb'us seçiminde halkın hürriyetine müdahale etmemelisiniz.

11 — Kabine, sizinle fikir birliği halindedir ve milli iradenin hâkimiyetini kabul etmektedir.

12 — Mağdur Valilerin vaziyetini düzeltmeyi ve ordunun şeref ve intizamını iade etmeyi taahhüt ederiz.

13 — Devletin dışarıya karşı şeref ve haysiyetini kurtarmak için hükümet, milli iradeye ve Heyeti Temsiliyeye istinat edecektir.

14 — Esasta mutabıkız, teferruat üzerinde ısrar etmemelisiniz.

15 — Padişaha yazacağınız mâruzâtı ve yayınlayacağınız bildiriği önceden görmemiz lâzımdır.

16 — İttihatçılıkla ilişiğiniz bulunmadığını ilân ediniz.

17 — Osmanlı Devletinin I. Dünya Harbine karışmasının doğru olmadığını ve suçluları hakkında isim göstererek yayında bulununuz.

18 — Harb içinde yapılan her nevi cinayet faillerinin cezadan kurtulamayacaklarını açıklayınız.

19 — Seçimlerin serbest yapılacağını ilân ediniz.

20 — Meclis mutlaka İstanbul'da toplanmalıdır.

21 — Hükümet işlerine hiç bir kimse hiç bir suretle karışmamalıdır.

22 — Kuvayi Milliye ruhiyle mütehassis olmayan memurların kodamaları âdeta işgal ordularına istinat etmişlerdir. Bunların tecziyeleri cihetine gitmek Hükümeti müşkül duruma sokar.

23 — Eski kabine erkânının derhal cezalandırılmasına imkân yoktur. Kanuni deliller bularak usulü dairesinde haklarında muameleye girişilebilir.

24 — Devletin iç ve dış işleri kafiye ortak kabul etmez.

Çeşitli meselelerin taraftar arasında pazarlık konusu yapıldığı yukarıya çıkardığımız özetten anlaşılmaktadır. Görüşmeler devam ettiği sürece, gerek hükümet ve gerekse ihtilâl, birbirine karşı hem saygılı, hem temkinli davranmaya dikkat etmişlerdir. İhtilâlin en büyük kazancı daha müzakerelerin başında kendisini belli etmiş oluyordu. Bu kazanç, ihtilâlin hükümet tarafından tanınması idi. Fakat, Mustafa Kemal Paşa, yine de 'ihtiyatlı hareketi elden bırakmıyordu. Anadolu'daki bütün resmi makamları hükümetle yapılmakta olan görüşmelerden sık sık haberdar ediyor ve şu kesin talimatı ekliyordu :

«Hükümet ile millet arasında anlaşma olduğu genelge ile tebliğ edilinceye kadar eskiden olduğu gibi resmi muhaberatın kesik bulundurulması lüzumu Heyeti Temsiliye kararıyla tebliğ olunur.»

Ekimin ilk haftası içinde bu hususu dört beş defa tamim etti. Bu arada prensip meseleleri üzerinde anlaşma hasıl olduğundan 7 Ekimde «**Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal**» imzasıyla yapılan bildiriye şöyle deniyordu :

«...Ali Rıza Paşa hazretleri başkanlığında teşekkül eden yeni Vekiller Heyeti tarafından milli emellerimizin meşruluğu ve Kuvayi Milliye'nin hakimiyeti esasları kabul edilerek milletle hükümet arasında tam bir anlaşma oldu. Bu anlaşmaya dayanarak bugünden itibaren bütün milli teşkilat ve Heyeti Temsiliyemiz, her iki tarafça müşterek ve bütün milletçe arzulanan fikirlerin sağlanmasında milli emellerimizin elde edilmesinde Yeni Vekiller Heyetine yardımcı olacak ve resmi haberleşme üzerine konan yasak kaldırılacaktır. Bu vazifenin yerine getirilmesinde teşkilatımız hiç bir kimse tarafından hükümetin vazifelerine ve kanuni icraatına karşı bir müdahaleye asla meydan vermiyecektir.»

Buna rağmen Hükümetin teferruat saydığı, fakat ihtilâlin önemle üzerinde durduğu teklifleri hakkında anlaşmaya varmak mümkün olmuyordu. Hükümet gibi, bütün kamu oyu ve basın da, ihtilâlin varlığını kabul etmiş ve iki tarafın anlaşma çabasıyla ciddi olarak ilgilenmeye başlamıştı, İstanbul basınında Anadolu hareketine ilk olarak geniş ölçüde yer veriliyordu. Zihinleri kurcalayan meseleleri çözmek için basın mümessilleri harekete geçtiler ve Mustafa Kemal Paşa ile temas aradılar. Böylece Mustafa Kemal Paşanın adı her yerde duyulmuş ve Paşa ihtilâlin lideri olarak tanınmış oluyordu.

AMASYA ANLAŞMASI

Hükümet, telgraf yazışması ile devam eden görüşmelerin tam bir anlaşmaya varamıyacağını anlayarak Anadolu'ya bir delege göndermeye karar verdi. Kabine toplantısında bu teklifi Bahriye Nazırı Salih Paşa yapmıştı. Görev de kendisine düştü. Taraflar Amasya'da buluşup anlaşmak üzere mutabık kaldılar.

Amasya anlaşmasına geçmeden önce Mustafa Kemal Paşanın bu konuda Kumandanlar ile yaptığı yazışmaya kı-

saca dokunmak yerinde olacaktır. Mustafa Kemal Paşa, bu defa Kolordu Kumandanlarının fikirlerini sormuştu. Kumandanlardan Hükümetin iç ve dış politikası ve ordunun geleceği gibi üç konuda fikirlerini bildirmelerini istemişti. Mustafa Kemal Paşanın Kolordu Kumandanlarından cevap olarak aldığı telgraflar gayet hoş fıkralarla dolu idi.

Ali Fuat Paşa Hükümetin dış politikası hakkında şu görüşü ileri sürüyordu :

Kuvvetlenmedikçe bu felaketlerden kurtulma imkânı yoktur. Kuvvetlenmek için ise iç ve dış işlerimizde bize yardımcı olacak ve yardımdan başka bir şey düşünmeyecek namuslu, kuvvetli, zengin ve asri bir dosta ihtiyacımız vardır.

İhtilâlin birinci derecede liderlerinden olan Ali Fuat Paşa, ordu hakkında safça birtakım fikirler ileri sürerek fen kıt'aları ile kuvvetlendirilmiş bir orduya taraftar olduğunu bildiriyor ve «*jandarma yahut gümrük, izci, tayyare, telsiz telgraf ve otomobil ordudan hariç, fakat ordunun gizlice nezâret ve idaresinde bulunmalıdır*» diyordu.

Diyarbakır'da Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey ise, olup bitenleri anlamaktan ne kadar uzak olduğunu gösteren şu teklifi bildirmişti:

«*Suriye Irak, Hicaz ve Arap Yarımadasında ayrı ayrı birer Arap hükümeti teşkil ederek hepsinin münasip bir şekilde padişaha bağlı bir konfederasyon teşkili iyi olur. Osmanlı Hükümetinin Araplar ile her suretle uyuşması mümkündür. Osmanlı Sancağı da Amerika Sancağındaki yıldızlar gibi hükümetlerin adedince hilâl taşır.*»

XX. Kolordu Kumandanı Vekili Yarbay Mahmut Bey; teşkilâtı bize benzeyen ve pek küçülmesi sebebi ile yüksek ricali işsiz kalan Avusturya - Macaristan'dan iç işlerimiz için uzmanlar getirmek, harb akademisi talebesini Fransa'ya göndermek veya Fransa'dan öğretmen getirtmek, tümenlere tarım uzmanları ve öğretmenleri verilerek orduyu mektep hâline sokmak gibi bir takım parlak fikirler ileri sürmüştü.

Kâzım Karabekir Paşa ise, bu derece önemli bir meselede belki de söyleyecek fikri olmadığı için, Mustafa Kemal Paşanın telgrafına kısaca cevap vermiş ve «*Erzurum hakkında kat'iyen bir milis ordusu kabul edilmiyerek mutlaka bir ordu ipkası ve bu ordunun mevcudu ne olursa olsun mevcut kolorduların azaltılmaması*» temennisinde bulunduktan sonra:

«Bundan başka her sene mühim miktarda 20 yaşındaki gencin oldukça talim ve terbiye görmesi de maarif işlerimiz hesabına bir kârdır» demektedir.

Görülüyor ki, Anadolu ihtilâlinin lideri, kendisine fikir yönünden, takip edilecek politika bakımından yardımcı olabilecek nitelikte arkadaşlardan yoksundu. Her şeyi kendisinin düşünmesi ve yapması gerekiyordu. Esasen kumandanların fikrini sorması, Hükümet adına Amasya'ya kadar gelen bir nazır ile nelerin görüşülmesi gerektiğini bilmediğinden değildi. Kumandanların gönülünü almakla yetinmişti.

Mustafa Kemal Paşa, yanında Rauf ve Bekir Sami Beyler olduğu hâlde 18 Ekimde Amasya'ya gelmişti. Salih Paşa da geldi ve 20 Ekimde görüşmeler başladı.

Hemen tamamı Salih Paşanın teklifleri olup, ihtilâlciler tarafından bir tâviz mahiyetinde aynen kabul ve imza edilen birinci protokolda önemli olan hususlar şunlardı:

— Hükümetin mevki ve kuvvetine hâlel getirecek en küçük müdahaleden kaçınılacaktır. Şu hâlde, hükümete karşı filânın azli, filânın tâyini, filânın cezalandırılması gibi taleplerden sarfınazar olunması icap eder.

— Meb'us seçimleri serbest cereyan edecek ve seçimlere hiç bir suretle müdahale olmayacaktır.

— Galeyanlı nümayişler ve makalelerden sarfınazar edilecek, hükümetin ne leh ve ne aleyhinde bir şey yazılmıyacaktır.

— Asker siyasetle uğraşmamalıdır.

İkinci protokol, Sivas Kongresi bildirisi üzerindeki anlaşmaya ait idi. Hemen bütün bildiri maddeleri aynen kabul edilmiş, önemli maddelerin sonunda, kesin kararın, toplanacak Milli, Meclise bırakıldığı kaydı konmuştur.⁶⁰

Amasya buluşmasında, ihtilâl resmen tanınmış oluyordu. Bu noktayı Mustafa Kemal Paşa şöyle ifade eder:

«Bizce, milli teşkilâtın ve Heyeti Temsiliyenin, merkezî hükümet tarafından resmen tanınmış bir siyasi varlık olduğunu ve görüşmelerimiz resmi ve neticelerine iki tarafın da resmen uymak zorunda bulunduğunu tayidettirmek esastı.»

60 Üçüncü, dördüncü ve beşinci protokoller için Bak: Nutuk, S. 246 - 248.

316

Varılan anlaşmaların kağıt üzerine geçirilmesi, adına protokol denmesi ve taraflarca imzalanarak birer suret alınması, Mustafa Kemal Paşanın bu buluşmadan beklediği sonucu sağladı.

Protokolda bu yazılmamakla beraber Meclisin Bursa'da toplanması söz konusu yapılmıştı.⁶¹

Tam üç ay önce Amasya kararları imzalanmıştı, ihtilâl bildirisi olarak kabulü gereken bu kararların imzalanıp tamim olunduğu şehirde, Hükümet adına bir nazırın ihtilâl liderleriyle anlaşma yapmak üzere bulunması bir tesadüf değildi. Buluşma yeri olarak Amasya'nın seçilmesi, Mustafa Kemal Paşanın gösterdiği bir incelikti. Bunun anlamı ve millete anlatmak istediği husus şu idi :

Ben size Amasya'dan, milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır, demiştim. Milletin sesini dünyaya işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden uzak bir millî heyetin varlığına lüzum göstermiştim. Bu heyeti seçmeniz için Sivas'ta toplanacak milli kongreye delege göndermenizi istemiştim.

Aradan üç ay geçti. Kongre toplandı. Seçtiğiniz heyetin başkanı olarak yine Amasya'daydım. Üç ay evvel toplantıya davet ettiğim Kongrenin tesiriyle Hükümet dize geldi, işte, bir nazırını milletin anlaşmak üzere Amasya'ya göndermiş bulunuyor. Görüyorsunuz ki ne yapmak istediğini bilen adamım. Bana inanınız ve güveniniz.

Mustafa Kemal Paşanın zımnen söylemek istediği bunlardı. Fakat, açık söyleyecekleri de vardı. Onları da bir gazeteciye söyleyecekti. Tasviriefkâr muhabiri olarak Amasya'ya gelmiş olan Ruşen Eşref Beye⁶² uzunca bir demeçte bulundu. İhtilâl liderinin ilk sözü «**şimdilik ilk safha kapanmıştır**» oldu. Arkasından, «**maceraperesttik**» ithamını reddetmek için konuştu. Öyle anlaşılıyor ki, bu itham kendisini çok rencide etmişti. Mustafa Kemal Paşanın, Amasya buluşmasının sona ermesinden bir gün sonra gazeteciye «**maceraperest**» olmadığını isbata çalışması, elde ettiği başarıyı gereği kadar idrak ettiğini ve bunu herkese anlatmak istediğini gösterir.

61 - Hükümet bu hususu kabul etmemiş, ileride görüleceği gibi Meclis İstanbul'da toplanmıştır.

62 - Ruşen Eşref Ünaydın.

«*Bilhassa bir harb yorgunluğundan sonra İstirahata muhtaç bir kimse- nin böyle kalkıp da maceralar, sıkıntılar yaratmaya ihtiyacı yoktu.*» diyordu. Yine kendi ifadesiyle, rütbesi mi eksikti, şahsî haysiyeti mi haleldar olmuştu, açmıştı. Aksine her şeyi yerli yerinde idi.

Mustafa Kemal Paşa, gazeteciye, başında bulunduğu hareketin Hükümet'e karşı bir isyan niteliğinde olmadığını da iddia etti. Ona soruyordu: Geçtiğiniz her yerde Hükümet nüfuzuna ve kanunlara riayet edildiğini görmediniz mi?

Mustafa Kemal Paşa, bir gün evvel imzaladığı protokola uymuş olmak için, millî hareketin ittihatçılıkla, particilikle hiç bir ilgisi olmadığını ve olamayacağını da gazeteciye uzun uzun anlattı.

Millî hareketin amacını yeni bir ifade ile ve yumuşak, bir tarzda şöyle açıklamıştı :

«*Bizim istediğimiz şey, bugüne kadar hakkından mahrum yaşatılan, varlığı dikkate alınmayan milletin, hayata, refaha lââyık bir kuvvet olduğunu Hükümetimize ve hükümetlere anlatmaktır.*»

Galip devletlere de şöyle bir ihtarda bulunmuştu :

«*Dünya, milletimizin hayatına ya hürmet edip onun birlik ve istiklâlini tasdik edecek, ya da son topraklarımızı, son insanlarımızın kaniyle suladıktan sonra bütün bir milletin na'sı üstünde geri çevrilmiş istila hırsını tatmin etmek mecburiyetinde kalacaktır.*»

Bir insanın bütün bir millet adına böyle konuşabilmesi için kendisine inanması ve milleti inandırmış olması gerekti. Mustafa Kemal Paşa, son söz olarak:

«*Biz mağlûbiyetimizin pahasını çok ağır ödedik Elimizden köyler, vilâyetler değil, ülkeler alındı. Fakat lokmasını da ağzından' kapmak için bir milletin hayatına kıymak canice bir harekettir. Öldürülmek istenen bir adamın kendini son nefesine kadar cesaretle, mertlikle müdafaa etmesi ise tabii ve zaruridir.*» demişti.

318

3. SİVAS'TAN ANKARA'YA

Amasya anlaşmasından sonra, Mustafa Kemal Paşa Müdafaai Hukuk Teşekküllerinin merkeze bağlanmasına, teşkilât olmayan yerlerde teşkilât yapılmasına, cephelerle meşgul olmaya ve secim hazırlıkları ile ilgilenmeye önem vererek, bütün çabasını bu hususlarda toplamış bulunuyordu. Özellikle, Batı Anadolu üzerinde ısrarla durmakta idi. Balıkesir'de Tümen Kumandanı Kâzım Beye yazdığı bir telgrafta «*Cephe ve muharebe noktai nazarından olan teşkilât hakkında tenvir buyurmanızı rica ederiz. O mintakanın icaplarına göre millî ve askerî teşkilatın birleştirilmesi hususunda himmeti biraderileri mercudur.*» demektedir. Bozkır'da başlayan iritca ayaklanmasını bastırmak üzere Konya'ya gönderdiği Albay Refet Beye de şu talimatı vermişti :

«Konya, İsparta, Burdur, Antalya ve Afyon Karahisar, Denizli, Menteşe sancaklarında tüzük gereğince milli, teşkilâtın, eldeki olanaklarla Aydın, Sanman, İzmir sancaklarına yayılmasına çalışmak gerekir. Gerek bu bölgelerin ve gerek Eskişehir, Kütahya, Balıkesir, Çanakkale bağımsız sancaklarıyla Bursa vilayetinin bağlantı kolaylığı bakımından teşkilatlanman hakkındaki düşüncelerinin bildirilmesini rica ederiz.»

Bursa'da 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Beye de, Bursa'da, tüzük gereğince kuvvetli bir heyeti merkeziye kurulmasını, Bilecik'te bir idare heyeti teşkil edilerek Bilecik livasının merkeze bağlanmasını, bütün vilâyet içinde nahiyelere varıncaya kadar teşkilâtın genişletilmesini bildirmişti.

Amasya anlaşmasına rağmen, Ali Rıza Paşa kabinesine, ileri sürülen isteklerin çoğu kabul ettirilememişti. Yalnız, Genel Kurmay Başkanlığına Anadolu'nun isteğine uyularak Cevat Paşa getirilmişti. Hükümet, Meb'usan Meclisi

nin İstanbul'da toplanmasında kararlı idi. Damat Ferit Paşa ve arkadaşlarının cezalandırılmaları cihetine gidilmiyecekti. Memurlar arasında yapılması istenilen tâyin ve değişiklikler, Hükümetin otoritesini kurtarmak bakımından, ihtilâlin isteğine uygun tarzda yapılamazdı. Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa, bu hususta çok titiz davranıyor ve nezarete bizzat tasarruf etmek istiyordu. Dahiliye Müsteşarı Keşfi Bey, eski nazır Adil Beyin en yakın adamı idi ve yeni Hükümet kendisine dokunmamıştı. Zât işleri Müdürlüğünde bir Ermeni bulunuyordu. İhtilâlin yerlerinden uzaklaştırdığı bâzı idareciler yine Anadolu'da başka yerlere tâyin edilmişlerdi. Meselâ, Kayseri Mutasarrıfı Ali Ulvi Bey Burdur'a, Canik Mutasarrıfı Ethem Bey Menteşe'ye, Niğde Mutasarrıfı Cavit Bey Aydın'a tâyin edilmişler ve Anadolu'nun bütün ısrarlarına rağmen Antalya Mutasarrıfı, İstanbul polis Müdürü ve Jandarma Umum Kumandanı yerlerinde bırakılmışlardı. Ankara Valiliğine de Bitlis eski valisi Ziya Paşa tâyin olunmuştu.

Fakat, ihtilâlcilerin Hükümete boyun eğmeye niyetleri yoktu. Ankaralılar, Hükümetin Valisini kabul etmediler. Aydın Kuvayi Milliyesi, Antalya Mutasarrıfını zor kullanarak Nazilli'ye getirdi ve bertaraf etti. Hükümetin yargılamak üzere İstanbul'a çağırdığı Menteşe Mutasarrıfı Hilmi Bey himaye edildi ve tâyin olunan yeni mutasarrıfa vazifeye başlama imkânı verilmedi. Hasılı, hükümetin yaptığı tâyinler ihtilâlcilerin direnmesi ile karşılanıyordu.

MEB'US SEÇİMLERİ

Meb'usan Meclisinin İstanbul'da veya İstanbul'dan başka bir yerde toplanması, Kasım ayında hararetle tartışılıp sonuca bağlanan en önemli konudur. Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa ile Hükümet, Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkezileri, Kumandanlar ve İstanbul'daki milliyetçi aydınlar arasında bu mesele hakkında uzun boylu yazışmalar ve görüşmeler yapıldı. Paşa, Meclisin Anadolu'nun bir şehrinde toplanması için ısrar ediyordu. Padişah, Hükümet, İstanbul'un milliyetçi aydınları ve Erzurum, Trabzon, Balıkesir, Karesi, Saruhan gibi büyük heyeti merkeziler, Meb'usan Meclisinin İstanbul'da toplanması tezinde kararlı idiler.

Mustafa Kemal Paşa, her işte olduğu gibi, bu defa da, son sözünü söylemeden ordunun fikrini öğrenmek istedi.

Kumandanlar ile yüz yüze gelmek, yazışmadan çok daha faydalı olacaktı. Bu amaçla toplantı Sivas'ta yapıldı ve Kasım ayının ikinci yansını dolduracak kadar uzun sürdü. Toplantıya Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar, Konya'dan Kolordu Kurmay Başkanı Şemsettin Bey ve Sivas'taki Kolordu Kumandanı Albay Selâhattin Bey katılmışlardı.

Edirne'de Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey, Balıkesir'de Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, Tümen Kumandanı Kâzım Bey, Bursa'da Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey ve Diyarbakır'da Kolordu Kumandanı Cevdet Bey, bölgelerinin önemi ve mesafenin uzaklığı sebebiyle Sivas toplantısına çağırılmamışlardı. Bu kumandanlara yazılan telgrafta «*görüreceğimiz hususları birer birer zâtı filinize de arz ederek kıymettar mütalâanızı soracağız*» deniliyordu.

Ordunun fikri de, Mebusan Meclisinin İstanbul'da toplanması şeklinde belirdi. Heyeti Temsiliye'nin, Sivas'ta toplanan kumandanlarla yaptığı müzakereler Kasım sonunda sonuca bağlanmıştı. Karar tutanağının başında, konu şu satırlarla özetlenmiştir:

«Milli meclisin İstanbul'da toplanmasının sakıncalı ve tehlikeli bir iş olmasına rağmen, Osmanlı hükümetinin dışarıda toplanmasına izin vermemesi yüzünden memleketi buhrana düşürmemek için biz de zorunlu olarak kabul ettik.»

Mustafa Kemal Paşa doğru düşünüyordu. Düşman işgali altındaki bir şehirde toplanacak mecliste, milli irade tecelli edemezdi. Fakat, aksi fikirde olanların bu zorlamaları bir bakıma isabetli olmuştur. Üç buçuk ay sonra, 16 Martta, İstanbul'da cereyan edecek olaylar, ancak bu vesileyle gerçekleri ortaya koyabilmiştir.

Seçimler, büyük ölçüde Müdafaa-i Hukuk teşekküllerince desteklenen adayların kazanmasıyla sonuçlanmakta idi.

Heyeti Temsiliye, 18 Kasım'da, meb'uslara bir tebliğ gönderdi. Maksat, durum hakkında meb'usları aydınlatmak ve Kuvayi Milliye prensiplerine bağlı olanlardan Mecliste bir grup meydana getirmektir. Ayrıca, Meclisin İstanbul'da toplanması zorunluğu karşısında gerek İstanbul'da, gerekse bütün memlekette ne gibi tedbir ve tertipler alınması gerektiği hususunda da meb'uslardan fikirleri soruluyordu. Kendi aralarında grub grub toplanıp fikir teatisinde bulunmaları için Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma ve Edirne toplanma merkezleri olarak gösteril-

mişti. Mustafa Kemal Paşanın «*Milletvekilllerine ulaştırılan bilgi ve tâlimat*» diye isimlendirdiği bu uzun yazıda, toplanma yeri hakkında tartışmaların hukuka ve tatbikata ait bütün cepheleri teferruatlıca anlatılmış ve İstanbul'da meb'usları bekleyen akıbet şu satırlarla belirtilmiştir:

«*Mebuslar heyetinin dağıtılması ve üyelerinin tutuklanması veya İstanbul'dan sürülmesi uzak bir ihtimal değildir.*»

Nitekim, o gün belki kehanet gibi karşılanan bu tahminin bir gerçek olduğu pek az zaman sonra anlaşılacaktı.

GÜNEY ANADOLU

Anadolu'nun bir yıldan beri Adeta unutulmuş ve kendi hâline bırakılmış bir bölgesi, Kasım ayında birden ilgi çekmeğe başladı : Tarihi adıyla «**Kilikya**» ve çevresi.

Halbuki, Adana'yı 1918 Aralık ayında Fransızlar ve İngilizler müştereken işgal etmişlerdi. Antep ve Urfa, Ocak 1919'dan beri İngiliz işgali altına girmiş bulunuyordu. Bu bölge halkını harekete getirecek başka sebepler de vardı, işgal ile beraber «**Kilikya**» ya bir Ermeni akını başlamıştı. **Fransızların silâhlendirip himaye ettiği Ermeniler** yüzünden Türklerde can, mal ve namus emniyeti diye bir şey kalmamıştı.

İleride mitoloji kahramanları gibi dövüşeceğini göreceğimiz Adanalı Antep, Urfalı ve Maraşlı; henüz hafif bir kıpırdanış halinde bulunuyor ve Büyük Anadolu Ayaklanması'nın dışında kalmış gibi görünüyordu. Teşkilâtlanan, son kavgaya hazırlanan Anadolu ise, bu parçasını unutmuşu benziyordu.

İlk tehlike işaretleri belirir belirmez. Batı ve Doğu Anadolu'da meydana çıkan «**Mühafaai Hukuk**» ve «**Reddi İlhak**» gibi faal teşekküller bu bölgede kurulamamıştı. 1918 Aralık ayında İstanbul'da kurulan «**Kilikyalılar Cemiyeti**» ise hiç bir faaliyet gösterememişti. Sivas Kongresine Denizli'den dört delege katıldığı halde, Adana, Antep, Maraş ve Urfa'nın Kongrede temsil edilememesi, üzerinde durulacak bir noktadır. Öyle anlaşılıyor ki, bu bölge halkı Sivas Kongresinin toplandığından bile haberdar değildi. O günlerde Kozan'da görevli bir jandarma subayı⁶³ hatıratında şöyle der:

63 Ali Saip (Ursavaş) — Urfa'nın Kurtuluş Mücadelesi, S. 34.

322

«Aylardan beri her türlü ulaşım ve haberleşmeden mahrum olduğumuz için vilayet dışındaki teşebbüsler ve faaliyetten haberdar olamıyorduk.»

Aynı kişi, Mustafa Kemal Paşanın askerlikten istifasını bildiren tamimini 18 Eylül'de öğrenebildiklerinden söz etmektedir. Büyük bir bölgede herkesin olup bitenden bu derece habersiz bulunduğunu kabul etmeye elbette imkân yoktur. Fakat, iş görecek insanlar bilmedikten sonra, işe yaramayanların büyük gürültüyü duymaları bir anlam ifade edemezdi.

Ekimin son günlerinde, Adana, Urfa, Antep ve Maraştaki İngiliz kiralılarının, buraları boşaltmak üzere harekete geçtikleri görülmüştü. Çekilen İngiliz kıt'alarının yerini Fransız birlikleri aldı. Kasımın ilk haftasında Maraş, Antep ve Urfa da, Adana gibi Fransız hâkimiyeti altına geçmiş bulunuyordu. İngiltere ile Fransa arasında 16 Eylül'de imzalanan bir anlaşma gereğince, Suriye ve Kllikya sahip değiştirmiş oldu. İngiltere, Irak ve Musula karşılık, bu bölgeyi Fransa'ya bırakmıştı.

Heyeti Temsiliyenin dikkatini çeken bu olay, kurulacak yeni bir cepheyi ve dövüşülecek yeni bir düşmanı belli etmiş oluyordu. Sivas'ta Kumandanlar toplantısında bu mesele etraflıca görüşüldü. Hazırlanan plân ilgili kumandanlara ve Müdafaai Hukuk teşkilâtına bildirildi.

Heyeti Temsiliyenin bu amaçla yaptığı tamimde, bölgenin durumu özetlendikten sonra teşkilât bakımından bölgenin üçe ayrıldığı belirtilmiş ve şu tavsiyelerde bulunulmuştur :

Alış veriş Müslümanlar arasında yapılacaktır.

Milli Birlik için mutlaka birleşilecektir.

Jandarma, Polis gibi zabıta hizmetlerine, köy ve orman bekçiliğine, mümkün olduğu kadar çok Müslüman katılacak, hükümetin icra kuvveti elde tutulmaya çalışılacaktır.

Mesele, teşkilâta ön ayak olan kimseleri iyi korumak ve teşkilâta karşı olanları ortadan sessizce kaldırmak. Bu iki meseleyi temin için fedakâr adamlar hazırlamalı ve iş bunlara bırakılmalıdır.

Heyeti Temsiliye, Güney Anadolu'nun savunulmasına ve bu maksalta teşkilâtlandırılmasına böylece el atmış oluyordu. Üç subay bu iş ile görevlendirildi. Binbaşı Ke-

mal⁶⁴, Yüzbaşı Osman⁶⁵. Yüzbaşı Ratip⁶⁶. Bunlar, bölgenin teşkilâtlanmasında ve savunulmasında büyük bir çaba ile çalıştılar. Uzunca bir hazırlıktan sonra, bu bölgede Fransızlara karşı savaş, ancak 1920 yılında başlayabilirdi.

HEYETİ TEMSİLİYE ANKARA'YA GİDİYOR

Heyeti Temsiliyenin Sivas'tan Anadolu'nun her yerini idare etmesine imkân yoktu. Zamanın ulaştırma araçları buna elverişli değildi. Halbuki, Batı Anadolu ile yakından ilgilenmek gerekiyordu. Sivas, İstanbul'a da uzak bir yerdi. Meclis, İstanbul'da toplanacaktı. Ulaştırma güçlükleri yenilebilecek gibi değildi, İstanbul'dan yazılan uzun telgrafları önce Ankara alıyor, özetliyerek Sivas'a bildiriyordu. Mektuplar bile Ankara'da açılıp okunduktan sonra aynı şekilde özetlenerek Sivas'a telgraf ile veriliyordu. Araya aracı sokmadan İstanbul ve Batı Anadolu ile haberleşmek, irtibat kurmak mümkün olamıyordu. Tek çabuk haberleşme aracı telgraf idi. Demiryolu Ankara'dan doğuya uzanmıyordu. Merkezler arasında gidip gelmek için en çabuk araç at veya atlı araba idi. Heyeti Temsiliyenin elinde, uzun yollara zor dayanacak ancak 2-3 otomobil vardı. Benzin yok denecek kadar kıttı. Bu şartlar altında, Sivas'ta oturup telgraf telleri ile büyük bir hareketi idare etmek imkânı kalmıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, en iyi merkezin Ankara olduğunu düşünmüş ve 3 Ekim 1919 günü Heyeti Temsiliyeye Ankara'ya gitmeyi kabul ettirmişti. Fakat araya giren olaylar bu kararın uygulanmasını geciktirmişti. Nihayet 17 Aralık günlü bir tamim ile Heyeti Temsiliyenin yakında İstanbul'a yakın bir yere taşınacağı bildirildi. Bu yakın yer Ankara idi ve Heyeti Temsiliye bu tamimin ertesi günü, 18 Aralıkta, Ankara'ya gitmek üzere Sivas'tan ayrıldı.

Heyeti Temsiliye, Kayseri ve Kırşehir üzerinden, bu şehirlerde birer ikişer gün kalarak, 27 Aralık 1919 günü Ankara'ya ulaştı. Gerek Kayseri ve Kırşehir'de, gerekse

64 - «Doğan» takma adı ile çalışmıştır. (General Kemal Doğan).

65 - «Tufan» takma adı ile çalışmıştır. (General Osman Tufan).

66 - «Sinan» takma adı ile çalışmıştır. (Sinan Tekeli).

Ankara'da Heyeti Temsiliye, büyük törenle karşılanmıştı. Mustafa Kemal Paşanın Ankara'ya gelmesi, Anadolu ihtilâlinin yeni bir safhasının başlangıcını teşkil ediyordu. Bu jç şehirde tören ile karşılandığı hâlde, memleketin diğer tarafları ve özellikle İstanbul durumdan haberdar değildi. 25 Aralık 1919'da İstanbul'da çıkan gazetelerde aşağı yukarı birbirinin aynı olan şu kısa haber yayınlanmıştı:

«Monitör Oryantal Gazetesinin özel olarak haber aldığına göre Kuvayi Milliye temsilciler heyeti bir haftadan beri Sivastan Afyonkarahisarına nakletmiştir. Mustafa Kemal Paşa ile beraber Rauf Bey ve Rüstem Bey de beraber bulunmaktadır.»⁷

Mustafa Kemal Paşanın Ankara'ya yerleşmesi ile Anadolu İhtilâli daha rasyonel çalışma imkânlarına kavuşmuş oluyordu. Bu arada, son Osmanlı Meb'usan Meclisi için yapılan seçimler tamamlanmış ve Mustafa Kemal Paşa Ankara'da bâzı mebuslarla görüşebilmişti. Meclis, İstanbul'da Sadrâzam Ali Rıza Paşanın bir konuşması ile 12 Ocak 1920 günü çalışmalarına başlamıştı.

1920 YILI BAŞINDA

«SİYASİ DURUM» MUHAKEMESİ

Mustafa Kemal Paşa, Ocak ayının sonu itibariyle memleketin siyasi durumunu muhakeme etmiş ve vardığı sonuçları, fikirlerini almak üzere bütün kolordu kumandanları ile bâzı tümen kumandanlarına, Nazilli'de bulunan Refet Paşaya ve İstanbul'daki arkadaşlarına bildirmiştir. Şifreli telgraf ile verilen siyasi durum muhakemesi çok uzun olduğu ve genel olarak aynı ölçüde cevaplandırılması gerektiği için, bu konudaki görüşme günlerce sürmüştür.

Anadolu ihtilâlinin üst kadrosunun 1920 yılı başında siyasî görüşünü belirtmesi bakımından bu telgraf yazışmalarının üzerinde durulacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye adına yazdığı durum muhakemesinde -aslında tamamen şahsî görüşü olmak gerekir- barış meselesini, İtilâf Devletlerinin Türkiye hakkındaki plânlarını ve alınacak tedbirleri tahlil etmiştir.

Barış meselesi hakkındaki görüşü özet olarak şöyledir :

İtilâf Devletlerinin Türkiye ile aktedilecek barış için,

67 Tarih Vesikaları, Cilt II. Sayı 10. S. 242.

325

Aralık 1919 ayı sonlarına doğru gösterdikleri ilgi kaybolmuş ve Türkiye barışı yeniden belirsiz bir zamana bırakılmıştır. Bu, iki sebebe dayanmaktadır. Birincisi İtilaf Devletlerinin harb içindeki anlaşmaları bozulmuştur. Boğazlardan başka yerlerin nasıl bölüşüleceği hususunda devletler anlaşmış oldukları hâlde, Boğazların İngiltere'ye bırakılmasının İngilizlerin Türkiye ve Karadeniz hâkimiyetini sağlayacağı inancı ile özellikle Fransa buna yanaşmak istememektedir. İkincisi: Bolşeviklerin kazanmakta oldukları zaferlerdir. Çünkü Bolşeviklerle temas eden millet ya onlarla sosyal ve politik işbirliğine girmek veya silâhla karşı koymak zorunluğundadır. Türkiye'nin Bolşeviklere karşı silâhla direnmesi için, İtilâf Devletlerinin birçok fedakârlıklar yapması ve bu arada Arap ülkelerinden başka işgal edilmiş bütün Türk topraklarının Türkiye'ye iadesi gerekmektedir, İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan, çok zor durumda kalmadıkça böyle bir fedakârlığı yapmazlar.

Bu iki sebeple, Türkiye barışının yapılmasında İtilâf Devletleri acele etmemektedirler. Durumun aydınlanmasını ve aralarında anlaşmalarını bekleyeceklerdir.

Mustafa Kemal Paşa, İtilâf Devletlerinin Türkiye hakkındaki plânlarını şöyle mütalâa etmektedir: Türkiye'yi hemen her taraftan kuşatmış olan devletler, Rusya ile Türkiye arasında, Kafkasya'da bir set kurarak doğu cephesinde de Türkleri tecrit etmek istiyorlar. Bunu yapabilmek için ya Kafkasya'da kurulan Ermenistan, Gürcistan ve Azarbaycan hükümetlerini tanıyarak bu şeddi onlar vasıtası ile kuracaklardır veya kendileri kuvvet sevk ederek bu sonuca ulaşacaklardır. Her iki şekilde de, Türkiye için büyük bir tehlike vardır. Bu teşebbüs önlenemezse her taraftan sarılmış olan Türkiye'yi kurtarmak kafiye mümkün olamaz. İtilâf Devletleri, ayrıca Türkiye içinde nifak yaratmak, fikirleri bulandırmak istemektedirler, İstanbul'un her çeşit çevresine mensup kişiler ile temaslar kurarak niyetleri hakkında yanlış ve bulanık ümitler telkin etmektedirler. Türkiye'de her arzularına boyun eğecek zayıf, mütereddit hükümet arzu ediyorlar. Ayrıca Kuvayi Milliye'yi dağıtmaya çalışıyorlar.

Durum muhakemesinin sonunda, alınması gereken tedbirler şu hususlarda toplanmaktadır:

a) İtilâf Devletlerinin kurmak istedikleri Kafkas şeddini yıkmak için Kafkas hükümetleri ile ve özellikle Azarbaycan ve Dağıstan hükümetleri ile acele temasa gelmek. Aynı zamanda İtilâf Devletlerinin zaman kazanmasına mey-

dan vermemek için doğu cephesinde resmî veya gayrî resmî seferberlik yaparak hazırlıklı bulunmak. Şayet Kafkas milletleri Türkiye'ye karşı sed olmaya karar verirlerse Bolşevikler ile anlaşarak bu şeddi silâh kuvveti ile yıkmak.

b) Hükümet böyle bir seferberlik teşebbüsüne girer ve barış şartlarının tesbitinde beklemeye takatimiz kalmadığını resmen ilân eder, gerekirse memleketin Anadolu'dan idare edilmesi için tedbirler alır ve bunu açıklarsa, İtilâf Devletleri Türkiye hakkındaki gerçek niyetlerini ortaya koymak zorunda kalırlar. Böylece maskeleri yüzlerinden düşürülmüş olur.

c) Hükümet yukarıda açıklandığı gibi bir tavır takınmazsa ümitli olmaya sebep yoktur. Derhal Heyeti Temsiliye arkadaşlarını İstanbul'dan çekmek ve icabında dış âlem ile ve İstanbul ile ilişkileri keserek, gerekeni yapmalıdır.

Siyasi Durum muhakemesine İstanbul'daki grub adına Rauf Bey, I. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey, XII. Kolordu Kumandanı Vekili Hayri Bey, XIII. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey, XIV. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Nazilli'den Refet Bey, 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey, 61. Tümen Kumandanı Kâzım (Özalp) Bey, Mardin'den 5. Tümen Kumandanı Mehmet Kenan Bey. III. Kolordu Kumandanı Selâhattin Bey cevap vererek kendi görüşlerini bildirmişlerdir.

Rauf Bey; Raporu İstanbul'daki arkadaşları ile takdir ve şükran ile okuduklarını, hepsinin aynı fikirde olduklarını belirttikten sonra Kafkas meselesini Harbiye Nazırı Fevzi Paşaya da anlattığını ve Fevzi Paşanın hükümet nezdinde teşebbüslere geçeceğini, bu teşebbüsün İngilizleri ikna etmek suretiyle tahakkuk ettirileceğini bildirmekteydi. İstanbul'dan gelen bu cevapta, raporun alınacak tedbirlere ait kısmındaki diğer hususlara hiç dokunulmamış ve İngilizlere karşı alınması tavsiye olunan tedbirin de İngilizleri ikna ederek yerine getirileceği gibi garip bir görüş ileri sürülmüştür.

Kumandanlar, genel olarak, Kafkas şeddi ile ilgili mesele üzerinde uzun boylu durmuşlar ve hemen hepsi Mustafa Kemal Paşanın düşündüğünü seferberlik ilânı tedbirini tenkid ederek temkin ve itidal tavsiye etmişlerdir. I., XIV., XIII. Kolordu Kumandanları başta olmak üzere, bazı kumandanlar; İtilâf Devletlerinin Türkiye politikasında bir

yumuşama olduğunu, Anadolu'yu, Boğazları ve Trakyayı bize bırakacakları kanaatini ifade etmişlerdir. Yine kumandanların büyük çoğunluğu, gerektiğinde Bolşeviklerle yapılması düşünülen işbirliğinin Türkiye'ye ne sağlayacağını anlamadıklarını belirterek bir takım endişeler ile sürmüşlerdir. Bilhassa XIII. Kolordu Kumandanı, bulunduğu bölgenin (güneydoğu bölgesi) özelliği bakımından bu husus üzerinde fazlaca durmuş ve «*Bolşeviklik nazariyatı, derebeylik hayatı geçerli olan bu muhite tatbik edilemeyecekse Bolşevik başarısını sağlamaya yönelik hareketlere baştakilerin iştirak etmeyeceğini ve hatta mani olacaklarını zannedirim*» demiştir. Halbuki Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklere yardım etmek değil, onlardan yardım görmek fikrini ileri sürmüştü ve siyasi durum muhakemesinde Bolşevikliğin kabulü hakkında en ufak bir işaret yoktu. Mustafa Kemal Paşanın raporu karışık bir biçimde yazıldığı için Kumandanlar gereği kadar anlayamamışlardı. Nitekim, XIII. Kolordu Kumandanı gibi, XIV. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa ve 56. Tümen Kumandanı Albay Bekir Sami Bey de cevaplarında Bolşeviklik meselesi üzerinde mütalâa vermişler, Bolşevikliğin leh ve aleyhinde görüşlerini bildirmişlerdir. Bilhassa Bekir Sami Bey, bu konudaki fikirlerini belirtirken Kari Marks'tan ve Bolşevik akidesinden bahsederek lüzumsuz teferruata girmiş ve ölçüyü kaçırmıştır.

XII. Kolordu Kumandan vekili ile Refet Paşa'nın cevapları ise pek sudandır. Bu iki kumandan, siyasî durum muhakemesine hemen hemen hiç dokunmamışlar, birer cümle ile cevap vermişlerdir. Ne demek istedikleri de pek anlaşılmıyor. Kanaatimizce, diğerlerine kıyasla, en akli başında cevabı 5. Tümen Kumandanı Mehmet Kenan Bey vermiş ve fikirlerini telgrafınının 6. maddesinde şu şekilde özetlemiştir:

«Netice, selerberlik ve yığınak yapmak ve taarruzî mahiyette hareketlerde bulunmak ve Bolşevikliği Anadolu'ya sokmak durumumuza uygun görülmemektedir. Kuvayi Milliye ile kongrede kararlaştırılmış olan hukuk ve hudutların geri istenmesi ve muhafazası konusunda son derece sebat göstermek, aynı zamanda Kafkas hükümetleri ile, Bolşevikler ile hoş geçinmek daha münasip kabul edilmektedir.»

İhtilâlin dayanağını ve kadrosunu teşkil eden kimselerin, 1920 yılı başlarında, psikolojik bakımdan bu işe ne-

derecede hazır olduklarını ve kapasitelerini göstermesi bakımından şu hususu belirtmek yerinde olacaktır:

Mustafa Kemal Paşa, yaptığı siyasi durum muhakemesi ile hitap ettiği kimselerin siyasî meseleler hakkındaki görüşlerini öğrenmekten çok, onlara İstanbul ile ilişkiyi kesmek fikrini telkin etmek ve ihtilâl için tasarladığı yeni bir çıkışa kumandanları hazırlamak istiyordu. Fakat, ya anlamadıklarından veya anlamak istemediklerinden Mustafa Kemal Paşa'ya hiç biri bu hususta ses vermedi. İstanbul'daki grup da dahil olduğu halde, hepsi Mustafa Kemal Paşa'nın sergüzeşt sayılacak bir harekete teşebbüs etmesinden endişe duymuşlardı. Nitekim, bu endişe ile, 12 Şubat günü İstanbul'dan kendisine Anadolu ve Trakya'daki yabancı kuvvetlerin durumunu gösteren bir rapor gönderdiler. Bu rapor, İstanbul'un işgali ve Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından önceki dönemde Türkiye'deki işgal kuvvetlerini tesbit etmesi bakımından önemli olduğundan aynen aşağıya alınmıştır.

«İtilâf kuvvetleri hakkında Erkânıharbiyeden aldığım malûmatı olduğu gibi arzeyelim :

1 — İstanbul ve civarında bulunan Yirmi Sekizinci İngiliz Tümeni otuz iki bin nefer, (28) batarya ,(164) makineli tüfek, Yüz yirmi İkinci Fransız Tümeni otuz sekiz bin yüz nefer, (44) top. (91) makineli Of ek, (48) uçak, (25) tank, (12) zırhlı otomobil; dört (200) mevcutlu bir italyan müfrezesi; (1300) nefer, (160) makineli tüfekten mürekkep bir Yunan müfrezesi.

2 — Edirne vilâyeti dahilinde bölükleri Babaeski -Lüleburgaz - Hadımköy mevkilerine dağılmış bir Yunan taburu, Karaağaçta İki Paslı Fransız süvari bölüğü ile bir Fransız taburu, Gelibolu'da 230 mevcutlu bir Fransız müfrezesi, Maydos'ta 123 üncü Senegal Avcı Taburu.

3 — İstanbul'daki İngiliz kuvvetinden 200 kişilik bir müfreze, Bandırma'da, 300 kişilik bir müfreze de İzmit'te.

4 — Bandırma - Afyonkarahisar demiryolu hattı üzerinde bir buçuk Fransız taburu.

5 — Ayvalık ve Aydın cepheleri: Ayvalık'ta Yunan Adalar Fırkası, İzmir'de Yunan İzmir Fırkası, Manisa'da On üçüncü Fırkası, Bayındır'da İkinci Yunan Fırkası, Aydın'da Birinci Yunan Fırkası, Midilli ve diğer adalarda Yunan İhtiyat Fırkası.

6 — Muğla, Antalya bölgesi: Söke, Bozdoğan, Milâs, Küllük, Marmaris, Fethiye, Antalya, Burdur mevkilerine

dağıtmış olmak üzere Otuz üçüncü İtalyan Alayları. Konya, Akşehir, Afyonkarahisar mevkilerine dağılmış Yüz otuz uncu İtalyan Alayının Birinci ve İkinci Tabuları.

7 — Eskişehir'de 250 mevcutlu bir İngiliz taburiyle 100 kişilik bir başka müfreze, Afyonkarahisarında 1000 mevcutlu bir İngiliz müfrezesi.

8 — Urla, Maraş, Adana bölgesinde dağılık olarak 156 ncı ve mürettep 123 üncü Fransız Fırkası.

9 — Musul'da 1200 nefer ve 14 toptan mürekkep bir İngiliz müfrezesi, Sincar'da miktarı meçhul bir İngiliz kuvveti, Zaho'da 200 nefer, 5 top ve 7 mitralyözden mürekkep bir İngiliz müfrezesi.

10 — Yirmi üçüncü İngiliz Fırkasından 3 tabur, Rum ve Ermeni milislerinden mürekkep bir tabur, 25 inci Fırkanın Batum'dan vapurlara bindirilen geriye kalanı, alayı ile tekmil topçusunun Çanakkale'ye naklolunduğu istihbar edilmiştir.» »⁶⁸

_*****

68 - Harbiye Nezareti Baş Yaveri Binbaşı Salih (Omurtak) imzası ile yazılmıştır. Harb Tarihi Vesikaları Dergisi ..ayı: 15 Vesika 400.

C. BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

Sivas Kongresi ile varlığını kabul ettiren Anadolu İhtilâli, bundan sonra meşruluk kazanma çabasına düşmüştü. Bunun için Mustafa Kemal Paşa, her an fırsat kollamakta idi. Kongreden sonra Anadolu'nun İstanbul ile ilişkisini kesince, Heyeti Temsilîyenin memleket idaresinde «**merci**» olarak kabulünü ileri sürmesi, meşruluk kazanma çabasının ilk işareti idi. Fakat, şartlar gereği kadar olgunlaşmış görünmediğinden, Amasya anlaşmasında elde edilenle yetindi. Fakat, ilk fırsatta ihtilâle meşruluğunu kazandıracaktı. Eğer, fikrini kabul ettirip, Milli Meclisin Anadolu'da toplanmasını sağlayabilseydi, ihtilâlin meşruluğu yolunda büyük bir merhale sür'atle katedilmiş olacaktı. Meclis, İstanbul'da toplanmış, çalışıyordu. Mustafa Kemal Paşa ise, aradığı fırsatın ayağına geleceğini bildiği için sabırla olayların gelişmesini bekliyordu? İstanbul Meclisinin başına bir kaza geleceği muhakkak idi. Meb'uslar, henüz İstanbul'a gitmeden 1919 Kasım ayında, bu hususta uyarılmıştı. 22 Ocak 1920 tarihinde de, şifreli bir telgrafla, Konya'daki XII., Sivas'taki III. ve Erzurum'daki XV. Kolordu Kumandanlarına, İngilizlerin İstanbul'a tecavüzlerini arttırarak bâzı nazırları ve meb'usları bilhassa Rauf Beyi tevkif etmeleri ihtimâlden bahsetmiş, gerektiğinde bölgelerindeki İngiliz subaylarını tevkif için hazırlıklı bulunmalarını bildirmişti.⁶⁹ 1920 yılı Şubat ayı başında, «**siyasi durum**» muhakemesini vesile ederek, ihtilâlin meşruluk kazanması yolunda gerekli telkinleri yapmış bulunuyordu.

Osmanlı Meb'usan Meclisi ise, içinde bulunulan olağanüstü şartların gereğini kavramış olarak görevini yapmaya çalışıyordu. Meclis, bu suretle şimşekleri üzerine çekmekte idi. 17 Şubat 1920 günü, «**Misakı Milli**»yi bütün dünyaya ilân etti. «**Milli yemin**» anlamına gelen «**Misakı**

69 Nutuk, Vesikalar No: 226/a.b.

Lord Curzon'un yeğeni olan RawlInson'un (Erzurum'da idi) tevkifine Mustafa Kemal Paşa çok önem vermekte idi.

331

Milli» Erzurum ve Sivas Kongrelerince kabul edilmiş olan esaslara göre, Türkiye'nin kabul edebileceği barış şartlarını belirtiyordu.

Millî Mücadelenin parolası ve son Osmanlı Meb'usan Meclisinin tek büyük hizmeti sayılan «Milli Yemin» şöyledir:

«Altta İmzası bulunan Osmanlı Meclisi Meb'usan üyeleri Devlet ve milletin geleceğini haklı ve devamlı bir barışa ulaşabilmesi için **katlanabileceği fedakarlığın en son sınırını gösteren** ve elde edilmesi mümkün olan Osmanlı saltanat ve toplumunun varlığının şartı bulunan aşağıdaki esasları kabul ve tasdik etmişlerdir:

Madde 1 — Osmanlı devletinin münhasıran Arap çoğunlukla meskûn olup, 30 Ekim 1918 tarihli mütarekenin imzalanma zamanında düşman ordusunun işgali altında kalan yerlerin mukadderatının, halkın serbestçe beyan edecekleri oylara uyarak tayin edilmesi gerekeceğinden, adı geçen Mütareke esasları dahilinde dinen, ırkan ve aslen birleşmiş, birbirine karşılıklı hürmet ve fedakârlık hisleriyle dolu sosyal ve kültürel hukuklarıyla uyumlu müslüman Osmanlı çoğunlukla meskun bulunan yerlerin tamamı gerçekten veya hükmen hiçbir sebeple ayrılık kabul etmeyen bir bütündür.

Madde 2 — Halkı ilk serbest kaldıktan zamanda, halk oyu ile anavatana katılmış olan üç sancak için gerektiği zaman tekrar serbestçe halk oyuna müracaat edilmesini kabul ederiz.

Madde 3 — Türkiye Barışına ertelenen Batı Trakya'nın vaziyeti halkın hürriyet içinde belirtecekleri oylara bağlı olarak gerçekleşmelidir.

Madde 4 — İslamiyetin Hilâfet Merkezi ve Osmanlı Saltanatının başkenti, Osmanlı Hükümetinin Merkezi olan İstanbul şehriyle Marmara Denizinin emniyeti her türlü kötülükten korunmalıdır. Bu esas saklı kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının Dünya ulaşım ve ticaretine açılması hakkında bizimle diğer bütün ilgili devletlerin birlikte verecekleri karar geçerlidir.

Madde 5 — İtilâf Devletleri ile düşmanları ve bazı ortakları arasında kararlaştırılan sözleşme esasları çerçevesinde azınlıkların hukuku, komşu memleketlerdeki Müslüman halkın da aynı hukuktan faydalanmaları güvencesi ile tarafımızdan desteklenecek ve sağlanacaktır.

Madde 6 — Milli ve iktisadi gelişmemizin başarılmasının ve daha çağdaş bir düzenli idare şeklinde işlerin

yürütülmesini başarabilmek için, her devlet gibi bizim de tam bir serbestliğe ve bağımsızlığa sahip olmamız şarttır. Bu sebeple siyasi, adli ve mail gelişmemize engel kayıtlara karşıyız. Gerçekleşecek borçlarımızın ödeme şartları da bu esaslara aykırı olmayacaktır.»

İtilâf Devletlerinin, Millî Yeminden memnun kalmadıklarını ve Meb'usan Meclisini cezalandırmak isteyeceklerini kestirmek güç olmasa gerektir. Bir ay sonra, olaylar büyük bir gelişme göstererek, Ankara'da Büyük Millet Meclisinin toplanmasını mümkün kılacak ve Anadolu İhtilâli, aylardan beri aradığı meşruluk düzeyine kavuşacaktır.

İSTANBUL'UN İŞGALİ

İtilâf Devletleri, 16 Mart 1920 günü İstanbul'u resmen ve fiilen işgal etmek suretiyle Anadolu ihtilâlinin başarısına büyük ölçüde yardım etmişlerdir. 2,5 aydanberi Ankara'da bulunan Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgalini kaçırılmayacak bir fırsat bilerek, kesin teşebbüslere girişmek imkânını bulmuş oluyordu. Hele, Osmanlı Meb'usan Meclisine işgal kuvvetleri tarafından tecavüz edilmesi ve bâzı meb'usların Meclisten zorla alınarak tevkif edilmeleri, Mustafa Kemal Paşanın Meclisin İstanbul'da toplanmasına taraftar olmayışını haklı çıkarmıştı. 1919 sonbaharında Meclisi mutlaka İstanbul'da toplamak için kendisine karşı çıkanların, artık bundan sonra söyleyecek sözleri kalmamıştı. Esasen, bir kısmı da tevkif edildiği için söz söyleyecek durumda değillerdi.

Heyeti Temsiliye, İstanbul'un işgal edileceğini İstanbul'daki Mim Mim Grubunun istihbaratına istinaden daha 11 Martta öğrenmiş bulunuyordu. Bu arada, Salih Paşa kabinesinin de düşürülerek yerine millî akıma karşı ve düşmana âlet olabilecek bir hükümet kurulmasına çalışıldığı haberi alınmıştı. Mustafa Kemal Paşa bu iki haber üzerine kumandanları ve Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziyelerini, heyeti idarelerini uyardı.⁷⁰

16 Mart günü İstanbul'un işgaline başlanıldığı haberi alınınca, Heyeti Temsiliye, Kolordulara durumu telgrafla bildirmiş ve «İstanbul'da fevkalâde bir hâlin cereyan etmekte olduğu anlaşılıyor» dedikten sonra durumun Heye-

70 - Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 22. Vesika 53 ve 55.

333

ti Temsiliyece takip edilmekte bulunduğunu, İstanbul ile yazışma ve ilişkide dikkatli davranılmasını hatırlatmıştı.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un işgali ile doğan durum karşısında, İstanbul idaresini tamamen bertaraf etmek ve Heyeti Temsiliyeyi geçici bir hükümet gibi çalıştırmak ve ihtilâlin meşruluğunu sağlayacak bütün teşebbüslere girişmek ve özellikle Ankara'da bir meclis toplamak kararında idi. Bu kararın uygulanmasına, Heyeti Temsiliyenin bütün memlekette idarî bir merci olduğunu duyurmakla başladı. 16 Mart günü, şifreli olarak Kolordulara çektiği telgrafla kumandanların bu hususta fikirlerini sordu. «*Sureti aşağıda arz olunan maddeler hakkında yüksek mütalâaları rica olunur. Tasvip buyurulduğu veya değiştirilmesi münasip olan cihetler görüldüğü takdirde iş'ar duyurulmasını telgraf başında bekliyorum. Yüksek cevaplan alındıktan sonra tamim olunacaktır*» cümleleri ile başlayan bu telgrafta: Meb'usan Meclisinin, bütün resmî dairelerin, telgrafhanelerin, cebren ve resmen işgal edildiği, saltanat ve hilâfet merkezine ve diğer resmî makamlara maruzatta bulunmanın imkânı kalmadığı, İstanbul'a yapılacak her müracaata düşmanların muhatap olacağı, bu durumun Osmanlı kanunlarının Anadolu'daki mer'iyetini haleldar etmeyeceğini, binaenaleyh bütün Osmanlı vilâyetlerindeki mülkî memurların, askeri makamların Heyeti Temsiliye ile irtibatta bulunmalarını ve bu irtibatın muhafazasını, Heyeti Temsiliyenin de mülkî ve askerî makamlar ile istişare ederek millî ve vicdanî vazifesini yapacağını bildiriyordu. Sivas Kongresinden sonra Heyeti Temsiliyenin merci ilânına karşı durdukları hâlde, bu telgrafa, kumandanlar olumlu cevap verdiler. Yalnız XV. Kolordu Kumandanı, evvelâ Heyeti Temsiliyenin kimlerden müteşekkil olduğunu öğrenmek istemişti.⁷¹ Mustafa Kemal Paşa, ertesi gün (17 Mart) Heyeti Temsiliyenin merci olduğuna ait 16

71 - Karabekir Paşa Heyeti Temsiliye'yi bilhassa sormuştu. Çünkü o tarihte Sivas Kongresinin seçtiği Heyeti Temsiliye'den Ankara'da yalnız Mustafa Kemal Paşa ile Hakkı Behiç Bey, Hüsrev Sami Bey ve Mustafa Efendi (Niğde) vardı. Mustafa Kemal Paşa Heyeti Temsiliye'yi şu kimselerle tamamlamıştı:

Ankara Müftüsü Rifat Efendi, Şeyh Şemsettin Efendi, Konya eşrafından Rifat Bey ve Mehmet Efendi, Ankara Darulhikmetül İslâmiye Şubesi âzasından Hasan Efendi, Ankara Defterdarı Yahya Galip Bey, Kastamonu eski Vali

334

Mart tarihli telgrafi açık telgraf olarak kolordulara, Valiliklere ve müstakil mu-tasarırlıklara bildirdi.

Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye adına 16 ve 17 Mart 1920 günle-rinde Kolordu Kumandanlıklarına ve Valiliklere aşağıdaki hususları ayrıca ta-mim etti

1. İstanbul'un işgali; İtilâf Devletleri mümessilleri, bütün bitaraf devlet-lerin hariciye nezaretleri ve meclisleri nezdinde telgrafla protesto edilecek ve **mitingler yapılacaktır.**

2. Bir müddet için dost olsun, düşman olsun yabancı resmî âlem ile mu-vakkaten temas edilmeyecektir.

3. Hıristiyan ahaliye dokunulmayacaktır.

4. **Memleketin asayişini ve huzurunu bozanlar, hangi dine ve milliyete mensup olurlarsa olsunlar haklarında aynı şiddette ve eşitlikle kanuni işlem yapılacaktır.**

5. İçinde bulunan olağanüstü hâl, birliği gerektirmektedir. Milletin birli-ğini sağlamak ve girişilen mücadelenin kutsiyetinden ve meşruluğundan her-kesi haberdar etmek için gayret sarf edilecektir.

6. **Menfi propagandalar önlenecektir.**

7. Askerî ve sivil makamlar işbirliği yaparak çalışacaklardır. .

8. Mühim telgraf merkezlerine birer subay veya memur yerleştirilerek telgraflar kontrole tâbi tutulacaktır.

9. Sahil iskelelerinden ve dâhilden gelecek şahıslar sıkı bir tetkike tâbi tutularak, şüpheli olanlar hakkında takibat yapılacaktır.

10. Önemli postahanelerde şüpheli görülen mektuplar açılacaktır.

11. Heyeti Temsiliye'nin bilgisi ve rızası olmadıkça, hiç bir makam ve hiç bir memur İstanbul ile muhabere etmeyecektir.

12. Telgraf memurları, İstanbul'dan çekilen düşman tebliğlerini alıp yaymayacaklar ve Anadolu'da cereyan eden

Vekili Ferit Bey ve Ali Fuat Paşa.

Mustafa Kemal Paşa herhangi bir durumu önlemek için Heyeti Temsiliye âzalarının kimler olduğunu bildirirken, telgrafın sonunu heyetin şimdilik muvakkat bir tarzda takviyesi için çalışıldığını belirtmek suretiyle bağlamıştır.

72 - Bir çok telgrafla bildirilen bu hususlar, birleştirilmiş ve özetlenmiştir.

335

muhaberatı İstanbul'a vermiyeceklerdir. Aksi takdirde, bu gibi memurlar casus sayılarak haklarında kanunî işlem yapılacaktır.

13. İşgali protesto için yazılan telgraflardan ücret alınmayacaktır.

14. Rehin olarak İngiliz Kontrol Subayları tevkif edilecektir."

Heyeti Temsiliye yukarıdaki tedbirlerden başka malî ve askerî tedbirler de almış bulunuyordu.⁷⁴

Anadolu'ya işgal kuvvetleri gönderileceği öğrenildiğinden, Geyve Boğazının kapatılması ve bilhassa buradaki demiryolunun esaslı bir surette tahribi emredildi. Eskişehir, Afyonkarahisar ve Geyve Boğazında bulunan münferit İngiliz kuvvetleri ile diğer işgal kuvvetlerinin silâhlarının alınmasına ve tecritlerine teşebbüs olundu. Bunun için silâhlı bir çatışmaya lüzum kalmadan düşman kuvvetlerine baskın yapılması emri verildi.

İngiliz subaylarının tevkifini düşünmek ve buna teşebbüs etmek, bu tedbirlerin en önemlisi olup, o günkü kadro içinde, ancak Mustafa Kemal Paşaya has bir davranıştır.

OSMANLI MECLİSİNİN SONU

İşgalden bir gün sonra (18 Mart) Osmanlı Meb'usan Meclisi 24'üncü toplantısının son oturumunu yaptı. Aydın meb'usu Hüseyin Kâzım Beyin başkanlığında yapılan bu toplantıda, Sinop meb'usu Dr. Rıza Nur, Bolu meb'usu Tunalı Hilmi, Erzurum meb'usu Hüseyin Avni Beylerin ve diğer 14 meb'usun imzasını taşıyan bir önerge ile, Meclis protesto olarak, âdeta kendi kendini feshetmiştir. Osmanlı Meb'usan Meclisinin bu son toplantısı aşağıdaki şekilde cereyan etmişti.⁷⁵

«Reis — Bir önerge var, müsaadenizle okuyalım. (Okunsun sadaları)

Rıza Nur Bey (Sinop) — Bendeniz söz istiyorum.

Reis — Buyurunuz efendim.

Rıza Nur Bey — Efendiler, mühim bir tarihi anı yaşı-

73 - Bu talimat üzerine bâzı İngiliz subayları tevkif edilmiş olay ileride Malta'daki mevküflerin kurtarılmasına yaramıştır.

74 - Mali Tedbirler İçin Bak. 128.

75 - S. Ağaoglu, Kuvayı Milliye Ruhu S. 16-18.

yoruz bu devlet ve millet bu zamana kadar böyle büyük felakete düşmemiştir. Osmanlı Başkenti ve İslamiyetin Hilafet Merkezi bu gün ecnebi devletlerin silahlı işgali altına geçmiş bulunmaktadır. Bunu gerektiren hiç bir hâl mevcut değildir. Osmanlı Mebuslar Meclisi tecavüze uğradı. Meb'us arkadaşlarımızdan Rauf, Vasıf, Faik Beyler, Numan Efendi Mebuslar Meclisinden İşgal Kuvvetleri tarafından zorla alınıp tevkif edildi. Bu hâl temel haklara ve devletler hukukuna tamamiyle aykırıdır. Kayıtsız şartsız hürriyet, vicdan ve düşünceye sahip olmayan bir Mebuslar Meclisinin serbestçe karar vermesi mümkün olmayacağından milletvekillerinin dokunulmazlığına karşı yapılan bu tecavüzü protesto ediyoruz. Bu protestomuzun bütün cihan heyyeti teşriyesinin ve bilhassa bilcümle parlâmentoların maderi olan Britanya Parlamentosunun ve bu gibi tarihi olaylara birçok defa sahne olan Fransız ve İtalyan Parlâmentolarının işiten kulaklarına ulaşmasını temenni ederiz. Bugün deruhte ettiğimiz vazifeyl milliyeyi ifaya ancak bu derecede kadiriz. Bu takririmizi milli bir vesika olarak tarihe tevdi ediyoruz.

Seyfullah Efendi (İsparta) — Saygıdeğer dostlardan iki zatın ismi söylenilmedi. Cemal Paşa ile Tahsin Bey de tevkif edilmişlerdir.

Osman Bey (Lâzistan) — Meclis haricinde tevkif edilmişlerdir.

Reis — Takriri okuyunuz efendim.

(Umumi Harp, memleketimiz için pek uygun olmayan şartlar içinde son bulmuştur, dolayısıyla acıklı bir tarihi görev yapmaya davet edilen Meclis-i Mebusan son olarak Osmanlı Saltanat merkezinde olağanüstü durumun ortaya çıkması ve meşrutiyetle idare olunan memleketlerin hepsinde Milletvekillerine temin edilen dokunulmazlık ve serbestliğin olayların zorlamasıyla kullanılmasında dolayısıyla milletvekilliği görevlerinin gereklerini memleketin mevcut durumlarıyla telif imkanından mahrum kalmıştır. Her şeyden önce düşünce hürriyeti ve vicdan bağımsızlığına bağlı olan kutsal görevin emniyetle yerine getirilmesine imkân veren bir hal ve durumun ortaya çıkmasını bekleyerek genel toplantıların ertelenmesini teklif ederiz).

Reis — Takrir münderecatına tamamiyle vakıf hâsıl oldu mu?

(Evet, reye konsun, alkışlar).

Reis — Milletvekilliği görevlerinin icrasında emniyet

baħş olacak bir hâlin vukuuna kadar müzakeratımızın ertelenmesini teklif ediyorlar.

Kabul edenler ellerini kaldırsın.

Salâhattin Bey (İstanbul) — Oybirliği ile kabul. (Müttefikler kabul sadaları).

Reis — Evet efendim, oybirliği ile tehiri müzakere kabul edildi.»

Meclisin bu karardan bir netice ümit edip etmediğini bilmiyoruz. 12 Ocak 1920 tarihinde toplanan son Osmanlı Meb'usan Meclisi, 18 Mart 1920'de çalışmalarına böylece ara vermiş, fakat bir daha toplanması nasip olmamıştır. Nihayet, 11 Nisan 1920 günü Padişahın iradesiyle, en geç 4 ay içinde yeni seçimlerin yapılması kaydıyla Osmanlı Meb'usan Meclisi feshedilmiştir.

Artık, başka bir Osmanlı meclisi toplanmayacaktı.

SEÇİMLER

İstanbul'un işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa Ankara' da bir meclisin toplanması gereğini 17 Mart günü, fikir yoklaması şeklinde Kolordu Kumandanlıklarına ve Valiliklere bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, bu meclisin bir kurucu meclis olmasını düşünüyordu. Bilhassa kumandanların fikrini almak için yazdığı telgrafta, meclis toplamanın gerekçesi olarak İstanbul'un işgalini ileri sürüyor, Mebusan Meclisinin resmî dairelerin işgali ile Anayasaya göre yasama, kaza ve icra organlarının artık mevcut olmadığını, Osmanlı devletinin istiklâl ve hâkimiyetinin haleldar edildiğini belirtiyordu. Mustafa Kemal Paşanın düşüncesine göre, Kurucu Meclis en geç 15 gün içinde toplanmalıydı. Bunun için seçimin, seçim kanununa göre değil, daha pratik ve kestirme bir yol ile yapılması gerekti. Bütün bu husustan açıkladıktan sonra Kurucu Meclis ile ilgili olarak kumandanlara ve Valiliklere bildirdiği proje şöyle idi:

1. Kurucu Meclis Ankara'da toplanacaktır.
2. Kurucu Meclis üyeleri medeni cesaret, fikrî kabiliyet, dini ve millî selâmet sahibi kimselerden olacak ve üyeleri 25 yaşından küçük ve kötü şöhret sahibi bulunmayacaktır.
3. Kurucu Meclis seçiminde livalar seçim bölgesi kabul edilecektir.
4. Gayrimüslim unsurlar seçime iştirak ettirilmeyecektir.
5. Her livadan 5 üye seçilecektir.
- 6 Kurucu Meclisin acele toplanmasındaki zorunluk

umum milletin oyuna başvurmak suretiyle seçim yapılmasına engel olduğundan, seçimler, idare ve belediye meclislerinde toplanmış bulunan milli oya istinat ettirmek yolu tercih edilir. Bu bakımdan seçimler her livanın idare ve belediye meclisleri ile Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkeziyeleri tarafından aynı günde ve aynı celsede yapılacaktır.

7. Kurucu Meclis üyeliğine her parti, zümre ve cemiyet tarafından adayı gösterilmesi caiz olduğu gibi herkesin mukaddes mücadeleye fiilen iştiraki için müstakil olarak adaylığını istediği yerlere ilâna hakkı vardır.

Bundan sonraki 5 maddede seçimlere ait teknik teferruat belirtilmişti.

'II .ve XV. Kolordu Kumandanları **Kâzım Karabekir Paşa ve Albay Selâhattin Bey, Kurucu Meclis fikrine taraftar olmadıklarını bildirdiler.** Mustafa Kemal Paşa ile Kolordu Kumandanları 2 gün kadar telgraf başında bu konuyu tartıştılar. Sivas Valisi Reşit Paşanın iştiraki ile III. Kolordu Kumandanının itirazı şu noktalarda toplanıyordu: Halk Meclisi Meb'usanı bilir. Kurucu Meclis adı altında milletin akimin almayacağı bir meclis toplamak doğru değildir. Böyle bir meclise katılacak kimseler bulmak da güçtür. Bulunsa bile bu meclisin alacağı kararlar memlekette tatbik kabiliyeti bulamaz ve geçerli olamaz. Bu sebeple, Meclisi Millîyi toplamak lâzımdır.

XV. Kolordu Kumandanı da Anayasanın ve Seçim Kanununun açık hükümleri karşısında bir Kurucu Meclis toplanamayacağı, Meclisi Millinin toplanmasının uygun olacağı, İstanbul Meclisinden kaçıp Ankara'ya gelenler ile Meclisin toplanmasının ve eksikler için seçim yapılmasının uygun olacağı görüşünü bildirdi.

Mustafa Kemal Paşa, Meclisi Millinin toplanabilmesi için Ayan ve Meb'usan Meclisinin toplu olarak bir arada bulunmalarının şart olduğunu, İstanbul'dan kaçabilecek meb'usların ve ayan azasının çoğunluk sağlayamayacaklarını ileri sürerek fikrinde ısrar etmişse de kumandanların direnmeleri karşısında Kurucu Meclis deyiminden vazgeçerek **«selâhiyet-i fevkalâdeye malik bir meclis»** deyimini kullanmak suretiyle 19 Mart tarihinde seçimlerin yapılmasını her tarafa tamim etti. **Mustafa Kemal Paşa, Kurucu Meclis toplamayı düşünürken «rejimi değiştirmek» amacını güdüyordu.**⁷⁶ Artık, rejim, Büyük Millet Meclisi adını

76 Nutuk. Cilt I. S. 421.

339

alacak olan millî meclisin kararları ile değiştirilmeliydi. Seçimler Osmanlı Devletinin Seçim Kanununa göre yapılacak ve her livadan 5 üye seçilecekti. Seçim ile ilgili tamimde, seçilecek kimselere «**meb'us**» denilmemiş, ancak tamimin 2 nci maddesinde «*bu meclise üye olarak seçilecek kişiler, mebuslar hakkındaki kanuni şartlara tabidir.*» ibaresi kullanılmıştır.

Tamimde belirtilen esaslara göre seçimlere Seçim Kanunu gereğince katılacak olan müntehibi saniler (ikinci seçmenler) den başka belediye meclisi, vilâyet ve liva idare meclisi ve müdafaai hukuk azaları katılacaklardı. Seçimlerin sür'atle yapılması isteniyordu. Fakat, bazı kazalarda seçmenlerin liva merkezlerinde ve vilâyetlerde toplanmasının çok zamanı gerektireceği bildirildiği için 21 Mart tarihinde Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa, her kazadaki seçimlerin, livalann ve vilâyetler ile aynı günde ve buldukları yerlerde seçim yapabileceklerini tamim etti.

İstanbul Meclisi azalarından Ankara'ya gelenlerin de bu meclise meb'us olarak katılabilecekleri kararlaştırılmıştı.

Seçimler bâzı yerlerde fazla ciddiye alınmamış, hattâ direnme ile karşılaşmıştır. Maraş, Urfa, Elâziz, Diyarbakır ve Trabzon'da seçimleri yaptırmak güçlükle mümkün olabilmiştir. Özellikle Trabzon seçimlere hiç taraftar değildi. Buradaki 3'üncü Fırka Kumandanı Rüştü Beyin" XV. Kolorduya gönderdiği 20 Mart tarihli telgrafta, yeni seçimlerin şu buhranlı zamanda yeni bir mücadele ve muhalefete kapı açacağı ileri sürülerek, Müdafaai Hukuk heyetlerince bir aza seçilip Heyeti Temsiliyeyi takviye etmek üzere Ankara'ya gönderilmesi fikri ileri sürülüyordu. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Tümen Kumandanına verdiği cevapta, Heyeti Temsiliyenin tamimine taraftar olduğunu belirttikten sonra esasen tamimde bu seçimlerin Meclisi Meb'usanın teşkili ile alâkasını gösterir bir kayıt bulunmadığını, Ayan ile Meb'usanın aynı zamanda Ankara'da toplanması kabil olmadığından, toplanacak meclisin teşriî mahiyeti haiz bir meclis sayılamıyacağını ve binaenaleyh Meclisi Meb'usan adı altında toplanmayacağını ifade etmişti. Trabzon Valisi Hamit Bey de Mustafa Kemal Paşaya yazdığı bir telgrafta «*pek heyecanlı olan sahillerde*» durumun seçimlere elverişli olmadığını bildiriyordu.

77 - İzmir suikastı olayından sonra asılan Rüştü Paşa.

Heyeti Temsilîyenin ikazı üzerine Kâzım Karabekir Paşa Trabzon Valisini doğrudan doğruya ve Trabzon'daki tümen kumandanı vasıtasıyla sıkıştırarak seçimlerin yapılmasına zorlamıştır. Fakat, Trabzon meb'uslarından bâzıları seçildikten sonra istifa etmişlerdir.

Bütün gayretlere rağmen seçimler meclisin toplanacağı 23 Nisan tarihine kadar tamamlanamamıştır. Her livadan çıkacak meb'us adedine göre - İstanbul Meclisinden gelenler hariç- 169 kişinin 23 Nisan günü Meclise katılması gerekirdi.⁷⁸ Halbuki, meclis İstanbul'dan gelen meb'usların da katılması ile 120 kişi ile toplanmıştır. Seçimler daha sonra tamamlanmış ve uzak yerlerden gelen meb'usların meclise katılmaları peyderpey mümkün olabilmektedir. Birinci Büyük Millet Meclisinin ilk birkaç ayı yeni katılan mebusların meclise takdimi ve mazbataların tetkiki ile geçmiştir. Fakat meclise bir taraftan yeni yeni meb'uslar katılırken bir taraftan da istifalar oluyordu, istifaların bir kısmı mazerete dayanıyor, bir kısım meb'uslar da memuriyeti tercih ederek mebusluktan istifa ediyorlardı. Bu sebeple meclis üye sayısı uzun zaman kesinlikle belli olmamış ve nisap teshilinde sık sık anlaşmazlıklar çıkmıştır.

Seçim ile ilgili ve meclisin teşekkül tarzına ait aşağıdaki hususlar dikkati çekmektedir:

1. Fevzi (Çakmak) Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Sırrı (Belli) Bey, İsmail Suphi (Soysallı) Bey, Şair Mehmet Akif ve daha birkaç mebus İki yerden seçilmişler, sonra birini tercih etmişlerdir.

2. Edirne meb'usları uzun zaman meclise iştirak etmemişlerdir. Buna mukabil Kâzım Karabekir Paşa ve İsmet Paşa Edirne mebusu seçtirilmişlerdir. Diğer Edirne meb'uslarından birkaçı, uzun bir süre sonra meclise gelmişlerdir.

3. İstanbul Meclisinden gelen mebus'lar her livadan seçilen beşer kişiye dahil edilmemiş ve meclise ilâveten katılmışlardır.

4. İstanbul'dan gelecek meb'usların, 27 Ekim 1921 tarihinde alınan bir kararla, bu günden sonra meclise kabul edilmemesi bir pensibe bağlanmıştır.

5. Kırşehir mebuslarının sayısı 6'ya yükselmiş ve fazlalık sebebiyle 1 mebusun mebusluğu kaldırılmıştır.

6. Canik (Samsun), İzmit, Cizre, Malatya ve İzmir se-

78 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C. 5. S, 84-35

341

çimlerine itirazlar olmuş, meclis bu itirazları tetkik ederek karara bağlamıştır.

7. Seçildiği halde meclise katılmayan bâzı mebuslar veya izin aldığı hâlde izin sonunda dönmeyen bir kısım mebus meclis kararı ile müstafi sayılmıştır.

8. Uzun görüşmelerden sonra memurluk ile mebusluğun bir arada bulunamayacağı kararına varılmış, memur iken mebus seçilenlere birini seçmeleri bildirilmiştir. Bu sebeple birçok kimse memuriyeti tercih ederek mebusluktan istifa ettiği için sık sık seçimler tekrarlanmıştır,

9. Bazı kumandan ve subaylar da mebus seçildiklerinden askerlik ile mebusluğun bir arada bulunmasını isteyen bir önergeyi (Hüsrev Gerede) meclis reddederek yalnız ordu ve kolordu kumandanlarının mebusluk sıfatının baki kalacağı karar verilmiştir.

10. Bâzı mebuslara Müdafaa-i Hukuk teşekküllerinde çalışmak üzere meclisçe süresiz izin verilmiştir. Yine bu arada «**vatani hizmet**» görmek üzere birkaç mebus (İzmit Mebusu Fuat Bey ve Batum mebusları gibi) meclis kararı ile süresiz izinli sayılmıştır.

11. 31 Temmuz 1920'de alınan bir karar ile, Malta'da mevkuf bulunan mebuslar, Rauf (Sivas), Kara Vasıf (Sivas), Şeref (Edirne), Faik (Edirne), Numan (İstanbul), Cemal Paşa (İsparta), Tahsin (İzmir), Feyzi (Diyarbakır), Zülfü (Diyarbakır), Celâl Nuri (Gelibolu). Ali (Afyon)79 Meclis âzası kabul edilmişlerdir.⁸⁰

MECLİSİN ŞEKLİ VE BÜNYESİ

Seçimler «**olağanüstü yetkilere sahip**» bir meclisin toplanması için yapılmıştı. Seçilecek kimselerin adı söylenmemişti. Nitekim Kâzım Karabekir Paşa, Trabzon'u seçime ikna etmek maksadı ile toplanacak meclisin Meclisi Milli olmadığını tamimden bunun anlaşıldığını, seçilecek kimselerin mebus sayılmıyacağını temin etmişti. Gerçekten seçimlerin yapılması ile ilgili tamim bu havayı vermekte idi. Osmanlı Mebusan Meclisi ile Ayan Meclisinin müşte-

79 - Ali Çetinkaya.

80 - Meclisin mevcudu, zamanla artmış ve meselâ 12.8.1920 toplantısında oya iştirak eden mebus adedinin 206 olduğu gömülmüştür. Birinci Meclisin üye sayısı 300 olarak kabul edilebilir.

342

rek adı Millet Meclisi idi. Ankara'da toplanacak meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın deyimi ile «**Milli Meclis**» değil, olsa olsa «**Millet Meclisi**» idi. Seçimleri yaptırıp meclisi toplayabilmek için, kelimelerin ve deyimlerin nüanslarına bile dikkat gerekiyordu. Meclis, seçmenler ve seçilenler tarafından geçici bir meclis olarak kabul edilmişti, niteliği hakkında kimsenin kesin bir fikri yoktu. Fakat, Mustafa Kemal Paşa meclise vermek istediği şekli tesbit etmişti. Onun görüşüne göre bu meclis, «**murakıp ve müdekkik mahiyetinde bir mebusan meclisi**» değildi. Bu itibarla, meclis yalnız kanun yapmakla meşgul olmayacak, milli mukadderatı nezaret altında bulundurmakla yetinmeyecek, bilfiil bununla meşgul olacaktı. Mustafa Kemal Paşa meclis hakkındaki görüşlerini açıklarken diyordu ki:⁸¹

«Nitekim, fevkalade durumlar içinde bütün milletler bu prensipleri terk ederek ya yasama kuvvetini tatil edip icra heyetlerine fazla yetkiler verirler, veyahut bütün milletin genel oyuna müracaatla kararlar alırlar. Biz halk birliğine her kuvvetten fazla yetki veren İslamiyet esaslarını nazarı dikkate alarak yüce meclisinizi bütün millet işlerine doğrudan doğruya yetkili tanımak taraf-tarıyız.»

Meclis, bütün kuvvetleri elinde bulunduracaktı. Kuvvetler ayrılığı sistemi yerine, kuvvetler birliği sistemi düşünülmüştü. Mustafa Kemal Paşanın ileri sürdüğü bu fikir, meclisçe de kabul edilmiş, yasama, yürütme ve yargı kuvveti-ni elinde bulundurmuştu.

Mustafa Kemal Paşanın ileri sürdüğü fikre göre, meclis kendi üyeleri arasından bir icra heyeti seçecek ve bu heyet meclise karşı sorumlu olacaktı. Herşey geçici gösterilmek istendiği için, icra heyeti üyelerine «**Nazır**» denil-miyecek «**Vekil**» denilecekti. Bu konuda da Mustafa Kemal Paşa fikrini şöyle açıklıyordu :

«Osmanlı Devleti diğer herhangi bir devlet gibi hükümdarının cismanı nüfusu etrafında toplanmış değildir. Saltanat makamı aynı zamanda hilâfet makamı olmak itibariyle padişahımız müslüman halkın da reisidir. Mücâdelelerimizin birinci gayesi ise saltanat ve hilâfet makamlarının ayrılmasını hedef güden düşmanlarımıza milli iradenin buna elverişli olmadığını göstermek ve mukaddes makamları düşmanın esaretinden kurtarmaktır. Bu esasa göre, Anadolu'da geçici kaydı ile dahi olsa bir hükümet

81 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt I, S. 31.

343

reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek hiçbir suretle kabili cevaz değildir. Şu hâlde reissiz bir hükümet vücuda getirmek zarureti içindeyiz.»

Mustafa Kemal Paşa, bu tezi ileri sürerken, icra heyetine meclis reisinin başkanlık etmesini empoze etmek istiyordu. Mecliste yaptığı bu uzun açıklamalar sonunda, Mustafa Kemal Paşa meclisin durumunu şu cümlelerle daha net bir şekilde belirtmiştir:

«Yüksek meclisiniz sahip olduğu olağanüstü yetki sebebi ile milletin idaresindeki bütün işleri fiilen deruhte ve gerek hilâfetin, gerek memleketin selâmetini bizzat temin ve müdafaa vazile ve yetkisi ile teşekkül etmiştir ve artık yüksek meclisinizin üstünde bir kuvvet mevcut değildir.»

Adının ne olacağı tâyin ve tesbit edilmeden toplanan olağanüstü yetkilere sahip bu **meclis, ilk olarak çıkardığı «Vatan hainliği Kanunu»nu** yaparken adını da **«Büyük Millet Meclisi»** olarak koymuştur.

Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920 günü büyük bir dini törenden sonra en yaşlı üye olan Sinop Meb'usu Şerif Beyin başkanlığında toplandı. Şerif Bey, kısa açış nutkunda bu yüksek meclisin *«milletimizin dahili ve harici tam bağımsızlık içinde mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmeye başladığını bütün cihana ilân ederek Büyük Millet Meclisini açıyorum»* demiştir. Geçici Başkanın **«Büyük Millet Meclisi»** deyimini kullanmasından ve sonra bu adın kabulünden, kendisine gerekli telkinin yapıldığı anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, Başkanının açış nutkundan sonra söz alarak Meclisin teşekkül tarzını *«yeniden seçilen mebuslar ile İstanbul'dan gelen mebuslardan mürekkeptir»* şeklinde açıklamış ve bu hususu meclis ittifakla kabul etmiştir.

Büyük Millet Meclisi, 24 Nisan günü yaptığı ikinci oturumunda 110 oy ile Mustafa Kemal Paşayı Başkanlığa seçmiş ve Başkanlık Divanının diğer üyelerini de seçerek vazifesine başlamıştır. Meclis bundan sonra ilk iş olarak 25 Nisan günü Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey, Aydın Mebusu Cemil Bey, Tokat Mebusu Bekir Sami Bey, Edirne Mebusu Albay İsmet Bey, İstanbul Mebusu Fevzi Paşa⁸² Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey ve Kırşehir

82 - Fevzi Paşa henüz yolda olduğu halde İstanbul mebusu olarak kabul edilmiş ve aday gösterilerek seçilmiştir.

344

Mebusu Hakkı Behiç Beyden müteşekkil bir geçici icra encümeni⁸³ seçmiştir.

HÜKÜMET TEŞKİLİ

Meclisin 2 Mayıs günü oturumunda hükümet teşkili ile ilgili «**Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanun**» adlı aşağıdaki kanun kabul edildi:

«Madde 1 — Seriyeye ve evkaf, sıhhiye ve sosyal yardımlaşma, iktisat (ticaret, sanayi, ziraat, orman ve maden), maarif, adliye ve mezahip, maliye ve rüsumat, Defteri Hakani, nafia, dahiliye (cemiyeti umumiye, posta ve telgraf) Milli Savunma, hariciye, Genel Kurmay işlerini görmek üzere. Büyük Millet Meclisinin 11 kişiden oluşan bir icra vekilleri Heyeti vardır.

Madde 2 — İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisinin mutlak çoğunluğu ile aralarından seçilir.

Madde 3 — Her vekil görevli olduğu işlerin ifasından mensup olduğu encümenin istişari oyunu alabilir.

Madde 4 — İcra Vekilleri arasında çıkacak ihtilâfi Büyük Millet Meclisi halleder.»

Bu kanuna göre 3 ve 4 Mayıs günleri seçim yapılarak Büyük Millet Meclisinin ilk hükümeti aşağıdaki şekilde kurulmuştur :

Şer'iyeye Vekili: Mustafa Fehmi Efendi.

Müdafaai Milliye Vekili: Fevzi Paşa,

Hariciye Vekili: Bekir Sami Bey,

Maliye Vekili: Rıza Nuri Bey,

İktisat Vekili: Yusuf Kemal Bey,

Nafia Vekili: İsmail Fazıl Paşa,

Adliye Vekili: Celâlettin Arif Bey,

Erkânı Harbiye Umumiye Vekili: Albay İsmet Bey,

Sıhhiye Vekili: Dr. Adnan Bey.

Mustafa Kemal Paşa Meclisi toplamış, adını koymuş, hükümetini kurmuştu. Anadolu ihtilâli bu suretle meşruluk kazanmış oluyordu. Bu mutlu sonucu 4 Mayıs tarihli bir tamimle bütün kolordu kumandanlıklarına, valiliklere ve müstakil mutasarrıflıklara şu şekilde duyurdu:⁸⁴

«Büyük Millet Meclisinin esas mahiyetini tesbit eden ve İkinci toplantıda ittifakla kabul olunan hususların önem-

83 - Geçici hükümet anlamında kullanılmıştır.

84 - Tarih Vesikaları Cilt I. Sayı 6, S. 404.

345

li noktalan birinci suret, İcra Vekillerinin seçimi hakkında yeni meclisçe değiştirilerek kabul olunan kanun ikinci suret ve bu kanuna göre meclis umumi heyetinde yapılan seçimler neticesinde belli olan İcra Vekilleri Heyeti listesi de üçüncü suret olarak aşağıda arz olunmuştur:

Emir ve kumanda yetkisi ise meclisin mânevi şahsiyetinde olup bu işleri meclisçe seçilen icra Vekilleri Heyeti arasında bulunan Erkânı Harbiye Umumiye Reisi (Genel Kurmay Başkanı) yürütür. Eskiden olduğu gibi idarenin her şubesinin kendi mercileri olan vekâletlere müracaat eylemesi bu genelge ile tebliğ olunur.»

Bu tamime ekli olduğu belirtilen ikinci ve üçüncü suret yukarıda verilmiştir. Birinci suret Mustafa Kemal Paşanın Meclisin 24 Nisan tarihli ikinci oturumunda, Meclisin şekli ve hükümet teşkili hakkında yaptığı ve Meclisçe kabul olunan teklifin bir özetidir. Önceki bahiste kısmen dokunduğumuz bu teklifin Mustafa Kemal Paşa tarafından memlekete duyurulan şekli, önemi sebebi ile aşağıya aynen alınmıştır:

«1. Milli İradenin doğrudan doğruya vatanın mukadderatına el koyma yetkisi esas ilke olarak kabul olunmuştur.

2. Büyük Millet Meclisi yürütme ve yasama kuvvetini nefsinde toplamış ve milletin genel idaresini fiilen üstüne almıştır.

3. Büyük Millet Meclisi seçip görevlendireceği üyelerini, Bakanlık görevlerini yapmağa memur eder. Bakanların her biri ayrı ayrı ve hepsi beraberce genel kurula karşı sorumludur.

4. Büyük Millet Meclisi Reisi aynı zamanda İcra Vekilleri Heyetinin de başkanıdır. Meclis Reisi sıfatıyla meclis adına imza atmaya ve kararlar onaylamaya yetkili olmakla beraber icraya ait meselelerde de genel kurul nezdinde tamamen sorumludur.

MECLİSİN BEYANNAMESİ

Meclisin 25 Nisan tarihli toplantısında Antalya Meb'usu Emrullah Suphi Beyin hazırladığı «**Büyük Millet Meclisinin Memeleketine Beyannamesi**» başlıklı metin, kendi teklifi üzerine aynen kabul edilerek yayımlandı. Devrine göre sade bir türkçe ile kaleme alınmış olan bu beyanname milli heyecanı ifade etmektedir. Gerek bu sebeple, ge-

rekse Ankara'yı yakından tehdit eden karşı ihtilâl hareketine hitap etmesi bakımından bu beyanname aşağıya aynen alınmıştır:

«Anadolu'nun her köşesinden gelen vekillerinizin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisi, olanı biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakikati söylemeye lüzum gördü. İngilizler tarafından satın alınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bâzı hainler sizi aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar. İzmir vilâyetinin, Antalya'nın, Adana'nın, Antep'in ve Maraş ve Urfa havâlisinin düşmanlar tarafından işgali üzerine silâha sarılan milletdaş ve dindaşlarımızı yine size mahvettirmek için padişah ve halifeye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi halife ve padişahımızı düşman baskından kurtarmak, Anadolu'nun şunun bunun elinde parça parça kalmasına mâni olmak başkentimizi yine anavatana bağlamak için çalışıyorlar. Biz vekilleriniz, Cenabıhak ve Resülüakremi namına yemin ederiz ki, padişah ve halifeye İsyân Sözü bir yalandan ibarettir ve bundan maksat vatani müdafaa eden kuvvetleri, aldatılan Müslümanların elleri ile mahvetmek ve sahipsiz ve müdafaasız bırakarak elde etmektir. Hind'in, Mısır'ın başına gelen hâlden mübarek vatanımızı kurtarmak için İngiliz casuslarının sizi aldatmak üzere uydurdukları yalana inanmayın, İzmir'ini, Adana'sını, Urfa ve Maraş'ını kısacası vatanın düşman istilâsına uğramış kısımlarını müdafaa edenleri din ve milletlerinin şerefi için kan döken kardeşlerini arkadan size vurdurmak isteyen alçakları dinlemeyin ve onları Millet Meclisinin kararı üzerine cezalandıracak olanlara yardım edin. Tâ ki, din son yurdunu kaybetmesini Tâ ki milletimiz köle olmasını Bir birlik oldukça düşman üzerimize gelmeyeceğini resmen ilân etti. Onun candan özlediği aramızda nifak ve anlaşmazlıktır. Allanın laneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun ve tevfikî, halife ve padişahımızı, millet ve vatani kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın.»⁸⁵

Bu beyannameyi alkışlarla kabul eden Meclis, Padişaha da bir «ariza» yazılmasına karar vermişti. Bunu da Hamdullah Suphi Bey kaleme almıştır. Padişaha yazılan ariza «İstanbul'un işgali ve bunu takip eden facialar üzerine, İstanbul'u ve saltanat hukukunu ve millî istiklâlimizi müdafaa ve temin etmek maksadı ile bu defa Ankara'da Büyük Millet Meclisi hâlinde içtima ettik» cümlesi ile baş-

85 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi I. S. 60.
347

lıyor, Osmanlı hanedanının kurucusu Sultan Osman'ın bir rüyasından bahsedildikten sonra şöyle devam ediyordu.

«O rüyanın üç kıt'a üzerine gölgesini salan ve altında yüz milyonluk bir âlem barındıran kudsî ağacından artık bütün dallar kesilmiş ve ortada yalnız muazzam bir gövde kalmıştır. O gövde Anadoludur ve onun kökleri çok derin gitmek üzere bizim kalplerimizin içindedir. Büyük cedlerimiz Rumeli'de kendi başına bir cihan olan kıtaları fetih ve istilâ ederken ordularını bu Anadolu topraklarından davet eder ve uzak memleketlerine büyük anahatlarını, askeri yollarını muhafaza ettirmek üzere yine Anadolu'dan halkı celbeder ve en mühim noktalarda yerleştirirdi.»

Daha sonra şöyle deniyordu : . *«Padişahımız : Osmanlı Sultanının baş şehrinin şeref ve bekası için Anadolu halkı asırlardan beri baba ve ocaklarından çok uzak harb yerlerinde hayatlarını feda etmeyi kendine en kudsî bir borç bilmiştir. Anadolu boşaldı. Anadolu viran oldu, fakat iklimlerden iklimlere uzayan hakanlığınızın şevket ve kudreti için her mihneti, her felâketi cana minnet bildi.»*

«**Arıza**»nın bu kısmında eski seferler açıklandıktan sonra Anadolu'nun şimdi kendi hürriyeti ve istiklâli için bir halk mücadelesi yaptığı belirtilmişti. Açılan mücadelenin gerekçesi ise şu satırlarla ortaya konuluyordu:

«Pâdişâhını elim bir harb neticesinde ordularını kullanmaktan memnu ve mahrum gördüğü için kendi kendine silâha sarıldı ve nerede anavatanı tecavüze uğramış ise oraya dini ve millî namusunu kurtarmak için koştu.»

Bu uzun metnin sonlarına doğru «**İsyan**» iddiası reddedilip, padişaha «**halbuki vuran da vurulan da hep sizindir**» deniliyor ve Meclisin mücadelede ne kadar kararlı olduğu aşağıdaki cümle ile tesbit olunuyordu:

«Kendi hükümetimizin idaresi altında bedbaht ve fakir yaşamak, yabancı esareti pahasına nail olacağımız huzur ve saadete bin kerre tercih edilir.»

Bu cümleyi Meclis alkışlarla karşılamıştı. Nihayet metin Padişaha verilen şu teminat ile sona eriyordu:

«Toplantısının ilk sözü Halife ve Padişahına sadakat olan Büyük Millet Meclisi, son sözünün yine bundan ibaret olacağını en büyük tazim ve hüşû ile arz eder.»

Meclisin bütün üyelerinin ortaklaşa kabul ettikleri tek amaç, memleketi, padişah ve halifeyi kurtarmaktan ibaretti. Meb'usların önemli bir kısmı muhafazakâr zih-

niyette idi. Meclisin uğraştığı konuları, hükümet kurulmasını, hattâ kanun yapılmasını yadığıyan me'b'uslar eksik değildi. Bunlar, meclisin sonuna kadar da gerçeği idrak edemeyeceklerdi. Henüz, meclisin toplandığı ilk günlerde (29 Nisan 1920) Denizli mebusu Necip Bey, bir takrir vererek, bu fevkalâde meclisin toplanmasındaki yegâne maksadın vatanı düşman işgalinden kurtararak hilâfetine kavuşmaktan ibaret olduğunu ileri sürmüş ve bu sebeple «*Daimi hükümet teşkil edercesine yeniden kanunlar yapmak veya devletin kanunlarını değiştirmek gibi ikinci derecede önemli olan meseleleri münakaşa etmek hâle ve zamana uygun olmasa gerektir*» diyordu. Necip Bey gibi bir çok kimse, Meclisin yapması gereken işleri, kendilerine göre başka başka düşünmekte idiler. Meb'usların yemini için tesbit olunan metin, büyük çoğunluğa hâkim olan görüşü belirtmeye kâfidir. Yemin şekli şöyle idi:

«Makamı hilâfet ve saltanatın ve vatan ve milletin kurtuluşundan ve istiklâlinden başka bir gaye takip etmiyeceğime vallahi...»⁸⁶

B. MİLLET MECLİSİNİN İHTİLALCİ KARAKTERİ

Genel hava, Padişah ve Halifeye bağlılık şeklinde görüldüğü hâlde Büyük Millet Meclisinin ihtilâlcî karakterde olduğunu ortaya koyan bir çok kararlar alınmış ve kanunlar yapılmıştır. Hıyaneti Vataniye Kanunu, İstanbul'un işgalinden sonra Hükümetçe alınacak kararların ve yapılacak anlaşmaların tanınmıyacağı hakkındaki kanun, Damat Ferit Paşa ve arkadaşlarının vatan hıyanet suçu ile giyaben muhakemeleri ve vatandaşlıktan çıkarılmaları hakkındaki karar, Ferit Paşa hükümeti tarafından yapılan her nevi tâyin, terfi ve taltiflerin kabul edilmemesi hakkındaki karar gibi, bir çok kanun ve kararlar Meclisin ihtilâlcî davranışına tipik örneklerdir. Bunların üzerinde kısa kısa durulacaktır.

1. Hıyaneti Vataniye Kanunu.

Meclisin ele aldığı ilk iş memleket üzerinde otorite kurmak olmuştur. 25 Nisan tarihinde, Meclisin açılışının üçüncü günü, Afyonkarahisar Meb'usu Mehmet Şükrü Beyin bir kanun teklifi ile, Büyük Millet Meclisinin alacağı kararlar aleyhinde bulunanlar ve bu kararlara uymayanlar-

86 - Türkiye B.M.M. Zabıt Ceridesi Cilt II. S. 186.

rın vatan haini sayılarak cezalandırılmaları konusu görüşül müştür. Büyük Millet Meclisi, bu kanun teklifini birkaç gün içerisinde komisyonlarda inceliyerek 29 Nisanda kabul etmiştir. Hıyaneti Vataniye Kanunu ile, «**Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine İsyanı İçine alan sözle veya fiilen veya yazı ile muhalefet veya fitnecilikte bulunan herkes vatan haini**» kabul edilmiştir. Kanunun ikinci maddesine göre B.M. Meclisinin meşruluğuna karşı duranlar ölüm cezasına çarptırılacaktı.⁸⁷

2. İstanbul Hükümetlerinin Alacağı Kararlar hakkında kanun .

Yeni Meclisin açıldığı ilk günlerde; İstanbul hükümetlerinin kararlarının ve yapacakları anlaşmaların keenlem-yekûn (hiç olmamış gibi) sayılması bir kanun teklifi hâlinde ileri sürülmüştür. Bu teklifin kanunlaşması halinde Türkiye'nin bilhassa yabancı devletlerle yapmış olduğu ve yapacağı anlaşmalar söz konusu olduğundan, Meclis işi titizlikle incelemiş ve uzun müzakerelerden sonra, 7 Haziran tarihinde bu kanunu kabul etmiştir, iki maddeden ibaret olan kanun aynen şöyledir:

Madde 1 — İstanbul'un İşgal tarihi olan 16 Mart 1920 den itibaren Büyük Millet Meclisinin tasvibi haricinde İstanbulca aktedilmiş veya edilecek bütün sözleşmeler ve anlaşmalar ve şartlar ve resmi kararlar ve verilmiş imtiyazlar ve ruhsatnameleri ile mütarekeden sonra aktedilmiş bütün gizli anlaşmalar ve doğrudan doğruya veya bilvasıta ecnebiye verilmiş imtiyazlar ve maddenlerin intikali ile ruhsatnameleri hükümsüzdür.

Madde 2 — İşbu kanunun İcrasına Büyük Millet Meclisi icra heyeti memurdur.»

3. Ferit Paşa ve Kabine Arkadaşları Hakkında Meclisin 13 Mayıs. 1920 günlü 15. toplantısında, bir

87 - Hıyaneti Vataniye Kanunu kabul edildiği zaman, Birinci Dünya Harbi içinde çıkarılmış «Asayiş ve İnzibatı haleldar olan ve hareketi nkerlyenin iptidar eylediği mahallerde bu harekate sebebiyet veren eşhas hakkında 14 Mayıs 1915 tarihli» bir muvakkat kanun ve ayrıca Hıyaneti Vataniye Kanunu ile Hıyaneti Harbiye Kanunu gösterilen suçlar bakımından birbirine karıştırılmıştır. Bu karışıklığı önlemek için Büyük Millet Meclisi Hükümeti 20 Temmuz 1920 tarih ve 81 sayılı kararname ile bir açıklama yapmıştır.

350

grup meb'usun başkanlık divanına verdiği önerge ile, İslâmları birbiri aleyhine tahrik ve teşvik ile İslâmlar arasında bölünmeye sebebiyet veren Ferit Paşa kabinesi ile muhtelif şekillerde bu kabineye yardımcı olanların hareketleri Hıyaneti Vataniye Kanununun 1. ve 2. maddelerine uyduğundan, bunların gıyaben muhakeme edilmeleri hakkında karar alınması teklif edilmiştir. Aynı gün, Mersin Meb'usu İsmail Safa ve Bursa Meb'usu Emin Beyler de Ferit Paşanın vatandaşlık hukukundan tecridine ve millet arasından tardına karar verilmesi için bir takrir vermişlerdi. Bu iki takriri inceleyen Adliye Encümeninin mazbatası, 19 Mayıs günü Mecliste görüşüldü. Adliye Encümeni iki teklifi de uygun görmüş, Ferit Paşanın vatandaşlıktan tardinin Meclisçe karara bağlanması, Hıyaneti Vataniye Kanunu gereğince Ferit Paşa ve arkadaşlarının ve yardımcılarının muhakeme edilmeleri için İcra Vekilleri Heyetine havale mütalâasında bulunmuştur. Adliye Encümeninin teklifi reye konularak Meclisçe kabul edilmiştir.

4. İstanbul Hükümetince Yapılacak Tâyin ve Terfiler.

Müdafaai Milliye Vekili Fevzi Paşanın 20 Mayıs 1920 tarihli bir teklifi, Meclisin 24 Mayıs günlü toplantısında çok kısa bir müzakereden sonra uygun görülerek, İstanbuldaki gayrimeşru kabinenin oradaki subaylara ait yapacağı tâyin, terfi ve taltiflerin keenlemyekûn sayılmasına karar verilmiştir.

5. Sevr Muahedesi ve Şûrayı Saltanat.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşanın Büyük Millet Meclisi Başkanlığına çektiği 17 Ağustos 1920 günlü aşağıdaki telgrafı okunarak karara bağlanmıştır:

«Vatansız, vicdansız, üç serserinin, yine kendileri gibi millet ve vatan ile alâkası olmıyan bir kaç kişi namına barış anlaşmasını imza ettiklerini ajansta gördük. Milli Mücadelemizde daha büyük bir azim ve imanla devama karar verdiğimizizi arz ederim, İstanbul'da teşekkülünü evvelce duyduğumuz Saltanat Şurasında Türkiye'nin varlığını söndüren bu zalim anlaşmanın imza edilmesine karar ve oy veren, isimleri malûm şahısların ve anlaşmayı imza edenlerin vatan İhaneti ile ittiham olunmasını ve haklarında gıyabi hüküm verilmesini, bu vatansızların isimlerinin her yerde lanetle anılmasının ilân ve tamim olunmasını arz ve teklif eylerim.»

6. İstiklâl Mahkemeleri.

Asker kaçaklarının cezalandırılmaları ve askerlerin ordudan kaçmalarının önlenmesi için Büyük Millet Meclisi Eylül ayında «**Firariler hakkında kanun**» adlı bir tasarı üzerinde çalışmıştır. Fakat kanun tasarısının görüşülmesi sırasında, Saruhan Meb'usu Refik Şevket Bey, aynı maksadı güden başka bir tasarı teklif etmiş ve Meclis bu tasarımı esas alarak ivedilikle görüşüp bazı değişikliklerle kabul etmiştir. Bu kanuna göre, Büyük Millet Meclisi azalarından müteşekkil İstiklâl Mahkemeleri kurulacak ve mahkemeler ordu kaçaklarını muhakeme edecekti. Kanununun 4. maddesinde şu hüküm mevcuttu:

«İstiklâl mahkemelerinin kararları kesin olup infazına devletin bütün silâhlı ve silâhsız kuvvetleri memurdur.»

İstiklâl Mahkemeleri Kanunu görüşülürken Bolu Meb'usu Tunalı Hilmi Bey, bu mahkemelerin adının «**Millet Mahkemeleri**» olmasını teklif etmiş, fakat Meclis bu teklifi kabul etmemiştir.

İstiklâl Mahkemeleri, ihtilâl mahkemeleri gibi çalışmış ve zamanla yetkileri genişletilmiş ve memleketin bir çok yerinde uzun zaman bu mahkemeler faaliyet göstermişlerdir.

Birinci Büyük Millet Meclisinin ihtilâlcî karakterini belirten kanun ve kararlar şüphesiz bu kadar değildir. Daha birçok kararlarda ve kanunlarda Meclisin ihtilâlcî karakteri açık olarak görülmektedir. Bunların hepsini bu kitapta vermek mümkün olmadığından yalnız tipik bir kaç örnek ile yetinilmiştir.

Bu kitabın kapsadığı dönem 1919 ve 1920 yılları olduğu için, Büyük Millet Meclisinin bu dönem içindeki çalışmaları ele alınmış ve başlı başına bir inceleme konusu olan Birinci Büyük Millet Meclisinin bütününe girilememiştir. Fakat meclisin genel görünüşü ile başlıca karakteristik yönlerine kısaca dokunmakta zorunluk vardır.

Birinci Büyük Millet Meclisi, Kurucu Meclis adı ile toplanmadığı halde çıkardığı kanunlar ve aldığı kararlar bakımından bir Kurucu Meclis çalışması yapmıştır. Meclisin ele aldığı ilk işler arasında, Temyiz Mahkemesi, Devlet Şûrası ve Divanı Muhasebat (Sayıştay) teşkili bulunmaktadır. Geçici kaydı ile de olsa bu müesseselerin kurulması ve yeni bir Teşkilâtı Esasiye Kanunu (Anayasa) yapılması, Birinci Büyük Millet Meclisinin hiç bir şüpheye yer vermeyecek şekilde bir Kurucu Meclis çalışması

yaptığını, bazı etkenler ile bu yola sürüklendiğini ortaya koymaktadır. Bu etkenlerin başında Mustafa Kemal Paşa ve onun yakın arkadaşları gelmektedir.

Bu meclisi bazı yönlerden tetkik eden bir yazarın⁸⁸ tesbit ettiği bir kaç husus, aşağıya aynen alınmıştır:

«Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi bir tezatlar meclisidir. Geniş memleketin dört tarafına yayılmış ve her biri muhitinde diğerine zararı dokunmadan yaşayabilen değişik fikir ve kanaatler bu Mecliste her gün çarpışmak, kah biri, kah diğeri muvaffak olmak üzere yan yana gelmişti.

Mektep ve medrese çarpışması vardı. Yenilik ve muhafazakârlık çarpışması vardı. Cumhuriyetçilik ve saltanatçılık çarpışması vardı. Türkçülük ve Osmanlılık çarpışması, ırkçılık ve ümmetçilik çarpışması vardı.

Bu bakımdan Birinci Büyük Millet Meclisi 1908 Osmanlı Meb'usan Meclisine benzer. İki İstisnasıyla:

Osmanlı Meb'usan Meclisinde bir hıristiyan ve İslâm çarpışması vardı. Büyük Millet Meclisinde o yoktur.

Osmanlı Meb'usan Meclisinde bir milliyetler çarpışması vardı. Birinci Büyük Millet Meclisinde bu yoktur.

*Bunun içindir ki. 1908 Osmanlı Meb'usan Meclisi daima, devleti parçalamak isteyen arzularla, tutmak isteyen arzuların çarpışmasına sahne olmuştur. **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi ile devleti kurtarmak ve istiklâli temin etmek noktasında tam bir ittifak halindedir.***

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin memleketteki bütün cereyanları temsil eden mahiyeti, onun dört seneye yakın hayatında yaptığı işlerde sık sık tezatlar içinde kalmasına sebep olmuştur.

Bazen mekteplerden hiç hayır gelmediğini ve bütün mektepleri kapatarak yalnız medreseleri yaşatmak icabettiğini söyleyenleri alkışlayan Meclis, aynı gün memleket maarifinde ilk inkılâpları yapmaktan çekinmiyordu.

Bir taraftan Ankara'da bir hukuk mektebi açılmasını isteyen Meclis, diğer taraftan Maarif Vekilini (muallim ve muallimeleri) bir araya toplayan kongreler tertip ettiği için muaheze ediyor ve düşürüyordu.

Mecellenin artık ihtiyacımızı karşılamadığını ve yeni esaslarla, yeni bir medeni kanun hazırlanması lâzım geldiğine karar veren Meclis, bir iki gün sonra tek hakim kanununun görüşülmesi dolayısıyla yalnız dini esaslarla iç

88 - S. Ağaoğlu Kuvayi Milliye Ruhu, S. 31 - 32.

timai hayatı idare etmeyi düşünüyordu.»

Kanaatimizce Birinci Büyük Millet Meclisinin genel eğilimini gösteren en tipik olaylardan biri, Meclisin 29 Nisan 1920 tarihli 7. oturumunda fes konusunda bir takrir vesilesi ile yapılan görüşmedir.

Bursa Meb'usu Operatör Emin Bey ile Sinop Meb'usu Şevket Bey Meclis Başkanlığına aşağıdaki önergeyi vermişlerdi:

«Uzun harp senelerinin tevlit eylediği bir çok buhranlar arasında memleketimiz için bir de fes buhranı çıktı. Harpten evvelki senelerde yalnız Avusturya'dan senede ithal eylediğimiz feslerin altın tutarı 5 milyon lirayı bulmakta idi. Diğer ecnebi memleketlerden ithal olunan feslerin bedelini de dahil edersek her sene 7-8 milyon liralık bir servetin dışarı gittiği görülür ki bunun kâğıt para olarak karşılığı 40 milyon lira demektir. İşte fakir memleketimiz için pek büyük bir miktar deme kolan bu paranın memlekette kalmasını temin etmek ve esasen cennetmekân Sultan II. Mahmut zamanında Adalı Rumları takliden serpuş olmak üzere kabul edilmiş olan fesin bir millî serpuş mahiyetinde bulunmadığı nazarı itibare alınarak ekseri şark ve Müslüman milletlerin öteden beri bir serpuş olarak taşıdıkları ve şu son günlerde herkesin seve seve giymeye başladığı kalpağın bir milli serpuş olarak kabul ve ilânını teklif ederiz.»

Takrir Mecliste okunduğunda alkış sesleri duyulmuş, fakat büyük çoğunluk «hayır hayır olamaz» diye bağırıştır. Takririn görüşülmesi şöyle cereyan etmiştir:

«Haşim Bey (Çorum) — Hayır, hayır olmaz. (Katiyen olamaz sesleri).

Tunalı Hilmi Bey (Bolu) — Fes Türk'ün ruhunda yerleşmiştir. (Gürültüler),. (Kürsüye, kürsüye sesleri).

Haşim Bey (Çorum) — Esbabını arz edeyim, efendimi Fas, Tunus İslam ahalisi bütün fes giyiyor. Eğer biz Türkiye bu fes meselesini tecdit etmiş olursak bir kere bunu teklif eden zât. (Gürültüler) (Bravo sesleri) olmaz efendim. Onların kuvvni mâneviyelerini temin edecek bir yol bulmalıdır. (Bravo sesleri). Hakikat böyledir efendim. Tunus. Cezayir, hep ahalisi Araptır. Bunlar hep Müslümandır. Olmaz efendim, suiniyet husule getirecek, katiyen istemem, (gürültüler) olmaz efendim, katiyen istemem...

Mustafa Taki Efendi (Sivas) — Efendiler, fes gerçi yeni bir şeydir. Fakat bugün İslâm âlemi için fes bir alâ-

meti farikadır. Efendiler, bilhassa Osmanlılar için. Biz bunu bırakırsak kıyafetimiz, ananelerimiz karmakarışık olur. Papak derler bizim memleketimizde onu giydirirsek... O başka milletlerle müşterektir. İslâm milletlerine mahsus olan kıyafet bilhassa Osmanlı için hususî olan kıyafet bu festir. (Alkışlar, evet sesleri).

Başkan — Bu takriri nazarı itibare alıyor musunuz? (Almıyoruz efendim sesleri) Almıyanlar ellerini kaldırsın. (Eller kalkar, ekalliyet var, gürültüler). Takrir nazarı itibare alınmıyor. (Yaşasın fes sesleri) (Gürültüler). Rica ederim bugün fes ve kalpak zamanı değil. (Gürültüler). Herkes istediğini giysin. (Yaşasın fes, yaşasın kalpak sesleri).»

Bu görüşmelerden anlıyoruz ki fes taraftarı Mecliste ekseriyettedir. Fesi terk etmek gibi o gün için ileri sayılacak bir harekete taraftar olanlardan hiç kimse kürsüye çıkmak cesaretini gösterememiş, yalnız oturdukları yerden bağışmışlardır, önergeyi Meclise getirenler, konunun malî yönünü ileri sürdükleri hâlde bunun üzerinde de kimse durmamıştır. Meclisin o günkü oturumuna başkanlık eden Celâlettin Arif Bey «*Bugün fes ve kalpak zamanı değil, herkes istediğini giysin*» diyerek meseleyi kapatmıştı.

Hiç bir meseleyi görüşme konusu yapmaktan çekinmeyen B. M. Meclisi; Başkanını, hükümeti, tek tek bütün vekilleri, orduyu, kumandanları ve kendi kendini en acı bir şekilde tenkit etmiş, aynı toleransı dışarıdan kendisine yöneltilen tenkitlere karşı da göstermiştir. Bunun en güzel örneği Meclisin 9 Eylül 1920 günlü toplantısında okunan aşağıdaki telgraftır:

«Milli varlığımızın temini uğrunda lâzım gelen kesin tedbirleri düşünmek üzere her mânası ile görevlendirdiğimiz sizlerin şimdiye kadar Büyük Millet Meclisinde geçirdiğiniz görüşmelere nazaran tam beklediğimiz şekilde faydalı bir neticeye doğru ilerliyemediğiniz anlaşılmaktadır. Acaba müvekkilleriniz hangi tekliflerinizden yüz çevirmiştir beyefendiler? Rica ederiz, dindaşlarımızın namus ve hayattan Yunan palikaryalarının payi hakaretleri altında çiğnenmesin. Binaenaleyh, son tehlikeye mâruz kalmadan düşünün, taşının, irşat sizden, o irşat dairesinde hareket etmek de bizden, tevfik de Allahtandır.»

Bu telgraf Kırşehir'den gönderilmiş ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namına Ömer Lütfi Bey ile Belediye Reisi, ulema ve eşraftan birçok kimse tarafından imzalanmıştır.

D. İHTİLÂLİN ZAFERİ

Anadolu İhtilâli 23 Nisan 1920 de Büyük Millet Meclisinin toplanması ile meşruluk kazandığı hâlde, 1920 yılında üç büyük tehlike geçirmiştir. Bu tehlikelerden birincisi, uzun zamanda güçlkle bastırılabilen karşı ihtilâl hareketleri; ikincisi, Yunanlıların Haziran sonunda büyük ölçüde ileri harekete geçerek Kuvayi Milliye cephelerini bozup Batı Anadolu'nun geniş bir kısmını işgal etmesi; üçüncüsü, **ihtilalin en büyük dayanağını teşkil eden Çerkez Ethem kuvvetlerinin** tasfiyesi zorunluğudur.

Bu tehlikelere karşılık, 1920 yılında, Anadolu İhtilâli Doğuda ilk askerî zaferini kazanmış ve bir yabancı devlet ile ilk olarak bir barış anlaşması imzalamıştır. Kitabın bu bölümünde üç kısım hâlinde karşı ihtilâlin bastırılması, doğudaki askerî ve siyasî zafer ve nihayet Milis kuvvetlerinin tasfiyesi anlatılacaktır.

Konunun bütünlüğünü bozmamak için Yunan taarruzunun nasıl geliştiği teferruatı ile nakledilmeyecektir. Zaten bu askerî hareket, Yunanlıların kuvvet üstünlüğü ile cereyan ettiği için büyük ve önemli muharebeler olmamıştır. Burada kısaca Yunan taarruzunun nereden başlayıp nerede bittiğini belirtmekle yetineceğiz.

Yunan Ordusu Başkumandanlık Karargâhı 1920 yılı başlarında Selânik'ten İzmir'e nakledilmişti. Anadolu'da I. ve II. Yunan Kolorduları bulunuyordu. I. Kolordu Karargâhı İzmir'de, II. Kolordu Karargâhı Manisa'da idi. I. Kolordunun iki tümeninden biri Menderes nehri, diğeri Küçük Menderes nehri boyunca yerleşmişlerdi. II. Kolordunun bir tümeni Turgutlu, bir tümeni Bergama bölgelerindeydi. Anadolulu Rumlardan teşkil edilen İzmir Tümeni ile Kidonya Tümeni İzmir'de bulunuyordu. Yunanlıların Haziran 1920 de Anadolu'da tuttıkları çizgi, «**Milne hattı**»⁸⁹ diye anılan Burhaniye - İvrindi - Soma - Akhisar -Salihli - Nazilli çizgisi idi.

89 - Türk Milli Kuvvetleri ile Yunan Ordusu arasında çatışmayı önlemek için İngiliz Generali Milne tarafından tesbit edilmiş bir çizgidir.

356

Türk Ordusunun zayıf birliklerden ibaret bazı tümenleri ve Kuvayi Milliye'nin önemli bir kısmı karşı ihtilâl hareketlerinin bastırılması amacı ile batı cephesinden alınmış olduğundan Yunanlıların karşısında gayet zayıf kuvvetler vardı. Yunan ordusunun karşısındaki Türk kuvvetlerinin buldukları yerler ve mevcutları şöyle idi.⁹⁰

Ayvalık bölgesinde: 172. Piyade Alayı, Edremit, Burhaniye, Ayvalık halkından müteşekkil Millî Kuvvetler, Pelitköyiü Mehmet Müfrezesi. Hepsinin mevcudu 500-600 silâhlıdan ibaretti. Bu kuvvetlerin karşısında bir Yunan alayı vardı.

Soma bölgesinde: 188. Alay ve Milis Kuvvetleri. Tamamının mevcudu 700 silâhlı.

Akhisar Bölgesinde: Binbaşı Hüsnü Bey Kumandasında 400-500 kişilik bir kuvvet. (Milis ve Ordu birlikleri).

Salihli Bölgesinde: Çerkez Ethem Kuvvetlerinin bir kısmı.

Cephenin güney kısmında (Menderes bölgesinde): Bütün mevcudu 5000 kişiyi bulmayan 57. Tümen ile Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe ve diğer Milis kuvvetleri bulunuyordu. Bu Milis Kuvvetlerinin hepsinin mevcudu 5000 kişiden fazla idi.

Yunan ordusu 22 Haziranda bütün cephe boyunda taarruza geçti. Taarruzun zamanı Yunanlılar bakımından iyi seçilmişti. Anadolu ihtilâlini ezmek ve Türkiye'yi istenilen bir barışa mecbur etmek için bir bakıma bundan daha elverişli bir zaman olamazdı. Büyük Millet Meclisi henüz toplanmıştı, ihtilâlciler kuvvetler, karşı ihtilâl kuvvetleri ile savaşmaktaydı. İtilâf Devletleri ve Yunanistan, bu taarruz ile Türkiye'yi çökerteceklerini ummakta idiler.

Üstün kuvvetlerle başlayan Yunan taarruzu karşısında Türk cepheleleri, gerçekten büyük bir bozguna uğrayarak dağıldı.

I. Yunan Kolordusu Afyonkarahisar genel yönünde taarruz emrini almıştı. Diğer bir Yunan Kolordusu da Balıkesir, Bandırma, Bursa yönünde ilerlemekte idi. Yunanlılar, iki hafta içinde Bursa, Alaşehir, Nazilli çizgisine kadar Anadolu'yu işgal ettiler. 9 Ağustos 1920 tarihinde de Uşak bölgesini ele geçirdiler.

90 - Rahmi Apak, Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, S. 148 -149

357

1. KARŞI İHTİLALİN BASTIRILMASI

Anadolu İhtilâlinin tutunması ve başarısını tehlikeye sokan en önemli olaylar, karşı ihtilâl hareketleridir. Anadolu İhtilâlinin niteliğini ve halkın ihtilâl ile olan ilişkisini ilgili bölümlerde belirtmiştik. Halkın ve bütün müesseselerin ihtilâl tarafında olmaması, bir karşı ihtilâlin şartlarını kolaylaştırmakta idi. Hükümet, Anadolu İhtilâlini kendi imkânları ile bastıramıyacağını anlayınca, ihtilâle karşı hareketler yaratmak ve bu hareketleri besliyerek ihtilâli tasfiye etmek yolunu tutmuştu. Gerçi Anadolu İhtilâlinin tasfiyeye uğraştığı her ayaklanma bir karşı ihtilâl niteliğinde değil. Fakat, **her birinde az veya çok İstanbul'un parmağı vardı**, İhtilâli tehlikeye düşürecek nitelikteki karşı ihtilâl teşebbüsleri için en elverişli yer ise, Marmara bölgesi idi. Marmara'nın güneyi ve doğusu gerek stratejik özelliği, gerekse bu bölgelerin sosyal yapısı bakımından karşı ihtilâl hareketleri için bilhassa seçilmişti. Marmara'nın güney bölgesi, Batı Anadolu'da kurulmuş olan Kuvayi Milliye'nin ve cephelerin kuzey kanadını teşkil etmekte idi. Burada başlayacak bir karşı ihtilâl hareketi, başarıya ulaştığı takdirde, Kuvayi Milliye'yi arkadan ve yandan kolayca vurabilirdi. Marmara'nın doğu bölgesi ise, İstanbul-Ankara yolu üzerinde bulunuyordu. Bu bölgede gelişecek bir karşı ihtilâl hareketi, Ankara'ya kolayca ulaşabilirdi. Bütün bunlardan başka, İstanbul'dan beslenmesi ve takviyesi gereken karşı ihtilâl hareketleri için, her türlü ulaştırma imkânları bakımından Marmara havzası uygun düşüyordu.

Birinci ve ikinci Bozkır ayaklanmaları, Konya ayaklanması. Güney Doğu Anadolu'da Viranşehir'de Milli aşiretin ayaklanması mevzî kalmaya mahkûm ve tasfiyesi kolay hareketler olduğundan bunlar üzerinde durulmuyarak, ihtilâl için büyük endişeler yaratan ve güçlkle bastırılan karşı ihtilâl hareketleri kısaca belirtilecektir.

Anadolu ihtilâline karşı, ilk hareket, 1919 yılı Ekim ayında yâni Sivas Kongresinden sonra, Gönen'de kendisini göstermiştir. 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım Bey XIV. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşaya yazdığı 25 Ekim 1919 tarihli telgrafında⁹¹ «İstanbul'dan Gönen'e gelen İzmit eski mutasarrıfı Emekli Jandarma Binbaşlılarından Anzavur Ahmet Beyin Manyas'da milli hareket aleyhinde teşkilât yapmakta olduğu öğrenilmiştir» dedikten sonra Bandırma'daki Çerkez ileri gelenlerinden bâzılarının isimlerini bildirerek bunlar kanalı ile Anzavur Ahmet'i bu fikrinden vazgeçirmeye çalışmasını rica etmiştir. Anzavur Ahmet'in meydana çıkışına ait elimize geçen ilk resmi belge bu telgriftir.

Anzavur Ahmet, Gönen, Manyas, Biga bölgesinde kuvvet toplayarak Kuvayi Milliye'yi dağıtmak üzere harekete geçmişti. Kâzım Paşaya gönderdiği bir mektupta⁹² aşağı yukarı şöyle diyordu: Sen askersin, kumandansın, kumandanlar vazifelerini bitaraf olarak yapmalıdır. Bu milli çeteler İttihat ve Terakki eşkiyaşdır. Ben bunları terbiye etmek üzere geleceğim. Sen hiç bir şeye karışma.

XIV. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa da, Anzavur'un faaliyetini Harbiye Nezaretine 2 Kasım tarihli bir şifre ile bildirmişti. Kolordu Kumandanımı verdiği bilgiye göre: Anzavur Ahmet 2 Kasımda Susurluğa gelerek dellâl bağırtıp ahaliyi hükümet önünde toplar ve verdiği bir nutukta, artık askerlik kalmadığını, askerlerin evlerine gitmelerini, milli teşkilât adına toplanan paraların hesabını soracağını söylemiş ve bunun üzerine oradaki nakliye taburu ve topçu taburu erlerinden bir kısmı dağılmış, 40-50 er de kendisine katılmıştır. Susurluk'tan bir miktar silâh ve hayvan alarak gitmiştir.

Kolordu Kumandanı, Anzavur Ahmet'e karşı aldığı tedbirleri Harbiye Nazeretine şöyle bildirimektedir:

«Bursa'da 56. Tümeden 250 - 300 kişilik bir kuvvetin Bandırma'ya hareketini emrettim. Her şeyden önce Yunanlılara karşı Soma, Akhisar cepheleğinde kuvvetli bulunmak ve bu cepheledeki nizamiye ve milli teşkilâtımızı arka taraflardan içeriden ortaya çıkacak tehditlere karşı himaye etmek esas fikrini muhafaza ve takip ediyorum. Binaenaleyh içeriye karşı bir taraftan Balıkesir'de ve diğer taraftan Bandırmada kuvvetli bulunmak ve Manyas, Gönen

91 Harb Tarihi Vesikalar» Dergisi Sayı: 9. Vesika: 219.

92 Kâzım Paşa'dan dinledik.

359

havalisinde kuvvetli bir müfreze bulundurmak üzere tedbirler aldığımı arz eyler ve hâlen Ahmet Anzavur'un bir serseri eşkiya mahiyetinde olup kamuoyu üzerinde ciddî bir tesir yapmadığını kuvvetli surette zan ve tahmin ederim. Kendisinin hareketlerini ve fiillerini ciddi surette takip etmekte olduğum mâruzdur.»

Yusuf İzzet Paşa telgrafında da belirttiği gibi Anzavur'a karşı bazı tedbirler almış, bu arada Kirmastı (M. Kemal Paşa) ve Bandırma'daki 56. Tümeğe ait kuvvetlerin 61. Tümeğe Kumandanı Albay Kâzım Bey emrine verildiğini Bursa'daki 56. Tümeğe Kumandanlığına bildirmiştir.

16 Kasım 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Cemal Paşa XIV. Kolordu Kumandanına «*aceledir*» kaydı ile şu telgrafı yazmıştır:

«Önemsiz gördüğümüz Ahmet Anzavur meselesinin önem kazandığı bu zamanda Salihli'de bulunmaklığınız uygun değildir. Cepheden daha çok önemli olan bu anarşinin mutlaka bastırılması gerekli ve lüzumludur. Bundan dolayı bir an önce bölgenize dönmekle bu meseleye son vermenizi rica ederim.»⁹³

Görülüyor ki, millî hareketin İstanbul Hükümetindeki mümessili Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Anzavur'un faaliyetine Yusuf İzzet Paşadan daha çok önem vermektedir. Bu telgraf üzerine, Yusuf İzzet Paşa da işin ciddiyetini anlamış ve Harbiye Nezaretine yazdığı cevapta Anzavur hakkında aldığı bilgileri ve kanaati şöyle ifade etmiştir:

«1 — Ahmet Anzavur adındaki eşkiyanın, mutlaka İstanbul'da pek yüksek mehafilin birisi tarafından tertip edilmiş karşı bir ihtilâl hareketine⁹⁴ ve siyasetine fedakâr âleti olduğu tahakkuk etmiştir. Son defa 12.11.1920 günü Susurluğa geldiği zaman buradaki topları kendi emrine aldıktan sonra asker kendisine iltihak ettiğinden ve ittihatçı manevrası olan Kuvayi Milliye aleyhine yürümeye başladığından ve buna da muvaffak olacağından bahisle keyfiyetin o suretle Padişaha arzını yazdığı bir telgraf ile Dahiliye Nazır Damat Şerif Beyefendi hazretlerinden rica etmiştir. Bu mel'un daima halka karşı beyanatında Padişah tarafından görevlendirilerek gönderildiğini söylemek suretiyle halkı iğfale çalışmaktadır.

2 — Ahmet Anzavur'u insaf yoluna davet etmek ve

93 - Harb Tarihi Vesikaları Dergisi Sayı: 11, S. 271.

94 - «Karşı İhtilâl» deyiminin kullanıldığına ilk defa bu metinde rastlamaktayız.
hm.

İslamlar arasında bölünmeye meydan vermemek için göstermiş olduğum soğukkanlılık ve Balıkesir Reddi İlhak Heyeti Merkeziyesi tarafından yapılan samimi teşebbüsler bilakis kendisine bu ikinci defaki hareketi yapmak için vakit kazandırmıştır. Ve artık maksadının hükümetin iç ve dış siyasetine karşı tamamen aykırı olduğundan zerre kadar şüphe kalmamış ve orduyu dağıtmak, meb'us seçimlerine mâni olmak ve vatan müdafasından başka bir endişesi olmayan Kuvayi Milliye'yi dağıtmak üzere fiili ayaklanmış ve ihtilâlde bulunmuş ve bu defa kendi aleyhine sevk edilen askeri müfrezelerimize de silâh ile karşılık vermiş ve direnmiştir.»

Anzavur'un liderliğinde 25 Ekim 1920'de başlayan ilk karşı ihtilâl hareketi, bir ay içinde bastırılmıştır. Anzavur'a karşı yapılan harekete, 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım Bey kumandasında 400 piyade, 50 süvari ve 56. Tümeninden Yarbay Rahmi Bey kumandasında 174. Alay ve Çerkez Ethem Kuvvetleri ile bazı küçük Kuvayi Milliye Müfrezeleri katılmışlardır.

Anzavur ikinci defa olarak 16 Şubat 1920 tarihinde tekrar meydana çıktı. Bu hareket, Biga taraflarından başlamış, Âvonya, Gönen, Susurluk, Kirmastj ve Bandırma mıntıklarına kadar yayılmıştır. Anzavur'un ikinci teşebbüsü birincisinden daha tehlikeli görünmekte idi. Zaman itibariyle de durum nâzikti. Karşı ihtilâl hareketi gittikçe gelişmekte ve İstanbul'dan teşvik ve takviye edilmekte idi. Nisan ayına ulaşıldığı halde Anzavur'un teşebbüslerini önlemek mümkün olamamıştı. Damat Ferit Paşa Hükümeti, Anzavur'un sağladığı başarıdan cesaret alarak İzmit bölgesinde de bir karşı İhtilâl hareketi hazırlamaya girişmişti. Anadolu İhtilâli, iki önemli bölgede kuvvetli karşı ihtilâl hareketleri ile baskı altında kalmıştı. İstanbul Hükümetinin 18 Nisan 1920 tarihli kararnamesi ile teşkil olunan **Kuvayi İnzibatiye** birliklerinin silahlandırılması için, bizzat Sadrâzam Damat Ferit Paşa, İstanbul'da İngiliz kontrolündeki Maçka Silâhhanesinden alınmak üzere 600 tüfek, 30.000 piyade fişeği ve 80.000 makineli tüfek cephanesi verilmesi için İngiliz Başkumandanlığından bir belge almıştı.⁹⁵ Nisan 1920 ayında Anadolu İhtilâli tehlikeli günler yaşamakta idi. Heyeti Temsiliye, karşı ihtilâl hareketlerini bastırabilmek için Marmara Güney bölgesinde ilk tedbir olarak, 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey ile 61. Tümen Ku-

95 Teflik Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da, S. 58.

mandanı Albay Kâzım Beye olağanüstü yetkiler tanıdı. Bu iki kumandan bölgelerinde hükümet gibi karar alıp icraat yapabileceklerdi. 12 Nisan 1920 günü Heyeti Temsiliye Anzavur'a karşı geniş çapta hareket yapılması emrini verdi. Bu harekete şu kuvvetler katılmışlardı:

Yarbay Rahmi Bey Kumandasında 174. Alay, Balıkesir Taburu, Edremit, İvrindi, Akhisar Müfrezeleri, Bursa Millî Kuvvetleri, Soma Millî Kuvvetleri, Mehmet Ali Bey Kumandasında 3. Süvari bölüğü, Çerkez Ethem kuvvetleri, Sarı Efe Kuvayi Milliyesi.

Albay Kâzım, Albay Bekir Sami, Kurmay Binbaşı Derviş, Yarbay Sabri gibi kumandanlar hareketi bizzat idare ediyorlardı. Demirci Efe de 600 atlı göndermişti. Susurluk civarında iki taraf arasında şiddetli bir muharebe cereyan etti. Anzavur'un kuvvetleri dağılmıştı. Anzavur kaçtı. Kazım Özalp'in bize naklettiğine göre, **bu harekette başarı, birinci derecede Çerkez Ethem'in kuvvetleri sayesinde elde edilmişti.**

Marmara'nın Doğu bölgesinde ilk karşı ihtilâl hareketi 1920 yılı başlarında Düzce'de başlamış. Hendek, Adapazarı ve Bolu bölgelerine kadar yayılmıştır. Heyeti Temsiliye bu hareketi bastırmak için ne kadar kuvvet toplayabilmişse hepsini bu bölgelere sevk etmiştir. Nâzım Bey Kumandasındaki Mürettep Tümen, 24. Tümen, 11. Tümen, Albay Osman Bey Kumandasındaki birlikler, Arif Bey kumandasındaki 127. Alay, Çerkez Ethem Kuvayi Seyyaresi, Çolak İbrahim Bey Kuvayi Milliyesi, Demirci Efe'nin gönderdiği Zeybek müfrezeleri. Sarı Efe Kuvayi Milliyesi ve daha birçok Kuvayi Milliye müfrezeleri, karşı ihtilâl bölgesinde harekete katılmışlardır. Adeta cephe boşaltılmış ve bütün kuvvetler iç savaşa sokulmuştu.

Adapazarı, Hendek, Düzce, Bolu ve Gerede'yi içine alan büyük bir bölgede 1920 yılı başlarında başlayan karşı ihtilâl hareketinin tasfiyesi işi, yılın ortalarına kadar devam etmiş. Temmuz ayında Hendek ve Düzce tarafında ve Ağustos ayında Düzce, Bolu, Mudurnu, Adapazarı bölgesinde karşı ihtilâl yeniden canlanmıştır. 1920 Mayısında Anzavur da bu bölgede karşı ihtilâle katılarak üçüncü defa ortaya çıkmıştır.

İstanbul hükümeti karşı ihtilâl hareketlerini düzenlediğini ve desteklediğini gizlemeye lüzum bile görmemişti. Padişah, 13 Mayıs'ta Düzce, Adapazarı, Bolu ve Gerede'da bu harekete yardım edenlerden 16 kişiye nişan

vermiştir. Karşı ihtilâlin muntazam kuvvetleri sayılan Kuvayi inzibatîyenin kumandanı önce eski Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa (29 Nisan 1920), sonra Suphi Paşa (21 Mayıs 1920) idi. İhtilâl kuvvetleri büyük kayıplar vererek, bazı birlikler ve tümenlerin dağılması ve hattâ karşı tarafa geçmesi pahasına uzun bir zaman içinde de olsa karşı ihtilâl bölgesine hâkim olmaya başladı.

XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşanın 23-24 Mayıs 1920 gecesi, Geyve istasyonundan «*dakika tehiri mesuliyeti muciptir*» kaydı ile Genel Kurmay Başkanlığına çektiği telgraf Büyük Millet Meclisinin 24 Mayıs tarihli toplantısında okunmuştur. Bu telgrafta Ali Fuat Paşa, karşı ihtilâl hareketinin bastırılmasında elde edilen sonuçları şöyle özetlemekte idi:

«öğle vakti Adap azan ve Sapanca yönlerinde başlayan taarruz kısa bir zamanda basan ile sonuçlanmış, büyük çoğunluğu «Kuvayi inzibatîye»ye mensup olmak üzere âsiler tamamen dağılmış, üç subay ve bir miktar Asi esir alınmış, 4 top ile 4 makineli tüfek, çokça malzeme elde edilmiş, Adapazarı ve Sapanca işgal ve mülkiye memurları yerlerine yerleştirilerek vazifeye başlatılmıştır.

Bundan başka Sakarya tarafından ve Sapanca yönünde yapılan ileri harekete silâhla karşı koymak isteyen köyler yakılmış, silâhlan alınmıştır. Bu tedbirlere yarın da devam olunacaktır. Adapazarı doğusundaki Sakarya köprüleri elimize geçmiştir. Adapazarı ile muhaberemiz vardır. Sapanca ile muhaberemiz açılmamıştır.

Ethem Beyin tedip kuvvetleri, Sapanca'yı işgal edan ve Boğaz Kuzeyinde ihtiyaten bulundurulan Nizamiye kıtaları yarın buldukları yerlerde istirahat edecek ve inzibatla meşgul olacaklardır. Ethem Bey, kuvvetlerinin 26 Mayıs sabahı tekrar harekele hazır olduğunu bildirmiştir.»

Bu telgrafın okunmasından sonra Mustafa Kemal Paşa da bazı açıklamalarda bulunmuş, bu arada karşı ihtilâlcilere esir düşmüş bulunan Hüsrev Bey ve arkadaşlarının kurtarıldıklarının anlaşıldığını bildirmiştir.

Karşı ihtilâlin bastırılması ile görevli kumandanlardan Albay Refet Bey de Gerede'deki karargâhından, Mayısın 31. günü Gerede'ye girmek suretiyle görevini çok çabuk bir şekilde yaptığını, evvelce âsilerin eline geçen top ve makineli tüfeklerin fazlasiyle geri alındığını, karşı ihtilâlcilerin ellerindeki silâhların toplanmakta olduğunu 2 Haziran tarihli telgrafı ile Büyük Millet Meclisine bildirmiştir.

Meclisin 3 Temmuz tarihli toplantısında, Lâzistan Mebusu Osman Nuri Beyin 11 Haziran tarihli bir takriri görüşülerek gereği yapılmak ve Meclise bilgi verilmek üzere İcra Heyetine havale edilmiştir. Osman Nuri Bey bu takirinde özet olarak aşağıdaki hususlara dokunmuştur:

1. *Düzce'de meydana gelen olaylar gerçi Ferit Paşa hükümetinin tahriki ile olmuştur. Fakat genellikle halkı bu derece galeyana getiren sebebin yalnız propaganda olmayacağı ve ihtilâl olayının⁹⁶ daha derin sosyal sebepleri mevcut olduğunu her basiretli insan derhal takdir edebilir. Şöyle ki: Birçok senelerden beri idarenin halka yapmış olduğu zulüm ve haksızlığın biriktirdiği kin ve husumet de ayrıca bu arada önemli derecede âmil olmuştur. Nitekim Rusya'da Çar idaresi yıkılırken asırların sürükleyip getirdiği Rusya'daki arazi meselesinin doğurduğu İnsan esaretinin Rus köylüsü üzerinde öyle korkunç kindar bir tesiri vardı ki, nihayet o köylü fırsat bulunca öyle bir âni hücum yaptı ki önündeki engelleri bir daha dirilmeyecek surette ölüme mahkûm etti. Bizde de senelerden beri idarenin kötülüklerinin halk üzerinde az çok buna benzer tesirleri olduğunu unutmamalıyız ve bugün Düzce havalisinde yapılan bastırma hareketinin halk üzerinde tesiri şefkatli olmalıdır. Bundan, yaptığımız teşkilatın halka doğru olduğu kanaati uyanmalıdır.*

2. *Bütün dünyaya karşı demokratik bîr esas dahilinde Anadolu'da radikal bir teşkilât yapacağımızı ilân ettiğimiz halde gördüğüm tatbikatın ilân ettiğimiz esaslara pek de uymadığı görülmektedir. Çünkü, herhangi bir kanaati bir kimse sırf taklit eseri olarak taşırsa onu başkalarına aşıl原因amaz.*

3. *Hükümet dairelerinden hiçbirisi henüz halkın anlayabileceği tarzda ve evvelden beri düşündüğümüz şekilde halka doğru teşkilâta başlamamıştır.*

Hâlâ teşkilâtımızın merkezi olan Ankara'da serbest fikir sahiplerinin polisler tarafından takibi emrolunursa tuhaf duruma düşmüş oluruz.»

Osman Nuri Beyin idare ve halk ilişkisi bakımından söyledikleri, Türkiye'nin ve özellikle o günün gerçeklerine pek uygun olmakla beraber, karşı ihtilâl hareketinin sebeplerini ifade etmekten uzaktır. Fakat herhalde Birinci

96 - İsyân tâbir edilen bu iç ayaklanmaların bir karşı ihtilâl hareketi olduğu Osman Nuri Beyin de dikkatini çekmiştir

Büyük Millet Meclisinin toplandığı ilk aylarda bu gibi fikirlerin ortaya atılması ve Meclisçe kabullenerek hükümete intikal ettirilmesi, birinci Meclisin ihtilâlcî karakterini belirtmesi bakımından önemlidir.

6 Temmuz 1920 günü de Çorum Mebusu Dursun Bey, Düzce ve Yozgat olaylarının yerinde tetkik edilerek halkın ruh haletinin tesbitini ve olayların gerçek sebeplerinin ve köklerinin bulunarak doğrudan doğruya Meclise bildirilmek üzere bir tahkik heyeti seçilmesini teklif etmiş ve Meclisçe kabul olunmuştur.

III. Kolordu Kumandanlığı tarafından Genel Kurmay Başkanlığına yazılan 13 Temmuz tarihli bir raporda, Tokat, Çorum ve Sivas bölgelerinde bir çok önemli eşkiyanın ve çetenin yakalandıkları veya hükümet makamlarına teslim oldukları belirtildikten başka, **Çorum ve Yozgat bölgesindeki karşı ihtilâl hareketinin elebaşlarından Çapanoğulları ailesine** mensup bazı kimselerin Aziziye takip müfrezesi tarafından yakalandıkları bildirilmiştir.

Düzce karşı ihtilâlinin bastırılmasından sonra, Büyük Millet Meclisi Hükümeti kuvvetlerine iltica edenler affedilmiş ve içlerinde işe yarıyanlar bir takım hizmetlere yerleştirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa 14 Ağustos 1920'de Mecliste bu konu ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır:

«Dehalet eden affolundu ve şurada burada istihdam edilmek dahi istenildi. Bunlar son zamanlarda firar ettiler ve tekrar o muhite girdiler. Anlaşılan, orada gizlenip kalmış olan diğer bir takım fesatçılar daha vardır. Bunlar ihtimal kendileri için müsait zannettikleri bir vaziyetin doğduğunu sanarak İsyân ettiler ve Düzceyi gelip eskiden yaptıkları gibi işgal ettiler. Sonra Batıya doğru gidip Hendeği işgal ettiler. Doğuya doğru gittiler. Bolunun içine girdiler. Bildiğiniz üzere, bu bölgede bulunduğumuz kuvvetlerimizi Yunan taarruzu üzerine hemen kamilen denilecek derecede sevk etmiş bulunuyorduk. Orada ufak ufak bazı müfrezeler bırakılmıştı. İşte bu müfrezelerin zayıf olmasından Yunanlıların ve İngilizlerin müştereken Adapazarı havalisinde faaliyet göstermesinden ve İstanbul'un da mübalâğalı birtakım teşviklerde bulunmasından, arz ettiğim insanlar bu sür'ette bulundular. Fakat, bu defa görülüyor ki, halk bunlara katılmadı. Ortada yalnız kaldılar.»

Mustafa Kemal Paşa daha sonra bu bölgeye yeniden kuvvetler sevk edildiğini, ayaklanmalara İstanbul'dan vadedilen yardımların yapılmaması ve Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kuvvetli olduğunun görülmesi üzerine Düz-

ce eşrafının telgrafla kendisine baş vurduklarını ve âsilerin af talep ettiklerini Meclise anlatmış, af yetkisinin Meclise ait olduğunu belirterek birkaç yüz kişiden ibaret olan bu şahısların affı hususunda Meclise telkinde bulunmuştur.

Mustafa Kemal Paşadan sonra söz alan Trabzon Mebusu Hüsrev (Gerede) Bey; mebuslardan Doktor Fuat, Osman ve Şükrü beylerle beraber ayaklanma ilk başladığında görevli olarak oraya gittiklerini ve karşı ihtilâlcilerin eline düştüklerini anlatarak karşı tarafın elinde esir kaldıkları sırada edindikleri kanaati özet olarak şöyle belirtmiştir :

«Düzce durumu esasen bugünün işi değildir. Kötü idarenin öteden beri birikmiş neticesidir. Doğrudan doğruya memurların omuzlarına yüklenmiş bir mesuliyettir. Bunu böyle kabul edeceğiz. Hareket sonraları irticai bir hal almıştı. Bu meselede en çok etkili olanlar Çerkezler ve Abazalar idi. Çerkezler hakikati görerek pişman olmuşlardı. Fakat Abaza kavmi var ki, Paşa Hazretlerinin açıklamasından öyle anladım, bu defaki olay onlardan çıkmıştır. Olayın başladığı yer son derece ormanlıdır. Orada ancak çete muharebesi yapılır.»

Hüsrev Bey, şahsen çok ıstırap çektiği ve hayat korkusu altında yaşadığı için Abazaları şiddetle itham ederek, *«Bunlara asla inanmayınız. Yüksek Meclisinizi bilhassa bu yönden aydınlatmak isterim. Bunların başkanlarını affetmek asla doğru değil. Kendilerini buradan sürmeli, cezalandırmalı, Sivas'a, şuraya buraya göndermelidir. İstirham ederim, orayı temizlemeli ve kökünü kazımalıdır.»* demiştir.

Hüsrev Beye cevap vermek üzere konuşan Sinop Mebusu Hakkı Hâmi Bey ise *«Esas vazifemiz asayişin temin etmek, düşmanın taaruzunu defetmektir. Halbuki biz ondan çok uzak bulunuyoruz. Bugün memlekette ne Çerkez, ne Kürt, ne Türk meselesi yoktur. Ancak bir şey varsa o da, İstanbul ve Anadolu meselesidir»* diyerek konunun esasına parmak basmıştır.

Hakkı Hâmi Bey konuşmasını şöyle bağlamıştır: *«Yâni bugünkü mesele bir millet meselesi değildir. **Ortada İngilizlerin ve İngilizlerin önüne düşmüş, İngilizlerden daha kötü bir İstanbul hükümetinin harekâtı olduğunu daima gözlerinizin önünde tutmalısınız.** Biz asıl gerçek sorumluların isimlerini, cisimlerini ağızımıza almaktan çekiniyoruz. Bütün bu fesat hareketlerini yapan filân köydür, ya-*

hut filan kavimdir, bunlar meşrutiyeti sevmez, hürriyeti sevmez diyoruz. Herhangi bir kavmin meşrutiyeti sevip sevmediğini ve meşrutiyet ile o kavmin ilgi derecesinin ne olup olmadığını anlamak için, o halk ile temas etmek, o halkı yakından tanımak lâzımdır. Meselenin gerçekleri ne ise onu aramaklığımız lâzımdır.»

Düzce olayları hakkındaki görüşmelerin yeterliğine ait bir önerge üzerine konu kapanmıştır.

Büyük Millet Meclisinin 5 Eylül 1920 günlü toplantısında, Dahiliye Vekili Refet (Bele) Beyin bir soruyu cevaplandırırken verdiği açıklamadan karşı ihtilâl hareketlerinin bu günlerde aşağı yukarı tamamen tasfiye edildiğini anlamaktayız. Refet Beyin konuşmasının karşı ihtilâl hareketleri hakkındaki kısmını özetliyerek alıyoruz:

«Düzce - Hendek hattının kuzeyindeki dağlarda oraya çekilmiş bazı insanlar vardı. Onlar henüz aşağıya inme güvenliğini kendilerinde bulmuyorlardı. Artık bunlar da gelmişler, silâhlarını bırakmışlar ve evlerine çekilmişlerdir. Hattâ bir kısmı da Yunan kuvvetlerine karşı mücadeleye girişmişlerdir. Fakat, burada bir hususa dikkat etmek gerekir. Halkımız çok lâftan bıkmıştır. Açıklama ile propaganda ile bir netice alamayız. Bizim halk iş istiyor, istediğiniz kadar söyleyiniz, istediğiniz kadar vazediniz. Çok duyduk, iş isteriz diyorlar.

Yenihan, Tokat, Zile, Yozgat birkaç ay evvel baştan aşağı bir isyan bölgesi hâlini almıştı. Artık isyan söndürülmüştür. Büyük yığınlar, büyük İsi yığınları kalmadı. Birtakım ufak ve münferit çeteler kalmıştır. Onlar da Jandarma kuvvetleri tarafından takip edilmektedirler.»

2. DOĞU ZAFERİ

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa 7 Haziran 1920 günü Mecliste şu açıklamayı yapmıştı:

«Efendiler milli hududumuz dahilinde bulunan ve fakat mütareke hükümlerine uyularak asekerî kuvvetlerimizin boşaltmış olduğu üç sancağın icabında tekrar geri alınması için Yüksek Heyetiniz İcra Heyetine salâhiyet vermişti. Fakat bu selâhiyetin zamanının takdirini İcra Heyetine terk buyurmuşunuz.

Ermeniler, eski hududun ilerisinde bulunan İslâm halka fevkalâde zulüm ve hakanlık yakmakla ve katliâm icra eylemekte ve pek çok islâmlar, pek sefil ve perişan, acınacak bir halde bize sığınmakta, göç etmektedirler. Bundan dolayı, icra Heyeti vermiş olduğunuz yetkinin kullanılmasına lüzum ve mecburiyet duyacağını zannetmekteyiz. Yüksek Heyetinize şimdiden bilgi olarak arz ediyorum.»

Mustafa Kemal Paşa Meclise bu bilgiyi verirken uzak geleceğe ait ve zamanı belli olmayan bir teşebbüsten söz etmiş gibi görünüyordu. Gerçi, Mecliste açıklamamıştı, fakat Şark Cephesinde Ermenilere karşı taarruz için hazırlık yapılmaktaydı.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, 30 Mayıs ve 4 Haziran günlerinde bu taarruz için hükümete teklifte bulunmuştu. Karabekir Paşanın taarruz teklifi üç sebebe dayanıyordu :

a) O sırada Erzurum'da bulunan ve Moskova'ya gitmesi gereken Türk delegasyonunun seyahat edeceği Kars -Baku yolunu açmak.

b) Ermenilerin İslâm ahaliye yaptıkları zulmü ve katliâmı durdurmak,

c) Ermeniler ilk fırsatta Erzurum'u da ellerine geçirmek için teşebbüslerde bulunacaklarından, Ermeni ordusuna karşı üstün ve elverişli bir durum almak ve esasen

Breslitovsk ve Batum andlaşmaları ile Türkiye'ye bırakılan Elviyei Seiâse'yi işgal etmek.

Hükümet bu teklifi inceleyerek, özellikle üçüncü sebepten dolayı teklifi uygun bulmuştu.⁹⁷ Cephe Kumandanlığına 6 Haziranda, yani Mustafa Kemal Paşanın Meclise yukarıdaki açıklamayı yapmasından bir gün önce, taarruz hazırlığı için emir verildi.

Fakat, bazı siyasî sebeplerle, ordunun harekete geçmesi geciktirildi. Bu arada. Gürcüler ve hele Ermeniler Doğu Cephesinde Türk topraklarına ve halkına karşı saldırılarını arttırmışlardı. Haziran ayı ortasında, Ermeniler Oltu'yu, Tuzla'yı işgal ettiler. Gürcüler de, 25 Temmuz'da küçük bir müfreze ile Artvini aldılar.

Ermeni ve Gürcü ordusunun bu faaliyeti ve Türk köylerinin, kasabalarının sık sık Ermeni baskınına uğraması buna karşılık Türk Ordusunun pasif halde kalması, üç Erzurum mebusunun bir önergesi ile Meclise intikal ettirildi. 2 Ağustos 1920 günü Meclis Başkanlığına verilen bu önergede, Türk Ordusunun neden mukabele etmediği hükümetten soruluyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Meclisin 14 Ağustos günlü oturumunda bu önergeyi cevaplandırmış ve niçin taarruza geçilmediğini açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa, uzun konuşmasında 6 Haziranda orduya taarruz emri verildiğini, fakat 20 Haziranda bu teşebbüsün durdurulduğunu belirterek, bunun sebebini Sovyet Rusya ile olan ilişkilere bağlamış ve özetle şöyle demiştir:

«Sovyet Cumhuriyeti Hariciye Nazırı Çiçerin'den bir mektup aldık. Çiçerin mektubunda; Ermenistan, Acemistan ve Türkiye hudutlarının tesbitinde Rus Sovyet Hükümetinin aracılığıyla meselenin siyaseten hallinin mümkün olduğunu bildiriyordu. Aldığımız diğer haberler ve raporlardan da Rus Hükümetinin, bizim Ermenilere taarruz etmemizi istemediklerini anlamıştık. Fakat üç sancağa Ordumuzun girmesi Ermenistan'a taarruz anlamına gelmeyeceği için Şark Ordusu Kumandanına askeri harekete devam etmesini ve bu hususta acele etmesini emrettik. Bundan birkaç gün sonra, Rusya'dan bize bir elçilik heyeti gelmekte olduğunu ve heyetin Kars üzerinden trenle hareket ettiğini haber aldık. Rus Sefaret Heyeti ile halen Erzurum' da bulunan bizim heyetimiz buluşup görüşmelerine kadar askeri hareketi durdurduk.»

97 - T.B.M. Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt III. S. 185.

369

Mustafa Kemal Paşa, Sovyet Rusya'nın Kafkas politikasını, Türkiye'nin Rusya ile olan ilişkisini, iki memleket arasındaki dostluktan beklenen faydayı uzun uzadıya açıklayarak Ermenilere yapılması düşünülen taarruzun politik sebepler ile şimdilik geri bırakıldığını belirtmiştir. Hükümetin Doğu politikasının Bolşevik Rusya'nın politikasına paralel olarak düşünüldüğünü anlatırken gerek Mecliste, gerek kamuoyunda yanlış bir kanı uyanmasından endişe eden Mustafa Kemal Paşa, bir vesile ile sözü Bolşevikliğe getirerek şöyle demiştir:

*«Bizim noktai nazarlarımız, bizim prensiplerimiz cümlece malûmdur ki, Bolşevik prensipleri değildir ve Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık. Bizim itikadımıza göre; milletimizin yükselmesi güvenliğinin sağlanması kendi direnme yeteneği ile mütenasip olan noktai nazarlardır. Fakat esas itibariyle tetkik olursa bizim noktai nazarlarımız -ki halkçılıktır- kuvvetin, kudretin, hakimiyetin, idarenin, doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yâni şüphe yok ki, bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensiptir. Elbette böyle bir prensip Bolşevik prensipleri ile çatışmaz. **Vakıa bize milliyetçi derler. Kaldı ki öyle milliyetçileriz ki, bizimle iş birliği yapan bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz.** Onların bütün milliyetlerinin icaplarını tanırız. Bizim milliyetçiliğimiz herhalde milliyetçilik değildir ve bahusus biz İslam olduğumuz için, İslâmiyet noktai nazarından bizim ümmetçiliğimiz vardır ki, milliyetçiliğin çizmiş olduğu dar daireyi bir sahaya nakleder ve bu itibarla bu noktai nazardan bizim istikametimizde Bolşevik istikameti görülebilir.»⁹⁸*

Sovyet Rusya'nın, Polonya'daki muharebeler için, Kafkasya'da bulunan ordularının önemli bir kısmını nakletmeleri üzerine Gürcistan, Ermenistan ve Azerbeycan askeri faaliyetlerini arttırmışlardı. Özellikle Ermenilerin davranışı, Rus hükümetini kızdırmıştı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Rusya'nın bu elverişli durumu ve Ermenilerin işi azıtmaları sebebiyle Doğu, ordusunu 28-29 Eylülde ileri harekete geçirdi. Doğu taarruzu bu suretle başlamış oluyordu. Doğu onlusu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşanın gönderdiği ilk harb raporları, Meclisin 29 Eylül 1920 günlü toplantısında okundu. Karabekir

98 - T.B.M. Meclisi Zabıt Ceridesi Cilt III. S. 189

370

Paşanın Mecliste okunan raporlarından bazıları, bu taarruzun gerekçesini ve nasıl geliştiğini göstermesi bakımından aşağıya aynen alınmıştır»⁹⁹

«Ermenilerin şimdiye kadar vaki olan taarruz ve tecavüzkârane hareketlerine mukabelede bulunmadık ve muhaberat ile dostluğu ihlâl edecek hallerin izalesine ve iyi münasebetler tesisine çalıştık. Fakat, Taşnak Ermenileri hüsnüniyet ve samimiyetle yapılan teklifimizi kabul etmediler. Her tarafta islam halka karşı öteden beri yapmakta oldukları tecavüzü ve zulümleri daha ziyade arttırdılar. Askeri kıtalarımıza da tecavüz ve taarruzlarda bulundular. Son zamanlarda Kulp, Kağızman ve Oltu cihetlerindeki İslâmları katliama başladılar. Huded civarındaki kıtalarımıza mütemadi taarruzlar yaptılar. Bu hal ve vaziyet karşısında askeri vaziyetimizi islâh ve müdafaamız sebeplerini temin etmek maksadıyla mukabil bir hareket mecburiyetinde kaldık ve 28 Eylül 1920'de harekete geçtik. Kıtalarımız muharebe ile ve muvaffakiyetle hareketlerine devam etmektedir.»

«Kıtalarımız 6,30 da Sllrp Haç Dağı, İzmir, Çorum, Ayıderesi Dağı, Camar Dağı, Beldum Gediği, Şemlin Taş Dağını zaptetmiştir. Muvaffakiyetle ileri harekete devam ediliyor. Ermenilerden gece baskınında 2 top ve 1 makineli tüfek alınmıştır.»

Taaruz gerçekten başarı ile gelişmekte idi. 29 Eylülde Sarıkamış, 30 Ekimde Kars, 7 Kasımda Gümrü zaptedildi. Bu hareketle ulaşılmak istenen hedef, yâni Elviye Selâse'nin kurtarılması elde edilmişti. Doğu Seferi, Genel Kurmay Başkanı İsmet Beyin 9 Ekimde Mecliste söylediği gibi, şaşılacak kadar az kayıp vererek başarılıydı.¹⁰⁰

Doğu taarruzu, Anadolu İhtilâlinin ilk askerî zaferidir. Mecliste ve bütün memlekette büyük yankılar yaratmıştır. Anadolu'nun birçok yerinden halk, Meclise ve Doğu ordusuna tebrik telgrafları göndermiştir. Batı cephesinde Yunan taarruzu ile doğan üzüntü, Doğu Seferi ile bir ölçüye kadar giderilmiş, halkın morali üzerinde olumlu bir etki yaratılmıştır.

Ermeniler ile 3 Aralık 1920 günü **Gümrü Andlaşması** imzalandı. Bu andlaşma **Anadolu ihtilâlinin ilk siyasî zaferi idi.** 1877 - 1878 Osmanlı - Rus harbi ile Türkiye'den

99 - T.B.M. Meclisi Zabıt Ceridesi Cilt III. S. 372 373.

100 - Zayıat için Bak. S. 110.

371

ayrılan Elvlyei Selâse, artık kesin olarak Türkiye'ye katılmış oluyordu. Birinci Dünya Harbi yenilgisinden sonra Doğu Anadolu'da kurulmasına çalışılan Ermenistan ise bir hayal olmuştu, İtilâf Devletlerinin Türkiye hakkındaki plânlarının bir safhası böylece akim kalmıştı. Doğu Zaferi ve Gümrü andlaşması Doğuda daha başka anlaşmalara yol açacaktı.¹⁰¹

Büyük Millet Meclisinin 4 Aralık günlü toplantısında Hariciye Vekili, Gümrü Andlaşmasını imzaladığını Meclise bildirmiş ve andlaşmanın esaslarını açıklamıştır. Gümrü andlaşmasının başlıca hükümleri şöyledir:

— Osmanlı, Rus ve bütün cihan istatistiklerinin ve müstakar olan içtimai vaziyetin gösterdiği veçhile, Osmanlı hududu dahilinde Ermeni ekseriyetini havi hiçbir arazi parçası mevcut değildir (Madde 3).

— Türk - Ermeni hududu şöyle tesbit edilmiştir¹⁰² (Madde 4.)

— Ermeni devleti ancak iç asayişini Bağılayacak kadar asker ve jandarma bulunduracaktı (Madde 6.)

— Ermenistan bir iç taarruza uğrarsa ve talep ederse Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Ermenistan Cumhuriyetine Silâhlı yardımda bulunacaktı (Madde 7.)

— Birinci Dünya Harbi içinde düşman ordusuna katılarak Türkiye'ye karşı silâh kullanmış veya işgal altındaki Türkiye topraklarında kıtallere iştirak etmiş olanlar hariç, Ermeni muhacirleri en geç 6 ay içinde Türkiye'ye dönebileceklerdi (Madde 7-8.)

— Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, insanî esaslara fazla bağlılığı sebebiyle Ermenistan'dan muharebeden dolayı tazminat istemekten vaz geçmiştir (Madde 9.)

— Ermenistan Hükümeti Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından kesin olarak reddedilmiş olan Sevr Muahedesini keenlemeyekûn addettiğini kabul ve ilân eder (Madde 11.)

— Ermenistan Cumhuriyetine ait arazide yaşayan Müslüman halkın hukuğu mâsun ve mahfuz tutulacak, cemaat teşkilâtı yapılmasını, müftülerin doğrudan doğruya

101 - 16 Mart 1921'de Moskova Andlaşması, 13 Ekim 1921 Kars Andlaşması.

102 - Aşağı yukarı şimdiki doğu sınırimız.

islâm cemaati tarafından seçilmesini ve baş müftünün Türkiye Büyük Millet Meclisi Şer'îye Vekâleti tarafından tasdikini Ermeni Devleti kabul eder (Madde 12.)-

— Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Ermeni Devletinin istiklâl ve tamamıyeti mülkiyesine hâlel gelmemek şartıyla Ermenistan Cumhuriyeti içinde askeri tedbirler alabilir (Madde 13.).

Bu zafer ile Milli Mücadelenin ve İstiklâl Harbinin bir cephesi kapanmış. Anadolu İhtilâlinin de 1920 yılı ortalarında geçirdiği tehlikelerden sonra prestiji artmış oluyordu. Asıl harbi Batıda yapacak olan Türk Ordusu, arkası emin olarak dövüşecek ve Doğudaki birliklerden bir kısmı Batı cephesine nakledilebilecekti. Bundan başka, Rusya'dan gelecek yardımlar için, yol açılmış bulunuyordu.

373

3. KUVAYİ MİLLİYENİN TASFİYESİ

Reşit, Tevfik ve Ethem.. Bu üç silâhşor kardeş, Kuvayi Milliye'nin en usta şefleridir. Ethem dana çok ün yapmış olmasına rağmen, diğer iki büyük kardeşinin önemini küçümsemek mümkün değildir. «**Kuvayi Seyyare**» için ortak malıdır. Asıl kumandan Ethemdir fakat büyük milis teşkilâtına bazen Reşit'in, bazen da Tevfik'in kumanda ettiği olmuştur. «**Kuvayi Seyyare**»nin idaresinde savaş tekniği bakımından yetki ve üstünlük Ethem'de, genel politika bakımından söz Reşit'tedir. Ortanca kardeş Tevfik'in ağır basan belli bir yönü yoktur. Daima «**Kuvayi Seyyare**» ile bulunmuş ve Ethem'e zaman zaman vekâlet etmiştir.

Reşit, Harbiyeyi Mustafa Kemal Paşadan bir yıl önce bitirmiş ve piyade yüzbaşısı iken ordudan ayrılmıştır. Fakat, **belki maceracı yaratılıştadır, belki de iyi bir Osmanlı vatanseveri olduğu için bütün savaşlara katılmış ve Birinci Dünya Harbi sonunu, yetişmiş bir milis kumandanı olarak bulmuştur.**

Reşit, Trablusgarp'da, Batı Trakya'da ve Birinci Dünya Harbinde, İttihat ve Terakki'nin birinci sınıf savaşçı kadrosu içinde yer almış olmanın gururunu taşıyordu. Haksız da değildi. O çağın birçok önemli kişilerini, bu kadroya dahil oldukları için, yakından tanımış, kendileriyle arkadaşlık etmiş ve şartların icabı, onlardan iltifat görmüştü. Ayrıca, bir Çerkez beyzadesinin bütün özelliklerine sahipti.

Millî Mücadelede, Reşit, Tevfik ve Ethem kardeşlerin takındıkları isyancı tavır, Kuvayi Seyyare ile elde ettikleri başarılar sebebiyle şımarıklarına atfedilir. Halbuki bu zaaf, Reşit'in karakterinde mevcuttur. Tabiatı itibarıyla idaresi güç, idraki ve terbiyesi kıt. mağrur ve şımarık bir kimse idi. Bu sebeple, yalnız Millî Mücadelede değil, da-

ha önceki savaşlarda da tatsız olaylar yaratmış ve beraber bulunduğu kimseleri üzmüştür.

Ordudan yetişmiş olduğu hâlde, Reşit aslını çoktan unutmuş ve daha Balkan Harbi sıralarında subay aleyhtarı kesilmiştir. 1913 de yazdığı resmî bir yazıda «**Cenabet zabitler**» diye subayları tahkir etmekten çekinmemiştir.¹⁰³ Millî Mücadelede nizamî orduyu istemeyişi ve subay düşmanlığı bu kadar eski bir geçmişe dayanmaktadır. Tam bir basit çeteci mantığı ile «**silâhla olur sa-lâh**» diyen Reşit, bu görüşünü Türkiye Büyük Millet Meclisinin 19 Ağustos 1920 günlü üçüncü oturumunda da ifade etmiştir. Son Osmanlı Meb'usan Meclisinde de meb'us olarak bulunduğu hâlde, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ne için toplandığını, ne yapacağını idrak etmediği her şeyin yalnız silâhla halledileceğini sandığı aşağıdaki konuşmasından anlaşılmaktadır:

«... Burada bir hükümet heyeti var. Bir İcra Heyeti var. Bendenizce, hepimiz dağılalım. Lâzım olan vazifeyi mıntakalarımızda tamamiye üzerimize alalım ve bunlar burada vazifeleriyle meşgul olsunlar. Hattâ mümkün ise silahlı olarak bir şey yapalım. Özet olarak memleketimiz lehinde propaganda yapalım. Sonra, muhterem arkadaşlar, bu heyet, bu şerefli üyeleri, birçok memleketlere, Avrupaya, Fransa'ya, Amerika'ya benzetiyorlar. Biz hiç birine benzemeyiz. Biz, istiklâli, namusu, haysiyeti, milli haysiyeti ayaklar altına alınmak üzere hücumu uğramış bir milletiz. Böyle olan bir millet burada —esassız diyeceğim affedeceksiniz— çünkü öyle görüyorum. Pek öyle lüzumlu olmayan şeylerle ne için kendimizi meşgul edelim ve esaslı şeyleri bırakalım?»

Kısacası bizim üzerimize düşen en büyük vazife; hepimiz silâhlı olarak dağılalım, o dördüncü maddedeki iki kişi de fazla. Bir belli zaman tâyin edelim. İki, üç yahut dört ay sonra geleceğiz, sizi kontrol edeceğiz diyelim. Hükümeti bırakalım gidelim.

Milletin ruhuna, hayatına ait olan iş asıl taşradadır ve tufengin ucundadır... Birer kişi kalsın, kontrol mahiyetinde hükümeti. Ona da lüzum yoktur bendenizce, fakat, bu kadar bir heyetin burada kalması ve diğer şerefli üyelerin bütün cephelere gitmesi, işte bendeniz bunu teklif ediyorum.»

103 - Tefik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele Cilt II.
375

Ethem, Birinci Dünya Harbinin başlangıcında kanun (inzibat) çavuşu olarak Harbiye Nezaretinde bulunmuş ve daha sonra İran ve Azerbaycan'da İhtilaller çıkarmak üzere hazırlanan milis kuvvetlerinde çalışmıştır, Ethem'in Kuvayi Milliye Kumandanlığında gösterdiği üstün başarıda, daha önce asker ve milis olarak geçirdiği tecrübelerin rolü büyüktür.

Ethem, fizik yapısı kadar karakteri ve davranışı ile de gerçek Çerkez tipinin bir örneğidir. Terbiyesi, saygısı, gururunu gizleyen mütevazî görünüşü ve cesareti ile, beraber bulunduğu kumandanlara kendisini sevdirmiş ve hattâ bir çoğunu etkisi altına almıştır. Ethem'in sıhhati bozuktur. Ciğerlerinden rahatsızdı. Biraz da bu sebeple mariz bir psikolojiye sahipti. **Merhametsiz ve zalimdi.** Bu hâlinin, başarısında şüphesiz büyük rolü olmuştur. Kendisine boyun eğmeyenleri insafsızca cezalandırdığı için kuvvetleri üzerinde büyük bir otorite kurabilmiştir. İç savaşlarda, yine aynı sebeple amansız davranmış ve gelip geçtiği yerlerde müthiş bir terör havası hüküm sürmüştür.

Eski bir subay olan (Piyade yüzbaşılığından ayrılmıştır) Tefvik de diğer iki kardeşinden daha az gaddar değildi. Devamlı olarak Kuvayi Seyyare ile bulunduğu için Reşit ve Ethem kadar dikkati çekmemiştir. Fakat Kuvayi Seyyarenin karıştığı olumlu ve olumsuz bütün işlerde en az Reşit ve Ethem kadar rolü vardır.

1919 Haziran ayı sonlarında, yanında 8 atlı olduğu hâlde Salihli, Alaşehir bölgesine gelen Ethem, kısa zamanda kuvvetini çoğaltmış ve diğer Milis Kuvvetlerini kendisine boyun eğmeye zorlayarak ya dağıtmış veya emri altına almıştır.

1920 yılı başlarında Batı cephesinin en büyük milis kuvveti, Ethem'in kumandasında bulunuyordu. Anzavur hareketinin, Adapazarı, Düzce ve Bolu karşı İhtilâl hareketlerinin, Yozgat ayaklanmasının bastırılması Ethem sayesinde mümkün olmuştu. Ordu birlikleri, bu iç savaşlarda başarı gösteremiyorlardı. Subaylar, nizam ve düzen adamı olarak ne halka zulüm yapıp terör yaratabiliyorlar ve ne de askerlerin yağma yapmasına göz yumuyorlardı. Bu durum, Ordu ve Kuvayi Milliye ikiliğinin yaratılmasına ve Ethem'in itibar kazanmasına, buna karşılık ordunun büsbütün gözden düşmesine yol açmıştı. Daha başka sebeplerin de etkisiyle zaman, Ethem'in lehinde, ordunun aleyhinde işliyordu. Halbuki, Kuvayi Seyyare düşman karşısında ordu gibi başarılı olamıyordu. Bu konuda Ethem ile beraber

muharebelerde bulunan 61. Tümen Kumandanı Albay İzzettin (Orgeneral İzzettin Çalışlar) şöyle der:

«Kuvvei Seyyare kumandanları, kendiliklerinden muharebeye karar verirlerdi. Başarılı olamayınca gene hiç bir tarafa haber vermeyerek kaçarlardı. Bunlarla düşman karşısında omuz omuza bulunmak bir endişe idi.»

1920 yılı sonlarında Ethem ve kardeşleri, artık zaptedilmez olmuşlardı. **Büyük millet meclisinin Anadolu'da otorite sağlamasına çalışıp, büyük hizmetler yaptıkları hâlde, şimdi kendileri bu otoriteyi tanımak istemiyorlardı,** Kumandanlar ve subaylar Ethem'in tavrından rahatsız olmakta ve teessür duymakta idiler. Bir kurmay subay, o gün tuttuğu notlarda, bütün ordunun görüşü sayılmak gereken şu müşahedeleri tesbit etmişti.¹⁰⁴

«Yozgat isyanının bastırılması, üç kardeşler kuvayi seyyaresinin her ferdini zengin etmiş ve kuvayi seyyarenin mevcudunu arttırmıştır. Ethem ve kardeşleri bu isyanı bastırdıktan sonra kuvvetleriyle birlikte Ankara üzerinden geriye döndükleri vakit, Ankara'da kendilerine gösterilen tezahürlerle, Anadolu'nun hükümet merkezinde dahi biricik kuvvet, şeref ve iktidar sahibi adamlar olduklarını gördüler.

Balikesir, Bursa, Adapazarı, Düzce ve Hendek'ten sonra Anadolu'nun ortasında dahi at oynatarak hemen bütün garbi ve orta Anadolu'da şan, şöhret ve nüfuz kuran Ethem ve kardeşleri, kendilerini milli ihtilâlin efendisi saymakta haklı görüyorlardı. Onlar, Büyük Millet Meclisinde dahi mühim tutarlara malik oldular. Belki de, düşüncelerine göre, bütün milli Anadolu varlığı, Meclis ve Hükümet onların tüfeklerinin kuvveti ile yaşıyordu.

Onları tekrar cephede bir vazife almak üzere Eskişehir'e göndermek bile nezâket ve siyasetle halledilmiş bir mesele oldu. Onlar, merkezi vaziyetle bulunan Ankara'da kalarak, icabında, Anadolu'nun diğer taraflarında zuhur edecek ihtilâlleri söndürmeğe hazır bir kuvvet olarak kalmak arzusunu izhar ediyorlardı. Bununla kasdettikleri hedef malûmdu. Fakat vatani hamiyetleri mevzuubahs edilerek ve koltuklanarak Eskişehir'e, garp cephesi emrine hareket etmelerine muvafakat ettirildiler. *Ethem, Garp Cephesi Kumandanının emrine girmeyi de izzetinefsine yediremiyordu. Fakat Garp Cephesi Komutanı General Ali*

104 Rahmi Apak'ın notları, Bak: Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, S. 158-159.

377

Fuad'ın hakimane siyaset ve hareketi sebebi ile gemi azıya almadı.

Ankara'dan Eskişehir'e gelen Kuvvei Seyyare hiç kimseye müracaat etmeksizin, kendi konakçı subayları vasıtasile keyiflerinin istediği en güzel evleri boşaltarak sahiplerini içlerinden kovup yerleştiler. Cepheye hareket etmezden önce biraz yorgunluk çıkardılar. Günlerce gezdiler, eğlendiler, at oynattılar. Yozgat'ta çalılıp çarptıkları banknotları, sarı liraları, kadınlara mahsus asım takımlarını burada israfla sarfeylediler, kamçılarını gümüşlettiler, kılıçlarını savatlattırdılar, hesaplarını düzelttiler.

General Ali Fuat, bu kuvvei seyyareyi Bursa cephesine ve İnegöl civarında Uludağ'ın şarkındaki köylere yerleştirerek, bunları cephede meşgul etmek ve Beyce mıntakasından Bursa üzerine akınlar icrası suretile onların kahramanlıklarından istifade etmek istiyordu. Fakat onlar ciddî işlere girmek arzu etmediler. Onlar Simav, Tavşanlı ve Demirci mıntakasını istiyorlardı. Bu mıntakadaki halk, evvelce onların aleyhinde tezahürlerde bulunmuşlardı. Bu halktan intikam almak lâzımdı. Bundan maada, buradaki düşman kuvvetlerinin zayıf ve dağınık olduklarını biliyorlardı. Bu sebepten Eskişehir istirahati bittikten sonra Kütahya ve Demirci üzerine hareket eylediler. Ve Abdullah isimli bir serseriye de Kütahya'da mümessil veya vali olarak bıraktılar. Kuvvei Seyyare, Simav ile Demirci arasında tesadüf ettiği bir düşman piyade taburunu geriye sürdü, ileri yürüyüşe devam etti. Birkaç gün sonra civarda bulunan birkaç bölükle takviye edilmiş olan bu düşman müfrezesine taarruz etti. Buradaki muharebeyi Kuvvei Seyyare güzel yaptı. Bir taburdan fazla muntazam düşman kuvvetlerini bozguna uğrattı. Düşman yüzlerce ölü ve on beş kadar yaralı ve yaratsız esir bırakarak, hafif ve ağır makineli tüfeklerle birçok eşya ve teçhizat terkederek kaçtı. Kuvvei Seyyarenin de zayıyatı vardı. En ileri gelen reislerinden Hafız Hüseyin Bey Şehit olmuştu.

Bursa ve Balıkesir mağlûbiyetlerinden sonra, küçük mikyasta da olsa, bir düşman müfrezesine karşı istihsal "dilen bu muvaffakiyet Ethem ve kardeşlerinin şöhret ve nüfuzunu yeniden çok arttırdı. Bundan maada, muntazam ordunun, mecburî askerlik Sistemile teşkil edilen kıt'aların artık bir iş göremeyeceği, maaşlı asker, yâni çetecilik usulünün umumî olarak tatbik, tabur, alay ve tümenlerin lağvedilmesi hakkında öteden beri yapılmakta olan propagandaya bir kat daha kuvvet verildi. Artık, Eskişehir

378

sokaklarında, açıktan açığa subaylığın ve mecburi askerlik hizmetinin kaldırılması lüzumu hakkında aklı eren veya ermeyen herkes bağıırıp söylüyordu. Şarktan gelen Yeşil Ordu teşkilâtına girmiş olan birçokları da aynı propagandayı yapmakta idiler.»

Kuvvei Seyyareyi ve başındakileri nizam altına almak, bir ordu birliği gibi faydalı hale sokmak için çok uğraşıldı. Özellikle M. Kemal Paşa, işi tatlılıkla idare ve halletmek istiyordu. Aylarca toplantılar yapıldı, heyetler gidip geldi, fakat hiç bir sonuç alınamadı, icra Vekilleri Heyeti 1920 Aralık ayı sonunda durumu görüşerek şu karara varmıştı:

«1 — Birinci Kuvvei Seyyare, diğer bütün askeri kıtalar gibi kayıtsız ve şartsız Büyük Millet Meclisinin kanunlarına, Hükümetin emirlerine ve nizamlarına bağlılık ve saygıyla sorumlu ve askeri disiplin ile kayıtlıdır.

2 — Birinci Kuvvei Seyyare kumandanlığının askeri işlerden ve vazifelerden dolayı bütün teklifleri ve önerileri ancak emri altında bulunduğu kumandanlığa ve adı geçen kumandanlık kanalıyla icab eden makamlara duyurulur.

3 — Bahsedilen işler ile uğraşmak Genel Kurmay Başkanlığına aittir.»

Bu karar, Kuvayi Milliye'nin tasfiye kararı idi. Olaylar, hızla gelişecek ve mukadder olan akibete gidilecekti.

Garp Cephesi Kumandanı İsmet Bey (İnönü) 29 Aralık 1920 günü Kütahya civarında bulunan 61. Tümen Kumandanlığına aşağıdaki emri verdi.

«1 — Kuvvei Seyyare Kumandanı Ethem imzasile bugün Meclis Başkanlığına ve kumandanlara çekilen açık telgrafta Yunanlılara karşı ve memleketin kuvvet ve başarısını zayıf gösteren bir lisan kullanarak Büyük Millet Meclisi hakkında hürmet ve itaatle asla kabili telif olmayan isnat ve tecavüzlerde bulunmakta ve İstanbul'dan gelip Anadolu'ya katılan heyetin güya uygun barış şartları getirdiği gibi gerçek dışı beyanat neşrolunmaktadır. Bu beyanat kendileri tarafından halktan para toplanmamasını, kendileri tarafından asker alınmamasını ve halk hakkında idam cezasının ancak istiklâl Mahkemeleri vasıtasıyla mümkün ve infaz olunabileceğini ve ordunun muntazam teşkilatına ve disiplinine uyulmasını şiddetle talep eden Büyük Millet Meclisi Hükümetlerine karşı alenen isyan mahiyetindedir.

Bu hususta Büyük Millet Meclisinden yeni bir emir

almadı isem de açık olarak isyan ilan edenlerin her türlü tecavüzlere ve isyan etmelerine de bir mani kalmamış demek olup, bu telgrafla güdülen gaye tıpkı Damat Ferit hükümetinin söylediği gibi milletin mukavemetini kıracak ve orduyu dağıtacak bir propagandaya girişildiğini göstermektedir.

İsyan hazırlıklarının hedef ve genişliği ve zaman zaman ortaya çıkacak durumlara karşı milletin asıl güvencesi, ancak ordunun aldatmalara karşı vatanseverce direnişi, subaylar heyetinin gerek silahlı tecavüzler ve gerekse fesatlıkla gelen tehlikelere karşı uyanık bulunmalarıdır.

2 — Kuvayi Milliye askerlerine hayatları için tehlikeli olduğu korkusunu vererek millet aleyhine muharebe etmek için yemin ettirmiştir ve ordudan ele geçecek subayların öldürülmesini kararlaştırmışlardır.

3 — Askerin konaklayacağı ikamet mahallerinde halktan propagandacılar tayin etmişlerdir. Gerek adı geçenler ve gerekse benzerleri fesatlık yapanlar ordu içinde yakalanır yakalanmaz derhal kurşuna dizilmelidir.»

61. Tümen Kuvayi Seyyarenin üzerine yürürken, İsmet Paşa, Kütahya'dan 31 Ocak 1921 tarihinde Kuvvei Seyyare Kumandanına Ethem Beyefendiye hitabı ile yazdığı uzun bir mektubun sonunda şöyle diyordu :

«Büyük mücadelelere girişmiş kişilerde hayat korkusu olmaz. Fakat herhangi bir çarpışmanın başarı şartlarını, daha önce dikkate almak gerekir. Ordunun size kurşun atmayacağı, bazı kıtaların size iltihak edecekleri hakkında ihtimal olarak aldığınız teminata itimat etmeyiniz. İdareniz, altındaki hakiki kuvvetlerin miktarı malum, 5000 olduğu işitilmiş olmakla beraber, 10000 hesap ediyorum. Kuvayi Milliye'yi lağvettiğimiz ve ele geçecek komutan ve askerlerin hayatları tehlikede kandırmacaları ile herkesin mal ve canını müdafaa kaygusuna düşürüldüğü ve ciddiyetle yemin ettirildiği ve külliyetli topçu ve piyade cephanesi biriktirdiğiniz kabul edilmiş, kısacası bu faraziyeler sn geniş ölçüde tutularak lazım gelen tedbir düşünülmüştür. Hiç kimse size bu kadar açık kardeşlik yapmadı. İşte ben, vaziyeti bu suretle hülasa ettikten sonra Büyük Millet Meclisinin karan veçhile uygun gördüğünüz şekil ve tertipte Kuvvei Seyyare başından çekilmenizi, hem şerefinez, hem de Kuvayi Milliye mensupları için faydalı sayıyorum. Bugün başka hal çaresi kalmamıştır.

Karşılıklı görüştüğümüz zaman ne kadar açık surette fikir belirttimse bu defa da yazılı olarak açık ve

samimiyetle hakikati söylüyorum. Bu telgrafımın bir tertip eseri sayılması veya bir pazarlık sebebi yapılması yanlış olur. Baki son selâm...»

Kuvvei Seyyare, ordunun bu tarihteki kuruluşuna ve gücüne göre bir tümen gibi kabul edilmekte idi. Kuvvei Seyyare Kumandanlığı karargâhında kurmay subaylar ve emir subayları vardı. Ordu birlikleri harekete geçtiği sırada Kuvvei Seyyarenin emrinde 159. Piyade Alayı ile şu müfrezeler bulunuyordu. Sarı Mehmet Müfrezesi, Pehlivan Ağa (Parti Pehlivan) Müfrezesi, Halit Bey Müfrezesi, Makedonya Müfrezesi, Alaca Müfrezesi, Kâmil Çavuş Müfrezesi, Arif Kaptan Müfrezesi, Şevket Bey Müfrezesi, Tahsin Bey Müfrezesi, Kaptan Naci Müfrezesi, Dr. Fazıl Müfrezesi (Emet Müfrezesi), Bolşevik Taburu.

Çerkez Ethem emrindeki kuvvetlerin sayısı kesin olarak bilinmemekle beraber 5000 civarında tahmin edilmekte idi.

Kuvvei Seyyarenin tasfiyesi için harekete geçirilen kuvvetler ise şunlardı:

Batı Cephesinden 11. ve 61. Tümenler ile Süvari Tugayı.

(Kuvvetleri, 2000 tüfek, 500 kılıç, 29 ağır makineli tüfek, 20 top).

Güney Cephesinden 8. ve 23. Tümenler ile her biri ikişer alaylı 1. ve 2. Süvari Grupları.

(Bu kuvvetlerin mevcudu 2000 tüfek, 1600 kılıç, 38 ağır makineli tüfek, 9 top).

159. Piyade Alayı da dahil olduğu hâlde Ethem'in emrindeki kuvvetlerin süvari, piyade ve top bakımından miktarı şu şekilde tahmin edilmişti:

2000 tüfek, 1800 kılıç, 12 ağır makineli tüfek, 4 top.

Fakat Ethem, 159. Piyade Alayına güvenmiyordu. Ordunun bir parçası olan bu birliğin; kendisi ile beraber orduya karşı savaşıacağı şüpheli idi. Bu sebeple piyade alayının subaylarını ve erlerini toplayarak durumu anlattı, istiyenlerin kendi ile kalabileceğini, istemiyenlerin de gitmekte serbest olduklarını söyledi. Gerçekten 159. Piyade Alayı pek az istisnası ile Ethem ile kalmak istememişti.

Kuvvei Seyyareye karşı 29 Aralık 1920 günü başlayan hareket bir aya yakın sürdü. Hareketin uzamasına, araya Birinci İnönü Muharebesinin girmesi sebep olmuştu. Yunanlıların Bursa'dan ileri yürüyüşe geçtikleri haberi alınınca Kuvvei Seyyare karşısındaki birliklerin önemli kısmı İnönü mevzilerine sevk edilmiş ve yalnız 61. Tümen

Ethem'in karşısında bırakılmıştı. İnönü muharebelerinden sonra, bu kuvvetler tekrar Kuvvei Seyyareye karşı sevk edildi.

Kuvvei Seyyarenin tasfiyesinde en büyük yükü, 61. Tümen ve bu Tümenin Kumandanı Albay İzzettin (Çalışlar) taşımıştır. Ethem'in emrindeki müfrezelerden bir kısmı yapılan muharebeler sonunda dağılmış, bazı küçük gruplar orduya iltihak etmiş veya yakalanarak zararsız hâle getirilmişlerdir. Yalnız Parti Pehlivan, müfrezesi ile Ethem'den ayrılmış, Ayvalık bölgesine çekilerek, düşman gerilerinde, Millî Mücadelenin sonuna kadar Yunanlılara karşı döğüşmüştür. Vatansever bir komiteci olan Parti Pehlivan bu suretle günahını affettirmek istemiştir.

Kuvvei Seyyarenin üzerine yürümeden önce, Demirci Efe kuvvetleri tasfiye edilmişti. Bu iki Milis Kuvvetinin birleşmesinden endişe edildiği için, daha az güçlü ve tasfiyesi kolay olan Demirci Efe kuvvetlerine 15 Aralık 1920 sabahı şafakla beraber Albay Rafet Bey bir baskın yapmıştı. Demirci Efe, bu baskından Vakti ile haberdar edildiği için yanına küçük bir kuvvet alarak bulunduğu köyden kaçmış ve sonra kendisine, bir kenara çekilip oturma müsaadesi verilmiştir. Demirci Efenin yarısı süvari, yarısı piyade olmak üzere **800** kadar bir kuvveti vardı. Bu kuvvetin bir kısmı dağılmış, kalanı ordu birlikleri içine alınmıştır.

Böylece Anadolu İhtilâlinin en güç meselesi halledilmiş oluyordu. Kuvayi Milliye'nin zararsız ve küçük müfrezelerine dokunulmadı. Bu müfrezeler yavaş yavaş ve bir plân dahilinde urdu birlikleri içerisinde eritmeye çalışıldı. Sakarya Muharebesi sonuna kadar Batı Anadolu'da birçok Kuvayi Milliye Müfrezesi Milis Kuvveti olarak bulunmuş ve düşmana karşı savaşmıştır. Ancak, Sakarya zaferinden sonra bütün Milis Kuvvetlerinin tasfiyesine muvaffak olunabilmiştir.

BİRİNCİ CİLDİN SONU

KAYNAKÇA

1. Prof. Dr. Yavuz ABADAN, Türk inkılabı Tarihi Notları — Ankara 1956.
2. Açıksözcü HÜSNÜ, istiklal Harbinde Kastamonu — Kastamonu 1933.
3. Halide Edip ADIVAR, Türkün Ateşle İmtihanı — Çan Yayınlan, İstanbul 1962.
4. Ahmet AĞAOĞLU, İhtilâl mi İnkılâp mı — Ağaoğlu Külliyyatı: 5, Ankara 1942.
5. Samet AĞAOĞLU, Kuvayi Milliye Ruhu — Nebioğlu Yayınevi, Birinci Bası, İstanbul.
6. Abdülhalit AKŞIN, Atatürk'ün Dış Politika ilkeleri ve Diplomasisi — inkılâp ve Aka Kitabevleri Koli. Şti., İstanbul 1964.
7. Emekli Orgeneral Fahrettin ALTAY, istiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu — İnsel Kitabevi, ikinci Baskı, İstanbul 1949.
8. Rahmi APAK, istiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu — İstanbul 1942.
9. Damar ARIKOĞLU, Hatıralarım — İstanbul 1961.
10. Prof. Dr. Fahir ARMAOÛLU. Siyasi Tarih — Ankara 1942.
12. ATATÛRK'ün Söylev ve Demeçleri, Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1. Cilt: I, İstanbul 1945; Cilt II. Ankara 1952: Cilt: III Ankara 1954.
13. ATATÛRK'ün Nöbet Defteri (1931 - 1938), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlan: 8, Ankara 1955 (Toplayan: Özel Şahin Giray).
14. Falih Rıfki ATAY, Çankaya (Atatürk Devri Hatıraları)- Dünya Yayınları, No. 5.
15. Hikmet BAYUR, Atatürk (Hayatı ve Eseri) — Cilt I, Ankara 1963.
16. Yusuf Hikmet BAYUR, Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti, İstanbul 1934.

- 17 Yusuf Hikmet BAYUR, Türk İnkılâbı Tarihi. Cilt: III (1914 - 1918 Genel Savaşı) Kısım 1-2 ve 3, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VIII. Seri No. c, 14. e., Ankara 1953, 1955, 1957.
18. Cevat DURSUNOĞLU, Milli Mücadelede Erzurum.
19. Tefik BIYIKLIOĞLU. Trakya'da Millî Mücadele — Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VIII. Seri No. 25 ve 25. a.. Cilt: I, Ankara 1955; Cilt: II Ankara 1956.
20. Tefik BIYIKLIOĞLU, Atatürk Anadolu'da (1919-1921) — Türkiye İş Bankası Atatürk ve Devrim, Seri No. 7, Ankara 1959.
21. M. Cemil BİLSEL, Lozan — İstanbul 1933, Cilt: MI.
22. Norbert von BISHOFF, Ankara (Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir izahı) — Çeviri: Burhan Belge, Ulus Gazetesi Tercüme Kütüphanesi, No. 9, Ankara 1936.
23. General Fahri BELEN, Büyük Türk Zaferi — Ankara 1962.
24. Prof. Dr. Mahmut Esat BOZKURT, Atatürk İhtilâli (Türk inkılâbı Tarihi Enstitüsü Derslerinden) — İstanbul Üniversitesi Yayınları, inkılâp Enstitüsü, Sayı: 160, İstanbul 1940.
25. General Ali Fuat CEBESÖY, Millî Mücadele Hatıraları — Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953.
26. General Ali Fuat CEBESÖY, Moskova Hatıraları — Vatan Neşriyatı, İstanbul 1955.
27. General Ali Fuat CEBESÖY Siyasî Hatıralar — Vatan Neşriyatı, İstanbul.
28. CEMAL PAŞA'nın Hatıraları — Selek Yayınları, İstanbul 1959.
29. Emekli Orgeneral Ali Fuat ERDEN, Atatürk — İstanbul 1952.
- 30 Doç. Dr. Mehmet GÖNLÜBOL — Dr. Cem SAR, Ata-ııuk vır» Türkiye'nin Dış Politikası (1919 - 1938), Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, Atatürk Serisi No. 5, İstanbul 1963
- 31 Emekli Süvari Albay Şerif GORALP, istiklâl Savaşının İç Yüzü — İstanbul 1958.
- 32 İhsan İDİKUT, Miralay Şehit Nazım Bey — İstanbul
- 33 Celâl Nuri (İLERİ), Türk inkılâbı — Suhulet Kütüphanesi
- 34 Prof.Dr. Suhi Nuri İLERİ, Siyasi Tarih — Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Yayınlarından, No. 45, İstanbul 1941

35. Mahmut Kemal İNAL, Osmon.li Devrinde Son Sadra-zamlar — Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.
36. Cevdet Kerim İNCEDAYI, Türk istiklâl Mücadelesi Konferansları — Maarif Vekâleti Yayını, Devlet Matbaası, İstanbul 1927.
37. İNONÛ'nün Söylev ve Demeçleri Cilt: I, (1919-1946) Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları 2, İstanbul 1946.
38. Yarbay İSMAİL HAKKI, Yunanlılarla istiklâl Harbi (Ta biye ve sevkülceys noktai nazarından tetkik) — Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1931.
39. İlyas Sami KALKA VANOGLU, Milli Mücadele Hatıralarım — İstanbul 1957.
40. Kâzım KARABEKİR. istiklâl Harbimiz — Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960.
41. General Sami KARAMAN, istiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa — İzmit Sellüloz Basımevi 1949.
42. Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, Ergenekon — Cilt: **i-II**, İstanbul 1929.
43. Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, Vatan Yolunda (Millî Mücadele Hatıraları) — Selek Yayınları, İstanbul 1958.
44. Süleyman KÜLÇE, Mareşal Fevzi Çakmak, ikinci Basılış, Cilt: I-II, İstanbul 1953.
45. MEVLANZADE RIFAT, Türkiye inkılâbının iç yüzü — Halep 1929.
46. Yunus NADİ, Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyanlar — Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi: 10, İstanbul 1955.
47. Yunus NADİ Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti — Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi: 16, İstanbul 1955.
48. Abidin NESİMİ. Türkiyenin Tekâmül Hamlesinde Ziya Gökalp — Sebat Basımevi, İstanbul 1940.
49. Recep PEKER, İnkılâp Dersleri Notları, Ankara 1936.
50. Prof. Edmond ROSSIER, Avrupanın Siyasi Tarihi (1815-1919) - Çeviri: Ali Kemalî Aksüt, İstanbul 1954.
51. Emekli General Ali İhsan SABİS, Harb Hatıralarım, Ankara 1951, Cilt: V.
52. SADRİ ETHEM, Türk inkılâbının Karakteri — Maarif Vekâleti Yayını, Devlet Matbaası, İstanbul 1933.
53. General Liman von SANDERS, Türkiyede Beş Sene — Osmanlı Genel Kurmay Başkanlığı, Harp Tarihi Yayınlarından, İstanbul 1921.
54. Galip Kemalî SÖYLEMEZOĞLU, Hariciye Hizmetinde

- 30 Sene — IV. cildin son kısmı, İstanbul 1955.
55. Galip Kemali SÖYLEMEZOĞLU, Yok Edilmek İstenen Millet (L'assassinat d'un Peuple) — Selek Yayınları, İstanbul 1957.
56. Prof. Bahri SAVCI — Prof. Dr. Yavuz ABADAN, Tür-kiyede Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış — Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 76, Ankara 1959.
57. TALAT PAŞA'nın Hatıraları — Güven Yayınevi, İstanbul 1946.
58. Samih Nafiz TANSU, 2 Devrin Perde Arkası (Albay Hüsamettin Ertürk'ün Hatıraları) — Hilmi Kitabevi, İstanbul 1957.
59. TARİH VESİKALARI DERGİSİ. Maarif Vekâleti Yayınları.
60. Dr. Tarık Z. TUNAYA, Türkiye'de Siyasi Partiler — İstanbul 1952.
61. Ali Fuat TÜRKGELEDİ, Görüp işittiklerim — II. Basılış — Türk Tarih Kurumu Yayınlarından II. Seri, No. 15, Ankara 1951.
62. Ali TÜRKGELEDİ, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi — Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları: , 7, Ankara 1948.
63. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt: 1-28.
64. Hilmi URAN, Hatıralarım — Ankara 1959.
65. Esat URAS, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi — Ankara 1950.
66. Ali Saib URSAVAŞ, Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri — Ankara 1340 (1924).
67. Dr. A. Halûk OLMAN, Türk - Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947), Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 128-110, Ankara 1961.
68. Ruşen Eşref ONAYDIN, Atatürk (Tarih ve Dil Kurumları Hatıraları) — Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1954.
69. General Veysel ONÜVAR, istiklâl Harbinde Bolşevik-lerle Sekiz Ay (1920-1921) — İstanbul 1948.
70. Yakın Tarihimiz (Dergi) Cilt: I-IV. İstanbul 1963.
71. GENEL KURMAY BAŞKANLIĞI HARB TARİHİ DAİRESİ YAYINLARI :
- 1 — Harb Tarihi Vesikaları Dergisi.
- 2 — Türk istiklâl Harbi, Cilt: I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı.
- 3 — 89 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı:

Yarbay Selâhaddin, Birinci inönü Muharebesi 1933.

I — 84 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı:

Orgeneral izzettin (Çalışlar), 61. Fırkanın Gediz ve Kütahya Muharebeleri, 1932.

i — 103 sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :

Yarbay Süleyman İzzet, 15. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimalî Kafkasyadaki Hareket ve ve Muharebeleri, 1936.

■ — 107 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :

Kurmay Yarbay Nami Malkoç, 1920 Yılıının Kurtuluş Savaşları, 1937.

r — 100 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı : Kurmay Onyüzbaşı Fahri Aykut, Kütahya ve Es-şehir Muharebeleri, 1936.

\ — 96 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı:

Emekli Albay Mümtaz, istiklâl Savaşında İkinci Kolordu, 1935.

ı — 140 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı: Korgeneral Baki Vandemir, Türk istiklâl Harbinde Sakaryadan Mudanyaya Kadar, I. Kısım, 1946.

) — 134 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı:

Kurmay Albay Huiûsî Baykoç, Sakarya Meydan Muharebesi, 1944.

I — 108 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı: Kur. Yzb. F.S.T. Saner, İstiklâl Savaşında III Kolordu, I. Safha, Mürettep Kolordu, 1938.

I — 102 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı:

Binbaşı Kâzım Araş, istiklâl Savaşında Kocaeli Bölgesindeki Harekât, 1936.

I — 86 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :-

Orgeneral izzettin (Çalışlar), Sakarya Meydan Muharebesinde 1. Grub, 1932.

I — 079 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı:

Kurmay Yüzbaşı Fahri Aykut, istiklâl Savaşında Dördüncü Kolordu, 1935.

| mm 113 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :

Kurmay Albay Mümtaz Ulusoy. İstiklâl Savaşında II. Kolordunun Harekâtı. 1939.

I m 104 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :

Emekli Albay M Şefik (Aker.) istiklâl Harbinde •7 Tümen ve Aydın Milli Cidali, Cilt I-III, 1037.

f mm Korgeneral Baron Kress von Kriassenstoln, Türk

UM

KASTAS *1912-1922 TÜRK SAVAŞLARI BELGESELİ

SABAHATTİN SELEK ANADOLU İHTİLALİ

ARKA KAPAK

Mondros mütarekesinden Lozan andlaşmasına, yani Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünden yeni Türkiye Cumhuriyetinin doğuşuna kadar süren bir devrenin olaylarının gerçek yüzünü günümüze kazandıran Sabahattin Selek,

Bu belgesel eserini; resmi kayıt ve yayınlar, arşiv ve belgeler arasından ve o devrin olayları içinde önemli rol oynamış kişilerle görüşerek 9 yılda hazırlamıştır.

Bu eserin bugüne dek 8 defa basımı yapılmış ve Türkiye'de ulaşılması zor

bir rekora erişmiştir.

Selek, günümüzün politik çıkmazlarını dne bağlayarak yarınlara ışık tutması için Atatürkçü kuşakların bilinçlenmesine neden olacak soyut gözüken bazı tarihi olayları somut ve ilmi bir incelemeyle tarihsel yerine oturtmuştur.

Bu eser; dn anlatan aynı zamanda, bugünün değerini ve yarınlarımızın önemini belirten bir abidedir.

KASTAŞ YAYINLARI böyle bir kitabı Türk okuyucularına ve kitap dünyasına sunmaktan kıvanç duyar.

NOT: Koyu yazılar yazara; renkliler tarayana aittir.

Yayınlayan • KASTAŞ A.Ő.322
Kapak resmi • Aykut zbay
Dizgi • Metin Dizimevi
Baskı ve Cilt • Zafer Matbaası
SEKİZİNCİ BASKI
Ocak—1987
İSTANBUL

SABAHATTİN SELEK

ANADOLU İHTİLÂLİ

İKİNCİ CİLT

KASTAŞ A.Ş. YAYINLARI
Başmusahip Sokak TALAŞ Han 16-101
Cağaloğlu - İstanbul
Tel.: 520 59 70

YAZAR HAKKINDA

Sabahattin Selek'i basın dünyasının tam ortasında, yani Babiâli'de tanıdım. Ömrümde onun kadar dürüst ve sözüne güvenilir insanı çok az gördüm. Şimdi 65 yaşım sürdüren bu lekesiz adam aslında eski bir subaydır. Selek 1941'de Harp Okulunu bitirip «**Süvari Zabiti**» olarak Türk Silâhlı Kuvvetlerine katıldı. Teğmenken 1943'de Ordudan ayrıldı. Çeşitli sosyal ve kültürel çalışmalar yapıp 1960'a kadar basın-yayın işleriyle uğraştı. Cemil Sait Barlas'la birlikte yürüttükleri (Pazar Postası) dergisi o yılların anısıdır. 60'dan sonra da bir aralık iki ortağıyla birlikte (Son Havadis) gazetesini çıkardı. Onun hemen ardından Basın İlân Kurumu'nun ilk Genel Müdürü oldu. Bu görevde oniki yıl kalıp 1971'de ayrılarak (Batı Dilleri Merkezini) kurdu. Sonra Ankara'dan milletvekili seçilip 73-76 arasında Parlamento'da bulundu. Peşinden SeKa'da üç yıl Yönetim Kurulu üyeliği yaptı. Bugünse, biçimsel anlamda emekli olarak eşi ve çocuklarıyla Erenköy'deki evinde oturuyor. Ama hiç boş durmadan sürekli çalışıp yazıyor. İnönü'yle, sağlığında uzun görüşmeler yaparak kaleme aldığı (İnönü'nün Hatıraları) serisinin birinci cildi yayınlandı. Anılarını, derlediği öteki bölümlerini de yayına hazırlama çabasını sürdürüyor.

(Anadolu İhtilâli)nin ilk baskısı 1963'de çıktı.

Türk Kurtuluş Savaşı'nı bugüne kadar en doğru ve derli toplu biçimde anlatan o «**Başucu Kitabı**» yirmiüç yılda sekiz kez basıldı. Bu, Türkiye için ulaşılmazı zor bir rekordur. «**E canım, fazla da büyütüyor musun?**» diyen olursa yanıtlım kesindir: Hayır, abartmıyorum. Kurtuluş Savaşının üstüne binlerce kitap, onbinlerce makale ve araştırma yayınlandı. Neden hiçbiri (Anadolu ihtilâli) nin başarısına ulaşamadı? Demek ki oluşturulan işin bir inceliği, bir «**Püf noktası**» var. Varılan sonucu Selek'in sabırlı, dengeli ve araştırmacı yanının olumlu bir ürünü olarak değerlendirmek gerekir. O kafayı alınının tam ortasından öpmeli.

Şahap Balcıoğlu

5

SUNUŞ

Bu kitap, «**Millî Mücadele**»nin 1921-1922 yıllarını kapsamakta ve «**Anadolu İhtilâli**» adını taşıyan birinci kitabımızı tamamlamaktadır. Türk Millî Kurtuluş hareketinin bütün ayrıntıları ile bu ölçüde bir esere sığdırılmıyacağını biliyoruz. Hele, bu ikinci kitabımızın 1922 yılı sonu olayları ile bitirilmesi, şüphesiz büyük bir eksikliklerdir. Aslında, birinci ciltde en az bir yüzyıl öncesinden başlamalı idi. Böyle yapmadık. Çünkü, bir tarih eseri yazmak iddiasında değildik. Birinci kitabımızın önsözünde de belirttiğimiz gibi, biz bu denememizde, ancak bugünkü meselelerimize ışık tutacak ölçüde, tarihî gerçekleri araştırmak amacını güttük. Ve uzun bir evrimin olaylar kargaşalığı içinde yatan bu gerçekleri ararken, en yakın başlangıç noktası olarak «**Millî Mücadele**» devrini ele aldık.

Birinci cildin eksenini «**ihtilâl**» idi. Olaylar ve gelişmeler, bu eksen çevresinde verilmek istenmiş ve «**ihtilâl**» ile doğrudan doğruya ilişkisi olmayan ayrıntılara dokunulmamıştı. Bu kitabın eksenini ise, «**İstiklâl Harbi**» ve «**Yeni Türk Devletinin Kuruluşu**» teşkil etmektedir.

İstiklâl Harbi çok cepheli bir harptir. Fakat harbin ağırlığı, Türk-Yunan Harbinde toplanmaktadır. Bu bakımdan, kitapta, Türk-Yunan Harbi esas alınmış ve diğer cepheleler, giriş kısmında «**İstiklâl Harbine Genel Bir Bakış**» başlığı altında özetlenmiştir, istiklâl Harbinin gereği kadar değerlendirilebilmesini kolaylaştırmak amacı ile, birinci bölümde, Yunanistan'a ve harbi büyük ölçüde etkileyen dış ilişkilere ayrı ayrı, iki ara bölüm halinde yer verilmiştir. Kanımıza göre, harbin kazanılmasında ordu kadar diplomatik ilişkiler ve çalışmalar da ağır basmaktadır. Bu inançla harbin yönetiminde dış politikanın oynadığı önemli rolü belirtmeye çalıştık.

Kitabın ikinci ve üçüncü bölümlerinde, kronolojik sı-

raya uyularak, muharebeler ve yeni devletin kuruluğu anlatılmaktadır. Olaylara, mümkün olduğu kadar «**Türkiye Büyük Millet Meclisi**» penceresinden bakmak istedik. Çünkü o sırada bütün hukukî ve fiilî güçler Meclis'te toplanmış bulunuyordu.

Anadolu İhtilâlini, İstiklâl Harbini ve Yeni Türk Devletinin hangi çetin şartlar altında kurulduğunu gördükten sonra, sonunda, bugün içinde bocaladığımız çıkmazın nedenleri üzerinde de durmak gerekiyordu. Yeni Türkiye'nin kuruluğu sırasında, nelerin eksik kaktığını, nelerin yanlış konulduğunu bulabilirsek, büyük bir kurtuluğu hamlesinin hemen arkasından niçin ve nerelerde takılıp kaldığımızı belirlemiş olacağız. Kitabın son bölümünü böyle bir araştırmaya ayırarak, yeni Türk Devletinin fikrî temelleri ve dayanakları, Atatürkçülük ilkelerinin kaynakları, yeni rejim ve kadro, rejim ordusu konularını ele aldık.

Kadıköy, 8 Ekim 1964

İÇİNDEKİLER

	<i>Sayfa</i>
Sunuş	397
GİRİŞ	
İstiklâl Harbi'ne genel bir bakış	403
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. YUNANİSTAN	
A. Tarihçe	424
B. Yunanistan'ın Anadolu seferi	428
2. İSTİKLAL HARBİ'NDE DIŞ POLİTİKA	437
A. Türkiye ile Rusya	440
B. Türkiye ile İngiltere	456
C. Türkiye ile Fransa	470
D. Türkiye ile İtalya	475
E. Türkiye ile Amerika	479
İKİNCİ BÖLÜM	
1. BİRİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ	486
İnönü savunma hattı	491
Muharebe öncesi	492
Muharebe	494
Eleştirme	496
Ankara	500
2. YENİ TÜRK DEVLETİNİN KURULUŞU	
A. Temel görünüş: Halkçılık	513
Memur devletine karşı harp	515
Halk hükümeti fikri	518

Sayfa	
3. SİYASAL GELİŞMELER	
Barış ümidi	558
A. Londra konferansı	562
B. Reddedilen anlaşmalar	576
C. Moskova andlaşmaları	580
4. İKİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ	586
Türk savunma plânı ----.....	588
Eleştirme.....	592
Muharebe ve B. M. Meclisi	594
Sonuç	597
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
1. İÇ ÇEKİŞMELER VE GRUPLAŞMA	601
A. İttihatçılar	603
B. Solcu teşekküller	608
C. Birinci Grup	620
D. İkinci Grup	625
2. YUNAN BÜYÜK TAARRUZU	
A. Kütahya - Eskişehir Muharebeleri ..	630
Türk Ordusunun savunma plânı	633
Muharebe	637
Cephe gerisi	641
B. Sakarya Meydan Muharebesi	647
Ankara	572
Atlatılan tehlike.....	677
Sakarya Muharebesinin bilançosu	682
B. Anayasa	519
C. Saltanatçıların tepkisi	529
D. Saltanatçılar direniyor	535
E. Yeni bir devlet merkezi aranıyor	544
F. İlk bütçe	550

Sayfa	
3. YENİ SİYASİ GELİŞMELER	685
A. Kars Andlaşması	688
B. Ankara Anlaşması	695
C. Barış teklifi	700
4. BÜYÜK TAARRUZ	
A. Hazırlık	707
B. Taarruz ve zafer	718
5. HARBİN SONA ERİŞİ	722
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Yeni Türkiye	727
A. Yeni Türkiye devletinin fikri temelleri	734
B. Yeni rejim ve rejim kadrosu	742
Atatürk ve Gençlik	752
Atatürk ve Çevresi	754
C. Rejim Ordusu	756
Kaynakça	761

GİRİŞ

«İSTİKLAL HARBİNE GENEL BİR BAKIŞ»

Kitabın bütünlüğünü sağlamak ve anlatılacak olayların ve gelişmelerin izlenmesini kolaylaştırmak amacıyla, bu «giriş» yazısında, İstiklâl Harbinin bir panoramasını çizeceğiz. Kitap iki yıllık (1921 ve 1922) kısa bir dönemi anlattığı halde, olaylar ve gelişmeler bakımından çok yüklüdür: ihtilâl, harb, eski bir imparatorluğun tasfiyesi bir rejimin yıkılışı ve yeni bir devletin kuruluşu..

Harb hareketlerinin, oynak, canlı akışı içinde, yeni Türk devletinin kurulmasındaki oluşumu gözden kaybetmeden tasvir etmenin gerekli olduğunu düşündük. Bir cepheden öteki cepheye geçerek veya zaman zaman harbin genel yönetimi üzerinde durup açıklamalar yaparak, anlatışı dağıtmak ve yaymak da doğru bir yol olmayacaktı. Bunun için, burada çizeceğimiz panoramada; Türk İstiklâl Harbinin stratejisi, harbi etkileyen başlıca olumlu ve olumsuz faktörler ve ikinci derecedeki cepheler görülecektir.

Anadolu İhtilâli ile kurtuluş yolunu açmış bulunan Türkiye, yalnız bazı parçalarına yerleşmek isteyen düşman kuvvetlerini atmak için değil, aynı zamanda ihtilâlin devamlılığını sağlamak ve kendisini dünyaya yeni bir devlet olarak kabul ettirebilmek için de harbetmek durumunda idi. Bu durumun açık anlamı, ihtilâl ve harbin birbirini tamamlayarak, birlikte yürütülmesi zorunluğu demektir. Toplum hayatı için olağanüstü haller sayılan harb ve ihtilâlin bütün güçlükleriyle bir araya gelmesi, Türkiye'nin içine sürüklendiği şartlar dolayısıyla, her iki hâlin karşılıklı birbirinin sebebi ve sonucu olmasından ileri geliyor-

403

du. Padişah ve hükümetin işgaller karşısındaki tutumu, ihtilâlin tek haklı sebebi sayılmıştı; ihtilâl başlangıçta yalnız bu sebebe dayanıyordu. O halde, ihtilâl yönetimi, vatani kurtarmak sorumluluğunu ve bundan ötürü de harbetmek görevini yüklenmişti. Sevres'dekinden daha elverişli şartları sağlasa da, barışçı ve uzlaşıcı bir politika gütmek veya harpte başarısızlığa uğramak, önce ihtilâl yönetiminin ve arkasından memleketin yıkılmasına sebep ola bilirdi.

Öte yandan, ihtilâlin şu veya bu biçimde sona ermesi ise, İstiklâl Harbinin, 1919-20 yıllarının güçsüz direnmelerinden ibaret kalmasını ve Sevres Andlaşmasının yürürlüğünü sağladı.

Görülüyor ki, Anadolu ihtilâlini yönetenler, genellikle başka ihtilâllerde olduğu gibi yalnız bir iç harple karşı karşıya değillerdi. Asıl önemlisi, son derece elverişsiz şartlar içinde, hem de çok cepheli bir harbi kazanmak gerekiyordu. Türk İstiklâl Harbini benzerlerinden ayıran en önemli özellik budur.

İstiklâl Harbinde kesin sonuç alınacak yer, Batı cephesi idi. Bu sebeple, istiklâl Harbine, Türk-Yunan Harbi demek de mümkündür. Batı cephesinde gösterilen direnme ve kazanılan başarılar, kurulmakta olan yeni Türk devletinin Batılı devletler tarafından bir vakıa olarak kabulüne yol açmış, müttefikler arası anlaşmazlıkları arttırmış ve Rus yardımının devamını sağlamıştır. Hattâ Güneyde Fransızlarla yapılan harb bile, biraz da Batıdaki direnme sayesinde sona ermiştir.

Batı cephesinin, 15 Mayıs 1919 da Yunan askerlerinin İzmir'e çıkmasıyla açıldığını kabul etmek yanlış olmaz. Başlangıç bu tarih sayılırsa, Türk-Yunan Harbi, son Yunan askerinin Anadolu'dan çekildiği 17 Eylül 1922 tarihine kadar, 3 yıl, 4 ay ve 2 gün (1218) gün sürmüştür.

İstiklâl Harbinde, Yunanistan iki ayrı idare elinde bulunmuştur: «**Venizelos İdaresi**» ve «**Kral Konstantin İdaresi**». Anadolu İhtilâlinin meşruluk kazanması ve Kuvayi Milliye'yi tasfiye ederek düzenli ordu dönemine geçiş, Venizelos İdaresi zamanına rastlar. Bu dönem, Millî Mücadele'nin en buhranlı ve en güçsüz bölümüdür. Fakat, bu dönemde, Venizelos harb hedeflerini temkinli ve ölçülü bir şekilde seçtiği için, Türkler, büyük arazi kaybet-

melerine rağmen, Yunanlılar nerede duracaklarını bilmişlerdir. Türk harbinin bu dönemdeki stratejisi düşmana kuvvet kaptırmamak ve zaman kazanmak esasına dayanıyordu. Kral Konstantin İdaresi ise Yunan Harbine yeni hedefler çizmiş ve harbi onlar hesabına çetinleştirmiştir. Bu dönemdeki Türk direnmesi de, aynı ölçüde kuvvetli ve çetin olmuştur. Kısaca belirttiğimiz bu özellikler sebebiyle, Türk-Yunan Harbini, birbirinden farklı iki döneme ayırmak gerekir.

Birinci dönem, Yunanlıların İzmir'e çıkmasıyla başlar ve işgal bölgesinin Bursa-Uşak çizgisine kadar genişlemesiyle son bulur.

İlk Yunan hareketleri 1919 Mayıs ayı sonuna kadar devam etmiş ve Türk milis kuvvetlerinin ve Ayvalık'ta 172. Alayın karşı koymasından başka bir engelle karşılaşmadan, işgal alanı Turgutlu - ödemiş - Aydın çizgisini bulmuştu. Yunanlılar, bir yıl süreyle önemli bir teşebbüste bulunmadılar ve bu bir yıl içinde ancak birçok küçük çarpışmalar oldu.

Bu dönemde İstanbul'daki İngiliz generali Milne tarafından Türk-Yunan kuvvetleri arasına bir çizgi çizilmiş ve iki tarafın bu çizgiyi geçmesi yasaklanmıştı. Fakat Yunan Ordusu 22 Haziran 1920'de «Milne Çizgisi»ni geçerek genel bir taarruza girişti; Bursa, Uşak, Alaşehir ve Nazilli'yi aldıktan sonra, bu hareket 9 Ağustos 1920 tarihinde durdu. Harbin bu döneminde, Türklerin Gediz'deki bir Yunan tümenine karşı giriştikleri başarısız bir taarruzdan (24 Ekim 1920) başka kayda değer askerî bir hareket olmamıştır.

İkinci dönem (Konstantin İdaresi), 1921 Ocak ayı başında, Bursa'dan Yunan birliklerinin ileri yürüyüşe geçmeleriyle açılmış ve harbin sonuna kadar, Türk ve Yunan kuvvetleri arasında, aşağıdaki beş muharebe cereyan etmiştir:

1. Birinci İnönü Muharebesi,
2. İkinci İnönü Muharebesi,
3. Kütahya-Eskişehir Muharebesi,
4. Sakarya Muharebesi,
5. Büyük Türk Taarruzu ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi.

Bu muharebelerin ilk dördünde inisiyatif Yunanlılarda, son taarruzda ise Türklerde idi. Bundan şu anlaşılıyor ki, 26 Ağustos 1922 de başlayan büyük taarruza kadar Türk ordusu daima savunmada kalmıştır.

İstiklâl Harbinin ne kadar elverişsiz şartlar altında başladığını, bu kitabın birinci cildinde bütün yönleriyle anlatmıştık. Şartlar kolay değişmedi. Harb süresince, Yunan Ordusu karşısında, gerçekten son derece buhranlı günler geçirilmiştir. Yalnız, savaş süresince, bazı şartların zamanla Türklerin lehlerine geliştiği ve bu gelişmelerin getirdiği imkânlardan da faydalandığı bir gerçektir. Zaferi bir mucize sanmamak için bunları bilmekte fayda vardır:

1. Harbin, bizler için haklı bir sebebe dayanması (Vatan savunuluyor ve bir kurtuluş harbi yapılıyordu).
2. Harbin, yabancı topraklar yerine, kendi topraklarımızda yapılması.
3. Yunan Ordusunun, deniz aşırı yabancı bir ülkede savaşması.
4. Türk Ordusunun, özellikle kumandanları ile subaylarının, büyük bir harp tecrübesine sahip bulunmaları.
5. Yunan Ordusu yüksek kumanda heyetinin yetersizliği.
6. Yunan Ordusunun politikaya karışmış bulunması (Kralcı - Venizelist bölünmesi).
7. Yunanistan'ın küçük bir devlet olması.
8. Yunanistan'ın siyasî düzenden yoksun bulunması.
9. Krallık idaresinin kurulmasından sonra, Batı devletlerinin yardım ve ilgilerinin birdenbire azalması.

Bir de madalyonun öbür yüzüne bakalım. Aslında, harp kolay değildir. Ve eğer bir memleket, harbe hazır da değilse, güçlükler ölçülemeyecek kadar ağır olur. İstiklâl Harbinde, Türkiye'nin içinde bulunduğu bazı özellikler, kazanma şansını ayrıca kısıtlayan yeni unsurlar getirmiştir. Bunlar birer hendikapı ve hemen hemen harbin sonuna kadar sürüp gidecekti. Şöyle ki:

1. 1911 yılından beri aralıksız sürüp giden harplerin ve hele Birinci Dünya Harbinin halk ve ordu üzerinde yaptığı kötü ve yıpratıcı etkiler.
2. Padişah - Halifenin cihad ilân etmemiş olması.
3. Memlekette tam bir millî birlik havasının bulunmaması.
4. Harp bölgesinde oturan yerli halktan bir kısmının düşmanla din, dil ve ülkü bağlarının bulunması.
5. Başlangıçta çok cepheli bir harbi kabul etme zorunluğu.
6. İnisiyatifin, harbin sonuna kadar düşmanda bulunması.

7. Memleketin ekonomik güçsüzlüğü.
8. Silâh, cephane ve harb araçlarının yetersizliği.
9. Yolların ve ulaştırma araçlarının elverişsiz oluşu.
10. Ordunun sağlık hizmetlerinin gereği kadar karşılanamaması.

İstiklâl Harbinin kaderini etkileyen olumlu ve olumsuz faktörlerin hepsi, şüphe yok ki, bu kadar değildir. Fakat önemli olanları bunlardır. Burada, dış etkiler üzerinde ayrıca durulmamıştır. Çünkü, dış politika bölümünde bu konuya yeteri kadar yer vermiş bulunuyoruz.

Biz burada, istiklâl Harbinin savaş şartları bakımından bir panoramasını çizmeye çalıştık. Olayları da, yerleri geldikçe, önem derecelerine göre anlatacağız. Yalnız bu panoramayı tamamlamak için, Türkiye'nin istiklâl Harbindeki güçsüz yönünü belirtecek bir kaç noktaya daha dokunmak gerekiyor.

İstiklâl Harbinin dönüm noktasını teşkil eden Sakarya Muharebesinden sonra bile, durum fazla umut verici değildi. 25 Kasım 1921den 15 Ocak 1922'ye kadar Türkiye'de bir dost ziyaretçi olarak bulunan Ukrayna Başkumandanı Frunze'nin Çiçerin'e gönderdiği 22 Aralık 1921 tarihli telgrafın harbe ait kısımlarını, bir yabancıнын gözlemleri olmak bakımından çok ilgi çekici bulduğumuz için aşağıya aynen alıyoruz:

«Burada bulunduğum günlerde, durumu epeyi öğrendim. Bir kaç defa Yusuf Kemal Bey ile ve Mustafa Kemal ile görüştim. Birçok milletvekilleriyle bağlar kurdum. Şu sonuçları bildiriyorum :

1. Millet son derece perişan ve yorgundur, barışa susamıştır, fakat sürekli enerjik propaganda sayesinde, savaşın zorunlu olduğunu çok iyi anlıyor.

2. Ordu son derece ağır bir durumdadır, çırpıplaktır, fena silâhlanmıştır, kış savaş kampanyasını gerçekleştirecek halde değil, ama maneviyatı henüz kuvvetlidir. Memlekette zahire yedekleri vardır, ama yeteri kadar ulaştırma araçları olmadığından, orduyu donatmak şartları tatmin edici değildir. Askerî harekât istikametlerinin ve bizzat harekâtın mahiyetini tâyin etmek işinde, konaklama ve yiyecek temini imkânları başlıca rol oynar.

3.....

4. Askerî meselenin müspet halli için Türkiye'nin kendi imkânları, kaynakları yetecek kadar değildir. Ordu, direnme gösterebilir, ama dıştan yardım görmezse, katiyen zafer kazanamaz.

5. Hükümet, son 2-3 ay içinde tereddüt gösterdi. Bir taraftan yalnız bize ciddi surette dayanmanın zaruri ve mümkün olduğunun iyice anlaşılması, diğer taraftan ise, son derece ağır bir durum, herhangi yeni hâl çareleri aramayı mecbur kılıyordu.

6. 7 ve 8.....

9. Dün akşam Kemal, Genel Kurmay erkânı ile müzakere için geldi ve ordunun durumuyla ilgili bütün belgeleri getirdi. Bölük, asker, top, makinelitüfek, âdi tüfek sayısı, askeri birliklerin kurulması, onların sayısı, keza Yunan askerî birlikleri hakkında bana doğru bilgi verildi. Plânları, cephenin durumunu vesaireyi ayrıntılarıyla inceledim.. Nihayet, düşmana karşı üstünlük elde etmek, düşmanı Anadolu sınırlarının dışına söküp atmak için gereken silâh ve cephane hakkında sayılar verildi. Kemal, en sonra dedi ki, «Milletvekillerinin çoğuna bildirilmeyen şeyleri size bildirdim, çünkü milletvekillerinin çoğunun iradesi zayıftır, şimdi durumumuz hakkında her şeyi biliyorsunuz. İsterseniz, sîze ek bilgi verilecektir. Bahara kadar 2-3 ay içinde bunları elde edemezsek diplomatik kanallarla çözüm yolu aramalıyız.»¹

Frunze'nin öğrendikleri ve kendi gözlemleri gerçeğe yüzde yüz uygundu. Cephelere yiyecek, araç ve cephane yollamakta çekilen sıkıntı bir yana, askerlik şubelerince silâh altına alınan erlerin cephelere gönderilmesinde bile birçok güçlükler vardı. Cephelerin ihtiyaçlarını karşılamak çabası yüzünden, askerlik şubelerine asker toplama ve yollama işleri için para verilemiyordu. Toplanan askerler barındırılmıyor, doyurulmuyor, giydiremiyor ve en uzak yerlere gidecek askerler bile, yaya olarak yola çıkarılıyordu. Bu sebeplerle cephelere giden askerler; yollarda açlıktan ve soğuktan hastalanıyor, içlerinde ölenler oluyordu.. Toplanan askerin hemen hemen yarısı hastahanelere dökülmekte idi. Bakımsızlığa örnek olarak diyebiliriz ki, Onikinci Kolordu (Konya'da) hastahanelerinde yatanların % 80'i zatürrie idi. Cephe gerilerinde ölen, cepheye ölenlerden çok fazla idi. Genel Kurmay Sağlık Dairesi Raporlarına göre, hastahanelere yatırılan hasta sayısı

1 Rusya'nın dış siyaset arşivinden. Frunze'nin Türkiye'yi ziyaretiyle ilgili belgeler ilk defa «Mejdunorodnaya» dergisinin 1960 tarihli 7. sayısında yayınlanmıştır. (Rus Elçiliği Basın Servisi haber bülteninden alınmıştır).

408

1921 yılında 151.783, 1922 yılında ise 274.988 kişidir.³ Tifo, tifüs, dizanteri, zatürrie, yılançık, nezle müstevliye hastalıklarından binlerce kişi ölmüştür, ölüm olayı az olmakla beraber, kabakulak hastalığı da çok yaygındı.

Muharebelerde, yaralıların çok uzak yerlere taşınması gerekiyordu. Meselâ İkinci İnönü Muharebesinde Eskişehir'de çok sıkışıklık olduğundan yaralılar, kağı gibi en ilkel araçlar da kullanılarak Ankara'ya ve Konya'ya gönderilmiştir.

Frunze'nin de önemle belirttiği gibi, ulaştırma güclüğü İstiklâl Harbinin en büyük problemlerinden idi. Demiryolu, devrin tek makbul aracı olduğu halde, Anadolu'da pek az demiryolu vardı ve bunların bir kısmı düşman tarafında kalmıştı, İkinci İnönü Muharebesi sırasında, tren, Eskişehir'den Ankara'ya 14 saatte gittiği için, ilgililer, bu hızdan öğünerek söz etmişlerdir. Çünkü, normal olarak Eskişehir-Ankara yolu 22 saatte alınıyordu.

— II —

Doğu cephesinde hasım durumunda iki devlet vardı: Ermenistan ve Gürcistan. Birinci Dünya Harbi sonunda kurulan bu devletler, bir kısım Türk topraklarını işgal etmiş ve Kafkasya yolunu Türkiye'ye kapamış bulunuyorlardı. Başta İngiltere olmak üzere İtilâf Devletleri tarafından yaratılan bu küçük devletlerin iç durumları da karışıktı. Bolşevik Rusya'ya karşı tampon olarak düşünüldükleri halde Bolşeviklik akımı her iki devletin halkları arasında yayılmaya başlamıştı.

Gürcistan tehlikeli sayılmadığından, önce Ermenistan'a taarruz etmek, harp stratejisinin bir gereği idi. Fakat, taarruz halinde Gürcistan'ın Türkiye aleyhinde müdahaleye kalkışması ihtimali ve Rusya'nın Ermeni meselesinde tutumunun ne olacağı gözönünde bulundurulmalı idi. Rusya'nın Türk millî hareketine karşı nasıl bir politika güdeceği de henüz kesinlikle belli olmamıştı. Moskova'da Rus yöneticileriyle görüşmeler iyi gitmiyordu. Çiçerin, Türk heyetinden, Ermenistan için Van ve Bitlis'ten toprak verilmesini istemişti. Daha sonra Lenin ile görüşen Türk delegeleri durumu kendisine anlattılar ve şu cevabı aldılar:

3 - 1922 yılında Ordunun mevcudu arttığından 1921 yılına kıyasla hastahanelere yatanlar da artmıştır.

409

«Hata ettik. Düzeltmeye çalışırız, biz düzeltmezsek Siz yaparsınız.»⁴

Durum böylece aydınlandıktan sonra, bir ara, Azerbaycan ile anlaşarak Ermenistan'a karşı müşterek bir taarruz yapılması imkânları araştırılmış ve bunun mümkün olmayacağı anlaşıldıktan sonra, 1920 Eylülü sonlarında taarruz kararı verilmiştir. Kolay ve o derece kârlı bir zaferle sonuçlanan bu taarruzla Doğu cephesi kapanmış oluyordu.⁵ Artık, Doğu cephesinden batıya asker kaydırmak mümkündü. Nitekim, 3., 11. ve 12. Kafkas Tümenleri Batı Cephesine nakledilmişlerdir. Doğu, Batı'ya ayrıca çeşitli silâh ve araç yardımı yapmıştır. 1920 Ekiminde başlayan bu yardımın tutarı yaklaşık olarak şöyledir: 117 top, 244 makineli tüfek, 12 bin tüfek, 14 bin süngü, 170 bin top mermisi, 32 milyon Tüfek mermisi, 10 bin bomba, çok sayıda tahkimat aracı, eğer ve koşum takımları ve sağlık araçları...⁶ Bu silâh ve cephanenin önemli bir kısmı Ermeni ordusundan ganimet olarak alınmıştı.

Gürcistan ile silâhlı bir çatışmaya girişilmemiştir. Bununla birlikte, ufak tefek sınır olayları, bazı Türk şehir ve kasabalarının Gürcüler tarafından işgal edilmiş bulunması ve Gürcü Devletinin durumundaki bulanıklık Türkiye'ye huzursuzluk vermekte idi. Ermenistan'a yapılan taarruz sırasında Gürcistan tarafsız kalmıştı, iki devlet birbirine elçi de göndermişlerdi. Fakat, «**Misak-ı Millî**» gerçekleştirilmeliydi. Bunun için Batum'un ve Gürcü işgalindeki diğer Türk şehir ve kasabalarının Türk sınırları içine alınması gerekiyordu. Ankara, Kafkasya'daki olayları dikkatle izliyor ve Gürcistan ile harbe tutuşmadan sonuç almak istiyordu.

Rusya, Kafkas devletlerini peyderpey bolşevikleştirmekte idi. Azerbaycan'da bu hareket tamamlanmış ve Türk ordusunun Ermenistan'ı yenmesinden sonra burada da Bolşevik Hükümeti kurulmuştu. Ruslar, şimdi Gürcistan'daki Menşevik hükümetini devirmek istiyorlardı. 11/12 Şubat 1921'de Kızılordu, Ermeni kuvvetleriyle birlikte Gürcis-

4 - Yusuf kemal Tengirşenk ile 19.12.1959 günü yaptığımız görüşmelere ait notlardan.

5 - Bu taarruz hakkındaki tafsilât, kronolojik sıra bakımından birinci kitapta verilmiştir: s. 361 - 365.

6 - Albay Mehmet Arif, Anadolu inkılâbı - İkdam Matbaası - İstanbul, 1924, s. 73.

410

tan'a taarruza başlamıştı. Gürcistan elçisi Medivani Ankara'ya henüz gelmişti. Türk hükümeti, Rus-Gürcü Harbinin başlamasından faydalanarak, Gürcü elçisine 21 Şubatta bir nota verdi. Genel Kurmay ise, bir gün önce, Doğu Ordusu Kumandanlığına yazdığı emirde, Gürcüler Artvin ve Ardahan'ı barış yoluyla bırakmazlarsa askerî harekete girişilmesini bildirdi.

Hariciye Vekilinin notasında, Türkiye'nin Gürcistan ile bir barış yapmak üzere günlerdenberi göstermekte olduğu iyi niyetlere karşılık, elçinin oyalama politikası güttüğü nezaketle belirtiliyor ve 22 Şubat günü Ardahan ve Artvin terkedilmezse askerî tedbirlere başvurulacağı kesin bir şekilde hatırlatılıyordu.

Gürcü Hükümeti, Rusya'nın taarruzuna uğradığından son derece sıkışık durumda idi. Türkiye'ye olumlu cevap vermekten başka çare yoktu. Türk Ordusu, 24 Şubat'ta Ardahan'ı 6 Mayıs'ta Artvin'i, 7 Mart'ta Ahıska'yı, 11 Martta Batum'u ve 14 Mart'ta Ahılkelek'i işgal etti. Bu sırada, Kızılordu, Gürcü ordusunu yenerek Tiflis'e girmiş ve Sovyet Gürcü hükümeti kurulmuştu. Fakat iki gün sonra (16 Mart 1921) Moskova'da Türk-Rus Andlaşması imzalanacak ve Batum'un bırakılması zorunluğu doğacaktı.

— III —

Türk - Fransız Harbi, İstiklâl Harbinin ikinci derecede bir cephesidir. Bu cephede büyük kuvvetler kullanılmamış ve askerlik bakımından fazla önemi olmayan çarpışmalar ile şehir muharebeleri cereyan etmiştir. Çok dağınık ve ayrıntılı olaylara sahne olan Güney Cephesinde, harbin süresi de kısadır. Çarpışmalar, Ocak 1920'de başlamış ve bir yıl kadar sürdükten sonra 1921 yılı Mart ayının ilk yarısında son bulmuştur. Halbuki, harbe yel açan işgaller, Mütareke (Mondros) sonrasına rastlar ve hukuken harbin bitimi ise 20 Ekim 1921 (Ankara Anlaşması)dır.

Kendilerini Osmanlı İmparatorluğunun mirasçıları sayan üç büyük devletten ikisi, İngiltere ve İtalya, paylarını alırken Türkiye ile yeni bir silâhlı çatışmaya girişmemek için son derece dikkatli davrandıkları halde, Fransa'nın davranışı basiretsiz bir politikanın sonucudur. Fransa'nın düştüğü yanlışlık, Suriye ile Anadolu'yu birbirine karıştırmasından ileri geliyordu. Ayrıca Fransa, Suriye Mandasını ve Kilikya'yı elde bulundurmak ve Anadolu'da

kendisine tanınan «**nüfuz ve menfaat bölgesi**»nden yararlanabilmek için çokça asker kullanmak zorunda kalacağını da kestirememiştir. İçinde bulunduğu harp sonu güçlükleri sebebiyle, bütün bu faydaların hepsini sağlamaya yetecek bir kuvveti, bu bölgeye ayıramazdı. Bunun için Araplara ve özellikle Türklere karşı Ermenileri müttefik olarak seçti. Böylece, Ermeni hâmililiğini de yüklenmiş, fakat **tahrike çok elverişli olan Ermeni halkının başını derde sokmuş oluyordu. Birinci Dünya Harbinde Araplar, Türklere karşı ayaklandıkları halde, Fransızların yanlış tutumu, Türk-Arap işbirliğinin kurulmasını da mümkün kılmıştır.**

Görülüyor ki, Güney'deki harp, yalnız Türklere Fransızlar arasında geçmiş bir olay değildir. Üç halkın kurtuluş mücadelesi iç içedir ve bu dört yanlı kavga da, emperyalist bir devlet olarak, Fransa, etken durumundadır.

Türk istiklâl Harbinin Güney Cephesinde Fransa'nın üç tümenlik bir kuvveti vardı. Topçu, uçak ve zırhlı otomobillerle takviyeli olan bu kuvvet, biri Fransız, ikisi Senegal, dokuzu Cezayir alayı olmak üzere 12 alayı bulunuyordu.⁷ Fransız birlikleri Mersin'den Urfa'ya kadar olan Türk topraklarına ve Suriye kuzey bölgesine yayılmış durumda idi. Suriye'deki Arap kurtuluş hareketini de bastırmak zorunda olduklarından, Fransız Kumandanlığı emrindeki kuvvetin hepsini Türklere karşı kullanamamıştır. Buna karşılık, Türk cephesinde organize ettikleri muntazam Ermeni kıt'aları ve Ermeni milis kuvvetleri, Fransa birlikleriyle beraber döğüşüyorlardı. Ermeni savaşçıların sayısı ise üç binden az değildi.

Güney Anadolu'da Fransız işgaline ve Ermeni hareketine karşı Millî Mücadele liderinin ilk ilgisi, Sivas Kongresi'nden sonra Sivas'ta yapılan Kumandanlar toplantısında (16 Kasım 1919) alınan kararlarla başlamış ve bu bölgeye gönderilen üç subay, teşkilât yapmakla görevlendirilmişti. Güney cephesi, milis kuvvetler kurularak yavaş yavaş teşekkül etmiş ve olaylar 1920 yılı Ocak ayında birdenbire ve hızla gelişmiştir.

7 - Fransız ordusunun bu kuruluşu, Kilikya cephesindeki Türk II. Kolordusu tarafından tesbit edilmiştir. Yüzde yüz sıhhatli olamaz, başka kaynak bulamadığımızdan bunu almak zorunda kaldık. Güneydeki harbin ilk muharebesi 20 Ocak'ta Maraş'ta başladı ve sonra diğer yerlere sıçradı.

412

Maraş muharebesi başarılı oluyordu. Fransızlar, burada kötü duruma düştüler. Fakat, Mustafa Kemal Paşa, Fransızların, prestijlerini kurtarmak için Maraş olayını kanlı bir şekilde bastırmalarından ve bu bölge halkını parça parça ezmelerinden endişe duymaktaydı. Onun için bölgenin her yerinde birden millî müfrezelerle küçük, büyük hareketlerde bulunarak bir gerilla harbine girişilmesini uygun görmüştü. Batıda Yunanlılarla karşı olduğu gibi, burada da sonradan bir cephe teşkil edilebileceğini ummuyordu. Ancak, hareketsiz kalmak da tehlike idi.⁹

Mustafa Kemal Paşa, 25 Ocak 1920 tarihinde ilgili Kolordulara (Sivas, Diyarbakır, Ankara ve Konya) Gerilla harbi için, özetlediğimiz şu talimatı verdi:¹⁰

Fransızlara karşı ayaklanma hareketinin şekil, Fransız kuvvetlerini ayrı ayrı, birdenbire, buldukları yerde sarmak ve ufak garnizonlardan başlayarak esir almak ve yok etmektir. Bu teşebbüs; demiryolu tünellerini ve köprülerini atmak, yolları otomobil işlemeyecek hâle getirmek ve Fransız kuvvetlerinin birbiriyle olan irtibatını kesmek suretiyle geliştirilecektir.

Ayaklanma yavaş yavaş başlayacaktır. Birinci devre Urfa ayaklanmasıdır. Buna hemen başlanacaktır. Diğer devrelerin ne zaman başlayacağı sonra bildirecektir.

Onüçüncü Kolordu (Diyarbakır) cephesinin vazifesi, Fırat nehrinin doğusunu düşmana boşalttırmaktır. Bunun için, her Fransız müfrezesinin bulunduğu binalara ve çadırlara her gece baskın yapılacaktır.

Eğer iyi düzenlenirse, herbiri yaklaşık olarak on kişilik, yirmi müfreze ile Fırat'ın doğusunda bulunan bütün Fransızları mahsur bırakmak mümkündür. Kesin hücumlar, Urfa'dan değil, Fransızların en zayıf oldukları yerden başlayacaktır.

Aşiretler de harekete teşvik edilecektir. Aşiret, Fransızlarla tutuştuktan sonra devam edip gider.

Yirminci Kolordu cephesinde; sür'atle müfrezeler hazırlanacak ve içeriye girmek için ayrıca talimat beklenecektir.»

9 - Atatürk, gerilla harbi hakkında Kolordu Kumandanlarının fikirlerini sormuş ve hepsinden uygun cevap almıştır. (Harp Vesikaları Dergisi, s. 15, V: 382).

10 - Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, s. 15, V: 383.

413

Zaten gelişmekte olan gerilla hareketi, bu talimattan sonra hızlanmıştır.

Aşiretler, Mustafa Kemal Paşa'nın umduğu veya telkin etmek istediği ölçüde mücadeleye angaje olmamışlardır. Hattâ, Millî Mücadelenin en buhranlı safhalarında, bölgenin en büyük aşireti olan Millî Aşiret, Fransızlarla anlaşarak isyan etmiştir. Bununla beraber, Millî Aşireti de dahil olmak üzere, büyüklü küçüklü birçok aşiretin Fransızlara karşı savaştıklarını görmekteyiz, özellikle, Urfa muharebesinde böyle olmuştur. Bu muharebeye katılan aşiretler şunlardır:

Millî aşireti (150 savaşçı), Bucak aşireti (150 savaşçı), Badelli aşireti (350 savaşçı), Döğerli aşireti (100 savaşçı), İndelli aşireti (100 savaşçı), Gazze aşireti (600 savaşçı), Seyhanlı aşireti (100 savaşçı)¹¹

Hatıra eserlerinden ve bazı yazışmalardan anlaşıldığına göre, aşiretler, diğer millî kuvvetler (milis) gibi kıyasıya döğüşmemişlerdir. Nitekim, 19 Mart 1920'de Urfa halk: adına Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan ve ordudan yardım yapılmazsa mücâdeleden vazgeçileceği bildirilen bir telgrafta «..... *verdiğimiz şehitlerin ve yaralıların toplamı, bize yardım için gelen aşiretlerin hepsinin verdikleri kayıptan fazladır*» kaydına rastlamaktayız.

Gerilla harbinin özelliği, hele bir yerden sevk ve idare edilmezse, dağınıklık ve düzensizliktir. Her kuvvet bir başkasından, haklı veya haksız şikâyetçi olur. Urfa halkı aşiretlerden şikâyetçi idi. Fakat, aşiretler ordudan; ordu, millî kumandanlardan şikâyet ediyordu. Güneydeki harbin başladığı ve şiddetle sürüp gittiği devre, yani 1920 yılının ilk yarısı, Ankara'nın çok daha önemli meselelerle karşılaştığı zamana rastladığından, bu cephe âdeta sahipsiz gibi idi. Cephe ile en çok ilgilenmesi gereken Diyarbakır'daki XIII. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Beyin pasif tutumu, ayrıca bir şansızlık teşkil ediyordu. (Arap asıllı olan bu Albay, zaferden sonra askerlikten ayrılmış, Suriye'ye giderek orada yerleşmiştir.)

Başlangıçta, Yunanlılara karşı olduğu gibi Güney'de

11 - Ali Saip (Ursavaş), Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri. - Ankara: 1340 (1924), s. 177.

Not: Bu bölgede daha sonra muharebelere katılan alaylarımızın bir kısmı 130 - 150 mevcutlu idi.

bir cephe teşkilini lüzumlu ve mümkün saymayan Ankara, sonunda bu başıbozukluğa bir çare düşünmek zorunda kaldı. Gerilla harbinin yine de iyi kötü yürütülebilmesi, bu bölge Kuvayi Milliye'sinin Batı'daki Kuvayi Milliye'den farklı oluşundandır. **Güney Kuvayi Milliye'si, gerçek anlamıyla halk kuvvetleri idi.** Kuvayi Milliye Kumandanları, bölgelerinin hatırlı kimseleri veya subaylar idi. Eşkiya, çete ve zorbalar burada Kuvayi Milliye'ye karışmamışlardı. Kuvayi Milliye yalnız vatanseverlik duygusuyla savaşıyordu. Gerekirse muntazam ordu birlikleri gibi cephe muharebeleri yapıyor, düşman tarafından kuşatılmış şehirleri savunuyor veya işgal altındaki şehirleri kuşatarak kale muharebesine girişiyordu.

1920 yılı Haziranında cephe teşkilâtı yapıldı. Cephe ikiye ayrıldı. Fırat nehrinin doğusuna Elcezire cephesi adı verildi. Kumandanlığına Nihat (Anılmış) Paşa tayin edildi. Fırat'ın batısı Adana Cephesi adını almıştı ve Kumandanı Albay Selâhattin Adil Bey idi.

Güney'deki harbin önemli muharebeleri şunlardır:

Maraş Muharebesi: 20 Ocak 1920 - 10 Şubat 1920,

Adana Muharebeleri: 21 Ocak 1920 - 20 Ekim 1921,

Urfa Muharebesi: 9 Şubat 1920 - 11 Nisan 1920,

Antep Muharebeleri: 1 Nisan 1920 - 8 Şubat 1921.

Maraş ve Urfa muharebeleri, bu iki şehirdeki işgal kuvvetlerine karşı yapılmış ve her iki muharebede de Fransızların ve Ermenilerin yenilerek çekilmesiyle sonuçlanmıştır. Urfa bozgunundan sonra, Fransızlar bir daha Fırat'ın doğusuna geçmemişler ve Maraş'ı yeniden işgal için herhangi bir teşebbüste bulunmamışlardır.

En çetin muharebe Antep'te cereyan etmiştir. Antep savunması içeride ve dışarıda büyük yankılar uyandırmıştır. Antep muharebesinin son üç aylık safhası, Urfa ve Maraş muharebelerinin aksine, Antep'in Fransızlar tarafından kuşatılması şeklindedir. Antep halkının ve savaşçılarının, her tarafla irtibatları kesildiği¹³, yiyecek ve cephanesizliği çekildiği halde, gösterdikleri direnme gücü, kahramanlık destanlarını andırmaktadır. Adana Cephesi Kumandanlığının, emrindeki iki zayıf tümenle duruma etkili olamayışı, gittikçe açlığa sürüklenen halkın ve Kuvayi Milliye'nin moralini bozmakta idi. Nihayet, biri 6/7 Şubat 1921 gecesinde, diğeri ertesi gece olmak üzere iki yarma

13 - Kuşatmaya rağmen, Fransız çenberini gizlice geçebilen kuryelerle haberleşme mümkün oluyordu.

hareketiyle, savaşçılar, Antep'ten çıkıp kurtuldular ve Şehir Fransızlara teslim oldu.¹⁴

Adana b6lgesinde cereyan eden başlıca muharebeler Şunlardır:

18 Mayıs 1920 g6n6 Pozantı'da muhasara edilen 800 mevcutlu bir Fransız kuvveti 10 g6n s6ren muharebeden sonra 28 Mayıs'ta esir edilmiştir.

Çar kasabası, buradaki Ermeni kuvvetine yapılan taarruz sonunda 2 Temmuz 1920'de kurtarılmıştır.

Haçin kasabası kuşatılmış, aylarca s6ren muharebelerden sonra, 17 Ekim 1920 g6n6, T6rk kuvvetlerinin taarruzuna dayanamayan Ermeniler, kasabayı baştan aşağı yakıp geçe karanlığında çekilmişlerdir.

7-10 Mart 1921'de Osmaniye'de muharebeler olmuş ve Fransızlar Adana'dan takviye alarak taarruza geçtiklerinden T6rk kıt'aları geri çekilmişlerdir.

Bu muharebeden sonra cephede âdeta bir m6târeke havası esmeye başladığından kayda değer askerî hareket olmadı.

Fransız'lara karşı Suriye'de başlamış olan Arap millî hareketi, T6rk G6ney cephesinin y6k6n6 bir dereceye kadar hafifletmiştir. T6rk ve Arap kuvvetleri arasında kalan Fransızlar, hem G6ney Anadolu'da, Kilikya'da, hem de kuzey Suriye'de savaşmak zorunda bulunmuşlardır. Arap millî kuvvetleri, zaman zaman T6rk topraklarına kadar girerek Fransızlar tedirgin etmişlerdir. Buna karşılık T6rk Kuvayi Milliyesi, akınlarını Kuzey Suriye'ye kadar uzatmışlardır.

T6rk-Arap işbirliğinin, Arap millî liderlerine b6y6k umutlar verdiğini yazışmalardan anlıyoruz. Ankara'ya yaptıkları teklifte, Suriye, Irak ve T6rkiye'nin istiklâllerini kurtararak bir konfederasyon kurmalarından veya sonra kararlaştırılacak bir form6l 6zerinde anlaşmaktan s6z etmişlerdir. Ő6phesiz, b6t6n Araplar b6yle d6ř6nm6yorlardı, aralarında Fransızlarla anlaşanlar da vardı.

Fransızlara karşı savaşan ve T6rklerle işbirliği yapan kuruluşlar ve liderler Şunlardır: Halep'te «**Halep Teşkilât-ı Milliyesi**», Şam'da «**Suriye ve Filistin M6dafa-i Kuvayi-i Osmaniye Heyet-i Umumiyesi**», yine Şam'da «**G6n6ll6 Ka**

14 - B6y6k Millet Meclisinin 8 Şubat 1921 tarihli toplantısında, h6k6metin teklif ettiği bir kanun tasarısı kabul edilerek «Ayıntap» adı «Gaziayıntap» Şeklinde değiştirilmiştir.

416

hire Fırkası» «Amman Çerkeş Fırkası». Bu teşekkülleri Osmanlı ordusu eski subaylarından olan Suriyeliler yönetmekte idiler. Şam'da Şefik Bey, Halep'te Yarbey Emin Bey, kurmay Yarbey Şakir Nimet Bey gibi...

Türkler, Suriye'deki teşkilâta talimat vermek, teşkilâtçılar göndermek, silâh ve cephane vermek suretiyle yardım etmişlerdir.

Güney Cephesinde, Fransızların teklifi üzerine 28/29 Mayıs 1920'de başlayan 20 günlük bir mütâreke imzalanmıştı. Fakat, mütâreke devresinde Türklerle karşı bir takım zulümler yapıldığından, 18 Haziran'da mütâreke bozuldu.

Fransa, Ortadoğu'nun bu bölgesindeki menfaatlerini korumağa çalışırken, işin çıkmaz bir maceraya sürüklendiğini bir süre sonra anlamaya başlamıştır. Kilikya ve bir Türk şehri uğruna Suriye Mandası tehlikeye düşebilirdi. Suriye'de rahat kalabilmek maksadiyle, Türklerle anıktan başka yapacak bir şey yoktu. Nitekim, 1920 yılı sonlarına doğru, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliğine General Pellâ'nin ve İstanbul'daki Fransız Kuvvetleri Kumandanlığına da General Charpy'nin tâyin edildiklerini görmekteyiz. Nihayet, 16 Ocak 1921'de Briand kabinesi kuruldu. Bundan sonra, Fransa'nın Türkiye'ye karşı tutumunun değişmeye başladığı açıkça belli olacaktı.

23 Şubat - 12 Mart 1921'de Londra'da toplanan konferans, Türkiye ile Fransa'nın bir anlaşma yapmasına fırsat vermişti. 11 Mart'ta Briand ile Bekir Sami Beyin imzaladıkları bu anlaşma, derhal Suriye Kumandanlığına bildirilmiş ve cepheye bir mütâreke havası hâkim olmuştur. Fakat, bu anlaşmayı Türk hükümeti kabul etmedi. Buna rağmen Güney Cephesinde, Fransızların hareketsiz kalmalın sebebiyle, sükûnet bozulmadı.

Türkiye de barış istemekte idi. Fransa, 1921 Haziranındı! Barış için Frenklin - Bouillon'u Ankara'ya gönderdi. Barış, uzun görüşmelerden sonra 20 Ekim 1921'de Ankara' da imzalanmakla, istiklâl Harbinin Güney Cephesi de kapanmış oldu.

Trakya'daki harb, I. Kolordunun Yunanlılar tarafından yenilmesiyle 25 Temmuz 1920 tarihinde Türkler aleyhine sonuçlanmıştı. Büyük Zafere kadar, Trakya'da artık hiçbir askerî hareket olmayacaktı. Bu sebeple Trakya'da olup bitenleri burada özetliyeceğiz :

Müdafaa-i Hukuk hareketinde, çok uyanık ve enerjik davranan Trakya, İstanbul'un işgalinden (16 Mart 1920)

sonra, İstanbul ile ilişini kesmiş, seferberlik ve örfî idare ilân etmişti. Bu tarihte, Trakya'da demiryolunu işgal ile görevli ancak bir Yunan taburu vardı. Spa Konferansında, Yunanistan'a, Trakya'yı işgal müsaadesi verildi. Fakat Yunanlılar, Haziran ayında Anadolu'da büyük bir harekete giriştiklerinden, Trakya'da Temmuz 1920'ye kadar teşebbüse geçemediler. Millî Mücadelenin Trakya'ya ait bölümü uzun sürmekle birlikte, buradaki askerî hareket hemen hemen bir haftaya inhisar etmiştir.

Trakya muharebeleri başlamadan önce seferberlik ilân edildiğinden, Trakya'daki I. Kolordu takviye edilmiş ve şu mevcuda yükselmişti:

761 subay ve askerî memur, 17500 er (10.000 tüfek), 47 makineli tüfek ve 53 top.

Ayrıca, 748 silâhlıy bulan, 10 millî müfreze kurulmuştu.¹⁵

Trakya'daki Kolorduya, harple ilgili olarak, Ankara' dan ilk önemli talimat, 1920 Ocak ayı başlarında, Yunanistan'ın İzmir'i ilhak edeceği hakkında alınan haberler üzerine, 9 Ocak'ta yazılmıştır. Bu talimat, daha çok Anadolu'daki birlikler için hazırlanan genel savunma plânı dışında, I. Kolordu'dan beklenen hizmeti göstermektedir. Trakya ve Anadolu arasına daha kuvvetli yabancı kıtaların girebilmesi ihtimali düşünülerek, hazırlanan savunma plânında I. Kolordu hesaba katılmamıştı. Ancak, «**Heyeti Temsiliye**» başkanı Mustafa Kemal Paşa, plânı tamim eden telgrafında, Trakya'daki Kolorduya ayrıca şu talimatı vermişti :

a) *Rumeli'deki Kolordu da, aynen Anadolu'daki Kolordular gibi seferberlik yapacak.*

b) *Bulgarların, hiç olmazsa tarafsızlığı kazanılacak.*

c) *Batı Trakya'dan Doğu Trakya'ya yapılması muhtemel bir taarruz durdurulacak.*

d) *Böyle bir taarruz olmazsa, Batı Anadolu'daki girişilecek harekete yardım için, nizami ordu birlikleriyle takviyeli millî müfrezelerle, Selanik'te yığınak yaptığı bilinen Yunan kuvvetlerine taarruzlar yapılacak, bu kuvvetlerin Anadolu'ya gönderilmesi önlenecek.*¹⁶

15 - T. Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele - Türk Tarih Kurumu yayını. - Ankara: 1955, cilt I, s. 324-335.

16 - T. Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele - Türk Tarih Kurumu Yayını. - Ankara: 1955, cilt: II, s. 72.

I. Kolordu, bozguna uğrayıp dağıldıktan sonra «**Trakya-Paşaeli Cemiyeti**» üyelerinin Ankara'da yaptıkları görüşmeler sonunda Trakya'da yeni bir teşkilât yapılması kararlaştırılmıştır. Şakir (Kesebir), Fuat (Balkan) ve Cevat Abbas (Gürel)¹⁷ Beylerden müteşekkil bir heyet kurulmuş ve bu heyete Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın imzalarıyla yazılan 26 Haziran 1921 tarihli talimatta¹⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin Trakya'da yapılacak olan teşkilâttan beklediği faydanın «**mümkün olabildiği kadar Yunan kuvvetlerini Anadolu dışında tutmak ve uğraştırmak**» olduğu belirtildikten sonra: Bulgaristan'daki Yunan aleyhtarları çevrelerle işbirliği yapılarak Yunanlıların elinde bulunan topraklarda halkın kışkırtılması, küçük ve fakat çok sayıda kurulacak çetelerle kışkırtılan halkın desteklenmesi, görevleri veriliyordu.

Bu görevlerin yapılmasında dikkat olunacak hususlar talimatta şöyle sıralanmıştı :

1. *Yapılacak teşkilât, kışkırtma, propaganda ve çete hareketlerinin, doğrudan doğruya Yunanlılara karşı olduğunu belli etmek.*

2. *Bulgarlarla da, Bulgaristan menfaatlerinin tarafımızdan tamamen göz önünde bulundurulduğunu ve kendilerine karşı bir hareketin söz konusu olamayacağını temin etmek.*

Ne yazık ki, Anadolu'nun Trakya'dan beklediği faydaların hiç biri gerçekleşmemiş ve Anadolu'dan da Trakya'ya herhangi bir yardım yapılamamıştır. Gerçi, Doğu Trakya'da Bulgar komitecileriyle birlikte çete hareketi yapılmıştır. Fakat, bütün bunlar harbin genel gidişini etkileyecek nitelikte değildi.

Trakya muharebeleri, 20 Temmuz 1920 sabahı Marmara Ereğlisi'ne ve aynı zamanda Tekirdağı'na Yunan çıkarmasıyla başladı. Çıkarmayı Yunan donanması destekliyordu. Anadolu'dan nakledilip Trakya'ya çıkarılan kuvvet, Yunanlıların İzmir Tümeni idi. Karaya çıkan Yunanlılar, dört koldan kuzeye doğru yürüyüşe geçtiler. Çorlu'ya yürüyen kol, buradaki Türk Alayını dağıtarak şehre girdi. Tekirdağı'ndaki Türk birlikleri de kısa bir direnmeden sonra kısmen dağıldı ve pek az bir kuvvet geriye doğru çekildi. Böy-

17 - Cevat Abbas Trakya meseleleriyle ilgilenmek üzere Bulgaristan'a kadar gönderilmişti.

18 - T. Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele - Türk Tarih Kurumu Yayını. - Ankara: 1955, cilt II, s. 99-100.

lece, Trakya'yı savunacak olan 3 tümenli I. Kolordunun bir tümeni (55. tümen) muharebenin ilk günü elden çıkmış bulunuyordu.

İkinci gün, Trakya'nın batı sınırındaki iki Türk tümenine Yunanlılar topçu ateşiyle saldırdılar. Fakat, gerek Edirne bölgesinde, gerekse Uzunköprü bölgesinde bütün gün taraflar arasında topçu ve piyade ateşinden başka bir hareket olmadı. Bu cephede, üçüncü gün de aynı şekilde geçti.

Muharebenin 4. günü olan 23 Temmuzda, güneyden yürüyen ve hiçbir direnme ile karşılaşmayan Yunan tümeni iki koldan Babaeski'ye doğru ilerliyordu. Türk Kolordusu bu durumda arkadan da baskıya uğramıştı. Yunanlılar, Babaeski doğu sırtlarını savunan Türk kuvvetlerine, gece, taarruz ettiler ve cepheyi bozguna uğrattılar. Bu geceden itibaren I. Kolordunun bütün birlikleri, kuzeye, Bulgar sınırına doğru çekilmeye başladı. Çekilme, 24 Temmuz günü devam etti. Trakyalı erler, muharebenin ilk gününden beri kıtalarını bırakıp kaçıyorlardı. Bulgar sınırına doğru yapılan çekilmede yalnız Anadolu erler kalmıştı. Kolordu Kumandanı, emrinde kalan kuvvetle Bulgaristan'a geçmeye karar verdi. Bu karar gereğince Bulgaristan'a girebilen asker ve sivil sayısı şöyledir :

700 subay ve askerî memur, 4000 er, 10000 kadar göçmen (çoğu Makedonya'dan Trakya'ya gelmiş olanlar.)

Silâh olarak Bulgaristan'a ancak 3000 kadar piyade tüfeği ile 30 makineli tüfek ve birkaç top götürülebilmıştır.¹⁹

Trakya muharebeleri acıklı bir maceradır. Savunma hazırlıkları ve plânı, muharebelerin sevk ve idaresi son derece düzensiz bir şekilde cereyan etmiştir.

Beş gün süren muharebelerde Kolordunun insan kaybının 3 subay ve 40-50 erden ibaret olması, Trakya macerasının niceliğini göstermeye yeter. Trakya'da kuvvetli bir liderin bulunmayışı bu sonucu vermiştir.²⁰ Halk, birçok yerde Orduyu ve savunmayı açıkça ve hattâ fiilî müdahaleye başvurarak sabote etmiştir.

Trakya muharebelerinde kolordu kurmay başkanı göreviyle bulunmuş olan Yarbay Abdurrahman Nafiz (Org.

19 - T. Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele Türk Tarih Kurumu Yayını. - Ankara: 1955, cilt I, 1. SN.

20 - Trakya'nın lideri olan Albay Cafer Tayyar, muharebe sırası Yunanlılara esir düşmüştü.

A. N. Gürman), Genel Kurmay Başkanlığına verdiği raporda Trakya felâketinin sebeplerini şöyle açıklar:

«Trakya halkı genellikle savunmaya taraftardı. Yabancı boyunduruğu altına girmek istemedikleri kanaatinde idim. Mâlen ve bedenen fedakârlıktan çekinmiyorlardı. Fakat, Çorlu, Vize ve Saray yöresinde asker kaçaklarının miktarıyla, yardım toplamaktaki güçlük, dikkati çekecek bir derecedeydi. Muharebe başlamadan üç hafta evvel geldiğim için bu hususları lâyikiyle tetkik edememişim. Lâkin, muharebe başladıktan sonra ortaya çıkan durumlardan ve yaptığım hususi tetkikattan halk ve ordu üzerinde, bilhassa fena tesir yapan hususların aşağıdakiler olduğuna kanaat ettim:

1. İstanbul gazetelerinin Trakya'ya serbestçe gelmesi ve İstanbul'a gidip gelenin eksik olmaması ve bu suretle bazı İstanbul çevrelerinin ve gazetelerinin her vesileden faydalanarak savunma aleyhindeki sözleri ve yayınları.

2. Düşmanın, yalnız Yunanlılardan ibaret olmayıp, İngiliz ve Fransızların, Yunanlıların arkasında bulunduğu ve gerekirse bunların da Yunanlılara yardım edecekleri fikir ve kanaatinin uyanması.

3. Yerli hıristiyanların savunma aleyhindeki propagandası.

4. Trakya'nın özel durumu, yardım bekleyecek bir yönü bulunmaması.

5. Haziran 1920 sonlarında, Anadolu harekâtını Yunanlıların pek kolaylıkla yapmaları ve düşmanların, bunu, gazetelerden, uçaklardan, her türlü vasıtalardan faydalanarak yaymaları büyük etki yapmıştır.

Orduda disiplin istenilen derecede değildi. Erler, kendilerini gönüllü sayıyorlardı. Silâhlı ve silâhsız kaçak sayısı pek yüksek bir sayıya varıyordu. Subaylardan, seve seve canlarını feda edenler ve kanlarını akıtanlar vardı, fakat, subaylardan bir kısmı da Trakya'dan kurtulmak için can atıyordu. Bazıları, izinli gitmek için kolordu kumandanına:

— Benim, bu memlekette dikili bir ağacım yoktur. Bir karımla bir çocuğumdan başka bir şey düşünmem. Çocuğum, ister Fransız, ister İngiliz olsun. Umumi Harpte, subay ailelerinin hallerini gördük., diyecek kadar kendilerini üzüntüye kaptırmışlardı. Uzunköprü ve Tekirdağ'ndaki birliklerine gönderilen bazı subaylar, hiç çekinmeden, hicap duymadan, İstanbul'a gittiler ve orada kaldılar. O vakit, bunlara, bir şey yapılamamıştı. Bu hâl, Trakya dışında daha

ziyade hiss olunuyordu. Subay ve doktor eksikliği endişe verecek bir derecede idi. İstanbul'dan tâyin olunan birçok teğmen ve 45 kadar yüzbaşı rütbesindeki subaylardan ve doktorlardan hiçbiri gelmedi.»²¹

İstiklâl Harbinde askerî strateji, politik alanda olduğu gibi çok doğru tesbit edilmiş ve şu hedefleri gütmüştür:

1. önce Ermeni ordusuna taarruz edip, Rusya yolunu açmak ve buradan kuvvet tasarruf etmek.

Bu taarruz için kuvvet dengesi Türkiye lehinde idi ve başarı şansı büyüktü. Ermeni ordusuna karşı kazanılacak zafer, ayrıca millî hareketin prestijini arttıracığı gibi, Ermenilerin silâh ve cephanesine el koymak mümkün olacaktı. Diğer taraftan, Doğunun güvenliği böylece sağlanmakla, bu cephedeki kuvvetlerin bir kısmı Batı Cephesine kaydırılabilirdi. Türkiye - Rusya yolunun açılması bakımından da bu teşebbüs öncelik kazanıyordu.

2. Güney cephesine fazla kuvvet ayırmadan Fransızlara karşı gerilla harbi yapmak.

Fransızlar, kendilerine göre sınırlarını biraz geniş tuttıkları Kilikya'yı savunmakta ve Sevres Andlaşması ile Fransız nüfuz ve menfaat bölgesi olarak kabul edilen Anadolu topraklarına yakın bulunmaktan daha ileri gidecek bir harp hedefi gütmüyorlardı. Almanya barışından beklediğini elde edemediğinden müttetiklerine kırgındı. Bu bölgede büyükçe bir kuvvet bulundurulması da mümkün görünmüyordu.

3. Ordu yeniden kurulup taarruz gücü kazanıncaya kadar mevzii başarı-lara özenmemek ve ancak savunma muharebeleri yapmak.

Ordunun sürekli olarak savunma durumunda kalması, özellikle Büyük Millet Meclisi üyeleri arasında geniş hoşnutsuzluklara, sert tenkitlere ve tehlikeli dedikodulara yol açmış, ama gerçek bir stratej olan Mustafa Kemal Paşa, hep-sine göğüs gererek, taarruzun zamanını sabırla beklemiştir.

4. Taarruz için iyice hazırlandıktan, bütün imkânları son haddine kadar kullandıktan sonra, bir baskın taarruzu yaparak düşmanı yok etmek ve harbi sona erdirmek.

21 - T. Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele - Türk Tarih Kurumu Yayını. - Ankara: 1955, cilt II, s. 336-337.

26 Ağustos 1922'de bile, ordu, taarruz için Mustafa Kemal Paşanın gönlünce hazırlanmış değildi. Ancak, ekonomik ve politik zorunluklar daha fazla beklemeye elvermediği, bütün imkânlar da sonuna kadar kullanıldığı içindir ki, taarruzun bu tarihte yapılmasına karar verildi.

5. Yunan ordusu, Anadolu'dan atılınca kadar Trakya'yı kendi imkânlarıyla başbaşa bırakmak.

1920 yılı Temmuzunda I. Kolordu, Yunan taarruzu karşısında tasfiyeye uğradıktan sonra, Trakya, fiilen savaş alanı olmaktan çıkmış bulunuyordu. Artık, Trakya'da yeni tertipler peşinde koşmak olmayacak şeydi. Aksi takdirde, kuvvetler ve idarenin imkânları, faydasız yere dağılmış olacaktı.

Harp ne kadar güç olursa olsun, kazanılabilir. Hele kurtuluş harplerini kazanmak şansı hiçbir zaman kaybolmaz. Ancak, şu var ki, harbi kazanmak kurtulmaya yetmiyor. Kurtuluş harbi yapan milletlerin, harpten sonra çok daha çetin bir mücadeleye hazırlıklı olmaları gerekiyor. İkinci Dünya Harbinden bu yana, kurtuluş harplerini ve İstiklâllerini kazanmış milletlerin nasıl güçlükler içinde bo-caladıklarını görüyoruz.

Bize gelince, esir milletlere kurtuluş yolu gösteren, emperyalist devletleri bile hayran bırakan bir harbi kazandıktan sonra, nerede olduğumuzu, gerçekle-rini araştırarak düşünmeliyiz. Bunca yıl önce kurtuluş harbini yaptığımız halde, kurtuluş mücadelesini tamamladığımızı söyleyebilir miyiz? Kendimizi aldatmaya niyetimiz yoksa, buna «hayır» diye cevap verebiliriz.

423

BİRİNCİ BÖLÜM

1. YUNANİSTAN

A. TARİHÇE

Yunanistan genç ve küçük bir devlettir. Fakat, siyasi tarih profesörü Rossier'in dediği gibi, Yunanistan, dünyayı endişeye düşüren işlerde her vakit haddinden fazla bir yer işgal etmiştir. 1919 yılında, ordularıyla Anadolu'da bulunuşu gibi.

Yunanlılar, yüz yılı aşan bir zamandan beri, Avrupa'dan ve hele büyük devletlerden gördükleri faydayı iki şeye borçludurlar: Geçmişlerine ve Türkler'e karşı olmalarına. Avrupalıların, Rönesans'la eski Yunan uygarlığına eğilmeleri, yaygın bir Yunan hayranlığına ve dostluğuna başlangıç olmuştur. Diğer taraftan «Türlere karşı Grek» demek, «hilâle karşı salip» demek oluyordu. Hakkı teslim etmek için söylemek gerekirse, Yunanlılar, bu iki avantajı kendi çıkarlarına uygun şekilde zaman zaman çok iyi kullanmışlardır. Bu sebeple [Avrupa'nın ağırlığı her zaman Yunanistan'ın yanında olmuştur](#).

Garip bir tesadüf olarak Yunanistan'ın istiklâlini sağlayan Yunan İhtilâli, olaylarını inceleyeceğimiz tarihten tam yüzyıl öncesine rastlar.

Osmanlı Devletine karşı Mora'da ayaklanma başladığı zaman, bütün Avrupa heyecandan sarsılmıştı. Her memlekette Yunansever dernekler kurulmuştu. Yunan davası için, elden gelen herşey yapıldı. Paralar toplandı, savaşçı gönüllüler hazırlandı, İngiltere'den ünlü şair Byron, koşup savaşçıların arasına katıldı. Victor Hugo, en ateşli şiirlerini Yunanlılar için yazdı. Birçok İngiliz ve Fransız subayı ihtilâlcilerle birlikte Türlere karşı savaştilar. Avrupa halkının ve sanatçılarının gösterdikleri bu ilgi, devlet idarelerine de bulaştı. Laybach ve Verone Kongrelerinde bütün Asileri

küstah şerirler olarak ilân edip, nerede isyan çıkarsa elbirliğiyle söndürmeye karar veren «**Mukaddes İttifak**»a dahil dört büyük devlet-Avusturya hariç - Yunan ihtilâlini destekledi. Bundan sonra olaylar şöyle gelişti:

Osmanlı devletinin Yunan ihtilâlini bastırıldığı bir sırada (1827) İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Akdeniz'e gönderdiği kuvvetli bir filo Navarin'de Türk filosunu kıstırıp birkaç saat içinde yoketti.

Rusya, Türkiye'ye karşı harp ilân etti (1828).

Fransızlar Mora'ya asker çıkardılar.

Yunan İhtilâlcileri yeniden derlenip toparlandı.

Yenilmiş olan Osmanlı Devleti ile Edirne'de andlaşma imzalandı ve Yunanistan'ın bağımsızlığı kabul edildi (1829).

Osmanlı - Rusya harbi (1877-78) de Yunanistan'a hiç bir fedakârlığa katlanmadığı halde, genişleme imkânı sağladı. Berlin Andlaşması (1878) ile Tesalya'nın Yunanistan'a verilmesi kabul edildi.

Balkan Harbi'nden muzaffer çıkan Yunanistan, toprak ve nüfus bakımından iki misli büyüdü. Epir ve Makedonya'nın Güney bölgeleriyle Batı Trakya'nın bir kısmı -aşağı yukarı bugünkü Yunanistan - Yunanistan'a katıldı. (Bükreş Andlaşması, 1918). Harpten çok kazançlı çıkmasına rağmen, Yunan devlet adamlarından birinin dediği gibi, Yunanistan'ın iki kuşak süresince çalışma ve barış devrine ihtiyacı vardı. Fakat bir taraftan da, genişleyen sınırları savunabilmek ve Balkanlarda meydana gelen yeni şartlar karşısında kuvvetli olabilmek için daha büyük bir orduya muhtaçtı. Bu birdenbire büyüme, birçok mesele yaratmıştı. Herşeyden önce yeni kurulan birliklere subay bulmak gerekti. Yedek subaylar muvazzafa geçirilerek, astsubaylar subaylığa terfi ettirilerek, güçlük şeklen çözüldü. Ne var ki, yeni Yunan ordusu yalnız bir harp denemesinden başka değer taşımıyordu. Talim ve terbiye seviyesinin yükselmekte olduğu bir sırada ise, ordu ihtilâle karışacak ve çok tehlikeli bir hastalığa uğrayacaktı.

Birinci Dünya Harbi başlayınca taraf seçmek durumunda kalan Yunanistan'da Kral ve Venizelos'un arası açıldı. Hükümetten çekilen Venizelos, 1916'da Selanik'te bir İhtilâl cemiyeti kurup kiralı devirmeye girişti. Ordu, böylece «**Kralcı**» ve «**Venizelist**» olmak üzere ikiye bölünmüş ve taraflar birbirlerine silâh çekmiş bulunuyordu. Kral, memleketi terk ettikten sonra, 2000 kadar subay ordudan kovuldu. Bu subayların yerine Balkan Harbinden sonra başvuru ile, yedek subaylar ve çoğu okuma yazma

bilmeyen astsubaylar geçirildi. Küçük rütbedeki güvenilir subaylar terfi ettirilerek büyük mevkilere getirildi.¹

Orduda disiplin temelinden sarsılmıştı, ihtilâlcı subayların yanında eski rejime bağlı subaylar vardı. Bunların arasında belki bir kısmı, Kralı tutmuyordu, fakat ihtilâle katılmadıkları için, yeni şartları kabul ettikleri halde, diğerlerine güven vermiyorlardı. Erat arasında da eski idareye bağlı olanlar veya mevcut idareyi tutanlar, subaylarından nefret edenler, ordu düzenini önemli surette bozmakta idiler.

1920 yılı Kasımında genel seçimler yapıldı, ihtilâlle iktidara gelen Venizelos, üç yıl sonra seçimle iktidardan uzaklaştı. İktidar değişikliğinin yaptığı tahribat, kendisini, en çok orduda hissettiriyordu.

Yunan Kolordu Kumandanlarından Prens Andera, Venizelos'un iktidardan uzaklaştırılmasıyla ordunun daha da bozulduğunu şöyle anlatmaktadır.²

«1920 yılında seçimlere karar verildiği zaman, Başkumandan olan Paraskevopulos ile onun Kurmay Başkanı General Pangalos, seçimlerin sonuçlarına tesir edecek tedbirler almağa başladılar. Çünkü, kendileri de pekiyi biliyorlardı ki, bu seçimler onların aleyhine dönecek idi. Oyların sandığa atılmasına karar verildiği zaman bütün alay kumandanları elde edildi. Hattâ adayların vapurdan İzmir'e çıkmaları bile önlendi. Bir söz ile, statükoyu muhafaza etmek için yapılması mümkün herşey yapıldı. Bu iş için, General Paraskevopulos ile Kurmay Başkanı, üç Kolordunun Kumandanları içinde hazır yardımcıları buldular: Yuhanos, P. Piyerrekos ve Niderl Tümen Kumandanlarından Trikopis, Simikalis, Manetos, Papaanasyo ve diğerleri; alay kumandanlarından da Plâstiras, Kondilis ve yüksek rütbeden diğer birçok subay.

Eğer seçimler, Yunanistan'daki hükümetin aleyhine dönecek olursa, binlerce subay, kıt'aların başında olarak Pire'ye çıkacağını ve o zamanki hükümet başkanını yerinde

1 - Anadolu'daki Yunan Kolordularından birine kumanda eden Prens Andrea, «Felâkete Doğru» adlı hatıra kitabında bu konuda şöyle der: Küçükasya'da bazı Tümenlerde tıpkı erler için olduğu gibi subaylara da okuyup yazma öğretmek için kurslar açılmıştı

2 - Prens Andrea, Felâkete Doğru, Genel Kurmay Yayını - Çeviri: Emekli Albay Hüseyin Rahmi, İstanbul: 1932 - Giriş kısmı: s. 12.

kalmağa zorlayacağını ve bütün bu işleri yaparken geride düşmanın da aynı zamanda yapabileceği işleri bile dikkate almayacağını, Başkumandan, açık olarak söylüyordu.

Bütün bunlara rağmen, 14 Kasım 1920'de yapılan seçim hemen hemen hükümetin düşmesini sağladı, fakat, cephede yapılan sahtekârlık karıştırılmış seçimler sonucunun, genel sonucu değiştireceği ümit edilerek hükümet yerinde kaldı. Cephede yapılan seçimlerin sonucu tamamıyla hükümetin lehinde idi. Kasaba (Turgutlu)daki Süvari Tugayı, Yunanistan'da seçimlerin sonucundan ve Başkumandanlık karargâhının İzmir'de yaptığı tahrifattan haberdar olarak Başkumandanlığa bir ültimatom gönderdi ve bu ültimatomda, eğer, Başkumandanlık Yunanistan'daki yeni durumu kabul etmiyecek olursa, Tugayın İzmir üzerine yürüyüşe geçeceğini ve Başkumandanlığa bu işi zorla kabul ettireceğini, bildirdi. Bu tehdit ile beraber Tugayın Kasaba' dan hareket ederek İzmir'e yola çıktığı haberi geldi.

.....Başkumandan ve taraftarları bu sebepten boyun eğdiler ve Atina'daki yeni hükümete katıldıklarını ilân ettiler.

..... olayların dönmesinden ürkmüş olan üstsubaylar ve subaylar kaçarak İstanbul'a gittiler. Kolordu Kumandanları ile bazı Tümen Kumandanları öfkeden kudurmuş olan erlerinden korkarak derhal görevden affedilmelerini istediler ve büyük Albay Kondilis, kumanda ettiği alaydan zorla kovuldu. Ordu durumunun pek çok tehlikeleri doğurmak İstidadında bulunduğu bu zamanda yeni Başkumandan tâyin edilen General Papulas İzmir'e çıkageldi.»

1917 ihtilâlinden, bu seçimlere kadar geçen zamanı, Kirala sadakatinden dolayı hapisanede geçiren Papulas'ın bu işe lâıyk olmadığını ifade eden Prens Andrea'ya göre, yeni Başkumandan, cesur, zeki, fakat askerlik ilmi bakımından cahil bir askerdir. Yalnız, iyi niyetle davranmış, geçmişi unutmaya yolunu tutarak işlenmiş bütün fenalıkların affını sağlamıştır.

427

B. YUNANİSTAN'IN ANADOLU SEFERİ

Yunanistan'a Anadolu'dan vaadedilen pay, İzmir ve hinterlandından ibaretti. Bu sebeple Yunan Ordusu, İzmir'e çıktıktan 1919 Haziran sonuna kadar geçen bir buçuk ay içinde payına düşen bölgeyi işgal etmiş ve durmuştu. Yunanlılar isteseler de, Türkiye'den daha büyük faydalar sağlamak için diledikleri gibi hareket edemezlerdi. Bu, ancak İngiltere'nin izni ile olabilirdi. Türkiye hakkındaki İngiliz politikası ve İngiltere'nin zafer ortaklarıyla olan anlaşmaları, Yunanistan'a bu tarz bir şans tanıyacak gibi görünmüyordu. Durum böyle iken, Yunan Ordusu, önce 1920 Haziranında taarruza geçerek Anadolu'nun Bursa-Uşak çizgisine kadar olan kısmını işgal etmiş, daha sonra da, 1921 yılında yaptığı taarruzlarla Orta Anadolu'ya girmiş ve Ankara yakınlarına kadar ilerlemiştir. Türk-Yunan Harbinin bu yönde gelişimini bir ana kurala veya bir harp amacına bağlamak mümkün değildir. Yunan Ordusunun taarruza geçirilmesindeki sebepler, her seferinde değişmekte idi. Gerçekte, Yunanlılar bakımından bir Anadolu fütuhata söz konusu olmadığı halde, bu derece yayılmanın anlamını kavrayabilmek için, Yunanistan'da birbirini takibeden iki ayrı yönetimin harp politikasına bakmak gerekir.

Venizelos, Türkiye için hazırlanan barış andlaşmasını (Sevres) Türklere kabul ettirmek amacıyla, Yunan ordusunu, galip devletlerin hizmetine vermek ve bu suretle Türkiye'den daha büyük bir pay koparmak istemiş, 22 Haziran 1920 taarruzuna müsaade almıştı. Yunan yenilgisinden sonra Konstantinciler tarafından Venizelos'u suçlamak için Fransa'da «**Le Matin**» gazetesinde 1.12.1922 tarihinde yayınlanmaya başlıyan belgeler, bu taarruzun gerçek sebeplerini ortaya koymaktadır. Sözü edilen belgelerden birinde, Venizelos, 22 Haziran taarruzuna nasıl izin aldığını şöyle anlatmaktadır:

«Doğuracağı bütün sonuçları iyice inceledikten sonra

milli tarihimizin bu önemli ânında, Lloyd George'a dedim ki, İzmit'teki İngiliz kuvvetlerine yardım için bir tümen göndermekle yetinecek değil, cephemiz önünde bulunan Kemal Ordusunu, ordumuzla ezecek ve Kemal akınlarına karşı Marmara'yı temin edeceğim. Elde edeceğimiz başarılarından sonra Kemal'in prestiji azalacak ve barış andlaşmasının imzalanması ve uygulanması muhakkak olmasa bile kuvvetle ihtimal dahiline girecektir. Yunanistan'ın bu iş için müttefiklerden hiçbir yardım istemediğini söyledim.

Bu hareketle barış andlaşmasının imza ve uygulanmasını sağlayamazsam, Yunan kuvvetlerinin sayısını arttırmayı üzerime alacağım. Şöyle ki; hâlen Türkiye'de bulunan İngiliz kuvvetlerle birlikte isteklerimizi askerce uygulamak mümkün olsun; bu takdirde gerek paraca ve gerek teçhizatça, İngiltere'nin yardımına muhtaç olacağım ve bu önemli kuvveti Yunan milletinden istiyebilmem için Türkiye'nin taksimine karar verilmeli ve Türkler Anadolu yaylasına atılmalıdır. Tekliflerimi Lloyd George kabul ettirmeye muvaffak oldum ve onun sayesinde Bolonya'da bize verilen müsaadeyi elde ettik.»³

Venizelos'un Londra'dan Atina'da Harbiye Nazırına çekmiş olduğu 15 Haziran 1920 tarihli aşağıdaki telgraf⁴ konuyu daha çok açıklığa kavuşturmakta ve Venizelos yönetimdeki Yunanistan'ın harp politikasını ortaya koymaktadır :

«Dün akşam Londra'ya geldim. Davet üzerine İngiliz Başbakanının yanına gittim. Barış andlaşmasının imzası Türkiye tarafından reddedildiği veya andlaşmanın uygulanmasında imkânsızlık çıktığı takdirde başvurulacak araçları zamanında incelemek için şimdiden geldiğimden dolayı Başbakan memnun oldu, İtalya'ya güvenilmemesini, andlaşmanın uygulanmasına katılmayacağını, hattâ uygulanmazsa memnun olacağını ve kendisini sorumlu düşürmeyecek bir surette Türkleri andlaşmayı redde kışkırttığını söyledi.

Mösyö Miran samimidir. Fakat, Fransız kamuoyu, barış şartlarının uygulanması için Türkiye'ye yeni bir ordu gönderilmesini zor kabul edecektir. İngiliz Başbakanı, kendisi bile, İngiliz Hariciye Nezaretile İngiliz askeri çevreleri tarafından yaratılan güçlükler karşısındadır. Bu makamlar,

3 - Yusuf Hikmet (Bayur), Yeni Türkiye Devletinin Haricî Siyaseti. - İstanbul: 1934, s. 47-48.

4 - Aynı eser, s. 48 (Le Matin'in 1.12.1922 günlü sayısı)

429

bundan elli yıl önce Disraeli tarafından Türkiye'ye gösterilmiş olan dostluk fikirleriyle yüklüdürler. Böyle olunca Başbakan, Yunanistan'ın barış şartlarını Türkiye'ye uygulamak için gereken askeri baskıyı yapmak isteğinde olup olmadığını ve yeteri kadar askerî kuvvete sahip bulunup bulunmadığı hakkındaki kanılarını sordu. Türkiye kuvvetlerinin önemli olmaması dolayısıyla hiç tereddütsüz cevap verdim. Yunanistan, gerekli kuvvetlere sahiptir. İki Batılı Devlet ile veya hiç olmazsa İngiltere ile iş birliği edebildikçe gereken çabayı sarfetmek hususundaki azmini ispat edecektir. Başbakan, İngiliz Genel Kurmayının Türk direnmesini gerçeğin üstünde görmekte olduğuna kendisini inandırmak için İngiliz Hariciye Nazırı ile aynı tarzda konuşmamı rica etti.

Bu sefer Yunanistan'dan maneviyatım sarsılmış bir halde ayrıldığımı biliyorsunuz. Bilhassa muhaliflerimizin aldıkları durum sebebiyle ordu birliğini kuvvetlendirmek ve tamamlamak için ihtiyat eratı şimdiden silâh altına çağırılmaya cesaret edemiyoruz. Bu şartlar içinde barışın imzasını kolaylaştırmak yolunda İngiltere'nin isteklerimizi değiştirmek için tavsiyede bulunması muhtemeldir. Fakat, İngiliz Başbakanı Yunanistan'ın iş birliğiyle Türkiye'de barışın bütün olarak uygulanmasına hazır bulunduğundan meseleyi bütün açıklığıyla Yunan milletine açabileceğimi sanıyorum. Yunan milleti isteklerimizin gerçekleşmesi için gereken kuvveti vermeyi kabul edecektir. Şurası iyice anlaşılmıştır ki, eğer Türkiye imzayı reddeder ve biz de barışı uygulamak için kuvvet sarfedersek, bir taraftan Pontüs ve Ermenistan'ı içine alan birleşik bir devlet teşkili, diğer taraftan belki Türklerin İstanbul'dan uzaklaştırılması ve Yunanistan'ın Edremit sahillerine kadar yayılması şeklinde şartların lehimize değiştirileceğini sanıyorum. Her halde Türkiye'de büyük devletlerinkine denk bir kıt'a işgal edeceğimi ve Boğazların kontrolünü elde edeceğimi umuyorum. Şurası açıktır ki, 1917'dekine denk mali bir yardımla harp masraflarının Türkiye'ye yükletilmesini istiyeceğim.

Bu meseleler hakkında mutabık iseniz, fikirlerinizi ve mevcut boşlukları doldurmak için üç veya dört sınıfın çağırılması ve en aşağı iki tümenin silâh altına alınmasının mümkün olup olmadığını bildirmenizi rica ederim.»

Bu belgelerden şu gerçek de öğrenilmiş oluyor ki, olaylarını incelediğimiz tarihlerde, İngiliz Başbakanı ile hükümeti, Türkiye hakkında değişik inançtadılar. Lloyd Georges'a rağmen nazırların çoğunluğu ve İngiliz Yüksek askeri

çevirisi, Türkiye'ye karşı daha yumuşak bir politika uygulamayı istemektedirler. Fakat, Venizelos istediğini elde etmiş ve 1920 Haziranında Yunan Ordusu bütün cephede ilk büyük taarruzunu yapmıştı. Lloyd George, Venizelos' un elde ettiği ucuz zaferi Avam Kamarası'nda şöyle öğmüş, dolayısıyla kendisinin nasıl haklı olduğunu belirtmek istemiştir:

«Yunan kuvvetleri harekete geçtiler ve Mösyö Venizelos'un plânı tatbik edildi. Yunan kıta'ları iyi bir surette teşkil ve mükemmel sevk ve idare edilmişlerdir. Büyük bir hamle ile, büyük bir süratle harp etmişler ve genel olarak ırklarının büyük ananelerine yakışır bir tarzda sevk ve idare edilmişlerdir.

Gerçekten kendilerine tâyin edilen bölgeyi 15 gün yerine 10 günde temizlemişlerdir. Türk kuvvetleri tamamen mağlûp ve güvenlik sağlanmıştır.

Yunanlılar şimdi Trakya'da mümasil harekâta başlamışlardır. Askerî ve siyasi meselelerde asla kehanet gösterilemez. Fakat Yunanlıların Anadolu'daki mesailerini taçlandıran aynı Başarıları Trakya'da göstereceklerine itimadım vardır.

Yunan milleti zeki, cesur, şerefli bir tarihi olan ve Mösyö Venizelos gibi büyük devlet adamlarını yetiştirmek yeteneğine sahip bulunan bir millettir. Bunun içindir ki, müttefikler, güvenliğin sağlanmasına ve barış andlaşmasının uygulanmaya konmasına yardım için Yunan kuvvetlerini kullanmışlardır; bu ilham mükemmel ve başarıyla sona ermiştir. Çünkü, bu gösteriyor ki, Yunanlılar bir harekete teşebbüs ettikleri zaman kendi kuvvetlerini ve kendi kaynaklarını çok doğru olarak takdir etmektedirler. Onlar, durum hakkında açıkça bir fikir ediniyorlar. Bu Doğu'nun bu kısmında en önemli olaylardan biridir.»

Venizelos iktidardan düştükten sonra, Kral Konstantin; memlekete dönünce, kendi ekibiyle harbi Venizelos'tan daha iyi yöneteceğini ve Yunan milletine vaadedilen zaferi kazanacağını ispat etmek istedi. Yeni Başkumandan Papulas da, üstünlüğünü ve kudretini göstermeliydi. Bir iç politika ve dış yardım sağlama meselesi olarak, Yunanistan'ın Anadolu'da yeniden aktif duruma geçmesinde, ayrıca, Yunan zaferlerinden fayda uman bazı İngiliz çevrelerinin de rolü oldu.

Kral Konstantin, tahtını pekiştirmek için, hiç değilse,

Venizelos'un Yunanistan'a sağlamış olduğu menfaati aynen muhafaza etmeli idi. Halbuki, İnönü'nde yapılan muharebeler, Yunan Ordusuna Eskişehir yolunu açmadığı gibi, Türk Ordusunun gittikçe kuvvetlenmekte olduğu gerçeğini ortaya koymuştu. Başkumandan Papulas, İkinci İnönü Muharebesinden sonra, Atina'ya gönderdiği bir raporda Türk Ordusu ciddî surette kuvvetlenmeden taarruza geçilmesini tavsiye ediyordu. Türk Ordusu ezilmeden Yunanlıların Anadolu'da barınması mümkün değildi. Diğer taraftan Fransa'nın ve İtalya'nın Türkiye'ye karşı yumuşamakta oldukları görülmüyordu. Kral, kendisini istemiyen ve Venizelos'u tutan İngiltere'ye de güvenemiyordu. Ancak askerî bir zaferle, barış şartlarının Yunanistan aleyhine ve Türkiye lehine değiştirilmesini önleyebilirdi. İkinci İnönü Muharebesinden alınan ders, büyük bir hareketin daha büyük hazırlıklara ihtiyaç gösterdiğini öğretmişti. Derhal yeni sınıflar askere alındı ve yeni tümenlerin kurulmasına girişildi. Yunan Ordusunu Sakarya'ya kadar götüren ve «Ankara Seferi» adı verilen taarruz, Venizelos'un büyük taarruzundan bir yıl sonra, 1921 yazında başlayacaktı.

Yunanistan taarruza hazırlanırken müttefik devletler 1921 Haziran ayında Paris'te bir konferans yaparak, Trakya'yı Yunanistan'a bırakan, fakat İzmir'i bir muhtar yönetime bağlayan esaslarda anlaştilar. Yunanistan ve Türkiye'ye bu esasları daha sonra bildirmek üzere, harbi durdurmak için tavasutta bulundular. Yunanistan, gizlilik kararına rağmen Paris Konferansı'nda varılan anlaşmayı öğrenmişti. Türklerin bu şartları kabul etmesinden ve dolayısıyla Batı Anadolu'da elde ettikleri toprakları kaybetmekten korkan Yunanistan'ın birçok yüzyılların ananevî emellerinden vazgeçemeyeceği ve Birinci Dünya Harbinde yaptığı fedakârlıklara karşı Sevres Andlaşmasıyla kendisine tanınan hakları korumaya kararlı ve muktedir olduğu belirtiliyordu.0 işte, Yunan Ordusu'nun 1921 Temmuzunda başlayan ikinci büyük taarruzu ve Ankara önlerine kadar yayılması bu gerekçeye dayanıyordu. Kral, hükümet erkânı ve askerî şeflerle birlikte 13 Haziran'da İzmir'e gelen Prens Andrea, üç büyük devletin aracılık tekliflerinin reddedilişini şöyle anlatır:

«Haziran ayının başlarında İzmir'e vardığım zaman üç büyük devlet tarafından Yunan-Türk anlaşmazlığının

6 - Red cevabının metnini ileride vereceğiz (Kütahya Eskişehir Muharebesi).

432

çözülmesi için bir çözüm teklifi yapılmıştı. Başbakan Gonaris, Harbiye Nazırı Teotokis ve İzmir'e henüz gelmiş olan Harbiye Nazırı Baltacı tarafından temsil edilen hükümet, bu teklifi kabul etmeyi mümkün görmemişti. Onların reddetmeleri sebebini sıhhatli olarak bilmiyorum. Yalnız bildiğim bir şey var ki, hele Albay Sariyanis'in çok iyimser olan fikirleri ve dıştan yapılan telkinler, bakanların kararlarını etkilemişti. Buna şunu da katmalıdır ki, Küçük Asya meselesinde Yunanlılar tarafından yapılacak en küçük bir geri çekilmenin memleketin iç durumu üzerinde ayaklandırıcı bir etki yapacağı ve son zamanda yeniden kurulmuş olan meşru yönetimi devirmek için, bu yönetimin (yani Kral İdaresinin) düşmanlarının (yani Venizelosçuların) eline bir silâh verilmiş olacağı düşünülmekte idi.»

«Başkumandanlığın sorumlu fikri olarak, Albay Sariyanis, düşmanın yalnız yenilebileceğini değil, aynı zamanda bütün tahkim edilmiş mevzilerinin de tahrip edileceğini İddia ediyordu. Küçük Asya'daki bütün Ordunun harbe hevesli ve hazır olduğu, bir milletin hayatında böyle fırsatların her zaman çıkmıyacağı tarzındaki iddiaların hükümeti ikna etmiş olduğuna şaşmamalıdır. Başarılar kazanmış olan Yunanistan, sihir ve keramet kabilinden geniş ve kuvvetli bir devlet haline gelecek, karada ve denizde askeri kudreti diğer Balkan devletlerinin gözleri önünde artacak idi. Sonunda da İstanbul, kolay bir ganimet ve bütün sonucun tacı ve Yunan soyunun eski hülyalarının gerçekleşmesi şeklinde ele geçirilecek.»⁷

Halbuki, Yunanistan, ne savaştığı düşmanın gücünü, ne de kendi gücünü gereği kadar değerlendirebilmişti. Herşeyden önce, 9-10 yıldanberi yaşadığı olayları düşünmek zorunda idi. 1912 yılında, Balkan Harbiyle yıpratıcı bir maceraya atılmış bulunuyordu. O günden bu yana, Yunanistan, ya harp halinde veya harbi bekleme durumunda ve silâh altında idi. Birkaç ihtilâl geçirmişti. Fakat, bu defa Bizans devrindenberi ilk olarak denizaşırı bir sefere çıkmıştı. Bin sene önce bir Yunan kolonisi olan İyonya'yı yeniden fethedecek ve belki Bizans'ı ihya edecekti(I). Bizans'ın son imparatoru Konstantin XII. idi ve 1921'de Yunan Kralı, Konstantin XIII. adını taşıyordu.

Yunanistan, Anadolu'da ne yapabilirdi? En ölçülü he-

7 - Prens Andrea, Felâkete Doğru - Çeviri: Emekli Albay Hüseyin Rahmi, 1932, s. 7-8.

def, Sevres Andlaşmasıyla Batı Anadolu'da kendisine verilen küçük, fakat zengin toprak parçasını elde tutmaya ve Yunanlılaştırmaya çalışmak değil mi? Bu bile bir hayaldi. Yunanistan'a katılacak arazideki Türk çoğunluğunun, şu veya bu suretle Yunan yönetimine boyun eğeceği kabul edilse bile, yine de Yunanistan burada barınmazdı. Çünkü Sevres Andlaşması, ancak haritada bir sınır çiziyordu. Batı Anadolu'da, tabiat ve coğrafya böyle bölücü bir sınır tanıımıyordu. Aksine, doğudan batıya doğru uzanan dağlar, nehirler, vadiler ve yollar, İzmir bölgesini Anadolu içlerinden gelecek her türlü saldırıya karşı açık tutuyordu. Bu bölge, olsa olsa, daha doğuda Bursa -Uşak veya Eskişehir - Afyon hattında savunulabilirdi. Nitekim, Sakarya'dan çekildikten sonra Yunanlılar bu yolda bir savunmayı seçtiler. Fakat, bu sefer de cephe çok genişliyor ve 100-150 bin kişilik bir ordu ile tutulamıyacak ölçüde büyüyerek 500-600 kilometreyi buluyordu.

Yunanlılar, şüphesiz bu güçlükleri az veya çok sezmişlerdir. Onun içindir ki, bütün hesaplarını Türkiye'nin taksim edilmesine ve Türklerin Anadolu yaylasından atılmasına bağlamışlardı. 1921 Temmuzunda giriştikleri taarruz ile, henüz fazla güçlenmediğini sandıkları Türk Ordusunu yokedeceklerini ve Batı Anadolu'ya rahatça yerleşeceklerini ummaları bu sebeptendir. Yalnız önemli bir gerçeği daha gözden kaçırmış bulunuyorlardı: Anadolu toprakları çok genişti. Yunan Ordusu Ankara'yı alsa bile, Kayseri'ye, Sivas'a kadar uzanıp, üssünden bu kadar uzaklaşamazdı. Bu problemlerin Yunan kumandanları arasında zaman zaman tartışıldığını da bazı belgelerden anlıyoruz. Prens Andrea, bu tartışmalardan şöyle söz eder:

«Biz düşmanı Küçük Asya'nın sonsuz genişlikleri içinde İran sınırlarına kadar kovalıyabilir miydik? Bu gibi sorulara hiçbir kestirme cevap verilemiyor, yalnız genel olarak belirsiz bir surette deniyordu ki, bu takdirde biz öyle bir arazi işgal etmiş oluruz ki, bunun etkirilip biçtirilmesi masraflarımızı ödeyebilir».

Bütün bu düşüncelerin hayal olduğunu idrâk edebilmek için, Anadolu imkânlarının bir işgal ordusuna pek az şey bahşedeceğini bilmeye lüzum yoktu. Evvelâ, uzun sürececek bir harbe, Anadolu'ya yerleşmeye, Yunanistan'ın iç durumu da, malî imkânları da, elverişli değildi. Kralcı -Venizelist bölünmesi, ordu da dahil, Yunan hayatının bütün safhalarına yayılmıştı. Yeni Kralcı yönetim, memlekette muhalefeti tatmin etmek, fakat Anadolu'da harbi sür-

dürmek zorunluğunda idi. Hükümet, iç sükûnu sağlamak ve nümayişleri önlemek için uğraşırken, ister istemez ordunun ihtiyaçlarını ihmal ediyordu. En sıkışık zamanlarda bile ordunun istediği yedek kuvvetleri, malzemeyi vaktinde hazırlayıp Anadolu'ya gönderemiyordu. Ordunun ikmâl ve iâşe işleri, bakımı, kendi ölçülerine göre tatmin edici sayılmazdı ve gittikçe bozuluyordu. Ordu, şüphesiz ihmal edildiğinin farkındaydı.

Yüksek kumanda kademesinde, kumandanlar arasında çeşitli görüş ayrılıkları, geçimsizlikler hüküm sürüyordu. Birbirlerine nefretle bakan Kralcı ve Venizelist subaylar, erler, orduda yanyana savaşıyorlardı. Bunların İstanbul ve İzmir meyhanelerine kadar akseden kavgaları Anadolu'yu tutan Türk basınında geniş bir yer kaplıyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis karşısındaki durumunu desteklemekte işe yarıyordu. [Yunanistan'daki halk ve Anadolu'daki asker harpten bıkmıştı](#). 13 sınıf silâh altında bulunuyordu. Bundan 5 sınıf, Anadolu'da harp bittiği zaman 45 aydır askerlik yapmakta idi.

Yunanistan'a Anadolu'da yer ve misyon veren üç büyük devletin Türk-Yunan Harbine karşı tutumları zamanla değişmişti. İtalya, baştan beri pek de gizlemeden Anadolu'daki Yunan menfaatlerine karşı idi. Fransa, Türklerle anlaşmış ve harbe son vermişti. İngiltere'deki eski ateşli Yunan dostlarında, Lloyd George dahil, bir gevşeme baş göstermişti. Yunanistan'a yapılan malî yardımlar kesilmekte idi. Yunanistan'ın 1920'1921 bütçesi 1 milyar 33 milyon drahmi (o günün kambiyo rayicine göre 115 milyon Türk lirası) gelir, 1 milyar 289 milyon drahmi (142 milyon TL.) masraf ile önemli ölçüde açık veriyordu. Masraf bütçesinden 535 milyon drahmi (53 milyon TL.) harp masraflarına ayrılmıştı. Bütçe açığını kapatmak için büyük devletler Yunanistan'a yardım ediyorlardı. Kanada, İngil-

8 - Millî Mücadeleyi yönetenler bu ferahlatıcı gerçeğin farkında idiler. Yunanlılar taarruz edip toprak kazandıkça umutsuzluğa kapılmamaları ve Büyük Millet Meclisini yatıştırmaya çalışmaları bundan ileri geliyordu. Genel Kurmay Başkanı Albay İsmet Bey, Kolordulara yazdığı 2 Eylül 1920 tarihli bir telgrafta şöyle diyordu: «Ve düşmanlarımızın silâh kuvvetiyle çok geniş olan memleketimizi esaretleri ve hükümleri altına almalarına maddeten imkân olmadığı...» (Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, 868).

435

tere'nin aracılığı ile beş milyon İngiliz lirası vermişti, İngiltere ve Fransa da onar milyon İngiliz lirası vermek üzere anlaşmışlardı. Bu iki devlet başlangıçta 6,5 milyon lira verdikten sonra, Kral Konstantin'in gelmesi üzerine -yardımı kesmiş bulunuyorlardı. 14 Kasım 1920 seçimlerinde Kralcılar Venizelos'u devirmekle, Yunanistan'ı Fransa ve İngiltere'den uzaklaştırmış ve dolayısıyla Venizelos'un memleketi sürüklediği çıkmazı büsbütün derinleştirmiş oluyorlardı. Fakat, iktidar tatlı idi; ne Kral, ne de taraftarları, bu büyük sorumluluğu yüklendikten başka, iktidarda kalabilmek için harbe isteyerek son veremezlerdi.

436

2. İSTİKLÂL HARBİNDE DIŞ POLİTİKA

Millî Mücadele süresince dış politika, önemli bir yanlışlığa düşülmeden, ustalıklı yürütülmüştür.

Dış dünyanın durumu üzerinde doğru bir anlayışa ulaşmak, Millî Mücadele'nin ihtilâl döneminde başarının en sağlam dayanaklarından biri olmuştur. Dış ilişkilerin iyi ve doğru düzenlenmesi ise, harbin yönetiminde olumlu etki yapan başlıca faktör oldu¹.

Tutulan bu yolun dışında, üç ayrı görüş, Türkiye'nin zaman zaman dış politikasına yön vermek istemiştir: Amerikan mandasını sağlamak, İngiliz himayesine girmek, Bolşevik olmak. Birinci görüş uzun süre, yalnız İstanbul'da değil, Anadolu'da da düşünülüp tartışıldı. Ancak, Amerika'da bu yolda gelişmiş bir istek yoktu, üstelik Amerikan Senatosu, Sivas Kongresi'nden çekilen telgrafa bile cevap vermemişti. İkinci akımın öncüleri ise, millî hareketi etkileyemeden son Osmanlı padişahı ile İngiltere'ye sığınmak zorunda kaldı. İhtilâl liderleri ve bazı kumandanlar başlangıçta, bir aralık «**Bolşevik**» olmayı düşündüler. Bu görüş Büyük Millet Meclisi'nde bir süre konuşuldu. Fakat, Moskova'nın Millî Mücadeleyi desteklemek için böyle bir şart koşmayacağı anlaşılınca, ötedenberi Rus emperyalizmine karşı duyulan endişe yüzünden, Bolşevik olmanın lüzumu ve cazibesi de hemen kayboldu. Bu konuda, Batının durumunu da gözönünde bulundurmak gerekiyordu.

Uzun yıllardan beri, Türkiye'nin dış politika ilişkile-

1 Ünlü askerî yazarlardan General Karl Von Clausewitz şöyle der: «Politika, harp faaliyetini bir baştan bir başa kateder ve onu harekete getiren kuvvetlerin niceliği elverişli oldukça aralıksız etkiler.»

437

rinde ve dolayısıyla kaderinde birinci derecede iki devletin, İngiltere ve Rusya'nın ağırlığı duyulmakta idi. Son padişahların hemen hepsi, Rusya'yı tahrik etmemeyi ve İngiliz dostluğuna dayanmayı denge politikalarına temel kural olarak almışlardı, ittihatçılar bu kuralı bozdular. Fakat, onların bu tutumları, İngiltere ile dost olmak geleneğini, Türkiye'nin dış politika güdümünden birdenbire söküp atamazdı. Gerçi, Birinci Dünya Harbi içinde üçlü (İngiltere, Rusya, Fransa) ve sonra İtalya'yı da içine alan ikili ve çok yönlü anlaşmalarla Osmanlı imparatorluğunun paylaşılması kararlaştırılmıştı. Fakat, 1917 de Rusya'nın saf dışı kalması ve harp sonu şartları, bütün bu anlaşmaları hukukî bakımdan olduğu kadar denge politikası bakımından da hükümsüz bırakmıştı. Sürekli ve eski dengenin bozulması, İngiltere'nin lehinde, Fransa ve İtalya'nın aleyhinde idi. Amerika ise, 1920 sonlarında kendi iç dünyasına çekilmiş bulunuyordu. Artık, Ortadoğu meselelerinde İngiltere'den başkası birinci derecede söz sahibi olamazdı, özellikle, Yakın ve Orta-Doğu meseleleri artık bütünü ile İngiliz görüşünün etkisi altına giriyordu. Böylece, İngiltere, Türkiye'nin dış politikasında eski önemli yerini yeniden almış bulunuyordu. Hem de Çarlık Rusyası arada olmaksızın..

Bu durum, Türkiye ile yapılacak barışın hazırlanmasını bir hayır geciktirmiştir. Halbuki, Almanya Barışı 28.6. 1919, Avusturya Barışı 10.9.1919, Bulgar Barışı 27.11.1919, Macar Barışı 4.6.1920 tarihlerinde imzalanmıştı. Sevres Andlaşması ise, ancak 10 Ağustos 1920'de imzalanabildi. Türkiye Barışı'nın gecikmesi, genellikle bir sebebe, Anadolu Millî hareketinin başlamasına bağlanır. Bu görüşün doğru olduğunu sanmıyoruz. Gecikmenin asıl nedeni, Osmanlı toprakları üzerinde daha önceden yapılan anlaşmaların artık hükümsüz kalması ve gelişen yeni şartlar karşısında, İngiliz, Fransız ve İtalyan menfaatlerinin çatışması idi.

Sonunda, Osmanlı Hükümeti temsilcilerine Sevres'de bir barış andlaşması kabul ve imza ettirildi (10 Ağustos 1920). Fakat, andlaşma ile, bütün ilgililerin menfaatleri yine de bağdaştırılamamıştı. Osmanlı Devletinden pay alan memleketlerde bile bu andlaşma beğenilmedi. Bu durumdan şu sonuçlar çıkıyordu:

1 — Adaletle bağdaştırılamıyacak, ağır ve haksız bir andlaşma, Türkiye'ye zorla kabul ettirilmişin Bu zorlayıcı

438

şartlar altında barışı sağlamak mümkün olmayacaktır. Osmanlı Hükümetinin kabul etmesine rağmen, Türkler bu andlaşmayı tanımamışlar ve tanımayacaklardır.

2 — İtilâf devletleri, Türkiye karşısında birlik halindeymiş gibi görünüyordular. Fakat, gerçekte bu birlik çoktan gevşemiş ve çözülmüştü. Türkiye'nin karşısında artık, kenetlenmiş bir müttefik devletler cephesi yoktur.

3 — Andlaşmanın uygulanması için gerekli imkân ve şartlar hazırlanmamıştır.

Bu gerçekler, bütün Avrupa'da hemen sezildi. Nitekim, Sevres Andlaşmasının değiştirilmesi ve şartların hafifletilmesi, imzalanmasından pek az sonra yer yer konuşulmaya başlandı. Aslında, imza sahibi hükümetler bu andlaşmayı tasdik ettirmek üzere kendi meclislerine bile götürememişlerdi. Bu yeni gelişmeler ve gerçekler karşısında Sevres Andlaşmasının havada durduğu anlaşılıyordu.

İstiklâl Harbi süresince, Batıdan gelen bütün barış tekliflerinin temelini, Sevres Andlaşması teşkil etmiştir. Batılılar, Sevres'den bir türlü vazgeçemiyor, fakat şartları gittikçe hafifleten değişiklik formülleriyle, hiç değilse andlaşmanın kendilerine tanıdığı ekonomik kazançları kaybetmemek istiyorlardı. Buna karşılık, yeni gelişmeleri ve dünya şartlarını yakından izleyen Türkiye, her seferinde Sevres Andlaşması üzerinde görüşmeyi reddediyor ve «**Misakı Millî**» temeline dayanacak yeni bir barış ilkesini ileri sürüyordu.

Türkiye'nin direnmesi ve İstiklâl Harbinin uzaması, Sevres Andlaşmasının olduğu yerde her gün biraz daha çürümesini ve batılı devletler arasındaki gediklerin gittikçe büyümesini sağlamakta idi. Bu politika gelişmeleri, Türkiye'nin kuruluşunu, fakat müttefikler adına Sevres'in uygulanması görevini yüklenmiş olan Yunanistan'ın da felâketini hazırlamakta idi.

A. TÜRKİYE İLE RUSYA

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Avrupa'nın harp sonrası durumunu ve yeni siyasî gelişmeleri dikkatle izlemeyi bilmiş ve dış politikasını sağlam temellere oturtmuştur. Bu politikanın kanaatimizce en önemli özelliği, «**açık ve samimî**» olmasında idi. Hariciye Vekili Muhtar Bey, 3 Ocak 1921 günü, Mecliste, hükümetin dış politikasını açıklarken, güdülen bu yolu şu iki cümle ile özetlemiştir.³

«Bizim istediğimiz, millî sınırlarımız içinde iktisadî ve siyasi istiklâlimizdir. Bunu, bugün resmî ve açık bir dil ile bize söyleyecek ve kabul edecek her devlete şimdiden elimizi uzatmaya hazırız».

Hariciye Vekilinin yaptığı açıklamalar, ayrıca 1921 yılı başlangıcında Türkiye'nin yeni dış politikasına yön verecek bazı gelişmelerin belirmeye başladığını da göstermektedir.

İtilâf Devletlerinin hiçbirisinden henüz açık ve resmî bir teklif gelmemiştir. Fakat o sırada Fransa, İngiltere ve Amerika değişik vesileler ile gayri resmî yollardan Türkiye ile ilişkiler kurmaya girişmişlerdi ve bu teşebbüslerine devam etmekteydiler. Fransızlar esir değiştirmek için görüşmek üzere Zonguldak'a bir memur göndermişlerdi, İngilizler ise, Karadeniz kıyılarına, Giresun'a, Trabzon'a durmadan adamlar göndermek suretiyle temas arıyorlardı. Hükümetin kanaatine göre artık Avrupa'da, Sevres Andlaşmasını, Türkiye'ye kabul ve tasdik ettirecek bir kudret kalmamıştı. Fransızlar ve İtalyanlar, Sevres Andlaşması'nda, kendi kanaatlerine göre, Türkiye'nin kabul edeceği değişiklikleri yapmak tarafı idiler.

Bu duruma göre, Anadolu yetkili çevreleri, o sıralar

3 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, cilt 7, s. 187.

440

da itilâf Devletlerinden açık ve resmî bir anlaşma teklifi geldiği takdirde, Rusya Hükümetini katiyen gücendirmeden barış yoluna gideceklerdi.

Hükümet, bu tarihlerde, Fransa ve İtalya'ya karşı güven duymaya başladığı halde İngiltere'ye karşı çekingen durumunu henüz değiştirmemişti, İngilizlerin temas kurmak için giriştikleri teşebbüsler, şüphe ve endişe ile karşılanmaktaydı.

Burada kısaca değindiğimiz bu hususları uzun uzadıya açıklıyan Hariciye Vekili, aşağıdaki sözleri ile dış politikanın tâyin ve tesbitine ışık tutan esasları belirtmekteydi:⁴

«Ankara millî hükümetinin, muhtaç olduğu dış dayanağı, Batı'da bulmasının imkânı yoktur. Hariciye Vekili olmak sıfatı ile resmen ve alenen beyan ediyorum ki, şimdiye kadar Batı'da bize sağlam bir dayanak olacak ve ümit verecek hiçbir kesin değişiklik olmuş değildir. Bundan dolayı hükümetimiz mutlaka ve mutlaka bu büyük mücadelede kendisine yardımcı olarak büyük bir dış kuvvete dayanmak mecburiyetindedir.»

Bu durum Türkiye'yi, Rusya ile dostluk kurmaya yöneltmiştir. 1920 yılı içinde, henüz yazılı bir anlaşma yapılmamış olmakla birlikte, iki tarafın da yararına olacak bir dostluk andlaşmasının temelleri atılmış bulunuyordu. Fakat, 1920 yılı sonlarında Ahmet İzzet Paşa başkanlığında İstanbul Hükümetini temsil eden bir heyetin Anadolu'ya gönderilmesi (Bilecik Mülakatı, 5 Aralık 1920) ve heyetin tekrar İstanbul'a dönmesi, Ruslarla, İngilizlerin Ankara Hükümeti ile anlaşmak istedikleri zannını uyandırmış ve kurulmak istenen Türk-Rus dostluğu, o sırada bir sarsıntı geçirmişti. Ruslar, bu son temaslardan kuşkulandırlarken Ankara Hükümeti de Londra'da yapılmakta olan Rus - İngiliz görüşmelerinden aynı endişeleri duymaya başlamıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, ilk fırsatta batı devletleri ile anlaşmayı düşündüğünden, böyle bir teşebbüsün Ruslar üzerinde yapacağı etkileri o sırada gözönünde bulundurmak zorunluğunda idi. Hem bu meseleleri aydınlığa kavuşturmak, hem de 1-2 aydan beri kesilmiş olan ilişkileri yeniden kurmak amacı ile Rusya'nın hariciye komiseri G. W. Çiçerin'e bir nota ile başvuruldu (22.Aralık.1920). Önemi dolayısıyla bu notanın bazı bölümlerini aşağıya aynen alıyor ve Meclisin 3 Ocak 1921 gün-

4 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C. 7, s. 147

441

l toplantısında yapılan dış politika görüşmelerini buraya nakletmeyi faydalı buluyoruz⁵.

«Komiser yoldaş

Aynı düşmanlar aleyhinde mücadele edildiği ve batı emperyalistlerinin baskılarına karşı milletlerin hürriyeti prensibi birlikte savunulduğu için, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, kendisini, bildiği üzere, Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyetinin bir tabi müttefiki sayıyor. Bunun içindir ki, Rusya ile haberleşmek imkânı tekrar kurulur kurulmaz, Rusya ile ilişkilere ve bütün doğu işlerini ilgilendiren bütün meseleleri görüşmek üzere, hükümet gerekli yetkiyi taşıyan delegelerini tâyinde gecikmek istememiştir. İnkr edilemez ki; mutlu sonuçlar doğurabilecek bir işbirliğinin asıl şartı, iki millet arasında tam bir karşılıklı güvenin kurulması maddesi olup, ancak siyasi münasebetlerin tam bir açıklıkla aydınlanmasına bağlıdır. Zannımız şudur ki: Rusya Hükümeti tarafından takip edilen siyasetin, bizce aydınlanmaya yarıyacak bilgileri istemekle taraflar arasında bir anlaşma kurulmuş ve bu anlaşmanın gelişmesine hizmet etmiş oluyoruz. Baku'ya doğru hareket eden delegelerimize ne yolda talimat verebileceğimizi tâyin için, biran evvel Rus Sovyet Hükümetinden öğrenmek istediğimiz noktalar aşağıdadır:

İlk olarak: Erivan'da Sovyetist bir idare teşekkülünden sonra Moskova'nın Ermenistan'a karşı takip etmek istediği siyaset nedir? şurasını nazarı dikkatinize arz etmek isteriz ki, Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan anlaşma zora dayanmayıp, milletlerin mukadderatlarını bizzat tâyin etmesi prensibine dayanmaktadır.

Geri aldığımız topraklarımız arasında, bildiğiniz üzere, Taşnakların zulüm ve gadrine uğramış bir Türk çoğunluğu mevcuttur. Halbuki, her tarafta dolaşan rivayetlere göre bizce geçici olduğu kesinlikle anlaşılmış olan yeni bir idare şeklinin Ermenistan'da kurulması vesilesi ile, söz konusu anlaşmanın tekrar gözden geçirilmesi istenilmekte ve halkın çoğunluğu Türk olan bu toprakların yeniden Ermenistan'a verilmesi dşnldğu anlaşılmaktadır. Onların fikrine göre uygulanacak böyle bir hâl şeklinin söz konusu ahali hakkında bir felâket başlangıcı olacağına bizce şüphe yoktur.

İkinci olarak: Gürcistan meselesi hakkında Rusya'nın görüşlerini dostça öğrenmek istediğimizi bildirdiğimiz hal

5 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C. 7, s. 148-161

442

de bu husus hakkında henüz bir cevap alamadım. Bununla beraber kırmızı kıtalar ile Gürcistan askerleri arasında çarpışmaların başladığını da haber alıyoruz. Eğer bu haber doğru ise aramızda sonradan yanlış anlamaya mahal kalmaması için bu harekâttan Rusya'nın gerçek maksadının ne olduğunu bilmek isteriz.

Üçüncü olarak: İngiltere Devleti, İstanbul Hükümeti vasıtası ile bize arkası kesilmeyen müracaatlarda bulunuyor. Fakat, sizinle yapmak istediğimiz anlaşmanın anlamına sadık kalmak için bu müracaatlara daima red ile karşılık veriyoruz. Halbuki, Avrupa'nın bütün gazeteleri ve haber acentaları durmaksızın, Rusya ile İngiltere arasında imzalanmış andlaşmadan bahsediyorlar. Hattâ, bu andlaşma son zamanlarda İngiltere Parlâmentosunda da görüşme konusu olmuştur. Bu haberler ile endişelenen Türkiye kamu oyunu tatmin mecburiyetinde olduğumuz gibi, sözü edilen andlaşmanın taşıdığı hükümleri öğrenmemiz gerekiyor.

Dördüncü olarak: Amerika Birleşik Cumhuriyetleri, İstanbul'daki komiseri ile adı geçen Cumhuriyetin harbe katıldığı andan itibaren kesilmiş olan münasebetin yeniden kurulması hakkında görüşmek üzere Karadeniz sahillerimize aralıksız özel memurlar gönderiyor. Bu durumu haber vermekle beraber, Ankara Hükümetinin ve memleketin siyasî ve iktisadî istiklâlinin Amerika Hükümetince resmen tasdiki şartına bırakılarak adı geçen devlet ile ticarî İlişkilere girişmek arzusunda bulunduğumuzu size dostça bildiriyoruz. Nitekim, Rusya Hükümeti de İngiltere ile bu yolda hareke! etmiştir. Diğer hususlar hakkında çabuk bir cevabınızı bekliyerek saygılarımı yenilerim efendim.»

Bu notadan anlaşıldığına göre, Türkiye, Rusya'dan İngiltere ile anlaşıp anlaşmadığını, anlaşmış ise bu anlaşmanın şartlarını öğrenmek istemekte ve kendisinin İtilâf Devletleri ile ilişkiye girişmelerinin Rusya üzerinde yapa çağı tepkileri yoklamaktadır. Ermenistan ve Gürcistan meselesi, kanaatimizce, Türkiye için o tarihlerde ikinci derecede önem taşımakta idiler.

G. W. Çiçerin, bu notaya verdiği cevapta «Sovyet Hükümeti, Rusya hakkındaki hissiyatınızın sıhhatinden bir an şüphelenmemiş olduğu gibi, bu karşılıklı güven ve anlayışı teyit için Türkiye Hükümetinin sözü edilen notalarda işaret olunan görüşleri açıklamaya da hazırdır» dedikten sonra, Kafkas meselelerinin iki milletin isteğine uygun bir şekilde çözülebileceğini, Türkiye ile Rusya arasına an-

laşmazlık sokmak isteyen düşmanların buna muvaffak olamadıklarını ve her iki hükümetin her birinin Avrupa'da takip edeceği siyaseti diğerine haber vermek suretiyle işbirliği yapabileceklerini ifade etmiş ve sonra da Türk notasındaki dört meselenin açıklanmasına girişmiştir.

G. W. Çiçerin'in cevabî notasında Ermenistan ve Gürcistan hakkında doyurucu bir ifade bulmak mümkün değildir. Bu itibarla cevabî notanın bu kısmını geçerek, Batı ile olan münasebetler konusu üzerinde duracağız. Çiçerin şöyle devam ediyor:

«Taraflınızdan sorulan suallerin en önemlisi, Rusya ile İngiltere arasındaki müzakereler ile ilgili sualinizdir. Türkiye'nin İtilâf Devletleri ile yeniden ilişki kurmasının bizce şayanı arzu olup olmadığını soruyorsunuz. Bu sualinize tam bir dostluk ve samimiyet içinde cevap vereceğiz.

Bizim ve sizin İtilâf Devletleri ile olan münasebetlerimiz arasında benzerlik bulunduğu için, sualinize âdeta kendimize sorduğumuz bir soru gibi cevap vermeye çalışacağız. Rusya'da Sovyet idare şekli kurulur kurulmaz, bütün dünya ile barış yapmak arzusu göstererek, Rusya toprakları üzerinde yani kuzeyde, Sibirya'da, Ukrayna'da, Kırım'da, kısacası her tarafta gericiliği koruyan itilâf Devletleri ile barış yapılması için defalarca müracaatta bulduk. Fakat, bu devletler ilk devrede bizi imha edecekleri kanaatinde buldukları için, bizimle konuşmaya bile eğilim göstermediler.

Sonradan başarılarımız görüldükçe, bizimle yarı resmî surette görüşme teşebbüslerinde bulundular. Şimdi, Rusya'da Sovyet Hükümetinden başka kendilerine muhatap olacak kimse kalmayınca, Rusya Devletinin savunmaya güçlü bulunduğunu da anlayarak, işte şimdi, büyük tereddütle olmakla beraber, bizimle de dostça münasebetlerde bulunmak isteğini gösteriyorlar. Şimdilik İngiltere ve İtalya bu yola girebilmiştir.»

Çiçerin, notasının bu kısmında Londra'da bir Rus heyetinin İngilizler ile görüşme halinde bulunduğunu, İngiltere hükümetinin siyasî görüşmelerden kaçınmak yalnız ticarî ilişki ile yetindiğini, fakat Sovyet Hükümetinin yapılacak ticari anlaşmada önemli bazı siyasî maddelerin konuşulmasına gayret ettiğini belirterek şöyle diyordu:

«İngiliz resmî gazetelerinde de gördüğünüz gibi siyasî mahiyette bazı maddeler üzerinde durulmaktadır. İngilizlerin teklif ettiği husus şudur: Her iki devlet diğer

taraf hakkında hasımca muamelelerden ve teşebbüslerden ve toprakları dışında, diğerinin müesseseleri aleyhine ya doğrudan doğruya veya vasıtalı olarak propagandanadan kaçınacaktır. Bundan dolayı, Sovyet Hükümeti, İngiltere'ye hasım ve menfaatlerine zararlı her türlü teşebbüslerden ve telkinlerden vazgeçeceği gibi, asıl İngiltere içinde, İngiltere İmparatorluğunun diğer kısımlarında ve Kafkasya ile Anadolu, İran, Afganistan ve Hindistan'da buna benzer propagandalara yardımdan vazgeçecektir. Rusya hükümeti, bu kabil teşebbüsler ve telkinlerden kendi tebaasını da alakoyacaktır.»

G. W. Çiçerin, İngilizlerin bu teklifini tartışmadan reddettiklerini, buna karşılık «Rusya ve İngiltere'den her birinin diğerinin memleketlerinde veya haricinde gizli teşebbüslerde veya propaganda da bulunmaktan karşılıklı vazgeçecekleri hususunun bir prensip olarak kabulü»nü ileri sürdüklerini ve ticarî görüşmelerin de henüz sonuçlanmadığını belirtmektedir. G. W. Çiçerin, İtalya ile yapılan müzakerelerden de henüz bir sonuç alınmadığını, Fransa'nın hasımca tavrını devam ettirdiğini söyledikten sonra, Türkiye'nin İngiltere ile ilişkisine ait soruyu şu şekilde cevaplandırmaktadır:

«Bizim takdirimiz şudur ki, şimdiye kadar yaptığımız gibi, emperyalist İtilâf Devletlerine karşı tam bir başarı ile yürüttüğünüz kahramanca mücadeleleriniz ile memleketin İstiklâl ve dokunulmazlığını savunuyorsunuz. Bu mücadele, adı geçen devletler ile Türkiye arasında iki suretle neticelenebilir: Türkiye halkı doğup büyüdüğü vatanından ve bilhassa İstanbul'dan Avrupalı İstilacıları ya silâh ile kovup çıkarır, yahut İtilâf Devletleri, Türkiye halkının şeref ve haysiyetini ve İstiklâlini sonuna kadar savunmaya azimli ve güçlü olduğuna kanaat getirerek, bir çıkış yolu bulmaya çalışıp harpten vazgeçerler. Fakat, Rusya Şûraları Hükümeti bilir ki, emperyalist hükümetler fethettikleri yerlerden barış yolu ile çıkmazlar. Onlara göre hak ve adaletin bir anlamı yoktur. Onlar, yalnız kuvvete boyun eğler. Eğer, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine, İngiltere hükümetinden teklifler yapılmış ise, biz öyle düşünüyoruz ki İngiltere bu teşebbüste samimî değildir. Onun böyle hareketinde iki maksadı olabilir. Ya kendisini kahramanca savunan Türkiye halkı arasına çözüme sebepleri sokarak direnme gücünü azaltmak, veyahut Sovyet Rusya ile olan mücadelesinde Türkiye'yi kendi tarafına çekmektir. Fakat, biz öyle sanıyoruz ki, bu plânlar faydasız ve

neticesizdir. Çünkü, **Türkiye Hükümeti ile Rusya arasındaki menfaatler hiçbir zaman çatışamaz.** Her an büyüyen dostluklarını bozamaz. Allah korusun, milletin (yani Türk Milletinin) bir barış hayatına kavuşarak yedi seneden beri süren nice muharebelerde aldığı yaralarını sarmağa elverişli surette mücadeleyi sona erdirecek teklifleri de redde sebep yoktur. Fakat fikrimiz şu merkezdedir ki, Türkiye Hükümeti herşeyden önce ileri sürülecek tekliflerin açık ve resmî olmasını ve bu teklifler sonunda Türkiye topraklarının ve bilhassa hükümet merkezinin, hangi millete mensup olursa olsun, yabancı kuvvetlerce derhal boşaltılmasını istemelidir. Yapılacak görüşmeler arasında, Türkiye toprakları üzerinde yabancı askerî kıtaların bulunması, hükümeti elverişsiz bir duruma düşürecek devamlı bir tehlike teşkil eder».

Muhtar Bey, G. W. Çiçerin cevabî notasını okuduktan sonra, Mecliste sözlerine şöyle devam etmiştir:

«Ruslar bizimle anlaşmak ve ittifak sözleşmesi yapmak hakkında giriştiğimiz teşebbüslere cevap verdikleri sıralarda hiçbir zaman bize anlaşma şartları olmak üzere Rusya komünizminin memleketimize kabul ve tatbiki yolunda bir şart, bir teklif ileri sürmemişlerdir. Zaten, komünizmde sağa doğru hasıl olmakta bulunan akım, Rusya Hükümetinin bize karşı böyle bir teklif yapmaktan alıkoymuş bulunduracağı tabîî idi. Bizim Rusya ile ittifakımız sırf emperyalizme karşı beraberce mücadele etmektir. Bu gayede kendisiyle her vakit beraberiz. Hattâ biz kapitalizm mücadelesinde dahi, Rusların kabul etmiş oldukları prensipleri kabul ve memleketimizde tatbik edemeyiz. Çünkü, memleketimizde bunların uygulama yeri yoktur. Biz bunları, Rusya elçiliği buraya geldiği vakitte ayağının tozu ile kendilerine anlattık ki, ileride iki devlet arasında üzülmeyecek bir durum yaratılmasın. Emperyalizm mücadelesinde herhangi bir memleket ile her zaman anlaşma ve ittifak yapabiliriz. Fakat kapitalizm ile mücadele etmek hususunda, onların gayesini, kendimize siyasi meslek kabul edemeyiz.

Eğer kapitalizme karşı mücadele etmek luzumu sosyal bir zorunluk veya bir gerek olmak üzere belirecek olursa, bu sosyal devrimi ancak bu memleketin gerçek durumunu, bu memleketin ahalisinin ruhunu, eğilimlerini bilen, memleketin kendi evlâdı yapmak lâzım gelir. Bunun dışında, hiçbir kimsenin, hiçbir sebep ve bahane ile ko-

münizm yapmasına bu hükümet razı ve sessiz kalmış olamaz.»

Hariciye vekilinin açıklamaları sırasında İhsan Bey (Cebelibereket) ve Hüseyin Avni Bey (Erzurum) söz alarak, Rusların Türkiye'ye karşı gösterdikleri dostluğa katılamıyacaklarını, rejim değişikliğinin Rus emperyalizmini ortadan kaldıramıyacağını ve Bolşevikliğin tehlikesini belirtmişlerdir. Bunun üzerine söz alan Mustafa Kemal Paşa şöyle demiştir:

«Komünizmin yayılması meselesine gelince:

Kendileri buyurdular ki, istense de, istenmese de, bu bir mikroptur. Girer. O halde, çaresi yok demektir. Mademki, maddî tedbirlerle önüne geçmek imkânı olmıyan bir yayılmadır; bu, mutlaka bulaşacaktır. Zannediyorum ki, buna karşı tedbir düşünmek meselesi ile, söz konusu olan siyasî meseleleri birbirinden ayırmak daha uygun olur. Sırf bu noktaya temas etme üzere arz edebirim ki, bu bulaşıcı ve kaçınılmaz olmak üzere tasvir buyurdıkları komünizme karşı çareler vardır. Komünizm prensiplerinin, kaidelerinin memleketimizde ve milletimiz arasında uygulanma kabiliyetini idrak etmek veyahut İdrak edenlerimiz vasıtası ile bütün memlekete ve bütün millete anlatmaktır. Eğer bu gerçekler, milletimizin çoğunluğu tarafından tamamiyle idrak buyurulmuş olursa, ya kabiliyetimiz vardır, yaparız, veyahut uygulama kabiliyeti yoktur anlarız. Ürküntü duyar, yapamayız.»

«Memleketimizde, bildiğiniz gibi, teşekkül etmiş bir Komünist Partisi vardır. Diğeri de Halk İştirâkiyün Partisi adı altında yine Komünist partisidir. Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşundan açıkça haberim vardır. Bu partiyi kimlerin ve ne gibi maksatla kurduklarını biliyorum. Maksatlarının vatanın yüksek menfaatleri ile uygunluk halinde olduğuna ve şahısların en kıymetli, en namuslu ve en vatansever arkadaşlarımızdan bulunduğu tamamen inancım vardır».

«Diğeri, Halk İştirâkiyün Partisi, sonradan teşekkül etti. Tabîî, o partinin de gayet değerli arkadaşlardan meydan'a gelmiş olduğunu söyledim».

Mustafa Kemal Paşa, arada söz alan bazı milletvekillerinin endişelerini giderecek şekilde cevaplar verdikten sonra sözüne şöyle devam etmiştir:

«Bizim, Ruslar'la olan münasebetlerimizde esas olarak, kapitalizm aleyhine, yani komünizm esaslarına temas

dahi edilmemiştir. Görüşebilmek için, komünist olunuz veyahut olmaya mecbursunuz diye kimse bir şey demediği gibi sizinle dost olmak için komünist olmaya karar verdik dememişizdir. Böyle bir esas mevcut değildir. Yalnız Rus - Bolşevik Hükümeti komünisttir ve asli gayesi budur. Bütün milletlere bu fikri, bu sosyal kaideyi uygulamak ister. Şunu söylemek isterim ki, biz buna mâni olacağız, yahut yapamayacaksınız demek, Rus-Bolşevik Hükümetinin mevcudiyetini tanılamak ve onu reddetmek demektir ki, bunu da yapamayız. Yalnız, memleketimize ve milletimize zarar verebilecek tarza gelmesine karşı kesin tedbirler almak mecburiyetindeyiz ve bu tedbirleri aldığımızda, onlar, elbette bize muhalif olmaz. Yalnız, hükümet başkadır, hükümet adamları başkadır. Bir de genellikle millet içinde bulunan cemiyetlerin teşebbüsleri başkadır. Bildiğiniz gibi, Rus Hükümet adamları ile olan temasımızda başka türlü konuşulduğu halde, diğer taraftan sorumsuz bir takım insanlar Rus komünistliğini memlekete sokmak için teşebbüslerde bulunabilirler. Bundan ötürü, bu içtimai bir meseledir. Biz, burada içtimâî inkılâptan bahsetmiyoruz. O milletin tekâmül ve yeteneğine bağlıdır.»

Rus ihtilâlinin Büyük Millet Meclisince nasıl karşılandığını belirtmek bakımından Mustafa Kemal Paşa'dan sonra konuşan genç ve ateşli hatip Muhittin Baha (Bursa) Beyin sözlerini ve buna karşı gösterilen tepkiyi buraya nakletmeyi gerekli buluyoruz.

Muhittin Baha Bey, söz alarak şunları söylemiştir:

«Efendiler, pek çok söyleyecek değilim. Yalnız, Hüseyin Avni Beyin bir millete haklı olarak duyduğu garez ve kin tesiri ile bir sosyal mesleğe yaptığı taarruzu protesto etmek için çıktım. Burada bir Komünist Partisi vardır ve onun üyeleri bir komünist partisi teşkil etmekle en büyük bir sosyal görev ve bir vatan görevi yaptıklarından emindirler. Arkadaşlarımızın anlamaları icap eder ki, Komünist Partisine iştirak edenler millî hududa saygılı ve onun için hayatlarını feda etmeye her an hazırdırlar. Komünist Partisine iştirak eden emindir ki, bu dâvalarında, bu partiyi teşkil etmekte ve bu dâvada ilerlemekte en büyük vatanperverliklerini göstermişlerdir ve gösteriyorlar ve göstereceklerdir. Komünist Partisi, millî hududun. Misakı Millî'nin içinde var olduğunu kabul ve onun için hayatını fedaya söz verir. Böyle kabul etmişizdir. Bolşevikler de mil-

letin arzularına müracaat ederek hükümetlerinin teşekkülünü kabul ettirmişlerdir (Gürültüler)».

Canik (Samsun) milletvekili Nafiz Bey oturduğu yerden «Orası Komünist propaganda kürsüsü değildir» diye bağırıştır (Gürültüler).

Bolşevik Rusya'nın Türkiye'ye karşı ilgisi, Büyük Millet Meclisinin kurulmasından çok önce başlamıştı. **Batı emperyalistlerine karşı kurtuluş mücadelesi yapan Türkiye, Rusya'yı nasıl tabii müttefik saymış ise, Rusya da içinde bulunduğu şartlar sebebiyle Türkiye'yi tabii müttefik saymak zorunluğunda idi.** Bolşevik Rusya'nın durumu, az çok Türkiye'ye benziyordu. Rusya, çetin bir iç savaş içinde idi. İtilâf Devletleri, Bolşeviklere karşı savaşan Çarlık tarafı Rus kuvvetlerini her bakımdan destekliyorlardı. Polonya ile yaptığı savaşta yenilgiye uğramıştı. Bolşevik Rusya'nın menfaatleri, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Türkiye ile dostluk kurmayı gerektiriyordu. Şöyle ki:

Rusya ve Türkiye aynı düşmanlarla mücadele ediyorlardı. Hiç değilse, mücadele kazanılıncaya kadar işbirliği yapılmalıydı, İngiltere; İstanbul'a, Anadolu'ya, Kafkaslara, İran'a ve Afganistan'a hakim duruma gelmekle Rusya'yı güneyden kuşatmış oluyordu. Üstelik İngiltere, İstanbul'un ve Boğazların kontrolünü elinde bulunduruyordu. Yunanistan'ı Anadolu'ya yerleştirerek, bu kanaldan Anadolu'nun kontrolünü de sağlamak istiyordu. Büyük Savaşın sonunda özgür Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan devletlerinin kurulmasına önayak olmuş ve böylece Rusya'yı hem Güney Kafkasya'dan, Bakü petrolerinden yoksun bırakmış, hem de bu stratejik bölgede Rusya'ya karşı bir baraj kurmuş bulunuyordu. Bu baraj veya «**Cordon sanitaire**», ancak Türk-Rus işbirliğiyle yıkılabilirdi.

İstanbul, Boğazlar ve Anadolu'nun Türklerin elinde bulunması ve Rusya'ya dost bir Türkiye'nin yaşaması, Rusya'nın güvenliği bakımından son derece önemliydi⁶.

Bütün bunların dışında, Rusya ideolojik durumu bakımından da Türkiye ile dostça ilgilenmekte idi. Yeni rejimi Rus toprakları üzerinde yerleştirme çabası ve III. Enternasyonalin kararları, Rusya'nın Türk kurtuluş hareke-

6 - Nitekim, İkinci Dünya Harbinde bu gerçek bir kere daha anlaşılmıştır.

449

tine seyirci kalmasını önlüyordu. Müslüman Türk halkına yapılacak yardım, müslüman doğu halklarının sempatisini sağlayacak, Moskova'nın prestijini arttıracaktı.

Komünist Enternasyonal'in icra komitesi, 1 Mayıs 1919 da yayınladığı bir bildiride, Türkiye'ye önemli bir yer ayırmış, «**Türkiye'nin işçi, asker ve köylüleri**»ne seslenerek, başladıkları İhtilâli başarıya ulaştırmalarını ve kendi «**Kızıl Ordu**»sunu ve «**İşçi, asker ve köylü Sovyetleri**»ni kurmalarını istemiştir".

Komünist Enternasyonal'in ve dolayısıyla Sovyet liderlerinin, Türkiye ile doktrin açısından ilgilenmesini tabîi karşılamak gerekir. Fakat, bu konuda, Sovyet liderleri arasında bir düşünce birliği olduğunu sanmıyoruz. Nitekim, Türkiye ile Rusya arasında temaslar başladıktan sonra bu münasebetin bir dostluk andlaşmasına ulaşması, bir çok kesintilere uğramak sureti ile, bir hayli uzun sürmüştür. Fakat, gerçek olan şudur ki, **Türk Millî kurtuluş hareketinin kendilerinde bir müdahale ve zorlamayı gerektirmeksizin kendilerince bir sosyalist ihtilâle dönmesi Bolşevik Rusya'yı memnun edecekti.** Rus liderleri arasında Türkiye ile anlaşma ve yardımda bulunmak için böyle bir şartın ileri sürülmesine taraftar olanlar bulunduğu halde, Mustafa Kemal Paşa'nın ve hariciye vekili Muhtar Bey'in Büyük Millet Meclisinin 3 Ocak 1921 günlü toplantısında açıkladıkları üzere, resmî bir şekilde, **Rusya, Türkiye'ye karşı böyle bir şart ileri sürmemiştir,** ilk Türk elçilik heyeti ile Moskova'ya giden İzmit milletvekili Fuat (Carım) Bey'den dinlediğimize göre, Zinoviyef, bir görüşmelerinde Ali Fuat Paşa'ya, «*Siz istesenez de Bolşevik olamazsınız. Bu sebeple aramızda kurulacak dostluk ve size yapmak istediğimiz yardım, bununla ilgili değildir. Sizden böyle bir şey beklemiyor ve istemiyoruz*» demiştir.

13 Eylül 1919 günü G. W. Çiçerin ve Neriman Nerimanof'un imzaları ile Türkiye İşçi ve Köylü'lerine hitaben yayınlanan bir bildiride, doktriner konulara hiç değinilmeksizin, İngiltere'nin İstanbul ve Boğazları ele geçirdiğinden, Türkiye, İran, Afganistan ve Kafkasları egemenliği altına almak üzere olduğundan söz edilmiş ve bu durum karcısında Türk anavatanının kurtarılmasının, ancak, Türk işçi ve köylüsünün çabasına kaldığı belirtildikten sonra

7 - Prof. Dr. Fahir H. Armaoğlu, Siyasi Tarih - Ankara 1964, s. 629.

450

«Rus işçiler ve Köylüler Hükümeti»nin Türkiye'ye kardeşlik elini uzatmaya hazır olduğu ifade edilmiştir»8.

Rus resmî şahsiyetleri, Türkiye ile kurulacak dostluk için rejim konusunda bir tâviz istemedikleri halde, aksi kanaatte olanların düşüncelerine, Baku Kongresinde Mutişev adlı bir Kafkas delegesinin şu sözleri örnek teşkil eder: «*Mustafa Kemal'in hareketi bir millî kurtuluş hareketidir. Biz bunu destekliyoruz, çünkü emperyalizme karşı yaptığımız mücadele sona erer ermez, bu hareketin bir sosyal ihtilâle döneceğine inanıyoruz*»⁹.

Sovyet milletler komiserliğinin «**Rusya'nın ve doğunun bütün müslümanlarına**» seslenen bir bildirisinde de şöyle denilmektedir:

«*İstanbul, müslümanların elinde kalacaktır. Türkiye'nin taksimine ve Türkiye topraklarından bir Ermenistan kurulmasına dair olan andlaşma da yırtılmış ve yok edilmiştir*»¹⁰.

Rusya ile bir dostluk anlaşması yapılmasına ve Rusya'dan yardım sağlanmasına mücadelenin başlangıcından beri son derece önem verildiği halde, Türkiye'de, Rusya'ya karşı devamlı bir çekingenlik hâkim olduğunu görmekteyiz. Komünizm akımına karşı kesin tedbirler almaktan daima çekinilmiş, fakat Türk-Rus ilişkilerini zedelemeyecek şekilde bir takım üstünkörü tedbirlere başvurulmuştur. Rusya'ya karşı duyulan çekingenlik, biraz da Enver Paşa'nın ve diğer İttihatçı liderlerin Rusya'daki faaliyetlerinden ileri gelmekte idi. Türk-Rus ilişkilerini etkileyen bu husus üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır.

İbrahim Tali Bey'in, Ankara'dan Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı 15 Haziran 1921 tarihli mektupta şöyle bir paragrafa rastlanmaktadır:

«*Vekiller Heyeti Reisi ve Mustafa Kemal Paşa ve diğerlerinin ağızına bakılırsa, fena bir Rus düşmanlığı hüküm sürmekte. Ahmet Muhtar Bey ile dün görüştüm. Yalnız onu, sizinle aynı fikirde olduğunu gördüm. Milyon-*

8 - Aynı eser, s. 630.

9 - Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, Siyasî Tarih - Ankara 1964, s. 637.

10 - Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 709 (Bu bildirin tarihini belli değildir. Ancak, Kâzım Karabekir Paşa, 6 Mayıs 1919 tarihli bir telgrafında bu bildiriye sonradan ele geçirdiğini yazdığına göre, bildirin 1919 yılı Mart veya Nisan aylarında yayınlanmış olması gerekir.)

451

*lara baliğ olan ve bugün kafilelerle yollarda görülen ve **bize İkinci İnönü Zaferi-ni temin eden mühimmatı bağış ve hediye eden Bolşevikler**, açıkça yağmacı, eşkiya tabiri ile horlanıyorlar. Meclis'te ağzının istikametini göstermekten âciz bir adam toplantıda kalkıyor, ağız dolusu küfürler savuruyor. Dinleyiciler arasında ve Meclis'in içinde bunların casusu olduğu düşünülüyor. Memleketin Bolşevik olması aleyhtarlığını fiilen ispat ettim ve hizmet ettim. Hiçbir vakit memleketi Bolşevik görmek istemem. Fakat, biraz siyasî terbiye ve edep lâzım. Batının ezeli düşmanı olduğunu anlamıyorlar mı bilmem. Enver'in doğuda bulunması bu nefreti doğuruyor zannederim. Enver ile doğu siyasetini neden karıştırıyorlar, bunu da bilmiyorum.»*

Halbuki İbrahim Tali Beyin yakındığı Kâzım Karabekir Paşa da meseleleri birbirine karıştırıyordu. Kâzım Karabekir Paşa, Ankara'da Mersin milletvekili Albay Selâhattin Bey'e yazdığı 12,12.1921 günlü mektubunda şöyle diyordu:

«İnce ve derin düşüncelerimledir ki, müthiş cereyanlara rağmen Bolşeviklerle münasebetler kurulmuş ve silâh ve paraca hayli yardımlar kazanılmıştır. Yine bir çok entrikalara rağmen doğuda Halkçılık, Envercilik perdeleri ile Bolşeviklik ilânının önüne durdum.»

Türk - Rus ilişkileri çok çeşitli kanallardan başlamış ve gelişmiştir. Bir taraftan Moskova'da bulunan Enver Paşa ve arkadaşları, Türkiye, hattâ Mustafa Kemal Paşa adına Ruslarla görüşmelere girişmişlerdi. Bu görüşmeler Mustafa Kemal Paşanın arzusu dışında yapılıyordu. Diğer taraftan İstanbul'da eski ittihatçılar tarafından kurulan «**Karakol Cemiyeti**» de, Kafkasya'da Rus mümessilleri ile Anadolu Millî Hareketi adına görüşmekteydi. Ayrıca, Bakû'da bir «**Türk Komünist Partisi**» kurulmuştu. Bu parti de, bir yandan Moskova ile, bir yandan da Ankara ile temas yapıyordu. **Ankara'da biri gizli, diğeri Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan iki Komünist Partisi** ile «**Yeşil Ordu Cemiyeti**» idarecilerinin kurdukları «**Halk İştirâkiyûn Partisi**» faaliyette idi. Bu düzensizlik, savaşın sonuna kadar sürüp gitmiştir. Fakat, Moskova'ya Ali Fuat Paşa'nın büyükelçi olarak gönderilmesi ile Türk-Rus ilişkileri ancak normal diplomatik bir yola girebilmiştir. Rusların gerek Baku'daki, gerekse Ankara'daki Türk komünist teşekkülleri ile temasta buldukları ve bu teşekküllerden bir takım hizmetler bekledikleri gerçektir. Merke-

zi Baku'da olan «**Türk Komünist Partisi**» liderlerinden Doktor Fuat Sabit Beyin «**Anadolu İnkılâp Hareketinin Seciyesi**» üzerinde aşağıda özetini sunduğumuz, Moskova'da Rus liderlerine verdiği rapor, Rusların Türkiye'de komünizmin yerleşme şansını araştırdıklarını göstermektedir.

«**Anadolu İnkılâp Hareketinin Seciyesi**» üzerindeki 24 Mayıs 1920 tarihli rapor, Anadolu hareketinin doğmasında ve gelişmesindeki sebepleri inceleyerek başlamaktadır. Anadolu millî hareketini iç ve dış olmak üzere iki sebebe dayanan Fuat Bey, dış sebebi açıklarken, Emperyalist devletlere karşı girişilen ayaklanmanın batıdaki anlâmı ile bir sınıf mücadelesi ve bir sosyal ihtilâl olmadığını belirtmiştir.

Rapor'da, Türk sosyal bünyesi hakkında şu müşahedeler yer almaktadır:

«*Büyük toprak sahibi beyler kuvvetli değildir. Çünkü demiryolları muntazam olmadığı için ihracat ve ulaştırma yeter derecede değildir. Tarım, teknik ve mekanik usullerle yapılmadığından, toprak büyük kâr bırakmaz. Buna karşı **her köylünün büyük küçük bir toprağı vardır. Mülkiyet hakkı tamdır. İster satar, ister bağışlar ve öldüğünde toprak varise kalır. Toprağı olmayıp beylerin toprağında yarıcılık yapanlar bir sınıf teşkil edecek kadar kuvvetli olmadığı gibi, aralarında teşkilât da yoktur.***

Anadolu halkının başında büyük bir belâ vardır ki o da bürokrasi ve hükümetin zulmüdür.

Hükümet siyasetinin sorumluları, memurlar, ordu ve din adamlarıdır. Memurlar, doğuşları itibariyle belirli bir sınıfa mensup değildir. Yani, yalnız zenginlerin veya toprak sahibi beylerin çocukları değildir. Subaylar da, memurlar gibi her sınıf halktan alınırlar. Fakat, subaylar, hükümet makinesinin en temiz ve aydın unsuru olup, ihtilâl hareketlerinde daima ezilmiş halk tarafında bulunmuşlardır.

Ekonomiye, Ermeni ve Rumlar hâkim olduklarından Türkçülük hareketinden sonra kapitale karşı beliren mücadele, sınıfı mahiyetten çıkıp milli bir renk almıştır.

Siyasî partilerin programlarında Cumhuriyet esası henüz yer almamıştır. Rus inkılâbı, siyasî faaliyeti etkilemiştir. Bunun sonucu olarak siyasî partilerde bir sola kayış sezilmektedir. Fakat savaş, bu gelişmeyi durdurmaktadır. Hattâ parti mücadeleleri bile durmuştur. Bütün partilerin birleşmesi ile koalisyon halinde hareket edilmektedir. Bununla beraber bu geçicidir. Harp bittikten sonra

parti mücadeleleri başlayacaktır ve eminim ki Rus İhtilâlinin Türkiye'de yapacağı etki, Fransa Büyük İhtilâlinin Avrupa'daki etkisinden büyük olacaktır.»

Ankara'yı ziyaret eden Ukrayna başkumandanı M. W. Frunze'nin Ankara'dan 12 Aralık 1921 de Çiçerin'e yazdığı telgrafta ise şu hususlara rastlamaktayız:

«Geniş kitlelerin Rusya'ya karşı ilgisi, şüphesiz elverişlidir.

Yusuf Kemal ile Mustafa Kemal, resmen şu açıklamada bulundular: Türkiye Rusya'ya dayandı ve dayanacaktır. Şimdiye kadar yapılmış olan ve belki de bir zaman daha yapılacak görüşmelerde, Rusya ile münasebetlerimize zarar verebilecek hiçbir şey yoktur ve olamaz. Rusya ile formel irtifak hususunda, şimdi bile andlaşmaya bağlanmaya ve bunu bütün dünyaya bildirmeye hazırız. Başka bir hareket tarzını tasavvur etmiyoruz. Herşeyden önce halkımız bunu anlamazdı.»

Türk-Rus ilişkilerinin başlangıç noktasına yeniden dönelim:

Ruslar henüz Erzurum Kongresi (23 Temmuz 1919) yapılmadan önce Anadolu'da belirmeye başlayan millî hareket ile ilgilenmişlerdi. Bu dönemde İstanbul ve Anadolu'daki millî şefler ile Rusların bazı temaslar yaptıklarını biliyoruz, İstanbul'daki temaslar, yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi, eski İttihatçılarla olmuştu. Anadolu'da ise, biri Balıkesir'de bulunan Kâzım (Özalp) Beyle, diğeri de Havza'da bulunduğu sırada Mustafa Kemal Paşa ile yapılmıştır.

Kâzım (Özalp) Paşa bu teması bize şöyle anlattı:

«Balıkesir'e bir Türk tercüman ile bir gün bir Rus geldi. Teklifi şu idi: Siz memleketinizi kurtarmak için Yunanlılara karşı savaşıyorsunuz. Bolşevik Rusya ile birlik olduğunuzu ilân ederseniz, istediğiniz kadar silâh ve para veririz.

Ben, böyle bir şeyi ilân etmeyiz, fakat para ve silâh verirseniz alırız, dedim.»¹¹

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da bulunduğu günlerde (25 Mayıs-12 Haziran 1919) bir Rus Albayı (ünlü Rus Mareşali Budiyenny) Havza'ya gelerek Mustafa Kemal Pa-

11 - 8.12.1959 günü yaptığımız görüşme notlarından (Kâzım Paşanın Rus ile yaptığı görüşmenin tarihini kesin olarak öğrenemedik. Fakat 1919 yılı Haziran ayında yapılmış olması muhtemeldir).

454

şa ile görüşmüştür¹². Albay Budiyenny ile Mustafa Kemal Paşa arasında geçen konuşmalar, çok dolaylı olarak nakledildiğinden, üzerinde bir yorum yapma imkânı yoktur. Esasen önemli olan husus böyle bir görüşmenin yapılmış bulunmasıdır.

Yoklama mahiyetinde olan bu ilk temaslardan sonra, ilk resmî temas Büyük Millet Meclisinin açılışından iki gün sonra (26 Nisan 1920) Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e gönderdiği, askerî ve siyasî bir ittifak yapılarak batı emperyalizmine karşı birlikte mücadele edilmesi teklifini taşıyan mektup ile başlar. Bu mektuba, 3 Haziran 1920' de Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin cevap vermiştir.¹³ Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e yazdığı mektuptan sonra Rusya'ya iki defa heyet gönderilmiş ve ikinci heyet ile birlikte (1920 Aralık ayı) Moskova büyükelçiliğine tâyin olunan Ali Fuat Paşa da Moskova'ya gitmiştir. Türk elçilik heyetinin 19 Şubat 1921'de Moskova'ya varması ile yarıda kalmış müzakereler yeniden başlayarak, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşması imzalanmıştır.

Bu andlaşmanın imzalanması, iki sebepten gecikmişti. Birinci sebep, Türk millî hareketine karşı Moskova'da duyulan tereddütler ve Bolşevik liderleri arasındaki düşünce ayrılıklarıdır. İkinci sebep ise, Rusların Londra'da İngilizler ile yapmaya uğraştıkları ticarî bir anlaşmanın sonucunun beklenmesidir. Çünkü, Ruslar İngilizleri kuşkulandırmadan bu andlaşmayı yapmak istiyorlardı. Gerçekten Londra'da yapılan görüşmeler sırasında İngiliz başbakanı Lloyd George, bu andlaşmaya, Sovyetlerin «Kemalistlere» yardım etmemesi şartını koydurmak istemiş, fakat Sovyetler de bunu reddetmişlerdi¹⁴, İngiltere ile Rusya arasında Londra'da yapılan ticaret anlaşması ve Türkiye ile Rusya arasında Moskova'da yapılan ittifak andlaşması, bundan dolayıdır ki, aynı tarihte, 16 Mart 1921'de imzalanmıştır.

12 - Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası, (Albay Hüsametdin Ertürk'ün Hatıraları). Hilmi Kitabevi. -İstanbul: 1957.

13 - Rusya ile yapılan ilk temasın nasıl geliştiği ve Rusya'nın yaptığı yardımlar için, bk.: 132-133.

14 - Prof. Dr. Fahir Armaoğlu Siyasî Tarih. - Ankara: 1964, s. 631.

455

B. TÜRKİYE İLE İNGİLTERE

Birinci Dünya Savaşında Türkiye'nin yenilgisini tescil eden askerî hareketi İngiltere başarmıştı. Suriye ve Irak cephelerindeki zaferlerini fırsat bilen İngiltere, Türkiye ile yapılacak mütareke için teşebbüsü üzerine almış ve Mondros Mütarekesini müttefikleri adına tek başına imzalamıştı. Bu böyle olduğu gibi, mütarekenin uygulanması hak ve sorumluluğunu da daima elinde bulundurmaya dikkat etmişti. Mütareke uygulaması şeklinde Türklere karşı yapılan bütün sert ve kıyıcı hareketlerin sorumluluğu işte bu sebeple ve haklı olarak İngiltere'ye yükletilmiştir. **Yunan Ordusu'nun İzmir'e çıkarılması ve Türklere karşı Yunanlıların desteklenmesi rolünü de büyük ölçüde İngiltere oynamıştı.** Fakat, acaba, bu tutum, İngiltere'nin yüzde yüz benimsediği bir politika mıdır? Soruyu, gerçeğe en yakın bir şekilde cevaplandırabilmek için, olayları yeni bir açıdan gözden geçirmek gerekiyor.

Savaş içinde yapılan gizli anlaşmalardan ve çeşitli belgelerden, İngiltere'nin Lloyd George tarafından temsil edilen Orta-Doğu politikasının şu hedeflere yöneldiği anlaşılmaktadır:

1. Osmanlı Devletinin parçalanması,
2. Padişah - Halifenin kuvvet ve nüfuzunun ve dinî etkilerinin giderilmesi suretiyle İslâm Birliği düşüncesinin değerden düşürülmesi,
3. Arap memleketlerine hâkim olarak Mısır'ın ve Hindistan yolunun güvenliğinin sağlanması,
4. **Hilâfetin, İngiltere himayesinde kurulacak Arap Birliğinin eline geçmesi,**
5. Doğu Akdeniz'de kuvvetli bulunulması.
6. Irak petrolünün elde edilmesi,
7. İstanbul ve Boğazların nezaretinin ele geçirilmesi (Çarlık Rusya'sı yıkıldıktan sonra).

Bu hedeflere ulaşmakla, İngiltere, Türkiye'nin İslâm âlemini kendisine çeken cazibesinin getirdiği tehlikelerden kurtulmuş, hem Rusya ile çatıştığı Boğazlar meselesini, hem de büyük ölçüde Rus entrikalarından ve Türk şeref ve itibarından kaynağını alan Hindistan'daki tehlikeli hareket ve gelişmeleri önlemiş olacaktı¹⁵.

İngiltere, kendisi için hayatî önemi haiz olan Doğu meseleleri içinde, hilâfetten tamamen kurtulmaya veya bu müesseseyi Türklerin elinden alarak İngiliz politikasına yararlı kılmaya, hepsinden fazla değer vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın yapmak istediği iş, bu noktada İngiliz politikasıyla tam uygunluk durumundadır. Fakat, Millî Mücadele süresince, İngiltere, gelecekte Atatürk'ün tasarladığı gelişmeleri gereği ölçüsünde kestiremediğinden Türkiye'ye cephe almıştır. Halbuki, İngiltere politikası, «**imparatorluğa zarar verebilecek tehlikeleri çok uzaktan sezmek ve ona karşı tedbir almak prensibi üzerine kuruludur**» şeklinde tarif edilir¹⁶. Bu sebeple, gerçek İngiliz menfaatleriyle, Türkiye'ye karşı yürütülen politika Milli Mücadele devresinde çelişme halindedir. İngilterelinin böyle bir yanlışlığa düşmesine Lloyd George sebep olmuştur. Lloyd George'u yanıltan husus, Türklerle anlaşarak yapacağı işi, Venizelos ile anlaşarak Yunanistan aracılığı ile zor yolu ile yapacağını ummasıdır. Bundan ötürü Lloyd George, 1918-1922 yıllarında gerçeklere uymayan şahsî bir politika gütmüştür.

Lloyd George, Yunanistan'a niçin bu ölçüde kendini kaptırmıştı? Hemen hiç tereddüde düşmeden verilecek cevap şudur: Venizelos'un zekâsı ve Lloyd George'un Yunanistan üzerinde, yetkili İngilizlerden çok, Yunanlıların sözlerine inanması. Bu iki sebepten ayrı olarak, Lloyd George'un Türkler üzerindeki kötü inanç ve düşüncelerinin de bu sürüklenişte büyük etkisi olduğu bir gerçektir.

Lloyd George hatıralarında şöyle demektedir:

İngiliz İmparatorluğu için Türkiye ile savaşın özel bir önemi vardır. Osmanlı halifesi İslâm dünyasının başı idi ve İngiliz İmparatorluğu içinde her yerden fazla müslüman vardı. Bu yüzden bizim Türkiye ile savaşımız nâzik bir işti. Türk İmparatorluğu, bizim doğudaki büyük ülkelerimizin (Hindistan,, Birmanya, Malaya, Bomeo, Hong

15 Prof. M. Cemil (Bilsel), Lozan, C. I - İstanbul. 1933, s. 281 (Frangolis'in eserlerinden naklen).

16 Aynı eser, s. 281.

457

Kong ile Avustralya ve Yeni Zelanda Dominyonları) deniz ve kara yolları üzerinde bulunuyordu. İçinde, İmparatorluğumuzun ana can damarı olan Süveyş su yolunun geçtiği Mısır, Türk hükümrânlığı altında idi. Dolayısıyla İmparatorluğumuzun gidiş geliş yolları ve doğudaki prestijimiz bakımından, Türklerin, bize savaş ilân eder etmez yenilip itibarlarını kaybetmeleri çok önemli idi. Türk ordularının üç sefer yılı boyunca, eş şartlar altında, bizi arka arkaya bir takım muharebelerde yendikten sonra, ancak ezici sayıda kuvvetlerimizce sonunda yenilmiş olmaları, doğuluların kafasında kötü bir tesir bırakmıştır.»¹⁷

Lloyd George ve fikir arkadaşları, Türkiye'yi ortadan kaldırırken, Doğu Akdeniz bölgesinde onun yerine, kendisine yardımcı olacak yeni bir kuvvet yerleştirmeyi düşünmüşlerdi. Bu kuvvet Yunanistan idi. Böylece, İngiltere'ye büyük bir külfet yüklemeyen büyüyüp, kuvvetlenecek bir Yunanistan, bu bölgede, İngiltere'nin ordusu ve donanması olarak, İngiliz menfaatlerinin bekçiliğini yapacaktı. Lloyd George'a hâkim olan bu inancı, Churchill hatıralarında şöyle anlatır:¹⁸

«Yunanlılar Doğu Akdeniz'de geleceğin milletidirler. Verimli ve enerji ile dolu olup, Türk barbarlığı karşısında Hıristiyan medeniyetini temsil ederler. Bizim generallerimizin onların askeri değerini küçümsemeleri yalnızca gülünçtür. Büyük Yunanistan, İngiliz imparatorluğu için değer biçilmez bir kazanç olacaktır. Gelenekleri ve menfaatleri bakımından Yunanlılar bizim dostlarımızdır. Bugün 5-6 milyondurlar. Eğer kendilerine verilen topraklar onlarda kalırsa 50 yıl sonra 20 milyon olurlar. İyi denizci olup, bir büyük denizci devleti olacaklardır. Doğu Akdeniz'in en önemli adaları onlarındır. Bunlar, Süveyş kanalı yolu ile bizim Hindistan, Avustralya ve Uzakdoğu'ya giden ulaştırma yollarımız üzerinde bulunan tabii denizaltı üslendir. Yunanlılarda minnettarlık kuvvetli bir duygudur. Eğer onlara millî yayılışları devrinde sağlam bir dostluk gösterirsek, İmparatorluğumuzun birliğini sağlayan büyük yolun başlıca koruyucularından biri olurlar. Belki bir gün gelecektir ki, sıçan arslanı bağlayan ipleri kemirecektir.»

Lloyd George, Türk zaferinin gerçekleşmesine kadar

17 - War Memolrs of Davis George, C. IV. m. 1801 (Hikmet Bayur, Atatürk Hayatı ve Eseri - Ankara: İHKİ, s. 312).

18 - W.S. Churchill, La Crise Mondialc, C. IV. s. 387 (Hikmet Bayur'un aynı eserinden naklen). 458

çok itibarlı ve kuvvetli bir başkandı. İngiltere'nin menfaatleriyle bağdaşmayan şahsî politikasını, bu sayede, yürüttü. Bu, işin dışarıdan görünüşü idi. Fakat, İngiltere'de Lloyd George politikasını, Türkiye lehinde baltalayan kuvvetler de eksik değildi. Ve bunların çalışmaları Türklerin lehine işliyordu. Bu sebeple, İstiklâl Harbinde yalnız Yunanlılarla değil, bunların gerisinde asıl İngiltere ile harb ettiğimiz yolunda ötedenberi söylenip gelen sözler gereğinden fazla ciddiye alınmamalıdır.

Yakın tarihimizde değerli araştırmalar yapan Prof. Jesschke, 1937'den sonra yayınlanan İngiliz ve Amerikan kaynaklarını da tetkik ederek yazdığı son etüdünde bize kanaatimizi doğrulayan yeni bilgiler vermektedir.¹⁹ Profesörün «**Tezat içinde zafer politikası**» dediği ve yukarıda kısaca değindiğimiz «**çelişmeli**» politika, İngiltere için diğer müttefiklerinden ayrı bir özellik taşımaktadır. Çünkü Lloyd George'un veya herhangi bir İngiliz Başbakanının, geleneksel İngiliz politikasına ters bir yön vermesi, uygulamada tam anlamile mümkün değildir. Böyle bir deneme, İngiltere'de bir süre sonra direnme ile karşılaşmaya mahkûmdur. Nitekim, Lloyd George da, şiddetli bir direnme ile karşılaşmış ve bunu önleyememişti. Profesör Jaeschke şöyle diyor:

«Birinci Dünya Harbinde, İngiltere, Anadolu'nun paylaşılmasına katılmamıştır. Fakat, Allenby'nin göz kamaştırıcı başarıları, İngiltere'yi kendi başına, Osmanlı devletiyle mütareke yapmaya ve uygulanmasını üzerine almaya ve herşeyden önce İngiliz menfaatlerinin uğrayacağı zararlar düşünülmeden, sözde esaret altındaki azınlıkların kurtarılmasını eline almaya sürüklemiştir. Fakat, Kars ve İzmir olayları, Rumların ve Ermenilerin İngiliz ordusunun itibarını yükseltecek insanlar olmadıklarını göstermişti. Ermeni dostu sıfatıyla Türkiye'ye gelen Amerikalılar, hattâ İngilizler, Türk dostu olarak dönmüşlerdi. Kan dökülmelini enlemeye çalışan İngiliz Yüksek Komiserleri ve yardımcıları, kısa zamanda, Yunanlı müttefikin haklı olduğundan şüphelenmeye başlamışlardı. Atina'daki İngiliz elçisi bir raporunda «Yunanlıların şahsiyeti çekici değildir. Türk karakteri ise, İngiliz duygularına daha yakındır» diyordu. Bilhassa İngiliz Harbiye Bakanlığında Mustafa Ke-

19 - Prof. Jeaschke'nin bu etüdünün tercümesi için bk.: Tefik Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da - Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara: 1959, s. 2-24.

459

mal'e karşı hürmet duygusu, sür'atle duyulmaya başlamıştı. Lord Curzon şöyle diyordu: «Şu menhus İzmir çıkarmasından beri, her Türk, Mustafa Kemal'in temsil ettiği yurtseverlik dâvasına derin bir sempatiden başka bir duygu besleyemez.» Bir taraftan, konferans, Osmanlı devletini Konya, Kayseri, Sivas ve Erzurum gibi Anadolu yayla şehirleri etrafında bir beylik halinde küçültmeye çalışırken, tanınmış İngilizlerin kurdukları Osmanlı Cemiyeti, Lloyd George'a yazdığı bir mektupta yalnız İngiltere ve Hindistan menfaati adına değil, dünya barışı için de, Türkiye'nin Trakya, Anadolu ve başkenti İstanbul'dan mahrum edilmeyeceği yolundaki sözüne bağlı kalmasını istiyordu (12 Şubat 1920) Lloyd George, İngiltere'de, Türkler lehine uyanan sempati duygularını üzüntüyle karşılarken, İzmir çıkarmasını tasvip etmeyen İngiliz Genel Kurmay Başkanı Sir Henry Wilson, eski Türk dostluğuna dönülmesini hararetle arzu ediyordu. Bu zat, 1920 sonlarına doğru, İngiliz politikası, Mustafa Kemal ile dost olmaktır, diyordu. 1921 sonlarında Churchill de, Mustafa Kemal ile anlaşmaya yanaşmıştı. İstanbul'daki İngiliz kuvvetleri kumandanlığına yeni tâyin olunan Sir Charles Harrington'a 14 Aralık 1921de yazdığı bir mektupta, Genel Kurmay Başkanı Wilson:

«Yapacağımız en doğru hareket İstanbul'dan çıkıp gitmek ve Türklerle dost olmaktır» diyordu».

Yunan delegeleri de, Lloyd George'un İzmir meselesini Yunanistan lehine çözmekte bir takım güçlüklerle karşılaştığını göstermektedir.²⁰ Lloyd George'a rağmen, İngiliz menfaatleri uğruna gerçeği söylemekten ve yazmaktan çekinmeyen askerler ve politikacılar azımsanacak gibi değildi. Venizelos ve Lloyd George, birbirlerini karşılıklı etkileyerek kendilerini büyük bir ihtirasa kaptırırlarken, soğukkanlı düşünenler, Türklerin kazanmasını temenni ediyor, ellerinden geleni yapıyorlardı.

Henüz İzmir'in Yunanistan'a verilmesi kararlaştırılmadan böyle bir ihtimalin belirmesi üzerine, İngiliz Dışişleri Bakanlığındaki iki uyanık memur ile ünlü tarih profesörü Toynbee bu konuda bir rapor hazırlıyarak hükümeti muhtemel bir hataya karşı uyarıyorlardı. Bu raporda İzmir yerine Doğu Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi tavsiye ediliyordu. Gerekçe olarak da, Yunanistan'ın kendi ba-

20 Venizelos'un Atina'ya yazdığı telgraflar. Bk: Yunanistan bölümü.

460

şına Anadolu'da barınamıyacağı ve başarısızlığa uğrayacağı, Yunanistan'da da Venizelos'un iktidardan düşeceği, halbuki Yunanlıların doğu Trakya'da kendi güçleri ile tutunabilecekleri gösterilmişti.²¹

Gerçekleri sonradan farkedenden başka bir örneğini de eski dışişleri bakanı Balfour'un şahsında görmekteyiz.

Amerika'nın Berlin sefiri Gerard, Balfour'a çektiği 15 Şubat 1921 tarihli telgrafta, Balfour dışişleri bakanı iken Ermeniler hakkındaki vaadini hatırlatarak «*Büyük Britanya'nın Ermeni meselesi hakkındaki Amerika kamu oyunu göz önünde bulundurmasını şiddetle istiyoruz ve Türkiye meselesinin, andlaşmanın Amerika Senatosunda tasdikinden sonra tetkik ve mütalâasının mümkün olup olmayacağını soruyoruz*» diyordu. Balfour'un görüşü değişmişti. Yeni gelişmeler karşısında artık başka türlü düşünüyordu. Bu telgrafa verdiği cevapta kısaca şöyle demekte idi:

«insani prensiplere dayananlar hariç olmak üzere Büyük Britanya'nın Ermenistan'da hiçbir menfaati yoktur.

Büyük Britanya'nın elinde olmıyan olaylar bu fikrin gerçekleştirilmesini önlemiş ve Türkiye ile barışı geciktirerek kötü sonuçlara sebep olmuştur.

Ermenistan'a kuruluş devresinde yardım edecek olan devletin asker kuvveti kullanmaya da mecbur olacağından korkarım. Büyük Britanya şimdiye kadar yaptığı taahhütlerin sorumluluğu altında kalmamak için büyük güçlüklerle karşılaşmış bulunmaktadır. Bunlara bir de Ermenistan'ı ilâve edemez.»²²

Balfour, uzun cevabında milletlerin mukadderatlarını bizzat tâyin etmeleri prensibine müracaat edildiği takdirde bile, Büyük Ermeni Devletinin kurulmak istendiği bölgede halkın çoğunluğunun islâm olduğuna ve oyların Ermeniler aleyhine çıkacağına ayrıca işaret etmiştir.

Yine 1921 yılında Lord Curzon, İngiltere'nin Atina sefiri Lord Granville vasisi ile Gunaris'e, Yunanistan'ın, tam bir tarafsızlık politikası takibine karar vermiş olan İngiltere'ye artık güvenmemesi gerektiğini bildirmiştir.²³

21 - Hikmet Bayur, Atatürk - Hayatı ve Eseri. - Ankara: 1963 s. 328.

22 - Esat Tiras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi. - Ankara: 1950, s. 709-710.

23 - Albay Bujac, 1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri, Genel Kurmay yayını, çeviri: Kur. Yb. İbrahim Kemal, 1939, s. 217.

Mondros Mütârekesini (30 Ekim 1918) takip eden ilk devrede zafer sarhoşluğu ile İngiliz menfaatlerini unutarak Lloyd George'un havasına kapılmış olanların, Türklerin direnmesini gördükten sonra yavaş yavaş ayılmaya başladıkları ve Yunan taraftarlığından ayrıldıkları su götürmez bir gerçektir. Başta Lloyd George olmak üzere bazı İngiliz ricalini Fransa ve Amerikan devlet adamlarını Yunanistan lehine harekete sevk eden tek sebep Türk düşmanlığı veya Türkiye'deki azınlıklara karşı duyulan insanî duygular değildi. Bunun asıl sebebi, Venizelos'un ikna kabiliyeti çok kuvvetli, usta ve kurnaz bir politikacı olmasıdır. Venizelos, gerçekten kendisini, batının siyasî liderlerine üstün yaratılıştaki bir devlet adamı olarak kabul ettirmesini bilmiştir. 1920 yılı sonlarında Yunanistan'da yapılan seçimler Venizelos'un düşmesiyle sonuçlanıp Kral Konstantin tekrar iktidara geçince (14 Kasım 1920), bundan büyük üzüntü duyan batılı Yunan dostları tutumlarını değiştirmişlerdir. İlkönce Kralı tehdit ile başlayan bu değişiklik, Yunanistan'a vaad edilen ve bir kısmı gerçekleşen malî yardımın kesilmesine ve daha sonra Türk-Yunan çatışması karşısında İngiltere'nin tarafsız kalmasına müncer olmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere İngiliz politikasındaki bu değişiklik, şüphesiz yalnız Venizelos'un iktidardan düşmesi ile de ilgili değildir. Bu olay, sadece, İngiliz politikasının değiştirilmesini önemli bir şekilde etkilemiştir. Türk ve islâm düşmanlığı esasına dayanan İngiliz emperyalist politikasına karşı ilk günlerden başlayarak Hindistan'dan şikâyetler ve tehditler yükselmeye başlamıştı. Müslüman olmadığı halde Hinduların büyük lideri Gandi bile Hint müslümanlarını kendi tarafına çekebilmek için hilâfet müessesesini şiddetle savunuyordu. Gandi'nin halifeye dokunulmaması, İstanbul'un ve İzmir'in ve Trakya'nın Türklerde bırakılması yolundaki çıkışlarını İngiltere göz önünde bulundurmak zorunluğunda idi.

İngiliz politikasının Türkiye'ye meyletmesinin en belirli işaretlerinden biri de, İstanbul'daki İtilâf Orduları Başkumandanlığından General Wilson'un alınıp, yerine 7 Ekim 1920 tarihinde General Harrington'un getirilmesidir. General Harrington, Mustafa Kemal Paşa ile 1921 yılı Haziran ayında temas aramış ve dostça bir davranış göstermiştir. O tarihlerde Ankara tarafından şüphe ile karşılanan ve siyasî literatürümüzde Ankara'yı uyutmak için tertibedilmiş gibi gösterilen bu teşebbüsün sanıldığı gibi olmadığına inanmaktayız. Nitekim, Harrington, Türk zafe-

rinden sonra Çanakkale Boğazının Anadolu yakasındaki tarafsız bölgede, Türk ve İngiliz kıtalarının karşı karşıya geldiği ve bir Türk-İngiliz Harbinin başlaması ile sonuçlanacak kritik devrede gösterdiği tutum ile Ankara'nın yanıldığını ispat etmiştir. 29 Eylül 1922 de İngiliz Hükümeti, Harrington'a, «*kendisi tarafından tesbit edilecek kısa bir zamanda, kuvvetlerini tarafsız bölgeden geri çekmediği takdirde üzerlerine ateş edileceği*»ne dair Türk Kumandanına bir ulti-matom verilmesi için talimat yazmıştı. İngiliz Kabinesi her an «**ulti-matomun verildiği ve muhasemâtin başladığı**» haberini almak üzere aralıksız toplantı halinde idi. Harrington, ulti-matomu Türk Kumandanına vermemiş ve sadece cebinde saklamıştı²⁴.

Millî Mücadelenin başlangıç devresinde İstanbul'da görev alan İngiliz yüksek komiserleri ve kumandanları Anadolu'da olup bitenleri gereği kadar değerlendirebildikleri halde, Lloyd George'un hatalı politikasını değiştirememişlerdi. Zaman zaman bunların gönderdikleri çok önemli raporların etkisi ile İngiliz Hükümetinin ayılmaması şaşılacak bir haldir. Bilhassa Sivas Kongresinden (4 Eylül 1919) sonra İstanbul'da bulunan İngiliz sorumlu kişileri gerçeği görmeğe başlamışlardı. Yüksek Komiser Galthorpe, bir raporunda şöyle diyordu: «*Birkaç hafta öncesine kadar İngiliz subayları büyük nüfuz sahibi idiler. Artık bunları geri almak gerektiğini sanıyorum. Hep milliyetçiler geleceğinden bugünlerde büyük heyecan duyulan seçimlerin yapılması iyi bir şey olmayacaktır. Fakat millî hareketi durdurmak için açıkça harekete geçmek Türk iç işlerine karışmak olacaktır ki, bu da Wilson prensiplerine ve Türk Anayasasına aykırıdır. Biz, Meclisin İstanbul'da toplanmasına engel olsak bile, içeride toplanmasını ve ihtimal Anadolu'da bir müstakil hükümet kurmalarını önlemek elimizde değildir.*»

Galthorpe'un kehânet kabilinden sezdiği bu gerçeklerin belirtilmesinden sonra, 16 Mart 1920 de İstanbul'un fiilen işgal edilmesi ve Osmanlı Meclisinin dağıtılması, anlaşılması ve açıklanması güç bir durum yaratmakta ve o sırada İngiliz politikasındaki çelişkileri ortaya koymaktadır. Gariptir ki, Londra'dan 6 Ekim 1919 da General Milne'e verilen bir talimatta, Anadolu demiryolunu boyunca yerleştirilmiş olan İngiliz kuvvetlerinin bulundukla-

24 - Prof. Jaeschke (T. Bıyıklıoğlu'nun anılan eseri, s. 463

rı yerlerde kalmaları için kuvvet kullanılması bildiriliyor, ve milliyetçilere açıktan açığa çatışma durumu yaratıldığı takdirde, bu kuvvetlerin geri alınması emrediliyordu. Milliyetçilerle herhangi bir şekilde çatışmayı göze alamadıktan sonra, İstanbul'da alınacak tedbirlerin ve İstanbul hükümetini tutmanın ne faydası olabilirdi. Bu açıdan bakıldığı takdirde de 16 Mart'ta İstanbul'da yapılan operasyonun anlamını kavramak mümkün değildir. Nitekim 1919 yılı sonlarında İngiliz yüksek komiseri Amiral Robeck, mütâreke şartlarına göre İstanbul'un işgâl edildiğinin ilânı için ortada bir sebep bulunmadığını bir raporunda ifâde ediyordu. Gerçekten Türkiye'nin meselelerini çok doğru olarak görebildiği çeşitli raporlarından anlaşılan bu İngiliz Amirali de, her nedense birkaç ay sonra yolunu şaşıracak ve «**16 Mart Olayı**»na sebep olacaktı.

Amiral Robeck'in Sivas Kongresi'nden 1920 yılı Şubatına kadar geçen zaman içinde Londra'ya gönderdiği raporlarda şu hususlara rastlanmaktadır:

«Alınan bütün haberlere göre milli hareket Anadolu'da bağımsız bir cumhuriyete göre gelişmektedir.»

«İstanbul hükümetinin kabul edeceği bir andlaşma barış ve huzur getirmeyecektir. Çünkü milliyetçiler onu kabul etmeyeceklerdir.»

«Mustafa Kemal'in nüfuzu gittikçe artmaktadır.»

«Taze kuvvet olmaksızın Türkiye'ye hoşlanmadığı bir andlaşmayı kabul ettirmek, bugün, 8 ay öncesine göre daha güçtür. Türk Milliyetçileri, Türkiye'nin Türklere kalmasını istiyorlar. Yabancı himayesini reddediyorlar. Onlar, İmparatorluğun ölümünü değil, yeni bir hayat sözleşmesini imza etmek kararındadırlar.»

İstanbul'daki hükümet adamları üzerinde de gayet doğru teşhislere varan Amiral, Damat Ferit Paşa ile yaptığı görüşmelerde, Türkiye'de bir iç savaş yaratmamak için İstanbul Hükümetine, Anadolu'ya kuvvet gönderme mesini tavsiye etmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile müzakere imkânını aramaları hususunda telkinde bulunmuştur.

Amiral Robeck'in yardımcısı Amiral Wobb da, 28 Ocak 1920 tarihli bir raporunda şefi ile aşağı yukarı aynı görüşte olduğunu göstermekte ve «*Eğer Türkiye'ye sert bir barışın şartları yüklenecekse, müttefikler kararlarını yeter kuvvetle desteklemeye muktedir olmadıkça ve milli hare-*

keti kırmadıkça, bu kararları uygulayamazlar» demektedir²⁵.

Fakat, bütün bunlara rağmen 1920 Ocak ayı sonlarında İngiliz yüksek komiserliği tutumunu birdenbire değiştirerek Londra'ya tavsiye ve telkin ettikleri görüşe taban tabana zıt bir davranışa girmiştir. Profesör Jaeschke'nin kanaatine göre Türk Millî kuvvetleri tarafından Gelibolu'daki Akbaş silâh ve cephane deposunun basılarak çok sayıda silâh ve cephanenin Anadolu'ya kaçırılması, İngilizleri sinirlendirmiş ve sert tedbirler almaya zorlamıştır. Başkaca makul bir sebep göremediğimiz için Profesör Jaeschke'nin bu kanaatine katılmaktayız. Fakat şu var ki, aylardan beri İstanbul'da bile silâh kaçakçılığı yapıp dururken Akbaş Olayı, 16 Mart yanılmasına düşülmesi için yeter sebep olmazdı.

İnançlarının garip bir şekilde değiştiğini gördüğümüz Robeck, 6 Şubat 1920 günü raporunda şöyle diyordu: «Anadolu'da yepyeni bir durum karşısında kalabiliriz. Her yerde fiilî kontrolde bulunamayız. Yalnız İstanbul'da ve kıyılarda duruma hâkim olabiliriz. O da çok kuvvet ve gemi kullanmak şartı ile Meclis açılınca milliyetçi liderler İstanbul'a gelmeye başladılar. Toplantılarda müttefiklere düşmanca bir dil kullanılmıştır. Hükümet çatırdamaktadır. General Milne, İstanbul'da askerî durumun kuvvetlendirilmesine lüzum göstermektedir. Bu ise, ancak kuvvetleri toplamakla yapılabilir. Bunun için Batum'u boşaltmak gerekiyor. Ağır barış şartları Türkleri Bolşeviklere yaklaştırır. Barış çabuk yapılmalı ve müttefikler arasında sıkı bir dayanışmaya varılmalıdır. İstanbul'un ve İzmir'in Türklerden alınması ve Ermenistan kurulması ancak kuvvet zoru ile kabul ettirilebilir. Eğer barış şartı yumuşakça olursa, kuvvet kullanmaya lüzum kalmaz. Yalnız İstanbul'da ve kıyılarda kuvvetli bulunmalıyız ve iç politikada padişahın, ılımlıların durumunu kuvvetlendirmeliyiz. Bunun için de Türk iç politikasına karışmamak usulünden vazgeçmek zorunda kalacağız. Aşırı milliyetçilere düşman gözü ile bakmaya mecbur olabiliriz.»²⁶

Amiral Robeck'in bu raporundaki çelişmeli fikirlerden ancak bir şey sezmek mümkündür ki, o da, yalnız İstanbul'a ve Boğazlara sıkı sıkıya hâkim olmak. Amiral'e gö-

25 - Tefik Bıyıklıoğlu, anılan eseri, s. 56.

26 Tefik Bıyıklıoğlu, anılan eseri, s. 57.

465

re, Anadolu üzerindeki iddialardan vazgeçilmeli ve Türkiye'ye şartları yumuşak bir barış empoze edilmeli.

İngiliz Yüksek Komiserliğine ve İstanbul'daki İngiliz Ordusu Başkumandanlığına hâkim olan bu görüş, yani İstanbul'da kuvvetli bulunmak ve mili harekete gözdağı vermek hevesi, 16 Mart 1920 günü İstanbul'un fiilen işgalini hazırlamıştır.

Millî Mücadele boyunca İstanbul'da büyük ölçüde bir yeraltı faaliyeti devam etmiştir. Anadolu'ya sayısız silâh ve cephane kaçırılmış, yüzlerce sivil ve askerî şahıs hemen hemen büyük güçlüğü uğramadan Anadolu'ya geçebilmiştir. İngiliz yüzbaşısı Armstrong'un acı yakınmalarına rağmen, eğer İstanbul'daki İngiliz makamları kesin olarak isteselerdi, yeraltı faaliyetini tamamen değilse bile büyük ölçüde önleyebilirlerdi. General Sami Sabit Karaman «İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa» adlı kitabında İstanbul'dan çıkışını anlatırken şöyle demektedir:

«Biraz endişe edilen İngiliz kontrolü gerçekleşmedi. Fikrimce hiçbir şeyi tesadüfe bırakmayan, en hatıra gelmez ihtimalleri hesaba katan İngilizler, İstanbul'da ne kadar az Türk subayı kalırsa o kadar memnun olacaklardı: İstanbul'da silâhlı bir ayaklanma ihtimalini azaltmak, Anadolu bütçesini kabartmak. Anadolu harekâtı, İngilizlerce ergeç iflâsa mahkûmdu..»

İstanbul'daki Türk subaylarının Anadolu'ya geçmesine İngilizlerin gösterdiği müsamahayı belirten bu müşahede doğrudur. Fakat Generalin tefsiri, yukarıdan beri açıkladığımız deliller karşısında tamamen yanlıştır. Esasen Millî Mücadeleye karşı görünen İngilizler bile Türk mukavemetini hiçbir zaman küçümsememişlerdir.

İstanbul ellerinin altında bulunuyordu. Kan dökmeden, Türkleri tahkir etmeden ve İstanbul'un işgal edildiğini ilân etmeden, yine de diledikleri tedbirleri alabilirlerdi. Fakat gafletle yürütülen bu politikanın içinde bulunanlar, şaşkınlığa ve hata üstüne hata yapmaya mahkûmdurlar. Osmanlı Meclisi «**Misâk-ı Millî**»yi kabul ve ilân etmekten başka bir şey yapmamıştı. Meclisten beş on milliyetçi lideri alıp Malta'ya götürmekle Anadolu'daki milliyetçilerin yılacağını ummak çocukça bir düşünce idi. «**Misâk-ı Millî**» serinkanlılıkla incelenebilseydi, İngiliz menfaatleri ile hemen hemen hiç çatışmadığı görülecekti. İngilizler, Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Meclisi Anadolu'da toplamak istediğini pek âlâ biliyorlardı. Nitekim Robeck, henüz seçim yapıldığı sıralarda meclisi toplamamanın

mümkün olmadığını, bu sağlansa bile Anadolu'da bir meclis ve bir hükümet kurulacağını sezmemiş miydi? Sonra İngilizler, hilâfetten kurtulmak istiyorlardı. Mustafa Kemal Paşa ile bu konuda anlaşabilirlerdi. Fakat, bütün bunları gözden kaçıran İngilizler, İstanbul'u işgal edip Osmanlı Meclisini dağıtmakla, Mustafa Kemal Paşa'ya ikinci büyük bir koz vermiş oluyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, asıl yapmak istediğini, İngilizlerin sayesinde artık bundan sonra yapmak imkânını bulacaktı. Burada, Türk kurtuluş hareketine yardım etmek isteyen meçhul bir kuvvetin İstanbul'daki İngiliz sorumlu kişilerini ve bunlar kanalı ile İngiliz hükümetini yanıltmış ve teşvik etmiş olmak ihtimali bile akla geliyor. Herhalde bu noktanın aydınlanmaya muhtaç tarafları olsa gerek.

Lloyd George'un temsil ettiği politikaya karşılık orta-doğuda bir Türk devletinin yaşamasını İngiliz menfaatlerine daha uygun bulan görüşü şu gerekçe doğrulamaktadır:

1 — Emperyalist bir devlet olarak, Osmanlı İmparatorluğunun elinde bulunan Arap ülkelerine hâkim olmak isteyen İngiltere'nin Türk istiklâl Harbinin hedeflerini gösteren «**Misâk-ı Millî**»den memnun olması gerekir. Misâk-ı Millî'nin tesbit ettiği sınırlar İngiltere'nin tecavüz etmek istediği sınırlar değildi, İstanbul'a hâkim olmak iddiasından vazgeçtikten sonra, İngiltere, Musul üzerinde Türkiye ile anlaşabilirdi.

2 — Kilikya bölgesini elde tutabilmek için Türkler ile savaştığı halde, Fransa'nın Türkiye'ye karşı genel politikasından, İngiltere haklı olarak kuşkulandırmaktaydı. Fransa kamu oyununda açık bir şekilde beliren Türk dostluğu İngilizlerin dikkatinden kaçamazdı. Fransa Hükümeti her ân Türkiye ile anlaşmaya yatkın görünmekteydi. Nitekim, bu anlaşma 1921 yılında gerçekleşecekti. Fransa'nın bu tutumuna karşılık İngiltere'nin Türklerin düşmanlığını kazanmakta ve Orta-doğu'daki durumlarını tehlikeye düşürmekte bir menfaati olamazdı.

3 — Birçok müslüman memleketlere hâkim emperyalist bir devlet olarak, İngiltere, hilâfet müessesesini her devletten fazla düşünmek zorundaydı. Bu müessesenin devamı, halife İngilizlerin elinde bulunsa bile, İngiltere'nin işine elvermezdi. Devamlı olarak halifeyi elde bulundurmak çabası yerine halifeyi tasfiye edeceği muhakkak olan Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemek İngiliz politikası bakımından uygun düşüyordu.

4 — Rusya'daki yeni rejimin mahiyeti henüz gereği kadar anlaşılammış olmakla beraber, hele 1920 yılından itibaren bu rejimin Rusya'da yerleştiği kanaati uyanmıştı. İtilâf Devletlerinin Bolşeviklere karşı tuttukları ve destekledikleri Çarlık kuvvetleri (Varengel, Denikin, Kolçak) başarı sağlayamamışlardı. Yeni Rus idaresi, Türk Millî Mücadelesine yardımcı idi. Rusya'dakî rejim değişikliğinden, genel Rus politikasının değişeceği sonucunu çıkarmak mümkün değildi. Bu sebeple, İngiltere'nin Türkiye, özellikle Boğazlar ve İstanbul'dan dolayı ileride Ruslarla ihtilâfa düşmesinde bir fayda yoktu.

5 — Batı tarafından daha fazla sıkıştırılacak bir Türkiye'nin Bolşevik olması ihtimali de göz önünde tutulmalıydı. Batıya karşı bir Rus-Bolşevik cephesinin kurulması İngiltere'nin menfaatlerine açıkça aykırı idi.

Lloyd George'un politikasına karşı olanların 1920 yılı sonlarına doğru daha aktif bir duruma geçtikleri ve Anadolu hareketi ile daha yakından ilgilenmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Rusların da kuşkulandıkları gibi, Ahmet İzzet Paşa heyetinin, millî hareketin liderleri ile anlaşmak üzere Anadolu'ya gitmesi bu ilginin ve teşvikin bir sonucudur. Ahmet İzzet Paşa hâtıralarında İngilizler ile yaptığı teması özetle şöyle anlatmaktadır:²⁷

«Bir gün, birkaç İngiliz subayı ziyaretime gelerek uzun uzadıya sohbet ile siyasî fikirlerimi ve Anadolu ile gizli münasebetim bulunduğunu sandıkları için Anadolu yetkililerinin Bolşeviklere ne derecede bağlı olup olmadıklarını benden öğrenmek istediler. Büyük çoğunluğu yüksek rütbeli askerlerden ve memleketin ileri gelenleri ile arazi sahiplerinden ve aydınlardan meydana gelen bu heyetin Komünizm nazariyelerine eğilim gösterecekleri umulamaz. Ancak, batı devletleri tarafından haksız yere yapılan baskılar artarsa Rusya'nın kucağına atılmaları uzak bir ihtimal değildir şeklinde cevap verdim.

İngilizler, bu aralık devlet adamlarına ve «Sir Adam Blok» vasıtası ile Tefik Paşaya başvurarak, Ferit Paşa Kabinesinin değiştirilmesi imkân ve lüzumunu telkin etmekte olduklarını sık sık işitmekteydim. Bu temaslardan haberi olan eski elçilerden Safa Bey evime gelerek mem-

27 - Mahmut Kemal inal, Osmanlı Devrindi' Son Sadrâzamlar, Millî Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul: 1940, s. 1996.

468

leketin başına belâ olan Damat Paşa Kabinesinin devrilmesi için benden yardım istedi.

Benim siyasî amacım Anadolu ile İstanbul'un anlaşmasını sağlamak olduğundan ilk işim Ankara ile münasebet kurmak teşebbüsü oldu.»

İngiliz yüksek askerî çevrelerinin gayreti ile ve hele Harrington'un İstanbul'a tâyini ile başlayan bu gelişme, İngiltere'nin Türkiye hakkındaki politikasını doğru yola sokmak çabasının en belirli işaretleridir, özellikle 1920 yılı Ekim ayından kesif bir hal alan bu çalışmalar, **Anadolu millî hareketinin en amansız düşmanı olan Damat Ferit Paşa Kabinesini** düşürmek ve İstanbul ile Anadolu'yu anlaştırmak hedeflerini güdüyordu. Gerçekten İngilizlerin gayreti ile Ferit Paşa Kabinesi 17 Ekim'de istifa etti. Osmanlı tarihi kronolojisi yazarı İsmail Hakkı Danişmend bu istifanın sebebini şöyle açıklamaktadır:

«İstifanın sebebi millî hareket liderleri ile artık anlaşmaktan başka çare kalmadığını gören İtilâf Devletleri temsilcilerinin huzura (Padişaha) çıkıp, Ferit Paşa'nın çekilmesini istemiş olmalıdır.»²⁸

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarla, gözden kaçmış bir gerçek üzerine dikkati çekmek istedik. Bu gerçek İngiliz politika mekanizmasının Millî Mücadele süresince devamlı olarak Türkiye aleyhinde işlemediğidir.

28 - İngilizlerin etkisi ile beşinci defa sadarettten çekilen Damat Ferit Paşaya, Padişah artık kabine kurma görevini vermiyecekti.

469

C. TÜRKİYE İLE FRANSA

Türkiye'nin Fransa ile olan ilişkileri, Türk-İngiliz ilişkilerine benzememektedir. Bu değişikliğin ilk anda göze çarpan iki özelliği vardır: Millî Mücadele boyunca Türkler ile İngilizler arasında silâhlı bir çatışma olmadığı halde (Ali Fuat Paşanın Eskişehir üzerine yaptığı harekette bile silâhlı çatışma olmamıştır) Fransızlarla Adana, Urfa, Antep ve Maraş bölgesinde 1920 yılı sonralarından 1921 yılı ortalarına kadar çetin bir savaş devam etmiştir. Buna karşılık, **Ankara Hükümetini resmen ilk tanıyan Batı devleti Fransa olmuştur** ve 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da yapılan Türk-Fransız Anlaşması ile Fransızlara karşı savaş son bulmuştur.

İstiklâl Harbinde bir cephenin kapanmasını sağlayan Ankara Anlaşması, yalnız bu bakımdan değil, Türkiye'nin batı karşısındaki genel durumu bakımından da çok önemli idi. Fiilî değeri olmadığı çoktan anlaşılan Sevres böylece, hukuken de hükümsüz kalıyordu. Batılı bir tarihçi²⁹ Sevres Andlaşmasının uğradığı âkibet üzerinde önemle, fakat aynı zamanda esefle durarak şöyle der:

«.....barış bir noktada hükümsüz kalır. Anadolu'da Mustafa Kemal tarafından toplanan Türk Millet Meclisi, Sevres senedini tanımamakta direndi. Anadolu yaylasında kurulup gelişen askerî (devlet) kuvvet, insanlığın hayrına değil, fakat Türkler için en büyük bir şeref olmak üzere, görüşmecilerin eserini yok etti. Bu büyük bir sözünde durmamazlıktı ki, artık bir blok teşkil etmeyen ve galiba kurtaracak ortak bir şerefi de bulunmayan itilâf Devletleri, silâhları bıraktıran bir teslimiyetle, ona taraftarlık etmişlerdir.»

29 - Edmond Rossier, Avrupa'nın Siyasî Tarihi (1815 -1919), çeviri : Ali Kemal Aksüt. - 1944, s. 291.

Yazar, boşuna hayıflanmış: Sevres'ı Mustafa Kemal imzalamamıştı. Sonra, İtilâf Devletlerinin kurtaracak ortak şerefleri değil, ortak menfaatleri bile kalmamıştı. Hem, «**blok**», daha Birinci Dünya Harbi içinde çatlamıştı.

Harbin başlangıcında, Fransız - İngiliz menfaat çatışması açıkça belli idi. Topraklarının önemli bir kısmı Almanlar tarafından işgal olunan Fransa, her şeyden önce anavatanı kurtarmak kaygusunda idi. Bu sebeple bütün kuvvetlerini Alman ordusuna karşı kullandığından, ileride kendisine az pay düşer korkusuyla Türkiye aleyhinde önemli askerî harekât yapılmasını istemiyor ve Osmanlı topraklarının bölüşülmesine ait görüşmeleri geciktirmeğe çalışıyordu.³⁰ İşte, istiklâl Harbinde Türk-Fransız münasebetlerinin oluşumunu etkileyen, bu çatışmadır.

Harbin sonunda, Fransa'nın en önemli meselesi Almanya barışı idi. Almanya'ya bir daha belini doğrultamayacak ağır şartların yükletilmesine çalışılıyordu. İngiltere'yi buna razı etmek için de Clemanceau'nun yürüttüğü Fransız politikası, Lloyd George'un dümen suyuna girmişti. Osmanlı imparatorluğundan kopan Arap memleketlerinden daha az pay almaya ses çıkarmayışı, Yunanistan'ın Türkiye aleyhinde büyüüp kuvvetlenmesine göz yumuşu, hep bu yüzden. Halbuki, gerçekte Fransa'nın Orta Doğu'daki menfaatleri, Türkiye'nin yaşamasında idi. Batı Anadolu'nun verimli topraklarını da eline geçirecek, Yunanistan'ın Doğu Akdeniz bölgesinde bir kuvvet haline gelmesi, ancak İngiltere'nin işine yarayacaktı. Sonra İngiliz sömürgeleriyle Fransız sömürgelerinde şu farklılık vardı: İngiltere'nin elinde bulunan Müslüman memleketlerde halk daha uyanık, Kuzey Afrika'ya inhisar eden Fransız sömürgelerinde ise müslüman halk daha cahildi, İngiltere, sömürge halklarına örnek olacak bir müstakil Türkiye bırakmak istemiyordu. Fakat, Fransa'nın böyle bir acelesi yoktu.

Fransız, Alman barışı uğrunda yaptığı bunca fedakârlığa rağmen istediğini elde edemedi. Çünkü, İngiliz siyasetinin değişmez özelliklerinden biri de, harp gayelerine ulaştıktan sonra yenilenlerin safına geçip onları tutmaktır. Böylece, bir denge kurmuş ve kazançlarını korumanın çaresini bulmuş olur. Alman donanması imha-

30 - Yusuf Hikmet (Bayur). Yeni Türkiye Devletinin Haricî Siyaseti, İstanbul, 1934, s. 10.

edildiğinden, artık İngiltere için bir tehlike değildir. Diğer yandan, Almanya'nın parçalanması ve güçsüz bir hale getirilmesi, kara Avrupasında Fransız hâkimiyetini sağlayacaktır. İngiltere, buna da göz yumamazdı. En azından, yeni bir Alsas Loren meselesi yaratılmamalı idi. Son olarak, harpten önce Almanya, İngiltere için iyi bir pazardı. Harp sonu güçlükleri ve işsizlerin artışı sebebiyle İngiltere, Alman pazarına şimdi daha çok muhtaçtı.

Fransa, özetlediğimiz bu durumdan dolayı, İngiltere'den, kopmuştu. Güney Anadolu'da Türklerle yapmakta olduğu savaş, Fransa'ya bir şey kazandırmadıktan başka, İngiltere'nin işine yarıyordu. Üstelik, ayaklanmış olan Arap milliyetçilerini bastırarak Suriye Mandasını elde tutabilmek için önemli kuvvetlere ihtiyacı varken, Türk cephesinde fena halde hırpalanıp ağır kayıplara uğramanın bir anlamı yoktu; ve sömürgelerinde, islâm âleminde prestijini kaybetmek tehlikesi günden güne büyüyordu.

Fransa, yavaş yavaş ayılıyordu. Nitekim, Venizelos'un 1920 Şubatında Atina'ya yazdığı telgraflarda Fransa'nın tutumundan şikâyet eden cümlelere rastlamaktayız. Bunlardan birinde, Venizelos, Fransız Başbakanını yola getirilemeyecek bir hâlde bulunduğunu belirtiyordu. Durumu daha iyi aydınlatmak için, Paris'teki Yunan elçisinin Venizelos'a yazdığı 25 Mart 1920 tarihli telgrafını buraya alıyoruz;³¹

«Öğleden sonra Millran tarafından kabul edildim, İstanbul'daki müttefikler yüksek komiserleri tarafından gönderilen raporlardan sonra alınan kararları gözden geçirmeyi Mösyö Millran kabul etmiştir, İngiliz, Fransız, İtalyan yüksek komiserleri, Anadolu'ya İngiliz ve Fransız'lardan oluşan bir kuvvet gönderilmeden ve yeni bir harp yapılmadan Türkiye'ye barış şartlarını kabul ettirmenin imkânsızlığından söz ediyorlar, İngiliz ve Fransız yüksek komiserleri bu inançlarında kararlıdır. İki komiser, Türklerin önemli kuvvetleri bulunduğuna inanıyorlar. Bu kuvvetler, Millran ile konuştuğum zaman iddia ettiğim gibi 65 bin kişiden ibaret değildirler. Yüksek komiserler, Türklerin katliâm yapacaklarına ve eğer 100 bin kişilik bir kuvvet gönderilmezse Fransa menfaatlerinin tehlikeye düşeceğine inanmaktadırlar.

Yunanistan ile olan dostluğu için Fransa menfaatle

31 Yusuf Hikmet, Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti. - İstanbul, 1934, s. 48.
472

rlnin tehlikeye düşürülmesine kadar gidemeyeceğini Mösyö Millran bana söyledi.»

Clemanceau, çoktan Başbakanlıktan ayrılmıştı. Millran'dan sonra, Leygues'in Başbakanlığı pek kısa sürdü ve 16 Ocak 1921 de Briand Başbakan oldu. Barışseverliğiyle ün yapmış olan Briand, Fransız politikasına hemen yeni bir yön verdi. Birinci İnönü muharebesinin etkisiyle, İngiltere'yi Sevres Andlaşmasının hafifletilmesi için zorlamaya başladı. İtalya da Fransa'yı desteklediğinden Londra Konferansı hazırlandı. Briand, bu konferansta Türkiye'yi açıkça destekliyecek ve Bekir Sami Bey ile bir de anlaşma imzalıyacaktı.

Fransız politikasının yön değiştirerek Türkiye lehine kaymasını tarafsız bir gözlemci şöyle anlatır:³²

«Gerçekten Fransızlar doğudaki İngiliz rolünü, Ren bölgesi içinde İngilizlerin yardımlarını görmek için kabul etmişlerdi. Fakat şimdi anlıyorlardı ki, Arabistan'ın paylaşılmasında zararlı çıktıkları gibi padişah hükümetinin İngiliz nüfuzunu kurması yüzünden İstanbul'daki mevkilerini de elden bırakmışlardı. Ayrıca Yunanistan'ın ikinci Wilhelm'in kayınbiraderi Kral Konstantin'i geri çağırması fena halde keyiflerini kaçırmıştı. Bütün bunlardan başka da Anadolu'da kendilerine verilen toprakların ordu kuvveti ile elde edilemeyeceğine kanaat getiren İtalyanlar, Anadolu'daki kıtalarını geri çekmişlerdi. İşte, Kilikya'da ortaya çıkan tehlikeli durumun Fransa'nın doğudaki prestijini zedeleden önce, sonuç bakımından İngilizlerin hatırı için girişilmiş bir maceraya son vermek fikri, Fransa'da bu suretle doğmuştur.»

Londra'da imzalanan Briand - Bekir Sami Anlaşması, Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmediği halde, İngiltere'yi endişelendirmişti. Hele, Ankara Anlaşmasıyla İngiliz - Fransız münasebetleri iyice gerginleşti. Her iki taraf da ipleri koparmak istemiyorlardı. Fakat, Paris ve Londra arasında notalar gidip geldi ve iş tatlıya bağlandı.

Türk - Fransız münasebetlerini, Piyer Loti ve Klod Farer gibi ünlü. Fransız yazarlarının Türkiye lehindeki yazıları da büyük ölçüde etkilemiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, zaman zaman bu yazarlara teşekkürlerini iletmiş

32 - Norbert Von Bischoff, Ankara (Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı). Çeviri: Burhan Belge, Ulus Gazetesi Tercüme Kütüphanesi: 9, Ankara: 1936, s. 146.

473

ve Fransız basını Ankara'ya muhabirler göndererek Türk-Fransız yakınlaşmasına faydalı olmuştur.

Ankara Anlaşmasından sonra, Fransa, Türkiye'nin harbi kazanmasını büyük bir samimiyetle istemekte idi. Her ne kadar hâlâ İngiltere ile bir ittifak cephesinde beraber bulunuyor ise de, Fransa'nın menfaati, şüphesiz Türkiye'nin kazanmasında idi. 1922 Mart ayında Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, Batının mütareke tekliflerini anlamak üzere Londra'ya gidişinde ve dönüşünde Paris'ten geçmiş ve Fransa'nın Türkiye'yi samimiyetle desteklediğine şahit olmuştur. Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, Fransa'da yaptığı temaslara bize şöyle anlattı:

«Paris'te Briand'ı köyünde ziyaret ettim. Beni öğle yemeğine alıkoydu. Ona Londra'ya gitmekte olduğumu söyleyerek İngiliz bakanları ile konuşurken nasıl bir tavır takınmam gerektiğini sordum. «Doğuda artık tek kuvvet olarak siz kaldınız» cevabını verdi. «İngiliz bakanları da acaba bunun farkında mıdırlar» diye sordum. «Onlar bunu benden daha iyi bilirler» şeklinde cevap verdi.»

«Londra Konferansından dönüşte Poincare beni kabul etti. Aramızda şu konuşma geçti:

— *Alelacele gidişinizin sebebi nedir?*

— *Fazla kalmakta bir fayda görmüyoruz.*

— *Mütâreke şartlarını mı beğenmediniz?*

— *Evet.*

— *Fakat unutuyorsunuz ki, vatanınız düşman işgali altındadır.*

— *Evet biliyorum, fakat çıkacaklardır.*

— *Ne zaman?*

— *Onu ben bilmem, Genel Kurmay bilir. Vatanımdan tek düşman askeri kalmamalıdır. Mütâreke o vakit olur. Bugün elimizdeki şartları Büyük Millet Meclisi kabul etmez. Mustafa Kemal Paşa kabul etmek şöyle dursun, İstekli görünce, Meclis onu Meclisin kapısı önünde asar.*

— *Meclise hürmetlerimi söyleyin. Mütâreke şartlarını da kabul etmeyin. Fransız hudutlarından çıkıncaya kadar bütün seyahat kolaylıklarınızın sağlanması için gerekli emri vereceğim.»³⁴*

33 Bu tarihte, Fransa Başbakanı Polincere idi.

34 Yusuf Kemal Tengirşek ile 19.12.1059 günü yaptığımız görüşmenin notlarından.

474

D. TÜRKİYE İLE İTALYA

İtalya da, tıpkı İngiltere ve Fransa gibi, bir emperyalist devlet olarak yeni sömürgeler kazanmak ve büyümek İstiyordu. Onu, Birinci Dünya Harbine sokan tek sebep, bu istekti. Henüz, birkaç yıl önce, 1911'de Trablusgarp ve Bingazi'yi Türklerden almıştı. Akdeniz memleketi olduğu için, menfaatlerini hesaplarken, birinci derecede Akdeniz çevresini düşünmek zorunda idi. Fakat, İngiltere ve Fransa'nın yanında güçsüz olduğunu da biliyordu.

Harp başladığı zaman, İtalya merkezî devletlerin dostu idi, fakat harbe girmemişti. İtilâf Devletleri, İtalya'yı kendi yanlarında harbe sokmak için, 28 Nisan 1915'de Londra'da yapılan gizli bir anlaşma ile tatmin edici menfaatler gösterdiler. Oniki adayı İtalya'ya bırakan ve Anadolu paylaştığı takdirde, İtalyan payının İngiltere, Fransa ve Rusya paylarından az olmayacağını belirten bu anlaşmadan sonra İtalya da harbe girdi. Fakat, üç büyük devlet arasında, Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılmasına ait, başka gizli anlaşmalar vardı. Bu anlaşmaların hükümleri politik zorunluklar sebebiyle 1916 Eylülünde İtalya'ya bildirildi. İşte bundan sonra, İtalyanların müttefikleriyle olan münasebetleri tatsız bir safhaya girmiştir. Çünkü, İtalya, kendi dışında kalan anlaşmalara göre, Anadolu'daki payının Fransız payından az olacağını öğrenmişti. Çekişmeler savaş sonuna kadar sürdü. Yalnız, 1917 Rus İhtilâli patlayıp, Rus ordusu Alman cephesinde tesirsiz kalmaya başlayınca, İngiltere ve Fransa, İtalya'ya daha çok muhtaç olduklarını gördüler. İtalya da İşin farkında idi. Bu defa, pazarlıklar Rusya olmaksızın yeniden başladı ve İzmir bölgesi de İtalya'ya vaadedildi. Rusya'nın tasvibi şartına bağlanan bu anlaşma, Rusya'da Bolşevik rejimi kurulduktan sonra hükümsüz sayılacaktı. Fakat, paylaşma anlaşmalarının böylesine kaypak bir şekilde gelişmesi, Anadolu'nun asıl sahipleri yararına oluyordu. Çünkü, haksız menfaatler, ortakların arasını açıyordu. Nitekim, İtalya, önce kendisine vaad olunan İzmir'in Yunanistan'a verilmesinden ötürü müttefiklerine kızdı ve menfaati icabı Türklere yaklaştı. Kaldı ki, İtalya çok ilgili

bulunduğu Balkanlarda da (Yugoslavya ve Arnavutluk) tatmin edilmemişti. İtalya, yalnız kaldığını anlıyarak doğu komşularıyla olan münasebetlerini diplomatik yollarla düzenlemeye koyuldu. Hâlâ, Anadolu ve Balkanlar için hesaplarında ufak bir ümidi vardı ve Paris Barış Konferansında yalnızlığını gidermek maksadıyla Yunanistan ile 29 Temmuz 1919'da gizli bir anlaşma imzaladı. Nasıl olsa, İzmir'in Yunanlılara verilmesi bir olup bitti halinde gerçekleşmişti. Şimdi, Yunanistan'dan bazı tavizler koparmakta ve konferansta onun desteğini sağlamakta bir fayda umuyordu. Bu anlaşmanın Türkiye'yi ilgilendiren önemli hükümleri şöyledir:

— İtalya, Yunanistan'ın doğu ve batı Trakya üzerindeki isteklerini destekliyecektir.

— Yunanistan, Kuşadası - Aydın - Nazilli çizgisi güneyinde kalan topraklar üzerindeki isteklerinden İtalya lehine vazgeçecektir. Bunun dışında, İtalya'nın Anadolu'daki isteklerini Yunanistan destekliyecektir.

— İtalya, Rodos hariç olmak üzere, Ege denizinde işgalinde bulundurduğu adaları Yunanistan'a bırakacaktır.

— İtalya, Anadolu'ya ait istekleri tatmin edilmediği takdirde bu anlaşmanın bütün noktaları üzerinde serbestçe hareket edecektir.

Bu anlaşmanın ömrü, ancak bir yıl sürdü İtalyan ordusu Arnavutlukta güç duruma düşerek oradan çekilmişti. Türkler, Anadolu'da işgallere karşı direniyorlardı, İtalya'nın iç durumu karıştı. Nitti kabinesi, 20 Haziran 1920'de düşmüş, yerine Gioletti Hükümeti geçmişti. Dışişleri Bakanlığına Kont Sforza getirilmişti. İtalya, 22 Temmuz 1920 tarihli bir nota ile söz konusu anlaşmayı tek taraflı olarak bozduğunu Yunanistan'a bildirdi.

İtalya'nın dış politikası, bundan sonra daha açık bir renk alacak, bir süre için emperyalist ve maceracı heveslerden sıyrılacaktı. Özellikle, Kont Sforza'nın dışişleri bakanı olması, Türkiye bakımından büyük bir kazançtı. Gerçi İngiltere, henüz Nitti kabinesi iktidarda iken bile İtalya'ya güvenemiyordu ve Türkiye ile yapılacak barış andlaşmasının uygulanmasına katılamıyacağını, hattâ uygulanmazsa memnun olacağını biliyordu. Fakat, Kont Sforza'nın dışişleri bakanlığına gelişi Lloyd George'un keyfini büsbütün kaçıracaktı.

Kont Sforza uzak görüşlü bir politikacı idi. 1921 yılında sömürgeciliğin geleceği hakkındaki görüşünü şöyle ifade etmişti:

«Milletler artık uyanmaktadır. Tahmin ediyorum ki, yirmi sene sonra Afrikalılar hepimizi kapı dışarı edecekler.»³⁵

Sforza, Mondros Mütârekesinden sonra İstanbul'da İtalyan Yüksek Komiseri olarak bulunmuştu, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini, 20 gün önce Türklere haber vermişti.³⁶ Sforza, Mustafa Kemal Paşa ile de ilgilenmişti, İtalyan Yüksek Komiserliği, bir gün Mustafa Kemal Paşa'nın müracaatı üzerine evinin aranılmasını önlemiş ve ertesi gün evinin kimse tarafından tecavüze uğramıyacağına dair kendisine bir belge göndermiştir. Araya giren bazı kimselerin aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa bir İtalyan iş adamının bürosuna giderek görüşmüştür. Gerek Mustafa Kemal Paşa'nın hatıralarından³⁷ gerekse Kont Sforza'nın yazdıklarından³⁸ anlıyoruz ki, İstanbul'daki İtalyan siyasî çevreleri, Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliğinde, Yunanlılara karşı yapılacak bir Türk ayaklanmasının şefini bulmuşlar ve kendisini korumak istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa ise, bir dayanak aradığı yabancı çevreler arasında İtalyanları da yoklamış, onlardan bir şeyler ummuştur.

Türkiye'deki İtalyan işgali, her yerde yumuşak olmuş. Türkler hoş tutulmaya ve kazanılmaya çalışılmıştır. Şüphesiz, böyle hareket etmekle hem Anadolu'daki iktisadî çıkarlarını muhafaza etmeyi, hem de Türklerin Yunanlılara karşı mücadelelerini kolaylaştırmayı düşünüyordular. Gerçekten, İtalyan işgal bölgesinde, Kuvayı Milliye, kolaylıkla teşkilâtlanabilmiş, İtalyanlardan teşvik ve yardım görmüştür.

İtalyanların, kendi işgal bölgeleri içinde Türk halkına karşı davranışları özetle şu esaslara dayanmakta idi:

Yunan ve İngiliz düşmanlığı telkin etmek. İtalya'nın Türklere dost olduğuna herkesi inandırmak.

Köylülere iyi muamele etmek.

Alış-veriş yaparken fazla para vermek.

Dispanserler açarak hastalara parasız bakmak.

35 - Galip Kemalî Söylemezoğlu, Hariciye Hizmetinde 30 Sene - IV.. cildin son kısmı. ı- İstanbul, s. 30.

36 - Galip Kemalî Söylemezoğlu, aynı eser, s. 31.

37 - Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün Bana Anlattıkları s. 101.

38 - Kont Sforza, Les Batissenrs de L'eupe Moderne, s. 358 (Bk: Hikmet Bayur, Atatürk, Ankara 1963, s. 260).

477

Çocuklara şefkatli davranmak, çikolata ve hediyeler vermek.

Yunan işgal bölgesinden gelen göçmenlere, muhtaç halka yardım etmek (çadır, battaniye, yiyecek vererek).

Çiftçilere ve tüccarlara kredi vermek (Bunun için Banko di Roma şubeler açmıştır).

Posta teşkilâtı yapmak.

Okul açmak.

Gençler arasından ücretli askerler toplamak.

Türk hükümet memurlarına, subay ve kumandanlara, çay, kahve, şeker, kaşar peyniri gibi sıkıntısı çekilen yiyecek maddeleri ikram etmek.

Bozuk yolları yapmak, camileri tamir ettirmek.

İtalyanlar, Türklerle daima iyi geçinmeye, sevgi ve güvenlerini kazanmaya çalışmışlar ve bir İtalyan askeri öldürüldüğü zaman bile hâdise çıkarmaktan çekinmişlerdir.

İtalya, müttefikler arası siyasî faaliyette, barış konferansında Türkiye'yi açıkça desteklemiştir. Kont Sforza'nın 10 Ocak 1921'de Roma'da görüştüğü Yunan başbakanına söylediği aşağıdaki sözler, bunun canlı bir örneğidir:

«Yunanistan'ın iddialarından büyük ölçüde vazgeçmesi gerekir. Çünkü, büyük devletlerden hiçbirisi Türkiye'ye barışı kabul ettirecek bir güçte değildir.»

Londra Konferansına İstanbul hükümeti vasıtasıyla davet edilen Ankara hükümetinin, doğrudan doğruya davetini İtalya sağlamıştır. Londra'da Kont Sforza ile Büyük Millet Meclisi Hükümeti hariciye vekili Bekir Sami Bey arasında bir anlaşma da yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu anlaşmayı kabul etmemiş ise de, İtalya'nın Türkiye'ye karşı niyeti ve Anadolu'daki iddialarının azamî ölçüsü bu anlaşma ile anlaşılabilir oluyordu.

İtalya'yı, Türkiye'ye karşı yumuşak bir politika gütmeye ve nihayet sömürgeci heveslerden vazgeçirerek Anadolu'dan çekilmeye sevkeden sebep, yalnız siyasî akımlar (Komünizm ve Faşizm gibi) İtalya'nın bütün huzurunu kaçırmış bulunuyordu. Hükümet etmek imkânsız hale gelmişti. Millî Mücadele devresi içinde İtalya'da iki genel seçim yapılmış ve dört hükümet değişmiştir. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, iç istikrar sağlanmadıkça, İtalya'nın güçlü bir dış politika gütmesi mümkün değildir. Bu gerçeklerden ayrı olarak, Kont Sforza gibi ileriye gören politikacılar İtalya'yı yeni bir badireden kurtarmaya dikkat etmişler ve bu arada Anadolu'daki askerlerini çekmesini bilmişlerdir

E. TÜRKiYE İLE AMERİKA

Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında siyasî ilişkiler, aslında İkinci Dünya Harbinden sonra başlamıştır. Bundan öncesi için Türk - Amerikan siyasî ilişkilerinden söz etmek pek mümkün değildir. Yalnız, Birinci Dünya Harbine katılmakla ilk defa eski politika ilkelerini aşarak dünya meselelerine karışan Amerika'nın, bu devrede siyasî bakımdan Türkiye'yi etkilediği de bir vakıadır, özellikle Başkan Wilson'un dünya barışı için ortaya attığı prensipler ve Mütâreke (Mondros) sonu Türkiye'sinde Amerika'ya bağlanan umutlar, Türkiye ile Amerika arasında bazı siyasî ilişkilere yol açacak nitelikte görünmüştür. Bu bakımdan. Millî Mücadelenin ilk yıllarında Amerika'nın Türkiye hakkında yaptırdığı incelemeleri, Türkler ile temaslarını ve bütün bu olayların Türkiye'yi hangi yönlerden etkilediğini gözden geçireceğiz.

Bilindiği üzere Amerika, Başkan Monroe'nin doktrini uyarınca Birinci Dünya Harbine kadar geçen yüz yıllık devrede «**yalnızlık**» politikası gütmüş, dünya meselelerine karışmamış ve Avrupa devletlerinin Amerika kıtasına karışmalarını da önlemiştir. Bu süre içinde, ancak kendi kıtasında gelişip kuvvetlenmeye ve Uzakdoğu'da, Pasifik'te toprak edinerek emperyalist bir yayılmaya önem vermiştir. Bunun dışında ekonomik çıkarları için Avrupa memleketleri ile ve bu arada Türkiye ile bir takım siyasî ilişkiler kurmaktan da geri kalmamıştı. Bundan dolayıdır ki 1830 yılında başlayan Türk - Amerikan ilişkileri, sömürgeci Avrupa devletlerinin Osmanlı devleti ile kurdukları ekonomik ilişkiden farklı olmamıştı. Türkiye ile Amerika arasında yapılan ilk ticaret anlaşmasının birinci maddesine göre Amerikan tüccarlarına ve ticaret gemilerine «**en çok müsaadeye lâyık devlet**» kaydından ve 4. maddeye göre de Osmanlı ülkelerinde bulunan Amerikan vatandaşlarına kapitülâsyon imtiyazlarından faydalanma hakkı tanınmıştı.

Bu devrede, Amerika, ayrıca Osmanlı ülkelerinde yoğun bir kültür faaliyete de girişmişti. Bir çok yerlerde Amerikan Misyonerlerince yönetilen kültür kurumları kurulmuştur : İstanbul'da «**Robert College**» (1866), «**Amerikan Kız Koleji**» (1890), Lübnan'da «**Beyrut Koleji**» ile İzmir, Samsun, Merzifon, Kayseri ve Mersin'de açılan Amerikan okulları gibi...

Gerek ticaret, gerek kültür alanında kurulan bu ilk ilişkiler, başından beri normal bir düzen içinde yürümemiştir. İki devlet arasında devamlı anlaşmazlıklara ve çekişmelere yol açan ticaret anlaşmaları ve kültür kurumları, Amerika için vazgeçilmez menfaatler olarak kabul edilmekte idi.³⁹

1917 Nisan ayında İtilâf Devletleri yanında harbe katılmak zorunda kalan Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'ye harp ilân etmemiş, yalnız ilişkilerini kesmekle yetinmişti. Amerika'nın siyasî bakımından Türkiye ile ilgilenmesi işte bundan sonra başlar. Amerika'nın 1918-1920 yıllarında Türkiye hakkındaki görüşü kesin ve açık değildir. Dünya meselelerine ilk defa karıştığı için bu konudaki bilgisizliği ve tecrübesizliği sebebi ile, Türkiye meselelerine de yabancı idi. Dünya politikasına yeni yeni akıl erdirmeye çalışan Amerika Birleşik Devletlerinin, bu devrede, Türkiye hakkındaki düşünceleri aşağıda görüleceği üzere birbirini tutmayan değişik şekiller arz etmektedir:

1. Başkan Wilson'un görüşü : Ülkücü bir barışsever olarak tanınan Wilson, Avrupa kıtasındaki çatışmaları önlemek için gerek harpten önce gerekse harb başladıktan sonra bir takım gayretler sarfetmişti. Başkan Wilson Almanya'nın tahrikleri üzerine harbe katılmak zorunda kaldığı halde, barışseverliğinden birşey kaybetmemişti. 8 Ocak 1918 tarihinde ileri sürdüğü 14 maddelik barış programından başka 11 Şubat 1918'de Amerika kongresinde, 4 Temmuz 1918'de Washington'un mezarı başında 27 Eylül 1918'de New-York'da Metropolitan - Opera'da söylediği nutuklarla, dünyaya yeni ve âdil bir düzen vâdetmekteydi. Barış programının Osmanlı imparatorluğunu ilgi-

39 -Bu durum, Cumhuriyet devrinde de değişmemiş, iki memleket arasındaki ilişkiler İkinci Dünya Harbi'ne kadar zaman zaman çekişmeli ve genellikle zayıf bir şekilde devam etmiştir. Lozan'dan sonra bile Amerika, Türkiye'deki çıkarlarından vazgeçmek istememiş ve kapitülasyonların kaldırılmasına karşı büyük tepki göstermiştir.

480

lendiren 12. maddesi uygulandığı takdirde, imparatorluğun Türk olan kısımlarına dokunulmayacak, fakat Türk boyunduruğuna bağlı bulunan diğer milletlerin kesin güvenlik içinde varlıklarını korumak ve inkişaflarını sağlamak imkânları güvence altına alınacaktı. Ayrıca, bütün milletlerin ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmeleri şart koşuluyordu.

Türklerin «**Misak-ı Millî**» ile formüle ettikleri istekleri bu görüşe tamamen uygun olduğu halde, Wilson, Paris Barış Konferansı'nda çeşitli etkiler altında kalarak kendi prensiplerinden vazgeçmek zorunda kaldı.

Wilson'u böyle bir çelişmeye düşüren sebeplerin başında, konferansa Lloyd George'un hâkim olması, Venizelos'un kurnazlığı ve daha önemlisi, kendisini «**Cemiyeti Akvam**» çalışmalarına kaptırması gelir. Amerika Birleşik Devletlerinin Paris Konferansındaki tam yetkili murahhası ve Başkanın en yakın adamı olan Albay Hause, Wilson'un «**Cemiyeti Akvam**» tutkusunu anılarında şöyle belirtiyor:

«Cemiyeti Akvam sözleşmesini bir sonuca erdirmek derdi, Başkan'ın günlerini belirli biçimde işgal etmiyor idiyse de, bütün gücü, akli ve fikri hep bu doğrultuydu. Wilson, cemiyet ile ilgili meselelerle o kadar uğraşıyordu ki, öbür meseleler onun için ikinci derecede önem taşıyordu.»⁴⁰

Yine Albay Hause'un yazdığına göre, Barış Konferansı'ndaki Avrupalılar, Wilson'un «**Cemiyeti Akvam**» meselelerine karşı duyduğu zaafın farkında idiler ve bu yüzden ona karşı koymalarında da bundan faydalanıyorlardı. Wilson da daha önemli saydığı amacına ulaşma hesapları arasında farkında olmadan, İngiltere ve Fransızlara karşı kendi prensiplerini feda etmişti.

2. Amerikan Dışişleri Bakanlığının Görüşü: Amerikan Dışişleri Bakanlığı uzmanları tarafından 1919 yılı başında hazırlanıp Paris'te bulunan Başkan Wilson'a verilen bir muhtıradan, Türkiye'nin taksimi tavsiye edilmekteydi. Tavsiye olunan plâna göre :

a) Trakya'da Midye-Enez çizgisinden Sakarya nehrine kadar olan ve Boğazları da içine alan bölgede «**Cemi**

40 - Hikmet Bayur, Atatürk, Hayatı ve Eserleri. - Ankara: 1963. s. 318.

481

yeti Akvam Misakı» hükümlerine göre, milletlerarası statüye bağlı bir devlet kurulmalıdır.⁴¹

b) Doğu Anadolu'da, büyük bir devletin himâyesi altında bir Ermeni devleti kurulmalıdır.

c) Orta Anadolu'da bağımsız bir Türkiye devletinin yaşamasına imkân bırakılmalıdır.

3. King-Crane Komisyonunun Görüşü: 1919 yılının yaz aylarında, Amerika'nın Yakınoğu yüksek mümessili Charles R. Crane'in dahil bulunduğu bir komisyon (King-Crane Komisyonu) Anadolu, Suriye ve Filistin'de bir inceleme gezisi yaptıktan sonra, Boğazlar bölgesinde kurulması düşünölen devlet ile Ermenistan da dahil olmak üzere, bütün Türkiye'nin Amerikan mandası altına alınması görüşünü tavsiye etmiştir.

4. Harbord Heyetinin Görüşü: 1919 sonbaharında kalabalık bir heyet ile Anadolu'yu ve Ermenistan'ı dolaşarak Ermeni ve Türk meselelerin inceleyen General Harbord, raporunda aşağı yukarı King-Crane Komisyonu'nun görüşüne katılmıştır. Harbord'a göre, Arap memleketleri hariç olmak üzere, bütün Türkiye ve Ermenistan için bir tek devletin mandası gereklidir. Bu manda 5 yıllık olmalı, diğer büyük devletler hiçbir işe karışmamalı, hattâ iktisadî ve malî müktesep haklar bile ortadan kaldırılmalı ve bütün amaç Anadolu'nun gelişmesini sağlamaktan ibaret olmalıdır. Fakat aşağıda göröleceği üzere General Harbord'un raporunda, aynı zamanda manda aleyhinde birçok deliller de ileri sürölmekte idi.⁴²

Görölüyor ki, Millî Mücadele başında Türk-Amerikan siyasî ilişkisi, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Türkiye ile olan ilişkilerine, bir noktada benzememektedir. Bu emperyalist devletler, Osmanlı imparatorluğunun çeşitli ölkelerinde ve Anadolu toprakları üzerinde bir takım menfaatler sağlamak amacıyla idiler. Harp öncesinde ve harp içinde Osmanlı İmparatorluğunun bölüşölmesi ile ilgili anlaşmalar yapmışlardı. Başkan Wilson, başlangıçta bu anlaşmaları tanımak istemediği gibi, Amerika'nın Ortadoğu

41 - Kurulması düşünölen bu devlet o devrin siyasî literatüründe «İstanbul Devleti» diye anılmıştır.

42 - Prof. Dr. Suphi Nuri İleri, Siyasî Tarih. - Yüksek iktisat ve Ticaret Mektebi yayınlarından, No. 25. - İstanbul: 1941, s. 385.

482

da bir toprak isteği de yoktu. Amerika, yalnız bu bölgedeki din ve kültür kurumlarını muhafaza etmek, Boğazlardan serbest geçişi sağlamak ve ticarî menfaatlerini korumak istiyordu. Fakat, Paris'te Barış Konferansı çalışmaları başlayınca, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Wilson, barış prensiplerini bir kenara itmek zorunda kalmıştı. Konferans çalışmalarında, başta Lloyd George olmak üzere Avrupa'nın kurt politikacıları, Amerika'ya da Ortadoğu'da bir sorumluluk yüklemek gayretine düşmüşlerdi. Manda meselesi işte bu vesile ile önce Paris'te, sonra sırasıyla İstanbul'da, Sivas'ta ve Washington'da konuşma ve tartışma konusu olmuştur.

Bu kitabın birinci cildinde, Türk aydınları arasında ve Sivas Kongresi'nde, manda meselesi üzerinde yapılan tartışmaları nakletmiştik. Burada konuyu biraz daha açacağız.

Emperyalist Avrupa devletlerine karşı Türkiye'de duyulan çekingenlik Milliyetçi Türk aydınlarına, Türkiye'ye zararı dokunmayacak başka bir büyük devletten yardım sağlamayı telkin ediyordu. Bu bakımdan o sırada antiemperyalist bir kişilikte görünen Sovyetler Rusya'sı ve Amerika üzerinde durulmuştur. Milliyetçi Türklerin Amerika'ya karşı büyük eğilim göstermeleri şu sebeplerden ileri gelmekteydi.

1. Başkan Wilson'un harp sonunda ortaya attığı âdil barış formülleri ve nutukları, harpten ve batmaktan kurtuluş için bir yol arayan Türk aydınlarında, Amerika'ya karşı büyük bir hayranlık ve umut yaratmıştı.

2. Yalnız Uzakdoğu ve Pasifik'te toprak edinmiş bulunan Amerika Birleşik Devletleri, Ortadoğu'da herhangi bir toprak isteğinde bulunmadığı için, tehlikesiz görünmekteydi.

3. Amerika Birleşik Devletlerinin Uzakdoğu'daki müstemlekelerinde yerli halka karşı davranışları ve sömürgeci tutumları, Avrupalılarınkine benzemediğinden, Amerika, hayırsever ve dolayısıyla zararsız kabul edilmekte idi. Mustafa Kemal Paşa bile bu kanaatte idi. Nitekim 17 Temmuz 1921 günü United Telegraph muhabinine verdiği bir demeçte şöyle diyordu :

«Türkiye halkı Amerika'yı iyilik sever, insancıl ve hürriyet savunucusu vasıflarıyla tanır. Memleketimizde yüklendiğimiz medeniyet ve ilerleme çalışmalarında en fazla Ame-

rikan kaynaklarından istifade etmeyi arzu ederiz. İngiltere' ye gelince milletimiz bu devletin istilacı emellerinden çekinmektedir.»⁴⁴

4. Amerika'nın zenginliği ve harp içinde göze çarpan büyük gücü, fakir Türkiye'den alacak bir şeyi olmadığı, fakat verecek çok şeyi bulunduğu inancını yaratmıştı. Mütareke devri İstanbul'unda faaliyet gösteren Amerikan çevrelerinden bazı kimselerin şahsî propagandaları da böyle bir inancın doğmasını ayrıca teşvik etmekte idi.

Fakat, manda kavramı üzerinde kimsenin kesin bir fikri yoktu. Manda tartışmaları vesilesi ile yazılan mektuplardan ve yapılan konuşmalardan anlaşılan bu gerçeği o devrin Sivas valisi Reşit Paşa, daha çok açıklığa kavuşturmakta ve şöyle demektedir:

«Bu kelimenin açık olmak şartı ile nasıl bir mâna ifade ettiği bugün bile (şu satırların yazıldığı tarihte ki, 12 yıl olmuştur), anlayamamıştır. Evvelce Fransızca bilenlerimiz Mandat'ı valilik mânasına kullanırlardı, halkımız da mandat de poste deyişini, tüccar takımı ise mandat telegraphique sözünü bilirlerdi. Lâkin devletler hukuku âlimlerimiz dahi, devlet şekilleri arasında bir mandat tarzı bulunduğunu duymuş ve öğrenmiş değillerdi. Onlarca ve herkesçe devlet ya bağımsız, ya himaye altında olurdu. Eski devirlerde himayeciliğin, bir çeşidi daha vardı ki, ona proctorat deniliyordu.»⁴⁵

Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşen General Harbord da, Türklerin manda hakkında doğru dürüst bir şey bilmediklerinin farkına varmış ve raporunda, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine anlattıklarından bahsederken «Özet olarak maksat, Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü, tarafsız bir büyük devlet ve hepsine tercihen Amerika Devleti'nin koruyuculuğu altında muhafaza etmek olduğunu söyledi. Topladıkları kongrede verdikleri karar Cumhuriyetimize telgrafla bildirmiş ve Senato tarafından buraya bir inceleme heyeti gönderilmesi rica edilmiştir. Lâkin onların manda hakkındaki fikirleri bizimki gibi değildir, onlar bunu yalnız bir büyük kardeşin nasihati veya yardımı gibi düşünüyorlar. İç idareye veya dış münasebetlere hiç

44 - Atatürk'ün Söylev ve Demecini. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları. 1- Ankara: 1954, cilt III, s. 18.

45 - Reşit Paşanın Hatıraları. İslanlml 1114ü, s. 129.

484

müdahale etmemek üzere hafif bir ağabeylik üstünlüğünü tanımak istiyorlar.»⁴⁶

General Harbord, manda konusundaki Türk görüşünü farketikten sonra Mustafa Kemal Paşa'ya şu sözleri söylemiştir :

«Kendi mevkiini bilen hiçbir devletin, eline tam yetki ve güç almadan, iç ve dış idarelerini düzeltmek ve yürütmek sorumluluğunu kabul edemez.»⁴⁷

Raporun oldukça tarafsız bir şekilde hazırlandığını ve meselelerin vukufu teşhis edildiğini görmekteyiz. General Harbord raporun sonunda şöyle demektedir:

«...özet olarak, anlaşılıyor ki, Türkiye meselesini halletmek için millî hareketçileri hesaba katmak lâzım geliyor.»

Başkan Wilson, dünyaya yeni bir düzen vermek ve dünya liderliğini Amerika'ya kazandırmak için bunca büyük gayretlerle çalıştıktan sonra, kendi memleketinde büyük yenilgiye uğradı. Çünkü, Amerikan kamu oyu ve senatonun çoğunluğu, Başkan Wilson gibi düşünmüyorlardı. Onlara göre Wilson, geleneksel Monroe doktrininden ayrılmıştı. Bu sebeple «**Cemiyeti Akvam Misakı**» da, «**Versailles Andlaşması**» da Senato tarafından reddedildi. Tabii bu arada, «**Türkiye ve Ermenistan Mandası**» çok tâlî derecede kalıyordu. 1920 Kasımında, Demokrat Parti, Cumhuriyetçi Parti tarafından on milyon oy farkı ile yenilgiye uğratılarak Wilson'un Başkanlığı sona ermiş oldu. Ve Amerika Birleşik Devletleri tekrar yalnızlık politikasına döndü. Bu suretle Millî Mücadele devrine ait Türk - Amerikan ilişkisi de Lozan Konferansı'na kadar kesilmiş oluyordu.

46 - Rauf Orbay'ın Hatıraları (Yakın Tarihimiz Dergisi - İstanbul: 1962, cilt III, s. 179).

47 - Rauf Orbay'ın Hatıraları (Yakın Tarihimiz Dergisi. - İstanbul: 1962, cilt III, s. 179).

İKİNCİ BÖLÜM

1. BİRİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ

Birinci Dünya Harbinin galip devletleri tarafından Anadolu'da Yunanistan'a vaadedilen ve sonra Sevres Andlaşmasıyla sınırları çizilen toprak, daha önce de belirttiğimiz üzere, Batı Anadolu'da küçük bir bölgeden ibarettir. Bu bölgeyi, Yunanlılar, 1919 Haziranı sonuna kadar işgal etmiş bulunuyorlardı. Fakat, Türk-Yunan Harbinin önemli muharebeleri bu bölgenin çok ötelinde Orta Anadolu'da cereyan etmiştir. Yunan Ordusunu, İzmir'den 400-500 Km. uzaklarda dövüşmeye zorlayan iki sebep vardı: Biri politik, diğeri askerî. Politik sebep, Venizelos'un Avrupa'dan Atina'ya yazdığı telgraflarda gördüğümüz gibi, Yunanistan'a verilen bölgeyi Edremit sahillerine kadar genişletmek ve belki Boğazların nezaretini elde etmek, kısaca Türkiye'de büyük devletlerinkine eş bir bölgeye sahip olmak istediği idi. Barış şartlarını Yunanistan lehine, bu şekilde değiştirebilmek için Venizelos, Yunan ordusunu büyük devletlerin hizmetine verdi. Bu hizmet, Türk millî kuvvetlerini ezerek, Türkiye'yi barış şartlarını kabule mecbur bırakmaktı. Diğer taraftan askerliğin gerekleri de bu politik durumu desteklemekteydi, İzmir'in Yunanlılara verilmesi, Anadolu'da bir millî hareketin doğmasına sebep olmuştu. Millî hareket gittikçe kuvvetleniyor ve Yunan Ordusunu işgal ettiği bölgede rahat bırakmıyordu. Millî kuvvetleri ezip dağıtmadan, Yunanlıların Batı Anadolu topraklarına yerleşmeleri mümkün değildi.

İşte, 22 Haziran 1920'de başlayıp bir buçuk ayda Bursa - Uşak çizgisine kadar varan ilk büyük Yunan taarruzu bu sebeple yapılmıştı.

Venizelos iktidarda kalabilseydi, yeniden taarruza girişebilir miydi? Bu soruya iki türlü cevap vermek mümkündür, önce, Yunan menfaatlerinin ve gücünün Anadolu-

nun daha derinliklerine sarkmaya elvermediğini gözönünde tutmak gerektir. Venizelos, bunu anlayacak kadar zeki ve tecrübeli bir devlet adamı idi. 1920 yaz taarruzu, ne askerlik, ne de politik, bakımdan hedefine ulaşamamıştı. Gerçi Türk kuvvetleri iyice hırpalanmış, bozulmuş ve Türkler büyük bir toprak kaybetmişlerdi. Fakat millî kuvvetler yok edilememişti. Yunan Ordusu, taarruzun çok elverişli ve başarılı şekilde gelişmesine ve mevsimin uygun olmasına rağmen Bursa-Uşak çizgisinde durmuş ve kalmıştı. Taarruzun devamına cesaret edemiyen Venizelos'un, iktidarda kalsa idi, 1921 yazında yeni bir teşebbüse girişeceğine, bu sebeplerle ihtimal verilemez. Nitekim, Venizelos, Kral idaresinin Paris maslahatgüzarına yazdığı 30 Ocak 1921 günlü özel ve gizli bir mektupta; kendisi hükümet başında olarak böyle bir durum karşısında bulunsaydı hemen Anadolu'daki işgal sahasını, yalnız Yunanistan'a verilmiş bölgeye mahsus kılıp diğer yerleri boşaltacağını ifade etmiştir (*). Ancak, günden güne gelişen ve vatanını savunmak durumunda olan bir düşmanın karşısında durup, beklemek de mümkün değildi. Bu durum, Yunan çıkmazını göstermektedir.

1920 yılı sonlarında iktidara gelen Kral Konstantin, kendisini ve Yunanistan'ı bu çıkmazda buldu. Askerlikten anlayan ve hattâ birçok çevrelerce iyi bir kumandan olarak da kabul edilen Kral, Türk-Yunan Harbine bu çıkmaz içinde yeni bir hava getirdi. Yönetimi ele almasının üzerinden henüz bir ay geçmeden, kış ortasında, Yunan ordusunun küçük çapta bir taarruza girişmesi teklifine «**evet**» dedi. Böylece Türk-Yunan Harbinin ikinci safhası başlamış oluyordu.

Kral Konstantin'i de politik ve askerlik gerekleri zorlamıştı. Askerlik gereği aynı olmasına rağmen, Venizelos'u 1920 yaz taarruzuna sürükleyen politik sebeple, Kralı 1921 kış taarruzuna götüren politik sebep aynı değildi. Hattâ ilk İnönü Muharebesi, Türk kuvvetlerini dağıtmak gibi geniş bir askerî hedef de gütmüyordu.

YUNANLILAR NEDEN TAARRUZA GEÇTİLER?

Birinci İnönü Muharebesine sebep olan Yunan ileri hareketini, askerî incelemeler de dahil olmak üzere bütün

(*) Yusuf Hikmet Bayur, Yeni Türkiye Harici Siyaseti. r. İstanbul: 1934, s. 73.

487

yayınlar Çerkez Ethem'in takındığı isyankâr tutuma bağlamaktadırlar. «**Nutuk**» da ve resmî kaynaklarda da durum böyle gösterilmiştir. Hattâ, bazı yazarlar, Türk Ordusunun Ethem ile çatışmış olmasından faydalanmak üzere Yunanlıların taarruza geçtiklerini isbat etmek için bir takım zoraki açıklamalara sapsmışlardır. Bu arada Yunanlılarla Ethem'in anlaşmış olarak aynı zamanda harekete geçtikleri iddisı bile ileri sürülmektedir. Bunlar, tamamen yanlıştır. Olayın cereyan ettiği sırada, karşı tarafın ne maksatla, ne yapmak istediğini kesinlikle bilmek mümkün olamayacağından, ancak tahmin edilebilir. Biraz da, Ethem'e karşı girişilen hareketi haklı göstermek amacıyla, o gün yapılan tahmindeki yanlışlık, bir gerçekmiş gibi bugüne kadar sürüp gelmiştir.

«**Ethem Olayı**»nı Yunanlılar, şüphesiz biliyorlardı. Uşak'taki Yunan Kolorusu Kumandanlığı ile Ethem'in temas kurduğu da bilinmektedir. Fakat, Yunanlılar taarruza daha önceden karar vermişlerdi. Ve sebebi şu idi:

Kral Konstantin için, Yunan dâvasını ve Venizelos'u destekleyen Lloyd George ile Clemanceau'nun teveccühünü ve desteğini kazanmaktan başka çıkar yol yoktu. Bu yol ise, Türklere karşı harbi devam ettirmek ve bunda en az Venizelos kadar azimli davranmaktan ibaretti, öte yandan büyük Yunanistan dâvasına inanmış olan Venizelistlere de hoş görünmek zorunluğu, kralı aynı yola itiyordu. Uzun zamandır tahtından uzakta sürgün hayatı yaşayan Konstantin, taraftarları 14 Kasım 1920 seçimlerini kazanınca, iktidara büyük bir hırsla sarıldı. İtilâf Devletleri, 3 ve 8 Aralık 1920 tarihli notalariyle, kralın Atina'ya girmesini önlemek istemişler ve aksi takdirde Batı Anadolu'da Yunanistan'a verilen mandanın geri alınacağını, her türlü malî yardımın kesileceğini ve Doğuda hareket serbestliğini ele alacaklarını bildirmişlerdi. Yeni hükümet ve Kral, bu tehdide aldırmadılar. Fakat iktidarda kalmak için de birşeyler yapmak gerekiyordu.

Yunanistan'ın Anadolu ordusu kurmay başkan yardımcısı General Sarıyanis, bu taarruz hakkında şöyle demektedir :

«1920 seçiminden sonra İzmir'deki kumandanlığa getirilen General Papulas, Atina'ya bir seyahat yaparak hükümetle temas etti. Bu seyahatten dönüşünde, o zamanki başbakan Rallis tarafından, hükümetin Venizelos siyasetini takip eylediğini İngiltere'ye isbât için Anadolu'da bir

taarruz hareketi yapılması lüzumunun kendisine tebliğ edilmiş bulunduğunu bize bildirdi.»¹

Aynı konuda General Papulas da şunları yazıyor :

«Kralın Yunanistan'a dönüşü sebebiyle yapılacak karşılama merasiminde ordu temsilcisi olarak bulunmak üzere Atina'ya gitmiştim. Merasimden iki gün sonra başbakana şu teklifi yaptım: Düşmanın teşkilât ve harp kabiliyeti hakkında ordu tarafından toplanan ve büyük bir kısmı belirsiz olan bilgiler dolayısıyla bu bilgilerin doğruluk derecesini araştırmak üzere bir keşif taarruzu yapılması lüzumludur. Taarruz sonunda, karşımızda düşmanın yalnız düzensiz kuvvetleri bulunduğuna anlaşılırsa silâh altındaki kuvvetlerimizi² azaltmak da mümkün olur.»³

Yunan harp karargâhında taarruz meselesi görüşülürken, bu konuda ne düşündüğü sorulan Sarıyanis, işgal bölgesini genişleteceğini, halbuki işgal edilmiş olan bölgenin savunulması için eldeki askerin ancak yettiğini söylemiş ve bunun üzerine bir keşif taarruzu yapılmasına karar verilmiştir.

Anadolu felâketinin sorumluluğu, Yunanistan'da yıllarca tartışıldığı için herkes bir başkasını itham veya kendisini savunmak durumuna düşmüştür. Bu bakımdan, Yunan kaynaklarında rastlanılan her bilgiyi doğru kabul etmek mümkün değildir. Burada da, taarruz teklifini hükümete Papulas mı yaptı, yoksa Sarıyanis'in dediği gibi hükümet Papulas'a talimat mı verdi, kesinlikle bilmiyoruz. Taarruzun keşif mahiyetinde küçük tutulması fikri de, ya Papulas'a veya Sarıyanis'e aittir. Fakat, bizim için bu ayrıntılar önemli değildir, önemli olan ve kesin bir şekilde anladığımız husus şudur ki, yeni iktidarın Venizelos'un siyasetini güttüğünü İttihat Devletlerine göstermek ve bu

1 - Eleftronoima gazetesinin 5 Şubat 1930 tarihli sayısında çıkan yazısından, (Bak: Sv. Yzb. Ahmet, Birinci İnönü Muharebesinin içyüzü. - Genel Kurmay yayını. -Ankara: 1930, s. 13-20).

2 - Yunanistan'ın o tarihte silâh altındaki bütün kuvveti 170 bin kişi ve 14 tûmenden ibaretti Anadolu'da 4073 subay, 105.270 er, 243 top vardı. Geri kalan 65 bin kişi Yunanistan'da bulunuyordu.

3 - General Papulas'ın Hatıratı. -. s. 33 (Bu hâtıralar, Elefteros Tipos gazetesinde 2 Ekim 1924 tarihinden itibaren yayınlanmıştır.)

489

vesileyle Türk kuvvetleri hakkında keşifte bulunmak, bu taarruzun tek sebebidir. Yine açıkça belli olmaktadır ki, bu Yunan taarruzunun keşiften öte bir hedefi yoktur.

Yunan taarruzunun «**Ethem Olayı**» ile doğrudan doğruya bir ilgisi bulunmadığı ve mahdut hedefli bir hareket olduğu aşağıdaki gerçeklerle daha çok açıklığa kavuşmaktadır :

1 — Ethem'e karşı hareket 29 Aralık 1920 tarihinde başlamıştır. Ethem'in bu tarihten önce Yunanlılarla bir temas olduğu tesbit edilmiş değildir. Yunanlıların, taarruza 21 Aralıkta karar verdikleri, General Papulas'ın ve Sarıyanis'in beyanlarından anlaşılmaktadır. Olaylar da ayrıca bu, hususu doğrulamaktadır. Nitekim, Bursa cephesindeki Türk Tümeninin (24. Tümen) aldığı 1, 2 ve 3 Ocak 1921 tarihli keşif raporları, Bursa bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin taarruz hazırlıkları yaptığını ve Bursa'ya yeni kuvvetlerin geldiğini tesbit etmektedir.⁴ Bir taarruz hazırlığının 2 gün önceki olaylara bağlanması mümkün değildir.

2 — Birinci İnönü Muharebesini Yunanlılar yenilgi veya başarısız bir hareket olarak kabul etmiyorlar. Bunun için, taarruza bir bahane aradıkları yok. Böyle de olmasa, «**Ethem Olayı**» ile bu taarruzun bir ilişkisi bulunsaydı, bundan bahsetmemekte veya gizlemekte ne gibi bir fayda uma bilirler?

3 — İnönü mevzilerine yapılan taarruza, Bursa ve İzmit bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin hepsi değil, ancak bir kısmı katılmıştır. Kesin bir sonuç alınmak istense idi Ethem ile ilişkisi olsun veya olmasın, bütün kuvvetlerini harekete geçirmeleri gerekirdi.

4 — Uşak'taki Yunan Kolordusu, bu harekete ancak bir gösteriş olarak katılmış ve biraz ilerledikten sonra durmuştur. Ethem'in temas kurduğu bu kolordu, 30-40 km. kuzeyinde bulunan Ethem'e yardım edecek yerde⁵ yalnız doğu ve güneydoğu yönünde harekete geçmiştir.

4 - Binbaşı Kâzım Aras, İstiklâl Savaşında Kocaeli Bölgesindeki Harekât, 102 sayılı Askerî Mecmua eki. -1936, s. 77 - 79.

5 - Ethem'e, Uşak'taki I. Yunan Kolordusunun daha sonra zayıf bir yardımda bulunduğunu bir Fransız asker yazan (Albay Bujac) ifade etmekte, fakat bu zayıf yardımın ne olduğunu söylememektedir.

490

5 — Türk kuvvetleri İnönü mevzilerini terkedip geri çekildikleri halde Yunanlılar ertesi sabah taarruza devam etmiyerek, geldikleri yere, geri çekilmişlerdir.

İNÖNÜ SAVUNMA HATTI

1921 yılının 9 ve 10 Ocak günlerinde ve aynı yılın 31 Mart'ında Türk-Yunan kuvvetleri arasında cereyan eden muharebelerin İnönü bölgesinde yapılması bir tesadüf değildir. İnönü muharebelerinin zamanını Yunanlılar, fakat muharebe alanını Türkler seçmişlerdir. Türk ordusunun savunma plânına göre, Bursa ve Kocaeli yönünden gelecek bir düşman taarruzu İnönü'de karşılanacaktı. İnönü savunma hattı, Yunanlıların 1920 yaz taarruzundan ve Bursa'ya yerleşmelerinden hemen sonra seçilmiş, siperler kazılarak bir dereceye kadar da hazırlanmıştı.

Marmara bölgesinden iç Anadolu'ya giden tek stratejik yol, İnönü'nden geçerek Eskişehir'e ulaşır ve buradan ikiye ayrılıp, doğuda Ankara, güneyde Afyon yönünde uzanır. Tabiatın tâyin ettiği bu duruma teknik de uymak zorunda kaldığı için, İstanbul - Bağdat demiryolu Eskişehir'den geçmekte ve Afyon üzerinden Konya'ya doğru gitmektedir. Demiryolu, ayrı bir kol halinde, Eskişehir'den Ankara'ya kadar uzatılmıştır.** Demiryolu, -hele o devrin teknik imkânları karşısında- askerlik bakımından son derece önemlidir. Ankara hattı ile Kütahya - Afyon hattının kavşak noktasında olmak bakımından Eskişehir'in stratejik değeri büsbütün artmaktadır. Şu hususun belirtilmesi yerinde olur ki, demiryolunun döşenmesinden önce de, Eskişehir, stratejik bir kilit noktası idi. Çok eski tarihlerdeki harplerden söz etmeye lüzum yok. Haçlı seferleri devresinde, Haçlı Orduları, hedeflerine ulaşmak için Eskişehir'i geçmek ve burada Türklerle muharebeler yapmak zorunda kalmışlardır.

İstiklâl Harbinde; Türkler için Eskişehir'in elde bulundurulması, Yunanlılar için Eskişehir'in işgali, hassasiyetle üzerinde durulan askerî bir mesele olmak önemini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Türk - Yunan Harbinin beş muharebesinden üçünün Eskişehir etrafında cereyan etmesi, Eskişehir'in stratejik değerinden ileri gelmektedir.

İNönü savunma hattı, Eskişehir'e 40 km. uzaklıktadır. Eskişehir yolunu kapayan, girinti ve çıkıntılarıyla 30 km.

6 - Demiryolu, o tarihlerde Ankara'da bitiyordu.

491

genişliğe sahip bulunan İnönü mevzilerinin sağ kanadı Sakarya nehrinin sarp kıyılarına, sol kanadı Domaniç dağlarına bağlı, aşılması güç bir tepeye dayalıdır. Demiryolu, cephenin ortasından geçer, İnönü mevzilerinin ilerisinde, düşmanı oyalayabilmek için üç savunma hattı daha vardır. İnönü'nde tutunmak mümkün olmazsa, 15 km. geride bir başka savunma hattının bulunması, İnönü mevzilerine ayrıca değer kazandırmaktadır.

MUHAREBE ÖNCESİ

Yunanlıların Bursa'dan Eskişehir yönünde, Uşak'tan Afyon yönünde ileri hareketi 6 Ocak 1921 günü başladı. 5 Ocakta Yunan ve Türk kuvvetlerinin durumu şöyle idi:

İzmit'te Yunanlıların Manisa Tümeni vardı. Bu tümenin karşısında bir Türk Alayı ile mevcutları 20-80 kişi arasında değişen 5 millî müfrezeden ibaret bir kuvvet, Geyve ve havalisi kumandanlığı adı altında cephe teşkil ederek Adapazarı ve Geyve yollarını kapatıyordu.

Gemlik'te bir, Bursa'da iki Yunan tümeni bulunuyordu. Bu cepheyi 24. Türk Tümeni tutmuştu. Tümen, en ilerideki kuvvetleri İnegöl ve Yenişehir'de olmak üzere, bir taarruz halinde oyalama muharebesi yapmak maksadıyla derinliğine tertiplenmişti. Tümenin emrinde «**Gökbayrak Taburu**» adını taşıyan bir milis kuvveti bulunuyordu.

Uşak'ta iki tümenli I. Yunan Kolordusu yerleşmişti. Karşısında Dumlupınar'da 2 Türk taburu vardı.

Türk Ordusunun, Yunan cephesinde bulunan kuvvetlerinin çoğu (4 piyade tümeni ve bütün süvari birlikleri) Çerkez Ethem'in üzerine yüklenmişti ve bu kuvvetler 5 Ocak'ta Gediz'de bulunuyorlardı. Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey de Gediz'de idi. Ethem kuvvetleri, ordunun taarruzu karşısında her gün biraz daha azalarak üçe bölünmüş olduğu halde Tavşanlı, Emet ve Simav'a çekilmişlerdi.

Taarruza Bursa'daki bir Yunan tümeni ile Gemlik'teki tümenden bir müfreme (hepsi 15-20 bin kişi) katılmış, İzmit'teki Yunan tümeni hiç bir teşebbüste bulunmamış, Uşak'tan hareket eden Yunan kuvvetleri ise sırf aldatmak maksadıyla Dumlupınar'a doğru ilerleyerek İslâmköy'de durmuştur.

7 - Yunan Tümenleri 9-10 bin, Türk tümenleri 3-5 bin mevcutlu idi.
492

Yunan ileri hareketi, üç koldan, 6 Ocak sabahı saat 7de başladı. Bu üç yürüyüş kolunun takibettiği yollar İnönü önünde birleşiyordu. Yunanlılar asıl muharebe alanına üç günde ulaşmışlardı. 6, 7 ve 8 Ocak günleri devam eden ileri hareket, Yunanlıların karşısında zayıf örtme kuvvetleri bulunduğu için büyük güçlüğe uğramamış ve bu üç gün küçük muharebelerle geçmiştir.

Bursa cephesindeki 24. Tümen Kumandanı, Yunanlıların taarruz hazırlığına giriştiklerini Ocak ayının ilk gününden itibaren keşif ve haber alma raporlarından sezmişti. Tümen Kumandanı, Batı Cephesi Kumandanına durumdan sık sık haber veriyordu. 3/4 Ocak'ta Cephe Kumandanına aşağıdaki raporu gönderdi.

«1. Bu akşam Bursa'dan gelen bir yolcunun, iki gün evvel iki tabur Efsun askerinin Bursa'ya geldiğini ve hanlara yerleştiğini ifade etmekte olduğu, İnegöl mevki kumandanlığından telgrafta bildirmiştir.

2. Gerek siyasî açıklama, gerek düşmanın Bursa-İnegöl arasındaki yığınağı ve yeni kuvvetler getirmesi bu cepheden daha çok Pazarcık genel istikametinde olmak üzere yakın bir gelecekte taarruz edileceği kanaatini vermektedir. Bu yığınağın siyasî bir manevra olması ihtimali de varsa da, bunu zayıf görüyorum.

3. Böyle bir durumda Eskişehir'den Geyve'ye kadar dağılmış olan Tümen Cephesinin her tarafında zayıf olduğunu ve bilhassa Pazarcık cephesindeki alay mevcudunun da az bulunduğunu arz ve bu olayın ikmal eratı ile olsun takviye edilmesini İstirham eylerim.»8

Tümen Kumandanı istihbarat raporlarını ve durumu iyi değerlendirmiş, doğru tahminde bulunmuştu. Takviye temekte de yüzde yüz haklı idi. Fakat, Ethem'e karşı girişilen harekete son derece önem verildiği ve düşman karşısında bulunan kıt'a kumandanlarının takviye isteği çok defa aşırı bir tedbirlik gayreti sayıldığı için, 24. Tümen Kumandanının bu raporu, Batı Cephesi Kumandanlığında bir yankı uyandırmadı. Ayrıca Batı Cephesi Kurmay Heyeti Eskişehir'de bırakılmıştı. Cephe raporlarının aynı zamanda Ankara'da Genel Kurmay Başkanlığına da gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Batı ve Güney cepheleri

8 - Binbaşı Kâzım Aras, istiklâl Savaşında Kocaeli Bölgesindeki Harekât. -. 102 sayılı Askerî Mecmua eki, 1936, 79.

nin büyük kısımlarıyla Ethem'in tedibine karar verildiği zaman, hem muhtemel bir karşı ihtilâl teşebbüsünü önleyerek Ankara'nın güvenliğini sağlamak, hem de Yunanlılar taarruza geçerlerse bu taarruzu karşılamak üzere Bolu'da yeni bir Tümen kurulmuş ve Eskişehir-Ankara demiryolu üzerinde Beylikahır'a gönderilmişti. Yine aynı maksatla Ankara, Çorum ve Yozgat eratından kurulmasına başlanan bir tümenin kuruluş işleri çabuklaştırılmıştı. Diğer taraftan, Yozgat isyanını bastıran Çolak İbrahim Kumandasındaki 2. Kuvayi Seyyare, 3. Süvari Tümeni adıyla nizamî ordu birliği haline sokulup, Ankara'ya getirilmişti.

Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey, yukarıda açıklanan tedbirlerin ve Genel Kurmayca cephe hareketlerinin yakından izlenmesinin verdiği güvenle, herşeyden önce Ethem'in işini bitirmek ve bu teşebbüste herhangi bir başarısızlığa uğramamak niyetinde idi. 6 Ocak 1921 günü Bursa cephesinden Yunanlıların taarruza geçtiği haberini aldığı anda, beraberinde bulunan Güney Cephesi Kumandanı Albay Refet Bey'e de, Uşak'taki Yunan Kolordusunun Afyon'a doğru taarruza geçtiği bildirilmişti. İki Kumandan durumu görüşerek, Ethem'in tedibine ara vermeyi ve Gediz civarında toplanmış kuvvetlerini Yunanlıları karşılamak üzere esas cephelerine göndermeyi kararlaştırdılar.

Güney Cephesi kuvvetleri, Dumlupınar mevzilerinden fazla uzak değillerdi. Cebrî yürüyüşle, bir günde, düşmandan önce savunma bölgesine ulaşabilirlerdi. Fakat, Batı Cephesi Birlikleri demiryolundan da faydalanmak suretiyle İnönü mevzilerine ancak 4 günde yetişebilirlerdi. Ankara'da, Genel Kurmay da durumu inceledikten sonra, Gediz'deki kıtaların İnönü'ne geç yetişebileceğini gördüğünden, Eskişehir - Ankara demiryolu üzerinde Beylikahır'daki Tümene, İnönü mevziini tutmak emrini verdi. Batı Cephesi Kumandanı, Ethem'in karşısında bir miktar kuvvet bırakarak, kuvvetlerin çoğunu İnönü'ne şevketti.

MUHAREBE

Yunanlılar üç günlük yürüyüşten sonra 9 Ocak günü İnönü mevzilerinin önüne gelmişlerdi. Muharebeye katılacak olan 3 Türk tümeninin bir kısım kuvvetleri, aynı gün öğle üzeri İnönü mevzilerine yerleşmiş, bir kısım kuvvetler de mevziye yetişmek üzere yolda bulunuyorlardı. Batı Cephesi Kumandanı Kütahya'da idi.

Üç ayrı kol halinde İnönü mevzilerine ulaşan Yunanlılar, bugün, bütün cephe boyunca taarruza geçmediler. Sol kol, geri kalmıştı. Bu sebeple, yalnız sağdan ilerleyen Yunan birlikleri İnönü mevzilerinin sol kesimine yüklendi. Cephenin bu kısmını tutan zayıf Türk kuvvetleri, çok iyi dövüşerek, takdire değer bir savunma muharebesi verdiler. Muharebe akşama kadar sürdükten sonra, karanlık basınca kesildi. Yunanlılar, zaptetmiş oldukları bazı arazi kısımlarını bırakarak muharebe hattının gerisine çekildiler. Gece, sükûnetle geçti. Asıl muharebe 10 Ocak günü olacaktı. Bu muharebeye katılacak olan Türk kuvvetleri, bütün birlikleriyle 9 Ocak akşamı cepheye yetişmiş ve mevzilerine yerleşmiş bulunuyordu.

Garp Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey, Kütahya'yı Ethem'e karşı savunacak olan Tümenen bir taburu da beraberine alarak, 9 Ocağı 10 Ocağa bağlayan gece yarısı trenle Kütahya'dan ayrıldı.

10 Ocak günü muharebe, düşmanın, sabah saat 6,30' da taarruza geçmesiyle başladı. Hava çok sisli idi. Sis saat 10'a kadar kalkmadı. Bu durum Yunanlıların lehine idi. Türk cephesinin sol kanadında, Yunanlılar bazı mevzileri zaptettiler, fakat yedek kuvvetlerle takviye edilen bu cephede düşman taarruzu durduruldu ve tesbit olundu.

Cephenin sağ kanadında, sisin kalkması üzerine Yunan kuvvetleriyle birdenbire karşılaşan ve gerekli tedbirleri almamış bulunan 24. Tümen birlikleri geri çekilmeye başladılar.

Cephenin sağ ve sol kısımları arasında boşluktan faydalanan bir Yunan kuvveti içeriye doğru sarkarak, öğle üzeri, Batı Cephesi karargâhının bulunduğu İnönü istasyonunu tehdit edici bir durum aldı (Cephe Kumandanı, muharebe başladığı zaman henüz yolda idi ve saat 8'de İnönü'ne yetişebilmişti). Cephe Kumandanı, bu Yunan kuvvetine bir yan taarruzu yapmak için 11. Tümen Kumandanına emir verdi. Fakat, muharebe çok aleyhe gelişmekte idi. Cephe Kumandanının tümenlerle, tümenlerin birbirleriyle tam bir irtibatları olmadığı gibi, cephenin her yerinde olup bitenlerden de haberleri yoktu. Yan taarruzun başarısızlığa uğramasının bir felâkete yol açabileceğini düşünen Albay İsmet Bey, her zamanki ihityatkârlığı ile, taarruz emrini verdikten yarım saat sonra bu karardan vazgeçip geri çekilmeyi uygun buldu.

Cephe Kumandanının saat 13.00'de verdiği emir üzerine, geri çekilme düzgün olmadı. Yine aynı sebeplerle

zayıf arttı. Saat 16.00'da, düşman İnönü mevkiilerini tamamen ele geçirmiş ve kısa bir takip yaparak, bulunduğu hatta kalmış bulunuyordu.

İnönü mevzilerinin 15 Km. gerisindeki ikinci savunma hattına çekilen Batı Cephesi Kuvvetleri, bu hattı savunmak için tertiplendi. Gece sükûnetle geçti. 11 Ocak günü ortalık aydınlandığı halde düşman tarafında hiç bir hareket yoktu. Cephe Kumandanlığı, Yunanlıların yeniden taarruz için toplanmakta ve hazırlık yapmakta olduğunu sanıyordu, öğleye kadar bekledikten sonra, hiç bir hareket görülmeyince keşif faaliyetine geçildi. Peyderpey gelen raporlardan, düşmanın çekildiği anlaşılıyordu. Süvari keşif kollariyle yaptırılan keşifler sonunda, Yunanlıların Bursa yönünde çekilip gittiklerine kesin kanaat getirilince, Cephe Kumandanlığı saat 19.00'da takip emrini verdi. Birinci İnönü muharebesi böylece sona ermiş bulunuyordu.

ELEŞTİRME

Birinci İnönü, askerlik yönünden küçük bir muharebedir. Yeneni ve yenileni yoktur. Bu muharebede, Yunan Ordusu da, Türk Ordusu da iyi sevk ve idare edilmemiştir. Hele, Yunan Kumanda heyetinin kararsızlığı, beceriksizliği hiç bir bahane ile gizlenemeyecek açıklıkla görülmüştür. 9 Ocak günü yapılan muharebede, elle tutulacak kadar net bir başarı sağladıkları halde, fırsatı kaçırmışlar ve taarruza devamı ertesi güne bırakmışlardır.. Yunan Kumandanlarının, o günkü başarılarına rağmen, akşam üzeri ne kadar çok endişe duyduklarını General Sarıyanis açıklamıştır. 10 Ocak muharebelerinde de, Yunan Kumandanları aynı aczi göstermişler ve gündüz çekilen Türk Kuvvetlerini takip etmemişlerdir. Gerçi, Yunanlılar, bu hareketi sırf keşif maksadiyle yapmışlardır. Fakat, bir keşif taarruzuna da, başkumandanın İzmir'den Bursa'ya gelmesi, Kolordu Kumandanının ve Ordu Kurmay Başkanının taarruza katılması derecesinde önem verilince, kesin sonuç alınacak yerde, pasif duruma geçmek mazeret kabul edecek bir hatâ değildir.

Muharebenin birinci günü, Batı Cephesi Kumandanı, Kütahya'da bulunduğu ve verdiği emir yetişmediği için, cephede müşterek bir kumanda kurulamamıştır. Sağ kanattaki 24. Tümen kendi başına kalmış, sol kanattaki 11. ve 4. Tümen kumandanları aralarında anlaşarak hareket etmeye çalışmışlardır.

Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey, 6 Ocak'ta başlayan ileri hareketiyle düşmanın, bir gösteriş taarruzuna giriştiğini sanmıştır. 6 Ocak'ta 24. Tüme- ne verdiği emrin 2. maddesi aynen şöyledir:

«Bu hareketin Yunanlılarla işbirliği yapan âsi Ethem'e yardım maksadiyle yapılmış bir gösteriş olması muhtemeldir.»

Albay İsmet Beyin düşmanın niyetini gerçeğe yakın bir şekilde tahmin etmesi kadar, bu tahmine rağmen cepheye kuvvet sevki bakımından askerliğin gerektirdiği bütün tedbirleri alması da takdire değer bir haldir. Ancak, kendisine 6-9 Ocak'ta, 4 gün, Kütahya'da kalıp, cepheye ancak muharebenin son günü ye- tişmesi, üzerinde durulması gereken bir husustur. Ethem'e karşı girişilen hare- ket, bilindiği üzere çok cüretkâr bir teşebbüstür ve bu hareketin bütün sorumlu- luğunu Albay İsmet Bey üzerinde taşımıştır. Hareketin başarısızlığa uğraması herşeyi mahvedebilirdi. 6 Ocak'ta Ethem'in kuvvetleri her ne kadar azalmış ve sarsılmış ise de, İsmet Beyin, o günkü şartlara göre, Ethem'i hiçe sayarak İnönü'ne koşması beklenemezdi. Bu sebeple İnönü ile Gediz'in orta yerine düşen Kütahya'da bulunup, iki tarafta hareketin gelişmesini beklemek istediği anlaşılıyor. Bu hareket tarzı, İsmet Beyin, ihtiyatlı ve soğukkanlı mizacına uygun düş- mektedir. Fakat, İnönü cephesine gitmekte geciktiği de bir vakiadır. Nitekim, bu yüzden 10 Ocak muharebelerinde birlikleri üzerinde tam bir hâkimiyet kurama- mıştır. 9 Ocak akşamı İnönü'nde bulunsa idi, ertesi günkü muharebenin şekli de- ğişebilir ve Yunanlılara ağır bir darbe indirebilirdi.

10 Ocak günü, İnönü mevzilerinden ikinci savunma hattına çekildikten sonra, düşmanla irtibatın kaybedilip, 11 Ocak günü taarruz beklenilmesi de Batı Cephesi Kumandanlığı için bir zaaftır. Bu yüzden Yunanlıların durumu tesbit edi- lerek, akşam üzeri verilen takip emri sabah erkenden verilebilseydi, çekilme Yunanlılar için pahalıya mal olurdu. 13 Ocak 1921 tarihli aşağıdaki Yunan resmî bildirisinin ifadesinden de bu tenkidimizin haklı olduğu anlaşılmalıdır :

«Kıtalarımız, aldıkları emre uyararak, düşmanı yalnız İnönü'ne kadar takip ettiler, malzeme aldıktan ve geriye naklini sağladıktan sonra, düşman tarafın- dan rahatsız edilmeksizin, normal yürüyüşle İzmir Kolordu bölgesine döndüler.»

Birinci İnönü Muharebesi, Yunan taarruzunun maksa

dı ne olursa olsun, dış görünüşüyle, Yunanlıların Türkler karşısında ilk başarısızlığıdır. **Değişik deyimle, 15 Mayıs 1919'dan beri, Türkler, Yunan taarruzunu ilk defa İnönü'nde kırmış oluyorlardı.** Türkiye'de ve dışarıda, bu muharebe çok olumlu bir etki yarattı. Ethem'in üzerine yürünüldüğü nazik bir zamanda, Batı cephesinin yıkılmaması, büyük bir tehlikenin savuşturulduğunu müjdeliyordu. Zira, Ethem, İnönü Muharebeleri sırasında hâlâ bir tehlike olmakta idi. Gediz'in boşaltıldığını, karşısında kuvvet kalmadığını 8/9 Ocak gecesi haber alan Ethem, ertesi gün sür'atle Kütahya yönünde harekete geçmişti. O gün rastladığı süvari alayına taarruz etti, fakat geri atıldı. Ethem'in karşısında, 500-600 mevcutlu bir süvari ile elinde yalnız bir piyade alayı kalmış olan ve bütün gücü 700 silâhlıdan ibaret bulunan 61. Tümenden başka kuvvet yoktu. Ethem, 10 Ocak günü Kütahya'yı tehdit etmeye başlamıştı, İnönü Muharebesinin sonucu, işte bu bakımdan çok önemli idi. Yunan tehlikesi, belirsiz bir süre için atlatıldığına göre, Ethem'in saf dışı edilmesi kolaylaşıyordu.

Yunanlıların Anadolu'ya çıktıklarından beri cereyan eden muharebelerde Kuvayi Milliye ile Ordu birlikleri yan-yana döğüşmüşlerdi. Kabul etmek gerek ki, ordu şimdiye kadar bir varlık gösterememişti. Hele karşı ihtilâl hareketlerinin bastırılmasında Kuvayi Milliye'nin gösterdiği başarı orduyu büsbütün gölgelemiş, itibardan düşürmüştü. İnönü'nde ordu, ilk defa, yanında Kuvayi Milliye olmadan⁹ ve kumanda aksaklıklarına rağmen gerçekten çok iyi dönüşmüştü. Bu vesileyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yeni kurulmakta olan ordusu birdenbire itibar kazandı. Ordu aleyhinde, Meclis'te bile kendini gösteren propagandalar durdu. Bundan sonra, ordunun kuruluş ve takviyesi daha kolay başarılacaktı. Ayrıca Ethem efsânesi de yıkılmış ve Ethem, Yunanla işbirliği yapan hain damgasını yemiş oluyordu. Bütün bu faydaları sağlayabilmek için, İnönü Muharebesinin içeriye ve dışarıya karşı iyi değerlendirilmesi gerekiyordu ki, bunu Mustafa Kemal Paşa mükemmelen yaptı.

Yunanlılar da, kendi açılarından İnönü taarruzunu başarılı bir hareket olarak göstermek çabasından geri kalmadılar. Yunan Başkumandanı Papulas, Bursa'dan nezaret ettiği bu hareket tamamlanınca, Atina'ya verdiği raporda Kendi deyimiyle, *«cephenin ve ordunun her noktai nazar*

9 - Birkaç küçük müfrezenin sözü edilmeye değmez

498

dan müsait olan durumunu» belirtmeyi ihmal etmedi. Papulas'ın bu rapora esas teşkil eden fikri ve Birinci İnönü Muharebesi hakkındaki görüşü şöyledir:

«III. Kolordu, keşif hareketini başarıyla yaptı ve keşif sonucunda Kemal Ordusunun düzensiz olmayıp, aksine düzenli olduğu ve daha doğrusu; toplara, makineli tüfeklere sahip ve az çok mükemmel surette teçhiz edilerek teşekkül halinde bulunduğu anlaşıldı.»¹⁰

Birinci İnönü Muharebesine Garp Cephesinden üç tümen katılmıştı. Bunlardan :

4. Tümenin kumandanı Kurmay Binbaşı Nazım¹¹

11. Tümenin kumandanı Kurmay Yarbay Arif¹²

24. Tümenin kumandanı Kurmay Yarbay Atıf¹³

idi.

Yarbay Atıf, bu muharebelerde hiç başarı gösterememiş, emrindeki kuvvetleri gayet kötü sevk ve idare etmiştir. Atıf Beyin Tümeni, bu sebeple, İnönü Muharebelerinde cepheye fayda sağlamadığı gibi, yük olmuştur. Hattâ, muharebenin ikinci günü cephenin geri çekilmesinin başlıca sebebi 24. Tümandır.

Diğer iki tümen kumandanı üstün başarı gösterdiler ve bu kumandanların emrindeki birlikler son derece mükemmel savaştılar. 4. Tümenin 58. Alayı ile, 11. Tümenin 70. Alayı İnönü Muharebelerinin iki gününde de büyük kahramanlıklar göstererek takdir kazandılar.

Birinci İnönü Muharebesinin ikinci gününe katılan Türk ve Yunan kuvvetlerinin sayısı şöyledir :

Türkler

417 subay, 8500 er (6000 tüfek), 18 hafif makineli tüfek, 47 ağır makineli tüfek, 28 top.

Yunanlılar

472 subay, 15.816 er (12.500 tüfek), 270 hafif makineli tüfek, 80 ağır makineli tüfek, 72 top.

Yunanlıların bu muharebedeki kayıpları, kendi kaynaklarına göre :

8 subay 49 er ölü.

9 subay 145 er yaralı.

10 - General Papulas'ın Hatıratı, s. 33.

11 - Eskişehir - Kütahya muharebelerinde şehit oldu, cenazesi Ankara'ya getirilerek merasimle gömüldü.

12 - Ayıcı Arif diye anılan ve sonra asılan.

13 - Harpten sonra emekliye sevk edildi.

499

Türklerin kayıpları ise :

8 subay 95 er şehit.

19 subay 183 er yaralı.

ANKARA

Birinci İnönü Muharebesiyle sona eren Yunan taarruzu Büyük Millet Meclisinin ve hükümetinin güçlüklerle dolu, önemli mes'elelerle uğraştığı günlere rastlar.

İhtilâl idaresinin devlet kurma yolundaki çabası ile ilgili olan bu meseleler, başıbozuk ve serkeş milis kuvvetlerini tasfiye ederek hükümet otoritesini hâkim kılmak, orduyu ihya etmek, Anayasa yapmak ve ilk bütçeyi hazırlamak gibi konulara dayanıyordu.

Birinci Kuvayi Seyyare Kumandanı Ethem ve kardeşleriyle epeyi zamandan beri sürüp gelen anlaşmazlık, bazı mebusların aracı olarak görevlendirilmelerine rağmen çözülememişti. **Milis Kuvvetlerin ve özellikle Ethem'in Meclis'te bir hayli taraftarı vardı. Ordunun henüz zayıf ve itibarsız olduğu bir sırada Ethem'in tasfiyesi, başlı başına güç bir mesele idi. Diğer milis kuvvetlerinin Ethem ile işbirliği yapmaları ve orduya karşı zafer kazanmaları zayıf bir ihtimal değildi. Bu takdirde ihtilâl idaresi birdenbire dağılıp çökebilirdi.** Böyle bir durum doğmaması için gerekli tedbirler alınmıştı. Fakat, Büyük Millet Meclisi Ethem'in ortadan kaldırılması gereğine nasıl inandırılacaktı? İşte asıl güçlük bu nokta idi.

Arabulucu olarak Kütahya'ya giden mebuslar hiç bir olumlu sonuç elde edememişlerdi. Hükümet bu durumda kesin kararını vermiş ve ordu 29 Aralık 1920 günü Ethem'in üzerine yürüyüşe geçmişti. Meclisin bundan haberi yoktu. Arabulucu milletvekilleri 30 Aralık'ta Ankara'ya dönmüş bulunuyorlardı. O gün öğleden sonra, Büyük Millet Meclisi gizli oturuma geçerek gece yarısına kadar Ethem Meselesini görüştü. Fakat Meclisin havası Mustafa Kemal Paşa'nın tasarladığı ve hattâ uygulama safhasına koyduğu kararı vermeye elverişli değildi.

Gizli oturum tutanakları henüz açıklanmadığı için, Meclisin bu oturumunda yapılan görüşmeleri Yunus Nadi (Abalıoğlu)'ndan naklen öğreniyoruz:¹⁴

14 Yunus Nadi, Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti, Sel Yayınları «Atatürk Kütüphanesi: 16» İstanbul, 1955, s. 95 - 97.

500

«Kütahya'ya giden ve o gün dönen mebuslar hey'eti de Meclise geldikten sonra gizli oturum açıldı. Seyyar Kuvvetler Kumandanlığının isyan telgrafı ise tabîî, Mebuslar Hey'etinden önce gelmiş bulunuyordu.

Durum, hükümet tarafından kâfi bir genişlikte izah edildikten sonra, Kütahya'ya gidip gelen arkadaşlar dinlenmek istendi. Bu arkadaşlar vaziyetin varlığı neticeden çok üzgündüler. Seyyar Kuvvetler Kumandanlığının cahillik ve kabalıkla hareket ettiği meydanda idi ve Türkiye Büyük Millet Meclisini horlamaya cesareti ise hakikaten affı zor işlerdendi. Fakat bütün bunlara rağmen, acaba bu anlaşmazlığı barış yolu ile halletmenin bir çaresi bulunamaz mıydı? Mebuslar Heyetinin böyle bir acı ve üzüntü içinde olduğu görüldükten sonra meselenin görüşülmesine geçildi.

Hallolunacak iş hakikaten mühimdi. Ortada bastırılmak ve cezalandırılma lâzım gelen bir hareket bulunduğu meydanda olmakla beraber, şimdiye kadar hepsi vatani kurtarmak için çalışmış memleket çocukları arasında kan dökülmesi ile neticelenecek çarpışmalar da, akla cidden sığmıyordu. Üstelik meselenin önemi, yalnız bu hissi safhasından ibaret değildi. Çarpışmanın muhtemel ve muhtelif neticeleri ve iç çekişmeler de hesaba katılmalı ve iç çekişmeler devam ederken Yunan kuvvetlerinin ilerlemeğe teşebbüs edebilecekleri de unutulmamalı idi. Her his, her fikir, her ihtimal, herkesi bir yolda düşüncesini söylemeğe sevk ediyor, Meclisi büyük bir acı ve üzüntü kaplamış, konular devam edip gidiyordu. Bu ihtilâf çıktı çikalı, olup biten işler, konuşmalar ve muhaberele hep ortaya dökülmüş, meselenin gizli kapaklı hiçbir yönü kalmamıştı. Nihayet bir karar verilmeli idi, fakat bu karar nasıl bir karar olmalıydı?..

Bir aralık mebuslardan biri, galiba Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, şöyle bir soru sordu :

— Mesele etrafında çok konuştuk. Herhangi bir neticeye varabilmekliğimiz için, hükümetin bu meseleden dolayı Meclisten bir karar almaya mı, yoksa durum hakkında Meclise bilgi vermeğe mi gelmiş olduğunu bilmekliğimiz lâzımdır.

Bu soru üzerine ben söz alarak özet olarak şunları söylemiştim :

— ... Bu kadar önemli bir meselede hükümetin Meclise yalnız bilgi vermeğe gelmiş olduğu düşünülemez. Tabîîdir ki Meclis bu mesele karşısında bir karar alacaktır.

Kürsüde Mustafa Kemal Paşa beni takip ederek, manası aynen hatırımda kalan şu beyanatta bulundu:

— Arkadaşlardan birinin sorduğu soruya, Yunus Nadi Beyefendi hazretlerinin verdiği cevabı dinlediniz. Yunus Nadi Beyefendi hazretleri, bu kadar mühim bir işte, hükümetin değil, ancak Yüksek Meclisinizin karar alması lâzım geleceğini ifade buyurdular. İşin önemini inkâr ve işi küçümsiyecek değilim ve Yüksek Meclisinizin herhangi mesele hakkında olursa olsun karar vermek hakkı da bilinmektedir. Fakat Yunus Nadi Beyefendi hazretleri ile beraber Yüksek Meclisinizin de bilgisi olmak gerekir ki, bu türlü meselelerde hükümetin karar alamıyacağı nazariyesi asla doğru değildir. Hattâ eğer sizin karşınıza bu türlü meseleler karşısında karar alamayan bir hükümet gelirse, siz onu kabul etmeyiniz ve hemen düşürünüz derim. Böyle hâdiseler karşısında, onlardan daha hafifleri ve daha ağırları karşısında karar alamıyan hükümetler, her şeyden evvel hükümet olmazlar. Hükümet bir isyan karşındadır ve buraya gelmeden evvel isyanın hâkimiyetine meydan vermeyecek kararlarını ve tedbirlerini tabî almıştır. Görüşmelerinizi neticelendirebilmek için bu hususlar da böylece bilginiz olmak gerekir.»

«Beyefendi Hazretleri» tâbiri, Paşanın durum karşısındaki hiddetinin işareti idi. Beni, Meclis kararı ile işi biraz uzatabilmek ümid ve imkânına sevkeden düşünce ise, Seyyar Kuvvetler Kumandanlığının doğrudan doğruya bir çarpışma kabul etmeğe karşılık meselâ vaktiyle isyan bölgeleri olan Düzce ve Bolu taraflarına çıkararak yeni bir dert ortaya çıkarabilmeleri ihtimali idi. Kazanılacak vakitle bu türlü ihtimallerin dahi önüne geçilebilecek tedbirler alınması lüzumunu düşünmüş bulunuyordum.

Uzun müzakerelerden sonra Meclis şu neticeye vardı:

Eğer Çerkez Ethem Bey ve biraderleri kendi rızaları ile Seyyar Kuvvetlerin başında bulunmaktan vazgeçerek bir kenarda oturmak isterlerse, bu şekil hükümetçe de kabul edilsin; aksi takdirde memleketin ve ordunun selâmetini gerektirdiği tedbirlerin kabul edilmesi ve uygulanması zorunludur.15

Bu netice, meselenin herhangi bir şekilde çarpış

15 - Kütahya'ya giden heyette Celâl Bayar da bulunmuştu. Kendisiyle 8 Aralık 1964 günü İstanbul'da Çiftahavuzlar'da görüştük. Bize söylediğine göre, 30 Aralık 1920 günü yapılan gizli oturumda Bayar da Meclise izahat ver-

502

maşız çözümüne taraftar olanlar için yine ufacık bir ümit köşesi bırakıyordu. Kendi rızaları ile Seyyar Kuvvetler Kumandanlığını terkederek bir kenara çekilmeleri... Ne var, artık bunu olsun yapmalı değiller mi?.. Yapsınlar ve bunun için çalışılsın şeklinde bir ümit. Hattâ bu maksatla, bu kardeşlerin o zaman Ankara'da bulunan babaları Ali Beyin Eyüp Sabri Bey ile tekrar Kütahya'ya gönderilmeleri bile düşünüldü. Mustafa Kemal Paşa bu teklif ve tedbiri iyi karşılayarak Ali Beye cepheye gitmesi için belge bile çıkarıldı. Bu biraderlerin babalarına çok hürmet ettiklerini ve emrederse belki kabul edecekleri söyleniyordu. Ertesi gün, yani 31 Aralık 1920de, Ali Bey, Eyüp Sabri Beyle Kütahya'ya hareket edecekleri sırada, cepheden gelen haberlerle bundan vazgeçtiler. Çünkü Çerkez Ethem Bey ve kardeşlerin Yunanlılarla anlaşarak temas halinde buldukları anlaşılmış, artık her ümit bitmiş ve olacağına varmak yoluna dökülmüştü.»16

8 Ocak 1921 tarihinde, Türk Ordusu, on bir gündenberi Ethem kuvvetlerinin tedibi ile uğraşiyor, Yunan ordusu ise üç gündenberi İnönü mevzilerine doğru taarruz

miş ve onun teklifi üzerine Meclis yukarıda sözü edilen kararı almıştır.

Bayar ile yaptığımız görüşmede şu gerçekleri de öğrenmiş bulunuyoruz .

1 — Kütahya'ya gönderilen heyete, Ethem ile uzlaşmak için ne gibi şartlar ileri sürecekleri hakkında hiçbir talimat verilmemiş, böyle bir telkin ve tavsiyede bulunulmamıştır. Ya da Celâl Bayar'ın haberi yoktur.

2 — Heyet, Kütahya'da kaldığı günler içinde Ethem ile hiç görüştürülmemiştir. Görüşmeler Reşit ile yapılmıştır. Yalnız Kütahya'dan ayrılacakları gün Ethem'i ayaküstü görmüşler ve veda etmişlerdir.

3 — Sözü ettiğimiz 30 Aralık 1920 günü gizli oturumu yapılırken ve hattâ kendisiyle görüştüğümüz 8 Aralık 1964 tarihinde, Ordunun 29 Aralık 1920 günü Ethem' in üzerine yürüyüşe geçtiğini ve Kütahya'ya girdiğini, Celâl Bayar bilmemekte idi. Heyetin öteki üyeleri de aynı durumda olsalar gerek.

16 - M. Kemal Paşa, o gün Meclisi avutmuştu ve Ethem'in babasını Kütahya'ya gönderecek değildi. Çünkü, 30 Aralık günü 61. Tümen Kütahya'ya girmiş ve Ethem'in kuvvetleri geriye çekilmişlerdi.

503

halinde bulunuyordu. Bugüne kadar her iki olay hakkında da Meclise bilgi verilmemiştir. Yunan taarruzu 6 Ocak Perşembe günü başlamıştı. Durum iyice aydınlanmadığından o gün Meclise bir şey söylenemezdi. Cuma günü hafta tatili idi. Nihayet 8 Ocak Cumartesi günü Meclis son derece önemli olan bu iki olayı öğrenebilecekti. **Ethem'e karşı girişilen hareketin on bir gündür gizli tutulmasındaki sebep, Yunan taarruzu ile artık ortadan kalkmış bulunuyordu. Bu hareketi Yunan taarruzuna bağliyerek, henüz bir tehlike olmak durumunu muhafaza eden Ethem'in hıyanetini Meclis önünde tescil eylemek ve Ethem taraftarı Milletvekillerini susturmak güç bir iş olmaktan çıkmıştı.**

30 Aralık 1920 günü gizli oturumda Ethem'i itham eden Mustafa Kemal Paşa, bu defa, açık oturumda umumî efkâra konuşacaktı.

Büyük Millet Meclisinin 8 Ocak 1921 günlü toplantısının öğleden sonraki oturumunda ilk sözü Mustafa Kemal Paşa alarak uzun konuşmasına şöyle başladı :

«Muhterem efendiler; Batı cephemizi teşkil eden askerî kuvvetlerimiz arasında Birinci Kuvayi Seyyare adını verdiğimiz kıtanın başında kumandan olarak Ethem Beyin ve bunun kardeşi Tevfik Beyin bulunduğunu hepimiz bilirsiniz. Bunlar hakkında ve bunların son zamanlardaki teşebbüsleri hakkında bir iki münasebetle yüksek hey'etinize bazı açıklamalarda bulunmuştum; fakat, bu açıklamam gizli oturumlarda olduğu için bütün milletçe mesele henüz bilinmemektedir. Bundan dolayı, en son safha hakkında beyanatta bulunmadan önce şimdiye kadar cereyan etmiş olan olayların gayet kısa bir özetini yapmak istiyorum.»

Mustafa Kemal Paşa, söyleyeceklerinin elde edilen delillerin ve belgelerin verdiği kesin kanaate dayanacağına da işaret ettikten sonra, Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşleri ağır bir şekilde suçlamış, fakat kendilerinden hep «**Bey**» diye bahsederek sözü asıl sonuç alacağı noktaya getirmiştir :

«Ethem, Tevfik ve Reşit Beyler doğrudan doğruya maiyetlerinde kalan bir kısım kuvvetlerle -ki en son durumda üç yüz kişi kadar görülmüştür, bunlarla kayıtsız şartsız Yunanlıların emrine tâbi olmuşlardır. (Kahrolsun, Lanet olsun sesleri!). Yunanlılara şüphe yok ki bunlar birçok sırlar vermişlerdir. Yalnız bu adamlar bittabi ne ordumuzu bilirler ve ne de Ordumuzun kahramanlığını lüzumu kadar takdir edebilirler. Onların sır diye verdikleri şey

504

terin hüküm ve tesiri yoktur. Fakat herhalde mübalağalı bir surette vermiş oldukları bilgi açıklama ile Yunan ordusunu ve İngilizleri fevkalâde heveslendirmişlerdir. Ve bunun neticesi olarak bir iki gün evvel Yunan ordusu bütün batı cephesinin her noktasında, kendi safları arasında Ethem de dahil olduğu halde, taarruza geçmişlerdir. (Allah kahretsin sesleri).»

Erzurum milletvekili Nusret Efendi, bu sırada «Paşa hazretleri artık bey demeyiniz, hain deyiniz.» şeklinde ihtarda bulunmuş ve Mustafa Kemal Paşa kolladığı fırsatın ayağına geldiğini görerek, «Ethem ve Tevfik hainleri diyeceğim, ancak henüz Büyük Millet Meclisi âzası sıfatını taşımakta bulunan Reşit Bey hakkında da aynı şeyi kullanmak mecburiyetindeyim. Yüksek Heyetinize hörmeten telâffuz edebilmek için Reşit Beyin âzalıktan düşürülmesine rey vermenizi istirham eylerim.» dedi.

Başkan bu teklifi şu sözlerle oya koydu :

«Millet ve memleket menfaatleri aleyhine silâh kullanarak düşmanla işbirliği eden Saruhan milletvekili Reşit Beyin milletvekilliğinden çıkarılmasını kabul buyuranlar el kaldırsınlar. Çoğunlukla kabul edilmiştir.»

Kararın oybirliği ile alınmaması, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Ethem ve kardeşlerini, muntazam orduya karşı milis kuvvetlerini tutan milletvekillerinin o anda bile mevcut olduğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa, 30 Aralık 1920 günü gizli oturum görüşmelerinde bazı milletvekillerinin Ethem'le işbirliği yaptıklarını ima etmişti.

Reşit'in milletvekilliğinden çıkarılması kararından sonra Erzurum milletvekili Salih Efendi söz alıp meseleyi açtı; herkesin birbirine şüphe ile baktığını, her şeyin açıkça konuşularak bu durumun ortadan kaldırılmasını istedi. Ethem meselesi kuvvetle çözülmek üzereydi; fakat, bu meselenin ayrıca Meclis'te de çözülmesi gerekiyordu, işin bu safhası da Reşit'in ihracı oylanarak kapanmıştı. Şimdi Mustafa Kemal Paşa, Salih Efendinin konuşması üzerine, ikinci bir atak daha yaparak, Ethem taraftarı milletvekilleri ile hesaplaşacaktı. En sivri noktaya karşı hücumla geçti. Eski Kuvayi Milliye kumandanı Diyarbakır milletvekili Binbaşı Hacı Şükrü¹⁷ Beyin de milletvekilliği sıfatının kaldırılmasını istedi. Hacı Şükrü'yü şu suretle itham ediyordu :

17 - İttihatçı milletvekillerinden.

505

«Hacı Şükrü Bey, Ethem ve Tevfik'i ihanete sevkedenlerden birisidir.»

«Hacı Şükrü Beyin dahi Yüksek Meclisiniz içinde bulunmuş olması Yüksek Meclisinize şeref vermez.»

«Hacı Şükrü Beyin artık bu Yüksek Mecliste yeri yoktur.»

Mustafa Kemal Paşa'nın bütün ısrarlarına rağmen, Meclis, Hacı Şükrü Beyi tutmuş ve hakkında ihraç kararı almaya yanaşmamıştır. Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Beyin aşağıdaki sözleri Meclisin o günkü havasını güzel canlandırmaktadır:

«Efendim, Paşayı severiz. Kanunu hepsinden ziyade severiz. Hacı Şükrü Beyi kanuna teslim ettik, kanun hakimdir. O halde emir yerini bulmuştur.»

Hacı Şükrü Bey'in durumunu incelemek üzere konu dördüncü şubeye havale edilerek, ortalama bir yol tutuldu.

Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamasından sonra, Millî Savunma Bakanı Fevzi Paşa, Yunan taarruzu hakkında Meclise bilgi verdi. Fevzi Paşa'nın konuşmasının önemli noktaları, taarruzun nasıl telâkki edildiğini göstermek maksadı ile aşağıya aynen alınmıştır:

«Uşak ve Bursa'da toplanmış bulunan Yunan kuvvetleri kısmen izinli olarak memleketlerine gitmekle beraber Yunanistan'daki seçimler neticesinde cephe-lerde bir değişiklik meydana geldi. Cephe-lerdeki açıklıklar takviye edilmek üzere bir kısım kuvvetleri cepheye şevke başladılar. Alınan bilgiler, seçimleri ve Yunanistan'daki siyasî değişiklik dolayım ile, Yunanlıların, harp hareketlerini durdurdukları ve Avrupa'da meydana gelecek kanaate göre yeni bir siyaset takip edecekleri hususlarından ibarettir.»

«Ocak ayının ikisinde, Ethem, Yunanlılarla temasa geçti ve bizim cephe- den kuvvetlerimizi tamamen çektiğimiz v.s. ye dair bazı haberlerle Yunanlıları harekete teşvik ettikleri anlaşılıyor. Çünkü bu tarihten itibaren mutlak sükûnet içinde bulunan cephe-lerde faaliyet başlamıştır.»

«Askerî tertibata dair müsaade ederseniz fazla tafsilât vermiyeceğim. Henüz durum gelişmemiştir.»

Meclisin 8 Ocak günlü toplantısında, Batı Cephesinde cereyan eden önemli ve tehlikeli olayları açtık herkes öğrenmiş bulunuyordu, İnönü Muharebelerinin Ankara'da ve özellikle Büyük Millet Meclisinde nasıl karşı-

landığını ve izlendiğini Yunus Nadi Bey şöyle anlatmaktadır:

«... Ankara'nın garip bir hususiyeti vardır ki, her olay karşısında ayrı ayrı görünmekte devam etmiştir.»

Zorluk ne kadar büyürse, azim ve cesaret o kadar artmak hususu!..

İlk günlerde Çerkez Ethem ve kardeşlerin isyanı üzüntü verici büyük bir dert gibi görünürken, sonradan bu kardeşlerin hattâ Yunanlıların iştiraki ve hattâ Yunanlıların fırsattan istifade ile taarruza kalkmaları karşısında Ankara soğukkanlı ve ağırbaşlı kesilmişti. Olup-bitti, büyük bir soğukkanlıkla kabul ediliyor, artık azim ve sebatla hep tedbir düşünülüyordu.

Böyle olmakla beraber, durum, yüzleri mermer yapan bir endişe ile takip olunuyordu. Gariptir ki, bu endişe büyük bir imân ve kanaatle de karışıktı: Dünya bir araya gelse bizim hakkımızdan gelemeler ve er geç nasıl olsa biz hakkımızı kendimiz alırız kanaati...

Vaziyetin çok müşkül ve çok ciddi olduğunu söylemiştik. Ankara'daki hak ve hakikati bilenler, etraftan yetiştirilmesine çalışılan kuvvetlerin vakit ve zamanı ile yetişip yetişemeyeceğini takiple beraber, Kütahya tarafında bulunan İsmet Beyin düşmanı karşılamağa muvaffak olup olamayacağını hesaba katıyor ve vaziyetin gelişmesini dakikası dakikasına takip ediyordu.

İlk günlerde, düşman, önündeki zayıf kuvvetlerimizin ağır ağır çekilmesi üzerine nisbeten kolaylıkla ilerleyebiliyordu. Fakat etrafı saran gerginlik, düşmanın her ilerleyişi adımını büyük bir hiddetle karşılıyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisinin o zaman başkanlığına mahsus büyük salonu bir çeşit istihbarat dairesi olmuştu. Meclis azaları ekseriyetle orada toplanarak, cepheden alınabilen haberleri harita üstüne tatbik ediyorlardı. Ekseriya Mustafa Kemal Paşa da oraya gelerek, harita üzerinde arkadaşlara bilgi veriyordu. O heyecanlı zamanların farketirici özelliği şundaydı: Mustafa Kemal Paşa, kendisine sorulan çeşitli sorulara karşı asla kesin cevap vermiyor, bunları;

«Bakalım harekâtın gelişmesi ne gösterecek?» diye kesin olmayan cevaplarla geçiştiriyordu. Fakat şu farkla ki, Paşa'nın kendisinde fazla bir endişe yoktu. Ağzı belirsiz konuşurken, yüzü şen ve emindi.

9 Ocak'tan itibaren durum daha ciddî, çok ciddi oldu.

507

Arlık düşman İnönü'ne kadar, şu Eskişehir'in yanbaşındaki vadiye kadar gelmiş ve orada muharebeye tutuşulmuştu.

Harekâtı takip etmek için uyku uyuyamayan arkadaşlar çoktu. Fakat, bu, korku ve endişeden değil, gerginliğin ve öfkenin çokluğundandı. Birinci İnönü Muharebesinden korkan, alışılmış ifadesiyle panik yapan hemen hiç bir fert hatırlamıyorum. Halbuki durum orada pek ciddi idi, dediğimiz gibi, çok zordu ve en zayıf bulunduğumuz, hattâ zaaf ve kuvvetlerimizin derecesini hakkı ile bilemediğimiz bir zamandı.

9 Ocak'ta sağ kanadımızın biraz kırılmasına rağmen, ertesi gün de muharebe olanca hızı ile devam ediyordu. O gün artık, Paşa, haritada tesbit olunacak cihet göremeyerek, elinde teşbihi, herkese:

«— Pek galip bir ihtimalle bugün iş olacağına varacak... Hele bekliyelim...» diyordu.

O gün Ankara'da gerginliğin ve heyecanın hakikaten buhran devirleri yaşanıldı ve ancak ertesi gün, 11 Ocak 1921 dedir ki, düşmanın nihayet mağlûbiyeti kabul ederek çekilmekte olduğu haberi alındı. Ne acayip haldir ki, Ankara'nın en umulmayacak bir zamanda ve en umulmayacak zorluklar karşısında beklediği haber, işte bu haberdir.

Bu muharebeden mağlûp çıkamıyacağımıza, Ankara, her nedense inanmıştı. Galip ve hattâ ortalığa hâkim his buydu. 11 Ocak 1921 de Matbuat Müdürlüğü her tarafa aşağıdaki tebliği ulaştırıyordu:

«Aydın 9 uncu ve 10 uncu günleri İnönü civarında Yunan ordusu ile cereyan eden meydan muharebesi neticesinde düşman büyük kayıplara uğratılmıştır. Bugün, 11 Ocak 1921, düşman muharebeye devam edemiyerek geri çekilmeğe başlamıştır. Ordumuz düşmanı takip ediyor.»

10 Ocak günü bir milletvekilinin isteği üzerine, Mustafa Kemal Paşa, Meclise, İnönü'nde cereyan eden muharebeler hakkında bilgi verdi. Paşa, o gün kesin bir şey söyleyecek durumda değildi. Pek az konuştu ve sözlerini şöyle bitirdi:

«— Kuvvetlerimiz tamamen İnönü'nün kuzeyinde ve doğusunda uzanan sırtlar üzerindedir. Düşmanın şimdiye kadar gelişen ve doğrudan doğruya muharebeye soktuğu kuvvet iki tümen kadardır. Bunun gerisinde daha bir Efzun tümeni tahmin edilmektedir. Bu dakikada aldığımız

son rapora göre bu mevziler üzerinde gayet şiddetli muharebeler cereyan etmektedir.»

Yine aynı gün Meclis'in öğleden sonraki oturumunda, Eskişehir'den gelen İzmit milletvekili Hamdi Namık Bey, Meclis'e izahat vererek, Eskişehir'de hiç bir telâş ve heyecan olmadığını, cepheye giden subay ve erlerin morallerinin yüksekliğini anlattıktan sonra, şöyle demiştir:

«... Askerlerimiz hem sayıca üstün ve hem de moral ve top bakımından da üstündür ve hattâ topraklarımızın çapları bakımından da üstündür. Subaylar diyorlar ki: Türk Ordusu subayları olduğumuzu bu defa da isbat edeceğiz, çünkü, aleyhimize pek çok iftiralar vardır. Güya memleket Kuvayi Milliye ile kurtulmuş, ordu ile kurtulamamış, bundan dolayı bunu fiilen isbat edeceğiz, diyorlar.»

Meclis bu izahatı dinledikten sonra gündeme geçilmiş ve Anayasa tasarısının görüşülmesine devam olunmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 13 Ocak perşembe günü yaptığı toplantı, ilk defa düşmanın geri çekilmesi ile sonuçlanan bir muharebenin, yani zafer kazanmış olmanın yarattığı heyecanlı konuşmalara sahne olmuştur. Toplantının başlangıcında, bir süre bütçe görüşmeleri ile meşgul olan Meclis'e, Mustafa Kemal Paşa, İnönü'nde kazanılan zaferi müjdeliyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın bu vesile ile yaptığı konuşmanın iki noktası üzerinde durmak gerekir: Çerkez Ethem'i suçlamak ve Meclise teşekkür.

Yunan taarruzunu haber verirken Ethem ve kardeşlerini Meclis içinde yıkmanın nasıl tam sırası ise, Yunan taarruzu kırıldıktan sonra zaferi müjdelirken de Ethem'i bir kere daha mahkûm etmekte fayda vardı. Bunun için Mustafa Kemal Paşa askerî hareketler üzerinde izahat verirken söze Ethem olayı ile başlamış ve konuşmasının yarısını bu konuya ayırmıştı. Ethem'e karşı girişilen hareketi Meclisin hoş karşılaması, hiç değilse önem verilecek bir tepki göstermemesi, aynı zamanda Yunan taarruzu sebebi ile telâş ve heyecana kapılmaması teşekkür değerdi.

Mustafa Kemal Paşa sözlerini şöyle bitirmiştir: *«Efendiler; bendeniz bu meyanda yüksek heyetinize özel olarak teşekkürlerimi arz etmek istiyorum. Sebebini açıklayacağım. Aleyhimize cereyan eden hareketler gerçekten bir çok kalpleri endişeye düşürecek mahiyette olduğunu itiraf etmek lâzımdır. Böyle bir manzara karşısında Yüksek Meclisiniz olağanüstü bir sükûnet, soğuk-*

kanlılık ve azim göstermiştir. Hükümete, kumandanlara, Orduya karşı emniyet ve itimadını korumuş ve sonucu olgun bir sükûnetle beklemiştir. Yüksek Meclisinde görülen bu yüce hal, emin olunuz hepimize ve bütün millete aynı suretle iyi tesirini yapmıştır.

Eskişehir'den gelenlere sorabilirsiniz. Dalma buradaki sükûnet, oraya sükûn vermiştir. Halbuki düşman Eskişehir'e iki üç saat mesafeye kadar gelmişti. Eğer Mecliste ufak bir telâş olsaydı, bu, bütün memlekete yayılabilirdi. Hattâ orduya sirayet edebilirdi ve Allah korusun arzu edilmeyen sonuç karşısında kalılabilirdi. İşte yüce heyetiniz sükûnet ve soğukkanlılığının tesir ve neticesi olmak üzere İnönü Meydan Muharebesi kazanılmıştır. Bundan dolayı teşekkürlerimi arz ederim.»

Mustafa Kemal Paşa'dan sonra Millî Savunma Bakanı Fevzi Paşa, İnönü Muharebelerini Meclise anlattı. **Fevzi Paşa da, söze Ethem'in ihanetinden başlayarak girmişti.** Yunan taarruzunu, askerlik ve siyaset bakımından tahlil etti; muharebelerin kuvvet dengesizliği içinde geçtiğini ve askerlerin birinci dünya savaşında olduğu gibi kahramanlık gösterdiğini belirtti. Fevzi Paşa haklı olarak şu hükme varmıştı :

«Büyük Millet Meclisinin genç ordusu, daha henüz ikmal olunmamış ordusu, İlk rüşdünü bu suretle isbat etmiştir.»

Fevzi Paşa, Meclisin moralini yükseltmek için, ordunun silâh ve cephane durumuna da temas ederek biraz da mübalâğaya kaçan şu sözleri söylemiştir:

«Biz elimize geçen ustalarla ordumuza yetecek kadar tüfek, cephane yapıyoruz ve bundan başka Reis Paşa hazretlerinin burada buyurdukları gibi, cephanemizi ikmal ettik. Nasıl ikmal ettik biliyor musunuz? Düşmanlarımızdan aldığımız cephaneler, bugün bizim şimdiye kadar olan cephane sarfiyatımızın beş on mislini Ermenilerden aldık ve bunu ilân ediyoruz. İngilizler bize cephanesiz dedikleri halde biz otuz yedi milyon cephane aldığımızı söylüyoruz ve bununla on sene daha harbederiz.»

Fevzi Paşa, Yunanlıların İnönü'nden çekilirken bir çok köylerde ahaliyi katlettiklerinden, kadınların ırzına tasallut ettiklerinden ve halka ait hayvanları alıp götürdüklerinden bahsetmişti. Bu husus, milletvekillerini coşturmuş ve heyecanlı konuşmalara yol açmıştır. Hatipler, bilhassa Avrupa'ya ve Avrupa medeniyetine hücum ederek şöyle diyorlardı :

510

«...bu noktada resmî Avrupa'ya değil; ilmî Avrupa'ya, medeni Avrupa'ya, sanatkâr Avrupa'ya hitap edeceğim. Efendiler. Nerede bu medeni Avrupa?.. Efendiler, şiiiryle, medeniyetiyle hayâl ettiğimiz Avrupa nerede?..»

Milletvekilleri, bu soruları «Lloyd George'un pençesinde!» «Papaz hırkasına bürünmüş...» sözleri ile karşılıyorlardı. Bir milletvekili de: «Bu bir salıp harbi ve salıp medeniyetidir...» diye bağırıyordu.

Heyecan gittikçe artarak, şehitlerin ruhuna fatihalar okunuyor, Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Gazi'nin Söğüt civarındaki muharebesiyle İnönü Muharebesine bağlantı kuruluyor ve milletvekillerinin tahsisatlarından 25 er lira kesilerek cephedeki askerlere tütün gönderilmesine karar veriliyordu.

Muhittin Baha (Paşa) da heyecanlı bir konuşma yapmış ve Namık Kemal'in şu mısralarını okumuştı :

«Biz ol âlihîmem erbab-ı cedid-i İçtihadız kim,
Cihangirâne bir devlet çıkardık bir aşiretten.»

Muhittin Baha Bey de Avrupa'ya şöyle çatıyordu:

«Bu Avrupa denilen medeniyet kütlesi, bu sefiller ve sefihler kütlesi...»

Mustafa Kemal Paşa duygulanmıştı; şu konuşmayı yaptı :

«Milletimiz bugün bütün geçmişinde olduğundan daha çok ve ecdadından daha çok ümitlidir. Bunu ifade için arz ediyorum... Merhum Namık Kemal demiştir ki:

Vatanın bağına düşman dayadı hançerini,
Yok mudur kurtaracak bahtı kara mâderini...

İşte ben bu kürsüden bu Yüksek Meclisin Başkanı sıfatı ile, Yüksek Heyetinizi teşkil eden bütün üyelerin her biri adına ve bütün millet adına diyorum ki:

Vatanın bağına düşman dayasın hançerini,
Bulunur kurtaracak bahtı kara mâderini...»

Meclisin heyecanı şekil değiştirerek devam ediyordu. Başkanlığa önerge-ler verilmeye başlandı, ilk önerge cephelerde er hizmeti yapmak üzere muharebeye katılan milletvekillerinin isimlerinin okunmasını ve zapta geçmesini teklif ediyordu. Kabul edildi. Muharebeye katılan milletvekilleri şunlardı :

Ziya Hürşit (Lâzistan), Neşet (İstanbul), Yusuf Ziya (Mersin), Memduh (Şarkî Karahisar), Rıza (Muş), Sabit (Kayseri), Sami (İçel), Hamdi Namık (İzmit), Operatör Emin (Bursa), Dr. Fuat (Bolu), Dr. Abidin (Lâzistan)¹⁸.

Öteki önergeler, muharebeye katılan kumandan, subay ve erlerin terfi ve taltif edilmelerine dairdi. Çoğunda, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Beyin generalliğe terfii isteniyordu. Bu takrirler, temenni olarak hükümete havale olundu.

Büyük Millet Meclisi'nin 17 Ocak tarihli toplantısından başlayarak, her gün İnönü zaferini tebrik ve Ethem'i tel'in eden telgrafların okunduğunu görmekteyiz. Memleketin her tarafından, belediyeleri, şehir ve kasabaları, Müdafaa-i Hukuk teşekküllerini temsilen Meclis Başkanlığına telgraflar çekilmesi Ocak ayı sonuna kadar sürmüştür.

18 Ziya Hürşit: 30 yaşında. Almanca öğretmeni. Atatürk'e İzmir'de hazırlanan suikast ile ilgili olduğundan asılarak idam edilmiştir.

Neşet: 39 yaşında. Eski İzmit mutasarrıfı. 2. ve 3. dönemlerde de milletvekili seçilmiştir.

Yusuf Ziya (Eraydın): 35 yaşında, Ziraat memuru, Fransızlara karşı savaşta Mersin Grubu müf-reze kumandanı.

Memduh: 30 yaşında. Jandarma subayı.

Rıza: 32 yaşında. Muşlu bir ağa çocuğu.

Sabit: 43 yaşında. Eşraftan. 2. dönemde milletvekili

Sami: 32 yaşında. Silifke eşrafından.

Hamdi Namık: 37 yaşında. Mülkiye mezunu, Geyve Kaymakamı.

Operatör Emin: 39 yaşında. Doktor. Sonra İstanbul Şehremini (Belediye Başkanı) olan Emin Erkul.

Dr. Fuat: Sonra Kırklareli milletvekili olan, Çocuk Esirgeme Kurumu kurucusu ve başkanı.

Dr. Abidin: 41 yaşında. İkinci dönemde de milletvekili.

512

2. YENİ TÜRK DEVLETİNİN KURULUŞU

A. TEMEL GÖRÜNÜŞ: HALKÇILIK

Hükümet, 18 Eylül 1920 günü Meclise bir Anayasa tasarısı ve bu tasarı için bir gerekçe özelliğinde olmak üzere bir halkçılık programı getirmişti, özel bir komisyona havale olunan program ve tasarı iki ay sonra Mecliste görüşülmeye başlanmıştır, özel Komisyon, programı, fikirlere dokunmadan bildiri şekline sokmuştu. Yayınlanmasına karar verilen bu bildiriye Meclis hiç tartışmadan aynen kabul etmiştir. Bildiride, Büyük Millet Meclisinin ve hükümetinin o günkü sosyal ve politik görüşü ile kurulmakta olan yeni devlet hakkında temel fikirler belirtilmiştir.¹⁹ Bu görüş ve fikirler özetle şöyledir:

Türkiye halkı emperyalizm ve kapitalizmin baskısı ve zulmü altındadır. Büyük Millet Meclisinin tek ve kutsal emeli, Türk halkını emperyalist ve kapitalist baskısından kurtararak kendi irâde ve hâkimiyetinin sahibi kılmaktır.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu maksatla kurulmuş bir ordusu vardır. Orduya emir ve kumanda yetkisi Meclisin mânevi kişiliğine aittir.

Halkın öteden beri içinde bulunduğu sefaletin nedenleri kaldırılarak, yeri-ne refah ve saadet getirmek Meclisin başlıca hedefidir. Toprak, eğitim, adalet, maliye, ekonomi ve evkaf işleriyle diğer bütün kurumlar halkın ihtiyaçlarına göre yenilenecektir. Bunun için gerekli politik ve sosyal prensipler, milletin ruhundan alınacaktır.

Anayasa tasarısının Mecliste görüşülmesi sırasında, yeni devletin kuruluşuna temel teşkil edecek bir çok fikirler ileri sürülmüş, geçmiş inkılâplar ve eski idare tenkid

19 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. 5, s. 369-370

edilmiştir. O günlerde konuşulanların çoğu bugün de konuşulmaktadır. Hem bu garip durumumuzu, hem de Cumhuriyetin ilk Meclisindeki fikir ortamını belirtmek için bazı konuşmaları buraya alacağız. Beri yandan, özentî halinde benimmediğimiz fikirlerin bize hangi etkilerle geldiği de ortaya çıkmış olacaktır.

Anayasa tasarısını ve hükümetin halkçılık programını inceleyen özel Komisyonun raporundaki şu cümleler, üzerinde durulmaya değer bir özelliklerdir:

*«Şimdiye kadar halkımızın, her zaman vaadler karşısında kalarak, fakat hemen pekaz bu vaadlerin uygulama alanına çıkabildiğini görerek vaadlere güvenmemeyi esas sayması gibi bir hâl olmuştur. Komisyonumuz, halkı ve memleketi sefalet ve zulümden kurtaracak maddelerin bu hükümlerin vaadedilmesinden ise, yavaş yavaş uygulanmasını uygun bulmuştur.»*²⁰

Özel Komisyon adına konuşan gazeteci İsmail Suphi Soysallı (Burdur) komisyonun görüşünü uzun bir konuşma ile açıklamıştır. Bu konuşmanın ilginç kısımları şöyledir:

«Türkiye köylüsü Meşrutiyetten önce ne ise yine o hâlde kalmıştır. Yine Türkiye köylüsünün başında Jandarma, yine Türkiye köylüsünün başında bitmez tükenmez harpler, vergiler başlamış ve devam etmiştir. Türkiye köylüsü yine Balkanda, yine Karadağda, yine Doğu cephesinde, yine Yemen'de ölmüş, ölmüş, ölmüştür. Jandarmanın kırbacı altında, öküzünü satarak, teknesini satarak ölmüş, ezilmiş harap olmuştur.»

«Biliyorsunuz ki, Meşrutiyet devrinde zaman zaman teşebbüsler oldu. Bazan, halka doğru, sözleri işitildi. Halkın ihtiyacını düşünmek, yukarı tabakanın aşağı tabakaya doğru inerek, halkı anlamak, dinlemek, birlikte yükseltmek emelleri başgösterdi. Fakat bunlar ihtilâl gürültüleri ve harp topları arasına karıştı, gitti. Hiç bir sonuç elde edilemedi.»

«Biz, burada bu inkılâp için toplanmadık, esas itibariyle bir meşru müdafaa için toplandık.

... Gözümüzün önünde akan kanların, yıkılmış yuvaların; köylülerin iniltilerinin etkisiyle kendiliğimizden Islâh ve inkılâp zaruretini anladık ve yeni bir idare kurmak için birtakım hazırlıklar yapmaya başladık.

...Yüksek Meclisiniz herşeyde inkılâp yapmaya, herşey ve herşey yapmaya karar vermiştir. İşte hükümetin

20 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. 4, s. 368

halkçılık programı adı altında yüksek Meclisinize getirdiği program bu fikirlerin mahsulüdür.»

«... Emin olunuz ki, memleketin bu harpten çıkması, ihtilâl, savaşıma, müdafaa halinde bulunmasa dahi, bize memleketteki şu idareyi unutturmayacak şeylerdir. Esas düşüncemiz, bu kötü idareyi kaldırmaktır.»

İsmail Suphi Soysallı, halkçılık fikrinin ve bu fikre dayanan devrimci eğilimin nereden hangi etkiyle çıktığını da belirtmek istemiş ve şöyle demiştir :

«Ben diyemem ki, biz hiçbir taraftan ilham almadık. Belki doğuda, Rusya'da patlayan inkılâbın bizim üzerimizde tesiri olmuştur.»

Bir milletvekilinin, emperyalizm ve kapitalizmin zulmünden kurtulma konusu ile ilgili sorusuna, İsmail Suphi Soysallı şu cevabı vermiştir:

«Biz, genel olarak emperyalizm aleyhindeyiz. Emperyalizm nereden gelirse gelsin (Alkışlar). Kendimiz emperyalist değiliz ve emperyalistlerin âleti de olamayız. Kapitalizm meselesine gelince; kapitalizm zulmü nerede cereyan ederse etsin aleyhindeyiz (Doğru sesleri).»

MEMUR DEVLETİNE KARŞI HARP

Anayasa tasarısını inceleyen özel Komisyon, «**temsili seçim**» sistemini, yani yeni devlet için kooperatif bir meclisi uygun görmüş ve tasarımı buna göre değiştirmişti. Mecliste, bu madde üzerinde yapılan görüşmeler bir hayli ilgi çekicidir. Mecliste beliren genel eğilim; Tanzimattan beri yeni bir sınıf olarak «**memur**»ların memleketin ve halkın başına belâ olduğu şeklindedir. Onun için, bu konuda söz olan hatipler, memurların Meclise girmelerinin aleyhinde bulunmuşlardır. Memleketi bu belâdan kurtarmak için düşünülen tedbir ise, memurları halka seçtirmekten ibarettir. Böylece halk, kendi seçtiği memuru beğenmez ise, işine son verecek ve yenisini daha iyisini seçmek hakkına sahip olacaktır. Mecliste, çok sayıda memur bulunduğu halde, memurlara karşı yapılan hücumlara önemli bir tepki gösterilmemiştir. Memurları halka seçtirmek fikri de, yanlış olarak, büyük ölçüde Rus ihtilâlinde mülhem idi. Halbuki, Rusya'da «**Sovyetler**» vardı ve memurları bunlar seçiyordu.

Komisyon sözcüsü İsmail Suphi Soysallı, komisyonun memurlar hakkındaki düşüncesini şu cümle ile özetlemiştir:

515

«Şimdiye kadar memur idaresinden çektiğimiz fenalıklar yüzünden, komisyon, bugünkü memur idaresi şekline resmen harb ilân etmiş illerde de memur hiyerarşisini ve memur ağını kırmaya yemin etmiştir.»

Kooperatif esasa göre kurulması düşünülen Büyük Millet Meclisine memurların girmemeleri tezini savunanlardan biri de Mahmut Esat (Bozkurt) idi ve şöyle diyordu:

«Tanzimattan beri bu memleketin belli başlı (burjuva) tabakasını teşkil eden ve bu memleketin yalnız sırtından geçinmeyi kabul eden memur tabakası Meclise girmeyecektir. Onlar da vatandaşlarımızdır; onların da girmemesinden üzüntü duyarım. Mademki onlar girmemekle memleket kurtulacaktır, onlar girmesinler ve onların fedakârlıktan da bunu memnuniyetle kabul edeceklerdir. Maksat, bu memleketi yaşatmaktır.»

Mecliste, «**meslekî temsil**» sisteminin faziletinden söz edenler, fikirlerini halkçılık esasına dayamakta ve halkı temsil eden meclislerin kurulmasını istemekte idiler. Fikirler, genellikle mübalâğalı şekilde savunuluyor ve hislerle hitap ediliyordu. Bunlara göre:

«... Seçim, halkı gerçek hayatta olduğu gibi veya mümkün olduğu kadar gerçek hayata yakın bir şekilde küçülterek Meclise nakletmek demektir.»

«Şimdiye kadar bu memlekette kurulan meclisler, daima seçkinler sınıfından teşekkül etmiş meclislerdir. Halktan kimse gelmiyordu.»

«Gerçekten halk İdaresi yapmak için, halkı memlekete sahip kılmak için halkı Meclise getirmek lâzımdır.»

«Politikanın sanat haline gelmesi kadar reddolunmuş bir şey yoktur. Herkes bir sanat sahibi olmalıdır.»

«... Parlâmentoların kabulüne ve anayasaların alkışlarla onaylanmasına rağmen bir tabaka vardır ki, memleketi omuzlarında taşıyan bir tabaka vardır ki, o daima esaret altında inlemiştir, efendiliğine kavuşmamıştır ve o sefalet içinde inlerken (burjuva) tabakası onun önüne çıkmış, elindeki anayasa ile o zavallı tabakanın önünde alay etmişti. Bizim memleketimizde de böyle olmuştur.»

«... Memleket demek, o memleketin ekonomisi demektir. Hiçbir zaman o memleketin yalan yanlış politikacıları demek değildir. Fakat, o memleketi, sapanıyla, elinde o mübarek çekiciyle çalışan demircisi, çiftçisi temeli eder ve memleket onlardan meydana gelir.»

«...Milletin çalışan fakirlerine bu hakkı vermeliyiz,

yemi meslekî temsili tamamen vermeliyiz. Evet, emekçilere²¹ bu hakkı vermeliyiz».

Mecliste, bir taraftan bu sözler 'söyleniyor, bir taraftan da memlekette kapitalist ve proleter bulunmadığına işaret ediliyordu. Mübalâğalı çelişmeli ve hattâ alaylı sözler bol bol kullanılarak, yeni anayasa hazırlanmakta ve yeni devletin fikriyatı yapılmakta idi.

Bütün bu fikirlere rağmen, yeni devlet bir memur devleti olarak kurulacak ve memur idaresi hakkındaki şikâyetler muhakkak daha sonraki yıllara kadar devam edecekti. Ayrıca; Meslekî Temsil Sistemi kurulmayacak ve memurlar bütün meclislere çok sayıda gireceklerdi.

«**Meslekî Temsil**» esasına göre yapılacak seçime taraftar olmiyanlar da vardır. Meselâ, bir milletvekili şöyle diyordu:

«Efendiler, memleketimizde kapitalist yoktur, buyurdular. Gerçekten, memleketimizde kelime anlamında, gelenek anlamında kapitalist olmadığına ben de inanıyorum. Sonra, sosyal sınıflar farkı da bizde yoktur. Yok olan ve gerçekten bir meziyet kabilinden olarak kabul etmemiz gereken bu şeyleri bırakıp da, öteden beri olduğu gibi, her yeni cereyana uyarak taklitçilik yaparız.»

Türk toplumunun bünyesi hakkındaki görüşleri de belirten şu konuşma ayrıca dikkate değer.²²

«Hilmi Beyin teklifi, şûradan şûraya seçim usulüdür. Halbuki bu teklif zannederim ki bugün de uygulanan iki dereceli seçimden daha fazla bir sonuç vermiyecektir. Her ne kadar Rusya'da şûradan şûraya seçim usulü uygulanıyor ise de, kendilerine hatırlatalım ki, Rusya'da emekçiler diktatörlüğü vardır. Emekçiler diye Türkçeye çevirdiğim (proletarya) diktatörlüğü bizim memleketlerde henüz geçerli değildir. Rusya'da servet sahiplerinin, burjuvaların oy kullanma hakkı yoktur. Bizde seçme hakkı eşittir. Seçmek herkesin hakkıdır. O halde burada iki sınıfın diktatörlüğü ortaya konmadıkça Hilmi Beyin bize getirebileceği Meclis, ancak bir başkanlar Meclisi olacaktır. (Doğru ses

in Hatip konuşurken İsmail Suphi Soysallı «emekçi», «emekçi» diye bağırınca, hatip son cümleyi söylemişti", İsmail Suphi Soysallı «emekçi» kelimesini «proleter» kelimesi yerine kullandığını Meclisin başka bir oturumunda açıklamıştır.

22 - İsmail Suphi Soysallı'nın konuşması.

517

leri). Çünkü vilâyetlerin dar çerçevesi içinde seçilecek olan ağalar, üye olarak buraya getirilecektir ve kendilerinin itiraf ettiği gibi, üç-dört dereceli seçim olacaktır.»

HALK HÜKÜMETİ FİKRI

Anayasa tasarısının 3. maddesi şöyle idi:

«Madde 3 — Türkiye Halk Hükümeti, Büyük Millet Meclisi tarafından İdare olunur ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanı taşır.»

Bu maddedeki «**Türkiye Halk Hükümeti**» ibaresi özel komisyon raportörünün teklifi üzerine «**Türkiye Devleti**» şeklinde değiştirilmiş ve «**halk hükümeti**» tâbiri metinden çıkarılmıştır. Üzerinde fazlaca tartışılmamakla beraber, birçok milletvekillerinin bu değişikliği benimsemediğini, Meclis tutanaklarından anlıyoruz. Bu konuda Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi şu kısa konuşmayı yapmıştır:

«Efendim, değiştirildiği üzere «Türkiye Devleti» suretinde kalacak olursa, asıl emeli açık tecelli ettirmemiş olur. «Halk hükümeti» sözü de girmelidir. (Aşağıda giriyor sesleri). Aşağıda varsa bilmem. (Yok sesleri). Yok ise burada kalması lâzımdır. Maksadı açıkça ortaya çıkarmak için, bu kalmazsa, asıl maksadı ortaya çıkmaz. Bunun kalmasını teklif ederim.»

Madde yeni şekliyle oylanıp kabul edildiğinde «*Türkiye Millet Meclisinden sonra, Halk hükümeti demeli*» sesleri duyuluyordu.

Anayasa tasarısının 3. maddesinden «**Halk hükümeti**» tabirinin çıkarılması, sırf redaksiyon mülâhazasına dayanıyordu. Ve «**Halk devleti**», «**Halk hükümeti**» fikri esas olarak reddedilmiş olmuyordu. Nitekim Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın 8 Nisan 1923 tarihinde ilân edeceği 9 umdenin başlangıç metnindeki ilk cümlede «**Bir halk devleti ve hükümeti**»nin kurulduğu belirtilecekti.

B. ANAYASA

İnönü'nde Muharebeler cereyan ederken (10 Ocak 1921) Büyük Millet Meclisi, iki aylık bir aradan sonra²³ anayasa tasarısını yeniden görüşmeye başlamış ve 20 Ocak 1921 günü görüşmeleri tamamlayarak anayasayı kabul etmiştir. Bu olay, yeni Türk devletinin kuruluşunun önemli bir safhasıdır, İsmet Paşa'nın dediği gibi «*Dikkate değer ki, Atatürk'ün, biri 24 Nisan 1920, ikincisi 13 Eylül 1920 tarihli projeleri, ilk anayasa şeklini alıncaya kadar Birinci İnönü zaferi sonucunu beklemek gerekmişti..*»²⁴

Anayasanın kabulü ile ulaşılan noktayı tesbit edebilmek için, önce Osmanlı Anayasası ile bu Anayasanın karşılaştırılması, sonra da Büyük Millet Meclisinin açılışıyla ortaya çıkan durumun kaydettiği fiili ve hukuki gelişmenin gözden geçirilmesi şarttır.

Tüm olarak yürürlükten kalkması, ancak 1924 Anayasası ile sağlanan Osmanlı Anayasası, «İslâmi ve monarşik» bir anayasadır. Bu anayasanın yürürlüğü konusunda hiç söz edilmeden Türkiye Büyük Millet Meclisinde yürürlüğe konan yeni anayasa, «**Halk Hâkimiyeti**» ilkesine dayanmaktadır. Bu suretle Türkiye üç seneden fazla bir süre, iki anayasalı bir memleket olarak yaşamıştır; biri, olağanüstü sebeplerle uygulanma şartlarını yitirmiş, fakat,

23 - Anayasa tasarısı, T.B.M. Meclisinin 18 Eylül 1920 günü toplantısında ilk defa görüşülmüş ve bir özel komisyona havale edilmişti. Komisyonun hazırladığı tasarının görüşülmesine 18 Kasım 1920'de başlanmış, ikinci görüşme 20 Kasım 1920'de yapılarak tasarının 17. Maddesi kabul edilmiştir.

24 - Ulus Gazetesinin 24.1.1960 tarihli sayısında çıkan makalesinden.

esas sayılan anayasa; öteki, bir kısım milletvekillerince geçici olması düşünülerek kabul edilen anayasa.

Osmanlı Anayasasının, yapmak istediğimiz karşılaştırma için önemli olan başlıca hükümleri şunlardır:²⁵

— Devletin başkenti İstanbul'dur ve İstanbul'un diğer Osmanlı şehirlerinden ayrı imtiyazı ve muafiyeti yoktur. (Madde 2).

— Hükümdarlık ve hilâfet, Osmanlı sülâlesine aittir. (Madde 3 ve 4):

— Padişahın kutsal olan kişiliği, dokunulmaz ve sorumsuzdur. (Madde 5).

— Bakanları²⁶ tâyin ve azletmek, rütbe, memuriyet ve nişan vermek, para basmak, harp ilân etmek ve barış yapmak, başkumandanlık yetkisini kullanmak, devlet işlerini düzenleyen tüzükler çıkarmak, kanunla verilmiş cezaları hafifletmek ve affetmek, Mebuslar Meclisini toplantıya davet etmek ve dağıtmak, gerekirse yeniden seçim yapmak üzere Meclisi feshetmek, padişahın kutsal hakları içindedir. (Madde 7).

— Osmanlı devletinin dini islâmdır. (Madde 11).

— Sadrıâzamı ve şeyhülislâmı, padişah güvendiği kimseler arasından seçtiği gibi, diğer bakanların işbaşına gelmeleri de padişahın irâdesine bağlıdır. (Madde 27).

— Önemli iç ve dış meselelerde, hükümetin kararları, padişahın uygun görmesinden sonra uygulanır. (Madde 28).

— Bakanlar, görevlerine giren hâl ve eylemlerinden sorumludur²⁷. (Madde 30).

— Devlet güvenliğinin söz konusu olduğu ve Meclisin toplantıda bulunmadığı zamanlarda hükümetin alacağı kararlar, padişahın tasdikine bağlı kalmak ve anayasaya aykırı olmamak şartıyla, Meclis toplanıp karar verinceye kadar kanun yerine geçer (Madde 36).

— Meclisi Umumi (Parlâmento) iki meclisten teşekkül eder: Ayan Meclisi, Mebuslar Meclisi.

Ayan Meclisi üyelerinin sayısı, mebuslar sayısının üçte birini geçemez. Ayan Meclisi üyesi olabilmek için 40 yaşını doldurmuş herkesin güvenini kazanmış ve devlet işlerinde övülmeye değer hizmetleri geçmiş olmak şarttır.

25 - 1876 Anayasası ile 1908 Anayasası.

26 - Anayasa metninde «vezir» deyimini kullanılmıştır.

27 - 31. madde ile bu sorumluluğun işleyişi Adeta imkânsız sayılacak şartlara bağlanmıştır.

— Ayan Meclisi üyelerini, ölünceye kadar kaydiyle, padişah tâyin eder (Madde 48-61).

— Mebus seçilebilmek için: Osmanlı uyruklu olmak yabancı bir devlet hizmetinde bulunmamak, Türkçe bilmek, otuz yaşını doldurmuş olmak, seçildiği sırada bir kimsenin hizmetkârlığında bulunmamak şarttır. Müflisler, hacir altında bulunanlar v.s. mebus, seçilemezler. (Madde 68).

İkinci Meşrutiyet devrinde, Anayasada padişahın yetkilerini kısmen daraltan bazı değişiklikler yapılmış ise de, anayasanın esprisi ve karakteri değişmemiştir. Onun için bu değişiklikler üzerinde durmayacağız.

Şimdi; Anadolu ihtilaliyle yeni bir devlet kuruluşuna doğru yönelmiş bulunan millî hareketin, bu «**islâmi-monarşik**» Anayasa karşısında geçirdiği fiili ve hukuki gelişmeye kısaca göz gezdirebiliriz. Mevcut düzeni değiştirmek amacını güden ihtilâl hareketinin, kendi varlığına aykırı gördüğü eski hukuk kaidelerini de kaldırması beklenir. Eski hukuk sistemi içerisinde ilk tasfiyesi gereken, şüphesiz, anayasadır. Yeni Türk devletinin kuruluşu sırasında, bu keyfiyet bir defada ve birdenbire değil, 1924 Anayasası ile tamamlanmak üzere, 1921 Anayasasına kadar şu gelişme ile olmuştur:

a) Erzurum ve Sivas kongreleriyle esasları belli edilen «**Misak-ı Millî**»nin son Osmanlı Meclisince de kabul ve ilân edilmesi, Birinci Dünya Harbinin yarattığı fiili duruma uygun olmakla beraber, anayasanın birinci maddesine açıkça aykırıdır. O halde, «**Misak-ı Millî**», anayasanın birinci maddesini hükümsüz kılmıştır.

b) Büyük Millet Meclisi, şekil ve mahiyet bakımından anayasa dışı bir kuruluştur. Anayasa, parlâmentoyu iki meclisli bir teşekkül olarak düşünmüştür. Gerçi, B.M. Meclisi üyeleri mer'i seçim kanununa göre seçilmişlerdir. Fakat bu husus, Büyük Millet Meclisinin anayasa karşısındaki hukuki durumunu değiştirmez.

Büyük Millet Meclisi olağanüstü yetkiler kullanmak üzere toplanmış ve kendisini millî irâdenin tek temsilcisi sayarak vatanın kaderine el koymuştur. Böylece, anayasanın padişaha tanıdığı haklar kaldırılmış oluyordu.

c) Büyük Millet Meclisi, 2 Mayıs 1920 tarihli «**icra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun**» ile Osmanlı Anayasasında tesbit olunan şeklin dışında yeni bir hükümet formülü getirmiştir. Büyük Millet Meclisi hükümetinde «**vezir**» veya «**nazır**» yoktur; «**icrâ Vekili**» vardır.

d) Anayasanın. 7. maddesine göre padişahın kutsal hakları arasında bulunan yetkiler, irâde-i seniye olmaksızın kullanılmıştır. Bu konuda Meclisçe karar alınması için Saruhan milletvekili Refik Şevket (İnce) 13 Mayıs 1920 günü Meclis başkanlığına verdiği önergede²⁸ «*Meclisinin hasbelicap millet ve padişah kuvvetini nefsinde cemettiği; için padişahın irâdesine tevvafuluk eden her hususu ifâ eylemesi iktizâ ederken..*» diyordu. Karahisarı Şarki milletvekili Mustafa Bey de 6 Temmuz 1920 tarihinde Meclise aynı konuda bir kanun teklifinde bulunmuştu. Refik Şevket Beyin önergesi ve Mustafa Beyin kanun teklifi Meclisçe hiç yadır-ganmamış ve Anayasa komisyonuna havale edilmiştir. Fakat, 20 Ocak 1921'de anayasanın kabulüne kadar böyle bir karar veya kanuna lüzum kalmadan da pa-dişahın bütün yetkilerinin kullanılmasına devam olunmuştur.

Görülüyor ki, Yeni Türk Devletinin kuruluşu, soyut anlamda bir anayasa ile başlamış ve eski anayasa hükümsüz sayılmadığı halde bu faaliyete engel ola-mamıştır.

Profesör Yavuz Abadan şöyle demektedir:

«...Anayasanın doğması veya değişmesi için mutlaka kanun veya örf hâ-linde tesbit edilmesi şart değildir. Devletin yüksek organlarındaki her değişiklik, başlangıçtan somut mânada bir anayasa değişikliği ifâde eder ve eski anayasa-nın soyut hükümlerinden bu fiili değişikliğe aykırı olanların derhal yürürlükten kalkmasını gerektirir.»³⁰

Yukarıda kısaca belirttiğimiz gibi, Anadolu İhtilaliyle Osmanlı devlet dü-zeni içinde olagelmekte bulunan değişikliğe aykırı düşen anayasa hükümleri ya-vaş yavaş değerini kaybederek yürürlükten kalkmaya başlamış ve bir süre sonra yeni bir anayasa yapılmakla fiili durum hukuki anlam kazanmıştır.

Büyük Millet Meclisinin toplandığı günden itibaren kurulmakta olan yeni devlet düzeninin anayasası somut anlamda varlığını duyurduğu hâlde, Mustafa Kemal Paşa, yazılı bir anayasa ile, başında bulunduğu milli harekete hukuki de-ğer kazandırmak istemiştir. Gerçekten, Büyük Millet Meclisinin 20 Ocak 1921 günü kabul ettiği anayasa, bütün eksikliklerine ve kusurlarına rağmen, Yeni Türk Devletinin en kuvvetli temellerinden biridir.

28 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. I, s. 287

29 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. II, s. 191-192

30 - Türk inkılâbı Tarihi Notları, (Ankara: 1956), s. 16.

Hukuk profesörlerinin de belirttikleri üzere³¹ 1921 Anayasası, klâsik anayasa tekniğine uygun değildir. Bir anayasada bulunması gereken birçok hususa yer verilmemiştir. Başlıca, devlet başkanlığı müessesesine dokunulmamış ve amme hakları üzerinde durulmamıştır. Yeni bir devlet kurma irâdesine hukuki şekil veren anayasada devlet başkanlığından söz edilmemesi üzerinde kısaca duracağız:

Mustafa Kemal Paşa, liderliğini yaptığı ihtilâli ölçülü adımlarla başarıya götürürken, asıl olan amacı hiçbir zaman gözden uzak tutmuyarak bir taraftan kendisini Türk toplumuna ustalıkla kabul ettirmeye çalışırken, diğer taraftan saltanatın tasfiyesi şartlarını hazırlıyordu. Büyük Millet Meclisinin ikinci toplantısında (24 Nisan) hükümet teşkili hakkında yaptığı teklifi³²ne Meclise, başsız bir devlet formülü sunmuştu. Kabul olunan formüle göre geçici kaydiyle de olsa bir hükümet başkanı tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek caiz değildir. Böylece, saltanat fikrinin yeni siyasî iktidara yerleşmesi önlenmiş oluyordu. Yine bu teklifiyle kabul edilen, Türkiye Büyük Millet Meclisinin üstünde bir kuvvet bulunmadığı ilkesi de zımnen saltanat fikrini reddediyordu. Mustafa Kemal Paşanın teklifinin altında «*Padişah ve halife, cebrü ikrahtan azade olduğu zaman, Meclisinin tanzim edeceği kanunî esaslar dairesinde vaziyetini ahzeder*», şeklinde bir not vardı. Bu cümleden anlaşılıyor ki, padişahın bir anayasa organı olarak eski durumunu kazanması kendiliğinden olmayacak, bunun nasıl gerçekleşeceği Meclis tarafından bir kanunla tesbit edilecektir.

Saltanatı umursamayan milletvekillerinin yanında saltanatçı milletvekillerinin ağır bastıkları bir Meclise karşı, bunlar iyi düşünülmüş formüllerdi. Fakat, konu, Anayasa görüşmeleri sırasında yeniden aktüel bir duruma gelmişti. Bu defa, M. Kemal Paşa 25 Eylül 1920 günlü gizli oturumda konuyu daha açık ve daha kesin bir şekilde ortaya koydu :

«Türk Milletinin ve tek temsilcisi olan yüksek Meclisin, vatan ve milletin istiklâlini, hayatını sağlamak için çalışırken, hilâfet ve saltanat ile bu kadar çok meşgul olması sakıncalıdır. Şimdilik bunlardan hiç söz etmemek

31 - Meselâ, Prof. Hüseyin Nail Kübalı ve Prof. Bahri Savcı.

32 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. I, s. 32

memleketin yüksek menfaatleri gereğidir. Eğer maksat, bugünkü halife ve padişaha bağlılık ve sadakatimizi muhafaza ettiğimizi ifâde etmek ise, bu kişi haindir. Düşmanların vatan ve millet aleyhinde vasıtasıdır. Buna halife ve padişah deyince, millet onun emirlerine itaat ederek düşman emellerini yerine getirmek zorunda kalır.

Hain veyahut makamının kudret ve yetkisini kullanmaktan alıkonmuş kişi zaten halife ve padişah olamaz.

O hâlde, onu düşürür, yerine derhal diğerini seçeriz demek istiyorsanız, buna da bugünün vaziyet ve şartları elverişli değildir. Çünkü, düşürülmesi lâzım gelen kişi, milletin yanında değil, düşmanların elindedir. Onun vücudunu yok sayarak diğer birine uymak tasavvur olunuyorsa, bugünkü halife ve sultan haklarından vazgeçmiyerek İstanbul'daki kabineyle, bugün olduğu gibi makamını muhafaza ve faaliyetini devam ettirebileceğine göre, millet ve Meclis asıl maksadını unutup Halifeler dâvası ile mi uğraşacak? Ali ile Muaviye devrini mi yaşıyacağız? Özet olarak bu mesele, geniş, nâzik ve önemlidir. Halli bugünün işlerinden değildir.

Meseleyi esasından halle girişecek olursak, bugün içinden çıkamayız. Bunun da zamanı gelecektir.

Bugün koyduğumuz kanun esasları varlığımızı ve İstiklâlimizi kurtaracak olan Millet Meclisini ve Milli Hükümeti kuvvetlendirmeğe yönelik mâna ve yetkiyi kabullenen ve belirten tarzda olmalıdır».

20 Ocak 1921 tarihli Anayasada devlet başkanlığı müessesesi bu zorunluktan dolayı yer almıştır.

İhtilâl ve harbin yarattığı olağanüstü durum, yapılan Anayasada amme haklarının üzerinde durulması işini bir çıkmaza sokabilirdi. Kaldı ki, hürriyetlerin alabildiğine kısıldığı bir hâl içinde, vatandaşlara hak ve hürriyetlerini hatırlatmanın bir anlamı da olmazdı.

Anayasa, yürütme ve yasama kuvvetlerini belirttiği halde, üçüncü kuvvete yani yargı organına da dokunmamıştır. Fakat, Meclis gerek bu hususu, gerekse devlet teşkilâtını tamamlayacak diğer organları tamamen ihmal etmiş değildir. Danıştay, Sayıştay ve Yargıtay kurma işine daha Meclisin açıldığı aylarda el atılmış (7 Haziran 1920 tarih, 4 sayılı kanunla) Sivas'ta geçici bir Yargıtay teşkil edilmiştir.

Anayasa çalışmaları, Meclise 13 Eylül 1920 tarihli hükümet teklifiyle, fakat bir anayasa projesi veya tasarısı adı ile değil, hükümet programı olarak intikâl etmişti. Daha

önce belirttiğimiz gibi, bu program Mecliste 18 Eylül günü okunmuş ve niteliği bakımından bir Anayasa tasarısı olduğu anlaşılacak üzere bir özel komisyona verilmişti. Anayasa görüşmeleri bu komisyonun hazırladığı tasarı üzerinde yapıldı. 20 Ocak 1921 günü son şeklini alarak kabul olunan Anayasa, temel hükümler ve idarî teşkilât olmak üzere iki bölüm ve 23 maddeden ibarettir. Bir de, sayı taşımayan «**Madde-i Münferide**»si vardır. Temel hükümler şunlardır:

1 — Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir, idare usulü, halkın, mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.

2 — İcra kudreti ve teşriî selâhiyeti milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.

3 — Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti «**Büyük Millet Meclisi Hükümeti**» unvanını taşır.

4 — Büyük Millet Meclisi vilâyetler halkınca müntehep âzâdan mürekkeptir.

5 — Büyük Millet Meclisinin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan âzânın âzâlık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Sabık heyet lahik heyetin içtimasına kadar devam eder. Yeni intihabat icrasına imkân görülmediği takdirde, içtima devresinin yalnız bir sene temdidi caizdir. Büyük Millet Meclisi azasının herbiri kendini intihap eden vilâyetin ayrıca vekili olmayıp umum millet vekilidir.

6 — Büyük Millet Meclisinin heyeti umumiyesi Kasım başlangıcında davetsiz toplanır.

7 — Ahkâmı şer'iyenin tenfizi, umum kavâninin vaz'ı, tâdili, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilânı gibi, hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir. Kavânin ve nizâmât tanziminde muamelâtı nâsa erfâk ve ihtiyacatı zamana evfâk ahkâm-ı fıkhiye ve hukukiye ile âdap ve muamelât esas ittihaz kılınır. Heyeti Vekilenin vazifesi ve mesuliyeti kanunu mahsus ile tâyin edilir.

8 — Büyük Millet Meclisi, Hükümetinin inkısam eylediği devâiri, kanunu mahsus mucibince intihap-kerdesi olan vekiller vasıtası ile idare eder. Meclis, icrâî hususât' için vekillere veçhe tâyin ve ledelhace bunları tebdil eyler.

9 — Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından intihap olunan reis bir intihap devresi zarfında Büyük Millet Meclisi revidir. Bu sıfatla meclis nâmına imza

vaz'ına ve heyeti vekile mukarreratını tasdiğe selâhiyettardır. İcra vekilleri heyeti, içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak Büyük Millet Meclis Reisi vekiller heyetinin de reisi tabiisidir.

Bu hükümler, yukarıda özet olarak belirttiğimiz Osmanlı Anayasası hükümleriyle karşılaştırılınca, 1921 Anayasasının Osmanlı Anayasasının temel hükümlerini, zımnî bir şekilde, yürürlükten kaldırdığı kolayca anlaşılmaktadır. Yeni Anayasanın 7. maddesi, padişahın kutsal hakları arasında sayılan yetkileri Türkiye Büyük Millet Meclisine ait haklar olarak tanımıştır. 1. ve 2. maddeler ise, «islâmi - monarşik» Osmanlı Anayasasını tüm olarak anlamsız hâle getiren cumhuri bir mahiyet taşımaktadır. Hattâ bu Anayasa -7. maddesinde şer'i ahkâm ve fıkıhdan söz etmesine rağmen- Osmanlı Anayasasının 11. maddesi ve 1924 Anayasasının 2. maddesi³³ gibi açık bir hüküm getirmemekle, lâik bir anayasa sayılabilir. Bununla beraber, 1921 Anayasası şekli kusurlarından başka muhteva bakımından yarattığı çelişmelerle de zaaf ifâde etmektedir. Bu çelişmeleri şöyle özetleyebiliriz :

Eski anayasayı açıkça reddetmemiş ve yürürlükten kaldırmamış, fakat, ona karşı yeni hükümler getirmiştir. Nitekim bu çelişme, Mustafa Kemal Paşa'nın, Sadrıâzam Tefvik Paşaya yazdığı 30 Ocak 1921 tarihli telgrafta³⁴ da belli olmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Anayasanın temel hükümlerine ait 9 maddeyi sıraladıktan sonra 10. maddede şöyle diyordu :

«Kanuni Esasinin (Osmanlı Anayasası) bu maddeler ile çelişmeyen hükümleri eskiden beri olduğu gibi yürürlüktedir».

Anayasa, cumhuriyetçi ve lâik bir anlam taşıdığı halde, saltanat ve hilâfet müessesesini anayasa düzeninden kesinlikle söküp atmamıştır. Münferid maddede 5 Eylül 1920 tarihli Nisabi Müzakere Kanununun 1. maddesine³⁵ atıf yaparak, düştüğü çelişmeyi daha da çok artırmıştır. Ayrıca, anayasasının hazırlanması vesilesiyle Büyük Millet

33 - 1924 Anayasasının 2. maddesi şöyledir «Türkiye Devletinin dini, dini islâmdır..»

34 - Nutuk, cilt II, s. 563.

35 - Nisabi Müzakere Kanununun 1. maddesi şöyledir: «Büyük Millet Meclisi; Hilâfet ve saltanatın, vatan ve milletin istihlâs ve istiklâlinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti âtiye dairesinde müstemirren inikat eder.»

Meclisinin kabul edip yayınlanmasına karar verdiği bildiride de Hilâfet ve Saltanat makamı resmen benimsenmişti.

Hemen işaret etmek yerinde olur ki, bu durum, içinde yaşanan olağanüstü şartların zorunluğundan ileri geliyordu. İhtilâl, meclisin muhafazakâr grubu karşısında kendisini yeteri kadar kuvvetli görmediği için telifçi bir yol tutmuştu. Bu yol, iki tarafı da tatmin ediyordu. Çünkü, muhafazakârlar Nisab-ı Müzakere Kanununa atıf yapan münferid maddeyi kabul ettirmekle Anayasanın geçiciliğini sağlamış olduklarına inanıyorlardı.

İhtilâlciler ise, bu tavizi verirken, saltanat kurumunu bir anayasa organı olarak tanımamış, padişahın yetkilerini de ele geçirmiş oluyordu. Bu özellikleriyle, 1921 anayasası, zaferden sonra görüleceği üzere, bir intikal anayasasıdır.

Anadolu'da yeni bir devletin kuruluş hâlinde bulunduğu Birinci İnönü Savaşından sonra, açıkça kendisini belli etmiştir. Nitekim, bu gerçek, Osmanlı Andlaşmasını (Sevres) imzalayan İtilâf Devletlerince de anlaşılacak ve Ankara Hükümetinin temsilcileri, ilk olarak, bir konferansa davet edileceklerdi.

Yeni Devletin kuruluşunun ilk işareti, Büyük Millet Meclisinin açılışıdır. Çünkü; **«Büyük Millet Meclisinin açılması ile Anadolu'da yeni bir siyasî iktidar olayı vâki olmuştur»**.³⁶

1921 Anayasasının özü sayabileceğimiz 24 Nisan 1920 tarihli Meclis kararı³⁷ Hıyaneti Vataniye Kanunu, Büyük Millet Meclisi icra Vekillerinin Sureti intihabına Dair Kanun ve Nisab-ı Müzâkere Kanunu, Anadolu' ihtilâlinin devlet olma yolundaki gelişiminin nirengi noktalarıdır. Profesör Hüseyin Nail Kübalı, bu gelişimi şöyle belirtiyor:

*«Türkiye Büyük Millet Meclisi, belirttiğimiz kararlar ve organik kanunlarla yeni bir devlet kurma irâdesini açıkça ortaya koymuş ve bunu tatbik etmiştir.»*³⁸

36 - Prof. Yavuz Abadan — Prof. Bahri Savcı, Türkiye' de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış, s. 53.

37 . - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. I, s. 32

38 - «Yeni Türkiye», İstanbul, 1959 (Bu kitaptaki makalesi), s. 118.

23 Nisan 1920 tarihinde olağanüstü yetkilerle Ankara'da toplanan meclis, kendisine «**Türkiye Büyük Millet Meclisi**» adını vermekle, yeni devletin adını da kısmen belli etmişti. «**Misâk-ı Millî**»nin ruhuna uygun olarak seçilmiş bulunan bu «**ad**»ın, Osmanlılık ile lâfzî hiçbir ilgisi yoktu. Sonunda, 1921 Anayasasının hazırlanışı sırasında yeni devletin açık adı belli oldu. Anayasanın üçüncü maddesi «**Türkiye Devleti**» diye başlıyordu.

«**Misâk-ı Millî**»nin anlamından ve çizdiği sınırdan sezildiği gibi, «**Türkiye Devleti**» deyiminden de açıkça anlaşılıyordu ki, yeni devlet «**millî bir devlet**» olacaktı.

Anayasanın temel hükümlerinden 1 -3. maddeler, meşrutî de olsa, monarşiyi kesinlikle reddediyordu. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ilkesini birinci maddesinde ifâde eden anayasa, yeni devletin karakterini de belirtmiş bulunuyordu. Diğer hükümlerle birlikte yorumlandığı zaman, yeni devletin demokratik cumhuriyete yöneldiği açık ve seçik olarak anlaşılmaktadır.

528

C. SALTANATÇILARIN TEPKİSİ

Londra Konferansı (21 Şubat 1921), yeni Anayasa ile Türkiye'de beliren yeni devlet düzenini kuvvetlendirici bir gelişmeye yol açmıştır, itilâf Devletleri, «Doğu Meselesi»ni çözmek üzere Londra'da toplanmasına karar verdikleri konferans için yeni Türkiye'yi İstanbul Hükümeti kanalı ile davet etmişlerdi. Bu davet, Anadolu'da yeni bir devlet kuruluşu olayını, gerek Ankara - İstanbul arasında cereyan eden yazışmalar, gerekse mecliste yapılan görüşmeler ile bir kere daha tescil etmiştir. Bu vesile ile Büyük Millet Meclisi bir kere daha Anayasa ve padişah-halife üzerinde durmak mecburiyetinde kalmıştır. Görüşmeler dikkatle incelendiğinde, o sıralarda «ikinci grup»un teşkilatlanmaya başladığı anlaşılacaktır.

İstanbul - Ankara arasındaki yazışmalar dış görünüşü ile Londra Konferansını ilgilendiriyordu. Gerçekte ise, Mustafa Kemal Paşa, bunu vesile ittihaz ederek yeni Türk Devletini İstanbul'a empoze etmek ve İstanbul'u Ankara'ya bağlamak tasavvurunda idi. Bu sebeple önce bu yazışmaları özetliyeceğiz.

Sadriâzam Tefik Paşanın Türkiye'nin Londra Konferansına davet edildiğini bildiren ilk telgrafi 21.1.1921 tarihlidir. Telgrafın esasa ait cümlesi şöyle idi:

«Osmanlı Hükümetine, gönderilecek davet, Mustafa Kemal Paşanın ve yahut Ankaraca gerekli izne sahip delegelerin Osmanlı delegeler kurulu arasında bulunmalarını da içerir.»

Mustafa Kemal Paşa, biri özel, öteki resmî olmak üzere, Tefik Paşaya iki telgrafla cevap verdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi adına yazdığı resmî telgrafta³⁹; İstanbul'da meşru ve hukukî herhangi bir heyet bulunma

39 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, cilt 7, s 411

ğini, Türkiye'nin kaderi üzerinde söz söyleyebilecek tek meşru ve müstakil kuvvetin T.B.M. Meclisi olduğunu, dolayısıyla itilâf Devletlerine ancak Ankara Hükümetinin muhatap olabileceğini belirtiyor ve şöyle diyordu:

«Heyetinize⁴⁰ düşen vatanî ve vicdanî vazife, millet ve memleket namına meşru muhatap hükümetin Ankara'da olduğunu kabul ve ilân etmektedir.»

Özel telgraf, son derece önemli olan aşağıdaki hususlar çerçevesinde yazılmıştı:

«.....saltanat ve hilâfet merkezinden başlayarak maddî ve manevî bütün memleket kuvvetlerinin birlik olarak hareket etmesi gereklidir. Bunun için Padişahın millî iradenin tek temsilcisi olarak Türkiye Büyük Millet Meclisini tanıdığını resmen ilân etmesi artık icâp etmiştir.»

«.... bize katılmak suretiyle vaziyetinizi belirtmenizi ve tesbit buyurmanızı, tarih ve millet önünde yüklenmiş olduğumuz görev ve yetkiye dayanarak teklif ederiz.»

«.... Samimî tekliflerimiz kabul edilip yerine getirilmediği takdirde, saltanat ve hilâfet makamını işgal eden Padişahın durumunun sarsılması tehlikesinden haklı olarak korkulur ve bunun bütün sorumluluğu, tahmin edilemeyecek sonuçlarıyla birlikte, doğrudan doğruya Padişaha aittir.»

Mustafa Kemal Paşa'nın deyimiyle, bundan sonra her iki telgrafı özetleyen ve yapılması gerekli şeyleri basit bir şekilde belirten şu telgraf çekildi: ⁴¹

«1 — Padişah, Türkiye Büyük Millet Meclisini tanıdığını kısa bir hatt-ı hümâyûn ile ilân buyuracaklardır.

2 — Birinci madde hükmü yerine getirildikten sonra ailevi olan iç işlerimizi şöyle ayarlayabiliriz:

Padişah ötedenberi olduğu gibi Dersaadet'te (İstanbul'da) ikamet buyururlar.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümet şimdilik Ankara'da bulunur.

İstanbul'da artık kabine adı altında bir heyet kalmaz.

İstanbul'un özel durumu dolayısıyla Padişahın yanın

40 - «Hükümet» dememek için «heyet» kelimesini kullanmaktadır.

41 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, cilt 7, s. 412 (Telgraf tarafımızdan kısaltılmıştır. Fakat aldığımız cümleler metnin aynıdır.)

da Büyük Millet Meclisinden görev ve yetki almış bir heyet bulundurulur.

3 — İstanbul ve yöresinin idaresine ait işler sonra düşünülür ve düzenlenir.

4 — Bu şartların kabulü üzerine, zaten Büyük Millet Meclisince tasdikli bütçemizde mevcut olan Padişaha ve saltanat hanedanına alt tahsisatı⁴² ve lüzumlu olan bütün memurlara diğer maaş sahiplerinin tahsisatını hükümetimiz ödeyecektir.»

Mustafa Kemal Paşa, Meclisin toplanmadığı üç gün içinde yapılan bu yazışmaları ve Londra Konferansı için davet alındığını B. M. Meclisinin 29 Ocak 1921 günlü toplantısında, telgrafları da aynen okuyarak açıkladı. Paşa, konuşması sırasında, Anayasaya girmiş olan «Türkiye Devleti» deyimini ilk defa kullanıyordu. Bu tarihe kadar hep «T.B.M. Meclisi Hükümeti»nden söz ettiği halde, bugün sık sık «Türkiye Devleti» demesi, yeni devlet kuruluşu olayı bakımından özellikle üzerinde durulacak bir noktadır.

M. Kemal Paşa'nın Sadrıâzam Tevfik Paşaya yazdığı telgraflarda padişahı hedef tutan teklifler, Mecliste saltanat müessesesi üzerinde bir defa daha durulmasına yol açmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın alkışlarla karşılanan konuşması bittikten sonra söz alan Mersin Milletvekili İsmail Safa Bey, baklayı ağzından çıkardı ve görüşmeler şöyle devam etti:

İsmail Safa Bey (Mersin) — Arkadaşlar! İstanbul ile Milli Hükümet arasında birtakım yazışma yapılmış olduğunu muhterem başkanımız Paşa hazretleri burada izah buyurdular. Millî hükümetin teklifleri arasında gayet önemli bir madde var: Padişahın Meclisimizin meşruluğunu ve milletin mukadderatına bizzat hâkim olduğunu ilân etmesi isteniyor. Padişah, Milli Hükümet tarafından haklı olarak istenilen bu ilânı yapmadığı takdirde, ona karşı durumumuz ne olacaktır? (Eskiden ne ise, yine o sesleri), (Gürültüler). Şimdiye kadar durumumuz, arkadaşlar biliyorsunuz, gayet kapalı idi ve hiç kimse bu noktaya dokunmaya cesaret edemiyordu. Hepimiz diyorduk ki; padişahımız ecnebilerin elinde esirdir. O halde, yapılan şeylerin hiçbirisinden razı değildir. Onun için daima padişahımızın bizimle beraber olduğunu ve fakat ecnebilerin

42 - İleride görüleceği üzere bütçe, Osmanlı bütçesinin fasıl ve maddelerine göre hazırlanmıştır ve M. Kemal Paşanın sözünü ettiği tahsisat bütçeye konulmuştur.

531

elinde esir bulunduğu için padişah olarak emirlerini açıklamaya gücünün yetmediğini söylüyordu. Nasıl düşünürsek düşünelim, bu mesele genel kurulumuzca ve hepimizce böyle görülmek isteniyordu. Fakat bugün Padişahın bize karşı olan durumunu açık olarak, yani bizim meşruluğumuzu, milletin mukadderatına hâkim olduğumuzu tasdik edecek kadar durumunu açık söylemediği takdirde ne durum alacağız? Ona karşı ne düşünüyorsunuz? Bu nokta hakkında açıklama yapılmasını istiyorum.

Feyzi Ef. (Malatya) — (Gürültüler) En önemli bir mesele... Paşanın ifadesi pek doğrudur. Paşa hazretleri ayrılığı ortadan kaldırmak için güzelce bir şey yazmıştır. En önemli bir meseledir efendiler.

Mazhar Müfit B. (Hakkâri) — Kim dedi önemli değildir?

Feyzi Ef. (Devamla — Sürüsünün hesabını bilmeyen, sürüsünü muhafaza etmeyen bir çobanın elinde bir değneği, bir de kavalı olur. Evet o padişahlar bizim hukukumuzu her suretle muhafaza eder idi... (Patırdılar). Ben inirim, lâkin milletin en derin yaraları üzerinde söz söyleyen adama karşı böyle en büyük Meclisin bu kadar gürültü etmesi zannedersem üzüntü vericidir.

Sırrı B. (İzmit) — Teşekkül eden millî heyetin padişah nazarında nasıl kabul edilmekte olduğunu açıkça ilân edilmesini teklif etti. Pek doğru, hattâ geç kaldığımız bir tedbirdir bu. Padişah şimdiye kadar bizi nasıl kabul ettiğini açıkça söylemeli idi. Bu teklifimiz karşısında padişah susmayı tercih eder veyahut aksini desteklerse, o vakit halkını ecnebi esaretine rızası ile teslim eden; askerini ecnebilere teslim eden ve kalelerini düşmanlara bırakan, halkı üzerindeki yargı hakkından vazgeçen imam-ı müsümin ne olacağını ulemadan sorarız ve verecekleri fetva gereyince amel ederiz.

Hüsrev B. (Trabzon) — Bendeniz Safa Beyefendinin sorularına bir cevap vermek istiyorum. Gerçekten kendileri bu soruyu 9 ay evvel sorsalardı, bendeniz de aynı şeyi duyardım. Fakat bugün mesele büsbütün başka bir şekil almıştır.. Padişah 8-9 ay önce belki aldatılmış, belki öyle görmüş. Bu Anadolu meşru hükümetini meşru saymıyor. Bu böyledir. Fakat ne oldu? Tabîî hiç. Millet mukadderatına hâkim idi...

Padişah; ister cevap verir, ister vermez. Bizim nazarıımızda mevcut olan şahıs değildir. Hilafet yüce bir makamdır. (Bravo sesleri).

Bundan sonra Erzincan milletvekili Osman Fevzi Efendi söz alarak müca-
delenin başlangıcından beri padişahın düşman elinde esir bulunduğunu, maksadın memleketi ve padişahı kurtarmak olduğunu, Anadolu uleması tarafından çıkarılan fetvaların da bu fikre dayandığını belirterek, şimdi durumun değişip değişmediğini sormuş ve sözlerini şöyle bitirmiştir:

Bundan dolayı şimdi acaba durum tamamen değişti mi? Kabul etmiyorum. Yani Padişah tarafından verilecek cevap kabul olunmaz tarzında anladığım bazı ifadelerle karşı müdafaa ediyorum benzeniz. Yani şüphemi yok etsinler. Bu hâl sona erdi mi? Olmadı ise yine Paşa hazretlerinin buyurdukları ve verdikleri cevap aynı hakikattir kanaatımca.

Mustafa Kemal Paşa (Ankara) — Efendiler; bu sorulan sorulara esasen cevapları verilmiş gibidir, bazı arkadaşlar tarafından. Yalnız benzeniz de aynı cevaplara dokunan ve dokunacak olan bir kaç kelime söyliyerek bu meseleye bugün için son vermeği rica edeceğim. Padişahı - zannediyorum ki - içinizde benim kadar tanıyan azdır.

M. Kemal Paşa, konuşmasının bundan sonraki kısmında İngilizlerin islâm memleketlerinde güttükleri politikayı, padişah - halifeyi avuçları içine aldıklarını, padişahın, milletini ve memleketini tanımadığı için, dışarıdan dayanak aradığı; fakat, şimdi durumun iki bakımdan değiştiğini anlatmış ve şöyle devam etmiştir:

«... Padişahı, böyle, dışarda dayanak noktası aramaya sevkeden sebepler tüm olarak ortadan kalkmıştır inancındayım. Birincisi, millet kudretini ve kuvvetini maddeten gösterdi... İkincisi, İngilizler, Padişahı yalnız bırakmışlardır... Artık kendilerince hiç bir kıymeti bulunmayan Padişahı bırakmışlardır, işte böyle bir durum karşısında millet, yüksek bir vicdan hissi ile, yine hilâfet ve saltanat makamında oturduğu için bugün kendisine son ve kesin teklifi yapıyor. Pek çok ümid ederim ki, Padişah, bu teklifi memnunlukla kabul buyururlar. Çünkü, akıl kârı olan, mantık icabı olan, olayların icabı olan budur.

Sorulan soruya cevap vermek istiyorum: eğer Padişah bu tekliflerimize uygun cevap vermezse ne yapacağız? Efendiler, bu meselenin halli ve faslı tabii olarak gayet basittir...

Özet olarak, bu mesele, milletin, arzu ettiği dakikada halledebileceği bir meseledir. Hallinde zorluk olmayabi

lir. Fakat, bugünden söz konusu edilmesine bendenizce lüzum yoktur. (Çok doğru sesleri).

M. Kemal Paşa, beyanatının bu son kısmında pek kapalı konuşmuş, mese-
lenin nasıl halledileceğini söylememiştir, ima suretiyle, günü geldiğinde bu padi-
şahı indirir, yeni padişahı oturturuz demek istediği anlaşılıyor.

Görüşmelere, Dr. Refik (Saydam) Beyin bir takririyle son verilmiş ve Mus-
tafa Kemal Paşanın İstanbul'a yazdığı telgraflar ve beyanati tasvip edilmiştir.
Ancak, **Meclisin muhafazakâr üyeleri - ki bunlar ileride ikinci grupe teşkil
edeceklerdir-** bugünkü görüşmelerde fazla ses çıkarmadıkları halde, M. Kemal
Paşanın padişaha karşı davranışını hazmedememişlerdi. Bir gün sonra meseleyi
yeniden Meclise getirecekler ve bu defa direneceklerdi.

Padişahı ile, hükümeti ile İstanbul'un, Türkiye Büyük Millet Meclisi, daha
açık bir deyişle, Yeni Türkiye Devleti karşısındaki durumunu belli etmek amacını
güden bu görüşmelerin, 31 Ocak 1921 günü birdenbire sertleşmesinde, aynı gün
hükümetin Meclise sunduğu bir teklifin rolü olmuştur. Bu teklif etrafında yapı-
lan Meclis görüşmelerini daha sonraya bırakarak, önce saltanatçıların direnişi
üzerinde duracağız.

534

D. SALTANATÇILAR DİRENİYOR

Londra Konferansı vesilesi ile Mustafa Kemal Paşanın Sadrâzam Tevfik Paşa ile aralarında geçen yazışmayı bir gün önce Meclis alkışlarla kabul ettiği halde, Mustafa Kemal Paşa'nın kuvvet kazanmasından kuşkulanan ve saltanatı tutan bir grup milletvekili, Meclis Başkanlığına bir önerge vermişlerdi. 15 milletvekilinin imzasını taşıyan bu önergede bundan sonra İstanbul ile yapılacak yazışmaların önce Meclise duyurulmasının, Meclis tasdik ettiği takdirde teşebbüse geçilmesinin karar altına alınması teklif edilmekte idi. önerge dolaylı olarak Mustafa Kemal Paşanın gerek meclis başkanı sıfatı ile, gerekse şahsı adına Tevfik Paşaya yazdığı telgrafların ve hele padişahı hedef tutan tekliflerin tasvip olunmadığını gösteriyordu, önergeyi imzalayanlardan on milletvekili⁴³ kısa bir süre sonra Meclis içinde teşekkül edecek olan muhalefet grubuna (ikinci grup) katılacaklardı. Bir milletvekili de **(Tokat Milletvekili Nazım Bey)** casusluk ve hükümeti devirmek suçları ile yakın günlerde itham olunarak istiklâl Mahkemesince mahkûm olacak ve milletvekilliğinden ihraç edilecekti. Ali Fuat Paşanın babası İsmail Fazıl Paşa, Konya milletvekili Kâzım Bey, Malatya milletvekili Fevzi Efendi de önergeyi imzalayanlar arasında bulunuyorlardı. Bu önerge kanaatimizce gerek **saltnatçı görüşün**, Mecliste Anayasanın kabulünden sonra ilk savunmasına yol açması ve gerekse kurulacak muhalefet grubunun ilk işareti olması bakımından çok önemlidir, önerge üzerine Mecliste yapılan görüşmeler zafer son-

43 - Mehmet Ragıp (Amasya), Selâhattin (Mersin), Neşet (Çankırı), Celâl (Genç), Hüseyin Avni (Erzurum), Mehmet Şükrü (Afyonkarahisar), Fikri Faik (Genç), Behçet (Çankırı), Naim (İçel), Hüseyin Sabri (Kastamonu).

rasında dahi devam edecek olan ileri ve geri fikirlerin nasıl çatıştığını keskin çizgilerle göstermektedir. Bu bakımdan Büyük Millet Meclisinin 31 Ocak 1921 günlü oturumundaki sert konuşmaları burada nakledeceğiz.⁴⁴

Görüşmeler Mustafa Kemal Paşanın konuşması ile başladı ve Mustafa Kemal Paşanın sözünü etmesi ile konu önergeye intikal etti. Fakat, Mustafa Kemal Paşanın konuşmasından öyle anlıyoruz ki, Paşa, bu önergenin Mecliste görüşülmesini istememektedir. Meclis başkanının «*Müsaade buyurursanız Paşa hazretlerinin dermeyan buyurdukları önerge okunsun*» demesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa, konuşması bittiği halde, tekrar söz alarak şöyle devam etmiştir:

«Sonuç olarak yaptığım açıklamalarla doğruladım ki: Meclis ile Vekiller Heyeti arasında her bakımdan tam bir güven olduğunu bütün düşmanlarımıza bildirmekte birlik olalım. Bunu bozacak herhangi bir fikrin ne şekli ve suretle olursa olsun yapılmasını, bugün için, memleket menfaatlerine zararlı görürüm. (Şüphesiz sesleri, hacet yok, önerge okunmasın sesleri). Ondan sonra arzu ederseniz önergeyi okutturursunuz. (Okunmasın sesleri).»

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey bu durumda oturduğu yerden «*önergede ne yazıyor?*» diye seslenmiş ve Kırşehir milletvekili Yahya Galip Bey bu soruyu «*Kim-bilir ne münasebetsiz şeydir.*» sözü ile cevaplandırmıştır. Bunun üzerine görüşmenin birdenbire hararetli bir safhaya döküldüğünü görmekteyiz:

*Hüseyin Avni B. (Erzurum) — Efendim, münasebetsiz şeyi mebus vermez (Gürültüler). Senin kadar onun da akli vardır. Benim de imzam var o önergede. Görmeden, okumadan «münasebetsizdir» demek nedir? Sizin kadar biz de yetki-
liyiz. (Gürültüler). İstirham ederim Paşa Hazretleri, yüksek açıklamalarında bir önerge verildiğini, halbuki hükümet ile Meclisin uyum içinde olduğunu buyurdular. Biz hükümeti Meclisten ayrı bir şey kabul etmedik ki.. Önerge okunmasın ne demektir? Yazılmış bir önerge neden okunmasın? Herkes vatanın menfaatlerini düşünür ve imzasını kor.*

Bundan yüksek yetki, yüksek akıl iddia etmek kimsenin hakkı değildir. Önerge bunu ihtiva ettiği için okunmasını teklif ederim.

44 -T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, cilt VIII, s. 21-32.

Bunun için efendiler, hükümete, yani Büyük Millet Meclisine yapılan müracaatta ilk önce hükümet, Büyük Millet Meclisini toplayacak, yarı gecede. Biz sürekli olarak, geceli gündüzlü burada hazırız (Gürültüler).

Müsaade buyurun efendiler, yazılacak telgraf bir gün gecikirdi. Kemal Paşa hazretlerinin açıklamasına göredir ki, Tevfik Paşaya yapılan müracaatta «heyeti toplar, müzâkere eder, cevabını veririz» demişti. İstanbul da bizi 24 saat bekliye idi.

Verecek cevabı da, gelen telgraf gibi yüksek meclise okutturup, mütalâasını, oyu'nu, onayını aldıktan sonra, böyle nâzik, mühim meselelerde cevabı verilecekti belki. Ben, geçende yazıldığı ve dünyaya duyurulduğu gibi, dünyanın koruyucusu Padişah Efendimiz bize uysun, yüce ödeneklerini takdim ederiz. Ben bunu çirkin gördüm. Gerçi kabul etmezdim onu (Biz kabul ettik sesleri, gürültüler).

İhsan B. (Cebelibereket) — Neresini çirkin görüyorsun? İzah et.

Hüseyin Avni B. (Erzurum)—Müsaade buyurun, ben Padişahın yüce ödeneklerini, takdim edeceğiz, bunu söylemeyi münasip görmedim. (Sen görmeyebirlirsin sesleri).

Müsaade buyurun efendim, zatiâliniz kabul edin. Yüce ödeneği biz de kabul ettik. Fakat belki o telgrafa girmesini istemezdim. İşler benim adıma, şahsınızın adına yapılmıyor, yüksek Meclis adına yapılıyor. Hükümet, yüksek Meclisin görüşünü anlar, cevabını ona göre verirse isabet ederdi diyorum, (Gürültüler).

Efendiler, verilmiş şeyin, cevabını, yanlış olduğunu iddia ediyorum beyefendiler, (Şiddetli gürültüler).

Mustafa Kemal Paşa (Ankara) — Dün, evvelsi gün niye söylemedin? Bunları açıklamadın efendi?

Hüseyin Avni B. (Devamla) — Ben onu misâl olarak arzettim. Böyle hayati meselede, barışla ilgili meselede hâkim kimdir?

Efendiler, birinci maddeyi açtığımız zaman: hâkim doğrudan doğruya Millet Meclisi değil mi efendim? Kendi içinden ayırdığı birkaç arkadaşına böyle geniş yetki vermiş değildir. 5-6 arkadaş bu kadar geniş yetki vermiş değildir.

Hisse mağlûp olmalıyım. Çünkü kanun mutlak olarak demiştir ki: Hükümet, Büyük Millet Meclisi Hükümetidir. İcra Vekillerini ayırmıştır. Fakat onların yetkilerini sınır-

lamamıştır.. Niye bağıyorsunuz? Ben de bu memleket ile alâkadarım. Benim de sizin kadar aklım ve hakkım var (Gürültüler).

İhsan B. (Cebelibereket) — Erzurum'dan geldikten sonra çok akıllı oldunuz. Evvelce böyle değildiniz.

Muhittin Baha B. (Bursa) — Bırakın bunları söylesin. Mecliste böyle bir ruhun olduğuna üzmekle beraber bu memleket içinde böyle düşünenlerin olduğunu da biliyoruz. Bilmiyor değiliz, bırakınız söylesin ve kesmeyin.

Hüseyin Avni B. (Devamla) — Ben hâkimim diyorum efendi. Efendi, ben Millet Meclisi üyelerindenim.

Muhittin B. — Saray hâkimisin...

Hüseyin Avni B. (Devamla) — Olağanüstü yetkisi olan Büyük Millet Meclisi üyelerindenim. Ben hakkımı kullanıyorum.

İhsan B. (Cebelibereket) — Başaramayacaksınız, düşündüklerinizi meydana koymaya...

Hüseyin Avni B. — Efendi ben Kuvayi Milliye'nin temeliyim... Gözünü aç efendi... Ben hiçbir isnat kabul etmem... Büyük Millet Meclisinin gayesinden başka hiçbir şeyi kabul eden alçak ve lanetleme olsun. Sen ne söylüyorsun, neye başaramayacak diyorsun? Ben kabul etmezlik etmedim.

Mustafa B. (Tokat) — O gün niye söylemedin?

Hüseyin Avni B. (Devamla) — Ben bugün söylüyorum ki; yapılan yazışmadan benim haberim olmalı diyorum (Gürültüler).

Hamdi Namık B. (İzmit) — Yazışmadan haberdar etmiyorlar mı?

Hüseyin Avni B. — Kararların sonu tebliğ olunuyor. Hükümet böyle yaptı demiştir. Ben bunu inkâr etmiyorum. Yüksek Meclisin oyunun alınmasını istiyorum. Buna razı değil misiniz? (Gürültüler). Ben böyle istiyorum, siz istemezseniz pekâlâ başka istemeyin.

Fuat B. (Çorum) — İn aşığı haydi, istemiyoruz.

Hüseyin Avni Beyden sonra önergeyi imzalayanlardan Amasya milletvekili Ragıp Bey söz alarak önergenin okunması üzerinde konuşmuş. Yahya Galip Bey de «*takrir okunsun da anlıyalım*» şeklinde önergenin okunması fikrini desteklemiştir. Buraya kadar yapılan görüşmelerden ve hele Hüseyin Avni Beyin açıkça söylemesinden anlaşılı

yor ki, Saltanatçı milletvekillerini hassasiyete sürükleyen en önemli husus, Mustafa Kemal Paşanın, Tevfik Paşaya yazdığı telgrafta, padişah Meclisi tanıdığını ilân etsin, biz de onun tahsisatını verelim, demesidir. [Hüseyin Avni Beyin, arkadaşları adına gösterdiği şiddetli direnme, Mustafa Kemal Paşanın sabrını tüketmiş ve hücumu geçmesine sebep olmuştur.](#) Mustafa Kemal Paşanın konuşması ile görüşmeler aşağıdaki şekilde devam etmiştir:

Mustafa Kemal Paşa (Ankara) — Efendiler; Bu söz üzerine, Yüksek Meclise gayet acı bir gerçeği söylemek zorundayım. İçinizde gizli polis vardır. Efendiler! En gizli oturumumuzda cereyan eden millet ve memleket hayatı ile ilgili en gizli noktalar yabancılara raporla verilmiştir. (Gürültüler) (Kahrolsun sesleri) bundan dolayı bu memleket... (Gürültüler) boş yere durumu karıştırmayınız. Yalnız buna güveniniz ki, güdülen meslek, burada vicdan ve namus sahibi olan üyenin görüşlerine tamamen uygundur. Efendiler, bu önergeye imza koyanlar içinde gizli polis vardır. (Şiddetli gürültüler), (Kimdir? Söyleyin rica ederiz sesleri, kahrolsun, lanet olsun sesleri).

Yahya Galip B. (Kırşehir) — Beyefendiler, rica ederim bu, Reis Paşanın söylemiş olduğu söz çok mühimdir. Bunu ben kendi adıma asla kabul etmem. Arkadaşlarımdan da bunu kabul edecek kimse yoktur. (Hiçbirimiz kabul etmeyiz sesleri). Her zamanda, her yerde hükümet her önemli işin içine girer. Hükümet önemli bir meselenin içine girdiği zaman o hükümeti ufak düşürmek için bir önerge v.s. verilir. Belki böyle bir önergeyi imza edenlerin içinde iyi niyetli kimse vardır. Fakat öyle zamanlarda böyle bir önerge vermemeyi ben hiçbir zaman iyi niyetle bağdaştıramam. (Bravo sesleri) Rica ederim. Efendiler, millet yaşıyacaktır. Sizin keyfiniz olmayacaktır. Millet keyfi olacaktır. Millet ölümden kurtulacaktır. Böyle masallar olmaz. Nasıl olur da içimizden bazı efendiler yabancı parası alır da Millete hiyanet eder. Bu alçaklıktır, onlar buradan çıkmalı, bu namussuzluktur. Müslümanlık bunu kabul etmez. (Açıklansın sesleri). Bolşeviklerden para almışlar.

Bir Mebus B. — Kim?

Yahya Galip B. (Devamla) — Bolşevik olanlar hep almış. Bolşevik olan he-rifler meydanda işte.. Yabancı parası almışlar.

Yahya Galip Beyden sonra Maarif Vekili Hamdullah

Suphi Bey söz almış, hükümet ile meclisin ilişkisini üzerinde durarak yatıştırıcı ve Meclise saygılı bir konuşma yapmıştır. Fakat daha sonra kürsüye gelen Muhittin Baha (Pars) Bey tahrik edici bir konuşma ile Meclisin havasını elektriklendirmiş ve Hüseyin Avni Bey ile Muhittin Baha Bey arasında aşağıdaki söz düellosu cereyan etmiştir:

Muhittin Baha B. (Devamla) — Vekiller Heyeti burada okudu ve siz kabul ettiniz. Fakat efendiler, o zaman sesinizi çıkarmadınız. Çünkü...

Hüseyin Avni B. — Alkışladık, biz alkışladık, kıymetini arttırdık. Biz arttırdık. Gözünüzü açın.

Muhittin Baha B. (Devamla) — Yapamadığınız veyahut hazırlanmadığınız için.

Hüseyin Avni B. — Teessüf ederim size. Namusum üzerine söz söyleyenler namussuzdur.

Salih Ef. (Erzurum) — Muhittin sus, Hüseyin otur, namus kelimesi üzerine söz söylenmez, sonra tabanca patlar.

Hüseyin Avni B. — Genel kurulun namusu muhteremdir. Gözünü aç. Ben bir teşkilât ile yetinmiş değil, ben Kuvayi Milliye'nin temeliyim. Sen uyurken benim bayrağım parlıyordu. Benim gayem gerçekleşmiştir.

Muhittin Baha B. — Bırak Salih Efendi. Hakaret redolunur, henüz ortadadır. (Şahsiyata lüzum yok sesleri). (Şiddetli gürültüler).

Hüseyin Avni B. — Ben şerefimle yaşar bir insanım. Ben Hüseyin Avniyim. (Gürültüler). Ben Büyük Millet Meclisinin üyesiyim. Şahsiyat kabul etmem. Hiçbir vakit kabul etmem.

Ragıp B. (Kütahya) — Arkadaşlar, düşmanlarımızın isteği oluyor.

Başkan — Beş dakika oturumu tatil ediyorum.

İkinci oturum açıldığı zaman Meclis az çok yatışmış durumda olarak görüşmeler başladı. Tartışmaya sebep olan önergenin okunması bir zorunluk hâline gelmişti. Mustafa Kemal Paşa da önergenin okunmasını artık mahzurlu saymıyordu. Söz alarak «okunmamasını imaen söylemiştim. Fakat bu kürsüden bu münasebetle söylenen sözler o önergeden o kadar çok muzırdır ki, artık önergenin okunması da hiç haizi ehemmiyet değildir. Aksine belki önergenin okunması uygun olur ve hiç kimse şüphe ve tereddütte kalmaz» dedi. Fakat Mustafa Kemal Paşa

nın önergeyi imzalayanlar arasında hafiye olduğunu ileri sürmesi milletvekilleri ni sarsmıştı. Birinci oturumda olduğu gibi, ikinci oturum açıldıktan sonra da bu hafiyenin açıklanması ısrarla isteniyordu. Mustafa Kemal Paşa, şimdilik yaptığı açıklama ile yetinilmesinin uygun olacağını yakında yüksek Meclisin herşeyi öğreneceğini, bütün vicdanî sorumluluğu kabul ederek bugün bir iki isim söyleyebileceğini, ancak böylece durumun karışması ihtimali bulunduğunu belirtti. Buna rağmen milletvekilleri tatmin edilmiş görünmüyorlardı.

Son tartışmalara yol açan önerge nihayet okundu. Fakat, bu tartışmalar hükümeti güven oyu istemeye sevketmiş bulunuyordu, önerge sahiplerinin ve özellikle tek başına da olsa savunmakta azimli görünen Avni Beyin konuşmalarının Meclis çoğunluğunca tasvip edilmediği de anlaşılıyordu. Güven oyu isteyerek hükümet durumunu takviye edecek ve Mustafa Kemal Paşanın bir gün önce alkışlarla kabul edilen beyanatı bir kere daha meclisin tasvibinden geçmiş olacaktı, icra Vekilleri heyeti reisi Fevzi Paşa söz alarak hükümetin bu konuşmalar sebebi ile içine düştüğü güç durumu belirtti ve «*Milletin, memleketin geleceğine ait en önemli bir meselede görüştüğümüz yolda tam bir güvenle hareket edebilmek üzere tayini esâmi ile güven oyu talep ediyorum*» dedi.

Oylama ve tasnif yapılırken görüşmeler de devam ediyordu.

Muhafif grup, Mustafa Kemal Paşanın Meclis içinde hafiye olduğu hakkında sözünü Meclisin muhterem şahsiyetine tariz ve hattâ tehdit olarak kabul etmişti. Mutlaka hafiyelerin isimleri açıklanmalı idi. Bu konuda Mersin milletvekili Selâhattin (Köseoğlu) Bey bir önerge vermişti. Bu önerge Mustafa Kemal Paşayı son derece sinirlendirdi. Paşa, ikinci hücumunu bu defa Selâhattin Beyin şahsını hedef tutarak sert bir şekilde yapacaktı, önerge üzerinde söz isteyen Mustafa Kemal Paşa özetle şöyle dedi:

«*Selâhattin Beyefendi aramıza sonradan katılmıştır. İşin başlangıcında memleket için böyle bir meclis toplamaya lüzum olmadığı kanaatinde idi. Hâlen de bu meclisin mâhiyetini idrak edememiştir. Bundan dolayı kendisini özürli sayarım. Kendisini mazur göreceğim bir sebep de bizim için belli olan zihniyeti- dir. Çünkü Selâhat-*

tin Bey bu meclisin içine gelirken, bu milletin sinesine girerken İngiliz Sefarethanesinden geçerek İngiliz torpidosuna binmiştir.»

Bu sırada Selâhattin Bey oturduğu yerden «Evet İngiliz torpidosu ile geldim» diye bağırınca Mustafa Kemal Paşa sözüne şöyle devam etmiştir:

«Ve ilk yaptığı şey milli ve vatanî vazifesi ile meşgul olan bir arkadaşı yerinden oynatmak ve yerine geçmek olmuştur.» ()*

Mustafa Kemal Paşanın bu ağır ithamına, Selâhattin Beyin verdiği cevabın önemli saydığımız kısımları şöyledir:

«Evet ben İngiliz Elçiliğinin hazırladığı bir torpido çeker ile Samsun'a geldim. Beni gönderen Harbiye Nezaretinde isimlerini söylemek istemediğim yüksek kişilerdir. Beni o zaman hükümet ile Anadolu arasında mevcut olan uçurumu düzeltmek için göndermişlerdir. Paşa hazretleri bunu bilmez değillerdir.

... Beni bu meclis içinde çalıştıran, beni bu meclise katan yüce şahsiyetleridir. Bana mebus olmaklığım teklif edildiği zaman işim çok dedim. Rica ederim burada her söz söylemek istiyen böyle lekelenirse bu Meclis içerisinde oturmalıyım. Burası eğer milletin evi ise serbest olalım. Bu nedir? Ayıptır. Anlamıyorum, herhangi bir mesele için bir arkadaş bir soru sorsa, sonra alnına bir damga vuruluyor ve üzerine çamur atmak için bir tertip kuruluyor. Allahtan korkalım, Allahtan.»

Selâhattin Beyin konuşması bitince, Meclis Başkan vekili Hasan Fehmi Aytaç, şu kısa konuşma ile görüşmeleri bir sonuca bağlamış ve güven oyunun sonucunu bildirmiştir:

«Efendim, gizli polis hakkında yüksek Meclis görüşlerini gösterdi. Karar almaya lüzum görmüyorum. Bunun yakın bir zamanda yüksek Meclise gönderilmesini vekiller heyetinden istemek hakkımızdır. Bu önerge de okun

(*) Mustafa Kemal Paşa Ordu Müfettişi sıfatı ile Anadolu'ya giderken Sivas'taki III. Kolordu Kumandanlığına Albay Refet Beyi tayin ettirerek beraberinde götürmüştü. Refet Bey Kolordu Kumandanlığı yapmakta iken Harbiye Nezareti Refet Beyi İstanbul'a çağırılmış ve yerine bir İngiliz torpidosu ile Albay Selâhattin Beyi göndermişti. Mustafa Kemal Paşa bu olayı hatırlatmaktadır.

542

du, tutanağa geçti. Bunda oya sunulacak bir nokta görmüyorum.

Vekiller heyetine güven meselesinde oya katılan 134 kişidir. 134'ü de güven oyu vermiştir.45

Mesele hallolundu. Oturumu tatil ediyorum.»

Bu suretle saltanatçılar büyük bir yenilgiye uğramış oluyorlardı, ileride daha kuvvetli bir grup ile tekrar mücadeleye girişmek üzere bu kere alttan alarak daha fazla direnmemişlerdi.

45 - Gürültü koparan önergeyi imzalayanlar da, bir hükümet buhranı yaratmanın sorumluluğundan çekinerek, hükümete güven oyu vermişlerdir.

543

E. YENİ BİR DEVLET MERKEZİ ARANIYOR

Bir devlet kurulurken herşeyin düşünülmesi gerekiyordu. Büyük Millet Meclisinin toplanması, hükümet teşkili, anayasa yapılması, bir takım organik kanunların kabulü, Sayıştay, Yargıtay teşkili gibi çalışmalarla devlet şekillenirken, yeni bir devlet merkezi seçmek de, şüphesiz akla gelebilecekti. Hükümeti böyle bir düşünceye sevkeden iki sebep vardı: eski devlet merkezinin, İstanbul'un işgal altında bulunması ve Ankara'nın o günkü haliyle devlet merkezi olmaya elverişli sayılmaması.

Bursa ve Edirne'den sonra, 1453 yılından beri Osmanlı Devletinin merkezi olan İstanbul, bu sıfatıyla, son zamanlarda iyi bir imtihan geçirmemişti. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbinde, 1911-12 Balkan Harbinde düşman orduları İstanbul'un kapılarına dayanmışlar ve payitahtın düşmesine ramak kalmıştı. Birinci Dünya Harbinde ise İstanbul'u kaybetmek tehlikesiyle her ân burun buruna yaşanmış ve sonunda korkulan başa gelmişti.

Devlet merkezinin başka bir yere taşınması aslında yeni bir fikir değildi. Zaman zaman bu konu üzerinde düşünenler bulunmuştur. Türk ordusunda uzun yıllar hizmet görmüş Golç Paşa (General Von der Goltz) da bunlardan birisidir ve İstanbul'un hükümet merkezi olarak elverişsiz durumuna 1897 yılında dikkati çekmişti. Golç Paşa, bu vesileyle İstanbul'un güzelliklerini, milletlerarası bir şehir niteliğinde oluşunu belirttikten sonra, adetâ kehanette bulunarak şöyle demişti:

«Osmanlı İmparatorluğunu köklü reformlarla kurtarmak isteyecek bir büyük hükümdarın, başkenti Türkçe ile arapçanın sınırı üzerinde bir yere, meselâ, Konya'ya ve

ya Kayseri'ye, hattâ belki daha güneyde bir yere taşınması gerekecektir.»46

İstanbul, bütün güzelliklerine rağmen, kozmopolit bünyesiyle, zevk ve sefahat yuvalarıyla, içine gömüldüğü rehavet havasıyla, vurdumduymazlığıyla, imtiyazlarıyla, memleketsever kimselerin duygularını rencide etmekte idi. Birinci Balkan Harbi yenilgisinden sonra, ünlü yazar Süleyman Nazif, bir yazısında İstanbul'a şu şekilde çatıyordu:

«Hattâ meyvası en bol bölgelerde bile, açlıktan, yoksulluktan, ümitsizlikten ıstırap çeken Anadolu'nun sessizliği uzun sürmeyecektir artık. Tanrıya sığınmanın ve sabrın bir sınırı vardır. Anadolu uyanıyor. İstanbul'daki eğlencelerin bedelini ödemek durumunda bir vasıta olduğunu anlıyor yeni ve sağlam bir güç kazanacaktır. Hakkın silâhını kuşanarak, küstah ve bozulmuş başkentini karşısına dikilecek ve onunla hesaplaşacaktır.»47

Ne gariptir ki, Türk devlet merkezinin İstanbul'da mı, Anadolu'da mı olması gerektiği konusu, başka bir açıdan, Millî Mücadele'nin ilk yılında, Türklerden çok itilâf Devletlerini uğraştırmıştır. Prof. Jaeschke, bu hususa şöyle değinmektedir:

«O sıralarda Paris'teki Barış Konferansı, başkenti Anadolu'nun içinde bir yere taşınmanın isabetli olup olmayacağı meselesiyle uğraşıyordu. Clemenceau ve Venizelos, padişahın, daha iyi gözaltında bulundurulması, için İstanbul'da kalmasını öğütler, halifelüğün bir çeşit «Vatikanlaştırılması»nı teklif ederlerken, Lloyd George, Bursa'ya taşınması üzerinde duruyordu. Clemenceau, bu fikri şöyle alaya almıştı: «Bu takdirde, padişah, Papa Pie VII'nin Fontainebleau'daki sürgünlüğünden (1812'de) daha iyi bir durumda bulunacaktır». Müsteşar Berthelot, 12 Aralık tarihli barış andlaşması tasarısında, hukukî ve mali yönlerden sıkı bir şekilde denetlenmesi şartıyla, Osmanlı hükümet merkezinin Konya'ya taşınmasını öngörmüştü. 22 Aralık günlü toplantıda, varlığına lütfen hak tanınan ufal

46 Orient, No. 27, 3e Trimestre 1963, s. 38 (Europaelsche Revue vol XII, p. 457).

47 Martin Hartman. Dichter der neun Türkei (Berlin (1919), p. 46, (Jaeshke'den naklen Orient dergisinden alınmıştır.)

545

mış Türkiye'nin başkentinin Konya mı Bursa mı olursa daha uygun olacağı tartışıldı.»48

İstanbul'un düşman eline geçmesi, yalnız bir devlet itibarı meselesi değildi. Türkiye'nin bütün harb sanayi tesisleri, silâh, cephane ve malzeme depoları İstanbul'da kurulmuştu. Bunların, bir tehlike ânında Anadolu'ya taşınması mümkün olamazdı ve olamamıştı. Şimdi, en geniş ve ağır şekilde bunun acısı çekilmekteydi, işte, hükümet bu görüşle, belki zamansızdı ama, Anadolu'da yeni devlet merkezi seçmek için çalışmalarla girişmişti. Bu çalışmalara başlangıç teşkil eden hükümet kararı aynen şöyledir:⁴⁹

«Allanın yardımı ile İstanbul'un kayıtsız şartsız kurtarılması başarısına ulaşılsa dahi, onu, bir merasim merkezi olarak muhafaza edip milletin asıl istiklâl merkezini, gerçek faaliyet ve hükümet merkezini, fabrika ve resmî kurumlarını, Anadolu'nun strateji bakımından en emin ve güvenli bir yerine nakletmek ve kurmak lüzumu son harp ile tamamen ve noksansız anlaşılmış olduğundan, 28 Kasım 1920 günü toplanan vekiller heyeti:

Önce: — Milli sınırlar ve millî savunma bakımından harita üzerinden inceleme yaparak hükümet merkezi olabilecek bölgelerin bir daire ile tesbit edilmesinin Genel Kurmay Başkanlığına verilmesi;

Sonra: — Fikir ve ihtisas sahibi bir özel komisyon kurarak bu daire içinde inceleme gezisi yaptırarak merkez olmak üzere kabul edilecek şehrin tesbiti;

Üçüncü olarak: — Bu başkent komisyonunun; 1) düşünülen merkezin mümkünse sahile, trafiğe elverişli bir şehir ile bağlı olmasına, 2) düşünülen merkezin memleketin dört tarafına bağlanması imkânı bulunmasına; 3) elektrik üretilebilecek tabii veya sun'î şelâlelere yakın olmasına, 4) mümkün olduğu kadar kömür madeni çevresinde olmasına, 5) ormanlık bir alana yakın bulunmasına, 6) genel ihtiyaca yetecek kadar sulara sahip bulunmasına veya suların taşınması mümkün olmasına 7) yerin havasının ve suyunun güzelliğine, 8) büyük bir şehir kurmaya elverişli araziye malik bulunmasına, 9) yapı malzemesinin teminin mümkün olmasına, 10) ve medenî şehir için

48 - Prof. Jaeschke'nin 27 Nisan 1963 günü Paris Üniversitesi Türkoloji Enstitüsünde verdiği «Mustafa Kemal ve Türkiye Cumhuriyetinin ilâm» adlı konferansı (Orient).

49 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, cilt 8, s. 4.

bunlardan başka lüzumlu göreceği hususların lüzum ve vücuduna dikkat etmesine ve bu şartların hepsi bulunmadığı takdirde çoğunluğu kendinde toplıyan bir yerin seçilmesine;

Son olarak: — Bu hazırlık sonunda baharda gerekli teşebbüslere ve inşaatı hemen başlanarak, 1921 yılı kışında düşünülen başkente hükümetin taşınmasına ve çeşitli hükümet dairelerinin şimdiden esaslı olarak kurmaya girişecekleri resmi kurumların bu merkezde kurulmasına dikkat etmelerine karar vermiştir.

İşbu kararın yürütülmesine Genel Kurmay, Millî Savunma, Bayındırlık, İktisat ve Sağlık Bakanları memurdurlar.»

Kararda sözü edilen komisyonda üç milletvekilinin bulunmasını uygun gören hükümet, seçtiği milletvekillerine izin verilmesi için meclise bir yazı yazmıştı. 31 Ocak 1921 günü birinci oturumda bu yazının okunmasıyla görüşme açıldı. Hükümetin sözcülüğünü maliye vekili Ferit (Tek) Bey yapıyordu. Milletvekillerinin çoğu böyle bir çalışmaya, hattâ ana fikre, büyük bir tepki gösterdiler. «Başka iş kalmadı mı efendim?», «İstanbul'u bütün bütüne unutuyor muyuz?», «Henüz ne olacağımız belli olmadığı bir zamanda», «Bu teşebbüs siyasete zararlıdır», «İstanbul başkent olarak kalacaktır», «Allah bana Anadolu'da bugün bir islâm merkezi, bir Osmanlı başkenti kurmayı nasip etmesin», «Bu barış meselesinden daha mı önemlidir?», «İstanbul, daima İstanbul..» sözleriyle hükümet, adetâ protesto yağmuruna tutulmuştur. Hükümet sözcüsünden başka ancak pek az milletvekili yeni bir devlet merkezi fikrini sempati ile karşılamıştır. Bunlardan biri Konya milletvekili Vehbi Hoca, diğeri de Kayseri milletvekili Ahmet Hilmi Beydir. İstanbul terkedilirse, Konya ve Kayseri'nin devlet merkezi için namzet olması ihtimali, bu iki milletvekiline, hükümet teklifini sempatik göstermiştir. Hoca Vehbi Efendi, bunu pek belli etmemiş, fakat Kayseri milletvekili, esas üzerinde durmadan Kayseri'nin hükümet merkezi seçilmeye ne kadar elverişli olduğunu, bütün sataşmalara ve alaylara rağmen, uzun uzun anlatmıştır.

Aleyhte konuşan milletvekilleri, aşağı yukarı hep aynı şekilde ve daha çok hislere seslenerek konuşmuşlardır. Hem bu konuşmalardaki görüşü aksettirdiği, hem de

kısmen değişik bir havada olduğu için Lâzistan milletvekili Ziya Hürşit Beyin⁵⁰ o konuşmasını buraya alıyoruz:

«Efendiler, bir önceki meseledir. Bulgar orduları Çatalca'ya geldiği zaman bazı hafif kalpli insanlar İstanbul'dan başkenti taşımak istediler. Ferit Bey⁵¹ de o zaman (İfham)⁵² da yazı yazdılar. Gerçek vatanseverler bunu reddettiler. Bugün azizim, düşman karşısında uygun bir yer aramak istiyorsak, Merihe gidelim. Düşmanlarımız görmesinler, kaçalım efendim. Büyük Petro, Rusyayı kurduğu zaman, muharebe devam etmekte olduğu bir zamanda, İsveç'ten aldığı Neva nehri sahilinde Petersburg'u yapmıştır⁵³ Moskova'ya gelmesi başka sebeptendir. Petro diyor ki; benim milletim geriye gitmiyecektir, dalma ileri gidecektir. İkinci olarak: fabrikaların memleketin her tarafında eşitlikle çoğalmasını düşünürsak efendiler, kabahat İstanbul'da değildir, idare şeklidir.....sorarım

Ferit Beye Krupp fabrikası Pariste mi? Erahin Krup Berlinde midir? Almanyanın ticaret merkezi Berlin midir? Efendiler sorarım (Armstrong Vilkerst) Londra'da mıdır? Fabrikalar başka meseledir... Başkenti Merihe nakledelim yahut Zühreye. Özel misyon kararnamesi çıktıktan sonra memleketin her tarafı cennet olacaktır ve başkent İstanbul'da kalacaktır. Müslümanların gözünde tutuyor. Sultan Hamid kadar olsun orada bir siyaset takip edemiyoruz. Merhum, İstanbul halkından asker almıyordu. Bu suretle İstanbul'da Müslüman nüfusunu topluyordu. Orayı müslüman şehri yapmak için çalışıyordu. Böyle giderse, biz oradaki bütün müslümanları dağıtacağız. Bunun kesinlikle reddini teklif ederim (Alkışlar).»

İstanbul'un dışında bir hükümet merkezi tasavvur olunması, yeni devletin kurucuları arasında, Osmanlı damgasını taşımayan yeni ve ileri fikirlerin değerli sayıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Gerçi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hükümetin bu tasavvurunu ve teklifini *«Bu mesele bugünün meselesi değildir.»* gerekçesiyle reddetmiştir. Fakat Osmanlıların, yalnız bir ikmal merkezi

50 - Atatürk'e karşı tertiplenen İzmir suikastı elebaşlarından olduğu için asılmıştır

51 - Maliye Vekili.

52 - Ferit Beyin çıkardığı gazetenin adı..

53 - Bu sırada Maliye Vekili oturduğu yerden şu sualle müdahalede bulunuyor: «Bugünkü payitahtları nerede?»

548

(insan ve malzeme olarak) kabul ettiği Anadolu'nun, artık vatan sayılacağı, daha bugünden anlaşılmış oluyordu. Anadolu'da bir devlet merkezi kabulü, diğer taraftan saltanat ve hilâfet müesseselerinin, hiç değilse yalnız saltanatın reddi anlamını da taşıyordu. Bu düşünce gerçekleştiği takdirde, devlet başkanının da Anadolu'da oturması gerekecekti. Halbuki, Osmanlı hanedanını, bunca saray, köşk ve kasırdan ayırmak mümkün değildi. Bunu göze alacak faziletli bir hanedan mensubu çıksa bile, hilâfet müessesesi İstanbul'da kalmaya mahkûmdu. Bu çapraşık durum nasıl telif edilebilirdi? Muhafazakâr grup, Anadolu'da bir devlet merkezi düşüncesinin altında yatan bu anlamı, şüphesiz sezmişti. Ama ilk adım, böylece atılmış oluyordu. Bir defa, fikir tartışılmıştı; nasıl olsa bir gün kabul edilebilecek olgunluğa da erişecekti .

\

549

F. İLK BÜTÇE

Yeni Türk Devletinin kuruluşunu belirleyen en önemli basamaklardan biri de bütçe yapılmasıdır. Modern devlet anlayışına göre bütçesiz bir devlet düşünülemez. Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Anayasa çalışmaları ile aynı zamanda bütçe ile uğraşması, gerek yeni devlet kuruluşu bakımından, gerekse İstiklâl Harbinin malî yönü bakımından üzerinde durulacak bir olaydır.

Bu kitabın birinci cildinde Millî Mücadelenin malî kaynakları üzerinde kısaca durulmuştu. Burada yeni devletin ilk bütçesini gözden geçirmeden önce, İstiklâl Harbinin malî yönünün ne gibi güçlükler gösterdiğini belirtecek birkaç noktaya dokunulacaktır.

Doğu Ordusu, 1920 yılı sonlarına hattâ 1921 yılı başlarına kadar, Büyük Millet Meclisi Hükümeti maliye bakanının ifadesine göre, devletin malî yardımı ile değil, kendi imkânları ile yaşamıştır. Bu orduya hiçbir yerden bir kuruş verilmediği halde, ordu, Birinci Dünya Harbinde bu bölgeye yığılan ve düşmandan ele geçirilen askerî eşyayı ve yiyecek stoklarından fazla olanları satarak ihtiyacını karşılamış ve Ermeni harekâtını da bu imkânlarla yapmıştı.

Hükümetin kurulduğu günden itibaren, devlet geliri sayılabilecek herşeye el atıldığı halde, malî işlerin bir düzene sokulabilmesi 1920 yılının sonlarını bulmuştu. Bu süre içerisinde orduya devlet gelirinden hemen hiçbir yardım yapılmıyordu. Meselâ, batı cephesindeki orduya nazarî olarak 1.200.000 lira tahsis edildiği ve bu paranın 3 ayda verilmesi kararlaştırıldığı halde, 6 ay sonra bile bu paranın ödenmesi mümkün olamamıştı.

Gerek subaylar, gerekse diğer memurlar maaş alamıyorlardı. Yine örnek olmak üzere şunu söyleyebiliriz ki, posta idaresi, havale edilmek üzere kendisine tevdi edi-

len paraları, idare memurlarının maaşlarına ve sair hizmetlerine tahsis ediyor ve para ait olduğu kimseye gönderilmiyordu. 1921 yılı Ocak ayı başlarında, Erzurum posta idaresi, halka 350.000 lira borçlu idi. Çeşitli yerlerden havale edilen bu 350.000 lira sahiplerine ödenmediği için bir seneden beri Erzurum'da posta muamelesi yapılamamaktaydı.

İlk bütçenin Büyük Millet Meclisinde görüşülmeye başlandığı 1921 Ocak ayında bile Hükümetin maaş borçları 1,5 milyon lirayı buluyordu. Ağnam (Koyun, keçi) vergisi, ödenmemiş maaşların kapatılmasına ayrılmıştı ve tahsilat yapıldıkça memurlara maaşları ödeniyordu. Ordunun muntazam bir ordu haline getirilmesi ile ilgili gayretler, ordu geliştikçe malî güçler yaratmakta idi. Batı cephesindeki ordu için ayda bir milyon lira olmak üzere, doğu, güney ve merkez orduları dahil, bütün orduya ayda maliyenin 4 milyon lira ödemesi gerekiyordu.

İşte ilk devlet bütçesinin ele alındığı sırada malî durumun görünüşü böyledir.

İlk bütçe, hükümet tarafından Meclise 1920 yılı Eylül ayı sonunda verilmişti. Muvazenei Maliye Komisyonunda incelenen bütçe tasarısı, Meclis Genel Kurulunda 3 Ocak 1921 günü görüşülmeğe başlandı. Malî yılbaşı 1 Mart olduğuna göre, bütçe ait olduğu yılın bitmesine 2 ay kala Meclisçe ele alınmış oluyordu. Bu hal, görüşülen konunun bütçe olmaktan çıktığının en açık bir delilidir. Çünkü, bütçeler normal olarak kapsadığı malî yıldan önce kanuniyet kesbetmeli idi. Fakat hükümetin bütçesi ancak bu tarihlere yetiştirilebilmişti. Bütçe olmadan gelişigüzel sarfiyatın devlet düzenine uymıyacağı mülâhazası ile sarfiyat, muvakkat bütçelerle, yani avans kanunları ile idare edilmişti ve malî yılın sonu olan 28 Şubat 1921 gününe kadar da böyle kalacaktı. Fakat garip bir durum olarak 1920 yılı geride kaldığı halde bu yılın bütçesi yine de kanun tasarısı olarak mecliste görüşülecek ve 28 Şubat günü kanuniyet kazanacaktı. 1921 malî yılı için söz konusu edilen bu anormal durum, 1921 ve 1922 malî yıllarına ait bütçeler için de aynen devam edecekti. Bir bakıma bunlara, bütçe değil, bilanço demek daha doğru olur. Millî Mücadele devresi bütçelerinin diğer bir özelliği de bu bütçelerin açıkla kapanmasıdır.

Harp masraflarının gittikçe artması karşısında gelirin denk getirilebilmesi için üç yola başvurulmuştur:

551

1. Osmanlı Devletinin vergi kanunlarını değiştirerek vergi nisbetlerini arttırmak ve yeni vergiler ihdas etmek;
2. Rusya'dan yapılan yardımları ve çeşitli emanet akçelerini bütçe açığını kapamaya tahsis etmek;
3. Düyunu Umumiye faizini ödemiyerek bütçeye tahsis etmek.⁵⁴

Bu üç yoldan başka Ziraat Bankasına da başvurulmuş ve bankadan 1.200.000 lira borç alınmıştı. Fakat hiçbir tedbir masrafı karşılamaya yetmiyordu. Bu sebeple devlet düzeni ile bağdaştırılması mümkün sayılamıyacak usullerle ordu, ihtiyacının bir kısmını bizzat karşılıyordu. 1921 yılında bile bu düzensiz durum devam etmiş ve harbin sonuna kadar tamamen önlenememiştir. Mâliye Bakanı Ferit (Tek) Bey, Büyük Millet Meclisinin 3 Ocak 1921 tarihli toplantısında bütçe üzerinde uzun bir konuşma yaptı. Bütçeyi takdim eden bu konuşmasında şöyle diyordu:

«Bugün yüksek heyetinize eski imparatorluk bütçelerine nazaran gösterişsiz, fakat siyasî halimize göre sağlam ve sağlıklı bir bütçe sunmuş bulunuyoruz. Bu bütçe olağanüstü parlak bir bütçe sayılamaz. Fakat bütçemizi zayıf ve karanlık kabul etmek de hiçbir zaman doğru değildir.»

Bütçenin tümü üzerinde yapılan uzun konuşmalarda söz alan milletvekillerinin çoğunluğu bütçeyi tenkit etmişti. Tenkitleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Bütçe, Meclise geç gelmiştir. Meclis bu suretle bir emrivaki karşısında bırakılmıştır.
- Hükümet, parlak bir bütçe hazırlayamamıştır. Bütçe açığı görünenden fabladır.
- Hükümet, övünülecek bir gelir sağlıyamamıştır.
- Bütçe, fakir halkın sırtında bir yükür. Vergileri arttırarak geliri arttırmak makbul bir yol değildir.
- Hükümet, israfa boğulmuştur. Tasarrufa riayet edilmemektedir. Mümkünse Millî Savunmadan başka işe para harcanmamalıdır. Lüzumsuz yere bir çok memur beslenmektedir. Memur kadroları belli değildir, düzensizdir. Kadrolarda tensikat şarttır.
- Artık ianeden vazgeçmelidir. Halktan hiçbir kimse, hiçbir suretle kandanđı para toplamamalıdır.
- Maaşlar muntazam ödenmemektedir. Maaş öde-

54 - Söz konusu tarihte bütün Düyunu Umumiye 162.121.625 lira ve bu borcun yıllık faizi de 9.652.000 lira idi.

552

mekte adalet yoktur. Bazı yerlerde memurlar ve subaylar maaşlarını muntazam aldıkları halde, bazı yerlerde aylardanberi maaş alamıyan memurlar ve subaylar vardır.

— Aşar vergisi köylüyü ezen kötü bir usuldür.

Bütçeyi tenkid eden milletvekillerinin önemli bir kısmının, konuşurken memleketin içinde bulunduğu olağanüstü şartları unuttukları açıkça sezilmektedir. Gerçi tenkitlerin hemen hepsi doğrudur ve haklıdır. Fakat ihtilâl ile yeni bir devlet kurmaya yönelen ve harp halinde bulunan yeni bir idareden daha fazla bir şey beklemek mümkün değildi. Görüşmeler, tenkitlerin insafsız ölçüleri arasında zaman zaman sert tartışmalara yol açmıştır.

Bu arada Afyonkarahisar milletvekili Mehmet Şükrü Beyin bir tenkidi Maliye Vekilini fazlası ile sınırlendirmişti. Mehmet Şükrü Bey şöyle diyordu:

«Vekil beyefendi buyurdular ki: 1921 yılı bütçesi yüz milyon lirayı aşacak. Elbette efendiler. Ben diyorum ki; eğer bu esasla bugünkü idare ile hareket edecek olursak, 1921 yılı bütçesi yüz milyon değil, belki yüzelli milyon olacak ve yine de yetmiyecektir. Bunları temin için köylünün, işçinin sırtlarına biraz daha ağır vergiler koymak için yeni savaş yükümlülüğü kanunları ile maliye bakanı beyefendi karşımıza çıkacaktır.»

Mehmet Şükrü Bey, uzun tenkidini, konuşmasının orta yerinde şu fikre dayamıştı:

«Biz burada memleketi savunmak için, vatanın bağımsızlığını sağlamak için toplandığımız halde, yine kendi memleketimizin şu zavallı milletin, halkın, zavallı köylünün haklarını gözden uzak tutuyoruz. Köylüler böyle büyük ve ağır vergilerden, hele kendisini yıpratın âşâr vergisinden kurtulmak ümidini bizden bekliyorlardı. Halbuki biz ne yaptık? Geldik, Babîâli temelleri üzerine bir hükümet kurduk.»

Maliye vekili Ferit Bey, bilhassa hükümetin teşkilâtının bozukluğu ve memur fazlalığı üzerinde duran milletvekillerine cevap verirken, bir ara Afyon milletvekili Mehmet Şükrü Beyi hedef tutarak, bir hayli tarizde bulunmuş ve aşağıdaki söz düellosu cereyan etmiştir:

Maliye Vekili — Beyefendi kim bilir ne gibi teşkilât tasavvur buyuruyorlar. Fakat kendileri Rus - Komünist Firkasına dahil olduğu için o teşkilâtı tasavvur buyuruyorlar.

Mehmet Şükrü Bey — Rus-Komünist değil, Türk Halk İştirâkiyûn Partisinden. Onu düzeltiniz.

Maliye Vekili — Herhalde Üçüncü Enternasyonale ve

Moskova'nın 21 şartını kabul etmiş bir partisine dahil.. Bundan dolayı, Rus-Komünist Fırkası'ndansınız.

Mehmet Şükrü Bey — Halk İştirâkiyûn Partisi, Rus değil, Türktür.

Maliye Vekili — 21 şartı kabul ettiniz mi?.. Bundan dolayı beyefendi fazla hiddet buyurmayınız... Sizin memleket için arzu buyurduğunuz teşkilat...

Mehmet Şükrü Bey — Burada söylemekle olmaz. Siz de kaleminizi açarsınız, ben de kalemimi açarım, dışarda tartışırız.

Maliye Vekili — Hiddet buyurmayınız. Siz memleket için istediğiniz teşkilâtı yapamazsınız, hayaldir... Bu memleket o teşkilâtı kabul etmez... Onu şiddetle reddederiz, yapamazsınız... (Alkışlar).

Tasavvur buyurduğunuz o teşkilât, bugün mevcut bulunan idarenin on mislini içine alan bir idaredir. Siz Komünist ne demektir, bilir misiniz? Komünist demek, bir memleketin bütün ürünlerini halkın elinden alıp ve sonra tâ köylerde mevcut... (Şiddetli gürültüler). (Sadede sesleri), (Devam sesleri).

Beyefendi, böyle bir hayâli teşkilâtı, bâtil bir teşkilâtı memleketimizde yapmak isterseniz, bu memurlara nisbetle daha bir kaç misil memur kullanmak mecburiyetindedesiniz.

Maliye Vekili, israf hakkında yapılan tenkitleri cevaplandırırken de şu tartışma cereyan etmiştir:

Maliye Vekili — ... Milletın malının, milletın parasının israf edildığınden söz ettiler.

Bundan herkes kolaylıkla bahsedebilir. Fakat Paşa Hazretleri⁵⁵ söylememen idi. Hâlâ daha hakkınız olmadığı halde milletın arabasıyle gidip geliyorsunuz. Bugün daha kolordunun eşyalarında oturuyorsunuz.

İsmail Fazıl Paşa (Yozgat) — Ne vakit istenildi de vermedim? Acaba ayıp değil midir ki... Buna da efendiler cevap vereceğim.

Maliye Vekili — Bundan dolayı haksız harcamaları bizde aramayınız.

İsmail Fazıl Paşa — Efendiler, bu benim şerefime dokunur bir sözdür. Bunu kabul etmem. Altmış senelik, bu devlette, bir saygıdeğer yerim vardır. Bugün bindiğim

55 İsmail Fazıl Paşayı kastediyor. Fazıl Paşa, Bayındırlık Bakanı iken bir gensoru sebebiyle güvensizlik oyu alarak 25 Aralık 1926'de bu görevden ayrılmıştır.

554

araba kendi arabam ve kendi hayvanımdır. Bunda hatâ ediyor. Bunu araştırmanızı rica ederim, ikincisi, oturduğum eşya kolordunun eşyasıdır. Benim oğlum Ali Fuat, burada 20. Kolordu Kumandanı iken - onu siz takdir ediniz, başka bir şey söylemem - onun kumandanlık zamanında oturduğu evinde oturuyorum, onun eşyasıdır. Ne vakit isterlerse alabilirler.

Maliye Vekili, halka ağır vergiler yükletildiği iddialarının ileri sürüleceğini şüphesiz önceden tahmin etmişti. Bütçeyi takdim konuşmasında bu konuya dokunmuş ve bazı kıyaslamalar yapmıştı. Bakanın açıkladığına göre, Türkiye'de adam başına düşen vergi, Fransa ve Yunanistan'a göre çok azdı. Üç memlekette bir kişiye isabet eden vergi şöyle idi:

Fransa'da	3500 kuruş
Yunanistan'da	1600 kuruş
Türkiye'de	600 kuruş

Maliye bakanı, bütçeyi sunarken Yunanistan'ın bütçesi ile de bir karşılaştırma yapmıştı. Aynı bütçe yılında iki memleketin gelir ve gideri, o günkü kambiyo değerine göre Türk lirası olarak:

	<i>Gelir</i>	<i>Gider</i>	<i>Açık</i>
Yunanistan	115 Milyon	142 Milyon	27 Milyon
Türkiye	46 Milyon	60 Milyon	14 Milyon

Yunanistan'ın Millî Savunmaya ayırdığı para ile 53.000.000 Türk lirası tutarındadır. Buna karşılık Türkiye ilk bütçesinden Millî Savunmaya ancak 28.000.000 lira ayırabilmişti.

Zaten fakir düşmüş olan Türkiye'nin, bir de İstanbul ve en zengin bölge olan Batı Anadolu, düşman işgali altında bulunduğu için, Millî Mücadele'deki malî gücü işte bu kadar veya biraz daha fazla idi. Altın hesabıyla, 1920 yılı bütçesini bugünkü değere çevirirsek, gelir 920.000.000, gider ise 1.200.000.000 u ancak bulur.

Bütçenin gelir kısmını sağlayan kaynakların başlıca neler olduğuna ve bu mütevazî gelirin hangi hizmetlere, ne ölçüde tahsis edildiğine de kısaca göz gezdirelim.

46.000.000 lira olarak tahakkuk edeceği sanılan gelirin başlıca kaynakları: bina ve arazi vergisi (2,5 milyon), kazanç vergisi (2 milyon), ağnam yani hayvan vergisi (5,7 milyon), aşar vergisi (13,5 milyon), gümrük rüsumu (10

milyon) ve tuz rüsumu (3,5 milyon) dur. Üst tarafını çeşitli küçük gelirler teşkil eder.

Görülüyor ki, bütçenin gelir kısmının yarısına yakını (ağnam ve aşar vergileriyle kısmen tuz rüsumu) doğrudan doğruya köylüden sağlanmıştır.

Bütçenin gider tablosu «Zatı Hazreti Padişahı ve Hanedanı Saltanat» için ayrılmış 551.012 liralık tahsisat ile başlamaktadır.⁵⁶

Meclis Başkanlığı bütçesi 18.370 lira, Meclis bütçesi ise 953.996 liradır. Bakanlıklar bütçesi, tahsisatın büyüklüğü bakımından şu sırayı takip etmektedir:

Millî Savunma	28.618.556	lira
İçişleri	8.944.887	»
Maliye	7.173.100	»
Adalet	2.759.274	«
Bayındırlık	620.396	»
Sağlık	613.141	»
Millî Eğitim	577.061	»
Şer'iyeye	522.062	»
Dışişleri	303.748	»

Düyunu Umumiye gelirlerine hükümet elkoyduğu için Düyunu Umumiye idâresinin masraflarını karşılamak üzere bütçede 7.680.696 lira tahsisat ayrılmıştır.

Bütçenin münferit ve küçük gider fasılları şöyledi:

Sayıştay	26.696	lira
Danıştay	—	.000 »
Matbuat ve istihbarat	88.000	»
Aşiretler ve muhacirler	874.000	»

1920 bütçesi, bu bütçe yılının son günü olan 28 Şubat 1921 de oylanmış ve oylamaya katılan 97 milletvekilinden 84 ünün oyu ile kabul edilmiştir. 13 milletvekili red oyu kullanmıştır.

Rakamların fakirliği karşısında, İstiklâl Harbinin nasıl yapıldığına, memleketin nasıl idare edildiğine şaşmamak için bir kaç noktayı gözönünde bulundurmak lâzımdır:

56 Kullanılmadığı halde, Osmanlı Devleti bütçe tablosu örnek alındığı ve saltanat makamına bağlılık gösterilmek istendiği için böyle bir tahsisat gelecek yılların bütçelerine de ayrılacaktı.
556

Anayasalı ve bütçeli bir devlet düzenine girildiği halde, en çok paraya muhtaç olan ordu, ihtiyaçlarının bir kısmını kendi başına ve bütçe dışı karşılıyordu. Şüphesiz yine halktan alıyordu veya halk veriyordu. İkincisi, ne ordunun ihtiyaçları gereği kadar karşılanabilmesi ve ne de devlet hizmetlerinin ve görevlerinin tam anlamıyla yapıldığı iddia edilebilirdi. Bulunan para ile yetinmekten başka çare yoktu. Üçüncüsü, harbin sıkışık zamanlarında çıkarılan tekâlifi harbiye emirleriyle âşâr mültezimlerinin ellerindeki malların % 40'ı alınmış ve halk senet karşılığında harp masraflarına bir kere daha katılmıştır. Posta müteahhitleri gibi devlete iş gören kimselere istihkakları uzun zaman ödenmemiş veya taksitlerle ödeme şartına bağlanmıştır.

557

3. SİYASAL GELİŞMELER (BARIŞ ÜMİDİ)

Yunan taarruzu ile başlayan yeni yılın (1921) ilk ayları Millî Mücadeleye başarı şansı tanıyan olaylarla doludur. Yunan ordusu İnönü mevzilerine yaptığı başarısız bir taarruzdan sonra geri çekilince, Türkiye Büyük Millet Meclisinin genç ordusu lehine kaydedilen bu ilk puvan, Türkiye'nin dış ilişkilerinin yeni bir yön kazanmasını büyük ölçüde etkilemiştir. Rusya ile bir dostluk anlaşması imzalanmak üzere Moskova'da yapılan görüşmeler gelişme kaydederken, itilâf Devletleri, Doğu meselesine yeni bir çözüm yolu aramak zorunluğunu duyarak Londra'da bir konferans toplanmasını kararlaştırmışlardı. Bu arada, Moskova'daki Türk delegasyonu, Afganistan mümessilleri ile bir dostluk andlaşması imzalamışlar, Türkiye'nin Gürcistan ile olan ilişkileri düzelmiş ve Fransa ile İtalya Türkiye'ye daha fazla yaklaşmışlardır. Devlet bütçesinin yapılması ile önemli bir merhaleye ulaşan iç gelişmeyi takip eden bu siyasî gelişme, meyvelerini, güzel bir tesadüfle, aynı ay içinde, Mart'ta vermiştir. Bu bakımdan 1921 yılının Mart ayı, Türkiye için siyasî andlaşmalar ayı sayılabilir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, toplantı yılı başlangıcını 1 Mart olarak kabul etmişti. Hem bütçe yılının, hem de toplantı yılının başlaması münasebetile 1 Mart günlü oturumda, Mustafa Kemal Paşa, bir açış nutku vermiş ve bazı milletvekilleri, geride bırakılan yılın olayları ve yaşanan günün önemi üzerine heyecanlı sözler söylemişlerdir. Mustafa Kemal Paşanın açış nutkuna bu sebeple kısaca göz gezdirmekte fayda vardır. Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadelenin başından 1 Mart 1921 gününe kadar geçen olayların bir özetini verdikten sonra, konuşmasına şöyle devam etmiştir:

558

«Efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin mukadderatına el koyduğu gün, bulunduğu idare makinasının geçmişin baskı fikirleri ve esasları üzerine kurulmuş çürük bir makina olduğunu açıklamaya lüzum görmem. Yüksek meclisiniz ve hükümetiniz işte böyle bir makinanın ıslâhına çalışmakta bulunmuştur ve koyduğu ve yavaş yavaş tamamlayacağı esaslar ile bütün idareyi nisbeten güvenilir hâle getirmeyi başarmaktadır. Anayasanın uygulandığı ve yeni iller idaresi kanunu ile desteklendiği takdirde, memleketin içte muhtaç olduğu gelişme imkânlarını tamamen hazırlamış olacağız inancındayım.

Efendiler, mücâdelenin önemini kavriyan milletimiz, aralıksız çalışmalar ile büyük bir mali gayret göstermiş, memleketin bütün malî ihtiyacını tatmin edici sağlam ümitler vermiştir. Malî işlerde memleketimizce pek önemli bir meselenin halline az çok uygun bir bütçe düzenlenmesine karşılık, sağlık, nüfus ve bayındırlık bakımından göze görünür sonuçlar henüz alınamamıştır. Bunun için zamana, araçlara ve çok paraya ihtiyaç olduğu kabul edilmelidir.»

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasının iç siyasete ait kısmını «iç siyasetimizde ilkemiz olan halkçılık, yani milleti bizzat kendi mukadderatına hâkim kılmak esası anayasamızla tesbit edilmiştir. Bu kanunu ve bu kanuna bağlı olan kanunları bir an önce çıkararak iyi uygulamaya çalışacağız.» cümleleri ile özetledikten sonra sözü dış politikaya getirmiştir. Mustafa Kemal Paşanın izahatına göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümeti cenkçi ve maceraperest olmaktan uzaktır. Aksine sulh ve selâmeti tercih eder. Gerek doğu ve gerek batı âlemleri ile her ân iyi münasebetler ve dostluk bağları arar. Doğuda Azerbaycan Kuzey Kafkas ve Afganistan hükümetleri ile samimî münasebetler kurulmuştur. Irak ve Suriye'nin islâm halkı ile de durum böyledir, İran hükümeti ile münasebet vardır. Bunun sağlanmasına çalışılmaktadır. Ermenistan ve Gürcistan ile mevcut münasebetlerin yakında Türkiye'nin menfaatlerine uygun bir şekilde müstakar bir hale geleceği ümit edilmektedir. Rus-Bolşevik Cumhuriyeti ile mevcut münasebetler iyi bir şekilde gelişmektedir. Batıda itilâf Devletlerinden bazıları ile zaman zaman resmî temaslar yapılmış ve bu temaslarda barışın hazırlanması çâreleri artmıştır, İngiliz devleti idarecileri, millî hareketin maksadını şimdiye kadar bilmezlikten gelmiş ise de, geride kalan bir yıllık mücâdelenin

gösterdiği şekilden Sevr Andlaşmasının Türkiye'de uygulama alanı bulamayacağına kanaat getirmiş ve Türkiye ile görüşmek lüzumunu hissetmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, millî hareketin ulaştığı noktayı şu sözlerle tesbit etmiştir:

«Gecen yılın bu günlerinde barış hakkında gelen haberler herkese keder veriyordu; her tarafta düşmanların maddî ve mânevi saldırılarına uğruyorduk; herkes bizim aleyhimize idi. Bugün bütün dünya dâvamızın kutsallığını anlamış bulunuyor. Medeniyet ve insanlık âlemi, bize her taranan günden güne artan bir ilgi gösteriyor. Geçen senenin bugünlerini derin bir kaygu ve acı içinde idrâk eden milletimiz, bu senenin aynı günlerinde kararlı ve soğukkanlılığının eserlerini görmeye öğünebilir. (Alkışlar)»

Gerçekten bir yıl öncesi Anadolu ihtilâlinin en büyük tehlikeyi geçirdiği günlerdir. 16 Martta İstanbul'un işgali, mebuslar meclisinin dağıtılması, milliyetçi milletvekillerinin tevkif edilip Malta'ya gönderilmeleri, Büyük Millet Meclisinin toplanmasında çekilen güçlükler ve hattâ meclisin toplanamaması ihtimalleri, ordunun o günkü perişan durumu hatırlanacak olursa, 1921 yılı Mart ayı Mustafa Kemal Paşanın belirttiği gibi mutlu bir devredir.

Mustafa Kemal Paşa, açış konuşmasının sonunda meclisin birinci toplantı yılına ait çalışmalarını belirtmiştir. Paşanın yaptığı açıklamalara göre:

23 Nisan 1920 tarihinden 28 Şubat 1921 tarihine kadar 311 gün geçmiştir. Meclis, bu devre içinde 159 toplantı yapmıştır. Bu toplantılar 51 i gizli, 356 sı açık olmak üzere 407 oturumdur. Meclis 252 kanun tasarısı ile meşgul olmuş, bunun 104'ü kanuniyet kazanmış, 149 tasarısı görüşüldükten sonra reddedilmiştir. Yeni seneye 55 kanun tasarısı devredilmiştir. Meclisin çıkardığı kanunlar içerisinde başlıcaları şunlardır: Hıyaneti Vataniye Kanunu, İcra Vekilleri İntihabı Kanunu, Temyiz heyeti teşkiline dair kanun İstanbul hükümetince yapılacak muahede ve mukavelelerin lağvı hakkında kanun, Nisabı Müzakere kanunu, İstiklâl Mahkemeleri Teşkiline dair kanun, Men'i Müskirat Kanunu, Baltalık Kanunu, Cephe Zammı Kanunu, Firenginin men'i sirayeti kanunu ve nihayet Anayasa.

Milletvekilleri tarafından yüzlerce teklif yapılmış ve teklifler çeşitli komisyonlarda ve meclis genel kurulunda görüşülmüştür. Birçok işler hakkında vekiller tarafından cevaplandırılmak üzere sözlü ve yazılı sorular verilmiş

tir. Vekiller hakkında 122 gensoru önergesi görüşülmüştür.

Açılan gensorular sonunda, bazı vekiller, güven oyu alamıyarak düşürülmüşlerdir.

Büyük Millet Meclisi üyeleri yalnız yasama görevi ile uğraşmamışlar. Birçok milletvekili çeşitli devlet hizmetlerine katılmışlardır. Bu cümleden olarak bazı milletvekilleri, sefir veya mümessil sıfatı ile yabancı memleketlerde görev almışlardır. Birçok milletvekili yabancı devletlerle yapılan siyasî görüşmelere memur edilmişlerdir. Yine milletvekilleri içinden ordu, kolordu ve küçük kıtaların kumandanı olarak muharebeye katılanlar da olmuştur. Milletvekillerinin bir kısmı yargı görevi yapmak üzere İstiklâl Mahkemelerinde Başkan, üye ve savcı olarak çalışmışlardır. Memleketin her tarafında bazı olayların tahkiki için milletvekilleri görev almışlardır. Bunlardan başka doktor milletvekilleri muharebe zamanlarında cephe gerilerindeki hastahanelerde çalışmışlar ve zaman zaman cepheleri dolaşarak askerleri korumak ve teşvik etmek için milletvekillerinden heyetler seçilmiştir Halkı uyarmak için de milletvekillerinden çeşitli heyetler Anadolu'yu dolaşmışlardır. Meclisin ilk açıldığı zaman milletvekilliği ile memuriyet sıfatının bir arada bulunması mümkün olduğundan bazı Milletvekilleri Valilik, Mutasarrıflık, Kaymakamlık, Müftülük, Hâkimlik gibi çeşitli devlet hizmetlerini ve dinî vazifeleri birlikte yapmışlardır. Sonra bir kararla Milletvekilliği ile memuriyetin bir şahıs uhdesinde bulunamayacağı esasa bağlandığından, memuriyeti tercih edenler Milletvekilliğinden, Milletvekilliğini tercih edenler de memuriyetten istifa etmişlerdir.

Büyük Millet Meclisi, ikinci çalışma yılına 350 üye ile girmiştir. Bu üyelerin 12'si hâlen Malta'da mevkuftur. 68'i İstanbul Mebuslar Meclisinden katılmıştır ve 270'i de muhtelif tarihlerde doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi azası olarak seçilmiştir.

561

A. LONDRA KONFERANSI

Birinci İnönü Muharebesinin sonucu ve Moskova'da cereyan eden Türk - Rus görüşmelerindeki gelişme, itilâf Devletlerine, Sevr Andlaşmasını yeniden gözden geçirmek fikrini bir defa daha ilham etmiştir. Şüphesiz, Lloyd George, Sevres'in değiştirilmesine pek gönüllü değildi. Venizelos'un iktidarı kaybetmesine rağmen, Yunanistan'ın Türkiye'yi, barışı kabule zorlayacağına dair inancını henüz muhafaza ediyordu. Fakat müttefiklerinin, hele 16 Ocak'ta başbakan olan Briand'ın ısrarlarına dayanamadı. 25 Ocakta toplanan Paris Konferansı, Türk ve Yunan delegelerinin de katılımıyla, Londra'da bir konferans toplamaya karar verdi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, ilk defa batılı devletler tarafından bir konferansa davet olunuyordu. Fakat davet İstanbul hükümetine yapılmış ve Türk delegasyonu arasında Ankara'nın temsilcilerinin de bulunması bildirilmişti. Bu münasebetle Ankara ve İstanbul arasında geçen yazışmaları ve çekişmeleri daha önce anlatmıştık, iki hükümet anlaşamadıklarından, Londra'ya ayrı ayrı delegasyon gönderdiler, İstanbul delegasyonu, Sadrazam Tevfik Paşa'nın, Ankara delegasyonu hariciye vekili Bekir Sami Bey'in başkanlığında, ayrı yollardan Avrupa'ya hareket etti. Ankara delegasyonu önce İtalya'yı gitmiş ve doğrudan doğruya davet olunduğu takdirde, Londra'ya gitme talimatını almıştı. İtalya hariciye vekili Kont Sforza'nın aracılığı ile bu davet yapıldı.

Londra Konferansınının 21 Şubat günü toplanması kararlaştırılmıştı. O gün Türk heyetinin Paris'e vardığı ve ancak ertesi gün Londra'da olacağı öğrenildiğinden, konferans, önce Yunanlıları dinlemek üzere Türklerin gıyabında, 21 Şubat 1921 de Saint James sarayında toplandı. Konferans'ta başta İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya ve Japonya temsil edilmekte idi.

Lloyd George, «Sevr Andlaşmasının imzalanmasından beri Mustafa Kemal Paşanın kumandasında önemli kuvvetler bu andlaşmaya karşı koymak için harp ettiler ve bunun sonucu olarak karşılıklı bir anlaşma ile barışı yeniden kurma yolunda ileri sürülen arzuya uyularak bu konferans toplandı» sözleri ile konferansı açtı. Konferans, barış yapmak için toplandığı halde, görüşmelere Lloyd George'un verdiği yönden, barıştan çok, Türklere karşı harbin nasıl kazanılabileceğinin araştırıldığı anlaşılmalıdır.

İtilâf Devletleri temsilcileri, Yunan Başbakanına çeşitli sorular sorarak, Türk-Yunan Harbinin gelecekteki gelişme şartlarını anlamaya çalışmışlardır. En çok soru soran Lloyd George idi. Ve sorular özellikle Yunan gücünün isbatına yarımacak şekilde düzenlenmişti. Görüşme tutanaklarının özetini, gerçekte cereyan ettiği gibi konuşma şekline çevirerek konferansın nasıl geçtiğini canlandırmaya çalışacağız.⁵⁷

«Lloyd George — Yunan milletinde, Küçük Asya Rumlarının kurtarılması için şiddetli bir istek var mıdır? Parti çekişmeleri bir tarafa bırakılırsa, Yunan bayrağının Küçük Asya'dan geri çekilmesini Yunan milleti nasıl karşılar?»

Kalogeropoulos⁵⁸ — Millî meseleler üzerinde, Yunanistan'da hiçbir fikir anlaşmazlığı yoktur. Bütün Yunanlılar, İzmirli kardeşlerini kurtarmak için her türlü fedakârlığı yapmağa hazırdırlar. Bu mesele hakkında Yunanlıların vatanseverliğinden şüphelenmek haksızlıktır.

Lloyd George — İzmir meselesinden dolayı Venizelistlerle Konstantinciler arasında hiç bir fikir anlaşmazlığı yok mudur?

Kalogeropoulos — İç işlerde anlaşmazlık olsa bile, İzmir işinde bütün millet birlik halindedir. Bütün Yunanlılar, memleketlerini severler ve onun için kendilerini fedaya hazırdırlar.

57 - Konferans görüşmeleri hakkında bak; M. Cemil (Bilsel)'in Lozan adlı eseri. - cilt I, s. 404-417; Yusuf Hikmet (Bayur)'un Yeni Türkiye Devletinin Haricî Siyaseti adlı eseri, s. 77-78, Yarbay Selâhattin'in 90 sayılı askerî mecmua eki olan «İkinci İnönü Muharebesi» adlı eseri, s. 7-18.

58 - Yunan Başbakanı.

563

Lloyd George — İzmir'i savunmak için Konstantinciler de Venizelistler kadar fedakârlık yapmaya hazır mıdır?

Kalogeropoulos — Bu mesele hakkında hiçbir şekilde şüphe edilmemelidir. Yunanistan'ın bu noktada tam bir birlik teşkil ettiğini bütün dünyaya ilân için konferansa bizzat kendim geldim.»

Yunan başbakanına, Anadolu'daki askerî durum, Türk kuvvetlerinin sayısı, Yunan askerinin morali, bir askerî ilerlemede başarı ihtimali, Yunanistan'ın ekonomik ve malî gücü hakkında çeşitli sorular sorulmuştu. Bu sorular üzerine Kalogeropoulos şöyle cevap verdi:

Kalogeropoulos — Doğu cephesinde harekât şimdilik fiilen durmuştur. Türk kuvvetleri bu cephede 4 veya 5 bin kişiyi geçmez. Güney cephesinde (Kilikya) on bin kadar Türk var. Bundan başka beş veya yedi bin kişilik gönümü var. Batı cephesinde Kemalci kuvvet 35 bin kişiyi bulmaz. Bu sayıya çeteler dahil değildir.

Mustafa Kemal'in karşısında veya bütün Anadolu'da Yunanistan'ın bugün silâh altındaki savaşı ve yardımcı askerleri, 120 bin kişiyi bulmaktadır. Bu kuvvet, orada huzuru sağlamak için yeter. Ancak Yunan hükümetine hareket yetkisi verilmelidir.

Lloyd George — Huzur ve sükunu sağlamak için ne kadar zamana lüzum var?

Kalogeropoulos — Bu sorudan memlekette Türkleri süpürmüş olmak mânâsını anlıyorum. Bunun için askeri danışmanlarım, bana üç aydan fazla bir zaman lâzım olmadığını söylemişlerdir. Şuna kesinlikle inanıyorum ki, Yunan askeri, Mustafa Kemal Kuvvetlerini ve Sevr Andlaşması hükümlerini kabul etmeyenleri cezalandırmaya elverişlidir.

Lloyd George — Mösyö Kalogeropoulos'un ifâdelerinden bütün Türk kuvvetlerinin, savaşı ve yardımcı erler dahil, 55 bin kişi olduğu anlaşılıyor. Acaba doğru mu anladım?

Kalogeropoulos — Bütün Türk kuvvetleri 65 bin kişiyi geçmemektedir.

Lloyd George — Türklerin memlekette süpürülmesi sözünden ne anlaşılıyor?

Kalogeropoulos — Kemalistlerin işgal ettiği bütün memleket kast ediliyor. Yunan hükümetince düşünülen harekâtın sonucu, Mustafa Kemal Kuvvetlerini ileride hiç bir direnmede bulunamayacak hale koymak üzere dağıtmaktan ibaret olacaktır.

Lord Curzon — Düşünülen harekâta Yunan orduları nereye kadar ilerliyecektir?

Albay Sarıyanis — Yunan orduları İlk merhale olarak Ankara'ya kadar ileri gitmek niyetindedir. Bu hareketin, Mustafa Kemal Kuvvetlerinin tamamıyla dağılıp yok olmasına yeteceğini tahmin ediyorum. Yunan Genel Kurmayı zannediyor ki, batı cephesindeki Kemal ordularının dağılması, bu kuvvetlerin tamamının yok olmasını sağlayacaktır. Yunan hükümeti bu hareketi her ân yapmaya hazırdır.

Lloyd George — Anadolu'daki Yunan ordusunun moral durumu hakkında bilgi vermesini Yunan başbakanından rica ederim.

Albay Sarıyanis — Ordumuzun morali son derece yüksektir. Yunanistan'da geçen siyasî olaylar Yunan ordusunun moral kuvvetini hiç sarsmamıştır. Ordu her fedakârlığı yapmaya hazırdır. Subay kadrolarında hiçbir değişiklik yapılmamıştır. İktidar değişikliğinden sonra ancak 20 ve nihayet 50 subay yerlerini bırakarak İstanbul'a dönmüşlerdir. Memleketimin ordusuna güvenim tamdır. Bu ordunun yiğitliğinden şüphe edilemez. Harekete geçmesi uygun görülürse bu ordu kendisinden beklenen şeyi yapacaktır.

İtalya dışişleri bakanı Kont Sforza, Türk Ordusunun bir ân için dağıtıldığı ve Yunan askerlerinin kendilerine verilen bölgenin sınırları içine çekildiği kabul edilse bile, Yunanistan'ın İzmir vilâyetini savunmak için orada daimî bir ordu bulundurması gerekeceğine dikkati çekmişti. Lloyd George da bu noktaya değinerek, Yunan başbakanına şu soruları sordu:

Lloyd George — İzmir vilâyetinde devamlı olarak bulundurulması gereken kuvvetin sayısı Yunan askerî müşavirlerine göre ne kadardır ve Yunan hükümeti gerek askerî, gerek malî bakımdan bu yükü çekebilecek midir?

Kalogeropoulos — Mösyö Lloyd George'un düşündüğü durumun hiçbir zaman baş göstermeyeceğini sanıyorum. Yunan ordusunca düşünülen harekât iki sonuç verebilir:

Ya Mustafa Kemal Kuvvetlerinin büyük bir kısmı esir edilir ve bu halde bize karşı âni bir taarruz tehlikesi kalmaz. Yahut Mustafa Kemal Kuvvetleri geri çekilir ve dağılır. İkinci şıkta tehlike büyük değildir. Çünkü Yunan ordusunca düşünülen harekât, Mustafa Kemal kuvvetlerini o kadar uzaklara sürecektir ki, oralarda hiç ulaştırma araç-

ları bulunmıyacak ve onların orada barınıp beselenebilmesi imkânı kalmıyacaktır.

*Kont Sforza — Konferans, Yunan başbakanının ve danışmanlarının görüşlerinden, Yunan ordusunun Mustafa Kemal Kuvvetlerini parçalıyarak, nihayet dağıtarak 3 ayda Ankara'ya varabileceğini öğrendi. Eğer bu harekât tahmin edildiği gibi basan ile biterse, artık Türk Kuvvetlerinin Yunan ordularını rahatsız edemeyecek hâle gelecekleri fikrine ben de katılıyorum. Ancak, Yunan kuvvetleri, Mustafa Kemal'in çekilmesi yüzünden, onun kuvvetleri ile çarpışmadan Ankara'ya kadar varırlarsa, bunun sonucu olarak çok ciddi bir durum başgöstermiş olacağını düşünmekteyim. Bu durum 105 sene evvel dünyanın en büyük kumandanlarının idare ettiği ordunun yok olmasına sebep olan duruma benzemektedir*⁵⁹

Kalogeropulos — Yunan ordusu Ankara'ya varırsa ve Mustafa Kemal Ordusu Ankara ötesine kadar çekilirse, bunun sonucu Mustafa Kemal'in bütün ordularının dağılması olacaktır. Çünkü bu bölgelerde bu ordu yiyecek bulamaz. Anadolu askeri, geçmişteki mutaassıp Osmanlı ordusuyla artık kıyas edilemez. Bunlar, ancak, kuvvetle bir arada tutulan askerlerdir. Bu sebeple kıtlık, ihtiyaç ve ulaştırma vasıtalarının eksikliği, Yunan ordusunun bitiremediğini kökten tamamlayacaktır. Bununla beraber eğer gerekirse, Yunan alayları Ankara'dan da ileri giderek takip edilen maksadı elde edecek haldedirler. Yunan ordusunun, Napolyon Ordusunun Rusya'daki akıbetine uğraması tehlikesi hiç yoktur. Ankara, demiryolunun son noktasıdır. Bu sebeple Türkler daha öteye taşımacılık yapamazlar. Ulaştırma vasıtaları olmadığı için Ankara'nın ötesine çekilişleri ister istemez muntazam ordularının dağılmasına sebep olur. Zaten çok dağınık olan bu topraklarda ancak küçük askerî kıtalar kalabilir.

Lloyd George — Yunan Ordusu, demiryolunu kesmek için Türklerin çete muharebelerine girişmesi hâlinde, ulaştırma hattını kurabilmekte büyük güçlüğü uğramıyacak mıdır?

Albay Sarıyanis — Demiryolu hattı şimdiye kadar Kemalistler tarafından hiç bir taarruza uğramamıştır. Bundan sonra da olamaz. Deneme ile öğrendik ki, bu hususta kor-

59 - Kont Sforza, 1813'de yani 107 yıl önce Napolyon'un Moskova Seferi'nde uğradığı akıbeti kastetmektedir.

566

kulacak bir şey yoktur ve 3 alay, ulaştırmanın korunması için elverir.

Lloyd George — Yunan Ordusu, düşman bir memlekette ilerledikçe, geri yolları korumak için daha çok kuvvet lâzım olacağını hatırlatırım.

Albay Sariyanis — Ben de bu fikirdeyim. Fakat Yunan Genel Kurmayının bunun için lâzım olan kuvvetlerin sayısını iyi bildiğine inanmanızı rica ederim.

Lloyd George — İzmir'in Rum halkı kavgaya iştirak etmiş midir? Başka bir deyimle, İzmirli Rumların, hürriyetleri için döğüşmeye niyetleri var mıdır?

Kalogeropulos — Askerî hizmete tâbi olan Yunan uyruklulardan gayri, gönüllü olarak yazılanlar vardır. Fakat Sevres Andlaşması hükümlerini ihlâl etmemek için İzmirli Rumlar askere sevk edilmemişlerdir.

Lloyd George — Yunan hükümeti Anadolu'da bulunduğu söylenen 120.000 kişiden fazla, buraya daha ne kadar kuvvet sevk edebilir?

Kalogeropulos — Lâzım olduğu kadar.

Lloyd George — Bu hususta imkânın ne olduğunu bilmek isterim.

Kalogeropulos — Yunanistan daha 200.000 kişi çıkarabilir.

Lloyd George — Yunanlıların düşünülen harekât masrafını yüklenip yüklenemeyeceği meselesini başbakanın açıklamasını rica ederim.

Kalogeropulos — Bu soruya, hem de hiç tereddüt etmeden müsbet cevap verebilirim. Göz önünde tuttuğumuz husus şudur ki, bu türlü harekât, diğer devletlerin dünya harbinde yaptıkları gibi malt sorumluluklar doğuracaktır. Şimdiki halde bir Yunan vatandaşı vergi olarak ancak 480 Frank vermektedir. Diğer memleketler vergi mükelleflerine, çok daha ağır yük düşmektedir. Bu sebeple Yunan servet kaynaklarının henüz tükenmemiş olduğunu kabul etmek lâzımdır. Ancak, Yunan hükümetinden kendi gelirleri ile harbe devamı istenecekse, iradesini serbestçe kullanmasına engel olmamak gerekir.

Briand — Yunan başbakanının sözlerini en büyük ilgi ile dinledim. Ben şahsen bütün Yunanlıların vatanseverliklerinden ve bu vatanseverliği İzmir'de göze çaracak surette belirtmekteki dilek ve iradelerinden bir dakika bile şüphe etmedim. Fakat Türklerin düşman olarak kıymetlerinin az olduğu hakkında Yunan başbakanı kadar iyimser değilim. Fransa olarak Kilikya'da Türklere mü

567

kemmel donatılmış, iyi talim edilmiş, vatansever, cesur askerlerden mürekkep, altmış bin kişilik bir ordu ile karşı durduk. Harbin bu safhasında bir yılı aşan bir zaman içinde, ortaya çıkan sonuç bana şu kanaati verdi ki, Yunan başbakanının küçümsediği haydut çetesi diye anılan Türk savaşçılarına saygı göstermek gerekir. Fransa kuvvetlerince, denemeden elde edilen sonuca göre sabit olmuştur ki, Türk Ordusu, konferansın bugün inanmaya istekli görüldüğü gibi kolay dağılmıyacaktır. Bu ordu, Fransızlara çok acı kayıplar verdirmiştir. Fransız ordu-su bir ay müddetle, Antep'i kuşattı ve Antep kendisini şiddetle savundu. Bir ay içinde Fransızlar şu inanca vardılar ki, Türk askerleri çok yığittirler. Bir karış toprak için bile savaşır ve vahşice dövüşürler. Mustafa Kemal'in topladığı askerler için bu böyle olmayabilir. Fakat bu hususta Yunan başbakanı tarafından ileri sürülen fikri kabul etmeden, Fransa askerî temsilcisi General Gouraud'dan askerî durum hakkında ve hele Türk kuvvetlerinin gösterebileceği direnme hakkında düşüncesini istemek mecburiyetindeyim. Kendisi şahsen bütün yangın ocaklarının sönmesini çok ister. Çünkü, böyle olmadıkça bir anlaşmazlık derhal diğer bir anlaşmazlığı doğurur.

General Gouraud — Türk ordusunun değeri hakkında Yunan başbakanının fikirlerini mübalâğalı bir iyimserlik saymaktayım. Çanakkale'de kendileri ile çarpışan askerler, an'anevî eski Osmanlı askeri idi. Bugünkü Türk askeri belki 1915 deki asker değerinde değildir. Bunu kabul etmekle beraber, bunların da tehlikeli düşman olduğunu ve küçümsenmelerinin doğru olmadığını söylemek isterim. Yunanlılar ilerledikçe, direnme ile karşılaşacak ve coğrafi ve tabii şartlar Yunan ordusunu çok güç duruma düşürecektir. Eğer, Fransa hükümeti, benden Yunan hükümetinin düşündüğü harekâtı yapmamı isteseydi, Mareşal Foch'un bunun için 27 tümenlik bir kuvvet lâzım geleceğine dair olan fikrini unutmazdım.

Bir savunma harbinde, Türkler, çok tehlikeli bir düşmandır. Türkleri Anadolu'nun göbeğinden koğmak imkânsızdır. Düşünülen gayeyi elde etmek için lâzım olan vasıtalara ve kaynaklara sahip bulunan bir millet mevcut olduğunu zannetmiyorum.

Lloyd George — Bahsettiğiniz 27 tümen bütün Küçük Asya'yı zaptetmek için lâzımdır.

Albay Sarıyanis — Benim görüşüme göre, Kemalistlere karşı başarılı bir harp yapmak için Avrupa askeri

568

çevrelerinin takdir ettiği kadar büyük bir insan kütesine ihtiyaç yoktur. Yunanlılar doğulu olduklarından Türkleri daha iyi tanırlar. Küçük Asya'da Yunanlılar, batılı bir devlete kıyasla daha az bir kuvvetle meseleyi sona erdirebilir.

Lloyd George — Albay Sarıyanis'e iki soru sormak isterim: önce, geçen sene Yunanlılar tarafından Bandırma'ya yapılan harekâtı şüphesiz Sarıyanis hatırlar. Durum bu harekât başlamadan öncekinin aynı değil midir? O zamanki batı devletlerinin askerî müşavirleri teknik güçlüklerin Yunan Genel Kurmayının düştüğünden daha ciddî olduğu tarzında muhakeme yürütmemişler miydi? Sonra Yunan Genel Kurmayının tahminlerinin doğruluğu anlaşılmalı mı?

Albay Sarıyanis — Durum aynen böyledir. Söz konusu harekât bir ayda bitirildi. Bazı batı devletleri subaylarının, Yunanlılara, büyük tehlikelerle karşılaşacaklarını söyleyerek onları teyakkuza davet etmiş olmalarına rağmen, Türkler kolaylıkla yenildiler.

Briand — Albay George'un görüşlerini belirtmesini isterim.

Albay George — Bu kadar zayıf imkânlarla Yunan ordusunun taarruza geçmesi büyük tehlikelere atılmak demektir. Bundan başka, Yunanistan'ın insan ve malî kaynaklarının burada söylendiği gibi olduğuna inanamıyorum. Ankara'ya karşı başarılı bir hareketin imkânı olmadığını kabul etmekle beraber, Yunanistan'ın ortaya çıkaracağı vasıtalarla bu türden bir teşebbüsün tehlikeli bir karakter arz ettiğini belirtmek isterim. Çünkü Kemalistleri yalnız muharebe meydanında yenmekle her iş bitmiyecektir. Bundan sonra Türkiye'nin boyun eğmesini sağlamak ve çete muharebelerini ortadan kaldırmak gerekecektir. Müttefikler Yüksek Başkumandanlığı da bu fikirdedir.

Lloyd George — Bu karara varıldığı vakit müttefikler askerî meclisinde Yunanistan'ın askerî bir temsilcisi bulunmuş muydu ve bu karar hangi tarihte alınmıştı?

Albay George — Müttefikler Yüksek Başkumandanlığı 24 Mart 1920 de toplanmıştı.

Lloyd George — Bu karar Yunanlıların Bandırma başarısından daha önceye aittir. Müttefikler Kumandanlığı, Mustafa Kemal kuvvetleri ve Yunan kuvvetleri hakkında bugün savunulduğu görüşü, o vakit de ileri sürmüştü. Fakat Yunanlıların kazandığı başarı karşısında, müttefikler

askerî kumandanlığı haksız ve Yunan Genel Kurmayı haklı çıkmıştır.

Görülüyor ki, Lloyd George, Türk Yunan Harbinin devamına taraftardır. Bu harpten ümitlidir. Yunan Başbakanı ve Genel Kurmay İkinci Başkanı Sarıyanis ise, kendilerini olduklarından fazla göstererek, Londra Konferansı'nda, Yunan menfaatlerinden bir fedakârlık yapmak durumundan kurtulmak istemektedirler. Lloyd George'u memnun etmekle İngiltere'den yardım görebileceklerini ummaktadırlar. Buna karşılık, Fransızların, Türkiye'nin kabul edebileceği bir barış için gayret sarfettikleri anlaşılıyor, özellikle Türklerle savaştan Fransız kuvvetlerinin kumandanı General Gouraud'yu konferansta bu maksatla getirmişlerdi.

Hariciye Vekili Bekir Sami Beyin başkanlığında İzmir milletvekili Yunus Nadi (Abaloğlu) ve Mahmut Esat (Bozkurt) ile, Trabzon Milletvekili Hüsrev (Gerede), Erzurum Milletvekili Necati (Albayrak), İzmit Milletvekili Sırrı (Belli), Aydın Milletvekili olup millî hükümeti Roma'da temsil eden Cami (Baykut) Bey ve on kadar müşavirden teşekkül eden Ankara delegasyonu 22 Şubat günü Londra'ya gelmiş bulunuyordu. Paris'te oturan Nihat Reşat (Belger) bey de delegasyona dahildi. Tevfik Paşa heyeti ise, İstanbul Hükümetinin Roma ve Londra Büyük Elçileri Raşit ve Osman Nizami Paşa'lardan müteşekkildi. Türkiye'yi iki ayrı delegasyonun temsil etmesi konferanstan olumlu bir sonuç alınmasını tehlikeye düşürebilirdi. Hattâ bu, Türkiye adına çok garip bir durumdu. Ankara delegasyonu, İstanbul heyetinin yarın toplanacak konferansta nasıl davranacağını merak etmekteydi. Hüsrev (Gerede) Bey, Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı Bey ile askerlik arkadaşı olduğu için aynı otelde kalan bu heyet ile görüşmek üzere görevlendirildi. Hüsrev (Gerede) ve İsmail Hakkı Beyler arasındaki görüşmeden, İstanbul delegasyonunun konferansta millî birliği bozmamak için mümkün olanı yapacağı anlaşıldı.

21 Şubatta Türkler bulunmaksızın, Yunanlıları dinleyen konferans, yine aynı sarayda 23 Şubatta Yunanlılar bulunmadığı halde Türk heyetini dinlemek üzere toplandı. Konferansın bu oturumunu Nihat Reşat (Belger) Bey şöyle anlatır:⁶⁰

«Londra Barış Konferansı'nın toplanmasından bir kaç

60 - Mahmut Kemal İnal. - Son Sadrazamlar, s. 1735.
570

gün önce Tevfik Paşa hasta olarak yatakta istirahatata mecbur olmuştu. Konferansın İlk oturumu açıldığı gün henüz nekahat devresine giren paşayı toplantı salonuna kollarından tutarak yardımla getirdiler. Çok yorgun ve rengi uçuktu. Gösterilen yere oturduktan sonra dizlerini ve ayaklarını battaniye ile sardılar.

80 yaşına gelmiş olan bu zat, heyecan ve üzüntü içinde Frenk delegelerinin karşısında yer alınca, bu manzara, orada toplanan bütün heyetler üzerinde derin bir etki yarattı. O yaşta ve henüz yatakta istirahate muhtaç bir durumda, mensup olduğu milletin hak ve şerefini savunmak için konferansta hazır olarak vatani nâmına adalet isteğinde bulunmaya teşebbüs etmesi herkesi heyecanlandırdı.

Derin bir sessizlik içinde konferansın başkanı Lloyd George, paşaya, konferans adına sağlık ve afiyet dileğinde bulunduktan sonra, gayet saygılı bir dil ile hitap ederek kendisine söz verdiğini söyledi. Gözler paşaya çevrilmişti ve herkes paşanın durumuna, davranışına ve söyleyeceği sözlere son derece dikkat ediyordu. Paşa, üzüntüden titrek, gayet zayıf bir sesle Söz, asıl milletvekillerine aittir. Bundan dolayı Anadolu Heyetine söz verilmesini teklif ve rica ederim dedi ve sustu.»

Nihat Reşat (Belger) Bey, Türk tezini, Fransızca olarak, dinleyenleri hayran bırakacak bir şekilde açıkladı. Bu konuşmadan dolayı hitabeti ile ün almış olan Fransız Başbakanı Briand, Nihat Reşat Beyi tebrik etti. Fransız askerî müşavirlerinden Albay Mougin, akşam otele gelerek Türk tezinin çok iyi savunulduğunu bildirdi ve Türk delegasyonunu o da tebrik etti. Nihat Reşat Beyin konuşması bitince, Lloyd George, «Türk dâvası hakkında verdiğiniz bu önemli bilgilerden dolayı aydınlandım. Görüşünüzü tamamiyle anladım. Teşekkür ederim» demişti. Fakat Lloyd George, Briand gibi samimi değildi.

Tevfik Paşa'nın, konferansta, sözü Ankara'nın temsilcilerine bırakması üzerinde, biraz durmak gerekir. Bu, iki bakımdan çok önemli bir davranıştı: İstanbul hükümetinin başkanı, böylece Ankara'yı resmen tanımış ve temsil ettiği hükümetin Türkiye hakkında söz sahibi olmadığını açıkça itiraf etmiş oluyordu. Hem de, Türkiye'yi bölüşmek isteyen İtilâf devletleri temsilcilerinin önünde.. Bu, bir. İkincisi, Türk millî hareketi yöneticileriyle anlaşmaya temayülü olan devletlerin (Fransa ve İtalya), bütün tereddütleri silinmiştir. Lloyd George'un inançları hiç sarsılma

571

mış bile olsa, başta Lord Curzon olmak üzere, Konferansta hazır bulunan diğer İngilizlerin, İstanbul hükümeti ve padişahı ile yapacak bir işleri kalmadığını anlamış olduklarına inanabiliriz. Ankara için, Konferansın tek kazançlı yönü budur. Nitekim, Briand ve Kont Sforza'nın Bekir Sami Bey ile Londra'da birer anlaşma imzalamaları, zaten az-çok hazır oldukları bir uzlaşmaya kolaylıkla yanaşmaları, bir dereceye kadar da Tefvik Paşa'nın tutumundan ileri gelmişti.

Ankara hükümeti, bu konferansta tek başına temsil edilmek için çırpınmıştı. Bu vesile ile Mustafa Kemal Paşa ile Tefvik Paşa arasında geçen telgraf yazışmaları, yalnız bir iç mesele olarak değil, dış ilişkiler bakımından da, bu hususta Ankara'nın verdiği önemi göstermektedir. Büyük Millet Meclisinin 1 Şubat 1921 günlü toplantısında konuşan hariciye vekili Bekir Sami Bey aynı konuya değinerek şöyle demişti:

«.....İstanbul'da bulunan ve Sevres Andlaşmasını imzalayan ve yüksek bir şûrada (Saltanat Şûrası) padişahın önünde, bu millet için Sevres Andlaşmasını kabul ve tasdikten başka çâre kalmadığına karar veren bir belirsiz hükümetin, artık bu memleketin kaderi hakkında söz söylemek hakkı da, yüzü de kalmamıştır.»

Tefvik Paşanın, konferans'ta söz hakkını Büyük Millet Meclisinin temsilcilerine tanınması, bu gerçeğin İstanbul Hükümetince itirafından başka bir şey değildir. Tefvik Paşa'yı şüphesiz vatanseverlik duygularından yoksun saymaya imkân yoktur. Fakat, saltanat ve hilâfete bağlı bir Osmanlı vatanseveri olarak Londra'ya gelmeden de yapamamıştı, öyle sanıyoruz ki, Mustafa Kemal Paşaya karşı sonuna kadar direndikten sonra, telifci bir yol bulduğu inancıyla Londra'ya gitmiştir.

Tefvik Paşanın Türk delegasyonunu nasıl sevindirdiği ve Büyük Millet Meclisinin bundan duyduğu memnunluğu İzmit milletvekili Sırrı Bey tarafından Londra'dan çekilen ve Meclisin 24 Şubat günlü toplantısında okunan aşağıdaki telgraftan anlamaktayız:

«Tefvik Paşa, konferans huzurunda millet adına söz söylemenin Ankara Büyük Millet Meclisi delegelerine ait olduğunu ifade etmiştir. (Şiddetli alkışlar).»

Gerçi yukarıdanberi belirtmeye çalıştığımız gibi, Sadrıâzamın konferans görüşmelerinin yürütülmesi hakkını Ankara'nın temsilcilerine bırakması, millî hareket yararına güzel bir jesttir. Fakat Tefvik Paşa, diğer yandan, kon

feranstan sonuç almak sorumluluğunu da Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine yüklemiş oluyordu. Başarısızlığa uğrandığı takdirde -ki böyle olması mukadderdi- başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, millî liderler, memleket kamu oyu ve Büyük Millet Meclisi önünde suçlu duruma düşebilirlerdi. Bu endişenin duyulduğu, Hariciye Vekili Bekir Sami Beye vekâlet eden Muhtar Beyin aşağıya alacağımız konuşmasında açıkça sezilmektedir. Hükümetin o günlerdeki heyecanını ve kısmen Londra konferansının havasını aksettiren bu konuşmasıyla, Muhtar Bey, Büyük Millet Meclisine şu açıklamada bulunmuştur (10 Mart):

«.....Londra görüşmelerinde itilâf Devletleri, Trakya ve İzmir'de Türk ve Rum nüfusunun tesbiti için uluslararası bir araştırma komisyonu kurulmasını teklif ettiler. Son yılların olaylarına rağmen araştırma sonucunun lehimize çıkacağına İnanan delegasyonumuz, bu teklifi kabul etti. Fakat bu görüşmelerin sonucu hakkında bize gönderilen rapora cevap olarak verdiğimiz talimatta, oralarda Yunan askeri ve sivil idaresi hâkim oldukça araştırma komisyonunun faaliyet göstermesine razı olmanın sakıncaları belirtilerek, teklifin reddedilmesini kendilerine bildirdik. Bizim delegasyonumuz, Yunanlıların bu teklifi kabul etmeyeceğine inanıyorlardı. Gerçekten Yunan hükümeti sonuçtan güven duymadığı için tahkik komisyonu teklifini reddetmiştir. Dolayısıyla durum lehimize bir etki bırakmıştır.»

«Yine komisyonun bir oturumunda delegasyonumuz başkanı, Kürdistan ve Ermenistan sınırları ve malî kontrol ve iktisadî münasebetler ve Boğazlardan serbest geçiş hakkında bazı sorulara muhatap olmuştur.

Yüksek heyetiniz de bilir ki, bu memleket, Kanuni devrinde olduğu gibi, sınırlarını ta Viyana'ya kadar genişletse, malî istiklâline sahip olmadıkça, buna bağımsız bir hükümet ve devlet denemez. Zaten «Misakı Millî» nin değişmez esaslarına aykırı bulunduğundan, biz asla malî bir kontrol ve teftiş kabul edemeyiz. Bu şartlar içinde yapılacak barışımız yoktur. Hattâ bütün millî isteklerimiz tatmin edilse bile, halen mevcut bulunan - burada değil ya, İstanbul'un bugünkü şekline göre arz ediyorum - Düyunu umumiye müesseselerini dahi kabul edemeyiz. Bundan dolayı imzalayacağımız barışı mutlaka bu şartlar içinde yapmak ve tesbit etmek gerekir.

Kürdistan meselesine gelince; böyle bir mesele biz

de mevcut değildir. Biz bunu bilmiyoruz. Çünkü yüksek heyetiniz ve onun içinde bulunan Kürdistan vilâyetlerinin sayın milletvekillerinin de her fırsat düştükçe söyledikleri üzere, biz ayrılık kabul etmez bir surette birbirimizle kader birliği yapmış olduğumuzdan, yalnız bir Türkiye meselesi vardır. Yoksa Kürdistan meselesi yoktur. Bunu, Avrupalılar, bir daha öğrenmek isterlerse delegasyonumuz bunu yüksek sesle suratlarına söylesin, denilmiştir.

Ermeni sınırları meselesine gelince: yüksek heyetiniz pekâlâ bilir ki, Gümrü'de imzalanmış, fakat bilinen sebeplerden dolayı bazı maddeleri uygulanmamış olan andlaşma ile kayıtlı olduğumuzdan, batı devletleri ile aramızda Ermenistan'a veya sınırlarına dair görüşülecek, konuşulacak, hiçbir mesele ve anlaşmazlığımız yoktur. Delegasyonumuza yeniden bu şekilde talimat verdik.

Misakı Millî'de gösterilmiş olan esaslar içinde bir barış yapmak arzumuz son derece büyüktür. Barışın taraftarıyız. Harb zevki için harb etmiyoruz. Bunlar tatmin edildiği takdirde, her zaman barış yapmaya hazırız. Konferans'ta «biz Sevres andlaşmasını bir izzetinefis meselesi yaptık, bundan dolayı bu ismi asla değiştiremeyiz. Bunu önceden kabul ediniz. Ondan sonra andlaşmanın maddeleri hakkında sizinle konuşabiliriz.» demişlerdir. Biz de dedik ki: «Biz gerçeksever insanlarız. Biz 7-8 yüzyıldan beri koca bir saltanat kurmuş bir milletin çocuklarıyız. Onun için yeni kurulmuş devletler gibi gösteriş hevesimiz yoktur. Biz gerçeğe bakarız, ismi ne olursa olsun. Yalnız barış hükümleri mutlaka Misakı Millî'de gösterilen esaslara uygun olsun. Biz Sevr ismini de kabul ederiz.»

«Bu arada Fransız ve İtalyan delegasyonu bizim delegasyonumuzla yaptıkları konuşmalarda bize karşı dostça duygular göstermişlerdir. Aldığımız raporlara göre bizimle anlaşmak istemektedirler. Fakat Fransızlar, özellikle Fransızlar, yüzümüze dostça lâflar söylemekle birlikte, uygulamada buna zıt davranışlardan çekindikleri yoktur. Bunların samimîliğine kanaat getirilmedikçe yapılan tekliflere hükümetin kıymet vermiyeceğini size tekrar temin ederim. Delegasyonumuzdan aşağı yukarı 8 günden-beri bir haber alınamamıştır. Yabancı ajanslar konferans görüşmelerine ait ve konferans dışında siyasî çevrelerin eğilimlerine dair bir çok haberler verdikleri halde delegasyonumuzdan 8 gündenberi bir cevap alınamaması dikkati çekecek bir durumdur. Bunu ne suretle tevil etmek

lâzım geldiğini bendeniz kestiremiyorum. Yüksek heyetinizin ve kamu oyunun herhalde pek büyük bir ümide düşmemesini rica ederim.»

Londra Konferansı; batılı devletlerin, Ankara hükümetiyle yaptığı resmî ve siyasî görüşmelerin ilki olmak, Ankara hükümetinin hariciye vekili ile Fransa ve İtalya'nın birer anlaşma imzalamalarına imkân hazırlamak gibi üç önemli özelliği vardır. Bu sebeple, Konferansa biraz genişçe yer vermiş bulunuyoruz. Halbuki konferanstan başka olumlu bir sonuç çıkmamıştır. Lloyd George, görüşmelerin bir anlaşmaya ulaşmaması için elinden geleni yapmıştır. Lloyd George'un çabasıyla Türk ve Yunan delegasyonuna, hükümetleriyle görüştükten sonra cevaplandırmak üzere verilen yazılı barış teklifi, üzerinde durulmaya bile değmez. Çünkü, bu teklifi ne Ankara kabul edebilirdi ve ne de Atina kabul etmek niyetinde idi. Sevres Andlaşmasında çok önemsiz bazı değişiklikleri taşıyan teklif, henüz Ankara'ya ulaşmadan ve Türk delegasyonu yolda iken, Yunan Ordusu, Anadolu'da büyük bir taarruza geçecekti.

B. REDDEDİLEN ANLAŞMALAR

Londra'ya giden delegasyon başkanı hariciye vekili Bekir Sami Beye, hükümet, siyasî görüşmeler için tam bir yetki vermişti. Yukarıda da yeri geldikçe belirtildiği üzere, Briand ve Kont Sforza, Türk delegasyonuna büyük bir ilgi ve yakınlık gösterdiklerinden, konferans dışı temaslar sonunda, Bekir Sami Bey, Fransa ve İtalya temsilcileri ile ayrı ayrı ikili anlaşmalar imzalamıştır. Fransa ve İtalya ile yapılan anlaşmalar, aşağı yukarı birbirine benzemekte ve gelecekteki bir barış andlaşmasına esas teşkil eder mahiyette idi. Bu arada İngiltere ile de yalnız karşılıklı olarak esirlerin bırakılmasına ait bir anlaşma yapılmış idi. Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmeyen ve Bekir Sami Beyin hariciye vekâletinden ayrılmasına sebep olan bu anlaşmalar üzerinde kısaca duracağız.

11 Mart 1921 günü Londra'da imzalanan Türk-Fransız anlaşmasının başlıca hükümleri şöyledir:

- Harbe son verilecek ve karşılıklı olarak esirler serbest bırakılacaktır.
- Kilikya'da Fransız subaylarının da katılacağı bir güvenlik kuvveti kurulacaktır.
- Harbe son verildikten bir ay sonra Sevres Andlaşması ile çizilmiş olan sınırın kuzeyinde bulunan Fransız kuvvetleri geri çekilmiş olacaktır.
- Kilikya'da Fransız işgali sırasında görev alan memurlar yerlerinde bırakılacak ve genel af ilân edilecektir.
- Azınlıkların her türlü hakları eşitlik dairesinde sağlanacak ve halkın karışık olduğu yerlerde Belediye ve Jandarma teşkilâtı, azınlıklar da göz önünde bulundurulurarak düzenlenecektir.

Anlaşmanın bir maddesi ile Suriye-Türkiye sınırı tesbit olunmuştu. Fakat asıl önemli husus, anlaşmanın ekonomik hükümleri idi. Anlaşma ile Fransa'ya bir takım imtiyazlar tanınmakta idi. Şöyle ki:

Verilecek imtiyazlarda Fransızlar tercih edilecek ve Türk-Fransız ekonomik işbirliği kurulacaktı. Bu inhisar yalnız Kilikya'ya mahsûs olmayıp Elâziz, Diyarbakır ve

Sivas vilâyetlerini de içine almaktaydı. Ergani madenlerini işletme imtiyazı bir Fransız grupuna verilecek ve bu maksatla Türk kanunlarına göre kurulacak bir şirkette Türk-Fransız sermayeleri yarı yarıya işbirliği yapacaklardı.

Anlaşmanın başka bir maddesi ile de Fransızlar, İskenderun bölgesinde Türklere kültür gelişmesi bakımından kolaylık göstermeyi ve Fransızca ile Arapça gibi, Türkçeyi de resmî dil olarak kabul 'etmeyi taahhüt ediyorlardı. Fakat, bu tavize karşılık, Türkiye'deki Fransız kültür ve sosyal yardım kuruluşlarının devamını sağlamakta idiler.

Bekir Sami Bey ve arkadaşları Londra'dan ancak İkinci İnönü Muharebesi bittikten sonra dönebilmişlerdi. İnönü Zaferinin verdiği güvenlik içinde Mustafa Kemal Paşa tarafından gözden geçirilen bu ve diğer anlaşmalar son derece menfî bir şekilde karşılandı. Nitekim «Nutuk»ta Atatürk, bu konuya önemle eğilmekte, anlaşmaları Misakı Millî ve Millî İstiklâl anlayışına tamamen aykırı görerek, anlaşmaları imzalayan Bekir Sami Beyi ağır bir şekilde suçlamaktadır. Halbuki, Bekir Sami Bey, en buhranlı bir devrede memlekete büyük bir hizmet yaptığına inanıyordu. Nutuktaki açıklamalardan anlaşıldığına göre; Mustafa Kemal Paşa ile aralarında bir hayli tartışma da geçmişti. Mustafa Kemal Paşa bu anlaşmaları her ihtimale karşı Büyük Millet Meclisine götürmedi. Kendi deyimi ile, Bekir Sami Beyin düşüncelerinin Mecliste tasvip görmeyeceğinden başka, hariciye vekâletinden düşürüleceği de kesindi. Fakat Meclisi, siyasî meselelerin görüşülmesine ve tartışılmasına boğmayı o günlerin şartlarına uygun görmediğinden, Bekir Sami Beye isabetsizliğini bizzat söyleyerek hariciye vekâletinden çekilmesini teklif etmiştir.

Bilindiği üzere, pek az bir zaman sonra, 1921 Haziranında, Fransızlar ile görüşmeler yeniden başlamış ve Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da idare ettiği bu görüşmeler sonunda, 20 Ekim 1921 de Ankara Anlaşması imzalanmıştı. Ankara Anlaşması ile Bekir Sami Beyin Londra'da Briand ile yaptığı anlaşma karşılaştırıldığı zaman, büyük ve önemli farklar görmek mümkün değildir. Her iki akit de Türk-Fransız Harbine son veriyor ve Türkiye-Fransa sınırını tesbit ediyordu. Ankara Anlaşması ile, Bekir Sami Beyin yaptığı anlaşmadaki sınır, Türkiye lehine pek az bir farklılık göstererek hemen hemen aynıdır. İlk ânda göze batan ve Mustafa Kemal Paşayı Bekir Sami Beye karşı haklı gibi gösteren husus, Bekir Sami - Briand an-

laşmasında, Fransaya bazı iktisadî imtiyazlar ve menfaatler tanındığı halde, Ankara Anlaşmasında bunlardan söz edilmemesidir. Fakat, 13 maddeden ibaret olan Ankara Anlaşmasının tamamlayıcısı sayılmak gereken, hariciye vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey ile Franklin Bouillon arasında teati edilen mektuplarda (ki Yusuf Kemal Bey 6, Franklin Bouillon 5 mektup vermiştir) Bekir Sami - Briand Anlaşmasında sözü edilen menfaat ve imtiyazlar aşağı yukarı aynen, fakat değişik deyimlerle kabul ve teyit olunmuştur. Hariciye Vekili, Ankara Anlaşmasını, 1 Kasım 1921 günü Mecliste bilgi kabilinden okunmuş, fakat mektuplara çok sathî olarak değinmiştir, öyle sanıyoruz ki, Meclisin tepki göstermesinden duyulan endişe sebebi ile mektuplar aynen okunmamıştır⁶¹. Ankara Anlaşması üzerinde ileride daha geniş şekilde durulacağı için burada bu kadarlık bir karşılaştırma ile yetiniyoruz. Ancak, şu var ki, Mustafa Kemal Paşa, Franklin Bouillon ile Ankara'da kararlaştırılan şartları kabule mecburdu ve bunu yapmakla isabetsiz hareket ettiği söylenemez. Bekir Sami Bey de, o günün şartlarına göre görevini çok iyi yapmıştı. Buna rağmen lâıyk olmadığı bir muameleye maruz kaldı. Bunun iki sebebi olabilir. Biri, İnönü'nde kazanılan zafer dolayısıyla batılıların Türkiye ile daha elverişli şartlarla anlaşmaya mecbur oldukları inancının yerleşmesi, diğeri ise Bekir Sami Beyin günün birinde Mustafa Kemal Paşanın önüne bir engel olarak çıkması ihtimali. Gerçekten Mustafa Kemal Paşa, daha Sivas Kongresi sırasında Bekir Sami Beyden kuşkulandı. Şimdi aynı adam Moskova'da ve Londra'da Türkiye'nin dış politika münasebetlerini düzenlemekte idi. Bekir Sami Beyin Moskova'da hazırladığı görüşmeler meyvesini vermiş ve Moskova Andlaşması (16 Mart 1921) imzalanmıştı. Bekir Sami Bey,

61 - Ankara Anlaşmasının bir maddesine göre, bu anlaşmanın iki hükümet tarafından tasdiki gerekmekte idi. Anlaşmanın meclisler tarafından tasdiki söz konusu edilmemişti. Ne Fransa, ne de Türkiye hükümetleri anlaşmayı kendi meclislerine, Anayasaları gereğince tasdik ettirmeleri gerektiği halde, bu muameleyi yapmak istememişler ve yapmamışlardır. Türk hükümetinin endişesini yukarıda belirttik. Fransız hükümeti ise, bu anlaşmanın mahiyetinin müttefikleri ve özellikle İngiltere tarafından öğrenilmesini istemediğinden, meclislerine tasdik ettirmemiş ve yalnız bilgi vermiştir.

578

İngiltere ile imzaladığı esir mübadelesine ait anlaşma bir tarafa bırakılsa bile, İtalya ve Fransa ile muhâsemâta son veren anlaşmalar imzalamış bulunuyordu. Bütün bunlar Bekir Sami Beyin itibarını ve nüfuzunu arttıracaktı. Halbuki, Bekir Sami Bey, gerek bazı kusurları, gerekse Mustafa Kemal Paşa'nın liderlik yolunun açık tutulması bakımından sivrilmemeliydi.

Londra'da, 12 Mart 1921 günü Bekir Sami Bey ile Kont Sforza tarafından imzalanan Türk - İtalyan Anlaşmasına gelince: bu anlaşma, tarafların menfaatleri aynı derecede göz önünde tutularak hazırlanmıştı. İtalya bu anlaşma ile Türkiye'deki ekonomik menfaatlerini teminâta bağlıyordu. Buna karşılık Türkiye, İtalyan kuvvetlerinin Anadolu'dan çekilmesini sağlamaktaydı. Ayrıca İtalya, İzmir ile Doğu Trakyanın Türkiye'ye geri verilmesi için Sevres Andlaşmasının değiştirilmesi hakkındaki Türk tezini desteklemeyi taahhüt etmekteydi. Bekir Sami Bey de Türkiye adına, İtalya ile ekonomik iş birliği yapmayı; Antalya, Burdur, Muğla, Isparta, Afyon, Kütahya, Aydın ve Konya'yı içine alan geniş bir bölgede, diğer milletlere tercihen İtalyanlara bazı imtiyazlar tanımayı, Ereğli madenlerini bir Türk - İtalyan şirketinin işletmesini kabul etmişti. Türk-İtalyan ekonomik işbirliği, Türk kanunlarına göre kurulacak şirketlerle yürütülecekti. Şirketlerde Türk ve İtalyan sermayesi işbirliği yapacaktı.

İngiltere ile yapılan esir anlaşması ise, gerçekten millî hükümet esaslarını zedeliyecek nitelikte idi. Çünkü, anlaşma Türklerin elindeki İngiliz esirlerinin kayıtsız ve şartsız bırakılmasını sağladığı halde, İngilizler ellerindeki Türk esirlerinden harp içinde İngilizlere kötü muamele etmiş olanları ve tehcir suçlularını bırakmamakta serbest kalacaktı. Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerle yapılan bu anlaşmayı haklı olarak, İtalyanlarla yapılan anlaşmayı ise Türk - Fransız Anlaşmasını kabul etmediği için tabîî olarak tanımadı. Fakat tıpkı Fransızlarla yapılan anlaşma gibi, İngilizlerle yapılan anlaşma da yenilenecek ve 23 Ekim 1921 günü, İstanbul'da Kızılay ikinci başkanı Hamit Bey ile İstanbul İngiliz Komiseri arasında Malta'daki mevkûflarla birlikte İngilizlerin elinde bulunan bütün Türk esirlerinin ve Türklerin elinde bulunan İngiliz esirlerinin bırakılması hükme bağlanacaktı.

İtalyanlar, iç meselelerinin çok karışık olması yüzünden yeni bir anlaşmaya gitmek lüzumunu bile hissetmeden, Anadolu'dan 1921 Haziran ayı içinde tamamen çekildiler ve Türkiye'yi kendi haline bıraktılar.

C. MOSKOVA ANTLAŞMALARI

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Moskova'da 1921 yılı Mart ayında, iki devlet ile dostluk ve yardımlaşma andlaşması yapmaya muvaffak olmuştur. Bilindiği gibi, Rus - Bolşevik hükümeti ile Ankara temsilcileri arasında görüşmeler uzun zamandanberi sürüp gitmekte idi. Bu görüşmelerin henüz kesin bir sonuca bağlanmadığı bir sırada, Moskova'da bulunan Türk delegasyonu yeni bir imkânla daha karşılaşmıştır. Bekir Sami Bey başkanlığında Moskova'ya gönderilen ilk Türk heyeti, orada Afgan mümessilleriyle tanışmışlar ve Türk-Afgan Andlaşmasına temel teşkil edecek ilk temas, böylece kurulmuştu. Afganlılar, Türk Heyeti üyelerine son derece dostluk ve yakınlık göstermişler ve Türk Millî Mücadelesine duydukları ilgiyi açıkça ve samimiyetle anlatmışlardır. Moskova'daki Afgan temsilcileri, Türk-Afgan yakınlaşmasını resmî bir belgeye bağlamak arzusunda olduklarını da gizlememişlerdi. Afganlılar, Ruslar ile dostluk andlaşması imzalamak üzere idiler. Rusya ile Türkiye arasında yapılacak andlaşma için Moskova'ya gönderilen ikinci Türk Heyetine (Yusuf Kemal ve Doktor Rıza Nur Beyler) Afganistan ile de bir andlaşma imzalamak yetkisi verilmişti. Doktor Rıza Nur'un müsveddesini hazırladığı andlaşma, Afganistan temsilcileri tarafından hiçbir noktası değiştirilmeden aynen kabul edilerek, 1 Mart 1921 tarihinde Moskova'da imzalandı. On maddeden ibaret olan Türk-Afgan Andlaşması ile Türkiye, Afganistan devletinin bağımsızlığını tanımıştır. Bu husus ile ilgili birinci maddede, Türkiye'nin ötedenberi bağımsız bir devlet olduğu kaydedildiğinden, Afganistan'ın da Türkiye devletini tanıdığı ayrıca belirtilmemiştir. Andlaşmanın diğer önemli maddeleri özetle şöyledir:

— Her iki devlet, doğu milletlerinin egemen yaşamaya ve diledikleri bir hükümet şeklini kabule hakları olduğunu tasdik ederler.

— Her iki devlet, Buhara ve Hiyve devletlerinin istiklâlini tasdik ederler.

— Taraflardan biri emperyalist bir devletin saldırısına uğrarsa, diğeri elindeki imkânları kullanarak saldırıya uğrayana yardım eder.

— Türkiye, Afganistan'a kültür bakımından yardım etmeyi ve en az beşer sene kalmak üzere subaylar ve öğretmenler göndermeyi taahhüt eder.

Türkiye - Afganistan Andlaşması, ilk bakışta önemsiz görülebilir. Ortak sınırları ve birbirlerine yardım edecek güçleri bulunmayan iki memlekete böyle bir andlaşmanın pratikte ne gibi faydalar sağlayacağı, gerçekten üzerinde durulacak bir husustur. Gerçi, bağımsızlığına yeni kavuşmuş olan müslüman Afganistan'ın, islâm halifesinin memleketi Türkiye tarafından tanınması az-çok bir değer taşımaktadır. Henüz hiçbir memleket tarafından resmen tanınmadığı için, bu iyi bir başlangıçtı. İngiltere ve Çarlık Rusya arasında emperyalist emellerin çatıştığı ve yarıştığı bir ülke olan Afganistan, Emanullah Han'ın liderliğinde İngilizlere karşı savaştıktan sonra, varlığını ancak bir kaç ay önce kabul ettirebilmişti, İngilizlerle mütâreke yapılmıştı. Fakat, barış görüşmeleri sonuçlanmamıştı. Ruslar ise, Moskova'ya gelen Afgan heyetiyle çok ilgilendikleri halde, bir andlaşma imzalamak için tereddüt göstermekte idiler. Türk-Afgan Andlaşmasının bu sıralarda gerçekleşmesi, Afganistan bakımından önemli bir kazançtı.

Türkiye de, bu andlaşmadan bazı faydalar ummakta idi. Batı emperyalizmine karşı bağımsızlık savaşı yapan iki memleket arasındaki kader birliği, Türkiye'nin Afganistan ile ilgilenmesini gerektiriyordu. İngiltere'yi Mısır'da, Hindistan'da, Ortadoğu ve Ortaasya'da rahatsız edecek her teşebbüs, Türkiye'nin lehine idi. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi'ni açış nutkunda bu konuya önemle değinmiş ve Afganistan hakkında şu sözleri söylemişti:

«Afganistan ordusu da İngilizlerin milliyeti imha siyasetine karşı harbediyor. İngilizlerin bel bağladıkları sınır kabilelerinin de Afganlılarla birleştiğini ve bu yüzden İngiliz askerlerinin dahile çekilmeğe mecbur olduğunu gazeteleri itiraf etmişlerdir.»⁶²

62 Atatürk, Nutuk - Türk Devrim Enstitüsü yayını -İstanbul 1959, cilt III. s. 929.

581

Anadolu millî hükümetinin islâm memleketleriyle ve bu arada Afganistan ile ilgilenmesi ve bir yardım andlaşması yapması yalnız dış politika yönünden değil, aynı zamanda ihtilâlin İstanbul'a karşı durumu bakımından da önemli idi. 1517 den beri «**Dar-ül-Hilâfe**» (Hilâfet merkezi) olarak adlandırılan İstanbul, islâm memleketlerine karşı gerekli ilgiyi göstermediği için, bu görevi Ankara yapmış oluyor ve millî hareket din açısından da itibâr kazanıyordu.

Türk-Afgan Andlaşması'nın, Millî Mücâdelenin dış meseleleri bakımından fazla bir önemi olduğu söylenemez. Fakat, yukarıda işaret ettiğimiz yönden taşıdığı değer de bir gerçektir. Saltanatın kaldırılmasına karar verildiği gün (3 Ekim 1922), Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmeler bunu açıkça ortaya koymaktadır. Görüşmelerin bu hususla ilgili bir parçasını, konuyu somut olarak belirtmek için aşağıya alıyoruz:

«Rasih Ef. (Antalya) — ... bir de (İslâm dünyasındaki yer)e değiniyorlar, islam dünyasındaki yere kalırsa, bu imza sahibi gibi, islâm, kör değildir. İslâm âlemi vaziyeti çok evvel görmüştür; İslâm dünyası, İstanbul'da islam dünyasının bir başkanı vardır diye, oraya hiçbir zaman delege göndermemiştir... Bu son felâket senelerinde onların ihaneti, onların bu dâvadaki büyük ilgisizliğini görerek islâm dünyası onlara lanet etmiştir..

Refik B. (Konya) — Hepsine lanet etmiştir.

Rasih Ef. (Devamla) — Onlara lanet etmiştir ve islâmiyetin kurtarıcısı olarak yalnız bu yüksek Meclisi görmüştür. Her vakit için delegelerini de, elçilerini de bu yüksek Meclise göndermiştir.

Tunalı Hilmi B. (Bolu) — Yaşasın İran, Afganistan, Azerbaycan!

Rasih Ef. (Devamla) — Beyefendiler! Gerçi o arkadaşlarımız önce davranmışlardır. Fakat, bilcümle islâm dünyası İslâmın önderliğini, islâmın savunuculuğunu yapan ve İslama kurulan tuzağı parça parça ederek yüz-

63 Bu telgraf, Sadrîâzam Tefvik Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına yazdığı telgraf olup, İstanbul'un islâm nazarındaki mevkiinden söz edilmekte idi.

582

lerine atmak kudretini gösteren Anadolu Meclisine ve Anadolu hükümetine göndermiştir, isiâmla alâkadar orasını görmüştür.»64

Bir çok safhalardan geçtikten ve zaman zaman çıkmaza sürüklendikten sonra 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan ve Moskova Andlaşması diye anılan Türk - Rus Andlaşmasının önemli hükümleri özetle şunlardır:

— Türkiye ifadesi ile, 28 Ocak 1920 de İstanbul'da Mebuslar Meclisi tarafından düzenlenip bütün devletlerle basına bildirilen Mısakı Milli'nin çizdiği sınırlar içinde kalan toprak kastedilmektedir.

— Bu anda Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilmekte bulunan Türkiye Millî Hükümeti tarafından tanınmamış olan Türkiye'ye ait hiçbir uluslararası andlaşmayı ve sözleşmeyi Rusya da tanımayacaktır.

— Taraflar herhangi birine zorla kabul ettirilecek bir barış andlaşmasını veya herhangi bir uluslararası sözleşmeyi tanımamayı kabul ederler.

— Batum, Gürcistan'a bırakılacak. Fakat Türkiye'nin Batum limanından faydalanma hakkı vardır.

— Nahçıvan bölgesi özerk bir arazi olarak Azerbaycan'ın himayesine bırakılmıştır.

— Taraflar, doğu milletlerinin milli kurtuluş hareketleri ile Rus işçilerinin yeni bir düzen kurmak için yapmakta oldukları mücâdeleler arasında bir benzerlik olduğundan, işbu doğu milletlerinin hürriyet ve istiklâle olan haklarını, diledikleri hükümet şekli ile idare olunmak yetkilerini kabul ederler.

— Türkiye ile İstanbul'un güvenliğine zarar vermemek şartı ile Boğazlar bütün milletlerin ticaretine açıktır. Boğazların tâbi tutulacağı statüyü Karadeniz'e sahili olan devletler sonradan tesbit edeceklerdir.

— Gerek Türkiye'nin, gerek Rusya'nın şimdiye kadar yaptığı andlaşmalar millî menfaatlere uygun olmadığından hükümsüzdür.

— Rusya, Türkiye'de uygulanan kapitülâsyonları hükümsüz sayar.

— Her iki taraf, kendi toprakları içinde diğer tarafın

64 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi s. 24, s. 272.

583

hükümet görevini yapmak iddiasında bulunan teşkilâta ve toplantılara izin vermez. Türkiye toprakları doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin askeri ve mülki idaresi altındadır.

— Rusya'daki Türk esirleri ve Türkiye'deki Rus esirleri karşılıklı olarak serbest bırakılacaklardır.

Türkiye ile Rusya arasında Moskova'da imzalanan bu andlaşma, milletlerin kardeşliğine, her halkın kendi mukadderatını serbestçe tâyin etme hakkına ve emperyalist siyasete karşı mücâdele fikirlerine dayanmakta idi. Rusya, andlaşma ile, jeopolitik yönden önemli ve savaşçılık bakımından değerli bir devletin dostluğunu kazanmakla kalmıyor, Kafkasya'da güdeceği politikaya Türkiye'nin herhangi bir suretle engel olmasını da önlemiş oluyordu.

Türkiye'nin kazancına gelince: Herşeyden önce, asırlardan beri Türkiye'ye huzursuzluk veren büyük komşusunun dostluğunu kazanmıştı. Türkiye'ye yalnız siyasal alanda değil, maddî bakımdan da yardım yapabilecek durumda olan tek devlet Rusya idi.. **Para, silâh ve malzeme olarak başlamış olan Rus yardımı**, andlaşmada bu hususa ait hüküm olmamakla beraber, daha da artabilir ve bir düzene girebilirdi.

Moskova Andlaşması ile Misakı Millî ilk olarak devletlerarası bir akitte söz konusu oluyor ve bir yabancı devlet tarafından kabul ediliyordu. Türkiye'nin doğu sınırları yeniden ve Türkiye lehine çizilmişti. 1877-78 Rus Harbi ve onu takiben imzalanan Ayastafanos Andlaşması ile Rusya kendi topraklarına kattığı «Elviyei Selâse»den vazgeçmiş ve Türkiye'ye iade etmişti. Ayrıca, Boğazlar üzerindeki eski emellerinden de vazgeçiyordu.

Andlaşmanın 8. maddesi, Millî Mücâdelenin başarıya ulaşması bakımından önemli hükümler getiriyordu. Gerçi bu madde ile Rusya, Türk toprakları içerisinde kendi rejimi aleyhinde yapılması mümkün her türlü teşkilâtı, hareket ve teşebbüsleri önlemiş oluyordu. Fakat, zaten batı devletleri ile harp halinde olan Türkiye için Rus rejimine karşı herhangi bir teşebbüse müsaade etmek söz konusu olamazdı. Ancak, Türkiye'nin böyle bir şarta göz yummak suretiyle batı devletleri ile Rusya'ya karşı bir andlaşma yapması önlenmiş oluyordu. Buna karşılık, Türkiye, bu madde ile daha kazançlı idi. Rus topraklarında faaliyet gösteren ittihatçı liderlerin Türkiye hakkında söz sahibi olmadıklarını ve bunların Türkiye'ye dolaylı veya

dolaysız şekilde müdâhalelerini, önlemeyi kabul etmiş bulunuyordu.

Andlaşmanın dikkate değer bir yönü de, Batum'un Gürcülere, Nahcivan bölgesinin Azerbaycan'a bırakılması suretiyle «**Misakı Millî**» sınırlarından taviz verilmiş olmasıdır.⁶⁵

Andlaşmanın Meclis'te tasdiki sırasında, beş Batum milletvekili, millî menfaatlere aykırı olduğu gerekçesiyle Andlaşmanın reddini isteyen bir önerge vermişlerdi. Bunun üzerine Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, yaptığı kısa bir konuşmada, Batum milletvekillerinin teessürlerinin haklı olduğunu belirterek «*ne yapalım, Türkiye'nin ve Türklüğün menfaati bunu icabediyor*» demiş ve önerge, oylanarak, reddedilmiştir.

65 - Moskova Andlaşması, Büyük Millet Meclisinin 21.7.1921 tarihli toplantısında kısa bir müzâkereden sonra tasdik edilmiştir. 207 üyenin katıldığı oylamada 5 milletvekili andlaşmanın reddi için oy vermiş 1 milletvekili de çekimser kalmıştır.
585

4. İKİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ

Yunan Ordusunun Mart 1921 taarruzu, aynı yılın Ocak ayındaki harekâtın daha büyük ölçüde tekrarından başka bir şey değildir. Yalnız bu defa, taarruza daha çok kuvvet katılmış ve taarruz hedefi daha geniş tutulmuştur. Bunun tabîi sonucu olarak çarpışmalar da Birinci İnönü Muharebesi'ne kıyasla daha çetin olmuştur.

Birinci İnönü Muharebesi'nde, Yunan Ordusu, keşif maksadı ile yaptığı taarruzdan istediği neticeyi aldığını kabul ederek 11 Ocak günü, hiçbir baskıya uğramadıkları halde, hareket üslerine çekilmişti. Türk Genelkurmayı bu çekilmeyi bir yenilgi saydığı için, Yunan ordusunun, uğradığı yenilgiyi telâfi maksadı ile yeni bir teşebbüse geçeceğine muhakkak nazarı ile bakıyordu. Bu sebeple Genel Kurmay Başkanlığı, 12 Ocak günlü emri ile, batı ve güney cephelerine yeni bir taarruz beklendiğini bildirerek, gerekli talimatı vermişti.

Yunanlıların, Birinci İnönü Muharebesi'nin Yunan halkı ve batı devletleri üzerinde yaptığı kötü etkiyi silmek istediklerinden şüphe edilemez. Gerçekten, Ocak ayında yapılan hareketin mahdut hedefli bir keşif taarruzu olduğunu anlatmak mümkün değildi. Yeni bir hareket ile kral idaresinin prestijini kurtarmak gerekiyordu. Yunan Genelkurmayı bunu düşünmekle beraber, Mart 1921 taarruzunun daha ağır basan başka sebepleri de vardır.

Taarruz, siyasî mülâhazalarla Londra'da kararlaştırılmıştır. Dış görünüşü ile Türk-Yunan harbine son vermek ve Türkiye barışını yapmak maksadı ile toplanmış olan Londra Konferansı, daha önce belirttiğimiz üzere, âdeta Türklerin Yunan ordusu vasıtası ile nasıl yenileceği ve barış şartlarının Türkiye'ye nasıl kabul ettirilebileceği imkânlarını araştırmıştır. Konferans görüşmeleri dışında Yunan delegasyonu ile Lloyd George'un yaptığı dolaylı ve

dolaysız temasların en önemlisi ve hattâ Yunan taarruzunun kararlaştırıldığı görüşme diyebileceğimiz temas, 1 Mart 1921 günü Lloyd George'un özel kalem müdürü M. Ker ile Yunan başbakanı ve askerî müşavirler arasında yapılmıştır.

M. Ker, Yunanistan'ın, Konferansın tekliflerini reddetmesinden Lloyd George'un duyduğu memnuniyeti belirterek Yunan başbakanına şu soruyu sormuştur: Yunan kuvvetlerinin Küçük Asyadaki görevine devam edebilmesi için gerekli iktisadî ve malî külfeti, Yunanistan, sonuna kadar taşıyamıyacağına göre, Konferans bir sonuca varmazsa, Yunan hükümeti ne gibi bir hareket yapmayı düşünmektedir?

Albay Sarıyanis'in bu soruya verdiği cevaptan anlaşıldığına göre, Yunan Genelkurmayı, Türk Millî kuvvetlerini dağıtmak için Ankara'ya kadar yapılacak bir seferin plânlarını hazırlamıştır. Eğer bu sefer İtilâf Devletlerinin kararlarını Türkiye'ye kabul ettirmeye yetmezse Yunanistan Pontus sahillerine (Karadeniz sahillerine) asker çıkararak yerli Rum ve Ermenilerin de yardımları ile Samsun'dan Sivas'a, Trabzon'dan Erzurum'a doğru ilerliyecektir. Sarıyanis, bu büyük stratejik plânın uygulanması için 3 aylık bir zamana ve bir milyar drahmiye ihtiyaç olduğunu bildirmiştir. Fakat M. Ker'in böyle bir paranın İngiltere'de bile bulunamayacağını ve plânın daha küçük tutulmasını söylemesi üzerine, Albay Sarıyanis, üç yüz milyon drahmilik bir masraf ile Ankara Seferinin bir ayda yapılabileceğini belirtmiştir, özel Kalem müdürü, L. George'un Eskişehir-Afyon hattının işgaline verdiği önemi nakletmiş ve Yunan kuvvetleri bu hattı elde ettiği takdirde, Anadolu'daki millî hükümetin sarsılacağına L. George'un büyük inancı olduğunu söylemiştir. Albay Sarıyanis'in ifadesine göre bu küçük bir iştir, plânları hazırdır, 6 günde başarılabilir ve Londra'dan verilecek bir emir ile hemen harekete geçilebilir.

Lloyd George, özel Kalem Müdürü kanalı ile Yunan delegasyonuna bu telkini yaptıktan başka, kendisi de bir görüşme sırasında Türk ve Yunan hükümetlerine yapılan teklifin incelenmesi için tanınmış bulunan 25 günlük mühletin asla muhasematın durdurulmuş olduğu mânasına gelmediğini söyleyerek, Türklerin teklifi kabul etmesi ihtimaline karşı bu 25 günlük müddeti beklemeden Yunan Ordusunun taarruza geçmesi fikrini empoze etmiştir. Yapılacak taarruzun sonuçları tartışıldıktan sonra, Lloyd George, Yu-

nanlılan ikaz için haklı olarak şöyle demiştir: «*Alınan tedbirleri uygun görüyorum. Hiçbir şeyin talihe ve tesadüfe bırakılmaması gerekir. Çünkü yapılacak taarruz başarısızlığa uğrarsa bundan sonra Türklerle uyuşulamaz.*»

Yunanlılar kendilerine çok güveniyorlardı. Lloyd George'a gerekli teminâtı verdiler ve taarruzun gelecek hafta başlayacağını bildirdiler. Ancak, İngiliz malî kaynaklarından gerekli istikrazı yapabilmeleri için Lloyd George'dan yardım bekliyorlardı. O da bu yardımı vâdetti.

Londra Konferansı'nın henüz başladığı günlerde Yunan başbakanı, Lloyd George'un ve Konferans'ın havasından mülhem olarak Harbiye Nezareti vasıtası ile Başkumandan Papulas'tan Eskişehir-Afyon hattını işgal etmek üzere bir taarruza girişip girişmeyeceğini sormuştu.⁶⁶ Papulas, takviye kuvvetleri aldıktan ve havalar biraz düzeldikten sonra bu taarruzun mümkün olduğunu bildirdi. Bu cevap, Londra'daki delegasyona gerekli güveni vermişti. Yunan Genel Kurmayı, Birinci İnönü Muharebesi'nde edindiği kanaat ile Türk ordusunun daha çok kuvvetlenmeden ezilmesini de ayrıca düşünmekteydi. Londra'da cereyan eden Türk - Fransız görüşmeleri, Yunanlıları ayrıca endişeye sevk ediyordu. Çünkü, bir Türk - Fransız anlaşması Türkiye'nin güney cephesindeki kuvvetlerinin serbest kalmasını ve dolayısıyla bu kuvvetlerin de Yunan cephesine sevk edilmesini sağlıyacaktı.

Bütün faktörler böylece yeni bir taarruzu Yunanistan açısından gerekli kılmıştır.

Türk Genelkurmayı, esasen beklediği Yunan taarruzuna karşı gerekli hazırlıkları yapmıştı. Ayrıca çeşitli haber alma kaynaklarından düşmanın Eskişehir yönüne doğru taarruza geçeceğini öğrenmiş ve 17 Mart günü durumu Batı Cephesi Kumandanlığına bildirmişti.

TÜRK SAVUNMA PLÂNI

Strateji kuralları ve Yunan Ordusunun Anadolu'daki konuşu ile tahmin olunan Yunan harp hedefleri, Türk savunma plânının şu şekilde hazırlanmasını gerekli kılıyordu:

Bursa bölgesinden Eskişehir yönünde, Uşak bölgesinden Afyon yönünde gelişmesi muhtemel düşman taarruzuna karşı, iki yönde de aynı kuvvetle savunma yapıla-

66 General Papulas'ın Hatıratı, s. 34.

588

mazdı. Bunun için daha önemli olan Eskişehir-Ankara yönü büyük kuvvetle tutulacak ve zayıf kuvvetlerle oyalama muharebesi yapılarak Afyon yönünde taarruz eden Yunan kuvvetlerinin kuzeye sarkmaları önlenecekti. Eskişehir yönü, yine Birinci İnönü Muharebesinde olduğu gibi en uygun savunma hattı olan İnönü mevzilerinde tutulacaktı. Bu mevziler, Birinci İnönü'nden beri daha çok tahkim edilmiş ve gerekli tedbirler alınmıştı.

İnönü mevzilerinin savunulmasına Batı Cephesi emrindeki kuvvetler yetmiyeceğinden, güney cephesinden bir kısım kuvvetlerle merkez ordusuna bağlı 5. Kafkas Tümeninin (Amasya'da) İnönü mevzilerine nakli kararlaştırıldı. Ayrıca Kocaeli Grubu da İnönü'ne nakledilecekti.

Savunma plânına göre, Batı Anadolu'da Yunan taarruzunu karşılamak üzere toplanan Türk kuvvetleri ile, taarruza katılan Yunan kuvvetleri sayıca şöyle idi:

	Tüfek	Ağır M.T.	Hafif M.T.	Kılıç	Top
Yunan kuvvetleri	41150	720	3134	2000	220
Türk kuvvetleri	30108	235	55	4435	102

Bu duruma göre, Yunan ordusu, Türk kuvvetlerine nazaran 11042 tüfek, 485 ağır makineli tüfek, 3079 hafif makineli ve 118 top üstün kuvvetteydi. Buna karşılık Türk süvarisi 2435 kılıç fazla idi. Fakat bu kuvvet karşılaştırması Batı ve Güney Cephelerinde savaşa sokulan kuvvetleri göstermektedir. Yalnız İnönü mevzilerine taarruz eden Yunan kuvvetlerinin bu cephedeki Türk kuvvetlerine silâh bakımından üstünlüğü 3959 tüfek, 128 ağır makineli tüfek, 1442 hafif makineli tüfek, 273 kılıç ve 37 toptan ibarettir. Düşmanın bu silâh üstünlüğünü, Türklerin hazırlanmış mevzilerde savunma muharebesi yapmaları, az çok telâfi etmekte idi.

Yunan ordusu başkumandanı General Papulas, Anadolu'daki kuvvetlerin kendisine verilen taarruz görevini yapabilmeleri için, Yunan Harbiye Nezaretine üst üste çektiği telgraflarla takviye kıtaları ve malzeme istemiştir. Başkumandanın takviye isteği, hükümetçe gözönüne alınarak, üç sınıfın askere alınması kararlaştırılmış, fakat Başkumandanın beklediği takviye kuvvetlerinin Anadolu'ya gönderilmesi hükümet idaresindeki zaaf sebebi ile hemen hemen mümkün olmamıştır, öyle sanıyoruz ki, hükümetin zaafından başka, Başkumandanın mübalağalı istekleri de Atina'yı umursamazlığa sürüklemiştir. Papulas,

taarruz emrini 19 Mart'ta almıştı. Bundan sonra istediği takviye kuvvetlerinin sayısını arttırmış ve sanki istense de günü belli olan bu taarruza yetiştirmek mümkün imiş gibi, isteklerinin ölçüsünü çoğaltmıştır. 21 Mart günlü şifre ile anavatandan, İzmir, Sakız ve Bandırma'ya gönderilmek üzere beklediği takviye kuvveti elli bin, bu sağlanamazsa kırk bin kişidir. Bundan başka, piyade, süvari sınıflarından 610 subay istemektedir. Papulas, ayrıca Yunanistan'daki bir Efun alayının çok acele olarak Anadolu'ya gönderilmesi üzerinde önemle durmuştur. Papulas'ın bunca feryadına rağmen, Atina, değil silâh altına alınan üç sınıfı, hattâ Papulas'ın çok acele olarak istediği Efun alayını bile Anadolu'ya göndermek üzere bir türlü gemilere bindirememiştir. Ancak, Yunan Ordusunun İnönü'nde yenilgiye uğradığının belli olduğu gün, söz konusu Efun alayının bir kısmı Bandırma'ya çıkararak Bursa'ya doğru yürüyüşe geçmişti.

MUHAREBE

Yunanlılar, Türk Genel Kurmayının haber aldığı üzere, 28 Mart 1921 günü, iki grup halinde Eskişehir ve Afyon'a doğru taarruza geçtiler. Başkumandan Papulas, harekâtı daha yakından takip edebilmek için, 16 Mart'a İzmir'den Bursa'ya gelmişti. Yunan ileri harekâtı, tıpkı bundan önceki (Birinci İnönü Muharebesi) tertibe uygun bir şekilde gelişmekteydi. Bursa bölgesinden ilerleyen kuvvetler Eskişehir'e ulaşmak üzere iki koldan İnönü mevzilerine yaklaşıyordu. Bu taarruzda kesin sonuç alınmak istendiğinden, düşmanın Uşak bölgesinden harekete geçen kuvvetleri de Afyon'u hedef tutmuştu. Uşak Grubu, Dumlupınar mevzilerine kadar geldikten sonra, Ocak ayındaki taarruzda olduğu gibi durmamış ve ileri harekete devam etmiştir. 24 Martta, Dumlupınar mevzilerini işgal eden düşman, ertesi gün yeniden taarruza geçti ve 27 Mart günü akşama doğru Afyon'a girdi. Türk kuvvetleri, karşısındaki düşman kuvvetlerini oyalamak ve bu cephede tutmakla görevli olduğundan, Konya istikametini örtmek üzere düşmanla teması kesmeden Afyon'un doğusuna çekildi. Eskişehir-Afyon hattını ele geçirmek üzere hareket eden Yunan ordusu, böylece, hedeflerinden birine ulaşmış oluyordu. Türk Genelkurmayı Afyon'un işgaline fazla önem vermiyordu. Çünkü, stratejik değeri daha çok olan Eskişehir'i kaptırmamak için önce İnönü'nde düşma-

nı yenmeyi, sonra Afyon'a yüklenerek ikinci başarıyı burada sağlamayı tasarlamıştı.

Yunan kuvvetlerinin Bursa grubu, 23 Mart'tan itibaren, örtme görevi yapan Türk ileri birlikleriyle muharebe ederek, 26 Mart tarihinde İnönü mevzilerinin önüne geldi. Ertesi sabah (27 Mart), İnönü Muharebeleri başladı ve çok kanlı bir şekilde, beşgün sürdü. Bu muharebelerin, Türk harbi bakımından en önemli özelliği, düşmanın sert baskılarının zaman zaman karşı taarruzlarla kırılması ve İnönü savunma hattının en kritik anlarda bile bırakılmamasıdır. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, muharebe süresince verdiği emirlerde, mevzilerin kesin bir surette savunulacağını sık sık tekrarlamıştır.

Cephe Kumandanının, Birinci İnönü Muharebesindeki endişesi ve çekingenliğine bu muharebelerde rastlanmamaktadır. Kuvvet dengesi az çok sağlanmış olduğundan, karşı taarruzlar da yaparak, İnönü hattını sonuna kadar savunmaya çalışmıştır. Muharebenin sıkışık bir zamanında (30 Mart), Meclis Muhafız taburu da cepheye gönderilmişti. Bir alay kuvvetinde olan bu tabur, Cephe Kumandanını çok memnun etti ve moralini kuvvetlendirdi. Millî Mücadelenin başındanberi, Türk ordusu, ilk defa eski değerini yeniden isbat etmek imkânını bulmuştu. Kumandanlığı hakkında, bazı çevreler tarafından tereddütler gösterilen İsmet Paşa da, ciddî bir imtihan vermekteydi. **Muharebeler, kurulmakta olan yeni Türkiye'nin, yeni şeflerini hazırlıyordu. Kazanılacak her zafer, Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşaların prestijlerine bir şeyler ekliyecekti. Nitekim, İkinci İnönü zaferi, İsmet Paşa'nın kişiliğini birdenbire, güven veren, saygı değer bir dereceye yükseltti.**

Yunanlılar da iyi döğüşüyorlardı. Fakat, yüksek sevk ve idarede zayıf oldukları için, Yunan subaylarının ve askerlerinin çabaları semeresiz kalıyordu. Papulas, bütün kabahati, takviye kıtalarını göndermeyenlerde göstermekte idi. Hâtıralarında, ısrarla bu husus üzerinde duran Papulas, «*Kıtaların muharebede gösterdikleri son gayrete ve -subaylar arasında pek az istisna ile subayların ve erlerin nefis feragati derecesine varan fedakârlıklarına rağmen, takviye gönderilmesindeki gecikme sebebiyle bu harekât başarısızlığa mahkûm idi*» demektedir. Papulas, muharebenin son gününde (31 Mart) bile, takviye kıtalarının çabuk olarak Mudanya'ya gönderilmesini istemekten geri kalmamıştır. Muharebenin kaybolduğunu anladı-

591

ğı ve ertesi gün ricat emrini vereceği halde, hâlâ Atina'dan takviye beklemesi şaşkınlığından ileri geliyordu. Nitekim, 31 Mart muharebelerini kendisi şöyle tasvir etmektedir:

«... bir taraftan düşmanın çılgınca direnmesi ve diğer taraftan bizimkilerin süngü ile birbiri ardına yaptıkları hücumlar sebebiyle muharebe müstesna bir şiddet kazanmıştı.»

Papulas haklı idi. Tümen kumandanlarımız bile ilk hatlarda görünmekten çekinmiyorlardı. Kocaeli Grubu kumandanı Albay Halit Bey üç gün önce yaralanmıştı. Bugün de (31 Mart) Tümen Kumandanlarından Albay Kemalettin Sami Bey, taarruza geçecek askerlerine örnek olmak isterken iki yerinden yaralanmıştı.

31 Mart günü Türk ordusunun, düşmanın sağ kanadına yaptığı karşı taarruz, muharebenin sonucunu belli etti. 1 Nisan'da Yunan ordusu çekilmeye başladı. İnönü Muharebeleri sona ermiş ve artık Bursa'ya doğru çekilen düşmanın takibi başlamış bulunuyordu.

İnönü zaferinden sonra, bu cephedeki kuvvetlerin önemli bir kısmı güneye sevk edilerek Afyon'daki Yunan kuvvetlerine taarruza geçildi. 6 Nisan'da düşman Afyon'u boşaltarak çekilmeye başladı. Uşak'a doğru çekilen Yunanlılarla 8-11 Nisan günlerinde Aslıhanlar ve Dumlupınar'da şiddetli muharebeler yapıldı. Fakat, Dumlupınar mevzilerinden düşmanı söküp atmak mümkün olmadı.

ELEŞTİRME

Türk Genel Kurmayı, Yunan taarruzunu ve taarruzun gelişeceği yönleri doğru tahmin etmiş ve gerekli tedbirleri zamanında almıştır. Zayıf kuvvetlerle üstün bir düşmana karşı yapılacak savunma muharebesinin plânı isabetli hazırlanmıştır. Birbirinden uzak iki ayrı yerde (Dumlupınar ve İnönü) yapılacak muharebelerde, kuvvet zaafını kapatmak için, iki cephe arasında, gereğine göre birlikler bir yerden diğerine kaydırılmıştır.

Muharebe süresinde, asıl kat'î sonuçlu muharebe sahası olan İnönü'ne devamlı bir şekilde İç Anadolu'dan ve Afyon cephesinden takviye kıt'aları gönderilmiştir. Böylece, İnönü cephesinde uğranılan kayıplar her gün telâfi edilebilmiş ve eldeki kuvvetlerden azamî derecede faydalanmak imkânı kullanılmıştır.

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, İnönü mevzi-

lerinin savunulmasında zaaf göstermemiş, azim ve inatla mevzilerin tutulmasını sağlamıştır. Yukarda da değindiğimiz gibi, emirlerinde son derece kesin davranmıştır. 28 Mart gecesi birliklere yazdığı bir emrin 2. maddesinde: «*Ordu elinde bulunan mevzileri kesin surette savunacaktır*» dedikten sonra, 4. maddeyi şöyle kaleme almıştır:

«Bütün kumandanlar, subaylar ve erlerden mevzilerini kesin surette muhafaza etmelerini ve emirsiz bir adım geriye gitmemelerini ve mevzilerde hasıl olan dalgalanmalar: derhal karşı taarruzlarla düzeltmeye çalışmalarını isterim.»

İşte, ikinci İnönü Muharebelerinin kazanılmasını sağlayan taktiğin temeli budur.

Bu muharebeleri askerlik yönünden inceleyen kurmayların fikrinde, Cephe Kumandanı, muharebenin sevk ve idaresinde bazı defalar fazlaca ihtiyatlı davranmış ve sonuç almakta gecikmiştir. Çünkü, keşif hizmetleri iyi yapılmadığından, kumandana mübalâğalı raporlar verilerek, onun, düşmanı 5 tümen kuvvetinde kabul etmesine yol açılmıştır.

İnönü cephesinde, önce üç tümen varken, muharebe süresinde peyderpey gönderilenlerle 8 piyade, 3 süvari tümeni ve Meclis Muhafız Taburu bulunmuştur. Tümen kumandanları şunlardır: Albay Kemalettin Sami (Paşa), Albay İzzettin (Çalışlar Paşa), Albay Arif (asılan Ayıcı Arif), Albay Halit (**Mecliste vurulan Deli Halit Paşa**), Binbaşı Nâzım (Kütahya - Eskişehir muharebelerinde şehit), Yarbay Cemil Cahit (Toydemir Paşa), Yarbay Atıf (Birinci İnönü'nde başarısız bir idare göstermişti; bu defa da öyle olmuştur), Albay Sabri.

Muharebenin en ağır yükünü, Kemalettin Sami, İzzettin Çalışlar ve Cemil Cahit Toydemir'in tümenleriyle Meclis Muhafız Taburu çekmiştir.

General Papulas, muharebeden sonra Yunan Genel Kurmayına verdiği raporda intibalarını şöyle belirtir:⁶⁷

«Son askeri hareketler sonunda, düşman ordusunun iki yıl içinde yapmadığı gelişmeyi, son iki ay içinde elde etmiş olduğuna inanıyorum. Düşman ordusu pek mükemmel bir şekilde kurulmuş ve silahlandırılmıştır. Subayla

67 General Kondilis'in «Anadolu Seferleri» adlı eserinden nakleden, Kur. Yzb. Aykut, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, s. 16.

593

rı, erlere nisbetle fazla ve boldur. Disiplini mükemmeldir. Özellikle, son konferansta (Londra Konferansı), Fransız ve İtalyanlardan gördükleri yakınlık, moral-lerini ve ümitlerini yükseltmiştir.»

Yunanlılar, bu yenilgiden son derece sarsıldılar. Prens Andre'nin dediği gibi, bu başarısızlıktan sonra, daha çok fedakârlığa katlanmadan Küçük Asya'daki harbin bitirilemeyeceğini, Yunan hükümeti nihayet anlamış ve yeni sınıfları silâh altına almaya karar vermiştir.⁶⁸

MUHAREBE VE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

Yunan taarruzunun başlangıcından, İkinci İnönü Muharebelerinin sonuna kadar geçen günlerde Büyük Millet Meclisinin havasına ve ne gibi işlerle uğraştığına kısaca bir göz gezdirelim:

Meclis bu kritik günlerde ikinci avans kanunu, Gümrük Kanununu değiştiren bir kanun tasarısı ve fakir halk ile ordu ihtiyacı için kesilecek ağaçlardan rüsum alınmamasına dair iki kanunun görüşülmesi ile meşgul olmuştur.

1921 yılı bütçesi henüz komisyonlarda görüşülmekte olduğundan 8 milyon liralık ikinci avans kanunu Meclise getirilmiş ve acele kabulüne çalışılmıştır. Fakat milletvekilleri avans kanununu kabul etmekte bir hayli güçlük çıkarmışlardır. Avans Kanununun bir maddesinde genişletilecek ve yeniden ifâ edilecek hizmetler ve memuriyetlerden bahsedilmekte idi. İşte bu husus büyük bir asabi-yete yol açmıştır. Milletvekilleri memur kadrolarının genişletilmesinden, yeni memuriyetler ihdasından, dolayısıyla masraf bütçesinin kabarmasından şikâyetçi idiler. Bu masraflar fakir halkın sırtından çıkacaktı. Birtakım işsiz güçsüz insanların Anadolu'ya akın akın geldikleri ve bunlara iltimaslar edilerek memuriyetlere tâyin yapıldığı kanaatinde bulunanların sayısı az değildi. Bu kanaati en sivri şekilde savunan Kütahya milletvekili Besim Atalay Bey şöyle diyordu:

«Bir atasözü vardır. Un kat, su kat diye koca tekne hamur yaptık. Hiçbir gün geçmiyor ki, yeni bir memuriyet icat edilmesin, yeni bir masraf cetveli gelmesin. İstanbul'dan kopup gelenleri kayırmak yolunda. Memleket çırılçıplaktır. Para memleketindir. Her gün masraf artıyor. Bu parayı nereden vereceksiniz? Köylü ot yiyor, ot! Bu

68 - Prens Andre, Felâkete Doğru, s. 23.

594

rada oturmakla olmaz. Git memleketi gör. Masraf artıyor, gelir aynı. Halkın masrafa tahammülü yoktur. Sivas'tan tutunuz da Kars'a kadar on para tahsil etmek, hazineye on para girmek imkânı yok...

Şahıs değil, İstanbul'dan her postada tümen tümen şâir, alay alay edip, akın akın yazar geliyor. Kaç sanatkâr, kaç demirci geldi? Kaç terzi geldi? Hep yiyici, hep iltimaslı, hep sarf edici. Bu külfet bu milletin omuzuna yüklenmiştir. Artık tahammülü kalmadı..

Yeni oluşturulan müsteşarlıklar, sahipleri daha İnebolu'ya çıkmadan vâdediliyor, yolluklar oraya gönderiliyor. (Sürekli alkışlar) Rica ederim. Bugün müsteşarlıklar meydana getiriliyor, yarın bakanlıklar meydana getirilecektir. Efendiler, İstanbul zihniyeti, Babîâli zihniyeti aynen tatbik edilecektir. Eğer burada bağırıyacak olursanız, burada her geleni tasdik edecek olursanız, bu masrafların altında ezileceğiz efendiler.»

İlk zamanlar adam sıkıntısını şiddetle hissetmiş olan Meclis, artık İstanbul'dan ne subay, ne memur gelmesine taraftar görünmüyordu. Daha önceki toplantılarda da İstanbul'dan gelecek subayların ve memurların Anadolu'ya kabul edilmemesi için teklifler ve takrirler verilmişti. Bugün (24 Mart 1921) Milletvekilleri fikirlerini daha acı ve şüphesiz mübalâğalı bir şekilde söylüyorlardı. Aynı konuya dokunan bir milletvekili de «İşbölümü bizim memleketimizde yeni teşkilâtlar, yeni memurlar, yeni belâlar şeklinde beliriyor. Yeni bir teşkilât yaptınız mı, biliniz ki memleketin başına bir felâket ve bir zâlim daha gelmiştir» diyordu. Halbuki sekiz milyon tutarındaki muvakkat bütçe, yani avans kanunu, ekli cetvellerden anlaşıldığına göre, kısmen Hariciye Vekâletinin yeni kadrolarına, yeni sefaretlere ve yabancı memleketlere gönderilecek mümessillere ait masrafları ve %90 itibarıyla de Millî Savunma masraflarını kapsamakta idi. Bazı milletvekilleri bu hususa dokunarak yapılan tenkitlerin beyhudeliğini belirtmiş oldukları halde, muhalifleri teskin etmek ve susturmak mümkün değildi. Çorum milletvekili Dursun Bey, tenkitlerini daha değişik bir açıdan yaparak dış münasebetlere yönelmişti:

«Şimdi Orta Asya'da, Afganistan'da elçilikler şebkenderlikler teşkil ediliyor.. Bu ne tuhaf şeydir. Afganistan'da elçilik kurmak.. Buhara müstakil olmuş, bilmem ne müstakil olmuş, oraya sefirler göndereceğiz. Bunlara inanır mısınız rica ederim.. Zannedersen ne arkadaşlar ve

ne de hükümet erkânı arasında Afganistan'ın ne olduğunu, ne vaziyette olduğunu, idâri ve siyâsî durumu nedir, bilen yoktur.»

Mersin milletvekili Selâhattin Bey de bu görüşe aşağıdaki sözlerle katılmıştı.

«Bendeniz o kadar zorunlu, o kadar âcil olarak her tarafa elçiler gönderilmesine, Baku'ya doğru, doğuya doğru, Turan'a doğru elçiler göndermek meselesine aklım ermiyor.»

Nihayet, Bursa milletvekili Operatör Emin Bey, muharebenin başladığını şu şekilde açıkladı:

«Arkadaşlar, dikkatinizi çekerim. Hasan Beyefendi⁶⁹ pek kapalı olarak söylemiştir, bendeniz baklayı ağızımdan çıkaracağım. Pek müthiş bir harp anındayız. Şimdi gaye! önemli, korkunç bir harp cereyan ediyor. Bu kanunu tatbik etmezsek süngüler, toplar, tüfekler durur, (Gürültüler). Geçen İnönü Harbinde Vehbi Efendi subaylara hücum etmişti. Bu korkunç harpte de hükümete hücum ediyor. Bendeniz buna üzülüyorum.»

Büyük Millet Meclisi, Yunan Taarruzunu bu suretle ilk defa Operatör Emin Beyden öğrenmiş oluyordu. Muvakkat bütçenin %90'ı Millî Savunmaya, dolayısıyla harp masraflarına ait olduğu halde muharebenin başladığını öğrenmek yine de bazı milletvekillerini yatıştırmamıştı. Hattâ, tahsisat alınacağı bir sırada harpten bahsetmeyi bir nevi baskı veya işi olup bitliye getirme sayarak sinirlenenler bile olmuştur. Nitekim bir milletvekili bu asabiyeti şöyle belirtiyordu:

«Bugün harp devam ediyor. Memleketin durumu dalma harp halidir. Hükümete yardım lâzımdır. Yalnız biz temenni ederiz ki, biz arzu ederiz ki, Para ile ilgili hususlarda bu verilmezse memleket batacak, bu verilmezse harp devam etmiyecek tarzında söz söylenecek bir zamanda getirilmesin. Çok rica ederiz hükümetten, bu gibi kanunları Meclise getirdiği zaman askerlik meselesini karıştırmassınlar. Meclis, askerliğin aleyhinde değildir.»

Görüşmelerin sonunda yeni hizmetler ve memuriyetlerle ilgili madde avans kanunu tasarısından, çıkarıldı ve tasarı bu şekli ile kabul edildi.

Meclisin 24 Mart tarihli toplantısının ikinci oturumunda Hariciye Vekâleti vekili Muhtar Bey, 16 Mart'ta Mos-

69 - Muzazene-i Maliye Komisyonu Raportörü Trabzon milletvekili Hasan (Saka). 4
596

kova'da imzalanan Türk-Rus Andlaşmasının telgrafla gelen metnini Meclise okumuş ve gerekli açıklamaları yapmıştır. Bu konuda Meclis'e yalnız bilgi verildiği için andlaşma üzerinde görüşmeler kısaca geçiştirilmiştir.

Toplantının sonunda Millî Müdafaa Vekili Fevzi Paşa söz alarak Yunan taarruzunu resmen açıkladı. Fevzi Paşa «*Yunanlıların bir hayli zamandanberi beklemekte olduğumuz taarruzları dün başlamıştır*» dedikten sonra, muharebe hakkında fazla tafsilat vermeyeceğini belirterek, Yunan Taarruzunun hangi yönlerde geliştiğini kısaca anlatmıştır.

İkinci İnönü Muharebelerinin sonuna kadar, Meclis, askerî harekât ile hemen hiç meşgul olmamış ve Meclis'e başkaca bilgi de verilmemiştir. Meclis'e muharebe, ile ilgili olarak ancak iki yazı gelmiş ve kabul edilmiştir. Bunlardan birinde, cephede hizmet etmek isteyen milletvekillerinden Dr. Abidin Bey'e, diğerinde de önemli askerî hizmetler verilecek olan diğer iki milletvekiline (Kâzım Özalp ve Lâzistan mebusu Necati Bey) Meclis'ten izin istenmektedir.

Muharebelerin Meclis'e yaptığı etki bakımından iki olaya daha işaret etmek gerekir. Birincisi: Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, askerî levazım idarelerinin kaldırılması hakkında daha önce vermiş olduğu kanun teklifini geri almıştır (23 Mart), ikincisi; üç milletvekili tarafından aynı gün Meclis'e verilmiş olup gereği yapılmak üzere hükümete havale edilen aşağıdaki önerge dir:

«Cephelerde saygı değer savaşçılarımızın her türlü fedakârlıklara katlanarak düşman ile çarpıştığı, memleketimizin en önemli ve hayati dakikalar yaşadığı şu zamanda olsun bütün müslümanların daha ağırbaşlı ve sakin bir hayat geçirmeleri, Tanrıdan zafer ve yardım dilemeleri lâzımken, güya hiçbir şey olmuyormuş gibi bazı gafil kimselerin kahvehanelerde durmadan oyun oynamakta oldukları üzüntüyle görülmekte ve bu hâl imân sahiplerini ağlatmakta ve şurada burada gizlice içki içmek ve kumar oynamak gibi fenalıklar da yapıldığı gibi, ah-lâk dışı tiyatroların dahi hâlâ devam etmekte bulunduğu işitilmekte olduğundan.... hiç olmazsa şu zamanda Vekiller Heyetince tedbirler alınmasını rica ederiz.»

SONUÇ:

İnönü zaferinden sonra, bazı siyasî ve askerî gelişmeler olmuştur. Bunları da kısaca gözden geçirmek gerekir.

Yunan ordusunun bu son taarruzuna, Yunanistan'da ve İngiltere'de büyük ümitler bağlanmıştı. Sonuç, hayâl kırıklığı yarattı ve İngiliz Hükümetinin Yunanistan'a karşı beslediği güven derinden sarsıldı. Türk ordusunun gün geçtikçe kuvvetlendiği ve kolay kolay yenilemeyeceği anlaşılmıştı. Fakat Yunanlılar, şanslarını bir defa daha deneyeceklerdi. Hızla ve hırsla hazırlanmaya koyuldular.

İngiltere'de, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle yeni bir temas kurma eğilimi belirmişti. Fransa ve İtalya, Yunanistan'a karşı bir Türk zaferini tercih ettiklerinden zaten Yunan ordusunun Türkleri yenemeyeceğine inanıyorlardı. Dostluk davranışına kesin bir şekil vermek üzere harekete geçtiler. Kronolojik olarak olaylar şöyle gelişti:

28 Nisan 1921 de İngilizler, Malta'daki Türklerden kırk kişiyi serbest bıraktılar.

1 Haziran 1921 de, İtalyan'lar hiç bir baskı görmedikleri hâlde, Anadolu'dan çekilmeye başladılar.

9 Haziran 1921 de, Fransız Meclisi Dışişleri Komisyonu başkanı ve Başbakan Briand'ın yakın arkadaşı Franklin - Bouillon, siyasi görüşmelerde bulunmak üzere, fakat, gayri resmî olarak Ankara'ya geldi.

13 Haziran 1921'de, İnebolu'ya gelen iki İngiliz subayı General Harrington'un Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek isteyen mesajını ulaştırdılar.

18 Haziran 1921 de, İstanbul'dan Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey, İngiltere'nin İstanbul'daki en yetkili mümessilinin Türkiye ile barış şartlarını görüşmeye hazır olduğunu, telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi.

21 Haziran 1921 de, Fransızlar, Zonguldak'ı tahliye ettiler.

İnönü zaferi, bütün memlekette büyük sevinçle karşılanmış ve kurtuluşa olan güveni arttırmıştı. 1 Nisan 1921 günü Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasında geçen telgraf yazışması, bu sevinç ve güveni sembolleştirmekte idi. Bu iki telgraf, harp edebiyatının parlak örneklerindedir. **Mustafa Kemal Paşa'nın** deyimiyle, **İsmet Paşa, İnönü'nde yalnız düşmanı değil «Türk milletinin makûs talihini de»** yenmişti, İstanbul'un **«millîci»** basını da süslü bir harp edebiyatıyla zaferi değerlendirmeye çalışıyordu ve sansür bu yazılara dokunmamıştı. İkdam gazetesi başyazarı Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey, 6 Nisan 1921 günü, İsmet Paşa'nın Metristepe'den M. Kemal

Paşa'ya yazdığı telgrafla başlayan yazısında harp aleyhtarlarına şöyle sesleniyordu:

«Ey kurtarıcı kılıç, seni yerenler şimdi yerin dibine geçmelidirler. Zira, hakkın tek savunucusu, imanın tek kolu yine sen oldun!»

Türk milletinin «**makûs talihi**»nin İnönü'nde yenildiğine herkes o kadar inanmıştı ki, İkdam başyazarı, aynı yazısında bu yenilişi şöyle tasvir etmekte idi:

«Ey yüce olay, hiçbir kalem, hiçbir dil senin büyüklüğünü ve gösterişini belirtmeye gücü yetmez. Zira, ne Roma saltanatının çöküşü, ne İstanbul'un fethi, ne insanlığın tarihinde birer yol dönümü olan diğer bütün olaylar, sebep ve netice itibariyle seninle boy ölçecek bir dereceye varmamıştır.»

1921 senesi 31 Mart akşamı İsmet Paşa isimli bir komutanın kılıcı, tıpkı bundan altıyüz şu kadar sene evvelki komutanın kılıcı gibi tarihi ikiye böldü. Dört-beş gündenberi bütün şark âlemi ve bütün Asya için yeni bir devir açılmıştır. Bu mübarek ve ilâhi kıt'a, asırlarca süren bir uykudan sonra tâ göbeğinden sarsılıyor. Bütün vatan şehitleri türbelerinden başlarını kaldırıyor, asırlarca sisli kuzey buzullarından esen rüzgârlar önünde yerle bir olan eski mukaddes belde-ler tekrar yeryüzüne çıkıyor. Bütün mazlum milletler, demir ve çelikten zincirlerini kırıyor ve karanlık zindanlarından dışarı boşanıyor.

Geçen gün şehrimizde çıkan rumca gazetelerden biri: Eskişehir önündeki kan deryasında Şark Meselesi denilen ayıp artık tamamiyle boğulacaktır, diyordu. Bu gazete ne doğru söylemiş: Evet dediği çıktı, evet, Eskişehir önündeki kan denizinde Doğu Meselesi denilen ayıp tamamiyle boğuldu.»⁷⁰

Halbuki Türk milletinin «**makûs talihi**» henüz yenilmemişti. Yukarıda, tarihleriyle tesbit ettiğimiz siyasî gelişmeler bile, o gün için ne kadar ümit verici olursa olsun, böyle kesin bir dönemece işaret değildi. Az kuvvetle, çok kuvvete karşı kazanılmış çetin bir muharebenin sonunda, zafer sevinciyle söylenmiş bu parlak cümle, millete güven ve inanç verecek bir aşı idi. Aynı zamanda, büyük liderin en yakın mücâdele arkadaşını, İsmet Paşa'yı yüceltiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, her fırsattan en iyi faydalanma-

70 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ergenekon, İstanbul: 1929 - 1. Kitap. s. 67-68. 599

yı bilen bir liderdir. İkinci İnönü zaferini de yeteri kadar değerlendirdi. Bu vesileyle, iç siyasette yaptığı en önemli iş, zaferden aldığı kuvvetle Meclis içindeki muhaliflerinin karşısına açıkça dikilmek oldu. Mayıs başlarında, Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurmakla, belki, yalnız milletin değil, liderin makûs talihinin de yenilmiş olduğunu açıklamak istemişti. Fakat, kendisinin ve milletin önünde daha, çok karanlık günler vardı. Üç ay sonra, Yunanlılar büyük kuvvetlerle yeniden taarruza geçerek Türk ordusunu bozguna uğratacaklardı. Büyük Millet Meclisinin muhafazakâr üyeleri de, Mustafa Kemal Paşa'nın bütün muhalifleriyle birleşip «İkinci Grup»u teşkil edeceklerdi. Mustafa Kemal Paşa, milletin «makûs talihini»ni Sakarya'da kendisi yenecekti. «İkinci Grup»u, yenmesi için de, Sakarya'dan daha büyük bir zafer kazanması gerekecekti.

600

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. İÇ ÇEKİŞMELER VE GRUPLAŞMA

Çerkez Ethem kuvvetlerinin tasfiyesi ile Birinci İnönü Muharebesi'nin getirdiği gelişmeleri, askerlik ve politik yönleriyle, bundan önceki bölümde incelemiştir bulunuyoruz. Bu arada, Mustafa Kemal Paşa'nın, Millet Meclisi'nde, bazı sert çıkışlarına da işaret etmiştik. Ethem'in kardeşi Saruhan milletvekili Reşit, Diyarbakır milletvekili Binbaşı Hacı Şükrü, Mersin milletvekili Albay Selâhattin, isimlerini vermediği ve casuslukla suçladığı bazı milletvekilleri, Mustafa Kemal Paşa'nın hücumlarına hedef olmuşlardı. Bu olaylar, iç politikada bir takım yeni gelişmeler beklemek gerektiğini gösteriyordu. İnönü Muharebesi, Ethem kuvvetlerinin ezilmesi, Resifin milletvekilliğinden düşürülmesi, Anayasanın kabulü, Londra Konferansı, Türk-Afgan Andlaşması ve Türk-Rus Andlaşması, Mustafa Kemal Paşa'yı, iç politikada bir operasyona girişecek kadar güçlendirmişti. Artık yolu üzerindeki engelleri ortadan kaldırabilir ve kendisine destek olacak kuvvetli bir ekip kurabilirdi, ilk iş olarak casuslukla suçladığı milletvekillerinin istiklâl Mahkemesi'ne verilmesini sağladı. **Ankara İstiklâl Mahkemesi, 9 Mayıs 1921 günü şu kararı vermişti:**

*«Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini devirerek milletin arzusu dışında bir hükümet kurulmasına çalışmak suçundan sanık bulunan künyeleri yukarıda yazılı olan **Ethem, Tevfik, Reşit, Yüzbaşı İbrahim, jandarma yüzbaşısı Sami¹, erkânıharp yüzbaşısı Halil², polis Artin, Manyas-***

1 Yüzbaşı Sami, Çerkez Ethem'in emir subayı idi.

2 Yüzbaşı Halil, Çerkez Ethem'in Kurmay Başkanı idi

601

lı Şevket, Çerkez Ahmet, Kütahya bölge kumandanı binbaşı Abdullah ve mülkiye kaymakamı Lütfü'nün, işbu hükümet devirme suçunu işlediklerinden ve sonra düşman tarafına kaçışları anlaşılmasına dayanarak, hepsinin idamlarına ve taşınabilir ve taşınamaz mallarının hazine... Gizli komünist partisi kurarak yine hükümeti devirmek suçunu işlemek girişiminde buldukları anlaşılan Tokat mebusu Nazım'ın tevkif edildiği tarih olan 12 Nisan 1921den ve baytar Binbaşı Hacıoğlu Salih Efendinin 11 Ocak 1921 den ve matbuat müdürlüğü memurlarından Ziyetullah Nuşirvan'ın da 27 Ocak 1921 den itibaren ceza kanununun 46. maddesine göre hiyaneti vataniye kanununun 12. maddesi gereğince onbeşer sene müddetle küreğe konmalarına ve diğer sanıklardan Bursa mebusu Şeyh Servet Efendi ile Afyon mebusu Mehmet Şükrü Bey ile diğerlerinin mesuliyetsizliklerine karar verilmiştir.»³

Çerkez Ethem ve takımı bir defa daha mahkûm olurken, genişlemek ve yayılmak istidadı gösteren «Yeşilordu», «Halk İştirâkiyun Fırkası» ve «Gizli Komünist Fırkası» gibi içice girmiş sol teşekküller de, Tokat milletvekili Nâzım Bey'in şahsında mahkûm edilmişlerdi. Nâzım Bey, ayrıca, Meclis içinde «Halk Zümresi» ne mensup idiler. Bir kurbanla, bu zümre zararsız hâle getirilmiş oluyordu, istiklâl Mahkemesine verilen bu üç milletvekilinin teşrii dokunulmazlıkları 21 Mart 1921 günlü gizli oturumda kaldırılmıştı. Mahkeme kararı 12 Mayıs 1921 günü Meclis'te okunarak Nâzım Bey'in kaydı silinmiş ve beraat eden milletvekilleri görevlerine başlamışlardır.

İstiklâl Mahkemesinin bu önemli dâvayı karara bağladığının ertesi günü (10 Mayıs 1921), bir zamandanberi Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlıkları yapılan «Müdafaa-i Hukuk Grubu» da resmen teşekkül etti.⁴ Bu iki olay, kurulmakta olan yeni Türkiye'nin gelecekteki siyasî kadrosunu belli edecek gelişmenin başlangıcı idi. Günümüze kadar olan devreyi etkileyen bu gelişmenin gereği gibi değerlendirilebilmesi için, o tarihlerde Meclis içinde ve Meclis dışında mevcut siyasî akımları, grupları ve zümreleri, çok karışık ve çapraşık bulunan ayrıntılarına girmeksizin gözden geçireceğiz.

3 - Yakın Tarihimiz Dergisi - İstanbul 1962, c. I. s. 297 - 298.

4 - Öyle sanıyoruz ki, Müdafaai Hukuk Grubunun kuruluşu bilhassa böyle bir güne rastlatılmıştır.

602

A. İTTİHATÇILAR

Büyük Millet Meclisi'nde çok sayıda İttihatçı milletvekili vardı. Bunlardan bir kısmı Mustafa Kemal Paşa'nın şefliğini kabul etmiş ve onunla kader birliği yapmıştı. Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan İttihatçıları da iki gruba ayırmak mümkündür: Bazıları memleket kurtuluncaya kadar Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemenin lüzumuna inanıyorlardı. Sonra ilk fırsatta onu devirip İttihatçıları memlekete hâkim kılmak niyetinde idiler. Daha aceleci olanları ise memleket dışındaki İttihatçı liderlerle, ezcümle Enver Paşa ile temasta idiler ve bir an önce Enver Paşa'nın memlekete gelerek işin başına geçmesi için gizlice çalışıyorlardı.

Trabzon'da 13. Tümen Kumandanı Albay Sami Sabit Bey'in Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı 17.11.1921 tarihli aşağıdaki telgraf, bize İttihatçıların bir grubunun düşüncelerini gayet açık olarak göstermektedir:

«Ardahan mebusu Hilmi Bey5 Ankara'dan geldi. Moskova'ya gidiyor. Elinde Mustafa Kemal Paşa tarafından Fuat Paşa'ya yazılmış bir mektup var. Hilmi Bey'in Enver Paşa ile görüşmeye memuriyetini açıklamaktadır. Hilmi Bey'in ifâdesine göre, Mustafa Kemal Paşa'nın şartları: Enver Paşa harp devam ettiği müddetçe Anadolu'ya gelmeyecek. Türkiye, İngiltere ile uzlaştığı takdirde İslâm âleminde İngilizler aleyhinde teşebbüslerde bulunmayacak. Enver Paşa, barıştan sonra da Türkiye'yi bir müddet rahat bırakacak.

Hilmi Bey, 3. maddeyi reddettiğini ve yalnız iki madde için gitmekte olduğunu söyledi. Hilmi Bey, Enver'in şu sırada Anadolu'ya girmesine güya karşı, ikinci maddeye

5 - İzmir suikastı dâvasında idama mahkûm olmuş ve asılmıştır.

603

taraf tar görünüyor. Ancak, Kemal Paşa'nın çok ahlâksız olduğundan bahis ve - bazı olaylar anlattıktan sonra- bu idare devam edemez, Kemal Paşa düşmeye mahkûm, diyor ve Ankara çevresinde Enverciliğin pek kuvvetli olduğunu iddia ederek Enver Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın yerini almasına taraf tar görünüyor. Ve bu fiilin harpten sonra gerçekleşmesini uygun görüyor. Biraz da insaflı görünmek için zatıalileri hakkında: Kemal Paşa'nın yerini alması pek uygun gibi görünürse de, Erzurum halkının size taraf tar olmadığını söylüyor ve artık bir üçüncü yüksek şahsiyet bulamıyarak Enver Paşada karar kılıyor.

Meclis'te pek dayanışma içinde 40 İttihatçı mebus bulunduğunu, Kemal Paşa'yı devirmek pek mümkün ise de, bursa bugünkü durumun uygun olmadığını anlattı.»⁶

İttihatçı'ların Millî Mücâdele devrinde oynadıkları önemli rolü mümkün olduğu kadar belgelere dayanarak tesbit etmek istiyoruz. Aslında itttihatçıların faaliyeti o kadar çok cephelidir ki, bütün bunları tam anlamı ile açıklığa, kavuşturmak geniş bir çalışma ister. Buna rağmen konuyu ana hatları ile de olsa belirtmek mümkündür. İttihatçıların bu devredeki olumlu ve olumsuz çalışmaları bilinmedikçe, Cumhuriyetin ilk yıllarında cereyan edecek önemli olayları çözmeye imkân yoktur.

Şimdi bir başka belgeye göz gezdirelim:

Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet Bey⁷ Enver Paşa'nın Batum'da bulunduğu bir sırada, gizlice Batum'a giderek Enver Paşa ve arkadaşları ile bir görüşme yapmıştı. Enver Paşa, Ankara'daki İttihatçılar adına kendisi ile görüşen Hafız Mehmet Bey ile vardıkları anlaşmayı Türkiye'deki teşkilâta bir mektup ile bildirmiş ve 31.8.1921 tarihini taşıyan bu mektupta şu hususları belirtmiştir:

«Hafız Mehmet Efendi geldi. Kendisi memlekette hiç bir şey yapılmasın, teşkilât da olmasın, çünkü kendisinin tarif ettiği gibi dünyada fenaların fenası olan Sarı Paşa (Mustafa Kemal Paşa kastediliyor) kuşkulaniyor. Sonra, Yunanlıları bırakarak... uğraşmaya ve böylece fenalık getirmeye başlar, dedi ve Ankara durumunu anlattı. Münakaşa neticesi, teşkilâtın derhal bir hareket yapmak üzere

6 - General Sami Sabit Karaman, istiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa — İzmit: 1949, s. 43-44.

7 - İzmir suikasti davasında idama mahkûm edilmiş ve asılmıştır.

604

ve icâbında iş görmek üzere vücut bulmasına inandık. Fakat anladığımızı göre biraz küçük Talât Paşaya kızgınmış, bir çok aleyhinde bulundu ve teşkilât olarak sizleri aşağı gördü. Sonra diğer bir teklifle bulundu ki, şimdilik sizinle görüşünceye kadar «evet» dedik.»⁸

Mektupta bundan sonra ileriki gelişmelere göre Anadolu'da yapılacak hazırlıklardan bahsedilmektedir.

Enver Paşa, İttihat ve Terakki Partisinin yerini almak üzere Moskova'da «**Halk Şûralar Fırkası**» adı altında bir parti kurmuştu. Komünistlerden mülhem olarak hazırlanan «**Halk Şûralar Fırkası**» programının temel fikri, idareyi halka götürmekti. Enver Paşa, fırkanın Anadolu'da resmen kurulması için uğraşıyordu. Fırka, Programını Türkiye'de arkadaşlarına göndermişti.

Mustafa Kemal Paşa, İttihatçıların faaliyetinden ve özellikle Enver Paşa'dan devamlı kuşkulu bulunuyor ve olayları dikkatle izliyordu. Fakat yeteri kadar kuvvetlenmeden bu tehlikeli insanların üzerine yürümek istemiyordu.

Meclis'teki İttihatçıların Mustafa Kemal Paşa karşısındaki durumunu, Eskişehir - Kütahya Muharebeleri sırasında Ankara'ya giden Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey de farketmiş ve gözlemlerini şu satırlarla belirtmiştir:

«Lakin, tarihî gerçeklere bağlı kalmak gayreti ile itiraf etmem lâzımgelir ki, Mustafa Kemal Paşa, burada herkes tarafından sevilen, yani «populaire» olan bir insan değildi. Meclis içinde olsun, Meclis dışında olsun, muhtelif cephe-lerden ona karşı çıkanların sayısı epeyce çoktu ve bunların mırıltıları, homurtuları, Ankara'ya ayak bastığım ilk günlerden itibaren kulaklarımı tırmalamaya başlamıştı. Başta, hususi hayatına dair yapılan mahalle kahvesi dedikoduları, bunun arkasından biraz daha ciddi görünen tenkitler geliyordu. Gerçi, dedikodular üstlerinde durulmaya değmiyecek kadar basit idi. Fakat, tenkitlerin bazıları, işin iç yüzünü bilmiyenlerce, epey önemli bir özellik taşıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın ordu ile, harp ile doğrudan doğruya meşgul olmadığı ve kendini tamamiyle politikaya verdiği söyleniyordu. O, politika ve hükümet işlerini sivillere bırakmalı ve asıl ihtisası olan askerliğe dönmeli idi. Hattâ, bu fikri gayet kaba bir şekilde ifâde eden kimselere rastgeliyordum. Bunlar «Mustafa Kemal

8 General Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hâtıraları. — Vatan Neşriyat', İstanbul: 1955, s. 236.

605

Paşa çizmeden yukarı çıkmamalıdır. Biz onu yalnız yıldızı parlak, mahir ve cesur bir kumandan olduğu için başımıza geçirdik» diyorlardı.. Bununla beraber, Mustafa Kemal Paşa'yı en çok rahatsız eden Meclis'teki eski İttihatçılar Grubu idi. Bütün Meşrutiyet devri boyunca başı bozuk gidişleri ve komitacı zihniyetleri ile mücâdele ettiği bu ihtilâlcî takımının, Osmanlı İmparatorluğunu yıktıktan ve memleketi bu hâle soktuktan sonra başlarındaki şef ile beraber etrafından kaybolup gideceğini ve tarihe karışacağını zannederken, ufak bir grup hâlinde olsa dahi karşısına çıkışı, onu hayretle sıkmakta idi. Bu sıkıntısı; kendi mevkiinin ve prestijinin tehlikeye düşmesi kuşkusundan değil, Millî Mücâdele'ye yeni bir İttihatçılık damgasının vurulmasının önüne geçmek endişesinden geliyordu. Zira dışarıda olsun, içeride olsun, bu harekete o gözle bakanlar ve Milli Mücâdelenin, İttihatçılar tarafından iktidarı tekrar elde etmek için girilmiş bir teşebbüs olduğunu sananlar pek çoktu., Bunun için İttihat ve Terakki mensupları ile tanınmış nice yakın dost ve arkadaşlarını bile uzun müddet yanına yaklaştırmak istememiş9 ve ilk maarif vekili seçiminde Meclisin bütün reyleri Hamdullah Suphi üzerinde toplanmış olmasına ve Hamdullah Suphi'ye karşı da pek samimî bir sevgi ve itimât beslenmesine rağmen, eski muhalefet erkânından Doktor Rıza Nur'un adaylığını sağlamaya çalışmıştı. »

Mustafa Kemal Paşa, benim Ankara'ya geldiğim sırada gerçi İttihat ve Terakkiye karşı bu karantina rejimini epeyce gevşetmiş ve hattâ, o cemiyette fiilî hizmet gören birkaç kişiye de vazife vermişti ama, koyu İttihatçıların gönlünde hâlâ yer edememişti, özellikle ki, bunlar arasında doğrudan doğruya Enver Paşacı olanlar ve o gelip de ordunun başına geçmeyince İstiklâl Savaşının kazanılamayacağını düşünenler vardı.»¹⁰

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Meclis'teki muhalif İttihatçılar arasında tam bir tesanüt yoktu ve bir grup teşkil etmiyorlardı. Fakat, Ardahan milletvekili Hilmi Bey'in Trabzon'da tümen kumandanına yaptığı açıklamada eğer

9 - Müdafaai Hukuk Grubunu kurarken Yunus Nadi Beyi bu maksatla gruba almamıştı .Yunus Nadi, gruba sonra katılacaktı.

10 - Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vatan Yolunda — Selek Yayınları, Türk inkılabı Serisi, No. 2, İstanbul: 1958, s. 115J17.

606

bir mübalâğa yoksa, 40 kadar ittihatçı, resmî bir grup teşkil etmemekle beraber, bazı meselelerde işbirliği yapmak üzere aralarında anlaşmışlardı. Birinci ve ikinci Grupların teşekkülünden önce, Meclis'te vücut bulan küçük grup ve zümreler içine ittihatçılar dağılmış bulunuyorlardı, özellikle «**Halk Zümresi**» adını taşıyan grupta ittihatçılar çoğunlukta idi. Solcu eğilimi temsil eden «**Halk Zümresi**» ne İttihatçıların fazla itibar etmelerinin sebebi, Rusya'da faaliyet gösteren ve Anadolu'da sol eğilimli «**Halk Şûralar Fırkası**» nı kurmak isteyen Enver Paşa'nın etkisidir. Gerçekten, Millî Mücâdelenin «**Komünist Fırkası**», «**Halk «İştirâkiyun Fırkası**» ve «**Yeşil Ordu**» gibi solcu teşekküllerinde, daha çok ittihatçıların rol oynadıklarını görmekteyiz.

607

B. SOLCU TEŞEKKÜLLER

Dış politika bölümünde Türk-Rus ilişkilerini incelerken **Millî Mücâdelenin Bolşevik İhtilâli'nden etkilendiğine** işaret etmiş ve bu konuda Meclis görüşmelerinden bazı örnekler vermiştik. **Rus İhtilâli'nin Türkiye üzerindeki etkisi yalnız fikir alanında kalmamış, bir ölçüde teşkilâtlanma safhasına da intikal etmiştir.** Fakat, hemen şunu belirtmek gerekir ki, Rusya'da kurulmakta olan yeni düzenin ne biçim bir şey olduğunu Anadolu'da ciddî olarak bilen kimse de yoktu. Oralardan esen yeni düşüncelerle henüz yeni temasa gelen birtakım insanın, birdenbire aksiyona geçmesinin yaratabileceği kargaşalıkları, Millî Mücâdele'deki sol hareketlerde açıkça görmekteyiz. Bu yüzden, sol fikirleri kimlerin ne ölçüde benimsediği, kimlerin samimî olduğu veya oyunbazlık yaptığı kesinlikle belli olmuyor. Üzerinde durmak istediğimiz teşekküller hakkında, açık ve doğru bir fikir edinmek için, ya bunların yöneticilerine ve kadrolarına, ya da faaliyetlerine bakmak zorundayız. Halbuki, bu konuda, günümüze intikal eden bilgiler ve belgeler az. Bunların da doğruluk ölçüsünü kestirmek güç. Hareketin yaratıcıları ise, o kadar değişik kimliklerle karşımıza çıkıyorlar ki, bunları gerçek yerlerinde yakalamak mümkün olmuyor. Bu sebeple, biz, Millî Mücâdele devrinin solcu teşekküllerini gereğinden fazla önemsemek taraflısı değiliz. Bunlardan **«Türkiye Komünist Partisi»¹¹**, Bolşevik Rusya'ya şirin görünmek maksadiyle meydana getirilmiş sun'î bir kuruluştur. Partinin, herhangi bir teşebbüsüne ve faaliyetine rastlamamaktayız. **Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan bu muvazaa partisi, bir bakıma «eğer memleketin komünist olması gerekirse onu da biz yaparız»** düşüncesinin o günlerin şartlarına uygun bir ifadesi sayılabilir.

11 - Türkiye Büyük Millet Meclisinde 85 kadar üyesi olduğu söylenmektedir.

608

Bolşevik Rusya ile ilk temasların kurulduğu günlerde başlayan merak ve hevesle, bir yandan bu yeni rejimin ne olduğu araştırılırken, bir yandan da «Yeşil Ordu» parolası ortaya yayılmış bulunuyordu. Resmî Komünist Partisinin yanı sıra, «Gizli Komünist Partisi»nin ve «Yeşil Ordu Cemiyeti»nin kurulup faaliyet göstermeleri, resmî çevrelerce bu günlerde müsamaha ile karşılanmış ve bilmezlikten gelinmiştir. Kurtuluş çârelerinin meçhuller içinde araştırıldığı ilk zamanlarda, «Komünistlik veya Bolşeviklik», liderlere pek de korkulacak bir sistem gibi görünmüyordu. Gerek bu sebeple, gerekse Rusya ile kurulmasına çalışılan ilişkinin ne şekilde gelişeceği bilinmediğinden, her ihtimale karşı hazırlıklı bulunmak için sosyalist fikirlerin öğrenilmesi, yayılması ve teşkilâtlanması, yalnız müsamaha ile karşılanmamış, âdeta teşvik de edilmişti.

Millî Mücadele kadrosunun en inanmış, en bilgili ve faal sosyalisti sayılması gereken Hakkı Behiç¹² Beyin, Ali

12 - **Hakkı Behiç** ittihatçıdır. Akka Mutasarrıfı idi. Sivas Kongresine katılmış ve Heyet Temsiliye'ye seçilmiştir. B. M. Meclisi açıldıktan sonra, seçilen ilk geçici hükümette Maliye Vekili oldu (25 Nisan 1920). Dahiliye Vekili Cami Beyin istifası üzerine 17 Temmuz 1920'de Dahiliye Vekilliğine seçildi. Fakat, 7 Ağustos 1920'de istifa etti. Çünkü, bu kısa şiiire içinde hakkında 8 sözlü soru ve 4 gensoru önergesi verilmişti. Bir daha hükümete girmedi. 1943'de Ankara'da öldü.

«Kuvayi Milliye Ruhü» adlı eserinde, S. Ağaoğlu şöyle diyor :

«Hakkı Behiç, kafasından ziyade hisleriyle hareket eden bir idealist olarak gözük-mektedir. Bir nevi islâmi komünizm taraftarıydı. Fakat garip ve izahı müşkül bir şekilde Çerkez milliyetçiliği de göze çarpmaktadır. Türkiye Komünist Partisi Umumî Kâtibi idi. Bu sıfatla, komünizmin memleketimizde ilk izahını yapanlar-dan birisi oldu. (Yeni Gün) gazetesinde bu maksatla yazdığı seri makaleler oldukça kuvvetli sayılabilir.»

Halide Edip Adıvar da «Türkün Ateşle İmtihanı» adlı kitabında, Hakkı Behiç ha-kında şunları yazar:

«Bu adam, İttihat ve Terakkinin idealist azalarından ve aynı zamanda maliye ile meşgul simalarındandı. Ruhen çok samimî bir insandı. Türklüğe çok bağlı olmakla beraber, sınıf, servet ve din gibi şeylerin aleyhinde idi.»

609

Fuat (Cebesoy) Paşaya anlattıklarına göre¹³, Anadolu'da Rus İhtilâli'ne paralel bir hareket yaratmak fikri, Sivas Kongresinden hemen sonra benimsenmiştir. «Müslüman âleminde, Rus İnkılâbını tâdil eden vücuda getirilecek bir sosyalist İttihadı» fikrine bağlı olduğunu belirten Hakkı Behiç şöyle demektedir:

«Bu fikrimi Mustafa Kemal Paşa'ya da açmıştım. Paşa, taraftar görünmüştü. Memleket içinde Rus Bolşevizmi'ne paralel bir cereyan hazırlamaya başlamıştık. «Heyeti Temsiliye» de hükümet işleriyle meşgul olmak vazifesini üzerime aldığım zaman, bir taraftan bu mesleğimi yürütmeye çalışırken, diğer taraftan da kamuoyunu hazırlamak üzere gizli bir teşkilât vücuda getirmiştik. Teşkilâtın adı Yeşilordu idi.»

Hakkı Behiç Bey, Türkistan ve Azerbaycan'da bulunan ittihatçılar ile de irtibatları olduğunu açıkladıktan sonra sözlerine şunları eklemiştir:

«Dışarıda çalışan arkadaşlarımız bu memleketin bizim kadar hak sahibi evlâtlarıydı. Düşmanlarımızın takip ve baskılarından kaçmaya mecbur olmuş kimselerdi.»

«Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra meydana cemiyet olarak çıkmış ve ben de genel kâtipleri olmuşum. Cemiyet, teşkilâtı bir hayli büyüdükten ve genişledikten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın güvenini kaybetmişti. Bunun üzerine cemiyeti dağıtmak mecburiyetinde kaldık. Bizi dinlemiyerek faaliyette devam edenler ve direnenler birer vesileyle mahkûm oldular.»

Yeşilordu Cemiyeti'nin yöneticileri arasında bulunan Yunus Nadi Bey de bu derneği ne maksatla kurduklarını şöyle anlatır:

«Kızılordu»nun yerini tutan «Yeşilordu» başlı başına mâna ifade eden bir addi. Gerçekten de cemiyetle biz, millî hislerde ileri safhaları gözlüyorduk. Fakat adından da anlaşılacağı üzere bütün bu ilerleme safhalarında milletlerarası olmaktan ziyade, millî olmağa dikkat etmeği programımızın başına geçirmiş bulunuyorduk. O vakit ki düşüncemize göre, böylece ileri bir cemiyet fikri, belki 3. Enternasyonalca da hoş görülerek ittihat hâlinde değil, İttifak hâlinde yürümeğe yardım edebilirdi. Yeşilordu, bu

13 - General Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hâtıraları, Vatan Neşriyatı, İstanbul: 1953, s. 465.

610

konuda 3. Errternasyonala başvurmüş ise de müsbet veya menfi bir cevap alamamıştır.»¹⁴

Millî Mücadele'nin en yaygın sol teşekkülü olan «**Yeşilordu Cemiyeti**» yarı - gizli ve çok yönlü çalıştığı ve bir çok istihaleler geçirdiği için, üzerinde ciddî araştırmalar isteyen bir konu olarak durmaktadır. Daha 1919 yılı ortalarında duyulmaya başlanan «**Yeşilordu**» deyimini, önceleri doğu müslümanlarından Anadolu'nun yardımına gelecek «**halk kuvvetleri**» anlamına kullanılmakta idi. Sonra, 1920 yılı ortalarında «**Yeşilordu**», bir cemiyetin adı oldu. Şeyh Servet, Hakkı Behiç, Eyüp Sabri, Yunus Nadi, Hüsrev Sami, İbrahim Süreyya, Çerkez Reşit, Dr. Mustafa, Hamdi Namık, Muhiddin Baha, Nazım ve Mehmet Şükrü gibi hemen hepsi ittihatçı olan milletvekillerinin merkez idare heyetinde bulunduğu «**Yeşilordu Cemiyeti**» Yunus Nadi'nin yukarıdaki ifadesinde belirtilen çizgiyi geçmeye başlayınca, Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Çünkü, başındakilerin bir kısmı farkında olmadan, cemiyet, ileride hâkim olunamayacak bir gelişmeye doğru kaymakta idi. Çerkez Ethem ile «**Yeşilordu Cemiyeti**» arasında, mahiyeti pek anlaşılamiyan tehlikeli ve sıkı bir bağ kurulmuştu. Ethem'in emrindeki «**Kuvayi Seyyare**», «**Yeşilordu Cemiyeti**»nin silâhlı kuvvetleri hâline gelmekte idi. Ethem'in de azıttığı, işte bu sırada, Mustafa Kemal Paşanın işe müdahale ettiğini görüyoruz. Paşa, Cemiyetin dağıtılmasını istemişti. Fakat, yöneticilerin bir kısmı bu ikazı kabul ettiği halde, bir kısmı faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa, itaatsiz Yeşilordu'culara darbe indirmek için fırsat beklerken, «**Yeşilordu Cemiyeti**»nin bazı istihaleler geçirdiği anlaşılmaktadır. Çok karışık olan bu istihaleler, dağınık bilgilere ve belgelere göre «**Halk İştirâkiyün Fırkası**»nın kurulmasıyla başlar. Yeşilorducu'ların hepsi bu partiye geçmiş midir, yoksa «**Yeşilordu Cemiyeti**» henüz faal hâlde iken, parti, bir kısım Yeşilorducu'lar tarafından mı kurulmuştur, kesinlikle bilmiyoruz. Yine, bulanık bazı ifâdelerden anlıyoruz ki, «**Halk İştirâkiyün Fırkası**» ile «**Yeşilordu Cemiyeti**» birleşerek bir «**Komünist Partisi**» vücuda getirmişlerdir. Bu «**Komünist Partisi**» nin yeni bir kuruluş mu olduğu yoksa daha çok Eskişehir'de faaliyet gösterdiği bilinen «Gizli Komünist Par

14 - Yunus Nadi, Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti, Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi: 16, İstanbul: 1955, s. 11

611

tisi» ile bir birleşmeye mi gidildiği de iyice bilinmemektedir. Bazı kimselerin; bütün bu teşekküllerde rol almış görünmesi, meseleyi büsbütün karıştırmaktadır.

Hele, 1920 yılı sonlarına doğru sol faaliyetin görünüşü arap saçına dönmüştü. Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşaya yazdığı 14 Eylül 1920 tarihli telgraftan anladığımıza göre, Eskişehir'de bulunduğu hâlde Ali Fuat Paşa da bu kördüğümü çözememiştir. Bu telgrafta, M. Kemal Paşa'ya şöyle demektedir:

«... Kimler tarafından ve ne gibi maksatların tesiri altında yazıldığını etraflıca araştırdığım Komünist Nizamnamesi dolayısıyla ortaya çıkan yüksek açıklamalarından da bu teşkilâta taraftar olmadıkları güçlü kanaati oluşmakta ise de, diğer taraftan komünizm cereyanının resmi olmayan bir surette memlekette yayılmasının arzu buyrulduğunu Meclis üyesi Hacı Şükrü Bey ifâde etmektedir. Hattâ burada «Yeni Dünya»¹⁵ isminde bir bolşevik gazetesi de çıkıyor. Bu gazetedede, Büyük Millet Meclisi'nin siyasetine açık taşlamalar görülüyor. Halbuki, aynı gazete, başlarında sizin de bulunduğunuzu dolaylı anlatmak suretiyle, Büyük Millet Meclisi'nde Halk Partisi teşkil kılındığını da yazıyor. Fevkalâde mühim gördüğüm ve esasları hakkında hiç bir bilgiye sahip bulunmadığım bu olaylar karşısında âciz fikrim ne olursa olsun, her şeyden önce sizin tarafınızdan tutulan siyasi yönü açıkça bilmekliğime ve hareketimi ona göre ayarlamaya kesin lüzum gördüğümünden çabuk ve esaslı surette aydınlatılmamı istirham eylerim efendim.»¹⁶

Mustafa Kemal Paşa, uzun bir yazı ile Ali Fuat Paşayı aydınlatacak bilgileri vermiş ve bu yazının son maddesinde aynen şöyle demiştir:

Açıklamamızdan anlaşılmuştur ki, kayıtsız şartsız Rus tâbiyeti demek olan komünizm teşkilâtı gaye itibariyle tamamen bizim aleyhimizdedir. Gizli komünizm teşkilâtı her surette durdurmak ve kovmak mecburiyetindeyiz. Meclis'te ensonra meydana çıkan «Halk Zümresi» bizim tanıdığımız arkadaşlardır. Bunlar memlekette bir içtimai inkılâbın kısmen olsun lüzumuna inananlardır. Bu teşebbüsün tehlikeli yerlerini kavrayamadadırlar. Hükû-

15 - Bu gazete Arif Oruç tarafından Çerkez Ethem'in desteği ile yayımlanıyordu. Sonra, gazete Ankara'ya nakledilmiş ve bir süre orada yayınına devam etmiştir.

16 - Ali Fuat Cebesoy'un anılan kitabı, s. 471.

612

metten ayrı bir zümre yapmaktan vazgeçmek istedik, mümkün olmadı. Fakat şimdi halkçılık programı altında hükümetçe bir program kabul ettik. «Halk Zümresi» kendilimden dağılmış gibidir. Hacı Şükrü Bey gibi birçok arkadaşlar gizli bir tarzda başladıkları Yeşilordu teşkilâtı ile oynadılar. Bunu durdurmalarını kendilerine ihtar ettim. Kendi arzularını kolaylıkla gerçekleştirmek isteyen birtakım kimseler hilekâr bir surette komünizm vesaire teşkilâtına taraftar olduğumu da ima yayıyorlar. Fakat yanlıştır. Vaziyetim arzettiğim gibi, Şark ve Garp ile muayyen bir neticeye varmadan inkılâbattan içtinâp etmek ve bilmünahebe Mustafa Suphi Yoldas'a da yazdığım veçhile, ne yapılacak ise hükümet vasıtasıyla yapmaktır. Bittabi Komünizm ve Bolşevizme açıkça aleyhtarlığı uygun görmem.»

Ali Fuat Paşa, aradan bir ay geçmeden «Türkiye Komünist Partisi Kâtibi Umumisi Hakkı Behiç ve T.B.M.M. Reisi M. Kemal» imzalarıyla kendisine «Sevgili Yoldaş» diye hitaben 26.10.1920 tarihli şifreli bir telgraf daha aldı. M. Kemal Paşa'nın 31.10.1920 tarihli telgrafı, durumu şöyle açıklıyordu:

«Komünistliğin memleketimizde değil, henüz Rusya'da bile uygulanabilirliği hakkında açık kanaatler meydana gelmediği anlaşılmaktadır. Bununla beraber içten ve dıştan çeşitli maksatlarla bu akımın memleketimiz içine girmekte olduğu ve buna karşı akılcı önlem alınmadığı takdirde milletin pek çok muhtaç olduğu birliği, sessizliği ozan durumların, sonradan ortaya çıkması da imkân dahilinde görülmüştü. En akılcı ve doğal önlem olarak, akli aşında arkadaşlardan hükümetin bilgisi altında bir «Türkiye Komünist Partisi» teşkil ettirmek olacağı düşünöldü. Bu takdirde memlekette bu fikre alt bütün akımları bir neticeye vardırmaq, mümkün olabilir. Müteşebbis heyeti ve kişiden mürekkep bir genel merkez meyanında güzide arkadaşlarımızdan Fevzi, Ali Fuat ve Kâzım Paşalarla Rest ve İsmet Beylerin de gizli olarak dahil bulunmasını uygun gördüm. Bu sayede, bu memleketi tutan ve milli gayemizin kahramanı bulunan arkadaşlarımız bu teşkilata üye bulunacaktır. Ve onların bilgi ve teşebbüsleri, teşebbüslerin akışı üzerinde etkili olacaktır. Genel katip edilen Sabık içişleri bakanı Hakkı Behiç Bey tarafının ilk mektubu şifre ve yazılı olarak arkadaşlara verdim. Orada bir parça bilgi vardı. Bu gün icraatımızda tatbik kaabiliyeti bulunan ve milli gayemizi elde etmede uygun olan hususlara önem vermek tabiidir. Sosyalizm ve

Komünizm prensiplerinden hangileri ve ne dereceye kadar bizce tatbiki uygun ve bünyemize uyumu ve kabule layık görüleceği Türkiye Komünist Partisinin propogandasına karşılık milletin fikri ve görüşleri zamanla anlaşılacaktır. Ordunun her vakitten ziyade büyük bir inzibat ile kumandanlarının eli altında bulunmasına son derece dikkat ve önem verilmelidir. Komünizm cereyanı nihayet ordunun en büyük kumandanlarında kalmalıdır. Hürmetlerimi sunarım.»17

Birinci İnönü Muharebesinin sonucu, Ethem'in tasfiyesi ve Londra Konferansı, Anadolu'nun siyasî havasına az-çok bir berraklık getirmişti. Hele, Moskova'da devam eden siyasî görüşmelerin olumlu bir gelişme göstermesi, Mustafa Kemal Paşa'yı yeni kararlar almaya sevketmekteydi. Rusların durumu güven verecek şekilde belirdikten sonra, sol gelişme de hizaya getirilebilirdi. Nitekim. 16 Mart 1921 Moskova Andlaşması imzalandıktan hemen sonra Ankara istiklâl Mahkemesi sol teşekkülleri tasfiye etmek üzere harekete geçirilmiştir. Halbuki, İstiklâl Mahkemesi'ne dâva konusu olarak götürülen suç ve suçlular, Ocak (1921) ortasında Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'nın bir telgrafiyle öğrenilmişti. Meclisin tartışmalı bir oturumunda, Mustafa Kemal Paşa, isim vermeksizin meseleden imâ yolu ile söz ettiği halde, Moskova'daki görüşmelerin sonucunu beklemişti. Bununla beraber, tasfiye, dozunda tutularak yeni dostun (Rusya) alınacağı bir durum yaratılmamasına dikkat edilmiştir. **Mahkemenin idama mahkûm ettikleri esasen askerî hareketle tasfiye edilmişlerdi ve düşman tarafında bulunuyorlardı. Hapis cezasına mahkûm edilenler ise, «gizli» komünist partisi kurmak ve «hükümeti devirmeye» teşebbüs suçlarından dolayı cezalandırılmışlardı.** Mahkemeye sevk edilen üç milletvekilinin ancak birisinin ve sıradan bir kaç kişinin mahkûmiyetiyle yetinilmişti. **«Müdafaa-i Hukuk Grubu»**nun kurulacağı günlerde yapılan bu operasyon, aşırı sağa da, aşırı sola da gözdağı vermek için hazırlanmıştı.

Anadolu ihtilâli, sosyalist bir gelişmeye gidebilirdi. Batı emperyalizmine ve kapitalizme karşı duyulan nefret, böyle bir sola kayış için gerekli ortamı yaratmıştı. Üs-

17 - Ali Fuat Cebesoy'un anılan kitabı, s. 509.

614

telik, Anadolu halkı perişan bir durumda idi. Türkiye'de bugün olduğu gibi, sosyalizme karşı duracak büyük ticaret ve endüstri burjuvazisi de yoktu. Yalnız «İlmiye sınıfından» ve «büyük toprak sahipleri»nden bir tepki beklenebilirdi. Fakat, millî hükümetin o günün şartları içinde, bu direnmeyi kolaylıkla aşabilmesi mümkündü.

Hiç şüphe yok ki, **Mustafa Kemal Paşa ve bazı arkadaşları, Türkiye'yi kurtarmak için, ilk zamanlar, Bolşevik olmayı bile ciddiyetle düşünmüşlerdir.** Bunun iki sebebi vardı. Birincisi, Millî Mücadeleye yardım etmesi muhtemel tek memleket olan Bolşevik Rusya'nın, yardım için böyle bir şart ileri sürebileceğinin hesaba katılmasıdır. İkinci sebep ise, şimdiye kadar batıya bakarak girilen ve semeresiz kalan İslâhat çabalarından sonra, bu yeni sistemin belki bir çıkar yol olabileceği ümididir. Ruslarla ilişkiler geliştikçe birinci sebep hemen hemen etkisini kaybetmişti. Fakat, ikinci sebebin çekiciliği uzun zaman sürmüştür. Bunun için Komünizmin ve Bolşevizmin ne olduğu dikkatle incelenmekte idi. Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki şahsî çalışmalarına şahit olan Halide Edip Adivar şunları anlatmaktadır:

..... Mustafa Kemal Paşa da, bugünlerde,¹⁸ Sovyet sistemini merakla takip etmesine rağmen, ondaki bu his, bir idealden çok, her nevi ihtimali tetkik etmeğe dayanıyordu.»¹⁹

«... Bunun dışında bir de ulema sınıfı vardı ki, bunlar da doğu ülküsünü eski İslâm demokrasisi hâlinde diriltmek istiyorlardı. İşte bunlar, Mustafa Kemal Paşa'yı eski İslâmi şekilleri gözden geçirmeğe sevk etmişlerdi. Bu iki ülkü arasındaki mücadeleye sırasında, Mustafa Kemal Paşa'nın emri ve arzusuyla Komünist Partisi kuruldu. Buna kendini sevkeden şey, kanaatimce, Rusya'da bulunan Türkler arasındaki komünist unsurlara karşı vaziyet almaktı. Aynı zamanda, o günlerde, komünist sistemini de âdeta bir harita hâlinde tesbit eden bir tetkik ile meşguldür. Ben şahsen, bunlardan bir şey anlamış değilim.»²⁰

İhtilâl kadrosunun aydın ve devrimci kanadı, aralarında hoca takımından da bazıları olduğu hâlde, sosyalist eğilimde idiler. Mustafa Kemal Paşa karar verse, hep

18 - B. M. Meclisinin açılışından sonraki ilk aylar.

19 - Halide Edip Adivar, Türkün Ateşle imtihanı. Çan Yayınları — İstanbul; 1962, s. 149.

20 - Aynı eser, s. 150.

615

bakımdan mutabık olmadıkları hâlde, iki tarafın sosyalizm anlayışında da islâmî unsurlar vardır. Hakkı Behiç ve Yunus Nadi'nin yukarıya aldığımız sözlerinden açıkça anlaşılıyor ki, bu grup, sosyalizm ile İttihat ve Terakki Partisi'nin panislâmizm politikasına bir paralel kurmak niyetinde idiler, ötekiler, böyle bir iddiaları olmaksızın, yalnız bolşevikliğin İslâmiyetle bağdaşan yönlerini araştırıp düşüncelerine temel yapmışlardır. Nitekim, «**Yeşilordu Nizamnamesi**»nin bir maddesinde şöyle denilmektedir:

*«Yeşilordu, İslâmiyetin bütün sosyal esaslarına istinat ederek asr-ı saadetin müşterek samimiyetini iadeye ve Batı'dan gelen kendini beğenmiş ihtirasları Asya'dan atmağa çalışmakla, yolunu, hak yolu, Allah yolu bilir.»*²²

Yine «**Yeşilordu Cemiyeti**» ile ilgili «**talimatname**» adını taşıyan bir belgede de sosyalizm, aşağıdaki satırlarla islâmiyete bağlanmaktadır:

«Dünya bir büyük inkılâp karşısındadır. Avrupa'da bir kısım ilim adamları, «Sosyalizm» mesleği dairesinde, batının medeniyet perdesi altındaki kötülük ve cinayetlerini yıkmak, ortadan kaldırmak için «Burjuvazi» denilen vurguncu ve hırslı kimselerle mücâdele ediyor. Bunların en büyük gayesi, çok zenginlerin aşırı kazancına, fakara takımının yoksulluktan doğan sefaletine bir sınır tayin etmektir. «İsîâmiye ve Şer'i Muhammedi» bu esasları 1300 yıl evvel, zekât, fitre ve kurban gibi vecibelerle koymuş ve desteklemiş olduğundan, müslümanlar bu âlemin desteklemiş olduğu bu sosyal inkılâptan zarar görmek değil, aksine faydalanacaklardır. Bunun içindir ki, teşkilâtımızın bir umdesi de sosyalizm harekâtından istifade etmek ve onlara yardım etmektir. Her merkez hey'eti bu prensibi göz önünde önemle tutacak ve inkılâbın tamamiyle gelişmesi kadar zekât, fitre ve kurban gibi şeriatın fakara hakkı olmak üzere zenginlere yüklediği vecibeleri uygun surette toplatarak, çalışma gücünü kaybetmiş olanlara dağıtacaktır.»[^]

Anadolu İhtilâlinin sosyalist bir gelişmeye yönelmesi için, 1920 yılı sonlarına kadar kapı aralık tutulmuştu. Fakat, daha önce de belirttiğimiz gibi, Birinci İnönü Muharebesinden sonra bu kapının sert bir şekilde kapandığını görmekteyiz. Mustafa Kemal Paşayı, bu karara iteleyeni âmilleri kanaatimizce şunlardır:

22 - Yakın Tarihimiz Dergisi, İstanbul. 1962, c. I, s. 103.

23 - Yakın Tarihimiz Dergisi, İstanbul: 1962, s. I, s. 235.

617

1 — Sosyalist veya komünist sistemin, teoride çekici görünüşüne rağmen, tatbikatta başarılı olabileceği hakkında M. Kemal Paşaya tam bir güven gelmemiştir. Nitekim, Rusya'daki Bolşevik idarenin, üç yıldanberi parlak bir sonuç sağlayamadığı görülmektedir. Bolşevikler, hâlâ çeşitli güçlüklerle boğuşmaktadırlar.

2 — M. Kemal Paşa, Enver Paşa ile uzaktan yakından irtibatı olan her türlü fikir ve faaliyeti kuşku ile karşılamakta idi. Enver Paşa'nın Rusya'da, Kafkasya'da faaliyet göstermesi ve Bolşeviklerle anlaşmış olması (Bu konu üzerinde 4. bölümde tekrar duracağız) bu kuşkusunu arttırıyordu. B.M. Meclisinde sol fikirleri benimseyenleri ve sol hareketlerin önünde gözükkenleri çoğunlukla ittihatçıların teşkil etmesi ileride bir tehlike yaratabilirdi.

3 — **Mustafa Suphi'nin liderliğinde Baku'da kurulan «Türkiye Komünist Partisi»**nin Anadolu'daki faaliyetini kontrol etmek gittikçe güçleşiyordu. Bu arada Rusya'dan veya Kafkasya'dan Ankara'ya gelmiş bulunan kimselerin kesif faaliyeti ve propagandaları dikkati çekmekte idi. Bunlar, ya Rus veya Rusya'lı Türklerdi (Verloff, Şerif Manatov, Ziyetullah Nuşirvan gibi). Kimin hesabına çalıştıkları bilinmiyordu. M. Kemal Paşa, Rusların Türkiye'yi bolşevikleştirmek ve dolayısıyla **«Türkiye Sovyeti»**ni kurmak için çalışmakta oldukları ihtimalinden endişe duymağa başlamıştı.

4 — Yukarıda kısaca sözünü ettiğimiz solcu teşekküllerin şuursuz ve ölçüsüz bir şekilde çalışmaları da, M. Kemal Paşayı sola kaymaktan vazgeçiren sebepler arasında sayılmak gerekiyor. **«Yeşilordu Cemiyeti»**, **«Halk İştirâkiyün Fırkası»** ve **«Gizli Komünist Fırkası»**, açık çalışmadıklarından Mustafa Kemal Paşayı tedirgin etmekte idiler. M. Kemal Paşa, bilgisi ve rızası dışında yapılan hiç bir şeyden hoşlanmıyordu. Kontrol edemeyeceği ve hâkim olamayacağı bir sol gelişmeyi, bunun için istemedi. Halbuki, sosyalist veya komünist, nasıl bir idare kurulmak gerekiyorsa, bunu, başta kendisi olmak üzere hükümetin yapması lüzumuna inanıyordu.

5 — Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra Batının yumuşamış görünmesi ve T.B.M.Meclisi Hükûmeti'nin Londra Konferansına davet edilmesi de, M. Kemal Paşanın sol gelişmeyi durdurmasında önemli bir rol oynamıştır. Ba-

tılı devletlerle anlaşma ihtimalini açık tutmak için, onları Türkiye'nin Bolşevik olacağı endişesinden kurtarmak gerekiyordu. Londra Konferansı olumlu bir sonuç vermediği halde, M. Kemal Paşa, bu tutumu muhafaza etmekte fayda görmüş olmalıdır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, olaylarını incelediğimiz devrede, sosyalist hareketlerin önüne düşenler, M. Kemal Paşaya güven verecek, ölçülü, bilgili ve Türkiye gerçeklerinin idrâkine varmış kimseler olsaydılar, kurulmakta olan Yeni Türkiye Devleti, hiç şüphesiz sosyalist bir anlam kazanabilirdi. Bütün bu hareketlerden ve sosyalist akımdan kendisini sıyıran Mustafa Kemal Paşa, nihayet yalnız «**siyasî**» yönü olan bir halkçılıkta karar kılmıştır.

619

C. BİRİNCİ GRUP

Her türlü inanç ve görüş Birinci Millet Meclisi'nde koalisyon hâlinde bulunuyordu. Koalisyonun tek ortak programı «**Misakı Millî**» idi. Meclis açıldıktan bir süre sonra, ilk günlerin heyecanı geçip olaylar gelişmeye başlayınca, görüş farkları da her gün biraz daha belli oluyordu. Nihayet, Anayasa'nın kabulü ve Londra Konferansı'na davet sebebi ile Mustafa Kemal Paşa'nın Sadrazam Tevfik Paşa'ya çektiği telgraflar, Meclis'te iki ana grubun bulunduğunu ortaya koydu. Siyasî hayatımızda daima mevcut olan bu iki grup, ilk defa gerçek adı ile belirecek ve anılacaktı. «**Birinci grup**» Yeni Türkiye'nin müstakbel idareci kadrosunu, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde olarak bünyesinde topluyor ve ileri fikirleri temsil ediyordu. «**İkinci Grup**» ise, **büyük çoğunluğu ile saltanat ve hilâfet taraftarı muhafazakâr fikrin temsilcisi idi** ve ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın diğer muhalifleri ile takviye edilmişti.

Birinci ve İkinci Grupların teşekkülünden önce de, Meclis'te, gayriresmî bazı küçük gruplar ve zümreler bulunmakta idi. Daha çok devrimci gençlerin toplandığı «**İstiklâl Grubu**», Bolşevik olmaya hevesli ve esasta halkçılık ilkesini benimsemiş sol eğilimli milletvekillerinin birleştiği «**Halk Zümresi**», bu küçük grupların en önemlileridir. Bunlardan başka muhafazakârları temsil ettiğini sandığımız «**Tesanüt Grubu**» ve adından Osmanlı reformistlerini bir araya getirdiği anlaşılan ve muhtemelen bir kısım İttihatçının da içinde bulunduğu «**İslâhat Grubu**» ile «**Müdafaa! Hukuk Zümresi**» vardı. Fakat, gruplar kesin çizgilerle ve büyük program farkları ile birbirlerinden ayrılmadığı için, hiçbiri fazla etkili değildi ve milletvekilleri, bugünkü Meclis'te olduğu gibi rahatlıkla bir gruptan diğerine, bir zümreden öteki zümreye geçebiliyorlardı.

Meclisin bu dağınıklığı, iş görmeye engel oluyordu. Gerek Meclis görüşmelerinin uzamadan sağlam bir so-

nuca ulaşmasını sağlamak, gerekse muhaliflerine karşı daha kuvvetli olabilmek için, Mustafa Kemal Paşa, «**Müdafaai Hukuk Grubu**» adı ile bir grup teşkiline karar vermişti. Kendisi bu karara varışını şöyle anlatmaktadır:

*«Gerçekten sayıları çok, üyeleri mahdut olan bu hizipler, birbiri ile müsabakaya kalkışmışlar ve yekdiğerini dinlememek yüzünden adetâ Mecliste karışıklık meydana gelmesine sebep olmaya başlamışlardı. Bilhassa Anayasa Meclis'ten çıktıktan, yani Ocak 1921 ortasından sonra, Meclis üyelerinin ve teşekkül eden hiziplerin her meselede genel olarak çalışma beraberliğini temin etmek bir kat daha müşkül olmaya başladığı görülüyordu. Çünkü, Misak-ı Millinin tesbit ettiği esaslarda kayıtsız ve şartsız birlik ve müttefik olan fikirler ve emeller, Anayasa'nın getirdiği görüşlerde tamamen iştirak etmiş manzarasını arz etmiyordu. Mevcut hizipleri birleştirmek veyahut mevcut hiziplerden birini takviye ederek iş görmek için dolaylı olarak çok çalıştım. Fakat bu suretle hasıl olan neticelerin kalıcı olmadıkları görüldü, işe bizzat müdahale zarurî olmaya başladı. Nihayet «**Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu**» adı ile bir gurup teşkiline karar verdim.»²⁴*

11 Mayıs 1921 tarihli «**Hâkimiyeti Milliye**» Gazetesi Müdafaai Hukuk Grubunun teşekkülünü ve programını kamu oyuna açıklıyordu. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlar, ileride bir siyasî partiye nüve teşkil edecek olan bu grubu kurarken, fikren kendilerine yakın olan milletvekillerini mektupla ve şahsen haberdar ederek grup üyeliğine almışlardı. 10 Mayıs 1921 günü, grup üyeleri Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında ilk toplantısını yaptı. Grubun teşekkülünden haberdar edilmeyen ve dolayısıyla gruba alınmayan milletvekilleri bu durumdan kuşkulunmuşlardı. 16 Mayıs günü, Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey, bir önerge ile konuyu Meclis'e intikal ettirdi. Başkanlık Divanı bu takririn Meclisi ilgilendirmedığı kanaati ile meseleyi geçiştirmek istediği halde, Hüseyin Avni Beyin ısrarı üzerine, takrir okunarak müzakereye geçildi.

Arkadaşları adına hareket ettiği anlaşılan Hüseyin Avni Bey, önergede kısaca şöyle diyordu: Erzurum ve Sivas'ta kongreler toplıyarak Millî sınırlarımız içinde ve makamı muallâyı hilâfet ve saltanat etrafında toplanarak bütün anlamı ile özgür yaşamak kararımızı hep beraber

24 - Nutuk, c. 2, s. 595.

621

verdik. Yüksek Meclis, bu esaslara göre aynı amaç için çalışmaktadır. Hepimiz bu yolda birliğimiz ve beraberiz. Fakat bir kısım arkadaşlarımızın «**Anadolu ve Rumeli Müdafaa! Hukuk**» adı altında bir grup kurduklarını «**Hâkimiyeti Milliye**» Gazetesinden öğrendik. Grubun kendisine ilke olarak seçtiği husus, hepimizin üzerinde ittifak hâlinde olduğumuz Misakı Millî'den başka bir şey değildir. O hâlde böyle bir grup teşkiline lüzum yoktur. Bu ilkeyi burada okuyarak hepimiz bir kere daha kabul edelim ve kanunlaştıralım.

Bu konuda gruba dahil olan veya olmıyan milletvekillerinden bir çoğu söz alarak konuşmuş ,fakat hiçbiri esasa dokunan bir şey söylememiştir. Hattâ o kadar ki, grubu hararetle savunmak istediği anlaşılan Edirne milletvekili Şeref Bey «*Bu grup siyasî bir parti olmak üzere teşekkül etmemiştir*» demek suretiyle grup dışında kalanları büsbütün kuşkulandırmıştır. Şeref Bey, istiyen milletvekillerinin gruba girebileceklerini, kapının açık olduğunu iddia ederek, Mustafa Kemal Paşa'yı da, gerek bu hususa, gerekse grubun siyasî bir teşekkül olmadığına şahit göstermiştir. Fakat, Mustafa Kemal Paşa, bu görüşmeler yapıldığı sırada Meclis'te hazır bulunduğu hâlde söz almamış ve konuşmamıştır. Görüşmeler, Meclis Başkanlığının müdahalesi ile hiçbir sonuca bağlanmadan sona ermiştir.

«Anadolu ve Rumeli Müdafaa! Hukuk Grubu»nun iç tüzüğünün başlangıcındaki «Madde-i esasiye» aynen şöyledir :

«Türkiye Büyük Millet Meclisinde müteşekkil Anadolu ve Rumeli Müdafaa! Hukuk Grubunun esas ilkesi, içinde bulunan mücadelenin başındanberi Erzurum ve Sivas Kongresinde tesbit ve son İstanbul Mebusan Meclisi ile Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul ve teyit olunup milletin amaçlarının özü bulunan Misak-ı Millî esasları içinde memleketin birliğini ve milletin istiklâlini sağlayacak başarıyı elde eylemektir.

Grup, bu kutsal amacı elde etmek için milletin bütün maddî ve manevî kuvvetlerini gerekli hedeflere yöneltecek ve kullanacak ve memleketin resmî ve özel bütün teşkilât ve kurumlarını bu esas amaca yardımcı kılmaya çalışacaktır.

Grup, bu millî amacın ede edilmesine çalışmakla beraber, devlet ve milletin teşkilâtını Anayasaya göre şimdiden peyderpey tesbit ve hazırlamaya çalışacaktır.»

10 Mayıs 1921 günlü ilk toplantı tutanağında, «*Tartışılarak maddelerinin çoğunun aynen ve bazılarının değiştirilerek kabul edildiği*» belirtilen Grubun iç tüzüğünün yukarıya aldığımız esas maddesinin sonraki maddeleri tamamen idarî hususlara aittir. Grubun ilk toplantısına sunulan tüzük olduğunu sandığımız «**Grup Nizamname-i Dâhllisi**»nin²⁵ birinci maddesinin (c) ve (d) bendlerinden anlaşıldığına göre, grubun teşkilindeki maksat, yalnız Meclis görüşmelerini disiplin altına almak olmayıp, Meclis'teki muhafazakârlarla beraber «*Memleket dahi-linde yenilik adı altında millî ahlâk ile bağdaşamayacak taklitçi eğilimlere*», yani sol akımlara da karşı durmaktır. Fakat, kabul edilen tüzükte bu hükümlere rastlamamaktayız. Esasen, ilk grup toplantısına katılan 133 milletvekilinin hepsinin Mustafa Kemal Paşa ile yüzde yüz mutabık olduğunu kabule imkân yoktur. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa'nın uzun çalışmalar ve temaslardan sonra dikkatle kurmaya çalıştığı grup, kısa bir süre sonra bir hayli fire vermiştir. Bazı grup üyeleri ya istifa ederek ikinci Grup'a katılmışlar, veya müstafi sayılmışlardır. Birinci Meclisten sonra ise, grubun en nüfuzlu şahsiyetleri ayrılarak yeni bir muhalefet cephesi kuracaklardı (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası). Bu bakımdan Birinci Grubu da İkinci Grup gibi mütecanis saymamak gerekir. Grubun her bakımdan anlaşmış ve bir disiplin altında çalışan bir heyet olmadığı, bakan seçimlerinde bir çok defa kendisini göstermiştir.

Müdafaai Hukuk Grubu'nun kuruluşu, yukarıda da belirttiğimiz üzere büyük tepkilere yol açmıştır. Bunun sonucu olarak «**Birinci Grup**»a alınmayan milletvekilleri her meselede mutabık olmadıkları hâlde, bir cephe teşkil ederek, «**ikinci Grup**» adı altında «**Müdafaai Hukuk Grubu**»nun karşısına geçmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir grup teşkil ederek başkanlığını üzerine alması, Kâzım Karabekir Paşa tarafından da hoş karşılanmamış ve iki lider arasında uzun yazışmalara sebep olmuştur. Ayrıca, Erzurum Müdafaai Hukukçuları grubun teşekkülünden kuşkulananarak, ikinci Grup teşekkül etmeden önce bir muhalefet teşebbüsüne girişmiş ve «**Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesi**» yerine kaim olmak üzere «**Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaai-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesi**»ni kurmuşlardır.

25 Tarih Vesikaları Dergisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını. — Ankara: 1944, c. III, sayı: 13, s. 12-15.

623

Müdafaai Hukuk Grubu, 11 Mayıs 1921 günü yaptığı ikinci toplantısında ilk grub idare Heyetine aşağıdaki kimseleri seçmiştir:

Mustafa Kemal Paşa (Başkan), Şeref Bey (Edirne Başkan Vekili), Şevket Bey (Edirne, Başkan Vekili), Emin Bey (Samsun), Mahmut Esat Bey (İzmir), Mustafa Necati Bey (Saruhan), Kılıç Ali Bey (Antep), Vehbi Bey (Karasi), Zekât Bey (Adana), Avni Bey (Saruhan), Muhittin Bey (Bursa), Mazhar Bey (Bursa), Mazhar Bey (Üsküdar), Osman Nuri Bey (Bursa), Rifat Bey (Karasi), Hamdi Bey (Trabzon).

624

D. İKİNCİ GRUP

«İkinci Grup» hakkında yeteri kadar belge olmadığı için grubun kuruluş tarihi, lideri ve üyelerinin tümü kesinlikle bilinmemektedir. Profesör Tarık Zafer Tunaya, grubun kuruluş tarihini Temmuz 1923 olarak göstermekte ve grubun başkumandanlık kanununun 3. defa uzatılmasına ait müzâkereler dolayısıyla «vücutlandığını» belirtmektedir²⁶. Birinci Meclis üyelerinden Damar Arıkoğlu ise, grubun kuruluş tarihini kat'î olarak tesbit etmediğini söyleyerek, «*grup Malta'daki Türk esir mübadelesinden sonra aradan çok vakit geçmeden teşekkül etti*» demektedir²⁷. Kanaatimizce Arıkoğlu'nun tesbitinin doğruluğunu kabul etmek gerekir (1921 yılı sonları). Çünkü Meclis tutanaklarında muhalefetin bu tarihten sonra daha organize ve daha sert olduğu görülmektedir. Malta'dan gelen İttihatçıların bir kısmı ve bu arada teşkilâtçılığı ile tanınan Kara Vasıf, muhalefet safına geçmişlerdi. «İkinci Grup»un organize olmasında **Kara Vasıf**'in önemli bir rol oynadığını tahmin etmekteyiz.

«İkinci Grup»un liderinin kim olduğu kesinlikle bilinmemekle beraber en önemli kişileri şunlardır:

Hüseyin Avni (Erzurum), Albay Selâhattin (Mersin), Ali Şükrü (Trabzon), Müfit Hoca (Kırşehir), Mehmet Şükrü (Afyon), Celalettin Arif (Erzurum).

Muhalefetin «Birinci Grup» karşısında teşkilâtlanması ve «İkinci Grup» adını alması, 1921 yılı sonlarını bulmakta ise de, kümelenme ve teşkilâtlanma, Anayasanın kabulünden (20 Ocak 1921) hemen sonra başlamıştır. Saltanatçı ve hilafetçi zümrenin Anayasaya karşı direnmelerini daha önce görmüştük, «ikinci Grup»u gereği kadar anlayabilmek için, şimdi, Meclis dışında beliren öncü bir muhalefet teşekkülünden söz etmek istiyoruz.

26 - Prof. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler. — İstanbul: 1952, s. 537. (Sayın Tunaya'nın 1922 yılını kastetmek istediği halde tarih hatasına düştüğü anlaşılıyor.) I. 272.

27 - Damar Arıkoğlu, Hâtıralarım. — İstanbul: 1961, 625

Erzurum Müdafaai Hukuk Cemiyeti başkanı, Heyeti Temsiliye üyesi ve Erzurum milletvekili Hoca Raif Efendi'nin liderliğinde «*üyelerinin istifası ile dağılıp bir müddetten beri boş kalan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Erzurum merkez heyeti yerine geçmek üzere şöyle mühim bir zaman da millî teşkilât arasında boşluğu doldurmak... üzere Muhafazai Mukaddesat ve Müdafaai Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyeti Merkeziyesi*» adı ile bir cemiyet kurulmuştur. Mart 1921 de kurulduğu anlaşılan ve kısaca «**Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti**» diye anılan bu teşekkül, «**İkinci Grup**»un çoğunluğu tarafından benimsenen ve savunulan fikirlere dayanmaktadır. Bu bakımdan «**Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti**»nin kuruluş sebebini ve maksadını gözden geçirmek gereklidir. Nizamnamesinin 2. maddesinde belirtildiğine göre Cemiyetin kuruluş sebebi «**İçtimaî İnkılâp**» adı altında mukaddesata, dine, ahlâka, âdetlere, geleneklere, milliyete aykırı ve düşman olan komünistlik bolşeviklik ve halkçı İştirâkiyün gibi birtakım adlarla memleket dışında kurulmuş olup içeride gittikçe yayılmakta bulunan muzır cereyanları önlemektir. Fakat cemiyetin kuruluşundaki asıl maksadın sosyalist akıma karşı gelmekten ziyade, saltanat ve hilâfet müesseselerini korumak olduğu nizamnamesinin 3. maddesinde açıklanmaktadır. Bu maddeye göre, cemiyetin maksadı iki noktada toplanmıştır:

1 — Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin Sivas Kongresinde kabul ettiği maksat ve esaslar.

2 — Osmanlı Kanunu Esasîsi'nin belirttiği «*islâm, hükümeti ve resmi dini, islâm dinidir*» esasının savunulması.

Mustafa Kemal Paşa, bu cemiyetin faaliyetini ve Doğu Anadolu illerine dağıttığı beyannameleri öğrenerek, 11 Nisan 1921 tarihinde Kâzım Karabekir Paşa'yı bu hareketi önlemeye memur etmiştir. Karabekir Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında bu vesile ile yapılan yazışmalar durumu daha çok açıklığa kavuşturmaktadır. Karabekir Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 11 Temmuz 1921 tarihli telgraftan öğrendiğimize göre «**Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti**» kurucusu Raif Hoca ve arkadaşlarının fikirleri şöyledir:

Anayasa memleketin gerçek ihtiyacına cevap verecek nitelikte değildir. Alelacele hazırlanmış ve kabul edilmiştir. Esasen tam bir hukukî şekil ifâde etmemektedir.

Anayasa'nın kabulü Meclis'te fikir ihtilâflarına ve gruplaşmalara yol açmıştır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adı ile ve bir parti görüşünde görülen teşekkül, «**esas umdesi**»ne göre devlet teşkilâtını Anayasa hükümleri dairesinde yeniden kurmayı gaye edinmiştir. Grup programında hilâfet ve padişaha ait hiçbir kayda rastlanmamaktadır. En mühim ve hayatî endişe, hilâfet ve saltanatın Cumhuriyetçiliğe inkılâb etmesi tehlikesidir. Cumhuriyet şeklinden katiyen sakınmak lâzımdır. Halbuki, Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun maksadının hilâfet ve saltanat şeklinin Cumhuriyetçiliğe inkılâbı olduğu hissedilmektedir.

«**Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti**»nin kuruluşu vesilesi ile Kâzım Karabekir ve Mustafa Kemal Paşalar arasında yapılan yazışmalar, iki liderin fikir bakımından uyuşmadıklarını göstermektedir. Karabekir Paşa, yukarıda sözünü ettiğimiz telgrafında şöyle diyordu:

«Hayatî önem ve nezaketi açık olan hükümet şekline ait esasları, Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilen Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun tesbit etmiş olduğu görülüyor. Halbuki benzeniz bu kanun muhteviyatının nihayet bir parti programı halinde kalmasını faydalı buluyordum... Evvelâ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Teşkilâtı Esasiye Kanunu taraftarlığı ile teşekkül eden grupa dahil bulunan ekseri zevat, yeni bir idari inkılapta memleket mukadderatında etkili olmak heves ve istidadında görülenlerdir.»

Karabekir Paşa, bu telgrafında Müdafaa-i Hukuk Grubu idare heyeti üyelerini beğenmediğini de belirtmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu kabil siyâsî grup ve partilere katılmasının doğru olmayacağını işaret etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, cevabında, durumu bütün ayrıntıları ile açıkladıktan sonra Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulmasını zorunlu kılan gerçeği şu şekilde belirtmiştir:

«Bu işi yaparken buyurduğunuz esasları kamilen düşündük ve bu mevzu da uzun münakaşalar yaptık. Meclis'te Islâhat, Müdafaa-i Hukuk ve İstiklâl Grupları ile Halk Zümresi vs. gibi bir çok teşkilât vücuda geldiği hâlde, bunların hiçbirisi kâfi bir ekseriyet manzarası almadı. Ve bundan dolayı, Meclisçe hükümeti tutmak ve herhangi bir iş yürütmek imkânı da kalmadı. Bu zümrelerin herhangi birisini tutarak ve bilvasıta tahkim ve takviye ederek varlığımız için dayanma noktası olacak bir kütle meydana getirmek hususunda bütün çalışmamız semeresiz kaldı ve netice olarak vaziyete yegâne hâkim kalan şey in-

tizamsızlık ve anarşiden ibarettir. Şu halde iki yoldan birinin seçimi kesin bir şekil aldı. Ya bu meclis ile katiyen iş görülemeyeceği hakikati üzerine yeni tedbirler almak, veyahut yaptığımız gibi bir ekseriyet zümresi vücade getirmek.»

«**Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti**»nin yayılması ve faaliyeti bir dereceye kadar önlenememişti. Fakat Meclis içinde hergün biraz daha genişleyen ikinci Grup, Muhafaza-i Mukaddesatçıları ve fikirlerini de bünyesinde toplayarak Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında yerini aldı.²⁸

Üyelerinden ancak yüz yirmisi tesbit olunan **İkinci Grup'un, tüm olarak koyu saltanatçı ve hilafetçi bir anlayışta bulunduğunu kabul etmek pek mümkün değildir. Şüphesiz çoğunluk muhafazakâr ve gerici unsurlardan teşekkül etmişti. Fakat ikinci Grup üyeleri içinde fikir ve düşünceleri itibariyle Birinci Grup'ta yer alabilecek kimseler de vardı.** Bu bakımdan İkinci Grup'ta toplanan muhalif milletvekillerini aşağıdaki gibi bir tasnife tâbi tutmak mümkündür: ,

- 1 — Saltanatçı - hilafetçi milletvekilleri,
- 2 — Mustafa Kemal Paşa'nın gittikçe artan otoritesinden, onun bir diktatör olacağı endişesine kapılıp şahsına muhalif olanlar,
- 3 — İttihat ve Terakki Partisini yeniden ihya etmek isteyen müfrit İttihatçılar,
- 4 — Birinci Grup'a alınmaktan kırgınlık duyan milletvekilleri ile Birinci Grup içinde rahatsız olup ayrılanlar.

Yüzde yüz sıhhatli olmasa bile bu tasnifin gerçeğe çok yakın bir şekilde ikinci Grup'un bünyesini gösterdiği inancındayız.

İkinci Grup'un şiddetle ve ısrarla üzerinde durduğu ve mücâdelesini yaptığı en önemli hususlardan biri, bakanların seçimindeki usul olmuştur. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın bakanlıklar için aday göstermesi usulünü kaldırmak ve kabine sistemine gitmek için, ikinci Grup, sürekli bir çalışma göstermiş ve sonunda bunu başarmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın aday gösterdiği devrede de üç dört defa ikinci Grup'un aday-

28 - «Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti Nizamnamesi» ve Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa arasındaki yazışmalar hakkında Kâzım Karabekir Paşa'nın «İstiklâl Harbimiz» adlı kitabında geniş bilgi verilmiştir.

628

larının bakan seçildiğini görmekteyiz. Ayrıca İkinci Grubun liderlerinden Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey'in, Meclis İkinci Başkanlığına seçilmesi, bu grubun kuvvetinin küçümsenecek bir ölçüde olmadığını delilidir. İkinci Grubun seçimlerde sağladığı başarılarında, Birinci Grup'un tam bir tesanüt hâlinde bulunmayışının da rol oynadığı göz önünde tutulmalıdır.

İkinci Grup'un sert muhalefeti, Birinci Grup'u milletvekillerinden bir kısmı üzerinde zaman zaman cesaret kırıcı tesirler yaratmıştır. Kâzım (Özalp) Paşa'dan dinlediğimize göre, bu milletvekillerinden bir kaçı, bir gün Mustafa Kemâl Paşa'ya İkinci Grubun fazla ileri giden üyelerini birer bahane ile ve Birinci Grubun Meclisteki çoğunluğuna dayanarak milletvekilliğinden iskat etmeyi teklif etmişlerdir. Fakat Mustafa Kemal Paşa, bu teklife yanaşmamış ve «Böyle şey olmaz. Buna tahammül etmek lâzımdır. Fikirlerini beğenmediklerimizi atıp kendimize göre adam seçtirmeye kalkışsak, bu meclis meclis olmaktan çıkar ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin dünya kamuoyu önünde durumu sarsılır.» demiştir.

O günün şartları içinde İkinci Grup'un muhalefetine sabırla tahammül gösteren Mustafa Kemal Paşa, zaferden sonra İkinci Meclis için yapılan seçimlerde, Meclis'e, ikinci Grup'tan kimsenin girmemesi için mümkün olan her-şeyi yapmış ve İkinci Grup'u, Meclis bünyesinden tasfiye etmiştir.

2. YUNAN BÜYÜK TAARRUZU

A. KÜTAHYA - ESKİŞEHİR MUHAREBELERİ

Yunanistan, İkinci İnönü Muharebesi'nde uğradığı yenilginin etkisiyle iyice sarsılmıştı. Lloyd George'un telkiniyle, Eskişehir - Afyon hattını işgal etmek üzere giriştikleri bu taarruz, şu üç gerçeği ortaya koymuştu:

I. Türk Ordusu, sanıldığı gibi bir vuruşta dağıtılacak kadar zayıf değildir. Günden güne de kuvvetlenmektedir.

II. Türk Ordusunu ezmek için daha çok kuvvete ve dolayısıyla daha çok silâh ve malzemeye ihtiyaç vardır.

III. Yunan ordusunun şimdiye kadar uyguladığı taarruz stratejisi yanlıştır.

Papulas, Eskişehir-Afyon hattını almak için yapılan taarruz hazırlıkları sırasında, 50.000 kişilik bir takviye kuvveti istemekte haklı olduğunu, İnönü Muharebesi'ndeki başarısızlığı ile isbat etmiş olmanın iç rahatlığını duymakta idi. Bir raporunda, her geçen haftanın Türk kuvvetlerinin artmasına yaradığını belirterek, on beş günden önce taarruza geçmek zorunluğuna işaret ediyordu. Genel Kurmay da aynı görüşü benimsemişti. Yunanistan'da, genç Türk ordusunun dağıtılabileceğine dair hâlâ büyük ümitler beslenmekte idi. Yeni bir taarruza karar verildikten sonraki günlerde, harbiye nâzın ile görüşen Prens Andrea şu inanca varmıştı: «Nazır, iyimserliğinin berrak göklerinde uçmaktadır». Şüphesiz, yalnız harbiye nâzın değil, Kral, Genel Kurmay ve başbakan ile diğer nazırlar da son derece iyimser idiler.

Yunanistan bu ümitle, yeni kuraları silâh altına alarak kurulan tümenlerle Anadolu ordusunu takviyeye çalışırken, İtilâf Devletleri, bir nota ile Türk-Yunan Harbine son vermek için arabuluculuk teklifinde bulundular.

Yunan hariciye nâzırı Baltacı, bu teklifi aşağıdaki gerekçe ile reddetti:

«Yunanistan, Yunanlılığın bir çok yüzyıllık geleneksel amaçlarını ve Büyük Harp'te yaptığı fedakârlıklara karşılık, kendisine ait olduğu Sevr Andlaşması ile kabul olunan haklarını savunurken, Doğu Akdeniz'de ve Boğazlarda aynı zamanda medeni dünyanın haklarını savunduğuna inanmaktadır. Bu iki yönlü görevinin önemini iyi anlıyan Yunanistan, bütün maddî ve manevî imkânları ile son bir gayret sarf ederek, Anadolu'nun işgalini başından beri tahrik eden ve Yunanistan'a yüklenen fedakârlık dolayısıyla resmi bir andlaşma ile kefil durumunda bulunan müttefik devletler ile ortaklaşa aldığı kararları kabul ettirebilecek mevkie gelmiştir.

Görevlerini bu şekilde anlayış, Yunanistan'ı, barışın sağlanmasına kadar kendisinden istenilen bütün fedakârlıkları yapmaya ve bir defa barış imzalandıktan sonra yalnız kendi kaynakları ile, iyi niyetle ve milletlerarası mecburiyetlere aykırı olarak andlaşmayı uygulamaktan çekinen Türkiye'ye karşı yeni bir muharebeyi göze almaya sürüklemiştir.

Bütün kalp ve imân kuvveti ile harekâtın gerektirdiği hazırlıklara kendisini vakfeden Yunanistan, harekât ve kararlarında yalnız askerî düşüncelerin yol gösterici olabileceği bir durum karşısında bulunuyor. Bu zorlayıcı sebeplerle ve müttefikleri tarafından verilen öğütlere uymak hususundaki şiddetli isteğine rağmen, kıraliyet hükümeti, onların tekliflerini kabul edemez. Askerî şeflerin gösterdikleri tarih ve sınırdan fazla olarak her türlü gecikme Yunanistan'ın zararına olacak ve düşmanı müttefik devletlerin ihtarlarına karşı yeni bir direnmeye teşvik ederek şimdiki durumu Yunanistan'ın aleyhine tehlikeye düşürecektir. Bu bakımdan, müttefikler tarafından teklif olunan ve tabiatıyla düşmanlığın geri bırakılmasını gerektiren tarz ve usul ulaşılmak istenen amaç ile bağdaştırılamaz.

Müttefik devletlerin Yunanistan'a karşı taşıdıkları dostça duygular, bu devletlerin yukarıdaki görüşleri tamamen kabul edecekleri ve kendi amaçlarının gerçekleşmesi için Yunanistan'ın sarf ettiği himmet ve fedakârlıklarda direnerek en tesirli bir vasıtayı kendi emirlerine hazır bulundurduğunu anlayacakları hakkında bir teminattır.»²⁹

29 Albay Bujac, 1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri, çeviri: Kur. Yb. İbrahim Kemal, Genel Kurmay Ya-631

Aşağı yukarı iki aylık kısa bir hazırlıktan sonra, Yunanistan, yeni ve gerçekten doğru bir taarruz stratejisiyle, Uşak ve Bursa gruplarını, kuşatıcı bir hareketle, meydan muharebesi sahasında birleştirecek ve kesin sonuç alacaktı, iki defa denenmiş olan, İnönü mevzilerine cepheden taarruz plânı, artık terkedilmişti. Bursa Grubu, İnönü'ne doğru taarruza geçerken, daha kuvvetli olan Uşak grubu, Afyon - Kütahya üzerinden geniş bir kuşatma hareketiyle Eskişehir'in gerisine düşecek ve Ankara yolunu kesecekti. Türk ordusunun, teşebbüsü ele almak gücünde bulunmadığını düşünen -ki o tarihte bu düşünce doğrudur- Yunan Genel Kurmayı, tasarladığı strateji ile girişilecek hareketin, kendileri bakımından son derece de eşsiz bir fırsat olduğuna inanıyordu. Plân uygulanabildiği takdirde, Yunan ordusunun geniş kuşatma hareketi, Türk ordusunun ya toptan yok edilmesi, yahut teslim olmasıyla sonuçlanacaktı. Ayrıca, Eskişehir ve Afyon gibi iki demiryolu düğüm noktasının zaptı, Konya ve Ankara bölgelerinin birbiriyle ve diğer bölgelerle olan bağlantısını kesecekti. Bütün bu tasavvurların gerçekleşmesiyle Ankara hükümetinin, barış şartlarını kabul etmek zorunda kalacağı umuluyordu.

Yunan taarruz plânının, gerçekten tenkide değer hiç bir yönü yoktu. Yağ, un ve şeker bir araya getirilmişti, iş, helva yapıp yemeye kalıyordu. Eğer, helvayı pişirmek mümkün olursa..

Yunanlılar, son kozlarını oynadıklarının farkında oldukları için, bu taarruza olağanüstü bir önem vermişlerdi. Başta Kral olmak üzere başbakan ve harbiye nâzırı, Genel Kurmay temsilcieri Anadolu'ya geçtiler. Yunan hükümeti, adetâ Anadolu'ya taşınmıştı. Kral, beraberindekilerle birlikte, 13 Haziran 1921 günü İzmir'de bir Ehlisalıp başkumandanı gibi karşılandı.

Kral Konstantin, askerî dehasına olan güveninden ötürü, Genel Kurmayın da teşvikiyle, ordunun kumandasını eline almak istiyordu. Zaten, Anayasaya göre başkumandanlık yetkisi kirala aittir. Bunu, şimdi fiilî olarak kullanacaktı. Atina'dan İzmir'e hareketinden önce yayınladığı bildiride şöyle diyordu:

«Ordunun başına geçmek için hareket ediyorum. Yüzyıllardanberi Yunanlılığın mücâdele etmekte olduğu o topraklarda, Allanın yardımıyla, zafer-i mukaddesine doğru karşısında durulmaz bir şekilde ilerleyen ırkımızın muharebelerini taçlandıracaktır. Bugün, bu illerdeki hâkimiye

timiz, eski zamanlardaki cedlerimiz gibi en yüksek hürriyet, eşitlik ve adalet idallerinin gerçekleşmesini sağlayacaktır.»

Bildirideki açık ifâdesine rağmen, Kral'ın başkumandanlığı üzerine almasına hükümet razı olmamıştır. Sefer heyetini İzmir'e götüreren harb gemisinde, başbakan Gonaris ve harbiye nazırı Teotokis, Genel Kurmay temsilcileriyle bu konuyu uzun boylu tartışmışlar ve sonunda, kral idaresini geri getirmekte başlıca etken olan sivil idârenin dediği olmuştur. Fakat, başlayacak olan taarruzun sonuna kadar, Kral Anadolu'da bulundu ve fikirlerini orduya telkin etmekten geri kalmadı.

TÜRK ORDUSUNUN SAVUNMA PLANI

İkinci İnönü Muharebesi sonunda, Türk ordusu, Doğu, Batı, Güney ve Merkez ordularından ibaretti. Doğu ordusu Kâzım Karabekir Paşa, Merkez ordusu Nurettin Paşa.³⁰ Batı ordusu, iki cephe hâlinde idi: Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Güney Cephesi Kumandanı Refet Paşa idi. Kolordu teşkilâtı hemen hemen kaldırılmış durumda idi. Güney Cephesi emrinde, Afyon'da XII. Kolordu (Kumandanı Albay Fahrettin Altay) ve bir de Adana cephesinde yeni kurulmuş olan II. Kolordu (Kumanda-ı Albay Selâhattin Âdil) vardı. Ayrıca, İnönü Muharebeleri sırasında, Albay Kâzım Özalp kumandasında olmak zere Kocaeli cephesindeki birliklerden «Mürettep Kolordu»nun kurulması emri verilmişti.³¹

İnönü zaferinden sonra Batı ordusu, yeniden organize edildi. Yapılan en önemli iş, Refet Paşa kumandasındaki Güney Cephesinin kaldırılması ve Yunan cephesindeki bütün kuvvetlerin Batı cephesi kumandanı İsmet Paşa emrine verilmesidir.

Refet Paşanın kumandanlığı, kaçak güreşen bir pehlivanı andırır. Çerkez Ethem'e karşı yapılan harekette bu husus açıkça belli olmuştu. Ayrıca, kendisinden daha kıdemsiz olan İsmet Paşa ile yan yana ve işbirliği hâlinde

30 - Sivas'taki III. Kolordu kaldırılarak, Pontus harekâtını idare etmek ve iç Anadolu'nun güvenliğini sağlamak üzere merkezi Sivas'ta olmak üzere Merkez ordusu; aldırılan XIII. Kolordu yerine de Güney ordusu (Elcezire Cephesi Kumandanlığı) kurulmuştu.

31 Bu cephede bir çok millî kuvvet (milis) vardı.

633

bulunmaları, cephe için, ordu için, birtakım zaaf lar yaratıyordu. Ordu politikası Refet Paşa'nın, kumandanlıktan alınmasını zorunlu kılıyordu. Kendisinden başka alanda faydalanılmak üzere cephe kumandanlığı ile ilişkisi kesildi. Böylece, bütün Batı Cephesi birlikleri bir kumanda altında toplanmış oluyordu.

Her birinin savaşı asker sayısı 3000 3500 e yükseltilmek üzere, mümkün olduğu kadar çok sayıda tümene sahip olmak, kabul edilen muharebe tarzına uygun düşüyordu. Çünkü, geniş bir cephenin savunulması gerekiyordu ve düşmanın muhtemel taarruz yönlerinden hepsinde, aynı zamanda kuvvetli bulunmak mümkün olmadığından, elde çok sayıda tümen bulundurmak, manevra imkânı vermekte idi.

İkinci İnönü Muharebesiyle sonuçlanan taarruz beklenirken, düşmanın doğru bir stratejiye başvuracağı hesaplanarak ona göre tertibat alınmıştı. Fakat, Yunan ordusu hata yaptı. Türk Genel Kurmayı, bu defa düşmanın yanlışa düşmeyeceğini göz önünde tutmuştur. Türk ordusunun haber alma kaynakları da iyi işliyordu. Yunan taarruz plânı, hemen hemen kesinlikle biliniyormuş gibi hazırlık yapıldı. Zaten, askerlik ve harp kuralları da başka bir şekil göstermiyordu.

İnönü yenilgisinin acısını almak ve harp hedeflerine ulaşmak üzere başlayacağı beklenen Yunan taarruzunu karşılamak için, kısmen yeniden kurulan ve başka cephelerden getirilen ve takviye edilen Türk birlikleri, 20 tünden fazla idi. 16 piyade, 4 süvari tümeni ile 2 süvari tugayından ibaret olan bu kuvvetin sevk ve idaresi için özel bir teşkilât yapıldı. Kesinlikle bir görüş ileri sürmemize yarayacak bilgiler henüz açıklanmadığından, öyle tahmin ediyoruz ki, bazı kumandanların fazla inisiyatif kullanmasından çekinildiği için, klâsik anlamda kolordu teşkilâtı yapılacak yerde, tümenler gruplar hâlinde birleştirilerek Grup Kumandanlıkları kurulmuştur.

Her biri bir kaç tümene kumanda edecek olan grup kumandanları, en güvenilir ve denenmiş subaylar arasından dikkatle seçilmiştir. Hepsi de albay rütbesinde olan bu kumandanların ve tümen kumandanlarının kimler olduğunu bilmekte fayda vardır. Çünkü bunlar ileride Cumhuriyet ordusunun yüksek kumanda heyetini teşkil edecek askerlerdi.

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın emrinde, Yu-

nan taarruzuna karşı hazırlanan ordunun kumanda heyeti şöyle seçilmiştir:

I. Grup Kumandanı: Albay İzzettin (Orgeneral İ. Çalışlar),

III. Grup Kumandanı: Albay Arif (Asılan Ayıcı Arif),

IV. Grup Kumandanı: Albay Kemalettin Sami (Berlin Büyükelçisi olan K. Sami Paşa),

XII. Grup Kumandanı: Albay Halit (Deli Halit Paşa).

Tümen Kumandanları arasında, ileride Cumhuriyet Ordusunun Kolordu ve Ordu Kumandanlıklarını yapacak olan generallerden şunlar vardı: Yarbay Abdurrahman Nafis (Gürman), Albay Ali Hikmet, Yarbay Ömer Halis (Bıyıktaş), Yarbay Cemil Cahit (Toydemir), Albay Şükrü Naili (Gökberk), Yarbay Derviş, Yarbay Suphi.

Bütün Batı ordusu kumanda heyeti, ordu kumandanı hariç, albay, yarbay ve binbaşı rütbesinde idi. 20 tümenin kumandanlarından yedisi albay, on ikisi yarbay, biri binbaşdır. Alay Kumandanlarının rütbe bakımından durumu ise şöyledir: 16 yarbay, 35 binbaşı, 10 yüzbaşı ve 2 teğmen.

Türk tümenleri sayıca çok olduğu hâlde, Yunan tümenleriyle karşılaştırdığımız zaman, ortalama bir ölçü ile 2 Türk tümeninin, 1 Yunan tümeni kuvvetinde olduğunu görürüz. Yukarıda sözü edilen 20 tümeden birinin (Mürettep Tümen), çoğunlukla milis kuvvetlerinden kurulduğunu, ayrıca belirtmek gerekir. Bu tümenin ikişer taburlu iki alayı Milis Alayı idi ve tümen emrinde bir de Milis Süvari Alayı vardı.

Düşman gerilerine, ulaştırma yollarına akınlar yapmak, demiryolu ve telgraf hatlarını tahrip etmek, ikmal kollarına baskınlar yapmak üzere, her biri 1-2 subay kumandasında 30 erden ibaret 22 akıncı müfrezesi kurulmuştu.³²

İkinci İnönü Muharebesinde, Yunan ordusundan önemli sayıda otomatik tüfek, mermi ve bomba iğtinam edilmişti. Bunlar, Türk ordusu birliklerinin silâh kuvvetini arttırmıştı. Muharebeden sonra, savunma mevzileri, özellikle İnönü mevzileri, daha çok sağlamlaştırılmış ve askerin yetiştirilmesine önem verilmişti.

Askerin talim ve terbiyesi için gösterilen gayrete,

32 - Bu müfrezeler, Yunanlıların taarruz hazırlığı safhasında gerçekten etkili akınlar yapmış ve düşmanı tedirgin etmişlerdir. Bak: Prens Andre, Felâkete Doğru, ş. 27.

635

Cephe Kumandanının bu defa bir yenilik getirmek istediği dikkati çekmektedir. Ordu, şimdiye kadar savunma muharebesine göre hazırlanmış iken, İsmet Paşa, bundan sonra ordunun taarruz yönünde yetiştirilmesini ciddi olarak düşünmüştür. Bu düşünceyi, İstiklâl Harbinin yeni bir sayfaya geçmek istidadında olduğuna işaret saymak gerektir. Gerçi, Yunan taarruzu Türk ordusunu çok güç ve tehlikeli bir duruma sokmuştur. Fakat, sorumlu cephe kumandanının taarruza göre hazırlanma fikrine gelmesi, zafere doğru psikolojik bir yaklaşımdır, İsmet Paşa'nın, 6 Temmuz 1921 günlü emriyle, grup kumandanlarına yapmak istediği telkini, bu emirden aşağıya aldığımız cümleler açık bir şekilde göstermektedir.

« ... memleketin savunulmasında, bütün Yunan ordusunun Anadolu içinde yenilmesi ve yok edilmesi için bir tek esas şart vardır denebilir, o şart da, kıtalarımızın taarruz kabiliyet ve kudretinde olmasıdır. »

.....Fakat, bence hepsinden en önemli olan vasıta, asker ve subaylarımızın taarruz bakımından talimidir ki, bunu da kumandanlarımızın sağlaması gerekir. »

.....milletimizin kaderini bizzat omuzlarında taşıyan grup ve tümen kumandanlarından bir aylık bir taarruz eğitimi uygulamalarını rica ederim. »

«Grup kumandanlarından, esaslı bir taarruz terbiyesinin en az ne kadar süreceği ve nasıl bir program uygulanacağı hakkında toplu bilgi bekliyorum.»33

Fakat, Yunan ordusu, bir kaç güne kadar harekete geçecek ve Türk ordusunun İsmet Paşa'nın istediği taarruz eğitimini görmesine fırsat kalmıyacaktı. Ancak, düşmanı yanıltıp zaman kazanmak için: Batı cephesinde, Ordu, Bursa ve Afyon yönlerinde taarruza geçeceği kanısını vermeye çalışmış ve bir takım gösteriş hareketlerinde bulunmuştur.

Türk Genel Kurmayı, Yunan ordusunun taarruzu ve taarruz plânı hakkında doğru tahminlerde bulunmuş ve haber alma raporlarıyla de sıhhatli bilgiler edinmişti. Savunma plânı ve mevziler buna göre hazırlandı. Yunan stratejisindeki değişikliğe uygun olarak tertiplenen Türk birlikleri, kuzeyden, İnönü mevzilerinden başlayarak güneye doğru uzanan ve Afyon kuzeyine kıvrılıp bir yarım daire çizen hatta yerleşmişlerdi. Kütahya ve Eskişehir, bu yarım

33 - Kurmay Yzb. Fahri Aykut, İstiklâl Savaşında Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri, s. 29-31. 636

dairenin içinde kalıyordu. Mevziler tahkim edilmişti. Düşman taarruzunun durdurulamaması ihtimaline karşı, yarım dâire teşkil eden savunma hattının gerisinde, merkezi Eskişehir olan daha küçük yarım daireler hâlinde, kısmen hazırlanmış ve kısmen keşfi yapılmış üç savunma hattı tesbit olunmuştu.

Albay İzzettin (Çalışlar) Bey'in grubu İnönü, Albay Arif ve Albay Kemalettin Sami Bey'lerin grupları Kütahya ve Albay Halit Bey'in grubu da Afyon bölgesindeki mevzileri savunacaklardı.

MUHAREBE

Yunanlılar kesin sonuç almak istedikleri bu taarruza, 12 piyade tümeni. 1 süvari tugayı ve 1 süvari alayı ile girişmişlerdir. Yunan ordusunun ağırlık merkezi Uşak bölgesinde idi (7 piyade tümeni ve süvariler). Taarruz hareketi, Bursa ve Uşak bölgesinden 10 Temmuz 1921 de başladı. Yalnız, 8 Temmuzda Bursa Grubundan bir kuvvet Kütahya yönünde ileri harekete geçmişti.

Yunanlılar, Türk ordusunun ileri sürülmüş süvari kuvvetleriyle muharebe ederek 13 Temmuz günü her tarafta Türk mevzilerinin önüne geldiler. Asıl kuvvetlerimizle, muharebeler ertesi gün (14 Temmuz) başlayacaktı.

14, 15 ve 16 Temmuz günleri yapılan harekât, muharebenin sonucunu belli etti. Askerlik açısından teferruata girmek için, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın 15 Temmuz akşamı Genel Kurmaya verdiği raporun önemli kısımlarını aşağıya alıyoruz. Böylece, iki günlük muharebeler hakkında fikir edinmiş olacağız:

«Bu defaki açılmasında, geri hizmetlerini koruma kaygusundan sıyrılmış olarak hareket eden düşmanın, Anadolu'daki bütün kuvvetlerini muharebeye soktuğu anlaşılıyor.

Düşman plânı, hazırlanmış mevzilerimize çarpmaktan çekinerek, bütün orduyu, Seyitgazi yönünde sol kanadımızı çevirip kesin şekilde yenmektir.

Düşman, Seyitgazi yoluna hâkim olup, karşısında bulunan XII. gruba karşı iki tümen kuvvetiyle elverişli bir durumda bulunmaktadır. Düşmanın hesabı, XII. grubu çekilmek zorunda bırakarak, bütün geri ikmal nallarımızın toplandığı Eskişehir'e, ordumuzun büyük kısmından önce ulaşmaktır.»

İsmet Paşa, bu durumda, muharebenin şiddetli olduğu yerleri takviye etmeye çalışmış ve düşmanın kuşatma

kuvvetlerinin karşısındaki XII. gruba da mevzileri savunma emri vermiştir. Yunan ordusu, yukardaki rapordan da anlaşılacağı üzere, bir yârim daire teşkil eden savunma hattımız karşısında, o da bir yarım daire teşkil ederek, daha çok cep-hemizin sol kanadına yüklenmekte idi. Böylece, kuvvetlerini, Türk savunma hat-tını içine alacak tam bir çember yapmak üzere taarruza sürüyordu.

16 Temmuzda, Kütahya bölgesinden itibaren sol kanada doğru bütün Türk cephesine, düşman şiddetle taarruza geçti., Kütahya Muharebesi, Türklerin lehinde devam ediyordu. Fakat, sol kanatta Türk savunması kırılmıştı.³⁴ Bütün ordu büyük bir tehlike ile karşı karşıya idi. Öğleden sonra, İsmet Paşa, ilk geri çekilme emrini verdi. 17, 18 ve 19 Temmuzda Türk ordusunun çekilmesi devam etti.

İsmet Paşa'nın 15 ve 16 Temmuz günleri Genel Kurmaya verdiği raporlar üzerine, Mustafa Kemal Paşa, hemen cepheye hareket ederek 17 Temmuzda Garp Cephesi Karargâhına gelmişti.

20 Temmuzda, Ordu, Eskişehir doğusu - Seyitgazi hattını tutarak savun-maya geçti. Bugün, bütün cephede muharebeler oldu, fakat durum değişmedi.

21 Temmuzda, düşmana karşı taarruza geçildi, özellikle Eskişehir'i geri almak hedefini güden bu taarruz, Eskişehir yönünde başarılı olmuş ise de, ken-dini toparlayan düşmanın karşı taarruzunu durduramayan Türk kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Türk Yüksek Kumanda Heyeti bugün, kesin bir karara varmak gerektiğini anlıyarak, durumu gözden geçirdi. Orduyu kurtarmak için esaslı tedbirler alınmalı idi. Fakat, ikinci İnönü zaferinden sonra Büyük Mil-let Meclisi ve kamu oyu önünde yüksek perdeden konuşan askerî şeflerin ve hele Mustafa Kemal Paşa'nın prestiji tehlikeye düşebilirdi. Orduya karşı henüz yeni duyulmaya başlayan güven yıkılır ve bütün memlekette bir moral çöküntü-sü olabilirdi. O hâlde, ya bu mahzurlar göze alınarak orduyu kurtarma çârelerine başvurulacak veya ordunun kuşatılması tehlikesi bahasına adım adım savunma yapılacaktı. Nitekim, 21 Temmuz muharebelerinde, bir düşman kuvveti cephe-nin sol kana-

34 - Bugünkü muharebelerde 4. Tümen Kumandanı Kurmay Yarbay Nâzım Bey şehit oldu. Orduda çok ün yapmış, çok sevilmiş bir subaydı. Şehadeti, büyük üzüntü yarattı. Cenazesi Ankara'ya getirilerek merasimle gömüldü.

638

dını kuşatacak tarzda kuzeye doğru sarkmış ve Kırgız dağına tutmuştu. Gece, bu düşman kuvveti takviye edilir de, ertesi gün (22 Temmuz) taarruzuna devam ederse, ordunun Ankara ile olan irtibatını ve yolunu kesebilirdi.

Mustafa Kemal Paşa, 21 Temmuz'da, cephenin sol kanadındaki XII. Grup Kumandanına ve İsmet Paşa'ya verdiği emirde «...*bütün ordunun geri çekilmesi icabedebilir*» dedikten sonra, kumandanların dikkatini, sol kanadı kuşatmak üzere Kırgız dağına ilerleyen düşmanın üzerine çekmiştir.

Ordunun düşmanla arasını açacak şekilde geri çekilmenin zorunluğu iyice anlaşılıyordu. Fakat, büyük toprak kaybederek yapılacak stratejik bir çekilmenin mahzurları da, yukarıda belirttiğimiz gibi son derece önemli idi. Mustafa Kemal Paşa'nın telkin ettiği çekilmeyi, Batı Cephesi Kumandanı, 21 Temmuz akşamı verdiği bir emirle gerçekleştirdi. Bu emir, kısa mesafeli bir çekilmeyi bildiriyordu. İsmet Paşa, aynı zamanda Gene! Kurmaya bir rapor yazarak durumu bildirdi. Raporun bir yerinde şöyle diyordu:

«Diğer taraftan ordular arasında, kuvvet bakımından büyük bir dengesizlik de doğmuştur. Herşeyden önce, ordunun yeniden düzene sokulmasını sağlayabilmek için beş, on günlük bir zamana ve bir sahaya, meselâ Sakarya gerisine kadar çekilmesini zarurî sanıyorum.»

İsmet Paşa'nın yerine Genel Kurmay Başkanlığına vekâlet eden Fevzi Paşa, İsmet Paşa'ya verdiği cevapta, 21 Temmuz 1921 muharebesinden sonra Batı Cephesi kıtalarının bir müddet için düşmanla muharebeyi kabul etmemesi hakkındaki görüşe katıldığını bildirdikten sonra: *«Uygun kuvvette örtme kıtaları bırakarak, ordunun şimdiden kademe kademe Sakarya gerisine alınması uygundur. Yalnız Yunan ordusu ile beraber buldukları rivayet edilen Ethem, Tevfik ve benzerlerinin, özellikle Haymana yönünden gerilere doğru sarkması ihtimaline karşı da gerekli tedbirlerin alınmasını rica ederim»* diyordu.³⁵

Sakarya gerisine çekilme konusunda Mustafa Kemal Paşa da aynı görüşte idi. İsmet Paşa'ya verdiği bir emir

35 - Çerkez Ethem ve adamlarından hâlâ endişe duyulduğu anlaşılıyor.

639

de «askerliğin icâbını tereddütsüz tatbik edelim. Diğer çeşit sakıncalara mukavemet ederiz.»³⁶

Cephe Kumandanının, 23 Temmuzda yazdığı emirle Batı Cephesi kuvvetleri 25 Temmuz akşamına kadar Sakarya gerisine çekildiler. Cephe karargâhı 24 Temmuzda Polatlı'ya nakledildi.

10 Temmuzdan 25 Temmuz'a kadar aralıksız 15 gün süren ve harp tarihinde «Kütahya-Eskişehir Muharebesi» diye adlandırılan muharebeler, bu suretle sona ermiş bulunuyordu. Gerçekte, Yunanlılar taarruzlarına 19 günlük bir ara vermişlerdi. 14 Ağustosta, muharebe, çok daha şiddetli olarak Sakarya'da yeniden başlayacak ve bir 21 gün daha sürecekti. Yunan Büyük Taarruzu ile Türk İstiklâl Harbi en kritik safhasına girmişti. Bu, iki taraf için de, harbin bir dönüm noktası idi.

21 Temmuz muharebesinden sonra Türk ordusunun çekilmesi, Yunan Kumanda heyetini büyük ümitlere sürüklemiştir. Yunan kabinesi askerî müşaviri General Stratigos, basın mensuplarına, taarruzun başındanberi geçen harekâtı anlatarak sözlerini şöyle bitirmişti:

«Kemalist ordusunun akıbeti böyle oldu. Geriye kalan enkazın tamamen dağılması çok sürmeyecektir.»

Başkumandan General Papulas da Associadet Press muhabirine verdiği demeçte, Ankara yolunun Yunanlılara açılmış olduğunu bildiriyordu.

Yunanlılar, Kütahya ve Eskişehir muharebelerinin sonucunu, zafer sarhoşluğu ile, çok mübalâğalı değerlendirmişlerdir. Gerçi, bu muharebelerde ordu önemli kayıplara uğramış, düşmana bir hayli silâh ve malzemedan başka geniş arazi bırakmıştı. Fakat, Yunan stratejisi başarıya ulaşmamış ve önceden umdukları gibi Türk Ordusu yokedilememiştir. Harpten sonra yazılan Yunan eserlerinde, bu hususta, önemli itiraflara rastlanmaktadır. Bir örnek olmak üzere «Anadolu Seferi» adlı kitaptan bir parçayı buraya alıyoruz:

«Haziran ve Temmuz ayları içinde yapılan Kütahya ve Eskişehir askerî hareketlerinde, ordumuz düşmana, yenilgisini itiraf ettirebilecek kesin bir darbe indirmeğe muvaffak olamamıştı.»

36 - Nutuk, s. 609. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta sözlerine şöyle devam eder. «Fihakika tahmin ettiğim, mânevi mahzurlar derakap görüldü. İlk teessürler Mecliste tezahür etti...»
640

Hiç kayıp vermeden çekilmiş olan düşman38 Kütahya ve Eskişehir'den çekilen kuvvetleriyle 21 Temmuzda şiddetli bir karşı taarruz bile yaptı ise de, birinci kolordumuz ve süvari tugayı, vaktinde yetiştiğinden, bu karşı taarruz sonuçlanmadan geri çekilmeğe mecbur oldu. Kütahya ve Eskişehir askeri hareketi bu suretle bitmiş ve maalesef bundan beklenen sonuç, yani Türk ordusunun mahv ve tahribi sağlanamamıştır.»

CEPHE GERİSİ

Muharebe zamanlarında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde beliren fikirler, esen havalar ve entrikalar büyük önem kazanmaktadır. Ordunun başarılı bir şekilde muharebeler verdiği günlerde, Meclis, yumuşak, duygulu, müsamahalı ve cömerttir. Fakat, **cephede işler ters gitmeğe başlayınca, Meclis'in havası birdenbire sertleşir, muhalifler iyiden iyiye azalar ve akli ermeyen iyi niyet sahibi bazı milletvekilleri, etkilenerek muhalefet safına sürüklenirler.** Hiç bir mazeret kabul edilmez, kumandanlar giyaben suçlanırlar, ağır ve kırıcı sözler edilir ve neredeyse idam sehpaları kurulacak gibi olur. İçinde yaşanan zamanın kısır şartları, bütün zaaf lar ve imkânsızlıklar, düşman kuvvetlerinin üstünlüğü tamamen unutulur. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, harbin sorumluluğunu omuzlarında taşıyanlar, gizli oturumlarda bile her gerçeği söyleyip açıklayamazlar. Bu yüzden savunmaları zayıf olur. Çekilen çeşitli güçlükler, bir de Meclis'in çıkardığı pürüzler eklenir. Cephede düşmanı durdurmanın çâreleri aranırken, Meclis'i susturmanın yollarını bulmak gerekir. Üstelik, Meclis'e son derece saygılı davranmak şartıyla..

Yunanlıların 1920 yılı Haziranında yaptıkları taarruzdan sonra, Bursa'nın düşmesi üzerine Meclis, işte böyle bir hava ile sarsılmıştı. Bu defa, aynı krizi daha şiddetli olarak, Kütahya - Eskişehir Muharebesinden sonra yeniden görmekteyiz. Sağduyu hâkim olmadığı takdirde, bu kriz iki şekilde sonuçlanabilirdi, ya Mustafa Kemal Paşa'yı harcayacaklardı, veya O, zor kullanarak Meclisi dağıtmak mecburiyetinde kalacaktı. Her iki ihtimalin de, Milli Mücadele'yi nasıl ters bir yöne sürükleyeceğini kestirmek güç olmasa gerek.

38 - Türk ordusunun kayıpları hakkında mütalâa yanlış.

641

Büyük Millet Meclisini saran bu son kriz, Mustafa Kemal Paşa'ya başkumandanlık yetkisi veren kanunla, geçici olarak kapandı. Fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliği riske edilmiş oluyordu. Şüphesiz başka çâre de yoktu, işin bu safhasını, Yunan taarruzunun başlangıcından Sakarya Muharebesi'ne kadar geçen zaman içinde, cephe gerisi olaylarını ve özellikle Büyük Millet Meclisi'nde olup bitenleri, ana çizgileriyle vererek belirtmeye çalışacağız.

Yunanlılar İnönü'den ikinci defa çekilirken, yolları üzerindeki kasaba ve köyleri yıkıp yakmışlar, halka zulmetmişler ve mallarını yağma etmişlerdi. Büyük Millet Meclisi, 9 Temmuz 1921 günlü toplantısında Yunan zulmünü görüşüyordu. Halbuki Yunan ordusu bir gün önce daha büyük kuvvetlerle taarruza geçmişti. Meclis, bu taarruzdan henüz haberli değildi. Yunanlıların Türk halkına yaptığı zulümler hakkında yapılan görüşmelerde hırçın bir hava sezilmektedir. Hükümet, bu konuda gerek Yunan hükümeti, gerekse tarafsız devletler nezdinde, bazı diplomatik teşebbüslerde bulunmuştu. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in 23 Nisanda Yunan hariciye nezaretine gönderdiği protestoda «*hesap günü geldiğinde vahşi ve mütecaviz ordunuzun sebebiyet verdiği veya vereceği bütün kayıpları tamamiyle istemesini bileceğiz.*» denilmekte idi. Meclis'te bu ve İspanya, Amerika, Fransa ve İtalya parlâmentolarına gönderilmiş diğer protestolar okundu. Fakat milletvekilleri Yunan zulmünün protestolarla önlenmeyeceğini ısrarla belirtiyorlardı. Söz alan milletvekilleri bu konudaki fikirlerini şu cümlelerle ifade etmek istemişlerdir:

«*Son ve kesin çâre, orduyu taarruza geçirmektir ve bir an evvel müslümanları kurtarmaktır.*»

«*Böyle protesto ile vakit geçirilmesin, fiilen ne yapmak lâzım ise yapmak lâzım gelir.*»

«*Bundan sonra her ne şekilde tecelli ederse etsin, siyaset, kanaatimce bizim süngümüzün İzmir Kordonuna gidip barış kelimesini yazması ile teessüs edecektir.*»

«*... yoksa protestolarla morotestolarla iş bitmez ve bütün bunların önünü bu suretle almak uzun zamana bağlıdır. Ve zaman kalmamıştır efendiler.*»

«*Ne protestosu? Yunana verilen bir plân var, verilen bir karar var. Bu plân dâhilinde çalışıyor. Bundan sonra,*

yapılacak işler nedir ve ne yapmak lâzım gelir? Efendiler, arkamızda koca bir Türkistan kıtası ve 300 milyondan fazla müslüman âlemi var. Onlara seslenelim. Bizi kesiyorlar ve öldürüyorlar, kalkınız, ayaklanınız, işte fotoğraflar, sinemalar, belgeler diyelim. Bunu yaptığımız gün, efendiler, 300 milyon müslüman kalkacaktır.»

Bütün bu konuşmalarda ne kadar cesurâne sözler söylenmiş olursa olsun, bir harp bıkkınlığının ve yılgınlığının yarattığı bezginlik açıkça sezilmektedir. Uzayan harp, İkinci İnönü zaferine rağmen yakın bir gelecekte genel bir zafer için henüz bir ümit yaratacak durumda değildi. Milletvekillerinin önemli bir kısmı orduya da pek güvenmiyordu. Kuvayi Milliye'ye bel bağlayanlar hâlâ küçümsenmeyecek kadar çoktu. Mustafa Kemal Paşa da tartışma ve dedikodu konusu olarak bazı kimselere fazla bir güven vermemekte idi...

Yunan zulmü hakkında yapılan görüşmeler, icra vekilleri heyeti reisi Fevzi Paşa'nın bir teklifi ile sona ermişti. Bu konuda Meclis Başkanlığına verilen 50 kadar önerge gerekli tedbirleri almak üzere hükümete havale edilerek oturum kapandı.

Meclis bir gün ara ile 11 Temmuz günü toplandı. Milletvekilleri büyük Yunan Taarruzunu öğrenmiş bulunuyorlardı. Oturum açılır açılmaz bir kaç milletvekilinin teklifi üzerine, ordunun zaferi ve mülk ve milletin selâmeti için Kayseri mebusu Alim Hoca tarafından bir dua okundu. Meclis, gündemine göre günlük işlerini görüşmeyi bitirince, öğleden sonra yapılan ikinci oturumda Fevzi Paşa, Yunan taarruzu hakkında ilk resmî bilgiyi verdi. Fevzi Paşa, bu kısa konuşmasında itilâf Devletlerinin arabuluculuk teklifinin Yunanlılar tarafından reddedilmesi üzerine, 15 gündür bu taarruzun beklendiğini, ordunun gerekli hazırlıklarını yaptığını, Yunanlıların bu defaki hareketlerinde Krallarının da beraber bulunmasından, muharebenin çok inatlı ve şiddetli olacağını anlaşıldığını söylemiş ve muharebeler hakkında teferruata girmemiştir.

Büyük Millet Meclisi'nin 16 Temmuz günlü toplantısında asker Milletvekillerinin aşağıdaki takriri okundu :

«Millet ve memleketin girdiği ölüm kalım savaşında bugünkü tarihî safhanın önemini açıklamaya lüzum yoktur. En büyüğünden en küçüğüne kadar bütün evlâtlarının fiilen, fikren, kalben ilgilendikleri bu büyük savaşta aşağıda imzaları bulunan asker arkadaşlarınız, millî müdafaa vekâletinin göstereceği herhangi bir lüzum üzerine hizmete der-

hal koşmak ve güçlerinin yettiği kadar çalışmak üzere Yüksek Heyetinizden izin verilmesini arz ve rica eyler.»³⁹

Takrir ittifakla kabul olunmuştur. Fakat Batı Cephesi Kumandanlığına durum bildirildiği halde, ancak 4 Ağustos günü cephe kumandanlığının bu husustaki cevabı Meclis'te okunabilmiştir. Cephe Kumandanı, Millî Müdafaa Vekâletine, «*esasen asker olan milletvekillerinin orduda hizmete talip olmalarından dolayı ordu adına şükran ve minnetlerini*» arz ettikten sonra, kendilerine uygun vazifeler verilmesi düşünüldüğünden emre hazır olmalarını bildiriyordu. Kütahya - Eskişehir Muharebelerinin hengâmesi içinde asker milletvekillerine görev verilememişti. Fakat yakında başlayacak olan Sakarya Muharebesinde, ordu bu milletvekillerinden de yararlanacaktı.

Aynı gün dahiliye vekili Refet Paşa, şehit düşen Tümen Kumandanı Yarbay Nazım Beyin şehâdetini gayet duygulu bir dille Meclis'e bildirmiş ve Nazım Bey'in rütbesinin albaylığa yükseltilmesini teklif etmiştir. Meclis bu teklifi ittifakla kabul ettiği gibi, Nazım Bey'in cenaze merasimine de katılmaya karar vermiştir.

Ordunun Sakarya gerisine çekilmekte olduğu günlerde, 23 Temmuz 1921 günü, Fevzi Paşa, Meclis'e muharebeler hakkında ikinci defa ve yine kısa bir açıklamada bulunmuştur. Fevzi Paşa, bu konuşmasında Eskişehir - Kütahya Muharebelerinin kaybını müphem ve yuvarlak lâflarla anlatmaya çalışarak sözlerine şöyle devam etmiştir :

«Bununla birlikte düşmanın muharebenin ilk günlerinde gösterdiği şiddet ve azim kırılmıştır. Bununla beraber biz ümit ediyoruz ki, düşman ilerledikçe bu azim en sonunda tamamiyle gevşiyecek ve ordumuz geriden almakta olduğu kuvvetlerle düşmana üstün bir surette gerçek bir darbe indirecektir. Bu sebepten düşmanın ilerlemesine karşı yapılan söylentilere önem verilmemelidir. Ordu elde kaldıkça,

39 - Bu önergeyi imzalayan asker milletvekilleri şunlardır: Yusuf İzzet Paşa (Bolu), Selâhattin (Mersin), Rasim (Cebelibereket), Yusuf Ziya (Mersin), İhsan (Cebelibereket), Hulusi (Afyonkarahisar), Kılıç Ali (Gaziantep), Ömer Lütfü (Afyonkarahisar), Tahir (Isparta), Kadri (Diyarbakır), Hüsrev Sami (Eskişehir), Ali Saip (Urfa), Mustafa (Dersim), Hakkı (Ergani), Dr. Mustafa (Kozan), Ali Vasıf (Genç), İsmail (Erzurum), Hacı Şükrü (Diyarbakır), Raraiz (Dersim), H. Hayri (Dersim).

644

memleketimizdeki imânı tam yürekler orduya yardımcı oldukça, herhalde gelecekte basan bizimdir.»

Fevzi Paşa, muharebe hakkındaki sözlerini bitirdikten sonra memleketin içten çökertilmesi için bir takım fesat hareketleri yaratılmak istendiğinin anlaşıl-
dığını belirterek, bir süredenberi faaliyetleri durmuş bulunan İstiklâl Mah-
kemelerinin yeniden kurulmasını teklif etmiştir. Fevzi Paşa'nın teklifi üzerine
Kastamonu ve Konya'da birer İstiklâl Mahkemesi kurulması kararlaştırılmıştır.

Aynı gün Edirne milletvekili Şeref Bey'in teklifi üzerine, Meclisin Orduya
güvenini ve minnetlerini göstermek üzere bir heyet seçilmiştir.

Meclisin 28 Temmuz günlü toplantısında, cepheye gitmiş bulunan Musta-
fa Kemal Paşa'nın ve milletvekillerinden müteşekkil heyetin telgrafları okun-
muştur. Mustafa Kemal Paşa, 17 Temmuz'da cepheye gittiği halde ordunun Sa-
karya gerisine tamamen çekilmesinden sonra, 26 Temmuz günü çektiği telgrafta
şöyle diyordu :

*«Garp Cephesi karargâhına ulaşarak İsmet Paşa Hazretleri ile buluştum.
Düşman Eskişehir yakınlarında durmuştur. Askerî durumumuz her bakımdan gü-
ven vericidir.»*

Milletvekillerinden gelen telgrafta ise, ordunun sarsılmaz imânının de-
vam ettiği, sükûnet ve güven içinde çalıştığı, cephe gerilerinde de durumun aynı
şekilde olduğu bildirilmekte idi.

Büyük Millet Meclisi'ne, muharebeler hakkında yapılan açıklamalardan
ve gerek Mustafa Kemal Paşa'nın, gerekse Meclis'ten cepheye giden heyetin
telgraflarından kolayca anlaşılacağı üzere, Meclis'in maneviyâtı pek sağlam de-
ğildir. İstanbul'da yayımlanan ikdam Gazetesi başyazarı Yakup Kadri (Karaosma-
noğlu) Bey, Yunan taarruzundan önceki günlerde Ankara'ya gelmişti. Taarruz
başladığı sırada Meclis'in havasını şöyle bulmuştu:

*«Büyük Millet Meclisi'nin davasındaki - telâş demiyorum, korku ve yıldı-
lık asla değil - düşüncelilik ve endişeliliğe ne mâna vereceğimi bilemiyordum,
özellikle mebuslarımızdan bazılarının iki İnönü imtihanından sonra dahi hâlâ
ordumuzun savaş gücünden emin olmadıklarını hissediyordum. Diğer bir kısmı-
nın da, Mustafa Kemal Paşa, doğrudan doğruya ve bilfiil, kumanda başına geç-
medikçe bu işin içinden çıkılamıyacağına kanaat getirdiklerini anlı-*

645

yordum. Bu iki grup arasında ise Enver Paşa takımının yeraltı tahrikleri sinsi sinsi alıp yürümekte idi.»⁴⁰

Muharebeler geliştikçe Meclis'in havası daha da bozulmuş ve Yakup Kadri Bey'in müşahedeleri kesinleşmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın cepheye gitmeden önce uykusuz geçen gecelerini anlattıktan sonra yazar şöyle diyor:

«Meclis, Büyük Millet Meclisi. Lâkin, Eskişehir'in düşüşünden beri orasının bir arenadan farkı kalmamıştı. Mustafa Kemal Paşa, müzâkere salonundan içeri girer girmez, bir vakitler cazibe merkezini teşkil ettiği yerde, bir takım menfi etkiler ve hâttâ homurtularla karşılandığını seziyordu. Neden? Onu da anlamakta güçlük çekmiyordu. Büyük Millet Meclisi'nin bir çok mebusları, bir askeri hezime-te uğradığımızı kani idi ve bunun mesuliyetini O'nun omuzları üstüne yüklemek istiyordu.»

40 - Y. Kadri Karaosmanoğlu, Vatan Yolunda, s. 131-132, Selek Yayınlan, 1958.

646

B. SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Sakarya Meydan Muharebesi İstiklâl Harbinin bir dönüm noktasıdır. Yakında başlayacak olan bu muharebenin sonucu, Türk - Yunan Harbinin, dolayısıyla Türk milletinin kaderini tâyin edecekti. Türk ordusunun Kütahya - Eskişehir Muharebelerini kaybetmesi, istiklâl Harbini en tehlikeli noktasına getirmiş bulunuyordu. Ordunun büyük kayıplarla Sakarya gerisine çekilmesi Ankara'da gizlenmesi mümkün olmayan bir sarsıntı yaratmıştı. Bu sarsıntının en şiddetli devresi 23 Temmuz 1921 ile 5 Ağustos 1921 tarihleri arasına rastlar.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Temmuz günü ,ilk üçü gizli olmak üzere dört oturum yapmıştı. Adana Milletvekili Damar Arıkoğlu bu gizli oturum görüşmelerini şöyle nakletmiştir:

«...Böyle bir tatsız günde, İcra Vekilleri ve Erkânı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa Meclis'ten hükümet adına gizli bir celse talep etti. Derhal gizli celseye geçildi. Kürsüye çıkan Fevzi Paşa'nın rengi uçmuş, traş olmamış, kimbilir kaç gündür uykusuzluktan gözlerinin etrafı halka halka, elbisesi toz toprak, perişan kıyafetle söze başladı. Mebusların hiçbirinde ses yok, dikkatle onun ağzından çıkacak kelimeleri sabırsızlıkla bekliyorlardı. Fevzi Paşa dedi ki: Arkadaşlar tarihi günler yaşıyoruz. Yunanlıların çok üstün kuvvetle yaptıkları taarruza karşı asker ve subaylarımız insanüstü bir gayretle kahramanca çarpıştılar. Harb çok kanlı oldu. Ağır zayiata uğradık. Biz şehir, bölge harbi yapmıyoruz; hedefimiz kesin zaferdir. Ordumuz stratejik bakımdan en uygun yerde harbe devam edecektir. Zaafa düşürecek yerlerle hiçbir alâkamız yoktur. Askerî noktadan en emin yerde harbedeceğiz. Hükümetimiz adına Ankara'yı bir hafta zarfında tahliye etmeye, hükümet merkezini Kayseri'ye nakletmeye karar verdik. Şimdiden hazırlığa başlamanızı rica ederim.

*Hükümet adına İcra Vekilleri Reisinin bu beyanatı Meclis'te top gibi patladı. Zaten sınırlar gergin. Kürsüye çıkan çıkana. Birçok celseler kararlaştırıldı. Kürsüye gelen mebusların hemen hepsi aynı cesaret, fedakârlık havası içinde konuşular. Açık, gizli ne varsa hepsini ortaya döktüler. Ömründe yemin merasiminden başka kürsüye çıkmıyan, hususî meclislerde bile az konuşan **Dersim mebusu Diyap Ağa** da söz aldı.»*

Diyap Ağa «*Efendiler biz buraya kaçmaya mı geldik, yoksa kavga ederek ölmeye mi geldik?*» demişti. Bu sözler, Arıkoğlu'nun belirttiğine göre Meclis'i bir kat daha heyecana getirmiş, sürekli alkışlarla karşılanmıştı. Meclis'te iki eğilim belirmiş bulunuyordu: Ankara'yı harpsiz terk etmemek ve orduyu bu hale getiren kumandanları cezalandırmak. Arıkoğlu, bu noktaya gelen görüşmeleri şöyle naklediyor :

«...Orduyu ne ile besliyeceğiz diye bağırانlar vardı. Fevzi Paşa bütün haptilerin ateşli nutuk ve konuşmalarını dinledikten sonra kürsüye geldi. Bu şiddetli taleplere nasıl bir cevap vereceğini merakla bekliyorlardı. Dedi ki: Memleket müdafaasında tamamen sizinle aynı fikirdeyim. Stratejik kumanda hatasına gelince; Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi olmakla bizzat ben sorumluyum. Hiçbir kumandan bundan sorumlu tutulamaz. Vereceğiniz cezayı şahsen şimdiden kabul ettiğimi arz ederim.»

«...Halbuki Meclis'e akseden malumatta, Fevzi Paşa'nın hiçbir kusuru yoktu. Fevzi Paşanın böyle açık, mert ve samimî konuşması üzerine Meclis üzerinde büyük bir yumuşama havası yarattı. Bu hususta hiç kimse söz alıp kürsüye çıkmadı.»⁴¹

Meclis'in bu gizli oturumunda yapılan görüşmeler aşağıdaki dört kararın alınması ile sonuçlanmıştı :

1. Cephe'ye Meclis'ten bir heyet göndermek,
2. Ankara'nın savunulması için şimdiden gerekli askerî hazırlıkları yapmak,
3. Evrak ve ağırlığını Kayseri'ye nakletmekte hükümete serbesti tanımak,
4. Meclis çalışmalarına ara vermeden devam etmek.

Kütahya - Eskişehir muharebelerine ayırdığımız bölümün son kısımlarında da belirttiğimiz üzere Meclis'in 23 Temmuz günü yaptığı açık oturumda. Fevzi Paşa ve milletvekillerince durum daha değişik bir biçimde görüşül-

41 - Damar Arıkoğlu, Hâtıralarım. — İstanbul: 1961, s. 235 236.

648

müş ve kısa süren bu oturumda «*Meclisin Orduya güvenini ve minnetlerini göstermek, selâmlarını götürmek maksadiyle*» bir heyet seçilmesi kararlaştırılmış ve heyet 24 Temmuz günü seçilerek cepheye hareket etmişti.

Bu heyet üzerinde duruşumuzun sebebi şudur.

Kütahya - Eskişehir Muharebeleri yenilgisi, kaybedilen topraklar ve şehirler, tehlikenin Ankara'nın yakınlarına kadar gelmiş olması Meclisin sorumlu aramasına yol açmıştı. Diyebiliriz ki, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı gösterilen muhalefetin en çok şiddet bulduğu günler yaşanıyordu. Mustafa Kemal Paşa'yı sevmiyenler, otoritesini kırmak ve yıkmak isteyenler kolladıkları fırsatın ayaklarına geldiğini sanmakta idiler. Mustafa Kemal Paşa bugünlerde harcanabilirdi. Durum, muhalifler açısından böyle bir manzara göstermekte idi. Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa ile görülecek hiçbir hesabı olmıyanlar, hattâ onu samimiyetle destekliyenler, böyle kritik bir zamanda duruma Mustafa Kemal Paşa'nın hâkim olabileceğine inanmamaktaydılar. İki tarafın niyeti bir noktada birleşiyordu: Olağanüstü tedbirler alınması zorunluğu.

İşte bu olağanüstü tedbirler cepheye gidip dönen heyet tarafından ortaya atılmış ve konu, sonunda Mustafa Kemal Paşanın bütün sorumluluğu yüklenmesi hususunda düğümlenmiştir.

Meclis'in 2 Ağustos 1921 tarihli toplantısının birinci oturumunda, cephe de gördüklerini anlatan heyet üyeleri bir takım hamasî sözler söyledikten sonra gizli oturuma geçilmiş ve iki celse yapılmıştır. Gizli oturumlarda durum bütün açıklığı ile ortaya dökülüp tartışıldıktan sonra cepheden dönen heyetin verdiği bir teklif kabul edilerek. Dahiliye, Maliye ve Müdafaai Milliye Vekillerinin de katılması ile bir kanun tasarısı hazırlanması kabul edilmiştir. Komisyonca bir gün içinde incelenip tasarı haline getirilen teklif, Meclis'in 4 Ağustos tarihli toplantısında bir hayli görüşülüp tartışıldıktan sonra, henüz bir sonuca varılmadan on beş imzalı bir önerge üzerine tekrar gizli oturuma geçilmiştir. **Mustafa Kemal Paşa'nın olağanüstü yetkilerle Başkumandanlığa getirilmesinin kararlaştırıldığı bu gizli oturum** üzerinde durmadan önce, bu fikri ilham eden kanun teklifine kısaca göz atmak faydalı olacaktır.

Cepheden dönen heyetin teklif ettiği kanunun 1. maddesi şöyledir :

«*Durum gerektiriyorsa aşağıda gösterilen bölgelere*

geçici olarak Büyük Millet Meclisince seçilmiş bir genel müfettiş gönderilir.» 42

Tasarının 3. maddesine göre, umumî müfettişlerin vazifeleri, memleketin maddî ve manevî kaynaklarını memleket savunmasının gereklerine göre tahrik etmek ve kullanmaktır. Müfettişi umumîler buldukları vazifelerde askerî mülkî ve adlî idarenin bütün şubelerini teftişe, halkın hukukunu korumaya ve lüzum gördükleri takdirde diledikleri en yakın istiklâl mahkemelerine vermeye yetkili olacaklardı. Tasarının bir başka maddesine göre de her yerde mülkî, askerî ve adlî bütün memurlar umumî müfettişlerin emirlerini yapmaya mecbur tutulacaklardı.

Harb alanı sayılan bölge ile bu bölgenin gerileri tasarıda 7 mıntakaya ayrılmıştı.

Bu hükümlerden ve görüşmelerden anladığımıza göre, milletvekillerinde aşağıdaki gerçekler üzerinde birleşmeye doğru kuvvetli bir eğilim belirmişti:

1. Harb durumu son derece tehlikeli bir hale gelmiştir.

2. Düşman taarruzunu durdurabilmek için memleketin bütün kaynaklarını harekete getirmek şarttır.

3. Düşmanın yeni taarruzunu karşılayabilecek tedbirlerin alınmasına ve kaynakların harekete getirilmesine normal hükümet teşkilâtının gücü yetmeyecektir. Bunun için Büyük Millet Meclisinin mutlak otoritesinin ve yetkilerinin harb alanına giren bölgelerde işlemesi gereklidir.

Gerçi, yeniden üç istiklâl mahkemesi kurulmasına karar verilmiş ve mahkeme üyeleri seçilmişti. Fakat bu olağanüstü mahkemeler nihayet kazaî bir fonksiyon görmekte idiler. İcra da aynı kuvvet ve süratle işlemeli idi.

Söz konusu tasarının görüşülmesi yarıda bırakılıp gizli oturuma geçilince yukarıda tesbit ettiğimiz esaslar değişmeksizin mecliste yeni bir hava esmeye başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Başkumandanlığı kabul etmesi ile sonuçlanan bu gizli celse konuşmalarını şöyle anlatmaktadır :

«...nihayet Mersin Mebusu Selahattin Bey kürsüden benim ismimi telâffuz ederek; ordunun başına geçsin! dedi. Bu teklife katılanlar çoğaldı. Buna karşı olanlar da vardı.»

«... Bir defa, benim fiilen ordunun başına geçmem teklifinde bulunanların fikir ve maksatlarını ikiye ayırmak müm-

42 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 12, s. 3.

650

kündür. Benim ve benimle beraber birçoklarının o zaman anladığımızı göre, bir kısım zevat, artık ordunun tamamen mağlûp olduğuna, durumun iadesine imkân kalmadığına, bundan dolayı, dâvanın, takip ettiğimiz millî dâvanın kaybolduğuna hükmetmişlerdi. Bu sebeple duydukları hiddet ve şiddeti benim üzerimde teskin etmek istiyorlardı. İstiyorlardı ki, kendi tasavvurlarına göre, hezimete uğramış ve hezimete devam edecek olan ordunun başında benim de şahsiyetim hezimete uğrasın! Diğer bir kısım zevat, diyebilirim ki çoğunluk, bana olan inançları nedeniyle samimî olarak ordunun fiilen başına geçmemi arzu ediyorlardı.

Henüz fiilen kumandanlığı almamı sakıncalı görenlerin de düşüncesi şu idi:

Ordunun bundan sonraki herhangi bir muharebede muvaffak olamaması, tekrar geri çekilmesi uzak bir ihtimal değildir. Bu durumlarda ben, fiilen ordunun başında bulunursam, genel anlayışa göre son ümidin de yok olmuş olduğu gibi bir inancın doğması olasılığı vardır. Halbuki henüz yok olmuş durum son tedbir, son çâre ve son kuvvetlerin feda edilmesini gerektirecek mahiyette değildir. Bundan dolayı, kamu oyununda son ümidin saklanması için benim şahsen askerî harekâtı idare etmem zamanı gelmemiştir.»⁴³

Kendisinin de söylediği gibi, Meclis'te büyük çoğunluk, iki ayrı sebeple Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesini şiddetle istemekte idi. Durumu o kadar vahim görmiyen ve Mustafa Kemal Paşa'nın itibarını tehlikeye atmanın şimdilik lüzumsuz olduğuna inanan milletvekilleri azınlığı teşkil ediyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın da bu riski o sırada göze almaya pek niyeti olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat, görüşmeler uzayıp gittikçe başka çâre olmadığına kanaat getirerek, Başkumandanlığı meclisin bütün yetkilerini kullanmak şartı ile kabul edeceğini belirten bir önerge verdi.⁴⁴

Milletvekillerinin bir kısmı, özellikle muhalefet cephesinde bulunanlar, Mustafa Kemal Paşa'nın bu ölçüde geniş bir yetki ile Başkumandan olmasına itiraz ettiler. Aslında Mustafa Kemal Paşa'nın diktatör olmasından endişe eden bu milletvekilleri, geçici bir süre için dahi olsa Meclisin yetkilerinin kendisine verilmesini tehlikeli buluyor-

43 Atatürk, Nutuk — Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul. 1952, c. 2, s. 609-610.

44 Bak: Nutuk, c. 2, s. 611.

651

lardı. Halbuki, cepheden dönen heyetin ileri sürdüğü olağanüstü tedbirler ve Meclis'e verdiği kanun teklifi vesilesi ile yapılan görüşmeler, ordunun beklenen düşman taarruzuna karşı hazırlanmasında görev alacak kimsenin veya kimsele- rin Meclisin yetkileri ile teçhiz edilmesi fikrine, milletvekillerini büyük ölçüde hazırlamış bulunuyordu. Gizli oturumda Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandan- lığı konusunda kesin bir karara varılamamış, fakat hava elverişli bir hale gelmiş- ti. Ertesi gün (5 Ağustos 1921), Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey ile 9 arkadaşının imzasını taşıyan Başkumandanlık Kanunu teklifi, müstaceliyet kararı ile ve isim tayini ile reye konulmuş ve alkışlar arasında oybirliği ile kabul edilmiştir.⁴⁵

Yunan ordusu, Kütahya - Eskişehir muharebesinden sonra bulunduğu bölgede yeni taarruz için gerekli hazırlıklarını yapmakta idi. 13 Ağustosta Yunan- lılar ileri harekete geçecekler ve 23 Ağustosta Sakarya'da Türk cephesine taar- ruza girişeceklerdi, 23 Ağustosta başlayacak olan Sakarya Muharebesi 22 gün 22 gece aralıksız devam ederek, Türk zaferi ile sonuçlanacaktı. Bu süre içinde Türk milletin canını dişine taktığını, bütün varını yoğunu orduya verdiğini görmek- teyiz. Türk İstiklâl Harbinin bu dönemini böyle bir kitapta birkaç sayfa ile anlat- mak hemen hemen imkânsızdır. Bu sebeple ancak bir özet verebileceğiz. Olayla- rı kronolojik sıra ile muharebenin şiddetlendiği günlere kadar olan kısmını, millî hareketin sözcüsü «**Hâkimiyeti Milliye**»⁴⁶ gazetesinden takip edeceğiz. Arada, muharebe günlerine ait önemli meseleleri belirtmekle yetineceğiz.

6 Ağustos 1921

«**Hâkimiyeti Milliye**» Gazetesinin bugünkü nüshasında birinci sayfanın başlığı şöyledir:

«Mustafa Kemal Paşa Hazretleri dün Büyük Millet Meclisi tarafından Başkumandanlığa seçildiler.»

45 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 12, s. 19.

46 - Hâkimiyeti Milliye gazetesi tek yaprak (2 sayfa) çıkmakta idi. İkinci sayfada belli bir kö- şede Anadolu Ajansı tarafından verilmiş cephe hareketine ait resmî tebliğler yer almakta idi.

652

Resmi Tebliğ :

«Cephelerde sükûnet var.»

7 Ağustos 1921

Gazetenin manşeti :

«Başkumandanımızın ordu ve millete bildirisi»

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın yüklendiği sorumluluğu müdrik olarak işe nasıl azim ve imânla sarıldığını, herşeyden önce millete ve orduya heyecan aşılacak istediğini gösteren bu beyannameyi aşağıya aynen alıyoruz :

«Orduya ve Millete»

Büyük muharebeden çıktığımız en zayıf bir zamanımızda, bütün memleketi çiğnemek ve bütün halkı perişan etmek için üzerimize hücum eden düşmana karşı milletçe birleştik ve pek kıymetli ordular vücuda getirdik. Çeşitli ve birçok cephelerde eşsiz fedakârlıklarla millet hukukunu müdafaa eden ve en önde Yunanistan'ın istilâ ordularını iki defa tepeleyen bu millî ordularımız, o kadar yüksek bir azim ve imân ile muharebe ettiler ki, düşmanlar yalnız garp cephemizdeki ordumuza karşı kralları başlarında olduğu halde tek mil Yunan ordusunu Anadolu'ya getirmeye mecbur oldular.

Bütün kahramanlık meziyetlerini ve yüksek vasıflarını en mühim muharebe meydanlarında tanıdığım ordumuzun tedbirli ve yüksek kumanda heyeti ile fedakâr subaylarına ve kahraman erlerine, cedlerimizden miras kalan seçkin özellikler ile kendini gösteren bütün millet fertlerine hitap ediyorum:

Millet kaderine el koymuş bulunan Büyük Millet Meclisi bugün beni ordunun başarısını sağlayacak bütün tedbirleri almak üzere tam yetki ile donatarak Meclis Başkanlığından başka bütün ordular Başkumandanlığına memur eyledi.

Sizlere bu bildiriye yazdığım dakikadan itibaren Allattın yardımına dayanarak ve öğünerek, bu büyük ve şerefli görevi yapmaya başlamış bulunuyorum.

Bana bu vazifeyi vermiş olan Meclis ve o Meclis'te temsil edilen kesin millet iradesi, hareket tarzımın temelini teşkil edecektir.

Hiçbir sebep ve suretle değiştirilmesine imkân olmıyan bu keski irade mutlaka düşman ordusunu yok eylemek ve bütün Yunanistan'ın silâhlı kuvvetlerini içine alan

653

bu orduyu Anayurdumuzun harimi ismetinde (mukaddes ocağında) boğarak kurtuluşa ve istiklâle kavuşmaktır.

Memleket ve Millet'in maddi mânevi bütün kuvvetlerini bu sonucun alınmasına yöneltmek için, hiçbir tedbir ve teşebbüste müsamaha edilmeyecek, ne yer ve zamanla ve ne de vatan mefhumu karşısında teferruattan ibaret olan diğer düşüncelerle kayıtlı olmuyarak, düşman ordusunun yok edilmesinden ibaret olan bu gayenin elde edilmesi için gereken herşey yapılacaktır. Yardım Allaha'tandır.

Bu bildirin'in tâ erlere kadar bütün ordu mensupları ile bütün memurlara ve halka duyurulmasını rica ederim.»

9 Ağustos 1921

Bugün ilk defa halktan fedakârlık istenmekte idi. Hakimiyeti Milliye gazetesinin 1. sayfasında «**Hamiyetli Halkımıza**» başlığını taşıyan bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiri «*Ordunun iâşe ve giyimi için teşekkül eden Ankara Tekâlifi Milliye Komisyonu aşağıdaki kararları ilân eder*» cümlesi ile başlıyordu. Bildirin'in 1. ve 2. maddelerinde, akla gelen bütün yiyecek maddeleri ile, çarık derisinden kundura çivisine, tiftik ve yapağıya kadar giyim kuşama yarıyacak bütün maddeler sayılıyor ve 3. maddede, halkın ve tüccarların, bunlardan ellerinde ne miktar bulunduğunu bir beyanname ile komisyona bildirmeleri tebliğ olunuyordu. «**Te-kâlifi Milliye Komisyonu Reisi İhsan**»⁴⁷ imzasını taşıyan bildiri şu satırlarla sona ermekte idi:

«... Beyanname vermiyenlerin mallarının alınacağı ve kendilerinin vatan hainliği suçu ile cezalandırılacağı beyan olunur.»

10 Ağustos 1921

Hâkimiyeti Milliye, bugünkü nüshasında ikinci sayfasında «**Harb silâhlarını teslim ediniz**» başlığı ile yeni bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride, teslimi istenilen silâh ve cephanenin cinsleri sayılmakta ve gerektiğinde her yerde silâh araması yapılacağı şiddetli bir dille bildirilmekte idi.

Bu, bildirin'in hemen altında «**1 numaralı Millî Yükümlülükler Emri**» başlığı ile başka bir bildiri yer almaktadır.

47 - Topçu İhsan adı ile tanınan eski ittihatçı subaylardan, Milletvekili ve İstiklâl Mahkemesi Reisi İhsan Bey.

654

Bundan sonra yayınlanacak Tekâlifi Milliye emirlerini nakletmiyeceğimiz den, örnek olmak üzere 1 numaralı emri aşağıya alıyoruz:

«5.6.1921 tarih ve 908 numaralı Heyeti Vekile kararının 2. maddesi gereğince bazı satınalmalar için en büyük mülkiye memurunun başkanlığında en büyük maliye ve askeriye memurları ile meclisi idare ve Belediye, Ticaret odasından (mevcut olan yerlerde) ikişer üyeden meydana gelen bir komisyon kurulması emir buyuruluyordu. Bu komisyonlar derhal her kaza merkezinde teşekkül edecek ve ilâveten kazalar Anadolu ve Rumeli Müdafaa! Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti ve idarelerinden 2 üye de mezkûr komisyona üye sıfatıyla dahil olacaklardır. Bu komisyonların ismi Milli Yükümlülük Komisyonlarıdır.

1 — Komisyonlar 11.8.1921 den itibaren daimî toplantı halinde bulunacak ve komisyon üyeleri hiçbir ücret almıyacaklardır.

Her komisyon 2 ay müddetle askerî hizmetten tecil edilmek üzere ikişer kâtip, ayrıca dörder memur istihdam edeceklerdir.»

Bu Tekâlifi Milliye Emrinin ikinci, üçüncü ve dördüncü maddeleri, komisyonların nasıl çalışacaklarını ve toplanacak malların hangi cephelere gönderileceğini gösteriyordu. 5. maddesi ise, komisyon üyelerinden ihmal ve tekâsül gösterenlerin hıyaneti vataniye cürmü ile cezalandırılacaklarını belirtmekte idi.

Tekâlifi Milliye emirleri hemen daima gazetenin 2. sayfasında belli bir yerde yayınlanmıştır. Bu emirlerin yayınlandığı yerin bitişiğindeki sütun, İstiklâl Mahkemeleri kararlarına ve infazlara ayrılmıştı. Bu sütunda genellikle şu gibi haber başlıklarına rastlanmakta idi:

«idam», «Kurşuna dizildiler», «Dün asılanlar», «Amasya'da bir idam.»

Yine aynı sütunda, orduya yapılan bağışlara ve yardımlara ait haberlere de bilhassa yer verilmekte idi.

11. Ağustos 1921

Bugün Başkumandanlık bildirilerinin yayınlanmaya başladığını görmekteyiz, ilk bildiri **«Büyük Ordumuzun Teçhizi için»** başlığını taşımakta idi. Bu bildiri-leri birer birer yazmamak için halktan neler istendiğini belirtmekle yetineceğiz.

Her evden birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık.

Parası sonra ödenmek üzere tüccar ve halkın elinde bulunan giyim kuşama ait bütün maddeler.

Yiyecek maddelerinin yüzde kırkı (parası sonra ödenmek üzere). Halkın elinde bulunan ulaştırma araçlarının, yük ve koşum hayvanlarının yüzde yirmisi.

19 Ağustos 1921

Yunan ordusu bulunduğu bölgeden Sakarya'ya doğru 13 Ağustos'ta harekete geçmiş bulunuyordu. Hâkimiyeti Milliye gazetesinin bugünkü nüshasının birinci sayfasında, cephe karargâhının 16, 17 ve 18 Ağustos tarihli tebliğlerine dayanarak düşmanın ilerlemekte olduğuna dair kısa bir haber yayınlanmıştır. Gazetenin 2. sayfasındaki resmî tebliğ ise şöyledir:

«Düşman kıtaları sağ kanadımıza temas etmişlerdir. Afyon bölgesinde kayda değer bir şey yoktur. Karadenizde düşman Gerzeyi bombardıman etmiş ve bir kadın ile üç çocuk şehit olmuştur.»

20 Ağustos 1921

Bugün önemli bir haber ve resmî tebliğ yok.

21 Ağustos 1921

Resmî tebliğ :

«Batı cephesinde cephe boyunca, özellikle sol kanat ilerisinde düşmanın yürüyüş kollarının çeşitli hareketleri görülmüştür.»

Afyon bölgesinde Bolvadin ve Çay hattına ilerliyen düşman kuvveti bu hatta durdurulmuştur. Düşman gerilerinde Dumlupınar'a ilerliyen kıtalarımız, telgraf hatlarını ve demiryollarını tahrip ve iki köprüyü uçurmuş ve düşmanın ulaşımını durdurmuştur.»

22 Ağustos 1921

Resmî tebliğ:

«Batı cephesinde sağ kanat ve merkezde önemli bir şey yoktur. Sol kanatta düşmanın keşif faaliyetleri ateşimizle geri atılmıştır.»

23 Ağustos 1921

Gazetenin birinci sayfasında **«Büyük muharebeler henüz başlamadı»** başlıklı kısa bir haber yer almaktaydı. İkinci sayfadaki resmî tebliğ de önemli bir şey söylemiyordu:

656

«Batı cephesinde, cephede keşif kolu faaliyeti olmuş ve düşmanın cephe gerisindeki köyleri yaktığı görülmüştür.»

24 Ağustos 1921

Sakarya Meydan Muharebesi bir gün önce (23 Ağustos) başlamış bulunuyordu. Fakat bugünkü Hâkimiyeti Milliye Gazetesinin 1. sayfasında yer alan harb ile ilgili haber *«Dün bütün cephelerde sükûnet vardı»* başlığını taşımaktadır. Buna karşılık, 2. sayfadaki resmî tebliğden muharebelerin başladığı sezilmektedir. Tebliğ şöyledir:

«Batı cephesinde sol kanadımıza düşmanın taarruz hareketleri gelişmektedir. Bir kısım kuvvetimiz Aziziye'de iki tabur muhafazasında bulunan bir düşman kafilesine yaptığı baskın ile düşmana 7 si subay olmak üzere 100 den fazla ölü verdimiş ve bir çok silâh, cephan ve erzak elde etmiştir.»

25 Ağustos 1921

Hâkimiyeti Milliye, Sakarya Muharebelerinin başladığını nihayet bugün *«Sakarya güneylerinde muharebe başladı»* başlığı ile vermiştir. Gerçekten Yunan taarruzunun asıl Türk mevzilerine çıktığı ve Meydan Muharebesinin ciddî olarak bütün cephede başladığı gün, 24 Ağustos günüdür. Bugünün muharebelerini bildiren resmî tebliğde şöyle denilmektedir :

«Batı cephesinde dün (23 Ağustos kastediliyor) sol kanadımızda ileri mevzi çarpışmaları olmuş ve bugün (24 Ağustos kastediliyor) düşman, taarruzuna devam etmemiştir.»⁴⁸

26 Ağustos 1921

Gazetenin 1. sayfası geniş ölçüde muharebeye ait haberlerle doludur. Manşette şöyle denilmektedir:

«Bütün cephelerde şiddetli muharebeler olmakta ve ordumuz büyük bir kahramanlık göstermektedir.»

Yine birinci sayfada, aşağıdaki haber başlığına rastlanmaktadır :

«Düşmanın önemli kuvvetler ile Beylik köprüden taarruzundan sonra muharebe bütün cephelere yayılmıştır.»

Gerçekten 25 Ağustos günü, gündüz ve gece devam etmek üzere 80 kilometreyi bulan bütün cephe boyunca Yunanlıların genel taarruzu ve Türklerin karşı taarruzları ile geçmiştir.

48 «Etmemiştir» değil, «etmiştir» olması gerekir. Bir tertip hatası yüzünden gazetede böyle çıktığını sanıyoruz.

657

Bugünün muharebeleri hakkında Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşanın Başkumandan Mustafa Kemal Paşaya verdiği şu kısa rapor durumu özetlemektedir:

«Bugünkü muharebeleri Alancık kuzey sırtlarında takip ettim. Türbe Tepeye yapılan taarruzumuz muntazam cereyan etmiştir. II. ve daha sonra III. Grub Kumandanları ile temas ettim. Onlar da durumu iyi görmektedirler. I. Grubun karşısındaki vaziyet emindir. Bugünkü muharebenin tamamıyla lehimize olduğu ve bundan sonrakilere de emniyetle bakılacağı kanaatindeyim. Yalnız bu uygun durumu devam ettirebilmek için cephaneye ve asker takviyesi işlerinin alâkalı makkamlarca yakından takip edilmesi şarttır.»⁴⁹

Hâkmiyeti Milliye Gazetesinin 24 Ağustos günlü nüshası yukarıda da belirttiğimiz üzere baştan aşağı muharebe haberleri ile dolu idi. Gazetenin 2. sayfasında «*Son havadislerin başlıkları şöyledir:*

«Süvarilerimizin pek önemli başarıları»

«Tarihin en parlak levhaları»

Resmî tebliğde ise, bütün cephede muharebeler olduğu, muharebelerin aralıksız 24 saat devam ettiği ve sonuçta mevzilerimizin elimizde kaldığı, düşmandan bir miktar esir ve 2 otomobil ile 200'den fazla deve ve mekkâre iğtinam edildiği belirtilmekte idi.

Muharebeler, 26 ve 27 Ağustos günlerinde de Türk Ordusunun sevk ve muharebe üstünlüğü ile geçmiştir. Yine kronolojik sıraya göre, fakat resmî tebliğlere bağlı kalmaksızın günü gününe olayları takibe devam edelim:

27 Ağustos 1921

Bugün de şiddetli muharebeler devam etmiştir. Türk ordusu yüksek komanda heyetinin, savunma gücünü kamçılayarak tedbirler aldığı görülmektedir. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa bu maksatla aşağıdaki emri vermiştir:

«1. Bugün 27 Ağustos muharebesi bütün cephede emniyet verici bir şekilde cereyan etmiştir.

2. Bütün gruplar şimdiki mevzilerini son nefeslerine kadar müdafaa edeceklerdir. Bundan evvel düşmanın öte

49 - Genelkurmay Harb Cerideleri Vesikalarından (Bak: Korgeneral Baki Vandemir, Sakarya'dan Mudanya'ya Kadar. I. Kısım - 69 sayılı askerî mecmua eki. İstanbul: 1946, s. 38).

658

de beride kazandığı tektük bölgesel başarılar fırtınalı ve karanlık gecelerde vazifelerimiz arasındaki anlaşamamazlıktan ileri gelmiştir. Düşman kendi kuvvetine dayanarak henüz ciddi bir başarı kazanmış değildir. Bunun içindir ki, sükûnet ve metanetle mevzilerimizi savunmak düşmanı pek yakında kesin yenilgiye uğratacağımıza şüphe edilmemelidir.

3. Bugün; gün battıktan sonra cephede sükûnet başlamışsa da, dün gece olduğu gibi bu gece de düşmanın baskınlarını ve gece hücumlarını beklemeli ve bütün kıtalar buna göre uyanık bulunmalıdır. Düşmanın gece baskınları mutlaka süngü hücumu ile püskürtülecektir.»

Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa da şu emri vermiştir :

«Bugün 27 Ağustos; görülen düşman hareketlerinden akşama kadar cephemize sokularak dünkü gibi akşam ve geceleyin mevzilerimize hücum edeceği anlaşılmaktadır. Kıtalarımızın da buna göre hazırlanarak düşman piyade hücumlarına ateşle karşı koymakla beraber süngü hücumu yapılmak üzere gerilerde uygun kuvvette kıtalar bulundurulması lâzımdır. Düşmanın bugünkü taarruzu dur-durulursa kesin neticeyi kazanacağız.»

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa da cephe emrinde şöyle diyordu:⁵⁰

«27 Ağustosta kesin neticenin tarafımızdan alınması beklenir. Ordu bulunduğu mevzileri kesin olarak müdafaa edecektir.»

28 Ağustos 1921

Bugün de bütün cephede şiddetli muharebeler ve mevzii boğuşmalar olmuştur. Türk ordusu, Başkumandanından erine kadar büyük bir azimle direnmektedir. Düşman ise, son kozunu oynadığının farkında olduğu için, bütün gücü ile gece ve gündüz Türk cephesinin sol kanadını çökertmeye ve Ankara yolunu açmaya çalışmaktadır, iki taraf da ağır zayiata uğramaktadır. Türk ordusunun özellikle subay zayiatı büyüktür. Buna örnek olmak üzere bir tümen kumandanının, grup kumandanı Albay İzzettin (Çalışlar) beye 28 Ağustos günü verdiği bir muharebe raporunu aşağıya aynen alıyoruz :

«. Tümene verilen savunma cephesi geniştir. Bu gece tümen cephesini merkezde muhafız taburu, sağda 23.

50 Korgeneral Baki Vandemir'in anıları kitabı, s. 43.

659

tümenden bir alay, solda Osman Ağa⁵¹ Milisleri olmak üzere tesbit ettim. Tümenin diğer kıtaları dün ikmal askerleri almıştır. Cephenin bir düşman taarruzuna karşı tesbiti için en muntazam bir kıt'anın varlığına ihtiyaç vardır.

2. Subay zayiatı fazladır. Hücum taburunun yalnız 2 subayı kalmıştır. 42. alayda kumandanlık vekâleti bir yedek teğmenin elindedir. Zayıat noksanının hızla kapatılmasına çalışılmasını rica ederim.

3. ... tümen cephanesizdir.»⁵²

29 Ağustos 1921

Sakarya Meydan Muharebesi bütün şiddeti ile bugün de devam etmiştir. Yalnız Yunan ordusunun takati azalmak üzeredir. Yunan Kolordu kumandanlarından General Prens Andrea'nın hatıralarında belirttiği üzere, Yunanlılar, 24-29 Ağustos günlerinde bütün kuvvetlerini birinci hattâ sokarak geceli ve gündüzlü muharebelerle ve bol cephane sarfederek ancak 15 kilometre ilerleyebilmişti.

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa bugünkü emirlerinde de «Ordu tuttuğu mevzileri kesin surette müdafaa ve muhafaza edecektir.» diyordu.

30 Ağustos 1921

Bugün de Yunan ordusuna pahalıya mal olan taarruzlar ve Türk ordusunun karşı taarruzları ile geçti.

31 Ağustos 1921

Yunan Kolordu Kumandanlarından General Kondilis'in itiraf ettiği üzere, 31 Ağustos, Yunan Ordusunun ağır zayıat günüdür. Türk savunması bugüne kadar hiçbir zaaf göstermemiştir. Cephe Kumandanı İsmet Paşa, bugünkü, 31 sayılı emrinde günlerden beri tekrarlanan formülü bir kere daha yazmaktadır:

«31 Ağustosta ordu elinde bulundurduğu ve yeniden tutacağımız mevzileri kesin olarak müdafaa ve muhafaza edecektir.»

Sağ ve sol kanadındaki tümenlerin geri çekilmeleri karşısında grubunu geri çekerek cepheyi düzeltmek teklifinde bulunan II. Grup Kumandanı Albay Selâhattin Adil beye İsmet Paşa şu cevabı vermişti :

51 - Topal Osman.

52 - Orgeneral İzzettin Çalışlar, İstiklâl Hatıratı, 4. Kısım, Sakarya Meydan Muharebesinde I. Grub — 27 sayılı Askeri Mecmua eki. İstanbul: 1932, s. 39.

660

Düşman ile temastan önce çekilmekten bahsedilmez. Komşu kıtalara yardımını düşünün!»

Bugün, Yunanlılar, Çal Dağı'ndaki Türk cephesinde bir gedik açtıkları halde, taarruz güçlerini kaybettiklerini iyiden iyiye anlaştırmışlardı. Yunan Kolordu Kumandanlarının hatıralarından anlıyoruz ki, Yunan ordusu imkânsızlıktan, açlıktan, mütemadi taarruzların verdiği ağır zayıttan sonra artık, bugünden (31 Ağustos 1921) itibaren plânlı ve hâkim taarruzlar değil, taarruz yapmış olmak için taarruz ediyordu. Yunan Genelkurmay ikinci başkanı Albay Sarıyanis'in' dediği gibi «*Yunanlılar oyunu kaybetmişlerdir.*»

Başkumandan Mustafa Kemal Paşanın Sakarya Meydan Muharebesinin gösterdiği duruma koyduğu teşhis ise, 31 Ağustos günü Millî Müdafaa Vekili Albay Refet (Bele) Beye yazdığı aşağıdaki emirden anlaşılmaktadır:

«Anadolu müdafaası 1-2 günlük meydan muharebesi şeklinden çıkarak devamlı yıpranma seferi haline girmiş sayılabilir. Bu halde başarı daima ikmal kabiliyetine bağlıdır. Bugün için top ve tüfek ile bunların cephane ihtiyaçlarını daha geniş ölçüde düşünmeye mecburuz.

... inatlı ve devamlı muharebeler batı âleminin bizi yenemeyeceğini ve en inatlı mevzi muharebelerinde bile dayanmak kudretinde olduğumuzu göstermiştir. Bu bizim için en büyük bir kuvvet ve dayanıklılık işareti sayılmalıdır.» 53

1 Eylül 1921

Türk ordusu bakımından bugün muharebenin en kritik günlerinden biridir. Yunan taarruzu Haymana ve Çal Dağı yönlerinde önemli gelişme kaydetmiştir. Türk Başkumandanlığı bütün ihtiyat kuvvetlerini de bu bölgede muharebeye sürmüştür. Muharebe, taarruzlar, karşı taarruzlar ve mevzilerin el değiştirmesi şeklinde oynak bir şekilde sürüp gitmiştir, özellikle Haymana'nın elden çıkarılmaması için kanlı muhabere yapılmıştır. Yalnız bu noktadaki muharebede Türk ordusu üç alay kumandanı 5 tabur kumandanı, 900 er ve 82 subay kaybetmiş ve taburlar teğmenlerin idaresinde kalmıştır. Çal Dağı bölgesinde ise çok buhranlı anlar yaşanmış, büyük cephane sıkıntısına maruz kalınmıştır.

53 - Korgeneral Baki Vandemir, Sakarya'dan Mudanya'ya kadar, Birinci Kısım, s. 58.

Alınan esirlerden öğrenildiğine göre, Yunanlılar da bitkin bir vaziyette idiler. Kayıpları çok fazla idi. Bölük mevcutları 39 ere inmişti. Açlık sıkıntısı çekmekte idiler. Muharebeğe karşı bıkkınlık duyulmaya başlanmıştı.

2 Eylül 1921

Türk cephesinin bir kilit noktası sayılan Çal Dağı bugün Yunanlılar tarafından zaptedilmiş, cephenin diğer noktalarında da Yunan taarruzu devam etmiştir.

Muharebe kurallarına göre Çal Dağının düşman eline geçmesi muharebenin Türk ordusu aleyhine döndüğünü göstermektedir. Fakat Mustafa Kemal Paşa bu olayı şöyle değerlendirmiştir:

«Daima cephelerini koruyan aklını ve dirayetini muhafaza eden bir ordu için mevziin ehemmiyeti yoktur. Bir asker her yerde muharebe eder. Tepenin üstünde, tepenin altında, derenin içinde de muharebedir.»⁵⁴

Yunan taarruzunun gelişmekte olmasına rağmen Yunan ordusunun bitkinliğini yukarıda belirtmiştik. Bu durumu şimdi Yunan Kolordu Kumandanlarından Kondilis ve Prens Andrea'nın hatıralarından alacağımız parçalarla tesbite çalışalım.

General Kondilis «Anadolu Seferi» adlı hatıralarının 519. sayfasında 2 Eylül gününü anlatırken şöyle der:

«Bugüne kadar cephemizde devam eden. muharebeler pek çetin olmuştu; cephanemiz pek az kalmıştı. Erler günlerden beri açtı. Biraz kaynamış buğday ile nefislerini körletiyorlardı. Mücadele gece gündüz devam etmekte olduğundan istirahat için gece bile vakit yoktu. Düşmanın direnmesi günden güne artmakta devam ediyordu ve bundan da muharebenin daha fazla şiddetle devam edeceği anlaşılıyordu.»

General Prens Andrea ise «Felâkete Doğru» adlı eserinin 129. sayfasında 2 Eylül'ü şöyle anlatır :

«Son dört gün zarfında ekmek İstihkakının yalnız 1/4'ü ve pek az cephaneye gelmişti. İstihkak yalnız etten ve kaynamış buğdaydan ibaretti. Bu da odun ve ateş temin edilemediğinden güçlkle hazırlanabiliyordu. Bu mahrumiyetler yüzünden durum günden güne kötüleşmekte ve çok zayıf meydana geldiği, erzak ve cephanenin tükendiği hakkında erler arasında yayılan söylentiler yüzünden pek çok en

54 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 12, s. 558.

662

dişe edilmekte idi. Bu söylenti ve hikâyeler erlerin mecburî olan hareketsizlikleri yüzünden artıyor ve düşüncesizce yapılan caniyane propagandalar büsbütün alevleniyordu.

Gerçek şudur ki, biz artık genel bir çıkmaza saplanmıştık. Ordu Başkumandanı, yalnız düşmanın kudret ve kuvvetini dikkate alarak harekete başlamış ve orduyu içine sürükledikleri memleketin ve arazinin tabiatını veyahut kıtaları ikmal etmek için lüzumlu olan vasıtaları yeteri kadar hesap etmemiştik. Daha şimdiden zayıf pek ciddî, kıtaların hareket kabiliyetleri nakliyat güçlüklerinden pek azalmış, erlerin morali öncekinden pek farklı, düşmanın aksine olarak karar, cesaret, hareket kabiliyeti vasıflarına sahip olduğunu göstermiştir.

Zaafımız o dereceydi ki Ankara'ya girsek bile kışın yaklaşmasından evvel de düşman tarafından ciddî bir surette hırpalanmak ve yıpratılmaktan kurtulmak için bu şehri bırakmak ve Eskişehir'e dönmek mecburiyetinde kalırdık.» .

3 ve 4 Eylül 1921

Yunan Ordusu yukarıda belirttiğimiz gibi güçsüz duruma düştüğünden ve yüksek sevk ve idare zaafından dolayı 2 Eylüldeki başarılarından faydalanamamıştır. Bu sebeple 3 ve 4 Eylül günlerinde Yunan Harekâtının durduğunu görmekteyiz.

5 Eylül 1921

Yunanlılar genel bir taarruza geçmişler ve mevzî bazı hareketlere teşebbüs etmişlerdir.

Bugüne kadar Batı Cephesi Kumandanlığınca verilen emirlerde birliklerin buldukları mevzileri sonuna kadar savunmaları sık sık tekrarlanan formüldü. Artık muharebenin seyri Türk Ordusu lehine döndüğünden emirlerde yeni bir formülün ileri sürüldüğü görülmektedir. Batı Cephesi Kumandanı 5 Eylül'de yazdığı bir emirde «*ordu bulunduğu mevzileri kat'î surette müdafaa edecektir*» formülünü tekrarladıktan sonra yeni formülü şöyle ifade etmiştir:

*«Bundan böyle düşen her nokta karşı taarruzlarla geri alınacaktır.»*55

6 Eylül 1921

Yunan ordusu bugün de hareketsiz kalmıştır. Kuşkulu v3 ürkek halinden anlaşıldığına göre bir Türk taarruzu bek

55 Korgeneral Baki Vandemir'in anılan kitabı, s. 68.

663

lemektedir. Artık muharebenin kaderi iyiden iyiye belli olmuştur. Türk ordusunun morali yüksektir. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın, bugünkü tarihle Grup Kumandanlıklarına yazdığı bir tebliğin ikinci maddesinde şöyle denilmektedir:

«İstanbul'dan bugün gelen bir raporda düşmanın 30.000 zayıat verdiği ve bundan başka Yunan ordusu içinde Malarya hastalığının hüküm sürmekte olduğu ve geri çekilmekte olduğu bildirilmektedir. 1-2 gün evvel yine İstanbul'dan gelen bilgiden ordumuzun iyi savunduğu ve neticenin lehimize olacağı İngiliz ricali tarafından ifade edildiği bildirilmektedir. Bundan başka Fransız hükümeti evvelce Ankara'ya gelmiş olan Franklin - Bouillon'u kat'î talimat ve yeter yetki ile Ankara'ya gelmek üzere yola çıkarmıştır.»⁵⁶

7 Eylül 1921

Bugün her iki taraf için de mevzi düzeltilmesi, tertip, tanzim, tahkim ve keşif günü olmuştur.⁵⁷

Türk Yüksek Kumanda Heyeti, bugün, Sakarya Meydan Muharebesini zaferle bitirecek önemli bir karara varmıştır. Bu kararın nasıl alındığını Kurmay Başkanı Albay Asım (Emekli General Gündüz) den ve Sakarya'da cephenin sağ kanadını tutan mürettep kolordu kumandanı Albay Kâzım (Emekli General Kâzım Özalp) den dinledik. Her iki generalin anlattıklarını özet olarak nakledeceğiz.

Asım Paşa şöyle anlattı :

«Karargâhta bir gün Başkumandan Mustafa Kemal Paşa bana dedi ki:

— Düşmanın gücü kalmadı, yiyecek ekmek bulamıyor. Şimdi en zayıf zamanında.

Asım Bey; cephenin sol kanadından üç tümen alıp bu gece cebri yürüyüş ile sağ kanada götürürsen, oradan düşmanın sol! kanadına bir taarruz yapar ve işini bitiririz.

Ben başüstüne yaparız dedim ve gerekeni yaptım. Sonra Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa da beraber olmak üzere hep birlikte taarruzun yapılacağı sağ kanada gittik ve Başkumandanın dediği oldu.»⁵⁸

Kâzım Paşa da sağ kanattan düşmana taarruz yapılması kararına nasıl varıldığını bize şöyle nakletti::

56 - Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın anılan hâtırası, s. 56.

57 - Korgeneral Baki Vandemir'in anılan kitabı, s. 69.

58 - 10 Haziran 1964 günü Bahriye'de, evinde, Emekli Orgeneral Asım Gündüz ile yaptığımız konuşmanın notlarından.

664

«Bir gün Fevzi Paşa benim karargâha geldi. Cephedeki durumu kendisine anlatırken muharebenin tavsadığını, düşmanda gördüğüm hareketsizliği belirttim. Karşımdaki düşman zayıf, buradan bir şey yapabiliriz dedim. Fevzi Paşa bu sözlerime hak vererek hemen Başkumandan Mustafa Kemal Paşaya bir teklifte bulundu ve bu kanada bir kaç tümen kaydırarak taarruza geçelim dedi. Sonra bu tümenler bölgeme getirildi, benim emrime verildi ve Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşaların da nezaret ettiği taarruzu idare ettim.»⁵⁹

Korgeneral Baki Vandemir'in «Sakaryadan Mudanya'ya kadar» adlı kitabının birinci kısmında ise, bu kararın Fevzi Paçanın aşağıdaki teklifi üzerine alındığı yazılıdır:

«Düşmanın, Mürettep kolordu ve IV. Grup karşısında çekilme belirtileri var. İhtiyattaki 15. ve 20. fıkralarımızı gece yürüyüşü ile Mürettep kolordu bölgesine sevk etmeliyiz. En çok obüs toplarımızla kâfi topçu cephanesi yığarak, 4 tümen ile doğudan ve kuzeyden Dua Tepeye taarruz yapılmalıdır.»

8 Eylül 1921

Muharebe faaliyeti olmamıştır. Fakat Türk Ordusu yukarıda sözünü ettiğimiz taarruzun hazırlığına girişmiştir. Yunan ordusu Başkumandanı Papulas'ın morali son derece bozuktur. Alelacele mütareke yapılmazsa Yunan ordusunun kötü duruma düşeceğini düşünen General Papulas, Bursa' da Harbiye Nazırı Teotokis'e aşağıdaki raporu göndermiştir :

«5154 numaralı raporumun devamı olmak üzere şu hususu arz ederim ki, taraflar arasındaki kuvvetlerin eşitliği sebebi ile muharebe, bir siper muharebesi şeklini almaya yönelmiştir. Böyle bir muharebe, kendi zayıf noktalarını sürekli olarak düzeltme ve arazisini tahkim ve takviye etmekte olan düşmanın faydasına olacaktır. Harekâtın devamı tehlikeli görülmektedir. Ordu yapabileceğini yapmıştır. Ankara'nın işgalinden maksat, yalnız düşman demiryollarının tahribi idi. Bu hususu, bugün burada Eskişehir'e kadar, daha küçük ölçüde yapıyoruz. Bulduğumuz mevkiye kalmak keyfiyeti, hükümetin görüşmeler sırasında mevkiini belki takviye edebilir. Lâkin bir şartla ki,

59 - 21 Ocak 1965 günü Suadiye'de, evinde, Emekli Orgeneral Kâzım Özalp ile yaptığımız konuşmanın notlarından.

665

görüşmeler pek uzamasın. Aksi halde askerlerimizin direnme sınırını aşmış olur. Bugüne kadar elde edilen başarılarla dayanarak çabuk bir ateşkes sağlanması gerek manevi tesiri, gerek ordunun askerî tedbirleri almak üzere hükümetin bu husustaki fikrinin bildirilmesini rica ederim.»⁶¹

9 Eylül 1921

Türk Ordusu, sağ kanattan yapacağı taarruzun hazırlıkları ile meşgul olmuştur.

10 Eylül 1921

Türk Ordusu taarruza geçmiştir. Bu taarruz karşısında korktuğu akıbeta uğrayan Yunan Başkumandanı General Papulas, Harbiye Nazırından beklediği cevabı ancak bugün alabilmişti. Fakat, iş işten geçmiş bulunuyordu. Harbiye Nazırı telgrafında şöyle demektedir:

«İşgalimiz altında bulundurmamak mecburiyetinde olduğumuz hat, barış görüşmeleri sırasında ilhakını isteyeceğimiz hattan mümkün olduğu kadar ileride bulunmak gerekir. Gerek 4 Eylül 1921 tarihli raporumuzda, gerekse düşman kuvvetleri hakkında göndermiş olduğunuz telgrafta belirttiğiniz bu tedbirler, kabul edilebilir olmakla beraber bütün siyasî düşüncelerden sıyrılarak, özellikle ordunun menfaatlerini düşünerek icraat ve kararlarınızda yalnız bu hususu düşünmenizi tavsiye ederim.»

11 Eylül 1921

Dün başlayan Türk taarruzu bütün cephe boyunca, bugün de devam etmiştir. Asıl sonuç alınacak hareket, sağ kanatta mürettep kolordunun Dua Tepeye doğru yaptığı taarruzdur.

12 Eylül 1921

Yunan ordusu, sol kanadında uğradığı taarruzun tesiri ile sağ kanattaki kuvvetlerini kurtarmak için çekilmeye başlamıştır.

13 Eylül 1921

Sakarya'nın doğusunda bugün tek bir Yunan eri kalmamıştır. Bütün cephe boyunca, Yunan ordusu, geldikleri yönlerde ve karmakarışık bir şekilde çekilmeye devam etmektedir. Kolordu Kumandanı General Prens Andrea, hatıralarında, Yunan ordusunun Sakarya'dan çekilişini şöyle anlatır:

«Zaman çok dardı. Karanlık zifiri idi. Kolorduların birlikleri, ağırlıklarına ve birbirlerine karışmıştı. Esasen yok

61 Papulas'ın Hâtıratı, s. 18.

666

denilecek kadar az karayollarını, kıtalar, kollar kaybetmişler, yığınlar halinde düzensiz, her çeşitten, her kıtadan karışık kümeler yoğun bulutlar ve birer kâbus içinde şaşkın gidiyorlar. Bunların arasında kendimi buldum. Korkunç darma dağınıklık ve tam bilgisizlik içinde gelişigüzel gidiyorduk.

Umumî karışıklık sonucu olarak, 1. Kolordudan bile Kavuncu'ya geçerek gece serseri dolaşan 12. tümene mensup birliklerin, 9. Tümene mensup birlikler ile birlikte Sakarya batısında Demirci köyüne girdiklerini gördüm. Bu tümeni zorlukla topluyarak Saçıklar köyüne gönderdim. Gecenin karanlığı içerisinde, Sakarya batısında hiçbir kıta kendisine gösterilen mevzileri tutamamıştı.

Çok şükür ki, Sakarya'dan bu geçişimizi düşman bilmiyordu. Eğer bunu anlamış olsaydı ve nehrin kendi tarafındaki kıyısına yalnız topçu değil ,ufak bir kaç makineli tüfek indirmiş bulunsaydı, hareketimiz panik olmasaydı bile, kaçışa dönmüş ve mağlubiyet kesin ve tamam olmuş olurdu. Eğer düşman gece bizi bir kaç avcı ile takip etmiş olsaydı dahi çekilmemiz kolaysa bir kaçış haline gelirdi. Ne kadar yorgun olursa olsunlar, Yunan ordusunun tam mânası ile dağılmasını mucip olacak olan bu durumdan istifade etmeye gayret etmemesi, düşman için imkânsızdır.»⁶²

Sakarya Meydan Muharebesi böylece bitmiş oluyordu. Prens Andea'nın yukarıda çizdiği tabloyu Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, daha önce hayalinde canlandırmış ve Yunan ordusunun Sakarya'da boğulacağını ve batıya geçemeyeceğini ummuştu. Grup Kumandanlarından İzzettin Çalışlar, Polatlı istasyonunda Başkumandanı bu sıralarda ziyaret etti. Mustafa Kemal Paşa İzzettin Beye :

«İzzettin Bey; Sakarya düşman cesetleri ile doldu; sular durdu değil mi?» demiştir.

Mustafa Kemal Paşanın umudu bu defa gerçekleşmemişti. Fakat bir yıl sonra Yunan ordusunu Sakarya'da değil, ama başka bir meydana yok edecekti.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, 14 Eylül 1921 günü harp karargâhında yazdığı bir bildiriye yayınlattı. Meclise de gönderildiğinde, 15 Eylül günü Meclis'te okunan bu

62 - Prens Andres, Felâkete Doğru, s. 164.

667

bildiri «Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına ve Millete Bildiri» başlığını taşıyor ve şöyle başlıyordu:

«Kutsal topraklarımızı çiğneyerek Ankara'ya girmek ve memleket istiklâlinin fedakâr bekçisi olan ordumuzu yok etmek isteyen Yunan ordusu, 21 gün süren pek kanlı muharebelerden sonra Allanın yardımı ile mağlûp edilmiştir.»

Sakarya muharebelerini, düşmanın Sakarya'nın doğusunda imha edilen kuvvetlerini, düşmanın nasıl kaçtığını ve nasıl takip edildiğini, Türk Milletinin ve ordusunun taşıdığı vatan sevgisini, zafere olan inancını duygulu sözlerle anlatan bildiri şöyle devam ediyordu :

«Milletimiz düşman hazırlıklarına karşı koymak için hiçbir fedakârlıktan çekinmedi. Ordumuzu takviye için para, insan, silâh, hayvan, araba kısacası her ne lazımsa istekle severek verdi. Avrupanın en mükemmel araçları ile teçhiz edilmiş olan Konstantin ordusundan ordumuzun teçhizat itibariyle de geri kal-maması ve hattâ ona üstünlük elde edebilmesi gibi inanılmaz bir mucizeyi Ana-dolu halkının fedakârlığına borçluyuz.»

Bildiri, Türkiye'nin hür ve müstakil yaşamaktan başka bir amacı olmadığını ve bu meşru amacın nihayet bütün dünya tarafından kabul edileceğini belirttikten sonra şöyle sona ermektedir:

«Ancak, silahlarımızı, amacımızı tamamen elde ettikten sonra bırakaca-ğımızdan, pek yakın olan bu mutlu âna kadar ötedenberi olduğu gibi bütün mil-letin son derece gayret ve fedakârlık göstermesini bekleriz.»

Sakarya Meydan Muharebesinin azametini, askerî teknik bilgilere gir-meksizin canlandırmaya çalıştık. Fakat, Türk Ordusunun ve dolayısıyla Türk Millî hareketinin bu muharebede atlattığı büyük tehlikeyi kavrayabilmek için bir iki hususa daha kısaca dokunmak gerekir.

Düşman, batıdan doğuya doğru, Ankara yönünde taarruza geçmişti. Türk cephesi Sakarya'yı önüne, Ankara'yı arkasına alarak batıya doğru düzenlenmişti. Fakat, Yunanlılar Türk ordusunu imha etmek istedikleri için, tıpkı Kütahya-Eskişehir muharebelerinde olduğu gibi büyük kuvvetlerini Türk cephesinin sol kanadına doğru yöneltmişlerdir. Buna karşı bir tedbir olarak Türk Başkumandan-lığı da cephenin sol kanadını batı-doğu istikametine kırarak, düşman sola kay-dıkça cephenin sol kanadını aynı biçimde sola doğru uzatmıştır. Ve nihayet muharebenin ilk bir kaç gününden sonra, Türk cephesi, büyük kuvvetleri ile güneye doğru çevrilmiş oldu. Eğer bu muharebe kaybedil-

seydi, Türk ordusunun doğruya doğru, daha gerilere çekilmesi ihtimali bile çok zayıflamış, şüpheli bir hale gelmiş olacaktı. Bu takdirde ordu, kuzeye, Kastamonu dağlarına doğru çekilmek ve muhtemelen dağılmak durumuna düşecekti. Görüştüğümüz kimselerden, kumandanların bu tehlikeyi her an hissettiklerini öğrenmiş bulunuyoruz. Nitekim, bir gün bir grup kumandanın karargâhına uğradıktan sonra Mürettep kolordu kumandanı Kâzım (Özalp) Paşanın yanına gelen Mustafa Kemal Paşa, pek kızgın bir eda ile grup kumandanından söz etmişti. Grup kumandanının Mustafa Kemal Paşayı kızdıran sözleri şunlardı:

«Paşa kötü bir ihtimale göre hangi istikametlere çekileceğimize dair direktifleriniz ne olacaktır.»

Mustafa Kemal Paşa, böyle bir soruya muhatap olduğu için kızmakta pek de haklı sayılamaz. Nitekim, mürettep kolordu kumandanı Kâzım Paşa, kendisine aşağıda nakledeceğimiz sözleri söylediği halde bunu makul karşılamıştır :

«Ben, artık geri gitmem. Sakarya'nın batısına geçip, Mihaliççik ormanları ve Nallıhan bölgesinde gerilla harbi yaparım.»⁶³

Mustafa Kemal Paşa bunun üzerine:

«Evet, Yunan ordusunun bir yanında böyle oynak kuvvetlerin bulunması, onların durumunu güçleştirir.» demişti.

Kâzım Paşanın bize naklettiğine göre, Meclis Muhafız Tabur Kumandanı İsmail Hakkı Beye, Mustafa Kemal Paşa, böyle bir ihtimalde gerilla harbi yapacak olan Kâzım Paşanın emrine gireceğini söylemiştir.

Sakarya Meydan Muharebesini, özellikle sivil okuyucular gözünde daha iyi canlandırmak maksadı ile, Emekli Orgeneral Ali Fuat Erde'nin Atatürk adı kitabından iki paragrafı aşağıya aynen alıyoruz:

Türkler sürekli kaydırmalarla cepheyi devamlı uzattılar. Kuşatma tesirli olmadı ve daima cephe muharebesine dönüştü. Düşman, son güne kadar, hep bir savunma duvarına çarptı. Türk cephesi ilkin batıya karşı iken kaydırmalar sonunda güneye çevrildi.

Meydan muharebesi yirmi iki gün, yirmi iki gece sürdü. Bu zaman zarfında, Yunanlılar, Türkleri ancak 20 kilometre itebildiler. Muharebenin başlangıcındaki birinci hat ile muharebenin sonuncu günkü birinci hat arasındaki me-

63 - Kâzım Paşa ile yaptığımız görüşme notlarından.

669

*safeler, yani geri çekilme dereceleri sağ kanatta 7,5 kilometre, merkezde 15 kilometre, sol kanatta 20 kilometredir.*⁶⁴

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa da kendi idare ettiği Sakarya Meydan Muharebesini aşağıdaki satırlarla gayet güzel özetlemiştir:

*«Düşman, ordumuzun sol kanadını çevirmek suretiyle çabuk ve yok edici bir sonuç almak istiyordu. Düşmanın bu strateji harekâtını iptal ettik. Düşmanı taktik alanda muharebeye zorlamak suretiyle, önce strateji bakımından yendik. Muharebeyi, cephe muharebesi şekline soktuk. Ondan sonra Merkezimizi yarmak istedi, bunda da basan gösteremedi. Daha sonra savunma yapmaya karar verdi. Taarruzlarımızla buna da engel olduk ve böylece, 21 gün gecesi ile beraber sürmek üzere, Sakarya Meydan Muharebesi kahraman ordumuz tarafından kazanıldı.»*⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 19 Eylül 1921 günlü toplantısında Sakarya Meydan Muharebesini anlatan uzun nutkunun sonlarında, Fevzi Paşa hakkında güzel sözler söyledikten sonra, şöyle devam etmiştir :

«Subaylarımızın kahramanlıkları hakkında söyleyecek söz bulamam, yalnız ifadede isabet edebilmek için diyebilirim ki, bu muharebe subay muharebesi olmuştur.»

«Erlerimiz hakkında yeni bir şey söylemek isterim. Kahraman Türk eri Anadolu muharebelerinin mânâsını anlamış, yeni bir ülkü ile muharebe etmiştir.»

«Millî Müdafaa Vekili Refet Paşa Hazretleri, muharebenin başlangıcında ve bütün muharebe süresince ordunun ihtiyaç gösterdiği ve göstermediği herşeyi başarı ile ve zamanında yetiştirmiştir. Ve zaferin elde edilmesinde birinci etkenlerdendir.»

64 Emekli Orgeneral Ali Fuat Erden, Atatürk. — İstanbul 1952, s. 82.

65 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 12, s. 258.

NOT : Sakarya Meydan Muharebesinde Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın «Hat-tı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O sathı, bütün vatandır.» şeklinde bir emir verdiği hakkında yanlış bir bilgi vardır. Başkumandanlıktan böyle bir emir hiçbir zaman verilmemiştir. Kaldı ki, Atatürk de böyle bir emir verdiğini söylememiştir. Nutuk dikkatle okunursa (1952 baskısı, c. II. s. 618) bu tarz bir emrin verilmediği açıkça anlaşılır.

670

«Kral Konstantin bazı hükümetlerin hoşuna gitmek için Venizelos tarafından açılan sefere daha büyük bir germi vermek istediği zaman, bu gasp ve istilâ seferine gayet derin bir dinî taassup ile girişmişti.

Ehlisalibin yüzyıllarca önce güttüğü dini gayeleri diriltmek için, İsa tarafından kendisini bu işe memur edilmiş zannetmişti. İzmir'de ilk karaya çıktığı zaman, İzmir şehrine değil, vaktiyle Ehlisalip'in çıktığı yeri seçerek oraya çıkmıştır. O yerin, Eskişehir'in ve diğer Müslüman - Türk şehirlerinin isimlerini değiştirdi. Kral Konstantin, Mareşal Foş ve General Guro gibi askerî kıymet ve şöhretleri bütün dünyaca tanınmış büyük kumandanların faydalı önerilerini gururla reddetti. Kral Konstantin'in arzusu Ehlisalip kahramanlar sırasına geçmek ve eski istilacı zalimleri taklid etmektir. Avrupa bu serserilikleri uzaktan seyretti.»

Mustafa Kemal Paşanın beyanatı, bilhassa Avrupa'ya duyurmak istediği şu sözlerle bitiyordu:

«Efendiler, bütün dünyanın bilmesi lâzımdır ki: Türk halkı, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti, uşak muamelesine tahammül edemez.»

«...Biz cenkci değiliz. Barışseveriz... Biz cenk değil, barış istiyoruz. Barış yapmaya hazırız ve bence buna engel olacak hiç bir sebep yoktur.»

«... Lloyd George, 16 Ağustosta, Avam kamarasında verdiği nutukta; başarılı bir harbi göze almış olan memleketin lehinde muamele etmek lüzumunu kabul ediyordu. O halde bu başarıyı, bu zaferi gösteren Türkiye olmuştur. Buna göre Lloyd George'un sözünden dönmiyeceğini ümit etmek isterim.»

«Efendiler, askerî hareketlerimiz hakkında son bilgiyi ve son sözü söylemiş olmak için arz ederim ki: Ordumuz vatanımız içinde bir tek düşman askeri bırakmayınca kadar takip, baskı ve taarruzuna devam edecektir.»

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasını bitirdikten sonra Meclis Başkanlığına bir çok önerge verilmiştir, ilkin okunup kabul edilen önergeye göre, «iki yıllık millî çalışmanın değerli bir özeti ve mutlu bir büyük zaferin tarihçesi ve milli isteklerin açık ve kesin bir ifadesi demek olan» bu konuşma, hem Türkçe, hem de Fransızca olarak bastırılıp bütün dünyaya duyurulacaktı. Diğer önergeler, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya gazilik ünvanı ve mareşallik rütbesi verilmesi hakkında idi. 14/15 Eylül gecesi Batı Cephesi Karargâhından yazılmış olan bir önerge aynen şöyle idi:

671

«Bizzat muharebe meydanındaki tedbirler ile üstünlüğün sebebi ve etkileyicisi olan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa hazretlerine mareşallik rütbesi ve gazilik unvanı verilmesini teklif ve istirham ederiz. Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu davranışını milletimiz tarafından doğrudan doğruya bütün orduya yöneltilmiş bir eser-i takdir ve taltif olacağı kanaatinde bulunduğunu arz eyleriz.»¹

Genelkurmay Başkanı ve Kozan Milletvekili Fevzi Paşa ile Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşanın imzalarını taşıyan bu önergeden başka, Saruhan Milletvekili Süreyya (Yiğit) ve 62 arkadaşı tarafından da aynı maksatla bir önerge daha verilmişti.²

O gün, ivedilikle görüşülüp, hiç tartışılmadan kabul edilen 159 sayılı Kanunla, Büyük Millet Meclisi Başkanı Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, «**Gazi**» ve «**Mareşal**» Mustafa Kemal Paşa oldu.

Sakarya Meydan Muharebesinde, bütün ordu, Başkumandanına yaraşır bir feragat ve cesaretle doğuşmüştür. Türk ordusunun niçin kazandığını, Ankara Anlaşmasını Fransa adına imzalayacak olan Franklin Bouillon'un bir cümlesiyle belirtmek isteriz.

Franklin Bouillon, Anadolu'ya ilk gelişinde (Sakarya Muharebesinden önce) cepheyi ve Yunan zulümlerini göstermek üzere batı cephesine gönderilmiş ve mihmandar olarak refakatine verilen Kurmay Subay Baki (General Vandemir) Bey ile Eskişehir civarında bir uçağımızı gördüğü zaman hayrete kapılmıştır. Çünkü, Gnom motorlu, Albatros kanatlı, Patates emayeli uçak, gerçekten şaşılacak bir acaiplikte idi. Franklin Bouillon uçağı görünce hayretini ve takdirlerini şöyle ifade etmiştir:

«*Ne delice kahramanlık! Elbet kazanırsınız azizim.*»-

ANKARA

Memleketin kaderine el koyduğunu kararlarında ve yaptığı kanunlarda bir çok defa ilân eden ve bütün kuvvetleri (yasama, yürütme ve yargı) nefsinde toplayan Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstiklâl Harbinin en çetin muharebeleri Ankara yakınlarına intikal edince, umulmayacak ölçüde sarsılmıştır.

1 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c: 12, s. 263.

2 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c: 12, s. 264.

3 Korgeneral Baki Bandemir, Sakarya'dan Mudanya'ya, 1. kısım, s. 53.

672

Bu tehlikeli dönemde, Meclisin dağıldığı söylenemez. Fakat gereği gibi çalıştığını, heybetli görünüşünü muhafaza ettiğini söylemek de mümkün değildir. Büyük Meclis, ilk defa böyle bir duruma düşüyordu. Mustafa Kemal Paşa Başkumandanlığı kabul etmek için, Meclisin yetkilerini isterken bu ihtimali düşündümü, bilmiyoruz. Yalnız açıkça belli oluyor ki, **Sakarya muharebeleri sırasında memleketin kaderini tayin etme sorumluluğu yalnız Mustafa Kemal Paşa'nın omuzlarına yüklenmiştir.**

Kütahya - Eskişehir muharebelerinde ordunun uğradığı yenilgi ile Mecliste ilk gevşeme başlamıştı. Gizli oturumlarda söylenen ateşli nutuklara ve açık oturumlardaki soğukkanlı, azimli görünüşe rağmen, birçok milletvekili; herşeyin bittiği kanısına varmış ve kişisel duygulara düşmüştü. Yunan ordusu henüz Sakarya'ya doğru yürüyüşe geçmeden Ankara bir göç hazırlığına koyulmuş bulunuyordu. Bu havanın yaratılmasında ve benimsenmesinde, telâşlı milletvekillerinin davranışı başlıca rolü oynamıştır. Hükümet zorunlu bir tedbir olarak dairelerini, evrak ve ağırlıklarını Kayseri'ye taşıırken, Büyük Millet Meclisi kendi üyelerine hâkim olamamıştı. Şüphesiz taşınması için de tedbirler alınması gerekliydi. Kayseri Lisesi Meclis binası olarak ayrılmıştı. Kayseri valisi, milletvekillerine ev bulmakla meşguldü.⁶⁶ Bazı milletvekilleri ailelerini şimdiden Kayseri'ye veya memleketlerine göndermişlerdi. Fakat, Meclisin üye sayısı da günden güne azalıyordu. Kimi izinli, kimi izinsiz olarak çok sayıda milletvekili Ankara'yı çoktan terketmişti.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun, Millî Mücadele Hâtıralarında o günlerin Ankara'sı çok ilgi çekici bir şekilde tasvir edilmiştir. Yazar, henüz onbeş gün önce Ankara'ya gelmiş olan Ziya Gökalp'ın Diyarbakır, Ahmet Ağaoğlu'nun Erzurum yollarını nasıl tuttuklarını hem hüznün verici, hem güldürücü bir dille anlatır.⁶⁷

Bu hâtıralardan, Ankara'nın içine düştüğü ıssızlığı ve sonra, yaralı akınını canlandıran bazı parçaları aşağıya alıyoruz :

«Bununla beraber, gerek Ağaoğlu'nun kağnısı, gerek Tevfik Hâdi'nin atı, o günlerde Ankara'da bulunabilecek nakil vasıtalarının sonuncusu idi. Ondan sonra bir uyuz

66 Damar Arıkoğlu, Hâtıralarım, İstanbul: 1961, s. 246.

67 Y.K. Karaosmanoğlu, Vatan Yolunda «Millî Mücadele Hatıraları» -. Selek Yayını, İstanbul: 1958, s. 144.

673

eşek bile küheylân kadar kıymetli olmağa başladı. Buna rağmen yine giden giden idi. Nasıl? Ne suretle? Buna Ruşen Eşrefle ben şaşırıp kalıyorduk. Zira, biz şehirden Çankaya'ya, Çankaya'dan şehre bile inip çıkmanın imkânını bulamıyorduk. Arasına nereden bulduğumuzu hatırlayamadığım bir araba beygiri vardı, ona kâh Ruşen Eşref binip ben inmek ve kâh ben binip Ruşen Eşref inmek suretiyle yol alarak giderdik.»

«... Millet Bahçesinde hava almaya giderdik. Bu bahçe, boşalmış Ankara'nın içinde akşam üstleri birkaç eş dosta rastgelmek ve başbaşa verip sohbetlere dalmak imkânını bulduğumuz yegâne yerdi.»

«Hükümet erkânı için zaten Meclisle buradan gayri buluşup toplanacak yer kalmamıştı. Vekâletler şimdi boş bir oda ortasında birer tahta masa ile birer hasır iskemleden ibaretti. Daireler, bütün memur kadroları, dosyaları ve eşyaları ile beraber çoktan Kayseri'ye nakledilmiş bulunuyordu. Vekilin yanında kala kala ya bir müsteşar, ya bir hususi kalem müdürüyle bir iki hademeden başka kimse kalmamıştı. Kendisi de zaten bu birkaç kişilik maiyetiyle her an harekete hazır. Vekillerden çoğunun Kayseri'ye göç eden yalnız memurları değil, çoluk çocuklar da aynı gurbet yolunu boylamışlardı.»

«...Sakarya Meydan Muharebesinin onbeşinci gününe doğru Ankara'nın içi yaralılarla tıklım tıklım dolmağa, harbin ne kadar elem verici tarafları varsa burada belirip serilmeğe başladı. Kızılayın sıhî imdat araçtan, hastaneleri, yeni yeni tesis edilen pavyonlar bu insanı faciayı güçlkle karşılayabiliyor ve yegâne cerrah M. Kemal Beyin bazı günler tek başına yirmi otuz yaralıya neşter vurduğu oluyordu.

Bu arada bir kaç hava hücumuna da maruz kaldık. Gerçi, bu hava hücumlarının İkinci Cihan Harbindekiler gibi dehşet salıcı bir tarafı yoktu. Güney yönünden üç dört uçak uçup gelerek istasyon civarına birkaç bomba atıyor, şehrin üstünde bir daim çevirdikten sonra uzaklaşıp gidiyordu. Bir gün istasyona atılan bu bombalardan biri vagona değdi ve vagonu tahrip etmekle kalmıyarak içinde bulunan bir şimendifer memurunun ölümüne de sebep oldu Bir başka gün, hatırladığıma göre diğer bir bomba Akköprü taraflarına düştü. Bunun üzerine Ankara' daki aileler arasında ikinci bir göç hareketi başgösterdi.»*

* Bu memur Rum idi.

674

11 Ağustos 1921 günü, Büyük Millet Meclisi, 4 günlük Kurban Bayramını vesile ederek 22 Ağustos'ta toplanmak üzere tatile girmişti. Meclis, bundan sonra ikişer, üçer günlük aralarla ve hiçbir önemli mesele ile meşgul olmaksızın 22, 25, 27, 29 Ağustos, 1, 3, 5, 8, 10 ve 12 Eylül günlerinde toplanarak kısa süren oturumlar yaptı.

12 Eylül'de, ya sabırları taşıdığı, ya da Sakarya'dan zafer kokusu aldıkları için bazı milletvekillerinin, Ankara'dan uzaklaşan arkadaşlarından hesap sorduklarını görmekteyiz. Bu günkü ilk oturum açılıp yoklama yapıldıktan sonra Karesi (Balıkesir) milletvekili Vehbi Bey söz alarak şöyle demiştir:

*«Efendim, Yüksek Meclisin yirmi dakika, yarım saati zayi oldu. Bu alelusul yoklamadan hiç bir fayda olmayacaktır. Biliyoruz ki, içimizden izinsiz olarak Meclise devam etmeyenler vardır. Bu gibi gaibi gayrimezunlar hakkında Riyaset Divanının ne yaptığını, bu yoklamadan bir fayda olup olmadığını öğrenmek istiyorum.»*⁶⁸

Ayrıca bu konu ile ilgili olarak Başkanlığa verilen aşağıdaki önerge okunmuştur:

«Meclisin tarihi ânlarında, Meclisin karan hilâfına gaib-i gayr-i mezun arkadaşlar bulunmasından dolayı açık celselerde saatlerce çalınan çingırağa ve koridorlarda hademenin dolaşmalarına mukabil ancak ekseriyeti mümkünce hasıl olabilmektedir. Şu hâle karşı aşağıdaki maddelerin karar altına alınmasını teklif ederiz:

1. *Gaib-i Gayr-i mezun olarak meclisten ayrılan arkadaşların iki gün içinde tahkik ettirilerek isimlerinin açık celsede okunması.*

2. *Gaib-i gayr-i mezun arkadaşların hemen Meclise katılmaları için kendilerine telgraf verilmesi.*

3. *Gaybubet ettikleri günler için tahsisatlarının kesilmesini teklif ederim.»*

Bu önerge üzerine yapılan görüşmeleri Meclis tutanaklarından takip edelim :

Mehmet Şükrü B. (Karahisarlı Sahib) — Arkadaşlar, hepimiz hatırlarsınız ki; biz harbin en buhranlı zamanında Meclisin buradan kımıldamıyarak ordunun arkasında bulunmasına ve hiç bir kimsenin bizden izin almadan gitmemesine karar verdik. Bunun karşısında maalesef bazı zayıf kalpli arkadaşlarımız ortaya çıktı. Bunlar başkanlık

68 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi c. 12, s. 182.

675

divanından da Meclisten de izin almayarak gittiler (doğru sesleri). Bundan dolayı bu güne kadar bu iş böyle gitti, şimdi Meclisten izin alan arkadaşlarımız bulundu. Bunların mazeretlerini dinledik ve izin verdik. Bunun dışında başkanlık divanından birer hafta izin alarak gidenler ve bunu aşarak, on beş gün kaldıktan sonra gelen arkadaşlarımız bulunmuştur. Bundan dolayı bendenizin bu öneriyi vermekten maksadım o tarihten bugüne kadar izinsiz kaybolanların veyahut başkanlık divanından aldığı izinli gidip müddetini aşan arkadaşların isimlerinin belli olması ve zapta geçmesidir. Tarihî bir karar karşısında vazifesini yapmayanların zabıta görülmesidir. Maksadım budur (Bravo sesleri).

Konunun fazla deşilmesini istemeyen Sinop milletvekili Hakkı Hâmi Beyin konuşması üzerine İzmit milletvekili Sırrı Bey :

«Geriye giden arkadaşlarımız orada kahramanlık manzumeleri yazıyorlar.» diye söylenmiş ve görüşmeler şöyle devam etmiştir:

Durak B. (Erzurum) — Efendiler, bu mesele tarihî bir meseledir. Tüzük meselesi değildir. Geçirdiğimiz tarihî günlerde burada zayıf kalplilik gösteren arkadaşlara tarihî bir muamele yapmalıyız. Efendiler, bu gün millet bize dayanarak bizim için hayatını veriyor, malını veriyor. Biz burada bir parça mal için her şeyi yapıyoruz. Ailemiz peşinde, oraya buraya koşuyoruz (Doğru, doğru sesleri). Bugün tüzük günü değildir. Doğru görelim, doğru muhakeme edelim, doğru muamele yapalım. Cepheden bir asker kaçmış olsa hemen idâm kararı veriyoruz ve kurşuna diziyoruz. Bizim vazifemiz ondan aşağı mıdır? O cephede bulunan erat ve subayların vazifesinden daha mühimdir. Zannetmiyorum ki, bizim vazifemiz ondan daha ağır olsun çünkü o askerin karargâhı, askeri merkezi burasıdır (Aferin Durak Bey sesleri). Tüzüğü değiştirelim rica ederim, efendiler. Biz hâlâ tehlike karşısındayız. Belki daha pek önemli günler geçireceğiz, bizim düşmanlarımız çoktur, bizi dağıtmak isteyenler çoktur, böyle zamanlarda ihtimal ki, aramıza propaganda sokup bizi dağıtacak hâller olur. Biz 'henüz önemli günleri geçirmedik, atmadık. Belki böyle önemli devre karşısında bulunacağız. Biz bunları gözümüzün önüne getirerek vazifemize devam etmeliyiz. Çok söyleyeceğim. Söylemek istemiyorum. Bunun için çok rica ederim önemli bir karar alalım, bundan sonra herkes burada

bihakkın vazifesini ifâ etsin. Yoksa efendiler, bu Meclis herhalde dağılır.

Tunalı Hilmi Bey (Bolu) — Durak Bey emin olsun ki, dünya tuzbuz olur, fakat Meclis dağılmaz.

Vehbi Bey (Karesi) — Efendim, Türkiye Büyük Millet Meclisine üye olup gelen arkadaşlar ve bunu kabul eden ve bunun şerefini taşıyan muhterem arkadaşlar en tehlikeli ânlarda bütün mesuliyetleri üzerlerine almışlardır. Bundan herhangi suretle dönmek veyahut zayıflık göstermek vâki olursa, bunun cezası bendenizce, tahsisatından kesmek veyahut gazete ile ilân etmek değildir. Bu meselenin şurada görüşülmesi, lâzım gelen ceza için kâfidir. Gündeme geçmemiz daha uygundur. Bu ceza bendenize tatbik edilse, zannederim buradan çıkıp yaşıyacağıma inanmıyorum.

Tahsin B. (Aydın) — Efendim, bugün yarım saati yoklama ile geçirdik, bir saat de üyelerin devam meselesine ait olan mesele ile meşgul olduk. Bu itibarla üyelerin devamı meselesini temin için bir toplantı bize dört bin liraya mal olacak. Efendiler, askerlerimizin yedikleri taşlı topraklı ekmekleri görüyoruz. Batı cephesinde matarasızlıktan susuz harbeden bu millet evlâdını, kardeşini, damadını askere verdiği, güneş altında akşamdan sabaha kadar harp ettiği halde bize her ay ikişer yüz lira veriyorlar. Harpte ayağında çarığı, sırtında elbisesi olmayan bu millet bize ayın yirmisinde bu maaşı burada veriyor. Buna karşılık hiç olmazsa haftada iki defa bir adamın toplantılarda bulunmaması ne kadar ayıptır. Bundan dolayı, tarih ve millet karşısında ve böyle kanlı zamanlarda, tehlikeli günlerde Meclisi terkedip izinsiz kaybolan arkadaşlar teşhir edilmeli, gazetelerle ilân edilmelidir.

Bundan sonra görüşmenin yeterliği ve yapılacak işlem hakkında Başkanlığa önergeler verilmiş ve görüşmeler Başkanın şu sözleriyle sona ermiştir:

«Eğer müsaade ederseniz, meseleyi başkanlık Divanınca inceleyelim, size bildirelim.»

ATLATILAN TEHLİKE :

Türk ordusu, Sakarya'da tutunmasa idi, Anadolu Millî Hareketi büyük bir tehlikeye dönüşmüş olacaktı. Bu takdirde, ordu, ancak Kızılırmak gerisine çekilebilirdi. Geri çekilme bir bozguna dönmese bile, yeni cephenin ilerisinde kalacak bölgeye (Sinop, Kastamonu, Çankırı ve Ankara) mensup askerlerin büyük ölçüde dağılması mukadderdi. Ay

rıca, Ankara'nın Yunanlılar tarafından işgalinin, Milli hareket için, siyasî bakımdan telâfisi güç, ağır bir darbe teşkil edeceği muhakkaktı. Yunan Ordusuna sonsuz bir güven besleyen Lloyd George, İngiliz Genel Kurmayı karşısında bir kere daha haklı çıkacak ve bu durum Fransızları da tereddüde sevkedecekti. Moskova Andlaşmasına rağmen, Rusya'nın Ankara hükümetine karşı henüz pekişmemiş olan güveni sarsılacak, tutumunu değiştirmesi gerekecekti.

En iyimser bir tahmin ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin, çoğunluk sağlayabilecek bir üye sayısı ile Kayseriye yerleştiğini kabul edelim. Sakarya'nın mağlup Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın, bu Meclis karşısındaki durumunu kestirmek güç değildir. Tahammül edilemeyecek hâle gelen Meclisi, M. Kemal Paşa dağıtabilir miydi? Böyle bir hareket nasıl bir sonuca ulaşırdı? Gönüllerinde başka bir arslan (Enver Paşa) yatan milletvekillerinin tutumu ne olacaktı? Bütün bu ihtimaller, kaybedilecek bir meydan muharebesinin arkasında yatmakta ve muharebe *devam* ederken bazı hazırlıklar yapılmakta idi.

Pusuda duranlar için, Kütahya - Eskişehir yenilgisi ilk işaret oldu. 25 Temmuz 1921'de Türk Ordusu Sakarya gerisine çekilmişti. Enver Paşa 28 Temmuz'da Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin ile gizli bir görüşme yaparak 30 Temmuz'da Moskova'dan Kafkasya'ya hareket etti. Enver Paşa'nın niyetini daha iyi anlayabilmek için, Moskova'dan ayrılmadan önce, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 16 Temmuz tarihli mektubun şu son kısmına göz gezdirmek gerekir:

«Şimdi bütün açıklıklara rağmen siz karşınızda bir düşmanınız varmış gibi hareket ediyorsunuz, önce de dediğim gibi ben ve arkadaşlarım iki seneden beri takip ettiğimiz memleketin ve İslâmın kurtuluş emelini güdüyoruz. Bununla beraber memlekette halka dayanan ve cidden onun menfaatini düşünür bir fikirle çalışmak taraftarıyız. Eğer zatiâliniz bizi rakip kabul ediyorsanız, yanılıyorsunuz. Bu aklımızdan geçmemiştir. Bizce memleketin kurtulması esastır. Değil bunu sizin gibi uzun seneler beraber çalıştığımız bir arkadaş, belki Ferit Paşa gibi bir ihtiraslı ihtiyar yapabilseydi, ona karşı da hürmet besler ve başarısına yardım ederdik. Cenabı Hakkın şimdiye kadar size yardımcı kıldığı talihinize biz de hürmet ederiz. İktidarınızı ise bundan

69 - General Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hâtıraları — Vatan Neşriyatı, İstanbul, s. 227.

678

önce takdir ettiğimden Harbiye Nezaretim ve ondan sonraki hareketimle belli olduğundan buna dair fazla bir şey söyleyemem. Yalnız bir ricam var, lüzumsuz vehim ve hislere kapılmayınız. Sizden, cidden sizi seven bir kardeş gibi rica ediyorum. Şimdi mevkinize bakarak sizi lğva edenlerle memlekette bir şahsın ve yalnız bir kısmının baskısına doğru gitmeyiniz. Yoksa gene lüzumsuz baskılar ve bunların neticesi feveranlar zuhur edebilir.

Bugün emin ol ki, bütün vatanını seven herkes, olan biten herşeye rağmen sizin başarınıza çalışıyor. Çünkü senin muvaffakiyetin Anadolu'nun başarısı demektir. Fakat eğer, siz şimdiden kanunsuz hareketler ve lüzumsuz şiddetlere giderseniz, korkarım ki, hayırlı bir netice vermez. Millet, Sultan Hamit idaresi zamanındaki Millet değildir. Artık baskıya fazla dayanamaz. Bak, seni bütün arkadaşlarım adına temin ediyorum. Bizim hiçbir mevkide ve memuriyette gözümüz yoktur. Bana gelince, ben yalnız ideal takip edeceğim. O da İslâmı ezen Avrupa canavarı ile pençeleşmek için Müslümanları harekete getirmek. Bunun için benden çekinmeyin. Vehme düşerek böylece düşmanlarımıza memlekette yeni bir mücadele çıkacak ümitlerini vermeyin. Lüzumsuz şiddeti bırakın. Bekir Sami Bey ve diğer arkadaşlarla gönderdiğiniz haberlerden memlekete gelmemizi istemediğinizi anlıyorum. Eğer bunun Halil'i de içine aldığı bilseydim, memleketin hatırı için onun da veremden ölmesine katlanır ve göndermezdim.

Şimdi sen, ben başta olmak üzere arkadaşların gelmemesini istiyorsun değil mi? Sebep de güya bizim gelmemizle memlekette ikilik çıkacak, diyorsun değil mi? Halbuki ben ve arkadaşlarım o kanaatteyiz ki, eğer memlekette bulunsaydık, belki de bugün devam eden lüzumsuz baskılara hiç hacet kalmıyacaktı. Çünkü herkes görecekti ki, biz tazyik edilenleri aleyhinize değil, sakinleştirecek ve daha kolaylıkla yürütecektik. Bununla beraber şimdilik Moskova'da bulunarak dıştan memleketimize yardım etmemize devam ettiğimizden gelmiyoruz. Fakat bunu da itiraf etmemiz lâzım gelir ki, hiç bir kanuni sebebi olmayarak memleket dışına sürgün şeklindeki arzunuza sonuna kadar tahammül bize hakikaten pek ağır ve sefilce gelir. Bununla beraber, vatan içki şimdi buna da katlanıyoruz. Binaenaleyh hariçte kalmamızın genel amacımız olan başta Türkiye olmak üzere kurtarmaya çalıştığımız İslâm âlemi için faydasız ve belki tehlikeli oldu-

ğunu hissettiğimiz anda memlekete geleceğiz... işte o kadar.

Şimdi gene saygıyla gözlerinizden öper, Cenabı Haktan senin için yücelikle ve İslâm ve vatana faydalı büyük büyük başarılar dilerim.»⁷⁰

Ankara, Enver Paşa'nın faaliyetini dikkat ve endişe ile izliyordu. Ağustos ayı içinde Enver Paşa'nın Moskova'da görülmemesi bir kuşku yaratmıştı. Batum başşehbenderliğine «*İzi Rusya'da kaybedilmiş olan Enver Paşa'nın nerede bulunduğunun tahkiki*» bildirildi. Ve öğrenildi ki, Sakarya muharebelerinin devam ettiği bu sırada, Enver Paşa, Batum'da bulunmakta ve Zinoviyev'in sayfiye köş-künde misafir edilmektedir.⁷¹

Çeşitli bakımlardan Enver Paşa'dan faydalanmayı düşünen Sovyet liderleri, Türk Millî Kurtuluş hareketinin başarıya ulaşması için Mustafa Kemal Paşa üzerine oynamakla beraber, Enver Paşa'yı da yedek olarak elde bulundurmakta idiler. Anadolu harbinin tehlikeli bir safhaya girmesi üzerine Enver Paşa'yı Anadolu sınırlarına, Kafkasya'ya sürdüler. Bir bozgun halinde, Enver Paşa, Anadolu'ya geçerek Mustafa Kemal Paşa'nın yerini alacaktı.

Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin, 17 Ağustos 1921 günü, Anadolu'nun Moskova sefiri Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya şöyle demiştir:

«Türkiye batı cephesine bir Rus ordusunun sevk edilmesi suretiyle Türkiye'ye fiili bir surette yardım etmeyi düşünüyorsak da, Rusya için böyle bir teşebbüsün maddeten imkânı olmadığı gibi, Türkiye'nin de bunu arzu etmiyeceğini biliyoruz.

Acaba Enver Paşa'nın temin edebileceği müslüman kuvvetleriyle Anadolu'ya geçmesi mümkün olamaz mı? Vadettiğimiz harp malzemesini sür'atle ve tamamen Türkiye'ye gönderdikten sonra, daha da fazla yardımda bulunabileceğimizi sanıyorum. Türk-Rus Andlaşmasının Meclisçe tasdik edilmesine, mevcut para yardımının bu seneye ait gerikalan kısmını altın azlığına ve ihtiyacına rağmen pek yakında gönderebileceğimizi tahmin ediyorum.»⁷²

70 Cebesoy, s: 234-235.

71 «Yakın Tarihimiz» dergisi, İstanbul. 1962, c: II, s: 117, (Firuz Kesim'in hâtıraları).

72 General Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hâtıraları — Vatan Neşriyatı, İstanbul: 1955, s: 229.

680

Çiçerin böyle bir zemin yoklaması yaparken, Enver Paşa, Batum'da faaliyete geçmiş bulunuyordu. Enver Paşa'ya göre, İttihatçıların artık kimlikleriyle ortaya çıkacakları günler gelmiştir, ittihat ve Terakkinin takma adları altında çalışmasına son verilmelidir.⁷³ Bu maksatla 5 Eylül 1921 de Batum'da bir kongre toplamıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisinde 40 kişilik bir grup teşkil ettiklerini daha önce belirttiğimiz Enver Paşacı İttihatçılar da boş durmuyorlardı. Enver Paşa'nın Batum'a geldiğini öğrenmişler ve kendisiyle irtibat kurmuşlardı. Ayrıca Trabzon milletvekili Hafız Mehmet Bey, Ağustos sonlarında Batum'a giderek Meclisteki İttihatçılar adına Enver Paşa ile görüşmüştür.⁷⁴

«5 Eylül Kongresi» toplandığı zaman Sakarya Meydan Muharebesinin Türk Ordusu lehine geliştiği de Batum'da öğrenilmişti. Enver Paşa'nın Anadolu'ya girerek idareyi ele geçirme plânı böylece suya düşmüş bulunuyordu. Bu sebeple, «İttihat ve Terakki»yi tekrar iktidara getirmenin uzun bir siyasî çalışmaya ihtiyaç gösterdiği anlaşılmış ve kongre, bu yolda çareler araştırmıştır. Bir mektupla Türkiye Büyük Millet Meclisine bildirilen kongre kararlarından öğreniyoruz ki, Enver Paşa, şu iki hususun kabulü için Mustafa Kemal Paşa'ya baskı yapmak istemektedir:

1. Bütün İttihatçılara Anadolu kapılarının açık tutulması.
2. İttihatçıların Anadolu'da serbestçe faaliyette bulunmalarına ve parti kurmalarına engel olunmaması.

Halbuki, **Mustafa Kemal Paşa, Sakarya'da Türk Milletinin «Makûs talihini» yenmiş ve Ankara'ya büyük bir zaferle dönmüş bulunuyordu.** Artık Enver Paşa'nın karşısına daha büyük bir cür'etle dikilebilirdi. Fakat, **Sakarya Muharebesi kaybedilseydi. Enver Paşa'yı Anadolu'ya geçmekten kimse alıkoyamaz ve büyük ihtimalle Anadolu bir iç harbe sürüklenirdi.**

73 - Halil Paşa'ya yazdığı 26 Ağustos 1921 tarihli mektup. Bk: General Sami Sabit Karaman, İstiklâl Mücâdelesini ve Enver Paşa, İzmit: 1949, s. 142-143.

74 - Bu görüşmeden sonra Enver Paşa'nın Türkiye'deki teşkilâta yazdığı 31 Ağustos tarihli mektubun önemli kısmını, «İç çekişmeler» bölümünde verdiğimiz için burada tekrarlamıyacağız.

681

Enver Paşa, Batum'da şansını son defa denedikten sonra, Türkiye'de kendisine yer kalmadığını anıyarak, memleketin ve ittihatçıların kaderini Mustafa Kemal Paşa'nın ellerine terkedip 19 Eylül günü Batum'dan ayrıldı. Bu yolculuk ve bu son macera Orta Asya'da son bulacaktı.

SAKARYA MUHAREBESİNİN BİLANÇOSU

Türk kuvvetleri, Sakarya'dan çekilen Yunan Ordusunu 14 Eylül'den itibaren takibe başladılar. Takip hareketi ve muharebeleri 8 Ekim 1921 günü sona erdi.

Yunanlılar 1921 yılı yaz taarruzuna 9 Temmuz'da başlamışlardı. Bu tarih ile, Türk ileri harekâtının durduğu 9 Ekim arasındaki üç aylık zamanı Türk - Yunan harbinin en uzun muharebe dönemi olarak kabul etmek gerekir? Bu dönemde, yalnız ordular değil, Türk ve Yunan milletleri de çetin bir imtihan geçirmiş oldular. Harbin gidişatı tamamen değişti. Yunan başkumandanı Papulas, Sakarya'dan çekiliş sırasında, Bursa'da Harbiye Nazırına yazdığı 21 Eylül günlü bir raporda şöyle diyordu:

«Ordu kumandanlığının fikrinde, bu askerden daha fazla fedâkârlık istemek akıl kârı değildir. Bundan dolayı herhalde Anadolu seferi mümkün olduğu kadar çabuk son bulmalıdır. Buna mecburiyet vardır.»

Artık inisiyatif Türklere geçmişti. Türk Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa da, Sakarya zaferinin kesin sonucunu almak için, kış gelmeden ve Yunan Ordusu kendisini toparlamadan taarruza geçerek harbi sona erdirmek istiyordu. 6 Ekim günü, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ile aralarında bu hususta bir yazışma geçti. Fakat İsmet Paşa cephane durumunu ve zaman meselesini ileri sürerek, Başkumandanın bu fikrine taraftar olmadı. Gerçekten Sakarya'dan sonra, Türk Ordusu kesin sonuç alacak durumda değildi.

Kâzım (Özalp) Paşanın bize anlattığına göre, 13 Eylül günü Mürettep Kordolu topçularının cephanesi sifıra inmişti. Ve askerler birbirlerinden mermi istemekte idiler. Takibe memur birliklere 300 atımlık topçu mermisi verebilmek için Tümen topçularından mermi toplamak zorunda kalınmıştı.

İki taraf da, Sakarya Meydan Muharebesinden çok büyük kayıplarla çıkmıştı. Bu kayıpların önemini ölçebilmek için, önce tarafların Sakarya Muharebesi başlangıcındaki kuvvetine bakalım:

	Tüfek	Ağır M. T.	Top
Türk Kuvvetleri ⁷⁵	46.228	515	167
Yunan Kuvvetleri	85.000	876	248

Yunan ordusunun bütün insan mevcudu 122.164 kişi ve subay sayısı 4364 idi. Türk ordusunun asker mevcudu daha az olmakla beraber, subay sayısı Yunan ordusunun subay sayısına aşağı yukarı denk durumda idi. İki tarafın kayıplarına gelince; Türk Ordusu subay ve er olmak üzere 3282 şehit, 13618 yaralı vermişti. Yalnız subay olarak şehit sayısı 345, yaralı sayısı 1217 dir. Yunan Ordusunun kayıpları çok daha ağırdır: Subay ve er olarak 15.000 ölü, 25.000 yaralı.

Türk Ordusunun Sakarya Muharebesinden sonra, 20 Eylül günü, Batı Cephesi Kumandanlığınca tesbit edilen kuvveti ise şöyledir:⁷⁶

4864	subay
92660	er
47342	tüfek
480	ağır makineli tüfek
379	hafif makineli tüfek
165	top

Büyük gayretlerle mevcudu yüz bine çıkarılan bu ordunun ilkbahara kadar beslenip elde bulundurulması, Sakarya Muharebelerinin ortaya koyduğu bir problem idi. Bunun için, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, kesin sonuçlu bir taarruz üzerinde ısrarla duruyordu. Bir sonbahar taarruzu hazırlığına girişildi. Fakat, gerekli silâh, cephane ve araçların sağlanması mümkün değildi. Havalar iyice soğumuştü. Taarruz, bahara bırakıldı.

75 - Bu sayılar 5 Ağustos 1921 tarihine aittir. Türk Ordusu, devamlı olarak takviye aldığı için 18 Ağustos'ta tüfek sayısı (yani savaşçı er) 60.000'e yükselmiştir.

76 - Ayrıca Kocaeli bölgesinde: İntikam Taburu, Zafer Taburu, Yıldırım Taburu, Kırıntı Müfrezesi, Akıncı Kolu, İzmit Müfrezesi, Sapanca Müfrezesi, Kandıra Müfrezesi, Adapazarı süvarileri, Millî Akhisar Müfrezesi, Geyve Müfrezesi, Özalan Müfrezesi, Halit Pehlivan Müfrezesi adlarındaki millî kuvvetler vardı. Bunların mevcudu 33 subay, 3416 er (2956 tüfek), 2 hafif makineli, 2 ağır makineli tüfekten ibaretti.

683

Sakarya Zaferiyle inisiyatif Türk Ordusuna geçti. Gerçi, ilkbahar taarruzu da yapılamıyacaktı. Ama, artık bir Yunan taarruzu beklenemezdi. Sakarya Muharebeleri, Türk Ordusunun moralini ne kadar yükseltmiş ise, Yunan ordusunun moralini de o derece kırmıştı.

Yunan hükümeti sonsuz bir umutsuzluğa düştü. Siyasî, iktisadi ve malî sıkıntı son haddini bulmuştu. Yunanistan, artık dayanacağı bir büyük devlet kalmadığını da anlamaya başladı. 20 Ekimde Ankara'da imzalanan Türk-Fransız anlaşması, Türklere şerefli bir barışın kapılarını açarken, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Gürzon, Yunan başbakanı Gonaris'e 27 Ekimde barış zorunluğundan söz ederken «İngiltere'nin Türkiye ile barış yapması gereklidir» diyordu. Açıkçası, Yunanistan'a başının çaresine bakması hatırlatılmış oluyordu. Lloyd George da «Yunanistan'a müsbet bir yardım yapılamıyacağını» söylemişti.

Avrupa'da yaptığı temaslardan eli boş dönen Gonaris, Genel Kurmay başkanı Stiratikos'a, gözyaşlarını tutamıyarak, şöyle diyordu :

«Küçük Asyayı terketmemiz gerekiyor. Kış olanca şiddeti ile ilerliyor. Askerlerimiz yorulup zahmet çekiyorlar; az zaman sonra onlara bakacak paramız kalmayacak, yabancı devletler bizi sergüzeştlerle dolu olan bu siyasete sevk ve tahrik ettikten zavallı halkı milletlerin hürriyeti v.s. hakkındaki vaadleri ile tehlikeye maruz bıraktıktan sonra, şimdi artık yalnız kendi menfaatlerini temine uğraşıyorlar, vaadlerini unutuyorlar, insani dayanışmayı unutuyorlar ve bizi terk ediyorlar.

Büyük harp Avrupa'nın ahlâkını o derece bozdu ki, her türlü asil duygular tamamıyla sönmüştür, sözünü namusluca yerine getirme hususunda her türlü duygu ortadan kalkmıştır. Zira Hıristiyan halka dikkatli davranılması ve özen gösterilmesi Avrupalılar için bir namus borcu olması lâzımdı.»

Ve arkasından ilâve ediyordu:

«Oradan çekilip gitmemiz lâzım geliyor.»⁷⁷

77 General Stiratikos'un hâtırası, s. 331, (Korgeneral Baki Vandemir, Sakarya'dan Mudanya'ya, s. 105).

684

3. YENİ SİYASİ GELİŞMELER

Sakarya Zaferi, Türkiye ve Yunanistan'ı iç politikaları bakımından büyük ölçüde etkilediği gibi, dış ilişkilerde de yeni siyasî gelişmelere yol açmıştır. Bu bölümde, özellikle üzerinde duracağımız siyasî gelişmeler şunlardır:

1. Kafkasardı devletleri (Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan) ile yapılan Kars Andlaşması (13 Ekim 1921)

2. Fransa ile yapılan Ankara Anlaşması (20 Ekim 1921)

3. İstanbul'da İngilizlerle yapılan esir mübadelesine dair anlaşma (23 Ekim 1921)

4. Türkiye - Ukrayna Dostluk Andlaşması (2 Ocak 1922)

5. İtilâf Devletlerinin Mütâreke teklifi (22 Mart 1922) Kars Andlaşması, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşmasını tamamlayan bir siyasî belge niteliğindedir. Türkiye'nin doğu sınırlarını çizen Moskova Andlaşmasına, Gürcistan ve Ermenistan katılmadığı için, bunlarla da ayrı andlaşmalar yapılması gerekiyordu. Nitekim, Moskova Andlaşmasının 15. maddesinde, Kafkasardı devletleriyle yapılacak andlaşmalardan söz edilmiştir. Ortak sınırları bulunmayan Türkiye ve Azerbaycan arasında, bir andlaşmaya bağlanacak belli başlı herhangi bir konu olmadığı halde, Gürcistan ve Ermenistan'ın Türkiye ile çözülecek bir çok meseleleri vardı. Moskova Andlaşması görüşmeleri başlamadan, Rus hariciye komiserliği, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın da bu görüşmelere katılmalarını istemişti. Rusya'nın ısrarla savunduğu teklifi, tarafların çoğalmasından dolayı Moskova Andlaşmasının akim kalacağı endişesiyle, Türk delegasyonu reddetmişti. Bu küçük devletlerin, özellikle sınır meselelerinde anlaşmazlık çıkarmalarından endişe edilmişti. Rusya anlayış gösterdiğinden, Moskova'daki görüşmeye başlanılmış ve Türk-Rus Andlaşması imzalanabilmiştir. Geriye bir mesele kalıyordu: Kafkasardı devletleri ile de bir andlaşma yaparak, onlara, Moskova Andlaşmasının kendilerini ilgilendiren hükümlerini kabul ettirmek.

Moskova Andlaşmasının 15. Maddesinde, Rusya'nın bu hususta teşebbüste bulunacağı da ayrıca hükme bağlanmıştı. Bu sebeple, Kars Andlaşmasına Rusya da katılacaktı.

Gürcistan hariciye komiseri Swanidze, Kafkas hükümetleriyle görüşmelere başlanmasını 30 Temmuz 1921 de Ankara'ya teklif etmişti. Türk ordusunun Sakarya gerisine çekildiği ve Ankara'nın en buhranlı günlerini yaşadığı bir sırada girişilen bu teşebbüsün gerçekleşmesi için Sakarya Zaferini beklemek gerekecekti.

Görülüyor ki, Kars Andlaşması; Sakarya'dan önceki siyasî faaliyetlere bağlıdır. Ankara Anlaşması ile İstanbul'da imzalanan Türk-İngiliz esir mübadelesi anlaşmasının da, Londra Konferansına kadar uzanan bir geçmişi olduğunu biliyoruz. Bütün bu siyasî ilişkilerin Türkiye bakımından kaydettiği olumlu gelişme, Sakarya Zaferi ile birdenbire hızlanmıştı.

Yukarıda, beş maddede topladığımız «Yeni siyasî gelişmeler»den ikisi, Türk - İngiliz esir anlaşması ve Türkiye -Ukrayna dostluk andlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin dış politikasında önemli bir yer tutmaktadır. Bilindiği üzere, Londra Konferansı'na giden Türk delegasyonu başkanı Bekir Sami Bey, İngiltere ile esirlerin serbest bırakılması hakkında bir anlaşma imzalamış, fakat bu anlaşma Mustafa Kemal Paşa tarafından reddedilmişti. Çünkü, anlaşma eşit şartlar taşııyordu. Türkler bütün İngiliz esirlerini bırakacaklar; İngilizler ise harp suçluları ile Ermeni tehcirine karışmış olanları bırakmayacaklardı. Bu defa, 23 Ekim 1921 günü İstanbul'da, Millî Hükümet temsilcisi ve Kızılay ikinci başkanı Hamit Bey ile İngilizler arasında yapılan anlaşmaya göre, taraflar ellerindeki bütün esirleri karşılıklı olarak serbest bırakmayı kabul etmişlerdir .

Türkiye,- Ukrayna Dostluk Andlaşmasına gelince; Sovyet Şûralar Birliğine dahil bulunan bu ülkenin, Türkiye'nin dış politikasında herhangi bir etkisi olmazdı. Rusya'nın, Kızılordu başkumandanı yardımcısı ve Ukrayna harbiye komiseri general M. V. Frunze'yi, 25 Kasım 1921'de Türkiye'ye göndermesi¹ ve bir andlaşma imzalatması. Türk Millî Hareketini moral yönünden kuvvetlendirmek ve Millî Hareketin gerçek durumunu öğrenmekten ileri bir amaç gütmüyordu. Frunze'nin Ankara'daki ikameti (25 Kasım 1921 - 15

1 - Frunze'nin Türkiye'ye gönderilmesine 13 Ağustos'ta karar verilmiştir.

686

Ocak 1922), Türkiye ve Rusya arasında büyük dostluk gösterilerine vesile oldu. Samimî görüşmeler, ziyaretler ,övücü nutuklar ve bir de dostluk andlaşması, Frunze'nin Ankara seyahatinin son derece hareketli geçmesini sağladı. Bu suretle Türk - Sovyet ilişkileri de, Ukrayna vasıta edilerek, kuvvetlendirilmiş oluyordu.

16 Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşmasının bir benzeri olan 2 Ocak 1922 tarihli Türkiye - Ukrayna Andlaşmasının, daha çok propaganda amacı taşıdığı, Frunze'nin 4 Ocak tarihli aşağıdaki telgrafından da anlaşılmaktadır:

«İki Ocakta Yusuf Kemal ile ben Ukrayna - Türkiye Anlaşmasını imzaladık. Konferans, resmen 2 Ocak'ta sona erdi, Andlaşma hükümet içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri ve halk arasında derin ilgi uyandırmıştır: Netice itibariyle, bütün bu kimselerde Batı Antantına karşı, Doğu haklarını birleştiren bir merkez olarak, Sovyet Cumhuriyetlerine eğilimi belirtmiştir. Yolumuz üzerindeki en ücra köylerin halkı bile, anlaşılan, bizimle kurulan ittifaka ilgi gösteriyor. Burada ve İstanbul'da çıkan gazeteler de, müttefiklerimizdir. Bazı ileri gelenlerin sözlerine göre, Ukrayna'ya karşı ilgi özellikle büyüktür, en geniş kültür ve ekonomi bağlarının derhal kurulması arzusu belirtilmektedir. Sonsuz istismar ve uzun harplerden sonra, memleket güçten düşmüştür, perişandır, bundan dolayı (Batının istilâcı plânlarından korkarak,) dıştan destek ve işbirliği arıyor, tabii, bize ümit bağlıyor. Bizim teklife göre, Türkiye hükümeti, ticâret cihazımızdan, işletme ve okullarımızdan faydalanmak ümidiyle, kültür, ekonomi ve teknik vasıtalarımızı tetkik için Ukrayna'ya özel bir heyet göndermek plânını hazırlamaktadır. Bu işe yüzde yüz yardım gösterileceğini vâdettik. Türklerin bize gösterdikleri ilgi ve sempati, tam manasiyle samimîdir. Konferans, hiç bir anlaşmazlık ve engelle yüz yüze gelmeden cereyan etti. Birbirimize yakınlaşmak ve işbirliği yapmak fikrini geniş ölçülerde- propaganda etmek gerek.

Önümüzdeki günlerde bize Türk konsolosluk temsilcilerinin gönderilmesi beklenmektedir.»2

Frunze'nin Ankara seyahatinin, Türkiye bakımından hiç bir faydası olmadığı da söylenemez. Moskova, Frunze'nin raporlarından Türkiye'nin durumunu daha iyi öğrenmek imkânını bulmuş ve Rus yardımı bu sayede artmıştır.

2 «Mejdunarodnaya Jizn) dergisinin 1960 tarihli 7. sayısında yayınlanmıştır. (Rus Konsoloslğu basın bülteninden).

687

A. KARS ANDLAŞMASI

Kafkas devletleriyle Türkiye arasındaki meseleleri çözecek olan Kars Konferansı, 26 Eylül 1921 akşamı, Kâzım Karabekir Paşa'nın başkanlığında, Kars'ta başladı. Moskova Andlaşması, görüşmelerin esasını teşkil ediyordu. Hariciye Vekâletinin, Türk delegasyonu başkanına verdiği malûmata göre «... konferansın çalışması genel olarak Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinden her biriyle aramızdaki meseleleri çözmek, bunlardan kabul edilenleri ayrı ayrı andlaşmalar şeklinde toplamak ve bu cumhuriyetlerden biri Moskova Andlaşmasının kendisini ilgilendiren kısmını kabulden kaçınırsa, o zaman Rusya delegasyonu sözünü yapmaya davet etmek suretinde olmalıdır.»⁴ Türkiye'nin en çok önem verdiği husus, sınırlar meselesi idi. Bu konuda, özellikle Gürcistan'ın güçlük çıkaracağı tahmin ediliyordu. Çünkü, Gürcistan hariciye komiseri Svvanidze, Moskova Andlaşmasını imzalamaktan dönen Türk delegasyonu başkanına, Tiflis'te, işi şakaya getirerek «bizden istediğinizi vermiyeceğiz, belki Ardahan ve Artvin sınırlarına ve Batum transitinden ve limanından o kadar geniş surette faydalanmanıza itiraz edeceğiz.» demişti. Batum, Ardahan ve Artvin'i tahliye eden Gürcü Menşevik hükümeti idi. Halbuki şimdi, Gürcistan Bolşevik hükümeti vardı. Türk Hariciyesi, Gürcistan'ın sınır meselesinde başarısızlığa uğrayınca, Moskova Andlaşmasıyla Türkiye'de kalan madenlerden, ezcümle Artvin madenlerinden faydalanma hakkını istemeye kalkışacağı endişesinde idi. Bu endişeyi artıran bir husus da, son zamanlarda, ayrıca Rus-

3 Moskova Andlaşmasının 15. maddesi.

4 Bk.: Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz. Türkiye Yayınevi, İstanbul: 1960, s. 1002.

688

ya'nın bu madenlerden Çoruh vadisindeki bakır madenini istemesi ve bu istekte ısrarlı görünmesiydi. Konferansta bu ölçüde bir güçlük çıkmamakla beraber, Gürcistan, «**Elviye-i selâse**»de asarı atika araştırması yapmak hakkı ve Ermenistan da Kalp tuz madenlerinden faydalanmak hakkı üzerinde durmuşlardır. Bunlara karşılık. Türk delegasyonu da Baku petrolerinden pay istedi. Bir hayli çekişmeden sonra, başta sınır meselesi olmak üzere, Türkiye'ye herhangi bir taviz vermeden, hazırlanan andlaşma, 13 Ekim 1921 günü imzalandı.

Kars Andlaşması, genel olarak, Türkiye'nin doğu güvenliği bakımından önemlidir. Bu hususu, konferansta söylediği nutukta Ermenistan Hariciye Komiseri Muratyan şöyle belirtmiştir :

«Bu konferansın, Kafkasardı Cumhuriyetlerinin Türkiye' ye karşı dostluk duygularını kuvvetlendireceğinden ve Türkiye'nin de kendi arkasında düşman bulunmadığını ve milletin emel ve arzusunu çiğnemek isteyen emperyalizme karşı açtığı mücadelede komşularının kendisine karşı eğilim ve yakınlık duyduklarını öğreneceğinden eminiz.»

Kars Andlaşmasının, ayrı bir özellik taşıyan önemi ise Ermeni Meselesi'ni kesin bir şekilde kapamış olmasıdır. Gerçi, Gümrü Andlaşmasının (3 Aralık 1920) üzerinden bir yıla yakın bir zaman geçmişti. Fakat, bu Andlaşmayı yapan Taşnak Hükümeti pek kısa bir süre sonra devrilmiş ve Ermenistan'da Bolşevik idaresi kurulmuştu. Ermenistan'a zorla kabul ettirildiği gerekçesiyle, yeni hükümetin Gümrü Andlaşmasını tanımamak eğiliminde olduğu sezilmekteydi. Moskova Andlaşması, böyle bir ihtimali az çok bertaraf ediyordu. Nihayet, Kars Andlaşması bütün pürüzleri ayıklayarak Türk-Ermeni barışının kurulmasını sağlamıştır.

Burada, Ermeni meseleleri üzerinde biraz durmak istiyoruz. Çünkü, Doğu Anadolu'da 1914-1920 yıllarında Türk-Ermeni mücadelesi sanıldığından daha çetin olmuş ve her iki taraf büyük kayıplara uğramış, çok acı çekmiştir.

Anadolu'nun bu eski halkı, Osmanlı Devletinin en önemli unsurlarından biri idi. 18. yüzyılın sonlarına doğru büyük devletlerin birdenbire açığa vurdukları ilgi ile «**Ermeni Meselesi**» yaratıldı. Ayastefanos ve Berlin Andlaşmaları (1878) «**Ermeni Meselesi**»ni milletlerarası bir akitle gerçek hâline getirdi. Bu andlaşmalar, Osmanlı Devletine, Doğu Anadolu'da Ermeni halkı yararına ıslâhat yapmak zorunluğunu yükliyordu. Gerçi ıslâhat konusu Abdülhamid'in

direnmesi sayesinde hiç bir zaman ciddiye alınmadı. Fakat, büyük devletler Ermeni hâmilîğini resmen yüklenmiş olmakla, birtakım Ermeni milliyetçilerinin ve din adamlarının harekete geçmelerine sebep olmuşlardı. 1886da Hınçak adlı ilk Ermeni İhtilâl Komitesi İsviçrede kuruldu. Daha sonra Taşnak Komitesi vücut buldu. Bu komitelerin faaliyete geçmesi ile Anadoluda Ermeni ayaklanmalarının başladığını görmekteyiz. 1890'da Erzurumda, 1894'de Samsun'da, 1895de İstanbul'da, 1896da yine İstanbul'da (Banka vak'ası). 1909da Adana'da önemli ayaklanmalar oldu. Bu kitabın kapsadığı devri doğrudan doğruya ilgilendirmediği için saydığımız olayların ayrıntılarına girmeyeceğiz. Yalnız şunu belirtmek isterik ki, 1890dan 1914'e kadar Ermenilerin çıkardığı meseleler, gerek Türkiye'de, gerekse Ermeni hamiliğini yüklenmiş olan memleketlerde büyük yankılar uyandırmış ve Osmanlı Devletinin başına türlü gaileler açmıştır. Daha çok İngiltere ve Rusya tarafından teşvik edilen Ermeniler, Roma imparatorluğu zamanında yıkılmış olan devletlerini kurmaya çatışıyorlardı, İngiltere, hiç değilse, bir Ermeni Muhtariyetinin gerçekleşmesine taraftardı. Rusya ise, Ermenileri teşvik ve tahrik etmekle beraber, muhtar veya müstakil bir Ermenistan'ı hiçbir zaman istemiyordu. Çünkü, İngiltere'nin desteği ile kurulacak bir Ermeni devleti, Akdenize inmek isteyen Rusya'nın yolunu tıkayan bir tampon olacaktı. Rusya'nın Ermeni Meselesindeki görüşünü General Spridovitch, 1913de yayınlanan «**L'Europe Sans Turquie**» adlı kitabında şu cümle ile belirtmiştir:

«Rusya'ya katılmak, Ermenilerin refah ve saadetleri, geleceğinin temini için tek çâredir.»

1914de Birinci Dünya Harbinin başlaması ile Ermeni Meselesi, Türkiye'de ağırlığını daha çok hissettirmiş ve Gümrü Andlaşmasına (3 Aralık-1920) kadar geçen zaman içinde Türk ve Ermeni hakları arasında kanlı olaylar cereyan etmiştir. Bu olayların başlangıcını, kısaca söylemek gerekirse, Osmanlı Devletinin Rusya ile harbe tutuşması üzerine sınır boylarındaki Ermenilerin Türk ordusuna karşı silâha sarılmaları ve iç bölgelerdeki Ermenilerin Türk ordusunun gerisini tehlikeye düşüren sabotajlara girişmeleri teşkil eder.

Durum son derece ciddî ve tehlikeli idi. İttihat ve Terakki Hükümeti, bu sebeple, sert tedbirler almak zorunda kaldı. 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan «*Sefer zamanında*

hükümet icraatına karşı gelenler için askeriyece alınacak tedbir hakkında» adlı geçici kanun aynen şöyledir:

«Madde 1 — Sefer zamanında ordu ve kolordu ve tümen kumandanları ve bunların vekilleri ve bağımsız mevki kumandanları, halk tarafından herhangi bir suretle hükümet emirlerine veya vatan savunması ve güvenliğin korunması için alınan düzen ve uygulamalara karşı gelinmesi, silahla tecavüz edilmesi veya direnilmesi halinde bu gibi kimseleri imha etmeye yetkilidir ve mecburdur.

Madde 2 — Ordu ve bağımsız kolordu ve tümen kumandanları, askerliğin gerektirdiği durumda veya casusluk veya ihanetlerini hissettikleri köyler ve kasabalar halkını tek tek veya toplu olarak diğer bölgelere gönderebilir ve oraya yerleştirebilirler.

Madde 5 — Bu kanun yayın tarihinde yürürlüğe girer.»⁵

Tehcir, bu kanunun çıkarılmasından önce Dahiliye Nazırı Talât Beyin (Talât Paşa), hükümet kararı almadan, doğrudan doğruya verdiği bir emir ile başlamıştı. Daha sonra, işe hukukî bir dayanak olmak üzere, hükümet tarafından metnini yukarıda verdiğimiz kanun yürürlüğe konulmuştur.

Yüzbinlerce Ermeninin Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Suriye ve Irak'a nakledilerek yerleştirilmeleri, başka bir meseleyi daha ortaya çıkarmış oluyordu. Bu mesele, tehcir edilen Ermenilerin malları ile ilgilidir. Hükümet, tehcire tutulan Ermenilerin mallarına her yerde mahallî komisyonlar tarafından el konularak, bunların satılmalarına ve Ermeniler tekrar döndüklerinde mal bedellerinin sahiplerine iade edilmesine dair kararlar aldı. Fakat tatbikat, içinde bulunulan olağanüstü durum ve kişisel sebepler yüzünden, geniş ölçüde suiistimallere yol açtı. Yok bahasına kapatılan Ermeni malları ile yeni zenginler türedi; eski zenginlerin servetleri arttı. Büyük Harp, Osmanlı Devletinin yenilmesi ile sona erince, Ermenilerin daha önce yoğun olarak buldukları doğu ve güney bölgelerinin Türk halkı korkunç bir tehlike ile karşı karşıya kalmış oluyordu. Halk, geri dönecek Ermenilerin intikam hırsı ile kendilerine yapacakları zulümden korkarken, eşraf yalnız can değil, aynı zamanda mal kaygusuna da düşmüştü. Millî Mücadele başlangıcında, ilk Müdafaa-i Hukuk teşekkülünün doğuda, Er-

5 Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi. -Ankara: 1960, s. 617.

691

zurum'da kurulması ve ilk kongrenin (Erzurum Kongresi) burada yapılması bu mesele ile çok yakından ilgilidir.

Doğu Anadolu'nun belli bir bölgesinin, 1916-1920 yılları arasında, Türk veya Ermeni hâkimiyeti bakımından dört defa el değiştirmiş olması da, mesele- nin ciddiyetini büsbütün arttırmıştır. 1916'da Ermeni kuvvetleri Rus ordusu ile beraber Erzincan'a kadar ilerlemişler. 1918de Kafkasya'ya doğru gelişen Türk taarruzu karşısında Ermeniler çekilmiştir, 1919'da tekrar Ermeni kuvvetleri Kars'a kadar olan bölgeyi işgal etmişler ve nihayet 1920 yılı sonbahar taarruzunda Ermeni ordusu, Türk kuvvetleri karşısında bozguna uğrılarak Ermenistan'a çekilmişlerdir. Her seferinde silâhlı kuvvetlerle beraber ya Ermeni halkı, ya Türk halkı göç etmeye mecbur kalmış ve göç etmeyenler, karşı kuvvetler tarafından büyük ölçüde katliâma uğramışlardır.

Kilikya, Antep ve Maraş bölgesinde de aynı dram tekrarlanmıştır. Fransızlara karşı bu cephede Türk halkının gösterdiği çetin direnmede, Ermeni kuvvetlerinin Fransız ordusu ile beraber bulunmasının rolü büyüktür. Ermeni kaynaklarına göre 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması ile Kilikya'nın Fransızlar tarafından boşaltılması sırasında 120.000'den fazla Ermeni Suriye'ye kaçmış, 30.000 kadar Ermeni de Kıbrıs'a, Mısır'a ve İstanbul'a göç etmiştir. Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a göçen Ermeniler ise 300.000 den fazladır.

1921 yılının ilk günlerinde Türkiye ve Ermenistan arasında Gümrü'de bir Barış Andlaşması imzalanmış olduğu hâlde, bundan sonra yapılan Kars Andlaşmasının Türk-Ermeni ilişkileri ve Ermeni Meselesi bakımından taşıdığı önemi belirtmek için, Londra Konferansı (Şubat 1921) sırasında bile itilâf Devletlerinin, Ermeni hâmilîği rolünü bırakmamış göründüklerini belirtmek isteriz. Londra Konferansına izahat veren Ermeni mümessilleri, Gümrü Andlaşmasının tehdit altında imzalandığını ve henüz tasdik edilmediğini ileri sürmüş ve konferans, Ermenistan hakkında şu karara varmıştı :

«Ermenistan'a ait olan şimdiki taahhütler, Türkiye Ermenilerinin Asya Türkiye'sinin doğu hudutlarında bir milli ocak için haklarını tanımak ve Cemiyeti Akvam Meclisinin Ermenistanın nakli uygun ve doğru olacak bir yer hakkında verilecek kararına uymak suretiyle telif olunabilir.»⁶

6 - Hadisyan, Ermeni Cumhuriyetinin Doğuşu ve Terakkisi. (Bk.: Uras'ın anılan eseri, s. 718).

692

Görülüyor ki, başta İngiltere olmak üzere, İtilâf Devletleri, «**Büyük Ermenistan**» dâvasından ümitlerini kesmişlerdir. Şimdi «**Ocak**» veya «**Ermeni yurdu**» gibi boş lâflarla Ermenileri avutmak ve Ermeni hâmilîğinden sıyrılmanın çarelerini aramak istemektedir.

Bu bahsi kaparken, Ermeni yazar Koçanznuni'nin «**Taşnaksutyun'un Artık Yapacağı Yoktur**» adlı kitabından, Ermenilerin nasıl hüsrana uğratıldıklarını görelim :

«Bizim için hükümet teşkili ve siyasi bir heyet rehberliği daima gücümüzün üstünde bir şey olmuştu. Hesaplarımızda hep yanlış hareket ettik, ilerisini düşünmedik. Yapacağımız işler hakkında bilgi sahibi olmadık.

Şimdiki durumda Ermenistanın durumu nedir?

Araks ve Sevan arasında bugün küçük bir cemiyet. İsim bakımından bağımsız, fakat hakikatte Rusya imparatorluğunun özerk vilâyetlerinden birisi, Türkiye Ermenistan! yok. Ne hükümet, ne yurt, ne de artık milletlararası bir mesele. Dâva kapanmış öldürülmüş ve Lozan'da gömülmüştür. Daha fazlası da var: Artık Türkiye Ermenistanında Ermeni de yok. Bundan sonra olması ihtimâli de mevcut değil. Türkler, kapılarını sıkı sıkı kapadılar. Bunu zorlayarak açmak için bizde kuvvet yok.»

Bundan sonra Sovyet Ermenistanının özelliklerini belirten ve Ermenistan dışında yaşayan bir milyondan fazla Ermeninin buldukları memleketlerde ticaretlerine bağlı olduklarını, Ermenistan için bunların bir unsur sayılmıyacaklarını anlatan yazar Ermenistanın istiklâlini sağlamak için vaktiyle Türkiye'de yaptıkları ihtilâllerin, terörlerin Bolşeviklere karşı tekrarlanmasında fayda olmadığına da işaret ederek, şöyle devam etmektedir:

«... bütün bunları yapabiliriz, fakat şu mesele var: Ne ümitle yapalım?

Türkiye'de bu hareketleri yaptığımız zaman, bu suretle üzerimize büyük devletlerin dostça dikkatlerini çekmiş ve lehimize müdahalelerini temin edebiliriz sanıyorduk. Şimdi artık bu müdahalenin gerçek bir kıymeti yok ve bana öyle geliyor ki, böyle tecrübelere de ihtiyacımız yok.

Eğer âlicenap Avrupa bize Türkiye'de yardım etmedi ve edemediyse, artık fazlasını yapmak istemiyeceğini de anlamak güç değildir. Rusya da yardım edemez.

Binaenaleyh, işi Rusya'ya bırakmalı. Zaten Bolşevikler Ermenistanı istilâ etmemiş olsalardı, kendilerini biz çağırmaya mecbur olacaktık.»⁷

Gerçekten, Ermeni yazarın belirttiği üzere Ermeni Meselesi, Lozan'da ebediyen tarihin derinliklerine gömülmüştür. Ancak, Lozan'a ulaşınca kadar birçok merhalelerden geçilmiş ve Kars Andlaşması bu merhalelerin sonucunu teşkil etmiştir.

7 Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi -Ankara: 1960, s. 758-759.
6694

B. ANKARA ANLAŞMASI

Fransa'nın, Türkiye politikasını zamanla değiştirdiğini ve Londra'da 11 Mart 1921 günü imzalanan Bekir Sami-Briand Anlaşmasının Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmemiş olmasına rağmen, Türk-Fransız harbinin bu tarihten itibaren fiilen durduğunu, bu kitabın ilgili bölümlerinde izah etmiştik. Londra konferansında Fransız delegasyonunun ve askerî müşavirlerin, Türk Millî Hareketini nasıl savunduklarını da Londra konferansı ile ilgili bölümlerde görmüştük. Londra konferansından hemen sonra başlayan Yunan taarruzunun uğradığı başarısızlık ve genç Türk ordusunun İkinci İnönü Zaferi, Fransa'nın, takip ettiği Türkiye politikasının doğruluğu hakkındaki inancını kuvvetlendirdi. Bundan sonra, Fransa, Ankara ile bir anlaşma yapmak üzere teşebbüse geçti. Eski Fransız nazırlarından Franklin Bouillon, bu maksatla 9 Haziran 1921 günü Ankara'ya geldi. Türk - Fransız Anlaşmasına zemin hazırlayan görüşmeler, Nutuk'ta Atatürk tarafından açıklandığı gibi⁸ kesin bir sonuca ulaşmadan yarıda kaldı. Sakarya Zaferinden sonra, Fransa'nın tereddütleri tamamen zail olduğundan 20 Ekim 1921 günü Ankara'da, Türk-Fransız Anlaşması imzalanabildi.

Ankara Anlaşmasının Bekir Sami Beyin Londra'da imzaladığı anlaşmadan pek farklı olmadığını, iki anlaşmayı karşılaştırmak suretiyle bu kitabın ikinci bölümünde izah etmiş ve bu vesile ile Ankara Anlaşmasının mâhiyetini belirtmiştik. Bundan dolayı, burada yalnız, anlaşmanın Fransız-İngiliz ilişkilerine yaptığı etki üzerinde duracak ve Anlaşmaya bağlı mektupları açıklamaya çalışacağız.

Fransa'nın Sevres Andlaşmasına bağlı «**Accord Tri-**

8 Atatürk, Nutuk, 1952 Baskısı - c. II, s. 620-625.

695

partite»e rağmen müttefiklerinden ayrı olarak ve onlara haber vermeksizin Türkiye ile anlaşmaya varması, İngiltere'yi endişelendirmiş ve kızdırmıştı, İngiltere hariciyesinin bu konudaki 5 Kasım 1921 tarihli notasına Fransız hariciyesinin gönderdiği cevabî notada, Ankara Anlaşması hakkında yatıştırıcı bir üslûp ile bilgi verilmekte ve anlaşmanın esasları şöyle belirtilmektedir:

Anlaşma, bir barış andlaşması değildir ve Ankara hükümetinin ne hukuken ve ne de fiilen tanınmasını gerektirmemektedir.

Anlaşma, sırf mevzii mahiyettedir ve bu fikir, ruhuna hâkimdir... İtalya'nın ve Büyük Britanya'nın üçler anlaşması ile (*Accord Tripartite*) tanınan hukuka, Ankara anlaşması ile hiçbir suretle dokunulmamıştır.

Britanya mandasına tabi topraklara karşı, hasımca tasavvurlara Fransa tarafından kolaylık gösterilmeyecektir. Fransa, Türk kıtalarının Suriye arazisinden geçmesine müsaade etmeyecektir.

Mezopotamya'da İngilizlere karşı tahriklerin teşvik olunduğu hakkındaki söylentiler esassızdır.

Fransız hükümeti: «*Sevres Andlaşması, üçler andlaşması, esirlerin bırakılması hakkındaki anlaşma ve Ankara anlaşması*» gibi aktedilmiş muhtelif anlaşmaların nihaî barış andlaşması ile birleştirilmesini ve bu suretle tanzimini esas itibariyle kabul eylemektedir.¹⁰

Devletler Hukuku Profesörü Cemil Bilsel'in de belirttiği üzere, Ankara Anlaşması «*mevzii bir durumu düzenleyici bir sözleşme olduğu ve bu itibarla iki devlet arasında tam bir andlaşma sayılması gerektiği*» hâlde, Fransa'nın, İngiltere'yi yatıştırmak için ileri sürdüğü yukarıdaki görüşler, esasen yatışmaya hazır olan İngiliz hükümeti tarafından bir teminât olarak kabul edilmiştir. Fakat İngiliz Hariciyesi, Fransız hükümetine gönderdiği 25 Kasım 1921 tarihli notada bu endişeleri belirtmekte de geri kalmamıştır:

1 — Ankara Anlaşması ile Türkiye'deki azınlıklara gereği kadar teminât sağlanamamıştır. Anlaşmanın bu hususla ilgili hükümleri, Kemalist hükümetin «**ahde vefa**» hususundaki sadakatine bağlıdır.

2 — Anlaşmanın 8. maddesi gereğince, Suriye'nin kuzey sınırları kesin surette değiştirilmiştir.

3 — Irak'taki durum üzerinde stratejik etkisi açık olan

10 M.Cemil (Bilsel) Lozan, İstanbul 1933, c. I, s. 295-396
696

Bağdat demiryolu parçasının Türkiye'ye verilmesine, Kraliyet hükümeti kayıtsız kalamaz.

4 — Bağdat hattının büyük bir kısmının bir Fransız şirketine devredileceği hakkındaki anlaşma hükmü ile Fransa, vaktinden önce bir imtiyaz elde etmiştir. Halbuki, evvelce Suriye'de bulunup şimdi Türkiye'ye iade olunan bu demiryolu parçalarının müttelikler arasında taksim edilmesi gerekirdi.

5 — Ankara Anlaşmasının bazı maddeleri ileride yapılacak barış görüşmelerinde tartışmalara sebep olacaktır.

6 — Türkiye işlerinin çabuk, genel ve âdil bir tarzda halli, ancak, sözden çok gerçek bir işbirliğine bağlıdır.¹¹

Ankara Anlaşması sebebiyle İngiltere ve Fransa arasında başlayan çekişme görünüşte kapanmış oluyordu. Esasen, Fransa bu anlaşma ile Ortadoğuda giriştiği maceraya son vermiş olmaktan ve Anadolu'da elde ettiği imtiyazlardan memnundu. Türk millî kurtuluş hareketinin başarıya ulaşmasını ve Anadolu'da müstakil Türk Devletinin yaşamasını, kendi uygun gördüğü için, samimiyetle istiyordu. Anlaşma metninde bulunmamakla beraber, Fransa, Kilikya'dan kuvvetlerini çekerken Türklere bir çok silâh, cephane ve malzeme bıraktı. Bunların bir kısmını Türkiye, ileride parasını ödemek üzere, satın almış oluyordu. Geri kalanı hediye olarak verilmişti. Hediye olarak verilen silâh ve malzeme arasında 10 uçak ve 4484 tüfek vardı.¹²

Bütün bunların dışında, Fransa, Anadolu'da sağlamak istediği ekonomik ve kültürel menfaatlerden vazgeçmiş olmuyordu. Gerçi Ankara Anlaşmasında, bu konuda yalnız Bağdat demiryolu imtiyazından söz edilmişti. Fakat, Anlaşma metninde yer almamakla beraber, ekonomik ve kültür alanlarındaki menfaatler, Franklin Bouillon ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey arasında teati edilen mektuplarda tesbit olunmuştur.

Bu mektupların ekonomik ve kültür ilişkilerine değinen önemli kısımlarını, dilini sadeleştirerek aşağıya alıyoruz.

Yusuf Kemal Beyin Franklin Bouillon'a birinci mektubu :

«... Büyük Millet Meclisi Hükümeti, iki millet arasında maddî menfaatlere gelişmesine de istekli ve arzulu olduğundan:

11 Cemil Bilsel'in anılan kitabı, s. 397-400. ,12 Tüfek ve uçak sayısını Kâzım (Özalp) Paşa'nın özel notlarından aldık.

697

Harşit vadisinde bulunan demir, krom ve gümüş madenleri imtiyazını doksan dokuz yıl süre ile yüzde elliye kadar Türk sermayesi ile Türk kanunlarına göre teşekkül etmiş bir şirket tarafından, bu anlaşmanın imzasından başlayarak, beş sene içinde tamamlamaya mecbur olacak olan Fransız grubuna vermeye taraftar olduğunu açıklamak hususunda bana yetki vermektedir.

Bundan başka, Türk hükümeti, Fransız grupları tarafından madenler, demiryolları, limanlar ve nehirlere ait diğer imtiyaz isteklerini bu istekler Türkiye ve Fransa'nın karşılıklı menfaatlerine uygun olmak şartı ile, en büyük bir iyiniyetle incelemeye hazırdır.

Diğer taraftan, Türkiye, sanat okullarında Fransız öğretmenlerinden faydalanmayı arzu eder. Bu hususta ihtiyacının derecesini Fransa hükümetine ileride bildirecektir.

Kısacası Türkiye Andlaşmasının imzalanmasından başlayarak Fransa hükümetinin Fransız sermayedarlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ile iktisadî ve malî ilişkilere girişmelerine müsaade edeceğini ümit eder.» Franklin Bouillon'dan Yusuf Kemal Beye :

«Bugünkü hükümetlerimiz arasında imza edilen anlaşmanın 7. maddesini tamamlamak üzere, İskenderun bölgesinde tatbik edilecek özel idare hakkında, Türk çoğunluğunu içine alan bölgelerin, genellikle Türk ırkından olan memurlar tarafından idare edileceği hususunu açıklamayı faydalı buluyorum. Türk kültürünün gelişmesi için bütün kolaylıklardan faydalanacak okullar açılacaktır.

Bu usul aynen Antakya bölgesi ile eski Adana vilâyetinin Suriye'de kalmış olan kısımlarında da uygulanacaktır.» Yusuf Kemal Beyin ikinci mektubu :

«Hükümetimin Türk jandarma okullarında Fransız öğretmenlerinden faydalanmak arzusunda bulunduğunu yüce şahsiyetlerine haber vermekle kıvanç duyarım.»

Yusuf Kemal Beyin üçüncü mektubu :

«İki hükümet arasında bugün imza edilen anlaşmayı tamamlamak üzere, Fransız eğitim ve sağlık kurumları ile hayır kurumlarının hiçbir bahane ile ve hiçbir hâlde Türkiye'nin menfaatlerine ve Türk kanunlarına aykırı propaganda veya bir fiile girişmeyecekleri kararlaştırılmış olmak şartı ile Türkiye'de mevcut olmakta devam edeceklerini asil şahıslarına ifade etmekle kıvanç duyarım.»

Franklin Bouillon'dan Yusuf Kemal Beye :

«Türkiye'de Fransız okul ve kurumlarının bırakılması, jandarma okullarında öğretmen olarak Fransız subayları

nın seçimi ve Kuveyk suyunun taksimi meselelerine ait 20 Ekim 1921 tarihli mektuplarınızı aldığımı zâtiâlilerine bildirmekle mutluyum.»

Franklin Bouillon'dan Yusuf Kemal Beye: «Londra'da 1921 yılı Mart ayında yapılan görüşmeler sırasında delegeleriniz, Fransa Cumhuriyeti delegelerine, bir Fransız grubuna Ergani madenleri imtiyazını vâdetmiş olduklarını, yüce şahsiyetlerine bildirmekle şeref duymuştum. Zâtiâlileri bu imtiyazın daha önce bir Türk grubuna verilmiş olduğunu ifade buyurdunuz. Bunun üzerine zâtiâlinizden, Fransız ilgililerinin de âdil bir nisbet dâhilinde bu işe katılmaları için anılan grup nezdinde bütün gayretinizi sarf etmenizi rica etmiştim.

Aynı zamanda, Vendeuvre de Lesseps adındaki bir Fransız şirketinin Kilikya'da bir pamuk arazisi imtiyazı aldığını ve bu şirkete imtiyazını almış bulunduğu arazinin tesliminde en büyük güçlüklerin çıkarılmış olduğunu zâtiâlilerine arz etmiş idim. Zâtiâlileri bu işin çabuk incelemesi için mümkün olduğu kadar sarfı mesai eylemeyi temin buyurdunuz.

Bu husustaki açıklamanızı senet kabul ederek, üstün saygılarımın kabulünü rica ederim efendim.»

Yusuf Kemal Beyin cevabı :

«Bir Fransız grubunun Ergani Madenine ve harpten önce Adana vilâyetinde verilmiş olduğu söylenen bir ziraf imtiyaza dair talebi hakkında irsal buyurulan 20 Ekim 1921 tarihli mektuba cevap olarak, bu iki meseleyi gecikmeden tetkik ettireceğimi ifade eder, şeref duyuyorum.»¹³

Misakı Millî'den ilk taviz Moskova Anlaşması ile Batum'un Gürcistan'a bırakılması suretiyle verilmişti. Ankara Anlaşması Hatay'ı Suriye'de bırakmakla «Misak-ı Milli» den ikinci tavizin verilmesine vesile teşkil etmiştir. Bununla beraber, Bekir Sami Briand anlaşmasını olduğu gibi, Ankara Anlaşmasını da tenkid etmenin gereksizliğine inanmaktayız. Çünkü, o günün şartları içinde, bir büyük devletin husumetinden kurtulmak son derece önemli bir kazançtır. Büyük zafetin kazanılabilmesi için, harbin tek cepheye indirilmesi zorunluğu vardı. Doğu cephesinden sonra Ankara Anlaşması ile Güney Cephesi de kapanınca Türkiye, sınırlı olan gücünü Yunan ordusu karşısında ancak toplayabilmiştir.

13 - Hepsi, Anlaşmanın tarihini (20 Ekim 1921) taşıyan bu mektuplar için Bk.: Düstur (Üçüncü tertip), c. III s. 101 -107.

699

C. BARIŞ TEKLİFİ

İtilâf Devletlerinin 1921 yılı Şubat ve Mart aylarında Anadolu Harbine son vermek ve Türkiye ile barış yapmak için giriştikleri teşebbüsleri (Londra Konferansı), 1922 yılı kış aylarında da tekrarladıklarını görmekteyiz. Bu teşebbüsleri incelemeye girişmeden önce, Türkiye Büyük Millet Meclisinin üçüncü toplantı yılının açılması münasebetiyle, 1 Mart 1922 günü, Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği nutku gözden geçireceğiz.

Nutuk, iç ve dış meselelere geniş ölçüde yer vermektedir. Burada biz, dış meseleleri incelediğimiz için, iç meselelere dokunmıyacağız. Yalnız nutkun ekonomik ve sosyal konularla ilgili olan taraflarına temas etmeden geçemeyeceğiz. Çünkü bunlar, takip edilen dış politika ile de yakinen ilgilidir.

Mustafa Kemal Paşa, bu önemli nutkunun giriş kısmında, geride kalan yılın özelliğini şöyle belirtmektedir:

«Geçirdiğimiz ikinci millî yılın en belirli özelliği olarak, iş ve ordu saflarında çalışan millet fertleri ile askerlerin, dayanılmaz baskılar altında sürüklendiğimiz bu kanlı maceraya alışmış ve onu yaratan elem verici zorunlukları anlamış olmalarını söyleyebilirim.»

Bu ümit verici teşhisten sonra, memleketin çeşitli meseleleri hakkında açıklamalarda bulunan Mustafa Kemal Paşa, sosyal ve ekonomik konulara girerek şöyle devam etmiştir:

«Bu konuya girmezden önce, görüşümü açıklamış olmak için Yüksek Heyetinizden ve bütün dünyadan bir soru sormama müsaade buyurunuz.

Türkiye'nin sahibi ve efendisi kimdir? (Köylüler, sesleri). Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye'nin hakikî sahibi ve efendisi, hakikî üretici olan köylüdür. (Şiddetli ve sürekli alkışlar). Bundan dolayı, Türkiye Büyük Mil-

*let Meclis! Hükümetinin iktisadi siyaseti, bu esas gayeyi elde etmeyi hedef gütmektedir.»*¹⁴

İktisadî görüşünü açıklamakta devam eden Mustafa Kemal Paşa sözü şu noktaya getirmiştir:

*«İktisadî siyasetimizin önemli gayelerinden biri de genel menfaati doğrudan doğruya ilgilendirecek iktisadî müesseseleri ve teşebbüsleri, malî ve teknik kudretimizin müsadese nisbetinde devletleştirmedir.»*¹⁵

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 tarihli nutkunda, dış politika meselelerine de geniş ölçüde yer vermiş bulunuyordu, önce, Rusya ve doğu milletleri ile olan ilişkileri ve yapılan andlaşmaları özetledikten sonra sözü Türkiye'nin batı devletleri karşısındaki durumuna intikal ettirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Fransızlar ile Ankara'da imzalanan 20 Ekim 1921 tarihli anlaşmanın değeri; Sevres Andlaşmasını hazırlayan itilâf Devletleri grubunun en önemli bir rüknü olan Fransa'nın, bu andlaşmanın tatbik kabiliyeti kalmadığını fiilen ve hukuken kabul etmiş olmasındadır. Mustafa Kemal Paşa, İngiltere ile Türkiye arasında, bugüne kadar cereyan eden tek olumlu olayın, esir mübadelesi anlaşmasından ibaret bulunduğunu ve İtalya ile yapılan neticesiz görüşmeleri belirterek, Türkiye'nin takip etmekte olduğu dış politikanın esasını şu sözlerle ortaya koymuştur:

*«...Rus Şûralar Cumhuriyeti ile dostluk bağlarımızın kuvvetlendirilmesi dış politikamızın esasıdır. (Sürekli, şiddetli alkışlar) (Çok doğru, yaşasın dostlarımız sesleri).»*¹⁶

Bu kesin ifâdenin arkasından da şu tamamlayıcı sözleri söylemiştir:

«Bu esas, istiklâli tanımımızı tasdik edecek herhangi bir devlet ile münasebetlerimizi yenilememize tabii olarak engel teşkil etmez.»

Mustafa Kemal Paşa'nın formüle ettiği bu esaslara göre dış ilişkilerin geliştirilmesi için, Harciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Şubat ayında Avrupa'ya (Paris ve Londra'ya) gönderilmişti. Bu tarihte batılı büyük devletler tarafından henüz bir uzlaşma teklifi yapılmış değildi. Fakat, İtilâf Dev-

14 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 18, s. 5.

15 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 18, s. 6.

16 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 18, s. 11.

701

letlerinin yakında bir «Şark Meselesi Konferansı» toplayacakları hakkında bazı söylentiler dolaşmakta idi. Nitekim, Yusuf Kemal Bey, Avrupa'dan dönmeden beklenen teklif yapılmıştır.

Gerek Yusuf Kemal Beyin Avrupa'ya gönderilmesini, gerekse İtilâf Devletlerince yapılan mütâreke teklifini, iç politika ile ilgili yönleriyle izah edebilmek için Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey ile yaptığımız mülakatı nakledeceğiz. Yusuf Kemal Bey Londra ve Paris'te teşebbüslerde bulunmak üzere yaptığı Avrupa seyahatini bize şöyle anlatmıştır :

«Dışişleri Vekili olarak Londra'ya gidecektim. Büyük Millet Meclisi bana kendi yetkilerini vermişti. Hareketime yakın günlerde Mustafa Kemal Paşa'da bazı tereddütler sezdim. Nitekim bir gün bana dedi ki:

— Neden Halep üzerinden gitmiyorsun da, İstanbul üzerinden gitmek istiyorsunuz?

Cevap verdim:

— İstanbul'a uğrarsam, onlarla anlaşıp orada kalacağıma mı ihtimal veriyorsunuz?

— Evet! dedi ve ilâve etti :

— Padişahla görüşeceksin, değil mi?

— Evet Paşam, fakat maksadım başka. Eğer İstanbul hükümetini razı edebilirsem, Ankara hükümetinin Dışişleri Vekili bizim adımıza konuşmaya da yetkilidir, dedirtebilirsem bu büyük bir faydadır. İstanbul üzerinden bunun için gitmek istiyorum. Eğer izin verirseniz böyle olsun. Fakat söz veriyorum, talimatınızı harfiyen yerine getireceğim. Görme dediğiniz kimseleri görmeyeceğim.

Kabul etti: Mustafa Kemal Paşa'nın bana verdiği talimat şöyle idi:

— Yalnız Tevfik Paşayı (Sadrazam) ve padişahı göreceksin,

— Nazırlardan ziyaretime gelenler olursa ziyaretlerini iade edebilir miyim?

— Hayırlı Başka kimseyi görmeyeceksin.

Padişah ile yapacağım görüşme için de şu talimatı verdi:

— Ona diyeceksin ki: Büyük Millet Meclisi, Hilâfet Makamını tanıyor. Hilâfet Makamının da Büyük Millet Meclisini tanımasını istiyor.

İstanbul'a gelir gelmez Sadrazam Tevfik Paşa'yı ziyaret ettim. Yanında Dışişleri Bakanı Ahmet İzzet Paşa

da vardı. Barış imkânlarını yoklamak üzere Avrupa'ya gidiyorum, sizin adınıza da konuşabilir miyim diye sordum. Tevfik Paşa hemen kabul etti. İzzet Paşa'ya da tasdik ettirdi. Bana, Padişahı görecek misin? dedi. İrâde buyurulursa göreceğim cevabını verdim.

Ertesi gün Fransız Generali Pele ziyaretime geldi. Söz arasında «İzzet Paşa da Londra'ya gidiyor» dedi.¹⁷ Hemen Tevfik Paşaya koştum. «Evet! Elçilikler istediler» diyerek bu haberi doğruladı. Tevfik Paşa'nın yanından ayrıldıktan sonra Fransız elçiliğine gidip Pele'yi gördüm ve durumu anlattım. Dedi ki:

— Biz İstanbul'da tek namuslu adam olarak Tevfik Paşa'yı görüyorduk. Bunda da mı aldanmışız? Böyle bir şey yok, kendileri müracaat ettiler.

General Pele'ye bu açıklamasını Sadrazam Paşaya söylememe izin verip vermiyeceğini sordum. «Söyleyebilirsiniz» dedi. Tekrar Sadrazam'a gittim. «Elçiliklerin böyle bir daveti olmadığını Pele'den öğrendim. Neden böyle yapıyorsunuz?» dedim. Üzgün bir şekilde, sadece «bir zaruret var ki, böyle oldu» dedi. Anladım ki, padişah böyle istemiş.

Bir akşam üzeri İzzet Paşa kaldığım yere geldi. Padişahın beni kabul edeceğini söyledi. Beraber gittik. Tevfik Paşa da yanında idi. Beni de oturttu. Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerini naklettim. Beni dinlerken gözleri yere dikilmiş, başını öne doğru sallayıp durdu. Tek kelime söylemedi. Ziyaret bitti. Kalktım, çıktım.»

Yusuf Kemal Bey'in anlattıkları, teferruat gibi görünen bir çok gerçeği gözlerimizin önüne sermektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın, aradan 2 yıl geçtikten sonra bile, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beye yüzde yüz güvenmemesi veya onun Mustafa Kemal Paşa'ya gereği kadar güven telkin edememesi, Sadriâzam Tevfik Paşa'nın davranışı, bir Fransız generalinin Osmanlı devlet ricali hakkındaki hükmü, padişahın ihtilâl hükümetinin Hariciye Vekilini görüşmek üzere kabul etmesi, fakat bu mülakatta tek kelime söylememesi veya konuşulmuş şeyleri kırk yıl sonra bile Yusuf Kemal Bey'in gizlemesi, üzerinde ibretle durulacak hususlardır.

Yusuf Kemal Bey'in bu seyahatinde Paris'te Briand ile ve Londra dönüşünde başbakan Poincare ile yaptığı görüş-

17 - Gerçekten Yusuf Kemal Bey Avrupa'ya gittikten sonra İzzet Paşa da İstanbul hükümetinin temsilcisi olarak ve aynı maksatla Avrupa'ya hareket etmiştir.

703

meleri daha önce nakletmiştik. Böylece Yusuf Kemal Bey'in 1922 yılı Şubat ve Mart aylarında Londra ve Paris'te edindiği intibaları tamamen öğrenmiş bulunuyoruz. Bu bölümde, Yusuf Kemal Bey'in İstanbul temasları üzerinde durmamızın diğer bir sebebi de, bu temasların Büyük Millet Meclisi'nde büyük gürültüler koparmış olmasıdır.¹⁹

İngiliz ve Fransız Hükümetleri, İstanbul'un ve Ankara'nın Hariciye Vekillerinin Avrupa seyahatlerini fırsat bilerek, Türkiye meselesini halletmek üzere bir kere daha teşebbüse girişmişlerdir. Çeşitli vesilelerle daha önce de belirttiğimiz üzere, Fransa, esasen Türkiye ile Sevres dışında yeni bir barış yapılmasına hazır durumda idi. Fakat İngiltere, bu konuda üç bakımdan endişeliydi:

1. Türkiye'nin yakın bir tarihte Yunan ordusuna karşı başarılı bir taarruza girişmesi,
2. Türkiye'nin Irak'a karşı askerî bir hareket yapması ihtimali.
3. Türkiye'nin Rusya ile olan dostluğunun nereye kadar gelişeceği?

Bu endişeler sebebiyle İngiltere hükümeti bir barış konferansı toplanmadan önce Türkiye ile Yunanistan arasında mütâreke yapılması tezini ileri sürmüştür. Türk Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ise, Lord Gurzon ile yaptığı görüşmelerde, Anadolu'yu Yunanlılar tahliye etmeden, barış görüşmelerine geçilmesinin beklenen faydayı sağlamıyacağı fikrini savunmuştu. Fakat, itilâf Devletleri, İngiliz görüşünü benimseyerek 22 Mart 1922 tarihinde Türkiye ve Yunanistan'a verdikleri birer nota ile mütâreke şartlarını bildirdiler. Mütâreke teklifinin esasları özet olarak şöyle idi:

Türk ve Yunan kıtaları arasında 10 km. eninde boş bir kordon bırakılacaktır.

İki taraf da ordularını takviye etmeyeceklerdir.

Taraflar ordularının konuş durumunu değiştirmeyecekler, bir yerden bir yere malzeme bile nakletmeyeceklerdir.

İtilâf Devletleri mümessilliklerinden kurulu askerî komisyonlar, mütâreke şartlarının uygulanıp uygulanmadığını kontrol edeceklerdir. Bu komisyonların hakemliğini iki taraf da kabul edecektir.

Taraflar arasındaki muhasemât 3 ay süre ile tatil edilecek ve barış yapıncaya kadar bu üç aylık süre kendiliğinden üçer ay uzamış olacaktır.

19 - Bu görüşmeler için Bk.: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. 18, s. 60-72.

704

Taraflardan herhangi biri tekrar harekete geçmek isterse, mütâreke süresinin sona ermesinden en az 15 gün önce diğer tarafa ve İtilâf Devletlerine haber verecektir.²⁰

Mütâreke teklifinin alındığı gün cephede orduları teftiş ile meşgul bulunan Mustafa Kemal Paşa, hükümet ile telgraf başında, anlaşmanın verdiği güçlük sebebi ile Vekiller Heyetini Sivrihisar'a davet etmiş ve 24 - 25 Mart itilâf Devletlerine verilecek cevabın hazırlığına girişilmişti. Fakat Türkiye'nin cevabının bildirilmesine vakit kalmadan, Pariste toplanmış bulunan İtilâf Devletleri Hariciye Nazırları, 26 Mart 1922 tarihli ikinci notaları ile barış teklifinde bulundular. İleri sürülen barış şartlarına göre; Yunanistan, Anadolu'yu tahliye edecek, Trakya'da Tekirdağ Türklerde, Kırklareli, Babaeski ve Edirne Yunanlılarda kalacak, doğuda bir Ermeni yurdu teşkil edilecek, Boğazlar silâhsız bölge olacak, barışın imzalanmasını müteakip İtilâf kuvvetleri tarafından İstanbul tahliye edilecek, Sevres Andlaşması ile 50.000 kişi olarak tesbit olunan Türk silâhlı kuvvetlerinin mevcudu 85.000 e yükseltilecek ve Türk Ordusu ücretli askerden kurulacak, adlî ve iktisadî kapitülasyonlarda değişiklik yapılacaktır.

Millî hükümet mütâreke teklifini prensip olarak kabul etmişti. Ancak, 5 Nisan 1922 tarihinde İtilâf Devletlerine bildirilen karşı teklifte bazı şartlar ileri sürülmüştü. Bu şartların en önemlisi, Yunan ordusunun, mütârekenin imzalanmasından başlayarak, ilk 15 gün içinde Eskişehir-Kütahya - Afyonkarahisar hattından, 4 ay içinde de İzmir dâhil olmak üzere bütün Anadolu'dan çekilmesi şartı idi. Bu husus kabul edildiği takdirde, barış şartlarını incelemek üzere 3 hafta içinde Türk delegasyonunun kararlaştırılacak şehre gönderileceği bildirilmişti.

İtilâf Devletleri, 15 Nisan 1922 tarihli cevapları ile Türkiye'nin teklifini reddetmişlerdir.

22 Mart'tan 22 Nisan'a kadar süren bir aylık siyasî temaslar hiçbir sonuç vermeden kapanmış bulunuyordu. Artık bundan sonra siyasî görüşmeler ile barışa ulaşmanın imkânsızlığı kesinlikle anlaşılmıştı. Esasen, Mustafa Kemal Paşa, son siyasî temaslar başlamadan önce bu ihtimali gözden uzak tutmamış ve 1 Mart günü Meclis'te oku-

20 - Mütâreke teklifinin mahiyeti hakkında daha geniş bilgi almak için Bk.: Nuktuk, c. 2, s. 647-652 ve Yusuf Hikmet (Bayur), Yeni Türkiye Devletinin Haricî Siyaset, s. 102 -106.

duğu nutuk'ta, henüz söylenti hâlinde olan barış görüşmeleri hakkında şöyle demişti:

«Son zamanlarda bir (Doğu Meselesi Konferansı) n-dan sözedildi ve sözedilmektedir. Bu konferansın ne dereceye kadar ciddî maksatlarla ve ne zaman gerçekleşeceği hakkında henüz inanç verici bir işaret yoktur. Doğu Meselesi Konferansı'nın, ordularımızın hareket sahasında sözleşme-1 için beklediğini kabul etmek en ihtiyatlı bir anlayış olur (Bravo sesleri). «Hazır ol cenge, eğer ister isen Sulh U Salah» hakikatini bir an hatırdan çıkarmamak millî davamızın istediği şartlardandır. Bu açıdan dikkatli ve hazır bulunmaktan ibaret olan prensibimize uymaya devam edeceğiz, arkadaşlar.»

21 Nitekim Türk - Yunan Harbine son verecek mütâreke, Türk ordularının hareket sahasında, Mudanya'da akteedilecekti.

706

4. BÜYÜK TAARRUZ

A. HAZIRLIK

Sakarya Meydan Muharebesi'nin şiddetle başladığı günler ile, Büyük Türk Taarruzunun başlangıcı arasında tam bir yıllık zaman vardır. Bu dönem, iç ve dış politika bakımından çok hareketli, harp harekâtı bakımından ise çok sakin geçmiştir. Askerlik alanına giren faaliyet, yalnız hummalı bir hazırlık çalışmasına inhisar etmektedir. Dış politika olaylarını ve gelişmelerini yukarıda gözden geçirmiştik. Bu olaylar ve gelişmeler, tabii olarak, iç politikaya bir canlılık getirmiştir, özellikle, 22 ve 26 Mart tarihli mütâreke ve barış teklifleri, bütün memlekette en çok üzerinde durulan bir konu olmuştur. Umulmadık bir zamanda kazanılan Sakarya Zaferinden ve onun siyasî sonuçlarından sonra, şu veya bu suretle harbin bitmesi dileği, şüphesiz bütün gönüllerde uyanacaktı. Bu dilek, ortaya iki mesele çıkarıyordu: Dış politika ustalıklı yürütülerek barışın sağlanması, ya da ordunun bir ân önce taarruza geçirilmesi.

Mustafa Kemal Paşa'nın iki yolu da büyük bir gayretle zorladığını görmekteyiz. Çünkü, barışı herkesten çok samimiyetle O, istemekte idi. Sakarya Muharebesini anlatan bölümde de belirttiğimiz gibi, Mustafa Kemal Paşa, on günlük bir hazırlıktan sonra Yunan ordusuna taarruz ederek kesin sonuç almak üzere gerekli emri vermişti. Fakat, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın haklı direnmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat cephede yaptığı incelemeler sonunda taarruz teşebbüsü geri bırakıldı. On günlük değil, bir aylık hazırlık da yetmeyince, 1921 sonbaharında ve bütün kış boyu yapılan çalışmalara rağmen, 1922 ilkbaharında bile taarruza geçilemedi.

İngiltere, Fransa ve İtalya'nın müştereken yaptıkları mütareke ve barış teklifleri, kayıtsız ve şartsız kabul edilemezdi. Büyük bir iyi niyetle, uzlaşma imkânlarının yaşatılmasına gayret edildi. Millî hükümetin, B. M. Meclisinin tasvibini de alarak, itilâf Devletlerine gönderdiği 22 Nisan tarihli son notaya, karşı taraf cevap bile vermedi. Zaten, Türk kamu oyu, mütâreke şartlarını beğenmemişti. T.B.M. Meclisine, yurdun her yerinden gelen telgraflarda, «**Misakı Millî**»den fedakârlık edilmemesi isteniyordu. Bu durumda, dış politikanın hatalı yürütüldüğü veya daha başka bir politik tutumla barış kapısının açılabileceği söylenemez. Ne yazık ki, T.B.M. Meclisinin bir kısım üyeleri, bu gerçekleri görmezlikten gelerek her şeyi söylüyorlardı. M. Kemal Paşa, en haksız, en insafsız tenkitlere hedef, dedikodulara konu oluyordu. Sakarya Zaferi'nden sonra O'na mareşallik rütbesi ve gazilik unvanını veren, zaferini alkışlarla karşılayan Meclis'te, ikinci Grup, şimdi, Mustafa Kemal Paşa İdaresine karşı amansız bir muhalefete koyulmuştu. 23 Ekim tarihli esir mübadelesi anlaşması üzerine İngilizlerin tamamen serbest bıraktıkları Malta esirleri (ittihatçılar), ikinci Grubu takviye ve organize etmişlerdi. Dış politikada hataya düşüldüğü açıkça söylenmiyordu, fakat askerlik konularında uluorta tenkitler yapılıyordu. Ordunun niçin taarruz etmediği soruluyor ve «*çünkü, Ordunun taarruz kabiliyeti yoktur!*» diye, yine kendileri tarafından cevaplandırılıyordu.

Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın nasıl bunaldığını, Nutuktan²² ve T.B.M.M. zabıt ceridelerinden²³ anlıyoruz. Başkumandanlık süresinin uzatılması, İcra Vekillerinin seçim usullerinin değiştirilmesi, Merkez Ordusu Kumandanı Nutrettin Paşa ve Elcezire Cephesi Kumandanı Nihat (Anılmış) Paşa hakkında verilen önergeler, muhalefet grubunun M. Kemal Paşa idaresini yıpratmak için kullandığı eşsiz fırsatlar olmuştur, ikinci Grup, bu dönemde, gerçekten ağır basmış ve en büyük başarısını 8 Temmuz 1922 tarih ve 244 sayılı «**İcra Vekillerinin seçim şekline Dair Kanun**»un çıkarılmasını sağlayarak kazanmıştır. Bu kanun, vekâletler için Meclise aday göstermesi hakkını M. Kemal Paşa'nın elinden almış ve İcra Vekilleri Reisinin de Meclis tarafından seçilmesi usulünü getirmiştir. Yeni Kanunun kabulünü takip eden oturumda (10 Tem-

22 - Nutuk, c. II, s. 630-664.

23 - Zabıt Ceridelerinin 19, 20 ve 21. ciltleri.

708

muz 1922), Vekiller, eski usule göre aday gösterilmek suretiyle seçtikleri gerekçeyle teker teker istifa etmişlerdir.²⁴

12 Temmuz'da, Vekiller ve hükümet reisi gizli oy ile Meclis tarafından seçilerek, Rauf Beyin Başkanlığında teşekkül eden yeni hükümete, birkaçı hariç, eski vekillerin hepsi girmişti. Nutukta belirtildiğine göre,²⁵ Rauf Beyi, hükümet reisliğine İkinci Grup seçtirmek istemiş ve M. Kemal Paşa da, bunu önceden sezerek, taraftar görünmüştü.

Başkumandanlık Kanununun süresinin 3 ay daha uzatılması vesilesiyle, 5 Mayıs ve 6 Mayıs 1922 tarihlerindeki gizli oturumlarda yapılan ve M. Kemal Paşa'nın deyimiyle «**âdeta kavga tarzında cereyan eden münakaşalar**»ı Nutuk'tan okumak mümkündür.²⁶ Burada, yalnız şu noktaya işaret etmek istiyoruz ki, M. Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisine karşı en sert çıkışını o gün yapmıştır. Başkumandanlık için «*birakmadım, bırakmam ve bırakmayacağım*» sözleriyle Meclisin karşısına dikilmesi, yukarıdan beri belirtmeye çalıştığımız olayların bir iç buhrana sürüklenme istidadında olduğunu gösteren ilginç bir davranıştır.

Sakarya ile Büyük Taarruz arasındaki dönemin özelliğini böylece tesbit ettikten sonra, taarruz için yapılan hazırlıklara geçebiliriz.

M. Kemal Paşa, Büyük Taarruzun, milleti, Meclisi ve Ordu'yu hazırlamakla mümkün olacağına inanmıştı.²⁷ Nitekim, Sakaryadan sonra yapılan çalışmaların bu hedefi güttüğünü görmekteyiz. Yukarıda değindiğimiz gizli oturumlarda Başkumandanın yaptığı konuşmalar, icra vekillerinin ve reisinin Meclis tarafından seçilmesini sağlayan kanunun kabulü, Rauf Bey'in, İcra Vekilleri Reisliğine seçilmesi, mütâreke ve barış ümidinin kırılması aşağıda görüleceği üzere arka kaya çıkarılan kanunlar vesilesiyle yapılan görüşmeler, Meclisi taarruz psikolojisine hazırlamıştır. Bundan çok daha çok önemli olan, milletin ve ordunun hazırlanışı idi. Şimdi, bu iki husus üzerinde duracağız.

24 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, c. 21, s. 349-350

25 - Nutuk, c. II, s. 663-664.

26 - Nutuk, c. II, s. 653-66.

27 - Nutuk, c. n, s. 638-639.

MİLLETİN HAZIRLANIŞI

On yıldır aralıksız sürüp gelen harplerin millette uyandırdığı bıkkınlığı, yılgınlığı ve yaptığı tahribatı tasvire girişmek, gereksiz bir gayret olur. Yalnız, son defa, Sakarya Muharebeleri sırasında milletten istenen fedakârlığı, tekâlifi millîye emirlerini, aralıksız askere alınan ve ölmek üzere cephelere gönderilen insanları düşünmek yeniden girişilecek kesin sonuçlu bir büyük taarruzun gerektirdiği millet desteğini sağlamanın güçlüğüne anlamaya yeter. Karşı ihtilâl hareketlerinin kanlı bir şekilde bastırılmasının, küçük bölge ayaklanmaları karşısında gösterilen haklı şiddetin, İstiklâl Mahkemelerince memleketin her tarafında verilen ağır mahkûmiyet kararlarının, Millî İdareye karşı millet üzerinde yarattığı hoşnutsuzluğu da ayrıca göz önünde tutmak gerekir. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, millet orduya yeniden asker verecek ve yeni mâlî külfetlere katlanmaya davet edilecekti.

Trakya'dan, İstanbul bölgesinden ve İzmit-Eskişehir -Kütahya - Afyonkarahisar çizgisinin batısında kalan geniş bölgeden asker ve vergi alınamıyordu. Bütün yük Anadolu'nun fakir kısmına ve aşağı yukarı 7.000.000 insana düşüyordu.

Hâl böyle iken, 22 Mart tarihli mütâreke teklifinin millet üzerinde gevşetici bir etki yapması mukadderdi. Bu sebeple mütâreke şartlarının millete iyice anlatılmasına ve etkisiz bırakılmasına çalışılmıştır. O devrin imkânlarına ve şartlarına göre gerçekten güç olan ve propaganda alanına giren bu faaliyet, kaçınılmaz bir zorunluk idi. Halkı uyarmak için, Müdafaa Hukuk teşekkülleri, Belediye Reisleri, eşraf harekete geçirildi. Her taraftan, mütâreke şartlarının kabul edilmemesi için B.M, Meclisine telgraflar yağmaya başladı, ilk işaret Ankara Belediye Reisi Ali Bey'in imzalarını taşıyan telgraf oldu. 31 Mart 1922 tarihli bu uzun telgraf aşağıdaki cümle ile sona ermekte idi:

*« Hükümetin bu hususta meydana gelecek her türlü emirlerine ve yükleyeceği sorumluluğu yapmaya söz vermiş ve yemin etmiş olan muhterem halkımızın bu konuda da muhterem vekillerine destek ve yardımcı olduklarını bir defa daha doğrulayarak arzederiz. »*28

28 - T.B.M.M. Bazit Ceridesi c. 18, s. 437

Telgraf metinleri, başta «**Hâkimiyeti Milliye**» olmak üzere, gazetelerde yayınlattılıyordu. Mütâreke konusu, resmî olarak 22 Nisan'da kapandığı halde, telgraflar aralıksız 1922 Haziranına kadar sürmüştür. Tesbit edebildiğimiz son telgraf Bozanic eşrafından gelmişti Meclis'te 3 Haziran günü okunan bu telgraf aynen şöyledir:

«Sevgili İzmir, Edirne ve Bursa'mıza saldıran zalim düşmanın mavi paçavrasını istemeyiz. Misakı Milli dışında yapılacak herhangi bir sulhu istemeyiz. Bu uğurda al bayrağın gölgesinde öleceğiz. Yaşasın Misakı Milli, yaşasın hakkı uğrunda can vermeyi cana minnet bilen ulu Türk Milleti.»²⁹

Kamu oyu ve hattâ Meclis, harbin devamına bu suretle hazırlanırken, şüphesiz hükümet başka tedbirler almakta idi. önemli olarak, çıkarılan af kanunlarından bahsedeceğiz.

Büyük Millet Meclisi, her zaman münferit af kanunları çıkarmıştır. Fakat Sakarya Muharebesi ile Büyük Taarruz arasındaki dönemde, münferit af kanunlarının çoğalıp sıklaştığını görmekteyiz. Ayrıca, kısa aralarla üç önemli af kanunu daha çıkarılmıştır. Ankara Anlaşması gereğince Meclisin 8 Aralık 1921 günü kabul ettiği umumî af kanunu³⁰ Fransızların tahliye ettikleri bölgede, işgal sırasında işlenmiş bütün suçları affediyor ve sözünü edeceğimiz af kanunlarına bir başlangıç oluyordu. Diğerleri kabul edildikleri tarih sırasıyla şunlardır:

1) 19 Aralık 1921 tarih ve 170 sayılı Vatan Hainliği Suçlularından Bir Kısımının Atlarına Dair Kanun.

Bu kanuna göre; vatanın bir kısmının bölünmesine veya yabancı bir devlete ilhaka çalışanlar, casusluk edenler, hâlen yabancı bölgelerde veya işgal bölgelerinde bulunanlar, ihtilas ve rüşvetten mahkûm olanlar dışındaki bütün hiyaneti vataniye mahkûmları³¹ aftan faydalanmışlardır, idama mahkûm, olanların cezası müebbed küreğe, müebbet küreğe mahkûm olanların cezası 15 seneye iniyor ve diğer cezalar kalkıyordu.

2) 7 Ocak 1922 tarih ve 179 sayılı Af Kanunu:

29 - T.B.M.M. Zabıt Ceridesi c. 20, s. 116

30 - 168 numaralı kanun.

31 - Hiyaneti Vataniye suçu, tatbikatta çok geniş tutulduğu için Hiyaneti Vataniye Kanununa göre çok sayıda kimse mahkûm olmuştu. Dolayısıyla aftan faydalananları sayıca küçümsemek mümkün değildir.

Bu kanun ile şenî fiillerden mahkûm olanlar hariç, 170 sayılı af kanunu kapsamına girmeyen bütün mahkûmlardan, cezasının üçte birini tamamlamış olanlar faydalanmışlardır. Ayrıca, henüz sonuçlanmamış bazı takibat ve tahkikat, işgal edilmiş yerler kurtarılincaya kadar durdurulmuştur, (işgalden önce ve işgal sırasında buldukları yerlerde suç işleyenler için).

3) *21 Ocak 1922 tarih ve 183 sayılı takiplerin ertelenmesi Hakkında Kanun:*

Bu kanun eşkiyalar için çıkartılmış olup, affın şekil ve şümulü şöyle belirtilmiştir:

«Şekavet erbabından olup da şimdiye kadar yani hükümete sığınmamış veyahut işbu kanunun her kaza (ilçe) merkezinde ilânı tarihinden başlayarak bir ay içinde hükümete sığınacak kimseler hakkında takiplerin ertelenmesi kararı almaya ve gereğine göre bu konuda bazı kayıtlar ve şartlar koymaya Vekiller Heyeti yetkilidir.»

Saydığımız af kanunlarından faydalanmayan mahkûmlar için de iki kararname yürürlüğe konulmuştur. Bunlardan birincisi (20 Nisan 1922 gün ve 1525 sayılı), cezalarının bitmesine 2-3 ay kalmış olan mahkûmların ziraat işlerinde çalışmak üzere kefaletle saliverilmelerini öngörüyordu. Diğeri (21 Haziran 1922 gün ve 1631 sayılı), ziraatle uğraşan ve toprağı olan mahkûmları, üç ay süre ile geçici olarak salıveriyordu.

Ekonomik ve politik mülâhazalarla çıkarılan bu kararnamelerden umulan fayda ayrıca açıklanmaya lüzum bırakmıyacak kadar meydandadır.

ORDUNUN HAZIRLANMASI

Ordunun büyük bir taarruza girişebilmesi için sayısız eksigi vardı. Bu eksiklerin tamamlanması, herşeyden önce, yeteri kadar para bulunmasına bağlı idi. Bu sebeple, bütün kaynaklar zorlanmış ve 1922 yılı Mart ve Nisan aylarında birçok malî kanun çıkarılmıştır. Bunlardan bir kısmı, subayların durumunu düzeltmeyi, diğerkleri de ordu ihtiyaçlarının karşılanması için yeni gelirler sağlamayı hedef güdüyordu.

M. Meclisinin iki oturumunda birbiri ardına kabul edilen ve subayları ilgilendiren malî kanunlar şunlardır:

1. Havacılara verilecek ayrı ödenek hakkında 9 Mart 1922 gün ve 109 sayılı kanun:

Bu kanunla, havacı subaylara ve öğretmenlere ay-

da sekizer lira, uçucu assubaylara ayda ikişer lira ek ödenek verilmesi kabul edilmiştir.

2. Olağanüstü Ödenek Kanununa ek 9 Mart 1922 gün ve 200 sayılı kanun:

25 Ekim 1920 gün ve 42 sayılı kanunla subaylara ayda 10 lira seferberlik zammı ve 15 lira da cephe zammı verilmekte idi. 200 sayılı kanunla, bu iki zamdan önceki maaşlara, olağanüstü ödenekle dört misil zam yapılmıştır. Yine bu kanun ile, evvelce (42 sayılı kanun) er maaşlarına yapılmış olan zamlar (cephe-dekiler için 5, cephe gerisindekiler için 2 lira idi) kaldırılmıştır.

3. Seferberlik ve Cephe Zammı kanunu değiştiren 11 Mart 1922 gün ve 201 sayılı kanun:

Bu kanunla, 25 Ekim 1920 gün ve 42 sayılı kanun kaldırılmış seferberlik ve cephe zamları yeniden düzenlenmiştir.

4. Makam ve maaş farklılığı hakkında 11 Mart 1922 gün ve 202 sayılı kanun:

Bu kanun, ordu kumandanlarına 30 lira, kolordu kumandanlarına 20 lira, cephe ve ordu kurmay başkanlarına ve tümen kumandanlarına 10 lira makam maaşı verilmesini öngörüyordu. Ayrıca, bir üst rütbede görev gören subaylar, iki rütbe arasındaki maaş farkının yarısını makam maaşı olarak alacaklardı.

5. Emireri ve Seyis erleri hakkında 11 Mart 1922 gün ve 203 sayılı kanun:

Subaylara birer emireri ve atı olanlara seyis verilmesini öngören bu kanunun açıklanacak bir yönü yoktur.

6. Seferberlikte Malî Zâtî Binek Hayvanlarının iâşesine dair 11 Mart 1922 gün ve 204 sayılı kanun:

Kendi parası ile binek atı edinmiş olan subayların atlarını, bu kanuna göre hükümet iâşe edecekti.

7. 11 Mart 1922 gün ve 205 sayılı kanun ile, rütbesi binbaşılığın altında olan subaylara yılda bir defaya mahsus olmak üzere elbise ve teçhizat bedeli olarak 48 lira verilmesi kabul edilmiştir.

Bu yedi kanunla subaylara sağlanan imkânların o zamanın para değerine ve şartlarına göre, hükümet açısından büyük fedakârlık ve subaylar açısından ise tatmin edici bir destek olduğuna bilhassa işaret etmek isteriz.

Ek gelir sağlamak amacı ile çıkarılan kanunlara gelince: fakirliğin sembolü olarak kabul edebileceğimiz bu

kanunlar, zamanın hükümetinin nasıl bir çaresizlik içinde bulunduğunu veciz bir şekilde ifade etmektedir. Şimdi, bu malî kanunları da sıra ile gözden geçirelim:

1 — 15 Nisan 1922 gün ve 215 sayılı kanun: Sigara kâğıdı, kibrit ve kav kutularından alınacak istihlâk vergisinin cezalarını yükseltmektedir.

2 — 15 Nisan 1922 gün ve 216 sayılı kanun: Deniz taşıtlarından alınan rüsumu, daha yüksek bir tarifeye tâbi tutmaktadır.

3 — 15 Nisan 1922 gün ve 217 sayılı kanun: Şeker, çay ve kahveden bir kararname gereğince alınmakta olan istihlâk vergisini arttırmakta ve pirinç, baharat, margarin, mum, âdi sabun ve boş çuvalı istihlâk vergisine tâbi tutmaktadır.

4 — 16 Nisan 1922 gün ve 218 sayılı kanun: Yine bir kararname gereğince av hayvanlarından alınan resmi arttırmakta ve kanuna bağlamaktadır.

5 — 16 Nisan 1922 gün ve 219 sayılı kanun: Konsolosluklarda yapılan muamelelerden alınan resmi beş misli arttırmaktadır.

6 — 16 Nisan 1922 gün ve 220 sayılı kanun: 30 Eylül 1920 günlü kanunla kibritten alınan istihlâk vergisini bir misli arttırmaktadır.

7 — 16 Nisan 1922 gün 221 sayılı kanun: Kibritte olduğu gibi sigara kâğıdından alınan istihlâk vergisini iki katına çıkarmaktadır.

8 — 17 Nisan 1922 gün ve 222 sayılı kanun: Bütün para cezalarını beş misline yükseltmektedir.

9 — 18 Nisan 1922 gün ve 223 sayılı Askeri Nakliye Mükellefiyeti hakkındaki kanun: Taarruz hazırlığı yapılmakta olan ordunun en büyük ihtiyaçlarından birine cevap verdiği için son derece önemli ve geçici bir kanundur. Bu sebeple, kanunun niteliğini açıklayan birkaç maddesini aynen aşağıya alıyoruz:

«Madde 1 — 1922 malî yılına ve bir defaya mahsus olmak üzere aşağıdaki maddeler dâiresinde askerî nakliye yükümlülüğü adıyla bir nakdt yükümlülük konulmuştur.

Madde 2 — Nakliye yükümlülüğü maktu ve nispî olmak üzere iki kısımdır. Maktu kısım: Her şahıs için seyyanen (eşit) olup köylerde elli, şehir ve kasabalarda yüz kuruştur.

Nispî kısım: Emlâk ve arazi ve temettü (kazanç) vergilerinin zamlarıyla birlikte ulaştığı miktara göre aşağıda

ki nisbetler dahilinde tarh ve maktu kısma eklenerek alınır.

A — Köylerde: 101 kuruştan başlayarak her yüz kuruş ve küsuru için yüzde on.

B — Şehir ve kasabalarda: 101 kuruştan başlayarak her yüz kuruş ve küsuru için yüzde yirmi.

Madde 9 — Kesin lüzum görülecek yerlerde menzil hatlarında belli zaman için Vekiller Heyeti kararıyla mahalli rayice göre ve peşin ücretle bütün nakil vasıtaları kullanılabileceği gibi, yetmediği halde menzil hatlarına elli kilometre mesafeye kadar civar olan köylerdeki nakil vasıtalarına da müracaat olunur.

Madde 12 — Bu kanun dışında hiçbir kimse parasız nakliyat yapmaya mecbur tutulamaz ve aksine hareket edenler vatan hizmeti emriyle istiklâl Mahkemesine ve olmayan yerlerde genel mahkemelere tevdi olunurlar.»

10 — 20 Nisan 1922 gün ve 224 sayılı kanun da önemlidir: Düşman istilâsından kurtulan yerlerden kaçan Rum ve Ermenilerin (adları söylenmeksizin) mallarının paraya çevrilerek hazineye gelir kaydedilmesini amaç güden bu kanun gizlenen«emvali metruke» yi ihbar edenlere, meydana çıkan malın bedelinin yüzde onu nisbetinde mükâfat verileceğini öngörmekte idi. Kanunda, söz konusu mal bedellerinin hazineye gelir kaydedildiği ifâde edilmemiş «emânet hesabına kaydedilmek üzere» ibaresi kullanılmıştı, ilerde birtakım suistimallere ve haklı dedikodulara yol açacak olan bu kanun, 15 Nisan 1923 gün ve 233 sayılı kanunla yürürlükten kaldırılacak ve Birinci Dünya Harbi içinde ittihat ve Terakki hükümeti tarafından çıkarılmış olan 13 Eylül 1915 günlü geçici kanun, bazı maddeleri değiştirilerek yürürlüğe konacaktı.

11 — 2 Mayıs 1922 gün ve 228 sayılı kanun: Askerlikten tecil vergisi adıyla yeni bir vergi getirmek ve 1 Mart 1922 gününden, Ordunun hazar hâline geçişine kadar yürürlükte kalmak üzere çıkarılmış bulunmaktadır.

Son olarak, üç malî kanundan daha söz etmek istiyoruz. Bunlar: 6 Mayıs, 3 Temmuz ve 21 Ağustos günlü avans kanunlarıdır. Orduya harcanmak üzere Millî Savunma Bakanlığına, Birinci Avans Kanunu ile 10 milyon, ikinci Avans Kanunu ile 7 milyon Oçüncü Avans Kanunu ile 5 milyon lira ödenek verilmiştir. Böylece, Anadolu'nun bütün mad-dî ve malî kaynakları santimine kadar zorlanarak, Büyük Taarruzdan önce kullanılmıştır. Artık, bu alan-

715

da ne hükümetin, *ne de* halkın yapacak hiç bir şeyi kalmıyordu. Eğer ordu taarruzu başarıya ulaşabilirse Türkiye kurtulacak, aksi takdirde, Millî Kurtuluş Hareketi malî bakımdan yeni bir çıkmazın içine düşmüş olacaktı.

Buraya kadar anlattıklarımızla, taarruz hazırlığının ordu dışındaki kısmını özetlemiş bulunuyoruz. Ordu da kendi içinde durmadan hazırlanmakta idi. Ordunun önemle üzerinde durduğu işleri şöylece özetleyebiliriz:

a. Eğitim.

Son derece sıkı ve aralıksız bir çalışma ile subaylar ve erler, büyük taarruzun gereklerini yapabilecek bir şekilde yetiştirilmişlerdir. Bu amaçla, bütün birliklerde, her seviyede kurslar, talimgahlar açılmış, bol tatbikat ve manevralar yapılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesinden sonra girişilen takip harekâtının ve muharebelerin durduğu 10 Ekim 1921 den 1922 Ağustosuna kadar geçen 10 aylık süre, eğitim için gerekli imkânı en geniş şekilde vermiş bulunuyordu. Zaten büyük bir harp tecrübesine sahip bulunan subaylar ve kumandanlar, hem kendilerini, hem de erlerini, bu süre içinde taarruza göre hazırlamışlardır.

b. Ordu Mevcudunun Arttırılması.

Taarruz edecek bir ordunun, karşısındaki düşmana, insan sayısı bakımından üstün olması gerekir. Yunanlıların Anadolu'da 200.00 mevcutlu bir orduları bulunduğu biliniyordu. Halbuki Türk Ordusu, harbin başındanberi hiç bir zaman bir cepheye 100.00 kişi toplayamamıştı. Taarruz hazırlığı sırasında, ordu teşkilât bakımından, yeniden düzenlenirken tümenlerin mevcudu da arttırılıyordu. Tamamen kapanmış olan Doğu ve Güney cephelelerinden getirerek ve bazı doğumluları askere alarak Batı Cephesinde ordunun insan mevcudu 186.000 e yükseltilmiştir. Daha önce belirttiğimiz üzere Sakarya'dan sonra, 20 Eylül 1921 de, Batı cephesinin insan mevcudu 92.660 idi. Demek ki, bu tarihten Büyük Taarruza kadar ordunun mevcudu yüzde yüz artmıştır. Böylece, Yunanlılara denk bir duruma gelmiş oluyordu.

c. Silâh Gücünün Yükseltilmesi.

Türk Ordusunda, çeşitli piyade tüfeği vardı. Aynı kurşunu atmayan bu tüfeklerin, birliklerde karışık bulunması, cephane ikmâlini güçleştirdiği gibi ordunun ateş gücünü de azaltıyordu. Bunun için, Sakarya Meydan Mı-?

harabesinden sonra ilk iş olarak, her tmende aynı cins tüfek toplayacak şekilde değişiklikler yapılmış ve mermisi bol olmayan tüfeklerden kurulu tümenlerin ihtiyatta kullanılması kararlaştırılmıştı. Çeşitli tedbirlerle (İstanbul depolarından kaçıırılma, Fransa ve İtalya'dan satın alınma ve Rus yardımı) ordunun silâh gücü büyük ölçüde arttırılmıştır. Yine Batı Cephesinin 20 Eylül 1921 günlü durumu ile karşılaştırsak:

Tüfek sayısının 47.342 den 98.956 ya, ağır makineli tüfek sayısının 480 den 839'a, hafif makineli tüfek sayısının 379 dan 2025'e, top sayısının 165den 323'e yükseldiğini görürüz.

Bütün gayretlere rağmen, süvari kuvvetleri hariç, hiç bir bakımdan Yunan Ordusuna bir üstünlük sağlanamamış, ancak bir denge kurulabilmişti. Moral faktörü hesaba katılmaksızın üstünlüğün elde edilmesi taarruz plânına kalıyordu.

717

B. TAARRUZ VE ZAFER

Taarruz plânı, büyük kuvvetleriyle Afyonkarahisar bölgesinde bulunan Yunan ordusunun sağ kanadına taarruz ederek, İzmir'le irtibatını kesmek esasına dayanıyordu. Bu takdirde, Yunan ordusu ya bu bölgede toptan imha edilecek veya kuzeye, Bursa yönüne atılarak dağıtılıp, parça parça yok edilecekti. Taarruzun, başarıya ulaşması için Türk kuvvetlerinin büyük kısmının, düşmanın sağ kanadında toplanması ve Güneyden kuzeye doğru taarruza geçirilmesi kararlaştırılmıştı. Bu plânın başarı ihtimali fazla olduğu kadar, şüphesiz tehlikesi de büyüktü. Çünkü, büyük kuvvetler Afyon bölgesinde toplanmış, buna karşılık kuzeyden güneye uzayan ve 120 kilometreyi bulan asıl cephe, 50.000 kişilik bir kuvvete (2. Ordu), karşısında bulunan 100.000 kişilik düşman kuvvetini tutmak görevi verilmişti. Ankara yönünü kapayan 2. Ordu görevini yapamadığı takdirde, Yunan ordusunun Afyon bölgesinde yapacağı başarılı bir karşı taarruz, büyük Türk kuvvetlerini göller bölgesine ve Toroslara atabilirdi.

Taarruzun, düşmanı gafil avlayabilmesi için, bir baskın taarruzu şeklinde yapılması, taarruz plânının diğer bir özelliği idi. Taarruz hazırlığını gizleyebilmek için alınan bütün tedbirlere rağmen Yunan ordusu, **kaçak birkaç Türk erinden taarruz durumunu öğrenmişti**. Fakat, Afyon bölgesinde toplanan Türk kuvvetlerinin gerçek sayısı ve taarruz günü tesbit edilemediğinden, Türk taarruzu yine de baskın tarzında başlayabilmiştir.

Büyük taarruzda Türk ve Yunan kuvvetlerinin sayıca karşılaştırılması şöyledir:

	İnsan	Ağır Mk.Tüf.	Hafif Mk. Tüf.	Tüfek	Top	Kılıç
Türk Ordusu	186.900	98.596	839	2.025	323	5.286
Yunan Ordusu	195.000	130.000	1.002	4.152	344	3.000

Sakarya Muharebesinden sonra, Yunan ordusu kumanda kadrosunda bazı önemli değişiklikler yapılmış ve bu arada Papulas'ın yerine Ordu Kumandanlığına Hacı Anesti getirilmişti. **Yeni Ordu Kumandanı; Büyük Türk Taarruzu ile başlayan muharebeleri İzmir'den telsizle idare etmeye kalkışmış ve Yunan ordusunun felâketini böylece kolaylaştırmıştır. Halbuki, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, cephede ve kıtaların yanibaşında bulunmuşlardır.**

Türk Ordusunun kumanda kadrosu aşağıdaki şekilde teşekkül etmişti:

1. Ordu Kumandanı: Nurettin Paşa

Ordu Kurmay Başkanı: Albay Emin (Korgeneral E. Koral)

2. Ordu Kumandanı: Yakup şevki Paşa (Orgeneral Y. ř. Subaşı)

Ordu Kurmay Başkanı: Albay Hüseyin Hüsni (Tümgeneral H. H. Erkilet)

I. Kolordu Kumandanı: Albay İzzettin (Orgeneral i. Çalışlar)

II. Kolordu Kumandanı: (Korgeneral A. H. Ayerdim)

III. Kolordu Kumandanı: Albay şükrü Naili (Korgeneral ř. N. Gökberk)

IV. Kolordu Kumandanı: Albay Kemalettin Sami (Korgeneral K. Sami Paşa)

V. Kolordu Kumandanı: Fahrettin Paşa (Orgeneral F. Altay)

VI. Kolordu Kumandanı: Kâzım Paşa (Korgeneral K. İnanç).

Kolorduların Kurmay Başkanları, Kolorduların numara sırasına göre: Binbaşı Muharrem Mazlum (Orgeneral M. M. İskura), Yarbay İbrahim (Tümgeneral İ. Beğen), Yarbay Hayrullah (Tümgeneral H. Fişek), Yarbay Ziya (Tümgeneral Ziya), Binbaşı şükrü (şükrü Koçak), Yarbay Nihat (Sonra kaza kurşunu ile İzmir'de şehit oldu.)

Muharebelerin büyük yükünü omuzlarında taşıyan tümen kumandanlarının isimleri aşağıdadır:

Yarbay Naci (Korgeneral Naci Tınaz)

Yarbay Ömer Halis (Korgeneral Ö .H. Bıyıktaş)

Albay Reşat (Taarruzun ikinci günü intihar etti)³²

32 - Önemli bir tepeyi (Çiğil tepe) zaptetmekle görevli olan tümeni emredilen saatte hedefini alamadığından, Tümen Kumandanı bundan mütessir olarak intihar etmiş ve biraz sonra da tepe zaptedilmiştir.

719

Yarbay Edhem (Çallı Edhem Bey)
Yarbay Halit (Eski Kastamonu milletvekili)
Yarbay Derviş (Derviş Paşa)
Albay Osman (Tümgeneral Osman Koptagel)
Albay Kâzım (Tümgeneral K. Sevüktekin)
Albay Mürsel (Tümgeneral M. Baku)
Yarbay Zeki (Tümgeneral Z. Soydemir)
Yarbay Suphi (Tümgeneral S. Kula)
Albay Nazmi (Korgeneral N. Solok)
Yarbay İbrahim (Bilecik Milletvekili Çolak İbrahim)
Yarbay Abdurrahman Nafiz (Orgeneral A. N. Gürman)
Yarbay Alâeddin (Alâeddin Paşa)
Yarbay Salih (Orgeneral S. Omurtak)
Albay Aşir (Tümgeneral Aşir Atlı)
Albay Nurettin (Nurettin Paşa)
Albay Hacı Arif
Albay Kâzım (Orgeneral Kâzım Orbay)
Albay Sabri (Sabri Paşa)
Albay Naci (Tümgeneral Naci Eldeniz)
Albay Halit (Tümgeneral Deli Halit)

Taarruzda kesin sonuç alınacak yerde (Afyon bölgesinde) düşmanın sağ kanadını çökertmek üzere İzzettin Çalışlar ile Kemalettin Sami Paşanın kolorduları taarruz edecek, Ali Hikmet Paşa'nın kolordusu bunların gerisinde ihtiyatta bulunacaktı. Fahrettin Altay'ın kumanda ettiği Süvari Kolordusu ise, düşmanın sağ kanadı açısından düşman gerilerine taarruz edecekti.

Taarruz, 26 Ağustos 1922 Cumartesi günü sabah saat 4.30 da topçu ateşi ile başladı. Topçunun ateşi çok etkili oldu. Fakat iki Türk Kolordusunun, düşmanın sağ kanadına yaptığı taarruz, bu ilk gün, istenilen sonucu alamamıştı. Bununla beraber, düşman iyice sarsıldı. Fahrettin Altay'ın kolordusu (süvariler), Yunan ordusunun sağ kanadı ucundan Ahır dağına, gece aşarak, en başarılı hareketi yapmıştı. Düşmanın sağ kanadı çökertilemediği halde, 26 Ağustos günü, süvariler Sincanlı ovasına inmişlerdi. Süvari kolordusunun düşman gerisinde faaliyete geçmesi (Demiryolunun tahribi ve telgraf hattının kesilmesi) muharebenin ilk ravundunu Türk Ordusuna kazandırdı.

27 Ağustos'ta düşman direnmesi kırıldı. Türk Ordusu taarruzu süratle geliyordu. Afyon'un batısında Yunan cephesi yarılmıştı.

28 Ağustos'ta Yunan ordusunun asıl cephesi de ya-

rıldı. Güneyden Kuzeye doğru ilerleyen Türk kuvvetleri ile doğudan ilerleyen kuvvetler Yunan ordusunu ikiye ayırmış ve büyük kısmını kuşatıcı bir duruma girmişti.

29 Ağustos'ta taarruz başarılı bir şekilde gelişti. Yunanlıları saracak çenber biraz daha belirli bir şekle girdi.

30 Ağustos'ta Süvari Kolordusu ve diğer birlikler tarafından çekilme yolu kapanmış olan düşman kuvvetleri (5 tümen, 40-50 bin kişi), Başkumandanlık Meydan Muharebesi adı verilen bugünkü muharebede kısmen esir, kısmen imha edilmişlerdir.

Muharebeler 31 Ağustos ve 1 Eylül günleri de olanca şiddetiyle devam etti.

Yunan ordusunun imhadan kurtulan kuvvetleri çeşitli yönlerde çekilmeye başlamışlardı. 1 Eylül'de Türk ordusu Uşak'a girdi. 2 Eylül'de Uşak yakınlarında Yunan Başkumandana General Trikopis, II. Kolordu Kumandanı General Diyenis, Kurmay Başkanı Albay Yuvanıs, 13. Tümen Kumandanı Albay Vandelis de dahil olmak üzere 300 kadar Yunan subayı ile 5000 den fazla er esir alındılar.

3 Eylül günü, Türk ordusunun takip hareketi devam etti. İnönü mevzilerinde şiddetli muharebeler oldu ve buradaki Yunan kuvvetleri de Bursa yönünde çekilmeye başladılar.

9 Eylül'de Türk süvarileri İzmir'e girdi. Takip boyunca çeşitli bölgelerde yapılan muharebelerde Yunanlılardan çok sayıda esir alındı. Kurtulan Yunan birlikleri İzmir, Yalova, Bandırma gibi sahil şehirlerine ulaşmaya çabalıyorlardı. 1 Eylül'den 17 Eylül'e kadar süren takip ve çekilme harekâtı sırasında İnegöl - Bursa bölgesinde, Kütahya'da, Mudanya'da önemli muharebeler oldu. Nihayet son Yunan askerleri, 17 Eylül'de Bandırma'da gemilere binerek Anadolu'yu terk ettiler.:"

33 - Yunan Ordusu Başkumandanı, daha önce belirttiğimiz gibi, General Hacı Anesti idi. İzmir'de oturan Başkumandanın [muharebeyi idare edemediği anlaşıldığından, cephe](#)deki Trikopis Başkumandan tayin edilmiş idi. Fakat Yunan ordusu başına uğradığından Trikopis Boşkumandan tayin edildiğine dair emri tebellüğ edememişti. Ancak esir olduktan sonra keyfiyeti Türklerden öğrendi.

34 - Büyük taarruz hakkında General Fahri Belen'in «Büyük Türk Zaferi — Afyon'dan İzmir'e» adlı değerli kitabını tavsiye ederiz.

721

5. HARBİN SONA ERİŞİ

Büyük Türk Taarruzunun gösterdiği gelişme üzerine, Yunanistan, itilâf Devletlerine başvurarak, Anadolu'nun boşaltılması şartıyla bir mütareke yapılması hususunda aracılık ricasında bulundu. Fakat, üç büyük devlet herhangi bir müdahaleye girişmeden, Türk Ordusu, İzmir'e dayanmış ve Anadolu'nun Yunanlılar tarafından boşaltılması bir mesele olmaktan çıkmıştı. Şimdi, ancak Boğazların ve Trakya'nın durumu söz konusu olabilirdi. Nitekim, 11 Eylül 1922 de, İngiltere, Fransa ve İtalya Çanakkale Boğazının Anadolu yakasına asker göndererek, Türk Ordusunun ilerleyişini burada durdurmak istediler. Üçler arasında, Boğazların serbestliğiyle ilgili bir anlaşmazlık olmadığı anlaşılıyordu. Yalnız, Trakya'nın Yunanistan'da mı kalacağı yoksa Türklere iade mi edileceği meselesi askıda idi.

12 Eylül'de başlayarak 23 Eylül'e kadar üç büyükler arasında cereyan eden görüşmeler, dünyayı tehdit eden yeni bir harb ihtimali içinde, oldukça heyecanlı geçti. İngiltere, İstanbul'un da Türklere bırakılmasına yanaşmıştı. Fakat, Trakya meselesinde ısrarlı idi ve Boğazların tarafsızlığını korumakta, yeni bir harbi göze alacak kadar kararlı görünüyordu, İngiliz kabinesi, 15 Eylül günü yaptığı toplantıda, Türk Ordusunun Boğazlar bölgesine tecavüz etmemesi için üç büyük devlet tarafından M. Kemal Paşaya tebligat yapılması, Çanakkale'nin Anadolu yakasındaki müttefik kuvvetlerin arttırılması, Türklerin Rumeli'ye geçmesinin önlenmesi ve Doğu meselesinin çözülmesi için İngiltere, Fransa, İtalya, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan ve Türkiye delegelerinin katılmasıyla bir konferans toplanması hususlarında karara vardı. O günden sonra da, İngiliz nazırları hemen her gün toplantı

halinde bulundular.³⁵ İstanbul'da General Harrington'a, M. Kemal Paşa'ya gerekli tebligat yapıldıktan sonra, tarafsız Boğazlar bölgesine girecek Türk askerlerine ateş açılması için emir verildi. Dış ilişkiler bölümünde belirttiğimiz üzere, Harrington, hükümetinin bu tebligatını cebinde saklamış ve silâhlı çatışmaya sebep olacak bir sert davranıştan sakınmıştır. Türk Ordusu ise, Çanakkale'de İngiliz mevzilerine kadar sokulduktan sonra durmuştu. Durum, gerçekten çok ciddî idi. Her an bir silâhlı çatışmaya başlayabilirdi. Bütün Avrupa memleketlerini bir heyecan kaplamıştı. Çünkü Lloyd George'un, Royter ajansı vasıtasıyla 16 Eylül'de yayınlanan bir bildirisi, bütün İngiliz müstemlekelerini, Fransa'yı, İtalya'yı ve Balkan Devletlerini Türkiye'ye karşı harbe davet eder mahiyette idi. Lloyd George'un bu davranışı, başta bazı İngiliz çevreleri olmak üzere, bütün muhaptalarının tepkisiyle karşılaştı. Fransız Başbakanı Poincare, Çanakkale'deki Fransız askerlerinin 24 saat içinde geri çekilmesi için General Pelle'ye talimat verdi, İtalya da aynı şeyi yaptı. Lloyd George, yalnız kalmıştı.

Olayların, böyle olumlu bir şekilde gelişmesinde Fransa'nın rolü çok büyük olmuştur. Çünkü, Türk Zaferi Fransa'da son derece iyi karşılanmış ve Fransız halkı, bunu kendi zaferleri gibi kabul etmişti. Poincare'nin doğu politikası, Türkiye'nin menfaatleriyle tam uyuşma halinde idi. Fransız Başbakanı, bu husustaki görüşünü 8 Ekim günü Voucouieurs'de söylediği nutkunda şöyle belirtmişti:

«... Fransa büyük bir Müslüman milleti olup, harb sırasında Müslüman askeri tarafından gönül yüceliğiyle müdafaa edilmiştir. Bu askerlerden bir çoğu Fransa uğrunda hayatlarını feda etmişlerdir. Bana gelince, Triancourt Mezarlığına her gidişimde orada ailelerinden uzak, millî topraklarından uzak olarak ancak ölmek için geldikleri bir memlekette uyuyan cesur Amerikalılara karşı minnettar ve hüznü bir duygu ile dolmaktayım. Müslüman askerlerimiz Türkiye'ye karşı harp etmeye mecbur oldukları zaman bile disiplin ve cesaret hususlarında takdire değer olmuşlardır. Fakat bugünlerde Fas Sultanından aldığım telgraf ve her taraftan bana gönderilen haberler

35 Ali Türkgeldi. Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları - No. 7, Ankara 1948, s. 152.

723

son zamanlarda Anadolu'da Türkler tarafından elde edilen zaferlerin müstemle-
kelerimizin büyük bir kısmındaki dindaşları tarafından gerçek bir memnunlukla
karşılanmış olduğunu yeter derecede İspatlamaktadır. Bu bir gerçektir ki, bil-
mezlikten gelmeye hakkımız yoktur ve bütün Doğu politikamıza hâkim olmak
lâzım gelmemekle beraber, onu etkileyecek niteliktedir. Nihayet efendiler,
herşey-den önce Ankara Meclisi tarafından istenilen Doğu Trakya'yı Yunanistan-
'a vermek için Trakya'yı reddetmiş olsaydık, galipleri mağlûplar aleyhine kızdır-
mış, her ırktan ve dinden olan halkın zararına olarak düşmanlığı uzatmak
zorunluğunda kalmış olurduk.»37

Fransa ve İtalya'nın şiddetli direnmesi sonunda, İngiltere de Doğu Trakya meselesinde yumuşamak zorunda kaldı. Varılan anlaşmaya dayanarak. Franklin - Bouillon İzmir'e gönderildi. General Pelle, Poincare'nin emriyle daha önce İstanbul'dan İzmir'e gelmişti. Fakat, bu sırada İngilizler, Çanakkale'deki kuvvetlerini durmadan çoğaltmakta idiler. Türk askerleri de tarafsız bölgeye kısmen girmiş ve İngiliz mevzilerinin önündeki tel örgülere kadar yaklaşmışlardı, İzmir'e gelen General Pelle ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki görüşmelerin olumlu bir şekilde devam etmesine karşılık Çanakkale bölgesinde bir harbin her an başlaması ihtimali tazeliğini muhafaza etmekte idi. Fakat General Harrington'un çok anlayışlı ve yumuşak davranması sayesinde Franklin Bouillon'un herhangi bir hâdisenin zuhurundan önce İzmir'e ulaşması mümkün oldu.

İzmir görüşmeleri, Mudanya'da bir mütareke yapılması için gerekli zemini hazırlamıştı. 3 Ekim 1922 günü *İsmet Paşa*, General *Harrington* (İngiltere), General *Charpy* (Fransa), General *Mombelli* (İtalya), Türk-Yunan Harbine son verecek mütareke için Mudanya'da toplandılar. 11 Ekim'e kadar süren görüşmelerden sonra Edirne dahil olmak üzere doğu Trakya'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine teslimine karar veren mütareke heyeti şu noktalarda anlaşmaya varmıştı:

— İşbu mütarekenin imzalandığı tarihten itibaren Türk ve Yunan askerî kuvvetleri arasında muhasemat tatil edilecektir.

— Yunan kuvvetleri, Trakya'dan hemen çekilmeye

37 Ali Türkgeldi, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin tarihi — Ankara 1948, s. 154-155.

724

başlayacaklardır. Trakya'nın boşaltılması 15 gün içinde tamamlanacaktır.

— Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin jandarma kıtaları Trakya'ya geçerek buranın asayişini sağlayacaklardır. Bu kuvvetlerin sayısı, subaylar dahil olduğu halde, 8000 kişiyi aşmıyacaktır.

— Trakya'nın Yunanlılar tarafından boşaltılması ve Türk jandarması ile mülkî idarenin yerleşmesi sırasında zuhur edecek olayları önlemek üzere, burada, müttefik heyetleri ve 7 taburdan ibaret bir işgal kıtası bulunacaktır.

— Barış Andlaşmasının imzalanmasına kadar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Trakya'ya askerî kıtalar nakletmeyecek ve bir ordu bulundurmıyacaktır.

Mudanya görüşmelerinin başlamasından önce, Marmara bölgesindeki Türk birliklerinden 16 seçme tabur, jandarma birlikleri haline sokularak Trakya'ya gönderilmek üzere hazırlanmıştı. Bu taburlar 21-27 yaşındaki (311-317 doğumlular) erlerden kurulmuş olup, 400 er mevcutlu idi. Mütarekenin imzalanması üzerine jandarma taburları derhal Trakya'ya taşınmış ve Yunan ordusu da mütareke şartlarına göre çekilmeğe başlamıştı.

İtilâf Devletleri, barış andlaşmasının 13 Kasım'da Lozan'da yapılmasını kararlaştırarak, 27 Ekim 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine aşağıdaki tebligatı yaptılar:

«İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri, Ankara hükümetine gönderdikleri 23 Eylül tarihli notalarına ek ve bu hükümetin 4.10'1922 tarihli notasına cevap olarak, doğudaki harbe son verecek bir barış andlaşması imzalanması maksadiyle, 13 Kasım'da görüşmeye başlamak üzere davet etmekle şereflenirler. Delegelerin tam yetkili olması, fakat sayıca İkiyi geçmemesi İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri arasında kararlaştırılmıştır.»⁵

KRONOLOJİ

11 Ekim 1922 Mudanya Mütarekesinin imzalanması

26 Ekim 1922 İsmet Paşa'nın Hariciye Vekili seçilmesi

1 Kasım 1922 Saltanatın kaldırılması

38 M. Cemil (Bilsel), Lozan — İstanbul 1933, s. 2, s. 2.

725

17 Kasım 1922 Sultan Vahidettin'in İstanbul'dan kaçması

13 Kasım 1922 Abdülmecit efendinin Halife seçilmesi

20 Kasım 1922 Lozan Konferansının açılması

4 Şubat 1923 Lozan Konferansı görüşmelerinin kesilmesi

17 Şubat 1923 İzmir'de İktisat Kongresinin açılması

1 Nisan 1923 Birinci Büyük Millet Meclisinin kendisini feshetmesi ve seçimin yenilenmesi kararı

8 Nisan 1923 Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın bir halk devleti ve Hükümeti kurulacağını belirten beyanname (9 umde)

24 Temmuz 1923 Lozan Andlaşmasının imzalanması³⁸

11 Ağustos 1923 İkinci Büyük Millet Meclisinin açılması

2 Ekim 1923 İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin çekilmesi

6 Ekim 1923 Türk ordusunun İstanbul'a girmesi

13 Ekim 1923 Ankara'nın yeni Türk Devletinin merkezi olarak kabulü

29 Ekim 1923 Cumhuriyetin ilânı

30 Ekim 1923 İsmet Paşa'nın Başbakan adı ile ilk Cumhuriyet Hükümetini kurması.

39 Görülüyor Kİ X,ozan Andlaşmasının imzalanması beklenmemiş ve Anadolu İhtilâli, hedefine doğru adım adım ilerlemekte devam etmiştir.

726

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YENİ TÜRKİYE

Yeni Türk Devletinin kuruluşu; ihtilâllerden, harplerden ve bir seri «ıslâhat» çabalarından geçerek gerçekleşmiştir. Uzun bir devreyi kaplayan bu olaylardan, biz, son ihtilâli (Anadolu ihtilâli) ve son harbi (istiklâl Harbi) gözden geçirdik. İlk kitabımızın önsözü'nde de belirttiğimiz gibi, yeni Türkiye'nin kuruluşunu hazırlayan «**Millî Mücadele**» sanıldığı gibi belli bir kaç yıl içine sığdırılmış ve kapanmış bir devir değildir. Bunun öncesi ve günümüze kadar ulaşan sonrası vardır. Fakat, aradığımız çıkış yolunun en yakın başlangıç noktası olarak «**Millî Mücadele**»yi ele almış bulunuyoruz. Bu başlangıç noktasına da, şüphesiz bir yerden gelinmiştir. Gerçekleri sımsıkı yakalayabilmek için geriye doğru giderek veya en baştan başlayarak meseleleri incelemenin en doğru hareket olduğuna inanıyoruz. Ancak, bu, çok şümüllü ve akademik çalışma isteyen bir iş. Böylesine bir çalışmayı başkalarına bırakarak, yeni Türk Devletinin hangi temeller üzerine kurulduğunu araştırmakla yetineceğiz.

İlk olarak, şu hususu belirtmek gerekir ki; Yeni Türkiye, Anayasa hukuku ve milletlerarası hukuk bakımından tam anlamıyla yeni bir Devlettir. Fakat, bugün Türkiye'de göze görünen ve hissedilen bütün değişikliklere rağmen, devletin aslî unsurları, Osmanlı Devletinin kalıntıları halinde yaşıyor. Dikkatli bir göz, Osmanlılığın izlerini, devlet ve toplum hayatının her safhasında, insanlarımızda açık ve seçik olarak görebilir. Eski bir tarihe sahip olmak, milletlerin hayatında ve kurumlarında elbette önemli bir yer tutmaktadır. Yalnız unutmamalıdır ki, Tarih, iyi ile beraber, kötü olanı da yeni kuşaklara aktarır. Eğer

tarihî miras köklü bir tasfiyeye uğramaz ise, her türlü iyi niyetler boşa gider ve eski devlet, yeni devletin çatısı altında, çok uzun yıllar bütün canlılığıyla yaşayıp gider. Yaşlı milletler, yeni devletler ve yeni rejimler kurmaya muvaffak olmuşlardır. Bunun birbirine karşıt iki örneğini, Fransa'da ve Rusya'da görmekteyiz. Türkiye, gerek Fransız, gerekse Rus ihtilâllerinden etkilenmiş olduğu halde, ne o yoldan, ne de diğerinden geçmediği için Osmanlı kalmaktan kurtulamamıştır. Yeni insan yetişmeden, yetiştirilmeden, daha açıkçası insanlar yenilenmeden, yeni düzen, yeni devlet kurmak mümkün değildir.

Tarihlerinin ağırlığı altında ezilmemiş genç milletler, kendi devletlerini daha rahatlıkla kurabilmek şansına sahip oluyorlar. Amerika Birleşik Devletleri bunun en tipik örneğidir. Bağımsızlıklarına yeni yeni kavuşan sömürge halklarının da giriştikleri denemelerde aynı sonuca ulaşacakları bir süre sonra görülecektir.

Buraya kadar söylediklerimiz, Yeni Türk Devletinde hiç bir şeyin değişmediği anlamına alınmamalıdır. En önemli değişiklik, yenilenme isteğinin, Cumhuriyetten öncekine nazaran çok daha şuurlu olmasıdır. Bununla beraber, temelde değişme olmayınca, bütün yenilik, bir eski paltonun tersyüz edilmişinden öteye geçemez.

Millî Mücadeleden sonra, eski kurumların çoğu hukuken ve fiilen yıkılmıştır. Yerlerini yeni kurumlar almıştır. Devlet, az çok modernize edilmiştir. Memlekete batı tekniği girmiştir. Atatürk'ün pek az bir zamana sığdırdığı reformlar sayesinde, toplum ve kişi hayatında bir değişme başlamıştır. Batı yaşayışına daha hızla yönelen bu değişme, şüphesiz, etki alanını devamlı olarak genişletmektedir. Fakat, toplumun üst yapısındaki değişme, alttaki değişme ile uygunluk halinde değildir. En iyimser görüşle, gerçek budur.

Yeni Türkiye'nin kurucuları, elbette böyle olmasını istememişlerdi. Millî Mücadele süresince ve zaferden sonra, çok büyük sözler söylemiş, çok ileri hedefler gösterilmişti. Ancak, ihtilâl ile iş başına gelindiği halde, gereği kadar radikal davranılamadı. Çünkü, Osmanlı Devleti ölmüştü ama, Osmanlılık henüz ayakta duruyordu. Hatta, en ileri radikaller ve reformcular bile, Osmanlılıkla ilişkilerini kesmemişlerdi. Çünkü, onlar ilhamlarını Osmanlı devrimcilerinden almışlar, aynı mektep ve aynı çevrede eğitilmişlerdi. Bu sebeptendir ki, Yeni Devletin kuruluşunda, büyük ölçüde eski malzeme kullanılmıştır.

Anadolu ihtilâli ve İstiklâl Harbi ile Türkiye'de bir islâm imparatorluğundan millî devlete, teokratik devlet düzeninden parlamenter Cumhuriyete ve ortaçağ ekonomisinden modern kapitalist ekonomiye geçiş gibi radikal değişiklikler olduğu halde, Yeni Devlette Osmanlı zihniyetinin idare mekanizmasına yerleşebilmesi büyük bir şanssızlıktır. Bu hali bir dereceye kadar normal saymak ve tasfiye tehlikesiyle karşılaşan Osmanlılığın bir direnmesi, bir yaşama çabası şeklinde telâkki etmek gerekir. Diğer yandan ihtilâl, yıkmak istediği kuvvetle, kendisine engel olacak en önemli uçları kırdıktan sonra -üstü kapalı- bir uzlaşmaya girmiş gibi görünüyor. Bu, şüphesiz, yalnız Anadolu İhtilâline has bir durum değildir. Nitekim, başlangıcında, Fransız İhtilâli de buna benzer bir yoldan geçmiştir. Şu farkla ki, Fransa'da değişme temelde cereyan ediyordu ve uzlaşma geçici idi. Türkiye'de ise, eski devrin kesin olarak tasfiyesi uzun zamana ve gelecek kuşaklara kalıyordu. Gerek bu farklılığı, gerekse Anadolu ihtilâlinin köklü bir değişmeye gidememesindeki gerçek sebepleri Türkiye'nin bazı tarihî çağları yaşamamış olmasında aramak gerekir. Bir kısım Batılı yazarların önemle üzerinde durdukları bu husus, son zamanlarda İngiltere'de yayımlanan «**Modern Türkiye'nin Doğuşu**» adlı bir eserde geniş şekilde ele alınmıştır.¹ Yazar, şöyle diyor:

«...Avrupa tarihindeki büyük olaylar ve hareketler, İslâmı Hıristiyanlıktan ayıran askeri ve dini setlere çarpmak yüzünden, onu etkilerinden tamamen mahrum bırakmış, Türkiye bunlardan uzak ve habersiz kalmıştı. Kilise - Devlet çatışması, Rönesans, Reform ve Kontr - Reform, bilimsel uyanış, hümanizme, liberalizm, Rasyonalizm ve aydınlanmış çağı, Avrupa'nın geçirdiği bu büyük serüvenler ve fikri çatışmalar, bunların tamamıyla yabancı ve yersiz kaçacağı bir toplumda yankısız ve dikkatten uzak kalmıştı. Aynı durum, böyle sosyal, ekonomik ve politik değişmeler için de söz konusu İdi. Baronluğun yükseliş ve çöküşü, komünlerin gelişmesi, ticaretin yeni bir şekilde gelişmesi, yeni bir orta sınıfın belirişi, para ve toprak, site devleti, nasyonal devlet ve imparatorluklar arasındaki çatışmalar, Avrupa toplumunun ve hayatının bütün bu hızlı ve bileşik evrimlerinin herhangi bir benzerini

1 Bernard Lewis, The Emergence of Modern Turkey, Oxford University press, 1961, s. 474-479.

Osmanlıların Ortadoğu İslâm uygarlığında bulmak mümkün değildir. Bütün bunlardan ötürü de, Türk İhtilâlini hazırlayıp besleyen, sonra da şekillendiren değişme ve çatışma, İngiliz, Fransız ihtilâllerinden ve hattâ, öbürlerine nisbetle daha büyük benzerlikler çizilmesine elverişli olan Rus İhtilâlinden farklıdır.»

Birinci kitabımızda da belirttiğimiz gibi **Anadolu İhtilâli bir halk hareketi değildir.** Bazı kimseler, bunu, millî burjuva hareketi olarak vasıflandırmalardır. Bu iddiada da, büyük bir gerçek payı yoktur. Türkiye'de batı burjuvazisi gibi şurlu ve teşkilâtılı bir sınıfın bugün bile bulunmayışı, kanaatimizi doğrulamaya yeter. Anadolu burjuvalarını millî hareket içinde olduğu kadar, dışında da görmekteyiz. Gerçi, Yeni Türkiye'nin kuruluşunda ve şekillenmesinde, burjuvazinin önemli etkisi olmuştur. Ama, bu vakiadan, Anadolu İhtilâlinin bir burjuva ihtilâli olduğu hükmüne varılabileceğini sanmıyoruz.

Anadolu ihtilâli, aslî unsuru ittihatçılar (asker ve sivil) olan bir karma kadronun, daha doğrusu bir aydın ekibin yarattığı ve yürüttüğü bir harekettir. Buna, yabancı yazarlardan bir çoğunun da işaret ettiği gibi **seçkinler hareketi diyebiliriz.** Türk toplumunun gerçekten seçkin kişileri sayılmak gereken bu yol göstericilerin fikrî cevher bakımından başlıca özellikleri, Osmanlı toplumu için çok yeni sayılan iki kavramı, «vatan» ve «millet» kavramlarını idrâk etmiş olmalarıdır. Jön Türklerden Kuvayi Milliyecilere kadar, peşinden koşulan en çekici fikirler, kaynağını «vatan» ve «millet» kavramlarından almıştır. Anadolu İhtilâlinin öncüleri ve yöneticileri de pek az farkla aynı fikir çizgisinde bulunuyorlardı. Başlangıçta, ihtilâlin hazır bir ideolojisi ve yetişmiş bir ideologu yoktu. Hareketin şefi, aynı zamanda ideolog olmaz zorunluğunda idi. Ve ihtilâlin ideolojisi, hareketle beraber, hattâ hareketin arkasından gelmişti. Bu sebeple, Yeni Türkiye'nin kuruluşunda, ideoloji çok defa günün şartlarına uydurulmuştur.

Anadolu İhtilâlinin, harple beraber, iç içe gelişmesi de ayrıca üzerinde durulacak bir husustur. İhtilâlin ideolojik bir hareket olarak başlamamış olması ve böyle bir hazırlığa sahip bulunmaması, dayanağını ve gerekçesini harpte bulmasına yol açmıştır. Böylece, harp, ihtilâle başarı şansı sağlamış oluyordu. Fakat, bu durum, Yeni Devletin kuruluşunda birtakım olumsuz etkiler yapmaktan da geri kalmamıştır. Dış düşmanlara karşı «vatan»ın savunulması ve milletin kurtuluşu için savaşanların pek

azı ihtilâlcı idi. Savaşçılara göre, kurtarılacak kutsal varlıklar arasında saltanat ve hilâfet makamları da vardı. İleride bu iki müesseseyi de tasfiye edecek olan ihtilâlciler, bir süre, savaş arkadaşlarından farklı görünememişlerdi. Anadolu millî hareketi içinde bütün siyasî görüşler bir koalisyon teşkil etmişti. Bu koalisyon, ihtilâlin uzak hedefleri bakımından büyük bir zaaftı. Çünkü, İhtilâle karşı olan kuvvetler, zaferden sonra, vatanın kurtuluşu için girdikleri bu koalisyondan, alacaklı olarak çıkacaklardı. Bu sebepten tasfiyeleri güçleşiyordu. Ne kadar radikal davranılsa, bunlara taviz verilmek gerekecekti. Esasen, ilk günden beri, ihtilâl, taviz vere vere yürütülmekte idi.

İttihatçılar da, Yeni Devletin kuruluşunda önemli sürtüşmelere ve çatışmalara sebep olarak, ihtilâlin gücünü ve hızını azaltmışlardır. Bir ihtilâlcı teşekkülün mensubu olan **ittihatçılar, Anadolu İhtilâlindeki rolleri dolayısıyla zaferde büyük hak sahibi idiler.** İttihatçı kadro, bununla da yetinmeyecek, iktidar için hak iddia edecekti.

Özetlersek, Türkiye'nin gerçekten yenilenmesini engelleyen en önemli faktörler şunlardır:

- 1 — Batının geçirdiği önemli tarihî çağların yaşanmamış olması,
- 2 — Anadolu İhtilâlinin bir halk hareketi veya bir sınıf hareketi olmaması,
- 3 — İhtilâlin bir ideolojik hareket olarak başlamaması ve ideolojinin hareketle beraber, hareketin içinde hazırlanması,
- 4 — Harp ve ihtilâlin içi içe gelişmesi sebebiyle, millî kurtuluş harbinin zafere, her çeşit siyasî görüşü temsil eden bir koalisyonun yönetiminde ulaşması.
- 5 — İttihatçı kadronun, ihtilâl ve harbin kazanılmasındaki büyük şeref payına dayanarak iktidara sahip çıkmak istemesi.

Bunlar, zamanla az çok farkedilmiş ve sezilmiş gerçeklerdir. Millî hareketin nereye yöneleceği ve kurulmakta olan yeni devletin ne biçim bir devlet olacağı, daha harp devam ederken düşünülmekte ve tartışılmakta idi. Ahmet Ağaoğlu'nun «**Hâkimiyeti Milliye**» gazetesinde çıkan bir seri yazısı, bize bu hususta derli toplu bir fikir vermektedir. 10 Mayıs 1922'de başlayıp 15 Ağustos 1922 de biten bu yazı serisinde ileri sürülen endişeleri ve yapılan tahlilleri, Millî hareketin resmî organında yayınlandığı için, yalnız Ağaoğlu'nun görüşü olarak kabul etmek

mümkün değildir. Bu bakımdan, zaferin hemen eşliğinde yayınlanan seri yazının önemli kısımları üzerinde duracağız.

Ağaoğlu, «*İhtilâl mi, İnkılâp mı?*» başlıklı yazılarının ilkinde şöyle başlamıştır:

«*Biz neyiz? Nereye doğru yürüyoruz? Geleceği nasıl düşünüyoruz? Ufkun öte tarafında bizi ne bekliyor? Memleketimiz ve halkımız için gelecekte ne gibi bir hayat tasavvur ediyoruz? Özetle, hangi ülkünün gerçekleşmesine doğru yürüyoruz?*»

Yazı serisi, bu soruların cevaplarını araştırmakla uzayıp gittiği halde, sorular cevapsız kalmıştır. Fakat, yazar, o günlerde herkes için meçhul olan bu soruların niçin cevaplandırılmadığını kesinlikle söylemiştir: *düşünürümüz ve ideologumuz yok.*

«*Birleştiğimiz tek nokta; vatani kurtarmak, millet varlığımızı ve istiklâlimizi sağlamak.*» diyen Ağaoğlu, «*Bunu sağladıktan sonra ne olacak?*» sorusunu ortaya atmaktadır. Türkiye'de, günümüze kadar gelmiş her ihtilâlde «*hele bir yıkılım, sonra düşünürüz*» parolası hâkim olduğu gibi, Ağaoğlu'nun belirttiğine göre o günlerin parolası da şöyledir:

«*Bir kere düşmandan memleketi kurtaralım, sonra, bu hususları düşünerüz.*»

Bazı kimselerin kafasında, şüphesiz, birtakım bulanık düşünceler yaşamakta idi. Bu arada Mustafa Kemal Paşa, şef olarak ve tek başına, ne yapmak istediğini biliyordu. Olayların gelişmesinden, millî hareketin, cumhurî bir millî devlete yöneldiği anlaşılmaktaydı. Fakat bütün bunlar, Ağaoğlu Ahmet Beyin şu acı gerçeği görmesine engel olamamıştı :

«*Millî hareket, ne bir nazariyenin, ne de bir felsefe akımının, ne de belli bir siyasal ve sosyal eğilimin mahsulüdür.*»

Ağaoğlu'nun düşünme istidadı olan kafaları sarsmak ve açıkça belli ki henüz idrâk etmemiş olanlara, yeni düzende bir devletin kurulmakta bulunduğunu anlatmak isteyen 18 ve 24 Mayıs, 1 Haziran 1922 tarihli yazılarında; Millî Hareketin ortaya koyduğu gerçekler tasnif ve tahlil edilmiştir. Ağaoğlu'na göre bu gerçekler şunlardır:

1 — İstanbul, yöneticilik ve önderlik görevini kaybetmiştir.

2 — Osmanlı devletinin cevheri Anadoludur; fakat, Anadolu İmparatorluk manzumesi içinde dışa düşmüştür.

3 — Saray ve Babîali iflâs etmiş, madde ve mâna olarak yıkılmıştır.

4 — Anadolu halkının şimdiye kadar fark edilmemiş bir özelliği ve değeri vardır.

Bu yazı serisinde yazar nihayet kurulacak devlette hükümet şeklinin ne olabileceğini araştırmakta ve çeşitli ihtimaller üzerinde durarak batı tipi demokrasiyi en uygun hükümet şekli olarak tavsiye etmektedir.

Ağaoğlu'nun makalelerinde Osmanlı Devleti düzeni, medrese ve tekke, toplumun sosyal yapısı, halkçılık, demokrasi, marksizm, yer yer incelenmekte, memleketin anlaşılmıyan fikrî bir hercümerç içinde yuvarlandığı belirtildikten sonra şu yol gösterilmektedir:

«Kalple, hisle doğulu olmak; kafa ile batılı olmak»

«Kültür bakımından Türk-İslam kalmak ve uygarlık bakımından Avrupalı olmak.»

Görülüyor ki o günlerde millî hareketin resmî organı olan Hâkimiyeti Millîye Gazetesinde ileri sürülen fikir hiçbir yenilik getirmemektedir, ittihat ve Terakkinin görüşü, o gün de revaçta olan fikirdir. Ağaoğlu Ahmet Bey, büyük taarruzdan 11 gün önce, 15 Ağustos 1922 de çıkan son yazısını aşağıdaki cümlelerle bitirmiştir :

«Bundan dolayı, içeride karşımıza dikilen mesele şu: Acaba biz bu kerre de idarei maslahat ederek, sağa, sola, öne, arkaya bakacak, yerimizden kımıldamıyarak asırların omuzlarımıza yüklemiş olduğu ve dış baskıdan çok bizi, varlığımızı, dimağımızı, kalbimizi, vicdanımızı ezen müthiş bir mazinin kokmuş yükünün ağırlığı altında bocalıyacak mıyız, veyahut 7 devlete şeref ve istiklâli için meydan okuyarak kağnisiyle uçaklara, deve ile tanklara karşı çıkan azametli bir milletin önderlerine yakışır bir yiğitlik ve kuvvetle silkinip, o mirasları üzerimizden atacak ve bu millete gerçek yolunu gösterecek miyiz?»

İşte bütün mesele!»

İçinde yaşadığımız günlere bakarak, Millî Mücadelenin fikriyatına ışık tutmak istiyen Ağaoğlu Ahmet Beyin 1922 Ağustosunda belirttiği endişelerin ne dereceye kadar bir gerçek payı taşıdığını anlamamız mümkündür. Zaferden sonra milletlerarası bir akitle resmen ve fiilen tanınan yeni Türk Devletinin hangi fikrî temeller üzerine kurulduğunu, yeni rejimin kendisine uygun bir kadro yetiştirmediğini ve Millî Mücadeleyi, bütün yükünü omuzlarında taşıyarak, zafere ulaştıran ordunun bir rejim ordusu olarak Yeni Türkiye'deki yerini şimdi sıra ile gözden geçirebiliriz.

A. YENİ TÜRK DEVLETİNİN FİKRÎ TEMELLERİ

Osmanlı Devletini kurtarma fikri yerine, yeni bir millî devlet kurma fikri, «Anadolu İhtilâli»nin en belirli özelliğidir. Yüzyılı aşkın bir süredir gösterilen kurtuluş çabalarıyla, bir millî kurtuluş hareketi olan «Anadolu İhtilâli» arasındaki en keskin farklılık, işte bu özellikten gelmektedir. «Misakı Millî» formülüyle, daha Millî Mücadelenin başlangıcında bütün dünyaya duyurulan bu siyasî görüş, Osmanlı imparatorluğunun açıkça reddi anlamını taşımaktaydı. Fakat Yeni Devlet, ister istemez, Osmanlı Devletinin varisi olacaktı. Bu husus, bizi her şeyden önce Osmanlı kurtuluş hareketlerinden, millî kurtuluş hareketine hangi fikirlerin intikal ettiğini araştırmaya zorlamaktadır. Bunu yapmakla, Yeni Türk Devletinin kuruluşuna temel teşkil eden fikirleri de sıhhatle bulmuş oluruz.

Bilindiği üzere, Türkiye'de yenilenme fikri, askerî bozgunlar sonunda doğmuştur. Batının üstünlüğünün kabulü anlamına gelen bu fikir, batılılaşma hareketine başlangıç teşkil eder. Devleti eski düzende yaşatmanın imkânsızlığı anlaşılınca, «batılılaşma», bir kurtuluş sembolü halinde Türkiye'de benimsenen ilk yeni fikir olmuştur. Askeri bozgunların arkasından geldiği için, batılılaşma fikri, kendisini ilk önce askerlik alanında batının tekniğini alma şeklinde göstermiştir. Yeniçeri ordusunun kaldırılıp, Avrupa biçiminde bir ordu kurulması ve bu orduya «Nizami cedit» yani «Yeni düzen» adının verilmesi, batılılaşma hareketinin ilk radikal halkasıdır. Bu, aynı zamanda, batılılaşma fikriyle bir «Yeni düzen» arandığının da işareti sayılmak gerekir.

Eski devlette «Yeni düzen» fikrine bu şekilde gelindiği ve batıya dar açıdan bakıldığı halde, batılılaşma, anlamı gittikçe genişleyen bir fikir olarak günümüze kadar

yaşamıştır. Türkiye'nin bu en uzun ömürlü fikri, Yeni Türk Devletinin kuruluşunda başlıca temellerden birini teşkil eder. Batıya karşı savaşıldığı en amansız bir dönemde, bir yandan batı düşmanlığının ortak bir duygu olarak kuvvetli bir şekilde yaşamasına ve «*Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar*» sözünün alkışlarla karşılanmasına rağmen, Yeni Türkiye'nin kurucuları batılılaşma fikrini hiç bir zaman bırakmamışlardır.

Harp sanatında ve silâhlarda, teknikte ve devlet idaresinde, cılız davranışlarla sürüp gelen batılılaşma çabası istenilen sonucu vermeyince; Osmanlı reformcuları, Fransız İhtilâlinin de etkisinde kalarak, kurtuluş yolunu hürriyetsizliğin tıkadığına inanmışlar ve monarşiye karşı çıkmaya karar vermişlerdir. Bu merhale, memlekete yeni bir fikir daha getirmiştir: Meşrutiyet.

Genellikle ihtilâlcî metodlarla hâkim kılınmaya çalışılan bu siyasî fikrin yanı sıra, şüphesiz ekonomik fikirler üzerinde de durulmuştur. Kapitülasyonlara karşı bir tepki olarak «**bağımsız ekonomi**», Batının ekonomik sistemindeki güçlükten mülhem olarak bir «**millî kapitalist ekonomi**», Osmanlı reformcularının benimsedikleri ekonomik fikirlerdir. Sömürülmekten kurtulma ve ekonomik kalkınmayı sağlama hedeflerine yönelen bu fikirler, yerli burjuvazinin gelişmemiş olması sebebiyle hem devletçiliği, hem de burjuva yetiştirmeyi akla getirmiştir. Nitekim, bu alanda bazı çabalara girişildiğini görmekteyiz.

Osmanlı imparatorluğunun son zamanlarında «**milliyetçilik**» kavramı memleketin fikir hayatına yeni bir unsur olarak girmiştir. Bu devrin en etkili kuvveti, İttihat ve Terakki Partisi, gerek iktidara geçmeden önce, gerekse iktidarı süresince, milliyetçiliğe yeni bir anlam vererek, İmparatorluğu kurtaracak şu formülü ortaya koymuştur: Batılılaşma, Türkçülük, İslamcılık. Birbiriyle çelişme halinde bulunan üç akım, hele son ikisi, kurtarmak şöyle dursun, imparatorluğun batmasını çabuklaştırmaya yaramıştır.

Anadolu ihtilâlinin memlekette hazır bulduğu fikirleri kısaca belirtmeye çalıştık, ihtilâl, bunların bir kısmını benimseyerek, kurduğu devletin fikir temeline kullanmıştır. Yeni Türk Devletinin fikir yapısında, neyin eski, neyin yeni olduğu ise, aşağıdaki şemada gösterilmiştir:²

2 - Şemanın sağ sütununda Atatürkçülüğün 6 ilkesi, herbirinin yanına romen sayılan konularak belli edilmiştir

735

OSMANLI DEVLETİNDE

YENİ TÜRK DEVLETİNDE

Politik fikirler

1 — Meşrutiyet

2 — Yarı teokratik düzen

1 — Cumhuriyet (I)

2 — Lâiklik (V)

Ekonomik fikirler

1 — Bağımsız ekonomi

2 — Millî Kapitalist ekonomi

1 — Bağımsız ekonomi

2 — Millî kapitalist ekonomi

3 — Devletçilik (IV)

Sosyal fikirler

1 — Batılılaşma

2 — Türkleşme

3 — İslâmlaşma

1 — Devrimcilik (VI)

2 — Milliyetçilik (II)

3 — Halkçılık (III)

Bu şemada, politik ekonomik ve sosyal fikirler olarak yaptığımız ayırım, şüphesiz, bilimsel bir nitelikte sayılamaz. Lâiksizmin sosyal yönünü gözden uzak tutmuş değiliz. Devletçilik ile halkçılığı, birbirini tamamlayan iki kavram olarak kabul etmekteyiz. Fakat, amaç güttüğümüz karşılaştırma için, ana çizgilere dayanan böyle bir ayırma gitmekte sakınca görmedik. Esasen, Yeni Türk Devletine temel teşkil eden fikirler üzerinde durarak, bunların hangi bakımlardan yetersiz kaldığını tesbite çalışacağız.

«Cumhuriyet» Türk milletinin ve Yeni Türk Devletinin beka şartı olarak kabul edilmiş ve 1924 Anayasasının 102. maddesinin aşağıya aynen aldığımız fıkrasıyla hukukî teminata bağlanmıştır:

«İşbu kanunun şekli Devletin cumhuriyet olduğuna dair birinci maddesinin değiştirilmesi ve bozulması hiç bir suretle teklif dahi edilemez.»

Atatürk, «Cumhuriyet»in fiilî teminatını ise, orduda ve cumhuriyet fikriyle yetiştirilecek yeni nesillerde görmüştür. Gerçekten, Yeni Türk Devletinin en sağlam temel fikirlerinden birinin «Cumhuriyet» olduğundan şüphe edilemez.

«Lâiklik», yalnız din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamına alınmamıştır. C.H.P.'nin 1927 Kurultayında kabul edilen ilk programının aşağıdaki maddesinden de anlaşılacağı üzere, lâiklik, Türk toplumunun islâm uygarlığından, batı uygarlığına geçebilme şartı idi.

«Parti, bütün kanunların ve usullerin yapılmasında ve tatbikinde en son ilmî ve teknik esaslariyle asrın ihtiyaçlarına uyulmasını prensip olarak kabul etmiştir. Din, bir vicdan işi olduğundan, Parti, dini dünya ve devlet işleriyle politikadan ayrı tutmayı, milletimizin çağdaş medeniyet yolunda ilerlemesi için başlıca şartlardan sayar.»

Uygarlık değiştirmenin, çağ değiştirmekten de güç olduğu, bir gerçektir. Ancak, şu da bir gerçektir ki, lâik fikir topluma mal edilmedikçe, uygarlık değiştirmek de mümkün değildir. «**Anadolu İhtilâli**», lâik bir devlet kurabilmiş, fakat lâik bir toplum yaratamamıştır, ihtilâlin takıldığı en önemli engelin bu noktada olduğuna inanıyoruz. Nedenlerine gelince :

1. Atatürk rejimi, gerçek anlamıyla halkçı olamamış ve halkçılık bir özenti, bir fantezi halinde kalmıştır.

2. Lâikliğe yönelik reformlar (Hilâfetin kaldırılması, şer'îye ve evkaf vekâletlerinin kaldırılması, şer'îye mahkemelerinin kaldırılması, tekkelerin, türbelerin, zaviyelerin kapatılması, Medenî Kanununun kabulü, Anayasadan dine ait hükümlerin çıkarılması, eğitim birliğinin kurulması ve okullarda lâik eğitim), lâik toplum yaratmak için yeter görülmüştür.

Doğulu bir toplumu, lâik bir toplum haline getirmek için 15 yıl (1924-1938), şüphesiz, pek az bir zamandır. Bu hususu da, yukarıda, iki noktada topladığımız nedenler arasına katmak gerekir. Fakat, bilindiği üzere, asıl şanssızlık Atatürk'ten sonra başladı. Çok partili siyasî rejimle açılan taviz yolunun lâik fikri nereye getirdiğini, aktüel bir konu olarak bütün çevrelerde geniş ölçüde tartışıldığı için, burada anlatmaya lüzum görmüyoruz.

«**Devletçilik**» fikri, «**Anadolu ihtilâli**»nin felsefesinde kuvvetli bir unsur olarak mevcuttu, ihtilâl antiemperyalist olduğu kadar antikapitalist olduğunu da her vesile ile açıklamıştı. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 günü, Meclisi açış nutkunda, «*kamu yararını doğrudan doğruya ilgilendiren kurumları ve teşebbüsleri devletleştireceğiz*» demek suretiyle, devletçi görüşü tereddüde hiç yer bırakmıyacak kesinlikle belirtilmişti. Fakat, zaferden sonra ihtilâl, kendi felsefesine bu noktada ihanet etti. 17 Şubat 1923 günü İzmir'de toplanan «**Türkiye İktisat Kongresi**» ile Yeni Türk Devletinin «**Milli kapitalist ekonomi**»yi

benimsediğini görmekteyiz. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Kongreyi açış nutkunda⁴ devletçilikten tek kelimeyle bile söz etmemiştir. Gerçi bu kongrenin biraz da politik sebeplerle düzenlendiği sezilmektedir. Çünkü, Lozan barış görüşmeleri 31 Ocak 1923 günü yaptığı bir oturumdan sonra kesilmiş ve 4 Şubat günü, Başdelege İsmet Paşa Lozan'ı terketmişti. Anlaşmazlık, ekonomik meselelerden, kapitülâsyonlardan çıkmıştı. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa nutkunda, ekonomik bağımsızlık üzerinde ısrarla durmuş ve yeni idarenin yabancı sermayeye düşman olmadığını, memleketin geniş olduğunu, çok sermayeye muhtaç bulunduğunu belirtmiştir. Kapitalist batı devletlerine güven vermek ve barış görüşmelerini yeniden başlatmak için, bu davranış gerekli idi. Fakat, Lozan Andlaşması imzalandıktan sonra uygulama, «**Türkiye iktisat Kongresi**»nde beliren eğilimin Devletçe benimsendiğini ortaya koymaktadır.

Devletçiliğin yeniden benimsenmesi için 1931 yılına kadar beklemek gerekiyordu. Büyük bir hızla sosyal reformların gerçekleştirildiği bu sekiz yıllık dönem, ekonomik faaliyet bakımından tamamen başarısız geçmiştir. Nihayet, 10 Mayıs 1931 günü toplanan C.H.P. Kurultayında «**Devletçilik**» ve «**Devrimcilik**» ilkeleri programa alındı. Fakat, 1931 yılında benimsenen devletçilik anlayışı, Mustafa Kemal Paşa'nın 1922 yılında belirttiği devletçilik anlayışından daha geri idi. Buna rağmen girişilen uygulama kaybedilen ilk 8 yılın zararlarını büyük ölçüde telâfi etmiştir.

Bugün, Türkiye çok daha iyi durumda olabilir ve içinde bulunduğu ekonomik çıkmaza sürüklenmeyebilirdi. Fakat:

1. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, emperyalizme ve kapitalizme karşı olan «**Anadolu ihtilâli**», halkçı ve devletçi karakterini, zaferden hemen sonra unuttuğu ve liberal ekonomiye dönmüştür. Bu dönemde, tıpkı ittihatçıların yaptıkları gibi, bir millî burjuva yetiştirme gayreti içine düşülmüş, ancak bazı kimse-lerin zengin olması sağlanmıştır. Bizzat Atatürk'ün kendi adına çiftlik yapması ve bira fabrikası kurması, bu çabanın tipik örneğidir.

2. Daha sonra devletçilik, kısıtlı bir anlamda kabul edilmiş ve antitezini beraber geliştirmiştir.

4 - Bk.: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 99-112

738

3. Devletçilik, gerçek bir halkçılık anlayışına uygun inançta ve biçimde yürütülmemiştir.

4. «**Özel teşebbüsün korunması**» formülüyle, bilerek ve bilmeyerek, devlet teşebbüsleri özel sektöre istismar ettirilmiştir. Sonra da bu gerçek, «**özel sektörün yaratıcı zekâsı**» ve «**devletçiliğin başarısızlığı**» hükmünü ispatlamakta kullanılmıştır.

5. Devletçiliği başarıyla yürütecek, eğitilmiş bir kadro yetiştirilmemiştir. Yalnız teknik eleman yetiştirmekle devletçiliğin başarıya ulaşacağı kanısı, devletçi görüşün en büyük yanlışı olmuştur. Nitekim, devletin yetiştirdiği ve devlet teşebbüslerini ellerine teslim ettiği teknik elemanların iş başında veya ayrıldıktan sonra özel sektöre hizmet ettikleri hakkında yüzlerce örnek verilebilir.

«**Halkçılık**» ilkesi, üzerinde daha çok önemle durulması gereken bir konudur. Bundan dolayı, önce, halkçılık fikrinin kaynağını kısaca belirtmek istiyoruz. Yeni Türk Devletinin kuruluşuna hâkim olan temel görüşün «**halkçı**» olduğuna 3. bölümde değinmiş ve bu hususla ilgili Meclis görüşmelerini vermiştik. Halkçılığın Birinci Büyük Millet Meclisince temel görüş olarak benimsenmesinde iki etken vardır. Rus ihtilâli ve İttihatçılar.

Ziya Gökalp'in ta.. Selanik'ten beri (1910), geliştirmeye çalıştığı «**milliyetçilik**» anlayışında, pek belirli bir şekilde olmasa bile az çok halkçı bir renk görülmektedir. Ziya Gökalp'in, bir yandan iç politikaya, bir yandan savaş olaylarına paralel olarak yürüttüğü «**milliyetçilik**» anlayışı, çeşitli safhalardan geçerek, sonunda, dünya olaylarından da etkilenmek suretiyle yeni bir anlam kazanmaya başlamıştır. Birinci Dünya Harbi sona yaklaşmış, Rusya'da ihtilâl patlamış, İttifak grubunun yenilgisi iyice belli olmuştur. İşte, bu sırada Ziya Gökalp'in, İttihat ve Terakki Merkezi Umumiyesinde, milliyetçilik teorisini halkçılıkla birleştiren yeni bir anlayışı savunduğunu görürüz. Ziya Gökalp, «Milliyetçilik ve beynelmilellyetçilik» başlıklı bir makalesinde şöyle demektedir.

«.. çünkü, yaptığımız incelemeler, sosyal evrimin çeşitli safhalarında daima halkçılıkla milliyetçiliğin beraber bulunduğunu, halka kıymet verilmediği zamanlarda milliyete de kıymet verilmediğini, aksine halk kuvvetlenince milliyet fikrinin de aynı nisbette kuvvetlendiğini gös-

terdi. Demek ki, halkçılıkla milliyetçilik arasında hiç bir tezat yoktur.»⁹

Gökalp'in açtığı izden yürüyen, onun koyduğu ilkeler ve görüşlere göre aynı dergide makaleler yazan Tekinalp (Moiz Kohen) de, bir sayı ara ile çıkan makalesinin başına Ziya Gökalp'in şu sözünü almıştı:

«Dünya Harbi Sona ereceği zaman insaniyete iki kıymetli hediye verecektir ki, bunlardan biri hakiki halkçılık, diğeri hakikî milliyetçiliktir.»

Halkçılık görüşü, Millî Mücadeleden önce ortaya atılıp üzerinde bir çok söz edildiği halde, halkçılığın politik, ekonomik ve sosyal yönleriyle doğru ve tam bir izahı yapılmamıştır. Nitekim bu yüzden, Mustafa Kemal Paşa'nın da halkçılığı daha çok politik yönüyle aldığını ve «... halkçılık yani milleti bizzat kendi mukadderatına hâkim kılması esası» tarzında bir tarife gittiğini görmekteyiz. Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk programında ise halkçılık görüşünü şöyle belirtmiştir:

«Kanunlar önünde mutlak bir eşitlik kabul eden ve hâkimiyetin Devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşı olan vazifelerini tamamiyle yerine getirmek için kullanılması Partinin başlıca prensiplerindendir.»

«Kanunlar önünde mutlak bir eşitlik kabul eden ve hiç bir ferde, hiç bir aileye, hiç bir sınıfa, hiç bir cemaate imtiyaz tanımayan yurtdaşları, halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.»

«Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil, fakat ferdi ve sosyal hayat için iş bölümü bakımından türlü hizmetlere ayrılmış bir cemaat saymak esas prensiplerimizdendir; çiftçiler, sanat sahipleri, sanayiciler, tüccarlar ve memurlar, Türk millî varlığının başlıca çalışma unsurlarıdır. Bunların birinin çalışması öbürünün ve hepsinin hayatı ve refahı için bir mecburiyettir.»

«Partimizin bu prensiple göz önünde tuttuğu gaye, sınıf kavgaları yerine sosyal düzen ve dayanışmayı elde etmek ve menfaatler arasında birbirlerine zıd olmayacak surette ahenk koymaktır. Menfaatler liyakat ve faaliyet derecesine göre olur.»

Bütün bunlardan ve bugüne kadar süren halkçılık an-

6 Yeni Mecmua sayı 35, 14 Mart 1918.

7 Yeni Mecmua sayı 37, 28 Mart 1918.

740

layış ve uygulamasından şu sonuçları çıkarmak müm kündür:

1. «**Halk**» ve «**Millet**» kavramları birbirine karıştırılmıştır.

2. Türk toplumunda sınıf farklılaşmasının ve sınıf şuurunun yeteri kadar belirmemiş olmasından yanlış bir inanişaya kapılarak sınıfların varlığı reddedilmiştir.

3. Sınıflar arası menfaat uyuşmazlığının azaltılması ve karşılıklı menfaatlerin dengede tutulması yerine, bu uyuşmazlığın tamamen kaldırılacağı gibi bir hayalî amaç güdülmüştür.

4. Birtakım hukukî formüllerle halkçılığın gerçekleşeceği inancına varılmıştır. Bu inanişla, fertler, aileler ve sınıflardan herhangi birine imtiyaz tanımmamanın ve imtiyazsız toplum yaratmanın sağlandığı kabul edilmiştir, «köylü efendimizdir» sözüyle çelişmeye düşülmüştür.

5. Halkın zararına işleyen kurumların sökülüp atılmasına gereği kadar değer verilmemiştir.

6. «**Halkçılık**» daha çok politik yönüyle değerlendirilmeye çalışılmış, ekonomik ve sosyal yönleri ihmal edilerek, bu açıdan gerekli çaba gösterilmemiştir. Aşar vergisinin kaldırılması yeter sayılmıştır.

7. «**Halkçılık**» gerçek anlamıyla idrak edilemediği için «**lâikçilik**», «**devletçilik**» «**devrimcilik**» ve «**milliyetçilik**» ilkeleri kısır bir anlayışla uygulanmıştır.

Yeni rejimin bütün zaafalarını bir noktada toplamak gerekirse, diyebiliriz ki, rejim, gerçek anlamda «**Halkçı**» olamamıştır. Belki de en büyük yanlışlık «**Halk**» ile «**Millet**»in, «**Halkçılık**» ile «**Milliyetçilik**»in birbirlerine karıştırılmasından geliyordu. Halbuki, Yeni Türkiye'de «**Milliyetçilik**», bu üç akımın reddi anlamında kabul edilmişti: Ümmetçilik, Turancılık ve Beynelmillecilik.

Bir başka yanlışlık da, «**Devrimcilik**» ilkesinin, elde edileni korumak anlamına alınması olmuştur. «**Devrimcilik**» ister «**evolution**» ister «**revolution**» karşılığı kullanılsın, bu anlamda kabul edilemezdi. Kendi kendini inkârın bir örneğini de bu yanlışlıkta görmekteyiz.

741

B. YENİ REJİM VE REJİM KADROSU

Bu kitabın önsözünde; Yeni Türkiye'nin kuruluşu sırasında, nelerin eksik kaldığını, nelerin yanlış konulduğunu bulabilirsek, büyük bir kurtuluş hamlesinin hemen arkasından niçin ve nerelerde takılıp kaldığımızı belirlemiş olacağız, demiştik. Bir önceki kısımda, bu tıkanıklığın fikir yönü ile ilgili nedenlerini az çok ortaya koymuş olduğumuzu sanıyoruz. Şimdi, aynı ölçüde önemli bir başka konuya eğilmek gerekiyor: **«Anadolu İhtilâli»**, hızını ve gücünü bir süre sonra niçin yitirmiştir?

İnancımıza göre, bu sorunun cevabı şu gerçekte aranmalıdır:

«Anadolu İhtilâli» yeteri kadar bir tasfiye yapamamış ve ihtilâl kadrosu, bir rejim kadrosu haline gelememiştir.

Rejimin duraklamadan yürütülebilmesi, her şeyden önce, devrimci bir rejim kadrosunun yetiştirilmesiyle mümkün olabilirdi. Atatürk 1938'de öldü. Aradan bir nesil boyu zaman geçmiş bulunuyor. Buna rağmen Atatürk rejiminin, halkçı, devletçi ve lâik yönleriyle yeni ileri bir aşamaya ulaştığını söylemek aşırı bir iyimserlik olur.

«Yeni rejime yeni kadro», gereği, şüphesiz, Atatürk'ün dikkatinden kaçmış değildir. Nitekim, zaferden sonra, geniş çapta bir tasfiyeye giriştiğini görmekteyiz. Fakat aşağıda belirtmeye çalışacağımız etkiler yüzünden hem bu tasfiye hedefine ulaşamamış, hem de, kasedettiğimiz anlamda bir kadroya gidilememiştir.

Millî Mücadele döneminde «Misakı Millî» eksenini etrafında kurulan koalisyon, yeni bir devlet kuruluşuna yönelen oluşumun yarattığı anlaşmazlıklar sebebiyle bozulmaya mahkûmdu. Birinci Büyük Millet Meclisindeki gruplaşma (1. ve 2. Gruplar), Millî Mücadele kadrosunun bölüneceğini ve gelecekteki sert çatışmayı belli etmiş gör

rünüyordu. Bu durum, tasfiye hareketinin, zaferin hemen arkasından başlamasını zorunlu kıldı.

Önce, Birinci Meclisin kendisini feshetmesi ve seçimlerin yenilenmesi (1 Nisan 1923) sağlandı. Mustafa Kemal Paşa, «*halkçılık esasına dayanan ve Halk Partisi adıyla siyasî bir parti kurmak*» niyetinde olduğunu daha önce (6 Aralık 1922) açıklamıştı.¹⁰ Müdafaa-i Hukuk Grubunu (1. Grup) parti haline sokacak ve 2. Grubu seçimlerde tasfiye edecektir.

Mustafa Kemal Paşanın, 9 maddelik bir seçim beyannamesiyle 8 Nisan'da açtığı seçim kampanyası, bir hayli sert geçti. 11 Ağustos 1923 günü toplanan İkinci Büyük Millet Meclisine, İkinci Grubtan hemen hiç kimse girememişti. Bu sonuç, tasfiyenin ilk adımı idi. İkinci adım daha sert atılacak ve ittihatçuları hedef güdecekti. Mustafa Kemal Paşa, bu hususta Anadolu Ajansı muhabirine 14 Nisan 1923'de verdiği aşağıdaki demeçte gerekli uyarıyı yapmış ve şöyle demişti:

«İttihat ve Terakki fırkası adına işbirliği için hiç bir teklif almadım. Esasen bugün kimse İttihat ve Terakki Cemiyeti veya Fırkası adına hareket etmek selâhiyetine sahip değildir ki, böyle ve bu nâma müracaat söz konusu olsun. Çünkü herkesçe bilindiği üzere, mezkûr Cemiyet mütarekenin (Mondros) ertesinde o vakitki ittihat ve Terakki genel merkezinin davetiyle merhum Talât Paşa'nın başkanlığında yapılan kongre kararıyla Teceddüt Fırkasına İnkılâb etmiş ve bütün hukuk ve mallarını adı geçen Fırkaya devrederek İttihat ve Terakki nâmının tarihe terkedildiğini ilân etmişti. Vaktile bir çoğumuz o Cemiyetin kurucusu ve üyesi bulunuyorduk. Son kongresi kararıyla tarihe intikal eden bu cemiyetin mensuplarıyla, bilâhare teşekkül eden Teceddüt Fırkası mensuplarının hepsi büyük milletimizin yüce azminden doğan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine iştirak veya iltihak etmiş ve bu cemiyetin programını kabul etmiştir.»¹¹

İkinci Büyük Millet Meclisinin toplandığı ilk günlerde Halk Partisinin kuruluş hazırlıklarına da girişilmiş ve

10 - Hâkimiyeti Milliye, Yeni Gün ve öğüt gazeteleri muhabirlerine verdiği demeç. (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 46)

11 - Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. III, s. 62.

bütün milletvekilleri, 9 Eylül 1923 günü resmen kurulan bu Partisinin kadrosuna dahil olmuşlardır. Ancak, sağlanan bu birlik de geçici idi. Bir kısım İttihatçı milletvekilleri ve bazı büyük kumandanlar Mustafa Kemal Paşanın karşısına geçmek üzere hazırlanmakta idiler. Bu hazırlık döneminde önce orduda bir tasfiyeye gidildi ve hemen arkasından «**Terakkiperver Cumhuriyet Partisi**» kuruldu. Birinci Ordu Müfettişi Kâzım Karabekir Paşa'nın 26 Ekim 1924 günü, İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa'nın 30 Ekim 1924 günü askerlikten istifa etmeleri üzerine 30 Ekim'de M. Kemal Paşa, aynı zamanda milletvekili olan kumandanlara iki görevden birini seçmelerini bildirdi. Güvendiği kumandanlara, özel olarak, orduda kalmaları tavsiyesinde bulundu. Böylece, Genel Kurmay Başkanı (Fevzi Çakmak) ile dört kolordu kumandanı (İzzettin, Ali Hikmet, Şükrü Naili ve Fahrettin Paşalar) orduda kalmış, üç Ordu Müfettişi (Karabekir, Cebesoy ve Cevat Çobanlı Paşalar) ile bir kolordu kumandanı (Cafer Tayyar Paşa) askerlikten ayrılarak politikayı seçmiş oldular.¹² Bir hafta kadar sonra (9 Kasım 1924) Dr. Adnan Adıvar, Rauf Orbay, İsmail Canbolat, Halit, Feridun Fikri, Sabit Sağıroğlu, Halis Turgut, Faik Beyler ile Refet ve Rüştü Paşalar Halk Partisinden istifa ettiler. 17 Kasım'da da, Kâzım Karabekir Paşa'nın başkanlığında eski ittihatçılardan müteşekkil «**Terakkiperver Cumhuriyet Partisi**» kuruldu. Partinin kurulmasından 3 ay sonra (11 Şubat 1925) Şeyh Said isyanı başladı. 4 Mart 1925'de Takriri Sükûn Kanunu yürürlüğe konuldu. 5 Haziran 1925'de «**Terakkiperver Cumhuriyet Partisi**» kapatıldı. Olaylar, birbiri ardından geliyordu. Nihayet **15 Haziran 1926'da, İzmir'de Atatürk'e karşı düzenlenen bir suikast meydana çıktı**. Suikast dâvasını görmek üzere kurulan İstiklâl Mahkemesi «**Terakkiperver Cumhuriyet Partisi**» mensuplarından aşağıda isimleri yazılı 28 milletvekilinin tevkifine karar verdi :

Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa, Cafer Tayyar Paşa, Sabit Bey, Halit Bey, Halis Turgut Bey, Feridun Fikri Bey, İhsan Bey, Muhtar Bey, Şükrü Bey, Münir Hüsrev Bey, Rahmi Bey, Hazım Bey, Besim Bey, Kâmil Bey, Faik Bey, Abidin Bey, Zeki Bey, Bekir Sami Bey, Arif Bey, Mustafa Bey, Necati Bey, Osman Nu-

12 - Cevat Paşa kısa bir süre sonra pişman olmuş ve bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa kendisinin tekrar orduya dönmesini sağlayarak Askerî Şuraya tâyin ettirmiştir.

744

ri Bey, Rüştü Paşa, İsmail Canbolat Bey, Rauf Bey, Adnan Bey.

İzmir'de faaliyete geçen ve sonra Ankara'ya intikal eden İstiklâl Mahkemesi, yalnız suikast tertipçilerini değil, aynı zamanda ittihat ve Terakki'nin dâvasını da görmüştür. Bu ittihat ve Terakki'nin kesin şekilde tasfiyesi demektir. İzmir'deki muhakemede, Savcı Necip Bey iddiasını yaparken İttihat ve Terakki'yi şöyle suçlamıştı:

«İttihat ve Terakki memleketin anahtarlarını teslim aldığı zaman Türkiye'nin hudutları Saray Bosna'dan Hint denizine kadar devam ediyordu, İttihat ve Terakkinin elinden düşürdüğü altın anahtarı biz aldığımız zaman hükümet merkezi işgal edilmiş, memleketin en güzel kısımları yer yer düşman işgal ve süngüleri altında kalmış bir nal ve durumda bulunuyordu. Acaba İttihat ve Terakkinin şu genel manzarası tarih huzurunda nasıl muhakeme edilir?»

Dünya Harbinin devam ettiği sıralarda memleketin uğramış olduğu facialardan bahsetmek istemiyorum. Mağlûbiyet kaçınılmazdı. Esasen Almanlar Marn'da yenildikten sonra harbin kaderi genel hatlarıyla belirmişti. Harbe girdik, mağlûp olacaktık, fakat daha az zararlar, daha az kayıplarla...

Yüzbinlerce vatan evlâdından çoğu düşman kurşunlarından çok, sefaletten ölmüştür, ittihat ve Terakki tarih huzurunda bununla mı iftihar eder?»

İstiklâl Mahkemesinin Ankara'da verdiği kararda ise, İttihat ve Terakki şu satırlarla mahkûm ediliyordu:

«Dünya Harbinin kaçakları, memlekette milli direniş eğilimini sezdikleri andan itibaren Berlin'den başlayarak, Moskova veya Batum'da devam eden teşebbüsleriyle, kötü İdare ve korkunç bir hezimetle perişan ettikleri memleketi, tekrar pençeleri altına almaya çalışmışlardır.

Millî şeref ve milli zafer hürmetine bütün siyasi suçlar affedilmiştir. Davacı bütün millet ve şahidi bütün dünya olan Genel Harp felaketlerinin sorumluları da bu arada affedilmişlerdir. Harpten sonra Millî Kurtuluş Mücadelesi devam ederken yabancı ülkelerde, millete, memlekete zararlı entrikalar çevirenler de affa, hoşgörüye, iyiliğe uğramışlardır.

Hal böyleyken, bunlardan bir kısmı, açtıkları hainlik macerasına, yeni ve gizli istikametler vererek, kötü ve adi maksatlarına doğru yürümekten çekinmişlerdir.»

Bu sert ve kesin hükümden ayrı, şöyle deniliyordu:

745

«Meşrutiyet öncesindeki Serez'le, Cumhuriyetin başkenti Ankara bir tutulamazdı.

Bu zihniyetin sahipleri, yazıları hoş gitmediği için, Köprü başında cldürülüveren bir Ahmet Samim'le, bir Mustafa Kemal'i ayırt etmekten âcizdirler.»¹³

İstiklâl Mahkemesi, İzmir ve Ankara'da gördüğü bu dâvaya, hatırı sayılır bütün İttihatçıları dahil etmiş ve bir çok ünlü kişileri idama mahkûm eylemiştir. Tasfiyenin şiddetini canlandırabilmek için, idam mahkûmlarından bazılarını hatırlamakta fayda vardır:

İzmit Milletvekili Şükrü Bey, Saruhan Milletvekili Abidin Bey, Eskişehir Milletvekili M. Arif Bey, Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey, İstanbul Milletvekili İsmail Canbolat Bey, Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa, Eski Lâzistan Milletvekili Ziya Hurşit Bey, Eski Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet Bey, Eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey, ünlü Karakemal Bey, eski Maliye Nazırı Cavit Bey, Dr. Nazım Bey, İttihat ve Terakki Kâtibi Mesullerinden Nail Bey, eski Ardahan Milletvekili Hilmi Bey.

Görülüyor ki, M. Kemal Paşa, 2. Grubun, Terakkiperver Cumhuriyet Partisinin ve ittihatçıların tasfiyesinde oldukça radikal davranmıştır. Ancak, seçtiği çalışma ekibindeki en ileri unsurların bu ölçüde radikal olmadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim, yeni rejimin ikinci adamı olan İsmet Paşa da böyledir. C.H.P.'nin 40. kuruluş yılı vesilesiyle Ulus Gazetesine yazdığı bir makalede, İsmet Paşa, konumuzla ilgili olarak çok dikkate değer sözler söylemiştir, İsmet Paşaya göre, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi 2. Grubun devamı sayılabilir ve «... az çok kendi kendine» teşekkül etmiştir. İsmet Paşa'nın bu husustaki fikrini daha iyi anlamak için şu satırlara dikkat etmek gerekir :

«...B. M. Meclisindeki tek parti, geçimsizlik, beraber çalışmayı imkânsız kıldığı sanılarak, tabîi ve sun'i gayretlerle bir ayrılmaya ve bölünmeye gitmiştir. Bu suretle, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuş oldu.»

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası önemli fikir ve görüş ayrılıklarından değil, geçimsizlikten doğmuştur ve bu geçimsizlik beraber çalışmayı imkânsız kılacak kadar bü-

13 Mekki Said Esen, Milliyet Gazetesinin 19 Mart 1964 günlü sayısı, «Atatürk'ü öldürmek istemişlerdi» başlıklı seri yazı.

746

yük değildir. Bu partiyi kuranlar kendiliklerinden teşebbüse geçmediler. Biraz da bu yola itildiler.

İşte, İsmet Paşa'nın bize söylemek istedikleri... Yine aynı yazısında, İsmet Paşa şöyle diyor:

«Terakkiperver Cumhuriyet Partisinin» programında bulunan «Milli ve dini geleneklere sadakat» sözü büyük reformlar ve inkılâplar yoluna girmiş olan Atatürk idaresi ve Cumhuriyet Halk Partisi iktidarına karşı muhafazakâr bir zihniyetin ifadesi sayılmıştır. Aslında bu iddia her büyük reformun karşısında tabii ve meşru olan muhafazakâr cereyanı temsil eder masum bir iddia görülebilirdi. Kaldı ki, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi bir muhafazakâr cereyanı temsil ettiğini de hiç bir zaman söylememiştir.

Kaydedilmeye lâyıktır ki, Terakkiperver Fırkanın başında bulunanların büyük kısmı mazileri ve zihniyetleri itibariyle ilen fikirli ve ıslahatçı insanlardı.»¹⁴

Bu satırlardan, İsmet Paşa'nın, sert bir tasfiyeye taraftar olmadığını ve bütün fikirleri bir arada yaşatarak yeni rejimi yerleştirmenin mümkün bulunduğu inancını taşıdığını anlıyoruz. Daha ilginç, İsmet Paşa'nın, hem büyük reformları, hem de muhafazakâr cereyanı meşru görmesidir.

Statükocu akımı meşru tanıyarak, büyük reformlarla yeni bir rejim kurmayı mümkün sayan bir görüş, **«rejim ve kadro»** meselesine elbette değişik bir açıdan bakacaktı. Bu itibarla Atatürk'ün kadroya gidemeyişinde, en yakın çalışma arkadaşının etkisi olabileceğini de hesaba katmak gerekir.

«Anadolu ihtilâli» yeteri kadar bir tasfiye yapamamıştır. O kadar ki, Millî Mücadele süresince ihtilâle karşı çıkan, hattâ düşmanlarla işbirliği yaparak vatan hiyanetinde bulunan nice kimse, zaferden sonra unutulup gitti. Lozan Andlaşmasına bağlı genel af protokolü ile yalnız 150 kişinin af dışı tutulması yeter görülmüştü. 7 Ocak 1924 tarih ve 81 sayılı Resmî Gazetede ilân edilen kararnamede isimleri bulunan 150 kişiden, yurt dışında olanların Türkiye'ye girmeleri yasaklanmış ve o tarihte Türkiye'de bulunanlar memleket dışına çıkarılmışlardır. **Yüzellilik liste** incelenince insanın aklına hemen şu soru geliyor: Hepsi bu kadar mı idi? Sonra, listede öyle isimler var ki, gerçek bir seçme yapılırsa bunlara sıra mı gelirdi? Şüphesiz hepsi bu cezayı hak etmişti. Fakat, listenin son kısmında

14 - 9 Eylül 1963 günlü Ulus Gazetesi.

747

isimleri yer alan 30-40 köylüden önce, mahkûm edilecek kimse yok mu idi? Vardı, binlerce insan vardı. Ama bunlar, yeni rejimde, hiç bir hesap vermeden namuslu insanların arasına karışıp, kaynadılar.

İdare kadrolarına, memuriyetlere adam alırken, ilk zamanlar bir derece dikkatli davranmaya çalışıldığını da, bir iyi niyet işareti olarak, kaydetmek isteriz. Buna rağmen, eski durumlarını ihya edemeyenler -ki bunlar pek azdır- şu görüşü savunuyorlardı :

«Anadolu inkılâbının da, hükümetimizi bir tasfiye siyasetine sevketmesinden tabii bir şey olamazdı. Nitekim bu hesap siyasi konuşmalarda bile esas teşkil etmiş ve Lozan Muahedenamesiyle âleme ilân edilmiştir. Hakiki tasfiye budur. Bunun dışında memlekette iki türlü insan yoktur.»¹⁵

Bu görüşe göre, 150 kişinin memleketten atılması, gerçek tasfiyedir ve bunların dışında suçlu yoktur. Halbuki, o günlerde, devrimciler böyle düşünmüyorlardı. Devrimcilerin düşüncesini, 15 Şubat 1924 günlü Akşam Gazetesinde yayınlanan makalesinde, Falih Rıfki Atay şöyle belirtmekte idi:

«... İhtilâlin siyasi şerefi, askeri şerefine yakındır. İhtilâl, silâhı ve siyaseti, kılıcı ve zekâsiyle muzaffer olmuştur. Fakat, ihtilâl, vatani askerle müdafaa etmek için nasıl Babiâli geleneklerinden kurtulmuş bir zihniyetle hareket ettiyse, siyaset için de öyle olmuştur. Ve yeni devletin siyasi faaliyetine de ancak o ruh hâkim olmalıdır. Babiâli hiç bir yerde işimize yaramaz: Ne içerde, ne dışarda...

İsmet Paşa, Babiâli insanların «Hakkı müktesebini» (saklı haklarını) tanımamakta haklıdır.»

Fakat, bu düşüncenin tatbikatta pek az değer bulduğunu, Falih Rıfki Atay, yine aynı yazısında, farkında olmadan şöyle itiraf etmektedir:

«Garip bir hikâye nakledeyim: İhtilâle karşı vaktiyle dürüst hareket etmeyen bir zâta, arzusu üzerine, Ankara'da büyük bir memuriyet verdiler. Bu zât ne yaptı bilir misiniz? Hem, ben büyükelçiyim diye teklifi reddetti, hem de gazetelerde Hariciye Vekâletini terzil etmeye çalıştı.»

15 Eski büyükelçilerden Galip Kemali Söylemezoğlu'nun Falih Rıfki Atay'a cevap olmak üzere 5 Nisan 1924 günlü Akşam'da yayınlanan yazısından.

748

Bu ilk heyecan yıllarında, hiç değilse bazı devrimcilerin, köklü bir tasfiye ihtiyacını duydukları gerçektir. Böyle bir tasfiyenin hangi ölçüler içinde tahayyül edildiğini yine Falih Rıfkı Atay'ın kaleminden okuyalım. (Akşam Gazetesi, 31 Mart 1924) :

324 inkılâbını bir ayıklama devri takip etti. Fakat, gevşek, tereddütlü ve ham politikacılar yüzünden iflâsa gitmiştir. Ne devlet teşkilâtında, ne de kadrolarda ıslâhat yapabildik? Hattâ, binlerce «Gayrimemnun» halketmek karşılığında memur adedini bile azaltmadık. O zamanki kargaşalık en gençlerimizin bile hatırındadır. Anadolu inkılâbı da bizi bir tasfiye siyasetine şevketti. Ordu İstanbul'a girdiği zaman, Ankara eski devletin bütün müesseselerine karşı dürüst ve açık bir tavır takındı. Bir sabah küçük büyük bütün memurlar nezaret binalarını kapalı buldular. Ankara, hiç telâş etmiyerek, bu büyük kalabalık arasından yeni bir memur sınıfı seçmek usulünü tercih etti. Çeşitli Cumhuriyet dairelerinin, teferruatta, bu büyük fırsattan ne kadar istifade ettiklerini bilemiyoruz. Yalnız, şurası gerçektir ki, böyle radikal bir hareketle, yeni devleti saray ve Babîâli havası içinde çürütmek tehlikesi bertaraf edilmiştir. Vezirler ve hakkı müktesepleri sefirler ve hakkı müktesepleri, Nazırlar ve hakkı müktesepleri, kalmamıştır. Cumhuriyet, kafası kafasına, ruhu ruhuna uymayan «Saltanatı Osmaniye» enkazının Ankara'da geri dönmesi ihtimalinden kurtuldu.. Ancak, Cumhuriyeti kurmak için tasfiyesi zarurî müesseseler, sade hükümet daireleri değildi. Her şubede ve bizzat serbest hayatta yakın ve uzak mazinin bir çok kötülükleri ile mücadele etmek, Anadolu inkılâbıyla gerçekten bir şey değişmiş olduğunu hissettirmek mecburiyetindeyiz. Bu vazife yalnız Hükümete değil, halk fırkasına ve ahali ile temas eden her tür teşkilâta düşüyor... Dünkü toplantıdan çıktığım zaman bu tasfiye lüzumunun nerelere kadar uzandığını daha açık görür gibi oldum... Hilâfet, Seriyeye Vekâleti Medreseler, Mahkeme! Şeriyeler, iki türlü maarif ve iki türlü adliye, bizzat cumhuriyet esasları ile tezat halindeydi. Devletin görünen şekli bile, bizi inkılâbın teessüs etmiş olduğuna inanmakta tereddüt ettirmeye kâfi idi... Politika kavgalarında, taşradaki eşraf ve zorba şebekesinde, Meşrutiyet fırkacılığından miras aldığımız bazı âdetlerde dahi Cumhuriyet esaslarıyla asla telif edemediğimiz garabetler vardır... ilk hedef şüphesiz eşraf ve zorba çılgınlığıdır. Taşra hayatını biraz tetkik etmiş olanlar bilirler ki, eş

raf ve zorbanın, nüfuz ve itibarlarını halktan zannetmek yanlışır. Bu türedilerin ekserisi halka hükümet kuvvetiyle, hükümete halk kuvvetiyle kendini saydırmak yolunu bulmuş birtakım ikiyüzlülerdir... «ittihat ve Terakki» bu türden epey mahlûk yarattı. Şurası gariptir ki, bu adamlar sertlik seven değildirler. Birer Rüştîye diploması ve bir de eşraflık kurumiyle Devleti yürütmek iddiasındadırlar. Bütün hünerleri günün birinde bir vekalet postuna oturmuş olmaktadır... Cahil ve hırslı olduklarından, bu makamları devirlerinin aşiret reisliği gibi benimsemişlerdir. Ve bir an ikbalden uzak düşmek, zayıf akıllarına zarar verir. Meşrutiyet devrinden miras aldığımız bu numuneler, bir Cumhuriyet Fırkasında aykırı ve zararlı dalkavuklardandır... Böyle kimselerin üstünden fırka ve hükümet nüfuzunu almak, zaten zorbalıklarından el'aman çeken halkı, kendi fırkasına daha iyi ısındıracaktır...»

Bütün bu iyiniyetli çabalar, ne yazık ki, arzu edilen olumlu sonuca ulaşmadı. Bir çok alanda hemen hiç bir şey yapılmadı, ya da çok eksik yapıldı. Nasıl yapılabilirdi ki, Birinci Büyük Millet Meclisine üye seçtikleri halde Meclise katılmıyanları, Meclise geldikten bir süre sonra istifa edenleri veya memuriyeti tercih ederek milletvekilliğinden ayrılanları. İkinci Büyük Millet Meclisinde milletvekili olarak görmekteyiz.

Falih Rifkî Atay'ın sözünü ettiği mütegalibe tasfiye edilemediği gibi, zafer sonrası şartları, yeni tip bir mütegalibe zümresi daha yarattı. **Siyasî mütegalibe** diyebileceğimiz bu yeni zümre, gücünü Kuvayi Milliyeci olmaktan alıyordu. Bunlar, Kuvayi Milliyeye karışmamış, ya da az çok ihanet etmiş ezik, başı eğik grupların karşısında özellikle işgal görmüş bölgelerde, siyasî nüfuzlarını kullanarak birtakım ekonomik imkânlar da elde etmiş ve eski eşraftan daha çok palazlanmışlardır.

ATATÜRK VE C.H.P.

Rejimler, genellikle sınıflara dayanır. Sınıf farklılaşması belirli hale gelmemiş memleketlerde ise, rejimleri ayakta tutan ve yaşatan, kadrolardır. Her iki tip toplumda, rejimlerin dayanağı olan kuvvetler müesseseseleşmeye giderek, rejimin sürekliliğini sağlamaya çalışırlar. Bu açıdan, Atatürk Türkiyesine ve Atatürk'ün düşünceleriyle davranışlarına bakınca durum şöyle görünmektedir:

Türk toplumu, Batılı anlamda bir sınıflaşma çağına

girememiştir. Atatürk de bu gerçeği böyle görür ve böyle kabul eder. Hattâ, memlekette sınıf şuurunun bulunmayışını sıhhat ve kuvvet işareti sayarak «sınıfsız ve imtiyazsız bir kitleyiz» sloganını ortaya attığı bilinmektedir. Şu halde, Atatürk'ün düşüncesinde, yeni rejime sahip çıkacak bir sınıf yoktur. 7 Şubat 1923 tarihinde Balıkesir'de halkla yaptığı konuşmada şöyle der:

«Şunu arz edeyim ki, başka memleketlerde partiler mutlaka iktisadi maksatlar üzerine kurulmuş ve kurulmaktadır. Çünkü, o memleketlerde çeşitli sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini korumak için kurulan siyasi bir partiye karşı, diğer bir sınıfın menfaatini korumak maksadiyle bir parti kurulur. Bu pek tabiidir. Güya bizim memleketimizde ayrı ayrı sınıflar varmış gibi kurulan siyasi partiler yüzünden şahit olduğumuz neticeler bellidir. Halbuki, Halk Partisi dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil bütün millet dahildir.»¹⁶

Bu noktalardan hareket eden Atatürk, zaferden hemen sonra bir rejim partisi olarak Halk Partisini kurmaya girişmiştir. Kendi deyimiyle, hedefi bir «**halk devleti ve hükümeti**» meydana getirmektir. Partiyi, bu iki esas, sınıfsız toplum ve halk devleti veya hükümeti esaslarına göre düşünmüştür. O'na göre, «**Halk Partisinin kadrosu bütün millet fertleridir.**»¹⁷ Bu sözlerinden, anlaşılıyor ki Atatürk, yeni rejimi yürütecek bir kadroya yönelmek niyetinde değildi. Çünkü, bütün tek partili rejimlerde, parti bütün milleti temsil ettiğini iddia eder, fakat bütün milleti kadrosu içine almaz. Bütün millet fertlerini kadrosu içine alan Halk Partisi ise «**halka siyasi terbiye vermek için bir mektep**»¹⁸ olacaktır.

Bu tarz bir partinin, rejimi yerleştirmekte ve yürütmekte büyük başarı sağlayamayacağı muhakkaktı. Nitekim «**Serbest Fırka**» denemesi bu gerçeği ortaya koymuş ve Halk Partisinin ıslâhı teşebbüslerine girişilmiştir. Halbuki, aradan henüz yedi yıl geçmişti. Hastalık, yalnız Partinin yönetiminden geliyor sanılarak, zaman zaman yönetim ve kuruluş değişiklikleri yapılmıştır.

Halk Partisinin ilk kuruluşunda, İttihat ve Terakki'den mülhem olarak «**parti mutemetlikleri**» ihdas edilmiş ve İt-

16 - Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 96-97.

17 - Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II s. 227 (10 Ekim 1925 tarihli Akhisar konuşması).

18 - Atatürk'ün Balıkesir nutkundan.

tihatçıların kâtibi mesullerine benzeyen mutemetler, Serbest Fırkanın kapatıldığı devreye kadar, vilâyetlerde Partiyi yönetmişlerdir. Sonra, Parti Başkanları ve Parti Müfettişleri devrine girildi. Merkezden görevlendirilen ve kısmen seçimle işbaşına gelen Parti Başkanları denemesi de umulan sonucu vermedi. Çünkü, bir çok yerde, Parti-Hükümet çatışması başgöstermişti. Nihayet, **Atatürk, 18.6.1936' da İçişleri Bakanını Parti Genel Sekreteri ve valileri de Parti Başkanı yaparak, Partisini hükümetin idaresine teslim etti.** Bu, biraz da partiden kaçmak anlamına geliyordu. Kuruluşundan 1936 yılına kadar süren yönetim biçimi ile, son kararın yarattığı durum, Atatürk'ün parti anlayışında büyük değişiklik olduğunun işareti idi.

Atatürk devrinde C. H. Partisi Genel Sekreterliği görevi, son iki yıllık süre hariç tutulursa, askerlikten gelme üç kişi tarafından âdeta nöbetleşe yürütülmüştür. Recep Peker (Binbaşı), Cemil Uybadin (Yarbay), Saffet Arıkan (Binbaşı). Bunun bir anlamı olmak gerek. 18 Haziran 1936'da Genel Sekreter olan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Atatürk'ün ölümüne kadar bu görevde kalmıştır. Bunun da bir anlamı olmak gerek.

ATATÜRK VE GENÇLİK

Atatürk'ün, rejimi savunacak yeni nesiller yetiştirmeyi, bir rejim kadrosu kurmaya tercih ettiğini kesinlikle söyleyebiliriz. O'nun, çürümüş Babrâli kadrosunu ve içinden koptuğu ittihat ve Terakki kadrosunun tutumunu görerek, henüz Anadolu'ya geçmeden önce bütün umudunu yeni nesillere bağladığı, bir fotoğrafisine yazdığı şu satırlardan seçilmektedir:

«Her şeye rağmen muhakkak bir nura doğru yürümekteyiz. Bende bu İmanı yaşatan kuvvet, yalnız, aziz memleket ve milletim hakkındaki sınırsız sevgim değil; bugünün karanlıkları, ahlâksızlıkları içinde sırf vatan ve hakikat aşkıyle ziya serpmeye ve aramağa çalışan bir gençlik gör-düğündendir.»¹⁹

Atatürk, gençlik üzerinde çok durmuş ve rejimi de gençliğe emanet etmiştir. Şimdi, kısaca bu husustaki görüşümüzü de belirtmeye çalışacağız.

Atatürk, rejimi gençliğe emanet eden sözleriyle bitir-

19 - 24 Mayıs 1918'de imzalayıp Ruşen Eşref Ünaydın'a verdiği fotoğraftan.

752

diği büyük nutkunu, 15-20 Ekim 1927 günlerinde, Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayında okumuştur. Normal olarak nutkun, rejimi partiye emanet eden sözlerle sona ermesi gerekmez miydi? Yahut Atatürk, «*Bu neticeyi, Türk milletine emanet ediyorum*» diyemez miydi? Yukarıda belirtmeye çalıştığımız hususlar bu soruların cevabını az çok vermektedir. Bir de nutkun hazırlandığı ve okunduğu tarihten önceki olayları hatırlayalım :

- Kasım 1924, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu.
- Şubat 1925, Doğuda Şeyh Sait isyanının başlayışı.
- Mart 1925, Takriri Sükûn Kanununun kabulü.
- Haziran 1925, Terakkiperver Fırkanın kapatılışı.
- Haziran 1926, İzmir suikasti, mahkemeler ve idamlar.

Bütün bu olaylardan sonra, büyük bir siyasî muhasebe olan nutku hazırlayışında, Atatürk'ün içinde bulunduğu psikolojiyi anlamak güç değildir, öyle sanıyoruz ki, Atatürk'ün kadroya gitmekten kaçınmasında, İttihat ve Terakkinin büyük etkisi olmuştur. Kanaatimizce, Halk Partisini kurarken bu örneğe iltifat etmeyişi de, aynı sebebe dayanır. Gerçi, C.H.P. Atatürk'ün partisi olarak kalmak ve eserlerini savunmak yolunda gayret sarfetmekten geri kalmamıştır. Fakat, O'nun ölümünden bir süre sonra, Halk Partisinden koparak karşısında cephe kuranları da, Halk Partisinin tasfiyesine yönelik teşebbüsleri de gördük. Her halde, biraz da insanlarla partilerin kaderindeki benzerlik Atatürk'ü, emanetine başka bir sahip aramaya zorlamış olsa gerek.

Atatürk'ün gençlik hakkında, başka başka zamanlarda söylediği sözler üzerinde dikkatle durulunca, gençlik deyimiyle insan ömrünün belli bir çağından çok, gelecek nesilleri kastedtiği anlaşılıyor. Nitekim, 30 Ağustos 1924 günü Dumlupınar'da Başkumandanlık Meydan Muharebesinin ikinci yıldönümü vesilesiyle söylediği nutukta «**Gençler!**» diye seslendikten sonra «**Ey yükselen yeni nesil! İstikbal sizindir. Cumhuriyeti biz kurduk; onu ilâ ve idame edecek sizsiniz**» demektedir. Büyük nutkun sonunda «**Ey Türk Gençliği**» diye başlayan ünlü seslenişinin son cümlesinde de, yine gelecek nesilleri kastedtiğini belirten şu sözler vardır: «**Ey Türk istikbalinin evlâdı!**»

Eğer, Atatürk'ün rejimi emanet ettiği gençliğe verdiğimiz bu anlamda yanılmadıysak, önümüze şu gerçekler çıkmaktadır :

1. Atatürk, 1927 yılında, rejimin yerleştiği hakkında henüz tam bir inanç ve güven duyamamıştır..

2. Rejimi emanet edecek başka bir sağlam kuvvet görememiştir.²⁰

3. Rejimin yaşaması sorumluluğunu gelecek nesillere bırakmak istemiştir.

Bu sorumluluğu, yalnız yüksek öğrenim gençleri değil, bütün bir nesil duymak ve taşımak zorunluğundadır.

ATATÜRK VE ÇEVRESİ

Atatürk'ün kadroya önem vermediği, çevresinden açıkça anlaşılıyor. Geniş ve dikkatli bir inceleme, bu gerçeği daha iyi ortaya koyabilir. Biz, Atatürk'ün günlük hayatı üzerinde kısa bir inceleme yaptık ve çok ilginç sonuçlara vardık. 1932 yılının ilk altı ayına ait -ki Atatürk'ün ihtilâlciliği benimsediği ve yeni bir davranışa girdiği yıldır- nöbet raporlarına göre, Atatürk bu süre içinde,²¹ ziyaret yapmıştır.2i şöyle ki :

Kılıç Ali Beyin evine	7	ziyaret
İsmet Paşanın evine	2	»
Halkevine	2	»
Halk Partisine	1	»
Orduevine	1	»
Anadolu Kulübüne	1	»
Salih Bozok'un evine	1	»
Rasim Ferit Beyin evine	1	»
Fethi Okyar'ın evine	1	»
Hüsnü Beyin evine	1	»
Şükrü Kaya'nın evine	1	»
Ruşen Eşref Beyin evine	1	»
Refik Saydam'ın evine	1	»
Şakir Beyin evine	1	»

Yine 1932 yılında, Atatürk'ün kabul ederek görüştüğü kimselerden, hangi kişileri kaç defa kabul ettiğini tesbit ettik. Sonuç şöyledir.²²

20 Ordu hakkındaki görüşümüzü bundan sonraki bahiste göreceğiz.

21 Atatürk'ün Nöbet Defteri, özel Şahingiray — Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları. 8, Ankara 1955.

22 isimlerin sonunda parantez içindeki sayılar, o kişiyi 1932 yılında kaç defa kabul ettiğini göstermektedir.

Hasan Cemil ambel (51), Kılıç Ali (49), Nuri Conker (44), Refik Saydam (44), Salih Bozok (42), Őrkrü Kaya (34), Recep Zühtü (32), Reşit Galip (30), Ruşen EŞref (29), Cevat Abbas (27), Hasan Cavit (20), Tahsin (20), Falih Rıfki (18), İsmet Paşa (17), Tefik Rüştü (15), Fuat (17), Müfit (14), Hasan (14), Cemil Uybadin (13), Recep Peker (11), Saffet Arıkan (11).

Arızı olarak kabul edip görüştüğü kimseler dışında, sürekli ilişkisi olan kişiler bunlardır. Nöbet raporlarının tüm olarak incelenmesinin daha ilginç sonuçlar vereceğinden Şüphe edilmemelidir, inancımız odur ki, Atatürk'ün kadrodan kaçındığına, bundan daha sağlam bir delil bulunamaz.

C. REJİM ORDUSU

Zaferden sonra, yeni devlet düzeni içinde ordunun yerini tayin etmek, en önemli meselelerden biri olmuştur. Orduyu siyasetten çekmek, bu meselenin hassas noktası idi. Geçirilmiş tecrübeler vardı. Ordu siyasete karışınca korkunç sonuçlar doğuyordu. İttihat ve Terakki idaresi, Balkan Harbi faciası, bu görüşü destekleyen örneklerdi. Üstelik, ordu, yeni bir ihtilâlden geçmiş ve İstiklâl Harbini şerefli bir zaferle sona erdirerek büyük bir itibar kazanmış bulunuyordu. Bu durum, bazı çevrelerde haklı olarak birtakım endişeler yaratmakta idi.²³

Bir ihtilâl meclisi niteliğinde olan Birinci Büyük Millet Meclisinde, büyük kumandanların hemen hepsi milletvekili olarak bulunmuştu. Genel Kurmay Başkanlığı, İcra Vekilleri Heyetine dahildi. Seçimlerin yenilenmesine karar verildikten sonra, seçim kanununda yapılan bir değişiklik (3 Nisan 1923 gün ve 320 sayılı kanun), askerlere, seçim bölgelerinde görevli olmamak şartıyla milletvekili seçilebilme hakkı tanınmıştır. Nitekim, Genel Kurmay Başkanı, üç Ordu Kumandanı ve beş Kolordu Kumandanı, ikinci Büyük Millet Meclisine üye seçilmişlerdi.

Bu hâl, Ordu için bir taviz, rejimin yerleşmesi için bir teminat oluyordu. Fakat, Ordu kışlasına nasıl sokulacaktı? Bundan önceki kısımda kısaca hikâye ettiğimiz üzere, Ka-

23 - Henüz harb devam ederken, Büyük Millet Meclisinin, askeri otoritelere karşı zaman zaman ayaklandığını görmekteyiz. Elcezire Cephesi Kumandanı Nihat (Anılmış) Paşaya ve Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşaya, çeşitli bahanelerle, Mecliste ağır hücumlar yapılmış, haklarında kanunî kovuşturmalara girişilmişti. Askerlere karşı gösterilen tepki, şüphesiz bu kadarla kalmıyordu. Zaferden birkaç gün sonra, bazı kumandanların rütbelerinin yükseltilmesi, Mecliste sert bir şekilde tenkid edilmişti.

756

rabekir ve Ali Fuat Paşaların Ordu Müfettişliğinden istifa etmeleri, Mustafa Kemal Paşa'ya beklediği fırsatı vermişti. Artık, Cumhuriyet Ordusu, her türlü politik akımların dışında tutulacaktı.

Yeni rejimde, ordu politikasının nasıl düşünüldüğünü, nasıl uygulandığını gereği gibi gösterebilmek için 2771 sayılı «**Ordu Dahili Hizmet Kanunu**»nun bu hususla ilgili hükümlerini aynen aşağıya alıyoruz:

«Madde 34 — Ordunun vazifesi; Türk yurdunu ve Teşkilâtı Esasiye Kanunile tâyin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır. Ordu askerlik sanatını öğrenmek ve öğretmek ile vazifelidir. Bu vazifenin yerine getirilmesi için lâzım gelen tesisler ve teşkiller kurulur ve tedbirler alınır.

Madde 35 — Orduya giren her asker and içecektir. And sureti aşağıdadır:

(Hazarda, seferde, karada, denizde ve havada her zaman ve her yerde milletime ve cumhuriyetime doğruluk ve muhabbetle hizmet ve kanunlara ve nizamlara ve amirlerime itaat edeceğime ve askerliğin namusunu, Türk Sancağının şanını canımdan aziz bilip İcabında vatan, Cumhuriyet ve vazife uğrunda seve seve hayatımı feda edeceğime namusum üzerine and içerim.)

Madde 36 — Orduda ahlâk ve maneviyatın yükselmesine ve milli duyguların kuvvetlendirilmesine bilhassa dikkat edilir.

Cumhuriyete sadakat, vatana muhabbet, hüsnü ahlâk, üste itaat, ifayı hizmette sebat ve mukavemet, cesaret ve şecaat, hayatını hiçe saymak, harbe hazırlık, bütün silâh arkadaşları ile iyi geçinmek, yekdiğerine mukavemet, intizamperverlik, dinin yasaklarına uymak, sıhhatim korumak, sır saklamak her askerin esas vazifesidir.

Madde 39 — Erata askerliğe ait bilgilerden başka okuyup yazmak ve yurt ve hayata ait bilgiler de öğretilir.

Madde 41 — Türk Ordusu her türlü siyasi mülâhaza ve tesirlerin üstündedir. Bundan ötürü ordu mensuplarının siyasî parti ve derneklere girmeleri ve bunların siyasi gösteri ve toplantı ve seçim işlerine karışmaları ve bu maksatla nutuklar söylemeleri ve makale yazmaları yasaktır. Siyasi olmıyan derneklerin faal olmayan üyeliklerine girmek dahi mezuniyet ve müsaadeye bağlıdır.»

24 - Bu konuda Nutuk'ta geniş bilgi verilmektedir. Bk. Nutuk, 1952 baskısı, c. II, s. 852-864.
757

Görülüyor ki, Ordunun «Cumhuriyet» ilkesine bağlı ve politika dışı tutulmasına son derece önem verilmiştir. «Ordu Dahili Hizmet Kanunu»nun, 34, 35 ve 36. maddelerinde dört defa «Cumhuriyet» kelimesi geçmektedir. 41. maddede ise, ordu - politika ilişkisi, aşırı bir taassupla yasaklanmıştır. Bu yasağın cezası çok ağırdır. 1632 sayılı «Askerî Ceza Kanunu»nun 148. maddesi cezayı şöyle tayin eder:

«Siyasî maksatlarla toplananlar, siyasi partilere girenler, siyasî gösteri ve toplantılara ve seçimlere katılanlar veya her ne suretle olursa olsun bu maksatla sözlü telkinlerde bulunanlar ve siyasî makale yazanlar ve bu yolda nutuk söyleyenler beş seneye kadar hapsolunur.»

Bu hukukî yasaklar ve müeyyideler, tatbikatta, daha başka yasaklarla, disiplin tedbirleriyle ve eğitimle kuvvetlendirilmiştir, örnek olmak üzere, subay yetiştiren okullarda (askerî orta okullar, liseler ve Harb Okulu) öğrencilere gazete okumanın yasaklandığını gösterebiliriz. Yine aynı şekilde Harb Okulunda, yakın zamanlara kadar askerlik dışı hiç bir ders okutulmamıştır. Böylece, ordu, yalnız politikadan değil, ifrata kaçan aşırı bir inançla, memleket meselelerinden de uzak tutulmak istenmiştir. Halbuki, Türk Ordusu profesyonel ordu değil, bir rejim ordusudur.

Bu tutum, şüphesiz, ordunun politikaya karışması kadar tehlikeli idi. Türkiye'de bütün ileri fikirlerin öncülüğünü yapan, Türkiye'nin ilk aydın kadrosunu yetiştiren, memlekete büyük devlet adamları ve büyük sanatçılar²⁵ veren Ordu, bir kompleksin içine düşürülmüştü. Bazı ordu mensuplarında, «Bizim, askerlikten başka şeye aklımız ermez» gibi fikirler belirmeye başlamıştı. Bunun vebalinin büyük ölçüde Mareşal Fevzi Çakmak'a ait olduğuna inanmaktayız. Evet, Mareşal, Orduyu politika dışında tutmuştu. Fakat, bütün fikirlere ve yeniliklere karşı kapıları kapatarak yapmıştı bu işi. Subayların bölük kumandanlığında ihtiyarlamalarını tercih edecek kadar gençliğe uzaktı. «Bir su-

25 - Asker okullarda yetişmiş, ünlü, sanat ve fikir adamlarımızdan bazıları: Abdullah Cevdet (Askeri Tıbbiye), Ah^ met Refik (Harbiye), Aka Gündüz (Harbiye), Cenap Sahabettin (Askeri Tıbbiye), Nabizâde Nazım (Harbiye), Ömer Seyfettin (Harbiye), Mehmet Rauf (Bahriye), Yusuf Akçora (Harbiye), Hasan Cemil Çambel (Harbiye), Recai-zâde Ekrem (Harbiye), Celâl Esat Arseven (Harbiye), Ömer Naci (Harbiye), Necip Asım (Harbiye).

758

baya 40 yaşından önce tabur teslim edemem.» diyordu. Halbuki, Birinci Dünya Harbinde Türk Ordusunun en başarılı Tümen, Kolordu ve Ordu Kumandanları hep genç subaylardı, istiklâl Harbinde ise, bütün üst kumanda kadrosu -Fevzi Paşa hariç- 35-40 yaşında subaylardan teşekkül etmişti.

Hilmi Uran, hatıralarında Mareşal Fevzi Çakmak için şöyle der:

«O, devlet teşkilâtında ordunun başı olarak bağımsız gibi idi. Devlet teşrifatında da bütün vekillere tekaddüm eder, Başvekinden sonra gelirdi. Ziyaret kabul eder, fakat ziyaret iade etmezdi.»

«Fakat öyle zannederim ki, artık hele son senelerde vazifesinin icabettirdiği hareketi ve bilgiyi gösteremiyor, makamında birkaç kişinin tesir ve nüfuzu altında iş görüyor, ordu da tabii bu halden üzüntü duyuyordu. Artık tarihi bir şahsiyet ve yadigâr oluşu da bütün bu zaaflarını karşılayamaz olmuştu ve orduda yapılacak yenilik hareketleri için Mareşalin vücudu engel olma durumuna düşmüştü, iktisadi tesislerimizin de onun dar görüşünden fazlaca müteessir olduğunu sanıyorum.»²⁶

Ordu, Atatürk'e olan bağlılığından dolayı O'nun sağlığında büyük bir tevekkül gösterdi. Fakat, Atatürk öldükten sonra, özellikle genç subaylar arasında, Mareşal'e karşı duyulan hoşnutsuzluk artmaya başladı, ikinci Dünya Harbinin patlamasından sonra başka orduların birdenbire meydana çıkan üstünlüğü, askerlik tekniğinde ve silâhlarda görülen yenilikler, âdeta bir şok tesiri yaparak, ordu içindeki hoşnutsuzluk bazı kıpırdanmalara yol açtı. İnönü, durumun ciddiyetini kavradı ve Mareşal Fevzi Çakmak 12 Ocak 1944'de emekliye sevk edildi.

Mareşal'in, yirmi yıldan fazla süren Genel Kurmay Başkanlığı, bazı bakımlardan gelişme kaydetmiş olmasına rağmen, Cumhuriyet Ordusu için şanlı bir devir sayılamaz. Fakat, devletin bekası ve yükselmesi açısından bütün memleket meseleriyle ilgilenmekte eski bir geleneğe sahip olan Türk Ordusunun, rejim ordusu niteliğini kaybetmediği, 27 Mayıs 1960'da anlaşıldı. Ayrıca, bu defa ordu 27 Mayıs ihtilâli ile, sosyal ve ekonomik fikirlere yön vermiş ve büyük bir fikir akımının yolunu açmış oldu.

SON

26 - Hilmi Uran, Hâtıralarım — Ankara: 1959, s. 468.

KAYNAKÇA

1. Prof. Dr. Yavuz ABADAN, Türk inkılâbı Tarihi Notları — Ankara 1956.
2. Açıksözcü HÜSNÜ, istiklâl Harbinde Kastamonu — Kastamonu 1933.
3. Halide Edip ADIVAR, Türkün Ateşle İmtihanı — Çan Yayınları, İstanbul 1962.
4. Ahmet AĞAOĞLU, ihtilâl mi, inkılâp mı — Ağaoğlu Külliyyatı : 5, Ankara 1942.
5. Samet AĞAOĞLU, Kuvayi Milliye Ruhu — Nebioğlu Yayınevi, Birinci Bası, İstanbul.
6. Abdülhalit AKSİN, Atatürk'ün Dış Politika ilkeleri ve Diplomasisi — inkılâp ve Aka Kitabevleri Koli. Şti., İstanbul 1964.
7. Emekli Orgeneral Fahrettin ALTAY, İstiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu — Insel Kitabevi, İkinci Baskı, İstanbul 1949.
8. Rahmi APAK, istiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu — İstanbul 1342.
9. Damar ARIKOĞLU, Hatıralarım — İstanbul 1961.
10. Prof. Dr. Fahir ARMAOĞLU, Siyasî Tarih — Ankara 1942.
12. ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1, Cilt: I, İstanbul 1945; Cilt II, Ankara 1952: Cilt: İli Ankara 1954.
13. ATATÜRK'ün Nöbet Defteri (1931 -1938), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 8, Ankara 1955 (Toplayan: özel Şahin Giray).
14. Falih Rıfki ATAY, Çankaya (Atatürk Devri Hatıraları) — Dünya Yayınları, No. 5.
15. Hikmet BAYUR, Atatürk (Hayatı ve Eseri) — Cilt I, Ankara 1963.
16. Yusuf Hikmet BAYUR, Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti, İstanbul 1934.

17. Yusuf Hikmet BAYTUR, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: III (1914-1918 Genel Savaşı) Kısım 1-2 ve 3, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VIII. Seri No. c, 14, e., Ankara 1953, 1955, 1957.
18. Cevat DURSUNOĞLU, Millî Mücadelede Erzurum.
19. Tefik BIYIKLIOĞLU, Trakya'da Millî Mücadele — Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VIII. Seri No. 25 ve 25. a. Cilt: I, Ankara 1955; Cilt: II Ankara 1956.
20. Tefik BIYIKLIOĞLU, Atatürk Anadolu'da (1919-1921) — Türkiye İş Bankası Atatürk ve Devrim, Seri No. 7, Ankara 1959.
21. M. Cemil BİLSEL, Lozan — İstanbul 1933, Cilt: MI.
22. Norbert von BISHOFF, Ankara (Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir izahı) — Çeviri: Burhan Belge, Ulus Gazetesi Tercüme Kütüphanesi, No. 9 9 Aralık 1936.
23. General Fahri BELEN, Büyük Türk Zaferi — Ankara 1962.
24. Prof. Dr. Mahmut Esat BOZKURT, Atatürk ihtilâli (Türk ' İnkılâbı Tarihi Enstitüsü Derslerinden) — İstanbul Üniversitesi Yayınları, İnkılâp Enstitüsü, Sayı: 160, İstanbul 1940.
25. General Ali Fuat CEBESÖY, Millî Mücadele Hatıraları — Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953.
26. General Ali Fuat CEBESÖY, Moskova Hatıraları — Vatan Neşriyatı, İstanbul 1955.
27. General Ali Fuat CEBESÖY Siyasî Hatıralar — Vatan Neşriyatı, İstanbul.
28. CEMAL PAŞA'nın Hatıraları — Selek Yayınları, İstanbul 1959.
29. Emekli Orgeneral Ali Fuat ERDEN, Atatürk — İstanbul 1952.
30. Doç. Dr. Mehmet GÜNLÜ BOL — Dr. Cem SAR, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, Atatürk Serisi No. 5, İstanbul 1963.
31. Emekli Süvari Albay Şerif GÜRALP, İstiklâl Savaşının iç Yüzü — İstanbul 1958.
32. İhsan İDİKUT, Miralay Şehit Nazım Bey—İstanbul 1952.
33. Celâl Nuri (İLERİ), Türk İnkılâbı — Suhulet Kütüphanesi.
34. Prof. Dr. Suphi Nuri İLERİ, Siyasî Tarih — Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Yayınlarından, No. 45, İstanbul 1941.

35. Mahmut Kemal İNAL, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar — Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.
36. Cevdet Kerim İNCEDAYI, Türk İstiklâl Mücadelesi Konferansları — Maarif Vekâleti Yayını, Devlet Matbaası, İstanbul 1927.
37. İNÖNÜ'nün Söylev ve Demeçleri Cilt: I, (1919-1946) Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları 2, İstanbul 1946.
38. Yarbay İSMAİL HAKKI, Yunanlılarla istiklâl Harbi (Tabiye ve sevkülceyş noktai nazarından tetkik) — Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1931.
39. İlyas Sami KALKAVANOĞLU, Millî Mücadele Hatıralarım — İstanbul 1957.
40. Kâzım KARABEKİR, İstiklâl Harbimiz — Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960.
41. General Sami KARAMAN, İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa — İzmit Sellüloz Basımevi 1949.
42. Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, Ergenekon — Cilt: I-II, İstanbul 1929.
43. Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, Vatan Yolunda (Millî Mücadele Hatıraları) — Selek Yayınları, İstanbul 1958.
44. Süleyman KÜLÇE, Mareşal Fevzi Çakmak, İkinci Basılış, Cilt: I-II, İstanbul 1953.
45. MEVLANZADE RIFAT, Türkiye İnkılâbının İç yüzü — Halep 1929.
46. Yunus NADİ, Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve isyanlar — Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi: 10, İstanbul 1955.
47. Yunus NADİ Çerkeş Ethem Kuvvetlerinin İhaneti — Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi: 16, İstanbul 1955.
48. Abidin NESİMİ, Türkiye'nin Tekâmül Hamlesinde Ziya Gökalp — Sebat Basımevi, İstanbul 1940.
49. Recep PEKER, inkılâp Dersleri Notları, Ankara 1936.
50. Prof. Edmond ROSSIER, Avrupa'nın Siyasî Tarihi (1815-1919) - Çeviri: Ali Kemalî Aksüt, İstanbul 1954.
51. Emekli General Ali İhsan SABİS, Harb Hatıralarım, Ankara 1951, Cilt: V.
52. SADRİ ETHEM, Türk İnkılâbının Karakteri — Maarif Vekâleti Yayını, Devlet Matbaası, İstanbul 1933.
53. General Liman von SANDERS, Türkiye'de Beş Sene — Osmanlı Genel Kurmay Başkanlığı, Harp Tarihi Yayınlarından, İstanbul 1921.
54. Galip Kemalî SÖYLEMEZOĞLU, Hariciye Hizmetinde

- 30 Sene — IV. cildin son kısmı, İstanbul 1955.
55. Galip Kemalî SÖYLEMEZOĞLU, Yok Edilmek İstenen Millet (L'assassinat d'un Peuple) — Selek Yayınları, İstanbul 1957.
56. Prof. Bahri SAVCI — Prof. Dr. Yavuz ABADAN, Tür-kiyede Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış — Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 76, Ankara 1959.
57. TALAT PAŞA'nın Hatıraları — Güven Yayınevi, İstanbul 1946.
58. Samih Nafiz TANSU, 2 Devrin Perde Arkası (Albay Hüsamettin Ertürk'ün Hatıraları) — Hilmi Kitabevi, İstanbul 1957.
59. TARİH VESİKALARI DERGİSİ, Maarif Vekâleti Yayınları.
60. Dr. Tarık Z. TUNAYA, Türkiye'de Siyasî Partiler — İstanbul 1952.
61. Ali Fuat TÜRKGELDİ, Görüp İşittiklerim — II. Basılış — Türk Tarih Kurumu Yayınlarından II. Seri, No. 15, Ankara 1951.
62. ÂliTÜRKGELDİ, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi — Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları: 7, Ankara 1948.
63. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Cilt: 1-28.
64. Hilmi URAN, Hatıralarım — Ankara 1959.
65. Esat URAS, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi — Ankara 1950.
66. Ali Saib URSAVAŞ, Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri — Ankara 1340 (1924).
67. Dr. A. Halûk OLMAN, Türk - Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947), Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 128-110, Ankara 1961.
68. Ruşen Eşref ONAYDIN, Atatürk (Tarih ve Dil Kurumları Hatıraları) — Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1954.
69. General Veysel ONÜVAR, istiklâl Harbinde Bolşeviklere Sekiz Ay (1920-1921) — İstanbul 1948.
70. Yakın Tarihimiz (Dergi) Cilt: I-IV, İstanbul 1963.
71. GENEL KURMAY BAŞKANLIĞI HARB TARİHİ DAİRESİ YAYINLARI :
- 1 — Harb Tarihi Vesikaları Dergisi,
- 2 — Türk istiklâl Harbi Cilt: 1, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı.
- 3 — 89 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :

- Yarbay Selâhaddin, Birinci İnönü Muharebesi 1933.
- 4 — 84 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Orgeneral izzettin (Çalışlar), 61. Fırkanın Gediz ve Kütahya Muharebeleri, 1932.
- 5 — 103 sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Yarbay Süleyman İzzet, 15. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimalî Kafkasyadaki Hareket ve Muharebeleri, 1936.
- 6 — 107 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Kurmay Yarbay Nami Malkoç, 1920 Yılıının Kurtuluş Savaşları, 1937.
- 7 — 100 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Kurmay önyüzbaşı Fahri Aykut, Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri, 1936.
- 8 — 96 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Emekli Albay Mümtaz, istiklâl Savaşında İkinci Kolordu, 1935.
- 9 — 140 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Korgeneral Baki Vandemir, Türk istiklâl Harbinde Sakaryadan Mudanyaya Kadar, I. Kısım, 1946
- 10 — 134 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Kurmay Albay Hulusi Baykoç, Sakarya Meydan Muharebesi, 1944.
- 11 — 108 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Kur. Yzb. F.S.T. Saner, istiklâl Savaşında III. Kolordu, I. Safha, Mürettep Kolordu, 1938.
- 12 — 102 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Binbaşı Kâzım Aras, istiklâl Savaşında Kacaeli Bölgesindeki Harekât, 1936.
- 13 — 86 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Orgeneral izzettin (Çalışlar), Sakarya Meydan Muharebesinde 1. Grub, 1932.
- 14 — 979 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Kurmay Yüzbaşı Fahri Aykut, istiklâl Savaşında Dördüncü Kolordu, 1935.
- 15 — 113 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Kurmay Albay Mümtaz Ulusoy, istiklâl Savaşında II. Kolordunun Harekâtı, 1939.
- 16 — 104 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Emekli Albay M. Şefik (Aker,) İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali, Cilt I-III, 1937.
- 17 — Korgeneral Baron Kress von Kressenstein, Türk

- lerle Beraber Süveyş Kanalına — Çeviri: Emekli Yzb. Mazhar Besim özalpaslan, 1943.
- 18 — Albay Bujac. Mazhar Besim özalpaslan, 1943.
- 19 — Albay Bujac, 1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri, Çeviri: Kurmay Yarbay İbrahim Kemal, 1939.
- 20 — Prens Andrea, Felâkete Doğru — Çeviri: Emekli Albay Hüseyin Rahmi, 1932.
- 21 — General Papulas'ın Hatıratı — Çeviri: Yüzbaşı İbrahim Halil, 1928.
- 22 — İngiliz Yarbayı B. Gordon, İngiliz - Mısır Kuvayi Seferiyesinin ileri Harekâtı — Çeviri: Yüzbaşı Adil, 1926.
- 23 — Süvari Yüzbaşı Ahmet, Türk istiklâl Harbinin Başında Millî Mücadele — Ankara 1928.
- 24 — 116 Sayılı Askeri Mecmua eki:
Kurmay Yzb. Tevfik Doğantan, Bursa Bölgesinde Yapılan Savaşlar — İstanbul 1940.
- 25 — İstiklâl Harbinin Baytârî Harb Tarihi, İstanbul 1933.
- 26 — 90 Sayılı Askerî Mecmuanın Tarih Kısmı :
Yarbay Selâhattin — ikinci İnönü Meydan Muharebesi — İstanbul 1933.
- 27 — Süvari Yüzbaşı Midillin Ahmet, Birinci İnönü Muharebesinin içyüzü — Ankara, 1930.
- 28 — Kurmay Yarbay Cemal Tural, Askerî Coğrafya ve Tarih Notları — Harp Okulu, II. Sınıf Yayınlarından, Ankara 1946-1947.

KASTAŞ YAYINLARI

Genelkurmay Başkanlığınca yararlı görüldüğünden 5 Kasım 1985 gün ve HRK: 1700-25-85/Eğt. Krs. Ş. (NEŞ 186) sayılı emirleriyle tüm Silahlı Kuvvetlerimize tavsiye edilen kitaplar.

A. 1912-1922 TÜRK SAVAŞLARI BELGESELİ

-Ar Büyük Dönemeç: Sakarya Meydan Muharebesi

İbrahim ARTUÇ ir Büyük Taarruz: Başkomutan Meydan Muharebesi

İbrahim ARTUÇ •k Çanakkale Savaşları

Fikret GÜNESEN İT Ana Hatlarıyla Türk İstiklâl Harbi

İsmet GÖRGÜLÜ

YAYINA HAZIRLANANLAR

İr Destan yaratan gemilerimiz (Hamidiye, Yavuz, Nusret, Alemdar)

Erol MÜTERCİMLER ir 1974 Temmuzunda Kıbrıs

Erol MÜTERCİMLER İT Kurtuluş Savaşı Başlarken

İbrahim ARTUÇ

B. İKİNCİ DÜNYA HARBI BELGESELİ

İr Normandiya Çıkartmasının Perde Arkası

Hans SPEDİEL İT Pasifik Dramı

Fikret YURDAKOL İT Panzer Birlikleri

K.J. MACKSOY İT Uçmak için Doğanlar

Georges BLOND